

Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΡΑΤΩΝ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΔΙΕΘΝΗ ΔΙΚΑΙΟΤΑΞΙΑ

ΜΑΡΙΑ ΗΛ. ΚΑΛΛΙΑ

A.M. 1210Δ010

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή:

Καθηγητής Στέλιος Περράκης (επιβλέπων)

Ομότιμος Καθηγητής Αντώνης Μπρεδήμας

Καθηγητής Δημήτρης Χρυσόχου

Διδακτορική διατριβή υποβληθείσα στο
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Σχολή Διεθνών Σπουδών, Επικοινωνίας και Πολιτισμού
Τμήμα Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών
Τομέας Διεθνών και Ευρωπαϊκών Θεσμών

Αθήνα, Μάιος 2015

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή:

Καθηγητής Στέλιος Περράκης (επιβλέπων)

Ομότιμος Καθηγητής Αντώνης Μπρεδήμας

Καθηγητής Δημήτρης Χρυσόχου

Καθηγητής Κωνσταντίνος Χατζηκωνσταντίνου

Αναπληρωτής Καθηγητής Πέτρος Λιάκουρας

Επίκουρος Καθηγητής Άγγελος Συρίγος

Επίκουρη Καθηγήτρια Μαρία-Ντανιέλλα Μαρούδα

Ναύπλιο, 23 Μαΐου 2015

«Ἡ Ἰθάκη σ' ἔδωσε τ' ὠραῖο ταξεῖδι...»

«Ἰθάκη», Κ.Π. Καβάφης, 1911

Στον μπαμπά μου

Ευχαριστίες

Κάθε συναρπαστικό ταξίδι έχει κι έναν όμορφο προορισμό, στον οποίο αδημονούμε να φτάσουμε! Κατά την προσφιλή μου έκφραση, δανεισμένη από την «Ιθάκη» του Καβάφη, το ταξίδι καμιά φορά έχει μεγαλύτερη σημασία από τον προορισμό. Πράγματι, απέραντο αίσθημα ευγνωμοσύνης με κατακλύζει, καθότι το μοναδικό αυτό ταξίδι της εκπόνησης της διδακτορικής μου διατριβής υπήρξε γεμάτο περιπέτειες, γεμάτο γνώσεις...

Συνοδοιπόροι μου στη διαδρομή αυτή, τους οποίους και ευχαριστώ ολόθερμα, ήταν τα μέλη της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής, ο επιβλέπων Καθηγητής μου Στέλιος Περράκης, ο Ομότιμος Καθηγητής Αντώνης Μπρεδήμας και ο Καθηγητής Δημήτρης Χρυσόχου. Οι δημιουργικές συζητήσεις που είχαμε μου άνοιξαν νέους ορίζοντες, οδήγησαν τα βήματά μου στην εξερεύνηση πρωτόγνωρων μονοπατιών και με αποφόρτισαν όταν αυτό ήταν απαραίτητο.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον επιβλέποντα Καθηγητή μου, Στέλιο Περράκη, όχι μόνο για την επιστημονική καθοδήγηση, με καίρια σχόλια και παρεμβάσεις επί του κειμένου, αλλά και για την ευκαιρία που μου έδωσε να παρουσιάζω το πλάνο και τα βασικά σημεία της διατριβής μου κάθε καλοκαίρι στο Σεμινάριο Διεθνούς Δικαίου του Ναυπλίου, ενώπιον επιτροπής διακεκριμένων καθηγητών, οι παρατηρήσεις των οποίων υπήρξαν εποικοδομητικές.

Εγκάρδιες ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω προς την οικογένειά μου για την αδιάλειπτη υποστήριξη, ηθική και οικονομική, χωρίς την οποία θα ήταν αδύνατη η ολοκλήρωση της παρούσης μελέτης. Ως ένα ελάχιστο ευχαριστώ, αφιερώνω τη διατριβή στον μπαμπά μου, που με κράτησε από το χέρι και μου έμαθε τα πρώτα γράμματα...

Ευχαριστώ, ακόμη, τους φίλους μου για τη στήριξη, την ενθάρρυνση, την κατανόηση, αλλά και την υπομονή τους κατά τη διάρκεια της συγγραφής.

Τέλος, ευχαριστώ τους συναδέλφους μου από το Τμήμα Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών του Παντείου Πανεπιστημίου για την έμπρακτη συμπαράσταση, την αλληλεγγύη και τη γόνιμη ανταλλαγή ιδεών.

Για το αποτέλεσμα της διατριβής, όπως και για όποια λάθη και παραλείψεις του κειμένου υπεύθυνη είμαι μονάχα εγώ και αναλαμβάνω εξ' ολοκλήρου την ευθύνη.

M. K.

Αθήνα, Μάιος 2015

Πίνακας περιεχομένων

Ευχαριστίες	vii
Κυριότερες συντομογραφίες	xv
Εισαγωγή	23

Μέρος Α΄. Το Κράτος στο Διεθνές Δίκαιο

Κεφάλαιο 1. Συστατικά στοιχεία του κράτους.....	33
1.1 Εννοιολογικές προσεγγίσεις	33
1.2 Τα κλασικά κριτήρια του κράτους.....	37
1.2.1 Μόνιμος πληθυσμός	40
1.2.2 Καθορισμένο έδαφος	43
1.2.3 Εξουσία	48
1.2.4 Ικανότητα σύναψης σχέσεων με τρίτα κράτη	56
1.2.4.1 Η ιδιαίτερη περίπτωση των μικροκρατών.....	59
1.3 Ανεξαρτησία	62
1.4 Η νομιμότητα ως προϋπόθεση της κρατικής υπόστασης	68
1.4.1 Ο ρόλος της αποτελεσματικότητας στην κρατογένεση	68
1.4.2 Το αναγκαστικό δίκαιο <i>-jus cogens-</i> ως απαίτηση νομιμότητας.....	71
1.4.3 Η αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών.....	73
1.4.4 Η αρχή του <i>uti possidetis juris</i> και η εδαφική ακεραιότητα των κρατών.....	83
1.4.5 Ο ρόλος της νομιμότητας στη σύγχρονη δημιουργία κράτους	89
1.5 Συμπεράσματα: Επαναοριοθέτηση της κρατικής υπόστασης;	93
Κεφάλαιο 2. Αναγνώριση κράτους	103
2.1 Έννοια και περιεχόμενο	103
2.2 Θεωρίες περί αναγνώρισης κράτους	108
2.2.1 Συστατική θεωρία.....	108
2.2.2 Δηλωτική θεωρία.....	114
2.2.3 Απόπειρες συγκερασμού των θεωριών περί αναγνώρισης κράτους	121
2.2.3.1 Η ευρωπαϊκή προσέγγιση για την πρώην Γιουγκοσλαβία και την ΕΣΣΔ.....	125
2.2.3.2 Η ιδιόμορφη περίπτωση του Κοσόβου	128
2.2.3.3 «Αποτυχημένα» κράτη (<i>failed states</i>) και αναγνώριση	128
2.2.3.4 Μία σύγχρονη <i>ad hoc</i> προσέγγιση του θεσμού της αναγνώρισης.....	129

2.3 Μορφές αναγνώρισης.....	130
2.3.1 Ρητή και σιωπηρή αναγνώριση	130
2.3.2 <i>De facto</i> και <i>de jure</i> αναγνώριση.....	131
2.3.3 Πρόωρη αναγνώριση	133
2.4 Αναγνώριση και είσοδος σε διεθνείς οργανισμούς.....	135
2.4.1 Η πολιτική προσχώρησης της Κοινωνίας των Εθνών	135
2.4.2 Η πολιτική προσχώρησης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών	136
2.4.2.1 Μικροκράτη και εισδοχή στον ΟΗΕ.....	138
2.4.2.2 Η περίπτωση της πρώην Γιουγκοσλαβίας.....	141
2.4.2.3 Η αίτηση ένταξης της Παλαιστίνης στα Ηνωμένα Έθνη	143
2.4.2.4 Το καθεστώς του κράτους μη-μέλους παρατηρητή στα Ηνωμένα Έθνη.....	147
2.4.3 Η ιδιότητα του μέλους σε διεθνείς οργανισμούς ως συλλογική αναγνώριση.....	149
2.5 Η συλλογική μη-αναγνώριση ως εφαρμογή της αρχής <i>ex injuria jus non oritur</i>	153
2.5.1 Υποχρέωση μη-αναγνώρισης και αναγκαστικό δίκαιο	158
2.6 Η αναγνώριση κυβερνήσεων	160
2.7 Ο ρόλος της αναγνώρισης στο πλαίσιο της απόσχισης.....	163
2.7.1 Η προβληματική της αναγνώρισης του Κοσόβου	165
2.8 Συμπερασματικές επισημάνσεις	170
Κεφάλαιο 3. Ειδικά κρατικά καθεστάτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές	179
3.1 Ο ρόλος των διεθνών οργανισμών στη διοίκηση εδαφών.....	179
3.1.1 Τα εδάφη υπό εντολή και υπό κηδεμονία σε ιστορική προοπτική.....	179
3.1.2 Οι μη-αυτοδιοικούμενες περιοχές υπό το Κεφάλαιο XI του Χάρτη των ΗΕ	183
3.1.3 Η παρακαταθήκη της ΚτΕ στη διεθνή διοίκηση εδαφών	188
3.1.3.1 Saar (1920-1935)	188
3.1.3.2 Ελεύθερη Πόλη του Danzig (1920-1939)	189
3.1.3.3 Memel (1924-1939)	191
3.1.3.4 Leticia (1933-1934).....	193
3.1.3.5 Μικτή Επιτροπή για την Άνω Σιλεσία (1922-1937).....	193
3.1.4 Λοιπές περιπτώσεις διεθνοποιημένων εδαφών	194
3.1.4.1 Ελεύθερη Πόλη της Κρακοβίας (1815-1846)	194
3.1.4.2 Ελεύθερη Πόλη της Τεργέστης (1947)	195
3.1.4.3 Πόλη της Ιερουσαλήμ (1947)	195
3.1.5 ΟΗΕ και διεθνή καθεστάτα	196

3.1.5.1 Σομαλία	199
3.1.5.2 Βοσνία-Ερζεγοβίνη	200
3.1.5.3 Ανατολικό Τιμόρ	202
3.2 Απόπειρες περιορισμού της κυριαρχίας και ανεξαρτησίας «υπό όρους»	205
3.2.1 Το Σχέδιο Annan για την Κύπρο	205
3.2.2 Το Σχέδιο Ahtisaari για το Κόσοβο	218
3.3 Οι περιοχές των κυρίαρχων βρετανικών βάσεων στην Κύπρο.....	221
3.4 Το ιδιότυπο υπερπόντιο διαμέρισμα της Mayotte	232
3.5 Ειδικά διοικητικά καθεστάτα	236
3.5.1 Χονγκ Κονγκ.....	236
3.5.2 Μακάο	237
3.6 Συνδεδεμένα κράτη.....	238
3.6.1 Η Κοινοπολιτεία του Πουέρτο Ρίκο	241
3.7 Προτεκτοράτα και προστατευόμενα κράτη.....	244
3.8 Καθεστάτα συγκυριαρχίας (<i>condominia</i>)	246
3.9 Εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα και αυτοδιάθεση των λαών	248
3.9.1 Η Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης (PLO).....	250
3.9.2 Το μέτωπο POLISARIO για τη Δυτική Σαχάρα	251
3.9.2.1 Η Συμφωνία Αλιευτικής Σύμπραξης ΕΕ-Μαρόκου	253
3.10 Το κράτος του Βατικανού ως υποκείμενο του διεθνούς δικαίου.....	259
3.11 Η περίπτωση της Ταϊβάν («Δημοκρατία της Κίνας»).....	263
3.12 «Αποτυχημένα» κράτη (<i>failed states</i>)	271
3.13 Συμπερασματικές παρατηρήσεις.....	276

Μέρος Β΄. Η Δημιουργία Κράτους

Κεφάλαιο 4. Δημιουργία «κράτους» εκτός του διεθνούς δικαίου	279
4.1 Η απόσχιση ως μέθοδος δημιουργίας κράτους.....	279
4.2 Θεωρία και πρακτική σε κίνηση	281
4.2.1 Αναγνώριση δικαιώματος απόσχισης από το εθνικό δίκαιο	281
4.2.2 Η Διακήρυξη για τις φιλικές σχέσεις και τη συνεργασία των κρατών (1970).....	284
4.2.3 Η θεωρία της «διορθωτικής απόσχισης» (<i>remedial secession</i>).....	287
4.2.4 Η θέση των διεθνών δικαιοδοτικών και γνωμοδοτικών οργάνων.....	294
4.2.4.1 Η υπόθεση των Νήσων Åland	294
4.2.4.2 Η Αφρικανική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και των Λαών στην υπόθεση της Κατάνγκα	295

4.2.4.3 Το Ανώτατο Δικαστήριο του Καναδά στην υπόθεση του Κεμπέκ.....	296
4.2.5 Επιτυχημένη απόσχιση και διεθνής πρακτική: Μπαγκλαντές	297
4.2.6 Η μη-συναινετική διάλυση της ΣΟΔΓ	302
4.3 Αποτυχημένες απόπειρες απόσχισης και διεθνές δίκαιο.....	307
4.3.1 Θιβέτ	308
4.3.2 Κατάνγκα	310
4.3.3 Μπιάφρα.....	312
4.3.4 «Τουρκική Δημοκρατία της Βορείου Κύπρου»	312
4.3.4.1 Η «Συμφωνία Οριοθέτησης της Υφαλοκρηπίδας» Τουρκίας - «ΤΔΒΚ»	315
4.3.5 Σομαλιλάνδη.....	317
4.3.6 Τσετσενία και Ινγκουσετία	321
4.3.7 Ναγκόρνο-Καραμπάχ	324
4.3.8 Νότια Οσετία και Αμπχαζία.....	327
4.3.9 Γκαγκαουζία και Υπερδνειστερία	333
4.3.10 Νότιο Καμερούν (Αμπαζονία)	339
4.3.11 Κριμαία	344
4.4 Κόσοβο	356
4.4.1 Η Γνωμοδότηση του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης για το Κόσοβο.....	365
4.5 Συμπεράσματα: περί <i>de facto</i> κρατών.....	375
Κεφάλαιο 5. Δημιουργία κράτους εντός του διεθνούς δικαίου	383
5.1 Η έννοια της <i>terra nullius</i>	383
5.2 Δημιουργία κράτους και εδαφικές διευθετήσεις μέσω πολυμερούς συνθήκης.....	391
5.2.1 Πριν από τους Παγκοσμίους Πολέμους.....	391
5.2.2 Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος	399
5.2.3 Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και «διαιρεμένο» κράτος	403
5.2.3.1 Γερμανία.....	403
5.2.3.2 Κορέα	409
5.2.3.3 Βιετνάμ.....	412
5.3 Διάλυση και διαδοχή κράτους: ορισμένες νομικές οριοθετήσεις.....	414
5.4 Ζητήματα ταυτότητας, συνέχειας και εξαφάνισης κράτους.....	421
5.4.1 Σκέψεις περί κρατικής συνέχειας: η περίπτωση των Βαλτικών κρατών	426
5.5 Κράτος με συγκρότηση ομοσπονδίας ή συνομοσπονδίας.....	428
5.5.1 Το βοσνιακό ομοσπονδιακό μοντέλο στη διευθέτηση εθνοτικών διενέξεων	433
5.5.2 Η διζωνική, δικαιονοτική ομοσπονδία και το Κυπριακό ως «πρότυπο».....	436

5.5.2.1 Το Κοινό Ανακοινωθέν για το Κυπριακό της 11 ^{ης} Φεβρουαρίου 2014.....	439
5.6 Δημοψηφίσματα ανεξαρτησίας.....	443
5.6.1 Το Μαυροβούνιο υπό το φως της αυτοδιάθεσης και της αναγνώρισης	445
5.6.2 Η ανεξαρτησία του Νότιου Σουδάν.....	447
5.6.2.1 Η διαιτησία για την περιοχή της Abyei.....	451
5.6.2.2 Η περιοχή του Darfur	456
5.6.3 Το δημοψήφισμα για την ανεξαρτησία της Σκωτίας.....	458
5.6.4 Επερχόμενα δημοψηφίσματα ανεξαρτησίας.....	462
5.6.4.1 Η Νέα Καληδονία	463
5.6.4.2 Η Αυτόνομη Περιοχή της Bougainville στην Παπούα Νέα Γουινέα	466
5.6.5 Εν δυνάμει δημοψηφίσματα ανεξαρτησίας.....	468
5.6.5.1 Η Καταλονία	468
5.6.5.2 Το Ιρακινό Κουρδιστάν.....	474
5.7 Αντί συμπερασμάτων: σκέψεις περί πιθανών δημοψηφισμάτων ανεξαρτησίας.....	477
Επίλογος	483
i. Αποτελεσματικότητα	484
ii. Νομιμότητα	488
iii. Αναγνώριση κράτους.....	490
iv. Αυτοδιάθεση των λαών.....	493
v. Απόσχιση και <i>de facto</i> κράτη	496
vi. Εδαφική ακεραιότητα των κρατών vs. Αυτοδιάθεση των λαών.....	501
vii. Εξανθρωπισμός του διεθνούς δικαίου και άρση της απόλυτης κυριαρχίας του κράτους.	505
viii. Η απουσία αξιόπιστης εναλλακτικής επιλογής και η ανθεκτικότητα του κυρίαρχου κράτους στο διεθνές δίκαιο	506
ix. Συμπερασματικά	508
Τεκμηρίωση	516
I. Διεθνής Νομολογία.....	516
II. Εθνική Νομολογία.....	520
III. Διεθνή Συμβατικά Κείμενα και Διακηρύξεις	523
IV. Διεθνείς Πράξεις και Έγγραφα.....	530
V. Εθνικά Συντάγματα και Καταστατικά Αυτονομίας	550
VI. Πράξεις Εσωτερικού Δικαίου.....	552
VII. Έγγραφα Πολιτικού Χαρακτήρα.....	557
VIII. Μονομερείς Ανακηρύξεις Ανεξαρτησίας και Συνταγματικά Κείμενα.....	558

Βιβλιογραφία.....	560
I. Βιβλία.....	560
II. Άρθρα – Εφημερίδες – Συλλογή Μαθημάτων Ακαδημίας Διεθνούς Δικαίου της Χάγης .	615

Κυριότερες Συντομογραφίες

ΑΕΔΑΔ	Αφρικανική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών
ΓΓ	Γενικός Γραμματέας των Ηνωμένων Εθνών
ΓΣ	Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών
ΔΔ	Διεθνές Δικαστήριο των Ηνωμένων Εθνών
ΔΔΔ	Διαρκές Διαιτητικό Δικαστήριο
ΔΔΔΔ	Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης
ΔΕΚ	Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΝΤ	Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
ΔΟΕ	Διεθνής Οργάνωση Εργασίας
ΔΠΔ	Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο
ΔΠΔΓ	Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την Πρώην Γιουγκοσλαβία
ΕΔΔ	Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΟΚ/ΕΕ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα/Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΣΣΔ	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΙΔΔ	Ινστιτούτο Διεθνούς Δικαίου
ΚΔΔ	Καταστατικό του Διεθνούς Δικαστηρίου
ΚτΕ	Κοινωνία των Εθνών
ΛΔΓ	Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας
ΟΑΕ/ΑΕ	Οργανισμός Αφρικανικής Ενότητας/Αφρικανική Ένωση
ΟΑΚ	Οργανισμός Αμερικανικών Κρατών
ΟΑΠ	Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης
ΟΔΓ	Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας
ΟΗΕ/ΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών/Ηνωμένα Έθνη
ΣΑ	Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών
ΣΟΔΓ	Σοσιαλιστική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας
ΣτΕ	Συμβούλιο της Ευρώπης
«ΤΔΒΚ»	«Τουρκική Δημοκρατία της Βορείου Κύπρου»

ACHPR	African Commission on Human and Peoples' Rights
AFDI	Annuaire Français de Droit International
AFPN	American Foreign Policy Newsletter
African JICL	African Journal of International and Comparative Law

Κυριότερες συντομογραφίες

AIDH	Annuaire International des Droits de l'Homme
AIDI	Annuaire de l'Institut de Droit International
AJIL	American Journal of International Law
ALI	American Law Institute
Ann. Digest of PILC	Annual Digest of Public International Law Cases
ARIA	The American Review of International Arbitration
ASIL Proceedings	American Society of International Law Proceedings
Austrian RIEL	Austrian Review of International and European Law
AYIL	Australian Yearbook of International Law
Baltic YIL	Baltic Yearbook of International Law
BFSP	British and Foreign State Papers
Bibl Viss	Bibliotheca Visseriana
BOE	Boletín Oficial del Estado (Spain - Official State Gazette)
Boston UILJ	Boston University International Law Journal
BYIL	British Yearbook of International Law
CACJ	Central American Court of Justice
CETS	Council of Europe Treaty Series
Chicago JIL	Chicago Journal of International Law
Chinese JIL	Chinese Journal of International Law
CJEC	Court of Justice of the European Communities
Columbia JTL	Columbia Journal of Transnational Law
Columbia LR	Columbia Law Review
CTS	The Consolidated Treaty Series, 1648-1919, edited by Cl. Parry
Denver JILP	Denver Journal of International Law and Policy
DSB	United States Department of State Bulletin
DUSPIL	Digest of United States Practice in International Law
ECHR	European Court of Human Rights
ECOSOC	United Nations Economic and Social Council
ECR	European Court Reports
EFAR	European Foreign Affairs Review
EFPB	European Foreign Policy Bulletin
EJIL	European Journal of International Law
EJM	European Journal of Minority Issues
EJTS	European Journal of Turkish Studies
Emory ILR	Emory International Law Review
EPIL	Encyclopedia of Public International Law

Κυριότερες συντομογραφίες

EU Bulletin	Bulletin of the European Union
FCA	Federal Court of Australia
FCO	UK Foreign and Commonwealth Office
FR	The Federal Reporter
GAOR	United Nations General Assembly Official Records
German LJ	German Law Journal
Georgetown JIL	Georgetown Journal of International Law
German YIL	German Yearbook of International Law
Germano-Polish MAT	Germano-Polish Mixed Arbitral Tribunal
Goettingen JIL	Goettingen Journal of International Law
HanseLR	Hanse Law Review
Harvard ILJ	Harvard International Law Journal
HC Deb	House of Commons Debates, UK Parliament
HCA	High Court of Australia
HCR	Hague Court Reports
HL Deb	House of Lords Debates, UK Parliament
HR	Académie de Droit International de la Haye, Recueil des Cours
HYIL	Hague Yearbook of International Law
ICC	International Criminal Court
ICJ Rep	International Court of Justice, Reports of Judgements, Advisory Opinions and Orders
ICJR	International Commission of Jurists Review
ICLQ	International and Comparative Law Quarterly
ICRC	International Committee of the Red Cross
ICTY	International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia
IDI	Institut de Droit International
ILC	International Law Commission
ILM	International Legal Materials
ILO	International Labour Organization
ILR	International Law Reports
Indian JIL	Indian Journal of International Law
Indiana ICLR	Indiana International and Comparative Law Review
Indiana JGLS	Indiana Journal of Global Legal Studies
Int Org	International Organization
IRRC	International Review of the Red Cross
Israel YHR	Israel Yearbook on Human Rights
J. Int. Disp. Settlement	Journal of International Dispute Settlement

Κυριότερες συντομογραφίες

JALS	Journal of Academic Legal Studies
JDI	Journal du Droit International
JICJ	Journal of International Criminal Justice
JORF	Journal Officiel de la République Française
JPH	The Journal of Pacific History
Leiden JIL	Leiden Journal of International Law
LN	League of Nations
LNOJ	League of Nations Official Journal
LNTS	League of Nations Treaty Series
Maryland JILT	The Maryland Journal of International Law and Trade
Melbourne JIL	Melbourne Journal of International Law
Michigan JIL	Michigan Journal of International Law
Minnesota JIL	Minnesota Journal of International Law
MSLN	The Monthly Summary of the League of Nations
NILR	Netherlands International Law Review
Nordic JIL	Nordic Journal of International Law
NRGT	Nouveau Recueil Général de Traités, edited by G.F. de Martens
NYUJILP	New York University Journal of International Law & Politics
OAS	Organization of American States
OAU/AU	Organization of African Unity/African Union
OHCHR	Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights
OJEU	Official Journal of the European Union
ONUC	United Nations Operation in the Congo
PCA	Permanent Court of Arbitration
PCIJ	Permanent Court of International Justice
PLO	Palestine Liberation Organization
Pol SQ	Political Science Quarterly
RDI	Revue de Droit International
Rep MAT	Reports of Decisions of Mixed Arbitral Tribunals
RFSP	Revue Française de Science Politique
RGDIP	Revue Générale de Droit International Public
RIAA	Reports of International Arbitral Awards
SAJHR	South African Journal on Human Rights
SALJ	South African Law Journal
SCOR	United Nations Security Council Official Records
SCR	Supreme Court Reports

Κυριότερες συντομογραφίες

Stanford JIL	Stanford Journal of International Law
Texas ILJ	Texas International Law Journal
TIAS	United States Treaties and Other International Acts Series
TWQ	Third World Quarterly
UCLR	University of Chicago Law Review
UN	United Nations
UNCIO	United Nations Conference on International Organization
UNTS	United Nations Treaty Series
UNYB	Yearbook of the United Nations
US	United States Reports
USC	United States Code
USFR	Papers Relating to the Foreign Relations of the United States
Vanderbilt JTL	Vanderbilt Journal of Transitional Law
Virginia JIL	Virginia Journal of International Law
Wisconsin ILJ	Wisconsin International Law Journal
Yale LJ	Yale Law Journal
YIHL	Yearbook of International Humanitarian Law
YILC	Yearbook of the International Law Commission
ZaöRV/Heidelberg JIL	Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht/ Heidelberg Journal of International Law

*“When I gave utterance to those words [concerning self-determination]
I said them without the knowledge that nationalities existed,
which are coming to us day after day...
You do now know and cannot appreciate the anxieties that I have experienced
as a result of many millions of people having their hopes raised by what I have said”*

Woodrow Wilson,
Speech to the Committee of Foreign Relations of the Senate,
19 August 1919

Εισαγωγή

Το κράτος: το βασικό υποκείμενο του διεθνούς δικαίου, θεμέλιος και ακρογωνιαίος λίθος της σύγχρονης διεθνούς κοινότητας και δικαιοταξίας, έννοια τόσο οικεία και ταυτόχρονα τόσο αινιγματική καθότι στερείται επακριβούς νομικής οριοθέτησης. Περιορίζεται στον απλό προσδιορισμό του δυνάμει τριών κριτηρίων: του εδάφους, του λαού και της εξουσίας - επιδεικτικά, ωστόσο, ποικίλων νομικών και πολιτικών ερμηνειών με ελαστικά περιθώρια *ad hoc* αποκλίσεων. Δεν είναι τυχαίο γεγονός το ότι η έννοια του κυρίαρχου κράτους, που εδραιώθηκε στον ευρωπαϊκό -αρχικά- χώρο στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, παραμένει έως σήμερα δίχως έναν κοινά αποδεκτό ορισμό, παρά τις προσπάθειες που έχουν καταβληθεί από τους απανταχού νομικούς και διεθνολόγους προς αυτή την κατεύθυνση. Το ομιχλώδες σκηνικό γύρω από την έννοια του κράτους ενισχύεται έτι περαιτέρω εκ του γεγονότος ότι το κεντρικό συστατικό αυτού, η έννοια του λαού, παραμένει επίσης δίχως ακριβή ορισμό.

Αφετηρία του έθνους-κράτους απετέλεσε η Συνθήκη Ειρήνης της Βεσφαλίας του 1648, με την οποία τερματίστηκε ο καταστρεπτικός Τριακονταετής Πόλεμος και η ηπειρωτική Ευρώπη απέκτησε τη μορφή που διατηρεί σε μεγάλο βαθμό σχεδόν μέχρι και σήμερα. Η βεσφαλιανή κυριαρχία, έχοντας ως βασικές συνιστώσες την εδαφική ακεραιότητα των νομικά ισότιμων κρατών και τη μη-ανάμειξη στις εσωτερικές υποθέσεις του κράτους, λειτούργησε ως σταθεροποιητική βάση της κρατούσας διεθνούς οργάνωσης.¹ Τούτο, βέβαια, δε σημαίνει ότι δεν προϋπήρχαν άλλες μορφές κοινωνικής οργάνωσης, μακρινοί πρόδρομοι του σημερινού κράτους, σε παλαιότερες ιστορικές περιόδους ή έξω από τον ευρωπαϊκό χώρο. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η αρχαία ελληνική πόλις-κράτος² ή η Ρωμαϊκή και μετέπειτα η Βυζαντινή Αυτοκρατορία χαρακτηρίζονταν από μεγάλο βαθμό αντοχής και σταθερότητας στο χρόνο και σε δεδομένη εδαφική περιοχή με μόνιμο πληθυσμό, ενώ είχαν αναπτύξει και μόνιμους πολιτικούς θεσμούς.

Το νεότερο κράτος, όπου κι αν το συναντήσουμε σήμερα, βασίζεται στην κρατική δομή που αναδύθηκε στην Ευρώπη την περίοδο μεταξύ 1100 και 1600 μ.Χ., με αποκορύφωμα το έτος-σταθμό 1648.³ Το 17^ο αιώνα, το δυτικοευρωπαϊκό κράτος είχε πλέον αναπτύξει τα ειδοποιά

¹ Βλ. *inter alia* το ενδιαφέρον άρθρο του Croxton, D., "The Peace of Westphalia of 1648 and the Origins of Sovereignty", 21: 3 *The International History Review* (1999), 569-591.

² Η αρχαία ελληνική πόλις-κράτος έκανε την εμφάνισή της στα μέσα του 8^{ου} αιώνα π.Χ. και έφτασε στο απόγειό της κατά την αρχαϊκή και την κλασική εποχή. Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει στις ομοσπονδίες πόλεων, οι οποίες έλαβαν διάφορες μορφές κατά τη διάρκεια των δύο αιώνων ακμής (4^{ου}-5^{ου} π.Χ.) της ελληνικής πόλεως, από την απλή στρατιωτική συμμαχία που είχε ελάχιστους ομοσπονδιακούς θεσμούς, μέχρι τις συμπολιτείες -ή συνομοσπονδίες ή κοινά- που προσομοίαζαν σε ομόσπονδα κράτη με πολύπλοκους κοινούς θεσμούς -με προεξάρχοντα παραδείγματα τη Βοιωτική Συνομοσπονδία, την Αρκαδική Συνομοσπονδία, το Κοινόν των Χαλκιδίων, το Κοινόν των Θεσσαλών. Βλ. αναλυτικά Mossé, Cl., «Οι Θεσμοί στην Κλασική Ελλάδα», 2002.

³ Μετά το 1000 μ.Χ. επήλθε η σταδιακή σταθεροποίηση της Ευρώπης, με τη λήξη μιας μακράς περιόδου μεταναστεύσεων, εισβολών και κατακτήσεων. Τα κύρια εναπομείναντα μεσαιωνικά βασίλεια, το βασίλειο της Αγγλίας, το βασίλειο των Δυτικών Φράγκων -που έμελλε να γίνει η σημερινή Γαλλία- και το βασίλειο των Ανατολικών Φράγκων -ο πυρήνας της Γερμανίας-, μπόρεσαν να επιβιώσουν υπό τη μία ή την άλλη μορφή μέχρι τις μέρες μας. Η ενίσχυση της πολιτικής σταθερότητας δημιούργησε μία από τις πιο θεμελιώδεις συνθήκες για την

πολιτικά του γνωρίσματα, γνωρίσματα που ζυμώθηκαν στο χρόνο και επέδρασαν καταλυτικά καθορίζοντας τη δομή των περισσότερων σημερινών κρατών. Με τη Γαλλική Επανάσταση (1789), μετακινήθηκε το κέντρο βάρους της κυριαρχίας από το μονάρχη στο λαό. Το ευρωπαϊκό κράτος κατέστη το κυρίαρχο μοντέλο, πρότυπο οργάνωσης των κοινωνιών ανά την υφήλιο.

Μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας της αποαποικιοποίησης κατά το δεύτερο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα και δεδομένου ότι δεν υφίσταντο πλέον *terrae nullius*, η κατανομή της επιφάνειας της γης ανάμεσα στα υφιστάμενα κράτη είχε φαινομενικά παγιωθεί.⁴ Η υπόθεση, όμως, αυτή διαψεύστηκε πολύ γρήγορα με την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, της πρώην Γιουγκοσλαβίας και της Τσεχοσλοβακίας στις αρχές της δεκαετίας του '90. Οι νέες οντότητες που ξεπήδησαν από τα προαναφερθέντα κράτη πέτυχαν τελικώς εκείνο για το οποίο αγωνίζονταν, δηλαδή, τη μετουσίωσή τους σε κράτη.

Σήμερα, ο αριθμός των οντοτήτων που βρίσκονται εντός υφισταμένων κυρίαρχων κρατών και αποζητούν -με ειρηνικά ή βίαια μέσα- την εγκαθίδρυση νέων κρατών είναι γεωμετρικά αυξανόμενος. Προκειμένου να νομιμοποιήσουν τις αξιώσεις τους, οι *de facto* οντότητες επικαλούνται -ως επί το πλείστον- αυθαιρέτως την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών και, ιδίως, ένα «δικαίωμα μονομερούς διορθωτικής απόσχισης» που ισχυρίζονται ότι περικλείεται στο «δικαίωμα» αυτών στην αυτοδιάθεση. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, αναφέρονται χαρακτηριστικά οι περιπτώσεις της Νότιας Οσετίας και της Αμπχαζίας (Γεωργία), της Υπερδνειστερίας (Μολδαβία), του Ναγκόρνο-Καραμπάχ (Αζερμπαϊτζάν), της Κριμαίας (Ουκρανία), του Κοσόβου (Σερβία), όπως επίσης και της λεγόμενης «Τουρκικής Δημοκρατίας της Βορείου Κύπρου» (Κυπριακή Δημοκρατία), της Σομαλιλάνδης (Σομαλία) και της Αμπαζονίας (Νότιο Καμερούν). Παρόλο που μερικές από τις εν λόγω οντότητες επιβιώνουν επί μακρόν όντας πλήρως αποτελεσματικές εδαφικές οντότητες, καμία εξ' αυτών δεν έχει αναγνωριστεί ως κράτος από τη διεθνή κοινότητα -με την περίπτωση του Κοσόβου να

οικοδόμηση κρατών: τη συνέχεια στο χώρο και το χρόνο. Στους αιώνες μεταξύ 1000-1300 μ.Χ. άρχισαν δειλά-δειλά να εμφανίζονται ορισμένα από τα ουσιώδη στοιχεία του σύγχρονου κράτους. Αναδύθηκαν πολιτικές οντότητες, με το δικό τους βασικό πυρήνα λαού και γης, ενώ άρχισαν να εγκαθιδρύονται και μόνιμοι θεσμοί. Κατά την περίοδο ήδη από τα τέλη του 13^{ου} έως τις αρχές του 14^{ου} αιώνα ανέτειλε η έννοια της κυριαρχίας -αν και όχι ο ίδιος ο όρος-, με άλλα λόγια, η βασική ηθική πρόσδεση των ανθρώπων μετατοπίστηκε από την Εκκλησία, την κοινότητα και την οικογένεια προς το αναδύμενο κράτος. Η Αγγλία και -ιδίως- η Γαλλία υπήρξαν οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης που ανέπτυξαν τα μοντέλα του ευρωπαϊκού κράτους τα οποία άσκησαν τη μεγαλύτερη επίδραση, οικουμενικής εμβέλειας. Χρειάστηκε, ωστόσο, να περάσουν ακόμα τέσσερις με πέντε αιώνες προκειμένου τα ευρωπαϊκά κράτη να ξεπεράσουν τις αδυναμίες τους, να ισχυροποιηθούν, να αντιμετωπίσουν τις διοικητικές ανεπάρκειές τους και να μετατρέψουν τη χλιαρή ηθική πρόσδεση στη θερμή φλόγα του εθνικισμού. Βλ. την οξυδερκή ιστορική ανάλυση του Strayer, J.R., *On the Medieval Origins of the Modern State*, 2005.

⁴ «...γενικά, οι διεθνείς νομικοί εκκινούσαν από την υπόθεση ότι από το πέρας της διαδικασίας της αποαποικιοποίησης η επιφάνεια του πλανήτη καλύφθηκε από ένα δεδομένο αριθμό οντοτήτων οι οποίες σχεδόν όλες έφεραν τα χαρακτηριστικά του κυρίαρχου κράτους. Από αυτή την άποψη, με την εξαίρεση μικρών διορθώσεων εδώ κι εκεί, η ιστορία έμοιαζε να έχει φτάσει στο αμετάκλητο τέλος της. Η κατανομή της εδαφικής επιφάνειας της γης όχι μόνο μεταξύ οιονόηποτε κρατών, αλλά μεταξύ των υπαρχόντων κρατών θεωρούνταν λιγότερο ή περισσότερο οριστική». Βλ. Tomuschat, C., "Self-Determination in a Post-Colonial World", στο Tomuschat, C. (ed.), *Modern Law of Self-Determination*, 1993, 5.

διαφοροποιείται μόνο στα τυπικά (μεγάλος αριθμός αναγνωρίσεων) και όχι στα ουσιαστικά (παράνομος τρόπος δημιουργίας μέσω μονομερούς απόσχισης από το κυρίαρχο κράτος) χαρακτηριστικά του, τείνοντας να καταστεί ένα αρνητικό προηγούμενο.

Βεβαίως, ο αγώνας για τη διεκδίκηση της ανεξαρτησίας των απανταχού οντοτήτων, κοινοτήτων ή ακόμα και μειονοτήτων δεν είναι καινούριο φαινόμενο. Παρά τις ευσεβείς μεταπολεμικές φιλοδοξίες για σταθεροποίηση των κρατικών συνόρων και την επικράτηση της αρχής του *uti possidetis juris* έναντι της αυτοδιάθεσης των λαών, οι ισχυρές δυνάμεις του εθνικισμού δεν έπαψαν να δρουν ούτε εξασθένησαν κατά τη διάρκεια του 20^{ου} και του 21^{ου} αιώνα, λειτουργώντας άλλες φορές κεντρομόλα και άλλες φορές φυγόκεντρα.⁵ Συνεπώς, ο σύγχρονος διεθνολόγος βρίσκεται αντιμέτωπος με μία μεγάλη πρόκληση: καλείται, κατ' αρχάς, να διακριβώσει εάν το διεθνές δίκαιο εμπεριέχει αρχές και κανόνες που να ρυθμίζουν αυτές τις δυνάμεις καθώς και τις συνέπειες της άσκησής τους και, στη συνέχεια, επιλαμβάνεται του δύσκολου έργου να τις οριοθετήσει μέσα σε δικαϊκό πλαίσιο.

Η μεγάλη δυσκολία και ταυτόχρονα η μεγάλη πρόκληση αναφορικά με την αυτοδιάθεση, ιδίως στη μετα-αποικιοκρατική εποχή, έγκειται κατ' ουσίαν στην τεταμένη σχέση της αυτοδιάθεσης των λαών με την εδαφική ακεραιότητα των κρατών. Ο σεβασμός της αρχής της εδαφικής ακεραιότητας ενός κράτους αποτελεί φυσικό επακόλουθο και κορωνίδα της κυριαρχίας του. Ως εκ τούτου, τα κυρίαρχα κράτη διαφυλάττουν ως κόρη οφθαλμού την ακεραιότητα του εδάφους τους καθώς και τη μη-επέμβαση στις εσωτερικές τους υποθέσεις. Από την άλλη μεριά, στον απόηχο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και κατά τη διάρκεια της περιόδου της αποαποικιοποίησης, το δικαίωμα των λαών στην αυτοδιάθεση κατέστη -υπό προϋποθέσεις- η κατ' εξοχήν δικαϊκή έννοια που μπορούσε να δικαιολογήσει τη δημιουργία ενός νέου κράτους. Έτσι, οι λαοί που μάχονται κατά της αποικιοκρατίας, ρατσιστικών καθεστώτων ή ξένης κατοχής διαθέτουν αναμφισβήτητα το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση. Όταν, όμως, δεν πληρούνται αυτές οι θεμελιώδεις προϋποθέσεις ή όταν συλλογικότητες άλλες πέραν των λαών επιχειρούν να εγείρουν ένα τέτοιο δικαίωμα με προφανή στόχο την απόσχισή τους από το κράτος στο οποίο ανήκουν χωρίς τη συναίνεση του τελευταίου, τότε μιλούμε για εξωδικαϊκές απόπειρες εφαρμογής της αυτοδιάθεσης στην εξωτερική της διάσταση. Έτσι, οι φιλοδοξίες για εδαφικές μεταβολές εκ μέρους συλλογικοτήτων που διαβιούν εντός κυρίαρχων κρατών, αφενός, και οι αγώνες των κρατών να διασφαλίσουν το εδαφικό τους *status quo*, αφετέρου, συνιστούν κύρια πηγή των συγκρούσεων με τις οποίες έρχεται αντιμέτωπη η σύγχρονη διεθνής κοινότητα.

Οι διεργασίες που κυοφόρησαν την έννοια της κυριαρχίας διήρκεσαν αιώνες· πρόκειται για μία θεμελιώδη νομική έννοια, η οποία εξελίσσεται διαρκώς. Σήμερα, στον 21^ο αιώνα,

⁵ Άλλωστε, τις εθνικιστικές δυνάμεις «...μπορεί να τις εγκρίνουμε ή μπορεί να τις καταδικάζουμε, αλλά δεν μπορούμε να τις αγνοήσουμε». Βλ. Cobban, A., *The Nation State and National Self-Determination*, 1969, 21.

αντιμετωπίζει σοβαρές προκλήσεις που προκαλούν κραδασμούς στο βεστφαλιανό οικοδόμημα. Η παγκοσμιοποίηση, η κατακόρυφη αύξηση της θεσμοποίησης της διεθνούς κοινότητας κατά τη διάρκεια του προηγούμενου αιώνα, η αύξηση των δρώντων του διεθνούς συστήματος και των υποκειμένων -ή, ορθότερα, των «χρηστών»-⁶ του διεθνούς δικαίου και η αλληλεπίδραση-αλληλεξάρτηση μεταξύ τους, οι αυξανόμενες ανάγκες της παγκόσμιας οικονομίας και του παγκόσμιου εμπορίου,⁷ οι απαιτήσεις της διεθνούς ασφάλειας, ανθρωπιστικοί λόγοι, περιβαλλοντικά ζητήματα, η καταλυτική δράση παγκόσμιων οργανισμών όπως η ΕΕ και τα ΗΕ, αλλά και δικαιοδοτικών οργάνων οικουμενικής εμβέλειας, όπως το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο (ΔΠΔ)⁸ που ξεπερνά τα κρατικά σύνορα, συνιστούν μερικές από τις κυριότερες προκλήσεις που καλείται να αντιμετωπίσει το κυρίαρχο κράτος, προσαρμοζόμενο στις αυξημένες απαιτήσεις του νέου διεθνούς περιβάλλοντος.

Επιπροσθέτως, η κατοχύρωση της «ευθύνης προστασίας» της διεθνούς κοινότητας το 2005, που λειτουργεί συμπληρωματικά στην πρωταρχική ευθύνη προστασίας του κράτους απέναντι στους πολίτες του από γενοκτονία, εγκλήματα πολέμου, εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και εθνοκάθαρση και ενεργοποιείται μόνον εφόσον η δράση του εμπλεκόμενου κράτους έχει αποτύχει και, εάν αποτύχουν και τα λοιπά -διπλωματικά, οικονομικά κ.ά.- διαθέσιμα ειρηνικά μέσα, μπορεί να φτάσει ακόμα και μέχρι την ανάληψη συλλογικής στρατιωτικής δράσης υπό το Κεφάλαιο VII του Χάρτη των ΗΕ, δείχνει ξεκάθαρα τις θεμελιώδεις μεταβολές που έχουν επέλθει στη βεστφαλιανή αντίληψη περί απόλυτης-στεγανής κυριαρχίας του κράτους.⁹ Άλλωστε, η αδιαμφισβήτητη δικαιική υπεροχή των κανόνων

⁶ Κατά την εύστοχη ορολογία του Καθηγητή Εμμανουήλ Ρούκουνα.

⁷ Βλ. γενικά Lyons, G.M. and Mastanduno, M. (eds), *Beyond Westphalia? State Sovereignty and International Intervention*, 1995· Philpott, D., *Revolutions in Sovereignty: How Ideas Shaped Modern International Relations*, 2001· Jacobsen, T., Sampford, C. and Thakur, R. (eds), *Re-envisioning Sovereignty: The End of Westphalia?*, 2008· Jackson, J.H., *Sovereignty, the WTO, and Changing Fundamentals of International Law*, 2009· Shawki, N. and Cox, M. (eds), *Negotiating Sovereignty and Human Rights: Actors and Issues in Contemporary Human Rights Politics*, 2009· Agnew, J., *Globalization and Sovereignty*, 2009· Kalmo, H. and Skinner, Q. (eds), *Sovereignty in Fragments: The Past, Present and Future of a Contested Concept*, 2010· Aalberts, T.E., *Constructing Sovereignty between Politics and Law*, 2012· Sparke, M., *Introducing Globalization: Ties, Tensions and Uneven Integration*, 2013.

⁸ «*Εν τέλει, οι διατάξεις του Καταστατικού του ΔΠΔ δεν επηρεάζουν την κυριαρχία των κρατών, αλλά απαιτούν κάποια νέα και απαραίτητα στοιχεία στην άσκησή της. Ο περιορισμός των δικτατορικών συμπεριφορών, της πιθανότητας αποφυγής του νόμου, της εκδήλωσης ανεδαφικών ή ακόμα και καταστροφικών πράξεων, από διάφορους κρατικούς υπαλλήλους που διαπράττουν εγκλήματα των οποίων η δίκη και η τιμωρία εμπίπτει στη δικαιοδοσία του ΔΠΔ είναι, αναμφισβήτητα, ευεργετικά για την κυριαρχία, καθότι συμβάλλουν στην προστασία του κράτους και των πολιτών του ενάντια στις καταχρήσεις των αξιωματούχων*». Βλ. εκτενώς Tuţiuianu, S., *Towards Global Justice: Sovereignty in an Interdependent World*, 2013, 110. «...το ΔΠΔ δε συνιστά μία απόκλιση από την παραδοσιακή βεστφαλιανή τάξη, αλλά συνιστά μία επιβεβαίωση ορισμένων παραμελημένων αρχών της». *Ibid.* 115. «...το βεστφαλιανό μοντέλο δεν είναι απαρχαιωμένο, παρά μάλλον αλλοιωμένο ή 'αραιωμένο', ούτε η βεστφαλιανή κυριαρχία έχει απονομιμοποιηθεί. Έχει τύχει πράγματι επίβλεψης, παρά απονομιμοποίησης. Έχει πράγματι καταστεί αντικείμενο προσφυγής στη διεθνή νομική κοινότητα μέσω των δικαστηρίων και των σχετικών υποθέσεων. Δεν μπορεί κανείς να μιλά πλέον για ένα βεστφαλιανό μοντέλο στο οποίο η κυβέρνηση είναι απολύτως ισχυρή και μπορεί να κάνει ό,τι θέλει στα υποκείμενά της. Ενώ μπορεί ακόμη να τους κάνει πολλά, είναι πλέον υπόλογη στο διεθνές δίκαιο, και μόνο όταν παραβιάζει σοβαρά τα δικαιώματά τους μπορεί να ειπωθεί ότι ενεργεί παρανόμως». *Ibid.* 136.

⁹ «*Δεν υφίσταται μεταβίβαση ή διάλυση της κρατικής κυριαρχίας. Υφίσταται, όμως, ένας αναγκαίος επαναχαρακτηρισμός: από την 'κυριαρχία ως έλεγχο' στην 'κυριαρχία ως ευθύνη' τόσο στις εσωτερικές λειτουργίες όσο και στα εξωτερικά καθήκοντα*». Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty,

αναγκαστικού δικαίου *-jus cogens-* όπως και η δεσμευτικότητα των υποχρεώσεων *erga omnes* φανερώνουν ακριβώς την ύπαρξη κοινών αξιών και συμφερόντων στην καρδιά του διεθνούς νομικού συστήματος.¹⁰ Ευρύτερα, η άνθιση του δικαίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του διεθνούς ποινικού δικαίου συνέβαλαν στη διεύρυνση του φάσματος και του πεδίου εφαρμογής του διεθνούς δικαίου. Η σταδιακή εμπέδωση του «κοινού καλού», που επήλθε μέσα από τον περιορισμό ή, ορθότερα, την οριοθέτηση της «απόλυτης κυριαρχίας» του κράτους και βρίσκει την έκφρασή του στους οικουμενικούς θεσμούς και κανόνες, λειτουργεί τελικά προς όφελος της διεθνούς ειρήνης, ασφάλειας και δικαιοσύνης, με άλλα λόγια, υπέρ της ανθρωπότητας και ταυτόχρονα δρα ευεργετικά για την ίδια την κρατική κυριαρχία. Καθίσταται σαφές ότι η κυριαρχία δε συνιστά μία αφηρημένη ούτε μία απολύτως στεγανή έννοια, αλλά πρόκειται για μία δυναμική πραγματικότητα η οποία λαμβάνει υπ' όψιν τους υπαρκτούς προσδιοριστικούς παράγοντες του εκάστοτε δικαίου, ιστορικού και κοινωνικο-πολιτικού πλαισίου αναφοράς.

Ήδη από το 1992, ο τότε ΓΓ των ΗΕ Boutros-Boutros Ghali στην περίφημη «Ατζέντα για την Ειρήνη» ανέφερε χαρακτηριστικά: «Ο σεβασμός για τη θεμελιώδη κυριαρχία και ακεραιότητα [του κράτους] είναι ζωτικής σημασίας για την όποια κοινή διεθνή πρόοδο. Η εποχή της απόλυτης και αποκλειστικής κυριαρχίας, ωστόσο, έχει παρέλθει· η θεωρία της δε συνδυάστηκε ποτέ με την πραγματικότητα».¹¹ Στο γύρισμα του 20^{ου} αιώνα, ο διάδοχος ΓΓ Kofi Annan διευκρίνισε τα εξής: «Η κρατική κυριαρχία, στην πιο βασική της έννοια, επαναπροσδιορίζεται από τις δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης και της διεθνούς συνεργασίας. Το κράτος γίνεται πλέον ευρέως κατανοητό ως ο υπηρέτης του λαού του και όχι το αντίστροφο. [...] Εάν η νέα δέσμευση για επέμβαση εν όψει ακραίων δεινών πρόκειται να διατηρήσει την υποστήριξη των λαών του κόσμου, θα πρέπει να -και

“The Responsibility to Protect”, 2001, 13, §2.14. Συμπληρωματικά, παρατίθενται τα λόγια του ΓΓ των ΗΕ: «Πέρα από τις ηθικές και τις νομικές υποχρεώσεις, η ιστορία έχει δείξει ότι η οικοδόμηση κοινωνιών που είναι ανθεκτικές σε ειδεχθή εγκλήματα ενισχύει την κρατική κυριαρχία και αυξάνει τις προοπτικές για ειρήνη και σταθερότητα». Βλ. Report of the Secretary General, “Responsibility to Protect: State Responsibility and Prevention”, UN Doc A/67/929 – S/2013/399, 9 July 2013, §7. Βλ. γενικά *inter alia* και Glanville, L., *Sovereignty and the Responsibility to Protect: A New History*, 2014. Όπως είχε γράψει ο Henry Kissinger, με αφορμή τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001: «Κατά βάθος, πρόκειται για μία συζήτηση ανάμεσα στην παραδοσιακή έννοια της κυριαρχίας του έθνους-κράτους όπως ξεκίνησε στη Συνθήκη της Βεσφαλίας το 1648 και την προσαρμογή που απαιτείται τόσο από τη σύγχρονη τεχνολογία όσο και από τη φύση της τρομοκρατικής απειλής». Βλ. Kissinger, H.A., “Preemption and the End of Westphalia”, *19: 4 New Perspectives Quarterly* (2002), 31.

¹⁰ Υπενθυμίζεται ότι το ΔΔ, ήδη από το 1949, στην υπόθεση του *Στενού της Κέρκυρας* -η οποία απετέλεσε και την πρώτη υπόθεση που κλήθηκε να εκδικάσει το παγκόσμιο δικαιοδοτικό όργανο της Χάγης- έκανε λόγο για ορισμένες υποχρεώσεις των κρατών που ανακύπτουν από «στοιχειώδεις εκτιμήσεις της ανθρωπότητας». Βλ. ICJ, *The Corfu Channel Case (UK v. Albania)*, Judgment, Merits, 9 April 1949, 22.

¹¹ «Είναι καθήκον των ηγετών των κρατών σήμερα να το κατανοήσουν αυτό και να βρουν μία ισορροπία ανάμεσα στις ανάγκες της χρηστής εσωτερικής διακυβέρνησης και τις απαιτήσεις ενός ολοένα και περισσότερο αλληλοεξαρτώμενου κόσμου». Βλ. Report of the UN Secretary-General, “An Agenda for Peace, Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace-keeping”, 17 June 1992, UN Docs A/47/277 – S/24111, §17. «Η κυριαρχία, η εδαφική ακεραιότητα και η ανεξαρτησία των κρατών εντός του εγκαθιδρυμένου διεθνούς συστήματος, και η αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών, αμφότερες μεγάλης αξίας και σπουδαιότητας, δεν πρέπει να επιτρέπεται να στρέφεται η μία εναντίον της άλλης κατά την προσεχή περίοδο». *Ibid.* §19.

*θα πρέπει θεωρηθεί ότι- εφαρμόζεται δίκαια και με συνέπεια, ανεξαρτήτως περιοχής ή έθνους. Η ανθρωπότητα, εν τέλει, είναι αδιαίρετη».*¹²

Η ανάδυση του αναπτυσσόμενου «τρίτου κόσμου» στο διεθνές στερέωμα κατά το δεύτερο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα, γνήσιο απότοκο της αποαποικιοποίησης, συνετέλεσε αναμφισβήτητα στην ενίσχυση της κυριαρχίας, που λειτούργησε ως αντίβαρο στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική υπανάπτυξη και την έντονη αστάθεια που χαρακτήριζε -και εν πολλοίς εξακολουθεί να χαρακτηρίζει- τα νεοϊδρυθέντα κράτη. Ταυτόχρονα, δημιουργήθηκε ένα φαινομενικά αντιθετικό φαινόμενο: από τη μία, όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω, η αυξανόμενη θεσμοποίηση της διεθνούς κοινότητας οδήγησε στη διάρρηξη του στεγανού της κρατικής κυριαρχίας, ενώ, από την άλλη μεριά, η ανάδυση πολυεθνικών και πολυπολιτισμικών κοινωνιών μετά το πέρας της αποαποικιοποίησης γέννησε την -επιτακτική- ανάγκη για διεκδίκηση μεγαλύτερης εθνικής συνοχής. Η επιβολή του ευρωπαϊκού κρατικού μοντέλου, στις περισσότερες περιπτώσεις, δεν ταυτιζόταν με τις κατά τόπους παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμα και αγνοούσε τον πολιτισμό, τις κρατούσες αντιλήψεις και τις ανάγκες των τοπικών κοινωνιών.

Το επαναστατικό κύμα της «Αραβικής Άνοιξης», με κύριο αίτημα τον εκδημοκρατισμό και το σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου στις χώρες του αραβικού κόσμου, συνιστά τεκτονικό ρήγμα στο αποικιοκρατικό παρελθόν των χωρών αυτών, στοχεύοντας στην αποκαθίωση των απολυταρχικών καθεστώτων και τη σηματοδότηση μιας νέας εποχής διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων.¹³ Σε αντίθεση με την Ευρώπη, όπου τα έθνη-κράτη αναπτύχθηκαν και οι δημοκρατικές δομές τους ωρίμασαν με την πάροδο των αιώνων, ο αραβικός κόσμος δεν είχε την πολυτέλεια μιας τέτοιας ευνοϊκής εξελικτικής διαδικασίας. Η αυλαία της αποαποικιοποίησης έπεσε απότομα, αφήνοντας ως κληροδότημα αδύναμα και

¹² «Μία παγκόσμια εποχή απαιτεί παγκόσμια εμπλοκή. [...] Εάν τα κράτη που κλίνουν στην εγκληματική συμπεριφορά γνωρίζουν ότι τα σύνορα δεν αποτελούν την απόλυτη άμυνα, εάν γνωρίζουν ότι το Συμβούλιο Ασφαλείας θα αναλάβει δράση για να σταματήσει τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, τότε δε θα επιχειρήσουν μια τέτοια πορεία δράσης προσδοκώντας στην κυρίαρχη ατιμωρησία (sovereign impunity). [...] Εάν η συλλογική συνείδηση της ανθρωπότητας - μία συνείδηση η οποία αποστρέφεται τη σκληρότητα, αποκηρύσσει την αδικία και επιδιώκει την ειρήνη για όλους τους λαούς- δεν μπορεί να βρει στα Ηνωμένα Έθνη το μεγαλύτερο βήμα της, υπάρχει σοβαρός κίνδυνος να αποταθεί αλλού για ειρήνη και δικαιοσύνη. [...] Μια τέτοια εξέλιξη στην κατανόηση της κρατικής κυριαρχίας και της ατομικής κυριαρχίας θα συναντήσει, σε ορισμένους κύκλους, δυσπιστία, σκεπτικισμό, ακόμα και εχθρότητα. Αλλά είναι μία εξέλιξη, την οποία θα πρέπει να καλωσορίσουμε». Βλ. UN Secretary-General Presents his Annual Report to General-Assembly, Press Release SG/SM/7136 – GA/9596, 20 September 1999.

¹³ «Η διπλωματία που παρήγαγε η Αραβική Άνοιξη αντικαθιστά τις βεσφαλμένες αρχές της ισορροπίας με ένα γενικευμένο δόγμα της ανθρωπιστικής επέμβασης», βλ. Kissinger, H.A., “Syrian Intervention Risks Upsetting Global Order”, *The Washington Post*, 01/06/2012, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.washingtonpost.com/opinions/syrian-intervention-risks-upsetting-global-order/2012/06/01/gJQA9fGr7U_story.html. Βλ. γενικά για την «Αραβική Άνοιξη»: Peters, J. (ed.), *The European Union and the Arab Spring: Promoting Democracy and Human Rights in the Middle East*, 2012· Davis, J. (ed.), *The Arab Spring and Arab Thaw: Unfinished Revolutions and the Quest for Democracy*, 2013· Haas M.L. and Lesch, D.W. (eds), *The Arab Spring: Change and Resistance in the Middle East*, 2013· Panara, C. and Wilson, G. (eds), *The Arab Spring: New Patterns for Democracy and International Law*, 2013· Fisher, K.J. and Stewart, R. (eds), *Transitional Justice and the Arab Spring*, 2014.

κατακερματισμένα κράτη, όπου κατά κανόνα κυριαρχεί η ακραία φτώχεια και η υπανάπτυξη και οι αναποτελεσματικές κυβερνήσεις τους δεν αργούν να οδηγηθούν σε αποτυχία.

Το βασικό ερώτημα που τίθεται εν προκειμένω είναι το εξής: Σήμερα, στον 21^ο αιώνα, έχει άραγε εξασθενήσει το εθνικό-κράτος; Έχει ίσως αποδομηθεί; Ή μήπως αναπροσαρμόζεται διαρκώς στα νέα δεδομένα και τις εκάστοτε ανάγκες της διεθνούς κοινότητας;

Όπως είχε επισημάνει το Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης, ήδη από το 1923: «Το ερώτημα κατά πόσον ένα συγκεκριμένο ζήτημα εμπίπτει ή όχι στην αποκλειστική δικαιοδοσία ενός κράτους είναι ουσιαστικά ένα σχετικό ερώτημα· εξαρτάται από την ανάπτυξη των διεθνών σχέσεων». ¹⁴ Έναν αιώνα σχεδόν αργότερα, το 2012, ο δικαστής Bennouna, στην ξεχωριστή του γνώμη στην υπόθεση *Δικαστικές Ασυλίες Κράτους (Γερμανία κ. Ιταλίας, Ελλάδα παρεμβαίνουσα)* ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης, επεσήμανε χαρακτηριστικά ότι: «Η βεστοφολιανή σύλληψη της κυριαρχίας υποχωρεί σταδιακά, καθώς το άτομο καταλαμβάνει κεντρική θέση στο διεθνές νομικό σύστημα». ¹⁵

Η κρατική κυριαρχία παραμένει δίχως αμφιβολία το πλέον θεμελιώδες στοιχείο του σύγχρονου διεθνούς δικαίου και το προπύργιο της κρατούσας διεθνούς οργάνωσης, όμως θα πρέπει πάντοτε να θεάται σε άμεση συνάρτηση με την πραγματικότητα. Η μεταβολή των υπαρκτών πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών, ιστορικών και άλλων περιστάσεων με την πάροδο του χρόνου και η συνεπαγόμενη αναγκαία (ανα-)προσαρμογή του δικαίου στις μεταβολές αυτές ώστε να ανταποκρίνεται καλύτερα στις εκάστοτε πραγματικές ανάγκες, απεικονίζει ουσιαστικά την εξέλιξη του δικαίου. Η κρατική κυριαρχία, επομένως, δεν είναι σε καμία περίπτωση έννοια στατική, αλλά αναπροσαρμόζεται διαρκώς, έτσι ώστε να καλύπτει τις διαφορετικές-μεταβαλλόμενες ανάγκες της διεθνούς κοινωνίας. Υπό αυτό το πρίσμα, τόσο η «συλλογική ασφάλεια» όσο και η «ευθύνη προστασίας» ορώνται ως σύμμαχοι και όχι ως εχθροί της κρατικής κυριαρχίας, ενισχύοντας την τελευταία και δρώντας συμπληρωματικά με αυτή.

Στην ουσία, το γεγονός ότι τα κράτη αποδέχονται να εκχωρήσουν μέρος της κυριαρχίας τους προσχωρώντας σε διεθνείς οργανισμούς ή συνάπτοντας διεθνείς συμφωνίες δε συνεπάγεται απομείωση της κυριαρχίας τους, αλλά, αντιθέτως, συνιστά την πεμπουσία της άσκησης της

¹⁴ PCIJ, *Nationality Decrees Issued in Tunis and Morocco*, Advisory Opinion, 7 February 1923, Ser. B, No 4, 24.

¹⁵ Βλ. ICJ, *Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy: Greece intervening)*, 3 February 2012, Separate Opinion of Judge Bennouna, 175, §18· μάλιστα, τόνισε επίσης ότι: «όταν προκύπτει σε σχέση με διεθνή εγκλήματα, όπως στην παρούσα διαφορά, το ζήτημα της δικαστικής ασυλίας εγείρει θεμελιώδη ηθικά και δικαστικά προβλήματα για τη διεθνή κοινότητα ως σύνολο, τα οποία δεν μπορούν να παρακαμφθούν απλώς χαρακτηρίζοντας την ασυλία ως ένα απλό διαδικαστικό ζήτημα». *Ibid.* 173, §9. Ομοίως, στην ίδια υπόθεση, ο δικαστής Cançado Trindade υπογράμμισε ότι: «Ακόμα και ένας τομέας που χαρακτηρίζεται σε μεγάλο βαθμό από την κρατο-κεντρική προσέγγιση - η οποία δε βοήθησε καθόλου ώστε να αποφευχθούν οι φρικαλεότητες των Παγκοσμίων Πολέμων-, όπως εκείνος των κρατικών ασυλιών, θα πρέπει σήμερα να επαναξιολογηθεί υπό το φως των θεμελιωδών ανθρωπίνων αξιών. Οι κρατικές ασυλίες είναι, άλλωστε, ένα προνόμιο ή ασυλία, και δεν μπορούν να εξακολουθούν να αποτελούν εξαιρέση από την εξέλιξη του διεθνούς δικαίου, που λαμβάνει χώρα στις μέρες μας, τουλάχιστον, υπό το φως των θεμελιωδών ανθρωπίνων αξιών.» και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι: «Το *jus cogens* στέκεται υπεράνω του προνομίου της κρατικής ασυλίας, με όλες τις συνέπειες που απορρέουν εκ τούτου, αποφεύγοντας έτσι την αρνησιδικία και την ατιμωρησία». *Ibid.* 194, §40 και 286, §299.

κρατικής κυριαρχίας: «Σύμφωνος με την κυριαρχική ευθύνη [του κράτους] να προστατεύει τους πολίτες του, ο αυξανόμενος ενεργός ρόλος της διεθνούς κοινότητας στην προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου μάλλον ενισχύει παρά μειώνει την έννοια της κυριαρχίας. Παρόλο που ένα έθνος θυσιάζει ορισμένη από την κυριαρχία του όταν γίνεται συμβαλλόμενο μέρος σε μία διεθνή συμφωνία, κερδίζει επίσης κάποιες προστασίες που διευρύνουν και ενισχύουν την κυριαρχία του. Η αλληλεξάρτηση της διεθνούς κοινότητας βοηθά και κατοχυρώνει την κυριαρχία ως την εξουσία ενός έθνους να προστατεύει τους πολίτες του».¹⁶

Η -κατά κάποιο τρόπο- παγίωση των εθνικών-κρατικών συνόρων κατά τη μεταπολεμική περίοδο σε συνδυασμό με τις έντονες -πολλές φορές- πιέσεις που αναπτύσσονται στο εσωτερικό των κρατών εκ μέρους μειονοτικών ομάδων που αποζητούν μεγαλύτερο βαθμό αυτονομίας ή/και αιτούνται την πλήρη ανεξαρτησία, έφερε στο προσκήνιο την έννοια της “*remedial secession*”, ως αντίβαρο και υστάτη θεραπεία στην αποστέρηση της εσωτερικής αυτοδιάθεσης και την καταδυνάστευση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των ομάδων αυτών. Μπορεί μεν η έννοια αυτή να παραμένει εν πολλοίς στη σφαίρα της θεωρίας, καθότι η πλειοψηφία των νομικών και διεθνολόγων συγκλίνει υπέρ της απαγόρευσης της απόσχισης από το διεθνές δίκαιο, στο οποίο συνηγορεί και η κρατική πρακτική, όμως τίποτα δεν αποκλείει ότι αυτό που σήμερα θεωρείται αδιανόητο ίσως στο μέλλον καταστεί κοινός τόπος.

Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ότι αρκετά συχνά και ιδίως σε περιπτώσεις πολυεθνικών κοινωνιών με έντονους εθνοτικούς διαξίφισμους, προτείνεται η ομοσπονδιακή δομή ως η βέλτιστη μορφή εσωτερικής οργάνωσης του κράτους με στόχο να αποσοβηθεί ο κίνδυνος της εδαφικής διάσπασης. Παρόλα αυτά, η ομοσπονδιακή δομή δεν αποτελεί πάντοτε πανάκεια, ιδίως στην αποκεντρωμένη εκδοχή της που συχνά συγχέεται με τη συνομοσπονδία. Η χορήγηση μεγαλύτερης αυτονομίας αποτελεί πλέον πάγια πρακτική των κρατών όσον αφορά σε τμήματα του εδάφους τους όπου διαβιούν ισχυρές μειοψηφίες με φυγόκεντρες αξιώσεις.

Σκοπός της παρούσης διδακτορικής διατριβής είναι να διακριβώσει πότε μία οντότητα συνιστά κράτος υπό το πρίσμα του διεθνούς δικαίου, ποιές είναι οι προϋποθέσεις που οφείλει να πληροί ώστε να τεκμαίρεται η κρατική υπόσταση, καθώς και ποιό είναι οι σύννομοι τρόποι δημιουργίας ενός κράτους. Θα αποπειραθούμε να απαντήσουμε στο κείμενο ερώτημα εάν το διεθνές δίκαιο εμπεριέχει αρχές, κριτήρια και κανόνες που να ρυθμίζουν τη δημιουργία και την αναγνώριση των κρατών, αλλά να υπαγορεύουν και τη μη-αναγνώριση ορισμένων οντοτήτων. Η κρατική δημιουργία είναι πραγματικό ή δικαιοκώ γεγονός; Ποιός είναι ο ρόλος της αυτοδιάθεσης στη διαδικασία σχηματισμού ενός νέου κράτους; Ποιά η λειτουργία της αναγνώρισης σε αυτό το πλαίσιο; Και ποιό το καθεστώς μίας οντότητας η οποία στερείται νομιμότητας εν τη γενέσει της;

¹⁶ Sellers Bickley, L., “U.S. Resistance to the International Criminal Court: Is the Sword Mightier than the Law?”, *14: 1 Emory ILR* (2000), 261.

Το τελευταίο αυτό ερώτημα οδηγεί αυτομάτως σε αρκετά ακόμη: Υπάρχει ιεραρχική σχέση ανάμεσα στην αρχή της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών -και άρα του *uti possidetis juris*- και στην αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών κατά τη μετα-αποικιοκρατική εποχή; Ή μήπως αρχίζει να διαφαίνεται ένα «δικαίωμα» διορθωτικής απόσχισης σε εξαιρετικές περιστάσεις; Εάν είναι έτσι, σε ποιές περιπτώσεις μπορεί να υποστηριχτεί ένα τέτοιο «δικαίωμα» και από ποιόν;

Με άλλα λόγια, επιχειρείται η εκ βάθρων ανάλυση του κράτους ως δικαικού γεγονότος, σε άμεση συνάφεια με την πραγματικότητα. Ειδικό βάρος προσδίδεται στη λειτουργία της αναγνώρισης οντοτήτων ως ανεξάρτητων κρατών και στις συνέπειες που δύναται η πράξη της αναγνώρισης ενδεχομένως να επιφέρει σε περιπτώσεις αμφισβητούμενων οντοτήτων που όμως τυγχάνουν ευρείας αποδοχής. Επιπροσθέτως, εξετάζεται η νομιμότητα (ή μη-) της μονομερούς απόσχισης ως μεθόδου δημιουργίας κράτους σε αντιδιαστολή με τα συνταγματικά κατοχυρωμένα δημοψηφίσματα ανεξαρτησίας. Το νήμα αυτό θα επιχειρήσουμε να ξετυλίξουμε, ως άλλο μίτο της Αριάδνης, έχοντας σα βασικά εργαλεία το σύγχρονο διεθνές δίκαιο -συμβατικό και εθιμικό- και την κρατική πρακτική, με απώτερο σκοπό την ενδελεχή διερεύνηση της σύγχρονης δημιουργίας κράτους και την εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων για το μέλλον.

Ειδικότερα, η διατριβή χωρίζεται σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος, με γενικό τίτλο «το κράτος στο διεθνές δίκαιο», απαρτίζεται από τρία κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο, αναλύονται τα συστατικά στοιχεία του κράτους αρχής γενομένης από τα κλασικά κριτήρια του Montevideo - ήτοι, μόνιμος πληθυσμός, καθορισμένο έδαφος, εξουσία-, συμπληρωματικά με την ανεξαρτησία και τη νομιμότητα ως προϋπόθεση της κρατικής υπόστασης. Στο δεύτερο κεφάλαιο, εξετάζεται διεξοδικά η αναγνώριση κράτους στο διεθνές δίκαιο, με έμφαση στη σχέση αναγνώρισης και προσχώρησης σε διεθνείς οργανισμούς, τη συλλογική μη-αναγνώριση, την πρόωρη αναγνώριση, όπως και την αναγνώριση στο πλαίσιο της απόσχισης. Αντικείμενα του τρίτου κεφαλαίου συνιστούν ορισμένες ειδικότερες περιπτώσεις κρατών -υπό εντολή, υπό κηδεμονία, μη-αυτοδιοικούμενες περιοχές-, διεθνοποιημένων εδαφών, ειδικών διοικητικών καθεστώτων, συνδεδεμένων κρατών, προτεκτοράτων, καθεστώτων συγκυριαρχίας, εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων, αποτυχημένων κρατών, αλλά και κάποια ιδιόμορφα παραδείγματα προταθέντων σχεδίων ανεξαρτησίας «υπό όρους» -Σχέδιο Annan για την Κύπρο, Σχέδιο Ahtisaari για το Κόσοβο. Επιπροσθέτως, αναλύεται η λειτουργία της διεθνούς διοίκησης εδαφών και, ιδίως, το έργο του ΟΗΕ στην οικοδόμηση της ειρήνης, ενώ ξεχωριστό ενδιαφέρον δίδεται στο Βατικανό ως υποκείμενο του διεθνούς δικαίου, αλλά και στη θέση της Ταϊβάν στο διεθνές στερέωμα.

Το δεύτερο μέρος, που τιτλοφορείται «η δημιουργία κράτους», αποτελείται από δύο κεφάλαια. Βασικός θεματικός άξονας του πρώτου κεφαλαίου είναι η απόσχιση ως μέθοδος δημιουργίας κράτους. Συγκεκριμένα, μέσα από τη θεωρία, τη νομολογία -εθνική και διεθνή- και, κυρίως, μέσα από την κρατική πρακτική αξιολογείται η ενδεχόμενη νομιμότητα ή παρανομία,

καθώς και οι νομικές συνέπειες της απόσχισης τμήματος του εδάφους ανεξάρτητου κράτους. Μέσα από πληθώρα παραδειγμάτων, με κορυφαίο αυτό του Κοσόβου, αναδεικνύεται ο βασικός προβληματισμός του κεφαλαίου: Ποιά η θεώρηση του διεθνούς δικαίου απέναντι στα *de facto* κράτη; Είναι, άραγε, οι αποσχισμένες οντότητες η εξαίρεση που επιβεβαιώνει τον κανόνα; Έχει κάποια νομική ή πρακτική αξία η θεωρία περί διορθωτικής απόσχισης (*remedial secession*);

Στο δεύτερο και τελευταίο κεφάλαιο του δευτέρου μέρους, μετά από μία αναδρομή στο χρόνο της δημιουργίας κράτους από την εποχή των *terrae nullius* και των μεταγενέστερων εδαφικών διευθετήσεων μέσω πολυμερούς συνθήκης, αναλύονται ζητήματα διάλυσης και διαδοχής κράτους, ταυτότητας, συνέχειας και εξαφάνισης κράτους, καθώς επίσης και τα κράτη με συγκρότηση ομοσπονδίας ή συνομοσπονδίας. Τέλος, με απτά παραδείγματα από την κρατική πρακτική, εξετάζεται το δημοψήφισμα ανεξαρτησίας ως τρόπος δημιουργίας ενός νέου κράτους.

Σήμερα, υποκείμενα-«χρήστες» του διεθνούς δικαίου δεν είναι μόνο τα κράτη και οι διεθνείς οργανισμοί, αλλά είναι και μη-κρατικοί δρώντες, όπως μη-κυβερνητικές οργανώσεις, πολυεθνικές επιχειρήσεις και, φυσικά, το άτομο και οι ομάδες ατόμων. Η κρατική κυριαρχία, στις διαφορετικές προσλαμβάνουσες μορφές της, παρουσιάζει αξιοσημείωτη αντοχή στο χρόνο, καθώς παραμένει η κινητήρια δύναμη και ο συνδετικός ιστός του σύγχρονου διεθνούς συστήματος. Δεν τίθεται ζήτημα εγκατάλειψης παλαιών εννοιών ή δημιουργίας ολοκληρωτικά νέων· η πρόκληση εντοπίζεται στη λειτουργική ανασύνθεση πάνω στα στέρεα δικαιικά θεμέλια ήδη κατοχυρωμένων αρχών και ιδεών, λαμβάνοντας υπ' όψιν τις αναδυόμενες τάσεις.

ΜΕΡΟΣ Α΄. Το Κράτος στο Διεθνές Δίκαιο

Κεφάλαιο 1. Συστατικά στοιχεία του κράτους

1.1 Εννοιολογικές προσεγγίσεις

Η έννοια του «κράτους» πέρασε μέσα από διάφορες ερμηνείες από το 17^ο αιώνα έως σήμερα, χωρίς, ωστόσο, να έχει καταλήξει η θεωρία σε έναν κοινά αποδεκτό ορισμό. Η μελέτη των διαφορετικών αυτών ερμηνειών κρίνεται απαραίτητη, καθώς συμβάλλει αποφασιστικά στην καλύτερη κατανόηση των κλασικών κριτηρίων του κράτους, που επικράτησαν τον 20^ο αιώνα, ως γνώμονας και βασική σταθερά για τη δημιουργία κρατικών οντοτήτων.

Σύμφωνα με τον Grotius, το κράτος συνιστά μια «ένωση ελευθέρων ανθρώπων, με σκοπό την απόλαυση δικαιωμάτων και την ικανοποίηση του κοινού τους συμφέροντος».¹⁷ Ο ορισμός αυτός, περισσότερο φιλοσοφικού παρά νομικού περιεχομένου, αντικατοπτρίζει ξεκάθαρα την αναλογία του εσωτερικού δικαίου: το κράτος, όπως ακριβώς και τα άτομα που το συνθέτουν, δεσμεύεται αυτομάτως «άμα τη γενέσει» του από το δίκαιο των εθνών, κατ' απόλυτη αναλογία του φυσικού δικαίου.¹⁸ Στο ίδιο πνεύμα, ο Pufendorf ορίζει το κράτος ως μία «σύνθετη ηθική οντότητα, της οποίας η θέληση, αλληλοσυνδεόμενη και ενωμένη από τη συμφωνία πολλών ανθρώπων, θεωρείται η θέληση όλων, με αποτέλεσμα να μπορεί να χρησιμοποιεί τις ατομικές δυνάμεις και ιδιότητες για την κοινή ειρήνη και ασφάλεια».¹⁹ Ο Pufendorf, όπως και ο Grotius αλλά και ο Hobbes,²⁰ τάσσονται υπέρ της ταύτισης του φυσικού δικαίου με το δίκαιο των εθνών.²¹ Μια τέτοια θεώρηση, όμως, δεν είναι δυνατό να ευσταθεί, δεδομένου ότι η δομή εξουσίας στο διεθνές σύστημα είναι οριζόντια, με τα κυρίαρχα κράτη να αποτελούν τους κεντρικούς πυλώνες του συστήματος και δεν υφίσταται κάθετη ιεραρχία, όπως στην εσωτερική

¹⁷ Grotius, H., *De Iure Belli ac Pacis Libri Tres*, 1646, vol I, ch. I, §xiv.

¹⁸ «Εξω από τη σφαίρα του φυσικού δικαίου, το οποίο αποκαλείται συχνά και δίκαιο των εθνών, δεν υπάρχει σχεδόν κανένα δίκαιο κοινό για όλα τα έθνη», *Ibid*. Ο Grotius εξαιρεί συγκεκριμένα τοπικά έθιμα και ταυτίζει, ουσιαστικά, το φυσικό δίκαιο με το δίκαιο των εθνών. Για ανάλυση της έννοιας της κρατικής κυριαρχίας κατά τον Grotius, βλ. Dickinson, E., *Equality of States in International Law*, 1920, 55-60 και Tuck, R., *The Rights of War and Peace: Political Thought and the International Order from Grotius to Kant*, 1999, 82-96.

¹⁹ Pufendorf, S. von, *De Iure Naturae et Gentium Libri Octo*, 1672, Bk VII, ch. 2, §13, para 672.

²⁰ Hobbes, T., *De Cive, or, The Citizen*, 1642, ch. 14, §4-5.

²¹ “Nor do we feel that there is any other voluntary or positive law of nations which has the force of law, properly so-called, such as binds nations as if it proceeded from a superior... [Convergences of State behavior] belong either to the law of nature or to the civil law of different nations... But no distinct branch of law can properly be constituted from these, since, indeed, those laws are common to nations, not because of any mutual agreement or obligation, but they agree accidentally, due to the individual pleasure of legislators in different states. Therefore, these laws can be and many times are changed by some people without consulting others”. Pufendorf, S. von, *De Iure Naturae et Gentium Libri Octo*, 1672, Bk II, ch. 3, §156.

έννομη τάξη. Επομένως, η αυτούσια μεταφορά εσωτερικών κανόνων δικαίου στο διεθνές πεδίο είναι, τουλάχιστον, ουτοπική και νομικά αβάσιμη.

Αντιθέτως, έναν αιώνα νωρίτερα, ο Vitoria είχε δώσει έναν πολύ πιο νομικό ορισμό του κράτους: «*Το τέλειο Κράτος ή κοινότητα... είναι αυτό που είναι αυτεξούσιο, δηλαδή, δεν αποτελεί μέρος άλλης κοινότητας, αλλά έχει τους δικούς του νόμους και το δικό του συμβούλιο και τους δικούς του δικαστές, όπως το Βασίλειο της Καστίλης και της Αραγονίας και η Δημοκρατία της Βενετίας και τα παρόμοια... Ένα τέτοιο κράτος, λοιπόν, ή ο πρίγκιπας αυτού, έχει την εξουσία να κηρύσσει πόλεμο, και κανείς άλλος*».²² Στον παραπάνω ορισμό ανιχνεύουμε τα κριτήρια της εξουσίας και της ανεξαρτησίας. Παρόλα αυτά, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι ο ορισμός του Vitoria είχε ως στόχο τον προσδιορισμό των οντοτήτων που δύνανται να κηρύξουν πόλεμο και όχι την εννοιολογική οριοθέτηση του ζητήματος της κρατικής υπόστασης: κάθε κυβερνήτης, ανεξάρτητος ή μη, δεσμευόταν από το δίκαιο των εθνών, το οποίο ήταν απλώς η εφαρμογή του φυσικού δικαίου στα κρατικά προβλήματα.

Για τον Vattel, τα «*Έθνη ή Κράτη είναι πολιτικά σώματα, κοινωνίες ανθρώπων που ενώθηκαν και συνδύασαν τις δυνάμεις τους, προκειμένου να εξασφαλίσουν την αμοιβαία ευημερία και ασφάλειά τους*».²³ Το βασικό κριτήριο εδώ είναι τα κράτη να είναι «*ελεύθερα και ανεξάρτητα το ένα από το άλλο*».²⁴ Αρχίζει, λοιπόν, να αναδύεται μια διαφοροποιημένη έννοια, αυτή του κυρίαρχου κράτους: «*Κάθε Έθνος το οποίο είναι αυτοδιοικούμενο, υπό οποιαδήποτε μορφή διακυβέρνησης, και το οποίο δεν εξαρτάται από κανένα άλλο Έθνος, είναι ένα κυρίαρχο Κράτος. Τα δικαιώματά του, κατά τη φυσική τάξη, είναι τα ίδια με αυτά οποιουδήποτε άλλου Κράτους. Αυτός είναι ο χαρακτήρας των ηθικών οντοτήτων που συμβιώνουν στο πλαίσιο μιας κοινωνίας εγκαθιδρυμένης από τη φύση και υποκειμένης στο Δίκαιο των Εθνών. Προκειμένου να αποκτήσει ένα Έθνος το δικαίωμα σε μια σαφή θέση μέσα σ' αυτή τη μεγάλη κοινωνία, πρέπει μόνο να είναι πραγματικά κυρίαρχο και ανεξάρτητο· θα πρέπει να είναι αυτοδιοικούμενο, με τη δική του εξουσία και τους δικούς του νόμους*».²⁵

Το καινοτόμο στοιχείο στον ορισμό του κυρίαρχου κράτους είναι οι καταλυτικές επιπτώσεις που αντλεί ο Vattel από την έννοια της ισότητας των κρατών, συνεπεία της οποίας κάθε κράτος καθίσταται ο μοναδικός κριτής των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων που υπέχει από το δίκαιο των εθνών. Έτσι, «*το Δίκαιο των Εθνών είναι από τις καταβολές του απλώς το*

²² Vitoria, F., *De Indis et de Jure Belli Relectiones*, 1532; *De Iure Belli*, para 7, §425-§426.

²³ Vattel, E. de, *Le Droit des Gens: ou Principes de la Loi Naturelle, appliqués à la conduite et aux affaires des nations et des souverains / par m de Vattel, with an introduction by Albert de Lapradelle*, 1758, vol I, Introduction, §1; ch. I, §I. Το εν λόγω έργο του Vattel αποτελεί ένα εξαιρετικό αμάλγαμα των απόψεων που είχαν εκφραστεί νωρίτερα επί του ζητήματος, προχωρώντας, παράλληλα, ένα βήμα πιο πέρα και λαμβάνοντας υπ' όψιν τις αρχές της κυριαρχίας και της ισότητας των κρατών.

²⁴ *Ibid.* Introduction, §15.

²⁵ *Ibid.* Introduction, Bk I, ch. I, §4. Ακολούθως, βέβαια, επισημαίνει ότι η εξουσία και οι νόμοι δεν είναι αρκετοί, ως προσδιοριστικοί παράγοντες της κυριαρχίας, όταν δε συνοδεύονται και από τον έλεγχο των εξωτερικών σχέσεων από το ίδιο το κράτος (σύναψη συνθηκών, κήρυξη πολέμου, σύναψη συμμαχιών), *Ibid.* §11.

Φυσικό Δίκαιο εφαρμοσμένο στα Έθνη... Χρησιμοποιούμε τον όρο 'αναγκαίο Δίκαιο των Εθνών' [necessary Law of Nations]²⁶ για το δίκαιο εκείνο που είναι αποτέλεσμα της εφαρμογής του φυσικού δικαίου στα Έθνη...». ²⁷ Επιπροσθέτως, «ένα Έθνος... είναι ελεύθερο να πράττει κατά το δοκούν, υπό την προϋπόθεση ότι οι ενέργειές του δεν επηρεάζουν τα τέλεια δικαιώματα άλλου Έθνους και υπό την προϋπόθεση ότι το Έθνος έχει απλώς υποχρεώσεις, χωρίς καμία 'τέλεια εξωτερική' υποχρέωση. Εάν καταχραστεί την ελευθερία του, δρα παρανόμως τα άλλα Έθνη, όμως, δε δύνανται να παραπονεθούν, καθόσον δεν έχουν κανένα δικαίωμα να του επιβληθούν». ²⁸ Τελικώς, η κυριαρχία κατά τον Vattel ενυπάρχει σε μια κοινωνία και είναι, επομένως, ανεξάρτητη από τη συναίνεση των άλλων κρατών.

Ο σύνδεσμος μεταξύ των προαναφερθέντων απόψεων και της θετικιστικής άποψης περί κρατικής υπόστασης του 19^{ου} αιώνα απεικονίζεται με τον πλέον ξεκάθαρο τρόπο στο έργο του Wheaton, ο οποίος, εμφανώς επηρεασμένος από τον Hegel, ²⁹ διαφοροποιεί την κρατική ιδιότητα -υπό το φως του διεθνούς δικαίου- από την πραγματική ανεξαρτησία: «Η κυριαρχία αποκτάται από ένα Κράτος είτε από τις καταβολές της κοινωνίας των πολιτών που το συνθέτει είτε όταν αυτό διαχωρίζεται από την κοινότητα όπου ανήκε προηγουμένως και από την οποία ήταν εξαρτημένο. Η αρχή αυτή εφαρμόζεται τόσο όσον αφορά στην εσωτερική όσο και στην εξωτερική κυριαρχία. Θα πρέπει, όμως, να σημειωθεί μια βασική διάκριση... μεταξύ των δύο αυτών ειδών κυριαρχίας. Η εσωτερική κυριαρχία ενός Κράτους δε βασίζεται, σε οποιονδήποτε βαθμό, στην αναγνώρισή του από άλλα Κράτη. Ένα νέο Κράτος, που αναδύεται, δε χρειάζεται την αναγνώριση άλλων Κρατών προκειμένου να επιβεβαιώσει την εσωτερική του κυριαρχία... Η εξωτερική κυριαρχία ενός Κράτους, από την άλλη, μπορεί να απαιτήσει την αναγνώριση από άλλα Κράτη, προκειμένου να καταστεί τέλεια και ολοκληρωμένη... Εάν επιθυμεί να μπει σ' αυτή τη μεγάλη κοινωνία των εθνών... η αναγνώριση αυτή καθίσταται απολύτως απαραίτητη για την πλήρη συμμετοχή του νέου Κράτους σε όλα τα πλεονεκτήματα της εν λόγω κοινωνίας. Κάθε τρίτο Κράτος είναι ελεύθερο να

²⁶ Ο όρος 'necessary Law of Nations' υποδηλώνει αναγκαστικό δίκαιο, το οποίο χαρακτηρίζεται εν συνεχεία ως μόνιμο και απaráγραπτο. *Ibid.* Introduction, §9.

²⁷ *Ibid.* Introduction, §6-§7.

²⁸ *Ibid.* Introduction, §20.

²⁹ «Το κράτος έχει πρωταρχικό και απόλυτο δικαίωμα να είναι κυρίαρχο στα μάτια των άλλων, δηλαδή να αναγνωρίζεται από τους άλλους. Ταυτόχρονα, όμως, το δικαίωμα αυτό είναι καθαρά τυπικό και η αξίωση ότι ένα κράτος θα πρέπει να αναγνωριστεί απλώς και μόνο επειδή είναι κράτος είναι αφηρημένη. Το κατά πόσον το κράτος έχει πράγματι υπόσταση στο εσωτερικό του εξαρτάται από το περιεχόμενό του -από το σύνταγμά του και από τις επικρατούσες συνθήκες- και η αναγνώριση, η οποία συνεπάγεται ότι και τα δύο [δηλαδή η μορφή και το περιεχόμενο] είναι πανομοιότυπα, εξαρτάται επίσης από τις αντιλήψεις και τη θέληση του άλλου κράτους... Από τη μία, η νομιμότητα ενός κράτους και, πιο συγκεκριμένα, η νομιμοποίηση της εξουσίας του ηγεμόνα του είναι ένα καθαρά εσωτερικό ζήτημα (το ένα κράτος δε θα πρέπει να επεμβαίνει στις εσωτερικές υποθέσεις του άλλου). Από την άλλη, είναι εξίσου απαραίτητο η νομιμοποίηση αυτή να συμπληρωθεί από την αναγνώριση των άλλων κρατών... Όταν ο Ναπολέων είπε, πριν από την ειρήνη του Καμποφόρμιο, ότι 'η Γαλλική Δημοκρατία δε χρειάζεται περισσότερη αναγνώριση απ' ότι ο ήλιος', τα λόγια του δε μετέφεραν τίποτα περισσότερο από τη δύναμη της ύπαρξής, η οποία υπερέρχεται απ' εαυτή μια εγγύηση αναγνώρισης, ακόμη κι αν αυτό δε διατυπώνεται ρητώς». Hegel, G.W.F., originally *Grundlinien der Philosophie des Recht*, 1820, trans by Wood, A.W., *Elements of the Philosophy of Right*, 1991, 366-367.

χορηγήσει ή να αρνηθεί αυτή την αναγνώριση...».³⁰ Όπως ήταν αναμενόμενο, η άποψη αυτή δημιούργησε τριγμούς στο ζήτημα της παγκοσμιότητας του διεθνούς δικαίου,³¹ όπως, επίσης, και έντονη επιφυλακτικότητα, αν όχι άρνηση, στην αποδοχή του φυσικού δικαίου ως θεμελίου του διεθνούς δικαίου.³²

Παρά τα επιχειρήματα περί παγκόσμιου χαρακτήρα, το δίκαιο των εθνών έχει τις ρίζες του στο ευρωπαϊκό κρατικό σύστημα, το οποίο προϋπήρχε πολύ πριν τη συμβατική ημερομηνία γένεσής του, που τοποθετείται το 1648, κατά τη λήξη του Τριακονταετούς Πολέμου και την υπογραφή της Συνθήκης της Βεστροφιάς.³³ Η Συνθήκη αυτή έθεσε τα θεμέλια της σημερινής Ευρώπης και θεωρείται σταθμός στην ευρωπαϊκή ιστορία, καθώς κατάφερε να εδραιώσει τα ήδη υπάρχοντα κράτη και ηγεμονίες, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων των οποίων την ύπαρξη ή την αυτονομία αναγνώρισε ή εγκαθίδρυσε, σε βάρος του θεσμού της αυτοκρατορίας και, τελικώς, σε βάρος της έννοιας της *civitas gentium maxima*, της παγκόσμιας, δηλαδή, κοινότητας της ανθρωπότητας καθ' υπέρβαση της κρατικής εξουσίας.³⁴ Από τη Συνθήκη της Βεστροφιάς κι έπειτα το κυρίαρχο και ανεξάρτητο κράτος συνιστά το θεμέλιο της διεθνούς τάξης, ενώ αναδύονται και οι αρχές της κυρίαρχης ισότητας μεταξύ των κρατών και της μη επέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις τρίτου κράτους.³⁵ Δεν αποτελεί έκπληξη, λοιπόν, το γεγονός ότι υπάρχει ευρύτατο φάσμα νομικής σκέψης και κρατικής πρακτικής που διέπει και ρυθμίζει τη δημιουργία νέων κρατών εντός της διεθνούς έννομης τάξης.

Μέσα σ' αυτό το υπό διαμόρφωση σύστημα, ο πλέον συνηθισμένος τρόπος δημιουργίας νέων κρατών ήταν η ένωση δύο υφισταμένων κρατών. Πιο συχνή ήταν η ένωση κρατών υπό ένα στέμμα, με προεξάρχοντα παραδείγματα αυτά της Πολωνίας με τη Λιθουανία το 1385, της Αραγονίας με την Καστίλη το 1479 και της Αγγλίας με τη Σκωτία το 1603. Οι ενώσεις αυτές

³⁰ Wheaton, H., *Elements of International Law*, 3rd edn 1846, Pt I, ch II, §6.

³¹ «Το Δίκαιο των Εθνών ή Διεθνές Δίκαιο, όπως νοείται μεταξύ των πολιτισμένων, χριστιανικών εθνών, μπορεί να οριστεί ως αποτελούμενο από εκείνους τους κανόνες συμπεριφοράς που συνάγονται από τη λογική, σε αρμονία με τη δικαιοσύνη, από τη φύση της κοινωνίας που υφίσταται μεταξύ των ανεξάρτητων κρατών· με τις σχετικές διατάξεις και τροποποιήσεις που δύνανται να θεσπιστούν από τη γενική συναίνεση». *Ibid.* 1st edn, 1836, Pt I, ch. I, §11. Ο ορισμός διατηρήθηκε σχεδόν αυτούσιος και στην τρίτη έκδοση του 1848 (§14), παραλείποντας μόνο το χαρακτηρισμό «χριστιανικά» έθνη, δεδομένου ότι ο Wheaton ανέλυσε την πρακτική σύναψης συμβάσεων, τη δεκαετία του 1840, με συμβαλλόμενο μέρος την Οθωμανική Αυτοκρατορία. *Ibid.* 3rd edn, Pt I, ch. I, §13.

³² *Ibid.* 3rd edn, Pt I, ch. I, §5.

³³ Για τις δισταγμένες απόψεις αναφορικά με την αφετηρία του ευρωπαϊκού κρατικού συστήματος, βλ. Koskenniemi, M., "The Politics of International Law", *I: I EJIL* (1990), 4-32.

³⁴ Αναλυτικά για τη Συνθήκη της Βεστροφιάς βλ. Harding, C. and Lim, C.L. (eds), *Renegotiating Westphalia: Essays and Commentary on the European and Conceptual Foundations of Modern International Law*, 1999· Nussbaum, A., *Concise History of the Law of Nations*, 1962, 115-118· Rapisardi-Mirabelli, A., "Le Congrès de Westphalie", *8 Bibl Viss* (1929), 5-102· Gross, E.A., "The Peace of Westphalia 1648-1948", *42: 2 AJIL* (1948), 20-41· Ziegler, K.-H., "Die Bedeutung des Westfälischen Friedens von 1648 für das europäische Völkerrecht", *37 Archiv der Völkerrechts* (1999), 129-151· Schrijver, N., "The Changing Nature of State Sovereignty", *70 BYIL* (1999), 65-98· Osiander, A., "Sovereignty, International Relations and the Westphalian Myth", *55: 2 Int Org* (2001), 251-278.

³⁵ Παρόλο που στην πραγματικότητα τα κράτη αναδύθηκαν σταδιακά στον ευρωπαϊκό χώρο από το 1100, η εγκαθίδρυση του διεθνούς συστήματος με τη σημερινή του κρατοκεντρική μορφή πιστώνεται στη Συνθήκη της Βεστροφιάς. Cassese, A., *International Law in a Divided World*, 1986, 34-37.

αποκτούσαν, συχνά, μόνιμο χαρακτήρα. Επιπλέον, οι ηγεμόνες μπορούσαν να δημιουργούν νέα κράτη διαιρώντας τα ήδη υπάρχοντα.³⁶ Νέα κράτη δημιουργούνταν, επίσης, μέσα από επαναστάσεις, όπως συνέβη στην περίπτωση της ανεξαρτητοποίησης της Πορτογαλίας (1640-1648) και της Ολλανδίας (1559-1648) από την Ισπανία.

Το τοπίο ήταν ακόμη θολό όσον αφορά στο ερώτημα εάν μια οντότητα που επαναστατεί μπορεί να αντιμετωπίζεται ως ανεξάρτητο κράτος πριν την αναγνώρισή της από το μητροπολιτικό κράτος ή όχι. Κατά τον Pufendorf, κάτι τέτοιο δεν ήταν δυνατό στη βάση ότι «...εάν ένας άνθρωπος ο οποίος, σε δεδομένο χρόνο, έχει αναγνωρίσει την κυριαρχία ενός άλλου ως ανωτέρου του, είναι ικανός να γίνει βασιλιάς, θα πρέπει να εξασφαλίσει τη συγκατάθεση αυτού του ανωτέρου ο οποίος θα ελευθερώσει τόσο τον ίδιο όσο και τις κτήσεις του από το δεσμό με τον οποίο ήταν συνδεδεμένοι».³⁷ Ο Vattel ήταν λιγότερο κατηγορηματικός, υποστηρίζοντας ότι μια οντότητα παραμένει υποκείμενη στον ηγεμόνα της «χωρίς καμία άλλη προϋπόθεση πέραν της τήρησης από εκείνον των θεμελιωδών νόμων» και, έτσι, στις περισσότερες περιπτώσεις, η απόσχιση αντέβαινε στη βασική συμφωνία που ήταν η ίδρυση του κράτους.³⁸ Στην πράξη, τα κράτη έτειναν να εδραιώνουν τις σχέσεις τους στο διεθνές πεδίο με τις εξεγερθείσες οντότητες, χωρίς να έχει προηγηθεί η αναγνώριση αυτών από τα μητροπολιτικά τους κράτη.

1.2 Τα κλασικά κριτήρια του κράτους

Στην αυγή του 20^{ου} αιώνα, ο Crane προσδιόρισε ξεκάθαρα στο έργο του³⁹ «την κυβέρνηση, την ανεξαρτησία, το έδαφος και το λαό», ως απαραίτητα συστατικά στοιχεία του κράτους. Ο Scelle, γράφοντας το 1932, περιγράφει το κράτος ως «μια κοινωνία, με σταθερό και οριοθετημένο έδαφος, νομικά οργανωμένη».⁴⁰ Κατά τον Hall, «τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα ενός ανεξάρτητου Κράτους είναι ότι η κοινωνία από την οποία συντίθεται είναι εγκατεστημένη σε μόνιμη βάση για ένα πολιτικό σκοπό, ότι διαθέτει καθορισμένο έδαφος και ότι είναι ανεξάρτητο από οποιονδήποτε εξωτερικό έλεγχο».⁴¹ Ο Hall δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην εδαφική πτυχή της κρατικής υπόστασης, υπογραμμίζοντας, ιδίως, το μόνιμο χαρακτήρα του εδαφικού ελέγχου από το κράτος. Και συνεχίζει: «Από την αμετάβλητη σύνδεση της γης με την κυριαρχία ή, με άλλα λόγια, με τον αποκλειστικό έλεγχο των μελών μιας συγκεκριμένης κοινωνίας, μέχρι την αναγκαία σύνδεση του ελέγχου αυτού με την κτήση του εδάφους, είναι ένα βήμα που θα μπορούσε εύκολα να

³⁶ «Ένας βασιλιάς μπορεί να μετατρέψει μια από τις επαρχίες του σε βασίλειο, εάν τη διαχωρίσει εξ' ολοκλήρου από το υπόλοιπο έθνος και εφόσον έχει τη δική της διοίκηση και είναι ανεξάρτητη», Pufendorf, S. von, 1672, *op. cit.*, *supra note* 19, Bk VII, ch. 3, §9, para 690.

³⁷ *Ibid.* Bk VII, ch. 3, §9, para 690.

³⁸ Vattel, 1758, *op. cit.*, *supra note* 23, Bk I, ch. 17, §202. Βλ., επίσης, σχετικά Gentili, A., *De Iure Belli Libri Tres*, 1612, Bk I, ch. XXIII, §185-§187.

³⁹ Crane, R.T., *The State in Constitutional and International Law*, 1907, 65.

⁴⁰ Scelle, G., *Precis de Droit de Gens: Principes et Systematique*, 1932.

⁴¹ Hall, W.E., *A Treatise on International Law*, 1890, Pearce Higgins, A. (ed.), 8th edn, 1924, 18.

γίνει και το οποίο έγινε αναπόφευκτα από τη στιγμή που δεν υπήρχαν περιπτώσεις πολιτισμένων κοινωνιών χωρίς σταθερό έδαφος».⁴² Στην ίδια γραμμή πλευσης και η απόφαση στη διαιτησία *Deutsche Continental Gas-Gesellschaft v. Polish State* του 1929, όπου τονίζεται ότι «ένα Κράτος υπάρχει μόνο όταν εκπληρώνει τις προϋποθέσεις της κτήσης εδάφους, της ύπαρξης ενός λαού που κατοικεί στο έδαφος αυτό, καθώς και της ύπαρξης μιας δημόσιας εξουσίας που ασκείται επί του λαού και του εδάφους».⁴³ Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, λοιπόν, κυριάρχησαν οι έννοιες της αποτελεσματικότητας και της εδαφικότητας, διασαφηνίζοντας σε αρκετά σημαντικό βαθμό το περιεχόμενο του κράτους.⁴⁴

Την ίδια εποχή, υπήρχε έκδηλη τάση στο λατινοαμερικανικό χώρο προς την κατεύθυνση της κωδικοποίησης των διεθνών κανόνων, η οποία, ενδεχομένως, οφείλεται στις ρωμαϊκές ρίζες των λατινοαμερικανικών δικαιοσύνη συστημάτων.⁴⁵ Αναφέρουμε χαρακτηριστικά το δόγμα Tobar, που επικράτησε μεταξύ των χωρών της κεντρικής Αμερικής το 1907, πρεσβεύοντας τη μη αναγνώριση κυβερνήσεων που καταλαμβάνουν την εξουσία ύστερα από πραξικόπημα ή επανάσταση.⁴⁶ Παρομοίως, το δόγμα Estrada, που κυριάρχησε στην εξωτερική πολιτική του Μεξικό για 70 περίπου χρόνια, αρχής γενομένης από τη δεκαετία του 1930, διακήρυξε την ουδετερότητα απέναντι στο σχηματισμό *de facto* κυβερνήσεων και, ως εκ τούτου, τη μη αναγνώριση αυτών στη βάση των αρχών της κρατικής κυριαρχίας και της μη επέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις τρίτων κρατών.⁴⁷ Παράλληλα, δημιουργήθηκε το Αμερικανικό Ινστιτούτο Δικαίου το 1923, έχοντας ως καταστατικό στόχο την προαγωγή της διασαφήνισης και της απλούστευσης του δικαίου, εις τρόπον ώστε να ανταποκρίνεται στις κοινωνικές ανάγκες.

Έτσι, μέσα σ' αυτή την αυξανόμενη θεσμοποίηση της διεθνούς κοινότητας κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, οι συνθήκες ωρίμασαν για τη διατύπωση, όχι ενός ορισμού, αλλά ορισμένων πολύ συγκεκριμένων κριτηρίων για τον προσδιορισμό μιας οντότητας ως κράτους. Στις 26 Δεκεμβρίου 1933, κατά τη διάρκεια της 7^{ης} Διεθνούς Συνδιάσκεψης των Αμερικανικών Κρατών στο Μοντεβίδεο της Ουρουγουάης, υπεγράφη η Σύμβαση του Μοντεβίδεο για τα Δικαιώματα και τις Υποχρεώσεις των Κρατών, ενσωματώνοντας ουσιαστικά τις επικρατούσες

⁴² *Ibid.* 19.

⁴³ Σύμφωνα με την ακριβή διατύπωση των διαιτητών Lachenal, Bruns και Namitkiewicz του Γερμανο-Πολωνικού Μικτού Διαιτητικού Δικαστηρίου στην υπόθεση *Deutsche Continental Gas-Gesellschaft v. Polish State*, 1 August 1929, 5: 5 Ann. Digest of PILC (1929-1930), 13.

⁴⁴ Grant, Th.D., *Recognition of States: Law and Practice in Debate and Evolution*, 1999, 7-8.

⁴⁵ *Ibid.* 10.

⁴⁶ Stansifer, Ch.L., "Application of the Tobar Doctrine to Central America", 23: 3 *The Americas* (1967), 251-272; Quayle, C.O., *Liberation Struggles in International Law*, 1991, 261-263; Raič, D., *Statehood and the Law of Self-Determination*, 2002, 113-116.

⁴⁷ Jessup, Ph.C., "The Estrada Doctrine", 25: 4 *AJIL* (1931), 719-723; Cochran, Ch.L., "The Estrada Doctrine and United States Policy", 5: 1 *Lawyer of the Americas* (1973), 27-31; McWhinney, E., *Self-Determination of Peoples and Plural-Ethnic States in Contemporary International Law; Failed States, Nation-building and the Alternative, Federal Option*, 2007, 24-25.

ιδέες τις εποχής γύρω από την έννοια του κράτους.⁴⁸ Η Σύμβαση, η οποία υπεγράφη από είκοσι αμερικανικά κράτη,⁴⁹ ετέθη σε ισχύ ένα χρόνο αργότερα, στις 26 Δεκεμβρίου 1934. Παρά τον περιφερειακό της χαρακτήρα, έτυχε ευρύτατης αποδοχής παγκοσμίως,⁵⁰ δεδομένου ότι κωδικοποιεί σε μεγάλο βαθμό προϋφιστάμενο εθιμικό δίκαιο.⁵¹ Μάλιστα, παραμένει έως σήμερα το βασικό σημείο αναφοράς της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας ως προς τον προσδιορισμό της έννοιας του κράτους.⁵² Χαρακτηριστικό των κριτηρίων που εισάγει η εν λόγω Σύμβαση, είναι ότι θεμελιώνονται στη βάση της αρχής της αποτελεσματικότητας.⁵³

Το Άρθρο 1 της Σύμβασης του Μοντεβίδεο για τα Δικαιώματα και τις Υποχρεώσεις των Κρατών, του 1933, ορίζει τα εξής: «*Το Κράτος, ως υποκείμενο του Διεθνούς Δικαίου, θα πρέπει να διαθέτει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: (1) μόνιμο πληθυσμό, (2) καθορισμένο έδαφος, (3) εξουσία και (4) ικανότητα να συνάπτει σχέσεις με τρίτα Κράτη*». Ακολουθώντας, βάσει του Άρθρου 4 «*Τα Κράτη είναι νομικά ίσα, απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα και έχουν την ίδια ικανότητα στην άσκηση αυτών. Τα δικαιώματα του καθενός δε βασίζονται στη δύναμη που διαθέτει για να εξασφαλίσει την άσκησή τους, αλλά στο απλό γεγονός της ύπαρξής του ως υποκειμένου του Διεθνούς Δικαίου*». Το Άρθρο 8 διασαφηνίζει ότι «*Κανένα Κράτος δεν έχει το δικαίωμα να επεμβαίνει στις εσωτερικές ή τις εξωτερικές υποθέσεις άλλου*». Το πλαίσιο που δημιουργεί η Σύμβαση του Μοντεβίδεο γύρω από την έννοια του κράτους συμπληρώνεται από το Άρθρο 11, το οποίο έρχεται ουσιαστικά να χαράξει τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ του κυρίαρχου κράτους και του «κράτους-μαριονέτα», απαγορεύοντας ρητά την αναγνώριση του τελευταίου: «*Τα*

⁴⁸ Σύμφωνα με την ακριβή διατύπωση του Kelsen, “*un État est formé lorsqu’ un ordre de contrainte relativement souverain, c’ est-à-dire dépendant exclusivement du droit de gens, se crée et dévient efficace sur un territoire donné et vis-à-vis d’ une population donnée*”. Kelsen, H., “La Naissance de l’État et la Formation de sa Nationalité: les Principes; leur Application au cas de la Tchecoslovaquie”, 4 *RDI* (1929), 613-614.

⁴⁹ Convention on the Rights and Duties of States, Montevideo, 26 December 1933, 165 LNTS, 19. Η Σύμβαση του Μοντεβίδεο υπεγράφη από τα εξής κράτη: Αιτή, Αργεντινή, Βενεζουέλα, Βολιβία, Βραζιλία, Γουατεμάλα, Δομινικανή Δημοκρατία, Εκουαδόρ, Ελ Σαλβαδόρ, Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, Κολομβία, Κούβα, Μεξικό, Νικαράγουα, Ονδούρα, Ουρουγουάη, Παναμάς, Παραγουάη, Περού, Χιλή.

⁵⁰ Όπως είχε δηλώσει χαρακτηριστικά το αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών: «*Προκειμένου να κρίνουν εάν θα αναγνωρίσουν μια οντότητα ως κράτος, οι Ηνωμένες Πολιτείες παραδοσιακά εξετάζουν την ύπαρξη συγκεκριμένων προϋποθέσεων. Οι προϋποθέσεις αυτές περιλαμβάνουν τον αποτελεσματικό έλεγχο επί ενός σαφώς οριοθετημένου εδάφους και ενός λαού· μια οργανωμένη κυβερνητική διοίκηση του εδάφους αυτού· καθώς και την ικανότητα αποτελεσματικής δράσης για τη διεξαγωγή των εξωτερικών σχέσεων και την εκπλήρωση διεθνών υποχρεώσεων*». 1 November 1976, United States Department of State Press Relations Office Notice, όπως αναφέρεται στο: McDowell, E.C., “Contemporary Practice of the United States Relating to International Law”, 70: 3 *AJIL* (1976), 557. Την ίδια πολιτική υιοθέτησε και η ΕΕ· ειδικότερα, στην πρώτη γνωμοδότηση της Επιτροπής Badinter γίνεται αποδεκτό ότι «*το κράτος ορίζεται ευρέως ως μια κοινωνία, η οποία αποτελείται από ένα έδαφος και ένα λαό υποκείμενο σε μια οργανωμένη πολιτική εξουσία· ένα τέτοιο κράτος χαρακτηρίζεται από κυριαρχία*». Opinion No 1, Badinter Arbitration Committee, 29 November 1991, 31 *ILM* (1992), 1494-1497.

⁵¹ Harris, D.J. (ed.), *Cases and Materials on International Law*, 2004, 99.

⁵² Grant, Th.D., 1999, *op. cit.*, *supra* note 44, 6. Για μια ενδελεχή ανάλυση της Σύμβασης του Μοντεβίδεο, βλ. Grant, Th.D., “Defining Statehood: The Montevideo Convention and its Discontents”, 37 *Columbia JTL* (1999), 403-457.

⁵³ Βλ. σχετικά Vukas, B., “Peoples and Minorities in International Law”, 231 *HR* (1991-VI), 283-308· Held, C.E., “Quelques Reflexions Relatives à la Pratique Récente de la Suisse Concernant la Reconnaissance de Nouveaux États”, 4 *Schweizerische Zeitschrift für Internationales und Europäisches Recht* (1994), 227-228· Craven, M.C.R., “What’s in a Name – The Former Yugoslav Republic of Macedonia and Issues of Statehood”, 16 *AYIL* (1995), 212-218.

συμβαλλόμενα Κράτη θεσπίζουν ρητά ως κανόνα συμπεριφοράς τους τη συγκεκριμένη υποχρέωση μη αναγνώρισης εδαφικών κτήσεων ή ειδικών πλεονεκτημάτων τα οποία αποκτήθηκαν με τη βία, είτε αυτή συνίσταται στη χρήση όπλων είτε στην απειλή διπλωματικών αντιπροσωπειών είτε σε οποιοδήποτε άλλο αποτελεσματικό μέτρο καταναγκασμού. Το έδαφος ενός Κράτους είναι απαραβίαστο και δεν μπορεί ν' αποτελέσει αντικείμενο στρατιωτικής κατοχής ούτε και άλλων μέτρων επιβληθέντων με τη βία από άλλο Κράτος άμεσα ή έμμεσα ή με οποιοδήποτε κίνητρο, ακόμα και προσωρινά». Ευθύς αμέσως θα αναλύσουμε τα κριτήρια του Μοντεβίδεο, όπως είναι ευρύτερα γνωστά, ένα προς ένα.

1.2.1 Μόνιμος πληθυσμός

Το κριτήριο του μόνιμου πληθυσμού, συνδυασμένο με αυτό του εδάφους, υποδηλώνει την ύπαρξη μιας σταθερής κοινωνίας. Η σημασία του είναι έκδηλη, δεδομένου ότι, ελλείψει της φυσικής βάσης μιας οργανωμένης κοινωνίας, θα ήταν πολύ δύσκολο να στοιχειοθετηθεί η ύπαρξη κράτους.⁵⁴ Η Ανταρκτική, για παράδειγμα, από τη στιγμή που είναι ακατοίκητη, δεν πληροί τις προϋποθέσεις του κράτους. Το μέγεθος του πληθυσμού δεν είναι περιοριστικό, καθώς δεν υπάρχει κάποιο κατώτατο όριο.⁵⁵ Κατά τον Oppenheim, «μόνιμος πληθυσμός καλείται ένα σύνολο ατόμων και των δύο φύλων, που ζουν μαζί ως κοινωνία, παρά το γεγονός ότι μπορεί να ανήκουν σε διαφορετική φυλή ή θρησκεία ή να έχουν διαφορετικό χρώμα».⁵⁶

Όσον αφορά στο κριτήριο της μονιμότητας, πρέπει να γίνουν δύο επισημάνσεις.⁵⁷ Πρώτον, ο πληθυσμός θα πρέπει να έχει την πρόθεση να κατοικήσει στο συγκεκριμένο έδαφος σε μόνιμη βάση. Όταν μια ομάδα ανθρώπων καταλαμβάνει ένα νησί ή μια ακατοίκητη περιοχή, όχι με την πρόθεση να μετακινηθεί εκεί, αλλά μόνο περιστασιακά, έχοντας ως μοναδικό σκοπό να αποκομίσει οικονομικά οφέλη, τότε δεν είναι δυνατό να εγερθεί αξίωση κρατικής υπόστασης.⁵⁸ Το ίδιο συμβαίνει και στην περίπτωση μιας ομάδας προσφύγων, με μοναδικό

⁵⁴ Brownlie, I., *Principles of Public International Law*, 7th edn, 2008, 70-71.

⁵⁵ Αναφέρουμε χαρακτηριστικά ότι το κράτος της Πόλης του Βατικανού αριθμεί μόλις 836 κατοίκους, το Τουβαλού 10.092, το Ναουρού 10.456, το Παλάου 21.006, το Σαν Μαρίνο 32.341, το Μονακό 37.424 και το Λιχτενστάιν 37.456. Για ενημερωμένα στατιστικά στοιχεία, βλ. *Population Mondiale* (2015), στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.populationmondiale.com/#sthash.seqqMkO5.dpbs>. Βλ. σχετικά Menon, P.K., "The Subjects of Modern International Law", 3 *Hague YIL* (1990), 36-37.

⁵⁶ Oppenheim, L.F.L., *International Law*, 8th edn, Vol I, 1955, 118.

⁵⁷ Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra* note 46, 58-59.

⁵⁸ Bedjaoui, M. (ed.), *International Law: Achievements and Prospects*, 1991, 44. Κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, το Ηνωμένο Βασίλειο εγκατέστησε εξέδρες με αντιαεροπορικά ραντάρ κατά μήκος της ανατολικής πλευράς της Αγγλίας, στη Βόρεια Θάλασσα. Ορισμένες, μάλιστα, εξ' αυτών τοποθετήθηκαν εκτός των βρετανικών χωρικών υδάτων. Το 1966, μια εγκαταλελειμμένη εξέδρα κατελήφθη από τον Paddy Roy Bates και τη γυναίκα του, βρετανούς υπηκόους. Στις 2 Σεπτεμβρίου 1967, ο Bates ανακήρυξε την «ανεξαρτησία» της «οντότητας», που ονομάστηκε Πριγκιπάτο της Sealand. Η ιδιόμορφη αυτή οντότητα είχε θεωρητικά 160.000 κατοίκους, η συντριπτική πλειοψηφία των οποίων είχε δεύτερη ιθαγένεια. Στην πραγματικότητα, ο «πληθυσμός» του Πριγκιπάτου αποτελούνταν από επιχειρηματίες, οι οποίοι ζούσαν σε μόνιμη βάση στις χώρες καταγωγής τους. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι στην προκειμένη περίπτωση δεν υφίστατο μόνιμος πληθυσμός υπό την έννοια του διεθνούς δικαίου. Συνεπώς, το Πριγκιπάτο της Sealand δεν αναγνωρίστηκε ποτέ ως ανεξάρτητο κράτος. Τον

στόχο την επιστροφή στην πατρίδα τους. Από την άλλη, η μετακίνηση μεγάλου αριθμού νομάδων εντός κι εκτός μιας χώρας, όπως συνέβη στην περίπτωση της Σομαλίας, δεν αντιτίθεται αυτή καθαυτή στην έννοια του κράτους, όσο υπάρχει σημαντικός αριθμός μόνιμων κατοίκων.⁵⁹ Δεύτερον, το διεκδικούμενο έδαφος θα πρέπει να είναι κατοικήσιμο.⁶⁰

Το κριτήριο του μόνιμου πληθυσμού δε θα πρέπει να συγχέεται με το ζήτημα της ιθαγένειας, η οποία εξαρτάται από την κρατική υπόσταση και όχι το αντίθετο. Η χορήγηση της ιθαγένειας επαφίεται στην εσωτερική έννομη τάξη.⁶¹ Το τοπίο, όμως, δεν είναι ξεκάθαρο γύρω από το εάν η δημιουργία ενός νέου κράτους έχει ως αποτέλεσμα την ανιθαγένεια των υπηκόων του προηγούμενου κράτους,⁶² την αυτόματη αλλαγή της ιθαγένειας⁶³ ή τη διατήρηση της

Απρίλιο του 2000, η ισπανική πολιτοφυλακή αποδόμησε την οντότητα και συνέλαβε το διάδοχο του Bates. Strauss, E.W., *How to Start your Own Country*, 1999, 132-138. Επιπροσθέτως, παραθέτουμε και το σκεπτικό του Διοικητικού Δικαστηρίου της Κολωνίας: «...το λεγόμενο Πριγκιπάτο της Sealand δε συνιστά Κράτος υπό την έννοια του Διεθνούς Δικαίου... μόνο τα τμήματα αυτά της επιφάνειας της γης, τα οποία έχουν δημιουργηθεί με φυσικό τρόπο, μπορούν να αναγνωριστούν ως συνιστώντα κρατική επικράτεια. Μια τεχνητή εξέδρα, κατασκευασμένη από τον άνθρωπο, όπως είναι το λεγόμενο Πριγκιπάτο της Sealand, δεν μπορεί να αποκληθεί ούτε 'μέρος της επιφάνειας της γης' ούτε 'εδαφική επικράτεια', διότι δεν αποτελεί τμήμα της γήινης σφαίρας... Οι λεγόμενοι 'υπήκοοι' του Πριγκιπάτου της Sealand δεν πληρούν τα κριτήρια της κοινοτικής ζωής. Πέραν των 30-40 ατόμων που ζουν μόνιμα στην εξέδρα και τα οποία είναι υπεύθυνα για την άμυνά της και τη διατήρηση των εγκαταστάσεων αυτής, η παρουσία των υπολοίπων λεγομένων 'υπηκόων' περιορίζεται σε περιστασιακές επισκέψεις... Η ζωή ενός Κράτους δεν περιορίζεται στην παροχή καζίνο και χώρων διασκέδασης. Το Κράτος οφείλει να διαδραματίζει έναν πιο καθοριστικό ρόλο στην εξυπηρέτηση των άλλων ζωτικών ανθρώπινων αναγκών των υπηκόων του, από γεννήσεως μέχρι θανάτου τους». Administrative Court of Cologne, *In re Duchy of Sealand*, 3 May 1978, 80 ILR (1989), 683.

⁵⁹ ALI, *Restatement of the Law, Third, Foreign Relations Law of the United States*, 1987, Vol I, 72, §201. Υπέρ της άποψης αυτής τάχθηκε και το Διεθνές Δικαστήριο των Ηνωμένων Εθνών στην υπόθεση της Δυτικής Σαχάρα, όπου απεδέχθη ότι οι Sahrawis συνιστούν λαό υπό την έννοια του διεθνούς δικαίου, με αξιώσεις δημιουργίας κράτους. ICJ, *Western Sahara*, 16 October 1975, Advisory Opinion, ICJ Rep (1975), 31-35. Βλ., επίσης, Naldi, G.J., "The Statehood of the Saharan Arab Democratic Republic", 25 *IJIL* (1985), 452-453 και Naldi, G.J., "The Organization of African Unity and the Saharan Arab Democratic Republic", 26: 2 *Journal of African Law* (1982), 152-162.

⁶⁰ Στις 19 Ιανουαρίου 1972, ανακηρύχθηκε η «Δημοκρατία της Μινέρβα», δημιούργημα του Michael Oliver, αμερικανού πολίτη. Επρόκειτο για μια ομάδα υφάλων, που μέχρι τότε δεν είχε διεκδικήσει κανείς. Οι δύο κοραλλιογενείς ύφαλοι απέχουν μεταξύ τους 32 χλμ. και βρίσκονται 435 χλμ. νοτιοδυτικά της Τόνγκα. Αποτελούν τα υπολείμματα από δύο βυθισμένες ατόλες και είναι ορατοί μόνο στην άμυκτη της παλίρροιας, οπότε και φτάνουν τα 90 εκατοστά ύψος πάνω από το επίπεδο της θάλασσας. Παρά τις διαβεβαιώσεις του «πρωθυπουργού» της «Δημοκρατίας» ότι, ύστερα από ορισμένες κατασκευαστικές εργασίες, οι ύφαλοι θα καθίσταντο κατοικήσιμοι, κανένα κράτος δεν την αναγνώρισε. Οι ύφαλοι προσαρτήθηκαν επισήμως από την Τόνγκα στις 21 Ιουνίου 1972. Βλ. Broms, B., *Subjects: Entitlement in the International Legal System*, στο McDonald, RSt.J. and Johnston, D.M. (eds), *The Structure and Process of International Law: Essays in Legal Philosophy, Doctrine and Theory*, 1983, 386.

⁶¹ ICJ, *Nottebohm Case (Liechtenstein v. Guatemala)*, 6 April 1955, Second Phase, Judgement, ICJ Rep (1955), 23.

⁶² Αναφέρουμε χαρακτηριστικά τις υποθέσεις της περιόδου 1950-1952 ενώπιον των ισραηλινών δικαστηρίων: *Re Goods of Shiphris*, Tel Aviv D.Ct, 13 August 1950· *AB v. MB*, Tel Aviv D.Ct, 6 April 1951, όπου υπογραμμίζεται το «παράλογο αποτέλεσμα ενός Κράτους χωρίς υπηκόους»: *Oseri v. Oseri*, Tel Aviv D.Ct, 7 August 1952· *Hussein v. Governor of Acre Prison*, Israel, Supreme Court, 6 November 1952, 17 ILR (1956), 110-112. Βλ., επίσης, *Naqara v. Minister of the Interior*, Israel, Supreme Court, 16 October 1953, 20 ILR (1957), 49-51, καθώς και Rosenne, S., "La Loi Israélienne sur la Nationalité 5712-1952 et la Loi du Retour, 5710-1950", 8 *JDI* (1954), 4-63.

⁶³ Σύμφωνα με τη θέση του δικαστή στην υπόθεση *AB v. MB* (Tel Aviv D.Ct, 6 April 1951), «...η άποψη βάσει της οποίας δεν υπάρχουν ισραηλινοί υπήκοοι, δεν είναι συμβατή με το δημόσιο Διεθνές Δίκαιο. Η επικρατούσα άποψη είναι ότι, σε περίπτωση μεταφοράς τμήματος του εδάφους ενός Κράτους σε άλλο Κράτος, κάθε άτομο και κάτοικος του προηγούμενου Κράτους γίνεται αυτόμάτως υπήκοος του νέου Κράτους». *Ibid.* 17 ILR (1956), 111. Υπέρ της αυτής άποψης βλ. Schwarzenberger G., *International Law*, 2nd edn, Vol I, 1949, 166 και Oppenheim, L.F.L., *International Law*, 7th edn, 1953, 503. Επιπλέον, βλ. σχετικά και τις υποθέσεις *Wildermann v. Stinnes*, Romanian-German Mixed Arbitral Tribunal, 6 November 1924, 2 ILR (1933), 224· *Poznanski v. Lentz & Hirschfeld*, German-Polish Mixed Arbitral Tribunal, 22 March 1924, 4 Rep MAT, 353. Για μία πιο ολοκληρωμένη εικόνα, παραθέτουμε το Άρθρο 18 (β) του Σχεδίου Άρθρων για το Δίκαιο της Ιθαγένειας της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Harvard, βάσει του οποίου: «Όταν μέρος του εδάφους ενός Κράτους αποκτάται από άλλο Κράτος ή γίνεται το έδαφος ενός νέου

προηγούμενης ιθαγένειας έως ότου προβλεφθούν διαφορετικές ρυθμίσεις είτε με συνθήκη είτε με νόμο του νέου κράτους.⁶⁴ Κατά τον Brownlie, «...λαμβάνοντας υπ' όψιν τον κανόνα ότι κάθε Κράτος πρέπει να έχει καθορισμένο πληθυσμό –ως στοιχείο της υπόστασής του- και, ως εκ τούτου, η ιθαγένεια έχει πάντα μια διεθνή όψη, δεν υπάρχει κάποια θεμελιώδης διάκριση μεταξύ του ζητήματος της κρατικής υπόστασης και αυτού της μεταβίβασης εδάφους... Τα στοιχεία είναι συντριπτικά υπέρ της άποψης ότι ο πληθυσμός ακολουθεί την αλλαγή της κυριαρχίας σε θέματα ιθαγένειας».⁶⁵ Από την άλλη, βέβαια, ο O'Connell έχει υποστηρίξει ότι «...όσο ανεπιθύμητο κι αν είναι να μείνουν κάποια άτομα χωρίς ιθαγένεια, ως αποτέλεσμα της αλλαγής κυριαρχίας, δεν είναι δυνατό να υποστηριχθεί με σιγουριά με κανένα μέτρο ότι το Διεθνές Δίκαιο, τουλάχιστον στο παρόν στάδιο ανάπτυξής του, επιβάλλει οποιαδήποτε υποχρέωση στο διάδοχο Κράτος να χορηγήσει ιθαγένεια».⁶⁶

Το Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης (ΔΔΔΔ) στη γνωμοδότησή του αναφορικά με την απόκτηση της πολωνικής ιθαγένειας τόνισε τα εξής: «Οι μειονοτικές συνθήκες γενικά και η πολωνική συνθήκη ειδικότερα συνάφθηκαν με τα νέα Κράτη ή με Κράτη τα οποία, ως αποτέλεσμα του πολέμου, διέδρυναν το έδαφός τους και των οποίων ο πληθυσμός δεν ήταν ξεκάθαρα προσδιορισμένος από την άποψη των πολιτικών πεποιθήσεων. Ένα από τα πρώτα προβλήματα που παρουσιάστηκε εν σχέσει με την προστασία των μειονοτήτων ήταν να προληφθεί η άρνηση της χορήγησης ιθαγένειας από τα εν λόγω Κράτη, για φυλετικούς, θρησκευτικούς ή γλωσσικούς λόγους, σε συγκεκριμένες κατηγορίες ανθρώπων, παρά το σύνδεσμο που τους ένωνε αποτελεσματικά με το έδαφος που αποδόθηκε στο ένα ή το άλλο από αυτά τα Κράτη».⁶⁷ Του ζητήματος επιλήφθηκε και η Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου (ΕΔΔ). Στο Άρθρο 1 του Σχεδίου Άρθρων για την Ιθαγένεια των Φυσικών Προσώπων σε σχέση με τη Διαδοχή Κρατών, που είναι προσαρτημένο στο Ψήφισμα 55/153 της ΓΣ των ΗΕ της 12^{ης} Δεκεμβρίου 2000, προβλέπεται ότι «Κάθε άτομο το οποίο, κατά την ημερομηνία της διαδοχής των Κρατών, είχε την ιθαγένεια του προκάτοχου Κράτους, ανεξαρτήτως από τον τρόπο απόκτησης της ιθαγένειας αυτής, έχει δικαίωμα στην ιθαγένεια τουλάχιστον ενός εκ των εμπλεκόμενων Κρατών».⁶⁸ Επιπροσθέτως, στο Άρθρο 4 του προαναφερθέντος Σχεδίου Άρθρων της ΕΔΔ υπογραμμίζεται ότι «Τα εμπλεκόμενα Κράτη θα

Κράτους, οι υπήκοοι του πρώτου Κράτους που συνεχίζουν να κατοικούν στο εν λόγω έδαφος χάνουν την ιθαγένεια του Κράτους αυτού και γίνονται υπήκοοι του διάδοχου Κράτους, εφόσον δεν υπάρχουν σχετικές διατάξεις κάποιας συνθήκης για το αντίθετο, εκτός κι αν, συμφώνως προς το δίκαιο του διάδοχου Κράτους, στερούνται της ιθαγένειας αυτού». “The Law of Nationality”, 23: 2 *AJIL* (1929), Supplement: Codification of International Law, 1-129. Στο ίδιο πλαίσιο, ILC, Draft Articles on Nationality of Natural Persons in relation to the Succession of States with commentaries, YILC (1999), Vol II, part two.

⁶⁴ *Date of Entry into Force of Versailles Treaty (Germany) Case*, 32 ILR (1966), 339; Weis, P., *Nationality and Statelessness in International Law*, 1956, 151.

⁶⁵ Brownlie, I., “The Relations of Nationality in Public International Law”, 39 *BYIL* (1963), 320.

⁶⁶ O'Connell, D.P., *State Succession in Municipal Law and International Law*, Vol I, 1967, 503.

⁶⁷ PCIJ, *Question concerning the Acquisition of Polish Nationality*, Advisory Opinion, 15 September 1923, Ser. B, No 7, 8.

⁶⁸ ILC, Draft Articles on Nationality of Natural Persons in relation to the Succession of States with commentaries, YILC (1999), Vol II, part two.

πρέπει να λάβουν όλα τα κατάλληλα μέτρα ούτως ώστε να προστατεύσουν τα άτομα τα οποία, κατά την ημερομηνία της διαδοχής των Κρατών, είχαν την ιθαγένεια του προκάτοχου Κράτους, από το να μείνουν χωρίς ιθαγένεια, ως αποτέλεσμα της διαδοχής αυτής».

Το ζήτημα ετέθη και ενώπιον της Επιτροπής Αποζημιώσεων Ερυθραίας-Αιθιοπίας.⁶⁹ Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς της Αιθιοπίας, οι αιθίοπες πολίτες οι οποίοι επέλεξαν ελεύθερα να εγγραφούν για να ψηφίσουν στο δημοψήφισμα του 1993 για την ανεξαρτησία της Ερυθραίας, έγιναν από εκείνη τη στιγμή υπήκοοι της Ερυθραίας και, ως εκ τούτου, έχασαν την ιθαγένεια της Αιθιοπίας.⁷⁰ Σε απάντηση, η Ερυθραία υποστήριξε ότι, εφόσον τη δεδομένη στιγμή υπήρχε μόνο προσωρινή κυβέρνηση, το κράτος της Ερυθραίας αναδύθηκε μετά το δημοψήφισμα και, επομένως, δεν ήταν δυνατή η χορήγηση της ιθαγένειας της Ερυθραίας κατά το χρόνο της προβαλλόμενης από την Αιθιοπία απώλειας της ιθαγένειάς της.⁷¹ Το επιχείρημα στο οποίο βασίστηκε η Αιθιοπία ήταν ότι η Ερυθραία είχε αναδυθεί ως *de facto* κράτος προ του δημοψηφίσματος κι ήταν, έτσι, ικανή για τη χορήγηση ιθαγένειας, πριν ακόμη αναγνωριστεί από τα άλλα κράτη της διεθνούς κοινότητας και πριν γίνει μέλος του ΟΗΕ.⁷² Η Επιτροπή Αποζημιώσεων κατέληξε ότι «...η ιθαγένεια είναι τελικά ένα νομικό καθεστώς. Λαμβάνοντας υπ' όψιν τις ασυνήθιστες μεταβατικές συνθήκες τις σχετικές με τη δημιουργία του νέου Κράτους της Ερυθραίας, όπως επίσης και τη συμπεριφορά των δύο μερών πριν και μετά το δημοψήφισμα του 1993, η Επιτροπή καταλήγει στο συμπέρασμα ότι όσοι κατάφεραν να συμμετάσχουν στο δημοψήφισμα απέκτησαν στην πραγματικότητα διπλή ιθαγένεια. Έγιναν πολίτες του νέου Κράτους της Ερυθραίας σύμφωνα με την Διακήρυξη Νο. 21/1992 της Ερυθραίας, αλλά, ταυτόχρονα, η Αιθιοπία εξακολουθούσε να τους θεωρεί υπηκόους της».⁷³

1.2.2 Καθορισμένο έδαφος

Είναι σαφές ότι τα κράτη συνιστούν εδαφικά προσδιορισμένες οντότητες. Το έδαφος και η εδαφική κυριαρχία αποτελούν έννοιες πολύ στενά συνδεδεμένες και αλληλοεξαρτώμενες με τη

⁶⁹ Η Επιτροπή Αποζημιώσεων Ερυθραίας-Αιθιοπίας θεσπίστηκε από το Άρθρο 5 της Ειρηνευτικής Συμφωνίας, που υπεγράφη στις 12 Δεκεμβρίου 2000 στο Αλγέρι, μεταξύ των κυβερνήσεων της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Αιθιοπίας και του κράτους της Ερυθραίας, με εντολή «...να αποφασίσει μέσω δεσμευτικής διαιτητικής απόφασης σχετικά με όλες τις αξιώσεις για απώλειες, ζημιές ή ηθικές βλάβες από τη μία κυβέρνηση εναντίον της άλλης και από πολίτες (συμπεριλαμβανομένων φυσικών και νομικών προσώπων) της μιας πλευράς εναντίον της κυβέρνησης της άλλης ή οντοτήτων που ανήκουν ή ελέγχονται από την άλλη πλευρά και οι οποίες α) σχετίζονται με τη διένεξη η οποία ήταν το αντικείμενο της Συμφωνίας Πλαίσιο και της Συμφωνίας Κατάπαυσης των Εχθροπραξιών και β) προκύπτουν από τις παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου...». Agreement between the Government of the Federal Democratic Republic of Ethiopia and the Government of the State of Eritrea, 12 Dec. 2000, 40: 2 ILM (2001), 260.

⁷⁰ Eritrea-Ethiopia Claims Commission: *Partial Award - Civilians Claims, Eritrea's Claims 15, 16, 23 & 27-32 between the State of Eritrea and the Federal Democratic Republic of Ethiopia*, 17 Dec. 2004, 44: 3 ILM (2005), 601, §43. Σημειώνεται ότι, βάσει του Αρθρου 11 του Νόμου του 1930 περί ιθαγένειας της Αιθιοπίας, «η αιθιοπική ιθαγένεια χάνεται όταν ένα άτομο αποκτά άλλη ιθαγένεια».

⁷¹ *Ibid.* §44. Σύμφωνα με το Άρθρο 33 του Συντάγματος της Αιθιοπίας, «κανείς Αιθίοπας πολίτης δε μπορεί να στερηθεί της ιθαγένειάς του χωρίς τη συγκατάθεσή του».

⁷² *Ibid.* §45.

⁷³ *Ibid.* §51.

διαφορά ότι, ενώ το έδαφος μπορεί να υπάρξει και χωρίς την εδαφική κυριαρχία ως *terra nullius*, η τελευταία δεν υφίσταται χωρίς το πρώτο. Κατά την ακριβή έκφραση του διαιτητή Max Huber, στην υπόθεση της νήσου Palmas το 1928, «η εδαφική κυριαρχία... εμπεριέχει το αποκλειστικό δικαίωμα να απεικονίζει τις δραστηριότητες ενός Κράτους». ⁷⁴ Το κράτος, λοιπόν, ασκεί πλήρη κυριαρχία εντός της οριοθετημένης εδαφικής του επικράτειας. Δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις διαφωνιών γύρω από τη χάραξη των συνόρων ενός κράτους, παρόλα αυτά υπάρχει πάντοτε μια σαφής εδαφική βάση. Επιπροσθέτως, ένα εγκαθιδρυμένο κράτος εξακολουθεί να υφίσταται ακόμη κι αν στερηθεί της επικράτειάς του εξ' αιτίας παράνομης κατοχής. ⁷⁵

Όπως ακριβώς συμβαίνει με το μέγεθος του πληθυσμού, όπου δεν υπάρχει κατώτατο όριο, το ίδιο ισχύει και για την εδαφική έκταση. Τα κράτη μπορεί να καταλαμβάνουν πολύ μικρή έκταση, αρκεί να είναι πραγματικά κυρίαρχα και ανεξάρτητα. ⁷⁶ Κατά τον ίδιο τρόπο, δεν υπάρχει κανείς περιορισμός ούτε αναφορικά με τη συνέχεια του εδάφους ενός κράτους. Το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα εδώ είναι αυτό των αρχιπελαγικών κρατών τα οποία, βάσει της νέας Σύμβασης των ΗΕ για το Δίκαιο της Θάλασσας του 1982, ορίζονται ως «τα κράτη εκείνα που αποτελούνται αποκλειστικά από ένα ή περισσότερα αρχιπελάγη και, ενδεχομένως, και από άλλα νησιά» που δεν ευρίσκονται σε σχηματισμό συστάδας. ⁷⁷ Επιπλέον, μικρά τμήματα κρατών είναι δυνατό να βρίσκονται εγκλωβισμένα μέσα σε άλλα κράτη. ⁷⁸ Ωστόσο, πολλές φορές η περιορισμένη εδαφική έκταση και ο κατακερματισμός, καθιστούν ιδιαίτερος δύσκολη τόσο την απόκτηση όσο και τη διατήρηση της ανεξαρτησίας ενός κράτους. ⁷⁹

⁷⁴ «Το δικαίωμα αυτό έχει ως συνέπεια: την υποχρέωση προστασίας, εντός του εδάφους, των δικαιωμάτων των άλλων Κρατών και συγκεκριμένα το δικαίωμά τους στην ακεραιότητα και το απαραβίαστο στην ειρήνη και τον πόλεμο, μαζί με τα δικαιώματα τα οποία κάθε κράτος μπορεί να διεκδικήσει για τους υπηκόους του σε ξένο έδαφος». PCA, *Island of Palmas Case (or Miangas) (United States/Netherlands)*, 4 April 1928, RIAA (1928), Vol II, 839.

⁷⁵ Η περίπτωση του Κουβέιτ το 1990-1991 αποτελεί το κυριότερο παράδειγμα της σύγχρονης πρακτικής. Το ΣΑ, με την Απόφαση 661 της 6^{ης} Αυγούστου 1990, αφενός, αναγνώρισε ως νόμιμη την κυβέρνηση του Κουβέιτ και, αφετέρου, απαγόρευσε την αναγνώριση οποιουδήποτε καθεστώτος θεσπισμένου από τη δύναμη κατοχής. Με την Απόφασή του 662 της 9^{ης} Αυγούστου 1990, το ΣΑ κάλεσε τα κράτη να μην αναγνωρίσουν την ισχυριζόμενη από το Ιράκ προσάρτηση του Κουβέιτ.

⁷⁶ Χαρακτηριστικά παραδείγματα κρατών με μικρή έκταση είναι το κράτος της πόλης του Βατικανού που καταλαμβάνει μόλις 0,44 km², το Μονακό με 2 km², το Ναουρού με 21 km², το Τουβαλού με 26 km², το Σαν Μαρίνο με 61 km², το Λιχτενστάιν με 160 km², καθώς και οι νήσοι Μάρσαλ με 181 km². *Population Mondiale* (2015), *op. cit.*, *supra* note 55. Επίσης, Bedjaoui, M. (ed.), 1991, *op. cit.*, *supra* note 58, 44.

⁷⁷ United Nations Convention on the Law of the Sea, Montego Bay, 10 December 1982, 1833 UNTS (1994), I-31363, 3. Η νέα Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας, που ετέθη σε ισχύ στις 16 Νοεμβρίου 1994, προσδιορίζει το καθεστώς των αρχιπελαγικών κρατών στα Άρθρα 46-54. Βάσει του Άρθρου 46 της εν λόγω Σύμβασης, το αρχιπέλαγος ορίζεται ως «ένα σύμπλεγμα νήσων, περιλαμβανομένων και τμημάτων νήσων, με αλληλοσυνδεδεμένα ύδατα και άλλα φυσικά χαρακτηριστικά τα οποία είναι τόσο στενά αλληλένδετα, ώστε αυτές οι νήσοι, τα νερά και τα λοιπά φυσικά χαρακτηριστικά σχηματίζουν μια αυτοτελή γεωγραφική, οικονομική και πολιτική οντότητα ή θεωρούνται ιστορικά ως τέτοια».

⁷⁸ Βλ. σχετικά ICJ, *Case concerning Sovereignty over Certain Frontier Land (Belgium/Netherlands)*, 20 June 1959, ICJ Rep (1959), 212-213, 229 και ICJ, *Case concerning Right of Passage over Indian Territory (Portugal v India)*, 12 April 1960, ICJ Rep (1960), 27.

⁷⁹ Στα μέσα της δεκαετίας του '80 το Ηνωμένο Βασίλειο είχε αναφέρει, ως έναν από τους λόγους μη αναγνώρισης της Bophuthatswana, τον κατακερματισμό του εδάφους της «οντότητας» αυτής: «...ο κατακερματισμός του εδάφους της Bophuthatswana μέσα στη Νότιο Αφρική, η σύνθεση του πληθυσμού και η οικονομική εξάρτηση από τη Νότιο Αφρική δικαιολογούν και με το παραπάνω την άρνησή μας να αναγνωρίσουμε τη Bophuthatswana». Minister of State,

Δεν ήταν λίγες οι φορές όπου, στο πλαίσιο της διαδικασίας εισδοχής στον ΟΗΕ, αμφισβητήθηκε ακόμη και ολόκληρη η επικράτεια ενός κράτους. Αναφέρουμε τις περιπτώσεις του Ισραήλ, του Κουβέιτ,⁸⁰ της Μαυριτανίας⁸¹ και της Μπελίξε.⁸² Το παράδειγμα του Ισραήλ αποδεικνύει περίτρανα ότι ένα νέο κράτος μπορεί να υπάρξει παρά τις έξωθεν αμφισβητήσεις της εδαφικής του επικράτειας, όπως κι ένα ήδη υπάρχον κράτος εξακολουθεί να υφίσταται ανεξαρτήτως τυχόν διεκδικήσεων επί του εδάφους του.⁸³ Κατόπιν του διχοτομικού Ψηφίσματος της ΓΣ 181 (II) της 29^{ης} Νοεμβρίου 1947, ο πρεσβευτής των ΗΠΑ στα ΗΕ, Philip Jessup, επιχειρηματολογώντας υπέρ της προσχώρησης του Ισραήλ στον ΟΗΕ, έθεσε το ζήτημα ως εξής: «Κανείς δε μπορεί να βρει, μέσα από τη γενική κλασική θεώρηση του ζητήματος αυτού, ουδεμία απαίτηση ότι το έδαφος ενός Κράτους πρέπει να είναι επακριβώς προσδιορισμένο με σαφή όρια... Οι σχετικές αντιλήψεις κάπως ποικίλλουν, ... όμως τόσο η λογική όσο και η ιστορία αποδεικνύουν ότι η έννοια του εδάφους δεν εμπεριέχει απαραίτητα την επακριβή οριοθέτηση των συνόρων. Η

FCO, 12 November 1986, 57 *BYIL* (1986), 507-508. Βεβαίως, ουδέποτε η Βορhuthatswana αναγνωρίστηκε διεθνώς, ασχέτως του κατακερματισμού του «εδάφους» της. Υπογραμμίζουμε ότι ο κατακερματισμός δε συνιστά αφ' εαυτού λόγο ικανό να καταρρίψει την αξίωση κρατικής υπόστασης εκ μέρους μιας οντότητας.

⁸⁰ Ο μόνιμος αντιπρόσωπος του Ιράκ στα ΗΕ, Adnan Pachachi, εμφανισθείς, κατόπιν προσκλήσεως, ενώπιον του ΣΑ επικαλέστηκε τρεις αποτρεπτικούς παράγοντες για την είσοδο του Κουβέιτ στον παγκόσμιο οργανισμό: (1) *Το Κουβέιτ δεν ήταν κράτος*, (2) *Το Κουβέιτ συνιστούσε «αναπόσπαστο τμήμα του Ιράκ»* και (3) *Το Κουβέιτ ήταν «για πρακτικούς λόγους βρετανική αποικία»*. Adnan Pachachi (Iraq), SCOR, 16th year, 984th mtg, 30 November 1961, 5, §30. Βλ. περαιτέρω και την εκτεταμένη ανάλυση του Ιράκ αναφορικά με το ζήτημα της ανεξαρτησίας του Κουβέιτ, *ibid.* 5-14, §28-§69. Βλ. σχετικά Grant, Th.D., *Admission to the United Nations; Charter Article 4 and the Rise of Universal Organization*, 2009, 145-151, καθώς επίσης Al Baharna, H.M., *The Arabian Gulf States: Their Legal and Political Status and their International Problems*, 1975, 250-258 και Hassouna, H.A., *The League of Arab States and Regional Disputes: A Study of Middle East Conflicts*, 1975, 91-140.

⁸¹ Παρομοίως προς τις ενστάσεις του Ιράκ αναφορικά με την υποψηφιότητα του Κουβέιτ, αντέδρασε και το Μαρόκο, προσπαθώντας να αποτρέψει την είσοδο της Μαυριτανίας στον ΟΗΕ: «*Η περιοχή του Shengit, που λέγεται Μαυριτανία, σχηματίζει, μαζί με το υπόλοιπο Μαρόκο, μία και μόνη χώρα με ξεκάθαρα και ακριβή γεωγραφικά και ιστορικά όρια*». M. Boucetta (Morocco), SCOR, 15th year, 911th mtg, 3 December 1960, §194. Υποστηρίχθηκε, επίσης, ότι η Γαλλία διέσπασε την εδαφική ακεραιότητα του Μαρόκου κατά την περίοδο της αποικιοκρατίας και, ως εκ τούτου, δε θα έπρεπε τα ΗΕ να διαωνίσουν την κατάσταση κάνοντας αποδεκτή την υποψηφιότητα της Μαυριτανίας. *Ibid.* §188-§211. «*Η λεγόμενη Δημοκρατία της Μαυριτανίας... είναι απλώς ένα μέρος του εδάφους του Μαρόκου, που αποσπάστηκε από το Μαρόκο μέσω ένοπλης βίας και συστάθηκε δολίως ως Κράτος, προκειμένου να εξυπηρετήσει τους ανέντιμους σκοπούς της αποικιοκρατίας*». A. Benjelloun (Morocco), SCOR, 16th year, 971st mtg, 25 October 1961, §238. Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι το Ιράκ υποστήριξε τη θέση του Μαρόκου αναφορικά με τη Μαυριτανία: «*Θεωρούμε τη Μαυριτανία ως αναπόσπαστο τμήμα του Βασιλείου του Μαρόκου. Δεν πιστεύουμε ότι η λεγόμενη Ισλαμική Δημοκρατία της Μαυριτανίας πληροί την πρώτη προϋπόθεση για ένταξη στα ΗΕ, η οποία είναι να είναι Κράτος*». I. Kittani (Iraq), SCOR, 16th year, 989th mtg, 19 April 1961, §52. Οι βασικοί υποστηρικτές της υποψηφιότητας της Μαυριτανίας ήταν τα προσφάτως ανεξαρτητοποιηθέντα κράτη των πρώην αποικιών της Γαλλίας στην υποσαχάρια Αφρική. Diop (Senegal), SCOR, 16th year, 986th mtg, 17 April 1961, §29-§46. Βλ. επιπλέον Higgins, R., *The Development of International Law through the Political Organs of the UN*, 1963, 18-19, 307.

⁸² Η κρατική υπόσταση αμφισβητήθηκε και στην περίπτωση της Μπελίξε. Συγκεκριμένα, η Γουατεμάλα τάχθηκε κατά της εισδοχής της Μπελίξε στα ΗΕ, ισχυριζόμενη ότι η τελευταία δεν ήταν κράτος διότι δεν είχε έδαφος, καθώς το φερόμενο ως έδαφος της Μπελίξε, πρώην βρετανική αποικία, ανήκε στη Γουατεμάλα. GAOR, 36th session, 13th plenary mtg, 25 September 1981, 229-232, §2-§33. Η επίσημη θέση της Γουατεμάλας ήταν ότι: «*Η χορήγηση ανεξαρτησίας στη Μπελίξε από το Ηνωμένο Βασίλειο είναι μια μονομερής πράξη, η οποία δεν αναγνωρίζεται από τη Γουατεμάλα, καθώς αυτή δεν είναι η περίπτωση μιας αποικίας που ανεξαρτητοποιείται, αλλά ενός εδάφους το οποίο είναι υποκείμενο μιας διαφοράς που δεν έχει επιλυθεί ακόμη. Το Ηνωμένο Βασίλειο δεν μπορεί να παραβλέψει την εδαφική διαφορά με τη Γουατεμάλα, ούτε τη νομική του ευθύνη για τη ζημιά που προκάλεσε στη Γουατεμάλα, όπως και για την αποτυχία του να εκπληρώσει τις διάφορες υποχρεώσεις που είχε απέναντι στη Γουατεμάλα σε σχέση με τη Μπελίξε*». Note of 27 January 1983, 54 *BYIL* (1983), 395. Βλ. Grant, Th.D., 2009, *op. cit.*, *supra* note 44, 189 και Conforti, B., *The Law and Practice of the United Nations*, 3rd rev edn, 2005, 26.

⁸³ Jennings, R.Y., *The Acquisition of Territory in International Law*, 1963, 7-11.

αιτία για τον κανόνα ότι ένα από τα απαραίτητα χαρακτηριστικά ενός Κράτους είναι ότι πρέπει να διαθέτει έδαφος είναι ότι κανείς δεν μπορεί να εξετάσει ένα Κράτος ως ένα είδος άυλου πνεύματος... Πρέπει να υπάρχει ορισμένο ποσοστό από την επιφάνεια της γης, στο οποίο να κατοικεί ο λαός του και επί του οποίου να ασκεί εξουσία η κυβέρνησή του. Κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί ότι το Κράτος του Ισραήλ ανταποκρίνεται σ' αυτή την απαίτηση...».⁸⁴

Καθίσταται σαφές, από την έως τώρα πρακτική της διεθνούς κοινότητας, ότι δεν απαιτείται η ύπαρξη πλήρως καθορισμένων συνόρων, αλλά το κρίσιμο εκείνο στοιχείο που αποδεικνύει την ύπαρξη ενός κράτους είναι η αποτελεσματική εγκαθίδρυση μιας πολιτικής κοινότητας.⁸⁵ Κατά το Γερμανο-Πολωνικό Μικτό Διαιτητικό Δικαστήριο, οι συνοριακές διαφορές δεν επηρεάζουν την κρατική υπόσταση: «Ανεξάρτητα από τη σημασία της οριοθέτησης των συνόρων, δεν μπορεί κανείς να φτάσει μέχρι το σημείο να υποστηρίξει ότι, εφόσον η οριοθέτηση αυτή δεν έχει πραγματοποιηθεί νομίμως, το εν λόγω Κράτος δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει οποιοδήποτε έδαφος... Προκειμένου να πει κανείς ότι ένα Κράτος υπάρχει... αρκεί το έδαφός του να έχει επαρκή συνοχή, παρόλο που τα σύνορά του δεν έχουν ακόμη οριοθετηθεί με ακρίβεια, και το Κράτος να ασκεί πράγματι ανεξάρτητη δημόσια εξουσία επί του εδάφους αυτού».⁸⁶ Ο κανόνας επιβεβαιώθηκε τέσσερις δεκαετίες αργότερα και από το Διεθνές Δικαστήριο των ΗΕ: «Το δικαίωμα χρήσης μιας δεδομένης περιοχής, που θεωρείται ως μία οντότητα, σε καμία περίπτωση δε ρυθμίζει την ακριβή οριοθέτηση των συνόρων της, ούτε και η αβεβαιότητα ως προς τα σύνορα μπορεί να επηρεάσει τα εδαφικά δικαιώματα. Δεν υπάρχει, για παράδειγμα, κανένας κανόνας που να ορίζει ότι τα χερσαία σύνορα ενός κράτους πρέπει να είναι πλήρως οριοθετημένα και προσδιορισμένα, και συχνά σε διάφορα μέρη και για μεγάλες περιόδους δεν είναι, όπως φαίνεται από την περίπτωση της εισόδου της Αλβανίας στην Κοινωνία των Εθνών».⁸⁷ Το ΔΔ της Χάγης επιβεβαίωσε τη θέση του αυτή και σε μεταγενέστερες αποφάσεις σε υποθέσεις συνοριακών διαφορών.⁸⁸

Πράγματι, το 1913 η Αλβανία εγκαθιδρύθηκε ως κράτος με τη Συνθήκη του Λονδίνου,⁸⁹ παρά την έλλειψη καθορισμένων συνόρων και, ακολούθως, το Δεκέμβριο του 1920 προσχώρησε

⁸⁴ Ph. Jessup (USA), SCOR, 3rd year, 383rd mtg, 2 December 1948, 11.

⁸⁵ Brownlie, I., 7th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 54, 71.

⁸⁶ Germano-Polish MAT, *Deutsche Continental Gas-Gesellschaft v. Polish State*, 1 August 1929, 5: 5 Ann. Digest of PILC (1929-1930), 14-15.

⁸⁷ ICJ, *North Sea Continental Self Cases (Federal Republic of Germany/Denmark; Federal Republic of Germany/Netherlands)*, 20 February 1969, ICJ Rep (1969), 32, §46.

⁸⁸ ICJ, *Case Concerning the Territorial Dispute (Libyan Arab Jamahiriya/Chad)*, 3 February 1994, ICJ Rep (1994), §44, §52.

⁸⁹ Treaty of Peace between Bulgaria, Greece, Montenegro, Serbia and Turkey, London, 17/30 May 1913, 107 BFSP (1913), 656. Το Άρθρο 3 της εν λόγω Συνθήκης όριζε τα εξής: «*Η Αυτού Μεγαλειότης ο Αυτοκράτωρ των Οθωμανών και οι Αυτών Μεγαλειότητες οι Σύμμαχοι Ηγεμόνες δηλοῦσιν ότι αναθέτουσιν εις την Αυτού Μεγαλειότητα τον Αυτοκράτορα της Γερμανίας, εις την Αυτού Μεγαλειότητα τον Αυτοκράτορα της Αυστρίας, Βασιλέα της Βοημίας κλπ και Αποστολικόν Βασιλέα της Ουγγαρίας, εις τον Κύριον Πρόεδρον της Γαλλικής Δημοκρατίας, εις την Αυτού Μεγαλειότητα τον Βασιλέα της Μεγάλης Βρετανίας και Ιρλανδίας και των Βρετανικών Εδαφικών Εκτάσεων των Πέραν των Θαλασσών, Αυτοκράτορα των Ινδιών, εις την Αυτού Μεγαλειότητα τον Αυτοκράτορα πασών των*

στην ΚτΕ.⁹⁰ Παραθέτουμε τον εύστοχο σχολιασμό του Walters: «Όσον αφορά στην Αλβανία, τα σύνορά της ήταν ακόμη απροσδιόριστα και η κυβέρνησή της δεν είχε αναγνωριστεί από καμία άλλη χώρα. Η εισδοχή της, η οποία επίσης ήταν κυρίως επίτευγμα του Cecil, ήταν στην ουσία μια ειδοποίηση από την ΚτΕ προς το Ανώτατο Συμβούλιο προκειμένου να επιταχύνει τις αποφάσεις του αναφορικά με τα σύνορα αυτής, καθώς επίσης και προς τους γείτονές της να μην προσπαθήσουν στο μεταξύ να σφετεριστούν μέρος του εδάφους της».⁹¹ Η Αλβανία, λοιπόν, εισήλθε στην ΚτΕ με την οριοθέτηση των συνόρων της να εκκρεμεί, όπως επιβεβαιώνεται και από τη σχετική γνωμοδότηση του ΔΔΔΔ στην υπόθεση *Monastery of Saint-Naoum*, της 4^{ης} Σεπτεμβρίου 1924.⁹²

Ομοίως, η Επιτροπή για την Εισδοχή Νέων Μελών στα ΗΕ, κατά την εξέταση της αίτησης ένταξης της Παλαιστίνης το 2011, τάχθηκε υπέρ της άποψης ότι η έλλειψη σαφώς προσδιορισμένων συνόρων δε συνιστά τροχοπέδη για τη θεμελίωση κρατικής υπόστασης.⁹³ Σύμφωνα με την έκθεση της ανωτέρω Επιτροπής, η Παλαιστίνη πληροί τα κριτήρια τόσο του μόνιμου πληθυσμού όσο και του καθορισμένου εδάφους.

Στο επίκεντρο της νομικής σκέψης γύρω από το έδαφος των νέων κρατών βρίσκεται η αρχή *uti possidetis*, συμφώνως προς την οποία τα κράτη που αναδύθηκαν μέσα από τη διαδικασία της αποαποικιοποίησης έπρεπε να διατηρήσουν τα αποικιακά διοικητικά σύνορα που είχαν κατά το χρόνο της ανεξαρτησίας τους. Η βασική αυτή αρχή καθόρισε το μέγεθος και το σχήμα των κρατών της πρώην ισπανικής Λατινικής Αμερικής στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, όπως επίσης και τα σύνορα των κρατών της πρώην ευρωπαϊκής Αφρικής και της νοτιοανατολικής Ασίας στα μέσα του 20^{ου} αιώνα. Πέραν των πρώην αποικιών, η αρχή *uti possidetis* εφαρμόστηκε και προσφάτως στις περιπτώσεις της διάλυσης της πρώην ΕΣΣΔ,⁹⁴ της ΣΟΔΓ⁹⁵ και της Τσεχοσλοβακίας, κατοχυρώνοντας τα τέως εσωτερικά διοικητικά όρια ως διακρατικά σύνορα.⁹⁶ Σήμερα, αναγνωρίζεται ως γενική αρχή του διεθνούς δικαίου, όπως έχει επισημανθεί από τη νομολογία του ΔΔ.⁹⁷ Βεβαίως, η σταθερότητα δεν εμπεριέχει την έννοια του εσ αεί στατικού και

Ρωσσιών, την φροντίδα του διακανονισμού των συνόρων της Αλβανίας και πάντων των αφορώντων εις την Αλβανίαν ζητημάτων».

⁹⁰ LNOJ, Sp. Supp. No 5, 28.

⁹¹ Walters, F.P., *A History of the League of Nations*, Vol I, 1952, 123.

⁹² PCIJ, *Question of the Monastery of Saint-Naoum (Albanian Frontier)*, Advisory Opinion, 4 September 1924, Ser. B, No 9, 10.

⁹³ Report of the Committee on the Admission of New Members Concerning the Application of Palestine for Admission to Membership in the United Nations, 11 November 2011, S/2011/705, §10. Ωστόσο, η εν λόγω Επιτροπή δεν κατάφερε να καταλήξει σε ομόφωνη σύσταση επί του θέματος προς το ΣΑ.

⁹⁴ Charter of the Commonwealth of Independent States, 22 June 1993, Art. 3, 34 ILM (1995), 1283.

⁹⁵ Arbitration Commission, Conference on Yugoslavia, Opinion No 2 & No 3, 11 January 1992, 31 ILM (1992), 1497-1503. Βλ. και Ramcharan, B.G. (ed.), *The International Conference on the Former Yugoslavia; Official Papers*, Vol 2, 1997, 1259-1302. Επιπροσθέτως, στην Απόφαση 713 του ΣΑ της 25^{ης} Σεπτεμβρίου 1991 τονίζεται ότι «δεν είναι αποδεκτά εδαφικά οφέλη ή αλλαγές που επέρχονται με τη βία εντός της Γιουγκοσλαβίας».

⁹⁶ Ratner, St.R., "Drawing a Better Line: *Uti Possidetis* and the Borders of New States", 90: 4 *AJIL* (1996), 590-624.

⁹⁷ ICJ, *Case Concerning the Frontier Dispute (Burkina Faso/Mali)*, 22 December 1986, ICJ Rep (1986), 565, §20.

αμετάβλητου, αλλά διαφυλάσσει την ακεραιότητα των συνόρων περιβάλλοντάς τα με έναν προστατευτικό μανδύα: η όποια μεταβολή των συνόρων απαιτεί απαραίτητως τη συναίνεση των κυρίαρχων κρατών.

«Η υποχρέωση που έχουν όλα τα κράτη να σέβονται την εδαφική ακεραιότητα των άλλων κρατών» και την οποία πρέπει να εκπληρώνουν καλή τη πίστει, επισημάνθηκε ρητώς από το ΔΔ στην πρόσφατη απόφασή του στην υπόθεση αναφορικά με το *Ναό Preah Vihear*.⁹⁸ Τη στενή σύνδεση και αλληλεξάρτηση που υπάρχει ανάμεσα στο έδαφος και τον πληθυσμό, ως βασικές προσδιοριστικές συνιστώσες της κρατικής υπόστασης, εντόπισε ο δικαστής Cançado Trindade μέσα από μια ρηξικέλευθη οπτική: «Πέραν της κλασικής εδαφικής προσέγγισης, [...] βρίσκεται ο ανθρώπινος παράγοντας, που απαιτεί την προστασία [...] του δικαιώματος στη ζωή και την προσωπική ακεραιότητα των μελών του τοπικού πληθυσμού, όπως επίσης και της πολιτιστικής και πνευματικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας [...]. Πίσω από αυτή τη νομολογιακή κατασκευή, [...] είναι η αρχή του ανθρωπισμού (*principle of humanity*), που προσανατολίζει την έρευνα για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης του τοπικού πληθυσμού και την υλοποίηση του κοινού καλού [...], στο πεδίο εφαρμογής του νέου *jus gentium* της εποχής μας [...]. Σε περιπτώσεις αυτού του είδους, δεν μπορεί κανείς να εξετάζει το έδαφος αφαιρώντας τους τοπικούς πληθυσμούς (και την πολιτιστική και πνευματική τους κληρονομιά), που, κατά τη γνώμη μου, συνιστούν το πιο πολύτιμο συστατικό της κρατικής υπόστασης».⁹⁹ Μέσα από την προσέγγιση αυτή, ο δικαστής Trindade εξήρε τη σπουδαιότητα της «εν εξελίξει διαδικασίας εξανθρωπισμού του διεθνούς δικαίου».¹⁰⁰

1.2.3 Εξουσία

Το κριτήριο της εξουσίας συνίσταται σε δύο συναφείς διαστάσεις. Πρώτον, πρέπει να υπάρχει ένας θεσμοθετημένος πολιτικός, διοικητικός και εκτελεστικός οργανωτικός μηχανισμός προς το σκοπό της ρύθμισης των σχέσεων μέσα στην κρατική κοινότητα και επιφορτισμένος,

⁹⁸ ICJ, *Request for Interpretation of the Judgment of 15 June 1962 in the Case concerning the Temple of Preah Vihear (Cambodia v. Thailand)*, 11 November 2013, Judgment, ICJ Rep. (2013), 317, §105.

⁹⁹ *Ibid.* Separate Opinion of Judge Cançado Trindade, 333, §31.

¹⁰⁰ Και συνέχισε λέγοντας: «Δίνοντας τη δέουσα προσοχή στη διατήρηση της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς, παράλληλα με την περιφρούρηση της εδαφικής ακεραιότητας, το Δικαστήριο συμβάλλει στην αποφυγή μιας πνευματικής βλάβης (*spiritual damage*) [...]. Αυτό πράττει την ίδια στιγμή που εφιστά την προσοχή στη συνάφεια των γενικών αρχών του διεθνούς δικαίου, όπως της απαγόρευσης της χρήσης ή απειλής χρήσης βίας και της ειρηνικής διευθέτησης των διαφορών [...]. Η απαραίτητη προσοχή στις αρχές αυτές μας φέρνει εγγύτερα στον τομέα των υψηλότερων ανθρώπινων αξιών (*higher human values*), τις οποίες συμμερίζεται η διεθνής κοινότητα ως σύνολο. Είναι, τελικά, αυτές οι αρχές που ενημερώνουν και προσαρμόζουν τους εφαρμοστέους κανόνες. Χωρίς αυτές, δεν υπάρχει τελικά κανένα νομικό σύστημα: εξ' ου και η ύψιστη σημασία τους, τόσο στο διεθνές όσο και το εσωτερικό επίπεδο. Τελικά, είναι οι θεμελιώδεις αρχές που παρέχουν συνοχή, συνέπεια, νομιμότητα και την αναπόφευκτη αξιολογική διάσταση, σε κάθε νομικό σύστημα. Στην πραγματικότητα, οι γενικές αρχές διαπερνούν ολόκληρη τη διεθνή έννομη τάξη [...]. Δίνουν έκφραση στην ιδέα της αντικειμενικής δικαιοσύνης, πάνω από τη βούληση των μεμονωμένων κρατών. Δείχνουν, επιτέλους, το επίπεδο της συνείδησης (*status conscientiae*) που έχει φτάσει η διεθνής κοινότητα ως σύνολο». *Ibid.* 345, §65-§67.

επίσης, με το έργο της προάσπισης των κανόνων.¹⁰¹ Δεύτερον, θα πρέπει η ασκούμενη εξουσία να είναι αποτελεσματική, που συνεπάγεται ότι ο μηχανισμός που περιγράψαμε ανωτέρω πρέπει πράγματι να ασκεί κρατική εξουσία επί του διεκδικούμενου εδάφους και επί του πληθυσμού που κατοικεί στο έδαφος αυτό.¹⁰² Με άλλα λόγια, η εδαφική κυριαρχία δε συνεπάγεται κυριότητα ή ιδιοκτησία με όρους του εσωτερικού δικαίου, αλλά εξουσία διακυβέρνησης σε σχέση με καθορισμένο έδαφος και λαό. Η κυβερνητική εξουσία, εξάλλου, αποτελεί τη βάση για τη σύναψη ομαλών διακρατικών σχέσεων. Οι πράξεις ενός κράτους προσδιορίζονται, κατά κύριο λόγο, με άμεση αναφορά στα κυβερνητικά του όργανα -νομοθετικά, εκτελεστικά και δικαστικά.¹⁰³

Η καλύτερη απόδειξη της λειτουργίας μιας σταθερής πολιτικής κοινότητας είναι η ύπαρξη αποτελεσματικής κυβέρνησης, με συγκεντρωτικά διοικητικά και νομοθετικά όργανα.¹⁰⁴ Το διεθνές δίκαιο δε θέτει περιορισμούς ως προς την ακριβή μορφή της κυβέρνησης ενός κράτους, αρκεί να αποτελεί γνήσια έκφραση της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών.¹⁰⁵ Ωστόσο, το στοιχείο της αποτελεσματικής κυβέρνησης είναι, σε ορισμένες περιπτώσεις, είτε περιττό είτε ανεπαρκές για να υποστηρίξει την κρατική υπόσταση. Συγκεκριμένα, κάποια κράτη ανέκυψαν χωρίς να έχει προηγηθεί η επαρκής οργάνωση της κυβέρνησής τους, όπως συνέβη στην περίπτωση της Πολωνίας το 1919¹⁰⁶ και -αργότερα- σε αυτές της Ρουάντα¹⁰⁷ και του Μπουρούντι,¹⁰⁸ που έτυχαν θετικής υποδοχής και προσχώρησαν στον ΟΗΕ το 1962. Η αρχή της αυτοδιάθεσης έρχεται πολλές φορές σε αντιπαράθεση με την έννοια της αποτελεσματικής διακυβέρνησης, ιδιαιτέρως όταν η τελευταία χρησιμοποιείται ως πρόσχημα για τη διαίωνιση καταστάσεων αποικιακού τύπου. Από τη στιγμή, πάντως, που θα εγκαθιδρυθεί ένα κράτος, οι

¹⁰¹ Blix, H.M., "Contemporary Aspects of Recognition", *130: 2 HR (1970)*, 633.

¹⁰² Oppenheim, L.F.L., 8th edn, Vol I, 1955, *op. cit.*, *supra* note 56, 118. Η αποτελεσματικότητα της κρατικής εξουσίας υπογραμμίστηκε και από τη Μόνιμη Επιτροπή Εντολών της ΚτΕ, όταν, το 1931, υιοθέτησε έναν κατάλογο προϋποθέσεων, τις οποίες θα έπρεπε, κατά τη γνώμη της Επιτροπής, να πληροί ένα έδαφος υπό εντολή προκειμένου να θεωρηθεί ότι ήταν σε θέση να αποδεσμευτεί από το καθεστώς της εντολής και να μπορέσει να αναγνωρισθεί ως κράτος. Οι προϋποθέσεις που μνημόνευσε η Επιτροπή ήταν: (α) μια παγιωμένη κυβέρνηση και μια διοίκηση ικανή να διατηρεί την κανονική λειτουργία των βασικών κρατικών υπηρεσιών, (β) ικανότητα να διατηρεί την εδαφική του ακεραιότητα και την πολιτική του ανεξαρτησία, (γ) ικανότητα να διατηρεί την ειρήνη καθ' όλη την έκταση της επικράτειας αυτού. LNOJ (1931), 2176.

¹⁰³ Βλ. ILC, Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, YILC (2001), Vol II, part two. Το κείμενο των Άρθρων της ΕΔΔ προσαρτήθηκε στο Ψήφισμα 56/83 της ΓΣ της 12^{ης} Δεκεμβρίου 2001, διορθωμένο από το έγγραφο A/56/49(Vol. I)/Corr.4.

¹⁰⁴ Higgins, R., *The Development of International Law through the Political Organs of the UN*, 1963, 20-25.

¹⁰⁵ Το κοινό Άρθρο 1.1 των δύο Διεθνών Συμφώνων του ΟΗΕ του 1966 ορίζει ότι: «Όλοι οι λαοί έχουν το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση· δυνάμει του δικαιώματος αυτού καθορίζουν ελεύθερα το πολιτικό τους καθεστώς και εξασφαλίζουν ελεύθερα την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική τους ανάπτυξη». International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 16 December 1966, 993 UNTS, 3; International Covenant on Civil and Political Rights, 16 December 1966, UNTS, Vol 999, 171 and Vol 1057, 407. Τα δύο Διεθνή Σύμφωνα, που ετέθησαν σε ισχύ στις 3 Ιανουαρίου και στις 23 Μαρτίου 1976 αντίστοιχα, προσαρτήθηκαν ως παράρτημα στο Ψήφισμα 2200 (XXI) της ΓΣ της 16^{ης} Δεκεμβρίου 1966. Βλ. σχετικά και τα Ψηφίσματα της ΓΣ 1514 (XV) της 14^{ης} Δεκεμβρίου 1960 και 2625 (XXV) της 24^{ης} Οκτωβρίου 1970.

¹⁰⁶ Karski, J., *The Great Powers & Poland, 1919-1945; from Versailles to Yalta*, 1985.

¹⁰⁷ GA Res, A/RES/1748 (XVII), 18 September 1962.

¹⁰⁸ GA Res, A/RES/1749 (XVII), 18 September 1962.

Συστατικά στοιχεία του κράτους

εσωτερικές αναταραχές, όπως ο εκτεταμένος εμφύλιος πόλεμος ή η κατάρρευση της τάξης εξαιτίας πραξικοπήματος ή εξωτερικής εισβολής ή οι φυσικές καταστροφές, δεν επηρεάζουν την κρατική υπόσταση.¹⁰⁹

Το παράδειγμα της Φινλανδίας, την περίοδο 1917-1918, ρίχνει φως στο κριτήριο της αποτελεσματικής εξουσίας. Η Φινλανδία αποτέλεσε αυτόνομο τμήμα της ρωσικής αυτοκρατορίας από το 1807 έως το Δεκέμβριο του 1917, οπότε και η φινλανδική βουλή ανακήρυξε την ανεξαρτησία της, ύστερα από τη ρωσική επανάσταση και τα γεγονότα του Οκτωβρίου του 1917. Η Διεθνής Επιτροπή Νομικών, επιφορτισμένη από την ΚτΕ με το έργο της γνωμοδότησης επί των νομικών εκφάνσεων της σχετικής με τις νήσους Aaland διαφοράς ανάμεσα στη Φινλανδία και τη Σουηδία, καταπιάστηκε και με το ερώτημα εάν, και εάν ναι πότε, η Φινλανδία κατέστη κράτος υπό το διεθνές δίκαιο:

«...Η εσωτερική κατάσταση ήταν τέτοια, ώστε, για ένα σημαντικό χρονικό διάστημα, δεν πληρούνταν οι απαιτούμενες προϋποθέσεις για το σχηματισμό ενός κυρίαρχου Κράτους.

Εν μέσω της επανάστασης και της αναρχίας, ορισμένα ουσιώδη στοιχεία για την ύπαρξη ενός Κράτους, ακόμη και κάποια πραγματικά στοιχεία, έλειπαν για μια αρκετά σημαντική περίοδο. Η πολιτική και κοινωνική ζωή ήταν αποδιοργανωμένη· οι αρχές δεν ήταν αρκετά ισχυρές ώστε να επιβληθούν· ο εμφύλιος πόλεμος βρισκόταν σε εξέλιξη· επιπλέον, η Βουλή, η νομιμότητα της οποίας είχε αμφισβητηθεί από μια μεγάλη μερίδα του πληθυσμού, είχε διασκορπιστεί από το επαναστατικό κόμμα και η Κυβέρνηση είχε εκδιωχθεί από την πρωτεύουσα και παρεμποδιζόταν βιαίως από την εκπλήρωση των καθηκόντων της· οι ένοπλες δυνάμεις και η αστυνομία είχαν διαχωριστεί σε δύο αντίπαλες δυνάμεις, ενώ τα ρωσικά στρατεύματα και, ύστερα από λίγο καιρό και τα γερμανικά, έλαβαν μέρος στον εμφύλιο πόλεμο μεταξύ των κατοίκων και μεταξύ των Κόκκινων και των Λευκών φινλανδικών στρατευμάτων.

Είναι, επομένως, δύσκολο να προσδιοριστεί η ακριβής ημερομηνία κατά την οποία η Δημοκρατία της Φινλανδίας, με τη νομική έννοια του όρου, έγινε πράγματι ένα σαφώς συντεταγμένο κυρίαρχο Κράτος. Κάτι τέτοιο σίγουρα δε συνέβη μέχρι να δημιουργηθεί μια σταθερή πολιτική οργάνωση και έως ότου οι δημόσιες αρχές να ισχυροποιηθούν αρκετά ώστε να επιβληθούν καθ' όλη την έκταση του Κράτους χωρίς τη βοήθεια ξένων στρατευμάτων. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι αυτό συνέβη το Μάιο του 1918, οπότε και τελείωσε ο εμφύλιος πόλεμος και τα ξένα στρατεύματα άρχισαν να εγκαταλείπουν τη χώρα, έτσι ώστε καθίστατο δυνατή εφ' εξής η επαναφορά της τάξης και της ομαλής πολιτικής και κοινωνικής ζωής, σιγά-σιγά».¹¹⁰

¹⁰⁹ Brownlie, I., 7th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 54, 71.

¹¹⁰ LN, International Committee of Jurists, Report on the Aaland Islands Question, LNOJ (October 1920), Sp. Supp., No 3, 8-9. Μάλιστα, δύο από τα μέλη της Επιτροπής Νομικών, οι καθηγητές F. Larnaude και A. Struycken, επανεπιβεβαίωσαν αργότερα την άποψή τους ενώπιον του Συμβουλίου: LNOJ (September 1921), 697. Σημειώνουμε ότι ο Max Huber ήταν απών και δεν εξέφρασε σχετική άποψη ως τρίτο μέλος της εν λόγω Επιτροπής. Η Επιτροπή των Εισηγητών, όμως, διαφοροποίησε τη θέση της από τους Νομικούς, λόγω της βαρύτητας που προσέδωσαν στη

Από τα προαναφερθέντα, είναι ξεκάθαρη η σπουδαιότητα της αποτελεσματικής άσκησης εξουσίας από την κυβέρνηση ενός κράτους. Δεν είναι τυχαία, άλλωστε, η έμφαση που δίνει η K. Marek στο ότι «...διαπραγματεύσεις μπορούν να διεξαχθούν μόνο με μία πραγματική και αποτελεσματική κυβέρνηση· συνθήκες μπορούν να συναφθούν μόνο με μία τέτοια κυβέρνηση, η οποία είναι η μόνη που δύναται να εγγυηθεί για την εφαρμογή τους, και μόνο μία πραγματική και αποτελεσματική κυβέρνηση μπορεί επιτυχώς να θεωρηθεί υπεύθυνη. Σε όλες αυτές τις πραγματικές συναλλαγές του διεθνούς δικαίου, οι πλασματικές κυβερνήσεις ή αυτές που απλώς διεκδικούν την εξουσία δεν έχουν καμία θέση».¹¹¹ Στον ίδιο τόνο, ο H. Blix επισημαίνει ότι «...εάν απουσιάζει η οργάνωση, δεν έχει κανένα νόημα να επιδιώκει ο έξω κόσμος να αποδώσει δικαιώματα και υποχρεώσεις στον πληθυσμό ενός Κράτους. Επομένως, ένα Κράτος δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι υφίσταται μέχρι να υπάρξει ένας οργανισμός ικανός να επωμισθεί αποτελεσματικά τα εν λόγω δικαιώματα και υποχρεώσεις».¹¹²

Εύλογα ερωτηματικά δημιουργούνται γύρω από την αναντίρρητη αποδοχή του πρώην βελγικού Κονγκό από τη διεθνή κοινότητα το 1960,¹¹³ παρόλο που η κατάσταση στο εσωτερικό του κράτους παρέμενε, δίχως αμφιβολία, ιδιαίτερος ρευστή και τεταμένη μετά την ανεξαρτητοποίησή του.¹¹⁴ Το γεγονός αυτό, όμως, δεν εμπόδισε την ευρύτατη διεθνή αναγνώριση του νέου κράτους, ούτε και την αβίαστη εισδοχή του στους κόλπους του ΟΗΕ.¹¹⁵ Είναι ιδιαίτερος χαρακτηριστικό ότι, μεσούσης της κρίσης στην αποσχισθείσα επαρχία της Κατάνγκα, η ΓΣ, σε έκτακτη ειδική σύνοδό της, τόνισε τη σπουδαιότητα της διατήρησης της ενότητας, της εδαφικής ακεραιότητας και της πολιτικής ανεξαρτησίας του Κονγκό.¹¹⁶ Η

σοβιετική αναγνώριση της Φινλανδίας και, ειδικότερα, λόγω της διατήρησης της προσωπικότητας της Φινλανδίας τόσο πριν όσο και μετά το 1917: «Η νόμιμη κυβέρνηση, η οποία διορίστηκε από τη Βουλή πριν τη διάλυση αυτής από τη σύρραξη, δεν έπαψε ποτέ να υπάρχει καθ' όλη την έκταση ενός τμήματος της χώρας, ακόμη και εν μέσω του εμφυλίου πολέμου. Βρήκε καταφύγιο στη Vasa, συγκέντρωσε στρατό εκεί, ανέκτησε τις επαρχίες μία προς μία και, τελικώς, συνέτριψε την επανάσταση. ... Η κυριαρχία του φινλανδικού Κράτους δεν ελαττώθηκε με τη συνεργασία της Γερμανίας. Ένα Κράτος δε χάνει τα κυριαρχικά του δικαιώματα λόγω του ότι λαμβάνει έξωθεν βοήθεια για την αποκατάσταση της εξουσίας του». LN Council Doc B7: 21/68/106 (16 April 1921), 22-23.

¹¹¹ Marek, K., *Identity and Continuity of States in Public International Law*, 1968, 59.

¹¹² Blix, H.M., 130: 2 HR (1970), *op. cit.*, *supra* note 101, 633.

¹¹³ Η βελγική αποικία του Κονγκό πέτυχε την ανεξαρτησία της στις 30 Ιουνίου 1960, υπό την επίσημη ονομασία Δημοκρατία του Κονγκό. Το 1964 το κράτος μετονομάστηκε σε Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό, για αλλάξει ξανά σε Δημοκρατία του Ζάϊρ το 1971. Εν τέλει, το 1997 επανήλθε στην ονομασία Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό, με πρωτεύουσα την Κινσάσα. Βλ. σχετικά Said, Sh.G., *De Léopoldville à Kinshasa*, 1969 και Nzongola-Ntalaja, G., *The Congo; From Leopold to Kabila – A People's History*, 2002.

¹¹⁴ Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra* note 46, 64-67· Kanza, T., *Conflict in the Congo: The Rise and Fall of Lumumba*, 1972· Abi-Saab, G., *The United Nations Operation in the Congo, 1960-1964*, 1978· James, A., *Britain and the Congo Crisis, 1960-63*, 1996· Edgerton, R.B., *The Troubled Heart of Africa: A History of the Congo*, 2002· Gondola, Ch.D., *The History of Congo*, 2002.

¹¹⁵ Βλ. σχετικά την Απόφαση 142 του ΣΑ της 7^{ης} Ιουλίου 1960 και το συνακόλουθο Ψήφισμα 1480 (XV) της ΓΣ της 20^{ης} Σεπτεμβρίου 1960. Επιπροσθέτως, η ισχυρή πεποίθηση της διεθνούς κοινότητας στην κρατική υπόσταση του Κονγκό αντικατοπτρίζεται και στη δράση της ειρηνευτικής επιχείρησης των ΗΕ στην περιοχή. Για την ακρίβεια, η ΟΝΥΚ έδρασε αρχικά εναντίον της ξένης εισβολής, στη συνέχεια, όμως, οι ενέργειές της κατευθύνθηκαν εναντίον της απόσχισης της Κατάνγκα. Βλ. Gérard-Libois, J., *Katanga Secession*, 1966.

¹¹⁶ Βλ. GA Res A/RES/1474 (ES-IV) της 20^{ης} Σεπτεμβρίου 1960, όπου τονίζεται η υποστήριξη των ΗΕ προς την «κεντρική κυβέρνηση του Κονγκό» (προοίμιο) και γίνεται αναφορά στα «κυριαρχικά δικαιώματα του Κονγκό» (§6).

σύμπλευση των θεσμικών οργάνων του ΟΗΕ επί του θέματος επισφραγίστηκε με τις σχετικές Αποφάσεις του ΣΑ, όπου ζητήθηκε από όλα τα κράτη να απέχουν από οποιαδήποτε πράξη η οποία θα μπορούσε να υπονομεύσει την εδαφική ακεραιότητα και την πολιτική ανεξαρτησία της Δημοκρατίας του Κονγκό¹¹⁷ ενώ, παράλληλα, επανεπιβεβαιώθηκε ότι στους στόχους της ΟΝΥC ήταν η διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας και της πολιτικής ανεξαρτησίας του Κονγκό καθώς και η υποστήριξη της κεντρικής κυβέρνησης του Κονγκό στην αποκατάσταση και τη διατήρηση του νόμου και της τάξης.¹¹⁸

Οφείλουμε να επισημάνουμε ότι ο λαός της πρώην αποικίας του Κονγκό είχε δικαίωμα στην αυτοδιάθεση, το οποίο άσκησε με την απόσυρση του Βελγίου.¹¹⁹ Όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Crawford, «το θέμα με την ‘κυβέρνηση’ είναι ότι έχει δύο όψεις: την πραγματική άσκηση εξουσίας και το δικαίωμα ή τον τίτλο να ασκεί την εξουσία αυτή».¹²⁰ Το αποκλειστικό αυτό δικαίωμα άσκησης εξουσίας επί συγκεκριμένου εδάφους και των κατοίκων αυτού, μπορεί, όπως συνέβη με τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό, να πηγάζει από την επίσημη χορήγηση ανεξαρτησίας και τη μεταβίβαση κυριαρχίας από την αποικιοκρατική δύναμη. Στην περίπτωση αυτή, οι κυβερνητικές αρχές της εδαφικής οντότητας έχουν *prima facie* το δικαίωμα να ασκήσουν εξουσία στην επικράτειά τους.

Όπως αναφέραμε και πιο πάνω, οι εσωτερικές αναταραχές δεν επηρεάζουν την κρατική υπόσταση. Η κρίση του 1997 στον χρηματοοικονομικό τομέα της Αλβανίας, ευρύτερα γνωστή ως σκάνδαλο των ‘πυραμίδων’,¹²¹ αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της κατηγορίας αυτής. Η κατάρρευση των θεσμών, του νόμου και της τάξης το Μάρτιο του 1997 και η περίοδος εκτεταμένης αναρχίας και λαϊκής οργής που ακολούθησε, δε δημιούργησαν αμφισβητήσεις γύρω από την υπόσταση της Αλβανίας. Το τοπίο συμπληρώνεται από το αυταρχικό καθεστώς και την υπονόμηση της δημοκρατίας από το κυβερνόν Δημοκρατικό Κόμμα, τη βαθύτατα διεφθαρμένη διοίκηση και την κακοδιαχείριση, που είχαν ως αποτέλεσμα την πλήρη απώλεια της εμπιστοσύνης του αλβανικού λαού προς την κυβέρνηση του Προέδρου Sali Berisha. Η οικονομική δυσарέσκεια οδήγησε σε πολιτικές εκδηλώσεις διαμαρτυρίας σε όλες τις μεγάλες πόλεις και στην επικράτηση του χάους, λόγω αδυναμίας της κυβέρνησης να επιβάλλει την τάξη. Η κατάσταση άρχισε να βελτιώνεται μόνο μετά την εγκατάσταση πολυεθνικής δύναμης στην περιοχή,¹²² ενώ η ουσιαστική σταθεροποίηση, η βελτίωση του επιπέδου ασφαλείας στο

¹¹⁷ SC Res S/RES/145 της 22^{ης} Ιουλίου 1960, §2.

¹¹⁸ SC Res S/RES/169 της 24^{ης} Νοεμβρίου 1961, Προοίμιο.

¹¹⁹ GA Res A/RES/1514 (XV) της 14^{ης} Δεκεμβρίου 1960 - Διακήρυξη για τη Χορήγηση Ανεξαρτησίας στις Αποικιακές Χώρες και Λαούς.

¹²⁰ Crawford, J., *The Creation of States in International Law*, 2nd edn, 2006, 57.

¹²¹ Για το πλήρες χρονικό της κρίσης του 1997 στην Αλβανία και την ανάλυση της τεταμένης περιόδου που ακολούθησε, βλ. Biberaj, E., *Albania in Transition: The Rocky Road to Democracy*, 1999.

¹²² Η εξουσιοδοτημένη από το ΣΑ -για μια περίοδο τριών μηνών- πολυεθνική δύναμη υπό ιταλική διοίκηση, ευρύτερα γνωστή ως «Επιχείρηση Alba», είχε ως πρωταρχικό στόχο τη διευκόλυνση της ασφαλούς και ταχείας

εσωτερικό της χώρας και ο κατευνασμός του πολιτικού κλίματος, επήλθαν μόλις το 2001.¹²³ Παρά το γεγονός, λοιπόν, ότι, κατά την εξεταζόμενη περίοδο, η αλβανική κυβέρνηση υπήρχε μόνο κατ' όνομα, εφόσον είχε χάσει τον έλεγχο στο μεγαλύτερο μέρος της χώρας, η Αλβανία δεν απώλεσε ποτέ την ιδιότητα του κυρίαρχου κράτους κατά το διεθνές δίκαιο. Αναφέρουμε ενδεικτικά την Απόφαση 1101 του ΣΑ, της 28^{ης} Μαρτίου 1997, όπου επιβεβαιώνεται η κυριαρχία, η ανεξαρτησία και η εδαφική ακεραιότητα της Δημοκρατίας της Αλβανίας.¹²⁴

Ακόμη πιο ιδιαίτερη είναι η περίπτωση της Σομαλίας, η οποία, λόγω του μακρόχρονου εμφυλίου πολέμου που ξέσπασε το 1991, χαρακτηριζόταν από την παντελή απουσία κυβέρνησης για περισσότερες από δύο δεκαετίες, μέχρι την εγκαθίδρυση της Ομοσπονδιακής Κυβέρνησης της Σομαλίας το 2012.¹²⁵ Μετά την πτώση του Προέδρου Siad Barre το 1991, ξέσπασε εμφύλιος πόλεμος στη Σομαλία για την κάλυψη του κενού εξουσίας μεταξύ των υποστηρικτών του προσωρινού Προέδρου Ali Mahdi Mohamed και των υποστηρικτών του Στρατηγού Mohamed Farah Aidid. Τα γεγονότα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα την εξαφάνιση των δομών της κυβέρνησης, την αποσύνθεση της κοινωνίας και εκτεταμένες καταστροφές και θανάτους.¹²⁶ Η εσωτερική κρίση έλαβε τέτοιες διαστάσεις, με αποτέλεσμα η Σομαλία να αναφέρεται ως το κορυφαίο παράδειγμα «αποτυχημένου κράτους» (*failed state*).¹²⁷ Πράγματι, η μεταβατική

διανομής ανθρωπιστικής βοήθειας στην περιοχή. Βλ. SC Res, S/RES/1101 της 28^{ης} Μαρτίου 1997· Kritsiotis, D., “Security Council Resolution 1101 (1997) and the Multinational Protection Force of Operation Alba in Albania”, 12: 3 *Leiden JIL* (1999), 511-547. Συμπληρωματικά, αναφέρουμε ότι, στις 2 Μαΐου 1997, το Συμβούλιο της Δυτικοευρωπαϊκής Ένωσης αποφάσισε την αποστολή μιας Πολυεθνικής Συμβουλευτικής Αστυνομικής Δύναμης στην Αλβανία, με συμβουλευτικό και εκπαιδευτικό ρόλο για την αναδιάρθρωση της αλβανικής αστυνομίας. Τα καθήκοντα της συμβουλευτικής αυτής δύναμης τερματίστηκαν στις 31 Μαΐου 2001.

¹²³ Human Rights Watch, World Report 2002, Albania: <http://www.hrw.org/wr2k2/europe1.html>.

¹²⁴ SC Res, S/RES/1101, 28 March 1997, Προοίμιο. Το αυτό επαναβεβαιώθηκε και λίγους μήνες αργότερα, στο προοίμιο της Απόφασης του ΣΑ S/RES/1114, της 19^{ης} Ιουνίου 1997.

¹²⁵ Σημειώνουμε ότι τη Μεταβατική Εθνική Κυβέρνηση (2000-2004) της Σομαλίας διαδέχτηκε η Μεταβατική Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση (2004-2012), μέχρι την εγκαθίδρυση της Ομοσπονδιακής Κυβέρνησης της Σομαλίας τον Αύγουστο του 2012, που αποτέλεσε την πρώτη μόνιμη κεντρική κυβέρνηση στη χώρα από την έναρξη του εμφυλίου πολέμου. Βλ. Somalia: Somali Transitional Charter. Transitional Federal Charter for the Somali Republic, February 2004, διαθέσιμο στην επίσημη ιστοσελίδα της UNHCR: <http://www.refworld.org/docid/4795c2d22.html> όπως, επίσης, και Constitution of the Federal Republic of Somalia, 2012, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: http://www.constitution.org/cons/somalia/120708_ENG_constitution.pdf. Στο Άρθρο 1 του Συντάγματος, βεβαιώνεται ότι «η Σομαλία είναι ένα ομοσπονδιακό, κυρίαρχο και δημοκρατικό κράτος», καθώς και ότι «η κυριαρχία και η ενότητα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Σομαλίας είναι απαραβίαστη». *Ibid.* Articles 1.1, 1.3.

¹²⁶ Βλ. γενικά Lyons, T. and Samatar, Ah.I., *Somalia: State Collapse, Multilateral Intervention and Strategies for Political Reconstruction*, 1995· Alemu, K., *The Crisis in Somalia since 1991 and the Role of United Nations*, 2010.

¹²⁷ Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ότι η Σομαλία καταλαμβάνει για έβδομη συνεχή χρονιά την αρνητική πρωτιά στον ιδιότυπο κατάλογο των «αποτυχημένων κρατών» που καταρτίζει ετησίως το περιοδικό Foreign Policy σε συνεργασία με τον ανεξάρτητο ερευνητικό οργανισμό Fund for Peace, χρησιμοποιώντας δώδεκα δείκτες κρατικής συνοχής και απόδοσης, σε συνδυασμό με τη συλλογή στοιχείων από 30.000 και πλέον επίσημες πηγές. Η Σομαλία, όπως και η Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό, αποτυγχάνουν επειδή οι κυβερνήσεις τους είναι πρακτικώς ανύπαρκτες. Ανησυχία εμπνέει και η εσωτερική αστάθεια στο Νότιο Σουδάν. Για τον κατάλογο των «αποτυχημένων κρατών», βλ. Foreign Policy, *Fragile States Index 2014*: <http://foreignpolicy.com/fragile-states-2014/>. Βλ., επίσης, Ndulo, M. and Grieco, M. (eds), *Failed and Failing States; The Challenges to African Reconstruction*, 2010· Bukovac, M., *Failed States; Unstable Countries in the 21st Century*, 2010· Bradbury, M., *Becoming Somaliland*, 2008· Osman, A.A. and Souaré, I.K., *Somalia at the Crossroads; Challenges and Perspectives in Reconstructing a Failed State*, 2007· Ehrenreich Brooks, R., “Failed States, or the State as Failure?”, 72: 4 *UCLR* (2005), 1159-1196· Osinbajo, Y., “Legality in a Collapsed State: The Somali Experience”, 45: 4 *ICLQ* (1996), 910-923 και Luling, V., “Come Back Somalia? Questioning a Collapsed State”, 18: 2 *TWQ* (1997), 287-302.

κυβέρνηση της Σομαλίας υπήρξε τόσο ανίσχυρη ώστε, παραγκωνισμένη από τους κυρίαρχους πολέμαρχους, δεν ήλεγχε παρά μερικούς μόνο θύλακες γύρω από την πρωτεύουσα. Σήμερα, με την πειρατεία να συνεχίζει να ανθεί στα ανοικτά των ακτών της Σομαλίας, η αποσταθεροποίηση στη χώρα εξακολουθεί να αποτελεί απειλή κατά της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας.¹²⁸ Παρόλα αυτά, η διεθνής νομική προσωπικότητα της Σομαλίας ως κράτους ουδέποτε αμφισβητήθηκε.¹²⁹

Η περίπτωση της Σομαλίας διαφέρει σημαντικά από αυτή της Αλβανίας, που περιγράψαμε ανωτέρω, στο εξής βασικό σημείο: δεν υπάρχει αμφιβολία ότι στην Αλβανία η κυβέρνηση της χώρας απεδείχθη εντελώς αναποτελεσματική, όμως, το χάος και η αναρχία επικράτησαν προσωρινά και η τάξη αποκαταστάθηκε ύστερα από ένα σχετικά μικρό χρονικό διάστημα· αντιθέτως, στη Σομαλία η μακροχρόνια κρίση είχε ως αποτέλεσμα την παρατεταμένη περίοδο παντελούς απουσίας της κυβέρνησης. Και στις δύο περιπτώσεις, ωστόσο, η πλάστιγγα έγειρε υπέρ της συνέχειας της κρατικής υπόστασης. Ο Crawford, μελετώντας το θέμα της εξαφάνισης των κρατών, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι «...γενικά, το τεκμήριο -στην πράξη ένα ισχυρό τεκμήριο- ευνοεί τη συνέχεια και θέτει σε μειονεκτική θέση την εξαφάνιση ενός εγκαθιδρυμένου Κράτους. Η εξαφάνιση δε συντελείται από τη λιγότερο ή περισσότερο παρατεταμένη αναρχία στο εσωτερικό ενός Κράτους ούτε, μέσα σε εξίσου ευρεία όρια, από την απώλεια σημαντικής ανεξαρτησίας, υπό την προϋπόθεση ότι τα αρχικά όργανα του Κράτους παραμένουν επισήμως διαχωρισμένα και διατηρούν τουλάχιστον κάποιο βαθμό ελέγχου».¹³⁰

Υπάρχουν, πάντως, σοβαροί ενδοιασμοί γύρω από το εάν η ακραία περίπτωση της Σομαλίας θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως προηγούμενο για την ελαστική αντιμετώπιση παρόμοιων, εξίσου προβληματικών, καταστάσεων. Έχει εκφραστεί η άποψη ότι η υπομονή που επέδειξε η διεθνής κοινότητα ως προς τη συγκεκριμένη περίπτωση μπορεί να μεταφραστεί ως άρνηση να διακινδυνεύσει τις έννομες σχέσεις με μια οντότητα όταν είναι σαφές ότι δεν υπάρχει διάδοχο κράτος και όταν υπάρχει ακόμη μια πιθανότητα, μικρή παρά ταύτα, να ανοικοδομηθούν οι δομές του κράτους.¹³¹ Ουσιαστικά, το διεθνές δίκαιο αποδέχεται σημαντικές αποκλίσεις από

¹²⁸ SC Res S/RES/2125, 18 November 2013, Προοίμιο, όπου επαναβεβαιώνεται ο σεβασμός του ΣΑ «για την κυριαρχία, την εδαφική ακεραιότητα, την πολιτική ανεξαρτησία και την ενότητα της Σομαλίας». Ομοίως, βλ. SC Res S/RES/2142, 5 March 2014· S/RES/2182, 24 October 2014 και S/RES/2184, 12 November 2014.

¹²⁹ Σημειώνεται, βεβαίως, ότι τόσο το ΣΑ όσο και ο ΓΓ των ΗΕ είχαν αναφερθεί επανειλημμένως στην «απουσία κεντρικής κυβέρνησης, η οποία έχει επιδεινώσει τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές δυσκολίες στη χώρα» - S/25354, 3 Μαρτίου 1993, 9, §41-, στη «γενική απουσία του κράτους δικαίου στη Σομαλία» -S/RES/814, 26 Μαρτίου 1993, Προοίμιο-, στην «απουσία της επιβολής του νόμου, των δικαστικών αρχών και των θεσμών στο σύνολο της χώρας» -S/RES/865, 22 Σεπτεμβρίου 1993, Προοίμιο- και στις «εξαιρετικές περιστάσεις, συμπεριλαμβανομένης ιδίως της απουσίας κυβέρνησης στη Σομαλία» -S/RES/897, 4 Νοεμβρίου 1994, Προοίμιο. Στην τελευταία Απόφαση, το ΣΑ κάνει λόγο ξεκάθαρα για «σεβασμό της κυριαρχίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Σομαλίας». Βλ., επιπλέον, S/RES/923, 31 Μαΐου 1994· S/RES/954, 4 Νοεμβρίου 1994, όπως, επίσης, και την πρόσφατη Δήλωση του Προέδρου του ΣΑ για την κατάσταση στη Σομαλία: S/PRST/2014/9, 22 May 2014.

¹³⁰ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 701 και Marek, K., 1968, *op. cit.*, *supra* note 111, 548.

¹³¹ Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra* note 46, 71-72. Σύμφωνα με τον U. Fastenrath, «μόνο όταν έχει χαθεί κάθε ελπίδα να αποκατασταθεί η κεντρική κυβέρνηση, διασπάται ένα Κράτος σε διάφορα τμήματα κυβερνώμενα από τοπικές αρχές», Fastenrath, U., “State Extinction”, 10 *EPIL* (1989), 466. Βλ. ακόμη Craven, M.C.R., “The European Community Arbitration Commission on Yugoslavia”, 66 *BYIL* (1995), 333-413.

το κριτήριο της άσκησης αποτελεσματικής εξουσίας, προς όφελος της διατήρησης της διεθνούς προσωπικότητας του κράτους. Έτσι, ακόμα και σε περιπτώσεις πλήρους ανυπαρξίας της κυβέρνησης, τεκμαίρεται η συνέχεια της κρατικής υπόστασης, χωρίς να είναι ξεκάθαρο το χρονικό διάστημα για το οποίο μπορεί να επιβιώσει ένα κατακερματισμένο κράτος.

Ιδιαίτερος χαρακτηριστική κρίνεται η περίπτωση της Συρίας, όπου, στο πλαίσιο των εξεγέρσεων της λεγόμενης «Αραβικής Άνοιξης» που εμφανίστηκαν ως ντόμινο στις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα στις χώρες της Μέσης Ανατολής απαιτώντας δικαιότερα συστήματα πολιτικής διακυβέρνησης με σεβασμό προς τη δημοκρατία και τα δικαιώματα του ανθρώπου,¹³² η χώρα έχει παραλύσει από το σφοδρό εμφύλιο πόλεμο που μαίνεται από το 2011. Κι ενώ οι διαπραγματεύσεις που έλαβαν χώρα στη Γενεύη (2012, 2014), υπό την αιγίδα των ΗΕ, ανάμεσα στη συριακή Κυβέρνηση του Bashar al-Assad και το Συριακό Εθνικό Συνασπισμό των δυνάμεων της αντιπολίτευσης -που, σημειωτέον, έχει αναγνωριστεί τόσο από την ΕΕ όσο και από τις ΗΠΑ, όπως και από αρκετά αραβικά κράτη ως νόμιμος εκπρόσωπος του συριακού λαού- δεν απέφεραν καρπούς προς την κατεύθυνση της δημιουργίας ενός προσωρινού οργάνου μεταβατικής διακυβέρνησης, η κρατική υπόσταση της Συρίας ουδέποτε αμφισβητήθηκε.¹³³ Επομένως, η κρατική πρακτική συγκλίνει υπέρ της άποψης ότι η αποσταθεροποίηση και η παράλυση των κυβερνητικών δομών στο εσωτερικό ενός ήδη εγκαθιδρυμένου κράτους δεν απειλεί την υπόστασή του, χωρίς να μπορεί να υποστηριχτεί το ίδιο και για τις περιπτώσεις όπου μία οντότητα διεκδικεί την κρατική ιδιότητα.¹³⁴

Συνοψίζοντας, η κρατική υπόσταση δεν είναι απλώς μια πραγματική κατάσταση, αλλά μια νομική σχέση, που εντοπίζεται κυρίως στην ικανότητα άσκησης εξουσίας επί ορισμένου εδάφους και λαού. Η ύπαρξη αποτελεσματικής κυβέρνησης αποτελεί, κατά κανόνα, *conditio sine qua non* προκειμένου να στοιχειοθετηθεί η έννοια του κυρίαρχου κράτους.¹³⁵ Παρόλα αυτά,

¹³² Panara, C. and Wilson, G. (eds), *The Arab Spring: New Patterns for Democracy and International Law*, 2013.

¹³³ Blank, L.R., “Losing the Forest for the Trees: Syria, Law and the Pragmatics of Conflict Recognition”, 46 *Vanderbilt JTL* (2013), 693-746. Βλ., επίσης, UN Doc, S/PRST/2013/15, 2 October 2013, όπου αναφέρεται ότι «το Συμβούλιο Ασφαλείας καταδικάζει τις εκτεταμένες παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου από τις συριακές αρχές», καθώς και S/RES/2118, 27 September 2013, όπου το ΣΑ επαναβεβαίωσε «την ισχυρή του δέσμευση στην κυριαρχία, την ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα της Αραβικής Δημοκρατίας της Συρίας». Επισημαίνεται ότι στη λεγόμενη «Γενεύη Ι», το 2012, δε μετείχε στη διαπραγματευτική διαδικασία η κυβέρνηση Assad, παρά μόνο η συριακή αντιπολίτευση και έξωθεν δρώντες.

¹³⁴ Αντιπρβλ. UN Doc S/2011/705, 11 November 2011, *op. cit.*, *supra* note 93, §12, όπου βεβαιώνεται ότι η Παλαιστίνη πληροί το κριτήριο της κυβέρνησης, με την PLO ως τη νόμιμη εκπρόσωπο του παλαιστινιακού λαού, όμως, το γεγονός ότι η Hamas είναι η *de facto* εξουσία στη Λωρίδα της Γάζας και ελέγχει το 40% του πληθυσμού της Παλαιστίνης είναι μία απτή πραγματικότητα, που ουσιαστικά παρεμποδίζει την Παλαιστινιακή Αρχή από την άσκηση αποτελεσματικού κυβερνητικού ελέγχου επί του διεκδικούμενου εδάφους. Στην ίδια Έκθεση, τονίζεται ότι η ισραηλινή κατοχή συνιστά αποτρεπτικό παράγοντα για την άσκηση πλήρους εδαφικού ελέγχου από την παλαιστινιακή κυβέρνηση, αλλά σε καμία περίπτωση δε συνεπάγεται μεταβίβαση κυριαρχίας στη δύναμη κατοχής. *Ibid.* §11.

¹³⁵ Όπως έχει αναφέρει χαρακτηριστικά το ΔΔ, οι νομαδικές φυλές που διασχίζουν την έρημο, περισσότερο ή λιγότερο τακτικά, δεν μπορούν να έχουν κυβέρνηση υπό την έννοια που απαιτείται για να στηριχθεί η ύπαρξη κράτους, παρόλο που μπορεί να διαθέτουν μία πιο περιορισμένη νομική προσωπικότητα. ICJ, *Western Sahara*, Advisory Opinion, ICJ Rep (1975), 41-42, §87-§88.

η πρακτική των κρατών αποδέχεται σημαντικές εξαιρέσεις, που καθιστούν την άσκηση αποτελεσματικής εξουσίας, ως προϋπόθεση της κρατικής υπόστασης, σχετική. Βεβαίως, το τελευταίο σημείο δεν είναι απόλυτο, δεδομένου ότι κάθε κυρίαρχο κράτος εδράζεται σε ένα βαθμό ανεξαρτησίας. Επιπλέον, η ύπαρξη κυβέρνησης σε δεδομένη εδαφική επικράτεια αποτελεί προϋπόθεση για την ομαλή διεξαγωγή των διεθνών σχέσεων μιας οντότητας. Η έλλειψη συνεκτικής και συγκροτημένης κυβέρνησης σε ορισμένο έδαφος αντιστρατεύεται την ιδιότητα του κράτους, πολλώ μάλλον όταν δε συντρέχουν και άλλοι παράγοντες, όπως η χορήγηση ανεξαρτησίας στο συγκεκριμένο έδαφος από τον πρώην κυρίαρχο. Η απαίτηση ότι η κυβέρνηση μιας οντότητας, που αξιώνει την κρατική ιδιότητα, θα πρέπει να ασκεί πραγματική εξουσία στο αντίστοιχο έδαφος και η απαίτηση ότι, εναλλακτικά, θα πρέπει να υπάρχει ένα αποκλειστικό δικαίωμα ή τίτλος άσκησης εξουσίας επί του συγκεκριμένου εδάφους, συνδέονται άρρηκτα με την ανεξαρτησία του κράτους. Ουσιαστικά, η απαίτηση της ανεξαρτησίας υπονοείται στο τέταρτο κριτήριο του κράτους που ορίζει η Σύμβαση του Μοντεβίδεο και το οποίο θα αναλύσουμε ευθύς αμέσως.

1.2.4 Ικανότητα σύναψης σχέσεων με τρίτα Κράτη

Η έμφαση εδώ θα πρέπει να δοθεί στον όρο 'ικανότητα', καθώς θα ήταν εντελώς ανεδαφικό να υποστηρίξει κανείς ότι, μια εδαφική και πολιτική οντότητα πρέπει να έχει προηγουμένως συνάψει σχέσεις με ήδη υπάρχοντα κράτη, προκειμένου να χαρακτηριστεί και η ίδια ως κράτος, διότι η ύπαρξη ή μη τέτοιου είδους σχέσεων εναπόκειται εν πολλοίς στη βούληση των υφισταμένων κρατών.¹³⁶ Κατά την άποψη του Αμερικανικού Ινστιτούτου Δικαίου: «*μια οντότητα δεν είναι κράτος εκτός κι αν έχει την ικανότητα, εντός του συνταγματικού της συστήματος, να συνάπτει διεθνείς σχέσεις με άλλα κράτη, όπως επίσης και την πολιτική, τεχνική και οικονομική δυνατότητα να το πράξει*».¹³⁷

Αξιομνημόνευτη είναι η θέση του δικαστή Friedman, ο οποίος υποστήριξε ότι, μία οντότητα που διαθέτει όλα τα λοιπά χαρακτηριστικά του κράτους, δε μπορεί να θεωρηθεί ως μη δυνάμενη να συνάψει σχέσεις με τρίτα κράτη, εάν δεν της δίδεται η ευκαιρία να αποδείξει την ικανότητά της αυτή στην πράξη. Ο τυχόν αποκλεισμός μιας οντότητας από τις σχέσεις της με τρίτα κράτη εξαιτίας πολιτικών, κυρίως, σκοπιμοτήτων, εξαρτάται από τη συμπεριφορά και τις αντιδράσεις των τρίτων κρατών και σε καμία περίπτωση δε μειώνει την εν λόγω ικανότητα της οντότητας.¹³⁸ Σημειώνεται ότι ο Dugard, ως γνήσιος θιασώτης του συστατικού χαρακτήρα της

¹³⁶ Bedjaoui, M. (ed.), 1991, *op. cit.*, *supra* note 58, 45.

¹³⁷ ALI, Restatement of the Law, Third, Foreign Relations Law of the United States, 1987, Vol I, 72, §201 (e).

¹³⁸ Bophuthatswana, Supreme Court, General Division, *S v. Banda and Others*, 6 February 1989, 82 ILR (1990), 415-416, [543]. Για κριτική της εν λόγω απόφασης, βλ. Devine, D.J., "Banda's Case 1989: International Law

αναγνώρισης των κρατών, χαρακτηρίζει την προαναφερθείσα κρίση ουτοπική¹³⁹ και τάσσεται υπέρ της άποψης του Hedley Bull, ο οποίος έχει γράψει ότι, μια κοινότητα που ισχυρίζεται ότι είναι κυρίαρχη, αλλά δε μπορεί να ασκήσει αυτό το δικαίωμα στην πράξη, δεν είναι ούτως ειπείν κράτος.¹⁴⁰

Στο ίδιο μήκος κύματος με τον John Dugard, οι βρετανοί Ειδικοί Επίτροποι για τα Δημόσια Έσοδα έκριναν ότι η μη αναγνώριση της «ΓΔΒΚ» από το σύνολο της διεθνούς κοινότητας, πλην της Τουρκίας, έχει ως αποτέλεσμα την αποστέρηση της λειτουργικής ανεξαρτησίας της οντότητας αυτής, καθώς δε δύναται να συνάψει σχέσεις με άλλα κράτη και, ως εκ τούτου, δεν πληροί το τέταρτο κριτήριο της Σύμβασης του Μοντεβιδέο.¹⁴¹ Το σκεπτικό αυτό έχει τις ρίζες του στη συστατική θεωρία της αναγνώρισης, πρεσβεύοντας ουσιαστικά ότι η ύπαρξη διπλωματικών σχέσεων με τρίτα κράτη αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση της κρατικής υπόστασης και υπονοώντας ότι η απουσία παρόμοιων σχέσεων καθιστά αδύνατη την ύπαρξη του κράτους. Τέτοια επιχειρήματα, όμως, δεν είναι δυνατό να γίνουν αποδεκτά, διότι οδηγούν σε ένα φαύλο κύκλο, συγχέοντας μια προϋπόθεση της κρατικής υπόστασης με μια συνέπεια αυτής.

Πράγματι, η ικανότητα σύναψης σχέσεων με τρίτα κράτη στο διεθνές πεδίο δεν αποτελεί πια, εάν, βεβαίως, αποτελούσε ποτέ, αποκλειστικό κρατικό προνόμιο.¹⁴² Αναμφισβήτητα, τα κυρίαρχα κράτη διαθέτουν πρωτίστως την ικανότητα αυτή, η οποία, όμως, είναι επακόλουθη της κρατικής υπόστασης και όχι κριτήριο γι' αυτή. Επιπλέον, δεν είναι πάντοτε συνεχής, αλλά εξαρτάται από την ιδιαίτερη κατάσταση στην οποία μπορεί να βρεθούν τα κράτη.¹⁴³ Ιδιαίτερος ενδεικτικό είναι το παράδειγμα της Γουινέας-Μπισάου, η οποία αναγνωρίστηκε τη δεκαετία του 1970 από τις ΗΠΑ και τη Γερμανία στη βάση μόνο των τριών πρώτων κριτηρίων του

Implications”, 107 *SALJ* (1990), 434-440 και Thomas, R., “‘Through the Looking Glass’-The Status of Bophuthatswana in International Law”, 6 *SAJHR* (1990), 65-76.

¹³⁹ Ο Dugard διακρίνει την ανεξαρτησία σε τυπική και λειτουργική. Ειδικότερα, η τυπική ανεξαρτησία ενός κράτους δε συνεπάγεται την ικανότητα αυτού να συνάπτει σχέσεις με τρίτα κράτη. Προκειμένου να υλοποιηθεί η θεωρητική αυτή ικανότητα, θα πρέπει, επιπλέον, η εν λόγω οντότητα να αναγνωριστεί από ικανό αριθμό κρατών, να αποκτήσει, με άλλα λόγια, λειτουργική ανεξαρτησία. Μολονότι η αναγνώριση δε μπορεί να δημιουργήσει ένα κράτος, πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπ' όψιν αναφορικά με την πλήρωση ή μη του τέταρτου κριτηρίου. Βλ. Dugard, J., *International Law; A South African Perspective*, 3rd edn, 2005, 87.

¹⁴⁰ Bull, H., *The Anarchical Society; A Study of Order in World Politics*, 2nd edn, 2005, 8-9.

¹⁴¹ Special Commissioners for Inland Revenue, *Caglar and Others v. Billingham (Inspector of Taxes) and Related Appeals*, 6 March 1996, 108 ILR (1996), 545, §182. Βλ. σχετικά Warbrick, C., “Unrecognized States and Liability for Income Tax”, 45: 4 *ICLQ* (1996), 954-960, όπου αναλύεται η απόφαση.

¹⁴² Βλ. χαρακτηριστικά τη Γνωμοδότηση 1/94 του ΔΕΚ, CJEC, *Competence of the Community to Conclude International Agreements Concerning Services and the Protection of Intellectual Property*, Opinion 1/94, 15 November 1994, ECR (1994), I-05267. Επίσης, βλ. Hippler Bello, J. and Schmertz, J.R. Jr, “Opinion 1/94, Community Competence to Conclude Certain International Agreements”, 89: 4 *AJIL* (1995), 772-788, αλλά και Shaw, M.N., *International Law*, 6th edn, 2008, 181.

¹⁴³ Υπέρ της άποψης αυτής τάσσεται ο J. Crawford -2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 61-, δε συμβαίνει, όμως, το ίδιο και με κάποιους άλλους μελετητές, που εξακολουθούν να υποστηρίζουν την ικανότητα σύναψης σχέσεων με τρίτα κράτη ως ξεχωριστό κριτήριο που επισφραγίζει την κρατική ταυτότητα. Βλ. Hillgruber, Chr., “The Admission of New States to the International Community”, 9: 3 *EJIL* (1998), 491-509, όπου υποστηρίζεται ότι η αξιοπιστία μίας νέας οντότητας ως εταίρου στις διεθνείς σχέσεις είναι το καθοριστικό κριτήριο της κρατικής υπόστασης κατά την έννοια του διεθνούς δικαίου.

Μοντεβίδεο.¹⁴⁴ Θα μπορούσαμε να πούμε, συμπερασματικά, ότι η ικανότητα μιας οντότητας να συμμετέχει στο πλήρες φάσμα των διεθνών σχέσεων συνιστά ένα χρήσιμο κριτήριο, εντελώς ανεξάρτητο τόσο από την αναγνώριση αυτής από τρίτα κράτη όσο και από την άσκησή της από την ενδιαφερόμενη οντότητα.¹⁴⁵

Η πρακτική της διεθνούς κοινότητας βρίθκει παραδειγμάτων εξαρτημένων κρατών με περιορισμένη ικανότητα στο διεθνές πεδίο, χωρίς το γεγονός αυτό να έχει ως συνέπεια την απώλεια της κυριαρχίας τους ή να σταθεί εμπόδιο στην ανεξαρτητοποίησή τους.¹⁴⁶ Μια ιδιαίτερη κατηγορία τέτοιων κρατών ήταν οι πρώην αποικίες, οι οποίες, καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας ανεξαρτητοποίησής τους, είχαν πολύ περιορισμένη ικανότητα σύναψης διεθνών σχέσεων. Στην πράξη, της χορήγησης της τυπικής ανεξαρτησίας προηγούνταν μια δοκιμαστική περίοδος «εκπαίδευσης», κατά την οποία η αποικιακή δύναμη εκχωρούσε σταδιακά ορισμένες διεθνείς αρμοδιότητες στην αποικία, προκειμένου να αποκτήσουν οι τοπικοί ηγέτες την εμπειρία των διεθνών σχέσεων. Ένα άλλο παράδειγμα συνιστούν τα προτεκτοράτα, χωρίς, όμως, να μπορούν να συναχθούν γενικοί κανόνες λόγω της ιδιομορφίας εκάστης περίπτωσης.¹⁴⁷ Το βασικό χαρακτηριστικό ενός προτεκτοράτου είναι ότι διατηρεί τον έλεγχο στην πλειοψηφία των εσωτερικών του ζητημάτων, αλλά συμφωνεί στην άσκηση των περισσότερων διεθνών του αρμοδιοτήτων από την προστάτιδα δύναμη εν είδει αντιπροσώπου. Τα εδάφη υπό εντολή στο πλαίσιο της ΚτΕ και, μεταγενέστερα, οι περιοχές υπό κηδεμονία και οι μη αυτόνομες περιοχές που ετέθησαν υπό τον έλεγχο του ΟΗΕ είχαν επίσης περιορισμένη ικανότητα σύναψης διεθνών σχέσεων.

Το διεθνές δίκαιο δεν προβλέπει πουθενά ότι η διατήρηση όλων των επαφών με τρίτα κράτη και διεθνείς οργανισμούς θα πρέπει να διενεργείται από τα ίδια τα όργανα ενός κράτους ή τους αντιπροσώπους αυτού. Ως γεγονός, ορισμένα κράτη δε διαθέτουν τους απαραίτητους

¹⁴⁴ Akehurst, M., *Modern Introduction to International Law*, 7th rev edn, 1997, 79.

¹⁴⁵ Παρατίθεται σχετικά ένα απόσπασμα από τη δήλωση του αντιπροσώπου του Ηνωμένου Βασιλείου στα ΗΕ, ως αιτιολογία για την αρνητική ψήφο της χώρας του στο προτεινόμενο Ψήφισμα της ΓΣ, που καλούσε τα κράτη να αποδώσουν στα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα το καθεστώς που ορίζει η Σύμβαση της Βιέννης για την Αντιπροσώπηση των Κρατών στις Σχέσεις τους με τους Διεθνείς Οργανισμούς Παγκόσμιου Χαρακτήρα: «Δεν υπάρχει καμία δικαιολογία για το ότι το Ψήφισμα καλεί τα Κράτη να χορηγήσουν σε ορισμένα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα λειτουργικά προνόμια και ασυλίες. Μία οντότητα που δεν είναι Κράτος, δεν μπορεί να εξομοιωθεί με την κυβέρνηση ενός Κράτους. Ένα εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα δεν έχει την ίδια ικανότητα, όπως μια κυβέρνηση, να παράσχει την εγγύηση της καλής διαγωγής και συμπεριφοράς που είναι εξουσιοδοτημένη να απαιτεί η χώρα υποδοχής». Βλ. τη Δήλωση του F.D. Berman, της 7^{ης} Δεκεμβρίου 1984, 55 *BYIL* (1984), 446. Το Ψήφισμα της ΓΣ A/RES/43/160/A της 9^{ης} Δεκεμβρίου 1988, υπενθυμίζοντας ότι το καθεστώς του παρατηρητή είχε ήδη παραχωρηθεί τόσο στην PLO όσο και στον SWAPO, με τα Ψηφίσματα A/RES/3237 (XXIX) της 22^{ης} Νοεμβρίου 1974 και A/RES/31/152 της 20^{ης} Δεκεμβρίου 1976 αντίστοιχα, χορήγησε στα δύο εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα το προνόμιο της απ' ευθείας επικοινωνίας με τη ΓΣ. Το Ψήφισμα της ΓΣ A/RES/43/160/B (1988) ξεκαθάρισε ότι «η Σύμβαση της Βιέννης για την Αντιπροσώπηση των Κρατών στις Σχέσεις τους με τους Διεθνείς Οργανισμούς Παγκόσμιου Χαρακτήρα, της 14^{ης} Μαρτίου 1975, ρυθμίζει μόνο την αντιπροσώπηση των Κρατών στις σχέσεις τους με τους διεθνείς οργανισμούς». Βλ. Vienna Convention on the Representation of States in their Relations with International Organizations of a Universal Character, 14 March 1975, Doc. A/CONF.67/16 -η οποία δεν έχει τεθεί ακόμα σε ισχύ-, καθώς επίσης και Morgenstern, F., *Legal Problems of International Organizations*, 1986, 68-74.

¹⁴⁶ Akehurst, M., 1997, *op. cit.*, *supra* note 144, 80.

¹⁴⁷ Hoffmann, G., "Protectorates", 10 *EPIL* (1987), 336-339.

πόρους για να ανταποκριθούν στην απαίτηση αυτή και, ως εκ τούτου, αναθέτουν κάποιες αρμοδιότητες στον τομέα της εκπροσώπησής τους σε ένα κράτος-αντιπρόσωπο. Έτσι, όταν μία οντότητα έχει την ικανότητα να συνάψει εξωτερικές σχέσεις, αλλά επιλέγει οικειοθελώς, για πρακτικούς κυρίως λόγους, να αναθέσει τη σύναψη των εξωτερικών της σχέσεων, εν συνόλω ή εν μέρει, σε κάποιο άλλο κράτος, δεν αποστερείται σε καμία περίπτωση της κρατικής της υπόστασης.¹⁴⁸ Επί παραδείγματι, τα μικροκράτη της Ανδόρας, του Σαν Μαρίνο, του Μονακό και του Λιχτενστάιν, που είναι κράτη-μέλη του ΟΗΕ¹⁴⁹ και του ΣτΕ, αλλά όχι και της ΕΕ,¹⁵⁰ εντάσσονται ανεπιφύλακτα σε αυτή την κατηγορία.

1.2.4.1 Η ιδιαίτερη περίπτωση των μικροκρατών

Με τη Συνθήκη Καλής Γειτονίας, Φιλίας και Συνεργασίας, που συνήφθη στις 3 Ιουνίου 1993 μεταξύ της Ανδόρας, της Γαλλίας και της Ισπανίας,¹⁵¹ ναι μεν η Γαλλία και η Ισπανία αναγνωρίζουν απερίφραστα το Πριγκιπάτο της Ανδόρας ως ανεξάρτητο κράτος (Άρθρο 1) και, επιπλέον, δεσμεύονται ότι θα διευκολύνουν τη συμμετοχή του Πριγκιπάτου σε διεθνή συνέδρια και οργανισμούς καθώς και την προσχώρησή του σε διεθνείς συνθήκες (Άρθρο 2 §2), όμως, η απόλυτη ελευθερία της Ανδόρας στις διεθνείς της σχέσεις περιορίζεται με διττό τρόπο. Αφενός, το Άρθρο 4 §1 της εν λόγω Συνθήκης ορίζει ότι τα συμβαλλόμενα μέρη «*αναλαμβάνουν την υποχρέωση να εξασφαλίζουν τον αμοιβαίο σεβασμό για τα αντίστοιχα θεμελιώδη συμφέροντά τους και να συνεργάζονται για την επίλυση των δυσκολιών που θα μπορούσαν να ανακύψουν αναφορικά με αυτά τα ζητήματα, συμπεριλαμβανομένων των δεσμεύσεων που ανελήφθησαν από τη Γαλλική Δημοκρατία και το Βασίλειο της Ισπανίας στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας*». Όταν προκύπτει η ανάγκη συνεργασίας, παίρνει τη μορφή διμερών ή τριμερών συμφωνιών, όταν η Ανδόρα προσχωρεί σε διεθνείς συνθήκες στις οποίες είναι συμβαλλόμενα μέρη η Γαλλία ή Ισπανία (Άρθρο 4 §2). Αφετέρου, βάσει των προβλέψεων του Άρθρου 5, η Ανδόρα «*αναλαμβάνει την υποχρέωση να μην προβεί σε οποιαδήποτε ενέργεια από το έδαφός της ή εντός αυτού, που θα ήταν ικανή να βλάψει την εσωτερική και εξωτερική ασφάλεια της Γαλλικής Δημοκρατίας ή του Βασιλείου της Ισπανίας, είτε τις διεθνείς δεσμεύσεις αυτών στον τομέα αυτό*».

¹⁴⁸ Wallace, R.M.M., *International Law: A Student Introduction*, 3rd edn, 1997, 56-57.

¹⁴⁹ Βλ. αντιστοίχως S/RES/848, 8 July 1993-A/RES/47/232, 28 July 1993 (Ανδόρα), S/RES/744, 25 February 1992-A/RES/46/231, 2 March 1992 (Σαν Μαρίνο), S/RES/829, 26 May 1993-A/RES/47/231, 28 May 1993 (Μονακό) και S/RES/663, 14 August 1990-A/RES/45/1, 18 September 1990 (Λιχτενστάιν). Εκτενώς για την εισδοχή των μικροκρατών στους κόλπους του παγκόσμιου οργανισμού, βλ. Conforti, B., 2005, *op. cit.*, *supra* note 82, 27-28.

¹⁵⁰ Kochenov, D., *EU Enlargement and the Failure of Conditionality; Pre-Accession Conditionality in the Fields of Democracy and the Rule of Law*, 2008, 24-27.

¹⁵¹ Treaty of Good Neighborliness, Friendship and Cooperation between the Kingdom of Spain, the French Republic and the Principality of Andorra, signed at Madrid and at Paris on 1 June 1993 and at Andorra de la Vella on 3 June 1993, 1872 UNTS (1995), I-31980, 196-198. Για το γαλλικό κείμενο της Συνθήκης, βλ. 98 *RGDIP* (1994), 525-527. Βλ. γενικότερα Duursma, J., *Fragmentation and the International Relations of Microstates: Self-Determination and Statehood*, 1996, 316-373.

Η ασάφεια του κειμένου της Συνθήκης όσον αφορά στο ερώτημα ποιά θεωρούνται «θεμελιώδη συμφέροντα» της Γαλλίας και της Ισπανίας, καθώς επίσης και σε ποίο βαθμό εκτείνεται η υποχρέωση συνεργασίας μεταξύ των δύο κρατών και της Ανδόρας, δημιουργεί εύλογα ερωτηματικά, που ενισχύονται ακόμα περισσότερο από την απουσία πρόβλεψης περί διαιτησίας ή άλλων μηχανισμών επίλυσης διαφορών.

Ο κεντρικός πυλώνας στον οποίο βασίζονται οι σχέσεις μεταξύ Σαν Μαρίνο και Ιταλίας είναι η διμερής Συνθήκη Φιλίας και Καλής Γειτονίας της 31^{ης} Μαρτίου 1939,¹⁵² που αντικατέστησε τις πρώτες συνθήκες φιλίας μεταξύ των δύο κρατών, συναφθείσες στις 22 Μαρτίου 1862 και στις 27 Ιουνίου 1897 αντίστοιχα. Με τη Συνθήκη του 1939 βεβαιώθηκε η «προστατευτική φιλία» και η ευρύτερη συνεργασία της Ιταλίας για τη διατήρηση της ελευθερίας και της ανεξαρτησίας του Σαν Μαρίνο, το οποίο ταυτόχρονα δεσμεύτηκε να μην αποδεχτεί την «προστατευτική φιλία» καμίας άλλης δύναμης (Άρθρο 1 §2). Η ρήτρα αυτή δημιούργησε πολύ μεγάλη σύγχυση, ιδίως ως προς το βαθμό της προστασίας που μπορεί να ασκήσει η Ιταλία, αλλά και ως προς τη νομική φύση του διεθνούς καθεστώτος του Σαν Μαρίνο. Ο Guggenheim, για παράδειγμα, υιοθέτησε την άποψη ότι το Σαν Μαρίνο συνιστά προτεκτοράτο, εξαιτίας, αφενός, της δυνητικής εμπλοκής της Ιταλίας στην άμυνα του κρατιδίου και, αφετέρου, της υποχρέωσης του Σαν Μαρίνο να μην αποδεχτεί οποιαδήποτε άλλη συμμαχία.¹⁵³ Στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει στρατιωτική αμυντική συμφωνία ανάμεσα στην Ιταλία και το Σαν Μαρίνο, καθώς κάτι τέτοιο θα ήταν ενδεχομένως αντίθετο στην πολιτική της ουδετερότητας που ακολουθεί το τελευταίο, ούτε συνάγεται ευκρινώς από το Άρθρο 1 της Συνθήκης του 1939 κάποια υποχρέωση στρατιωτικής άμυνας από την πλευρά της Ιταλίας, αλλά δεν αποκλείεται κιόλας μια τέτοια πιθανότητα.

Βάσει των προβλέψεων της Συνθήκης του 1918 μεταξύ Μονακό και Γαλλίας,¹⁵⁴ «η Κυβέρνηση της Γαλλικής Δημοκρατίας διασφαλίζει στο Πριγκιπάτο του Μονακό την υπεράσπιση της ανεξαρτησίας και της κυριαρχίας του και εγγυάται την ακεραιότητα του εδάφους του, ως εάν αυτό το έδαφος ήταν μέρος της Γαλλίας» (Άρθρο 1 §1). Περαιτέρω, «η Κυβέρνηση της Αυτού Γαληνοτάτης Υψηλότητας του Πρίγκιπα του Μονακό αναλαμβάνει την υποχρέωση, από την πλευρά της, να ασκεί τα κυριαρχικά της δικαιώματα σε πλήρη συμφωνία με τα πολιτικά, στρατιωτικά, ναυτικά και οικονομικά συμφέροντα της Γαλλίας» (Άρθρο 1 §2). Ακολούθως, «τα μέτρα που αφορούν στις διεθνείς σχέσεις του Πριγκιπάτου, θα πρέπει πάντοτε να αποτελούν αντικείμενο

¹⁵² Convention of Friendship and Good Neighborhood between the Most Serene Republic of San Marino and the Italian Republic, 31 March 1939, στο De Martens, G.F., *Nouveau Recueil Général de Traités*, 3rd series, Vol XL, 635 ff. *Ibid.* Duursma, J., 1996, 207-260.

¹⁵³ Βλ. Guggenheim, P., *Lehrbuch des Völkerrechts. Unter Berücksichtigung der Internationalen und Schweizerischen Praxis*, Vol I, 1948, 254.

¹⁵⁴ Treaty Establishing the Relations of France with the Principality of Monaco (with exchange of letters), signed at Paris on 17 July 1918, 981 UNTS (1975), II-734, 364-367. Επίσης, Duursma, J., 1996, *op. cit.*, *supra* note 151, 261-315 και Grinda, G. *The Principality of Monaco: State, International Status, Institutions*, 2006.

προηγούμενων διαβουλεύσεων μεταξύ της Κυβέρνησης του Πριγκιπάτου και της Γαλλικής Κυβέρνησης» (Άρθρο 2 §1). Υπό αυτές τις συνθήκες, η πιθανότητα να μετατραπεί το Μονακό σε γαλλικό προτεκτοράτο δε μπορεί να θεωρηθεί ως ανασταλτική της κυριαρχίας και της τυπικής ανεξαρτησίας που απολαμβάνει σήμερα το κράτος αυτό, διότι, κατά το διεθνές δίκαιο, καμία μεταβολή δικαιωμάτων που άπτονται του πυρήνα της κυριαρχίας δε μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς τη ρητή συγκατάθεση του κράτους. Στην πράξη, βέβαια, η Γαλλία καθίσταται ο μοναδικός κριτής των συμφερόντων του Μονακό, γεγονός που ενισχύεται τόσο από την απουσία ρήτρας καταγγελίας της Συνθήκης όσο και από τη μη πρόβλεψη διαιτητικής διαδικασίας σε περίπτωση διαφωνίας εν σχέσει προς τις διατάξεις της εν λόγω Συνθήκης. Εξάλλου, η κρατική υπόσταση του Μονακό στηρίχθηκε περισσότερο στην ευρεία αναγνώριση και αποδοχή του ως κράτους, παρά σε αδιαμφισβήτητα προσόντα συμφυή της κρατικής υπόστασης.

Το Πριγκιπάτο του Λιχτενστάιν, μέλος της Ευρωπαϊκής Ζώνης Ελευθέρων Συναλλαγών και σε τελωνειακή ένωση με την Ελβετία, διατηρεί πολύ στενούς δεσμούς με την τελευταία και, μάλιστα, της έχει εκχωρήσει ορισμένες κυριαρχικές του εξουσίες. Ειδικότερα, στο πλαίσιο του πεδίου εφαρμογής μιας συμφωνίας που συνήφθη το 1919 μεταξύ των δύο κρατών, η Ελβετία αναλαμβάνει την εκπροσώπηση των διπλωματικών και προξενικών συμφερόντων του Λιχτενστάιν στις χώρες όπου διατηρεί αντιπροσωπεία, ενώ το Λιχτενστάιν όχι. Σε τέτοιες περιπτώσεις, η Ελβετία ενεργεί σύμφωνα με γενικές ή ειδικές οδηγίες, τις οποίες δύναται να αποδεχθεί ή να απορρίψει, ενώ το Λιχτενστάιν διατηρεί παράλληλα το δικαίωμα να συνάψει απ' ευθείας σχέσεις με αυτά τα κράτη ή να εγκαθιδρύσει τις δικές του διπλωματικές αντιπροσωπείες.¹⁵⁵ Η εκχώρηση εξουσιών, που συνοδεύεται από την ταυτόχρονη διατήρηση της εξουσίας χορήγησης κατευθυντήριων οδηγιών στο κράτος-αντιπρόσωπο, αλλά, κυρίως, από την εξουσία άσκησης του δικαιώματος της αρνησικυρίας *-veto-* στις αποφάσεις του τελευταίου που μπορούν να δεσμεύσουν νομικά το ενδιαφερόμενο κράτος, δεν υποδηλώνει παρέκκλιση από την έννοια της κρατικής υπόστασης.

Κατά τον Crawford, η ικανότητα σύναψης σχέσεων με τρίτα κράτη, ως καθοριστικό κριτήριο της κρατικής υπόστασης, στην πραγματικότητα αντικατοπτρίζει μια σύγχυση της αξίωσης για κυβέρνηση και ανεξαρτησία.¹⁵⁶ Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει και ο Shaw, με τη χαρακτηριστική έκφραση «η ουσία της ικανότητας αυτής είναι η ανεξαρτησία».¹⁵⁷ Στην ενότητα που ακολουθεί θα αποπειραθούμε να αναλύσουμε το στοιχείο της ανεξαρτησίας υπό το πρίσμα

¹⁵⁵ *Ibid.* Duursma, J., 1996, 147-206. Για τις διμερείς σχέσεις του Λιχτενστάιν με την Ελβετία, βλ. αναλυτικά στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του Πριγκιπάτου του Λιχτενστάιν: http://www.liechtenstein.li/en/liechtenstein_main_sites/portal_fuerstentum_liechtenstein/fl-staat-staat/fl-staat-aussenpolitik/fl-staat-aussenpolitik-bilateral/fl-staat-aussenpolitik-bilateral-schweiz.htm. Μάλιστα, το Λιχτενστάιν έχει υπάρξει δις διάδικος ενώπιον του ΔΔ της Χάγης στις υποθέσεις *Nottebohm (1953)* και *Certain Property (2005)*.

¹⁵⁶ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 62.

¹⁵⁷ Shaw, M.N., 6th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 142, 181.

της κρατικής υπόστασης. Κεντρικό ερώτημα παραμένει το κατά πόσον η ανεξαρτησία, τυπική ή πραγματική, ενός κράτους συνιστά αποτελεσματικό κριτήριο για να επισφραγίσει τη δημιουργία αυτού.

1.3 Ανεξαρτησία

Δεν είναι λίγοι οι υποστηρικτές της ανεξαρτησίας ως πρόσθετου, προσδιοριστικού κριτηρίου της κρατικής υπόστασης.¹⁵⁸ Μάλιστα, ο όρος «ανεξαρτησία» χρησιμοποιείται ορισμένες φορές ως συνώνυμο της κρατικής υπόστασης. Είναι χαρακτηριστικό το σκεπτικό αμερικανικού εφετείου, το οποίο απεφάνθη ότι «στην πράξη, το τρίτο στοιχείο [ότι δηλαδή ένα κράτος βρίσκεται υπό τον έλεγχο της δικής του κυβέρνησης] αποτελεί το σημαντικότερο παράγοντα στο λογισμό της κρατικής υπόστασης».¹⁵⁹ Συχνή είναι η διάκριση μεταξύ τυπικής και πραγματικής ανεξαρτησίας,¹⁶⁰ που συνεπάγεται, κατά την εύστοχη ορολογία του Rousseau, την “*exclusivité de la compétence*” και την “*plénitude de la compétence*”, ήτοι την αποκλειστική και την πλήρη αρμοδιότητα αντίστοιχα.¹⁶¹ Η τυπική ανεξαρτησία, πάντως, από μόνη της δεν επαρκεί για την εκπλήρωση του κριτηρίου της ανεξαρτησίας ενός κράτους, καθώς μπορεί να αποτελεί απλώς το προκάλυμμα μιας εξαρτημένης οντότητας.¹⁶² Έτσι, το πιθανολογούμενο κράτος πρέπει να ικανοποιεί ταυτόχρονα και την απαίτηση της πραγματικής ανεξαρτησίας, αφού, σύμφωνα με την K. Marek, «εάν η ανεξαρτησία αποτελεί προϋπόθεση της κρατικής υπόστασης, θα πρέπει να είναι γνήσια και όχι μια απλή φαντασία».¹⁶³

Είναι γεγονός ότι η δυσκολία στην εφαρμογή της ανεξαρτησίας ως κριτηρίου, οδηγεί πολλές φορές σε παραδοχές, οι οποίες προβάλλουν ελάχιστα έως και καθόλου επιχειρήματα ως

¹⁵⁸ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 62-89· Higgins, R., 1963, *op. cit.*, *supra* note 81, 25-42. Βλ. επίσης, μεταξύ άλλων, Kamanda, A.M., *A Study of Legal Status of Protectorates in Public International Law*, 1961, 188-191 και Verzijl, J.H.W., *International Law in Historical Perspective*, Volume II, 1969, 455-490.

¹⁵⁹ United States Court of Appeals, First Circuit, *Efrat Ungar et al. v. The Palestine Liberation Organization et al.*, 31 March 2005, No 04-2079, FR 3rd, Vol 402, 288, §59.

¹⁶⁰ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 67-89, όπου υποστηρίζεται ότι η τυπική ανεξαρτησία υφίσταται όταν οι εξουσίες της κυβέρνησης μιας επικράτειας -τόσο στις εσωτερικές όσο και στις εξωτερικές υποθέσεις- ανήκουν στις διακριτές αρχές του ισχυριζόμενου κράτους. Η κατοχύρωση των αρμοδιοτήτων, υπ’ αυτή την έννοια, δύναται να προκύψει με βάση την ισχύουσα νομοθεσία στην εν λόγω επικράτεια -π.χ. βάσει του Συντάγματος αυτής- ή μπορεί να είναι αποτέλεσμα της χορήγησης πλήρων εξουσιών από τον προηγούμενο κυρίαρχο· έτσι, μπορεί να εγκαθιδρυθεί ή να αναγνωριστεί με διμερή ή πολυμερή συνθήκη. Η πραγματική ανεξαρτησία, από την άλλη, είναι σχετική, καθώς επηρεάζεται από τις πολιτικές εξελίξεις· μπορεί να οριστεί ως ο ελάχιστος βαθμός πραγματικής κυβερνητικής εξουσίας που έχουν στη διάθεσή τους οι αρχές του πιθανολογούμενου κράτους και η οποία του είναι απαραίτητη προκειμένου να χαρακτηριστεί «ανεξάρτητο». Την ίδια διάκριση της ανεξαρτησίας, σε τυπική και πραγματική, ασπάζεται και ο Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra* note 46, 76-82.

¹⁶¹ Rousseau, C., “L’Indépendance de l’État dans l’Ordre International”, 73: 2 *HR* (1948), 171, 248.

¹⁶² Το Σχέδιο Άρθρων της ΕΔΔ περί Ευθύνης των Κρατών για Διεθνώς Άδικες Πράξεις αποδέχεται ότι ένα κράτος μπορεί να ευθύνεται για τη συμπεριφορά ενός άλλου σε διαφορετικά πλαίσια: όταν το τελευταίο ενεργεί κατ’ εντολή του πρώτου ή υπό τις οδηγίες ή τον έλεγχο αυτού (Άρθρο 8), όταν το πρώτο βοηθά ή επικουρεί το τελευταίο στη διάπραξη μιας διεθνώς άδικης πράξης (Άρθρο 16), όταν το πρώτο κατευθύνει ή ελέγχει το τελευταίο (Άρθρο 17) ή όταν το πρώτο εξαναγκάζει το τελευταίο (Άρθρο 18). ILC, *Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*, YILC (2001), Vol II, part two.

¹⁶³ Marek, K., 1968, *op. cit.*, *supra* note 111, 169.

προς την ανεξαρτησία ή όχι μιας οντότητας. Γι' αυτό το λόγο, είναι ιδιαίτερος σημαντικό να κατανοήσουμε την έννοια της ανεξαρτησίας ως πρωταρχικό στοιχείο της κρατικής υπόστασης αφενός και ως προϋπόθεση για τη συνέχεια ενός κράτους αφετέρου. Ειδικότερα, μια νέα οντότητα που επιχειρεί να αποσχιστεί θα πρέπει να επιδείξει ουσιαστική ανεξαρτησία, τόσο τυπική όσο και πραγματική, από το κράτος του οποίου αποτελούσε μέρος, πριν θεωρηθεί ότι έχει δημιουργηθεί οριστικά. Από την άλλη, η ανεξαρτησία ενός ήδη υπάρχοντος κράτους προστατεύεται από τους κανόνες τους διεθνούς δικαίου κατά της παράνομης εισβολής και προσάρτησης, εις τρόπον ώστε να μπορεί το κράτος να συνεχίζει να υπάρχει ως νομικό πρόσωπο παρά την έλλειψη αποτελεσματικότητας, ακόμη και για μεγάλο χρονικό διάστημα. Συνεπώς, το πλαίσιο εντός του οποίου γεννάται η αξίωση για ανεξαρτησία ή για την απώλεια αυτής είναι άκρως σημαντικό.¹⁶⁴

Όπως, πολύ ευθύβολα, είχε θέσει το ζήτημα ο M. Huber στην περίφημη διαιτησία της νήσου Palmas: «*Η κυριαρχία στις σχέσεις μεταξύ των κρατών σημαίνει ανεξαρτησία. Η ανεξαρτησία σε σχέση με ένα μέρος του πλανήτη είναι το δικαίωμα άσκησης σ' αυτό, αποκλεισμένου οπουδήποτε άλλου κράτους, των λειτουργιών ενός κράτους. Η ανάπτυξη της εθνικής οργάνωσης των κρατών κατά τη διάρκεια των τελευταίων αιώνων και, συνακολούθως, η ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου, εγκαθίδρυσαν την αρχή της αποκλειστικής αρμοδιότητας του κράτους στο έδαφός του κατά τέτοιο τρόπο ώστε να καθίσταται το σημείο εκκίνησης για τη διευθέτηση των περισσοτέρων ζητημάτων που αφορούν στις διεθνείς σχέσεις*».¹⁶⁵

Λίγο αργότερα, στην υπόθεση *Customs Régime between Germany and Austria*,¹⁶⁶ το ΔΔΔΔ κλήθηκε να γνωμοδοτήσει αναφορικά με το ερώτημα εάν μία πιθανή τελωνειακή ένωση μεταξύ της Αυστρίας και της Γερμανίας ερχόταν σε αντίθεση με τις υποχρεώσεις που είχε αναλάβει η Αυστρία με τη Συνθήκη του Αγίου Γερμανού του 1919¹⁶⁷ και το Πρωτόκολλο της Γενεύης του 1922.¹⁶⁸ Με οκτώ ψήφους υπέρ και επτά κατά, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι η

¹⁶⁴ Gardiner, R., *International Law*, 2003, 180-181.

¹⁶⁵ PCA, *Island of Palmas Case (or Miangas) (United States/Netherlands)*, 4 April 1928, RIAA (1928), Vol II, 838. Ωστόσο, πρέπει να επισημάνουμε ότι η έννοια της ανεξαρτησίας δε θα πρέπει να συγχέεται με αυτή της κυριαρχίας, καθώς η πρώτη υποδηλώνει την προϋπόθεση της κρατικής υπόστασης, ενώ η δεύτερη το νομικό επακόλουθο αυτής. Με άλλα λόγια, η κυριαρχία υποδηλώνει την απόλυτη ικανότητα που διαθέτουν τα κράτη *prima facie*. Rousseau, C., 73: 2 HR (1948), *op. cit.*, *supra* note 161, 171.

¹⁶⁶ PCIJ, *Customs Régime between Germany and Austria*, Advisory Opinion, 5 September 1931, Ser. A/B, No 41.

¹⁶⁷ Το Άρθρο 88 της Συνθήκης του Αγίου Γερμανού όριζε τα εξής: «*Η ανεξαρτησία της Αυστρίας είναι αναφαίρετη, πέραν της συγκατάθεσης του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών. Συνεπώς, η Αυστρία δεσμεύεται, ελλείψει της συναίνεσης του εν λόγω Συμβουλίου, να απέχει από οποιαδήποτε ενέργεια που θα μπορούσε, άμεσα ή έμμεσα ή με οποιοδήποτε τρόπο, να θίξει την ανεξαρτησία της, ιδίως, και μέχρι την αποδοχή της με την ιδιότητα του μέλους της Κοινωνίας των Εθνών, μέσω της συμμετοχής στις υποθέσεις άλλης δύναμης*». Treaty of Saint Germain-en-Laye, Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Austria, 10 September 1919, 226 CTS (1969), 8.

¹⁶⁸ Μέσω του Πρωτοκόλλου της Γενεύης, η Αυστρία προέβη σε μία παρόμοια δέσμευση, συγκεκριμένα «*να απέχει από κάθε διαπραγματεύση και από κάθε οικονομική και χρηματοπιστωτική δραστηριότητα υπολογισμένη άμεσα ή έμμεσα να βλάψει την ανεξαρτησία της*», καθώς και «*να μη χορηγήσει σε κανένα κράτος οποιοδήποτε ειδικό καθεστώς ή αποκλειστικά προνόμια που υπολογίζεται ότι θα μπορούσαν να βλάψουν την ανεξαρτησία της*». Geneva Protocol No 1, 4 October 1922, 116 BFSP (1922), 851.

προτεινόμενη ένωση, αν και δεν παραβίαζε τη Συνθήκη, επρόκειτο για ένα «ειδικό καθεστώς» που απειλούσε την ανεξαρτησία της Αυστρίας κατά την έννοια του Πρωτοκόλλου και ήταν, ως εκ τούτου, παράνομη.¹⁶⁹ Αυτό που παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, στο πλαίσιο της παρούσης μελέτης, είναι η άποψη του δικαστή Anzilotti περί ανεξαρτησίας, που έχει καταστεί ένας ευρέως αποδεκτός ορισμός από τη σύγχρονη νομική θεωρία:

*«...η ανεξαρτησία της Αυστρίας κατά την έννοια του Άρθρου 88 δεν είναι τίποτα περισσότερο από την ύπαρξη της Αυστρίας, εντός των συνόρων που θεσπίστηκαν από τη Συνθήκη του Αγίου Γερμανού, ως ξεχωριστού Κράτους και όχι υποκείμενου στην εξουσία κανενός άλλου Κράτους ή ομάδας Κρατών. Η ανεξαρτησία υπ' αυτή την έννοια δεν είναι τίποτα παραπάνω από την κανονική κατάσταση των Κρατών κατά το Διεθνές Δίκαιο· μπορεί, επίσης, να περιγραφεί ως κυριαρχία (suprema potestas) ή εξωτερική κυριαρχία, το οποίο σημαίνει ότι το Κράτος δεν έχει υπεράνω αυτού καμία εξουσία άλλη από αυτή του Διεθνούς Δικαίου [...] Συνάγεται ότι η νομική αντίληψη της ανεξαρτησίας δεν έχει σε τίποτα να κάνει με την υποταγή ενός Κράτους στο Διεθνές Δίκαιο, ούτε με τα πολυάριθμα και συνεχώς αυξανόμενα Κράτη της de facto εξάρτησης, η οποία χαρακτηρίζει τη σχέση μιας χώρας με άλλες χώρες. Συνάγεται, επίσης, ότι οι περιορισμοί στην ελευθερία ενός Κράτους, είτε απορρέουν από το γενικό Διεθνές Δίκαιο είτε από συμβατικές δεσμεύσεις, δεν επηρεάζουν αυτοί καθ' εαυτοί ούτε στο ελάχιστο την ανεξαρτησία αυτού. Εφόσον οι περιορισμοί αυτοί δε θέτουν το Κράτος υπό τη νομική εξουσία ενός άλλου Κράτους, το πρώτο παραμένει ένα ανεξάρτητο Κράτος, όσο εκτεταμένες και επαχθείς κι αν είναι αυτές οι υποχρεώσεις».*¹⁷⁰

¹⁶⁹ Σημειώνεται ότι οι δικαστές Guerrero, Count Rostworowski, Fromageot, Altamira, Urrutia και Negulesco, ενώ συντάχθηκαν με την ως άνω Γνωμοδότηση του ΔΔΔΔ, δήλωσαν ότι, κατά τη γνώμη τους, το καθεστώς της τελωνειακής ένωσης που προβλεπόταν από το Αυστρο-Γερμανικό Πρωτόκολλο της 19^{ης} Μαρτίου 1931 θα μπορούσε εν δυνάμει να απειλήσει την ανεξαρτησία της Αυστρίας και ήταν, συνεπώς, ασυμβίβαστο όχι μόνο με το Πρωτόκολλο Νο 1 της Γενεύης της 4^{ης} Οκτωβρίου 1922, αλλά και με το Άρθρο 88 της Συνθήκης του Αγίου Γερμανού της 10^{ης} Σεπτεμβρίου 1919. Ο δικαστής Anzilotti, αν και με διαφορετική επιχειρηματολογία, τάχθηκε υπέρ των συμπερασμάτων στα οποία κατέληξε το παγκόσμιο Δικαστήριο, εκφράζοντας, στην ξεχωριστή του γνώμη, τις αμφιβολίες του γύρω από το εάν το εν λόγω Πρωτόκολλο θα μπορούσε να επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής των υποχρεώσεων που απορρέουν από τη Συνθήκη και υποστηρίζοντας ότι μια ενδεχόμενη τελωνειακή ένωση δε συνάδει με τις προβλέψεις κανενός εκ των δύο προαναφερθέντων συμβατικών κειμένων. Αντιθέτως, η ισχυρή μειοψηφία των δικαστών Adatci, Kellogg, Baron Rolin-Jaequemyns, Sir Cecil Hurst, Schücking, Jonkheer van Eysinga και Wang ήταν της άποψης ότι η προτεινόμενη τελωνειακή ένωση μεταξύ της Γερμανίας και της Αυστρίας θα ήταν συμβατή τόσο με το Πρωτόκολλο Νο 1 της Γενεύης του 1922 όσο και με το Άρθρο 88 της Συνθήκης του Αγίου Γερμανού του 1919. Η υπόθεση αποτέλεσε αντικείμενο ευρείας κριτικής, βλ. σχετικά Lauterpacht, H., *The Development of International Law by the International Court*, 1982, 47-49 και Morgenthau, H. J., *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 5th rev. edn, 1978, 426, όπου η εν λόγω γνωμοδότηση περιγράφεται ως «η μεγαλύτερη πνευματική πανωλεθρία στην ιστορία του δικαστικού αυτού σώματος».

¹⁷⁰ PCIJ, *Customs Régime between Germany and Austria*, Advisory Opinion, 5 September 1931, Ser. A/B, No 41, Individual Opinion by D. Anzilotti, 57-58. Αντιπαραβάλλουμε ένα απόσπασμα από το σκεπτικό του Δικαστηρίου: «...ασχέτως του ορισμού της ανεξαρτησίας των Κρατών που μπορεί να δοθεί από τη νομική θεωρία ή να υιοθετηθεί σε ειδικές περιστάσεις από την πρακτική των Κρατών, η ανεξαρτησία της Αυστρίας, σύμφωνα με το Άρθρο 88 της Συνθήκης του Αγίου Γερμανού, πρέπει να νοείται ως η συνεχιζόμενη ύπαρξη της Αυστρίας εντός των παρόντων συνόρων της ως ξεχωριστού κράτους, με το αποκλειστικό δικαίωμα της απόφασης σε όλα τα ζητήματα οικονομικά, πολιτικά, δημοσιονομικά ή άλλα, με αποτέλεσμα η ανεξαρτησία αυτή να παραβιάζεται μόλις υπάρξει οποιαδήποτε παραβίαση είτε στον οικονομικό, στον πολιτικό ή σε οποιονδήποτε άλλο τομέα, καθώς οι διαφορετικές αυτές όψεις της ανεξαρτησίας είναι στην πράξη μία και αδιαίρετη». Ibid. PCIJ, *Customs Régime between Germany and Austria*,

Κατά τον Th. Grant, η είσοδος των μικροκρατών στον ΟΗΕ, παρά το μεγάλο βαθμό εξάρτησής τους από ισχυρά γειτονικά κράτη, αποδεικνύει ότι η ανεξαρτησία και η αποτελεσματικότητα δεν μπορούν να είναι τα βασικά κριτήρια της κρατικής υπόστασης.¹⁷¹ Υπέρ της θέσης αυτής φαίνεται ότι τάχθηκε και το ΔΔ στην υπόθεση *Nottebohm*, όπου θεμελίωσε την απόρριψη των ισχυρισμών της κυβέρνησης του Πριγκιπάτου του Λιχτενστάιν στην έλλειψη γνήσιου συνδέσμου μεταξύ του πολίτη που αξίωνε την υπηκοότητα του Λιχτενστάιν και του τελευταίου (*effective nationality*), και όχι στο ότι το Λιχτενστάιν δεν είναι κράτος. Μάλιστα, το ΔΔ διευκρίνισε ότι θεωρεί το Λιχτενστάιν κυρίαρχο κράτος.¹⁷²

Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις των κρατών, τα συντάγματα των οποίων εμπεριέχουν περιορισμούς ως προς την ελευθερία της κυβερνητικής δράσης, χωρίς, ωστόσο, να θεωρείται ότι παρεκκλίνουν από την έννοια της ανεξαρτησίας. Αναφέρουμε ενδεικτικά την περίπτωση της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (ΠΓΔΜ), η οποία εμφανίζει μεγάλη ιδιομορφία. Ειδικότερα, σε μια προσπάθεια εφησυχασμού των ελληνικών φόβων περί των επεκτατικών βλέψεων που κρύβονται πίσω από τη συνταγματική ονομασία «Δημοκρατία της Μακεδονίας», το Συμβούλιο των Υπουργών Εξωτερικών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας περιέλαβε στο κείμενο των Κατευθυντήριων Γραμμών σχετικά με την αναγνώριση των νέων κρατών στην Ανατολική Ευρώπη και τη Σοβιετική Ένωση και τρεις όρους που στόχευαν ευθέως στην ΠΓΔΜ, παρά το γεγονός ότι η αναφορά σε αυτήν ήταν αόριστη: «*Η Κοινότητα και τα κράτη-μέλη της ζητούν, επίσης, από μία Γιουγκοσλαβική δημοκρατία να αναλάβει τη δέσμευση, πριν αναγνωριστεί, να δώσει συνταγματικές και πολιτικές εγγυήσεις, που θα διασφαλίζουν ότι δε θα προβάλει κανενός είδους εδαφικές διεκδικήσεις έναντι γειτονικού κράτους-μέλους της Κοινότητας και δε θα διεξάγει εχθρική προπαγάνδα κατά γειτονικού κράτους-μέλους της Κοινότητας, συμπεριλαμβανομένης και*

Advisory Opinion, 45. Για λόγους πληρότητας, παραθέτουμε και τον ορισμό της ανεξαρτησίας που έδωσαν οι μειοψηφούντες δικαστές: «*Η 'ανεξαρτησία' είναι ένας όρος καλά κατανοητός από όλους τους συγγραφείς του Διεθνούς Δικαίου, παρόλο που χρησιμοποιούν διαφορετικούς ορισμούς. Ένα Κράτος δε θα ήταν ανεξάρτητο με τη νομική έννοια εάν βρισκόταν σε κατάσταση εξάρτησης από μία άλλη δύναμη, εάν το ίδιο έπαυε να ασκεί εντός της επικράτειάς του τη *summa potestas* ή κυριαρχία, π.χ. εάν έχανε το δικαίωμα να ασκεί τη δική του κρίση προκειμένου να καταλήξει στις αποφάσεις τις οποίες λαμβάνει η κυβέρνηση της επικράτειάς του. Οι περιορισμοί στην ελευθερία της δράσης του, στους οποίους ένα Κράτος μπορεί να συμφωνήσει, δεν επηρεάζουν την ανεξαρτησία του, υπό τον όρο ότι το Κράτος δεν αποστερείται τις οργανικές του εξουσίες. Ακόμα λιγότερο μπορούν να του στερήσουν την ανεξαρτησία του οι περιορισμοί που επιβάλλει το Διεθνές Δίκαιο. Η διαφορά μεταξύ της αλλοτρίωσης της ανεξαρτησίας ενός Κράτους και ενός περιορισμού, π.χ. της ανεξαρτησίας του, στον οποίο το Κράτος μπορεί να συμφωνήσει κατά την άσκηση της κυριαρχικής του εξουσίας, είναι ξεκάθαρη. Αυτή η τελευταία είναι, για παράδειγμα, η θέση των Κρατών που γίνονται μέλη της Κοινωνίας των Εθνών. Είναι βέβαιο ότι η ιδιότητα του μέλους επιβάλλει σημαντικούς περιορισμούς στην άσκηση της ανεξαρτησίας, χωρίς όμως να είναι δυνατό να ισχυριστεί κανείς ότι συνεπάγεται αλλοτρίωση της ανεξαρτησίας αυτής. Πρακτικά, κάθε συνθήκη που συνάπτεται μεταξύ ανεξάρτητων Κρατών περιορίζει σε κάποιο βαθμό την άσκηση της εξουσίας που άπτεται της κυριαρχίας. Η πλήρης και απόλυτη κυριαρχία, που δεν περιορίζεται από καμία υποχρέωση επιβεβλημένη από συνθήκες, είναι αδύνατη και πρακτικά άγνωστη. Η 'αλλοτρίωση' της ανεξαρτησίας ενός Κράτους υπονοεί ότι το δικαίωμα να ασκεί τα κυριαρχικά του δικαιώματα θα περάσει σε άλλο Κράτος ή ομάδα Κρατών».* Ibid. Dissenting Opinion of Adatci, Kellogg, Baron Rolin-Jaequemyns, Sir Cecil Hurst, Schücking, Jonkheer van Eysinga και Wang, 77.

¹⁷¹ Grant, Th.D., "States Newly Admitted to the United Nations: Some Implications", 39: 1 *Columbia JTL* (2000), 178-179.

¹⁷² ICJ, *Nottebohm Case (Liechtenstein v. Guatemala)*, 6 April 1955, Second Phase, Judgement, ICJ Rep (1955), 20.

της χρησιμοποίησης ονομασίας που συνεπάγεται εδαφικές διεκδικήσεις». ¹⁷³ Κατόπιν, η ΠΓΔΜ προέβη άμεσα στην τροποποίηση των επίμαχων Άρθρων 3 και 49 του Συντάγματός της, στις 6 Ιανουαρίου 1992, εις τρόπον ώστε να εξαλείψει την αναφορά περί προστασίας από τη Δημοκρατία της «καταστάσεως» και των «δικαιωμάτων των μακεδονικής καταγωγής πολιτών που βρίσκονται στις γειτονικές χώρες», ενώ, παράλληλα, υιοθέτησε το όνομα «Δημοκρατία της Μακεδονίας (Σκόπια)» για πάσα διεθνή χρήση. ¹⁷⁴

Μια ακόμα πιο ακραία περίπτωση συνταγματικών περιορισμών αντικατοπτρίζεται στο Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας του 1960. ¹⁷⁵ Τη θεμελιώδη φυσιογνωμία της Κυπριακής Δημοκρατίας καθορίζουν, εν πολλοίς, τα Άρθρα 181, 182 και 185 του Συντάγματος, τα οποία παρουσιάζουν και το μεγαλύτερο ενδιαφέρον από πλευράς ανάλυσης υπό το φως του διεθνούς δικαίου. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το Άρθρο 181, οι Συνθήκες Εγγυήσεως και Συμμαχίας, τα κείμενα των οποίων είναι προσαρτημένα στο Σύνταγμα ως παραρτήματα, «κέκτονται συνταγματικήν ισχύν». Επιπλέον, σύμφωνα με το Άρθρο 182 §1, οι διατάξεις που ενσωματώνουν τις εν λόγω Συνθήκες είναι μη αναθεωρητέες. Για την ακρίβεια, «αποτελούσι θεμελιώδη Άρθρα του Συντάγματος και δε δύνανται, καθ' οιονδήποτε τρόπον, να τροποποιηθώσι δια μεταβολής, προσθήκης ή καταργήσεως». Σύμφωνα, τέλος, με το Άρθρο 185, «το έδαφος της Δημοκρατίας είναι ενιαίον και αδιαίρετον» (185 §1) και «η καθολική ή μερική ένωσις της Κύπρου μεθ' οιουδήποτε άλλου Κράτους ή η χωριστική ανεξαρτησία αποκλείονται» (185 §2). Ως επιστέγασμα των αμφισβητήσεων περί νομιμότητας, έρχονται και τα ερωτηματικά γύρω από το κατά πόσον ένα κυρίαρχο κράτος μπορεί να είναι δέσμιο των πρωτοβουλιών και εκτιμήσεων τρίτων κρατών περί της ίδιας του της ασφάλειας. ¹⁷⁶ Κατά τον Crawford, πάντως, άποψη την οποία ασπάζεται

¹⁷³ EC Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and the Soviet Union, 17 December 1991, 31 ILM (1992), 1486. Βλ., επίσης, το κείμενο της προσφυγής της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τα ελληνικά αντίμετρα κατά της ΠΓΔΜ: CJEC, *Commission of the European Communities v. Hellenic Republic*, 29 June 1994, C-120/94R. Για ένα πλήρες χρονικό της υπόθεσης, βλ. Ιωάννου, Κ., *Το ζήτημα της αναγνώρισης των Σκοπίων*, 1992· Βαληνάκης, Ι. και Ντάλης, Σ. (επιμ.), *Το Ζήτημα των Σκοπίων*, 1994· Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΕΟΔ), *Η Αίτηση Προσωρινών Μέτρων της Επιτροπής με αφορμή τα Αντίμετρα της Ελληνικής Δημοκρατίας κατά της Π.Γ.Δ.Μ. – Υπόθεση C-120/94R*, Κείμενα Επικαιρότητας 4, 1994· Χολέβας, Ι., *Η Ενδιάμεση Συμφωνία Αθηνών-Σκοπίων*, 1995· Pazartzis, Ph., “La Reconnaissance d’ une République Yougoslave”: La Question de l’ Ancienne République Yougoslave de Macédoine (ARYM)”, *AFDI* (1995), 281-297· Tziampiris, A., *Greece and Fyrom: A Partnership for Stability in Southeastern Europe?*, στο Sotiropoulos, D.A. and Veremis, Th. (eds), *Is Southeastern Europe Doomed to Instability?*, 2002, 215-225 και Panagiotou, R.A., *Fyrom’s Transition: From Yugoslavia to the European Union?*, Reports 55, 2008.

¹⁷⁴ *Ibid.* Υπόθεση C-120/94 R, §19.

¹⁷⁵ Ανάλογο των Συνθηκών Εγγυήσεως και Συμμαχίας μπορεί να αναζητηθεί στη Συνθήκη του Dayton του 1995 αναφορικά με τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, όπου, επειδή θεωρήθηκε ότι η δομή της τριεθνотικής χώρας ανάμεσα σε ανταγωνιστικές εθνότητες με απειλητική την τάση να διαλυθεί είναι επικίνδυνα επισφαλής, η προσφυγή στην εξωτερική εγγυητική δύναμη κρίθηκε απαραίτητη προκειμένου να παραχωρηθεί η ανεξαρτησία της νέας χώρας. Βλ. αναλυτικά Grant, Th.D., “Internationally Guaranteed Constitutive Order: Cyprus and Bosnia as Predicates for a Non-Traditional Actor in the Society of States”, 8: *1 Journal of Transnational Law & Policy* (1999), 1-55.

¹⁷⁶ Όπως έχει επανειλημμένως τονίσει το ΔΔ μέσα από τη νομολογία του, στο πλαίσιο της νόμιμης άμυνας, η εκτίμηση περί απειλής, κινδύνου ή ζημίας εξαιτίας μιας παραβίασης δεν μπορεί να ανήκει σε μια τρίτη χώρα, παρά μόνο στη χώρα που θεωρείται το θύμα σε περίπτωση επιθέσεως. ICJ, *Case concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua/United States of America)*, 27 June 1986, Merits, ICJ Rep (1986),

και ο Χρυσοστομίδης, οι προβλέψεις των Άρθρων 181 και 182 του Συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας δε συνεπάγονται περιορισμό της πλήρους κυριαρχίας και ανεξαρτησίας της Δημοκρατίας.¹⁷⁷ Βλέπουμε, λοιπόν, ότι ακόμα και η «εγγυημένη» ανεξαρτησία της Κυπριακής Δημοκρατίας, που ακροβατεί στα όρια της νομιμότητας, δε θεωρείται ότι παρεκκλίνει από την έννοια της τυπικής ανεξαρτησίας.¹⁷⁸

Το αυτό ισχύει και για τις υποχρεώσεις που αναλαμβάνουν τα κράτη μέσω των συνθηκών που συνάπτουν. Στην υπόθεση του ατμόπλοιου *Wimbledon*, όπου εξετάστηκαν τα αποτελέσματα της Συνθήκης των Βερσαλλιών για τη Γερμανία, το ΔΔΔΔ εύγλωττα παρατήρησε ότι: «αρνείται να δει τη σύναψη οποιασδήποτε συνθήκης, με την οποία ένα Κράτος αναλαμβάνει να εκτελέσει ή να απόσχει από την εκτέλεση μιας πράξης, ως εγκατάλειψη της κυριαρχίας αυτού. Δίχως αμφιβολία, κάθε σύμβαση που δημιουργεί μια υποχρέωση τέτοιου είδους θέτει έναν περιορισμό στην άσκηση των κυριαρχικών δικαιωμάτων του Κράτους, υπό την έννοια ότι απαιτεί να ασκούνται με ορισμένο τρόπο. Αλλά το δικαίωμα να υπεισέρχεται σε διεθνείς δεσμεύσεις αποτελεί ιδίον της κρατικής κυριαρχίας».¹⁷⁹ Λίγες δεκαετίες αργότερα, ο διάδοχος του ΔΔΔΔ, το ΔΔ προχώρησε ένα βήμα πιο πέρα και επεσήμανε ότι ένα κράτος μπορεί να αναλάβει με διεθνή συμφωνία να υιοθετήσει μια συγκεκριμένη εσωτερική πολιτική: «ο ισχυρισμός της δέσμευσης γεννά το ερώτημα της δυνατότητας ενός Κράτους να δεσμευτεί με συμφωνία σε σχέση με ένα ζήτημα εσωτερικής πολιτικής, όπως εκείνο που αφορά στη διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών στο έδαφός του. Το Δικαστήριο δε δύναται να ανακαλύψει, εντός του φάσματος των ζητημάτων που είναι ανοιχτά σε διεθνή συμφωνία, κανένα εμπόδιο ή διάταξη ικανά να εμποδίσουν ένα Κράτος να προβεί σε μια δέσμευση τέτοιου είδους. Ένα Κράτος, το οποίο είναι ελεύθερο να αποφασίζει επί της αρχής και των μεθόδων της λαϊκής διαβούλευσης εντός της εσωτερικής του τάξης, είναι κυρίαρχο να αποδεχτεί έναν περιορισμό της κυριαρχίας του στον τομέα αυτό».¹⁸⁰

103-104, §195 και ICJ, *Case concerning Oil Platforms (Islamic Republic of Iran/USA)*, 6 November 2003, ICJ Rep (2003), 186-187, §51.

¹⁷⁷ Κατά την ακριβή διατύπωση του Crawford, «υπό τον όρο ότι κανένα άλλο κράτος δε διαθέτει τη διακριτική ευχέρεια να τροποποιήσει το Σύνταγμα αυτού, το γεγονός ότι ένα κράτος δεν έχει την εξουσία να το πράξει το ίδιο δεν παρεκκλίνει από την τυπική ανεξαρτησία». Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 68. Ο Χρυσοστομίδης, αναπτύσσοντας περαιτέρω τη σκέψη του, προτάσσει το επιχείρημα της εισόδου της Κυπριακής Δημοκρατίας στον ΟΗΕ και σε άλλους διεθνείς οργανισμούς, που είναι ανοιχτοί μόνο σε ανεξάρτητα και κυρίαρχα κράτη. Όσον αφορά στη Συνθήκη Εγγυήσεως, υποστηρίζεται η άποψη ότι, εάν -παρόλο που στο προοίμιό της αναγνωρίζει ρητώς την ανεξαρτησία, την εδαφική ακεραιότητα και την ασφάλεια της Κυπριακής Δημοκρατίας- ερμηνεύεται ως ασυμβίβαστη με τους κανόνες του διεθνούς δικαίου περί κυριαρχίας των κρατών, τότε θα έπρεπε να θεωρείται νομικώς άκυρη, δεδομένου ότι δε νοείται «περιορισμός της κυριαρχίας» κράτους κατά το διεθνές δίκαιο. Βλ. Chrysostomides, K., *The Republic of Cyprus: A Study in International Law*, 2000, 72-76.

¹⁷⁸ Για μία εις βάθος ανάλυση του νομικού καθεστώτος της Κυπριακής Δημοκρατίας, βλ. τη διαχρονική μελέτη του Γ. Τενεκίδη, *Οι Νομικές Διαστάσεις του Κυπριακού*, 1988.

¹⁷⁹ PCIJ, *Case of the S.S. "Wimbledon"*, 17 August 1923, Ser. A, No 1, 25. Η αρχή αυτή επιβεβαιώθηκε και σε μεταγενέστερες αποφάσεις του ΔΔΔΔ, βλ. *Exchange of Greek and Turkish Populations*, Advisory Opinion, 21 February 1925, Ser. B, No 10, 21 και *Jurisdiction of the European Commission of the Danube between Galatz and Braila*, Advisory Opinion, 8 December 1927, Ser. B, No 14, 36.

¹⁸⁰ ICJ, *Case concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua/United States of America)*, 27 June 1986, Merits, ICJ Rep (1986), 131, §259.

Ούτε και η αυτόβουλη συμμετοχή των κρατών σε διεθνείς οργανισμούς θεωρείται ως αποκλίνουσα από την έννοια της ανεξαρτησίας. Παρά τις εκτεταμένες εξουσίες του ΣΑ δυνάμει του Χάρτη, ο ΟΗΕ βασίζεται στην αρχή της κυρίαρχης ισότητας όλων των μελών του (Άρθρο 2 §1 Χάρτη ΟΗΕ).¹⁸¹ Πιο ιδιαίτερη είναι η περίπτωση της ΕΕ, όπου η ιδιότητα του μέλους στον υπερεθνικό οργανισμό συνεπάγεται μια αυξανόμενη παραχώρηση εξουσιών σε ένα ευρύ φάσμα ζητημάτων, συμπεριλαμβανομένων σημαντικών τομέων των εξωτερικών σχέσεων.¹⁸² Κανείς, όμως, δεν αμφισβητεί το γεγονός ότι τα κράτη-μέλη της ΕΕ διατηρούν την ανεξαρτησία τους.¹⁸³

Τέλος, η παρανομία μιας *de facto* κυβέρνησης ως αποτέλεσμα πραξικοπήματος ή στρατιωτικής κατοχής, παρά την τροχοπέδη που θέτει στην απρόσκοπτη εφαρμογή των συνταγματικών διατάξεων, δεν επηρεάζει τη συνέχεια του κράτους.¹⁸⁴ Ομοίως, οι εδαφικές διευκολύνσεις στις οποίες δύναται να συναινέσει ένα κράτος εντός της επικράτειάς του, όπως είναι για παράδειγμα η παραχώρηση στρατιωτικών βάσεων, δεν παρεκκλίνουν από την έννοια της ανεξαρτησίας.¹⁸⁵

1.4 Η νομιμότητα ως προϋπόθεση της κρατικής υπόστασης

1.4.1 Ο ρόλος της αποτελεσματικότητας στην κρατογένεση

Τα κλασικά κριτήρια της κρατικής υπόστασης του Άρθρου 1 της Σύμβασης του Μοντεβίδεο του 1933, όπως αναλύθηκαν παραπάνω, βασίζονται εν πολλοίς στην έννοια της αποτελεσματικότητας. Κατά τον Grotius, η εν λόγω έννοια λειτουργεί ως δικλείδα ασφαλείας αναφορικά με τη σταθερότητα των σχέσεων των υποκειμένων του διεθνούς δικαίου.¹⁸⁶ Με μια απόλυτη παρατήρηση, όπου όμως ελλοχεύει ο κίνδυνος της αποδοχής τετελεσμένων γεγονότων, το Μόνιμο Διαιτητικό Δικαστήριο τάχθηκε υπέρ του σεβασμού των μακροχρόνιων πραγματικών

¹⁸¹ Το ζήτημα της σχέσης και των ορίων μεταξύ της κρατικής κυριαρχίας και του Χάρτη των ΗΕ έχει αναλυθεί από αρκετούς συγγραφείς, βλ. Korowicz, M.S., *Organisations Internationales et Souveraineté des États Membres*, 1961, 185-257· Nincic, D., *The Problem of Sovereignty in the Charter and in the Practice of the UN*, 1970· Simma, B. and Mosler, H. (ed.), *Charter of the United Nations: Commentary*, 2nd edn, 2002, 68-91.

¹⁸² Sieberson, St.C., *Dividing Lines between the European Union and its Member-States: The Impact of the Treaty of Lisbon*, 2008.

¹⁸³ Βλ. Ενοποιημένη Απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2012/C, 326/01, 26 Οκτωβρίου 2012. Ειδικότερα, το Άρθρο 4 §2 της Συνθήκης για την ΕΕ ορίζει ότι: «*Η Ένωση σέβεται την ισότητα των κρατών μελών ενώπιον των Συνθηκών καθώς και την εθνική τους ταυτότητα που είναι συμφυής με τη θεμελιώδη πολιτική και συνταγματική τους δομή, στην οποία συμπεριλαμβάνεται η περιφερειακή και τοπική αυτοδιοίκηση. Σέβεται τις ουσιαστικές λειτουργίες του κράτους, ιδίως δε τις λειτουργίες που αποβλέπουν στη διασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας, τη διατήρηση της δημόσιας τάξης και την προστασία της εθνικής ασφάλειας. Ειδικότερα, η εθνική ασφάλεια παραμένει στην ευθύνη κάθε κράτους μέλους*». Ακολουθώντας, στο Άρθρο 5 προβλέπεται ότι η οριοθέτηση και άσκηση των αρμοδιοτήτων της Ένωσης διέπεται από τρεις θεμελιακές αρχές: την αρχή της δοτής αρμοδιότητας, την αρχή της επικουρικότητας και την αρχή της αναλογικότητας.

¹⁸⁴ Βλ. Finnis, J.M., “Revolutions and Continuity of Law”, στο Simpson, A.W.B. (ed.), *Oxford Essays in Jurisprudence: Second Series*, 1973, 44.

¹⁸⁵ Higgins, R., 1963, *op. cit.*, *supra note* 81, 31-34· Verzijl, J.H.W., 1969, *op. cit.*, *supra note* 158, 482-488· Delupis, I.D., *International Law and Independent State*, 2nd edn, 1987, 200-223.

¹⁸⁶ Grotius, H., 1646, *op. cit.*, *supra note* 17, Vol II, ch. IV, s. 1.

καταστάσεων για λόγους σταθερότητας του διεθνούς συστήματος ελλείπει ανώτατης κεντρικής εξουσίας επιβολής δικαιωμάτων και υποχρεώσεων: «αποτελεί καθιερωμένη αρχή του δικαίου των εθνών ότι μία κατάσταση που υπάρχει πραγματικά και έχει υπάρξει για μεγάλο χρονικό διάστημα θα πρέπει να αλλάξει το λιγότερο δυνατό».¹⁸⁷ Ακόμα πιο ακραία είναι η άποψη του Verzijl, σύμφωνα με την οποία το δίκαιο θα πρέπει να προσαρμόζεται στην πραγματικότητα: «υπάρχουν περιπτώσεις όπου δεν μπορεί να αποδίδεται συνεχής και απεριόριστη ισχύς σε μία νόμιμη κατάσταση, όταν υπάρχουν μακροχρόνια πραγματικά στοιχεία προς την αντίθετη κατεύθυνση».¹⁸⁸ Όλες οι παραπάνω απόψεις, αν και εμπεριέχουν κάποια σπέρματα αλήθειας, είναι εξαιρετικά επικίνδυνες διότι στην ακραία τους μορφή μπορούν να παρερμηνευτούν και να οδηγήσουν σε αλόγιστη και αυθαίρετη ανατροπή εννόμων καταστάσεων από πραγματικές καταστάσεις.

Είναι αλήθεια ότι το διεθνές δίκαιο δε δύναται να αποκολληθεί από την πραγματικότητα, αφού κατ' ουσίαν γεννιέται, διαμορφώνεται και, σε μεγάλο ποσοστό, μεταμορφώνεται μέσα από αυτήν. Επομένως, το δίκαιο δεν μπορεί να κλείσει την πόρτα στην ορμή των γεγονότων. Πρόκειται για μια σχέση διαλεκτική μεταξύ δικαίου και πραγματικότητας, ένα αδιάλειπτο πηγαϊνέλα, που όμως δεν μπορεί να μην οριοθετηθεί. Σε αυτό το σημείο ακριβώς έρχεται η αποτελεσματικότητα σε μια προσπάθεια να αντισταθμίσει τις ατέλειες της διεθνούς τάξης και να συγκεράσει τις κυριότερες αδυναμίες της.¹⁸⁹ Αντίθετα με τα εθνικά νομικά συστήματα, η διεθνής έννομη τάξη στερείται κεντρικού οργάνου επιφορτισμένου με την επιβολή δικαιωμάτων και υποχρεώσεων -ο ρόλος του ΣΑ του ΟΗΕ στον τομέα της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας αποτελεί εξαίρεση στο γενικό αυτό κανόνα-, με αποτέλεσμα οι πραγματικές καταστάσεις να είναι πιο σημαντικές εδώ για την αξιολόγηση των νομικών θέσεων απ' ότι στο εσωτερικό δίκαιο. Σύμφωνα με τον De Visscher, η αποτελεσματικότητα λειτουργεί σε ένα βαθμό σαν απόδειξη της ικανότητας κτήσης εννόμων δικαιωμάτων και εκπλήρωσης εννόμων υποχρεώσεων: «η αποτελεσματικότητα καταλαμβάνει ηγετική θέση στη θεωρία της προσωπικότητας των κρατών και, κατά συνέπεια, στις προϋποθέσεις εγκαθίδρυσης της κρατικής υπόστασης».¹⁹⁰ Η παρατήρηση αυτή παραμένει επίκαιρη και διαχρονική. Μια οντότητα που διεκδικεί πλήρη διεθνή προσωπικότητα πρέπει προηγουμένως να αποδείξει την αποτελεσματική ύπαρξη συγκεκριμένων στοιχείων, των παραδοσιακών κριτηρίων της κρατικής υπόστασης. Είναι σαφές ότι, εκεί όπου υπάρχει νομικό κενό (*vacuum juris*), η αποτελεσματικότητα αποκτά βαρύνουσα σημασία διότι, τελικά, *ex factis jus oritur*.¹⁹¹ Από τη μία, λοιπόν, ο λόγος ύπαρξης (*raison d'être*) της αποτελεσματικότητας στο διεθνές δίκαιο εντοπίζεται στην οριζόντια δομή

¹⁸⁷ PCA, *Grisbadarna Case (Norway/Sweden)*, 23 October 1909, HCR (1909), 130.

¹⁸⁸ Verzijl, J.H.W., 1968, *op. cit.*, *supra* note 158, Vol I, 293.

¹⁸⁹ De Visscher, C., *Les effectivités du Droit International Public*, 1967, 11.

¹⁹⁰ *Ibid.* 36.

¹⁹¹ Christakis, Th., "The State as a 'primary fact': some thoughts on the principle of effectiveness", στο Kohen, M.G. (ed.), *Secession: International Law Perspectives*, 2006, 156.

του διεθνούς συστήματος, ενώ, από την άλλη, η βασική λειτουργία της αποτελεσματικότητας περιορίζεται στο να ξεπεραστούν οι εγγενείς αδυναμίες της διεθνούς έννομης τάξης.¹⁹²

Μπορεί άραγε η αποτελεσματικότητα αυτή καθεαυτή να δημιουργήσει από μόνη της δικαιώματα και υποχρεώσεις στο διεθνές δίκαιο; Η απάντηση εδώ είναι ξεκάθαρα αρνητική. Η αποτελεσματικότητα μπορεί μεν να επηρεάσει την απόκτηση δικαιωμάτων στο διεθνές δίκαιο, αλλά αυτό συμβαίνει μόνο εάν και στο βαθμό που το επιτρέπει η διεθνής έννομη τάξη.¹⁹³ Εξάλλου, τα κυρίαρχα κράτη δε φαίνονται διατεθειμένα να αποδεχτούν την αυτόματη προσαρμογή του νομικού τοπίου σε πραγματικές καταστάσεις. Ούτε η αποτελεσματικότητα καθεαυτή, ως απόρροια μιας πραγματικής κατάστασης, δύναται να οδηγήσει στη δημιουργία κράτους. Όπως πολύ ωραία σημειώνει ο De Visscher, «αυτό που πρέπει κανείς να προσέξει είναι ότι ο ρόλος της αποτελεσματικότητας γεννάται μέσα σε υποκειμενικές καταστάσεις για να σημάνει την εφαρμογή συγκεκριμένων κανόνων του διεθνούς δικαίου. Η αποτελεσματικότητα [...] μπορεί να εμφανίζεται ως η προϋπόθεση της θέσης τους σε εφαρμογή· όμως το περιεχόμενο των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων δεν καθορίζεται από την αποτελεσματικότητα, αλλά από το διεθνές δίκαιο».¹⁹⁴

Ωστόσο, δε θα πρέπει να παραβλέπεται η αντικειμενική αλήθεια ότι τα πραγματικά γεγονότα μπορούν αναμφισβήτητα να επηρεάσουν ουσιαστικά τη δημιουργία του διεθνούς δικαίου, είτε τροποποιώντας έναν προϋφιστάμενο κανόνα είτε δημιουργώντας ένα νέο.¹⁹⁵ Εξάλλου, η διατήρηση και η αυστηρή εφαρμογή ενός συστήματος κανόνων χωρίς να λαμβάνει υπ' όψιν τις αλλαγές των συνθηκών, θα οδηγήσει σχεδόν εξ' ορισμού στην αποσταθεροποίηση του συστήματος και τη διάρρηξη του κοινωνικού ιστού.¹⁹⁶ Το διεθνές νομικό σύστημα, λοιπόν, όπως άλλωστε και κάθε νομικό σύστημα, πρέπει να λαμβάνει πολύ σοβαρά υπ' όψιν τις αλλαγές των συνθηκών, προκειμένου να προσαρμόζεται ευέλικτα στις μεταβαλλόμενες ανάγκες. Όπως είχε γράψει ο Jean-Jacques Rousseau, «ο πιο δυνατός δεν είναι ποτέ αρκετά δυνατός για να είναι πάντοτε ο κυρίαρχος εάν δεν μεταμορφώσει τη δύναμή του σε δίκαιο».¹⁹⁷ Το δίκαιο εξελίσσεται στο βαθμό και το μέτρο που αλλάζουν οι ανάγκες και η σύνθεση της διεθνούς κοινωνίας. Η γένεση ενός νέου κράτους συνιστά ένα συνδυασμό πραγματικού και δικαιοκτικού ζητήματος, γι' αυτό και η έννοια της αποτελεσματικότητας θα πρέπει να φιλτράρεται πάντοτε μέσα από το ισχύον δίκαιο. Η αρχή "*ex injuria jus non oritur*" καθορίζει τα όρια της αποτελεσματικότητας.

¹⁹² Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra* note 46, 50-52.

¹⁹³ Doehring, K., "Effectiveness", 7 *EPIL* (1984), 70.

¹⁹⁴ De Visscher, C., 1967, *op. cit.*, *supra* note 189, 16. Παρακάτω προσθέτει: «οι συγγραφείς, στην πραγματικότητα λίγοι, οι οποίοι προσπάθησαν να αναλύσουν τη φύση και τη δράση της αποτελεσματικότητας στο διεθνές δίκαιο, τείνουν συχνά να παρουσιάζουν την αποτελεσματικότητα [...] ως μια γενική αρχή του διεθνούς δικαίου, καμιά φορά ακόμα και ως 'αυτόνομη αρχή' που διέπει το σύνολο των σχέσεων ανάμεσα στην πραγματικότητα και το δίκαιο... Αυτή η οπτική μας φαίνεται ανακριβής... Δεν υπάρχει γενική αρχή της αποτελεσματικότητας». *Ibid.* 19-20.

¹⁹⁵ *Ibid.* 65.

¹⁹⁶ Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra* note 46, 54.

¹⁹⁷ Rousseau, J.-J., *Du Contrat Social ou Principes du Droit Politique*, 1791, Livre I, Chapitre III.

Προς επιβεβαίωση των παραπάνω και υπό το πρίσμα των σύγχρονων εξελίξεων του διεθνούς δικαίου, καταλήγουμε σε δύο επισημάνσεις: πρώτον, σε ορισμένες περιπτώσεις το κριτήριο της εξουσίας θεωρείται ότι πληρούται -επομένως, η κρατική υπόσταση παραμένει ανεπηρέαστη- παρά την έλλειψη πραγματικού ή αποτελεσματικού ελέγχου επί του εδάφους και του πληθυσμού από τις αρχές της συγκεκριμένης οντότητας· δεύτερον, οι -ενίοτε αποτελεσματικές- εδαφικές οντότητες που δημιουργούνται κατά παράβαση συγκεκριμένων κανόνων του διεθνούς δικαίου αναγκαστικού χαρακτήρα, όπως η παραβίαση του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση των λαών ή η απαγόρευση της επίθεσης, στερούνται της κρατικής υπόστασης.

1.4.2 Το αναγκαστικό δίκαιο -*jus cogens*- ως απαίτηση νομιμότητας

Η ιεράρχηση των κανόνων του διεθνούς δικαίου χρονολογείται από τη δεκαετία του 1960, οπότε η διεθνής κοινότητα αποφάσισε να αποδώσει ενισχυμένο καθεστώς σε μία επιλεγμένη ομάδα αρχών που θεωρούνται πιο θεμελιώδεις από τις γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου. Η ανώτερη αυτή ομάδα κανόνων καλείται *jus cogens*, ήτοι αναγκαστικό δίκαιο, μία δέσμη αρχών από τις οποίες δεν επιτρέπεται να παρεκκλίνει κανένα κράτος για κανένα λόγο. Ειδικότερα, το Άρθρο 53 της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών του 1969¹⁹⁸ ορίζει τα εξής: «Μία συνθήκη είναι άκυρη εάν, κατά τη στιγμή της σύναψής της, έρχεται σε σύγκρουση με έναν αναγκαστικό κανόνα του γενικού διεθνούς δικαίου. Για τους σκοπούς της παρούσης Σύμβασης, αναγκαστικός κανόνας του γενικού διεθνούς δικαίου είναι ένας κανόνας αποδεκτός και αναγνωρισμένος από το σύνολο της κοινότητας των κρατών ως κανόνας από τον οποίο καμία παρέκκλιση δεν επιτρέπεται και ο οποίος δύναται να τροποποιηθεί μόνο με ένα μεταγενέστερο κανόνα του γενικού διεθνούς δικαίου που έχει τον ίδιο χαρακτήρα».¹⁹⁹ Επιπλέον, στο Άρθρο 64 της αυτής Σύμβασης ορίζεται ότι «εάν αναδυθεί ένας νέος αναγκαστικός κανόνας του γενικού διεθνούς δικαίου, κάθε υφιστάμενη συνθήκη που έρχεται σε σύγκρουση με τον κανόνα αυτό καθίσταται άκυρη και πάει να ισχύει».²⁰⁰

Σημειώνεται ότι, παρόλο που η Σύμβαση της Βιέννης του 1969 δεν προχωρά περαιτέρω σε απαρίθμηση των κανόνων *jus cogens*, πολλά κράτη κατά τη διάρκεια των εργασιών της Διπλωματικής Συνδιάσκεψης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών (1968-1969) αναφέρθηκαν ρητώς στην αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών καθώς και στις αρχές των Άρθρων 1 - 2 του Χάρτη του ΟΗΕ ως τυπικά παραδείγματα κανόνων *jus cogens*: «Θα μπορούσε να υπάρξει διαφωνία ως προς τη φύση των εν λόγω κανόνων, αν και όλοι θα παραδεχτούν ότι περιλαμβάνουν

¹⁹⁸ Είναι ασφαλές να υποστηρίξουμε ότι το Άρθρο 53 αντικατοπτρίζει έναν εθιμικό κανόνα, ο οποίος είχε αναπτυχθεί σταδιακά πολύ πριν τη θέση σε ισχύ της Σύμβασης της Βιέννης. Για μία ενδελεχή ανάλυση του εν λόγω Άρθρου, βλ. Dörr, O. and Schmalenbach, K. (eds), *Vienna Convention on the Law of Treaties: A Commentary*, 2012, 897-942.

¹⁹⁹ Vienna Convention on the Law of Treaties, 23 May 1969, 1155 UNTS (1980), I-18232, Article 53.

²⁰⁰ *Ibid.* Article 64.

αρχές όπως η απαγόρευση της επίθεσης, η μη-επέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις των κρατών, η κυρίαρχη ισότητα, η εθνική αυτοδιάθεση και άλλες βασικές αρχές του σύγχρονου διεθνούς δικαίου και τα Άρθρα 1 και 2 του Χάρτη του ΟΗΕ». ²⁰¹ Έκτοτε, μεταγενέστερα κείμενα υιοθέτησαν την ίδια γλώσσα και εφήρμοσαν την ιδέα του αναγκαστικού δικαίου πέραν της σφαίρας του δικαίου των συνθηκών. ²⁰² Το ΔΔ, πολύ προσεκτικό ως προς τη χρήση του εξεταζόμενου όρου, συχνά προτίμησε τη χρήση συνώνυμων όρων, όπως «υποχρεώσεις έναντι όλων (*erga omnes*)» που απορρέουν από την απαγόρευση της επίθεσης, το σεβασμό της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών, καθώς και από τις αρχές και τους κανόνες που αναφέρονται στα βασικά δικαιώματα του ανθρώπου περιλαμβανομένης της προστασίας από τη γενοκτονία, τη δουλεία και τις φυλετικές διακρίσεις. ²⁰³ Την ίδια οδό ακολούθησαν και άλλα διεθνή και εθνικά δικαστήρια, ²⁰⁴ με αποτέλεσμα η έννοια του αναγκαστικού δικαίου να είναι πλέον ευρέως αποδεκτή από τη θεωρία.

Ιδιαίτερος διαφωτιστικός ως προς τα αποτελέσματα των κανόνων αναγκαστικού δικαίου είναι ο σχολιασμός της ΕΔΔ επί των άρθρων για τη διεθνή ευθύνη των κρατών: «[...] υπάρχουν ορισμένες συνέπειες που απορρέουν από τις βασικές έννοιες των αναγκαστικών κανόνων του γενικού διεθνούς δικαίου και των υποχρεώσεων προς τη διεθνή κοινότητα στο σύνολό της στο πεδίο της κρατικής ευθύνης. Είτε είναι είτε όχι... πτυχές της ίδιας βασικής ιδέας, υπάρχει τουλάχιστον σημαντική επικάλυψη μεταξύ τους. Τα παραδείγματα που έδωσε το ΔΔ αναφορικά με τις υποχρεώσεις προς τη διεθνή κοινότητα στο σύνολό της αφορούν όλα σε υποχρεώσεις οι οποίες,

²⁰¹ Απόσπασμα από τις δηλώσεις της ΕΣΣΔ: United Nations Conference on the Law of Treaties, First Session, Vienna, 26 March-24 May 1968, Official Records, Summary Records of the Plenary Meetings and the Meetings of the Committee of the Whole, 52nd Meeting, 294, §3.

²⁰² Βλ. χαρακτηριστικά τα Άρθρα της ΕΔΔ για τη διεθνή ευθύνη των κρατών, προσαρτημένα στο Ψήφισμα A/RES/56/83 της ΓΣ της 12^{ης} Δεκεμβρίου 2001: ILC, Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, YILC (2001), Vol II, Part Two, Articles 26, 40, 50 (1) (d).

²⁰³ ICJ, *Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain)*, Second Phase, 5 February 1970, Judgment, ICJ Rep (1970), 32, §33-§34; ICJ, *East Timor (Portugal v. Australia)*, 30 June 1995, Judgment, ICJ Rep (1995), 102, §29; ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia)*, 11 July 1996, Judgment, Preliminary Objections, ICJ Rep (1996), 615-616, §31. Ακόμη, βλ. ICJ, *Case concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua/United States of America)*, 27 June 1986, Merits, ICJ Rep (1986), 100-101, §190, όπου η απαγόρευση της χρήσης βίας χαρακτηρίζεται «όχι μόνο ως αρχή του διεθνούς εθιμικού δικαίου, αλλά επίσης ως θεμελιώδης ή πρωτεύουσα αρχή του δικαίου αυτού». Πιο πρόσφατα, βλ. ICJ, *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, 9 July 2004, Advisory Opinion, ICJ Rep (2004), 199-200, §155-§159, όπου το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση από το Ισραήλ ορισμένων υποχρεώσεων *erga omnes*, ήτοι την υποχρέωση σεβασμού του δικαιώματος του παλαιστινιακού λαού στην αυτοδιάθεση, καθώς και ορισμένες από τις υποχρεώσεις αυτού δυνάμει του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου. «Επιπροσθέτως, το Δικαστήριο έχει καταστήσει σαφές ότι η Σύμβαση για τη Γενοκτονία περιλαμβάνει υποχρεώσεις *erga omnes*. Τέλος, το Δικαστήριο έχει επισημάνει ότι η απαγόρευση της γενοκτονίας έχει το χαρακτήρα αναγκαστικού κανόνα (*jus cogens*).», βλ. ICJ, *Case Concerning Armed Activities on the Territory of the Congo [New Application: 2002] (Democratic Republic of the Congo v. Rwanda)*, 3 February 2006, Jurisdiction of the Court and Admissibility of the Application, ICJ Rep (2006), 31-32, §64 και ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia)*, 3 February 2015, Judgment, Merits, ICJ Rep (2015), §87-§88.

²⁰⁴ Βλ. ενδεικτικά ICTY, *Prosecutor v. Anto Furundžija*, Case No IT-95-17/1-T, Trial Judgment, 10 December 1998, 38 ILM, 349, §153· House of Lords, *Regina v. Bow Street Metropolitan Stipendiary Magistrate and Others, Ex Parte Pinochet Ugarte (No 3)*, 2000, 119 ILR, 149, 229· ECHR, *Case of Al-Adsani v. The United Kingdom*, Application No 35763/97, 21 November 2001, Judgment, 123 ILR, 41, §60· German Federal Constitutional Court, Order of 26 October 2004, 2 BvR 955/00, Deutsches Verwaltungsblatt 2005, 178, όπου το Δικαστήριο θεώρησε ότι ακόμα και οι «βασικοί κανόνες για την προστασία του περιβάλλοντος» εμπίπτουν στο *jus cogens*.

είναι γενικώς αποδεκτό, ανακύπτουν δυνάμει αναγκαστικών κανόνων του γενικού διεθνούς δικαίου. Ομοίως, τα παραδείγματα αναγκαστικών κανόνων που εδόθησαν από την Επιτροπή στα σχόλιά της που προηγήθηκαν του Άρθρου 53 της Σύμβασης της Βιέννης του 1969²⁰⁵ περιλαμβάνουν υποχρεώσεις προς τη διεθνή κοινότητα στο σύνολό της. Αλλά υπάρχει τουλάχιστον μία διαφορά... Ενώ οι αναγκαστικοί κανόνες του γενικού διεθνούς δικαίου εστιάζουν στο πεδίο εφαρμογής και την προτεραιότητα που πρέπει να δοθεί σε έναν ορισμένο αριθμό θεμελιωδών υποχρεώσεων, το ενδιαφέρον των υποχρεώσεων προς τη διεθνή κοινότητα στο σύνολό της στρέφεται βασικά στο έννομο συμφέρον όλων των κρατών στη συμμόρφωση –δηλαδή, με όρους των παρόντων άρθρων στο να δικαιούται κανείς να επικαλεστεί την ευθύνη του κράτους παραβάτη. Συνεπώς, βάσει της διαφοράς στο στόχο τους, κρίνεται σκόπιμο να ληφθούν υπ' όψιν οι συνέπειες των δύο αυτών εννοιών με δύο διαφορετικούς τρόπους. Πρώτον, οι σοβαρές παραβιάσεις των υποχρεώσεων που ανακύπτουν δυνάμει των αναγκαστικών κανόνων του γενικού διεθνούς δικαίου μπορούν να προσελκύσουν πρόσθετες συνέπειες, όχι μόνο για το υπεύθυνο κράτος αλλά και για όλα τα άλλα κράτη. Δεύτερον, όλα τα κράτη έχουν το δικαίωμα να επικαλεστούν ευθύνη για παραβιάσεις των υποχρεώσεων προς τη διεθνή κοινότητα ως σύνολο».²⁰⁶

1.4.3 Η αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών

Οι ρίζες της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών εντοπίζονται στην Αμερικανική Διακήρυξη Ανεξαρτησίας (1776) και στη Γαλλική Επανάσταση (1789), που σήμαναν το τέλος της αντίληψης ότι τα άτομα και οι λαοί υπόκεινται στις διαθέσεις και τα συμφέροντα του εκάστοτε μονάρχη. Ωστόσο, στα πρώτα στάδια της εμφάνισής της η αρχή έτυχε διακριτικής εφαρμογής, χρησιμοποιούμενη σα δικαιολογητική βάση για προσαρτήσεις εδαφών, ενώ είχε, ως επί το πλείστον, εσωστρεφή χαρακτήρα με την έννοια της περιορισμένης χρήσης σε περιπτώσεις συνοριακών αλλαγών.²⁰⁷ Η μεγάλη ώθηση για την ανάδυση της αρχής της αυτοδιάθεσης στο διεθνές στερέωμα δόθηκε από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και τη ρωσική επανάσταση. Για τον ιδεαλιστή αμερικανό Πρόεδρο Woodrow Wilson αποτελούσε το κλειδί για την εδραίωση της παγκόσμιας ειρήνης, λογική συνέπεια της λαϊκής κυριαρχίας και απόρροια της δυτικής

²⁰⁵ Η Επιτροπή έδωσε τα ακόλουθα παραδείγματα συνθηκών που θα παραβίαζαν το υπό εξέταση Άρθρο λόγω σύγκρουσης με αναγκαστικό κανόνα του γενικού διεθνούς δικαίου (*jus cogens*): «(α) μία συνθήκη που εμπεριέχει το ενδεχόμενο παράνομης χρήσης βίας αντίθετα με τις αρχές του Χάρτη, (β) μία συνθήκη που εμπεριέχει το ενδεχόμενο διενέργειας αξιόποινης πράξης κατά το διεθνές δίκαιο και (γ) μία συνθήκη που εμπεριέχει το ενδεχόμενο ή προτίθεται να παραβλέψει τη διενέργεια τέτοιων πράξεων, όπως η εμπορία δούλων, η πειρατεία ή η γενοκτονία, για την καταστολή των οποίων κάθε κράτος καλείται να συνεργαστεί [...] οι συνθήκες που παραβιάζουν τα δικαιώματα του ανθρώπου, την ισότητα των κρατών ή την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών αναφέρθηκαν ως άλλα πιθανά παραδείγματα». Βλ. 2 YILC (1966), 248. Νωρίτερα, η ΕΔΔ εξέφρασε την άποψη ότι «το δίκαιο του Χάρτη που αφορά στην απαγόρευση της χρήσης βίας συνιστά από μόνο του εξέχον παράδειγμα κανόνα του διεθνούς δικαίου που έχει το χαρακτήρα *jus cogens*». *Ibid.* 247.

²⁰⁶ ILC, Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, YILC (2001), Vol II, Part Two, Chapter III, §7.

²⁰⁷ Cassese, A., *Self-determination of Peoples: A Legal Reappraisal*, 1995, 11-13.

δημοκρατικής θεωρίας, συνώνυμη με την αρχή ότι οι κυβερνήσεις θα πρέπει να βασίζονται στη συναίνεση των κυβερνωμένων.²⁰⁸ Για τον ηγέτη της ρωσικής επανάστασης και επικεφαλής της ΕΣΣΔ Vladimir Lenin ήταν ένα επαναστατικό μέσο για την πραγμάτωση του οράματος του παγκόσμιου σοσιαλισμού με ισχυρή αντιαποικιακή δράση.²⁰⁹ Παρόλα αυτά, η διεθνής κοινότητα των αρχών του 20^{ου} αιώνα δεν ήταν ακόμη έτοιμη για τη θεσμοποίηση της αρχής της αυτοδιάθεσης, η οποία δεν περιελήφθη στο Σύμφωνο της ΚτΕ.²¹⁰ Ο ίδιος ο W. Wilson με πικρία

²⁰⁸ Για τις απόψεις του W. Wilson, βλ. αναλυτικά Woolsey, T.S., “Self-Determination”, *13 AJIL* (1919), 302-305. Ο W. Wilson οραματιζόταν την αυτοδιάθεση ως μία αρχή που θα εφαρμοζόταν μεθοδικά -και σε καμία περίπτωση βίαια-, υπό την καθοδήγηση του διεθνούς δικαίου: μέσω δημοψηφισμάτων και σύμφωνα με τις εκθέσεις των διεθνών επιτροπών εμπειρογνομόνων με αντικείμενο τις συνοριακές διαφορές. Βασικό μειονέκτημα της ουλσονιανής σύλληψης της αυτοδιάθεσης ήταν ο αόριστος και γενικός της χαρακτήρας. Το σημείο αυτό επεσήμανε ένας από τους πιο στενούς συνεργάτες του αμερικανικού Προέδρου, ο υπουργός εξωτερικών Robert Lansing, σε σημειώματά του της 20^{ης} Δεκεμβρίου 1918: «Όταν ο Πρόεδρος μιλά περί ‘αυτοδιάθεσης’ ποιά μονάδα έχει κατά νου; Εννοεί μια φυλή, μια εδαφική περιοχή ή μια κοινωνία; Χωρίς μια καθορισμένη μονάδα, το οποίο είναι πρακτικό, η εφαρμογή της αρχής αυτής είναι επικίνδυνη για την ειρήνη και τη σταθερότητα». Lansing, R., *The Peace Negotiations – A Personal Narrative*, 1921, 97. Παρόμοιες επιφυλάξεις εξέφρασε δέκα ημέρες αργότερα όταν έγραψε: «Όσο περισσότερο σκέπτομαι την ανακήρυξη του Προέδρου περί του δικαιώματος της ‘αυτοδιαθέσεως’, τόσο περισσότερο πείθομαι για τον κίνδυνο του να βάζει κανείς τέτοιες ιδέες στο μυαλό ορισμένων φυλών. [...] Η φράση είναι απλώς σπλισμένη με δύναμη. Πρόκειται να εγείρει ελπίδες που δεν μπορούν ποτέ να πραγματοποιηθούν. Πρόκειται να κοστίζει, φοβούμαι, χιλιάδες ζωές. Στο τέλος είναι βέβαιο ότι θα απαζιωθεί, θα χαρακτηριστεί το όνειρο ενός ιδεαλιστή ο οποίος απέτυχε να αντιληφθεί τον κίνδυνο μέχρι που ήταν πλέον πολύ αργά για να ελεγχθούν εκείνοι που επιχειρούν να θέσουν σε ισχύ την αρχή. Τι συμφορά που αρθρώθηκε αυτή η φράση! Τι δυστυχία θα προκαλέσει!». *Ibid.* 97 επ.. Ακόμα και ο ίδιος ο Wilson αντελήφθη τις αδυναμίες της ιδέας του όταν, σε ένα λόγο του προς την Επιτροπή Εξωτερικών Σχέσεων της Γερουσίας στις 19 Αυγούστου 1919, είπε: «Όταν άρθρωσα αυτές τις λέξεις [αναφορικά με την αυτοδιάθεση] τις είπα χωρίς να είμαι εις γνώσιν των εθνικοτήτων που υφίσταντο, οι οποίες εμφανίζονται σε εμάς μέρα με τη μέρα... Δεν ξέρετε και δεν μπορείτε να εκτιμήσετε τις αγωνίες που έχω βιώσει ως αποτέλεσμα των πολλών εκατομμυρίων ανθρώπων που ελπίζουν εξαιτίας αυτού που είπα». Βλ. σχετικά Temperley, H.M.V., *A History of the Peace Conference of Paris*, Vol IV, 1969, 429.

²⁰⁹ Για τις απόψεις του V. Lenin, που υπήρξε ο πρώτος σθεναρός υποστηρικτής της εξεταζόμενης έννοιας στο διεθνές πεδίο, βλ. εκτενώς “The Socialist Revolution and the Right of Nations to Self-Determination” (1916), στο Lenin, V.I., *Selected Works*, 1969, 159-167 και Carrère D’Encausse, H., “Unité Proletarienne et Diversité Nationale. Lénine et la Théorie de l’Autodétermination”, *21: 2 RFSP* (1971), 221-255. Σημειώνεται ότι το 1913 ο Joseph Stalin ασχολήθηκε ενδελεχώς με το ζήτημα της αυτοδιάθεσης των λαών, επισημαίνοντας τα εξής: «Το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση σημαίνει ότι μόνο το ίδιο το έθνος έχει το δικαίωμα να καθορίσει το πεπρωμένο του, ότι κανένας δεν έχει το δικαίωμα να επέμβει βιαίως στη ζωή του έθνους, να καταστρέψει τα σχολεία του και τους λοιπούς θεσμούς, να παραβιάσει τις συνθήκες και τα έθιμά του, να καταστείλει τη γλώσσα του ή να περιορίσει τα δικαιώματά του. [...] Το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση σημαίνει ότι ένα έθνος μπορεί να οργανώσει τη ζωή του σύμφωνα με την ίδια θέληση. Έχει το δικαίωμα να οργανώσει τη ζωή του στη βάση της αυτονομίας. Έχει το δικαίωμα να αποσχιστεί. Τα έθνη είναι κυρίαρχα και όλα τα έθνη είναι ίσα». Βλ. Stalin, J., *Marxism and the National and Colonial Question; A Collection of Articles and Speeches*, 1941, 18-19. Και συνέχισε: «Αλλά ποιά λύση θα ήταν η πλέον συμβατή με τα συμφέροντα των εργαζομένων μαζών; Η αυτονομία, η ομοσπονδία ή η απόσχιση; Όλα αυτά είναι προβλήματα η λύση των οποίων θα εξαρτηθεί από τις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες στις οποίες το δεδομένο έθνος έχει περιέλθει. Μάλλον περισσότερο. Οι συνθήκες, όπως κάθε τι άλλο, αλλάζουν και μία απόφαση η οποία μπορεί να είναι σωστή σε κάποια δεδομένη στιγμή μπορεί να αποδειχτεί εντελώς ακατάλληλη σε κάποια άλλη». *Ibid.* 20-21.

²¹⁰ Το σχέδιο διάταξης που πρότεινε ο W. Wilson περί της αυτοδιάθεσης, συγκεράζοντας την αρχή της εδαφικής ακεραιότητας με την ιδέα ότι οι εδαφικές διευθετήσεις θα πρέπει να γίνονται προς όφελος των ενδιαφερομένων λαών, δεν περιελήφθη στο τελικό κείμενο του Συμφώνου της ΚτΕ, ενδεχομένως λόγω αμφιβολιών εντός της ίδιας της αμερικανικής αντιπροσωπείας και, οπωσδήποτε, εξαιτίας της έντονης αντίθεσης της Μεγάλης Βρετανίας. Σύμφωνα με το Άρθρο 3 του πρωτότυπου σχεδίου Συμφώνου που πρότεινε ο W. Wilson: «Οι Συμβαλλόμενες Δυνάμεις ενώνονται προκειμένου να εγγυηθούν η μία στην άλλη πολιτική ανεξαρτησία και εδαφική ακεραιότητα· όμως, γίνεται κατανοητό μεταξύ τους ότι τυχόν εδαφικές ανακατατάξεις, εάν υπάρξουν, όπως μπορεί να καταστεί αναγκαίο στο μέλλον λόγω μεταβολών στις παρούσες φυλετικές συνθήκες και φιλοδοξίες ή στις ισχύουσες κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις, σύμφωνα με την αρχή της αυτοδιάθεσης, καθώς επίσης και εκείνες οι εδαφικές ανακατατάξεις οι οποίες κατά την κρίση των τριών-τετάρτων των Αντιπροσώπων μπορεί να απαιτούνται από την ευημερία και το πρόδηλο συμφέρον των ενδιαφερομένων λαών, μπορούν να πραγματοποιηθούν με τη σύμφωνη γνώμη των λαών αυτών· και οι εδαφικές αυτές μεταβολές μπορούν εξίσου να περιλαμβάνουν υλική αποζημίωση. Οι Συμβαλλόμενες Δυνάμεις αποδέχονται χωρίς επιφύλαξη την αρχή ότι η ειρήνη του κόσμου είναι ανώτερη σε σημασία από οποιοδήποτε

παραδέχτηκε, σε λόγο του στο Σαν Φρανσίσκο στις 17 Σεπτεμβρίου 1919, ότι: «Δεν ήταν μέσα στα προνόμια της συνδιάσκεψης ειρήνης να ενεργήσει σύμφωνα με το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης λαών άλλων από εκείνους που περιελήφθησαν στα εδάφη των ηττημένων αυτοκρατοριών».²¹¹

Είναι σαφές ότι την περίοδο αμέσως μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, παρόλο που υπήρχε μεγάλη κινητικότητα γύρω από την έννοια της αυτοδιάθεσης ως πολιτικό αξίωμα ή ρητορικό σύνθημα, η εν λόγω έννοια δεν αποτελούσε τμήμα των διεθνών νομικών κανόνων. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώθηκε από τη Διεθνή Επιτροπή Νομικών της ΚτΕ η οποία, στην Έκθεσή της αναφορικά με τα νησιά Åland, επεσήμανε ότι, παρόλο που η έννοια της αυτοδιάθεσης προωθήθηκε με ζήλο κατά τη διάρκεια του πολέμου, δεν μπορούσε να θεωρηθεί διεθνής νομικός κανόνας. Ειδικότερα, σημείωσε ότι, παρόλο που η αρχή αποτελούσε αναπόσπαστο τμήμα της σύγχρονης πολιτικής σκέψης, δεν αναφερόταν στο Σύμφωνο της ΚτΕ και η αναγνώρισή της σε ορισμένες διεθνείς συνθήκες δεν μπορούσε να θεωρηθεί επαρκής για να τη θέσει στην ίδια βάση με ένα θετικό κανόνα του δικαίου των εθνών.²¹² Η διαφύλαξη της κρατικής κυριαρχίας και της εδαφικής ακεραιότητας αποδείχθηκε υψίστης σπουδαιότητας.

Το έναυσμα για τη θεσμοποίηση της αρχής της αυτοδιάθεσης δόθηκε με τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι συντάκτες του Ατλαντικού Χάρτη, ο αμερικανός Πρόεδρος F. Roosevelt και ο βρετανός πρωθυπουργός W. Churchill, ήδη από το 1941 αναγόρευσαν την αυτοδιάθεση ως γενικό κανόνα που ρυθμίζει τις εδαφικές μεταβολές, καθώς επίσης και ως αρχή που αφορά στην ελεύθερη επιλογή των κυβερνώντων σε κάθε κυρίαρχο κράτος (εσωτερική αυτοδιάθεση).²¹³

*ζήτημα πολιτικής αρμοδιότητας ή συνόρου». Lansing, R., 1921, op. cit., supra note 208, 283. Στο αναθεωρημένο σχέδιο, το οποίο ο αμερικανός Πρόεδρος έθεσε ενώπιον της ΚτΕ κατά την πρώτη σύνοδο αυτής, το ως άνω Άρθρο 3 έγινε Άρθρο 7: «Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν να σέβονται και να διαφυλάττουν έναντι εξωτερικής επίθεσης την εδαφική ακεραιότητα και την υπάρχουσα πολιτική ανεξαρτησία όλων των άλλων κρατών-μελών της Κοινωνίας». Για τις βρετανικές αντιρρήσεις, *ibid.* 94 επ., ενώ για τις διαφορετικές θέσεις των κρατών επί του θέματος, Temperley, H.M.V., Vol IV, 1969, *op. cit., supra note 208, 429-443.**

²¹¹ Wilson, W., *The Public Papers of Woodrow Wilson: War and Peace; Presidential Messages, Addresses and Public Papers (1917-1924)*, Vol II, 1927, 244. Είναι αλήθεια ότι η αυτοδιάθεση παρακάμφθηκε εκεί όπου η λαϊκή βούληση ήταν αντίθετη με τα γεωπολιτικά, οικονομικά και στρατηγικά συμφέροντα των νικητών. Όταν η διενέργεια δημοψηφίσματος θεωρούνταν πράξη «ανάρμοστη», ως αντιβαίνουσα τα συμφέροντα των συμμάχων, δε ζητούνταν η γνώμη των γηγενών πληθυσμών. Cassese, A., 1995, *op. cit., supra note 207, 23-27.*

²¹² «Το θετικό διεθνές δίκαιο δεν αναγνωρίζει το δικαίωμα των εθνικών ομάδων, ως τέτοιων, να διαχωρίζονται από το κράτος του οποίου αποτελούν τμήμα εκφράζοντας απλώς την επιθυμία, περισσότερο απ' ότι αναγνωρίζει το δικαίωμα των άλλων κρατών να αξιώνουν ένα τέτοιο διαχωρισμό. Σε γενικές γραμμές, η χορήγηση ή η άρνηση του δικαιώματος σε ένα τμήμα του πληθυσμού να καθορίσει το πολιτικό του μέλλον με δημοψήφισμα ή με κάποιο άλλο μέσο συνιστά, αποκλειστικά, χαρακτηριστικό της κυριαρχίας κάθε οριστικά συγκροτημένου κράτους. Μία διαφωνία μεταξύ δύο κρατών αναφορικά με ένα τέτοιο ζήτημα, υπό φυσιολογικές συνθήκες, εγείρει ένα ερώτημα το οποίο το διεθνές δίκαιο αφήνει αποκλειστικά στην εσωτερική δικαιοδοσία του ενός εκ των εμπλεκόμενων κρατών. Οποιαδήποτε άλλη λύση θα αντιστοιχούσε σε παραβίαση των κυριαρχικών δικαιωμάτων ενός κράτους και θα ενείχε τον κίνδυνο δημιουργίας δυσκολιών και έλλειψης σταθερότητας που δε θα ήταν μόνο αντίθετη στην ίδια την ιδέα που ενσωματώνεται στον όρο 'κράτος', αλλά θα έθετε επίσης σε κίνδυνο τα συμφέροντα της διεθνούς κοινότητας». Report of the International Committee of Jurists entrusted by the Council of the League of Nations with the task of giving an Advisory Opinion upon the Legal Aspects of the Åland Islands Question, LNOJ, Special Supplement No 3, October 1920, 5.

²¹³ «Δεύτερον, [οι δύο συντάκτες] δεν επιθυμούν να δουν εδαφικές μεταβολές που δε συμβαδίζουν με τις ελευθέρως εκπεφρασμένες επιθυμίες των ενδιαφερομένων λαών· τρίτον, σέβονται το δικαίωμα όλων των λαών να επιλέγουν τη μορφή της κυβέρνησης υπό την οποία θα ζήσουν· και επιθυμούν να δουν αποκατεστημένα τα κυριαρχικά δικαιώματα

Τελικά, ύστερα από ένα μαραθώνιο συνομιλιών αρχικά στο Dumbarton Oaks και στη συνέχεια στο San Francisco,²¹⁴ και όχι χωρίς δισταγμούς και δισταμένες απόψεις,²¹⁵ η αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών περιελήφθη ρητώς στο τελικό κείμενο του Χάρτη του ΟΗΕ που ξεκινά με τη φράση «*εμείς οι λαοί των Ηνωμένων Εθνών*» και ακολουθεί το Άρθρο 1 §2 το οποίο ορίζει ότι εις εκ των καταστατικών σκοπών των ΗΕ είναι «*να αναπτύσσουν ανάμεσα στα έθνη φιλικές σχέσεις που θα βασίζονται στο σεβασμό της αρχής των ίσων δικαιωμάτων και της αυτοδιαθέσεως των λαών και να παίρνουν άλλα μέτρα κατάλληλα για την ενίσχυση της παγκόσμιας ειρήνης*».²¹⁶ Αξιοσημείωτο είναι ότι η αρμόδια Επιτροπή της ιδρυτικής Διάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για τη Διεθνή Οργάνωση, αναλαμβάνοντας τη σύνταξη της σχετικής διάταξης για την αρχή της αυτοδιάθεσης, συμφώνησε σε τέσσερα σημεία: πρώτον, «*η αρχή αυτή αντιστοιχεί σε μεγάλο βαθμό στη βούληση και τις επιθυμίες των απανταχού λαών και θα πρέπει να διατυπωθεί σαφώς στο Κεφάλαιο [του Χάρτη]*».²¹⁷ δεύτερον, «*η αρχή ανταποκρίνεται στους σκοπούς του Χάρτη μόνο στο βαθμό που υπονοεί το δικαίωμα στην αυτοδιοίκηση των λαών και όχι το δικαίωμα στην*

και την αυτοδιοίκηση εκείνων που τα στερήθηκαν με τη βία». Grenville, J.A.S., *The Major International Treaties: 1914-1973 – A History and Guide with Texts*, 1974, 198 επ. Ωστόσο, ο W. Churchill έσπευσε να προβεί σε στενή ερμηνεία του Ατλαντικού Χάρτη, καθώς, στις 9 Σεπτεμβρίου 1941, δήλωσε ξεκάθαρα ενώπιον της Βουλής των Κοινοτήτων ότι η αρχή της αυτοδιάθεσης που ανακηρύχθηκε στο Χάρτη δεν τύγχανε εφαρμογής στους αποικιακούς λαούς (ιδίως στην Ινδία, τη Βιρμανία και σε άλλα μέρη της βρετανικής αυτοκρατορίας), αλλά στόχευε μόνο στην αποκατάσταση «*της κυριαρχίας, της αυτοδιοίκησης και της εθνικής ζωής των κρατών και εθνών της Ευρώπης υπό το ναζιστικό ζυγό*», προς τούτο άλλωστε μεριμνούσε «*περί των όποιων μεταβολών στα εδαφικά σύνορα που έπρεπε να γίνουν*». HC Deb, Fifth Series, Vol 374 – Official Report, Vol 8, Session 1940-1941, 68-69.

²¹⁴ Βλ. αναλυτικά Brownlie, I., “An Essay in the History of the Principle of Self-Determination”, στο Alexandrowicz, C.H. (ed.), *Grotian Society Papers; Studies in the History of the Law of Nations*, 1968, 90-99, καθώς επίσης και Hilpold, P., “The Right to Self-Determination: Approaching an Elusive Concept through a Historic Iconography”, *11 Austrian RIEL* (2006), 35-40.

²¹⁵ Δριμεία κριτική ως προς τη συμπερίληψη της ιδέας της αυτοδιάθεσης στο Χάρτη του ΟΗΕ ασκήθηκε από το Βέλγιο, με επίκεντρο την απομάκρυνση από την παραδοσιακή κρατοκεντρική προσέγγιση. Το βελγικό υπόμνημα υποστήριζε ότι η πρόβλεψη περί της αυτοδιάθεσης είχε θεμελιωθεί σε κλίμα «*σύνγκυσης*», τονίζοντας παράλληλα ότι «*γενικά μπορεί να μιλήσει κανείς για την ισότητα των κρατών*» και όχι των λαών. Και συνέχιζε ως εξής: «*Θα ήταν επικίνδυνο να προταχθεί το δικαίωμα των λαών στην αυτοδιάθεση ως βάση για τις φιλικές σχέσεις μεταξύ των εθνών. Κάτι τέτοιο θα άνοιγε την πόρτα σε απαράδεκτες επεμβάσεις εάν, όπως φαίνεται πιθανό, κάποιος επιθυμεί να εμπνευστεί από το δικαίωμα των λαών στην αυτοδιάθεση στη δράση του Οργανισμού και όχι στις σχέσεις μεταξύ των λαών*». UNCIO, Vol VI, 1945, 300. Πέραν του Βελγίου, υπήρξαν και άλλα κράτη που εξέφρασαν ανάλογη ανησυχία ως προς την προτεινόμενη διάταξη του Χάρτη, όπως η Βενεζουέλα και η Κολομβία, με την τελευταία να δηλώνει: «*Εάν [η αυτοδιάθεση] σημαίνει αυτοδιοίκηση, το δικαίωμα μιας χώρας να παράσχει τη δική της κυβέρνηση, ναι, θα θέλαμε βεβαίως να συμπεριληφθεί εάν όμως επρόκειτο να ερμηνευθεί, από την άλλη, ως υποδηλώνουσα υπαναχώρηση, δικαίωμα υπαναχώρησης ή απόσχισης, τότε θα πρέπει να την εκλαμβάνουμε ως συνώνυμη της διεθνούς αναρχίας και δε θα επιθυμούσαμε τη συμπερίληψή της στο κείμενο του Χάρτη*». Cassese, A., 1995, *op. cit.*, *supra* note 207, 39-40. Αμφιβολίες εξέφρασε και η Αίγυπτος, φοβούμενη πιθανή χειραγώγηση της αρχής και χρήση της σε νομιμοποιητική βάση αλόγιστων στρατιωτικών επεμβάσεων και προσαρτήσεων εδαφών. *Ibid.* 40.

²¹⁶ Βλ. σχετικά και τα Άρθρα 55 και 56 του Χάρτη του ΟΗΕ. Σύμφωνα με το Άρθρο 55: «*Αποβλέποντας στη δημιουργία συνθηκών σταθερότητας και ευημερίας, οι οποίες είναι αναγκαίες για να υπάρξουν μεταξύ των εθνών σχέσεις ειρηνικές και φιλικές, βασισμένες στο σεβασμό της αρχής των ίσων δικαιωμάτων και της αυτοδιαθέσεως των λαών, τα Ηνωμένα Έθνη θα εννοήσουν: α) την ανύψωση του βιοτικού επιπέδου, εργασία για όλους και συνθήκες οικονομικής και κοινωνικής προόδου και αναπτύξεως, β) τη λύση διεθνών προβλημάτων, οικονομικών, κοινωνικών, δημόσιας υγείας και άλλων συναφών, τη διεθνή πολιτιστική και εκπαιδευτική συνεργασία και γ) τον παγκόσμιο και αποτελεσματικό σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών για όλους, χωρίς διάκριση φυλής, φύλου, γλώσσας ή θρησκείας*». Ακολουθώς, το Άρθρο 56 ορίζει ότι: «*Όλα τα Μέλη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να ενεργούν για την επίτευξη των σκοπών που εκθέτονται στο Άρθρο 55, είτε όλα μαζί είτε το καθένα ξεχωριστά, σε συνεργασία με τον Οργανισμό*». Για μία εμπειριστατομένη ανάλυση των Άρθρων 1 §2, 55, 56, 73, 76 του Χάρτη, βλ., Calogeropoulos-Stratis, S., *Le Droit des Peuples à Disposer d'Eux-mêmes*, 1973, 108-115, 263-265.

²¹⁷ UNCIO, Vol VI, 1945, 296.

απόσχιση»²¹⁸ τρίτον, η αρχή της αυτοδιάθεσης «ως σύνολο εκτείνεται ως μία γενική βασική σύλληψη μιας πιθανής συγχώνευσης εθνικοτήτων εάν το επιλέξουν ελεύθερα»²¹⁹ και, τέταρτον, «ένα ουσιώδες στοιχείο της αρχής [της αυτοδιάθεσης] είναι η ελεύθερη και γνήσια έκφραση της βούλησης του λαού, η οποία αποφεύγει τις περιπτώσεις της υποτιθέμενης έκφρασης της λαϊκής βούλησης, όπως εκείνες που χρησιμοποιήθηκαν από τη Γερμανία και την Ιταλία για τους δικούς τους σκοπούς τα νεότερα χρόνια».²²⁰

Όπως προκύπτει από τις συζητήσεις που διαμείφθηκαν κατά τη διάρκεια της Διάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για τη Διεθνή Οργάνωση,²²¹ τέσσερις βασικοί πυλώνες χαρακτηρίζουν την ιδέα που τελικά ανακηρύχθηκε στο Άρθρο 1 §2 του Χάρτη/ΟΗΕ: κατ' αρχάς, οι συντάκτες του Χάρτη δεν κατάφεραν να προσδώσουν θετικό πρόσημο στην αρχή της αυτοδιάθεσης, η οποία συμπεκνώθηκε στην έννοια της αυτοδιοίκησης κοινοτήτων εντός των υφισταμένων κυρίαρχων κρατών.²²² δεύτερον, επρόκειτο απλώς για τη θέσπιση ενός εκ των υψηλών στόχων του νέου οργανισμού, που ελαχιστοποιούσε τις απειλές ενάντια στα συμφέροντα των κρατών· τρίτον, η αυτοδιάθεση, η οποία γινόταν αντιληπτή ως ένα αξίωμα βαθιά ριζωμένο στην έννοια των ίσων δικαιωμάτων των λαών, θεωρούνταν ως ένα μέσο περαιτέρω ανάπτυξης φιλικών σχέσεων μεταξύ των κρατών και προώθησης της διεθνούς ειρήνης.²²³ τέταρτον, από τη στιγμή που η αυτοδιάθεση αντιμετωπιζόταν πρωτίστως ως ένας εκ των προγραμματικών στόχων του ΟΗΕ και από τη στιγμή που ο Χάρτης ούτε προσδιόρισε επακριβώς το περιεχόμενό της, αλλά ούτε και προέβη σε διάκριση μεταξύ «εσωτερικής» και «εξωτερικής» αυτοδιάθεσης, δεν επιβλήθηκαν ευθείες και άμεσες νομικές υποχρεώσεις προς τα κράτη-μέλη σε αυτό το πεδίο.

Παρά τους περιορισμούς και την επιφυλακτική διάθεση πολλών κρατών απέναντι στη νέα αρχή, είναι γεγονός ότι με την υιοθέτηση του Χάρτη του ΟΗΕ έγινε μια μεγάλη στροφή προς την κατεύθυνση της ωρίμανσης της πολιτικής φύσης της αυτοδιάθεσης σε νομικό κανόνα. Κι ενώ το 1945 ο νομικός αυτός κανόνας στόχευε πρωτίστως στην καθοδήγηση της δράσης του νεοσύστατου οργανισμού, εξελίχθηκε ραγδαία κατά τρόπο που οι συντάκτες του Χάρτη δεν είχαν προβλέψει, λειτουργώντας ως αντιαποικιακό εργαλείο και αποκτώντας σταδιακά την υπόσταση κανόνα άμεσα δεσμευτικού για τα κράτη.

²¹⁸ Κατά το γαλλικό κείμενο: «Διακηρύξαμε ότι η αρχή αυτή δεν είναι συμβατή με τους σκοπούς του Χάρτη παρά μόνο στο μέτρο που συνεπάγεται, για τους λαούς, το δικαίωμα της αυτοδιοίκησης, αλλά όχι το δικαίωμα της απόσχισης». *Ibid.* 298.

²¹⁹ *Ibid.* 704.

²²⁰ *Ibid.* 455.

²²¹ *Ibid.* 455 και 714 επ..

²²² Ουσιαστικά, η αυτοδιάθεση δε σήμαινε: (1) το δικαίωμα μιας μειονότητας ή μιας εθνοτικής ή εθνικής ομάδας να αποσχιστεί από μία κυρίαρχη χώρα, (2) το δικαίωμα ενός αποικιακού λαού να επιτύχει την πολιτική του ανεξαρτησία, ούτε (3) το δικαίωμα δύο ή περισσοτέρων εθνών που ανήκουν είτε σε μία κυρίαρχη χώρα είτε σε δύο να συγχωνευτούν. Cassese, A., 1995, *op. cit.*, *supra* note 207, 42.

²²³ Κατ' ουσίαν περιοριζόταν εκ προοιμίου η δύναμη της εν λόγω αρχής, καθ' όν χρόνον η αυτοδιάθεση δε θεωρούνταν ότι έχει διακριτή αξία πέραν της χρησιμότητάς της ως εργαλείο της ειρήνης, θα μπορούσε εύκολα να παραμεριστεί όταν η εκπλήρωσή της ήγειρε την πιθανότητα συγκρούσεων μεταξύ των κρατών. *Ibid.* 43.

Με γλώσσα πολύ προσεκτική και κατόπιν της ιδιαίτερης επιμονής της ΕΣΣΔ και των αναπτυσσόμενων χωρών,²²⁴ το κοινό Άρθρο 1 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα²²⁵ και του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα²²⁶ προέβλεψε τα εξής: «1. Όλοι οι λαοί έχουν το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης. Δυνάμει αυτού του δικαιώματος, καθορίζουν ελεύθερα το πολιτικό τους καθεστώς και ελεύθερα επιδιώκουν την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική τους ανάπτυξη. 2. Όλοι οι λαοί, για τους δικούς τους λόγους, μπορούν να διαθέτουν ελεύθερα το φυσικό τους πλούτο και τους φυσικούς τους πόρους με κάθε επιφύλαξη τυχόν υποχρεώσεων που απορρέουν από διεθνή οικονομική συνεργασία, βασισμένη στην αρχή της αμοιβαίας ωφέλειας, και από το διεθνές δίκαιο. Σε καμία περίπτωση δεν μπορεί ένας λαός να στερηθεί τα δικά του μέσα συντήρησης. 3. Τα Κράτη Μέρη στο παρόν Σύμφωνο, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που είναι υπεύθυνα για τη διοίκηση Μη Αυτοδιοικούμενων Εδαφικών Περιοχών και Κηδεμονευομένων Εδαφών, θα προάγουν την υλοποίηση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης και θα σέβονται το δικαίωμα αυτό, σύμφωνα με τις διατάξεις του Καταστατικού Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών». Με την πάροδο του χρόνου, το κοινό Άρθρο 1 των δύο Διεθνών Συμφώνων του 1966, επικαλούμενο *per se* στα διάφορα διεθνή *fora* από όλα τα κράτη και όχι μόνο από τα συμβαλλόμενα μέρη στα δύο Σύμφωνα, απέκτησε νόημα και βάρος που ξεπερνά κατά πολύ το εύρος μιας απλής συμβατικής ρύθμισης, καθώς πρεσβεύει μια οικουμενική αξία που θα πρέπει να βρίσκει εφαρμογή σε κάθε κράτος.

Η κορύφωση της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών ήρθε με τη διαδικασία της αποαποικιοποίησης και αντικατοπτρίζεται σε δύο σημαντικά Ψηφίσματα που υιοθέτησε η ΓΣ: πρώτο το Ψήφισμα 1514 (XV) της 14^{ης} Δεκεμβρίου 1960 με 89 ψήφους υπέρ έναντι 0 κατά και 9 αποχών, ευρύτερα γνωστό ως «Διακήρυξη για τη Χορήγηση Ανεξαρτησίας στις Αποικιακές Χώρες και Λαούς» και δεύτερο το Ψήφισμα 1541 (XV) της 15^{ης} Δεκεμβρίου 1960 με 69 ψήφους υπέρ έναντι 2 κατά (Πορτογαλία, Νότια Αφρική) και 21 αποχών, με προσαρτημένες εν είδει υπομνήματος τις «Κατευθυντήριες Αρχές για τον προσδιορισμό του εάν υπάρχει ή όχι για τα Μέλη υποχρέωση υποβολής των πληροφοριών που ζητούνται από το Άρθρο 73 (ε) του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών». Συμπληρωματικά προς τα προαναφερθέντα υιοθετήθηκε χωρίς ψήφο το περίφημο Ψήφισμα 2625 (XXV) της 24^{ης} Οκτωβρίου 1970 ή άλλως «Διακήρυξη Αρχών του Διεθνούς Δικαίου αναφορικά με τις Φιλικές Σχέσεις και τη Συνεργασία μεταξύ των Κρατών σύμφωνα με το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών». Η νομική θεώρηση της εποχής, σύμφωνα με την οποία το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης εστίαζε κατά κύριο λόγο στους λαούς υπό αποικιακό ζυγό,

²²⁴ Για όλη την πορεία μέχρι την υιοθέτηση του κοινού Άρθρου 1 για την αυτοδιάθεση των δύο Διεθνών Συμφώνων του 1966, *ibid.* 48-52.

²²⁵ UN General Assembly, International Covenant on Civil and Political Rights, 16 December 1966, 999 UNTS (1976), I-14668, 171-346.

²²⁶ UN General Assembly, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 16 December 1966, 993 UNTS (1976), I-14531, 3-106.

ρατσιστικά καθεστώτα ή ξένη κατοχή, συνοψίζεται στη Γνωμοδότηση του ΔΔ του 1971 για τις *Νομικές Συνέπειες από τη Συνεχιζόμενη Παρουσία της Νότιας Αφρικής στη Ναμίμπια* όπου το Δικαστήριο, αφού εξέτασε το σύστημα των Εντολών, υποστήριξε ότι: «*Η επακόλουθη ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου σε σχέση με τα μη-αυτοδιοικούμενα εδάφη, όπως κατοχυρώνεται στο Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, έκανε την αρχή της αυτοδιάθεσης εφαρμοστέα σε όλα τους*».²²⁷ Λίγο αργότερα, το 1975, το ΔΔ στη Γνωμοδότησή του για τη *Δυτική Σαχάρα* επεσήμανε: «*Οι παραπάνω διατάξεις, ιδίως η παράγραφος 2 [του Ψηφίσματος 1514 (1960) της ΓΣ που ορίζει την αυτοδιάθεση], επιβεβαιώνουν και τονίζουν ότι η εφαρμογή του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης απαιτεί ελεύθερη και γνήσια έκφραση της βούλησεως του ενδιαφερομένου λαού*».²²⁸ Ομολογουμένως, η έμφαση αρχικά δόθηκε στην απελευθέρωση από τον αποικιακό ζυγό, ενώ η εσωτερική αυτοδιάθεση των αποικιακών λαών, ήτοι το δικαίωμά τους να επιλέγουν ελεύθερα τη μορφή της κυβέρνησης και τους κυβερνώντες τους, παραγνωρίστηκε εντελώς, κάτι που άλλαξε άρδην στην πορεία.²²⁹

Τη λειτουργία της αυτοδιάθεσης κατά το δεύτερο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα περιέγραψε ενώπιον της Ειδικής Επιτροπής για την Αποαποικιοποίηση των ΗΕ, γνωστής ως Επιτροπής των «24», ο βρετανός αντιπρόσωπος το 1983: «*Το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση, όπως προτάθηκε από τη διεθνή κοινότητα, προσφέρει σε πολλούς μικρούς και αδύναμους λαούς ηθική και νομική προστασία από την καταπίεση, την αφομοίωση ή την κατάκτηση από φιλόδοξους και ασυνείδητους γείτονες*».²³⁰ Εν αντιθέσει με την εξωτερική όψη της αυτοδιάθεσης, η οποία παύει να υφίσταται μόλις υλοποιηθεί -είτε με την επίτευξη ανεξαρτησίας είτε ενσωμάτωσης είτε σύνδεσης με άλλο κράτος-, η εσωτερική της όψη -ήτοι το δικαίωμα της πραγματικής αυτοδιοίκησης και της ελεύθερης επιλογής του ίδιου πολιτικού, οικονομικού και κοινωνικού συστήματος- αποτελεί ένα συνεχές δικαίωμα, το οποίο ούτε καταστρέφεται ούτε μειώνεται άπαξ και έχει τεθεί μια φορά σε ισχύ. Επιπλέον, στο πεδίο των μειονοτήτων, όπου αναγνωρίζονται αποκλειστικά και μόνο ατομικά και όχι συλλογικά δικαιώματα, δε γίνεται αποδεκτή η εξωτερική αυτοδιάθεση, η οποία ισοδυναμεί με απόσχιση, αλλά θεωρείται καταλληλότερη η εσωτερική αυτοδιάθεση, η οποία είναι συνώνυμη της αυτονομίας. Προς επιβεβαίωση των παραπάνω, παρατίθεται το Άρθρο 27 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα του 1966 σύμφωνα με το οποίο: «*Σε εκείνα τα κράτη όπου υπάρχουν εθνικές, θρησκευτικές ή γλωσσικές μειονότητες, τα*

²²⁷ ICJ, *Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970)*, 21 June 1971, Advisory Opinion, ICJ Rep (1971), 31, §52.

²²⁸ ICJ, *Western Sahara*, 16 October 1975, Advisory Opinion, ICJ Rep (1975), 32, §55. Και ακολούθως: «*Η ισχύς της αρχής της αυτοδιάθεσης, που ορίζεται ως η ανάγκη να λαμβάνεται υπ' όψιν η ελευθέρως εκπεφρασμένη βούληση των λαών, δεν επηρεάζεται εκ του γεγονότος ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η Γενική Συνέλευση απηλλάγη από την απαίτηση να λάβει υπ' όψιν τους κατοίκους μιας δεδομένης επικράτειας. Οι περιπτώσεις αυτές βασίζονταν είτε στην πεποίθηση ότι ένας συγκεκριμένος πληθυσμός δε συνιστούσε 'λαό' που δικαιούται αυτοδιάθεσης είτε στην πεποίθηση ότι μια διαβούλευση ήταν παντελώς περιττή, ενόψει ειδικών περιστάσεων*». *Ibid.* 33, §59.

²²⁹ African [Banjul] Charter on Human and Peoples' Rights, 27 June 1981, 21 ILM (1982), 58, Article 20.

²³⁰ Marston, G., "United Kingdom Materials on International Law - 1983", 54: *1 BYIL* (1983), 404-405.

πρόσωπα που ανήκουν σε αυτές τις μειονότητες δε θα στερούνται του δικαιώματος, από κοινού με τα άλλα μέρη της ομάδας τους, να απολαμβάνουν το δικό τους πολιτισμό, να ομολογούν τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις και να τις ασκούν ή να χρησιμοποιούν τη δική τους γλώσσα».

Είναι γεγονός ότι η αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών δοκιμάστηκε και συνεχίζει να δοκιμάζεται σκληρά κατά καιρούς κι αυτό διότι ελλοχεύει ο κίνδυνος κατάχρησής της προς επίρρωση αποσχιστικών βλέψεων. Η ασάφεια που επικρατεί γύρω από την έννοια του «λαού», καθώς δεν υπάρχει γενικά αποδεκτός ορισμός, δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο τα πράγματα. Ιδιαίτερος μετά το 1990, έχει γίνει αρκετές φορές επίκληση στην εν λόγω αρχή στο πλαίσιο αυθαίρετων προσπαθειών «τύποις» νομιμοποίησης μονομερών πρωτοβουλιών, κάτι που σε καμία περίπτωση δεν εμπίπτει στη σφαίρα του διεθνούς δικαίου. Αναμφισβήτητα η αυτοδιάθεση αποτελεί σήμερα μία από τις θεμελιώδεις αρχές τις διεθνούς κοινότητας, κάτι που αποδεικνύεται από σωρεία διεθνών κειμένων, όπως η Διακήρυξη της ΓΣ για τις Φιλικές Σχέσεις των κρατών του 1970 και η Τελική Πράξη του Ελσίνκι του 1975, παρουσιάζοντας αξιοσημείωτη ανθεκτικότητα στο χρόνο αλλά και ελαστικότητα καθώς έχει αναπτύξει καταπληκτική ικανότητα προσαρμογής στις νέες πολιτικές και πραγματικές προκλήσεις.²³¹ Μάλιστα, έχει αναβαθμιστεί σε δικαίωμα αναφορικά με συγκεκριμένες κατηγορίες λαών, που μάχονται κατά της αποικιοκρατίας, της ξένης κατοχής ή ρατσιστικών καθεστώτων,²³² ενώ, παρά την έντονη επιφυλακτικότητα των κρατών, ενίοτε χρίζεται και κανόνας *jus cogens* -οπωσδήποτε μέσα στο αποικιοκρατικό πλαίσιο-, κάτι που αποδεικνύεται και από τη συμπεριφορά των κρατών στις διεθνείς τους συναλλαγές και τα συλλογικά *fora*.²³³

Το ΔΔ στην αμφιλεγόμενη Γνωμοδότησή του για το Κόσοβο το 2010, παρόλο που δε διαπίστωσε καμία απαγόρευση των μονομερών ανακηρύξεων ανεξαρτησίας ούτε στο γενικό διεθνές δίκαιο αλλά ούτε και στην πρακτική του ΣΑ, παρατήρησε ότι «κατά το δεύτερο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα, το διεθνές δίκαιο της αυτοδιάθεσης αναπτύχθηκε με τέτοιο τρόπο ώστε να

²³¹ Κατά τον Hilpold, «σύμφωνα με την αισιόδοξη προοπτική, [η αυτοδιάθεση] μπορεί να συγκριθεί με έναν οργανισμό που επιβιώνει κάτω από τις πιο επίπονες συνθήκες περιβάλλοντος, ή, σύμφωνα με την απαισιόδοξη προοπτική, με ένα ολέθριο μικρόβιο που προσαρμόζεται γρήγορα σε κάθε νέο αντίδοτο και γίνεται ολοένα και πιο μεταδοτικό. [...] Ως έννοια είναι εξαιρετικά ευέλικτη και μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τις πιο αποκλίνουσες χρήσεις. Έχει χρησιμοποιηθεί ως αιχμή του δόρατος για να προαναγγείλει προοδευτικές αρχές πολύ πριν ο χρόνος ήταν ώριμος για να τους δώσει αυτόνομη ζωή στο διεθνές δίκαιο. Από την άλλη, έχει επίσης γίνει αντικείμενο κατάχρησης για να αντισταθμίσει βασικές αρχές του διεθνούς δικαίου, όπως η απαγόρευση χρήσης βίας». Hilpold, P., "The Right to Self-Determination: Approaching an Elusive Concept through a Historic Iconography", *11 Austrian RIEL* (2006), 25.

²³² Αναφέρουμε χαρακτηριστικά το Άρθρο 1 §4 του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου Ι στις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949, που ορίζει τα εξής: «Οι περιπτώσεις που αναφέρονται στην προηγούμενη παράγραφο περιλαμβάνουν ένοπλες συγκρούσεις στις οποίες οι λαοί αγωνίζονται ενάντια στον αποικιακό ζυγό και την ξένη κατοχή και ενάντια σε ρατσιστικά καθεστώτα κατά την άσκηση του δικαιώματός τους στην αυτοδιάθεση, όπως κατοχυρώνεται στο Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και τη Διακήρυξη των Αρχών του Διεθνούς Δικαίου αναφορικά με τις Φιλικές Σχέσεις και τη Συνεργασία μεταξύ των Κρατών σύμφωνα με το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών». Βλ. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) (with annexes, Final Act of the Diplomatic Conference on the reaffirmation and development of international humanitarian law applicable in armed conflicts dated 10 June 1977 and resolutions adopted at the fourth session), Geneva, 8 June 1977, 1125 UNTS (1979), No 17512, 3-545.

²³³ Cassese, A., 1995, *op. cit.*, *supra* note 207, 133-140.

δημιουργηθεί ένα δικαίωμα στην ανεξαρτησία για τους λαούς των μη-αυτοδιοικούμενων εδαφών και τους λαούς που υπόκεινται σε ξένη υποδούλωση, κυριαρχία και εκμετάλλευση».²³⁴ Επιπλέον, το Δικαστήριο της Χάγης παρατήρησε ότι μια πληθώρα νέων κρατών δημιουργήθηκαν ως αποτέλεσμα της άσκησης του δικαιώματος αυτού πέραν του αποικιακού πλαισίου.

Η άποψη σύμφωνα με την οποία το πέρας της διαδικασίας της αποαποικιοποίησης σήμανε και το τέλος της αρχής της αυτοδιάθεσης είναι εντελώς απατηλή.²³⁵ Όπως αποδεικνύεται από το δίκαιο των συνθηκών, τα ψηφίσματα και τις διακηρύξεις των διεθνών οργανισμών και διασκέψεων, όπως επίσης και από τη σχετική κρατική πρακτική και τη νομολογία, η αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών έχει οικουμενικό και συνεχή χαρακτήρα -πέραν του παραδοσιακού αποικιακού πλαισίου-, που αντικατοπτρίζεται κυρίως στην εσωτερική της όψη.²³⁶ Κατ' αρχάς, μπορεί η διαδικασία της αποαποικιοποίησης να έχει πλέον ολοκληρωθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος της, όμως, τα «απομεινάρια» αυτής, αναμειγμένα με νέο-αποικιακά ζητήματα, όπως συμβαίνει στην άλυτη διαμάχη για τη Δυτική Σαχάρα, ορθώνονται ως ογκόλιθοι για το σύγχρονο διεθνές δίκαιο. Επίσης, διανοίγονται νέα πεδία εφαρμογής της αρχής αυτής, καθώς το διεθνές δίκαιο παραμένει εν πολλοίς «πρωτόγονο δίκαιο», με πολλά χαρακτηριστικά που δεν ανταποκρίνονται στα ηθικά και αξιοκρατικά πρότυπα του εθνικού δικαίου,²³⁷ ιδίως όσον αφορά στο ρόλο τον οποίο μπορεί να παίξει η δημοκρατία.²³⁸ Εδώ η αυτοδιάθεση μπορεί να

²³⁴ ICJ, *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in respect of Kosovo*, 22 July 2010, Advisory Opinion, ICJ Rep (2010), 436, §79, όπου γίνεται αναφορά και σε προγενέστερες υποθέσεις του ΔΔ: *Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970)*, 21 June 1971, Advisory Opinion, ICJ Rep 1971, 31-32, §52-§53; *East Timor (Portugal v. Australia)*, 30 June 1995, Judgment, ICJ Rep 1995, 102, §29; *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, 9 July 2004, Advisory Opinion, ICJ Rep 2004, 171-172, §88.

²³⁵ Αναφέρεται ενδεικτικά η δήλωση του Ηνωμένου Βασιλείου εκ μέρους της ΕΚ και των κρατών-μελών της ενώπιον της 3^{ης} Επιτροπής της ΓΣ: «αναφορικά με το ζήτημα της αυτοδιάθεσης, οι Δώδεκα αναγνωρίζουν πλήρως το δικαίωμα αυτό, η άσκηση του οποίου συνιστά μια συνεχή διαδικασία και είναι αχώριστη από τις λοιπές διατάξεις [των Διεθνών Συμφώνων]». UN GAOR, 47th session, Third Committee, A/C.3/47/SR3, 5 October 1992, §22. Εξίσου χαρακτηριστική είναι και η δήλωση της αυστραλιανής Κυβέρνησης κατά τη διάρκεια της συνόδου της Ομάδας Εργασίας των ΗΕ για τους Αυτόχθονες Λαούς το 1993: «η υλοποίηση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης δεν περιορίζεται χρονικά στη διαδικασία της αποαποικιοποίησης, ούτε επιτυγχάνεται αποκλειστικά από μία μόνο πράξη ή άσκηση. Μάλλον συνεπάγεται το συνεχές δικαίωμα όλων των λαών και των ατόμων εντός κάθε κράτους να συμμετέχουν πλήρως στην πολιτική διαδικασία από την οποία κυβερνώνται [...]». Alfredsson, G., «The Right of Self-Determination and Indigenous Peoples», στο Tomuschat, C. (ed.), *Modern Law of Self-Determination*, 1993, 51. Για το ρόλο της αυτοδιάθεσης στη μετα-αποικιακή εποχή, Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra* note 46, 226-293.

²³⁶ Το Ανώτατο Δικαστήριο του Καναδά προέβαλε την εσωτερική όψη της αυτοδιάθεσης και, μάλιστα, τη χαρακτήρισε ως την πρωταρχική εφαρμογή της αυτοδιάθεσης κυρίως όσον αφορά σε μη-αποικιακές καταστάσεις: «Οι αναγνωρισμένες πηγές του διεθνούς δικαίου αποδεικνύουν ότι το δικαίωμα ενός λαού στην αυτοδιάθεση κανονικά πληρούται μέσω της εσωτερικής αυτοδιάθεσης – της επιδίωξης ενός λαού της πολιτικής, οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής του ανάπτυξης εντός του πλαισίου ενός υφισταμένου κράτους. Το δικαίωμα στην εξωτερική αυτοδιάθεση (το οποίο στην περίπτωση αυτή ενδέχεται να λάβει τη μορφή του ισχυρισμού ενός δικαιώματος μονομερούς απόσχισης) ανακύπτει μόνο στις πιο ακραίες περιπτώσεις και, ακόμα και τότε, κάτω από προσεκτικά καθορισμένες συνθήκες [...]». Supreme Court of Canada, *Reference re Secession of Quebec*, 20 August 1998, 2 SCR (1998), §126.

²³⁷ Jennings, R.Y., «Book Review: The Spirit of International Law by David J. Bederman», 97: 3 *AJIL* (2003), 726; Zemanek, K., «The Legal Foundations of the International System: General Course on Public International Law», 266 *HR* (1997), 36, §24.

²³⁸ Vandewoude, C., «The Rise of Self-Determination versus the Rise of Democracy», 2: 3 *Goettingen JIL* (2010), 981-996.

διαδραματίζει πράγματι ηγετικό ρόλο.²³⁹ Τέλος, η αρχή της αυτοδιάθεσης είναι έντονα αλληλένδετη με τα δικαιώματα του ανθρώπου και, παρόλο που το ακριβές περίγραμμα της σχέσης αυτής δεν έχει διερευνηθεί πλήρως, φαίνεται ότι η εν λόγω αρχή είναι απολύτως κατάλληλη για να δώσει μια ισχυρή ώθηση στην προώθηση και προαγωγή των δικαιωμάτων του ανθρώπου.²⁴⁰ Μάλιστα, η υλοποίηση της αρχής της αυτοδιάθεσης έχει πολλάκις χαρακτηριστεί ως *conditio sine qua non* για την αποτελεσματική εγγύηση και τήρηση των ατομικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων.²⁴¹

Σε έναν κόσμο ο οποίος χαρακτηρίζεται τόσο από τη ραγδαία ανάδυση νέων ομάδων με συνεχώς επιταχυνόμενο ρυθμό όσο και από τη διαρκή αναζήτηση ταυτότητας των ομάδων αυτών, η αρχή της αυτοδιάθεσης δύσκολα μπορεί να λειτουργήσει ως απόλυτο και αποκλειστικό δικαίωμα δια του οποίου θα αναδεικνύονται νικητές και ηττημένοι σε περιπτώσεις αντικρουόμενων δικαιωμάτων, αλλά λειτουργεί περισσότερο σαν ομπρέλα για την προστασία της ομάδας.²⁴²

²³⁹ Στη Διακήρυξη της Βιέννης του 1993 διαβάζουμε την ακόλουθη δήλωση: «Η δημοκρατία, η ανάπτυξη και ο σεβασμός για τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις θεμελιώδεις ελευθερίες είναι αλληλένδετα και αμοιβαίως ενισχυόμενα. Η δημοκρατία βασίζεται στην ελεύθερα εκπεφρασμένη βούληση του λαού να καθορίζει το ίδιο πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό και πολιτιστικό του σύστημα και την πλήρη συμμετοχή αυτού σε όλες τις πτυχές της ζωής του. Στο παραπάνω πλαίσιο, η προαγωγή και προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών στο εθνικό και το διεθνές επίπεδο θα πρέπει να είναι οικουμενική και να διεξάγεται χωρίς όρους. Η διεθνής κοινότητα θα πρέπει να υποστηρίζει την ενδυνάμωση και την προώθηση της δημοκρατίας, της ανάπτυξης και του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου σε ολόκληρο τον κόσμο». World Conference on Human Rights, Vienna Declaration and Programme of Action, Vienna, 25 June 1993, 32 ILM (1993), 1666, §8. Βλ., επίσης, Commission on Human Rights, Resolution E/CN.4/RES/2002/72, 25 April 2002, όπου διατυπώνεται με πανομοιότυπο τρόπο η ανωτέρω δήλωση.

²⁴⁰ Hilpold, P., *11 Austrian RIEL (2006), op. cit., supra note 214*, 26. Ο Antonio Cassese περιέγραψε ευφύως τη σχέση δικαιωμάτων του ανθρώπου και αυτοδιάθεσης των λαών μέσα από το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα του 1966: «η αυτοδιάθεση προϋποθέτει ελευθερία της γνώμης και της έκφρασης (Άρθρο 19), ελευθερία του συνεταιρισμού (Άρθρο 22), το δικαίωμα της ψήφου (Άρθρο 25 β) και, πιο γενικά, το δικαίωμα συμμετοχής στη δημόσια ζωή, είτε άμεσα είτε μέσω ελεύθερα επιλεγμένων εκπροσώπων (Άρθρο 25 α). Όποτε τα δικαιώματα αυτά αναγνωρίζονται για τα άτομα, ο λαός ως σύνολο απολαμβάνει το δικαίωμα της εσωτερικής (πολιτικής) αυτοδιάθεσης· όποτε τα δικαιώματα αυτά καταπατούνται, το δικαίωμα των λαών στην αυτοδιάθεση παραβιάζεται». Cassese, A., “The Self-Determination of Peoples”, στο Henkin, L. (ed.), *The International Bill of Rights: The Covenant on Civil and Political Rights*, 1981, 92-113, 97. Αλλά και η Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στο Γενικό της Σχόλιο Νο 12 της 13^{ης} Μαρτίου 1984, περιέγραψε το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση ως «μια απαραίτητη προϋπόθεση για την αποτελεσματική εγγύηση και τήρηση των ατομικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και για την προαγωγή και ενίσχυση των δικαιωμάτων αυτών». Human Rights Committee, General Comment 12: The Right to Self-Determination of Peoples (Article 1), 13 March 1984, Compilation of General Comments and General Recommendations adopted by Human Rights Treaty Bodies, UN Doc HRI/GEN/1/Rev.1, 1994, 12, §1.

²⁴¹ *Ibid.* Human Rights Committee, General Comment 12 (Art. 1), 1984; GA Res A/RES/43/105, 8 December 1988, §1: «η οικουμενική υλοποίηση της αυτοδιάθεσης για όλους τους λαούς [...] συνιστά θεμελιώδη προϋπόθεση για την αποτελεσματική εγγύηση και τήρηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και για τη διατήρηση και προαγωγή των δικαιωμάτων αυτών». Βλ., επίσης, UN Commission on Human Rights, Resolution 3 (XXXI), 11 February 1975 και Opinion No 2, Badinter Arbitration Committee, 11 January 1992, 31 ILM (1992), 1498, §3.

²⁴² Όπως πολύ ωραία έθεσε το ζήτημα η Αφρικανική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και των Λαών: «...τα δικαιώματα των λαών είναι εξίσου σημαντικά με τα ατομικά δικαιώματα. Αξίζουν και πρέπει να προστατεύονται. Το λιγότερο που μπορεί να πει κανείς για τα δικαιώματα των λαών είναι ότι, κάθε μέλος της ομάδας φέρει μαζί του/της τα ατομικά δικαιώματα στην ομάδα, στην κορυφή αυτών που η ομάδα απολαμβάνει στη συλλογικότητά της, δηλαδή κοινά δικαιώματα προς όφελος της κοινότητας, όπως το δικαίωμα στην ανάπτυξη, την ειρήνη, την ασφάλεια, σε ένα υγιές περιβάλλον, στην αυτοδιάθεση και το δικαίωμα στη δίκαιη κατανομή των πόρων». African Commission on Human and Peoples' Rights, *Kevin Mgwanga Gunme et al / Cameroon*, Comm. No. 266/03, 27 May 2009, 26 ACHPR Annual Activity Rep. (Dec 2008–May 2009), §176. Στην ίδια υπόθεση, η Αφρικανική Επιτροπή υπογράμμισε ότι «έχει την υποχρέωση να προστατεύσει την εδαφική ακεραιότητα του εναγόμενου κράτους».

1.4.4 Η αρχή του *uti possidetis juris* και η εδαφική ακεραιότητα των κρατών

Όπως είδαμε, κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα τρία ήταν τα γεγονότα-σταθμοί που σημάδεψαν τη σχέση της αρχής της αυτοδιάθεσης και της εδαφικής κυριαρχίας: το πρώτο ήταν ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος με τη διάλυση της Αυστρο-Ουγγρικής και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας πληθώρας νέων εθνικών κρατών περισσότερο ή λιγότερο κατά μήκος πραγματικών ή υποτιθέμενων εθνικών ορίων· το δεύτερο ήταν η διαδικασία της αποαποικιοποίησης κατά την οποία η αρχή της αυτοδιάθεσης «σκλήρυνε» σε δικαίωμα· το τρίτο αναφέρεται στις διάφορες προσπάθειες προσαρμογής της αυτοδιάθεσης στα μετα-αποικιακά δεδομένα και μεταμόρφωσής της σε ένα εργαλείο γενικής εφαρμογής, αποκομμένο από μια συγκεκριμένη κατάσταση κρίσης.²⁴³ Κάθε στάδιο από τα παραπάνω ενίσχυε ολοένα και περισσότερο την αρχή της εδαφικής κυριαρχίας, η οποία βρήκε σθεναρούς υποστηρικτές τόσο στα ήδη υφιστάμενα όσο και στα νεοσυσταθέντα κράτη.

Ο κεντρικός ρόλος του εδάφους στο διεθνές δίκαιο γίνεται εύκολα αντιληπτός μελετώντας την ανάπτυξη των νομικών κανόνων που διαφυλάττουν το απαραβίαστο αυτού. Το Άρθρο 10 του Συμφώνου της ΚτΕ προέβλεπε ότι τα κράτη-μέλη «αναλαμβάνουν να σέβονται και να διαφυλάττουν έναντι εξωτερικής επίθεσης την εδαφική ακεραιότητα και την υφιστάμενη πολιτική ανεξαρτησία όλων των μελών της Κοινωνίας». Ήδη από το 1928, ο δικαστής Huber παρατήρησε ότι: «η κυριαρχία σε σχέση με ένα μέρος της επιφάνειας του πλανήτη είναι η απαραίτητη νομική προϋπόθεση για τη συμπερίληψη του εν λόγω τμήματος στο έδαφος συγκεκριμένου κράτους».²⁴⁴ Η αρχή του σεβασμού της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών μαζί με την απαγόρευση της επέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις τρίτων κρατών, όπως διακηρύσσονται στα Άρθρα 2 §4 και 2 §7 του Χάρτη του ΟΗΕ αντίστοιχα, αποτελούν δύο από τους κεντρικούς μοχλούς του σύγχρονου διεθνούς συστήματος.²⁴⁵ Στο μεταξύ, η αύξηση των διεθνών οργανισμών και η ανάπτυξη της έννοιας της Κοινής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας

Ως εκ τούτου, η Επιτροπή δεν μπορεί να προβλέψει, να ανεχτεί ή να ενθαρρύνει την απόσχιση, ως μία μορφή αυτοδιάθεσης για το Νότιο Καμερούν. Κάτι τέτοιο θα έθετε σε κίνδυνο την εδαφική ακεραιότητα της Δημοκρατίας του Καμερούν. [...] Η απόσχιση δεν είναι ο μόνος ανοιχτός δρόμος για το Νότιο Καμερούν προκειμένου να ασκήσει το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση. [...] Η Επιτροπή έχει αποδεχτεί ότι η αυτονομία εντός ενός κυρίαρχου κράτους, στο πλαίσιο της αυτοδιοίκησης, της συνομοσπονδίας ή της ομοσπονδίας, με παράλληλη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας του συμβαλλόμενου κράτους, μπορεί να ασκηθεί υπό τον [Αφρικανικό] Χάρτη». *Ibid.* §190-§191. Επιπλέον, βλ. και Shelton, D., “Self-Determination in Regional Human Rights Law: From Kosovo to Cameroon”, *105: 1 AJIL* (2011), 60-81.

²⁴³ Hilpold, P., “Self-Determination in the 21st Century-Modern Perspectives for an Old Concept”, *36:11 Israel YHR* (2006), 247-288.

²⁴⁴ PCA, *Island of Palmas Case (or Miangas) (United States/Netherlands)*, 4 April 1928, RIAA (1928), Vol II, 838.

²⁴⁵ Πέραν του Χάρτη των ΗΕ, η αρχή της εδαφικής ακεραιότητας αναφέρεται σε σωρεία διεθνών συμβατικών κειμένων, όπως στο Χάρτη του Οργανισμού Αμερικανικών Κρατών (Άρθρα 1, 12, 20), την Ιδρυτική Πράξη της Αφρικανικής Ένωσης (Άρθρο 3), την Τελική Πράξη του Ελσίνκι (Αρχές I, II, IV, VIII) και το Χάρτη του Παρισίου. Τα ΗΕ επιβεβαίωσαν την εν λόγω αρχή σε πολλά ψηφίσματα, περιλαμβανομένης της Διακήρυξης για τις Φιλικές Σχέσεις και τη Συνεργασία μεταξύ των Κρατών (A/RES/2625 (XXV) – 24 October 1970, Αρχές I, V §7-§8, VI d) και του Ορισμού της Επίθεσης (A/RES/3314 (XXIX) – 14 December 1974, Άρθρο 1).

στο δίκαιο της θάλασσας και του διαστήματος σε συνδυασμό με παράγοντες όπως η τεχνολογική εξέλιξη και η αλληλεπίδραση των οικονομιών ως απότοκο της παγκοσμιοποίησης, έχουν μειώσει την αποκλειστικότητα της εδαφικής κυριαρχίας του κράτους, που δεν παύει όμως να αποτελεί διαχρονικά έννοια-κλειδί στο διεθνές δίκαιο.

Με πιο γενικούς όρους, η έννοια της εδαφικής ακεραιότητας υποδηλώνει «τα υλικά στοιχεία του κράτους, δηλαδή τους φυσικούς και δημογραφικούς πόρους που ευρίσκονται εντός της επικράτειάς του (έδαφος, θάλασσα και αέρας) και οριοθετούνται από τα σύνορα του κράτους».²⁴⁶ Ειδικότερα, η εδαφική ακεραιότητα αναφέρεται στον αποτελεσματικό έλεγχο και την κατοχή συγκεκριμένου εδάφους.²⁴⁷ Επομένως, η βίαιη απώλεια του ελέγχου από το κράτος μέρους του εδάφους, του αέρα ή της θάλασσας που εμπίπτουν στην αποκλειστική του δικαιοδοσία, συνεπάγεται πλήγμα στην εδαφική ακεραιότητα αυτού. Είναι γενικώς αποδεκτό ότι το δικαίωμα ενός κράτους στο σεβασμό της εδαφικής του ακεραιότητας πηγάζει συνεπεία της κρατικής κυριαρχίας και, ως εκ τούτου, επισημαίνει το απαραβίαστο της κρατικής επικράτειας και περιλαμβάνει το δικαίωμα του κράτους να προστατεύεται έναντι παράνομης επέμβασης και να διατηρεί την ενότητα του εδάφους του με όλα τα νόμιμα μέσα.²⁴⁸

Η σχέση μεταξύ της εδαφικής ακεραιότητας και της αυτοδιάθεσης είναι αμοιβαία, με την έννοια ότι η επιτρεπόμενη άσκηση και το πεδίο εφαρμογής της μίας αρχής θα πρέπει να ερμηνεύεται υπό το φως της άλλης. Η σχέση αυτή διασαφηνίζεται περαιτέρω μέσα από την αρχή *uti possidetis juris*, η οποία ορίζει ότι «τα νέα κράτη θα ανεξαρτητοποιηθούν με τα ίδια σύνορα που είχαν όταν ήταν διοικητικές μονάδες εντός του εδάφους ή των εδαφών μιας αποικιακής δύναμης [...] Η αρχή [...] λειτουργεί στο πλαίσιο της μεταβίβασης κυριαρχίας και της δημιουργίας ενός νέου ανεξάρτητου κράτους και διέπει τη διαδικασία αυτή».²⁴⁹ Η πρακτική αυτή αναπτύχθηκε στο χώρο της Λατινικής Αμερικής στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, με την ανεξαρτητοποίηση των πρώην ισπανικών αποικιών, όπου αποκρυσταλλώθηκε σε μια σειρά διμερών συμφωνιών, καθώς επίσης και σε πολλά από τα εθνικά συντάγματα των νεότευκτων λατινοαμερικανικών κρατών.²⁵⁰ Με την πάροδο των ετών, υπερέβη την αρχική περιφερειακή της εμβέλεια, αποκτώντας τη χροιά γενικής αρχής του δικαίου: «Αυτό που κατέχεις, θα πρέπει να συνεχίσεις να κατέχεις».²⁵¹

²⁴⁶ Rozakis, C.L., “Territorial Integrity and Political Independence”, 10 *EPIL* (1987), 481.

²⁴⁷ Για μια ολοκληρωμένη ανάλυση της έννοιας της εδαφικής κυριαρχίας, καθώς και για τη δημιουργία και τους τρόπους μεταβίβασης αυτής, Brownlie, I., 7th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 54, 105-170.

²⁴⁸ «Κάθε προσπάθεια που στοχεύει στη μερική ή ολική διάρρηξη της εθνικής ενότητας και της εδαφικής ακεραιότητας μιας χώρας είναι ασυμβίβαστη με τους σκοπούς και τις αρχές του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών». GA Res A/RES/1514 (XV), 14 December 1960, §6.

²⁴⁹ Shaw, M.N., “The Heritage of States: The Principle of *Uti Possidetis Juris* Today”, 67: 1 *BYIL* (1996), 97-98.

²⁵⁰ Στη Νότια Αμερική θεωρήθηκαν ως «σύνορα κατά το χρόνο της ανεξαρτησίας» οι διαιρέσεις του 1810, ενώ στην Κεντρική Αμερική εκείνες του 1821. Βλ. αναλυτικά Fabry, M., *Recognizing States: International Society and the Establishment of New States since 1776*, 2010, 66-68.

²⁵¹ ICJ, *Case concerning Sovereignty over Certain Frontier Land (Belgium/Netherlands)*, 20 June 1959, Dissenting Opinion of Judge Moreno Quintana, ICJ Rep (1959), 255. *Ibid.* Dissenting Opinion of Judge Armand-Ugon, ICJ Rep (1959), 240.

Ακολούθησε το κύμα της αποαποικιοποίησης στην Αφρική τις δεκαετίες του 1950 και του '60, όπου η κυρίαρχη τάση ήταν η διατήρηση των αποικιακών συνόρων που υφίσταντο κατά τη στιγμή της ανεξαρτησίας. Η πρακτική αυτή επικυρώθηκε, αν και μάλλον με πλάγιο τρόπο, από τη Διακήρυξη για τη Χορήγηση Ανεξαρτησίας στις Αποικιακές Χώρες και Λαούς του 1960.²⁵² Λίγο αργότερα, υποστηρίχθηκε έμμεσα στο Άρθρο III του Χάρτη του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας²⁵³ -νυν Άρθρο 4 της Ιδρυτικής Πράξης της Αφρικανικής Ένωσης²⁵⁴ και περιελήφθη ρητώς το 1964 σε Ψήφισμα της Συνέλευσης των Αρχηγών Κρατών και Κυβερνήσεων του Οργανισμού.²⁵⁵ Το 1986, το ΔΔ στην υπόθεση της *Συνοριακής Διαφοράς (Burkina Faso/Mali)* επιβεβαίωσε απερίφραστα το γενικό χαρακτήρα της αρχής *uti possidetis juris*: «Από τη στιγμή που τα δύο μέρη [...] ζήτησαν ρητώς την επίλυση της διαφοράς τους στη βάση, συγκεκριμένα, της αρχής του αμετάβλητου των συνόρων που κληρονομήθηκαν από την αποικιοκρατία, το Δικαστήριο δε δύναται να παραβλέψει την αρχή του *uti possidetis juris*, η εφαρμογή της οποίας εγείρει το σεβασμό για το απαραβίαστο των συνόρων. [...] Είναι μια εδραιωμένη αρχή του διεθνούς δικαίου [...] το Δικαστήριο επιθυμεί να τονίσει τη γενική της εμβέλεια [...] Παρόλα αυτά η αρχή δεν είναι ένας ειδικός κανόνας που σχετίζεται αποκλειστικά και μόνο με ένα συγκεκριμένο σύστημα του διεθνούς δικαίου. Είναι μια γενική αρχή, η οποία συνδέεται λογικά με το φαινόμενο της απόκτησης ανεξαρτησίας, όπου αυτό εμφανίζεται. Προφανής σκοπός της είναι να αποτρέψει την ανεξαρτησία και τη σταθερότητα των νέων κρατών να διακινδυνεύσουν από αδελφοκτόνους αγώνες που προκαλούνται από αμφισβητήσεις των συνόρων κατόπιν της απόσυρσης της διοικούσας δύναμης».²⁵⁶

²⁵² GA Res A/RES/1514 (XV), 14 December 1960; Cassese, A., 1995, *op. cit.*, *supra* note 207, 191.

²⁵³ Organization of African Unity, OAU Charter, Addis Ababa, 25 May 1963, available at: http://www.au.int/en/sites/default/files/OAU_Charter_1963_0.pdf.

²⁵⁴ African Union, Constitutive Act of the African Union, Lome, 11 July 2000, available at: http://www.au.int/en/sites/default/files/ConstitutiveAct_EN.pdf, όπου αναφέρεται ξεκάθαρα στο Άρθρο 4(b) ο «σεβασμός των συνόρων που υφίστανται κατά την επίτευξη της ανεξαρτησίας» ως μία από τις αρχές του οργανισμού.

²⁵⁵ «Λαμβάνοντας υπ' όψιν ότι τα συνοριακά προβλήματα συνιστούν ένα σοβαρό και μόνιμο παράγοντα διαφωνιών· Έχοντας επίγνωση της ύπαρξης εξω-αφρικανικών ελιγμών που στοχεύουν στη διαίρεση των αφρικανικών κρατών· Λαμβάνοντας περαιτέρω υπ' όψιν ότι τα σύνορα των κρατών της Αφρικής, την ημέρα της ανεξαρτησίας τους, συνιστούν μια απτή πραγματικότητα [...] 2. Δηλώνει επίσημα ότι όλα τα κράτη μέλη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να σέβονται τα σύνορα που υφίσταντο κατά την επίτευξη της εθνικής τους ανεξαρτησίας». AHG/Res. 16(I), Resolution adopted by the first ordinary session of the Assembly of Heads of State and Government held in Cairo, UAR, from 17 to 21 July 1964.

²⁵⁶ ICJ, *Case Concerning the Frontier Dispute (Burkina Faso/Mali)*, 22 December 1986, Judgment, ICJ Rep (1986), 565, §20. «Τα στοιχεία του *uti possidetis* ήταν σε λανθάνουσα κατάσταση στις πολλές διακηρύξεις των αφρικανών ηγετών στην αυγή της ανεξαρτησίας τους. Οι διακηρύξεις αυτές επιβεβαίωναν τη διατήρηση του εδαφικού *status quo* κατά τη στιγμή της ανεξαρτησίας, και δήλωναν την αρχή του σεβασμού τόσο των συνόρων που πηγάζουν από διεθνείς συμφωνίες, όσο και αυτών που είναι αποτέλεσμα απλών εσωτερικών διοικητικών διαιρέσεων. Ο Χάρτης του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας δεν αγνόησε την αρχή του *uti possidetis*, αλλά αναφέρθηκε μόνο εμμέσως σε αυτή στο Άρθρο 3, σύμφωνα με το οποίο τα κράτη μέλη επιβεβαιώνουν επισήμως την αρχή του σεβασμού της κυριαρχίας και της εδαφικής ακεραιότητας κάθε κράτους. Ωστόσο, στην πρώτη τους διάσκεψη κορυφής ύστερα από τη δημιουργία του οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας, οι αφρικανοί αρχηγοί κρατών, στο ψήφισμά τους AHG/Res. 16(I), που υιοθετήθηκε στο Κάιρο τον Ιούλιο του 1964, σκοπίμως όρισαν και υπογράμμισαν την αρχή του *uti possidetis juris* που περιλαμβάνεται με έμμεσο μόνο τρόπο στο Χάρτη του οργανισμού τους». *Ibid.* 565-566, §22. «Η ουσία της αρχής αυτής έγκειται στον πρωταρχικό της σκοπό της διασφάλισης του σεβασμού των εδαφικών συνόρων κατά τη στιγμή που επετεύχθη η ανεξαρτησία. Τα εδαφικά αυτά σύνορα μπορεί να μην είναι τίποτα περισσότερο από οριοθετήσεις μεταξύ

Η εφαρμογή της εξεταζόμενης αρχής εκτός του αποικιακού πλαισίου εντοπίζεται κυρίως στη διάλυση της πρώην ΕΣΣΔ και της ΟΔΓ.²⁵⁷ Όσον αφορά στην τελευταία, η Επιτροπή Διαιτησίας (Badinter) της ΕΚ για τη Γιουγκοσλαβία τάχθηκε ανεπιφύλακτα υπέρ της άποψης ότι «ανεξαρτήτως συνθηκών, το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση δεν πρέπει να συνεπάγεται αλλαγές στα υφιστάμενα σύνορα κατά τη στιγμή της ανεξαρτησίας (*uti possidetis juris*) εκτός κι εάν τα ενδιαφερόμενα κράτη συμφωνήσουν διαφορετικά»²⁵⁸ και υπογράμμισε ότι «ελλείψει διαφορετικής συμφωνίας, τα προηγούμενα όρια έγιναν σύνορα που προστατεύονται από το διεθνές δίκαιο», κάτι που «πηγάξει από την αρχή του σεβασμού για το εδαφικό *status quo* και από την αρχή του *uti possidetis*».²⁵⁹ Η αρχή του *uti possidetis juris* δεν καθορίζει ποιές οντότητες δικαιούνται το καθεστώς του κυρίαρχου, αλλά προσδιορίζει, κατόπιν της εγκαθίδρυσης αυτών ως *de facto* κρατών, τα σύνορά τους τα οποία θα πρέπει να ταυτίζονται επακριβώς με τα αποικιακά ή τα εσωτερικά διοικητικά τους όρια εντός μιας ομοσπονδίας και όχι να εκτείνονται πέραν αυτών. Έτσι, συνδέθηκε στενά και εξαρτήθηκε από την έννοια του *de facto* κράτους.²⁶⁰ Ειδικότερα, πρωταρχικός της στόχος ήταν η θωράκιση όλων των *de facto* κρατών από πραγματική ή δυνητική εδαφική καταπάτηση από τους γείτονές τους.²⁶¹

Φυσικά, η αρχή του *uti possidetis juris* δεν είναι επαρκής, αλλά ούτε και αρμόδια να δώσει λύση σε όλες τις εδαφικές και τις συνοριακές διαφορές.²⁶² Ούτε οδηγεί αυτομάτως στο «καλύτερο δυνατό» σύνορο. Έχει τις ρίζες της στην ευρύτερη αρχή της εδαφικής σταθερότητας και προτιμάται από τα κράτη ως πρακτική λύση για τη χάραξη διεθνών συνόρων, χωρίς να τα αποτρέπει από τη χάραξη «καταλληλότερων» συνόρων σε οποιαδήποτε στιγμή στο μέλλον. Ενεργοποιείται μόνο σε εκείνες τις περιπτώσεις όπου τα ενδιαφερόμενα μέρη συμφωνούν στην εφαρμογή της ή, εν τη απουσία σχετικής συμφωνίας, εάν δεν έχει επιτευχθεί καμία άλλη συμφωνία αναφορικά με κάποια διαφορετική μέθοδο ή αρχή. Εκεί όπου υπάρχει σχετική

διαφορετικών διοικητικών τμημάτων ή αποικιών, υποκείμενα όλα στον ίδιο κυρίαρχο. Στην περίπτωση αυτή, η εφαρμογή της αρχής του *uti possidetis* είχε ως αποτέλεσμα τη μετατροπή των διοικητικών ορίων σε διεθνή σύνορα με την πλήρη έννοια του όρου». *Ibid.* 566, §23. «[...] η αρχή του *uti possidetis* εφαρμόζεται στο νέο κράτος (ως κράτος) χωρίς αναδρομική ισχύ, αλλά άμεσα και από εκείνη τη στιγμή και μετά. Εφαρμόζεται στο κράτος ως έχει, δηλαδή στη 'φωτογραφία' της υφισταμένης εδαφικής κατάστασης. Η αρχή του *uti possidetis* παγώνει τον εδαφικό τίτλο· σταματά το ρολόι...». *Ibid.* 568, §30.

²⁵⁷ Μία από τις προϋποθέσεις που τέθηκαν από την ΕΚ για την αναγνώριση της κρατικής υπόστασης των πρώην Γιουγκοσλαβικών και σοβιετικών δημοκρατιών ήταν «ο σεβασμός για το απαραβίαστο όλων των συνόρων, τα οποία μπορούν να αλλάξουν μόνο με ειρηνικά μέσα και με κοινή συμφωνία». *EC Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and the Soviet Union*, 16 December 1991, 31 *ILM* (1992), 1486.

²⁵⁸ *Opinion No 2*, Badinter Arbitration Committee, 11 January 1992, 31 *ILM* (1992), 1497-1500.

²⁵⁹ *Opinion No 3*, Badinter Arbitration Committee, 11 January 1992, 31 *ILM* (1992), 1500-1503.

²⁶⁰ Lalonde, S., *Determining Boundaries in a Conflicted World: The Role of Uti Possidetis*, 2003, 237.

²⁶¹ Shaw, M.N., 67: 1 *BYIL* (1996), *op. cit.*, *supra* note 249, 104.

²⁶² Επισημαίνεται ότι το ΔΔ έχει ξεκαθαρίσει ότι η αρχή του *uti possidetis* εφαρμόζεται τόσο σε εδαφικές όσο και σε συνοριακές διαφορές: ICJ, *Land, Island and Maritime Frontier Dispute (El Salvador/Honduras: Nicaragua intervening)*, 11 September 1992, Judgment, ICJ Rep (1992), 387, §42. Βλ. γενικά Kaikobad, K.H., *Interpretation and Revision of International Boundary Decisions*, 2007· Kohen, M., "La Relation Titres/Effectivités dans le Contentieux Territorial à la lumière de la Jurisprudence Récente", 108: 3 *RGDIP* (2004), 561-595· Oxman, B.H., "The Territorial Temptation: A Siren Song at Sea", 100 *AJIL* (2006), 830-851.

ισχύουσα συνθήκη, η συνθήκη αυτή είναι υπεύθυνη για την εξ' ολοκλήρου ρύθμιση του ζητήματος.²⁶³ Τα σύνορα που έχουν καθοριστεί με συνθήκη αποκτούν μόνιμο χαρακτήρα, κάτι που η ίδια η συνθήκη δεν απολαμβάνει απαραίτητως. Ούτως ειπείν, η συνθήκη μπορεί να παύσει να ισχύει, χωρίς όμως να θίγεται σε καμία περίπτωση η συνέχιση των συνόρων ως έχουν.²⁶⁴

Σύμφωνα με το δίκαιο που διέπει τη διαδοχή των κρατών, όταν λαμβάνει χώρα μια αλλαγή στην κυριαρχία, τα υφιστάμενα διεθνή σύνορα του εμπλεκόμενου εδάφους εξακολουθούν να λειτουργούν σύμφωνα με την αρχή της συνέχειας των διεθνών συνόρων, η οποία, κατ' ουσίαν, βασίζεται στον κανόνα της εδαφικής σταθερότητας.²⁶⁵ Εξάλλου, δυνάμει του Άρθρου 62 της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών του 1969, η αρχή της θεμελιώδους μεταβολής των περιστάσεων (*rebus sic stantibus*) δεν εφαρμόζεται σε συνθήκες που εγκαθιδρύουν σύνορα.²⁶⁶ Καθίσταται σαφές ότι, όταν ένα διεθνές σύνορο εγκαθιδρύεται σύμφωνα με τις επιταγές του διεθνούς δικαίου, είτε με συνθήκη είτε ως αποτέλεσμα συναίνεσης, το σύνορο αυτό προστατεύεται και προσλαμβάνει οριστικό και μόνιμο χαρακτήρα. Βεβαίως, ο κανόνας της σταθερότητας δεν αποκλείει τυχόν μεταγενέστερες συνοριακές μεταβολές, αρκεί αυτό να συμβεί μόνο με ειρηνικά μέσα και με συμφωνία μεταξύ των ενδιαφερομένων μερών.²⁶⁷

Σε καμία περίπτωση δε θα πρέπει να συγχέεται ούτε να εξισώνεται η αρχή του *uti possidetis juris* με εκείνη της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών. Η μεν δεύτερη εφαρμόζεται κατόπιν της εγκαθίδρυσης μιας οντότητας ως κράτους κατά το διεθνές δίκαιο και, στο πλαίσιο αυτό, έχει συνεχή χαρακτήρα. Η δε πρώτη έχει προσωρινό χαρακτήρα, καθώς ενεργοποιείται κατά τη στιγμή της μεταβίβασης της κυριαρχίας και, εν τη απουσία συμφωνίας μεταξύ των μερών περί σχετικής ειδικότερης ρύθμισης, «παγώνει» την υφισταμένη κατά το χρόνο της ανεξαρτησίας εδαφική κατάσταση. Ουσιαστικά, η αρχή του *uti possidetis juris* συνδέεται με την εδαφική πτυχή της δημιουργίας ενός κράτους.²⁶⁸ Συγκεκριμένα, είναι υπεύθυνη για την εδαφική οριοθέτηση των κρατών, όπου θα εφαρμοστεί ύστερα η αρχή της εδαφικής ακεραιότητας.

Ωστόσο, η ιδέα της διατήρησης των αποικιακών συνόρων, που αργότερα απέκτησε γενικευμένη εφαρμογή λειτουργώντας ως ασφαλιστική δικλείδα απέναντι στο φόβο έκρηξης συνοριακών διαφορών μεταξύ των νεοϊδρυθέντων κρατών, δεν αποτελεί πανάκεια ούτε είναι άμοιρη προβλημάτων. Έχει ορθώς εκφραστεί η άποψη ότι τα σύνορα των κρατών της

²⁶³ ICJ, *Case Concerning the Territorial Dispute (Libyan Arab Jamahiriya/Chad)*, 3 February 1994, Judgment, ICJ Rep (1994), 38-40, §75-§76.

²⁶⁴ *Ibid.* 37, §73.

²⁶⁵ «Η διαδοχή των κρατών αυτή καθεαυτή δεν επηρεάζει: α) ένα σύνορο που εγκαθιδρύθηκε με συνθήκη ή β) υποχρεώσεις και δικαιώματα που εγκαθιδρύθηκαν με συνθήκη και σχετίζονται με το καθεστώς ενός συνόρου». Vienna Convention on Succession of States in respect of Treaties, 23 August 1978, 1946 UNTS (1996), I-33356, Article 11.

²⁶⁶ Vienna Convention on the Law of Treaties, 23 May 1969, 1155 UNTS (1980), I-18232, Article 62.

²⁶⁷ Shaw, M.N., 6th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 142, 492-520.

²⁶⁸ Επιπροσθέτως με τον ειδικό προσωρινό της χαρακτήρα, επισημαίνεται ότι η αρχή του *uti possidetis juris* δεν ανήκει στο χώρο του αναγκαστικού δικαίου (*jus cogens*), ενώ δε σχετίζεται ούτε με μεταβολές διοικητικών ορίων εντός υφισταμένων κρατών, τις οποίες φυσιολογικά ρυθμίζει το συνταγματικό δίκαιο του αντίστοιχου κράτους.

αφρικανικής ηπείρου -τα οποία στις περισσότερες περιπτώσεις χαράχθηκαν με μηδαμινή προσοχή σε παράγοντες όπως η εθνικότητα, η γεωγραφία, ο παραδοσιακός τρόπος ζωής των διαφόρων φυλών και η ιστορική πραγματικότητα- είναι αμιγώς τεχνητά.²⁶⁹ Όχι μόνο χαράχθηκαν αυθαιρέτως, αλλά μάλιστα έχουν ευρέως αξιολογηθεί ως ξένα και αδικαιολόγητα: «ήταν ακριβώς εξαιτίας της αβεβαιότητας των αποικιακών συνόρων στο γεωγραφικό, ιστορικό και εθνικό τους πλαίσιο, που η αρχή του *uti possidetis juris* λειτουργώντας ως εγγύηση των μεταβιβασθέντων συνόρων έπεσε πάνω σε ένα τέτοιο πρόσφορο έδαφος».²⁷⁰

Αυτό που παραμένει φλέγον ζήτημα σήμερα είναι ο ακριβής προσδιορισμός της σχέσης του *uti possidetis* με την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών και του τρόπου που μπορούν ίσως οι δύο αυτές αρχές να λειτουργήσουν (συμπληρωματικά;) στη μετα-αποικιοκρατική εποχή. Έχουν περάσει σχεδόν τριάντα χρόνια από την παρατήρηση του ΔΔ: «Εκ πρώτης όψεως η αρχή αυτή [του *uti possidetis*] συγκρούεται ξεκάθαρα με μία άλλη, το δικαίωμα των λαών στην αυτοδιάθεση».²⁷¹ Η ανάγκη διατήρησης του εδαφικού *status quo* και η αγωνία για την αποφυγή τυχόν κατακερματισμού εκφράζεται στις ακόλουθες φράσεις: «Η βασική απαίτηση για σταθερότητα προκειμένου να επιβιώσουν, να αναπτυχθούν και να εδραιώσουν σταδιακά την ανεξαρτησία τους σε όλους τους τομείς, προέτρεψε τα αφρικανικά κράτη να συναινέσουν φρονίμως στο σεβασμό των αποικιακών συνόρων και να τον λάβουν υπ' όψιν κατά την ερμηνεία της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών. Έτσι, η αρχή του *uti possidetis* διατήρησε τη θέση της ανάμεσα στις πλέον σημαντικές νομικές αρχές, παρά την προφανή αντίφαση που εξήγησε τη συνύπαρξή της παράλληλα με τους νέους κανόνες».²⁷²

Βρισκόμαστε, λοιπόν, αντιμέτωποι με ένα πεδίο όπου οι ιστορικές και πολιτικές εκτιμήσεις των κρατών κατάφεραν να υπερκεράσουν και να παραμερίσουν στην πράξη τη θεμελιακή αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών, χαλκευοντάς τη με άλλες, «επιτακτικές» ανάγκες. Η ουσία της αντίθεσης του αμετάβλητου των συνόρων με την αυτοδιάθεση έγκειται στο γεγονός ότι ο πληθυσμός που ζει πάνω και γύρω από τα σύνορα του νεοπαγούς κράτους μπορεί να επιθυμεί να επιλέξει διαφορετικό κυρίαρχο ή ακόμη να επιλέξει την ανεξαρτησία ή κάποιο είδος αυτονομίας. Ακριβώς σε αυτό το σημείο, η αρχή της αυτοδιάθεσης παραμένει ζωντανή, αφού μπορεί να έχει σημαντικό αντίκτυπο ακόμα και μετά την επίτευξη της ανεξαρτησίας, όταν δύο πρώην αποικίες ή αποσχισμένα κράτη αποφασίσουν να τροποποιήσουν τα σύνορά τους με

²⁶⁹ Ήδη από το 1890, ο Λόρδος Salisbury είχε δηλώσει: «Ασχοληθήκαμε [...] με τη χάραξη γραμμών πάνω σε χάρτες όπου δεν είχε πατήσει ποτέ το πόδι λευκού ανθρώπου· διαμοιράσαμε μεταξύ μας βουνά και ποτάμια και λίμνες, αλλά παρεμποδιστήκαμε μόνο από το μικρό εμπόδιο ότι ποτέ δεν ξέραμε πού ακριβώς βρίσκονταν αυτά τα βουνά και τα ποτάμια και οι λίμνες». ICJ, *Case Concerning the Territorial Dispute (Libyan Arab Jamahiriya/Chad)*, 3 February 1994, Separate Opinion of Judge Ajibola, ICJ Rep (1994), 52-53, §7-§9.

²⁷⁰ Shaw, M.N., 67: 1 BYIL (1996), *op. cit.*, *supra* note 249, 102.

²⁷¹ ICJ, *Case Concerning the Frontier Dispute (Burkina Faso/Mali)*, 22 December 1986, Judgment, ICJ Rep (1986), 567, §25.

²⁷² *Ibid.* 567, §25-§26.

αμοιβαία συμφωνία, η οποία θα πρέπει να είναι απολύτως σύμφωνη με την ελεύθερα εκφρασμένη βούληση των ενδιαφερομένων πληθυσμών και μπορεί να λάβει τη μορφή δημοψηφίσματος υπό την επίβλεψη μιας διεθνούς ή ανεξάρτητης αρχής.²⁷³

Στη σύγχρονη εποχή, μπορεί εύκολα να ανακύψει σύγκρουση ανάμεσα στις ανωτέρω αρχές στην περίπτωση άσκησης της εξωτερικής αυτοδιάθεσης από μία ομάδα εντός ενός κυρίαρχου κράτους. Η εφαρμογή της αρχής του *uti possidetis* σε μια τέτοια διαδικασία σημαίνει ότι μία ομάδα που συνιστά πλειοψηφία εντός μίας ορισμένης διοικητικής μονάδας ενός κράτους και η οποία δικαιούται εξωτερικής αυτοδιάθεσης -όπως συνέβη στην περίπτωση του ουκρανικού λαού στο πλαίσιο της διάλυσης της πρώην ΕΣΣΔ- έχει το δικαίωμα να ασκήσει το δικαίωμά της αυτό, αλλά πάντοτε σε σχέση με τη δεδομένη διοικητική μονάδα. Δηλαδή, ενώ το δικαίωμα στην εξωτερική αυτοδιάθεση ανήκει στην ομάδα, το εδαφικό πεδίο εφαρμογής ή το αντικείμενο του δικαιώματος αυτού είναι γεωγραφικά περιορισμένο. Στην περίπτωση αυτή, η αντίθεση είναι μόνο φαινομενική, αφού η αρχή του *uti possidetis* λειτουργεί ως μία μορφή άσκησης του δικαιώματος στην εξωτερική αυτοδιάθεση.²⁷⁴

1.4.5 Ο ρόλος της νομιμότητας στη σύγχρονη δημιουργία κράτους

Πριν την εμφάνιση της ιδέας του *jus cogens* στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο στα μέσα της δεκαετίας του 1960, η ακυρότητα της δημιουργίας ενός κράτους πήγαζε κατά τον John Dugard από την αρχή *ex injuria jus non oritur*, σύμφωνα προς την οποία μία πράξη που παραβιάζει θεμελιώδη κανόνα που αφορά στο σύνολο της διεθνούς κοινότητας είναι άκυρη εξ' υπαρχής.²⁷⁵ «Το διεθνές δίκαιο διακρίνει μεταξύ ανυπόστατων πράξεων και πράξεων οι οποίες είναι άκυρες και κενές περιεχομένου εξαιτίας της παρανομίας τους. Παρόλο που καμία από αυτές τις πράξεις δεν έχει έννομο αποτέλεσμα, η διάκριση θα πρέπει να αναφέρεται έστω μόνο προς το σκοπό της νομολογιακής σαφήνειας».²⁷⁶ Προς υποστήριξη της θέσης αυτής, παρατίθεται η οπτική του Hersch Lauterpacht επί του θέματος: «η μη-αναγνώριση βασίζεται στην άποψη ότι οι αντίθετες με το διεθνές δίκαιο πράξεις είναι άκυρες και ως εκ τούτου δεν μπορούν να αποτελέσουν πηγή εννόμου δικαιώματος για τον παραβάτη. Η άποψη αυτή εφαρμόζεται στο διεθνές δίκαιο ως μία εκ των 'γενικών αρχών του δικαίου που αναγνωρίζονται από τα πολιτισμένα έθνη'. Η αρχή *ex injuria*

²⁷³ Cassese, A., 1995, *op. cit.*, *supra* note 207, 192-193.

²⁷⁴ Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra* note 46, 304.

²⁷⁵ Βλ. σχετικά Dugard, J., 3rd edn, 2005, *op. cit.*, *supra* note 139, 89-90 και Dugard, C.J.R., *Recognition and the United Nations*, 1987, 132-134.

²⁷⁶ Ο Dugard αναφέρθηκε στον Guggenheim: «στην περίπτωση της ανυπόστατης πράξης 'η απουσία συγκεκριμένων στοιχείων θεωρείται τόσο σοβαρή ώστε δε συνεπάγεται την ακυρότητα της πράξης, αλλά την ανυπαρξία της'. Από την άλλη, η πράξη η οποία είναι άκυρη εξαιτίας της παρανομίας της πληροί τις απαιτήσεις της συγκεκριμένης πράξης αλλά χάνει την εγκυρότητά της διότι παραβιάζει έναν κανόνα δικαίου στην πορεία». *Ibid.* 1987, 130-131.

jus non oritur αποτελεί ένα από τα θεμελιώδη αξιώματα της νομολογίας. Μία παρανομία δεν μπορεί, κατά κανόνα, να αποτελέσει πηγή εννόμων δικαιωμάτων για τον παραβάτη». ²⁷⁷

Η πρώτη κρίσιμη δοκιμασία της νομιμότητας στη δημιουργία κράτους έλαβε χώρα στις αρχές της δεκαετίας του 1930 με την κατάληψη από την Ιαπωνία της κινεζικής επαρχίας της Μαντζουρίας και την εγκαθίδρυση ενός κράτους-μαριονέτα, καλούμενου Manchukuo. Ο Lauterpacht θεμελίωσε «τη μη-αναγνώριση του Manchukuo ως κράτους» όχι στην παραβίαση του Συμφώνου της ΚτΕ και του Συμφώνου του Παρισιού (Kellogg-Briand) από την Ιαπωνία, αλλά στην παντελή έλλειψη πραγματικής ανεξαρτησίας και στην ουσιαστική εξάρτησή του από την Ιαπωνία· εάν υφίστατο η ανεξαρτησία αυτή, ακόμη και μία παραβίαση του διεθνούς δικαίου δε θα μπορούσε, κατ' αρχήν, να αποτελέσει εμπόδιο για την αναγνώρισή του. ²⁷⁸ Για τον Ti-Chiang Chen, ο οποίος, ομοίως με τον Lauterpacht, προσδιόρισε την αρχή *ex injuria jus non oritur* ως θεμέλιο της μη-αναγνώρισης, το Manchukuo δεν έπρεπε να αναγνωριστεί όχι εξαιτίας μιας παραβίασης του διεθνούς δικαίου, αλλά «επειδή το 'γεγονός' της ύπαρξής του ήταν μια φάρσα». ²⁷⁹ Κατά τον Dugard, η ιαπωνική επίθεση εναντίον της Κίνας κατά παράβαση του Άρθρου 10 της ΚτΕ οδήγησε στην ακυρότητα της όποιας πιθανολογούμενης κρατικής ιδιότητας του Manchukuo. ²⁸⁰ Σύμφωνα με τον Stefan Talmon, το παράδειγμα του Manchukuo επιβεβαιώνει εμμέσως ότι, εάν η παραβίαση του διεθνούς δικαίου από την πλευρά της Ιαπωνίας είχε πράγματι οδηγήσει στην ακυρότητα της νέας οντότητας, δεν ήταν δυνατή η αναγνώριση αυτής ακριβώς λόγω της απουσίας αντικειμένου προς αναγνώριση. ²⁸¹

Βάσει της μεταγενέστερης πρακτικής του ΟΗΕ στις περιπτώσεις της Νότιας Ροδεσίας, των φυλετικών εδαφών Bantustan και της λεγόμενης «Τουρκικής Δημοκρατίας της Βορείου Κύπρου («ΤΔΒΚ») συμπεραίνεται ότι: «τα ψηφίσματα τόσο του Συμβουλίου Ασφαλείας όσο και της Γενικής Συνέλευσης καταδικάζουν τα μη-αναγνωρισμένα κράτη ως 'άκυρα και κενά περιεχομένου', άκυρα και παράνομα, το οποίο αποτελεί ισχυρή απόδειξη ότι στερούνται νομικής ισχύος ως κράτη, όχι επειδή δεν πληρούν τις βασικές απαιτήσεις της κρατικής υπόστασης αλλά διότι η ύπαρξή τους παραβιάζει έναν επιτακτικό κανόνα του διεθνούς δικαίου». ²⁸² Εξίσου κάθετη είναι η στάση των Crawford και Fawcett, που υποστηρίζουν ότι μία πράξη που παραβιάζει συγκεκριμένο θεμελιώδη κανόνα είναι άκυρη και, όταν η παράνομη πράξη συνδέεται άμεσα με την εγκαθίδρυση μιας εδαφικής οντότητας, οδηγεί στην ανυπαρξία της οντότητας ως κράτους. ²⁸³

²⁷⁷ Lauterpacht, H., *Recognition in International Law*, 1947, 420.

²⁷⁸ *Ibid.* 420.

²⁷⁹ Chen, T.C., *The International Law of Recognition: With Special Reference to Practice in Great Britain and the United States*, 1951, 429.

²⁸⁰ Dugard, C.J.R., 1987, *op. cit.*, *supra* note 275, 35.

²⁸¹ Talmon, S., *La Non-Reconnaissance Collective des Etats Illégaux*, 2007, 28.

²⁸² Dugard, C.J.R., 1987, *op. cit.*, *supra* note 275, 131.

²⁸³ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 103-106; Fawcett, J.E.S., "Security Council Resolutions on Rhodesia", 41 *BYIL* (1965-1966), 103-121.

Η ανάλυση των ως άνω επιχειρημάτων συγκλίνει υπέρ μιας κοινής συμφωνίας, μιας γενικευμένης αποδοχής της ύπαρξης ενός νέου κριτηρίου της κρατικής υπόστασης -που έχει να κάνει με την απόκτηση πλήρους διεθνούς νομικής προσωπικότητας- το οποίο δε βασίζεται στην αποτελεσματικότητα, αλλά στη νομιμότητα. Πράγματι, καθόσον η ορολογία των ψηφισμάτων των ΗΕ αναφορικά με τις προαναφερθείσες περιπτώσεις υποδεικνύει την ουσιώδη παρανομία της προέλευσης ως εμπόδιο για την απόκτηση της κρατικής υπόστασης από τις εν λόγω οντότητες, αντί τη μη πλήρωση των παραδοσιακών κριτηρίων του κράτους, είναι δύσκολο να αρνηθεί κανείς ότι ο σεβασμός ορισμένων θεμελιωδών κανόνων -δηλαδή, η «νομιμότητα»- συνιστά ένα ουσιαστικό κριτήριο για την ανάδυση ενός νέου κράτους.

Από τη στιγμή που μία οντότητα πληροί τα κλασικά κριτήρια της κρατικής υπόστασης επί τη βάση της αποτελεσματικότητας, υφίσταται ως αποτελεσματική εδαφική οντότητα. Προκειμένου να γίνει, όμως, κράτος υπό την έννοια του διεθνούς δικαίου, ήτοι η διακριτή αυτή εδαφική οντότητα να αποκτήσει πλήρη διεθνή νομική προσωπικότητα, θα πρέπει να έχει δημιουργηθεί νόμιμα, που σημαίνει ότι η δημιουργία της δε θα πρέπει να έχει συνοδευτεί ούτε να είναι αποτέλεσμα παραβίασης θεμελιωδών κανόνων του διεθνούς δικαίου. Η παραβίαση, λοιπόν, του διεθνούς δικαίου και ιδίως κανόνα που έχει το χαρακτήρα αναγκαστικού δικαίου (*jus cogens*) κατά την ανάδυση μιας νέας οντότητας συνιστά ανυπέρβλητο εμπόδιο για την απόκτηση πλήρους νομικής προσωπικότητας. Έτσι, ενώ υφίσταται στην πραγματικότητα, η οντότητα δεν αποκτά την ιδιότητα του κράτους σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο.²⁸⁴

Αυτό το οποίο προσπαθούμε να αποδείξουμε στην παρούσα ενότητα είναι ότι τα κλασικά κριτήρια του κράτους δεν είναι πλέον επαρκή. Για την ανάδυση ενός νέου κράτους κατά το διεθνές δίκαιο θα πρέπει πλέον απαραίτητως να πληρούνται νέα πρόσθετα κριτήρια της

²⁸⁴ Όπως είδαμε, υπάρχει μια διαφοροποίηση στην ορολογία των διαφόρων μελετητών: ενώ ο Dugard έχει τη γνώμη ότι μία *de facto* οντότητα είναι κράτος αφού πληροί τα παραδοσιακά κριτήρια του κράτους, αλλά χωρίς νομική ισχύ και, ως εκ τούτου, δε συνιστά κράτος κατά το διεθνές δίκαιο, ο Crawford υποστηρίζει ότι δεν υφίσταται καθόλου κράτος. Ο όρος «κράτος», όμως, δεν περιορίζεται απλώς σε μία τυπική σημασιολογική έννοια και η θέση του Dugard δε φαίνεται να συνάδει με την κρατική πρακτική. Για παράδειγμα, στην περίπτωση της Νότιας Ροδεσίας το ΣΑ χρησιμοποίησε εκφράσεις όπως «*παράνομο ρατσιστικό μειονοτικό καθεστώς*» (SC Res S/RES/216, 12 November 1965), «*παράνομη αρχή*» (SC Res S/RES/217, 20 November 1965) και «*παράνομη ανακήρυξη του εδάφους από το παράνομο καθεστώς*» (SC Res S/RES/277, 18 March 1970), αποφεύγοντας πολύ προσεκτικά την όποια διατύπωση του όρου «κράτος». Επιπλέον, στην Απόφαση 424 της 17^{ης} Μαρτίου 1978, το ΣΑ κάλεσε το Ηνωμένο Βασίλειο «*να λάβει άμεσα και αποτελεσματικά μέτρα για να φέρει ταχέως εις πέρας την ύπαρξη του παράνομου ρατσιστικού μειονοτικού καθεστώτος στην επαναστατημένη αποικία της Νότιας Ροδεσίας...*». Είναι σαφές από τα παραπάνω ότι η Νότια Ροδεσία δε θεωρήθηκε ποτέ και με καμία έννοια κράτος από τη διεθνή κοινότητα. Το ίδιο ισχύει και για τα λεγόμενα Homelands της Νότιας Αφρικής, όπου η ΓΣ διατύπωσε όρους όπως «*το ούτως-καλούμενο ανεξάρτητο Transkei*» (GA Res A/RES/31/6A, 26 October 1976) και «*οι ούτως-καλούμενοι 'ανεξάρτητοι' Bantustans*» (GA Res A/RES/32/105N, 14 December 1977). Ο Πρόεδρος του ΣΑ αναφέρθηκε στην «*ούτως-καλούμενη 'ανεξαρτησία' του Venda*» και στους «*ούτως-καλούμενους 'ανεξάρτητους Bantustans'*» (UN Doc, S/13549, 21 September 1979). Όσον αφορά στην «ΤΔΒΚ», η Απόφαση 541 του ΣΑ της 18^{ης} Νοεμβρίου 1983 χρησιμοποιεί τον όρο «*τουρκοκυπριακές αρχές*» και, ακολούθως, η Απόφαση 550 του ΣΑ της 11^{ης} Μαΐου 1984 αναφέρεται στην «*τουρκοκυπριακή ηγεσία*» και στο «*υποτιθέμενο κράτος της Τουρκικής Δημοκρατίας της Βορείου Κύπρου*». Έτσι, αναλύοντας τη γλώσσα των ΗΕ, καταλήγουμε με σιγουριά στο συμπέρασμα ότι οι προαναφερθείσες περιπτώσεις, παρόλο που αναμφισβήτητα υφίσταντο -η «ΤΔΒΚ» εξακολουθεί να υφίσταται- ως αποτελεσματικές *de facto* εδαφικές οντότητες, σε καμία περίπτωση δε θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν «κράτη».

κρατικής υπόστασης, βασισμένα στη νομιμότητα και όχι στην αποτελεσματικότητα, και τα οποία μπορούν να ομαδοποιηθούν κάτω από τον ευρύτερο τίτλο της υποχρέωσης σεβασμού των θεμελιωδών κανόνων του διεθνούς δικαίου, δηλαδή των κανόνων *jus cogens*, κατά τη δημιουργία της νέας οντότητας. Τυχόν παραβίαση των κανόνων αυτών παρακάμπτει την κρατική ιδιότητα. Τα ειδικότερα σύγχρονα κριτήρια της κρατικής υπόστασης, έτσι όπως μπορούν να συναχθούν μέσα από την πρακτική της μη-αναγνώρισης που θα αναλυθεί εκτενώς σε επόμενο κεφάλαιο,²⁸⁵ εντοπίζονται α) στην απαγόρευση της επίθεσης, β) στην απαγόρευση της παραβίασης του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση των λαών και γ) στην απαγόρευση της γενοκτονίας και των συστηματικών φυλετικών διακρίσεων (*apartheid*). Σημειώνεται ότι τα προηγούμενα αναφέρονται με την επιφύλαξη του γεγονότος ότι και οι λοιποί κανόνες αναγκαστικού δικαίου δύνανται να παίζουν θεμελιακό ρόλο στη δημιουργία κράτους στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο, με λογική πάντοτε χρήση και όχι κατάχρησή τους.

Όπως πολύ ορθώς είχε θέσει το ζήτημα ο δικαστής *ad hoc* Κρεέα ήδη από το 1996: «*To jus cogens προετοιμάζει το έδαφος για μια παγκόσμια αλλαγή στις σχέσεις της κρατικής κυριαρχίας στην έννομη τάξη της διεθνούς κοινότητας και για τη δημιουργία συνθηκών με τις οποίες το κράτος δικαίου μπορεί να υπερισχύσει της ελεύθερης βούλησης των κρατών. Ως ένας αντικειμενικός, μη-εξοβελίσσιμος κανόνας, συνιστά μια υλική βάση, ένα κριτήριο για την αμφισβήτηση της νομιμότητας των ατομικών πράξεων στη διεθνή κοινότητα. Ως εκ τούτου, περιορίζει ουσιαστικά τις επιπτώσεις της αποτελεσματικότητας στο διεθνές δίκαιο. Η αποτελεσματικότητα σε ένα σύστημα με καθορισμένη την έννοια της νομιμότητας μπορεί να καταστεί νομικά αποδεκτή μόνο στις περιπτώσεις εκείνες όπου δε συγκρούεται με τους κανόνες που χρησιμεύουν ως κριτήρια της νομιμότητας. Εντός των συντεταγμένων της *de jure* τάξης η αποτελεσματικότητα έναντι της νομιμότητας είναι μία λανθασμένη προσέγγιση, διότι η αποδοχή της αποτελεσματικότητας ως κανόνα 'θα ήταν σα να επέθετε κανείς ένα τσεκούρι στις ίδιες τις ρίζες του δικαίου των εθνών και να κάλυπτε με την κίβδηλη εξουσία του μια άπειρη σειρά διεθνών αδικιών και αδιαφορίας για τις διεθνείς υποχρεώσεις'».²⁸⁶*

²⁸⁵ Βλ. κατωτέρω Κεφάλαιο 2, Ενότητα 2.5.

²⁸⁶ ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia)*, 11 July 1996, Preliminary Objections, Dissenting Opinion of Judge *ad hoc* Κρεέα, ICJ Rep (1996), 709, §43, όπου γίνεται αναφορά στον Verzijl. Verzijl, J.H.W., Vol I, *op. cit.*, *supra* note 158, 1968, 293.

1.5 Συμπεράσματα: Επαναοριοθέτηση της κρατικής υπόστασης;

Όπως προδίδει και ο τίτλος της παρούσης ενότητας, τα κλασικά κριτήρια της Σύμβασης του Μοντεβιδεο, παρόλο που δημιουργούν ένα σαφές και ευέλικτο σχήμα για την αξιολόγηση του κατά πόσο μία οντότητα συνιστά κράτος υπό την έννοια του διεθνούς δικαίου, δεν παρέχουν ξεκάθαρα έναν ικανοποιητικό ορισμό της κρατικής υπόστασης. Κατά τον Th. Grant, το γεγονός ότι τα ανωτέρω κριτήρια διαδραμάτισαν εξέχοντα ρόλο στις προσπάθειες προσδιορισμού της κρατικής υπόστασης καθ' όλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, ίσως αντικατοπτρίζει πιο πολύ την απουσία ενός περισσότερο ικανοποιητικού μοντέλου, παρά την αποτελεσματικότητα των κριτηρίων *per se*.²⁸⁷ Επισημαίνουμε ότι τα παραδοσιακά κριτήρια του εδάφους, του πληθυσμού και της εξουσίας είναι αλληλένδετα και, ως εκ τούτου, θα πρέπει να συντρέχουν ταυτόχρονα προκειμένου να στοιχειοθετηθεί η έννοια του κράτους. Κατά γενική ομολογία, χαρακτηρίζονται ως αντικειμενικά και πρακτικά κριτήρια.²⁸⁸ Ωστόσο, αν και δεν έλειψαν οι σχετικές προσπάθειες, δεν έχει μέχρι σήμερα ευδοωθεί η αναζήτηση ενός κοινά αποδεκτού νομικού ορισμού της κρατικής υπόστασης.

Πράγματι, ο όρος «κράτος»/“state” εμφανίζεται τριάντα έξι φορές μέσα στο κείμενο του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ,²⁸⁹ χωρίς περαιτέρω εννοιολογικές επεξηγήσεις. Μέλη των ΗΕ μπορούν να γίνουν μόνο κράτη (Άρθρο 4 §1). Μόνο κράτη -μέλη των ΗΕ ή μη- δύνανται να υποβάλλουν προς συζήτηση ενώπιον των αρμοδίων οργάνων του συστήματος των ΗΕ ένα θέμα που αναφέρεται στη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας (Άρθρα 11 §2, 35 §2). Επίσης, κάθε διάδικος -μη μέλος των ΗΕ ή του ΣΑ- σε διαφορά που εξετάζεται από το ΣΑ, προκειμένου να έχει το δικαίωμα να μετάσχει, χωρίς δικαίωμα ψήφου, στις σχετικές με την εν λόγω διαφορά συζητήσεις, θα πρέπει οπωσδήποτε να είναι κράτος (Άρθρο 32). Το αυτό ισχύει και για την αποδοχή του Καταστατικού του Διεθνούς Δικαστηρίου των ΗΕ (Άρθρο 93 §2), ενώπιον του οποίου μπορούν να παρίστανται ως διάδικοι μόνο κράτη (ΚΔΔ Άρθρο 34 §1).

²⁸⁷ Grant, Th.D., 1999, *op. cit.*, *supra* note 44, 6.

²⁸⁸ Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra* note 46, 86.

²⁸⁹ Σημειώνεται ότι η σχετική ορολογία διαφέρει μεταξύ των καταστατικών των διεθνών οργανισμών, π.χ. στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο χρησιμοποιείται η λέξη «χώρα»/“country” (“Membership shall be open to other countries at such times and in accordance with such terms as may be prescribed by the Board of Governors...”, Article II, Section 2, Articles of Agreement of the IMF), στον Οργανισμό Τροφίμων και Γεωργίας προτιμάται η λέξη «έθνος»/“nation” (“The Conference may by a two-thirds majority of the votes cast, provided that a majority of the Member Nations of the Organization is present, decide to admit as an additional Member of the Organization any nation which has submitted an application for membership and a declaration made in a formal instrument that it will accept the obligations of the Constitution as in force at the time of admission”, Article II, 2, FAO Constitution), ενώ, αξίζει να αναφερθεί και η περίπτωση του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου όπου η λέξη «κράτος» χρησιμοποιείται με μία ευρύτερη έννοια (“Any State or separate customs territory possessing full autonomy in the conduct of its external commercial relations and of the other matters provided for in this Agreement and the Multilateral Trade Agreements may accede to this Agreement, on terms to be agreed between it and the WTO...”, Article XII, 1, Agreement Establishing the WTO).

Εντύπωση προκαλεί η απουσία ορισμού του κράτους και από το Σχέδιο Διακήρυξης για τα Δικαιώματα και τις Υποχρεώσεις των Κρατών της ΕΔΔ, παρόλο που η έννοια της κρατικής υπόστασης αποτελεί το βασικό αντικείμενο του εν λόγω *soft law* κειμένου.²⁹⁰ Ξεχωρίζουμε την παρατήρηση του Brierly, κατά τη διάρκεια των εργασιών της ΕΔΔ: «Ο ορισμός [του κράτους] θα είναι δύσκολο να θεσπιστεί και [θα είναι] εξαιρετικά αμφιλεγόμενος»· και προσέθεσε: «Η λέξη έχει χρησιμοποιηθεί ευρέως στο γραπτό και τον προφορικό λόγο και το νόημα αυτής έχει γίνει κατανοητό χωρίς ορισμό».²⁹¹ Βεβαίως, η διάχυτη σύλληψη μιας έννοιας κατά προσέγγιση δεν μπορεί να εξομοιωθεί ή να αντικαταστήσει το νομικό ορισμό αυτής, αν και τα λόγια του Brierly απεδείχθησαν απρόσμενα διαχρονικά. Υπέρ της άποψης αυτής τάχθηκε και ο Σπυρόπουλος, με το επιχείρημα ότι: «Καμία εθνική νομοθεσία δεν έχει κρίνει σκόπιμο να ορίσει ένα νομικό πρόσωπο, ενώ, μερικές φορές κρίθηκε απαραίτητος ο προσδιορισμός του τι δεν αποτελεί νομικό πρόσωπο· κατ' αναλογία, δεν ήταν απαραίτητο να οριστεί η έννοια του Κράτους, καθώς μπορεί να χρειαζόταν να καθοριστεί τι δεν είναι Κράτος».²⁹² Εξάλλου, «δεν κρίθηκε απαραίτητος ο ορισμός των εννοιών των 'λαών', των 'εθνών' ή των 'Κρατών' ούτε στο πλαίσιο του Χάρτη, από τη στιγμή που η σημασία των λέξεων αυτών είναι γνωστή· χάριν ευκολίας, θα ήταν φρόνιμο να αποφευχθούν οι προσπάθειες τέτοιου είδους οριοθετήσεων για τους σκοπούς της Διακήρυξης».²⁹³ Λιγότερο αισιόδοξος ήταν ο Scelle, θεωρώντας σχεδόν αδύνατη την επίτευξη ενός οικουμενικά ικανοποιητικού ορισμού του όρου «κράτος»²⁹⁴ και παρέμεινε σταθερός στις θέσεις του, όταν δήλωσε ότι ήταν ενεργός στο χώρο του διεθνούς δικαίου για περισσότερα από πενήντα χρόνια και ακόμη δεν ήξερε τι ήταν ένα κράτος, ενώ αισθανόταν βέβαιος ότι δεν επρόκειτο να το ανακαλύψει πριν πεθάνει.²⁹⁵

Το ζήτημα προέκυψε εκ νέου και κατά τη διαδικασία κατάρτισης της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών.²⁹⁶ Ειδικότερα, ένα προγενέστερο σχέδιο, που καταρτίστηκε από τον Fitzmaurice το Μάρτιο του 1956, προέβλεπε τον κάτωθι σχετικό ορισμό: «Για τους σκοπούς του παρόντος Κώδικα (α) Εκτός από την περίπτωση των οντοτήτων που αναγνωρίζονται ως Κράτη για ιδιαίτερους λόγους, ο όρος 'Κράτος' (Ι) σημαίνει μία οντότητα η οποία συνίσταται από ένα λαό που κατοικεί σε καθορισμένο έδαφος, υπό ένα οργανωμένο σύστημα διακυβέρνησης και η οποία έχει την ικανότητα να συνάπτει διεθνείς σχέσεις που δεσμεύουν την ίδια την οντότητα, είτε άμεσα είτε δια μέσου κάποιου άλλου Κράτους· αλλά αυτό δε θίγει το ζήτημα

²⁹⁰ ILC, Draft Declaration on Rights and Duties of States, YILC (1949). Το κείμενο του Σχεδίου Διακήρυξης προσαρτήθηκε ως παράρτημα στο Ψήφισμα 375 (IV) της ΓΣ της 6^{ης} Δεκεμβρίου 1949.

²⁹¹ YILC (1949), 8th meeting, 22 April 1949, 64-65, §20-§21.

²⁹² *Ibid.* 66, §32.

²⁹³ *Ibid.* 66, §33.

²⁹⁴ Μάλιστα, ο Scelle πρότεινε να περιληφθεί στο σχέδιο διακήρυξης η δήλωση: «Εξυπακούεται ότι η Διακήρυξη, όταν κάνει λόγο για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των Κρατών, αναφέρεται στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των Κυβερνήσεων των οποίων η νομική ικανότητα αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα». *Ibid.* 68, §67.

²⁹⁵ YILC (1950), 52nd meeting, 22 June 1950, 84, §22.

²⁹⁶ Vienna Convention on the Law of Treaties, 23 May 1969, 1155 UNTS (1980), I-18232, 331-512.

των μεθόδων ή το δίαυλο μέσω του οποίου μία συνθήκη για λογαριασμό οποιουδήποτε Κράτους θα πρέπει να τυγχάνει διαπραγμάτευσης – αναλόγως με το καθεστώς αυτού και τις διεθνείς του συνεργασίες· (2) περιλαμβάνει την κυβέρνηση του Κράτους».²⁹⁷ Ακόμη όμως και αυτή η όχι και τόσο αξιωματική απόπειρα ορισμού του κράτους, υπό την έννοια ότι ουσιαστικά επαναλάμβανε αυτούσια τα κλασικά κριτήρια της Σύμβασης του Μοντεβίδεο, χωρίς να προσθέτει κάποιο καινούριο στοιχείο ικανό να ρίξει φως και να ξεδιαλύνει την έννοια της κρατικής υπόστασης, δεν έτυχε θερμής υποδοχής από τη διεθνή κοινότητα. Όπως διευκρινίζεται με εύσημο τρόπο στα ερμηνευτικά σχόλια της ΕΔΔ, «ο όρος 'Κράτος' χρησιμοποιείται ... κατά την έννοια του Χάρτη των ΗΕ, του Καταστατικού του Δικαστηρίου, της Σύμβασης της Γενεύης για το Δίκαιο της Θάλασσας και της Σύμβασης της Βιέννης για τις Διπλωματικές Σχέσεις: δηλαδή, σημαίνει ένα Κράτος για τους σκοπούς του Διεθνούς Δικαίου».²⁹⁸ Ομοίως, ορισμένα μεταγενέστερα σχέδια άρθρων που καταρτίστηκαν από την ΕΔΔ απέτυχαν να προσδιορίσουν τον όρο, ακόμα και αυτά που είχαν ως αντικείμενο σχετικά θέματα, όπως είναι η διαδοχή των κρατών.²⁹⁹

Η διατύπωση ορισμού της έννοιας του κράτους δεν κατέστη εφικτή ούτε στο πλαίσιο του Ψηφίσματος 3314 (XXIX) της ΓΣ της 14^{ης} Δεκεμβρίου 1974 περί του ορισμού της επίθεσης, το Άρθρο 1 του οποίου ορίζει τα εξής: «Επίθεση είναι η χρήση ένοπλης βίας από ένα Κράτος εναντίον της κυριαρχίας, της εδαφικής ακεραιότητας ή της πολιτικής ανεξαρτησίας ενός άλλου Κράτους ή με οποιονδήποτε άλλο τρόπο ασυμβίβαστο με το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, όπως καθορίζεται στον παρόντα ορισμό». Στο επεξηγηματικό σημείωμα που περιλαμβάνεται στο Άρθρο 1 του εν λόγω Ψηφίσματος της ΓΣ διευκρινίζεται ότι: «Στον παρόντα ορισμό, ο όρος 'Κράτος': (α) χρησιμοποιείται χωρίς να θίγονται τα ζητήματα της αναγνώρισης ή το κατά πόσον ένα Κράτος είναι μέλος του ΟΗΕ και (β) περιλαμβάνει την έννοια της 'ομάδας Κρατών', όπου κρίνεται σκόπιμο».

Μολονότι όλες οι επίσημες απόπειρες εκ νέου κωδικοποίησης του όρου «κράτος», μέσω διεθνών οργανισμών και διασκέψεων, απέτυχαν, πιθανότατα για πολιτικούς λόγους, δεν είναι λίγοι οι διεθνολόγοι που τονίζουν την ανάγκη αναθεώρησης των κλασικών κριτηρίων του Μοντεβίδεο. Αν και η διαδικασία βρίσκεται ακόμη εν εξελίξει, φαίνεται ότι, μέσα από τη λανθάνουσα αυτή κινητικότητα της θεωρίας, ορισμένα νέα κριτήρια έχουν αρχίσει διστακτικά

²⁹⁷ YILC (1956), Vol II, Doc A/CN.4/101, 107.

²⁹⁸ YILC (1966), Vol II, 178, 192.

²⁹⁹ Το Άρθρο 2.1.(β) του Σχεδίου Άρθρων για τη Διαδοχή των Κρατών σε σχέση με τις Συνθήκες ορίζει χαρακτηριστικά ότι «ως 'Διαδοχή Κρατών' νοείται η αντικατάσταση ενός Κράτους από άλλο στην κυριαρχία του εδάφους ή στην ικανότητα να συνάπτει συνθήκες σε σχέση με το έδαφος». ILC, Draft Articles on Succession of States in respect of Treaties with commentaries, YILC (1974), Vol II, part one. Βλ., επιπροσθέτως, YILC (1968), Vol II, 90-91; YILC (1970), Vol II, 301-302; YILC (1972), Vol I, 30-31. Η τελευταία αυτή φράση αντικατεστάθη από τη συντακτική επιτροπή ως εξής «...αντικατάσταση ενός Κράτους από άλλο στην ευθύνη για τις διεθνείς σχέσεις της επικράτειας». YILC (1972), Vol I, 270-271. Βλ., τελικώς, Vienna Convention on Succession of States in respect of Treaties, 23 August 1978, 1946 UNTS (1996), I-33356, 3-187, Άρθρο 2.1.(β).

να εγείρονται παράλληλα με εκείνα που διατυπώθηκαν το 1933. Πάντως, τα πιθανά νέα κριτήρια δεν είναι άμοιρα προβλημάτων, καθώς κάποια εξ' αυτών είναι αμφίβολου νομικού καθεστώτος και η πρακτική των κρατών αδυνατεί να παράσχει ικανοποιητικές αποδείξεις για την εύρυθμη λειτουργία τους. Από την άλλη, η ανάδυση νέων κριτηρίων για τον ορισμό του κράτους θολώνει περαιτέρω τη διάκριση ανάμεσα στα κριτήρια της κρατικής υπόστασης και στα κριτήρια της αναγνώρισης.³⁰⁰ Ο Warbrick, αναφερόμενος σε μια δήλωση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας της 15^{ης} Ιανουαρίου 1992, μέσω της οποίας αναγνωρίστηκαν η Κροατία και η Σλοβενία, εφιστά την προσοχή σε «μία τάση να καταστεί δυσχερής η διάκριση μεταξύ της κρατικής υπόστασης και της αναγνώρισης» από τη στιγμή που υπεισέρχονται συμπληρωματικά κριτήρια στον παραδοσιακό ορισμό.³⁰¹

Σύμφωνα με τον Crawford, ο μόνιμος χαρακτήρας ενός κράτους και η αντοχή του στο χρόνο συνδέονται στενά με την έννοια της κρατικής υπόστασης σε μερικές περιπτώσεις. Παρόλα αυτά, η μονιμότητα δε συνιστά κριτήριο της κρατικής υπόστασης, αλλά μπορεί, ενίοτε, να αποτελέσει σημαντική απόδειξη υπέρ της ύπαρξης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων ενός κράτους.³⁰² Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1927 οι ΗΠΑ αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν την Υεμένη επικαλούμενες την άστατη πολιτική κατάσταση και την προκύπτουσα αβεβαιότητα ως προς τη μονιμότητα των πολιτικών οντοτήτων που δημιουργήθηκαν στην αραβική χερσόνησο.³⁰³ Κατά το σχολιασμό του Αμερικανικού Ινστιτούτου Δικαίου, «...ακόμα και όταν μία οντότητα φαίνεται να ικανοποιεί τις απαιτήσεις [της κρατικής υπόστασης] ...τα άλλα κράτη δύνανται να αρνηθούν να την αντιμετωπίσουν ως κράτος όταν οι περιστάσεις δικαιολογούν την αμφιβολία ότι θα συνεχίσει να ικανοποιεί τις απαιτήσεις της κρατικής υπόστασης».³⁰⁴

Διευκρινίζεται, πάντως, ότι το κράτος δεν έχει οριστεί ποτέ ως μία «μόνιμη» οντότητα. Στην πραγματικότητα, ένα κράτος μπορεί να έχει πολύ σύντομη ύπαρξη, υπό τον αποκλειστικό όρο ότι έχει μία αποτελεσματική και ανεξάρτητη κυβέρνηση εν σχέσει προς μια συγκεκριμένη εδαφική περιοχή κι ένα λαό. Έτσι, η Ζανζιβάρη, για παράδειγμα, υπήρξε ανεξάρτητο κράτος και μέλος του ΟΗΕ για μερικούς μόνο μήνες, από τις 16 Δεκεμβρίου 1963 μέχρι τις 26 Απριλίου 1964, οπότε και ενώθηκε με την Τανγκανίκα, σχηματίζοντας το νέο κράτος της Ενωμένης Δημοκρατίας της Τανζανίας. Ακόμη πιο χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Ομοσπονδίας του Μάλι, με χρόνο ζωής μόλις μερικών ημερών, από τις 20 Ιουνίου μέχρι τις 20 Αυγούστου 1960, οπότε και διαιρέθηκε σε δύο χωριστά κράτη, το Μάλι και τη Σενεγάλη. Εξάλλου, όπως

³⁰⁰ Grant, Th.D., 1999, *op. cit.*, *supra* note 44, 83-120.

³⁰¹ Βλ. αναλυτικά Warbrick, C., "Recognition of States", 41: 2 *ICLQ* (1992), 473-482.

³⁰² Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 90-91.

³⁰³ Σημειώνεται ότι η σχετική αναγνώριση χορηγήθηκε μόλις το 1946. Βλ. σχετικά Whiteman, M.M., *Digest of International Law*, Vol II, 240-241.

³⁰⁴ ALI, *Restatement of the Law, Third, Foreign Relations Law of the United States*, 1987, §202 (d).

σημειώνει ο Degan, αναφερόμενος βέβαια στην κατά πολλούς μακροβιότερη πάλαι ποτέ Ενωμένη Αραβική Δημοκρατία, το στοιχείο της παροδικότητας δεν αποτελεί εμπόδιο για τη θεμελίωση της κρατικής υπόστασης: «*Η διάρκεια δε συνιστά προϋπόθεση για την ίδια την ύπαρξη ενός Κράτους*».³⁰⁵

Η σπουδαιότητα που αποδίδεται στο δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των λαών από τη διεθνή κοινότητα, ορμώμενη κυρίως από την περίοδο της αποαποικιοποίησης, συνέβαλε ενδεχομένως σε μία χαλάρωση των κριτηρίων του Μοντεβιδεο.³⁰⁶ Είναι τόσο θεμελιώδες δικαίωμα, ώστε οι οντότητες που εγκαθιδρύονται κατά παράβαση αυτού είναι πολύ πιθανό να στερηθούν της κρατικής υπόστασης. Έτσι, το ΣΑ του ΟΗΕ απαγόρευσε την αναγνώριση της Νότιας Ροδεσίας το 1965, καταδικάζοντας το σφετερισμό της εξουσίας από μία ρατσιστική μειοψηφία και θεωρώντας την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας από την τελευταία ως μη έχουσα καμία νομική ισχύ.³⁰⁷ Η ιστορία επαναλήφθηκε λίγα χρόνια αργότερα, τη δεκαετία του '70, με την απαγόρευση της αναγνώρισης των λεγόμενων Bantustans της Νότιας Αφρικής, ως αποτέλεσμα των συστηματικών ρατσιστικών διακρίσεων της πολιτικής του apartheid.³⁰⁸ Με τον ίδιο τρόπο αντέδρασε ο ΟΗΕ το 1983, χαρακτηρίζοντας τη μονομερή ανακήρυξη ανεξαρτησίας της «ΤΔΒΚ» νομικά άκυρη.³⁰⁹ Βλέπουμε, λοιπόν, ότι το διεθνές δίκαιο βάζει φραγμούς στην αναγνώριση οντοτήτων που δημιουργούνται κατά παράβαση κανόνων *jus cogens* ή, άλλως, κανόνων αναγκαστικού δικαίου.³¹⁰ Οι κανόνες αναγκαστικού δικαίου ορίζονται από τη Σύμβαση της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών ως «*αποδεκτοί και αναγνωρισμένοι από το σύνολο της διεθνούς κοινότητας των κρατών ως κανόνες από τους οποίους καμία παρέκκλιση δεν επιτρέπεται και οι οποίοι μπορούν να τροποποιηθούν μόνο με μεταγενέστερο κανόνα του γενικού διεθνούς δικαίου που έχει τον ίδιο χαρακτήρα*».³¹¹ Έτσι, το διεθνές δίκαιο θέτει όρια στη δράση των κρατών. Παρόλο που δεν υπάρχει γενική συναίνεση ως προς το ποιός κανόνας είναι *jus cogens*, καθώς η Σύμβαση της Βιέννης δεν τους προσδιορίζει, πολλοί νομικοί επιστήμονες συμφωνούν

³⁰⁵ Degan, V.-J., “Création et Disparition de l’État (à la Lumière du Démembrement de Trois Fédérations Multiethniques en Europe)”, 279 *HR* (1999), 220.

³⁰⁶ Kirgis, F.L., “The Degrees of Self-Determination in the United Nations Era”, 88 *AJIL* (1994), 304-310.

³⁰⁷ SC Res S/RES/217, 20 November 1965, §6: Το ΣΑ «*καλεί όλα τα κράτη να μην αναγνωρίσουν αυτή την παράνομη αρχή και να μη συνάψουν διπλωματικές ή άλλες σχέσεις μαζί της*».

³⁰⁸ SC Res S/RES/402, 22 December 1976, §1: «*Υποστηρίζει το Ψήφισμα της Γενικής Συνέλευσης 31/6 Α, το οποίο, μεταξύ άλλων, καλεί όλες τις Κυβερνήσεις να αρνηθούν κάθε μορφή αναγνώρισης στο ούτως-καλούμενο ανεξάρτητο Transkei και να απόσχουν από το να έχουν οποιεσδήποτε συναλλαγές με το ούτως-καλούμενο ανεξάρτητο Transkei ή άλλους bantustans*».

³⁰⁹ SC Res S/RES/541, 18 November 1983, §7: «*Καλεί όλα τα Κράτη να μην αναγνωρίσουν άλλο Κυπριακό Κράτος από τη Δημοκρατία της Κύπρου*».

³¹⁰ Το ΔΔ της Χάγης, στη Γνωμοδότησή του για τη Συμβατότητα με το Διεθνές Δίκαιο της Μονομερούς Ανακήρυξης Ανεξαρτησίας του Κοσόβου, τόνισε *inter alia* ότι η παρανομία των ανακηρύξεων ανεξαρτησίας της Νότιας Ροδεσίας, της βορείου Κύπρου και της Σερβικής Δημοκρατίας δεν πηγάζει από το μονομερή τους χαρακτήρα αυτό καθεαυτό, αλλά «*από το γεγονός ότι ήταν [...] συνδεδεμένες με παράνομη χρήση βίας ή άλλες κατάφωρες παραβιάσεις κανόνων του γενικού διεθνούς δικαίου, ιδίως εκείνων αναγκαστικού χαρακτήρα (jus cogens)*». ICJ, *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in respect of Kosovo*, 22 July 2010, Advisory Opinion, ICJ Rep (2010), 437, §81.

³¹¹ Vienna Convention on the Law of Treaties, 23 May 1969, 1155 UNTS (1980), I-18232, Article 53.

ότι, υπό το φως της κρατικής πρακτικής, οι κανόνες αυτοί περιλαμβάνουν -χωρίς η κατηγοριοποίηση αυτή να είναι εξαντλητική- την απαγόρευση της δουλείας, της πειρατείας, της γενοκτονίας και της χρήσης βίας -με την εξαίρεση της νόμιμης άμυνας-, ενώ πιο αμφιλεγόμενες είναι οι απόψεις γύρω από το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση.³¹²

Ο Υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ William M. Evarts, σε ένα γράμμα ημερομηνίας 2^{ας} Αυγούστου 1877, είχε γράψει ότι: «*Εάν μία κυβέρνηση ομολογεί ότι είναι ανίκανη ή απρόθυμη να συμμορφωθεί με τις διεθνείς υποχρεώσεις οι οποίες πρέπει να υπάρχουν μεταξύ των εγκαθιδρυμένων κυβερνήσεων των φιλικά διακειμένων Κρατών, θα ομολογήσει, ως εκ τούτου, ότι δεν έχει το δικαίωμα να αντιμετωπίζεται ή να αναγνωρίζεται ως μία κυρίαρχη και ανεξάρτητη δύναμη*».³¹³ Η θέση αυτή στάθηκε αφορμή για να ακούγεται κατά καιρούς το επιχείρημα ότι η ικανότητα ή η προθυμία ενός κράτους να εφαρμόζει τους κανόνες του διεθνούς δικαίου συνιστά κριτήριο της υπόστασής του. Όπως πολύ ορθά επισημαίνει ο Crawford, δε θα πρέπει να γίνεται σύγχυση μεταξύ της αναγνώρισης και της ιδιότητας του κράτους αυτής καθ' εαυτήν, καθώς το ζήτημα επί του προκειμένου δεν είναι η ικανότητα υπακοής στο διεθνές δίκαιο, αλλά η ικανότητα διατήρησης των κρατικών αρχών.³¹⁴ Η αναφορά στο διεθνές δίκαιο σε ένα τέτοιο πλαίσιο μπερδεύει περισσότερο τα πράγματα, γι' αυτό και θα πρέπει να είναι διακριτή από την έννοια της κρατικής υπόστασης. Η τυχόν ανικανότητα ή, ακόμα περισσότερο, η απροθυμία εφαρμογής των διεθνών κανόνων μπορεί να αποτελέσει αιτία άρνησης της αναγνώρισης ενός κράτους, όπως ακριβώς και η απροθυμία εκπλήρωσης των υποχρεώσεων που απορρέουν από τον Καταστατικό Χάρτη του ΟΗΕ δύναται να αποτελέσει λόγο μη αποδοχής στα ΗΕ.³¹⁵

Η πρακτική των ΗΠΑ έχει κατά καιρούς ταχθεί υπέρ της θέσης ότι «για να υπάρξει Κράτος κατά την έννοια του διεθνούς δικαίου, θα πρέπει οι κάτοικοι της επικράτειας αυτού να έχουν φθάσει σε ένα βαθμό πολιτισμού που να τους επιτρέπει να τηρούν σε σχέση με τον έξω κόσμο εκείνες τις αρχές του δικαίου οι οποίες θεωρούνται ότι διέπουν τα μέλη της διεθνούς κοινότητας στις σχέσεις μεταξύ τους».³¹⁶ Είναι σαφές ότι τα θεμέλια της άποψης αυτής είναι σαθρά, δεδομένου ότι, από τη στιγμή που δεν υπάρχει μία ευρέως αποδεκτή κλίμακα μέτρησης του επιπέδου το οποίο έχει αγγίξει ο πολιτισμός εκάστου κράτους της διεθνούς κοινότητας, επηρεάζονται σε πολύ μεγάλο βαθμό από το στοιχείο της υποκειμενικότητας.³¹⁷ Κατά τον Gong, «η υποκειμενική φύση της διαδικασίας της αναγνώρισης και το πολιτικό στοιχείο που ενυπάρχει

³¹² Cassese, A., 1995, *op. cit.*, *supra* note 207, 133-140.

³¹³ Whiteman, M.M., Vol II, *op. cit.*, *supra* note 303, 72-73 και 78-82.

³¹⁴ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 91-92.

³¹⁵ Ειδικότερα, Lauterpacht, H., 1947, *op. cit.*, *supra* note 277, 109-114· Chen, T.C., 1951, *op. cit.*, *supra* note 279, 61-62 και Charpentier, J., *La Reconnaissance Internationale et l'Évolution du Droit des Gens*, 1956, 289-290.

³¹⁶ Hyde, C.C., *International Law; Chiefly Interpreted and Applied by the United States*, 2nd edn, 1947, 1, 23, 127-129.

³¹⁷ Περί του κριτηρίου του πολιτισμού στο διεθνές δίκαιο γενικότερα, βλ. Anghie, A., 'Finding Peripheries: Sovereignty and Colonialism in Nineteenth-Century International Law', 40: *1 Harvard ILJ* (1999), 20-38 και Fidler, D.P., 'The Return of the Standard of Civilization', 2: *1 Chicago JIL* (2001), 137-157.

στο κριτήριο του 'πολιτισμού' θέτουν τις ευρωπαϊκές δυνάμεις στην πάντοτε ισχυρή και κάποιες φορές δύσκολη θέση να πρέπει να κρίνουν τις ίδιες τους τις υποθέσεις». ³¹⁸ Από την οπτική της νομολογίας, ο πολιτισμός απερρίφθη ως κριτήριο της κρατικής υπόστασης από το Ανώτατο Δικαστήριο της Αυστραλίας για το λόγο ότι δεν μπορεί να εφαρμοστεί στην πράξη με αμεροληψία: «Ένα δόγμα του κοινού δικαίου, το οποίο βασίζεται στις άδικες διακρίσεις όσον αφορά στην απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων, απαιτεί επανεξέταση. Είναι αντίθετο τόσο προς τα διεθνή πρότυπα, όσο και προς τις θεμελιώδεις αξίες του κοινού μας δικαίου, να εδραιωθεί ένας μεροληπτικός κανόνας ο οποίος, εξαιτίας της υποτιθέμενης θέσης στην κλίμακα της κοινωνικής οργάνωσης των αυτοχθόνων μιας εγκατεστημένης αποικίας, δεν τους επιτρέπει να καταλάβουν την παραδοσιακή τους γη». ³¹⁹ Όπως, άλλωστε, είχε παρατηρήσει πολύ νωρίτερα ο Smith: «Το διεθνές δίκαιο προϋποθέτει, όχι κάποια κοινή πίστη ή κουλτούρα, αλλά ένα ορισμένο ελάχιστο τάξης και σταθερότητας». ³²⁰

Με έναυσμα την ως άνω διαπίστωση του Smith, περνάμε στο επόμενο επιχείρημα, βάσει του οποίου η νομιμότητα ή τουλάχιστον η ύπαρξη ορισμένων βασικών κανόνων που καθιστούν εφικτή τη δημιουργία έννομης τάξης, συνιστά χρήσιμο κριτήριο για την ύπαρξη ενός κράτους. ³²¹ Η έννομη τάξη συνδέεται άρρηκτα, δίχως αμφιβολία, με το κριτήριο της εξουσίας, όμως, υπάρχουν σοβαροί ενδοιασμοί αναφορικά με την αυτόνομη ύπαρξη αυτής ως ξεχωριστού κριτηρίου της κρατικής υπόστασης. Όπως έχει ήδη αναφερθεί και σε προηγούμενη ενότητα, η παράνομη, μέσω επανάστασης, αλλαγή του Συντάγματος δεν επηρεάζει αυτή καθ' εαυτή τη συνέχεια του κράτους. Εξάλλου, ένα κράτος, κατά τη στιγμή της δημιουργίας του, μπορεί να έχει μόνο στοιχειώδες ή αποσπασματικό νομικό σύστημα. Ακόμη, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, μπορεί να μην υπάρχει τίποτα περισσότερο από μία διάχυτη επιθυμία αποδοχής του συστήματος που πρόκειται να εγκαθιδρυθεί από μία συντακτική συνέλευση. ³²² Ιδιαίτερη είναι η περίπτωση μιας ομοσπονδίας, που διαθέτει μεν μία διεθνή νομική προσωπικότητα, όμως συντίθεται από διάφορα αλληλοσυνδεόμενα νομικά συστήματα, τα οποία χαρακτηρίζονται από περίπλοκη αλληλεπίδραση, χωρίς να υπερισχύει το ένα έναντι του άλλου. Από την άλλη, μία οντότητα όπως η ΕΕ, που ενσωματώνει ένα ανεπτυγμένο και αποτελεσματικό νομικό σύστημα, είναι τόσο ανεξάρτητη από τα κράτη-μέλη της τόσο σε θέματα ιδίων πόρων όσο και σε μηχανισμούς επιβολής των πολιτικών της, ώστε να χαρακτηρίζεται ως υπερεθνικός οργανισμός. ³²³

³¹⁸ Gong, G.W., *The Standard of 'Civilization' in International Society*, 1984, 61.

³¹⁹ High Court of Australia, *Mabo v. Queensland (No 2)*, 3 June 1992, 112 I.L.R. (1999), 491.

³²⁰ Smith, H.A., *Great Britain and the Law of Nations*, Vol I, 1932, 8. Βλ. σχετικά και Chen, T.C., *The International Law of Recognition: With Special Reference to Practice in Great Britain and the United States*, 1951, 60.

³²¹ Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra* note 46, 151-158.

³²² Στην κατηγορία αυτή εμπίπτει το παράδειγμα της Αυστρίας του 1918. Marek, K., 1968, *op. cit.*, *supra* note 111, 202.

³²³ Δανειζόμαστε ένα απόσπασμα από τη διανυγή ανάλυση του Θ. Χριστοδουλίδη περί υπερεθνικών οργανισμών: «Η αμεσότητα της ασκήσεως των εξουσιών -δηλαδή η ικανότητα των υπερεθνικών οργανισμών να απευθύνονται απ'»

Από τις προαναφερθείσες περιπτώσεις προκύπτει ότι το στοιχείο της έννομης τάξης αδυνατεί να σταθεί από μόνο του ως κριτήριο της κρατικής υπόστασης. Η εξήγηση δίδεται ξεκάθαρα από τον Kelsen: «Ως πολιτικός οργανισμός, το κράτος είναι μια έννομη τάξη. Αλλά δεν είναι κράτος κάθε έννομη τάξη. [...] Το κράτος είναι μία σχετικά συγκεντρωτική έννομη τάξη. [...] Η έννομη τάξη της πρωτόγονης κοινωνίας και αυτή του γενικού διεθνούς δικαίου συνιστούν εντελώς αποκεντρωμένα περιοριστικά συστήματα και, επομένως, δεν είναι κράτη. [...] Κατά την παραδοσιακή θεωρία, το κράτος συνίσταται από τρία στοιχεία, το λαό του κράτους, το έδαφος του κράτους και την ούτως καλούμενη εξουσία του κράτους, ασκούμενη από μία ανεξάρτητη κυβέρνηση. Και τα τρία αυτά στοιχεία μπορούν να προσδιοριστούν μόνο νομικά, που σημαίνει ότι μπορούν να γίνουν κατανοητά μόνο ως εγκυρότητα και ως σφαίρες εγκυρότητας μιας έννομης τάξης».³²⁴

Κατά καιρούς, έχει συνδεθεί και ο σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου με τη δημιουργία του κράτους, με την έννοια ότι μία οντότητα που αδυνατεί ή δεν είναι διατεθειμένη να σέβεται και να εφαρμόζει απαρέγκλιτα τα δικαιώματα του ανθρώπου και, ιδίως, το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση θα πρέπει να αποκλείεται από την ιδιότητα της κρατικής υπόστασης.³²⁵ Ανιχνεύοντας τη σχετική πρακτική των κρατών, βρίσκουμε παραδείγματα που επιβεβαιώνουν την ύπαρξη ενός συνδέσμου μεταξύ της αναγνώρισης ενός νέου κράτους και της συμμόρφωσης αυτού με τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα. Βεβαίως, απαιτείται πολύ μεγάλη προσοχή εν προκειμένω, λόγω της λεπτής διαχωριστικής γραμμής μεταξύ της αναγνώρισης και της δημιουργίας ενός νέου κράτους. Ειδικότερα, ύστερα από τη διάλυση της πρώην ΕΣΣΔ καθώς και της ΣΟΔΓ, τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας ξεκαθάρισαν ότι ο σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για την αναγνώριση των ισχυρισμών περί ανεξαρτησίας των δημοκρατιών της πρώην σοβιετικής αυτοκρατορίας και της πρώην Γιουγκοσλαβίας.³²⁶ Παρόλα αυτά, από τα ανωτέρω παραδείγματα δεν προκύπτουν πειστικές και σαφείς αποδείξεις που να επιτρέπουν την αναγωγή του σεβασμού προς τα

ευθείας, χωρίς την κρατική παρέμβαση, με νομοθετικές και διοικητικές πράξεις ή δικαστικές αποφάσεις στα άτομα ή τις επιχειρήσεις και ακόμη να ελέγχουν την εκτέλεση των πράξεων και αποφάσεων αυτών- συνιστά το πρώτο και πιο σημαντικό διακριτικό χαρακτηριστικό των ανωτέρω οργανισμών. Η άμεση άσκηση των εξουσιών από τους υπερεθνικούς οργανισμούς, που καταργεί το κρατικό δικαιοθετικό μονοπώλιο, συντελείται μόνο με τη συναίνεση των κρατών μελών, η οποία έχει a priori χορηγηθεί με την αποδοχή της ιδρυτικής συνθήκης και στο πλαίσιο του λειτουργικού πεδίου που προδιαγράφουν οι σχετικές καταστατικές διατάξεις. [...] Το δεύτερο διακριτικό χαρακτηριστικό των υπερεθνικών οργανισμών πρέπει να αναζητηθεί στην αυτονομία της εξουσίας τους υπό την έννοια της 'διακρίσεώς της από την εξουσία των κρατών μελών, κατά τρόπο που να επιτρέπει την αποκλειστική εξυπηρέτηση του αναγνωριζόμενου ως κοινού σκοπού'. [...] Για την ολοκλήρωση της εξατομικεύσεως από νομική άποψη των υπερεθνικών οργανισμών, πρέπει, ακόμη, να αναφερθεί η οικονομική αυτονομία που απολαμβάνουν...». Βλ. Χριστοδουλίδης, Θ., *Εισαγωγή στη Διεθνή Οργάνωση*, 1984, 77-78.

³²⁴ Kelsen, H., *The Pure Theory of Law*, 2nd edn, 1967, 286-287.

³²⁵ Kreijen, G., *State Failure, Sovereignty and Effectiveness: Legal Lessons from the Decolonization of Sub-Saharan Africa*, 2004, 23-24.

³²⁶ EC Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and the Soviet Union, 17 December 1991, 31 ILM (1992), 1486. Βλ., επίσης, σχετικά Türk, D., "Recognition of States: A Comment", 4 *EJIL* (1993), 66-71 και Grant, Th.D., 37 *Columbia JTL* (1999), *op. cit.*, *supra* note 52, 440-457.

δικαιώματα του ανθρώπου γενικότερα σε κριτήριο της κρατικής υπόστασης.³²⁷ Πράγματι, τα δικαιώματα του ανθρώπου δε φαίνεται να σχετίζονται ούτε με τη συνεχιζόμενη ύπαρξη των κρατών. Είναι γεγονός ότι αρκετά κράτη σε όλο τον κόσμο παραβιάζουν τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα. Εν τούτοις, όπως αποδεικνύεται από την πρακτική της διεθνούς κοινότητας, οι εν λόγω παραβιάσεις *per se* δεν εγείρουν σοβαρές αμφιβολίες γύρω από την κρατική ιδιότητα. Όπως, πολύ ωραία, έθεσε το ζήτημα ο Dugard: «...εάν η συστηματική άρνηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος συμμετοχής στην κυβέρνηση μέσω ελεύθερων εκλογών, πρόκειται να καταστεί εμπόδιο για την κρατική υπόσταση, αυτό θα σήμαινε ότι πολλά κράτη θα έπαυαν να χαρακτηρίζονται ως κράτη και θα έρχονταν αντιμέτωπα με την ανάκληση της αναγνώρισης».³²⁸

Πολύ συχνά έχει υποστηριχθεί από τη θεωρία ότι ακόμη και η αναγνώριση συνιστά προαπαιτούμενο της κρατικής υπόστασης. Το κρίσιμο ερώτημα του κατά πόσον κάτι τέτοιο ευσταθεί, βρίσκεται στον πυρήνα της διαμάχης μεταξύ των υποστηρικτών της συστατικής θεωρίας περί αναγνώρισης και των υποστηρικτών της δηλωτικής θεωρίας, που πρόκειται να εξετασθεί εκτενώς σε επόμενη ενότητα. Στο σημείο αυτό, θα περιοριστούμε στη διαπίστωση ότι, υπό το φως της γενικώς αποδεκτής πρωτοκαθεδρίας του δηλωτικού χαρακτήρα της αναγνώρισης στη σύγχρονη πρακτική των κρατών, είναι δύσκολο να υποστηρίξει κανείς με βάσιμα επιχειρήματα ότι η αναγνώριση συνιστά ένα ευρέως αποδεκτό κριτήριο της κρατικής υπόστασης. Η πλέον ρεαλιστική άποψη είναι ότι, παρόλο που η αναγνώριση δε δύναται να αποτελέσει ένα αυτόνομο κριτήριο για τον ορισμό της έννοιας του κράτους, δεν είναι εύκολο να απορριφθεί ως καθοριστικός παράγοντας σε εξαιρετικές, «οριακές» περιπτώσεις.³²⁹ Σε κάθε περίπτωση, πάντως, μία οντότητα δε συνιστά κράτος επειδή αναγνωρίζεται· αντιθέτως, αναγνωρίζεται επειδή πληροί τα κριτήρια του κράτους. Κλείνουμε με τη θέση του Αμερικανικού Ινστιτούτου Δικαίου επί του ζητήματος: «Μία οντότητα η οποία δεν έχει αναγνωριστεί ως Κράτος αλλά ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της αναγνώρισης, έχει τα δικαιώματα του Κράτους κατά το διεθνές δίκαιο σε σχέση με ένα Κράτος που δεν την αναγνωρίζει».³³⁰

³²⁷ Προς την κατεύθυνση αυτή συγκλίνουν, μεταξύ άλλων, οι Grant, Sørensen και Dugard. *Ibid.* Grant, Th.D., 37 *Columbia JTL* (1999), 444-445; Sørensen, G., “Sovereignty: Change and Continuity in a Fundamental Institution”, 47: 3 *Political Studies* (1999), 596; Dugard, J., 3rd edn, 2005, *op. cit.*, *supra* note 139, 89.

³²⁸ *Ibid.* Dugard, J., 3rd edn, 2005, 89.

³²⁹ Αναφέρεται ενδεικτικά η οριακή από πλευράς συμμόρφωσης με το διεθνές δίκαιο, πλην πραγματική, περίπτωση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, η οποία αναγνωρίστηκε ως ανεξάρτητο κράτος σε μία χρονική στιγμή όπου ήταν ξεκάθαρο ότι είχε ουσιαστικές ελλείψεις στο επίπεδο των κυβερνητικών θεσμών. Ξεχωριστή κατηγορία αποτελεί η κραυγαλέα περίπτωση της αναγνώρισης του Κοσόβου, η οποία θα εξετασθεί αναλυτικά κατωτέρω. Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra* note 46, 414-418. Βλ., επιπλέον, Rich, R., “Recognition of States: The Collapse of Yugoslavia and the Soviet Union”, 4 *EJIL* (1993), 36-65 και Greig, D., “‘International Community’, ‘Interdependence’ and All That... Rhetorical Correctness?”, στο Kreijen, G. (ed.), *State, Sovereignty and International Governance*, 2002, 521-605.

³³⁰ ALI, Restatement of the Law, Second, Foreign Relations Law of the United States, 1965, §107.

Συνοψίζοντας, μετά την προηγηθείσα ανάλυση καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι, με την ιδιαίτερη εξαίρεση της άσκησης του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των λαών στο πλαίσιο της αποαποικιοποίησης, τα λοιπά νέα κριτήρια που εξετάσαμε, συμπληρωματικά προς τα παραδοσιακά κριτήρια της Σύμβασης του Μοντεβίδεο, δε βρίσκουν επαρκές έδαφος στη σύγχρονη πρακτική των κρατών, ικανό να δικαιολογήσει την αποδοχή αυτών ως αποτελεσματικών κριτηρίων της κρατικής υπόστασης. Αν και δε μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι ορισμένα εξ' αυτών διαδραματίζουν ενίοτε ξεχωριστό και, σε ορισμένες περιπτώσεις, καθοριστικό ρόλο για τον προσδιορισμό της έννοιας του κράτους, κατά κανόνα τα κριτήρια αυτά συνδέονται με περιφερειακά προβλήματα και ιδιαιτερότητες και, ως εκ τούτου, δεν καθίσταται δυνατή η ευρεία αποδοχή τους από το σύγχρονο διεθνές δίκαιο.

Κεφάλαιο 2. Αναγνώριση κράτους

2.1 Έννοια και περιεχόμενο

Η διεθνής κοινότητα συνιστά μία διαρκώς μεταβαλλόμενη οντότητα, τόσο ποιοτικά όσο και ποσοτικά. Νέα κράτη δημιουργούνται, ενώ παλαιότερα διαλύονται. Νέες κυβερνήσεις συστήνονται, την ίδια στιγμή που σε διαφορετικά μέρη του πλανήτη καθεστώτα επιβάλλονται με τη βία και ανταρσίες ή εμπόλεμες καταστάσεις λαμβάνουν χώρα σε περιοχές που ελέγχονται από νόμιμες κυβερνήσεις. Η νομική βαρύτητα που έχουν γεγονότα όπως τα παραπάνω είναι τεράστια. Έτσι, η νομιμοποίηση πράξεων ή καταστάσεων μέσω τη πράξης της αναγνώρισης έχει εξαιρετικά αυξημένη σημασία τόσο σε διεθνές όσο και σε εσωτερικό επίπεδο για κάθε κράτος. Τα υφιστάμενα κράτη καλούνται να αποφασίσουν σχετικά με τη στάση που θα τηρήσουν απέναντι στις ανακατατάξεις αυτές, εάν δηλαδή θα αναγνωρίσουν τις νέες οντότητες, καθώς και ποιά νομική μορφή θα λάβει αυτή η αναγνώριση.

Η αναγνώριση κράτους, ως νομική έννοια, αποτέλεσε διαχρονικά σημείο τριβής στους κύκλους νομικών και διεθνολόγων ως προς το ακριβές περιεχόμενο αυτής, καθώς και ως προς τις προϋποθέσεις ενεργοποίησής της. Μέχρι τα μέσα του 18^{ου} αιώνα επικρατούσε η αντίληψη της απόλυτης υπεροχής της κρατικής κυριαρχίας εντός συγκεκριμένης εδαφικής επικράτειας. Η υπέρτατη εξουσία (*suprema potestas*) πήγαζε εκ των έσω, επομένως, δε χρειαζόταν κανενός είδους αναγνώριση από τρίτα κράτη για τη θεμελίωσή της.³³¹ Θιασώτης της λογικής αυτής υπήρξε ο Pufendorf, επισημαίνοντας ότι «...ένας βασιλιάς δεν οφείλει την κυριαρχία και το μεγαλείο του σε κανέναν άλλον πέραν του βασιλείου του, οπότε δε χρειάζεται να λάβει τη συγκατάθεση και την έγκριση άλλων βασιλιάδων ή κρατών προκειμένου να μπορέσει να ανακηρυχθεί βασιλιάς και να θεωρηθεί ως τέτοιος... η τυχόν αμφισβήτηση της εξουσίας του βασιλιά από κάποιον ξένο θα συνεπαγόταν ανεπανόρθωτη ζημία για την κυριαρχία αυτού».³³²

Αντιπροσωπευτική της κρατούσας θεώρησης περί αναγνώρισης στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα, είναι η διαπίστωση του Alexandrowicz: «εν τη απουσία ακριβούς και διατυπωμένης θεωρίας, η αναγνώριση δεν κατάφερε να βρει μια ξεχωριστή θέση στα έργα των κλασικών συγγραφέων τόσο της νατουραλιστικής όσο και της πρώιμης θετικιστικής περιόδου...».³³³ Την περίοδο εκείνη, η αναγνώριση προσελάμβανε την ειδικότερη μορφή της αναγνώρισης κυβερνήσεων.³³⁴ Σε περίπτωση απόσχισης από το μητροπολιτικό κράτος, η αναγνώριση από

³³¹ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 12.

³³² Pufendorf, S. von, 1672, *op. cit.*, *supra* note 19, Bk VII, ch. 3, §9, para 689.

³³³ Alexandrowicz, C. H., "The theory of recognition in fieri", 34 *BYIL* (1958), 176.

³³⁴ Στα ίδια συμπεράσματα κατέληξε ο Von Steck, J.C.W., *Versuche über verschiedene materien politischer und rechtlicher kenntnisse*, 1783 και ο Martens, G.F., *A Compendium of the Law of Nations*, 1802, 18 επ..

τρίτα κράτη συνιστούσε παράνομη επέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις του κράτους.³³⁵ Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Saalfeld: «...προκειμένου να θεωρηθεί η κυριαρχία ενός κράτους πλήρης κατά το δίκαιο των εθνών, δεν απαιτείται η αναγνώριση του εν λόγω κράτους από ξένες δυνάμεις· παρόλο που η τελευταία μπορεί να φανεί χρήσιμη, η *de facto* ύπαρξη της κυριαρχίας είναι επαρκής».³³⁶

Η μετάβαση από το πιο πάνω δόγμα δηλωτικού χαρακτήρα σε απόψεις περί συστατικού χαρακτήρα της αναγνώρισης υπήρξε σταδιακή και ταυτίστηκε με την εμφάνιση της θετικιστικής σχολής σκέψης, με κύριους εκπροσώπους τον Hall και τον Oppenheim.³³⁷ Η λογική της νέας αυτής σχολής εδραζόταν στο επιχείρημα ότι οι δεσμεύσεις που απορρέουν από το διεθνές δίκαιο προϋποθέτουν τη συναίνεση των υπαρχόντων κρατών. Έτσι, στο βαθμό που η ανάδυση ενός νέου κράτους συνεπαγόταν υποχρεώσεις για τα ήδη υπάρχοντα, η ανάληψή τους θα καθίστατο δυνατή μόνον εφόσον τα τελευταία είχαν προηγουμένως συμφωνήσει στη δημιουργία του νέου κράτους ή στην υπαγωγή αυτού στο διεθνές δίκαιο. Ουσιαστικά, η αναγνώριση γινόταν αντιληπτή ως μία μορφή σύμβασης, υπό την έννοια της επέκτασης της κοινότητας του διεθνούς δικαίου σε ένα νέο κράτος.³³⁸

Από την άλλη μεριά, ο κίνδυνος που ελλοχεύει στην ύπαρξη μεγάλου αριθμού μη-αναγνωρισμένων οντοτήτων, αντικατοπτρίζεται στις παρατηρήσεις του βρετανού αντιπροσώπου στη Μαδρίτη το 1824, George Canning, σε σχέση με τις τότε –στις αρχές του 19^{ου} αιώνα– ανεξαρτητοποιηθείσες ισπανικές αποικίες της Λατινικής Αμερικής: «Είναι φανερό για τη βρετανική κυβέρνηση ότι, εάν μια τόσο μεγάλη μερίδα του πλανήτη παραμείνει για περισσότερο διάστημα δίχως αναγνωρισμένη πολιτική ύπαρξη ή κάποια σαφή πολιτική σύνδεση με τις εγκαθιδρυμένες κυβερνήσεις της Ευρώπης, οι συνέπειες θα είναι άμεσα στενάχωρες για τις κυβερνήσεις αυτές και εξαιρετικά ζημιογόνες για τα συμφέροντα όλων των ευρωπαϊκών εθνών. Για το λόγο αυτό, και όχι από την απλή άποψη εγωιστικής πολιτικής, η βρετανική κυβέρνηση τάσσεται αποφασιστικά υπέρ της άποψης ότι η αναγνώριση των εν λόγω νέων κρατών, όπως αυτά έχουν διαμορφώσει, *de facto*, τη διακριτή τους ύπαρξη, δεν μπορεί να καθυστερήσει περισσότερο».³³⁹

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, το διεθνές δίκαιο αποκρυσταλλώθηκε στις σχέσεις μεταξύ των «πολιτισμένων» κρατών. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1859 οι βρετανοί νομικοί κατανοούσαν το διεθνές δίκαιο «όπως αυτό έχει αναγνωριστεί και υφίσταται από την κοινή

³³⁵ *Ibid.* 180.

³³⁶ Saalfeld, F., *Handbuch des positivism Voikerrechts*, 1833, 26, όπως αναφέρεται από τον Alexandrowicz, C. H., 34 *BYIL* (1958), *op. cit.*, *supra* note 333, 189.

³³⁷ Ως ενδιάμεσος σταθμός μπορεί να θεωρηθεί η άποψη του Wheaton ότι μόνο η εξωτερική –και όχι η εσωτερική– κυριαρχία ενός κράτους εξαρτάται από την αναγνώρισή του από τρίτα κράτη. Βλ. Wheaton, H., *Elements of International Law*, 1st edn, Philadelphia, 1836; reprinted Oxford, 1936.

³³⁸ Redslob, R., “La Reconnaissance de l’État comme Sujet de Droit International”, 13: 2 *RDI* (1934), 431.

³³⁹ Webster, C.K., *Britain and the Independence of Latin America, 1812-1830*, Vol II, 1938, 414.

συναίνεση των χριστιανικών εθνών»,³⁴⁰ ορολογία που φαντάζει ιδιαιτέρως αναχρονιστική με τα σύγχρονα δεδομένα. Τα νοούμενα ως «πολιτισμένα» έθνη ήταν τα κράτη της ευρωπαϊκής ηπείρου, από τους κόλπους των οποίων αναδύθηκε το διεθνές δίκαιο το 15^ο αιώνα, καθώς και τα κράτη εκείνα που έγιναν αποδεκτά, ρητά ή σιωπηρά, στην κοινωνία των εθνών από τα αρχικά μέλη, όπως οι ΗΠΑ και η Τουρκία.³⁴¹ Ήταν οι παραπάνω κατηγορίες κρατών που δεσμεύονταν από το διεθνές δίκαιο και θεωρούνταν τα αποκλειστικά υποκείμενα αυτού.³⁴² Η κρατική ιδιότητα, όμως, δε συνεπαγόταν απαραίτητως και την εισδοχή ενός κράτους στη διεθνή κοινωνία. Ενδεικτική είναι η αντίληψη του Υπουργού Εξωτερικών των ΗΠΑ William Seward περί του ζητήματος της αναγνώρισης, το 1861: «*Το να αναγνωρίσει κανείς την ανεξαρτησία ενός νέου κράτους και, ως εκ τούτου, πιθανώς να καθορίσει την εισδοχή αυτού στην οικογένεια των εθνών, συνιστά την ύψιστη δυνατή άσκηση κυριαρχικής εξουσίας, διότι επηρεάζει σε κάθε περίπτωση την ευημερία των δύο εθνών και συχνά την ειρήνη του κόσμου*».³⁴³ Η αναγνώριση, ρητή ή σιωπηρή, ήταν αυτή που προσέδιδε στο κράτος την ιδιότητα του μέλους της κοινότητας των εθνών και το δέσμευε στους κανόνες του διεθνούς δικαίου. Με άλλα λόγια, το διεθνές δίκαιο δε λάμβανε υπ' όψιν ένα κράτος εάν αυτό δεν είχε προηγουμένως αναγνωρισθεί.³⁴⁴

Σύμφωνα με τον Oppenheim, «*τα νέα κράτη που δημιουργούνται και γίνονται αποδεκτά στη διεθνή κοινότητα μέσω ρητής ή σιωπηρής αναγνώρισης, συναινούν και υπόκεινται, ως εκ τούτου, στο ισχύον κατά την εισδοχή τους σώμα κανόνων διεθνούς συμπεριφοράς*».³⁴⁵ Με τη λογική αυτή, τα «μη-αποδεκτά» κράτη, όπως η Κίνα ή τα κράτη της Αφρικής, θεωρητικά δε δεσμεύονταν από το διεθνές δίκαιο, ομοίως και τα «πολιτισμένα» κράτη στις διμερείς τους σχέσεις με τα τελευταία.³⁴⁶ Και συνεχίζει: «*Η δημιουργία ενός νέου κράτους συνιστά πραγματικό και όχι νομικό γεγονός. Είναι μέσω της αναγνώρισης, η οποία συνιστά νομικό γεγονός, που τα νέα κράτη γίνονται μέλη της οικογένειας των εθνών και υποκείμενα του διεθνούς δικαίου. Μόλις δοθεί η αναγνώριση, το έδαφος του νέου κράτους αναγνωρίζεται ως έδαφος ενός υποκειμένου του διεθνούς δικαίου και δεν έχει σημασία πώς το έδαφος αυτό αποκτήθηκε πριν την αναγνώριση*».³⁴⁷

³⁴⁰ Smith, H.A., Vol I, 1932, *op. cit.*, *supra* note 320, 14.

³⁴¹ General Treaty between Great Britain, Austria, France, Prussia, Russia, Sardinia and Turkey for Re-establishment of Peace, Paris, 30 March 1856, 46 BFSP, §VII: «*οι συμμαχικές δυνάμεις αναγνωρίζουν την Υψηλή Πύλη ως μετέχουσα στα οφέλη του δημοσίου δικαίου και του Κονσέρτου της Ευρώπης*». Συμπληρωματικά, *ibid.* Smith, H.A., 1932, Vol I, 16-17.

³⁴² Oppenheim, L.F.L., *International Law*, 1st edn, Vol I, *op. cit.*, *supra* note 56, 18, §12.

³⁴³ United States Department of State, *Seward to Adams, April 10, 1861, 1 USFR (1861)*, Washington, DC; Government Printing Office, 1861, 79.

³⁴⁴ *Ibid.* 110, §71.

³⁴⁵ *Ibid.* 1st edn, Vol I, 17, §12; 8th edn, 18, §12; 9th edn, Vol I, 14, §5.

³⁴⁶ *Ibid.* 9th edn, Vol I, 87 §22 και 128 §39.

³⁴⁷ *Ibid.* 1st edn, Vol I, 264, §209; 8th edn, 544, §209; 9th edn, Vol I, 677, §241. Με τον Oppenheim ευθυγραμμίζεται και ο Phillimore, υποστηρίζοντας ότι «*το ερώτημα της προέλευσης των κρατών ανήκει μάλλον στη σφαίρα της πολιτικής φιλοσοφίας παρά σε αυτή της διεθνούς νομολογίας*». Βλ. Phillimore, R., *Commentaries upon International Law*, 2nd edn, Vol I, 1871, 79.

Σήμερα, όπως θα αναλυθεί εκτενώς παρακάτω, η αναγνώριση κράτους γίνεται αντιληπτή ως μονομερής δικαιοπραξία μέσω της οποίας ένα κράτος δηλώνει ρητώς ή αποδέχεται σιωπηρά ότι μία οντότητα έχει τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του κράτους και μπορεί να αποτελέσει μέλος της διεθνούς κοινότητας. Αποτελεί προϋπόθεση για τη σύναψη επίσημων διμερών σχέσεων, περιλαμβανομένων των διπλωματικών και συμβατικών σχέσεων ή ακόμα και της παροχής οικονομικής βοήθειας.³⁴⁸ Η στροφή που σημειώθηκε τον 20^ο αιώνα στη θεωρία περί αναγνώρισης, αποτυπώθηκε ξεκάθαρα από το Ινστιτούτο Διεθνούς Δικαίου: «*Η αναγνώριση ενός νέου κράτους είναι η ελεύθερη πράξη με την οποία ένα ή περισσότερα κράτη διαπιστώνουν την ύπαρξη, σε ένα καθορισμένο έδαφος, μίας ανθρώπινης κοινωνίας οργανωμένης πολιτικά, ανεξάρτητης από οποιοδήποτε άλλο υφιστάμενο κράτος, ικανής να τηρεί τις επιταγές του διεθνούς δικαίου και, ως εκ τούτου, εκδηλώνουν τη βούλησή τους να το θεωρούν μέλος της διεθνούς κοινότητας. Η αναγνώριση έχει δηλωτικό χαρακτήρα. Η ύπαρξη του νέου κράτους με όλες τις νομικές συνέπειες που αποδίδονται στην ύπαρξη αυτή, δεν επηρεάζεται από τη μη αναγνώρισή του από ένα ή περισσότερα κράτη*».³⁴⁹

Τα κράτη δεν είναι ούτε απολύτως ελεύθερα να αναγνωρίζουν μία οντότητα, αλλά ούτε και απολύτως δεσμευμένα. Διαφορετικά νομικά κριτήρια απαιτούνται κατά περίπτωση, όπως, επίσης, συνάγονται και διαφορετικά έννομα αποτελέσματα.³⁵⁰ Η σύγχρονη πρακτική φαίνεται να οδηγεί σε μία ενδιάμεση θεώρηση των δύο παραδοσιακών θεωριών -συστατικής και δηλωτικής- περί αναγνώρισης. Η πράξη της αναγνώρισης ενός κράτους από ένα άλλο συνεπάγεται ότι το δεύτερο αποδέχεται ότι το πρώτο έχει συμμορφωθεί με τις βασικές προϋποθέσεις που θέτει το διεθνές δίκαιο για τη δημιουργία κράτους και σηματοδοτεί την έναρξη των μεταξύ τους σχέσεων. Η αναγνώριση είναι συστατική με μια πολιτική έννοια, καθότι επικυρώνει την κρατική ιδιότητα της υπό κρίση οντότητας μέσα στη διεθνή κοινότητα, ενώ, ταυτόχρονα, επισφραγίζει την αποδοχή του νέου πολιτικού της καθεστώτος από την κοινωνία των εθνών.³⁵¹ Η θέση αυτή δεν υπονοεί ότι η αναγνώριση είναι νομικά συστατική, δεδομένου ότι τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις δεν προκύπτουν ως αποτέλεσμα της αναγνώρισης, η οποία είναι -συνεπώς- δηλωτική από τη νομική σκοπιά. Εξάλλου, ένα κράτος δεν αναγνωρίζεται επειδή έχει εξουσία, αλλά επειδή η εξουσία αυτή θεωρείται τρόπον τινά αποδεκτή.³⁵²

³⁴⁸ Βλ. την επιχειρηματολογία του L. Hamilton, πρώην μέλους του αμερικανικού Κογκρέσου, εναντίον της παροχής οικονομικής βοήθειας από τις ΗΠΑ προς την ΠΓΔΜ το 1992: «*Μου φαίνεται εξαιρετικά ασυνήθιστο για τις ΗΠΑ να εκκινούν προγράμματα σχεδιασμένα να προωθήσουν την οικονομική και πολιτική αναδιάρθρωση μίας χώρας, την ύπαρξη και την κυβέρνηση της οποίας δεν έχουν ακόμα αναγνωρίσει*». Letter from Lee Hamilton to Lawrence Eagleburger, 22/10/1992, στο Caplan, R., *Europe and the Recognition of New States in Yugoslavia*, repr. 2007, 59.

³⁴⁹ IDI, *La Reconnaissance des Nouveaux États et des Nouveaux Gouvernements* (Rapporteur: M. Philip Marshall Brown), Session de Bruxelles, 23 Avril 1936, 39-II AIDI (1936), 300, Article 1.

³⁵⁰ Worster, W.Th., "Law, Politics and the Conception of the State in State Recognition Theory", 27 *Boston UILJ* (2009), 116.

³⁵¹ Shaw, M.N., 6th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 142, 370.

³⁵² Koskenniemi, M., "The Wonderful Artificiality of States", 88: *1 ASIL Proceedings* (1994), 24.

Ως γεγονός, όταν κατά την έναρξή της η ύπαρξη ενός κράτους αμφισβητείται, η αναγνώριση μπορεί να βοηθήσει ώστε να παγιωθεί. Όπως παρατηρεί ο Rein Müllerson: «Πολύ συχνά η αναγνώριση των νέων κρατών πραγματοποιείται σε καταστάσεις όπου οι νεοσυσταθείσες οντότητες δεν έχουν ακόμα εδραιώσει την ανεξαρτησία τους και είναι μάλλον αδύναμες και ασταθείς. Ως εκ τούτου, η αναγνώριση των περισσότερων νεοσύστατων οντοτήτων από την παγκόσμια κοινότητα των κρατών συμβάλλει πάντοτε στην ενδυνάμωση του νομικού και πολιτικού τους καθεστώτος, όχι μόνο εξωτερικά αλλά και εσωτερικά».³⁵³

Προς επιβεβαίωση της παραπάνω θέσης, προτάσσεται η αναγνώριση των Βαλτικών κρατών το 1991. Παρόλο που η ανεξαρτησία των κρατών αυτών φαινόταν επικείμενη, η αναγνώρισή τους «συνέβαλε στην αμεροληψία της διαδικασίας που βρισκόταν ήδη σε καλό δρόμο και βοήθησε να αποτραπεί ένα αντιδραστικό ξέσπασμα».³⁵⁴ Στα ίδια συμπεράσματα κατέληξε και ο Christian Hillgruber, μελετώντας τη διεθνή αναγνώριση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης: «Η αναγνώριση δε λειτούργησε απλώς ως μία αντικρουόμενη υπόθεση ότι πληρούνταν τα κριτήρια της κρατικής υπόστασης· στην πραγματικότητα λειτούργησε ως υποκατάστατο των χαρακτηριστικών αυτών, τα οποία προφανώς εξέλειπαν».³⁵⁵

Βεβαίως, σε καμία περίπτωση δε συνάγεται από τη μέχρι τώρα πρακτική των κρατών σα γενική θέση ότι η αποφασιστική δοκιμασία της κρατικής υπόστασης είναι η πράξη της αναγνώρισης, αλλά ακριβώς το αντίθετο. Σε διαφορετική περίπτωση, η άρνηση της αναγνώρισης μιας οντότητας που πληροί τα κριτήρια του κράτους θα δημιουργούσε μια εξαιρετικά χαώδη κατάσταση, καθώς, ουσιαστικά, θα έδινε το δικαίωμα στο μη-αναγνωρίζον κράτος να ενεργεί ως η οντότητα αυτή να μην ήταν κράτος, δηλαδή, να αγνοεί την υπηκοότητά του, να παρεμβαίνει στις εσωτερικές του υποθέσεις και, γενικότερα, να αρνείται την ύπαρξη των συνδεδεμένων με την κρατική υπόσταση δικαιωμάτων κατά το διεθνές δίκαιο -κάτι που θεωρείται ανεπίτρεπτο.³⁵⁶

Η ακραία θέση σύμφωνα με την οποία «μία οντότητα που στερείται αναγνώρισης από τα άλλα κράτη παραμένει, στην πράξη, μη-οντότητα»,³⁵⁷ μετριάζεται από την, περισσότερο ρεαλιστική, άποψη ότι «το να μην είναι κράτος σημαίνει ότι στερείται ανεξάρτητης πρόσβασης στα φόρουμ εκείνα που ελέγχονται ακόμη από τα κράτη -από τα ίδια ή μέσω διεθνών οργανισμών».³⁵⁸ Ως εκ τούτου, η δυσκολία που αντιμετωπίζουν όλοι οι υποστηρικτές της δηλωτικής θεωρίας εντοπίζεται στο ότι η κρατική υπόσταση αποκτά ουσιαστική πρακτική σημασία μόνο εάν συμπληρωθεί από την αναγνώριση, διότι η οντότητα χρειάζεται πρόσβαση

³⁵³ Müllerson, R., *International Law, Rights and Politics*, 1994, 123-124.

³⁵⁴ *Ibid.* 122. Σημειώνεται ότι ο R. Müllerson διετέλεσε πρώτος αναπληρωτής Υπουργός Εξωτερικών της Εσθονίας την περίοδο 1991-1992.

³⁵⁵ Hillgruber, Chr., "The Admission of New States to the International Community", 9: 3 *EJIL* (1998), 493.

³⁵⁶ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 21-22.

³⁵⁷ Sloane, R.D., "The Changing Face of Recognition in International Law: A Case Study of Tibet", 16 *Emory ILR* (2002), 116.

³⁵⁸ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 44.

στα «διεθνή δικαιώματα».³⁵⁹ Εάν μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε το κράτος απλώς ως μία δέσμη δικαιωμάτων, τότε αυτό θα μπορούσε να υπάρξει μόνο όταν τα δικαιώματα παραχωρηθούν, με άλλα λόγια όταν το κράτος αναγνωριστεί.

Στο σημείο αυτό, η διάκριση μεταξύ των δύο βασικών θεωριών της αναγνώρισης μπορεί να είναι καθαρά σημασιολογική. Συζητήσιμος είναι ο βαθμός στον οποίο τα δικαιώματα αυτά μπορούν να καθορίσουν την ανεξαρτησία και την κρατική υπόσταση. Έτσι, τα δικαιώματα μιας οντότητας δεν είναι απαραίτητα προσδιοριστικά του καθεστώτος της. Σε πολλές περιπτώσεις τα κράτη, χωρίς να έχουν αναγνωρίσει μια οντότητα, της συμπεριφέρονται ως *de facto* κράτος, με πολλά από τα δικαιώματα του *de jure* κράτους. Στις περιπτώσεις αυτές, τα δικαιώματα ενός υποκειμένου του διεθνούς δικαίου δε συγκροτούν την κρατική υπόσταση. Ο Kelsen επιχειρηματολογεί κατά της ερμηνείας των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων ως του αποτελεσματικού μέτρου της διεθνούς προσωπικότητας, αφού «πρέπει να υπάρχει κάτι που να 'έχει' την υποχρέωση ή το δικαίωμα».³⁶⁰ Ο Klabbers κάνει λόγο, επιπλέον, για μία ευελιξία της διεθνούς προσωπικότητας, με την έννοια ότι «μπορεί κανείς να έχει προσωπικότητα σε διάφορες διαβαθμίσεις», απορρίπτοντας έτσι το επιχείρημα του ή όλα ή τίποτα.³⁶¹

2.2 Θεωρίες περί αναγνώρισης κράτους

2.2.1 Συστατική θεωρία

Στο πλαίσιο της ευρύτερης προβληματικής περί σύνδεσης της κρατογένεσης ως πραγματικού γεγονότος και της αναγνώρισης ως νομικού θεσμού, αναπτύχθηκαν δύο, κατά βάση, εκ διαμέτρου αντίθετες θεωρίες. Η συστατική θεωρία -*constitutive theory*- έτυχε ευρείας αποδοχής κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, κατέστη, όμως, αντικείμενο δριμείας κριτικής από τους θιασώτες της δηλωτικής θεωρίας -*declaratory theory*-, η οποία τελικά επικράτησε στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο.

Οι υποστηρικτές της συστατικής θεωρίας της αναγνώρισης ανήκαν στην πλειοψηφία τους στο χώρο του νομικού θετικισμού.³⁶² Ήδη ο Hegel, ένας από τους πνευματικούς πατέρες των δογμάτων του θετικισμού και της απόλυτης κυριαρχίας του κράτους στη διεθνή σφαίρα, είχε αναφέρει στις αρχές του 19^{ου} αιώνα ότι τα κράτη εγκαθιδρύουν νομικές σχέσεις μεταξύ τους

³⁵⁹ *Ibid.* 44.

³⁶⁰ Kelsen, H., *General Theory of Law and State* (trans. by Wedberg, A.), 1945, 93.

³⁶¹ Klabbers, J., "The Concept of Legal Personality", *11 Ius Gentium* (2005), 47.

³⁶² Πέραν του Oppenheim, υποστηρικτές της συστατικής θεωρίας υπήρξαν οι ακόλουθοι: Le Normand, R., *La Reconnaissance Internationale et ses Diverses Applications*, 1899; Jellinek, G., *Allgemeine Staatslehre*, 5th edn, 1928; Kelsen, H., "Recognition in International Law: Theoretical observations", *35: 4 AJIL* (1941), 605-617; Lauterpacht, H., *Recognition in International Law*, 1947; Anzilotti, D., *Corso di Diritto Internazionale Pubblico*, 4th edn, 1955; Patel, S.R., *Recognition in the Law of Nations*, 1959; Jennings, R.Y., "General Course on Principles of International Law", *121 HR* (1967), 323-606; Verzijl, J.H.W., *International Law in Historical Perspective*, Vol II, 1969, 587-590 -με ορισμένες επιφυλάξεις.

χάρη στην πράξη της αναγνώρισης, ενώ πριν την πράξη αυτή καμία σχέση νομικής φύσεως δεν μπορεί να υπάρξει.³⁶³ Επί του θέματος εκφράστηκε και ο Anzilotti, η άποψη του οποίου μπορεί να συνοψιστεί ως ακολούθως: οι κανόνες του διεθνούς δικαίου δημιουργούνται κατόπιν της κρατικής συναίνεσης, που αντικατοπτρίζεται στις διεθνείς συμφωνίες. Συνεπώς, ένα υποκείμενο του διεθνούς δικαίου αποκτά υπόσταση από τη στιγμή που θα εκφραστεί η κρατική συναίνεση για κάτι τέτοιο και όχι νωρίτερα. Η συναίνεση αυτή εκφράζεται μέσω της πράξης της αναγνώρισης. Είναι συνθήκη, αμοιβαία και συστατική. Και, όπως συμβαίνει με όλες τις συνθήκες, είναι δεσμευτική δύναμη του θεμελιώδους κανόνα *pacta sunt servanda*.³⁶⁴

Η ουσία της ανωτέρω θεωρίας αποκρυσταλλώνεται στο επιχείρημα του Lauterpacht: «...η πλήρης διεθνής προσωπικότητα των αναδυόμενων κοινοτήτων... δεν μπορεί να είναι αυτόματα... καθώς η διαπίστωση αυτής απαιτεί προηγουμένως τον προσδιορισμό πραγματικών και νομικών συνθηκών, πρέπει να υπάρχει κάποιος που να μπορεί να επιτελέσει το έργο αυτό. Ελλείψει προτιμότερης λύσης, όπως η εγκαθίδρυση ενός αμερόληπτου διεθνούς οργάνου επιφορτισμένου με τη λειτουργία αυτή, η τελευταία πρέπει να επιτελείται από τα ήδη υπάρχοντα κράτη. Η έγκυρη ένσταση δε στρέφεται κατά του γεγονότος της εκπλήρωσης της εν λόγω λειτουργίας από τα κράτη, αλλά εναντίον της διενέργειας αυτής ως αυθαίρετης πολιτικής, διακριτής από το έννομο καθήκον».³⁶⁵

Η θεμελιώδης υπόθεση στην οποία στηρίζεται η συστατική θεωρία συνίσταται στο ότι η πολιτική πράξη της αναγνώρισης αποτελεί προϋπόθεση για την ύπαρξη νομικών δικαιωμάτων. Δηλαδή, πριν την αναγνώριση, η υπό δημιουργία οντότητα δε θεωρείται υποκείμενο του διεθνούς δικαίου και τα μόνα δικαιώματα που θα μπορούσαν να της αποδοθούν γίνονται αντιληπτά μόνο σε συνάρτηση με το ανθρωπιστικό δίκαιο και την ιδέα της δικαιοσύνης.³⁶⁶ Με άλλα λόγια, οι οπαδοί αυτής της θεωρίας δίνουν έμφαση σε αυτή καθ' εαυτήν την πράξη της αναγνώρισης και υποστηρίζουν ότι η αναγνώριση από άλλα κράτη είναι αυτή που δημιουργεί ένα νέο κράτος και προσδίδει σε αυτό νομική προσωπικότητα και όχι η διαδικασία μέσω της οποίας αποκτήθηκε η ανεξαρτησία.³⁶⁷ Η αναγνώριση αντιμετωπίζεται ως ανήκουσα στην απόλυτη διακριτική ευχέρεια των κρατών, τα οποία δεν έχουν καμία νομική υποχρέωση να την παραχωρήσουν.

³⁶³ Lauterpacht, H., "Recognition of States in International Law", 53: 3 *Yale LJ* (1944), 420.

³⁶⁴ Anzilotti, D., *Cours de Droit International*, traduit par Gidel, G., 1929, 160-168. Ωστόσο, η οπτική αυτή της αμοιβαίας συστατικής θεωρίας έχει δεχτεί ποικίλες κριτικές, που έγκεινται σε λόγους ηθικής και ανθρωπισμού, αλλά και στην κοινή λογική. Ειδικότερα, η θεώρηση της αναγνώρισης ως ενός είδους συμφωνίας ανάμεσα σε δύο κράτη -αμφίπλευρη συμφωνία-, δε γίνεται αποδεκτή από την πρακτική των κρατών, σύμφωνα με την οποία η αναγνώριση είναι κατά κανόνα το αποτέλεσμα μιας μονομερούς δήλωσης βουλήσεως από το ένα μέρος και μιας μονομερούς αποδοχής από το άλλο μέρος. *Ibid.* Lauterpacht, H., 53: 3 *Yale LJ* (1944), 421.

³⁶⁵ Lauterpacht, H., 1947, *op. cit.*, *supra* note 277, 55.

³⁶⁶ Βλ. τη νομική ανάλυση του Van der Vyver, J.D., "Statehood in International Law", 5 *Emory ILR* (1991), 9-102.

³⁶⁷ Shaw, M.N., 6th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 142, 368.

Η παραδοχή, όμως, ότι η υπόσταση και η νομική προσωπικότητα ενός κράτους βασίζεται στην πολιτική βούληση τρίτων κρατών, εγκυμονεί πολλούς κινδύνους. Η υποκειμενικότητα στους όρους ύπαρξης του κράτους, μπορεί πολύ εύκολα να οδηγήσει σε κατάχρηση εξουσίας. Το 1941, για παράδειγμα, η ΕΣΣΔ ισχυριζόταν ότι ελευθέρωσε τα κράτη της βαλτικής από τη γερμανική κατοχή, ενώ στην πραγματικότητα τα προσάρτησε. Γλαφυρά παρομοιάζει ο Brierly τη συστατική θεωρία με *«το μανδύα ενός δικηγόρου που εμφανίζεται έντεχνα στους ώμους της αυθαιρετής εξουσίας... [και με] ένα ευπρεπές όνομα προς διευκόλυνση των καγκελαρίων»*.³⁶⁸ Ακόμα και η υποστήριξη ενός αποτυχημένου κράτους (*failed state*) ή ενός σχεδόν αποτυχημένου κράτους, αντιμετωπίζοντάς το σα να λειτουργούσε αποτελεσματικά, όταν η κυβέρνηση αυτού στην πραγματικότητα ελέγχει μόνο ένα μέρος του εδάφους του, ίσως ακόμα και στέλνοντας οικονομική και στρατιωτική υποστήριξη στην περιοχή προς ενίσχυση της κατακερματισμένης οντότητας προκειμένου να ανακτήσει την εύρυθμη λειτουργία της, θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως υιοθέτηση της συστατικής θεωρίας επειδή αγνοεί την πραγματικότητα της κατάστασης και προσπαθεί να δημιουργήσει ένα λειτουργικό κράτος.³⁶⁹

Η συστατική αναγνώριση οδηγεί σε επικίνδυνα μονοπάτια υποκειμενικών εκτιμήσεων, αφήνοντας μεγάλα περιθώρια αυθαιρεσίας, αφού η βούληση των κρατών που αναγνωρίζουν έχει μεγαλύτερη σημασία από το πραγματικό γεγονός της αντικειμενικής ύπαρξης του κράτους που αναγνωρίζεται.³⁷⁰ Η ακραία αυτή θεώρηση θα είχε ως αποτέλεσμα τον περιορισμό του διεθνούς δικαίου στα στενά όρια της ατελούς επικοινωνίας των κρατών, δημιουργώντας ένα φαύλο κύκλο καταγραφής των κατά περίπτωση κρατικών βουλήσεων, χωρίς καμία προοπτική περαιτέρω ανάπτυξης και πρακτικής εφαρμογής ως προς την επίλυση προβλημάτων. Ιδιαίτερος διαφωτιστική είναι η ανάλυση του Brierly: *«Είναι αλήθεια ότι η παρούσα κατάσταση του δικαίου καθιστά δυνατό τα διάφορα κράτη να έχουν διαφορετικές απόψεις ως προς την εφαρμογή του δικαίου σε ίδιες περιστάσεις. Τούτο δε σημαίνει ότι οι διαφορετικές ερμηνείες τους είναι εξίσου ορθές, παρά μόνο ότι δεν υπάρχει επί του παρόντος καμία διαδικασία για να προσδιορισθεί ποιές είναι ορθές και ποιές όχι. Η συστατική θεωρία της αναγνώρισης κερδίζει την καταλληλότητά της ως επί το πλείστον από την απουσία συγκεντρωτικών θεσμών στο σύστημα, και αντιμετωπίζει την απουσία αυτή όχι ως μία έλλειψη που οφείλεται στο μέχρι τώρα στάδιο της ανάπτυξης του δικαίου, αλλά σαν βασικό χαρακτηριστικό του συστήματος»*.³⁷¹

Από την άλλη, δεν υπάρχουν στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι τα κράτη αντιμετωπίζουν τις μη αναγνωρισμένες οντότητες ως *terrae nullius*: *«μολονότι οι μη αναγνωρισμένες εδαφικές κοινότητες δεν είναι κράτη, δεν είναι ούτε terra nullius· ως κοινότητες, απολαμβάνουν κάποια*

³⁶⁸ Brierly, J.L., *The Law of Nations: An Introduction to the International Law of Peace*, 6th edn, 1963, 138.

³⁶⁹ Worster, W.Th., *27 Boston UILJ* (2009), *op. cit.*, *supra* note 350, 133.

³⁷⁰ Ρούκουνας, Εμμ., *Διεθνές Δίκαιο III*, 1983, 69.

³⁷¹ Brierly, J.L., 6th edn, 1963, *op. cit.*, *supra* note 368, 139.

δικαιώματα που σχετίζονται με τη διεθνή νομική προσωπικότητα». ³⁷² Η αποδοχή της συστατικής θεωρίας οδηγεί σε μία πρόδηλη λογική ανακολουθία: τι συμβαίνει στην περίπτωση όπου μία οντότητα έχει αναγνωριστεί από ορισμένα κράτη ενώ από άλλα όχι; Μπορεί η νέα οντότητα να αντιμετωπίζεται ως υπαρκτή μόνο από τα κράτη εκείνα που την έχουν αναγνωρίσει; Προκύπτει, δηλαδή, το παράδοξο της ταυτόχρονης ύπαρξης και μη ύπαρξης της ίδιας οντότητας στο διεθνές επίπεδο. Αναφέρουμε χαρακτηριστικά τα παραδείγματα της μη αναγνώρισης της ΠΓΔΜ από την Ελλάδα ακόμα και για ένα διάστημα μετά την είσοδο της πρώτης στον ΟΗΕ, ³⁷³ καθώς και την απουσία διπλωματικών σχέσεων μεταξύ του Λιχτενστάιν και της Τσεχοσλοβακίας και, μέχρι πρότινος, των διαδόχων της τελευταίας. Η μη αναγνώριση, όμως, δε συνεπάγεται την άρση της κρατικής ιδιότητας. Τόσο η ΠΓΔΜ, όσο και το Λιχτενστάιν δεν έπαψαν να υφίστανται ως κράτη και να απολαμβάνουν των δικαιωμάτων που απορρέουν από την κρατική ιδιότητα.

Από την ιστορική εμπειρία προκύπτει ότι, ακόμα και μη αναγνωρισμένα κράτη, δε στερούνται ενός *minimum* δικαιωμάτων και υποχρεώσεων στο διεθνές πεδίο. ³⁷⁴ Έτσι, η μη αναγνώριση δεν απαλλάσσει της ευθύνης για παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου. ³⁷⁵ Δε θεωρήθηκε απαραίτητη, παραδείγματος χάρι, η αναγνώριση του Ισραήλ από τα αραβικά κράτη, προκειμένου το πρώτο να απολαύει διεθνούς νομικής προστασίας σε περίπτωση επίθεσης από τα δεύτερα. ³⁷⁶ Ούτε η μη αναγνώριση της ΠΓΔΜ από το 1991 έως το 1993 σήμαινε ότι η πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία στερούνταν πλήρως των δικαιωμάτων που σχετίζονται με την κρατική υπόσταση. Όπως παρατηρεί ο Marc Weller: «*Η μη αναγνώριση δε συνεπάγεται ότι η ΠΓΔΜ απέτυχε να εκπληρώσει τις προϋποθέσεις της κρατικής υπόστασης· προήλθε απλώς από την αρχική απροθυμία της Κοινότητας, ή μάλλον της Ελλάδας, να συνάψει διπλωματικές σχέσεις με*

³⁷² Sloane, R.D., *16 Emory ILR (2002), op. cit., supra note 357*, 117. Σε αντιδιαστολή αναφέρουμε το άρθρο των Delahunty, R.J. and Yoo, J., “Statehood and the Third Geneva Convention”, *46: 1 Virginia JIL (2005)*, 131-164, όπου παρατίθενται αρκετές περιπτώσεις στις οποίες το Διεθνές Δικαστήριο ή άλλοι διεθνείς νομικοί ή δικαστήρια διαπίστωσαν ότι μια περιοχή θα μπορούσε να καταστεί *terra nullius* ελλείψει κυβέρνησης που να έχει τον αποτελεσματικό έλεγχο της εν λόγω περιοχής.

³⁷³ GA Res, A/RES/225, 8 April 1993. Η ανάπτυξη διμερών σχέσεων της Ελλάδας με την ΠΓΔΜ σηματοδοτήθηκε από την υπογραφή της Ενδιάμεσης Συμφωνίας στις 13/09/1995, του Μνημονίου εφαρμογής «Πρακτικών Μέτρων» της Ενδιάμεσης Συμφωνίας -13/10/1995- και του Μνημονίου για την αμοιβαία εγκαθίδρυση Γραφείων Συνδέσμων στην Αθήνα και τα Σκόπια -20/10/1995. Βλ. εκτενώς Craven, M.C.R., “What’s in a Name – The Former Yugoslav Republic of Macedonia and Issues of Statehood”, *16 AYIL (1995)*, 199-239 και Pazartzis, Ph., “La Reconnaissance d’ ‘Une République Yougoslave’: La Question de l’Ancienne République Yougoslave de Macédoine (ARYM)”, *AFDI (1995)*, 281-297.

³⁷⁴ Πράγματι, τα υφιστάμενα κράτη αντιμετωπίζουν τα μη αναγνωρισμένα κράτη -ή οντότητες- ως έχοντα υποχρεώσεις βάσει του διεθνούς δικαίου. Αναφέρουμε χαρακτηριστικά το παράδειγμα της Μεγάλης Βρετανίας που απαίτησε αποζημίωση από το Ισραήλ το 1949, εξαιτίας της κατάρριψης βρετανικού αεροσκάφους από την ισραηλινή αεροπορία πάνω από την Αίγυπτο, όπως, επίσης, απαίτησε αποζημίωση και το έτος 1957 από τη μη αναγνωρισμένη κυβέρνηση της Ταϊβάν για ζημιές που προκάλεσαν οι δυνάμεις της Ταϊβάν σε βρετανικά πλοία. Εξίσου ενδεικτικό είναι και το παράδειγμα των ΗΠΑ που θεώρησαν ότι η Βόρεια Κορέα, την οποία, σημειωτέον, δεν αναγνώριζαν, είχε παραβιάσει το διεθνές δίκαιο με την επίθεσή της στο αμερικανικό πλοίο Pueblo το 1968.

³⁷⁵ Μάλιστα, ο Jan Klabbbers προτείνει μια εναλλακτική λύση για τις οντότητες χωρίς διεθνή προσωπικότητα, οι οποίες μπορεί να θεωρούνται «υποκείμενα». Βλ. Klabbbers, J., *11 Ius Gentium (2005)*, *op. cit., supra note 361*, 38.

³⁷⁶ Τα αραβικά κράτη αντιμετωπίζουν το Ισραήλ ως έχον υποχρεώσεις υπό το διεθνές δίκαιο, γεγονός που φαίνεται να επιβεβαιώνει την ύπαρξη αυτού ως κράτους. Βλ. Harris, D.J. (ed.), *Cases and Materials on International Law*, 6th edn, 2004, 146.

αυτή την οντότητα. Η αναγνώριση ήταν, ως εκ τούτου, διαδικαστικό ζήτημα, υπό την έννοια ότι χωρίς αναγνώριση οι πρώην δημοκρατίες δεν είχαν διεθνή θέση –τόσο διμερώς όσο και στα διεθνή *forum*–, αλλά η αναγνώριση δεν ήταν απαραίτητη για τη δημιουργία των θεμελιωδών ουσιαστικών δικαιωμάτων που σχετίζονται με την κρατική υπόσταση». ³⁷⁷

Τι συμβαίνει, όμως, σε περιπτώσεις έντονα αμφισβητούμενης ανεξαρτησίας, όπως σε αυτή της πρώην ισπανικής αποικίας της Δυτικής Σαχάρας, της οποίας η επιβίωση ως αναδυόμενο κράτος από το 1976 απειλείται από τις επεκτατικές βλέψεις του Μαρόκου; ³⁷⁸ Άραγε οι οντότητες αυτές απολαμβάνουν τα πλεονεκτήματα της κρατικής υπόστασης; Εδώ εμφανίζεται το εξής παράδοξο: ³⁷⁹ εάν η νομική ύπαρξη μιας οντότητας βρίσκεται υπό αμφισβήτηση, τότε πώς είναι δυνατόν τα κράτη να αντιμετωπίζουν την οντότητα αυτή ως κράτος μέχρις ότου εγκαθιδρυθεί ξεκάθαρα και απερίφραστα ως τέτοιο; Πολύ συχνά, σε διαφιλονικούμενες περιοχές με αμφισβητούμενο καθεστώς, η αναγνώριση θέτει το θεμέλιο λίθο της κρατικής υπόστασης. Με άλλα λόγια, η αναγνώριση παρέχει τρόπον τινά τις αποδείξεις της κρατικής υπόστασης και ομολογεί τα δικαιώματα που σχετίζονται με την τελευταία, τα οποία μπορεί ενδεχομένως να είναι απαραίτητα για να προσελκύσουν αρχικά την αναγνώριση. ³⁸⁰

Η περίπτωση του αποσχισθέντος Κοσόβου και η συνακόλουθη αναγνώριση αυτού από το ήμισυ και πλέον των κρατών-μελών της διεθνούς κοινότητας αποτελεί ιδιαίτερο κεφάλαιο, που θα εξεταστεί διεξοδικά παρακάτω. Επιπλέον, το παράδοξο της ως άνω θεωρίας συνεχίζεται με ένα ακόμη δισεπίλυτο ερώτημα: πόσα κράτη θα πρέπει να αναγνωρίσουν μια οντότητα προκειμένου αυτή να θεωρηθεί υπαρκτή υπό την έννοια του διεθνούς δικαίου; Με άλλα λόγια, ποιός θεωρείται ο επαρκής αριθμός αναγνωρίσεων; Είναι σαφές ότι η συστατική θεωρία περιέρχεται σε αδιέξοδο.

Επιπροσθέτως, εάν η αναγνώριση γινόταν αντιληπτή ως οριστική και απόλυτη έννοια, τότε θα ήταν αδύνατο να συλλάβει κανείς το περιεχόμενο της παράνομης ή άκυρης αναγνώρισης. Εν τούτοις, η ακυρότητα της αναγνώρισης σε ορισμένες περιπτώσεις έχει γίνει

³⁷⁷ Weller, M., “The International Response to the Dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia”, 86 *AJIL* (1992), 604.

³⁷⁸ Αναλυτικά για τη διένεξη στη Δυτική Σαχάρα, βλ. Shelley, T., *Endgame in the Western Sahara: What Future for Africa’s Last Colony?*, 2004.

³⁷⁹ Κατά την ορολογία του Caplan, “*existence-recognition paradox*”. Βλ. Caplan, R., 2007, *op. cit.*, *supra* note 348, 58.

³⁸⁰ Η Κυβέρνηση των ΗΠΑ είχε επισημάνει σε μια δήλωσή της αναφορικά με την πολιτική αναγνώρισης, το 1976, ότι: «Για την επίτευξη αυτής της κρίσης [σχετικά με το εάν μια οντότητα χρήζει αναγνώρισης ως κράτος], οι Ηνωμένες Πολιτείες παραδοσιακά εξετάζουν την ύπαρξη ορισμένων γεγονότων. Τα γεγονότα αυτά περιλαμβάνουν τον αποτελεσματικό έλεγχο επί σαφώς προσδιορισμένου εδάφους και πληθυσμού· την οργανωμένη κυβερνητική διοίκηση αυτού του εδάφους· και την ικανότητα αποτελεσματικής δράσης για τη σύναψη εξωτερικών σχέσεων και την εκπλήρωση διεθνών υποχρεώσεων. Οι Ηνωμένες Πολιτείες λαμβάνουν, επίσης, υπ’ όψιν εάν η εν λόγω οντότητα έχει προσελκύσει την αναγνώριση της διεθνούς κοινότητας των κρατών». DUSPIL 1976, Washington DC; US Government Printing Office, 1977, 19-20.

αποδεκτή από την κρατική πρακτική.³⁸¹ Διαφορετικά, η αναγνώριση θα συνιστούσε μια εναλλακτική μορφή επέμβασης, δυνητικά πάντοτε στη διάθεση των κρατών. Τη θέση αυτή ασπάζεται και ο ίδιος ο Lauterpacht, ο οποίος δέχεται την πιθανότητα της ακυρότητας της αναγνώρισης,³⁸² επιχείρημα το οποίο ουσιαστικά αποσυνδέει την κρατογένεση από την πράξη της αναγνώρισης.

Ένας ακόμη σκόπελος αναφορικά με τη συστατική θεωρία είναι ο σχετικός της χαρακτήρας. Όπως επισημαίνει ο Kelsen, «...η νομική ύπαρξη ενός κράτους... έχει σχετικό χαρακτήρα. Ένα κράτος υπάρχει νομικά μόνο στις σχέσεις του με τα άλλα κράτη. Δεν υπάρχει απόλυτη ύπαρξη».³⁸³ Ο Lauterpacht, αν και δέχεται το σχετικό χαρακτήρα της αναγνώρισης ως έμφυτο χαρακτηριστικό του συστήματος, ωστόσο αναφέρεται σε αυτό ως «κραυγαλέα ανωμαλία»,³⁸⁴ ένα «αλλόκοτο θέαμα» που δημιουργεί σοβαρούς προβληματισμούς στο διεθνές δίκαιο και δε δύναται να εξηγηθεί με αναλογίες ιδιωτικού δικαίου ή φιλοσοφικού σχετικισμού.³⁸⁵

Από μια θεωρητική άποψη, η συστατική θεωρία δεν είναι ελκυστική ως προς το ότι ουσιαστικά αγνοεί τα γεγονότα, δηλαδή την ύπαρξη μιας οντότητας, που ενεργεί ως κράτος και αναγνωρίζεται ως τέτοιο από τους υπηκόους της και ίσως και από τα γειτονικά κράτη. Επαφίεται σε τέτοιο βαθμό στη διακριτική ευχέρεια των κρατών, ώστε δημιουργείται άμεσος κίνδυνος η αναγνώριση να αποτελέσει αντικείμενο κατάχρησης και αυθαιρεσίας προς το σκοπό της εξυπηρέτησης των επιμέρους εθνικών συμφερόντων. Χαραριστικό παράδειγμα αποτελεί η άρνηση της αναγνώρισης μιας οντότητας, η οποία πληροί τις προϋποθέσεις της κρατικής υπόστασης, καθαρά για πολιτικούς λόγους. Το «αίνιγμα» αυτό φαντάζει γόρδιος δεσμός για τους νομικούς επιστήμονες, καθώς δεν έχει εξευρεθεί ικανοποιητική λύση παρά τις όποιες προσπάθειες προς αυτή την κατεύθυνση. Ο Hersch Lauterpacht, για παράδειγμα, προέβαλε ένα νομικό «καθήκον» αναγνώρισης μιας οντότητας όταν αυτή πληροί τα κριτήρια του κράτους: «*Το να αναγνωρίσει κανείς μια πολιτική κοινότητα ως Κράτος υποδηλώνει ότι η εν λόγω κοινότητα πληροί τις προϋποθέσεις της κρατικής υπόστασης όπως ορίζονται από το διεθνές δίκαιο. Εάν*

³⁸¹ ALI, Restatement of the Law, Third, Foreign Relations Law of the United States, 1987, Vol I, §202, f, “Unlawful Recognition or Acceptance”.

³⁸² Lauterpacht, H., 1947, *op. cit.*, *supra* note 277, 234, όπου χαρακτηρίζεται «παράνομη εξ ύπαρξης» (“*illegal ab initio*”) η ιταλική και η γερμανική αναγνώριση του καθεστώτος Φράνκο.

³⁸³ Kelsen, H., 35: 4 *AJIL* (1941), *op. cit.*, *supra* note 362, 609.

³⁸⁴ Lauterpacht, H., 1947, *op. cit.*, *supra* note 277, 67.

³⁸⁵ *Ibid.* 78. Παρόλο που, κατά κοινή ομολογία, δε συντρέχει υποχρέωση αναγνώρισης, ο Lauterpacht απεδέχθη την προαναφερθείσα υποχρέωση αποδίδοντάς τη στην κοινωνία των κρατών γενικά, αναγνωρίζοντας, παράλληλα, τις δυσκολίες πρακτικής εφαρμογής του «καθήκοντος» αναγνώρισης μιας οντότητας η οποία δεν έχει εξ’ ορισμού κανένα δικαίωμα. Εφόσον η υπό κρίση οντότητα πριν αναγνωριστεί θεωρητικά δεν υπάρχει, δε γίνεται αντιληπτός ο αποδέκτης της συγκεκριμένης υποχρέωσης. *Ibid.* 74-75 και 191-192. Τις λογικές δυσκολίες του συλλογισμού αυτού επεσήμανε και ο Chen, χαρακτηρίζοντάς τον ως μία απλή θεωρητική κατασκευή, που δεν έχει καμία σχέση ούτε με την πρακτική των κρατών, αλλά ούτε και με τις γενικές αρχές του δικαίου. Chen, T.C., 1951, *op. cit.*, *supra* note 279, 52-54.

*αυτές οι προϋποθέσεις υφίστανται, τότε τα υπάρχοντα κράτη έχουν καθήκον να αναγνωρίσουν».*³⁸⁶

Η σκέψη αυτή, όμως, ταυτίζεται περισσότερο με μια ευγενή φιλοδοξία, παρά με την πρακτική των κρατών. Η αναγνώριση, ως δημόσια πράξη του κράτους, αποτελεί μια προαιρετική και πολιτική πράξη και δεν υπάρχει νομικό καθήκον εν προκειμένω.³⁸⁷

2.2.2 Δηλωτική θεωρία

Η θεωρία αυτή πρεσβεύει ότι η αναγνώριση ενός νέου κράτους συνιστά πράξη πολιτική, κατά κανόνα ανεξάρτητη από την ύπαρξη του νέου κράτους ως υποκειμένου του διεθνούς δικαίου.³⁸⁸ Κατά τη ρήση του A. James, «η αναγνώριση προϋποθέτει την ύπαρξη του κράτους, δεν το δημιουργεί».³⁸⁹ Έτσι, η πράξη της αναγνώρισης αυτή καθ' εαυτή δεν προσθέτει τίποτα στη νομική ταυτότητα του κράτους που αναγνωρίζεται, καθώς αποτελεί απλά μια διαπίστωση ότι στην προκειμένη περίπτωση συντρέχουν τα στοιχεία που προσδιορίζουν ένα κράτος κατά το διεθνές δίκαιο.³⁹⁰ Βάση της εν λόγω θεωρίας αποτελεί το επιχείρημα ότι «τα κράτη συνιστούν υποκείμενα που διέπονται από το διεθνές δίκαιο... από τη στιγμή, και μόνο από τη στιγμή, που αποκτούν τα στοιχεία του κράτους».³⁹¹ Είναι χαρακτηριστική η ορολογία του Charpentier, ότι η κρατική υπόσταση αντιτίθεται στα κράτη που δεν την αναγνωρίζουν.³⁹²

Το παρακάτω απόσπασμα των απόψεων του διαιτητή Taft, στη διαιτησία *Tinoko*, απαντάται πολύ συχνά στη διεθνή βιβλιογραφία ως η κλασική δηλωτική θεώρηση: «Η μη αναγνώριση από τα λοιπά έθνη μιας κυβέρνησης που ισχυρίζεται ότι έχει εθνική προσωπικότητα, αποτελεί συνήθως επαρκή απόδειξη ότι δεν έχει επιτύχει την ανεξαρτησία και τον έλεγχο που απαιτεί το διεθνές δίκαιο προς το σκοπό αυτό. Όταν, όμως, η αναγνώριση ή μη μιας κυβέρνησης καθορίζεται όχι από τη *de facto* κυριαρχία αυτής και τον πλήρη κυβερνητικό έλεγχο, αλλά από τον αθέμιτο ή τον παράνομο χαρακτήρα της δημιουργίας της, η μη-αναγνώριση χάνει πολύ μεγάλη

³⁸⁶ Lauterpacht, H., 1947, *op. cit.*, *supra* note 277, 6.

³⁸⁷ Παρόλα αυτά, εξετάζοντας το ζήτημα βαθύτερα θα διαπιστώσουμε ότι, από τη στιγμή που μία οντότητα προσομοιάζει τα χαρακτηριστικά του κράτους, τα λοιπά κράτη αναλαμβάνουν αυξημένο κίνδυνο νομικά εάν αγνοήσουν τους βασικούς κανόνες των διακρατικών σχέσεων. Ας πάρουμε για παράδειγμα το Ισραήλ. Ελάχιστοι θα ήταν εκείνοι που θα υποστήριζαν ότι το Ισραήλ μπορεί να αντιμετωπίζεται από τους Αραβες γείτονές του –που δεν το αναγνωρίζουν– ως ανύπαρκτη οντότητα, από τη στιγμή που τα αρμόδια όργανα των ΗΕ, αλλά και μεμονωμένα κράτη έχουν υιοθετήσει την άποψη ότι το Ισραήλ προστατεύεται και δεσμεύεται παράλληλα από τους κανόνες του Χάρτη του ΟΗΕ που καλύπτουν τη χρήση βίας. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο κρατικής συμπεριφοράς, υπάρχει ένα καθήκον αποδοχής και εφαρμογής ορισμένων θεμελιωδών κανόνων του διεθνούς δικαίου: ένα νομικό καθήκον «αναγνώρισης» για ορισμένους σκοπούς τουλάχιστον, αλλά καμία υποχρέωση ρητής και δημόσιας έκφρασης πολιτικής βούλησης για αναγνώριση, ούτε και υποχρέωση σύναψης διπλωματικών σχέσεων μέσω της αναγνώρισης. Η τελευταία αυτή μορφή αναγνώρισης παραμένει στη σφαίρα της πολιτικής βούλησης και της απόλυτης διακριτικής ευχέρειας των κρατών. Ακόμη και η αναγνώριση αυτή καθ' εαυτή δεν είναι καθοριστική της σύναψης διπλωματικών σχέσεων, ούτε η απουσία διπλωματικών σχέσεων αποτελεί από μόνη της μη-αναγνώριση του κράτους. Brownlie, I., 7th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 54, 90.

³⁸⁸ Chen, T.C., 1951, *op. cit.*, *supra* note 279, για μία πλήρη ανάλυση της θέσης αυτής.

³⁸⁹ Van der Vyver, J.D., “Statehood in International Law”, 5 *Emory ILR* (1991), 2.

³⁹⁰ Ρούκουνας, Εμμ., 1983, *op. cit.*, *supra* note 370, 69.

³⁹¹ Hall, W.E., 8th edn, 1924, *op. cit.*, *supra* note 41, 19.

³⁹² Charpentier, J., 1956, *op. cit.*, *supra* note 315, 15-68, 160-167.

βαρύτητα αναφορικά προς το ζήτημα για το οποίο ενδιαφέρονται αποκλειστικά εκείνοι που εφαρμόζουν τους κανόνες του διεθνούς δικαίου... Μια τέτοια μη-αναγνώριση δεν μπορεί για κανένα λόγο να υπερκεράσει τα στοιχεία... ως προς τον *de facto* χαρακτήρα της κυβέρνησης *Tinoco*, σύμφωνα με τα κριτήρια που έχει θέσει το διεθνές δίκαιο». ³⁹³

Ακόμα πιο έντονα είχε θέσει το ζήτημα, προγενέστερα, ο επίτροπος Wadsworth, στην υπόθεση *Cucullu v. Mexico* ενώπιον της Επιτροπής Αποζημιώσεων Μεξικού-ΗΠΑ, το 1868. Σε σχέση προς την πρόωρη και μη εξουσιοδοτημένη αναγνώριση από τον αμερικανό υπουργό της κυβέρνησης Zuloaga ως *de facto* κυβέρνηση του Μεξικού, παρατήρησε: «Πού είναι, λοιπόν, τα στοιχεία της *de facto* κυβέρνησης; Η κατοχή του κεφαλαίου δεν είναι επαρκής, ούτε και η αναγνώριση από τον αμερικανό υπουργό με ή χωρίς τη σύμφωνη γνώμη της κυβέρνησής του. Η αναγνώριση βασίζεται σε προϋπάρχον γεγονός· δε δημιουργεί γεγονός. Εάν αυτό δεν υπάρχει, η αναγνώριση είναι ψευδής...». ³⁹⁴

Καθίσταται σαφές, επομένως, ότι η ανωτέρω θεωρία ταυτίζει την αναγνώριση με την αποδοχή μιας ήδη υπάρχουσας κατάστασης, με την επιβεβαίωση μιας πραγματικότητας. «Η καλύτερη άποψη είναι ότι η αναγνώριση ενός νέου κράτους δεν είναι μία 'συστατική' αλλά μία 'δηλωτική' πράξη· δε δημιουργεί νομικά ένα κράτος το οποίο δεν υπήρχε προηγουμένως... Η πρωταρχική λειτουργία της αναγνώρισης είναι να επιβεβαιώσει ως γεγονός κάτι το οποίο μέχρι τότε ήταν αβέβαιο». ³⁹⁵ Η θέση αυτή, η οποία υποστηρίζεται ως επί το πλείστον από την πρακτική των κρατών, έχει το πλεονέκτημα ότι αποφεύγει τις λογικές και πρακτικές δυσκολίες που εμπεριέχει η συστατική θεωρία. Επιπροσθέτως, τάσσεται υπέρ της αναδρομικής ισχύος της αναγνώρισης. Η αναδρομικότητα της αναγνώρισης αποσαφηνίζεται με δύο αποφάσεις της βρετανικής Βουλής των Λόρδων. Στην πρώτη, *Gdynia Ameryka Linie Zeglugowe Spolka Akcyjna v. Boguslawski and Another*, αναγνωρίστηκε η ισχύς και η εγκυρότητα των αποφάσεων της *de facto* κομμουνιστικής κυβέρνησης της Πολωνίας από την ημερομηνία της *de facto* ίδρυσής της, ήτοι την 28^η Ιουνίου 1945, παρόλο που η *de jure* αναγνώρισή της τοποθετείται λίγες ημέρες αργότερα, στις 3 Ιουλίου 1945. ³⁹⁶ Στη δεύτερη, *Civil Air Transport Inc v. Central Air Transport Corporation*, που αφορούσε στην κομμουνιστική κυβέρνηση της Κίνας, ο Λόρδος Simon δήλωσε ξεκάθαρα ότι η αναδρομική δύναμη της αναγνώρισης έχει την έννοια ότι

³⁹³ Tinoco Case, *Aguilar-Amory and Royal Bank of Canada claims (Great Britain v. Costa Rica)*, 18 October 1923, RIAA (2006), Vol I, 381.

³⁹⁴ Moore, J.B., *History and Digest of International Arbitrations to which the United States has been party*, Vol III, 1995, "Zuloaga and Miramon Governments", 2876-2877.

³⁹⁵ Brierly, J.L., 6th edn, 1963, *op. cit.*, *supra* note 368, 139.

³⁹⁶ House of Lords, *Gdynia Ameryka Linie Zeglugowe Spolka Akcyjna v. Boguslawski and Another*, 11 July 1952, 19 ILR (1952), 72.

επικυρώνονται οι πράξεις μίας *de facto* κυβέρνησης που αργότερα αναγνωρίστηκε *de jure* και όχι οι πράξεις της προηγούμενης *de jure* κυβέρνησης.³⁹⁷

Εύλογα, ωστόσο, τίθεται το εξής ερώτημα: εάν υποθέσουμε ότι η αναγνώριση είναι καθαρά δηλωτική ενός προϋφιστάμενου γεγονότος, ποιά είναι τότε η δικαιική της σημασία; Η απάντηση που δίδεται από τους περισσότερους μελετητές είναι ότι η αναγνώριση συνιστά περισσότερο πολιτική παρά νομική πράξη, με αποτέλεσμα τη σύναψη διμερών διπλωματικών σχέσεων ανάμεσα στο κράτος που αναγνωρίζει και σε αυτό που αναγνωρίζεται.

Αξιοσημείωτη είναι η Έκθεση της Επιτροπής Νομικών για τα νησιά Åland, η οποία, εξετάζοντας το ζήτημα της ανεξαρτησίας της Φινλανδίας και απαριθμώντας τις διάφορες αναγνωρίσεις που είχαν δοθεί στην τελευταία, υπογράμμισε: «τα γεγονότα αυτά από μόνα τους δεν επαρκούν για να αποδείξουν ότι η Φινλανδία, από εκείνη τη στιγμή, έγινε ένα κυρίαρχο κράτος... Δεν μπορεί να αποδοθεί η ίδια νομική αξία στην αναγνώριση νέων κρατών εν καιρώ πολέμου, ιδίως σε εκείνη που παρέχεται από εμπόλεμες δυνάμεις, όπως σε κανονικές συνθήκες... Εκτός από τα γεγονότα αυτά, τα οποία συνδέονται με τις εξωτερικές σχέσεις της Φινλανδίας, πρέπει να συζητηθεί και ο αφύσικος χαρακτήρας της εσωτερικής της κατάστασης. Η κατάσταση ήταν τέτοια ώστε, για ένα σημαντικό χρονικό διάστημα, οι απαιτούμενες προϋποθέσεις για τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου κράτους δεν υφίσταντο.»³⁹⁸

Την ίδια λογική ακολούθησε λίγο αργότερα και το Γερμανο-Πολωνικό Μικτό Διαιτητικό Δικαστήριο σχετικά με την ύπαρξη του νέου κράτους της Πολωνίας: «...η αναγνώριση ενός κράτους δεν είναι συστατική, αλλά απλώς δηλωτική. Το κράτος υπάρχει από μόνο του και η αναγνώριση δεν είναι τίποτα άλλο από μια δήλωση της ύπαρξής του, που γίνεται αποδεκτή από τα κράτη εκ των οποίων προέρχεται.»³⁹⁹

Το δηλωτικό ρόλο της αναγνώρισης υιοθέτησε και η Σύμβαση του Μοντεβίδεο του 1933, το Άρθρο 3 της οποίας ορίζει τα εξής: «Η πολιτική ύπαρξη του κράτους είναι ανεξάρτητη από την αναγνώρισή του από τα άλλα κράτη. Ακόμα και πριν αναγνωριστεί, το κράτος έχει το δικαίωμα να

³⁹⁷ House of Lords, *Civil Air Transport Inc v. Central Air Transport Corporation*, 13 October 1952, 19 ILR (1952), 85.

³⁹⁸ LN, International Committee of Jurists, Report on the Aaland Islands Question, LNOJ (December 1920), Sp. Supp., No 4, 8. Λιγότερο κατηγορηματική υπήρξε η Έκθεση της Επιτροπής Εισηγητών, ορισμένα αποσπάσματα της οποίας χρήζουν συστατικής ερμηνείας: «Η αναγνώριση του Φινλανδικού κράτους από τις Δυνάμεις της έδωσε την εισδοχή στην κοινότητα των κρατών, καθώς θεωρήθηκε ότι πληροί τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την επίσημη αυτή επιβεβαίωση της ανεξάρτητης ύπαρξής της, μια εκ των πλέον σημαντικών είναι η κατοχή επαρκώς προσδιορισμένων συνόρων». Aaland Islands, Report of the Commission of Rapporteurs (Beyens, Calonder, Elkus), LN Council Doc. B7/21/68/106 (16 April 1921), 23. Το κρίσιμο στοιχείο, όμως, στο επιχείρημα των Εισηγητών ήταν η συνέχεια μεταξύ του ανεξάρτητου κράτους της Φινλανδίας μετά το 1917 και του αυτόνομου κράτους της Φινλανδίας πριν από το 1917. Η συνέχεια αυτή εξελήφθη ως συνέχεια της νομικής προσωπικότητας, παρά την έλλειψη αναγνώρισης της προ του 1917 Φινλανδίας: «μία αυτόνομη Φινλανδία, η οποία... στις 6 Δεκεμβρίου 1917, ανακήρυξε την πλήρη και ολοκληρωτική ανεξαρτησία της από τη Ρωσία, αποσπάστηκε από την τελευταία με μία πράξη προϊόν της δικής της ελεύθερης βούλησης, και έγινε έκτοτε ένα κυρίαρχο κράτος αντί ενός εξαρτημένου κράτους», *ibid.* 22.

³⁹⁹ German-Polish Mixed Arbitral Tribunal, *Deutsche Continental Gas-Gesellschaft v. Polish State*, 1 August 1929, 5: 5 Ann. Digest of PILC (1929-1930), 13.

υπερασπίζεται την ακεραιότητα και την ανεξαρτησία του, να προνοεί για τη διατήρηση και την ευημερία του και, κατά συνέπεια, να οργανώνεται κατά το δοκούν, να νομοθετεί κατά τα συμφέροντά του, να διαχειρίζεται τις υπηρεσίες του και να καθορίζει τη δικαιοδοσία και την αρμοδιότητα των δικαστηρίων του. Η άσκηση των δικαιωμάτων αυτών δεν έχει άλλο περιορισμό από την άσκηση των δικαιωμάτων των άλλων κρατών σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο.»⁴⁰⁰ Ομοίως, το Άρθρο 6 υπογραμμίζει: «Η αναγνώριση ενός κράτους σημαίνει απλώς ότι το κράτος το οποίο αναγνωρίζει αποδέχεται την προσωπικότητα του άλλου με όλα τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που ορίζονται από το διεθνές δίκαιο. Η αναγνώριση είναι άνευ όρων και αμετάκλητη.»⁴⁰¹ Αλλά και το Ινστιτούτο Διεθνούς Δικαίου υπογράμμισε, σε ψήφισμά του για την αναγνώριση νέων κρατών και κυβερνήσεων, το 1936, ότι «η ύπαρξη ενός νέου κράτους με όλες τις έννομες συνέπειες που αποδίδονται στην ύπαρξη αυτή δεν επηρεάζεται από την άρνηση αναγνώρισης ενός ή περισσοτέρων κρατών».⁴⁰²

Είναι γεγονός ότι η κρατική πρακτική κατά τη διάρκεια του τελευταίου αιώνα δεν υπήρξε απολύτως ξεκάθαρη, ούτε απολύτως συνεπής, με αποτέλεσμα να μην μπορούμε να εξάγουμε ασφαλή συμπεράσματα περί της αναγνώρισης νέων κρατών. Σίγουρα, όμως, υποδεικνύει τη δηλωτική προσέγγιση ως επικρατέστερη εκ των δύο θεωριών. Κατηγορηματική επί του θέματος υπήρξε και η Επιτροπή Διαιτησίας, ευρύτερα γνωστή ως Επιτροπή Badinter, που δημιουργήθηκε για να υποβοηθήσει το έργο της Ευρωπαϊκής Ειρηνευτικής Διάσκεψης για τη Γιουγκοσλαβία. Το ερώτημα που ανακύπτει εν σχέσει προς την Επιτροπή αυτή είναι το εξής, σχήμα οξύμωρο: πώς είναι δυνατόν, από τη μία, να ενστερνίζεται τη δηλωτική θεωρία, δεχόμενη ότι η κρατική υπόσταση αποτελεί απλό γεγονός, που ομολογείται με την αναγνώριση -ως εκ τούτου, τα αποτελέσματα της αναγνώρισης έχουν καθαρά δηλωτικό χαρακτήρα-⁴⁰³ και, από την άλλη, να αποδέχεται τις περαιτέρω πολιτικές αξιώσεις που όρισε η Ευρωπαϊκή Κοινότητα ως κριτήρια για την αναγνώριση των νέων κρατών στην πρώην Γιουγκοσλαβία; Έχει υποστηριχθεί ότι η Επιτροπή Badinter δεν επιχείρησε να ερμηνεύσει ή να εφαρμόσει γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου εν προκειμένω, αλλά έδρασε περισσότερο ως διερευνητικό (*fact-finding*) σώμα, προκειμένου να καθορίσει εάν οι υπό εξέταση Δημοκρατίες πληρούσαν τα κριτήρια που είχε θέσει η Ευρωπαϊκή Κοινότητα για αναγνώριση.⁴⁰⁴ Η Επιτροπή έδωσε τη δική της απάντηση

⁴⁰⁰ Convention on the Rights and Duties of States, Montevideo, 26 December 1933, 165 LNTS, 19, Art. 3. Βλ., επίσης, την πανομοιότυπη διατύπωση του Άρθρου 9 του Καταστατικού Χάρτη του ΟΑΚ, Organization of American States, Charter of the Organization of American States, 30 April 1948, Bogotá, διαθέσιμο στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του ΟΑΚ: http://www.oas.org/dil/treaties_A-41_Charter_of_the_Organization_of_American_States.htm.

⁴⁰¹ *Ibid.* 165 LNTS, 19, Art. 6.

⁴⁰² IDI, La Reconnaissance des Nouveaux États et des Nouveaux Gouvernements (Rapporteur: M. Philip Marshall Brown), Session de Bruxelles, 23 Avril 1936, 39-II AIDI (1936), 300, Article 1.

⁴⁰³ Opinion No 1, Badinter Arbitration Committee, 29 November 1991, 31 ILM (1992), 1494-1497. Η θέση αυτή επαναλήφθηκε και σε επόμενες Γνωμοδοτήσεις της Επιτροπής Badinter: Opinion No 8, 4 July 1992, 31 ILM (1992), 1521-1523 και Opinion No 10, 4 July 1992, 31 ILM (1992), 1525-1526.

⁴⁰⁴ Craven, M.C.R., "The European Community Arbitration Commission on Yugoslavia", 66 *BYIL* (1995), 353.

σε επόμενη Γνωμοδότησή της, όπου υπογράμμισε ότι: «Μολονότι η αναγνώριση δε συνιστά αναγκαία προϋπόθεση για την ίδρυση ενός κράτους και έχει καθαρά δηλωτικά αποτελέσματα, αποτελεί, παρόλα αυτά, μια πράξη που ανάγεται στη διακριτική ευχέρεια των κρατών, τα οποία μπορούν να την ασκήσουν όταν εκείνα επιλέξουν και κατά τρόπο της δικής τους επιλογής, υποκείμενο μόνο στη συμμόρφωση με τις επιταγές του γενικού διεθνούς δικαίου και, ιδίως, με αυτές που απαγορεύουν τη χρήση βίας στις σχέσεις με άλλα κράτη ή εγγυώνται τα δικαιώματα των εθνικών, θρησκευτικών ή γλωσσικών μειονοτήτων.»⁴⁰⁵

Έχει διατυπωθεί ευρέως στη θεωρία η άποψη ότι η Επιτροπή Badinter αρχικώς υιοθέτησε δηλωτική γλώσσα, όμως, ουσιαστικά εφάρμοσε μια συστατική προσέγγιση προκειμένου να αποσοβήσει τον κίνδυνο μεγάλων εντάσεων μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών. Π.χ. ο Martii Koskenniemi, βασιζόμενος στην ευρωπαϊκή πρακτική αναφορικά με την πρώην Γιουγκοσλαβία, παρατήρησε ότι στην πραγματικότητα εφαρμόστηκε μια αναβιωμένη συστατική θεωρία - “*a resuscitated ‘constitutivist’ theory*” κατά τον ακριβή όρο-, παρά τη φαινομενική υποστήριξη της δηλωτικής θεωρίας.⁴⁰⁶ Η σύγκυση αυτή πυροδοτείται από τις ίδιες τις δηλώσεις της Επιτροπής, ότι η αναγνώριση είναι «καθαρά δηλωτική»,⁴⁰⁷ από τη μία, αλλά ότι «απονέμει ορισμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις βάσει του διεθνούς δικαίου»,⁴⁰⁸ από την άλλη. Πράγματι, αν μελετήσει κανείς την περίπτωση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, θα διαπιστώσει ότι η αναγνώρισή της είχε στην πραγματικότητα συστατικά αποτελέσματα, καθότι δεν πληρούσε τα κριτήρια της δηλωτικής αναγνώρισης.⁴⁰⁹ Ο προεδρεύων της Διάσκεψης για τη Γιουγκοσλαβία, Λόρδος Carrington, εκτιμούσε ότι η αναγνώριση συνιστούσε ένα σημαντικό όπλο για να συμφιλιωθούν τα εκατέρωθεν μέρη. Με άλλα λόγια, η αναγνώριση μπορούσε να λειτουργήσει είτε ως ερέθισμα για συνεργασία είτε ως κύρωση για την έλλειψη συνεργασίας.⁴¹⁰

Η συζήτηση επί του θέματος παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, καθώς κυμαίνεται μεταξύ εκείνων που αποδίδουν τα προβλήματα της Γιουγκοσλαβίας στην πρόωγη αναγνώριση και εκείνων που κατηγορούν τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις για ολιγωρία και αναποφασιστικότητα.⁴¹¹ Στην υπόθεση *Tadić* ενώπιον του ΔΠΔΓ, ο δικαστής Li, σε ξεχωριστή γνώμη του, άσκησε δριμεία κριτική στην πλειοψηφία, για το λόγο ότι εφάρμοσε τη συστατική θεωρία. Ειδικότερα, ο δικαστής Li υποστήριξε ότι η ένοπλη σύγκρουση στην πρώην

⁴⁰⁵ Opinion No 10, Badinter Arbitration Committee, 4 July 1992, *op. cit.*, *supra* note 403, 1526.

⁴⁰⁶ Koskenniemi, M., “The Place of Law in Collective Security”, 17 *Michigan JIL* (1996), 469.

⁴⁰⁷ Opinion No 1, Badinter Arbitration Committee, 29 November 1991, *op. cit.*, *supra* note 403.

⁴⁰⁸ Opinion No 8, Badinter Arbitration Committee, 4 July 1992, *op. cit.*, *supra* note 403.

⁴⁰⁹ Craven, M.C.R., 66 *BYIL* (1995), *op. cit.*, *supra* note 131, 375.

⁴¹⁰ Brown, E.G., “Force and Diplomacy in Yugoslavia: the US Interest”, 15: 4 *AFPN* (1993), 2.

⁴¹¹ Βλ. Craven, M.C.R., 66 *BYIL* (1995), *op. cit.*, *supra* note 131, 333-413· Hillgruber, Chr., “The Admission of New States to the International Community”, 9: 3 *EJIL* (1998), 491-509 και Warbrick, C., “Recognition of States”, 41: 2 *ICLQ* (1992), 473-482.

Γιουγκοσλαβία θα έπρεπε να είχε θεωρηθεί διεθνής από τη στιγμή που η Σλοβενία και η Κροατία ανακήρυξαν την ανεξαρτησία τους και όχι εξαιτίας της αναγνώρισής τους.⁴¹²

Η συνολική, πάντως, διεθνής προσέγγιση ως προς τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας δεν υποστηρίζει τη συστατική θεωρία. Όπως είδαμε νωρίτερα, μπορεί η ΠΓΔΜ να μην αναγνωριζόταν για μερικά χρόνια, λόγω των πολιτικών προβλημάτων με την Ελλάδα, αυτό όμως δε σήμαινε ότι δεν αντιμετωπιζόταν ως κράτος. Δια του λόγου το αληθές, ούτε η ΟΔΓ (μετέπειτα Σερβία και Μαυροβούνιο) αναγνωρίστηκε ως η συνέχεια της ΣΟΔΓ, με αποτέλεσμα τα περισσότερα κράτη να έχουν περιορισμένες διπλωματικές σχέσεις μαζί της, όμως η κρατική της υπόσταση ουδέποτε αμφισβητήθηκε. Το ΔΔ στην υπόθεση της *Εφαρμογής της Σύμβασης για την Πρόληψη και Καταστολή του Εγκλήματος της Γενοκτονίας*, παρόλο που δεν ασχολήθηκε άμεσα με το ζήτημα της αναγνώρισης,⁴¹³ τάχθηκε εμμέσως υπέρ της άποψης ότι η κρατική υπόσταση και τα δικαιώματα που τη συνοδεύουν υπάρχουν ανεξάρτητα από τη βούληση τρίτων κρατών. Ειδικότερα, η ΟΔΓ είχε υποστηρίξει την αναρμοδιότητα του Δικαστηρίου να αποφανθεί επί ζητημάτων που εμπίπτουν στη Σύμβαση για τη Γενοκτονία,⁴¹⁴ διότι η ΟΔΓ και η Βοσνία Ερζεγοβίνη δεν είχαν αναγνωρίσει η μία την άλλη κατά το χρόνο που κινήθηκε η διαδικασία. Το Δικαστήριο απέρριψε το επιχείρημα αυτό στη βάση ότι -και ενώ η αμοιβαία αναγνώριση είχε δοθεί μεταγενέστερα με τη Συνθήκη του Dayton-⁴¹⁵ οποιαδήποτε πλημμέλεια ήταν διαδικαστικής φύσεως και θα μπορούσε να διορθωθεί απλά με την επαναδιατύπωση της αξίωσης, αναγόμενη σε φερόμενες ως πράξεις γενοκτονίας που συνέβησαν πριν το 1995.⁴¹⁶ Το αποτέλεσμα είναι σύμφωνο με τη δηλωτική θεώρηση: τα δικαιώματα της Βοσνίας Ερζεγοβίνης, δυνάμει της Σύμβασης για τη Γενοκτονία ή άλλως, αντιτίθεντο στην ΟΔΓ από τη στιγμή που η πρώτη έγινε κράτος, ανεξαρτήτως από το εάν η δεύτερη την είχε αναγνωρίσει.⁴¹⁷

Παρόλα αυτά, τα παραπάνω δεν αρκούν για να αποδείξουν την ύπαρξη διεθνούς εθιμικού δικαίου υπέρ της δηλωτικής θεωρίας, δεδομένου ότι δεν υπάρχει σταθερή και ομοιόμορφη κρατική πρακτική που να συνιστά διαδεδομένη πεποίθηση δικαίου.

⁴¹² ICTY, *Prosecutor v. Duško Tadić*, Case No IT-94-1-I, Separate Opinion of Judge Li on the Defense Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, 2 October 1995, §17.

⁴¹³ «Προκειμένου να καθορίσει τη δικαιοδοσία του στην παρούσα υπόθεση, το Δικαστήριο δε χρειάζεται να διευθετήσει το ζήτημα των συνεπειών που μπορεί να έχει μια κατάσταση μη-αναγνώρισης στις συμβατικές σχέσεις μεταξύ των μερών σε μια πολυμερή συνθήκη.». ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia)*, 11 July 1996, Judgment, Preliminary Objections, ICJ Rep (1996), 613, §26.

⁴¹⁴ Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Paris, 9 December 1948, 78 UNTS (1951), No 1021, 277.

⁴¹⁵ General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, Dayton, 14 December 1995, 35 ILM (1996), 75.

⁴¹⁶ ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia)*, 11 July 1996, Judgment, Preliminary Objections, ICJ Rep (1996), 612-613.

⁴¹⁷ Για μία ολοκληρωμένη προσέγγιση, βλ. ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, 26 February 2007, Judgment, ICJ Rep (2007), 43-240.

Η δυσκολία με τη δηλωτική θεωρία έγκειται στο ότι ουσιαστικά αγνοεί τις πολιτικές και κανονιστικές διαστάσεις της δημιουργίας των κρατών σε δύο καίρια σημεία. Πρώτον, δεδομένου ότι η αναγνώριση παραμένει προνόμιο των κρατών, τα οποία είναι ταυτόχρονα και θεματοφύλακες των δικών τους συμφερόντων, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να επικρατήσει η πολιτική σκοπιμότητα έναντι μιας αυστηρά νομικής κρίσης. Σε περιπτώσεις, για παράδειγμα, αμφισβητούμενων εδαφικών οντοτήτων, η αναγνώριση μπορεί να αποσαφηνίσει την κατάσταση. Δεν μπορεί, όμως, να περιμένει κανείς ότι τα κράτη θα αξιολογούν πάντοτε τις εκάστοτε περιστάσεις ως ουδέτεροι παρατηρητές, αλλά ακόμα και αν το έκαναν θα διαφοροποιούνταν ως προς την αξιολόγηση των στοιχείων. Δεύτερον, η δημιουργία κρατών διέπεται εν μέρει από κανόνες. Έτσι, όπου ενυπάρχει η παρανομία στη δημιουργία ενός κράτους, η μη-αναγνώριση λειτουργεί ως κυρωτικό εργαλείο για την τιμωρία της παράνομης συμπεριφοράς. Πράγματι, μόνο μέσω της μη-αναγνώρισης, παράνομα μορφώματα όπως η Νότια Ροδεσία ή η ΤΔΒΚ, δεν απολαμβάνουν τα πλεονεκτήματα της κρατικής υπόστασης. Εν τούτοις, δε φαίνεται να υπάρχει θέση για μια τέτοια λειτουργία στη δηλωτική θεώρηση της αναγνώρισης.⁴¹⁸

Τρωτό σημείο και των δύο θεωριών είναι ο σχετικός τους χαρακτήρας. Ειδικότερα, στη διεθνή πρακτική συναντούμε περιπτώσεις κρατών, τα οποία αναγνωρίστηκαν ως τέτοια παρόλο που δεν πληρούσαν τις προϋποθέσεις της κρατικής ιδιότητας. Αναφέρουμε χαρακτηριστικά το παράδειγμα του πρώην βελγικού Κονγκό, όπου επικρατούσε χάος και αναρχία κατά τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας του, με την εκδήλωση αποσχιστικών τάσεων προερχόμενων από τις επαρχίες της Katanga και του Νότιου Kasai που κλόνιζαν τη σταθερότητα της κυβέρνησης και δυναμίτιζαν την πολιτική κατάσταση εν γένει. Παρόλα αυτά, κανένα κράτος δεν αμφισβήτησε την κρατική υπόσταση αυτού. Το σχετικό χαρακτήρα της δηλωτικής θεωρίας θα μπορούσαμε να πούμε ότι επιρρώνουν και τα μικροκράτη, λόγω της αδυναμίας σύναψης των εξωτερικών τους σχέσεων και της εξάρτησής τους από τρίτα κράτη.⁴¹⁹ Πράγματι, για ορισμένα μικροκράτη, η είσοδός τους στον ΟΗΕ, όπως, επίσης, και η αναγνώρισή τους από τρίτα κράτη, φαίνεται ότι ξεκαθάρισαν τη θέση τους στο διεθνές δίκαιο, αποκρυστάλλωσαν τα δικαιώματά τους και βοήθησαν στη συγκρότησή τους.

Επιπλέον, το δηλωτικό δόγμα έχει κατηγορηθεί για ταυτολογία, υπό την έννοια ότι δεν είναι δυνατό να υποστηρίζεται πως ένα κράτος αποκτά διεθνή νομική προσωπικότητα επειδή απλώς υπάρχει. Πράγματι, τα κράτη δεν αποκτούν δικαιώματα στο διεθνές πεδίο, ούτε συμμετέχουν στη διεθνή οργάνωση μέχρι να αναγνωριστούν. Προς ενίσχυση της θέσης αυτής, μάλιστα, γίνεται επίκληση σε αστικές και ποινικές διατάξεις σύμφωνα με τις οποίες η νομική προσωπικότητα τόσο των φυσικών όσο και των νομικών προσώπων δεν κτάται αυτόματα από τη

⁴¹⁸ Caplan, R., reprinted 2007, *op. cit.*, *supra* note 348, 57.

⁴¹⁹ Αναλυτικά για τα μικροκράτη, βλ. παραπάνω Κεφάλαιο 1, υποενότητα 1.2.4.1.

στιγμή της γεννήσεως των πρώτων ή της σύνταξης του καταστατικού των δεύτερων. Αυτό που υπονοείται εδώ, με αναλογίες εσωτερικού δικαίου, είναι ότι δεν αρκεί η απλή ύπαρξη ενός κράτους προκειμένου αυτό να αποκτήσει διεθνή νομική προσωπικότητα, αλλά απαιτείται κάτι επιπλέον προς το σκοπό αυτό: ο νομικός θεσμός της αναγνώρισης.

Φυσικά, δεν έλειψαν οι θεωρητικές απόπειρες συγκερασμού των δύο βασικών θεωριών περί αναγνώρισης, με την κρατική πρακτική να βρίσκεται κάπου στη μέση.

2.2.3 Απόπειρες συγκερασμού των θεωριών περί αναγνώρισης κράτους

Η αναγνώριση συνιστά ένα εξαιρετικά πολύπλοκο ζήτημα, πρωτίστως διότι αποτελεί αμάλγαμα πολιτικών και νομικών στοιχείων σε τέτοιο βαθμό που είναι ασυνήθιστος ακόμα και για το διεθνές δίκαιο, έλεγε ο Freeman το 1950.⁴²⁰ Το αμφιλεγόμενο αυτό ζήτημα δεν έχει επιλυθεί ικανοποιητικά ούτε στη θεωρία ούτε στην πράξη, είχε σημειώσει δέκα χρόνια νωρίτερα ο Kelsen.⁴²¹ Οι παραπάνω παρατηρήσεις φαντάζουν ανατριχιαστικά, θα λέγαμε, επίκαιρες και διαχρονικές, καθώς σήμερα, μισό και πλέον αιώνα μετά, ο θεσμός της αναγνώρισης εξακολουθεί να αποτελεί βραχνά για νομικούς και πολιτικούς επιστήμονες ανά τον κόσμο.

Είναι, άραγε, η αναγνώριση ζήτημα δικαίου ή πολιτικής, κανόνων ή αυθαιρεσίας; Υπάρχει, τελικά, η επιθυμητή τυπολογία που να συνάδει απολύτως με την πρακτική των κρατών; Τα ερωτήματα αυτά αποτυπώνουν την παραδοσιακή αντιπαράθεση που ενυπάρχει μεταξύ της συστατικής και της δηλωτικής θεώρησης της αναγνώρισης, δεδομένου ότι οι οπαδοί της πρώτης αντιλαμβάνονται την αναγνώριση ως ζήτημα πολιτικής κρίσης και διαπραγματεύσεως, ενώ οι οπαδοί της δεύτερης ως ζήτημα καθαρά διοικητικής φύσεως και ρουτίνας. Κατά τον Lauterpacht, δεν ισχύει τίποτα από τα δύο, ούτε το ουσιαστικό νομικό πρόβλημα της αναγνώρισης εξαντλείται στην αντινομία ανάμεσα στη συστατική και τη δηλωτική θεωρία. «Ίσως να μην υπάρχει άλλο ζήτημα στο πεδίο των διεθνών σχέσεων, όπου το δίκαιο και η πολιτική να είναι τόσο στενά συνυφασμένα», σημειώνει.⁴²² Η δική του πρόταση ήταν

⁴²⁰ Freeman, A.V., "The First Meeting of the Inter-American Council of Jurists", 44 *AJIL* (1950), 378.

⁴²¹ Kelsen, H., 35: 4 *AJIL* (1941), *op. cit.*, *supra* note 362, 605. Στο άρθρο του αυτό, ο Kelsen προέβη σε ένα θεμελιώδη διαχωρισμό μεταξύ της πολιτικής και της νομικής πράξης της αναγνώρισης. Η πρώτη, η οποία συνίσταται στην προθυμία σύναψης πολιτικών σχέσεων, εναπόκειται πλήρως στη διακριτική ευχέρεια του κράτους που αναγνωρίζει. Η νομική πράξη της αναγνώρισης, όμως, αποτελεί διαπίστωση ότι ορισμένες προϋποθέσεις, όπως προβλέπονται από το διεθνές δίκαιο, πληρούνται από μια νομική κοινότητα ή μια ένωση ατόμων (κυβέρνηση). Η νομική αναγνώριση έχει, κατά τον Kelsen, αυστηρά συστατικό χαρακτήρα, άποψη η οποία κατακρίθηκε έντονα για ασυνέπεια με την πρακτική των κρατών. Για την κριτική που ασκήθηκε στον Kelsen, βλ. Brown, Ph.M., "The Effects of Recognition", 36 *AJIL* (1942), 106-108 και Borchard, E., "Recognition and Non-Recognition", 36 *AJIL* (1942), 108-111.

⁴²² Lauterpacht, H., 1947, *op. cit.*, *supra* note 277, v.

μία σύγκλιση ανάμεσα στις δύο προσεγγίσεις της αναγνώρισης, με την έννοια ότι «η αναγνώριση είναι δηλωτική ως προς τα γεγονότα και συστατική ως προς τα δικαιώματα».⁴²³

Ειδικότερα, σύμφωνα με τον Lauterpacht, η αναγνώριση είναι δηλωτική υπό την έννοια ότι επιβεβαιώνει, ως γεγονός, την ύπαρξη των προϋποθέσεων της κρατικής υπόστασης και το συνακόλουθο δικαίωμα της νέας κοινότητας να αντιμετωπίζεται ως υποκείμενο του διεθνούς δικαίου· είναι δηλωτική με την έννοια ότι, υπό το πρίσμα του δικαίου, η νέα κοινότητα έχει δικαιώματα και, ως εκ τούτου, μπορεί να αγνοηθεί με ασφάλεια η ένσταση ότι, εάν δεν έχει αναγνωριστεί, δεν μπορεί να έχει «νόμιμα δικαιώματα»· είναι δηλωτική με την έννοια ότι, από τη στιγμή που θα δοθεί, τα αποτελέσματά της χρονολογούνται από την αρχή της ύπαρξης του νέου κράτους ως ανεξάρτητης κοινότητας (αναδρομική ισχύς)· είναι δηλωτική με την έννοια ότι το κράτος που αναγνωρίζει δεν αποστερείται των δικαιωμάτων του με τη μορφή της χορήγησης, της εκχώρησης ή της πράξης χάριτος.⁴²⁴ Από την άλλη, η αναγνώριση είναι συστατική από την άποψη ότι παίζει αποφασιστικό ρόλο προκειμένου η νέα οντότητα να αποκτήσει διεθνή προσωπικότητα, καθώς και τα συνακόλουθα με αυτή δικαιώματα· είναι συστατική υπό την έννοια ότι, ένα υφιστάμενο κράτος που λειτουργεί με καλή πίστη και με τη διακριτική ευχέρεια που του παρέχει το διεθνές δίκαιο, δε δεσμεύεται να παραχωρήσει στην υπό κρίση οντότητα τα δικαιώματα που συνοδεύουν την κρατική υπόσταση.⁴²⁵ Ένα κράτος μπορεί να υπάρχει ως πραγματικό γεγονός. Είναι, όμως, ένα φυσικό γεγονός, το οποίο καμία σχέση δεν έχει με συγκεκριμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις, έως ότου λάβει χώρα η πράξη της αναγνώρισης και με κανένα τρόπο δεν μπορεί να εισχωρήσει στη σφαίρα του δικαίου μέχρις ότου η αναγνώριση καταστεί δικαίωμα γεγονός. Κατά τον τρόπο, λοιπόν, αυτό ερμηνεύεται πως η αναγνώριση είναι δηλωτική ως προς τα γεγονότα και συστατική ως προς τις έννομες συνέπειες:⁴²⁶ «Η αναγνώριση είναι μια βαρυσήμαντη, καθοριστική και απαραίτητη λειτουργία για την εξακρίβωση και τη διακήρυξη των απαραίτητων στοιχείων της κρατικής υπόστασης, με συστατικό αποτέλεσμα ως προς την έναρξη των διεθνών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων της υπό κρίση οντότητας».⁴²⁷

Παράλληλα, ο Lauterpacht εισήγαγε ένα «καθήκον αναγνώρισης», σε μια προσπάθεια να μετριάσει ακραίες περιπτώσεις άρνησης της πραγματικότητας. Εάν, ωστόσο, υπάρχει υποχρέωση αναγνώρισης και, επομένως, σύστασης ενός νέου κράτους, δε διασαφηνίζεται από πού πηγάζει η εν λόγω υποχρέωση. Ο Dugard, επεκτείνοντας τη θεωρία του Lauterpacht, εντόπισε την πηγή της υποχρέωσης αναγνώρισης στην εισδοχή στα Ηνωμένα Έθνη.⁴²⁸ Εάν,

⁴²³ *Ibid.* 75. Μάλιστα, η θεωρία αυτή του Lauterpacht επηρέασε μετέπειτα πολλούς μελετητές, βλ. σχετικά Evans, M.D. (ed.), *International Law*, 2nd edn, 2006, 249-250.

⁴²⁴ Lauterpacht, H., *International Law: Being the Collected Papers of Hersch Lauterpacht*, Volume 1 - General Works, edited by E. Lauterpacht, 1970, 319.

⁴²⁵ *Ibid.* 320.

⁴²⁶ *Ibid.* 309-310; Lauterpacht, H., 53: 3 *Yale LJ* (1944), *op. cit.*, *supra* note 363, 455.

⁴²⁷ Lauterpacht, H., 1947, *op. cit.*, *supra* note 277, 51.

⁴²⁸ Dugard, C.J.R., 1987, *op. cit.*, *supra* note 275.

όμως, τα κράτη είναι υποχρεωμένα απέναντι στα ΗΕ ή τη διεθνή κοινότητα γενικότερα να αναγνωρίζουν ένα κράτος-μέλος του ΟΗΕ, δεν υπάρχει σαφής θεραπεία για την παραβίαση μιας τέτοιας υποχρέωσης. Μπορεί τα κράτη να είναι υπόλογα στα ΗΕ για τυχόν παραβιάσεις του δικαίου των ΗΕ, όμως η θεραπεία για την εκάστοτε παραβίαση δεν αντιστρέφει απαραίτητα την άρνηση του κράτους να αναγνωρίσει τη φερόμενη οντότητα.⁴²⁹ Παρά την ευφυΐα και την πρωτοτυπία της, η θεωρία του Lauterpacht δεν υιοθετήθηκε στην πράξη. Και αυτό διότι αγνοεί τις πολιτικές πτυχές της αναγνώρισης, δηλαδή τη λειτουργία της ως εργαλείου εκδήλωσης ή άρσης της υποστήριξης προς μια συγκεκριμένη οντότητα. Το γεγονός είναι ότι τα κυρίαρχα κράτη δεν μπορούν να υποχρεωθούν να αναγνωρίζουν σε κάθε περίπτωση τα φερόμενα ως νέα κράτη, πράγμα το οποίο αποδεικνύεται μέσα από τα παραδείγματα ορισμένων κομμουνιστικών κρατών, καθώς και του Ισραήλ.

Εν συνεχεία, ο Thomas Grant πρότεινε την ύπαρξη διαφορετικών μορφών αναγνώρισης, αποδεχόμενος με τον τρόπο αυτό διαφορετικά νομικά αποτελέσματα από την ίδια πράξη.⁴³⁰ Βασιζόμενος σε αυτή την πολυμορφία, υιοθέτησε τη διάκριση μεταξύ της κανονιστικής και μη-κανονιστικής αναγνώρισης, όπου η πρώτη προκαλεί αλλαγές στην οντότητα, ενώ η δεύτερη αποτελεί διπλωματικό εργαλείο με καθαρά συμβολικό περιεχόμενο.⁴³¹ Ουσιαστικά επρόκειτο για μία απόλυτη κατηγοριοποίηση, σύμφωνα με την οποία η αναγνώριση σε ορισμένες περιπτώσεις έχει συστατικό χαρακτήρα και σε άλλες όχι, μία διάκριση που μπορεί να αποδειχτεί ακραία. Η κρατική πρακτική, όμως, δε φαίνεται να υιοθετεί τη διάκριση μεταξύ άκαμπτων μορφών αναγνώρισης, αλλά κλίνει περισσότερο στο ότι ο θεσμός της αναγνώρισης μπορεί να έχει διαφορετικές συνέπειες αναλόγως προς την ιδιαιτερότητα της εκάστοτε περίπτωσης.

Μια πιο ιδιαίτερη άποψη είναι αυτή του Michael Schoiswohl, ο οποίος πρότεινε μια θεωρία «διαλυόμενης διαδοχής» - “*dissolving succession*” κατά τον αγγλικό όρο- σε σχέση με τη Σομαλία, που θα μπορούσε ενδεχομένως να τύχει ευρύτερης εφαρμογής σε αντίστοιχες περιπτώσεις. Η θεωρία αυτή ασπάζεται μια μέση λύση, σύμφωνα με την οποία η αναγνώριση είναι δηλωτική όταν το καθεστώς του νέου κράτους δεν αμφισβητείται και συστατική ή ημισυστατική όταν το καθεστώς αυτού βρίσκεται υπό αμφισβήτηση.⁴³² Η ευελιξία της εν λόγω θεωρίας, αν και εμπεριέχει κάποια ψήγματα αλήθειας, δε συνάδει απολύτως με την πρακτική

⁴²⁹ Βλ., για παράδειγμα, την υπόθεση *Avena and Other Mexican Nationals (Mexico v. United States of America)*, 31 March 2004, Judgment, ICJ Rep (2004), 12-73, όπου διαπιστώθηκε από το ΔΔ ότι οι ΗΠΑ παραβίασαν τη Σύμβαση της Βιέννης για τις Προξενικές Σχέσεις (1963), μη επιτρέποντας στη μεξικανική αντιπροσωπεία να συναντηθεί με μεξικανούς πολίτες που συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν για εγκλήματα στις ΗΠΑ· η διαπίστωση, όμως, αυτή του Διεθνούς Δικαστηρίου δεν είχε ως αποτέλεσμα την αυτόματη ακύρωση της στάσης των ΗΠΑ.

⁴³⁰ Grant, Th.D., “An Institution Restored?”, (review article of Peterson M.J., *Recognition of Governments: Legal Doctrine and State Practice 1815–1995*, New York; St Martin's Press Inc. – London; Macmillan Press Ltd., 1997), 39: *I Virginia JIL* (1998), 101-137.

⁴³¹ *Ibid.* 117.

⁴³² Schoiswohl, M., *Status and (Human Rights) Obligations of Non-Recognized De Facto Regimes in International Law: The Case of 'Somaliland'*, 2004.

των κρατών, η οποία παρουσιάζει μεγάλο βαθμό υποκειμενικότητας και διαφοροποιήσεων. Πάντως, όπως θα δούμε εκτενέστερα παρακάτω, αρχίζει να διαφαίνεται ότι ο ρόλος της αναγνώρισης δύναται να αποδειχτεί καταλυτικός σε περιπτώσεις αμφισβητούμενων οντοτήτων, χωρίς ωστόσο να μπορεί να συναχθεί επί του παρόντος ασφαλές συμπέρασμα καθώς δεν υπάρχει σταθερή κρατική πρακτική ώστε να επιβεβαιώνει την *opinio juris*.

Σύμφωνα με τον Shaw, η αναγνώριση είναι μια μέθοδος αποδοχής πραγματικών καταστάσεων, προσδίδοντάς τους νομική σημασία, η σχέση όμως αυτή είναι περίπλοκη.⁴³³ Όπως προκύπτει από τις αναλυθείσες ανταγωνιστικές θεωρίες περί αναγνώρισης, η τελευταία δεν έχει κανονιστικό περιεχόμενο *per se*, αλλά είναι οι κανόνες που τη διέπουν τα νομικά οχήματα πολιτικών επιλογών.⁴³⁴ Αποτελεί ευρεία παραδοχή ότι τα κράτη σχοινοβατούν μεταξύ πολιτικών επιλογών, χρησιμοποιώντας τη γλώσσα του δικαίου. Ασφαλώς, η αναγνώριση δίνεται σε ένα μεγάλο ποσοστό για πολιτικούς λόγους. Η άποψη αυτή είχε τονισθεί από τον εκπρόσωπο των ΗΠΑ στο ΣΑ του ΟΗΕ το Μάιο του 1948, κατά τη διάρκεια των συζητήσεων για το ζήτημα της Παλαιστίνης, οπότε είχε αναφέρει ότι θα ήταν «*άκρως εσφαλμένο για κάποιον να αποδεχθεί ότι οποιοδήποτε κράτος διεθνώς μπορεί να αμφισβητήσει την εθνική κυριαρχία των ΗΠΑ κατά την άσκηση της άκρως πολιτικής πράξης της αναγνώρισης του de facto καθεστώτος οποιουδήποτε κράτους*».⁴³⁵ Υπογράμμισε, μάλιστα, την απουσία μιας εξουσίας επιφορτισμένης με τον καθορισμό της νομιμότητας ή της εγκυρότητας της πράξης αυτής των ΗΠΑ.⁴³⁶

Το Υπουργείο Εξωτερικών των ΗΠΑ προσδιόρισε επακριβώς την αμερικανική οπτική το 1976, σημειώνοντας ότι: «*κατά την άποψη των Ηνωμένων Πολιτειών, το διεθνές δίκαιο δεν απαιτεί από ένα κράτος να αναγνωρίσει μια άλλη οντότητα ως κράτος· είναι ζήτημα που επαφίεται στην κρίση του κάθε κράτους εάν μια οντότητα χρήζει αναγνώρισης ως κράτος. Οι Ηνωμένες Πολιτείες κατέληξαν σε αυτό το συμπέρασμα εξετάζοντας παραδοσιακά την ύπαρξη συγκεκριμένων δεδομένων. Τα δεδομένα αυτά περιλαμβάνουν τον αποτελεσματικό έλεγχο επί σαφώς προσδιορισμένου εδάφους και πληθυσμού· την οργανωμένη κυβερνητική διοίκηση του εδάφους αυτού και την ικανότητα αποτελεσματικής δράσης για τη σύναψη των εξωτερικών σχέσεων και την εκπλήρωση των διεθνών υποχρεώσεων. Οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν, επίσης, λάβει υπ' όψιν το εάν η εν λόγω οντότητα έχει προσελκύσει την αναγνώριση της διεθνούς κοινότητας των κρατών*».⁴³⁷ Στην πράξη, βέβαια, επιβεβαιώνεται το φιλτράρισμα της αναγνώρισης μέσα από τη χοάνη των πολιτικών συμφερόντων, με την επί πολλά χρόνια άρνηση των ΗΠΑ να αναγνωρίσουν τόσο τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας όσο και τη Βόρεια Κορέα, όχι γιατί δεν

⁴³³ Shaw, M.N., 6th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 142, 185.

⁴³⁴ Worster, W.Th., 27 *Boston UILJ* (2009), *op. cit.*, *supra* note 350, 116.

⁴³⁵ Shaw, M.N., 6th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 142, 369-370.

⁴³⁶ *Ibid.* 370.

⁴³⁷ DUSPIL (1976), 19-20.

αποδέχονταν την άσκηση αποτελεσματικού ελέγχου από τις αρμόδιες αρχές στο έδαφος των τελευταίων, αλλά εξαιτίας της ψυχροπολεμικής αντιπαράθεσης και των καταλοίπων αυτής.

Στην πλήρωση των κλασικών κριτηρίων του κράτους επικεντρώθηκε και η Μ. Βρετανία, ως ακολούθως: *«Τα κανονικά κριτήρια τα οποία μια κυβέρνηση που αιτείται αναγνώρισης ως κράτος θα πρέπει να έχει, και φαίνεται πιθανό ότι θα συνεχίσει να έχει, είναι ένα σαφώς προσδιορισμένο έδαφος με ένα πληθυσμό, μια κυβέρνηση που είναι σε θέση από μόνη της να ασκεί αποτελεσματικό έλεγχο επί του εδάφους αυτού, καθώς και ανεξαρτησία στις εξωτερικές σχέσεις. Άλλοι παράγοντες, περιλαμβανομένων ορισμένων ψηφισμάτων των Ηνωμένων Εθνών, μπορούν επίσης να είναι σχετικοί»*.⁴³⁸

2.2.3.1 Η ευρωπαϊκή προσέγγιση για την πρώην Γιουγκοσλαβία και την ΕΣΣΔ

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσέγγιση της ΕΚ σε σχέση με τη διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας. Στην προκειμένη περίπτωση, ο τρόπος δράσης της Κοινότητας έχει δεχτεί δριμύτατη κριτική ότι υποκινήθηκε σε μεγάλο βαθμό από πολιτικά και στρατηγικά συμφέροντα. Η ΕΚ έχει κατηγορηθεί, όχι αδικώς, ότι επέλεξε να *«συγκαλύψει μια επιλεκτική πολιτική δράση πίσω από την προσφυγή στις γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου»*.⁴³⁹ Πράγματι, γενικότερα παρατηρείται ότι τα κράτη, κατά τη χάραξη της εξωτερικής τους πολιτικής, πολύ συχνά χρησιμοποιούν την αναγνώριση με πάρα πολλούς τρόπους, ανάλογα με τις πολιτικές συνθήκες της κάθε εποχής καθώς και με τα επιμέρους εθνικά συμφέροντα που πιθανόν εμπλέκονται στην αλλαγή μιας κυβέρνησης.⁴⁴⁰ Σε αρκετές περιπτώσεις, η πολιτική αναγνώρισης νέων κρατών αποδείχτηκε μια εφευρετική μέθοδος κατάλυσης υφισταμένων κυρίαρχων κρατών με φυγόκεντρες τάσεις. Κατά τον R. Thomas: *«Η αποσύνθεση και ο πόλεμος στην πρώην Γιουγκοσλαβία προκλήθηκαν κυρίως από τη βιαστική και απερίσκεπτη δυτική πολιτική αναγνώρισης νέων κρατών από ένα υφιστάμενο επί μακρόν κράτος. Στην πραγματικότητα, οι δυτικές δυνάμεις διαμέλισαν τη Γιουγκοσλαβία δια μέσου μιας νέας μεθόδου επίθεσης: της διπλωματικής αναγνώρισης»*.⁴⁴¹

⁴³⁸ HC Deb, Vol 102, Col 977, Written Answer, 23 October 1986. Η βρετανική θέση επιβεβαιώθηκε και αργότερα: HC Deb, Vol 169, Cols 449-450, Written Answer, 19 March 1990.

⁴³⁹ Zucconi, M., "The European Union in the Former Yugoslavia", στο Chayes, A. and Handler Chayes, A. (eds), *Preventing Conflict in the Post-Communist World*, 1996, 269.

⁴⁴⁰ Για παράδειγμα, οι ΗΠΑ έχουν χρησιμοποιήσει την αναγνώριση ως πολιτικό εργαλείο για να υποστηρίξουν αντιμοναρχικές κυβερνήσεις (υπό τον G. Washington), για να προάγουν τον οικονομικό ιμπεριαλισμό (υπό τον Th. Roosevelt), για να προωθήσουν συνταγματικές κυβερνήσεις (υπό τον W. Wilson), καθώς και για να σταματήσουν την εξάπλωση του κομμουνισμού (υπό τον D. Eisenhower). Εξίσου ποικίλλει η πρακτική και των άλλων κρατών. Βλ. Field, M.E., "Liberia v. Bickford: The Continuing Problem of Recognition of Governments and Civil Litigation in the United States", *18: 1 Maryland JILT (1994)*, 113-148.

⁴⁴¹ Thomas, R., "Nationalism, Secession, and Conflict: Legacies from the Former Yugoslavia", paper presented at the 1st Annual Association for Study of Nationalities Convention, April 26-28, 1996.

Ομοίως, η σχεδόν πανομοιότυπη διαδικασία που ακολουθήθηκε για την αναγνώριση των συνιστωσών Δημοκρατιών της ΕΣΣΔ αποκαλύπτει ότι, υπό το φως «ιδιαίτερων περιστάσεων», είναι δυνατόν να επηρεάσουν και άλλοι παράγοντες την αναγνώριση ή μη μιας νέας οντότητας. Ειδικότερα, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα υιοθέτησε μια διακήρυξη στις 16 Δεκεμβρίου 1991 με τίτλο «Κατευθυντήριες Γραμμές για την αναγνώριση νέων κρατών στην Ανατολική Ευρώπη και τη Σοβιετική Ένωση», όπου χαραχτηκε μια κοινή γραμμή ως προς τη διαδικασία αναγνώρισης των νέων κρατών. Πιο συγκεκριμένα, ετέθησαν οι εξής προϋποθέσεις αναγνώρισης:

«- σεβασμός για τις διατάξεις του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και για τις δεσμεύσεις που αναλήφθηκαν με την Τελική Πράξη του Ελσίνκι και το Χάρτη του Παρισιού, ιδίως σε σχέση με το κράτος δικαίου, τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα·

- εγγυήσεις για τα δικαιώματα των εθνοτικών και των εθνικών ομάδων και των μειονοτήτων, σύμφωνα με τις δεσμεύσεις που αναλήφθηκαν στο πλαίσιο της ΔΑΣΕ·

- σεβασμός για το απαραβίαστο όλων των συνόρων, τα οποία μπορούν να αλλάξουν μόνο με ειρηνικά μέσα και με κοινή συμφωνία·

- αποδοχή όλων των σχετικών δεσμεύσεων σε σχέση με τον αφοπλισμό και τη μη διασπορά των πυρηνικών όπλων, όπως επίσης και με την ασφάλεια και την περιφερειακή σταθερότητα·

*- δέσμευση να διευθετηθούν με συμφωνία, συμπεριλαμβανομένης της προσφυγής σε διαιτησία όπου αυτό χρειάζεται, όλα τα ζητήματα σχετικά με τη διαδοχή κρατών και οι περιφερειακές διαφορές».*⁴⁴²

Την ίδια ημέρα που υιοθετήθηκαν οι Κατευθυντήριες Γραμμές, η ΕΚ υιοθέτησε επίσης μια Διακήρυξη για τη Γιουγκοσλαβία, δια της οποίας η Κοινότητα και τα κράτη-μέλη της συμφώνησαν να αναγνωρίσουν τις Γιουγκοσλαβικές Δημοκρατίες που:

«- επιθυμούν να αναγνωριστούν ως ανεξάρτητα κράτη·

- αποδέχονται τις δεσμεύσεις που περιλαμβάνονται στις προαναφερθείσες Κατευθυντήριες Γραμμές·

- αποδέχονται τις διατάξεις που θεσπίζονται στο σχέδιο Σύμβασης -κυρίως εκείνες του Κεφαλαίου II για τα δικαιώματα του ανθρώπου και τα δικαιώματα των εθνικών ή εθνοτικών ομάδων- υπό εξέταση από τη Διάσκεψη για τη Γιουγκοσλαβία·

⁴⁴² EC Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and the Soviet Union, 16 December 1991, 31 ILM (1992), 1486. Όταν η αναγνώριση υπόκειται στην προηγούμενη πλήρωση συγκεκριμένων κριτηρίων καλείται και «αναγνώριση υπό όρους», πρακτική σύμφυτη με τον πολιτικό χαρακτήρα του θεσμού της αναγνώρισης. Ένα γνωστό παράδειγμα της προσέγγισης αυτής είναι η Συμφωνία Litvinov του 1933, δια της οποίας οι ΗΠΑ αναγνώρισαν τη σοβιετική κυβέρνηση κατόπιν δέσμευσης της τελευταίας να αποφεύγει πράξεις επιζήμιες για την εσωτερική ασφάλεια των ΗΠΑ και, ταυτόχρονα, να προβεί στη διευθέτηση διαφόρων οικονομικών απαιτήσεων. Whiteman, M.M., Vol II, *op. cit.*, *supra note* 303, 120 επ.. Ωστόσο, η ενδεχόμενη παραβίαση μιας ειδικότερης προϋπόθεσης αναγνώρισης δεν ακυρώνει την πράξη της αναγνώρισης αυτή καθ' εαυτήν, αλλά μπορεί να εγείρει ζήτημα παραβίασης του διεθνούς δικαίου και, πιθανότερα, να έχει πολιτικές επιπτώσεις. Shaw, M.N., 6th edn, 2008, *op. cit.*, *supra note* 142, 465.

- *συνεχίζουν να υποστηρίζουν τις προσπάθειες του Γενικού Γραμματέα και του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών και τη συνέχιση της Διάσκεψης για τη Γιουγκοσλαβία*».

Επιπροσθέτως, η Κοινότητα και τα κράτη-μέλη της απαίτησαν από τις γιουγκοσλαβικές Δημοκρατίες να δεσμευτούν, πριν την αναγνώριση, να υιοθετήσουν συνταγματικές και πολιτικές εγγυήσεις προκειμένου να διασφαλιστεί ότι δεν έχουν εδαφικές διεκδικήσεις έναντι γειτονικών κοινοτικών κρατών και ότι δε θα προβούν σε εχθρικές πράξεις προπαγάνδας, περιλαμβανομένης της χρήσης μιας ονομασίας που υπαινίσσεται εδαφικές διεκδικήσεις.⁴⁴³

Η αμφιλεγόμενη λειτουργία του θεσμού της αναγνώρισης επιβεβαιώνεται περίτρανα και από τη μειοψηφούσα γνώμη του *ad hoc* δικαστή Κρεά στην υπόθεση της *Εφαρμογής της Σύμβασης για την Πρόληψη και την Καταστολή του Εγκλήματος της Γενοκτονίας*. Σύμφωνα με το δικαστή, «η Βοσνία-Ερζεγοβίνη δεν πληρούσε τα σχετικά κριτήρια για την αναγνώριση, ούτε κατά τη στατική ούτε κατά τη δυναμική έννοια. Πιο συγκεκριμένα, κατά το χρόνο αναγνώρισής της, όχι μόνο δεν είχε ένα ‘καθορισμένο έδαφος και πληθυσμό’, αλλά, κυρίως, δεν είχε τον ‘έλεγχο ενός σημαντικού τμήματος του εδάφους και του πληθυσμού’, ούτε υπήρχαν ‘λογικές ενδείξεις’ ότι θα μπορούσε να εκπληρώσει τις προϋποθέσεις αυτές στο μέλλον χωρίς ενεργή εξωτερική υποστήριξη. [...] η αναγνώριση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης παραχωρήθηκε στηριζόμενη αποκλειστικά σε μια πολιτική βάση [...] στη σφαίρα του δικαίου, η αναγνώριση παραχωρήθηκε επί τη βάση του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση των λαών, παρόλο που, στην προκειμένη περίπτωση, η εφαρμογή του είναι τουλάχιστον αμφίβολη. Με άλλα λόγια, η αναγνώριση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης ως ανεξάρτητου κράτους εμπνεύστηκε περισσότερο από τα ωφελιμιστικά συμφέροντα των εθνικών πολιτικών, παρά από την ύπαρξη σχετικών νομικών κανόνων αναφορικά με το θέμα αυτό. Η αναγνώριση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης ήταν, κατ’ ουσίαν, ένα από τα εργαλεία για την υλοποίηση της πολιτικής αντίληψης σχετικά με τη διευθέτηση της γιουγκοσλαβικής κρίσης, ένα εργαλείο το οποίο αντανάκλουσε την εσωτερική λογική της αντίληψης αυτής ανεξάρτητα από τους σχετικούς νομικούς κανόνες».⁴⁴⁴ Συνεχίζοντας πιο εμφαντικά κατέληξε στο συμπέρασμα ότι: «φαινομενικά, στην προκειμένη περίπτωση, η αναγνώριση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης δεν ακολούθησε τη φυσική λογική της νομικής διαδικασίας της αναγνώρισης, ήτοι, μια παθητική ομολογία της εγκαθίδρυσης του κράτους. [...] Τα αναγνωρίζοντα κράτη, με την αναγνώριση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, στην πραγματικότητα φανέρωσαν την πρόθεσή τους να τη δημιουργήσουν και όχι να συμμετάσχουν στη δημιουργία της· νομικά, η αναγνώριση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης εντός των διοικητικών της ορίων συμβόλιζε την αναγνώριση ενός μη-υπάρχοντος κράτους. Παραχωρήθηκε αποκλειστικά στη βάση πολιτικών σκοπιμοτήτων, καθώς, κατά τη στιγμή της

⁴⁴³ EC Declaration on Yugoslavia, 16 December 1991, 31 ILM (1992), 1485.

⁴⁴⁴ ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia)*, 11 July 1996, Preliminary Objections, Dissenting Opinion of Judge *ad hoc* Κρεά, ICJ Rep (1996), 688, §26.

αναγνώρισης, η Βοσνία-Ερζεγοβίνη δεν πληρούσε τις ελάχιστες απαιτήσεις προκειμένου να αναγνωριστεί ως νέο κράτος».⁴⁴⁵

Πάντως, «η αξίωση μιας οντότητας να εκπροσωπεί ένα κράτος, ακόμα και η αναγνώριση από άλλα κράτη, δεν επαρκεί από μόνη της για να το κάνει κράτος υπό την έννοια του διεθνούς δικαίου».⁴⁴⁶

2.2.3.2 Η ιδιόμορφη περίπτωση του Κοσόβου

Διχασμένη παραμένει η διεθνής κοινότητα ως προς την αναγνώριση του Κοσόβου, ύστερα από τη μονομερή ανακήρυξη της ανεξαρτησίας αυτού στις 17 Φεβρουαρίου 2008. Για να μιλήσουμε με αριθμούς, σήμερα (Μάιος 2015) 110 κράτη εκ των 193 κρατών-μελών του ΟΗΕ έχουν αναγνωρίσει το ανεξάρτητο Κόσοβο, περιλαμβανομένων 23 κρατών-μελών της ΕΕ. Επομένως, με τα μέχρι τώρα δεδομένα, άλλα κράτη αναγνωρίζουν και άλλα όχι το Κόσοβο, ενώ η είσοδος του τελευταίου στον ΟΗΕ δεν είναι -επί του παρόντος- εφικτή, μέχρι, για παράδειγμα, η Ρωσία να άρει την αντίθεσή της η οποία αντικατοπτρίζεται στο δικαίωμα της αρνησικυρίας (*veto*) που διαθέτει στο ΣΑ. Για τα κράτη που το αναγνωρίζουν, το Κόσοβο δικαιούται όλων των προνομίων και των ευθυνών που συνδέονται με την κρατική υπόσταση τόσο στο διεθνές πεδίο όσο και στα εσωτερικά νομικά συστήματα των εν λόγω κρατών. Αντιθέτως, για τα λοιπά κράτη, οι διπλωματικοί και οι κρατικοί αντιπρόσωποι του Κοσόβου δε δικαιούνται, παραδείγματος χάριν, των διπλωματικών και κρατικών ασυλιών, ενώ το διεθνές καθεστώς του Κοσόβου παραμένει αμφιλεγόμενο και εντόνως αμφισβητούμενο. Μολονότι η αναγνώριση μπορεί τρόπον τινά να θεραπεύσει τις δυσκολίες συμμόρφωσης με τα κριτήρια της κρατικής υπόστασης, ιδίως όταν η πολιτική διάσταση φαίνεται να έχει υπερκεράσει τη νομική διάσταση της αναγνώρισης, μία κατάσταση όπου η διεθνής κοινότητα είναι διχασμένη ως προς την αναγνώριση, ιδίως και όταν απουσιάζει η ένταξη στα ΗΕ, αποτελεί εγγύηση υπέρ της συνέχισης του αδιεξόδου.

2.2.3.3 «Αποτυχημένα» κράτη (*failed states*) και αναγνώριση

Μία ακόμα διόλου αμελητέα περίπτωση είναι αυτή των λεγόμενων «αποτυχημένων» κρατών (*failed states*), κατηγορία ιδιαίτερος λαβυρινθώδης και νομικά μετέωρη. Η υποστήριξη και η αντιμετώπιση ενός τέτοιου κράτους σα να λειτουργούσε αποτελεσματικά, όταν η κυβέρνηση αυτού στην πραγματικότητα ελέγχει μόλις ένα μικρό τμήμα του εδάφους -όπως στην περίπτωση της Σομαλίας από το 1991-, ίσως ακόμη και η παροχή οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας στην περιοχή προκειμένου να διευκολυνθεί η κατακερματισμένη οντότητα να επανακτήσει την προηγούμενη βιώσιμη ύπαρξή της, θα μπορούσε να εκληφθεί ως υιοθέτηση της

⁴⁴⁵ *Ibid.* 691, §26.

⁴⁴⁶ *Ibid.* 661, §2.

συστατικής θεωρίας, διότι αρνείται μία πραγματικότητα και πασχίζει να εγκαθιδρύσει ένα λειτουργικό κράτος τη στιγμή που έχει καταλυθεί κάθε έννοια κρατικής υπόστασης.

2.2.3.4 Μία σύγχρονη *ad hoc* προσέγγιση του θεσμού της αναγνώρισης

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι η πρακτική των κρατών έως σήμερα δεν είναι ιδιαίτερος διαφωτιστική και διαυγής, γεγονός που αποδεικνύει την πολυπλοκότητα του θεσμού της αναγνώρισης. Στην πραγματικότητα, τα κράτη χρησιμοποιούν ένα μείγμα των δύο θεωριών, αναλόγως με την περίπτωση. Ορισμένες φορές παραποιούν τη θεωρία που εφαρμόζουν· άλλες φορές, πάλι, δεν εφαρμόζουν καμία θεωρία. Εναλλάσσονται εύκολα μεταξύ απεριόριστης και περιορισμένης εξουσίας, μεταξύ της δημιουργίας ενός νέου κράτους και της επιβεβαίωσης της ύπαρξης ενός προϋφιστάμενου κράτους, προκειμένου να επιτύχουν και να δικαιολογήσουν τα επιθυμητά πολιτικά αποτελέσματα. Ούτε θα πρέπει να αναμένει κανείς ότι τα κράτη θα μπορέσουν ποτέ να εφαρμόσουν αυστηρά ομοιόμορφη πρακτική σε ένα ζήτημα που εμπεριέχει έντονα το πολιτικό στοιχείο. Ωστόσο, σύμφωνα με τα μέχρι τώρα δεδομένα, δίδεται σαφές προβάδισμα στη δηλωτική θεωρία της αναγνώρισης. Είναι, πάντως, γεγονός ότι η αυστηρά τυπολογική διάκριση και ο στεγανός διαχωρισμός μεταξύ συστατικής και δηλωτικής θεωρίας έχουν πλέον ξεπεραστεί από τα πράγματα, ενώ μέσα από τις διάφορες θεωρητικές-ενοσιολογικές αναζητήσεις αναδεικνύονται οι πολλαπλές λειτουργίες της αναγνώρισης. Εάν επιχειρούσαμε ένα πάντρεμα των δύο θεωριών, ίσως θα ήταν πιο ορθή η κρίση ότι η αναγνώριση είναι συστατική με μία πολιτική έννοια, διότι ουσιαστικά σηματοδοτεί την αποδοχή της νέας οντότητας ως κράτους στο πλαίσιο της διεθνούς κοινότητας, χωρίς η θέση αυτή να υπονοεί ότι η πράξη της αναγνώρισης είναι και νομικά συστατική, αφού τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις δεν ανακύπτουν ως αποτέλεσμα της αναγνώρισης.⁴⁴⁷ Η αναγνώριση συνιστά το σύνδεσμο μεταξύ της εσωτερικής και της εξωτερικής κυριαρχίας του κράτους. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις, οριακές από πλευράς διεθνούς νομιμότητας, η αναγνώριση ή η μη-αναγνώριση δύναται να διαδραματίσει βαρύνοντα ίσως και καθοριστικό ρόλο ως προς τη συμμετοχή και -ενδεχομένως- τη βιωσιμότητα της φερόμενης οντότητας στο διεθνές γίγνεσθαι.

Η αναγνώριση είναι μια ενεργή διαδικασία και θα πρέπει να διακρίνεται από την απλή διαπίστωση της γνώσης ότι η εμπλεκόμενη οντότητα συμμορφώνεται με τις βασικές διεθνείς νομικές προβλέψεις περί της κρατικής υπόστασης. Η αναγνώριση λειτουργεί πέραν της διαπίστωσης της γνώσης αυτής, επισφραγίζοντας την πρόθεση του κράτους που την παραχωρεί να ενεργοποιήσει τις νομικές συνέπειες που πηγάζουν από την εν λόγω πράξη -όπως είναι οι κανόνες περί διπλωματικών προνομίων και ασυλιών. Δηλαδή, δεν αρκεί το αναγνωρίζον κράτος

⁴⁴⁷ Shaw, M.N., 6th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 142, 447.

να είναι γνώστης των γεγονότων, αλλά θα πρέπει να επιθυμεί την ενεργοποίηση των νομικών και πολιτικών αποτελεσμάτων της πράξης της αναγνώρισης. Κάτι τέτοιο είναι αναπόφευκτο, καθώς η αναγνώριση επαφίεται στη διακριτική ευχέρεια των κρατών και αποτυπώνεται στην πράξη με το χρόνο που πολλές φορές μεσολαβεί μεταξύ των γεγονότων που εγκαθιδρύουν ένα νέο κράτος ή κυβέρνηση και την αναγνώριση αυτού από τα λοιπά κράτη. Βέβαια, από τη στιγμή που θα δοθεί η αναγνώριση θεωρείται ότι έχει αναδρομική ισχύ, με την έννοια ότι η κρατική ιδιότητα της αναγνωρισθείσας οντότητας γίνεται αποδεκτή από την ημερομηνία εγκαθίδρυσης αυτής -που συνιστά πραγματικό γεγονός- και όχι από την ημερομηνία της αναγνώρισης.

Υπάρχουν πολλοί διαφορετικοί τρόποι μέσω των οποίων μπορεί να δοθεί η αναγνώριση, η οποία μπορεί να εφαρμοστεί σε πολλά είδη καταστάσεων. Δεν είναι μία ξέχωρη, στατική ιδέα, αλλά περισσότερο μία κατηγορία που περιλαμβάνει ένα μεγάλο αριθμό παραγόντων και ποικίλων παραμέτρων. Ακόμα και τα υποκείμενα της αναγνώρισης ποικίλουν, καθώς κυμαίνονται από νέα κράτη μέχρι νέες κυβερνήσεις ή εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα. Αλλά δεν είναι μόνο τα διάφορα στοιχεία της διαδικασίας της αναγνώρισης, δεδομένου ότι και η ίδια μπορεί να είναι *de facto* ή *de jure* και μπορεί να προκύψει με πάρα πολλούς τρόπους. Ο Grand ερεύνησε τις διάφορες όψεις της αναγνώρισης, περιλαμβανομένης της αναγνώρισης μοναρχών, κυβερνήσεων, εδαφικών διεκδικήσεων -και συνθηκών- και συμπέρανε ότι *«η αναγνώριση ανήκει σε ένα φάσμα τεχνικών τις οποίες χρησιμοποιούν τα κράτη προκειμένου να προσαρμοστούν σε νέες καταστάσεις στην αποκεντρωμένη κοινωνία που συγκροτούν τα κράτη... Το εάν η αναγνώριση γίνεται καλύτερα αντιληπτή ως ένα συνεκτικό και διακριτό υποκείμενο του διεθνούς δικαίου ή ως μία διάχυτη διαδικασία προσαρμογής που θολώνεται εύκολα από άλλες εξαρτάται από τις ιστορικές μεταβλητές, τα αντικείμενά της, τις πολιτικές, τη νομική θεωρία και τον τόπο»*.⁴⁴⁸

2.3 Μορφές αναγνώρισης

2.3.1 Ρητή και σιωπηρή αναγνώριση

Κατά τον Lauterpacht, στην περίπτωση της αναγνώρισης κρατών, μόνο η σύναψη διμερούς συνθήκης που ρυθμίζει περιεκτικά τις σχέσεις μεταξύ δύο κρατών, η επίσημη έναρξη διπλωματικών σχέσεων και, ίσως, το ζήτημα των προξενικών σχέσεων, δικαιολογούν την ύπαρξη πρόθεσης.⁴⁴⁹ Διότι η αναγνώριση εμπεριέχει πρόθεση η οποία μπορεί να είναι ρητή ή σιωπηρή.⁴⁵⁰ Η ρητή αναγνώριση εκδηλώνεται με τη σύναψη πλήρων διπλωματικών σχέσεων

⁴⁴⁸ Grant, Th.D., 39: *1 Virginia JIL (1998)*, op. cit., supra note 430, 117.

⁴⁴⁹ Lauterpacht, H., 1947, op. cit., supra note 277, 406.

⁴⁵⁰ Το Άρθρο 7 της Σύμβασης του Μοντεβιδέο του 1933 για τα Δικαιώματα και τις Υποχρεώσεις των Κρατών προβλέπει ότι *«η αναγνώριση ενός κράτους μπορεί να είναι ρητή ή σιωπηρή. Η δεύτερη απορρέει από οποιαδήποτε πράξη υπονοεί την πρόθεση αναγνώρισης του νέου κράτους»*.

μεταξύ του κράτους που αναγνωρίζει και αυτού που αναγνωρίζεται. Μεγαλύτερη δυσκολία παρουσιάζει η διακρίβωση της πρόθεσης όταν η αναγνώριση είναι σιωπηρή ή συναγόμενη.⁴⁵¹ Σε κάθε περίπτωση, η αναγνώριση, ως κυριαρχική πράξη, δεν είναι δυνατό να συναχθεί από πράξεις ενός κράτους που αποτελούν σαφή εκδήλωση του γεγονότος ότι δεν προτίθεται να προχωρήσει σε αναγνώριση.⁴⁵²

Όπως προκύπτει από την κρατική πρακτική, η αναγνώριση δε συνάγεται από τις διάφορες μορφές διαπραγμάτευσης, τη διατήρηση άτυπων και ανεπίσημων επαφών, την εγκαθίδρυση ανεπίσημης αντιπροσώπευσης, τη σύναψη πολυμερούς συνθήκης στην οποία η μη αναγνωρισμένη οντότητα είναι επίσης συμβαλλόμενο μέρος, την εισδοχή σε διεθνή οργανισμό ή την παρουσία σε διεθνή συνδιάσκεψη όπου μετέχει και η μη αναγνωρισμένη οντότητα. Όταν μιλούμε, λοιπόν, για σιωπηρή αναγνώριση, αναφερόμαστε απλώς σε ενδείξεις για την ύπαρξη πρόθεσης η οποία δεν εκδηλώνεται ρητώς. Τέτοια αναγνώριση μπορεί να συναχθεί από τη σύναψη διμερών συνθηκών ή την εγκαθίδρυση προξενικών σχέσεων, ακόμη και από ένα συγχαρητήριο μήνυμα σε ένα νέο κράτος κατά την επίτευξη της ανεξαρτησίας του, μολονότι τίποτα δεν είναι απόλυτο, αφού η συγκεκριμένη ορολογία των κυβερνητικών δηλώσεων μπορεί εύκολα να προκαλέσει σύγχυση, γι' αυτό και θα πρέπει να μελετώνται πολύ προσεκτικά κάθε φορά οι ειδικότερες συνθήκες της εκάστοτε περίπτωσης προκειμένου να εξαχθεί ασφαλές συμπέρασμα. Στην πράξη, τα κράτη έχουν περιορίσει κατά πολύ το πιθανό φάσμα λειτουργίας της σιωπηρής αναγνώρισης κι αυτό διότι επιθυμούν να τη διατηρούν υπό τον πλήρη έλεγχό τους.

2.3.2 *De facto* και *de jure* αναγνώριση

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η αναγνώριση μπορεί να λάβει διαφορετικές μορφές. Πιο συγκεκριμένα, μια οντότητα μπορεί να αναγνωριστεί *de facto* ή *de jure*.⁴⁵³ Πρόκειται για συντομογραφία των αντίστοιχων εκφράσεων «αναγνώριση μιας οντότητας ότι *de facto* διαθέτει τα χαρακτηριστικά του κράτους» και «αναγνώριση ενός κράτους ως *de jure* κρατικής οντότητας». Η διάκριση αυτή δεν έχει να κάνει τόσο με όρους εσωτερικής συνταγματικότητας, αλλά στην πραγματικότητα αντικατοπτρίζει την πρόθεση και την πολιτική κρίση της εκάστοτε κυβέρνησης που αναγνωρίζει. Έτσι, η *de facto* αναγνώριση εμπεριέχει μια διστακτική εκτίμηση λόγω αμφιβολίας περί της βιωσιμότητας ενός κράτους και μπορεί να εκδηλωθεί είτε ως επιφυλακτική και προσεκτική αποδοχή μιας νομίμως εγκαθιδρυμένης κατά το διεθνές δίκαιο αποτελεσματικής κυβέρνησης είτε ως αδικαιολόγητη αποδοχή μιας μη εξουσιοδοτημένης

⁴⁵¹ Lauterpacht, H., 1947, *op. cit.*, *supra* note 277, 369-408; Chen, T.C., 1951, *op. cit.*, *supra* note 279, 201-216.

⁴⁵² Ιωάννου, Κ., Οικονομίδης, Κ., Ροζάκης, Χ. και Φατούρος Α., *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο: Οι Φορείς Δικαιωμάτων και Υποχρεώσεων στη Διεθνή Έννομη Τάξη*, πανεπιστημιακές σημειώσεις, 1990, 54.

⁴⁵³ Αναφορικά με την αναγνώριση και τις παραλλαγές της, βλ. αναλυτικά Talmon, S., *Recognition of Governments in International Law: With Particular Reference to Governments in Exile*, 1998, 44-111, όπου αναλύεται διεξοδικά η πρώιμη και η σύγχρονη λειτουργία της *de facto* και της *de jure* αναγνώρισης.

κυβέρνησης. Η ιδέα της αναγνώρισης *de facto* κρατών, επηρεασμένη έντονα από την παράδοση του φυσικού δικαίου του Grotius, σύμφωνα με την οποία κάθε πραγματικά ανεξάρτητη οντότητα έχει φυσικά το δικαίωμα ειρηνικών σχέσεων με όλες τις άλλες ανεξάρτητες οντότητες, κυοφορήθηκε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα με την αναγνώριση των νέων κρατών της Λατινικής Αμερικής.⁴⁵⁴ Η *de jure* αναγνώριση συνήθως ακολουθεί –χωρίς να σημαίνει κατ’ ανάγκη ότι η *de facto* αναγνώριση αποτελεί προστάδιο της *de jure*- εκεί όπου το αναγνωρίζον κράτος αποδέχεται ότι ο αποτελεσματικός έλεγχος που ασκείται από μία κυβέρνηση έχει μόνιμο χαρακτήρα και βασίζεται σε στέρεα θεμέλια και ότι δεν υπάρχουν νομικοί λόγοι που να αναιρούν τα προηγούμενα, όπως η συνταγματική δουλεία σε ένα ξένο κράτος.

Ουσιαστικά, πρόκειται για μια τύποις διάκριση, βασισμένη αποκλειστικά σε πολιτικά κριτήρια, καθότι από νομικής σκοπιάς η διάκριση μεταξύ *de facto* και *de jure* αναγνώρισης δε φαίνεται να έχει κάποια ιδιαίτερη αξία.⁴⁵⁵ Τόσο τα εθνικά όσο και τα διεθνή δικαστήρια αποδίδουν την ίδια βαρύτητα στη *de facto* αναγνώριση ως απόδειξη της ύπαρξης μιας αποτελεσματικής κυβέρνησης, όση και στη *de jure* αναγνώριση. Βέβαια, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η δεύτερη είναι αμετάκλητη, ενώ η πρώτη όχι. Από πολιτικής άποψης, και τα δύο είδη αναγνώρισης δύνανται να ανακληθούν. Αντιθέτως, από νομικής άποψης δεν είναι δυνατό κάτι τέτοιο, εκτός κι αν δικαιολογείται από τυχόν αλλαγή των συνθηκών.⁴⁵⁶ Συνήθως, λοιπόν, ελάχιστα διαφέρει κατ’ ουσίαν το ένα είδος αναγνώρισης από το άλλο, παρόλο που συμβαίνει συχνά στην πράξη να επιλέγεται η *de facto* αναγνώριση ως εργαλείο στα χέρια των κρατών, εκεί όπου η *de jure* θα μπορούσε να προκαλέσει είτε διεθνείς είτε εσωτερικές περιπλοκές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, εδώ, είναι αυτό της *de facto* αναγνώρισης του Ισραήλ από την Ελλάδα το 1949 -λόγω των σχέσεων με τις αραβικές χώρες-, ενώ η *de jure* αναγνώριση έλαβε χώρα εκ μέρους της Ελλάδας μόνον το 1990.⁴⁵⁷ Σε εμφύλιες συρράξεις, χρησιμοποιείται, επίσης, καμιά φορά η εν λόγω διάκριση για να απεικονίσει τις διακυμάνσεις μεταξύ της νομικής και της πραγματικής κυριαρχίας.⁴⁵⁸ Επιπλέον, στις περιπτώσεις όπου αντίπαλες κυβερνήσεις αναγνωρίζονται και *de jure* και *de facto* σε σχέση με το ίδιο έδαφος, μπορούν να ανακύψουν πολύ μεγάλα προβλήματα εάν δοθούν οι ίδιες νομικές συνέπειες και στις δύο μορφές

⁴⁵⁴ Σύμφωνα με τον Canning, ένα *de facto* κράτος «έχει αποδείξει ότι είναι ουσιαστικά σε θέση να διατηρήσει μια ανεξάρτητη ύπαρξη, να έχει δική του κυβέρνηση, να ελέγχει τις δικές του στρατιωτικές... δυνάμεις και να είναι υπεύθυνο απέναντι στα άλλα έθνη για την τήρηση των διεθνών κανόνων και την εκπλήρωση των διεθνών υποχρεώσεων». Great Britain Foreign Office, Canning to Lieven, September 26, 1826, 40 *BFSP* (1863), 1863, 1216.

⁴⁵⁵ Brownlie, I., 7th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 54, 91-92; Shaw, M.N., 6th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 142, 459-460.

⁴⁵⁶ *Ibid.* Shaw, M.N., 6th edn, 2008, 466-468.

⁴⁵⁷ Επισημαίνεται ότι η Ελλάδα υπήρξε ένα εκ των δεκατριών κρατών που αντιτάχθηκαν στο διχοτομικό Ψήφισμα 181 (II) Α της 29^{ης} Νοεμβρίου 1947 της ΓΣ που προέβλεπε την ίδρυση του κράτους του Ισραήλ, ενώ, δυο χρόνια αργότερα επέλεξε την αποχή από την ψηφοφορία για την εισδοχή του Ισραήλ στον ΟΗΕ δυνάμει του Ψηφίσματος 273 (III) της 11^{ης} Μαΐου 1949 της ΓΣ.

⁴⁵⁸ Επί παραδείγματι, κατά τη διάρκεια του ισπανικού εμφυλίου πολέμου, το Ηνωμένο Βασίλειο, ενώ αναγνώριζε *de jure* τη νομίμως εκλεγμένη δημοκρατική κυβέρνηση Azaña, αναγνώρισε *de facto* τις δυνάμεις του πραξικοπηματία στρατηγού Franco που κατέλαβαν σταδιακά τη χώρα.

αναγνώρισης. Πάντως, τα όρια μεταξύ των μορφών σχέσης που δημιουργούνται στις αντίστοιχες αναγνωρίσεις είναι δυσδιάκριτα.⁴⁵⁹ Σε κάθε περίπτωση, ο νομικός ορίζοντας μεταξύ δύο κρατών εκκαθαρίζεται πλήρως μόνο με τη *de jure* αναγνώριση.⁴⁶⁰

2.3.3 Πρόωρη αναγνώριση

Η λεπτή και ασαφής διαχωριστική γραμμή που συχνά υπάρχει μεταξύ της θεμιτής αναγνώρισης ενός νέου κράτους, ιδίως κάποιου που έχει αναδυθεί ή αναδύεται ως αποτέλεσμα απόσχισης, και της επέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις τρίτου κράτους μέσω της πρόωρης αναγνώρισης, αναδεικνύει μία ακόμη πτυχή του ιδιαιτέρως πολύπλοκου θεσμού της αναγνώρισης. Σύμφωνα με τον Hyde, «η χορήγηση αναγνώρισης σε μια χώρα που βρίσκεται ακόμη στη δίνη του πολέμου εναντίον του μητρικού κράτους... συνιστά συμμετοχή στη σύγκρουση. Καθιστά το σκοπό της ανεξαρτησίας κοινό μεταξύ του υποψήφιου γι' αυτή και του εξωτερικού κράτους. Η συμμετοχή θα πρέπει να θεωρείται ως επέμβαση και, ως εκ τούτου, ουσιωδώς ανταγωνιστική προς το κράτος αυτό».⁴⁶¹ Πρόκειται, ουσιαστικά, για μια διαδικασία που θεμελιώνεται σε υποκειμενικές εκτιμήσεις των γεγονότων.

Η αναγνώριση της βραχύβιας καλούμενης «Δημοκρατίας της Μπιάφρα» (1967-1970) από την Τανζανία, τη Γκαμπόν, την Ακτή Ελεφαντοστού, τη Ζάμπια και την Αϊτή συνιστά τυπικό παράδειγμα αδικαιολόγητης και παράνομης αναγνώρισης, καθ' όσον τη στιγμή της αναγνώρισης μαινόταν ο εμφύλιος πόλεμος στη Νιγηρία, χωρίς να υπάρχει καμία ένδειξη ότι η νόμιμη κυβέρνηση είχε εγκαταλείψει τις προσπάθειες να επιβεβαιώσει την κυριαρχία της επί της αποσχισθείσας περιοχής της.⁴⁶² Με άλλα λόγια, η αναγνώριση της Μπιάφρα τη δεδομένη χρονική συγκυρία ήταν βεβιασμένη και πρόωπη, αποτελώντας, έτσι, αδικοπραξία σε βάρος της νόμιμης κυβέρνησης της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Νιγηρίας και, κατά συνέπεια, παραβίαση του διεθνούς δικαίου.⁴⁶³ Εξάλλου, σύμφωνα με την Έκθεση της συμβουλευτικής αποστολής του τέως Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας, η εθνική ενότητα και η εδαφική ακεραιότητα των κρατών-μελών δεν είναι διαπραγματεύσιμες: θα πρέπει να γίνονται πλήρως σεβαστές και να διαφυλάσσονται.⁴⁶⁴

⁴⁵⁹ Λίγες είναι οι βαρυσήμαντες διαφορές μεταξύ της *de facto* και της *de jure* αναγνώρισης, όπως το ότι μόνο μια κυβέρνηση που αναγνωρίζεται *de jure* μπορεί να προβάλει αξιώσεις αναφορικά με ιδιοκτησία που βρίσκεται στο αναγνωρίζον κράτος. Ακόμη, είναι γενικά αποδεκτό ότι η *de facto* αναγνώριση δε συνεπάγεται τη σύναψη διπλωματικών σχέσεων. Shaw, M.N., 6th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 142, 460.

⁴⁶⁰ Ιωάννου, Κ., Οικονομίδης, Κ., Ροζάκης, Χ. και Φατούρος Α., 1990, *op. cit.*, *supra* note 452, 55-56.

⁴⁶¹ Hyde, C.C., 2nd edn, 1947, *op. cit.*, *supra* note 316, 153.

⁴⁶² Lauterpacht, H., 1947, *op. cit.*, *supra* note 277, 46.

⁴⁶³ Higgins, R., 1963, *op. cit.*, *supra* note 81, 138 και Ijalaye, D.A., "Was 'Biafra' at Any Time a State in International Law?". 65: 3 *AJIL* (1971), 551-559.

⁴⁶⁴ OAU, Report on the OAU Consultative Mission to Nigeria, Apapa; Nigerian National Press, 1968, 9.

Πρόωρη υπήρξε και η αναγνώριση της Κροατίας από την ΕΚ και τα κράτη-μέλη αυτής, στις 15 Ιανουαρίου 1992.⁴⁶⁵ Η ευρωπαϊκή πολιτική αναγνώρισης των νέων κρατών της βαλκανικής που προέκυψαν μετά από τη διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας δεν μπορούμε να πούμε ότι ευθυγραμμίζεται πλήρως με την κρατούσα νομική σκέψη και πρακτική επί του ζητήματος της αναγνώρισης.⁴⁶⁶ Την εποχή εκείνη -και για αρκετά χρόνια αργότερα- η Κροατία είχε απωλέσει τον έλεγχο του ενός τρίτου περίπου του εδάφους της. Ακόμη, η Επιτροπή Διαιτησίας για την πρώην Γιουγκοσλαβία είχε υποστηρίξει στην πέμπτη γνωμοδότησή της, στις 11 Ιανουαρίου 1992, ότι η Κροατία δε συμμορφωνόταν πλήρως με τις προϋποθέσεις της αναγνώρισης που ορίζονταν στις κατευθυντήριες γραμμές της ΕΚ της 16^{ης} Δεκεμβρίου 1991, από τη στιγμή που το Σύνταγμα που υιοθετήθηκε από την Κροατία δεν ενσωμάτωνε στο ακέραιο τις απαιτούμενες εγγυήσεις περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων και μειονοτήτων.⁴⁶⁷ Στην ίδια κατηγορία εντάσσεται και η Βοσνία-Ερζεγοβίνη, η οποία αναγνωρίστηκε στις 6 Απριλίου 1992 από την ΕΚ και τα κράτη-μέλη της και μία μέρα αργότερα από τις ΗΠΑ, τη στιγμή που η κυβέρνηση της χώρας αυτής ήλεγχε αποτελεσματικά λιγότερο από το μισό της επικράτειάς της, κατάσταση η οποία συνεχίστηκε μέχρι την υπογραφή της ειρηνευτικής συμφωνίας του Dayton στις 21 Νοεμβρίου 1995.⁴⁶⁸

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι η ΕΚ και ο ΟΗΕ στην περίπτωση της διάλυσης της πρώην ΣΟΔΓ, επέδειξαν ελαστική συμπεριφορά αποδεχόμενοι τη χαλάρωση των παραδοσιακών κριτηρίων της κρατικής υπόστασης από τα οποία παρατηρήθηκαν σημαντικές αποκλίσεις. Κατ' ουσίαν, επιχειρήθηκε το αντιστάθμισμα της έλλειψης αποτελεσματικότητας ορισμένων εκ των νεοσύστατων κρατών με τη διεθνή αναγνώριση και αποδοχή. Η τακτική αυτή επαναλήφθηκε και πιο πρόσφατα στην περίπτωση του Κοσόβου, το οποίο έσπευσε να αναγνωρίσει ένας σημαντικός αριθμός κρατών-μελών της διεθνούς κοινότητας παρακάμπτοντας την εδαφική ακεραιότητα της Σερβίας, τμήμα της οποίας αποτελεί το Κόσοβο, όπως ορίζεται ρητώς στην Απόφαση 1244 του ΣΑ της 10^{ης} Ιουνίου 1999. Διαφαίνεται, λοιπόν, μια τάση υιοθέτησης της συστατικής

⁴⁶⁵ Rich, R., 4 *EJIL* (1993), *op. cit.*, *supra* note 329, 36; Müllerson, R., 1994, *op. cit.*, *supra* note 353, 130.

⁴⁶⁶ Caplan, R., reprinted 2007, *op. cit.*, *supra* note 348, 64-72.

⁴⁶⁷ Opinion No 5, Badinter Arbitration Committee, 11 January 1992, 31 *ILM* (1992), 1512-1517. Σημειώνονται οι δεσμεύσεις του Προέδρου της Κροατίας, στις 15 Ιανουαρίου 1992, ότι η χώρα του θα τηρήσει τις απαραίτητες προϋποθέσεις και, ακολούθως, στις 8 Μαΐου 1992 το Σύνταγμα της Κροατίας τροποποιήθηκε προς την κατεύθυνση αυτή. Το αναθεωρημένο Σύνταγμα εξετάστηκε από την Επιτροπή Διαιτησίας στις 4 Ιουλίου 1992 και κρίθηκε συμβατό με τις επιταγές του γενικού διεθνούς δικαίου για την προστασία των μειονοτήτων. Υπογραμμίζονται, ωστόσο, τα συμπεράσματα της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του ΟΗΕ για τις διακρίσεις του κροατικού Συντάγματος ανάμεσα στους κροάτες και τους λοιπούς πολίτες: Concluding Observations of the UN Human Rights Committee: Croatia, 28 December 1992, CCPR/C/79/Add.15. Η Κροατία έγινε μέλος των ΗΕ στις 22 Μαΐου 1992: SC Res S/RES/753, 18 May 1992 – GA Res A/RES/46/238, 22 May 1992. Επιπλέον, Weller, M., 86 *AJIL* (1992), *op. cit.*, *supra* note 377, 574-577.

⁴⁶⁸ *Ibid.* 86 *AJIL* (1992), 591-593: «Η ΕΚ αποφάσισε να αναγνωρίσει τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη στις 6 Απριλίου, παρά το ζέσπασμα των εχθροπραξιών και την άρνηση σημαντικού τμήματος του πληθυσμού να αποδεχτεί το δημοψήφισμα». Η Βοσνία-Ερζεγοβίνη προσχώρησε στα ΗΕ στις 22 Μαΐου 1992, SC Res S/RES/755, 20 May 1992 – GA Res A/RES/46/237, 22 May 1992.

λειτουργίας της αναγνώρισης σε καταστάσεις που δεν είναι δυνατόν να νομιμοποιηθούν με όρους δικαίου. Η ανατρεπτική αυτή θεώρηση κλυδωνίζεται από τη στέρεη επιχειρηματολογία του δικαστή Κρεά: «*Η αξίωση μιας οντότητας να αντιπροσωπεύει ένα κράτος, ακόμη και η αναγνώριση από άλλα κράτη, δεν είναι, στα μάτια του δικαίου, ικανή από μόνη της να το καταστήσει κράτος υπό την έννοια του διεθνούς δικαίου*».⁴⁶⁹ Ωστόσο, η αναγνώριση παραμένει ένα ισχυρό πολιτικό εργαλείο στα χέρια των κυρίαρχων κρατών, τα οποία, χρησιμοποιώντας τη κατά βούληση, έχουν δημιουργήσει μια μεταβαλλόμενη πραγματικότητα.

2.4 Αναγνώριση και είσοδος σε διεθνείς οργανισμούς

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί η είσοδος μιας οντότητας σε διεθνείς οργανισμούς - διακυβερνητικούς ή υπερεθνικούς, οικουμενικούς ή περιφερειακούς- και το κατά πόσον η συμμετοχή της αυτή στη διεθνή οργάνωση λειτουργεί επιβεβαιωτικά της κρατικής της υπόστασης ή όχι. Η εγγενής ελαστικότητα των κριτηρίων της κρατικής υπόστασης καθιστά *a priori* απίθανη τη χρήση της ίδιας έννοιας -της κρατικής υπόστασης- με το ίδιο πάντοτε περιεχόμενο από τους ίδιους δρώντες -τους διπλωματικούς αντιπροσώπους των κρατών-, σε παραπλήσιους φορείς -διακυβερνητικούς οργανισμούς-, για τους ίδιους σκοπούς -συμμετοχή. Ευθύς αμέσως, θα εξεταστεί η πολιτική προσχώρησης της ΚτΕ και, ακολούθως, η αντίστοιχη πολιτική και πρακτική του ΟΗΕ -επιλέγονται χάριν οικουμενικότητας-, για να αναλυθεί στη συνέχεια το ζήτημα της συλλογικής αναγνώρισης σε σχέση με την κρατογένεση.

2.4.1 Η πολιτική προσχώρησης της Κοινωνίας των Εθνών

Το Άρθρο 1 §2 του Συμφώνου της ΚτΕ προέβλεπε ότι:

*«Κάθε πλήρως αυτοδιοικούμενο Κράτος, Επικράτεια ή Αποικία που δεν κατονομάζεται στο Παράρτημα μπορεί να γίνει Μέλος της Κοινωνίας εάν η εισδοχή του γίνει αποδεκτή από τα δύο τρίτα της Γενικής Συνέλευσης, με την προϋπόθεση ότι θα δώσει αποτελεσματικές εγγυήσεις για την ειλικρινή του πρόθεση να τηρεί τις διεθνείς του υποχρεώσεις, καθώς και ότι θα αποδεχτεί τις ρυθμίσεις που μπορεί να καθοριστούν από την Κοινωνία σε σχέση με τις στρατιωτικές, ναυτικές και αεροπορικές του δυνάμεις και τους εξοπλισμούς».*⁴⁷⁰

Είναι αξιοσημείωτο ότι στο Σύμφωνο της ΚτΕ δεν υπήρχε καμία αναφορά στην αναγνώριση κράτους.⁴⁷¹ Η φράση «*πλήρως αυτοδιοικούμενο Κράτος, Επικράτεια ή Αποικία*» χρησιμοποιήθηκε διότι, κατά τα ακριβή λόγια του R. Cecil, ορισμένα από τα μέλη της ΚτΕ,

⁴⁶⁹ ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia)*, 11 July 1996, Dissenting Opinion of Judge *ad hoc* Kreća, ICJ Rep (1996), §2, 661.

⁴⁷⁰ League of Nations, *Covenant of the League of Nations*, 28 April 1919, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3dd8b9854.html>.

⁴⁷¹ Graham, M.W., *The League of Nations and the Recognition of States*, 1933, 43-44.

όπως η Ινδία και -τουλάχιστον το 1919- οι βρετανικές κτήσεις, δεν ήταν «κράτη».⁴⁷² Σύμφωνα με το γράμμα του Άρθρου 1 §2, η κρατική υπόσταση δεν αποτελούσε προϋπόθεση για την προσχώρηση στην ΚτΕ, παρόλο που στην πραγματικότητα μόνο κράτη έγιναν εν τέλει δεκτά στους κόλπους του παγκόσμιου οργανισμού. Η πρακτική προσχώρησης της ΚτΕ δεν υπήρξε εκτεταμένη, πάντως, σε γενικές γραμμές, οι απαιτήσεις της κρατικής υπόστασης έτειναν να ερμηνεύονται αυστηρά. Έτσι, οι αιτήσεις ένταξης που υπέβαλαν η Αρμενία, η Γεωργία και η Ουκρανία, μετά την απόσπασή τους από τη ρωσική αυτοκρατορία, απορρίφθηκαν λόγω της έλλειψης σταθερού και μόνιμου χαρακτήρα.⁴⁷³ Άλλα παραδείγματα συνιστούν η Λετονία, η Λιθουανία και η Εσθονία, των οποίων η ένταξη αναβλήθηκε μέχρις ότου ήταν εις θέσιν να επιδείξουν κάποιο είδος μονιμότητας.⁴⁷⁴ Επίσης, η αντίστοιχη αίτηση του Λιχτενστάιν απορρίφθηκε με το σκεπτικό ότι, παρόλο που συνιστούσε κράτος, ήταν πολύ μικρό σε τάξη μεγέθους για να μπορέσει να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις που απέρρεαν από το Σύμφωνο.⁴⁷⁵

2.4.2 Η πολιτική προσχώρησης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών

Ο Χάρτης του ΟΗΕ, όπως και το Σύμφωνο της ΚτΕ, καθιστά σαφή τη διάκριση μεταξύ των ιδρυτικών μελών και εκείνων που προσχωρούν αργότερα. Το Άρθρο 3 του Χάρτη ορίζει ότι: *«Ιδρυτικά Μέλη των Ηνωμένων Εθνών θα είναι τα Κράτη τα οποία, έχοντας συμμετάσχει στη Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για τη Διεθνή Οργάνωση στο Σαν Φρανσίσκο ή έχοντας προγενέστερα υπογράψει τη Δήλωση των Ηνωμένων Εθνών της 1^{ης} Ιανουαρίου 1942, θα υπογράψουν τον παρόντα Χάρτη και θα τον επικυρώσουν σύμφωνα με το Άρθρο 110»*.⁴⁷⁶

Τη διάκριση αυτή επεσήμανε στη Διάσκεψη του Σαν Φρανσίσκο ο εισηγητής της Επιτροπής I/2 στην έκθεσή του για την ιδιότητα του μέλους: *«Όσον αφορά στα ιδρυτικά μέλη, η συμμετοχή τους στον Οργανισμό θεωρείται ότι αποκτήθηκε δικαιωματικά, ενώ εκείνη των μελλοντικών μελών εξαρτάται από την εκπλήρωση ορισμένων όρων... Ο ορισμός που υιοθετήθηκε θα χρησιμεύσει για να καθησυχάσει τους φόβους περί ορισμένων εθνών που συμμετέχουν στις διαβουλεύσεις μας και τα οποία, κυριολεκτικώς, δε συνιστούν 'κράτη' και για το λόγο αυτό ενδέχεται να στερηθούν του δικαιώματος του μέλους στον Οργανισμό»*.⁴⁷⁷

Παρόλο που το Άρθρο 3 του Χάρτη, αναφερόμενο στα ιδρυτικά μέλη, χρησιμοποιεί τον όρο «κράτη», είναι γεγονός ότι «ορισμένα έθνη» που αποτέλεσαν ιδρυτικά μέλη των Ηνωμένων

⁴⁷² Miller, D.H., *The Drafting of the Covenant*, Vol I, 1928, 284.

⁴⁷³ Graham, M.W., 1933, *op. cit.*, *supra* note 471, 26-32.

⁴⁷⁴ Τελικώς, τα βαλτικά κράτη εισήλθαν στην ΚτΕ στις 22 Σεπτεμβρίου 1921, κατόπιν της αποδοχής τους από τη δεύτερη Γενική Συνέλευση, βλ. σχετικά LNOJ, October 1921, 863-868.

⁴⁷⁵ League of Nations, First Assembly, Plenary Meetings, Annex C, 667-668.

⁴⁷⁶ Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice, San Francisco, 1945, διατίθεται στον επίσημο διαδικτυακό τόπο των ΗΕ: <http://www.un.org/en/documents/charter/>.

⁴⁷⁷ Report of the Rapporteur of the Committee I/2 on Chapter III (Membership), 24 June 1945, Doc. No. 1178, 7 UNCIO (1945), 324.

Εθνών δεν ήταν κράτη -δηλαδή, η Ινδία, η οποία υπήρξε και μέλος της ΚτΕ αλλά το καθεστώς της παρέμενε αμετάβλητο από το 1919, οι Φιλιππίνες, καθώς και δύο από τις συνιστώσες Δημοκρατίες της Σοβιετικής Ένωσης, η Λευκορωσία και η Ουκρανία.⁴⁷⁸

Οι προϋποθέσεις εισδοχής στον ΟΗΕ προσδιορίζονται στο Άρθρο 4 του Χάρτη ως εξής:
*«1. Η ιδιότητα του μέλους στα Ηνωμένα Έθνη είναι ανοιχτή σε όλα τα φιλειρηνικά Κράτη τα οποία αποδέχονται τις υποχρεώσεις που περιλαμβάνονται στον παρόντα Χάρτη και, κατά την κρίση του Οργανισμού, είναι ικανά και πρόθυμα να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις αυτές.
2. Η αποδοχή ως μέλους οποιουδήποτε τέτοιου κράτους στα Ηνωμένα Έθνη θα γίνεται με απόφαση της Γενικής Συνέλευσης κατόπιν συστάσεως του Συμβουλίου Ασφαλείας».*

Επομένως, προκειμένου να προσχωρήσει στον παγκόσμιο οργανισμό, ο αιτών θα πρέπει (i) να είναι κράτος, (ii) να είναι φιλειρηνικό, (iii) να αποδέχεται τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το Χάρτη, (iv) να είναι πρόθυμο να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις αυτές και (v) να είναι ικανό να το πράξει.⁴⁷⁹ Τα κριτήρια αυτά έθεσαν τις βάσεις της οικουμενικότητας του ΟΗΕ: *«η οικουμενικότητα στα ΗΕ υπόκειται μόνο στις διατάξεις του Χάρτη».*⁴⁸⁰

Το βασικό ερώτημα που εγείρεται εν προκειμένω είναι σε ποιο βαθμό τα όργανα των Ηνωμένων Εθνών συμμορφώνονται με τα κριτήρια της κρατικής υπόστασης, κατά την εξέταση και αποδοχή των αιτήσεων ένταξης. Μπορούμε, άραγε, να εξάγουμε ασφαλή συμπεράσματα από την πρακτική του ΟΗΕ ως προς τη λειτουργία και την εφαρμοστικότητα των ως άνω κριτηρίων; Κάνοντας μια κριτική ανασκόπηση της πρακτικής μέχρι το 1962, η R. Higgins κατέληξε στο συμπέρασμα ότι: *«οι διαφοροποιήσεις στην πρακτική των Ηνωμένων Εθνών αναφορικά με τις αξιώσεις κρατικής υπόστασης είναι αποτέλεσμα όχι της εγκατάλειψης των παραδοσιακών κριτηρίων..., αλλά της ορθής χρήσης της ευελιξίας στην ερμηνεία των κριτηρίων αυτών σε σχέση με την αξίωση στην οποία παρουσιάζονται. Ταυτόχρονα, τα βασικά κριτήρια του πληθυσμού, του καθορισμένου εδάφους, της σταθερής και αποτελεσματικής κυβέρνησης και της κυρίαρχης ανεξαρτησίας έχουν ακολουθηθεί -και θα πρέπει να ακολουθούνται- πολύ στενά».*⁴⁸¹

Πόσο ελαστικά, όμως, μπορούν να είναι τα περιθώρια ευελιξίας στην ερμηνεία των κριτηρίων της κρατικής υπόστασης, όταν ελλοχεύει ο κίνδυνος των αυθαίρετων πολιτικών

⁴⁷⁸ Chen, F., "The Meaning of States in the Membership Provision of the United Nations Charter", *12: 1 Indiana ICLR (2001)*, 34-37; Morgenstern, F., 1986, *op. cit., supra note 145*, 50-51. Σημειώνεται ότι τα ιδρυτικά μέλη του ΟΗΕ ήταν συνολικά 51: εξ' αυτών, 46 κράτη και λοιπές οντότητες (περιλαμβανομένης της Ινδίας και των βρετανικών κτήσεων) είχαν προσκληθεί στον Σαν Φρανσίσκο, κατόπιν έγιναν αποδεκτές η Λευκορωσία, η Ουκρανία, η Αργεντινή και η Δανία, ενώ η προσωρινή κυβέρνηση της Πολωνίας έγινε αποδεκτή αργότερα, μόνον ύστερα από την ανασύσταση της πολωνικής κυβέρνησης σύμφωνα με τη Συμφωνία της Γιάλτας. Βλ. Whiteman, M.M., *Digest of International Law*, Vol XIII, 190-191. Η διστακτική κίνηση του Βατικανού προς την ίδια κατεύθυνση, το 1944, δεν ευδοκίμησε. Βλ. σχετικά Duursma, J., 1996, *op. cit., supra note 151*, 405-406.

⁴⁷⁹ ICJ, *Admission of a State to the United Nations (Charter, Art. 4)*, 28 May 1948, Advisory Opinion, ICJ Rep (1948), 62.

⁴⁸⁰ GA Res A/RES/718(VIII), 23 October 1953.

⁴⁸¹ Higgins, R., 1963, *op. cit., supra note 81*, 54. Παρατηρούμε ότι η R. Higgins εντάσσει σαφώς και την «κυρίαρχη ανεξαρτησία» στα βασικά κριτήρια της κρατικής υπόστασης.

εκτιμήσεων; Δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις όπου καθαρά πολιτικές σκοπιμότητες εισβάλλουν στις αποφάσεις που αφορούν στην εισδοχή. Όπως παρατήρησε πολύ εύστοχα το ΔΔ ήδη από το 1948, είναι εξαιρετικά δύσκολος έως αδύνατος ο διαχωρισμός των νομικών από τις πολιτικές παραμέτρους, κατά την εξέταση των αιτήσεων ένταξης υπό το πρίσμα του Άρθρου 4 του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ.⁴⁸²

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του αποσχισθέντος Μπαγκλαντές, η πρώτη αίτηση ένταξης του οποίου αναχαιτίστηκε από το βέτο που άσκησε η Κίνα, με την αιτιολογία της προβαλλόμενης άρνησης του Μπαγκλαντές να συμμορφωθεί με τα Ψηφίσματα της ΓΣ αναφορικά με τον επαναπατρισμό των φυλακισμένων και την αποχώρηση των ξένων στρατευμάτων.⁴⁸³ Πολύ πριν την αναγνώριση του τελευταίου από το Πακιστάν, η ΓΣ τάχθηκε υπέρ της εισόδου του Μπαγκλαντές στον ΟΗΕ, αντικατοπτρίζοντας την κρατούσα τάση της διεθνούς κοινότητας υπέρ της κρατικής υπόστασης του Μπαγκλαντές.⁴⁸⁴ Τελικά, το Μπαγκλαντές εισήλθε στον ΟΗΕ στις 17 Σεπτεμβρίου 1974 και μόνο ύστερα από την αναγνώρισή του από το Πακιστάν.⁴⁸⁵ Κατά τον Dugard, στην περίπτωση του Μπαγκλαντές η συλλογική δράση των ΗΕ δε συνέβαλε στην εδραίωση της κρατικής υπόστασης.⁴⁸⁶

Γενικά, τα όργανα των ΗΕ τείνουν να κρατούν στάση αναμονής ως προς τον προσδιορισμό αμφισβητούμενων καθεστώτων και τη συνακόλουθη εξέταση αιτήσεων ένταξης, μέχρι να επιλυθούν οι διμερείς διαφορές. Ωστόσο, κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, η έντονη υποστήριξη της αποαποικιοποίησης πολλές φορές υπερκάλυπτε τις συζητήσεις περί βιωσιμότητας των μικρών κρατών ή περί ανεπίλυτων εδαφικών διεκδικήσεων, με αποτέλεσμα να υπερισχύει η ενίσχυση της οικουμενικότητας του ΟΗΕ.

2.4.2.1 Μικροκράτη και εισδοχή στον ΟΗΕ

Ξεχωριστή αναφορά πρέπει να γίνει στην ιδιαίτερη περίπτωση των μικροκρατών, όπου τελικά η πλάστιγγα έγειρε υπέρ της καθολικότητας της συμμετοχής στα ΗΕ έναντι πολύ μικρών οντοτήτων με μεγάλο βαθμό εξάρτησης από τρίτα κράτη. Ιστορικά, η ΚτΕ αντιμετώπισε εντελώς διαφορετικά το ζήτημα της εισδοχής μικροκρατών, και, παρόλο που δεν όρισε σαφή κριτήρια για τη ρύθμιση του εν λόγω ζητήματος, στην πράξη εμπόδισε τελικά την είσοδο στους κόλπους της ορισμένων μικρών κρατών -π.χ. Λιχτενστάιν.⁴⁸⁷ Θύελλα συζητήσεων είχε ξεσπάσει στα τέλη της δεκαετίας του '60 με αφορμή την επερχόμενη ένταξη των μη-αυτοδιοικουμένων

⁴⁸² ICJ, *Admission of a State to the United Nations (Charter, Art. 4)*, 28 May 1948, Advisory Opinion, ICJ Rep (1948), 63.

⁴⁸³ SCOR, 659th mtg, 26 August 1972.

⁴⁸⁴ GA Res A/RES/2937 (XXVII), 29 November 1972.

⁴⁸⁵ SC Res S/RES/351, 10 June 1974; GA Res A/RES/3203 (XXIX), 17 September 1974. Το Πακιστάν αναγνώρισε το Μπαγκλαντές στις 2 Φεβρουαρίου 1974, αφού είχε προηγουμένως αναγνωριστεί από πολλά τρίτα κράτη.

⁴⁸⁶ Dugard, C.J.R., 1987, *op. cit.*, *supra* note 275, 75.

⁴⁸⁷ Βλ. Chen, C.V., *The Problems of Micro-States in International Law*, Thesis, British Columbia, 1969, 12-20.

εδαιφών -των υπαγόμενων στο Κεφάλαιο XI του Χάρτη- στους κόλπους του ΟΗΕ και τις συνέπειες που αυτή θα είχε τόσο στις ψηφοφορίες όσο και στα οικονομικά του οργανισμού.

Το πρόβλημα έθεσε η Γαλλία κατά την εξέταση της αίτησης ένταξης των Μαλδίβων.⁴⁸⁸ Με τη σειρά του, ο αντιπρόσωπος των ΗΠΑ εξέφρασε την ανάγκη για «μερικά συμφωνημένα πρότυπα, μερικά κατώτερα όρια, που πρέπει να εφαρμόζονται στις περιπτώσεις μελλοντικών αιτήσεων ένταξης στα Ηνωμένα Έθνη... Δεν υπαινισσόμαστε ούτε για μια στιγμή τον αποκλεισμό των νέων μικρών κρατών από την οικογένεια των Εθνών. Αντιθέτως, πιστεύουμε ότι πρέπει να αναπτύξουμε για εκείνους ορισμένες διευκολύνσεις που θα επιτρέψουν τη στενή τους συνεργασία με τα Ηνωμένα Έθνη και το ευρύ φάσμα των δραστηριοτήτων τους».⁴⁸⁹

Το 1966, ο ΓΓ, στην ετήσια έκθεσή του, θέτοντας ως κεντρικό το ζήτημα της οικουμενικότητας της ιδιότητας του μέλους των ΗΕ, τόνισε την ανάγκη κάποιας θεσμοθέτησης του καθεστώτος παρατηρητή ως ένα πιθανό υποκατάστατο της ιδιότητας του πλήρους μέλους.⁴⁹⁰ Περισσότερο σαφής επί του θέματος ήταν η θέση του ΓΓ το 1967, οπότε και ανέφερε τα εξής: «Είναι, φυσικά, απολύτως θεμιτό ότι ακόμα και οι μικρότερες περιοχές, μέσω της άσκησης του δικαιώματός τους στην αυτοδιάθεση, θα πρέπει να επιτύχουν την ανεξαρτησία τους... παρόλα αυτά, φαίνεται επιθυμητή μία διάκριση μεταξύ του δικαιώματος στην ανεξαρτησία και του ζητήματος της πλήρους ένταξης στα Ηνωμένα Έθνη. Η ένταξη αυτή μπορεί, από τη μία, να επιβάλλει υποχρεώσεις οι οποίες είναι ιδιαιτέρως επαχθείς για τα 'μικρο-κράτη' και, από την άλλη, μπορεί να οδηγήσει σε αποδυνάμωση των ίδιων των Ηνωμένων Εθνών... Η ΚτΕ είχε να αντιμετωπίσει το ίδιο ζήτημα ως προς το ερώτημα της εισδοχής ορισμένων ευρωπαϊκών κρατών τα οποία αναφέρονταν τότε ως 'λιλιπούτεια' κράτη. Παρόλο που η ΚτΕ δεν κατάφερε να προσδιορίσει συγκεκριμένα κριτήρια, στην πορεία εμπόδισε την είσοδο των 'λιλιπούτειων' κρατών... Αναγκαίο συμπλήρωμα στη θέσπιση κριτηρίων για την αποδοχή της πλήρους ένταξης είναι ο ορισμός άλλων μορφών σχέσεων για τα 'μικρο-κράτη' που δε θα πληρούν τις προϋποθέσεις της πλήρους ένταξης. Ως μέλη της διεθνούς κοινότητας, τα κράτη αυτά δικαιούνται να προσδοκούν ότι η ασφάλεια και η εδαφική τους ακεραιότητα θα διασφαλίζεται, καθώς και να συμμετάσχουν πλήρως στη διεθνή βοήθεια για οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Ακόμα και χωρίς τροποποίηση του Χάρτη, υπάρχουν διάφορες μορφές σχέσεων, πέραν την πλήρους ένταξης, οι οποίες είναι διαθέσιμες, όπως η πρόσβαση στο Διεθνές Δικαστήριο Δικαιοσύνης και η ιδιότητα του μέλους στις σχετικές περιφερειακές οικονομικές επιτροπές των Ηνωμένων Εθνών. Η ιδιότητα του μέλους στις εξειδικευμένες οργανώσεις δίνει, επίσης, την ευκαιρία για πρόσβαση στα οφέλη που παρέχονται από το Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για την Ανάπτυξη όπως και για

⁴⁸⁸ SCOR, 1243th mtg, 20 September 1965, 12.

⁴⁸⁹ *Ibid.* 14-15.

⁴⁹⁰ Introduction to the Annual Report of the Secretary General on the Work of the Organization, 16 June 1965 - 15 June 1966, GAOR: 21st session, supplement No IA, A/6301/Add.1, 14.

προσκήσεις στις διασκέψεις των Ηνωμένων Εθνών. Εκτός από τη συμμετοχή σύμφωνα με τις ανωτέρω γραμμές, θα πρέπει επίσης να επιτρέπεται στα 'μικρο-κράτη' να εγκαθιδρύουν μόνιμες αποστολές παρατηρητών στην έδρα του ΟΗΕ και στο Γραφείο του ΟΗΕ στη Γενεύη... Τα μέτρα αυτής της φύσης, θα επιτρέπουν στα 'μικρο-κράτη' να επωφελούνται πλήρως από το σύστημα των Ηνωμένων Εθνών χωρίς να στραγγίζουν τους πόρους και το δυναμικό τους αναλαμβάνοντας όλα τα βάρη της ιδιότητας του μέλους του ΟΗΕ, τα οποία, λόγω της έλλειψης ανθρώπινων και οικονομικών πόρων, δεν είναι εις θέσιν να αναλάβουν».⁴⁹¹

Αυτό που έγινε ξεκάθαρο μέσα από τις συζητήσεις στα ΗΕ αναφορικά με την εισδοχή των μικρών σε έκταση, πληθυσμό και πόρους κρατών, ήταν ότι το ζήτημα είχε έντονα πολιτικό και συνταγματικό χαρακτήρα και δεν αφορούσε στην κρατική υπόσταση αυτή καθ' εαυτήν.⁴⁹² Με αυτούς τους όρους ερμηνεύονται κάποιες εναλλακτικές προτάσεις που κατατέθηκαν σχετικά, αφενός, από τις ΗΠΑ περί μιας μορφής συνδεδεμένου μέλους που θα επιτυγχανόταν με τροποποίηση του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ⁴⁹³ και, αφετέρου, από τη Μεγάλη Βρετανία που πρότεινε ότι τα μικρά κράτη θα έπρεπε να δεσμεύονται κατά την εισδοχή τους, να μην ασκούν δικαιώματα ψήφου ούτε να είναι υπονήφια προς εκλογή στα όργανα των ΗΕ, ως αντάλλαγμα οικονομικών διευκολύνσεων.⁴⁹⁴

Εν τέλει, το άλμα προς την καθολικότητα της συμμετοχής στα ΗΕ επετεύχθη κατά τη δεκαετία του '90, οπότε όλα τα μικροσκοπικά κράτη της Ευρώπης -με εξαίρεση το Βατικανό- υπέβαλαν αιτήσεις ένταξης και έγιναν δεκτά στους κόλπους του παγκόσμιου οργανισμού χωρίς διχογνωμίες.⁴⁹⁵ Σήμερα, ο οικουμενικός χαρακτήρας του ΟΗΕ έχει πλέον πρακτικώς επισφραγιστεί. Με αριθμητικούς όρους, τα 193 κράτη-μέλη του αντιπροσωπεύουν κατά προσέγγιση το 99,5% του συνολικού αριθμού των κρατών που υπάρχουν ανά τον κόσμο. Το

⁴⁹¹ Introduction to the Annual Report of the Secretary General on the Work of the Organization, 16 June 1966 - 15 June 1967, GAOR: 22nd session, supplement No IA, A/6701/Add.1, 20, §164-§167. Ακολούθως, ο πρεσβευτής Goldberg των ΗΠΑ πρότεινε την παραπομπή του θέματος στην Επιτροπή για την Εισδοχή Νέων Μελών (S/3296, 13 December 1967). Ύστερα και από την ομόφωνη ένταξη του Μαυρίκιου στον ΟΗΕ (SC Res S/RES/249, 18 April 1968; GA Res A/RES/2371 (XXII), 24 April 1968), οι ΗΠΑ επανέφεραν το ζήτημα και επανέλαβαν την πρόταση της σύγκλησης της Επιτροπής Εισδοχής (SCOR, 23rd year, 141st mtg, 13 April 1968, §97-§99; S/9327, 14 July 1969). Τελικώς, το ΣΑ ανέθεσε την εξέταση του ζητήματος σε μία Επιτροπή Εμπειρογνομόνων (SCOR, 1505th mtg, 27 August 1969; 1506th mtg, 29 August 1969, 6), η λειτουργία της οποίας, όμως, δε στέφθηκε από επιτυχία, καθώς κατέληξε σε μία σύντομη και όχι ιδιαίτερος χρήσιμη Έκθεση το 1970 (S/9836, 15 June 1970).

⁴⁹² *Ibid.* GAOR: 22nd session, supplement No IA, A/6701/Add.1, 20-21.

⁴⁹³ S/9836, 15 June 1970, Annex I.

⁴⁹⁴ *Ibid.* Annex II.

⁴⁹⁵ Λιχτενστάιν: SC Res S/RES/663, 14 August 1990 - GA Res A/RES/45/1, 18 September 1990· Σαν Μαρίνο: SC Res S/RES/744, 25 February 1992 - GA Res A/RES/46/231, 2 March 1992· Μονακό: SC Res S/RES/829, 26 May 1993 - GA Res A/RES/47/231, 28 May 1993· Ανδόρα: SC Res S/RES/848, 8 July 1993 - GA Res A/RES/47/232, 28 July 1993. Duursma, J., 1996, *op. cit.*, *supra note* 151, για το ιστορικό υπόβαθρο της ένταξης των προαναφερθέντων μικροκρατών, βλ. σελ. 196-197, 259-268, 326-333 και 365-366, 393 αντίστοιχα. Το 1999 και το 2000 τέσσερα ακόμα πολύ μικρά νησιωτικά κράτη προσχώρησαν στον ΟΗΕ και συγκεκριμένα: το Κιριμπάτι, SC Res S/RES/1248, 25 June 1999 - GA Res A/RES/54/1, 1 October 1999· το Ναουρού, SC Res S/RES/1249, 25 June 1999 - GA Res A/RES/54/2, 1 October 1999· η Τόνγκα, SC Res S/RES/1253, 28 July 1999 - GA Res A/RES/54/3, 1 October 1999 και το Τουβαλού, SC Res S/RES/1290, 17 February 2000 - GA Res A/RES/55/1, 6 October 2000. Grant, Th.D., 39: *I Columbia JTL* (2000), *op. cit.*, *supra note* 171, 177-192, για σχολιασμό των παραπάνω.

2015, το Μονακό συνιστά το μικρότερο σε έκταση κράτος του ΟΗΕ με μόλις 2 km², ενώ το Τουβαλού αποτελεί το μικρότερο σε πληθυσμό κράτος έχοντας περίπου 10.092 κατοίκους.⁴⁹⁶

Πάντως, εκ των πραγμάτων, η συμμετοχή στα ΗΕ θεωρείται ως μία σημαντική μορφή διεθνούς «πιστοποίησης», με την έννοια ότι δεν μπορεί να γίνει δεκτή μία οντότητα της οποίας η υπόσταση αμφισβητείται εκ βάθρων. Χωρίς αμφιβολία, η διαδικασία της αποαποικιοποίησης σε συνδυασμό με την τάση υπέρ της οικουμενικότητας του οργανισμού ενθάρρυναν τα πολύ μικρά κράτη να διεκδικήσουν την κρατική υπόσταση αντί κάποιας σχέσης σύνδεσης ή ενσωμάτωσης σε τρίτο κράτος. Σύμφωνα με τον Dugard, «*αρκετά από τα κράτη που έχουν επιτύχει την κρατική υπόσταση τα τελευταία εικοσιπέντε χρόνια δια μέσου αυτής της διαδικασίας πιστοποίησης των Ηνωμένων Εθνών, δε θα είχαν λάβει ευρεία αναγνώριση από μεμονωμένα κράτη εάν είχαν αφεθεί να προσδιορίσουν την κρατική υπόσταση σύμφωνα με τα παραδοσιακά κριτήρια... Τα αναπόφευκτα γεγονότα είναι ότι οι οντότητες αυτές έγιναν δεκτές ως μέλη του ΟΗΕ και ότι η εισδοχή αυτή θεωρείται σήμερα ως η οριστική αναγνώριση της ανεξαρτησίας και της κρατικής τους υπόστασης από τη διεθνή κοινότητα*».⁴⁹⁷

2.4.2.2 Η περίπτωση της πρώην Γιουγκοσλαβίας

Οι ανακατατάξεις στην περιοχή των Βαλκανίων κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο γέννησαν και τα πλέον επίμαχα ζητήματα ως προς την εισδοχή των νέων κρατών στον ΟΗΕ.⁴⁹⁸ Κατ' αρχάς, το ΣΑ, όταν συνέστησε στη ΓΣ την εισδοχή της ΠΓΔΜ με προσωρινή ονομασία, παρατήρησε ότι «*έχει προκύψει μια διαφορά ως προς το όνομα του κράτους, η οποία πρέπει να επιλυθεί προς το συμφέρον της διατήρησης ειρηνικών [σχέσεων] και σχέσεων καλής γειτονίας στην περιοχή*» και, εν συνεχεία, προέτρεψε τα μέρη της διαφοράς να συνεχίσουν να συνεργάζονται με την οργανωτική επιτροπή της Διεθνούς Διάσκεψης για την Πρώην Γιουγκοσλαβία «*προκειμένου να καταλήξουν σε ταχεία επίλυση της διαφοράς*».⁴⁹⁹

⁴⁹⁶ Για τη διαρκή ενημέρωση των στατιστικών στοιχείων, βλ. *Population Mondiale* (2015), στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.populationmondiale.com/#sthash.seqqMkO5.dpbs>.

⁴⁹⁷ Dugard, C.J.R., 1987, *op. cit.*, *supra* note 275, 73.

⁴⁹⁸ Σημειώνεται ότι η ΣΟΔΓ υπήρξε ιδρυτικό μέλος του ΟΗΕ από το 1945. Ως αποτέλεσμα της διάλυσής της, προσχώρησαν στον οργανισμό τα εξής νέα κράτη-μέλη: η Κροατία (SC Res S/RES/753, 18 May 1992 – GA Res A/RES/46/238, 22 May 1992), η Σλοβενία (SC Res S/RES/754, 18 May 1992 – GA Res A/RES/46/236, 22 May 1992), η Βοσνία-Ερζεγοβίνη (SC Res S/RES/755, 20 May 1992 – GA Res A/RES/46/237, 22 May 1992), η ΠΓΔΜ (SC Res S/RES/817, 7 April 1993 – GA Res A/RES/47/225, 8 April 1993) και η ΟΔΓ (SC Res S/RES/1326, 31 October 2000 – GA Res A/RES/55/12, 1 November 2000). Στις 4 Φεβρουαρίου 2003, το επίσημο όνομα της ΟΔΓ άλλαξε σε Σερβία και Μαυροβούνιο, μέχρι την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του τελευταίου από τη Σερβία στις 3 Ιουνίου 2006 κατόπιν δημοψηφίσματος. Την ίδια ημέρα, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας της Σερβίας σε γράμμα του προς τον ΓΓ ανέφερε ότι η χώρα του επρόκειτο να διαδεχτεί τη συμμετοχή της Σερβίας και του Μαυροβουνίου στα ΗΕ, ενώ το Μαυροβούνιο έγινε δεκτό ως νέο μέλος στα τέλη του ίδιου μήνα (SC Res S/RES/1691, 22 June 2006 – GA Res A/RES/60/264, 28 June 2006).

⁴⁹⁹ SC Res S/RES/817, 7 April 1993, Προοίμιο και §1-§2. Σημειώνεται ότι η Ελλάδα, διατηρώντας τις αντιρρήσεις της περί της χρήσης συγκεκριμένων συμβόλων στη σημαία της ΠΓΔΜ, είχε συμφωνήσει στην εισδοχή της τελευταίας στον ΟΗΕ με την προσωρινή ονομασία ΠΓΔΜ. Βλ. UN Docs S/25541, 6 April 1993; S/25542, 6 April 1993. Το ΣΑ υιοθέτησε την παραπάνω απόφαση χωρίς μειοψηφίες ή αποχές και, την επομένη, η ΓΣ ενέκρινε την

Πολύ πιο δύσκολα ήταν τα πράγματα στην περίπτωση της ΟΔΓ, η οποία υποστήριζε με ακλόνητη πεποίθηση ότι αποτελούσε διάδοχο κράτος της ΣΟΔΓ.⁵⁰⁰ Το ΣΑ δε συμμερίστηκε την άποψη αυτή, αλλά υπήρξε κατηγορηματικό επί του θέματος, θεωρώντας ότι «*το κράτος που ήταν προηγουμένως γνωστό ως Σοσιαλιστική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας έπαψε να υπάρχει*» και, επομένως, «*η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας (Σερβία και Μαυροβούνιο) δεν μπορεί να συνεχίσει αυτόματα την ιδιότητα του μέλους της ΣΟΔΓ στα ΗΕ*»· έτσι, συνέστησε στη ΓΣ «*να αποφασίσει ότι η ΟΔΓ (Σερβία και Μαυροβούνιο) θα πρέπει να υποβάλει αίτηση ένταξης στα ΗΕ και να μη συμμετάσχει στις εργασίες της ΓΣ*».⁵⁰¹ Πράγματι, η ΓΣ υιοθέτησε τη σύσταση του ΣΑ, ζητώντας από την ΟΔΓ να υποβάλει αίτηση ένταξης στον οργανισμό.⁵⁰² Είχε, άλλωστε, προηγηθεί και η τοποθέτηση της Επιτροπής Διαιτησίας για την πρώην Γιουγκοσλαβία, η οποία είχε παρομοίως ταχθεί υπέρ της εξαφάνισης της ΣΟΔΓ ως νομικής οντότητας.⁵⁰³ Τελικά, η ΟΔΓ υπέβαλε αίτηση ένταξης και προσχώρησε στον ΟΗΕ την 1^η Νοεμβρίου 2000.⁵⁰⁴

Το μεγαλύτερο παράδοξο, όμως, υπήρξε το βάπτισμα της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης ως νέου κυρίαρχου κράτους. Η παροιμιώδης αυτή αυθαιρεσία της διεθνούς κοινότητας να δημιουργήσει

είσοδο της ΠΓΔΜ στα ΗΕ (GA Res A/RES/47/225, 8 April 1993). Μεγάλη εντύπωση προξενεί η περίεργη λεκτική διατύπωση της δήλωσης του Προέδρου του ΣΑ: «*Το Συμβούλιο είναι ξεκάθαρο ότι η αναφορά στην απόφαση που υιοθετήθηκε στην 'Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία' δεν υπονοεί σε καμία περίπτωση ότι το ενδιαφερόμενο κράτος έχει οποιαδήποτε σύνδεση με την ΟΔΓ (Σερβία και Μαυροβούνιο). Αντανακλά, απλώς, το ιστορικό γεγονός ότι το κράτος που προτείνεται με την παρούσα απόφαση για εισδοχή στα ΗΕ συνιστούσε κατά το παρελθόν μία δημοκρατία της πρώην ΣΟΔΓ*». Statement by the President of the Security Council, S/25545, 7 April 1993.

⁵⁰⁰ Declaration of the Assemblies of Serbia, Montenegro and the FR Y, 27 April 1992, S/23877, annex, 2 (1992). Η βασική επιχειρηματολογία της κυβέρνησης του Βελιγραδίου υπέρ της συνέχισης της διεθνούς νομικής και πολιτικής προσωπικότητας της ΣΟΔΓ ήταν ότι η Σερβία και το Μαυροβούνιο καταλάμβαναν το μεγαλύτερο τμήμα του ιστορικού και εδαφικού πυρήνα της ΣΟΔΓ, καθώς και ότι η ανεξαρτητοποίηση των έτερων δημοκρατιών δεν έλαβε χώρα ταυτοχρόνως, αλλά μάλλον πήρε τη μορφή διαδοχικών διαχωρισμών από το μητρικό κράτος. Στην πραγματικότητα, όμως, και σε αντίθεση με την περίπτωση της Ρωσίας, το υποτιθέμενο διάδοχο κράτος εν προκειμένω δε συνιστούσε την πλειοψηφία ούτε του εδάφους ούτε του πληθυσμού του προϋφιστάμενου κράτους. Παρόλα αυτά, συνέχισε να ελέγχει σχεδόν το σύνολο των αποστολών της ΣΟΔΓ στο εξωτερικό και να πληρώνει τις οικονομικές εισφορές στα ΗΕ, ενώ είχε αποκλειστεί η συμμετοχή του στα κύρια όργανα του οργανισμού. Πάντως, καμία από τις λοιπές δημοκρατίες της πρώην ΣΟΔΓ δεν αναγνώρισε την ΟΔΓ ως διάδοχο κράτος της πρώτης, αλλά ούτε υπήρξε και κάποια που να διεκδίκησε την ιδιότητα αυτή. Την ίδια στάση κράτησαν και τρίτα κράτη, βλ. ενδεικτικά τη δήλωση του Ηνωμένου Βασιλείου: «*Η ΟΔΓ είναι ένα από τα διάδοχα κράτη της ΣΟΔΓ*», FCO telegram of 11 April 1996, 67: 1 BYIL (1996), 719.

⁵⁰¹ SC Res S/RES/777, 19 September 1992, Προοίμιο και §1. Το ΣΑ επανέλαβε την τοποθέτησή του αυτή και αργότερα, στην Απόφαση 1022 της 22^{ης} Νοεμβρίου 1995 (Προοίμιο).

⁵⁰² GA Res A/RES/47/1, 22 September 1992, §1. Η ΓΣ επέλεξε να είναι λιγότερο κατηγορηματική από το ΣΑ, καθώς απέφυγε να αναφέρει ρητώς ότι το κράτος της ΣΟΔΓ είχε πάψει να υπάρχει, ενώ δεν τερμάτισε ούτε ανέστειλε τη συμμετοχή της ΣΟΔΓ στα ΗΕ. Για το παράδοξο αυτό, βλ. Letter from the Under-Secretary General, the Legal Counsel (C.-A. Fleischauer), addressed to the Permanent Representatives of Bosnia and Herzegovina and Croatia to the United Nations, A/47/485, Annex.

⁵⁰³ Opinion No 1, Badinter Arbitration Committee, 29 November 1991, 31 ILM (1992), 1494: «*η ΣΟΔΓ βρίσκεται στη διαδικασία της διάλυσης*»· Opinion No 8, 4 July 1992, 31 ILM (1992), 1521: «*οι Αποφάσεις 752 και 777 του ΣΑ, καθώς και η δήλωση του ευρωπαϊκού συμβουλίου της 27^{ης} Ιουνίου 1992, υπέδειξαν κατηγορηματικά ότι η ΣΟΔΓ δεν υπάρχει πλέον*»· Opinion No 9, 4 July 1992, 31 ILM (1992), 1523: «*τα ζητήματα διαδοχής μεταξύ των κρατών στο έδαφος της πρώην ΣΟΔΓ θα πρέπει να επιλυθούν μέσω διαπραγματεύσεων*»· Opinion No 10, 4 July 1992, 31 ILM (1992), 1525: «*η ΟΔΓ είναι ένα νέο κράτος, το οποίο δεν απολαμβάνει ipso facto την αναγνώριση που απολάμβανε η ΣΟΔΓ κάτω από εντελώς διαφορετικές συνθήκες*».

⁵⁰⁴ UN Doc S/2000/1043; SC Res S/RES/1326, 31 October 2000; GA Res A/RES/55/12, 1 November 2000.

και να εξακολουθεί να χειραγωγεί μέχρι σήμερα το εκτρισματικό αρχιτεκτόνημα του Dayton, το οποίο, μάλιστα, ενέταξε αβίαστα στον ΟΗΕ υπό ένα ιδιότυπο καθεστώς εσωτερικής ομοσπονδιακής οργάνωσης, δημιουργεί πολλά ερωτηματικά ως προς τη σύγχρονη γένεση και λειτουργία ενός νέου κράτους. Η υπόθεση της *Εφαρμογής της Σύμβασης για την Πρόληψη και Καταστολή του εγκλήματος της Γενοκτονίας* εξέτασε τις συνέπειες της ιδιότητας του μέλους των ΗΕ για τη Βοσνία Ερζεγοβίνη. Πιο συγκεκριμένα, η ΟΔΓ υποστήριξε ότι η Βοσνία δεν είχε καμία θέση στην ανωτέρω Σύμβαση διότι, κατά την ανεξαρτητοποίησή της, παραβίασε κατάφωρα τις υποχρεώσεις που απορρέουν από «την αρχή των ίσων δικαιωμάτων και της αυτοδιάθεσης των λαών». Το ΔΔ ακολούθησε το συλλογισμό ότι η Βοσνία Ερζεγοβίνη έγινε μέλος των ΗΕ με τη συγκατάθεση της ΓΣ, κατόπιν συστάσεως του ΣΑ, όπως δηλαδή προβλέπεται από το Χάρτη του ΟΗΕ, ενώ το Άρθρο XI της Σύμβασης για τη Γενοκτονία ορίζει ότι είναι ανοιχτή σε κάθε μέλος των ΗΕ. Επομένως, η Βοσνία μπορούσε να γίνει συμβαλλόμενο μέρος στη Σύμβαση μέσω του μηχανισμού της διαδοχής κράτους και, ως εκ τούτου, τόνισε το Δικαστήριο, οι συνθήκες απόκτησης της ανεξαρτησίας της είναι μικρής σημασίας.⁵⁰⁵ Ο Thomas Grant άσκησε δριμύτατη κριτική στον τρόπο με τον οποίο εφάρμοσαν τα παραδοσιακά κριτήρια της κρατικής υπόστασης τόσο το ΔΔ στην υπόθεση της *Γενοκτονίας* όσο και η ΕΚ στην περίπτωση της διάλυσης της πρώην Γιουγκοσλαβίας, λέγοντας ότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, όπως και το ΔΔ, απέτυχαν να εξετάσουν την πραγματική κατάσταση με οποιονδήποτε ουσιαστικό τρόπο και παρατηρώντας, παράλληλα, ότι αρκετά μέλη αναγνώρισαν ανοιχτά ότι το πρόβλημα της εισδοχής δεν ήταν οι νομικές επιφυλάξεις, αλλά οι πολιτικές αντιθέσεις.⁵⁰⁶

2.4.2.3 Η αίτηση ένταξης της Παλαιστίνης στα Ηνωμένα Έθνη

Το 1974, η ΓΣ των ΗΕ, έχοντας επαναβεβαιώσει το αναφαίρετο δικαίωμα του παλαιστινιακού λαού στην αυτοδιάθεση και την εθνική ανεξαρτησία και κυριαρχία,⁵⁰⁷ αναγνώρισε την Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης (PLO) ως το νόμιμο αντιπρόσωπο του παλαιστινιακού λαού⁵⁰⁸ και της χορήγησε το καθεστώς του παρατηρητή.⁵⁰⁹ Επιπροσθέτως, το 1988, της χορηγήθηκε το δικαίωμα να κυκλοφορεί τα σχετιζόμενα με τις συνόδους της ΓΣ έγγραφά της απευθείας, χωρίς ενδιάμεσους, ως επίσημα έγγραφα των ΗΕ.⁵¹⁰ Το ίδιο έτος, αναγνωρίστηκε και η ανακήρυξη του Κράτους της Παλαιστίνης από το Παλαιστινιακό Εθνικό Συμβούλιο και, ακολούθως, αντικατεστάθη ο όρος «Οργάνωση για την

⁵⁰⁵ ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia)*, 11 July 1996, Judgment, Preliminary Objections, ICJ Rep (1996), 611, §19-§20.

⁵⁰⁶ Grant, Th.D., "Territorial Status, Recognition and Statehood: Some Aspects of the Genocide Case (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia)", *33 Stanford JIL* (1997), 316.

⁵⁰⁷ GA Res A/RES/3236 (XXIX), 22 November 1974.

⁵⁰⁸ GA Res A/RES/3210 (XXIX), 14 October 1974; GA Res A/RES/3236 (XXIX), 22 November 1974.

⁵⁰⁹ GA Res A/RES/3237 (XXIX), 22 November 1974.

⁵¹⁰ GA Res A/RES/43/160, 9 December 1988.

Απελευθέρωση της Παλαιστίνης» με την ονομασία «Παλαιστίνη» μέσα στο σύστημα των ΗΕ.⁵¹¹ Στις 29 Νοεμβρίου 2012, με το ιστορικό Ψήφισμα 67/19 της ΓΣ, το καθεστώς της Παλαιστίνης στα ΗΕ αναβαθμίστηκε σε κράτος μη-μέλος με την ιδιότητα του παρατηρητή, που ισοδυναμεί ουσιαστικά με έμμεση αναγνώριση της κρατικής της υπόστασης.⁵¹² Στις 17 Δεκεμβρίου 2012, κατοχυρώθηκε η χρήση της ονομασίας «Κράτος της Παλαιστίνης» σε όλα τα επίσημα έγγραφα των ΗΕ, τις συναντήσεις στο πλαίσιο του παγκόσμιου οργανισμού και τις διεθνείς διασκέψεις.⁵¹³

Η κορυφαία στιγμή για την Παλαιστίνη υπήρξε η υποβολή αίτησης ένταξης στα ΗΕ στις 23 Σεπτεμβρίου 2011.⁵¹⁴ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η Έκθεση της Επιτροπής για την Εισδοχή Νέων Μελών στα ΗΕ, η οποία δεν κατάφερε να καταλήξει σε μία ομόφωνη σύσταση προς το ΣΑ, παρόλα αυτά έκανε ευθεία αναφορά στα κλασικά κριτήρια του Μοντεβίδεο του 1933 και απεφάνθη ότι η Παλαιστίνη πληροί τόσο το κριτήριο του μόνιμου πληθυσμού όσο και αυτό του καθορισμένου εδάφους, ενώ υπογράμμισε ότι η έλλειψη σαφώς προσδιορισμένων συνόρων δε συνιστά εμπόδιο για την κρατική υπόσταση.⁵¹⁵ Ως προς το έτερο κριτήριο, αυτό της αποτελεσματικής εξουσίας, εκφράστηκε η άποψη ότι η Παλαιστίνη το εκπληρώνει μέσω της ΟΑΠ που συνιστά το μοναδικό νόμιμο αντιπρόσωπο του παλαιστινιακού λαού.⁵¹⁶ Παράλληλα, επισημάνθηκε το γεγονός ότι η Hamas αποτελεί τη *de facto* εξουσία στη λωρίδα της Γάζας και, ως εκ τούτου, ελέγχει το 40% του παλαιστινιακού πληθυσμού, ενώ ελήφθη υπ' όψιν και ο παράγοντας της ισραηλινής κατοχής ως παρεμποδίζων την παλαιστινιακή Κυβέρνηση από την

⁵¹¹ GA Res A/RES/43/177, 15 December 1988. Δέκα χρόνια αργότερα, η ΓΣ απένειμε στην Παλαιστίνη, στο πλαίσιο της ιδιότητάς της ως παρατηρητή, επιπλέον δικαιώματα και προνόμια συμμετοχής στις συνόδους και τις εργασίες αυτής, καθώς και στις διεθνείς διασκέψεις που συνέρχονται υπό την αιγίδα της ΓΣ ή άλλων οργάνων των ΗΕ, όπως, επίσης, και στις διασκέψεις των ΗΕ. Βλ. GA Res A/RES/52/250, 7 July 1998.

⁵¹² Για το καθεστώς του κράτους μη-μέλους παρατηρητή της Παλαιστίνης στα ΗΕ, βλ. κατωτέρω Ενότητα 2.4.2.4. Σημειώνεται ότι η ΠΑ επεδίωξε να αναγνωρίσει τη δικαιοδοσία του ΔΠΔ -δυνάμει του Άρθρου 12 (3) του Καταστατικού της Ρώμης- στις 21 Ιανουαρίου 2009, όμως το ΔΠΔ δεν ήταν θετικά διακείμενο στο αίτημα αυτό. Βλ. ICC, Situation in Palestine, 3 April 2012, στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του ΔΠΔ: <http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/C6162BBF-FEB9-4FAF-AFA9-836106D2694A/284387/SituationinPalestine030412ENG.pdf>. Η στάση, όμως, αυτή του ΔΠΔ έχει μεταστραφεί έκτοτε, κατόπιν της αναβάθμισης του καθεστώτος της Παλαιστίνης στα ΗΕ, βλ. “Fatou Bensouda: The Truth About the ICC and Gaza”, *The Guardian*, 29/08/2014: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2014/aug/29/icc-gaza-hague-court-investigate-war-crimes-palestine>. Βλ. σχετικά και Quigley, J., “The Palestine Declaration to the International Criminal Court: The Statehood Issue”, στο Meloni, Ch. and Tognoni, G. (eds), *Is There A Court for Gaza? A Test Bench for International Justice*, 2012, 429-440, όπου υποστηρίζεται η κρατική υπόσταση της Παλαιστίνης κατά το διεθνές δίκαιο. Επιπροσθέτως, τονίζεται ότι στις 2 Απριλίου 2014 η Παλαιστίνη προσχώρησε στις τέσσερις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949, καθώς και στο Πρόσθετο Πρωτόκολλο Ι του 1977: <https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/vwTreaties1949.xsp>.

⁵¹³ Letter of Yeocheol Yoon, Chief of Protocol, to Riyad Mansour, Permanent Observer of the State of Palestine to the United Nations, 17 December 2012, UN Protocol and Liaison Service, Room NL-2058, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: [http://unterm.un.org/dgaacs/unterm.nsf/c2f5f1ea9d52ce7485256dc5006e5940/86b7b54e54af4c5e85257ada00598630/\\$FILE/State%20of%20Palestine.pdf](http://unterm.un.org/dgaacs/unterm.nsf/c2f5f1ea9d52ce7485256dc5006e5940/86b7b54e54af4c5e85257ada00598630/$FILE/State%20of%20Palestine.pdf).

⁵¹⁴ Application of Palestine for Admission to Membership in the United Nations, A/66/371 – S/2011/592, 23 September 2011: «Αυτή η αίτηση ένταξης υποβάλλεται στη βάση των φυσικών, νομικών και ιστορικών δικαιωμάτων του παλαιστινιακού λαού και θεμελιώνεται στο Ψήφισμα 181 (II) της ΓΣ του ΟΗΕ της 29^{ης} Νοεμβρίου 1947, καθώς και στην ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του Κράτους της Παλαιστίνης της 15^{ης} Νοεμβρίου 1988 και της αναγνώρισης από τη ΓΣ της ανακήρυξης αυτής στο Ψήφισμα 43/177 της 15^{ης} Δεκεμβρίου 1988» (Annex I).

⁵¹⁵ Report of the Committee on the Admission of New Members concerning the Application of Palestine for Admission to Membership in the United Nations, 11 November 2011, S/2011/705, §10.

⁵¹⁶ *Ibid.* §12.

άσκηση πλήρους ελέγχου στο έδαφός της, χωρίς όμως αυτό να αφαιρεί την κυριαρχία της τελευταίας επί των κατεχομένων εδαφών της.⁵¹⁷ Επιπλέον, τόσο η Παγκόσμια Τράπεζα,⁵¹⁸ όσο και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο⁵¹⁹ αξιολόγησαν θετικά την ετοιμότητα της Παλαιστίνης να καταστεί βιώσιμο και λειτουργικό κράτος.

Από την ευρωπαϊκή σκοπιά, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, λαμβάνοντας υπ' όψιν ότι δεν μπορεί να αμφισβητηθεί το δικαίωμα των Παλαιστινίων για αυτοδιάθεση και για δικό τους κράτος, όπως, επίσης, και το δικαίωμα του κράτους του Ισραήλ να υπάρχει εντός ασφαλών συνόρων επί τη βάση του διχοτομικού Ψηφίσματος 181 (II) της 29^{ης} Νοεμβρίου 1947 της ΓΣ, υποστήριξε «το νόμιμο αίτημα των Παλαιστινίων να εκπροσωπούνται ως κράτος στα ΗΕ».⁵²⁰

Ενώ οι σχετικές διαβουλεύσεις στο ΣΑ του ΟΗΕ ναυάγησαν -δεδομένου ότι η ιδιότητα του μέλους των ΗΕ περνά υποχρεωτικά από την κρίση του ΣΑ, σε αντίθεση με εκείνη του παρατηρητή που αποδίδεται με την επίτευξη πλειοψηφίας στη ΓΣ-, η Παλαιστίνη πέτυχε μια μεγάλη διπλωματική νίκη με τη θριαμβευτική ένταξή της στην UNESCO. Η ΓΣ της οργάνωσης, έπειτα από Ψήφισμά της με 107 ψήφους υπέρ, 14 κατά και 52 αποχές, αποφάσισε την αναγνώριση της Παλαιστίνης ως πλήρους μέλους της UNESCO στις 31 Οκτωβρίου 2011.⁵²¹ Επισημαίνεται ότι η Παλαιστίνη συμμετέχει με την ιδιότητα του μέλους στο Σύνδεσμο των Αραβικών Κρατών, στο Κίνημα των Αδεσμεύτων, στον Οργανισμό Ισλαμικής Συνεργασίας, στην Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή για τη Δυτική Ασία, στην Ομάδα των κρατών Ασίας-Ειρηνικού, καθώς και στην Ομάδα των 77. Επιπλέον, πάνω από 130 κράτη έχουν αναγνωρίσει την Παλαιστίνη ως ανεξάρτητο και κυρίαρχο κράτος.⁵²² Ιδιαίτερως σημαντικό κρίνεται και το

⁵¹⁷ *Ibid.* §11.

⁵¹⁸ WB, Building the Palestinian State: Sustaining Growth, Institutions, and Service Delivery, Economic Monitoring Report to the Ad Hoc Liaison Committee, April 13, 2011, διαθέσιμη στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://siteresources.worldbank.org/INTWESTBANKGAZA/Resources/AHLCReportApril2011.pdf>.

⁵¹⁹ IMF, Macroeconomic and Fiscal Framework for the West Bank and Gaza: Seventh Review of Progress, Staff Report for the Meeting of the Ad Hoc Liaison Committee, Brussels, April 13, 2011, διατίθεται ηλεκτρονικά: <http://www.imf.org/external/country/WBG/RR/2011/041311.pdf>.

⁵²⁰ European Parliament Resolution of 29 September 2011 on the Situation in Palestine, P7_TA-PROV(2011)0429, §2.

⁵²¹ UNESCO, General Conference, 36th session, Admission of Palestine as a Member of UNESCO, General Resolution 76, adopted at the 11th plenary meeting, on 31 October 2011. Όπως ήταν αναμενόμενο, το Ισραήλ αποχώρησε πριν από την ψηφοφορία, ενώ οι ΗΠΑ ανακοίνωσαν ότι θα παγώσουν τη χρηματοδότηση της οργάνωσης, η οποία καλύπτει το 22% του προϋπολογισμού της. Για τη σύσταση του Εκτελεστικού Συμβουλίου προς τη ΓΣ της UNESCO περί αποδοχής της Παλαιστίνης ως μέλους της οργάνωσης, βλ. UNESCO, Executive Board, 187th session, 21/09-06/10/2011, Request for the Admission of Palestine to UNESCO, 187 EX/Decision 40.

⁵²² Προβληματισμοί, ωστόσο, εγείρονται ως προς την ικανότητα της Παλαιστινιακής Εθνικής Αρχής να συνάπτει σχέσεις με τρίτα κράτη, αφού σύμφωνα με τις Συμφωνίες του Όσλο (1993) δε δικαιούται συμμετοχής στις εξωτερικές σχέσεις. S/2011/705, *op. cit.*, *supra* note 93, §14. Για τη μεταστροφή της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης υπέρ της αναγνώρισης του κράτους της Παλαιστίνης μετά από την ισραηλινο-παλαιστινιακή σύρραξη των 50 ημερών στη λωρίδα της Γάζας (8 Ιουλίου-26 Αυγούστου 2014), βλ. -χαρακτηριστικά για το HB- Castle, St. and Rudoren, J., “A Symbolic Vote in Britain Recognizes a Palestinian State”, *The New York Times*, 13/10/2014: <http://www.nytimes.com/2014/10/14/world/europe/british-parliament-palestinian-state.html>. Η Σουηδία προχώρησε σε αναγνώριση της Παλαιστίνης, βλ. Johnson, S., “Sweden Recognises Palestinian State”, *Reuters*, 30/10/2014: <http://uk.reuters.com/article/2014/10/30/uk-sweden-palestinians-recognition-idUKKBN0IJC220141030>; για την Ιρλανδία, βλ. “Irish Senate Calls for Recognition of Palestinian State”, *Al Arabiya News*, 23/10/2014: <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2014/10/23/Irish-senate-calls-for-recognition-of-Palestinian-state>.

Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 17^{ης} Δεκεμβρίου 2014 για «κατ' αρχήν αναγνώριση της παλαιστινιακής κρατικής υπόστασης» επί τη βάσει της λύσης των δύο κρατών στα σύνορα του 1967 με πρωτεύουσα την Ιερουσαλήμ, ταυτόχρονα με την ανάπτυξη των ειρηνευτικών συνομιλιών, οι οποίες θα πρέπει να προηγηθούν.⁵²³ Επιπροσθέτως, υπογραμμίζεται ότι τα ΗΕ, που εμπλέκονται ενεργά στο παλαιστινιακό ήδη από το 1947 οπότε και αποφάσισαν την ίδρυση δύο κρατών στην περιοχή -του Αραβικού και του Εβραϊκού- με ειδικό διεθνοποιημένο καθεστώς για την Ιερουσαλήμ,⁵²⁴ ανακήρυξαν το 2014 «Διεθνές Έτος Αλληλεγγύης με τον Παλαιστινιακό Λαό».⁵²⁵

Νέα αποτυχία υιοθέτησης ενός σχεδίου ψηφίσματος, που μεριμνούσε για τη δημιουργία ανεξάρτητου παλαιστινιακού κράτους και προέβλεπε την ένταξη της Παλαιστίνης στα ΗΕ με το καθεστώς του πλήρους κράτους-μέλους εντός συγκεκριμένου χρονοδιαγράμματος, σημειώθηκε στους κόλπους του ΣΑ των ΗΕ στις 30 Δεκεμβρίου 2014.⁵²⁶ Το εν λόγω σχέδιο ψηφίσματος επαναβεβαίωνε το δικαίωμα του παλαιστινιακού λαού στην αυτοδιάθεση (Προοίμιο) και την επείγουσα ανάγκη τερματισμού της ισραηλινής κατοχής από το 1967 δυνάμει μίας συνολικής ειρηνευτικής συμφωνίας που θα ρύθμιζε την αποχώρηση των ισραηλινών στρατευμάτων από τα κατεχόμενα παλαιστινιακά εδάφη μέχρι τα τέλη του 2017, οραματιζόμενο την ειρηνική συνύπαρξη δύο ανεξάρτητων, κυρίαρχων και δημοκρατικών κρατών -του Ισραήλ και της Παλαιστίνης.⁵²⁷ Στη σχετική ψηφοφορία που διεξήχθη στους κόλπους του ΣΑ οκτώ κράτη ψήφισαν υπέρ, δύο κατά (ΗΠΑ και Αυστραλία) και πέντε απείχαν.⁵²⁸ Παρά την απόρριψη του ψηφίσματος, καθότι δεν κατάφερε να συγκεντρώσει τον απαιτούμενο αριθμό των εννέα θετικών ψήφων, δεν αποκλείεται η πιθανότητα εκ νέου υποβολής ψηφίσματος στο ΣΑ των ΗΕ περί της

[.html](#), την Ισπανία, βλ. “Spanish Government Urged to Recognise Palestine as a State”, *The Guardian*, 18/11/2014: <http://www.theguardian.com/world/2014/nov/18/spain-vote-motion-recognise-palestine-state-israel>, τη Γαλλία, βλ. “French National Assembly Votes for Government to Recognise Palestine”, *The Guardian*, 02/12/2014: <http://www.theguardian.com/world/2014/dec/02/french-national-assembly-votes-for-government-to-recognise-palestine>, καθώς και την Πορτογαλία, βλ. “Le Parlement Portugais Appelle le Gouvernement à Reconnaître l’État Palestinien”, *Le Monde*, 12/12/2014: http://www.lemonde.fr/proche-orient/article/2014/12/12/le-parlement-portugais-appelle-le-gouvernement-a-reconnaître-l-etat-palestinien_4539781_3218.html.

⁵²³ Βλ. European Parliament Resolution on Recognition of Palestine Statehood, 17/12/2014, διαθέσιμο ηλεκτρονικά στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου: <http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/content/20141212IPR01105/html/European-Parliament-resolution-on-recognition-of-Palestine-statehood>.

⁵²⁴ GA Res A/RES/181 (II), 29 November 1947.

⁵²⁵ “International Year of Solidarity with the Palestinian People”, βλ. GA Res A/RES/68/12, 26 November 2013.

⁵²⁶ UN SC Provisional Doc, Draft Resolution on Palestine put into blue by Jordan, S/2014/916, 17 December 2014, §5, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2014_916.pdf. Το ανωτέρω σχέδιο ψηφίσματος επαναβεβαίωνε επίσης το απαράδεκτο της απόκτησης εδάφους με τη βία, όπως και το ότι οι εποικιστικές πολιτικές και πρακτικές του Ισραήλ στα κατεχόμενα από το 1967 παλαιστινιακά εδάφη, συμπεριλαμβανομένης και της Ανατολικής Ιερουσαλήμ, δεν έχουν καμία νομική ισχύ και συνιστούν ένα σοβαρό εμπόδιο στην επίτευξη μίας συνολικής, δίκαιης και βιώσιμης ειρήνης στη Μέση Ανατολή. *Ibid.* Προοίμιο.

⁵²⁷ *Ibid.* §1-§2.

⁵²⁸ Για την έκβαση της ψηφοφορίας βλ. αναλυτικά “UN Security Council Action on Palestinian Statehood Blocked”, *UN News Centre*, 30/12/2014, στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση του κέντρου τύπου του ΟΗΕ: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=49709#.VKpH8RH9nwo>.

δημιουργίας ανεξάρτητου παλαιστινιακού κράτους.⁵²⁹ Εξαιρετικά σημαντική εξέλιξη κρίνεται και η υποβολή αιτήματος ένταξης της Παλαιστίνης στο Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο της Χάγης στις 31 Δεκεμβρίου 2014⁵³⁰ και η επίσημη εισδοχή της ως το 123^ο συμβαλλόμενο κράτος-μέρος στο Καταστατικό της Ρώμης την 1^η Απριλίου 2015.⁵³¹

2.4.2.4 Το καθεστώς του κράτους μη-μέλους παρατηρητή στα Ηνωμένα Έθνη

Το καθεστώς του παρατηρητή θεμελιώνεται αποκλειστικά στην πρακτική των ΗΕ, καθώς δεν υπάρχει καμία σχετική πρόβλεψη στον Καταστατικό Χάρτη των ΗΕ ή σε άλλο συμβατικό κείμενο. Η πρακτική αυτή χρονολογείται από το 1946, όταν ο ΓΓ απεδέχθη την ελβετική κυβέρνηση ως μόνιμο παρατηρητή στα ΗΕ. Ακολούθησαν και άλλα κράτη-παρατηρητές, τα οποία έγιναν αργότερα μέλη των ΗΕ, περιλαμβανομένης της Αυστρίας, της Φινλανδίας, της Ιταλίας και της Ιαπωνίας. Η Ελβετία προσχώρησε στον παγκόσμιο οργανισμό ως πλήρες μέλος στις 10 Σεπτεμβρίου 2002. Ωστόσο, μέσα από τα σχετικά ψηφίσματα της ΓΣ δεν έχει διαμορφωθεί μία ομοιόμορφη πρακτική, με αποτέλεσμα η προσέγγιση να διαφοροποιείται κατά περίπτωση. Τα κράτη μη-μέλη του ΟΗΕ, που όμως μετέχουν σε μία ή περισσότερες ειδικευμένες οργανώσεις του συστήματος των ΗΕ, μπορούν να αιτηθούν το καθεστώς του μόνιμου παρατηρητή. Υπογραμμίζεται ότι το τελευταίο δεν περιορίζεται μόνο στα κράτη μη-μέλη, αλλά αγκαλιάζει και τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα, τους διακυβερνητικούς οργανισμούς, όπως, επίσης, αρχής γενομένης από το 1990, και άλλες οντότητες.⁵³²

Η διαδικασία απόκτησης του καθεστώτος του παρατηρητή διαφέρει, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ανάλογα με την περίπτωση. Όσον αφορά στα κράτη μη-μέλη, τη διαδικασία χειρίζεται ο ΓΓ, παρέχοντάς τους διευκολύνσεις στη ΓΣ, κατόπιν αιτήσεώς τους. Εν τούτοις, με την εξαίρεση των κρατών μη-μελών, η ΓΣ είναι το κατ' εξοχήν αρμόδιο όργανο ως προς την

⁵²⁹ Βλ. “Palestinian President Abbas Discusses New Statehood Resolution”, *Deutsche Welle*, 04/01/2015, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <http://www.dw.de/palestinian-president-abbas-discusses-new-statehood-resolution/a-18170395>.

⁵³⁰ Εκτός από το Καταστατικό της Ρώμης, η παλαιστινιακή Κυβέρνηση υπέγραψε 16 Διεθνείς Συνθήκες, περιλαμβανομένης της Σύμβασης των ΗΕ για το Δίκαιο της Θάλασσας και των δύο Πρόσθετων Πρωτοκόλλων στις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949. Βλ. σχετικά Charbonneau, L., “Palestinians Deliver to UN Documents to Join War Crimes Court”, *Reuters*, 02/01/2015, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <http://www.reuters.com/article/2015/01/02/us-palestinians-israel-idUSKBN0KB0ZG20150102>. Για τα άμεσα ισραηλινά αντίποινα, βλ. Fisher-Ilan, A., “Israel Withholds Funds, Weights Lawsuits Against Palestinians”, *Reuters*, 03/01/2015, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.reuters.com/article/2015/01/03/us-mideast-palestinians-israel-idUSKBN0KC07Q20150103>. Επίσης, για την έναρξη προκαταρκτικής εξέτασης από το ΔΠΔ σχετικά με τη διάπραξη εγκλημάτων πολέμου στα κατεχόμενα από το Ισραήλ παλαιστινιακά εδάφη από τις 13 Ιουνίου 2014 -προκειμένου να διακριβωθεί εάν πληρούνται τα νομικά κριτήρια που ορίζει το Καταστατικό της Ρώμης ώστε να διενεργηθεί περαιτέρω έρευνα από το Δικαστήριο-, βλ. “Israel-Palestinian ‘War Crimes’ Probed by the ICC”, *BBC News*, 16/01/2015, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-30851121>.

⁵³¹ Βλ. International Criminal Court Welcomes Palestine as State Party to the Rome Statute, *UN News Centre*, 01/04/2015, διατίθεται ηλεκτρονικά: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=50477#.VR-rFhGJjwo>.

⁵³² Για μία συνολική απαρίθμηση των μόνιμων παρατηρητών που μετέχουν στις συνόδους και τις εργασίες της ΓΣ - με ή χωρίς μόνιμες αντιπροσωπείες στην έδρα του ΟΗΕ-, βλ. στον επίσημο διαδικτυακό τόπο των ΗΕ: <http://www.un.org/en/members/nonmembers.shtml> και <http://www.un.org/en/members/intergovorg.shtml>, σχετικά με τα κράτη μη-μέλη παρατηρητές και τους διακυβερνητικούς οργανισμούς και τις λοιπές οντότητες αντίστοιχα.

αποδοχή των παρατηρητών στα ΗΕ. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ένα συγκεκριμένο όργανο δύναται να προσκαλέσει, σύμφωνα με τους ίδιους κανόνες διαδικασίας, παρατηρητές στις συνόδους του. Ακολούθως, τα δικαιώματα και τα προνόμια των παρατηρητών διαφέρουν, καθώς κυμαίνονται σε ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων και εξουσιών. Οι διαφοροποιήσεις αυτές πηγάζουν τόσο από τις διαφορετικές διαδικασίες απόκτησης του υπό εξέταση καθεστώτος, όσο και από τη γλώσσα που χρησιμοποιείται στα σχετικά ψηφίσματα της ΓΣ και τα τυχόν συμπληρωματικά ψηφίσματα που μπορεί να χορηγούν επιπρόσθετα δικαιώματα και προνόμια σε συγκεκριμένο παρατηρητή, καθώς και από την ερμηνεία των ψηφισμάτων από τη Γραμματεία. Επιπλέον, οι εν λόγω διαφοροποιήσεις εκδηλώνονται μέσω της διακριτής πρόσβασης στα κύρια ή/και τα επικουρικά όργανα και τις διασκέψεις των ΗΕ, μέσω του διαφορετικού βαθμού συμμετοχής στα θέματα ουσίας και τα διαδικαστικά θέματα, όπως, επίσης, και σε ζητήματα που σχετίζονται με προνόμια και ασυλίες.

Ουσιαστικά, το καθεστώς του παρατηρητή γεννήθηκε για να καλύψει δύο διαφορετικές ανάγκες.⁵³³ Αφενός, για να ρυθμίσει τις σχέσεις μεταξύ των ΗΕ και διαφόρων μη-κρατικών οντοτήτων που, όμως, διαθέτουν ένα βαθμό διεθνούς προσωπικότητας, περιλαμβανομένων λειτουργικών οργάνων όπως η Διεθνής Επιτροπή Ερυθρού Σταυρού⁵³⁴ και ενός ικανού αριθμού διακυβερνητικών οργανισμών όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, το Συμβούλιο της Ευρώπης, ο Οργανισμός Αμερικανικών Κρατών, η Αφρικανική Ένωση, η Κοινοπολιτεία, η INTERPOL, το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο κτλ. Αφετέρου, δύνανται να εκπροσωπηθούν οντότητες οι οποίες, αν και διαθέτουν ορισμένα κριτήρια της κρατικής υπόστασης, μπορεί να θεωρηθούν κράτη υπό σχηματισμό ή οντότητες των οποίων η εισδοχή δε θα ήταν εφικτή για πολιτικούς λόγους.⁵³⁵

Κατά τους Daillier και Pellet, η πρακτική χορήγησης του καθεστώτος του παρατηρητή σε εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα θεωρείται πρόδρομος της ανάδυσης κρατών.⁵³⁶ Το παράδειγμα της Ναμίμπια και του South West African People's Organization (SWAPO) επιβεβαιώνει την άποψη αυτή, όμως, γενικά, δε φαίνεται να μπορεί να υποστηρίξει κανείς απερίφραστα κάτι τέτοιο. Κατά τον Crawford, είναι πολύ περιοριστικό να πούμε ότι το καθεστώς του παρατηρητή συνιστά απαραίτητως ένα βήμα προς την κατεύθυνση της κρατικής υπόστασης.⁵³⁷ Συνιστά μάλλον ένα διορθωτικό μέτρο σε ορισμένες περιπτώσεις όπου μία ομάδα

⁵³³ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 193-194.

⁵³⁴ Η Διεθνής Ομοσπονδία του Ερυθρού Σταυρού και της Ερυθράς Ημισελήνου, η Διεθνής Ολυμπιακή Επιτροπή, η Διακοινοβουλευτική Ένωση και το Κυρίαρχο Στρατιωτικό Τάγμα της Μάλτας περιλαμβάνονται, επίσης, στις λοιπές οντότητες που μετέχουν υπό το καθεστώς του παρατηρητή στις συνόδους και τις εργασίες της ΓΣ του ΟΗΕ.

⁵³⁵ Στην ευρεία αυτή κατηγορία περιλαμβάνονται τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα, όπως η ΟΑΠ. Επιπροσθέτως, αναφέρονται και τα παραδείγματα των διαιρεμένων κρατών της Γερμανίας και του Βιετνάμ: στη Δυτική Γερμανία και το Νότιο Βιετνάμ χορηγήθηκε καθεστώς παρατηρητή στα ΗΕ το 1952, ενώ το ίδιο συνέβη με μεγάλη καθυστέρηση για την Ανατολική Γερμανία το 1972 και με ακόμη μεγαλύτερη για το Βόρειο Βιετνάμ το 1975. Είναι σαφές ότι οι καθυστερήσεις αυτές αντικατόπτριζαν σύγκρουση απόψεων οφειλόμενη σε πολιτικούς παράγοντες.

⁵³⁶ Daillier, P. and Pellet, A., *Droit International Public*, 7e éd., 2002, 525.

⁵³⁷ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 195.

με θεμιτές διεκδικήσεις στερείται πρόσβασης στα κατάλληλα φόρουμ.⁵³⁸ Η αναβάθμιση του διεθνούς καθεστώτος της ομάδας αυτής αποτελεί πιθανό αλλά σε καμία περίπτωση αναπόφευκτο αποτέλεσμα.

Κορυφαίας δικαιοκίνησης σημασίας θεωρείται η αναβάθμιση του καθεστώτος της Παλαιστίνης στα ΗΕ από «οντότητα» σε «κράτος μη-μέλος παρατηρητή», αποκτώντας πλέον καθεστώς ανάλογο με αυτό που κατέχει το Βατικανό, καθώς είναι η πρώτη φορά στην ιστορία των ΗΕ που λαμβάνει χώρα μια τέτοια εξέλιξη αναφορικά με ένα εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα. Ειδικότερα, στην επέτειο της συμπλήρωσης 65 ετών από την υιοθέτηση του διχοτομικού Ψηφίσματος 181 (II-1947) της ΓΣ, το Ψήφισμα 67/19 της ΓΣ της 29^{ης} Νοεμβρίου 2012 -που υιοθετήθηκε με 138 ψήφους υπέρ, έναντι 9 κατά και 41 αποχών-⁵³⁹ επαναβεβαίωσε το αναφαίρετο δικαίωμα του παλαιστινιακού λαού στην αυτοδιάθεση και τη δημιουργία του ανεξάρτητου κράτους της Παλαιστίνης. Η ΓΣ δεσμεύτηκε εκ νέου στη λύση των δύο κρατών, ήτοι ενός ανεξάρτητου, κυρίαρχου, δημοκρατικού και βιώσιμου κράτους της Παλαιστίνης που θα συνυπάρχει με το Ισραήλ σε καθεστώς ειρήνης και ασφάλειας επί τη βάση των προ του 1967 συνόρων. Ταυτόχρονα, τόνισε την ανάγκη τόσο της απόσυρσης του Ισραήλ από τα κατεχόμενα παλαιστινιακά εδάφη, περιλαμβανομένης της Ανατολικής Ιερουσαλήμ, όσο και του άμεσου τερματισμού του ισραηλινού εποικισμού στα εδάφη αυτά. Τέλος, η ΓΣ εξέφρασε την επείγουσα ανάγκη για επανάληψη των διαπραγματεύσεων ανάμεσα στο Ισραήλ και την Παλαιστίνη, που θα οδηγήσουν σε μία μόνιμη λύση δύο κρατών, εκφράζοντας επίσης την ελπίδα ότι το ΣΑ θα «εξετάσει ευνοϊκά» το αίτημα που υπεβλήθη στις 23 Σεπτεμβρίου του 2011 από την Παλαιστίνη για πλήρη ένταξη στα ΗΕ ως κράτος-μέλος του παγκόσμιου οργανισμού.

2.4.3 Η ιδιότητα του μέλους σε διεθνείς οργανισμούς ως συλλογική αναγνώριση

Η συλλογική αναγνώριση μπορεί να λάβει τη μορφή κοινής διακήρυξης από μια ομάδα κρατών, όπως συνέβη με το Ανώτατο Συμμαχικό Συμβούλιο μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, είτε συμμετοχής σε πολυμερή συνθήκη πολιτικού χαρακτήρα, όπως είναι οι συνθήκες ειρήνης. Η λειτουργία διεθνών οργανισμών παγκόσμιου χαρακτήρα, όπως η ΚτΕ και μεταγενέστερα ο ΟΗΕ, δημιουργεί αρκετές ευκαιρίες για αναγνώριση με τον ένα ή τον άλλο τρόπο. Έτσι, η αναγνώριση από μεμονωμένα μέλη άλλων μελών ή μη-μελών μπορεί να συμβεί κατά την ψηφοφορία για την εισδοχή στον οργανισμό ή ακόμα και κατά την εξέταση καταγγελιών που

⁵³⁸ *Ibid.* 195.

⁵³⁹ GA Res A/RES/67/19, 29 November 2012. Τα 9 κράτη που κατανήφισαν ήταν τα εξής: Καναδάς, Τσεχική Δημοκρατία, Ισραήλ, Νήσοι Μάρσαλ, Μικρονησία, Ναουρού, Παλάου, Παναμάς, ΗΠΑ. Το βασικό επιχείρημα που επικαλέστηκαν τα ανωτέρω κράτη ήταν ότι η λύση των δύο κρατών θα πρέπει να επιτευχθεί αυστηρά μόνο μέσω απ' ευθείας διαπραγματεύσεων μεταξύ Ισραήλ και Παλαιστίνης. Βλ. UN Doc, A/67/PV.44, 29 November 2012.

αφορούν σε απειλές ή παραβιάσεις της ειρήνης.⁵⁴⁰ Έχει υποστηριχθεί ευρέως στη θεωρία ότι η εισδοχή στην ΚτΕ και τον ΟΗΕ συνεπάγεται αναγνώριση από όλα τα λοιπά κράτη-μέλη, είτε ψήφισαν είτε όχι υπέρ της εισδοχής. Με άλλα λόγια, ότι η ένταξη με την ιδιότητα του μέλους συνιστά *prima facie* απόδειξη της κρατικής υπόστασης, ενώ τα κράτη-μέλη που δεν αναγνωρίζουν δρουν παρακινδυνευμένα εάν αγνοήσουν τα βασικά δικαιώματα ύπαρξης του αντικειμένου της μη αναγνώρισής τους.⁵⁴¹ Ωστόσο, πουθενά στο Χάρτη του ΟΗΕ, αλλά ούτε και στο εθιμικό δίκαιο, δεν προβλέπεται ότι ένα μη-αναγνωρίζον κράτος θα πρέπει να παραχωρεί «πολιτική» αναγνώριση σε ένα νεοενταχθέν μέλος.

Πράγματι, στην πρακτική της ΚτΕ συναντούμε αρκετές περιπτώσεις όπου κράτη-μέλη δήλωσαν ρητώς ότι η εισδοχή ενός άλλου κράτους δε σήμαινε ότι αναγνώριζαν αυτό το νέο μέλος ως κράτος. Αναφέρουμε ενδεικτικά τα παραδείγματα της Μ. Βρετανίας στην περίπτωση της Λιθουανίας, του Βελγίου και της Ελβετίας στην περίπτωση της Σοβιετικής Ένωσης και της Κολομβίας στην περίπτωση του Παναμά. Ομοίως και στην πρακτική των ΗΕ υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις εισδοχής κρατών τα οποία δεν αναγνωρίζονταν από όλα τα μέλη του οργανισμού, ακόμα και περιπτώσεις κρατών των οποίων την προσχώρηση ψήφισαν μέλη που δεν είχαν αναγνωρίσει τους υποψηφίους ως κράτη. Για παράδειγμα, η Υεμένη και η Βιρμανία (νυν Μιανμάρ) έγιναν δεκτές με ομόφωνη ψήφο της ΓΣ, τη στιγμή που αναγνωρίζονταν μόλις από μια μειοψηφία κρατών-μελών του ΟΗΕ. Επίσης, αρκετά μέλη είχαν ψηφίσει στο ΣΑ υπέρ της ένταξης της Υπεριορδανίας (νυν Ιορδανία) και του Νεπάλ, χωρίς να έχουν προηγουμένως αναγνωρίσει τους υποψηφίους αυτούς ως κράτη. Μάλιστα, η δήλωση της αντιπροσωπείας της Σοβιετικής Ένωσης και των γειτόνων αυτής ότι δεν επρόκειτο να ψηφίσουν υπέρ της εισδοχής συγκεκριμένων κρατών -όπως η Ιρλανδία, η Πορτογαλία και η Υπεριορδανία- επειδή δεν είχαν διπλωματικές σχέσεις με τους αιτούντες, αμφισβητήθηκε σθεναρά από τα περισσότερα κράτη-μέλη και οδήγησε τη ΓΣ να ζητήσει τη Γνωμοδότηση του ΔΔ. Το Δικαστήριο κλήθηκε να απαντήσει στο ερώτημα εάν ένα κράτος-μέλος, κατά την ψήφο του για την ένταξη ενός άλλου κράτους, έχει από νομικής άποψης το δικαίωμα να εξαρτήσει τη συναίνεσή του από όρους που δεν προβλέπονται ρητώς στο Άρθρο 4 §1 του Χάρτη. Ένας από τους όρους αυτούς που είχε προβληθεί από τα κράτη ήταν, όπως προαναφέρθηκε, η απουσία διπλωματικών σχέσεων. Το ΔΔ έδωσε αρνητική απάντηση στο ερώτημα και, ακολούθως, η ΓΣ στην τέταρτη σύνοδό της συνέστησε σε όλα τα κράτη-μέλη να συμμορφώνονται με την εν λόγω Γνωμοδότηση.⁵⁴²

Η σύνδεση που γίνεται πολλές φορές μεταξύ της αντιπροσώπευσης ενός κράτους σε ένα διεθνή οργανισμό και της αναγνώρισής του από τα κράτη-μέλη του οργανισμού είναι ατυχής

⁵⁴⁰ Βλ. Άρθρα 32 και 35 §2 του Καταστατικού Χάρτη των ΗΕ.

⁵⁴¹ Brownlie, I., 7th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 54, 94.

⁵⁴² ICJ, *Admission of a State to the United Nations (Charter, Art. 4)*, 28 May 1948, Advisory Opinion, ICJ Rep (1948), 57-119.

από πρακτικής σκοπιάς και λανθασμένη από τη σκοπιά της νομικής θεωρίας.⁵⁴³ Κατ' ουσίαν, πρόκειται για μία μεγάλη σύγχυση μεταξύ δύο θεσμών που παρουσιάζουν επιφανειακές ομοιότητες, αλλά στην πραγματικότητα είναι θεμελιωδώς διαφορετικοί. Η αναγνώριση ενός νέου κράτους ή μιας νέας κυβέρνησης ενός υπάρχοντος κράτους είναι μία μονομερής πράξη, την οποία το αναγνωρίζον κράτος δύναται να παραχωρήσει ή να αρνηθεί. Η πρακτική των κρατών δεν αφήνει περιθώρια αμφιβολίας ως προς το ότι η πράξη της αναγνώρισης συνιστά μία ουσιωδώς πολιτική απόφαση, που εναπόκειται στην απόλυτη διακριτική ευχέρεια του κάθε κράτους, σύμφωνα με τη δική του ελεύθερη εκτίμηση της κατάστασης. Ο ΟΗΕ δε διαθέτει την εξουσία να αναγνωρίζει ούτε ένα νέο κράτος, ούτε μία νέα κυβέρνηση ενός υφιστάμενου κράτους. Για την ενδεχόμενη θεσμοθέτηση της συλλογικής αναγνώρισης από τον ΟΗΕ, θα απαιτούνταν είτε τροποποίηση του Χάρτη είτε σύναψη συνθήκης στην οποία θα προσχωρούσαν όλα τα κράτη-μέλη. Προς το παρόν, πάντως, κάτι τέτοιο δε φαίνεται καθόλου πιθανό, καθώς φαντάζει εξαιρετικά δύσκολο, ακόμα και ως μακρινό ενδεχόμενο, τα κυρίαρχα κράτη να δεχτούν να παραχωρήσουν την αποκλειστικότητα της αναγνώρισης.

Από την άλλη μεριά, η ιδιότητα του μέλους ενός κράτους στα ΗΕ, καθώς και η εκπροσώπηση αυτού στα διάφορα όργανα του οργανισμού, καθορίζονται σαφώς με συλλογικές πράξεις των αρμοδίων οργάνων: στην περίπτωση της εισδοχής, με ψήφο της ΓΣ κατόπιν σχετικής σύστασης του ΣΑ και στην περίπτωση της εκπροσώπησης, με πιστοποίηση των διαπιστευτηρίων των αντιπροσώπων από το αρμόδιο όργανο. Από τη στιγμή, λοιπόν, που η αναγνώριση κρατών και κυβερνήσεων συνιστά μονομερή κρατική ενέργεια, ενώ η εισδοχή και η αποδοχή της αντιπροσώπευσης σε διεθνή οργανισμό συνιστούν συλλογικές ενέργειες, θα ήταν νομικά απαράδεκτη η εξάρτηση των τελευταίων από ενδεχόμενη απαίτηση προηγούμενης μονομερούς αναγνώρισης. Εξάλλου, η λογική αυτή συνάδει με την όλη φιλοσοφία του ΟΗΕ, ο οποίος, ως οργανισμός που αγγίζει την παγκοσμιότητα, περιλαμβάνει εκ των πραγμάτων κράτη με ποικίλες ή ακόμα και αντικρουόμενες ιδεολογίες.

Είναι ξεκάθαρο, επομένως, ότι δε θα πρέπει να συγχέεται η εισδοχή στα ΗΕ με τη γέννηση ενός νέου κράτους. Βεβαίως, η προσχώρηση στα ΗΕ αποτελεί εμφαντική απόδειξη της κρατικής υπόστασης -παρόλο που περιπτώσεις όπως αυτή της Ταϊβάν μας υπενθυμίζουν ότι ακόμα και τα πιο ευθύβολα συμπεράσματα μπορούν να κρύβουν κάποιες γκρίζες ζώνες-, αλλά όχι προαπαιτούμενο.⁵⁴⁴ Η κρατική υπόσταση δε συνοδεύεται πάντοτε από τη συμμετοχή στον παγκόσμιο οργανισμό. Το παράδειγμα του Ισραήλ,⁵⁴⁵ που συνιστούσε κράτος πριν την είσοδό

⁵⁴³ Letter dated 8 March 1950 from the Secretary-General to the President of the Security Council transmitting a Memorandum on the Legal Aspects of the Problem of Representation in the United Nations, UN Doc S/1466, 9 March 1950.

⁵⁴⁴ Editorial: 'The Birth of Israel and Palestine-The Ifs of History, Then and Now', 22: 3 *EJIL* (2011), 622.

⁵⁴⁵ Το Ισραήλ ανακηρύχθηκε ανεξάρτητο κράτος στις 15 Μαΐου 1948 -μετά τη λήξη της βρετανικής εντολής στην Παλαιστίνη- και αποπειράθηκε για πρώτη φορά να ενταχθεί στα ΗΕ το φθινόπωρο του ίδιου έτους, αλλά η αίτησή

του στον ΟΗΕ, επιβεβαιώνει την προηγούμενη σκέψη. Επιπροσθέτως, ορισμένες μη-κρατικές οντότητες έχουν προσχωρήσει σε διεθνείς οργανισμούς, περιλαμβανομένων και των ΗΕ. Όπως παρατηρεί ο Dugard, η Ινδία, οι Φιλιππίνες, ο Λίβανος, η Συρία, η Λευκορωσία και η Ουκρανία, όλα ιδρυτικά μέλη του ΟΗΕ, δεν ήταν ανεξάρτητα κράτη όταν υπέγραψαν το Χάρτη των ΗΕ.⁵⁴⁶

Είναι γεγονός ότι η διεθνής κοινότητα έχει επανειλημμένως αναγνωρίσει αμφισβητούμενες οντότητες ως κράτη και μέλη των ΗΕ.⁵⁴⁷ Από την άλλη πλευρά, δεν υπάρχει καμία υποχρέωση για τα κράτη να αιτηθούν την εισδοχή τους στα ΗΕ, όπως το είχε αρνηθεί η Ελβετία για πολλά χρόνια, ούτε, εάν ένα κράτος δεν επιθυμεί την είσοδό του στον οργανισμό, συνεπάγεται αμφισβήτηση της υπόστασής του. Ακόμη, ένα κράτος-μέλος δύναται να αποχωρήσει ή να αποβληθεί από τον οργανισμό, χωρίς κάτι τέτοιο να συνεπάγεται την απώλεια της διεθνούς προσωπικότητάς του και την εξαφάνισή του από το διεθνές γίγνεσθαι ή κάποιου είδους συλλογικής μη-αναγνώρισης. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι το φερόμενο νέο κράτος μπορεί να έχει ένα δικαίωμα να αναγνωρισθεί λόγω της εισδοχής του στα ΗΕ, όμως, δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να αναγκάσει τα κράτη να το αναγνωρίσουν.⁵⁴⁸ Η συμμετοχή ενός κράτους στα ΗΕ και η κρατική υπόσταση είναι δύο εντελώς διαφορετικές έννοιες: και αυτό διότι η κρατική υπόσταση ρυθμίζεται αποκλειστικά από τους κανόνες του διεθνούς δικαίου και δε θα μπορούσε ποτέ να γραφειοκρατικοποιηθεί και να περιορισθεί στο πλαίσιο ενός διεθνούς οργανισμού.

Ανακεφαλαιώνοντας, η κρατική υπόσταση δεν είναι μία ευδιάκριτη και σαφής έννοια ή καθεστώς, αν και αναμφισβήτητα εμπεριέχει έννομα δικαιώματα. Προσομοιάζει περισσότερο σε «κυλιόμενη κλίμακα», με τους διαφορετικούς διεθνείς δρώντες να κατέχουν, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, τα διάφορα χαρακτηριστικά της κρατικής υπόστασης.⁵⁴⁹ Ούτε και η κρατογένεση γίνεται με πανομοιότυπο τρόπο. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως η αποαποικιοποίηση, η αναγνώριση έχει πράγματι καθαρά δηλωτικό ρόλο. Δε φαίνεται, πάντως, να συμβαίνει το ίδιο και σε άλλες περισσότερο περίπλοκες και αμφιλεγόμενες καταστάσεις, όπου εκεί η ευρεία και αντιπροσωπευτική αναγνώριση, εάν δεν είναι οντολογικά συστατική, αναβαθμίζεται σε νομικά απαραίτητη προϋπόθεση.⁵⁵⁰ Το ιδιόμορφο παράδειγμα της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης επιβεβαιώνει περίτρανα το επιχείρημα ότι η ευρεία αναγνώριση σε συνδυασμό με την εισδοχή στα ΗΕ μπορούν σε συγκεκριμένες, οριακές από πλευράς διεθνούς νομιμότητας, περιπτώσεις να έχουν διορθωτική δράση.

του απορρίφθηκε από το ΣΑ. Το Ισραήλ έγινε δεκτό στα ΗΕ ένα χρόνο μετά την εγκαθίδρυσή του, με το Ψήφισμα 273 της ΓΣ της 11^{ης} Μαΐου 1949, που ακολούθησε την Απόφαση 69 του ΣΑ της 4^{ης} Μαρτίου 1949.

⁵⁴⁶ Dugard, C.J.R., 1987, *op. cit.*, *supra* note 275, 52-55.

⁵⁴⁷ Lloyd, D.O., "Succession, Secession and State Membership in the United Nations", 26: 4 *NYUJILP* (1994), 771.

⁵⁴⁸ Worster, W.Th., 27 *Boston ULJ* (2009), *op. cit.*, *supra* note 350, 167-168.

⁵⁴⁹ Lloyd, D.O., 26: 4 *NYUJILP* (1994), *op. cit.*, *supra* note 547, 771.

⁵⁵⁰ Editorial, 22: 3 *EJIL* (2011), *op. cit.*, *supra* note 544, 622.

2.5 Η συλλογική μη-αναγνώριση ως εφαρμογή της αρχής *ex injuria jus non oritur*

Ανασκαλεύοντας τη διεθνή πρακτική, θα διαπιστώσουμε ότι υπάρχουν φορές που το ΣΑ έχει απαγορεύσει στα κράτη-μέλη του ΟΗΕ την αναγνώριση μιας οντότητας που ισχυρίζεται πως είναι κράτος, ως μία μορφή κύρωσης για την αντιμετώπιση παράνομης συμπεριφοράς. Ενώ τα κράτη δεν είναι σε καμία περίπτωση υποχρεωμένα να χορηγήσουν την αναγνώρισή τους, αντιθέτως, το διεθνές δίκαιο επιβάλλει την απαγόρευση αυτής κάτω από ορισμένες συνθήκες. Όταν μία οντότητα διεκδικεί την κρατική υπόσταση χωρίς να πληροί τις προϋποθέσεις για κάτι τέτοιο, η τυχόν αναγνώριση αυτής μπορεί μεν να παράγει έννομα αποτελέσματα σε διμερή βάση, όταν, όμως, παρεμβάλλεται αναγκαστικός κανόνας του γενικού διεθνούς δικαίου, η αναγνώριση αυτή μεταβάλλεται σε παράνομη πράξη έναντι όλων (*erga omnes*). Στην τελευταία περίπτωση, η μη-αναγνώριση επιβάλλεται ως έκφανση της ουσιώδους υποχρέωσης σεβασμού των κανόνων *jus cogens*.

Η λειτουργία της αναγνώρισης κάτω από τέτοιες οριακές περιστάσεις περιγράφεται πολύ εύστοχα από τον Lauterpacht: «όταν τα γεγονότα που οδηγούν στον υποτιθέμενο νέο τίτλο παραβιάζουν το διεθνές δίκαιο... η αναγνώριση εκπληρώνει μια λειτουργία εντελώς διαφορετική από τις άλλες πτυχές της αναγνώρισης. Δεν είναι πια μία πράξη διαχείρισης του διεθνούς δικαίου· είναι μια πολιτική λειτουργία. Καθ' ον χρόνον δεν προτίθεται να καταργήσει το ηθικό και νομικό όνειδος που συνδέεται με την αρχική παρανομία, νομιμοποιεί τις συνέπειές του. Εναντίον αυτού του είδους της αναγνώρισης στρέφεται η πολιτική ή η υποχρέωση της μη-αναγνώρισης. [...] Όταν οι εξεταζόμενες ενέργειες παραβιάζουν το γενικό διεθνές δίκαιο, τέτοιου είδους αναγνώριση... προσλαμβάνει το χαρακτήρα οιονεί νομοθετικού μέτρου προς το γενικό συμφέρον της διεθνούς κοινότητας και της διεθνούς ειρήνης».⁵⁵¹ Και προσθέτει: «σε μια κοινωνία όπου η επιβολή του δικαίου είναι επισφαλής, υπάρχει μια φυσική τάση να θεωρούνται οι παραβιάσεις του δικαίου πηγή εννόμων δικαιωμάτων. Η μη-αναγνώριση προλαμβάνει τον κίνδυνο αυτό σε μεγάλο βαθμό. Αποτελεί την ελάχιστη αντίσταση μιας ανεπαρκώς οργανωμένης, αλλά νομοταγούς κοινωνίας απέναντι στην παρανομία· είναι μια συνεχής πρόκληση έναντι ενός νομικού σφάλματος. Υπό μία έννοια, η αποτελεσματικότητα της μη-αναγνώρισης αυξάνεται με την πάροδο των ετών. Διότι απαλύνει την αντίθεση ανάμεσα στην εδραίωση μιας εξουσίας μέσω επιτυχούς παραβίασης του δικαίου και στο καθεστώς αυτής ως μίας απλής νομικής ακυρότητας».⁵⁵²

Η αναγνώριση της απαγόρευσης χρήσης βίας ως αναγκαστικού κανόνα (*jus cogens*) του διεθνούς δικαίου είχε άμεση επίδραση στο θεσμό της αναγνώρισης κράτους, δημιουργώντας την υποχρέωση μη-αναγνώρισης εδαφικών καθεστώτων που έχουν ως «τίτλο» τους την παράνομη

⁵⁵¹ Lauterpacht, H., 1947, *op. cit.*, *supra* note 277, 412.

⁵⁵² *Ibid.* 430-431.

χρήση βίας.⁵⁵³ Η αντίληψη αυτή δεν είναι νέα. Ένας από τους καταστατικούς σκοπούς της ΚτΕ ήταν να αφαιρέσει κάθε ίχνος νομιμότητας από τις αυθαίρετες κατακτήσεις και τις βίαιες προσαρτήσεις εδαφών, περιλαμβανομένων όσων εξ' αυτών είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία νέων κρατών, γεγονός που αντικατοπτρίζεται στη διατύπωση του Άρθρου 10 του Συμφώνου της: «*Τα μέλη της Ένωσης αναλαμβάνουν την υποχρέωση να σέβονται και να διατηρούν, εναντίον εξωτερικής επίθεσης, την εδαφική ακεραιότητα και την υφιστάμενη πολιτική ανεξαρτησία όλων των μελών της Ένωσης*».⁵⁵⁴

Το Άρθρο 10 του Συμφώνου της ΚτΕ δοκιμάστηκε το 1932 με την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του «Κράτους του Manchukuo» στη Μαντζουρία, μια κινεζική επαρχία που κατελήφθη βιαίως από την Ιαπωνία το 1931. Η τελευταία αναγνώρισε το παράνομο κρατίδιο το Σεπτέμβριο του 1932.⁵⁵⁵ Πρώτες οι ΗΠΑ εξέφρασαν την πρόθεσή τους να μην αναγνωρίσουν τη μεταβληθείσα κατάσταση στη Μαντζουρία. Σε πανομοιότυπα γράμματα που εστάλησαν στην Κίνα και την Ιαπωνία, πριν ακόμη εμφανιστεί στο προσκήνιο το Manchukuo, ο Υπουργός Εξωτερικών Henry Stimson γνωστοποίησε ότι οι ΗΠΑ «*δεν προτίθενται να αναγνωρίσουν καμία κατάσταση, συνθήκη ή συμφωνία που μπορεί να επέλθει με μέσα αντίθετα προς τις συμφωνίες και τις υποχρεώσεις του Συμφώνου του Παρισιού της 27^{ης} Αυγούστου 1928, στο οποίο αμφότερες η Κίνα και η Ιαπωνία, όπως επίσης και οι ΗΠΑ, είναι συμβαλλόμενα μέρη*».⁵⁵⁶

Ήταν ζήτημα εβδομάδων να υιοθετήσει η ΚτΕ την αμερικανική θέση, πηγαίνοντας, μάλιστα, ένα βήμα παραπέρα, υπογραμμίζοντας ότι η μη-αναγνώριση ήταν μία πολιτική που έπρεπε να ακολουθήσουν όλα τα κράτη-μέλη.⁵⁵⁷ Επισημαίνοντας εκ νέου ότι επρόκειτο περί ζητήματος υποχρέωσης και όχι διακριτικής ευχέρειας, η Συνέλευση της ΚτΕ υιοθέτησε ένα Ψήφισμα δυνάμει του οποίου η ανωτέρω πολιτική κατέστη υποχρεωτική για τα κράτη-μέλη του οργανισμού.⁵⁵⁸ Τελικά, η ΚτΕ αναγνώρισε την κινεζική κυριαρχία επί της Μαντζουρίας το

⁵⁵³ ILC, Draft Articles on the Law of Treaties with Commentaries, YILC (1966), Vol II, 247, §1 of the Commentary to Article 50. Βλ., επίσης, ICJ, *Case concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua/United States of America)*, 27 June 1986, Merits, ICJ Rep (1986), 100-101, §190.

⁵⁵⁴ League of Nations, Covenant of the League of Nations, 28 April 1919, Article 10, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3dd8b9854.html>.

⁵⁵⁵ Wheeler-Bennett, J.W. (ed.), *Documents on International Affairs – 1932, 1933*, 312-316.

⁵⁵⁶ *Ibid.* “Identical Notes from the US Secretary of State to the Chinese and Japanese Governments, January 8, 1932”, 262. Σημειώνεται ότι οι ΗΠΑ δεν ήταν μέλος της ΚτΕ και, επομένως, δεν μπορούσαν να επικαλεστούν το Άρθρο 10 του Συμφώνου αυτής ως βάση για το επιχείρημά τους. Αντ’ αυτού, ο αμερικανός Υπουργός Εξωτερικών επικαλέστηκε το Σύμφωνο Kellogg-Briand του 1928, μία πολυμερή συνθήκη που αποκλήρυξε τον πόλεμο ως νόμιμο μέσο μεταβολών στις αμοιβαίες σχέσεις των συμβαλλομένων μερών του, τα οποία δεσμεύτηκαν να επιλύουν τις διαφορές τους με ειρηνικά μέσα. Βλ. General Treaty for Renunciation of War as an Instrument of National Policy (Kellogg-Briand Pact of Paris), 27 August 1928, 94 LNTS (1929), No 2137, 57-64.

⁵⁵⁷ Note by Members of the Council of the League of Nations other than China and Japan to Japan, 16 February 1932, 12: 2 MSLN (February 1932), 45.

⁵⁵⁸ Resolution of the Assembly of the League of Nations, 11 March 1932, 12: 3 MSLN (March 1932), 106.

Φεβρουάριο του 1933, επιβεβαιώνοντας με τον τρόπο αυτό ότι η ιαπωνική αναγνώριση του Manchukuo ήταν παράνομη.⁵⁵⁹

Το δόγμα Stimson ενσαρκώθηκε στο Άρθρο 11 της Σύμβασης του Μοντεβίδεο του 1933: «*Τα συμβαλλόμενα κράτη καθιερώνουν ρητώς ως κανόνα συμπεριφοράς τους τη συγκεκριμένη υποχρέωση μη-αναγνώρισης εδαφικών κτήσεων ή ειδικών πλεονεκτημάτων που έχουν αποκτηθεί δια της βίας, είτε αυτή συνίσταται στη χρήση όπλων, είτε στην απειλή διπλωματικών αντιπροσωπειών, είτε σε οποιοδήποτε άλλο αποτελεσματικό μέτρο καταναγκασμού. Το έδαφος ενός κράτους είναι απαραβίαστο και δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο στρατιωτικής κατοχής ούτε άλλων μέτρων βίας που επιβάλλονται από τρίτο κράτος άμεσα ή έμμεσα, ανεξάρτητα από οποιοδήποτε κίνητρο, έστω και προσωρινά*».⁵⁶⁰ Ομοίως και στο Άρθρο 21 του Καταστατικού του ΟΑΚ: «*[...] Εδαφικές κτήσεις ή ειδικά πλεονεκτήματα που αποκτήθηκαν είτε με τη βία είτε με άλλα μέσα καταναγκασμού δεν πρέπει να αναγνωρίζονται*».⁵⁶¹ Ευρύτερης εφαρμογής έτυχε, όμως, με τη γενική απαγόρευση της χρήσης βίας του Άρθρου 2 §4 του Καταστατικού Χάρτη των ΗΕ και ενσωματώθηκε σχεδόν αυτούσιο στο Ψήφισμα 3314 της 14^{ης} Δεκεμβρίου 1974 της ΓΣ, σχετικά με τον ορισμό της επίθεσης, όπου ορίζεται ότι «*ουδεμία εδαφική κτήση... που προκύπτει από επίθεση είναι ή θα αναγνωρίζεται ως νόμιμη*».⁵⁶² Υπό το πρίσμα της παρούσης μελέτης, ο παραπάνω κανόνας της υποχρεωτικής μη-αναγνώρισης έχει ιδιαίτερη σημασία σε περιπτώσεις αποσχίσεων όπου μεσολαβεί η παράνομη επέμβαση τρίτου κράτους, οπότε η τυχόν αναγνώριση των μορφωμάτων-προϊόντων βίας συνεπάγεται παραβίαση της θεμελιώδους υποχρέωσης σεβασμού της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών.

Ένα από τα θεμελιώδη αξιώματα του διεθνούς δικαίου και της νομολογίας είναι η αρχή *ex injuria jus non oritur*, ότι, δηλαδή, μία παρανομία δεν μπορεί να γίνει η πηγή νόμιμου δικαιώματος για τον παραβάτη. Με άλλα λόγια, κανένα όφελος δεν μπορεί να προκύψει από μία παράνομη πράξη, «*από την παρανομία δεν προκύπτει δίκαιο*» κατά την ακριβή απόδοση.⁵⁶³ Η αρχή αυτή εμπεριέχεται στο θεσμό της συλλογικής υποχρέωσης μη-αναγνώρισης που έχει αναπτυχθεί μέσα από την πρακτική του ΟΗΕ. Ειδικότερα, με δεσμευτικές αποφάσεις του ΣΑ, τα

⁵⁵⁹ Βλ. αναλυτικά Extracts from the Report of the Committee of Nineteen to the Assembly of the League of Nations, 15 February 1933 and Resolutions adopted by the League Special Assembly, 24 February 1933: Wheeler-Bennett, J.W. (ed.), 1933, *op. cit.*, *supra note* 555, 384-391. Η Ιαπωνία αντέδρασε αποχωρώντας από τον οργανισμό -αντί του εδάφους της Κίνας-, ενώ δεν έγινε καμία προσπάθεια από την ΚτΕ να προβεί στην ανάληψη μέτρων προκειμένου να ευθυγραμμίσει τη *de facto* παράνομη κατάσταση με τη *de jure* νόμιμη. Το σύστημα συλλογικής ασφάλειας της ΚτΕ αποδείχτηκε ανεπαρκές, παραδέρνοντας στα στενά όρια της ανεπαρκούς αλληλεγγύης των κρατών-μελών της, ανήμπορη να αναλάβει οποιοδήποτε περαιτέρω αποτελεσματικό μέτρο για την επιβολή της τάξης. Η ανεπάρκεια της ΚτΕ επιβεβαιώθηκε έτι μία φορά με την αδυναμία αποτελεσματικής ανταπόκρισης στην κατάληψη της Αιθιοπίας από την Ιταλία το 1935 και την προσάρτηση της Αυστρίας από τη Γερμανία το 1938 -και τα δύο θύματα μέλη του οργανισμού.

⁵⁶⁰ Convention on the Rights and Duties of States, Montevideo, 26 December 1933, 165 LNTS, 19, Article 11.

⁵⁶¹ Charter of the Organization of American States, 30 April 1948, Bogotá, Article 21, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση του ΟΑΚ: http://www.oas.org/dil/treaties_A-41_Charter_of_the_Organization_of_American_States.htm.

⁵⁶² GA Res A/RES/3314 (XXIX), 14 December 1974, Annex – Definition of Aggression, Article 5, §3.

⁵⁶³ Lauterpacht, H., 1947, *op. cit.*, *supra note* 277, 409, 420-421.

κράτη-μέλη των ΗΕ κλήθηκαν να μην αναγνωρίσουν το παράνομο καθεστώς της ρατσιστικής μειονότητας στη Νότια Ροδεσία το 1965,⁵⁶⁴ τα εθνικά κρατίδια Bantustan που επιχείρησε να ιδρύσει η Νότια Αφρική το 1976 εφαρμόζοντας την πολιτική του απαρτχάιντ⁵⁶⁵ και το τουρκοκυπριακό ψευδοκράτος της «ΤΔΒΚ» το 1983 στο κατεχόμενο από την Τουρκία τμήμα της Κυπριακής Δημοκρατίας.⁵⁶⁶ Η υποχρέωση, λοιπόν, μη-αναγνώρισης ανακύπτει σε περιπτώσεις όπου η επικαλούμενη παρανομία είναι ουσιαστική και, συγκεκριμένα, όταν εμπεριέχει αναγκαστικό κανόνα (*jus cogens*) του διεθνούς δικαίου.⁵⁶⁷ Υπό το πρίσμα αυτό, το ΔΔ στη Γνωμοδότησή του για το *Κόσοβο*, αναφερόμενο στην καταδίκη ορισμένων μονομερών ανακηρύξεων ανεξαρτησίας από το ΣΑ, υποστήριξε ότι: «η παρανομία που συνδέεται με τις ανακηρύξεις ανεξαρτησίας δεν πηγάζει από το μονομερή χαρακτήρα των ανακηρύξεων αυτών, αλλά από το γεγονός ότι ήταν ή θα ήταν συνδεδεμένες με την παράνομη χρήση βίας ή άλλες

⁵⁶⁴ SC Res S/RES/216, 12 November 1965: «Το Συμβούλιο Ασφαλείας 1. Αποφασίζει να καταδικάσει τη μονομερή ανακήρυξη της ανεξαρτησίας μιας ρατσιστικής μειονότητας στη Νότια Ροδεσία· 2. Αποφασίζει να καλέσει όλα τα κράτη να μην αναγνωρίσουν αυτό το παράνομο καθεστώς της ρατσιστικής μειονότητας στη Νότια Ροδεσία και να απόσχουν από την παροχή οποιασδήποτε βοήθειας προς αυτό το παράνομο καθεστώς». Μάλιστα, στην περίπτωση της Ν. Ροδεσίας, η μη-αναγνώριση συνδύαστηκε και με την επιβολή οικονομικών κυρώσεων υπό το Κεφάλαιο VII του Χάρτη του ΟΗΕ: με την Απόφαση 217 του ΣΑ της 20^{ης} Νοεμβρίου 1965 κλήθηκαν όλα τα κράτη «να μην αναγνωρίσουν ούτε να συνάγουν διπλωματικές ή άλλες σχέσεις με την παράνομη αυτή εξουσία»· η Απόφαση 253 της 29^{ης} Μαΐου 1968 επέβαλε τον εμπορικό αποκλεισμό της Νότιας Ροδεσίας και προσέθεσε, επιπλέον, την υποχρέωση μη-αναγνώρισης των υποτιθέμενων διαβατηρίων που εκδίδονταν από τη μεριά του παράνομου καθεστώτος, καθώς και «την ανάγκη απόσυρσης κάθε προξενικής και εμπορικής αντιπροσώπευσης από τη Νότια Ροδεσία»· ακολούθησε η Απόφαση 277 της 18^{ης} Μαρτίου 1970, με την οποία το ΣΑ κάλεσε τα κράτη-μέλη «(3) να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα, σε εθνικό επίπεδο, ώστε να εξασφαλίσουν ότι καμία πράξη εκτελεσθείσα από υπαλλήλους και όργανα του παράνομου καθεστώτος στη Νότια Ροδεσία δε θα αναγνωρισθεί, επισήμως ή άλλως... (12) να προβούν στις απαραίτητες ενέργειες ώστε να ανασταλεί κάθε ιδιότητα μέλους ή συνδεδεμένου μέλους που έχει το παράνομο καθεστώς της Νότιας Ροδεσίας στις ειδικευμένες οργανώσεις του συστήματος των ΗΕ [και] (13) παρότρυνε τα κράτη-μέλη κάθε διεθνούς ή περιφερειακού οργανισμού να αναστείλουν την ιδιότητα του μέλους του παράνομου καθεστώτος της Ν. Ροδεσίας από τους αντίστοιχους οργανισμούς και να αρνηθούν κάθε αίτηση ένταξης από αυτό το καθεστώς».

⁵⁶⁵ SC Res S/RES/402, 22 December 1976, όπου το ΣΑ υιοθέτησε το Ψήφισμα 31/6 Α της ΓΣ της 26^{ης} Οκτωβρίου 1976, το οποίο «μεταξύ άλλων, καλεί όλες τις κυβερνήσεις να αρνηθούν οποιαδήποτε μορφή αναγνώρισης στο ούτως καλούμενο ανεξάρτητο Transkei και να απόσχουν από οποιαδήποτε δοσοληψία με το ούτως καλούμενο Transkei ή τους άλλους bantustans». Η ΓΣ, με το Ψήφισμα A/RES/2202 (XXI) Α της 16^{ης} Δεκεμβρίου 1966, καταδίκασε την πολιτική του απαρτχάιντ που εφήρμοζε η κυβέρνηση της Νότιας Αφρικής ως «έγκλημα κατά της ανθρωπότητας», χαρακτηρισμός που υιοθετήθηκε μεταγενέστερα και από το ΣΑ στην Απόφαση 556 της 23^{ης} Οκτωβρίου 1984. Η απόλυτη καταδίκη και ποινικοποίηση των φυλετικών διακρίσεων ήρθε με τη Διεθνή Σύμβαση για την Καταστολή και Τιμωρία του Εγκλήματος του Απαρτχάιντ που προσαρτήθηκε στο Ψήφισμα A/RES/3068 (XXVIII) της ΓΣ της 30^{ης} Νοεμβρίου 1973 -με 91 ψήφους υπέρ, 4 κατά (Πορτογαλία, Νότια Αφρική, Ην. Βασίλειο, ΗΠΑ) και 26 αποχές.

⁵⁶⁶ SC Res S/RES/541, 18 November 1983: «Το Συμβούλιο Ασφαλείας [...] 7. Καλεί όλα τα κράτη να μην αναγνωρίσουν κανένα κυπριακό κράτος άλλο από την Κυπριακή Δημοκρατία». Η Τουρκία είναι το μόνο κράτος που έχει αναγνωρίσει την «ΤΔΒΚ» κατά παράβαση της σχετικής απόφασης του ΣΑ. Η αποστολή ενός τούρκου πρεσβευτή στη βόρεια Κύπρο προκάλεσε την έντονη αντίδραση του ΣΑ, το οποίο, με την Απόφαση 550 της 11^{ης} Μαΐου 1984, καταδίκασε «όλες τις αποσχιστικές δράσεις, περιλαμβανομένης της υποτιθέμενης ανταλλαγής πρέσβευσης μεταξύ της Τουρκίας και της τουρκοκυπριακής ηγεσίας», τις ανακήρυξε «παράνομες και άκυρες» και ζήτησε «την άμεση ανάκλησή τους».

⁵⁶⁷ Αναλυτικά για την έννοια και το περιεχόμενο της υποχρέωσης μη-αναγνώρισης καταστάσεων που προκύπτουν κατά παράβαση κανόνων *jus cogens*, βλ. Talmon, S., “The Duty Not to ‘Recognize as Lawful’ a Situation Created by the Illegal Use of Force or Other Serious Breaches of a *Jus Cogens* Obligation: An Obligation Without Real Substance?” και Christakis, Th., “L’Obligation de Non-Reconnaissance des Situations Créées par le Recours Illicite à la Force ou d’Autres Actes Enfreignant des Règles Fondamentales”, στο Tomuschat, C. and Thouvenin, J.M. (eds), *The Fundamental Rules of the International Legal Order: Jus Cogens and Obligations Erga Omnes*, 2006, 99-126 και 127-166 αντίστοιχα.

*κατάφωρες παραβιάσεις κανόνων του γενικού διεθνούς δικαίου, ιδίως εκείνων που έχουν αναγκαστικό χαρακτήρα (jus cogens)».*⁵⁶⁸

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση της παρουσίας του Ισραήλ στην Ιερουσαλήμ. Ειδικότερα, στην Απόφαση 478 της 20^{ης} Αυγούστου 1980, το ΣΑ έκρινε ότι «*όλα τα νομοθετικά και διοικητικά μέτρα και οι ενέργειες που έχουν αναληφθεί από το Ισραήλ, την κατέχουσα δύναμη, και έχουν αλλοιώσει ή σκοπεύουν να αλλοιώσουν το χαρακτήρα και το καθεστώς της Ιερής Πόλης της Ιερουσαλήμ και, ιδίως, ο πρόσφατος 'βασικός νόμος' για την Ιερουσαλήμ, είναι άκυρα και κενά περιεχομένου και πρέπει να ανακληθούν αμέσως*» και κάλεσε όλα τα κράτη να μην αντιμετωπίζουν την Ιερουσαλήμ ως πρωτεύουσα του Ισραήλ. Ομοίως, η επιχειρηθείσα προσάρτηση του Κουβέιτ από το Ιράκ τον Αύγουστο του 1990 προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων στο ΣΑ, το οποίο υιοθέτησε μια σειρά Αποφάσεων που είχαν ως αντικείμενο τη μη-αναγνώριση της τελούμενης αυθαιρεσίας.⁵⁶⁹ Τη συλλογική μη-αναγνώριση ενίσχυσαν και οι περιφερειακοί οργανισμοί με τη στάση τους στην κρίση του Κόλπου, με προεξάρχοντες το Σύνδεσμο Αραβικών Κρατών και το Συμβούλιο Συνεργασίας του Κόλπου.⁵⁷⁰

Η δεσμευτικότητα των παραπάνω Αποφάσεων του ΣΑ επιβεβαιώθηκε από το ΔΔ στη Γνωμοδότησή του για τις *Νομικές Συνέπειες της Συνεχούς Παρουσίας της Νότιας Αφρικής στη Ναμίμπια*, το 1971.⁵⁷¹ Ειδικότερα, το ΔΔ υπογράμμισε ότι «*μια δεσμευτική απόφαση ενός αρμόδιου οργάνου των Ηνωμένων Εθνών σύμφωνα με την οποία μία κατάσταση είναι παράνομη δεν μπορεί να παραμείνει χωρίς συνέπειες*»⁵⁷² και ότι τα κράτη-μέλη των ΗΕ «*είναι υποχρεωμένα να αναγνωρίσουν την παρανομία και την ακυρότητα της συνεχούς παρουσίας της Νότιας Αφρικής στη Ναμίμπια*» καθώς, επίσης, και «*να απόσχουν από την παροχή οποιασδήποτε υποστήριξης ή βοήθειας στη Νότια Αφρική αναφορικά με την κατοχή της Ναμίμπια*».⁵⁷³ Το Δικαστήριο εξειδίκευσε περαιτέρω τις υποχρεώσεις των κρατών σε περιπτώσεις παράνομου εδαφικού καθεστώτος, τονίζοντας ότι έχουν καθήκον να απόσχουν από τη σύναψη συνθηκών με τον παρανομούμενο φορέα που επιχειρεί να ενεργήσει εκ μέρους της χώρας που τελεί υπό κατοχή,⁵⁷⁴

⁵⁶⁸ ICJ, *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in respect of Kosovo*, 22 July 2010, Advisory Opinion, ICJ Rep (2010), 437, §81.

⁵⁶⁹ Κατ' αρχάς, λίγο πριν από την ανακοίνωση της προσάρτησης του Κουβέιτ από το Ιράκ, το ΣΑ με την Απόφαση 661 της 6^{ης} Αυγούστου 1990 προέτρεψε όλα τα κράτη «*να μην αναγνωρίσουν οποιοδήποτε καθεστώς θεσπίσει η κατέχουσα δύναμη*»· ευθύς αμέσως, με την Απόφαση 662 της 9^{ης} Αυγούστου 1990 κάλεσε «*όλα τα κράτη, τους διεθνείς οργανισμούς και τις ειδικευμένες οργανώσεις να μην αναγνωρίσουν αυτή την προσάρτηση και να απόσχουν από οποιαδήποτε ενέργεια ή συναλλαγή που θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως έμμεση αναγνώριση της προσάρτησης*»· στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκε και η Απόφαση 664 της 18^{ης} Αυγούστου 1990, που επαναβεβαίωσε ότι «*η προσάρτηση του Κουβέιτ από το Ιράκ είναι άκυρη και κενή περιεχομένου*».

⁵⁷⁰ Αναλυτικά για την πρακτική μη-αναγνώρισης των περιφερειακών οργανισμών σε σχέση με την επιχειρούμενη προσάρτηση του Κουβέιτ από το Ιράκ, βλ. Grant, Th.D., "East Timor, the UN System, and Enforcing Non-Recognition in International Law", 33: 2 *Vanderbilt JTL* (2000), 292-295.

⁵⁷¹ ICJ, *Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970)*, 21 June 1971, Advisory Opinion, ICJ Rep (1971), 16-66.

⁵⁷² *Ibid.* 54, §117.

⁵⁷³ *Ibid.* 54, §119.

⁵⁷⁴ *Ibid.* 55, §122.

από την αποστολή διπλωματικών ή ειδικών αποστολών και προξενικών υπαλλήλων,⁵⁷⁵ όπως επίσης και από τη σύναψη οικονομικών ή άλλων σχέσεων και συναλλαγών με το παράνομο καθεστώς.⁵⁷⁶ Επιπλέον, η δεσμευτικότητα των ανωτέρω Αποφάσεων αγγίζει και τα κράτη μη-μέλη του ΟΗΕ, από τη στιγμή που «*παρακωλύεται έναντι όλων (erga omnes) η νομιμότητα μιας κατάστασης η οποία διατηρείται κατά παράβαση του διεθνούς δικαίου*».⁵⁷⁷

Στην υπόθεση του *Ανατολικού Τιμόρ* το 1995, παρόλο που το ίδιο το ΔΔ δεν αποδείχτηκε τόσο τολμηρό,⁵⁷⁸ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μειοψηφούσες γνώμες των δικαστών Weeramantry και Skubiszewski που απέδωσαν την υποχρέωση μη-αναγνώρισης στην πρακτική των ΗΕ⁵⁷⁹ και στην ίδια τη φύση της παράνομης πράξης αντίστοιχα. Σύμφωνα με τον *ad hoc* δικαστή Skubiszewski: «...ο κανόνας της μη-αναγνώρισης αυτοεκτελείται. Για να είναι λειτουργικός δε χρειάζεται να επαναλαμβάνεται από τα ΗΕ ή άλλους διεθνείς οργανισμούς. Συνεπώς, η απουσία μιας τέτοιας κατεύθυνσης από την πλευρά του διεθνούς οργανισμού σε μια δεδομένη στιγμή δεν απαλλάσσει κανένα κράτος από το καθήκον της μη-αναγνώρισης. Ούτε και η απουσία 'συλλογικών κυρώσεων' έχει αυτό το αποτέλεσμα».⁵⁸⁰

2.5.1 Υποχρέωση μη-αναγνώρισης και αναγκαστικό δίκαιο

Θα ήταν αδύνατο να μην εξεταστούν τα Άρθρα 40 και 41 της ΕΔΔ για τη διεθνή ευθύνη των κρατών, που αφορούν στη μη-αναγνώριση των συνεπειών σοβαρών παραβιάσεων του διεθνούς δικαίου.⁵⁸¹ Ειδικότερα, σύμφωνα με το Άρθρο 40: «1. Το κεφάλαιο αυτό εφαρμόζεται για τη διεθνή ευθύνη που απορρέει από σοβαρή παραβίαση από ένα κράτος μιας υποχρέωσης που

⁵⁷⁵ *Ibid.* 55, §123.

⁵⁷⁶ *Ibid.* 55-56, §124. Πολλή προσοχή πρέπει να δοθεί στο σημείο ότι η μη-αναγνώριση της διοίκησης του παράνομου καθεστώτος δε θα πρέπει να στερεί τον κατεχόμενο λαό από τα πλεονεκτήματα που πηγάζουν από τη διεθνή συνεργασία: «*Συγκεκριμένα, ενώ οι επίσημες πράξεις που εκτελούνται από την κυβέρνηση της Νότιας Αφρικής για λογαριασμό της ή αναφορικά με τη Ναμίμπια μετά τη λήξη της εντολής είναι παράνομες και άκυρες, η ακυρότητα αυτή δεν μπορεί να επεκταθεί και σε εκείνες τις πράξεις, όπως είναι, για παράδειγμα, η καταγραφή των γεννήσεων, των θανάτων και των γάμων, τα αποτελέσματα των οποίων μπορούν να αγνοηθούν μόνο σε βάρος των κατοίκων της περιοχής*». *Ibid.* 56, §125. Το ίδιο ισχύει και για τις πολυμερείς συνθήκες ανθρωπιστικού χαρακτήρα. *Ibid.* 55, §122.

⁵⁷⁷ *Ibid.* 56, §126.

⁵⁷⁸ Το Δικαστήριο έκρινε ότι είναι αναρμόδιο να εκδικάσει την υπόθεση με το εξής σκεπτικό: «...ο ισχυρισμός της Πορτογαλίας ότι το δικαίωμα των λαών στην αυτοδιάθεση, όπως εξελίχθηκε μέσα από το Χάρτη και την πρακτική των Ηνωμένων Εθνών, έχει *erga omnes* χαρακτήρα, είναι αδιάβλητος. Η αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών έχει αναγνωριστεί από το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και στη νομολογία του Δικαστηρίου [...]: είναι μία από τις βασικές αρχές του σύγχρονου διεθνούς δικαίου. Παρόλα αυτά, το Δικαστήριο θεωρεί ότι ο *erga omnes* χαρακτήρας ενός κανόνα και ο κανόνας της συγκατάθεσης στη δικαιοδοσία του είναι δύο διαφορετικά πράγματα. Όποια κι αν είναι η φύση των επικαλούμενων υποχρεώσεων, το Δικαστήριο δε θα μπορούσε να αποφανθεί επί της νομιμότητας της συμπεριφοράς ενός κράτους όταν η απόφασή του θα συνεπαγόταν την αξιολόγηση της νομιμότητας της συμπεριφοράς ενός άλλου κράτους το οποίο δεν είναι διάδικος στην υπόθεση. Όταν συμβαίνει αυτό, το Δικαστήριο δεν μπορεί να δράσει, ακόμα και εάν το εξεταζόμενο δικαίωμα είναι δικαίωμα *erga omnes*». Βλ. ICJ, *East Timor (Portugal v. Australia)*, 30 June 1995, Judgment, ICJ Rep (1995), 90-106.

⁵⁷⁹ *Ibid.* Dissenting Opinion of Judge Weeramantry, ICJ Rep (1995), 186.

⁵⁸⁰ *Ibid.* Dissenting Opinion of Judge *ad hoc* Skubiszewski, ICJ Rep (1995), 264, §130.

⁵⁸¹ ILC, Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, YILC (2001), Vol II (Part Two), 26-30, όπου υπάρχει και εκτενής σχολιασμός των εν λόγω Άρθρων, σελ. 31 επ.. Το ως άνω κείμενο Άρθρων της ΕΔΔ είναι προσαρτημένο στο παράρτημα του Ψηφίσματος A/RES/56/83 της ΓΣ της 12^{ης} Δεκεμβρίου 2001.

ανακύπτει από αναγκαστικό κανόνα του γενικού διεθνούς δικαίου. 2. Η παραβίαση μιας τέτοιας υποχρέωσης είναι σοβαρή εάν περιλαμβάνει ολική ή συστηματική αποτυχία από το υπεύθυνο κράτος να εκπληρώσει την υποχρέωση». Ακολουθεί το Άρθρο 41: «1. Τα κράτη θα πρέπει να συνεργάζονται για να θέσουν τέλος με νόμιμα μέσα σε κάθε σοβαρή παραβίαση κατά την έννοια του Άρθρου 40. 2. Κανένα κράτος δε θα πρέπει να αναγνωρίζει ως νόμιμη μια κατάσταση που δημιουργείται από σοβαρή παραβίαση κατά την έννοια του Άρθρου 40, ούτε να προσφέρει βοήθεια ή υποστήριξη για τη διατήρηση αυτής της κατάστασης...». Καθίσταται σαφές, λοιπόν, ότι η υποχρέωση μη-αναγνώρισης έχει πλέον εδραιωθεί, μέσα από την πρακτική της ΚτΕ αρχικά και των ΗΕ στη συνέχεια, ως μία ειδική τεχνική αντιμετώπισης των παράνομων οντοτήτων.

Αποτελεί πλέον κοινή συνισταμένη όλων των μελετητών του διεθνούς δικαίου ότι, εκεί όπου υπάρχει ουσιαστική εδαφική παρανομία, τα κράτη έχουν την υποχρέωση υπό το εθιμικό διεθνές δίκαιο να μην αναγνωρίζουν την εν λόγω πράξη ως νόμιμη. Ο κανόνας που παραβιάζεται πρέπει να ανήκει στον περιορισμένο αριθμό των αναγκαστικών κανόνων ή, πάντως, να είναι ουσιαστικός κανόνας του γενικού διεθνούς δικαίου, έτσι ώστε η εμπλεκόμενη παρανομία να αφορά τη διεθνή κοινότητα στο σύνολό της και όχι μόνο μεμονωμένα κράτη.⁵⁸²

Ορισμένοι θεωρητικοί, ωστόσο, υποστηρίζουν περαιτέρω την άποψη ότι η υποχρέωση μη-αναγνώρισης υπονοεί ότι η οικουμενική αναγνώριση θα μπορούσε να έχει συστατική χροιά.⁵⁸³ Σύμφωνα με τον Talmon, η παρότρυνση για συλλογική μη-αναγνώριση μιας παρανόμως δημιουργηθείσας -αποτελεσματικής κατά τα λοιπά- οντότητας υπαινίσσεται μόνο ότι μια τέτοια οντότητα θα μπορούσε να γίνει κράτος μέσω της αναγνώρισης.⁵⁸⁴ Ο Talmon προτάσσει τη θέση ότι «τα συλλογικώς μη-αναγνωρισμένα κράτη μπορεί να είναι 'παράνομα κράτη', αλλά παρόλα αυτά εξακολουθούν να είναι 'κράτη'»⁵⁸⁵ και, επομένως, «τα πρόσθετα κριτήρια περί νομιμότητας που προτείνονται [να μην είναι προϊόντα χρήσης βίας, παραβίασης του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση ή απότοκα ρατσιστικών πολιτικών] δεν αποτελούν κριτήρια της κρατικής υπόστασης αλλά απλές προϋποθέσεις αναγνώρισης, δηλαδή λόγους μη-αναγνώρισης υφισταμένων κρατών».⁵⁸⁶ Κατά την αντίληψη αυτή, με τη συλλογική μη-αναγνώριση αναχαιτίζονται μόνο τα δικαιώματα που πηγάζουν από την κρατική υπόσταση και όχι το καθεστώς ενός κράτους αυτό καθ' εαυτό.⁵⁸⁷ «Η δημιουργία ενός κράτους δεν μπορεί να αναιρεθεί μόνο με τη μη-αναγνώριση και, έτσι, η μη-αναγνώριση δε δύναται να έχει καταστροφικό (*status-destroying*) αποτέλεσμα για το εν λόγω καθεστώς. Αυτό που μπορεί να γίνει, όμως, είναι να

⁵⁸² Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 160.

⁵⁸³ Vidmar, J., "Explaining the Legal Effects of Recognition", 61: 2 *ICLQ* (2012), 24-29.

⁵⁸⁴ Talmon, S., "The Constitutive versus the Declaratory Doctrine of Recognition: *Tertium non Datur?*", 75:1 *BYIL* (2004), 138.

⁵⁸⁵ *Ibid.* 125.

⁵⁸⁶ *Ibid.* 126.

⁵⁸⁷ *Ibid.* 180.

εμποδίζει τα σύμφυτα με την κρατική υπόσταση δικαιώματα ενός νέου κράτους. Στο μέτρο αυτό, η αναγνώριση έχει ανααιρετικό, δηλαδή αρνητικό του καθεστώτος (*status-denying*), αποτέλεσμα».⁵⁸⁸

Η άποψη, όμως, ότι η ευρεία αναγνώριση θα μπορούσε να θεραπεύσει συντελεσθείσα παρανομία, πέφτει αναπόφευκτα στη λογική ανακολουθία της συστατικής θεωρίας: ποιος θεωρείται ο επαρκής αριθμός αναγνωρίσεων ώστε να μπορούμε να μιλήσουμε για οικουμενική αναγνώριση; Ερώτημα δισεπίλυτο και άκρως επικίνδυνο, καθώς ανοίγει το δρόμο για παράτολμες νομικές σχοινοβασίες. Η πλέον σόφρων άποψη κρίνεται εκείνη η οποία εντοπίζει το σκοπό της υποχρέωσης συλλογικής μη-αναγνώρισης στην απλή επιβεβαίωση μιας ήδη παράνομης κατάστασης και δεν τη συσχετίζει με τη συγκρότηση της κρατικής υπόστασης: «*Η υποχρέωση μη-αναγνώρισης έχει δηλωτικό χαρακτήρα υπό την έννοια ότι τα κράτη θεωρούνται πως έχουν τη νομική υποχρέωση να μην αναγνωρίζουν μια συγκεκριμένη κατάσταση η οποία είναι ήδη νομικά μη-υφιστάμενη. Έτσι, η υποχρέωση παρακράτησης της αναγνώρισης δεν είναι η αιτία του γεγονότος ότι μία παράνομη πράξη δεν παράγει τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα, που είναι, έννομα δικαιώματα για τον παραβάτη. Η μη-αναγνώριση απλώς δηλώνει ή επιβεβαιώνει το γεγονός αυτό και η υποχρέωση μη χορήγησης αναγνώρισης προλαμβάνει την επικύρωση ή τη 'θεραπεία' της παράνομης πράξης ή κατάστασης που απορρέει από αυτή την πράξη*».⁵⁸⁹

2.6 Η αναγνώριση κυβερνήσεων

Η αναγνώριση μιας νέας κυβέρνησης, παρόλο που μπορεί να συνδέεται στενά με την αναγνώριση κράτους, δεν ταυτίζεται απαραίτητως με την τελευταία. Η μη-αναγνώριση ενός καθεστώτος δε συνεπάγεται οπωσδήποτε αμφισβήτηση της υπόστασης του κράτους που αντιπροσωπεύει το καθεστώς αυτό. Η μη-αναγνώριση μιας κυβέρνησης μπορεί να έχει δύο νομικές πτυχές: αφενός, ότι η εν λόγω κυβέρνηση δεν πληροί τα κριτήρια της ανεξαρτησίας και της αποτελεσματικότητας -πτυχή η οποία αναμφίβολα επηρεάζει την κρατική υπόσταση- και, αφετέρου, ότι το μη-αναγνωρίζον κράτος δεν επιθυμεί τη σύναψη σχέσεων.⁵⁹⁰ Εναπόκειται στην απόλυτη διακριτική ευχέρεια του αναγνωρίζοντος κράτους να αποφασίσει ποιά από τις δύο έννοιες θα προσδώσει στην αναγνώριση. Τα κράτη μπορούν να εκδηλώσουν την πρόθεσή τους να συνάψουν σχέσεις ή να εκφράσουν την άποψή τους αναφορικά με το νομικό καθεστώς μιας αρχής, όχι μόνο μέσω επίσημης αναγγελίας αναγνώρισης αλλά και μέσω άλλων πράξεων όπως η επίσημη αποστολή και αποδοχή διπλωματικών αντιπροσωπειών.⁵⁹¹ Είναι ευνόητο ότι τα

⁵⁸⁸ *Ibid.* 180. Για κριτική της θέσης αυτής, Vidmar, J., 61: 2 *ICLQ* (2012), *op. cit.*, *supra* note 583, 28-29.

⁵⁸⁹ Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra* note 46, 105.

⁵⁹⁰ Brownlie, I., 7th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 54, 90.

⁵⁹¹ Ο θεσμός της αναγνώρισης κυβερνήσεων στο διεθνές δίκαιο συνεπάγεται «την πράξη μέσω της οποίας γίνεται εμφανές ότι ένα κράτος προτίθεται να συνάψει σχέσεις με μία αρχή ως κυβέρνηση ενός κράτους και/ή ότι, κατά τη γνώμη του κράτους, η αρχή αυτή πληροί τις προϋποθέσεις της κυβέρνησης στο διεθνές δίκαιο [...] η αναγνώριση ως

επιμέρους εθνικά συμφέροντα και οι πολιτικές εκτιμήσεις παίζουν τεράστιο ρόλο στη χορήγηση ή μη της αναγνώρισης.

Μία αλλαγή στην κυβέρνηση ενός κράτους, όπως κι αν έχει επιτευχθεί, δεν επηρεάζει την ταυτότητα του κράτους αυτού, το οποίο δε χάνει τη διεθνή νομική του προσωπικότητα επειδή η κυβέρνησή του ανατράπηκε. Διατυπώνοντάς το διαφορετικά, η αναγνώριση ή η μη-αναγνώριση μιας νέας διοίκησης δε συνδέεται με την υπόσταση του κράτους. Οι κυβερνητικές μεταβολές συνιστούν εσωτερική υπόθεση των κρατών και δεν αφορούν το διεθνές δίκαιο, γι' αυτό και δεν απαιτείται καμία διεθνής πράξη προκειμένου να πιστοποιηθεί η νομιμότητα μιας κυβέρνησης ή μιας εκλογικής διαδικασίας. Διαφορετικά, θα επρόκειτο για ανάμιξη στις εσωτερικές υποθέσεις τρίτων κρατών, που απαγορεύεται ρητά από το Άρθρο 2 §7 του Χάρτη του ΟΗΕ. Ακόμη και όταν ανατρέπεται η εσωτερική συνταγματική νομιμότητα, δεν υπάρχει συνεπής κρατική πρακτική που να αποδεικνύει τη λειτουργία ενός διαπιστωτικού μηχανισμού της διεθνούς νομιμότητας της νέας κυβέρνησης – προϊόντος επαναστατικών μεταβολών.⁵⁹² Όπως προαναφέρθηκε, η αναγνώριση κυβερνήσεων δε δημιουργεί νέα υποκείμενα στο διεθνές δίκαιο. Εκεί που παραμένει σημαντική είναι στη σφαίρα των διπλωματικών σχέσεων. Εάν μία κυβέρνηση δεν είναι αναγνωρισμένη, τότε δεν μπορεί να υπάρξει ανταλλαγή διπλωματικών αντιπροσώπων, με αποτέλεσμα την πιθανή έγερση προβλημάτων στην άσκηση δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Επιπλέον, στο πλαίσιο των διεθνών οργανισμών, η αποδοχή των κυβερνήσεων λαμβάνει τη μορφή της νομιμοποίησης των διαπιστευτηρίων κάθε αντιπροσωπείας και δημιουργούνται σημαντικά προβλήματα όταν συμβαίνουν βίαιες μεταβολές στο αντιπροσωπευόμενο κράτος. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η αναγνώριση μιας κυβέρνησης υπονοεί την αναγνώριση του αντίστοιχου κράτους, χωρίς όμως να συμβαίνει και το αντίθετο.

Ιστορικά ο θεσμός χρησιμοποιήθηκε -με αμφιλεγόμενο τρόπο- το 19^ο αιώνα, προκειμένου να εμποδίσει τη νομιμοποίηση δημοκρατικών πολιτευμάτων και να ευνοήσει την επιβολή μοναρχικών καθεστώτων. Με αντίστροφη επιδίωξη χρησιμοποιήθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, στην αμερικανική ήπειρο, με στόχο τη νομιμοποίηση μόνο των κυβερνήσεων εκείνων που αναδεικνύονταν μέσα από αντιπροσωπευτικές εκλογικές διαδικασίες. Η θέση αυτή είναι γνωστή ως δόγμα Tobar -από το όνομα του εμπνευστή του, Υπουργού Εξωτερικών του Ισημερινού το 1907- και ενσωματώθηκε στη ρήτρα μιας συνθήκης που ίσχυσε για μικρό χρονικό διάστημα μεταξύ περιορισμένου αριθμού κεντροαμερικανικών κρατών.⁵⁹³ Ανάλογη θέση υιοθετήθηκε και από τον Πρόεδρο των ΗΠΑ W. Wilson κατά τα έτη 1913-1920, κυρίως έναντι των κυβερνητικών μεταβολών της εποχής στο Μεξικό και την Κόστα-Ρίκα.

πράξη διαφέρει από τη νόηση (cognition) κατά την καντιανή ερμηνεία, ήτοι τη συνειδητή γνώση των γεγονότων...». Talmon, S., 1998, *op. cit.*, *supra note* 453, 269 και 27-43.

⁵⁹² Ιωάννου, Κ., Οικονομίδης, Κ., Ροζάκης, Χ. και Φατούρος, Α., 1990, *op. cit.*, *supra note* 452, 59.

⁵⁹³ Βλ. σχετικά παραπάνω, Κεφάλαιο 1, Ενότητα 1.2.

Η πρακτική αυτή, όμως, ουδέποτε απέκτησε ένθερμους υποστηρικτές. Αντιθέτως, επικράτησε το δόγμα Estrada, από το όνομα του μεξικανού Υπουργού Εξωτερικών το 1930, σύμφωνα με το οποίο η αναγνώριση των νέων κυβερνήσεων συνιστά προσβλητική πρακτική, αδιανόητη κατά το διεθνές δίκαιο.⁵⁹⁴

Το 1980, η Μεγάλη Βρετανία υιοθέτησε μια νέα προσέγγιση: «...έπειτα από σύγκριση μεταξύ της πρακτικής των εταίρων και των συμμάχων, αποφασίσαμε ότι δε θα πρέπει πλέον να προβαίνουμε σε αναγνώριση κυβερνήσεων. Θα αναγνωρίζουμε μόνο κράτη σύμφωνα με την κοινή διεθνή θεωρία». Συνεχίζοντας, ο βρετανός Υπουργός Εξωτερικών επεσήμανε ότι: «Όταν λαμβάνει χώρα μία αντισυνταγματική μεταβολή καθεστώτος σε ένα αναγνωρισμένο κράτος, οι κυβερνήσεις των άλλων κρατών πρέπει απαραιτήτως να εξετάσουν τι συναλλαγές, εάν υπάρχουν, θα πρέπει να έχουν με το νέο καθεστώς, καθώς και εάν και σε ποιο βαθμό πληροί τις προϋποθέσεις ώστε να αντιμετωπίζεται ως η κυβέρνηση του ενδιαφερομένου κράτους».⁵⁹⁵ Παρομοίως, στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, η ΕΕ δήλωσε ότι «δεν αναγνωρίζει κυβερνήσεις, και ακόμα λιγότερο πολιτικές προσωπικότητες, αλλά κράτη, σύμφωνα με τη συνηθέστερη διεθνή πρακτική».⁵⁹⁶ Το δόγμα Estrada συνιστά σήμερα την πρακτική των περισσοτέρων κρατών, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αποτελεί πανάκεια για όλα τα προβλήματα, καθώς σε αρκετές περιπτώσεις έχει αποδειχτεί ουτοπικό, παραγνωρίζοντας τις πολιτικές βλέψεις των κυρίαρχων κρατών, τα οποία συχνά αντικαθιστούν τύποις μόνο την επίσημη αναγνώριση με άτυπες συναλλαγές.

Δεν μπορεί, λοιπόν, να συναχθεί ασφαλώς το συμπέρασμα ότι η αναγνώριση κυβερνήσεων συνιστά πλέον παρωχημένο θεσμό, καθώς δεν έχει απεμπολιστεί πλήρως από την πρακτική των κρατών. Έτσι, σε ιδιαίτερος περίπλοκες καταστάσεις, όπου δύο ή περισσότερες αντίπαλες αρχές διεκδικούν την κυβέρνηση του ίδιου κράτους, τα κράτη εκ των πραγμάτων βρίσκονται -και θα βρίσκονται- στη δύσκολη θέση να προβούν σε αναγνώριση κυβέρνησης προκειμένου να ξεκαθαρίσουν το νομικό ορίζοντα των σχέσεών τους με τη δεδομένη αρχή. Το πλέον ξεκάθαρο παράδειγμα εν προκειμένω είναι αυτό του κράτους της Κίνας, όπου υπάρχουν δύο σθεναροί διεκδικητές της εξουσίας: από τη μία, η ευρέως αναγνωρισμένη κυβέρνηση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας με έδρα το Πεκίνο και, από την άλλη, η κυβέρνηση της Δημοκρατίας της Κίνας, ευρύτερα γνωστή ως Ταϊβάν. Χαρακτηριστική είναι η στάση της Γαλλίας η οποία, ενώ έχει υιοθετήσει επισήμως από το 1965 πολιτική αναγνώρισης κρατών και όχι κυβερνήσεων, υπέγραψε στις 12 Ιανουαρίου 1994 κοινό γαλλο-κινεζικό ανακοινωθέν για

⁵⁹⁴ *Ibid.* 5-6.

⁵⁹⁵ Η Μεγάλη Βρετανία ανακοίνωσε περαιτέρω ότι θα συνεχίσει να αποφασίζει τη φύση των συναλλαγών με τα αντισυνταγματικά καθεστώτα «υπό το φως μιας εκτίμησης για το κατά πόσον είναι εις θέσιν από μόνα τους να ασκήσουν αποτελεσματικό έλεγχο στο έδαφος του οικείου κράτους και [κατά πόσο] φαίνεται πιθανό να συνεχίσουν να το πράττουν». Written answer by the Secretary of State, 408 HL Deb, 28 April 1980, cols 1121-1122. Χώρες όπως το Βέλγιο και η Γαλλία είχαν υιοθετήσει από το 1965 την προσέγγιση αυτή, η οποία έτυχε γενικευμένης εφαρμογής στα τέλη της δεκαετίας του '80. Shaw, M.N., 6th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 142, 458-459.

⁵⁹⁶ 7/8 *EU Bulletin* (1999), 60.

την αποκατάσταση των φιλικών σχέσεων και της παραδοσιακής συνεργασίας όπου αναφέρεται: «*Η γαλλική πλευρά επιβεβαίωσε ότι η γαλλική κυβέρνηση αναγνωρίζει την κυβέρνηση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας ως τη μόνη νόμιμη κυβέρνηση της Κίνας και την Ταϊβάν ως αναπόσπαστο τμήμα της κινεζικής επικράτειας*».⁵⁹⁷

Προσφάτως, το επαναστατικό κύμα διαδηλώσεων και εξεγέρσεων που εμφανίστηκε στις χώρες της Βορείου Αφρικής το Δεκέμβριο του 2010, με βασικό αίτημα τον εκδημοκρατισμό των κυβερνητικών θεσμών και το οποίο είχε ως αποτέλεσμα την ανατροπή πολλών αυταρχικών καθεστώτων που διατηρούσαν την εξουσία επί δεκαετίες, δεν οδήγησε σε καμία περίπτωση σε αμφισβητήσεις της υπόστασης των κρατών αυτών εξ' αιτίας των εσωτερικών κυβερνητικών και συνταγματικών μεταβολών. Το κοινωνικο-πολιτικό φαινόμενο της «Αραβικής Άνοιξης» συγκλόνισε ολόκληρο τον αραβικό κόσμο. Με διαφορετική ένταση, διαδηλώσεις και εξεγέρσεις ξέσπασαν σε αρκετές μουσουλμανικές χώρες της Βορείου Αφρικής και της Μέσης Ανατολής. Κυβερνήσεις ανατράπηκαν, η μία μετά την άλλη, στην Τυνησία, την Αίγυπτο, τη Λιβύη και την Υεμένη, ενώ στη Συρία η εξέγερση έχει λάβει τη μορφή εμφυλίου πολέμου και η αιματοχυσία συνεχίζεται. Παρόλα αυτά, υπογραμμίζεται εκ νέου ότι η κρατική υπόσταση των ως άνω κρατών δεν επηρεάστηκε από τις εσωτερικές μεταρρυθμίσεις.⁵⁹⁸

2.7 Ο ρόλος της αναγνώρισης στο πλαίσιο της απόσχισης

Η αναγνώριση και η απόσχιση είναι, εκ των πραγμάτων, δύο έννοιες πολύ στενά συνδεδεμένες. Η πρώτη χρησίμευσε ως νομιμοποιητική βάση της δεύτερης για περισσότερους από δύο αιώνες, όταν ακόμη η απόσχιση γινόταν αντιληπτή ως διεκδίκηση ανεξαρτησίας από τις αποικιακές αυτοκρατορίες. Την περίοδο της αποαποικιοποίησης, πριν ακόμη το απαραβίαστο των συνόρων ενδυθεί το μανδύα του απόλυτου κανόνα, οι αποσχίσεις ήταν αναμενόμενες σαν φυσική συνέπεια της αναδόμησης των κρατών, εις τρόπον ώστε να ανταποκρίνονται στις εθνικές

⁵⁹⁷ *NY Times*, 13 January 1994, sec. A, 11; *Le Monde*, 14 Janvier 1994, 3. Βλ., επίσης, τη δήλωση του γάλλου Προέδρου François Mitterrand ότι η Γαλλία «δεν αναγνωρίζει καμία από τις δύο Κυβερνήσεις του Ζαΐρ» (νυν Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό), *Le Monde*, 20 Octobre 1993, 6; *Ibid.* 24-25 Octobre 1993, 6. Χαρακτηριστική υπήρξε και η δήλωση του βρετανού Υπουργού Εξωτερικών Douglas Hurd ενώπιον του βρετανικού κοινοβουλίου στις 20 Νοεμβρίου 1991 -και ενώ η Μ. Βρετανία είχε υιοθετήσει ήδη από το 1980 πολιτική αναγνώρισης κρατών: «*Αναγνωρίζουμε την Κυβέρνηση της Δημοκρατίας της Κύπρου ως την Κυβέρνηση του συνόλου της Κύπρου*», βλ. HC Deb, Vol 199, Col 259, 20 November 1991. Ο Stefan Talmon, αναλύοντας το θεσμό της αναγνώρισης κυβερνήσεων εντοπίζει δύο ακόμη περιπτώσεις όπου τα κράτη δύνανται να προβούν σε αναγνώριση κυβέρνησης: πρώτον, όταν η κυβέρνηση ενός κράτους ισχυρίζεται ότι συνεχίζει να εξουσιάζει ένα τμήμα του εδάφους του εν λόγω κράτους το οποίο έχει *de facto* αποσχιστεί και, δεύτερον, όταν μία αρχή που βρίσκεται σε εξορία ισχυρίζεται ότι συνιστά την κυβέρνηση ενός κράτους το οποίο τελεί υπό τον αποτελεσματικό έλεγχο μιας αποικιακής δύναμης, μιας εμπόλεμης δύναμης κατοχής ή της τοπικής της μαριονέτας, ακόμα και μιας αρχής που κατέλαβε την εξουσία με πραξικόπημα ή επανάσταση. Talmon, S., 1998, *op. cit.*, *supra* note 453, 8-9.

⁵⁹⁸ Αναλυτικά για την «Αραβική Άνοιξη», βλ. Dabashi, H., *The Arab Spring: The End of Postcolonialism*, 2012· Peters, J. (ed.), *The European Union and the Arab Spring: Promoting Democracy and Human Rights in the Middle East*, 2012· Henry, C. and Ji-Hyang, J. (eds), *The Arab Spring: Will it Lead to Democratic Transitions?*, 2013· Haas M.L. and Lesch, D.W. (eds), *The Arab Spring: Change and Resistance in the Middle East*, 2013· Haseeb, K., E.-D. (ed.), *The Arab Spring: Critical Analyses*, 2013 και Panara, C. and Wilson, G. (eds), 2013, *op. cit.*, *supra* note 13.

ανάγκες και τις ιστορικές πραγματικότητες. Τότε η αναγνώριση χρησίμευε ως νομιμοποιητικό εργαλείο των αξιώσεων για κρατική υπόσταση των νεοσύστατων οντοτήτων, στα χέρια των ήδη υφισταμένων κρατών. Με το πέρας της διαδικασίας της αποαποικιοποίησης, όμως, τα πράγματα άλλαξαν ριζικά. Τα υπάρχοντα σύνορα παγιώθηκαν και κάθε μονομερής προσπάθεια επαναχάραξης τους εκλαμβάνεται ως παραβίαση της θεμελιώδους αρχής της εδαφικής ακεραιότητας, την οποία τα κυρίαρχα κράτη διαφυλάττουν ως κόρη οφθαλμού. Ποιός είναι, λοιπόν, ο ρόλος της αναγνώρισης σε έναν κόσμο υπέρμαχο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών, αλλά εχθρικό απέναντι στις εδαφικές ανακατατάξεις;

Κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί ότι η διεθνής κοινότητα ανέκαθεν ενεργοποιούσε το μηχανισμό της αναγνώρισης στις διάφορες προσλαμβάνουσες μορφές του -μονομερής, συλλογική ή μη-αναγνώριση- προκειμένου να ανταποκριθεί στις μεταβολές του παγκόσμιου χάρτη και την ανάδυση νέων κρατών. Ιδιαίτερος μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ και της ΣΟΔΓ, η αναγνώριση απέκτησε νέα σημασία. Επομένως, ο ισχυρισμός ότι η αναγνώριση και η κρατική υπόσταση είναι εντελώς ανεξάρτητα φαινόμενα είναι τουλάχιστον απλοϊκός. Αντιθέτως, ο ρόλος της αναγνώρισης σε περιπτώσεις αποσχιστικών ενεργειών κρίνεται καταλυτικός. Παρά το αδιαφιλονίκητο προβάδισμα του δηλωτικού έναντι του συστατικού χαρακτήρα της αναγνώρισης, η τελευταία δεν αποκλείεται να εμπεριέχει ενίοτε συστατικά ψήγματα.

Χαρακτηριστικός είναι, στο σημείο αυτό, ο ισχυρισμός του Ανωτάτου Δικαστηρίου του Καναδά στην υπόθεση της νομιμότητας μιας πιθανής απόσχισης του Κεμπέκ από τον Καναδά: *«Παρόλο που η αναγνώριση από άλλα κράτη δεν είναι, τουλάχιστον στη θεωρία, απαραίτητη για την επίτευξη της κρατικής υπόστασης, η βιωσιμότητα ενός επίδοξου κράτους στη διεθνή κοινότητα εξαρτάται, στην πράξη, από την αναγνώριση από τα άλλα κράτη. Αυτή η διαδικασία της αναγνώρισης καθοδηγείται από νομικούς κανόνες. Ωστόσο, η διεθνής αναγνώριση δεν είναι από μόνη της συστατική της κρατικής υπόστασης και, κυρίως, δεν ανάγεται στην ημερομηνία της απόσχισης προκειμένου να δράσει αναδρομικά ως πηγή ενός 'νόμιμου' δικαιώματος απόσχισης εξ' αρχής».*⁵⁹⁹ Καταλήγοντας, το Δικαστήριο παρατήρησε τα εξής: *«Παρόλο που δεν υφίσταται δικαίωμα, κατά το Σύνταγμα ή το διεθνές δίκαιο, μονομερούς απόσχισης, δηλαδή απόσχισης χωρίς διαπραγμάτευση..., αυτό δεν αποκλείει το ενδεχόμενο μιας αντισυνταγματικής ανακήρυξης απόσχισης που θα οδηγήσει σε μια de facto απόσχιση. Η τελική επιτυχία μιας τέτοιας απόσχισης θα εξαρτάτο από την αναγνώριση της διεθνούς κοινότητας... Η αναγνώριση αυτή, ακόμη και αν παραχωρηθεί, δεν πρόκειται, ωστόσο, να παράσχει καμία αναδρομική δικαιολογία για την πράξη της απόσχισης...».*⁶⁰⁰

⁵⁹⁹ Supreme Court of Canada, *Reference re Secession of Quebec*, 2 SCR (1998), §142.

⁶⁰⁰ *Ibid.* §155.

Την εικόνα της κρατικής πρακτικής γύρω από την αναγνώριση συμπληρώνει ο θεσμός της συλλογικής αναγνώρισης που έχει αναπτυχθεί τις τελευταίες δεκαετίες σε μια προσπάθεια εφαρμογής συνεπούς και σταθερής πρακτικής και αποφυγής των σκοπέλων της παραδοσιακής πρακτικής των μονομερών αναγνωρίσεων. Ως γεγονός, οι βεβιασμένες αναγνωρίσεις της Κροατίας και της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης στις αρχές της δεκαετίας του '90 επισφράγισαν τη διάλυση της ΣΟΔΓ και επηρέασαν ριζικά το όλο ζήτημα της κρατικής υπόστασης.⁶⁰¹ Σήμερα, όλα τα μέλη του ΟΗΕ, με την εξαίρεση του Ισραήλ την κρατική υπόσταση του οποίου αρνούνται ακόμη ορισμένες αραβικές χώρες, θεωρούνται κράτη παρόλο που αρκετά εξ' αυτών ίσως να μην ετύγχαναν ευρείας αναγνώρισης από μεμονωμένα κράτη επί τη βάση των παραδοσιακών κριτηρίων της κρατικής υπόστασης.⁶⁰² Μάλιστα, αρκετοί μελετητές ενστερνίζονται την άποψη ότι γινόμαστε μάρτυρες μιας στροφής από τη μονομερή αναγνώριση των κρατών προς τη συλλογική αναγνώριση μέσω διεθνών οργανισμών.⁶⁰³ Ωστόσο, η δυναμική της αναγνώρισης του Κοσόβου, που αποτελεί και την πλέον πρόσφατη αλλά και αμφισβητούμενη περίπτωση δημιουργίας νέου «κράτους», δε συγκλίνει υπέρ της προηγούμενης άποψης των θεωρητικών του διεθνούς δικαίου.

2.7.1 Η προβληματική της αναγνώρισης του Κοσόβου

Στις αρχές της κρίσης στην πρώην Γιουγκοσλαβία, η ΕΚ και τα κράτη-μέλη της υπενθύμιζαν «στους υπεύθυνους για τη βία την πρόθεσή τους να μην αναγνωρίσουν ποτέ αλλαγές συνόρων οι οποίες δεν πραγματοποιήθηκαν με ειρηνικά μέσα και με συμφωνία... Η Κοινότητα και τα κράτη-μέλη της δε θα δεχτούν ποτέ μια πολιτική *fait accompli*. Είναι αποφασισμένοι να μην αναγνωρίσουν βίαιες αλλαγές συνόρων και θα ενθαρρύνουν και τους άλλους να μην το πράξουν. Οι κατακτήσεις εδαφών, που δεν αναγνωρίζονται από τη διεθνή κοινότητα, δεν πρόκειται ποτέ να παράξουν το είδος της νόμιμης προστασίας που επιζητείται από όλους στη νέα Γιουγκοσλαβία».⁶⁰⁴ Ωστόσο, η κατά τα άλλα σύννομη αυτή πολιτική δε φαίνεται να ακολουθήθηκε κατά γράμμα,

⁶⁰¹ Shaw, M., "The Role of Recognition and Non-Recognition with Respect to Secession: Notes on Some Relevant Issues", στο Dahlitz, J. (ed.), *Secession in International Law*, 2003, 251-253.

⁶⁰² Κατά τους Dugard και Raič, πολλά κράτη έχουν επιτύχει την κρατική τους υπόσταση μέσω της εισδοχής στα ΗΕ, διαδικασία η οποία συνυπάρχει με την παραδοσιακή μέθοδο της μονομερούς αναγνώρισης. Η όποια επιχειρούμενη περιγραφή του δικαίου της αναγνώρισης η οποία δε λαμβάνει υπ' όψιν την εξέλιξη αυτή, δε δύναται να εκληφθεί ως ακριβής αποτύπωση της κρατικής πρακτικής. Βλ. Dugard, J. and Raič, D., "The Role of Recognition in the Law and Practice of Secession", στο Kohen, M.G. (ed.), *Secession: International Law Perspectives*, 2006, 99-100.

⁶⁰³ Ο Lauterpacht παραθέτει σωρεία περιπτώσεων συλλογικής αναγνώρισης κρατών: των κρατών της Λατινικής Αμερικής στο Συνέδριο της Βερόνα το 1823· της Ελλάδας με τη Συνθήκη του Λονδίνου το 1830· του Βελγίου με τη Συνθήκη του Λονδίνου το 1831· της Βουλγαρίας, της Σερβίας, του Μαυροβουνίου και της Ρουμανίας με τη Συνθήκη του Βερολίνου το 1838· του Κονγκό με τη Συνθήκη του Βερολίνου το 1885· της Αλβανίας από το Συνέδριο του Λονδίνου το 1913· της Πολωνίας, της Λιθουανίας, της Λετονίας και της Εσθονίας από τους συμμαχικούς μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Lauterpacht, H., 1947, *op. cit.*, *supra note* 277.

⁶⁰⁴ Statement by an Extraordinary EPC Ministerial Meeting concerning Yugoslavia, 27 August 1991, EFPB (1991), Doc 91/252.

ιδιαίτερα στην περίπτωση του αποσχισθέντος από τη Σερβία Κοσόβου. Όπως έχει αναφερθεί ξανά πιο πάνω, το Κόσοβο αναγνωρίζεται σήμερα (Μάιος 2015) από 110 συνολικά κυρίαρχα και ανεξάρτητα κράτη, συμπεριλαμβανομένων 23 κρατών-μελών της ΕΕ. Η πλειοψηφία των αναγνωρίσεων αυτών, εντούτοις, βασίζεται στο βολικό επιχείρημα ότι η αναγνώριση του Κοσσυφοπεδίου συνιστά μία *sui-generis* εξαίρεση από τη θεμελιώδη αρχή της εδαφικής ακεραιότητας και δεν υποδηλώνει σε καμία περίπτωση απομάκρυνση από την τελευταία.⁶⁰⁵ Αναφέρεται ένα ενδεικτικό απόσπασμα από την αμερικανική δήλωση αναγνώρισης: «Ο ασυνήθιστος συνδυασμός παραγόντων που συναντούμε στην περίπτωση του Κοσόβου - περιλαμβανομένου του πλαισίου της διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας, του ιστορικού της εθνοκάθαρσης και των εγκλημάτων εναντίον πολιτών στο Κόσοβο, καθώς και την παρατεταμένη περίοδο της διοίκησης από τον ΟΗΕ- δεν απαντώνται πούθενά αλλού και, επομένως, καθιστούν το Κόσοβο ειδική περίπτωση. Το Κόσοβο δεν μπορεί να θεωρηθεί προηγούμενο για καμία άλλη κατάσταση στον κόσμο σήμερα».⁶⁰⁶ Εξίσου χαρακτηριστικό είναι και το κείμενο της ιταλικής αναγνώρισης, όπου υποστηρίχθηκε ότι «η ανεξαρτησία του Κοσόβου είναι πλέον γεγονός. Αποτελεί μία νέα πραγματικότητα που πρέπει να αντιμετωπίσουμε και να αναγνωρίσουμε».⁶⁰⁷

Είναι ενδιαφέρον ότι, σύμφωνα με τα επίσημα στατιστικά στοιχεία του «υπουργείου εξωτερικών της Δημοκρατίας του Κοσόβου», η τελευταία διατηρεί 22 διπλωματικές αποστολές στο εξωτερικό,⁶⁰⁸ ενώ ο αριθμός των ξένων αποστολών στο Κόσοβο αγγίζει τις 28 - συμπεριλαμβανομένου του Γραφείου Συνδέσμου της Ελλάδος στην Πρίστινα-⁶⁰⁹ 21 εξ' αυτών σε επίπεδο πρεσβειών.⁶¹⁰ Επιπλέον, το Κόσοβο είναι πλήρες μέλος του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) και της Παγκόσμιας Τράπεζας από τις 29 Ιουνίου 2009. Να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με το Άρθρο 2 §2 του Καταστατικού του ΔΝΤ, η ιδιότητα του μέλους στον οργανισμό είναι ανοιχτή σε «χώρες (countries)».⁶¹¹ Παράλληλα, αποτελεί «χώρα-μέτοχο» της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης από τις 17 Δεκεμβρίου 2012 και «κράτος-μέλος» της Τράπεζας Ανάπτυξης του Συμβουλίου της Ευρώπης από τις 4 Νοεμβρίου 2013. Ακόμη, στις 11 Ιουνίου 2014 κατέστη το 60^ο μέλος της Επιτροπής της Βενετίας του Συμβουλίου της Ευρώπης,

⁶⁰⁵ «Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο υπογράμμισε την πεποίθησή του ότι η επίλυση του εκκρεμούς καθεστώτος του Κοσόβου συνιστά μία *sui-generis* περίπτωση η οποία δε δημιουργεί κανένα προηγούμενο». Βλ. Council of the European Union, Presidency Conclusions, Brussels, 14 December 2007, §69.

⁶⁰⁶ “US Recognizes Kosovo as Independent State”, Secretary Condoleezza Rice, Washington DC, 18 February 2008, το αμερικανικό κείμενο της αναγνώρισης του Κοσόβου είναι διαθέσιμο στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του Υπουργείου Εξωτερικών των ΗΠΑ: <http://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2008/02/100973.htm>.

⁶⁰⁷ UN SC, 63rd year, 5839th meeting, 18 February 2008, New York, S/PV.5839, 10.

⁶⁰⁸ Republic of Kosovo, Ministry of Foreign Affairs, Missions Abroad: <http://www.ambasada-ks.net/?page=2,3>.

⁶⁰⁹ Σημειώνεται ότι η Ελλάδα, η οποία δεν έχει αναγνωρίσει την «ανεξαρτησία» του Κοσόβου, υπερψήφισε το αίτημα του τελευταίου για ένταξη του στην Ευρωπαϊκή Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης, ενώ έχει αποδεχτεί και το κοσοβαρικό αίτημα για ίδρυση Γραφείου Εμπορικών και Οικονομικών Υποθέσεων στην Αθήνα. Βλ. στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του ΥπΕξ: <http://www.mfa.gr/blog/dimereis-sheseis-tis-ellados/kosovo/>.

⁶¹⁰ Republic of Kosovo, Ministry of Foreign Affairs, Foreign Missions: <http://www.ambasada-ks.net/?page=2,4>.

⁶¹¹ Articles of Agreement of the International Monetary Fund (1944), Washington, DC; International Monetary Fund, 2011, διαθέσιμο στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του ΔΝΤ: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/pdf/aa.pdf>.

ενώ από τις 29 Νοεμβρίου 2014 απέκτησε το καθεστώς του παρατηρητή στο Διεθνή Οργανισμό Γαλλοφωνίας. Από την άλλη μεριά, παρόλο που εμφανίζεται ως εν δυνάμει υπονήφια «χώρα» - υπό την αίρεση της Απόφασης 1244 (1999) του ΣΑ και της Γνωμοδότησης του ΔΔ (2010) για τη *Συμβατότητα με το Διεθνές Δίκαιο της Μονομερούς Ανακήρυξης Ανεξαρτησίας του Κοσόβου*- προς ένταξη στην ΕΕ, δε διαφαίνεται ούτε ως μακρινή πιθανότητα το ενδεχόμενο της ένταξης του Κοσόβου στον ΟΗΕ.⁶¹² Όπως παρατηρεί ιδιαίτερος εύστοχα ο Dugard, τα κριτήρια της αποτελεσματικής κυβέρνησης και της ανεξαρτησίας δε φαίνεται να εφαρμόζονται αυστηρά κατά τη διαδικασία της αναγνώρισης.⁶¹³

Η ευρύτερη θεματική της αναγνώρισης του Κοσόβου αναλύεται σε δύο αλληλοεξαρτώμενες συνιστώσες: αφενός, στην αναγνώριση ή μη του «δικαιώματος» των Κοσοβάρων στην αυτοδιάθεση -ανάλυση η οποία αποτελεί αντικείμενο ανάπτυξης παρακάτω-⁶¹⁴ και, αφετέρου, στην αναγνώριση ή μη του προϊόντος της ενέργειας αυτής, ήτοι της γένεσης του νέου αυτού «κράτους». Και μόνο αν λάβει κανείς υπ' όψιν την έντονη διεθνή στρατιωτική (KFOR) και πολιτική (UNMIK/EULEX) παρουσία στην περιοχή, αντιλαμβάνεται το ασταθές και το εύθραυστο των δομών του Κοσόβου. Η σταθερότητα στην περιοχή εξασφαλίζεται πρωτίστως από τη διεθνή παρουσία, χωρίς την οποία η κοσοβαρική «κυβέρνηση» θα ήταν ευάλωτη σε υπονομεύσεις πηγάζουσες από το ίδιο το εσωτερικό του Κοσόβου. Εύλογα, λοιπόν, δημιουργούνται πολλές αμφιβολίες γύρω από την αποτελεσματικότητα και την ανεξαρτησία της κρατικής εξουσίας, όταν το σύνολο του κοσοβαρικού «κρατικού» οικοδομήματος δομείται στη βάση δοτών διεθνών θεσμών στο πλαίσιο της διαδικασίας οικοδόμησης κράτους. Τα παραπάνω σε συνδυασμό με τον τρόπο δημιουργίας του μορφώματος αυτού -παράνομη απόσχιση από τη Σερβία- καταδεικνύουν την προβληματική φύση του. Βεβαίως, υπάρχει και ο αντίλογος ότι στην ιστορία της κρατογένεσης συναντούμε πλειάδα κρατών, αναγνωρισμένων ως τέτοιων, που όμως δεν πληρούν τα κριτήρια της κρατικής υπόστασης κατά το διεθνές δίκαιο. Τη στιγμή της

⁶¹² Μολαταύτα, δε λείπουν οι υποστηρικτές αυτής της κατεύθυνσης: «...στην εποχή της οικουμενικότητας των ΗΕ, δε φαίνεται να υπάρχει βάσιμος λόγος για τη συνέχιση της άρνησης της εισδοχής μίας οντότητας, της οποίας η ανεξαρτησία υποβοηθήθηκε, υποστηρίχθηκε και προτάθηκε από τον Γενικό Γραμματέα των ΗΕ· και διατηρήθηκε, περαιτέρω, στη Γνωμοδότηση του ΔΔ που ζητήθηκε από τη Γενική Συνέλευση. Εάν ένα veto εμποδίσει το Κόσοβο από το να καταστεί μέλος των ΗΕ, το Κόσοβο μπορεί να επιλέξει να παραμείνει ένα κράτος μη-μέλος των ΗΕ, όμως ένα τέτοιο veto θα είναι μία έμμεση ενθάρρυνση προς τα αυταρχικά καθεστώτα να παραβιάζουν τα ανθρώπινα δικαιώματα των λαών τους υπό το πρόσχημα της εδαφικής ακεραιότητας. Επιπροσθέτως, το να παραμείνει μη-μέλος των ΗΕ θα ήταν αντίθετο προς τους σκοπούς και τους στόχους του ΟΗΕ καθώς και προς την ιδιότητα αυτού ως παγκόσμιου οργανισμού». Βλ. Efenwerhan, D.I., "Kosovo's Chances of UN Membership: A Prognosis", 4: 1 *Goettingen JIL* (2012), 130. Στο ίδιο άρθρο γίνεται παραπομπή στη μειοψηφούσα γνώμη του Δικαστή Alvarez στη Γνωμοδότηση του ΔΔ αναφορικά με την *Αρμοδιότητα της Γενικής Συνέλευσης για την Εισδοχή ενός Κράτους στα ΗΕ* του 1950, όπου εκφράζεται η αιρετική άποψη ότι η ΓΣ θα έπρεπε να είναι εις θέσιν να αξιολογεί εάν έγινε ή όχι κατάχρηση του δικαιώματος της αρνησικυρίας (*veto*) κατά την ψηφοφορία στο ΣΑ για την εισδοχή ενός νέου κράτους-μέλους στον ΟΗΕ και, εάν η απάντηση είναι καταφατική, να μπορεί να προχωρεί τη διαδικασία της εισδοχής χωρίς τη σύσταση του ΣΑ· μάλιστα, η άρνηση της εισδοχής ενός νέου κράτους-μέλους εξαιτίας ενός και μοναδικού *veto* χαρακτηρίζεται «*παραλογισμός*». Βλ. ICJ, *Competence of the General Assembly for the Admission of a State to the United Nations*, 3 March 1950, Dissenting Opinion by M. Alvarez, ICJ Rep (1950), 20-21.

⁶¹³ Dugard, C.J.R., 1987, *op. cit.*, *supra* note 275, 63-73 και 78-79.

⁶¹⁴ Βλ. κατωτέρω Μέρος Β', Κεφάλαιο 4, Ενότητα 4.4.

ανεξαρτησίας τους, όμως, πληρούσαν την πλειοψηφία αυτών. Αντιθέτως, το Κόσοβο δεν πληροί ήδη από το στάδιο της δημιουργίας του κανένα από αυτά, γεγονός που θέτει σε ευθεία αμφισβήτηση τη νομιμότητά του.

Η περίπτωση του Κοσόβου, πράγματι, αναδεικνύει τη σημασία της αναγνώρισης σε περιπτώσεις αμφιλεγόμενων οντοτήτων, οι οποίες δε θα μπορούσαν διαφορετικά να ενεργούν ως κράτη. Σε τέτοιες περιπτώσεις, λοιπόν, μη επαρκούς πλήρωσης των κλασικών κριτηρίων της κρατικής υπόστασης, η λειτουργία της αναγνώρισης μπορεί να αποδειχτεί ζωτικής σημασίας, διότι ξεκαθαρίζει ότι η εν λόγω οντότητα συνιστά κράτος στα μάτια της διεθνούς κοινότητας. Ειδικότερα, η αναγνώριση δύναται να ενισχύσει τη διεθνή θέση της νεοσυσταθείσας οντότητας προφυλάσσοντάς τη από τον απομονωτισμό και σηματοδοτώντας την πρόσβαση αυτής σε διάφορα διεθνή εργαλεία, όπως οι πολιτικές συμμαχίες και οι ανθηρές εμπορικές δυνατότητες.⁶¹⁵ Χωρίς τη διεθνή στήριξη -και με δεδομένη την κατηγορηματική αντίθεση της Σερβίας στην απόσχισή του-, το Κόσοβο δύσκολα θα μπορούσε να συνάψει σχέσεις με εξωγενείς παράγοντες.

Το Κόσοβο βρίσκεται σε εξαιρετικά ασυνήθιστη θέση, δεδομένου ότι ούτε έχει γίνει ευρέως αποδεκτό, αλλά ούτε και έχει απορριφθεί ως κράτος από τη διεθνή κοινότητα στο σύνολό της. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Crawford, η συλλογική αναγνώριση δύναται να νομιμοποιήσει μια *de facto* κατάσταση.⁶¹⁶ Στην προκειμένη περίπτωση, όμως, δεν έχει υπάρξει ούτε συλλογική αναγνώριση, ούτε συλλογική μη-αναγνώριση. Ο ΟΗΕ τηρεί σιγήν ιχθύος επί του θέματος, παρόλο που πλέον του ήμισυ των κρατών-μελών του έχουν προβεί σε αναγνώριση. Ως προς την ΕΕ, είναι αξιοσημείωτο ότι ο μικρός αριθμός των κρατών που δεν έχουν ακόμη αναγνωρίσει το Κοσσυφοπέδιο αντιμετωπίζουν όλα τον κίνδυνο αποσχιστικών αξιώσεων από μειονοτικές ομάδες, επομένως, δεν επιθυμούν με κανένα τρόπο να δημιουργηθεί ανάλογο προηγούμενο. Τη σημασία της συλλογικής ανταπόκρισης στο ζήτημα της αναγνώρισης ενός υποψήφιου κράτους, ιδίως όταν δεν υπάρχει ακλόνητη πλήρωση των κριτηρίων της κρατικής υπόστασης, τόνισε ο Dugard όταν έγραψε: «*Τα Ηνωμένα Έθνη έχουν γίνει, για πρακτικούς λόγους, ο συλλογικός διαιτητής της κρατικής υπόστασης μέσω της διαδικασίας της εισδοχής και της αναγνώρισης*».⁶¹⁷

Είναι σαφές ότι η διεθνής κοινότητα δεν έχει μια ομόφωνη απάντηση στο ζήτημα της «κρατικής υπόστασης» του Κοσόβου. Μια ως επί το πλείστον ομοιόμορφη πρακτική αναγνώρισης θα έριχνε ενδεχομένως περισσότερο φως στο προαναφερθέν φλέγον ζήτημα. Αναμφισβήτητα, το γεγονός ότι ένας μεγάλος αριθμός κρατών της διεθνούς κοινότητας δεν έχει προχωρήσει σε αναγνώριση του Κοσόβου, κλονίζει συθέμελα την προβαλλόμενη νομιμότητα

⁶¹⁵ Υπό αυτή την έννοια, υποστηρίζεται ότι η αναγνώριση μπορεί να έχει συστατικά αποτελέσματα, βλ. Wilson, G., "Self-Determination, Recognition and the Problem of Kosovo", 56: 3 *NILR* (2009), 459-463.

⁶¹⁶ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 539-546.

⁶¹⁷ Dugard, C.J.R., 1987, *op. cit.*, *supra* note 275, 126.

της υπό εξέταση οντότητας. Στην πραγματικότητα, βέβαια, οι μονομερείς αναγνώρισεις που έχουν ήδη δοθεί, δύσκολα θα μπορέσουν να ανακληθούν, γεγονός που έχει υπερτονιστεί ενώπιον της ΓΣ τόσο από τον αντιπρόσωπο των ΗΠΑ: «*ως πρακτικό ζήτημα, η ανεξαρτησία του Κοσόβου είναι μη-αναστρέψιμη*»,⁶¹⁸ όσο και από τον αντιπρόσωπο του Ηνωμένου Βασιλείου: «*η ανεξαρτησία του Κοσόβου είναι και θα παραμείνει μία πραγματικότητα*».⁶¹⁹

Η αποδοχή του Κοσόβου ως νέου κυρίαρχου κράτους από ένα μεγάλο αριθμό κρατών, αγνοώντας το καίριο νομικό ζήτημα της απόσχισής του από τη Σερβία, καταδεικνύει απερίφραστα ότι η αναγνώριση συνιστά πρωτίστως πολιτική πράξη και συχνά η γεωπολιτική πραγματικότητα μιας περιοχής υπαγορεύει το εάν αυτή θα αναγνωρισθεί ως ανεξάρτητο κράτος ή όχι. Η προσπάθεια αντιστάθμισης της καταφανούς παράλειψης αναφορών στο ζήτημα της απόσχισής με την προβολή του ισχυρισμού περί «*sui-generis* συνθηκών», ενισχύει τον πολιτικό χαρακτήρα των εξαγγελιών αναγνώρισης από τα διάφορα υποκείμενα του διεθνούς δικαίου.

Πάντως, πιο ρεαλιστική φαίνεται να είναι η άποψη που διακρίνει την αναγνώριση σε δύο διαστάσεις: την πολιτική και τη νομική. Ως προς την πρώτη, η αναγνώριση έχει συστατικό χαρακτήρα διότι αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για τη σύναψη επίσημων διπλωματικών σχέσεων και, κατ' επέκταση, σχέσεων διεθνούς συνεργασίας και αρωγής. Ως προς τη δεύτερη διάσταση, η αναγνώριση είναι δηλωτική ενός γεγονότος που έχει ήδη συντελεστεί με άλλο τρόπο ανεξάρτητο αυτής, ενώ σε καμία περίπτωση δε νομιμοποιεί συντελεσθείσα παρανομία. Εν τούτοις, η μέχρι στιγμής πρακτική των κρατών κρατά ανοιχτό ένα παράθυρο που επιτρέπει στην αναγνώριση να αφήνει συστατικά ίχνη στις περιπτώσεις κρατογένεσης των οποίων τα πραγματικά περιστατικά είναι αδιαφανή και δεκτικά ποικίλων ερμηνειών. Εκεί, σε καταστάσεις οριακές από πλευράς διεθνούς νομιμότητας, η ευρεία αναγνώριση μιας οντότητας δύναται να βαρύνει υπέρ της αποδοχής ότι η νέα οντότητα πληροί τα στοιχεία του κράτους, λειτουργώντας ως τεκμήριο της κρατικής υπόστασης. Μια τέτοια εκτίμηση δε, είναι δεσμευτική για το αναγνωρίζον κράτος, με την έννοια ότι δε θα μπορεί αργότερα να αρνηθεί την πραγματική κατάσταση την οποία αναγνώρισε, εκτός κι αν μεσολαβήσει ριζική αλλαγή των συνθηκών.⁶²⁰ Ο ζωτικός χαρακτήρας της αναγνώρισης επιβεβαιώθηκε και από την Επιτροπή Διαιτησίας για την πρώην Γιουγκοσλαβία, η οποία σημείωσε ότι: «*ενώ η αναγνώριση ενός κράτους από άλλα κράτη έχει μόνο δηλωτική αξία, η αναγνώριση αυτή, μαζί με την ιδιότητα του μέλους σε διεθνείς οργανισμούς, μαρτυρεί την πεποίθηση των κρατών αυτών ότι η αναγνωρισθείσα πολιτική οντότητα αποτελεί μία πραγματικότητα και απονέμει σε αυτή ορισμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις*».⁶²¹ Αντιθέτως, η μη-αναγνώριση μιας νέας οντότητας από τη συντριπτική πλειοψηφία των κρατών

⁶¹⁸ UN GA, 63rd session, 22nd plenary meeting, 8 October 2008, Official Records, A/63/PV.22, 5.

⁶¹⁹ *Ibid.* 2.

⁶²⁰ Shaw, M.N., 6th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 142, 449.

⁶²¹ Opinion No 8, Badinter Arbitration Committee, 4 July 1992, 31 ILM (1992), 1521-1523.

της διεθνούς κοινότητας συνιστά απτή απόδειξη του γεγονότος ότι η οντότητα αυτή δεν έχει συσταθεί σύμφωνα με τα απαιτούμενα κριτήρια της κρατικής υπόστασης.⁶²²

Ωστόσο, η δημιουργία ενός κράτους και συνακολούθως η κτήση της κρατικής ιδιότητας δεν μπορεί να είναι αποτέλεσμα στιγμιαίας διαδικασίας. Μπορεί μεν η εκτεταμένη διεθνής αναγνώριση να ενισχύει την εικόνα του Κοσόβου ως *de facto* κράτους και να επιτρέπει την επιβίωσή του στο διεθνές στερέωμα, σε καμία περίπτωση όμως δεν μπορεί να νομιμοποιήσει τη δημιουργία του ως αποτέλεσμα απόσχισης ούτε να αναγνωρίσει σχετικό δικαίωμα. Μια τέτοια προσέγγιση θα συνιστούσε ευθεία επέμβαση σε ζητήματα εσωτερικής δικαιοδοσίας του κυρίαρχου κράτους της Σερβίας και θα εγκυμονούσε κινδύνους ενθάρρυνσης αποσχιστικών κινήσεων ανά την υφήλιο προς διεκδίκηση ανεξαρτησίας. Η ενδεχόμενη αποδοχή του Κοσόβου ως κράτους, λοιπόν, δεν μπορεί να είναι συνέπεια των όποιων πράξεων αναγνώρισης, αλλά αποκλειστικά και μόνο απόρροια της νόμιμης πλήρωσης των κριτηρίων της κρατικής υπόστασης και του σεβασμού των θεμελιωδών αρχών του διεθνούς δικαίου.

2.8 Συμπερασματικές επισημάνσεις

Τα λόγια του καθηγητή Ian Brownlie, περισσότερες από τρεις δεκαετίες νωρίτερα, απεικονίζουν με μεγάλη καθαρότητα την ισχύουσα μέχρι σήμερα κατάσταση: «στην περίπτωση της ‘αναγνώρισης’, η θεωρία όχι μόνο απέτυχε να προάγει το ζήτημα αλλά δημιούργησε έναν ενδιάμεσο παράγοντα (*tertium quid*) που στέκεται, σα μια δέσμη ομίχλης σε μια ήρεμη μέρα, ανάμεσα στον παρατηρητή και το περίγραμμα του εδάφους που καλείται να διερευνήσει. Με σπάνιες εξαιρέσεις, οι θεωρίες της αναγνώρισης όχι μόνο απέτυχαν να βελτιώσουν την ποιότητα της σκέψης, αλλά εξέτρεψαν τους νομικούς από την εφαρμογή των συνήθων μεθόδων νομικής ανάλυσης».⁶²³

Μερικά από τα σύνθετα ερωτήματα που μας απασχόλησαν στην προηγηθείσα ανάλυση συνοψίζονται ως εξής: Είναι άραγε η αναγνώριση κράτους νομική ή καθαρά πολιτική πράξη; Έχει δηλωτικό ή συστατικό χαρακτήρα; Υφίσταται δικαίωμα αναγνώρισης και, συνακόλουθα, υποχρέωση αναγνώρισης ή μη-αναγνώρισης όταν μία οντότητα πληροί ένα *minimum* κριτηρίων ή μήπως η αναγνώριση εναπόκειται στην απόλυτη διακριτική ευχέρεια των υποκειμένων που την παραχωρούν; Η απάντηση σε όλα τα παραπάνω ερωτήματα είναι μονολεκτική: εξαρτάται! Συγκεκριμένα, εξαρτάται από τις ειδικότερες πραγματικές και νομικές συνθήκες της κάθε μεμονωμένης περίπτωσης.

⁶²² District Court of the Hague, *Democratic Republic of East Timor, Fretilin and Others v. State of the Netherlands*, 87 ILR (1992), 74, όπου υποστηρίχθηκε ότι η Λαϊκή Δημοκρατία του Ανατολικού Τιμόρ δεν υφίστατο, επομένως, το αίτημα που προβλήθηκε από εκείνη και 15 άλλους ήταν απαράδεκτο βάσει του ολλανδικού δικαίου.

⁶²³ Brownlie, I., “Recognition in Theory and Practice”, 53 *BYIL* (1982), 197.

Η αναγνώριση συνιστά μία μέθοδο αποδοχής συγκεκριμένων πραγματικών καταστάσεων στις οποίες προσδίδει νομική χροιά, η σχέση όμως αυτή είναι ιδιαίτερος περίπλοκη. Η αναγνώριση δεν είναι αφηρημένη έννοια, αντιθέτως, μπορεί να προσλάβει διαφορετικές μορφές: *de jure*, *de facto*, ρητή, σιωπηρή, επίσημη, ανεπίσημη, πρώιμη κτλ. Ακόμη και εν τη απουσία του όρου «αναγνώριση», η τελευταία δύναται να λάβει τη μορφή συμφωνίας ή δήλωσης προθέσεως σύναψης διπλωματικών σχέσεων ή ακόμα και τη μορφή συγχαρητηρίου μηνύματος για την επίτευξη της ανεξαρτησίας. Πράξη εκ πρώτης όψεως καθαρά πολιτική, που εναπόκειται στην απόλυτη διακριτική ευχέρεια των κυρίαρχων κρατών, τα οποία ενίοτε θέτουν συμπληρωματικούς όρους για τη χορήγησή της, αλλά δεν έχουν καμία υποχρέωση αναγνώρισης, παρά μόνο καθήκον μη-αναγνώρισης σε περιπτώσεις παράνομης κρατογένεσης. Ο πολύπλοκος αυτός συνδυασμός δικαίου και πολιτικής, συμπληρώνεται από τη διττή νομική λειτουργία του θεσμού της αναγνώρισης: αφενός, ενδύει την κρατική υπόσταση με το νομικό μανδύα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων στο διεθνές πεδίο και, αφετέρου, αποτελεί προϋπόθεση για την εγκαθίδρυση επίσημων διμερών σχέσεων, περιλαμβανομένων των διπλωματικών σχέσεων και της σύναψης συνθηκών.

Ουσιαστικά, η αναγνώριση ενός κράτους ή -σπανιότερα- μιας κυβέρνησης συνεπάγεται τη νομική αναγνώριση μιας πραγματικής κατάστασης. Σε γενικές γραμμές, η πολιτική ύπαρξη ενός κράτους είναι ανεξάρτητη της αναγνώρισής του από τα άλλα κράτη και, επομένως, ένα μη-αναγνωρισμένο κράτος δεν είναι ελεύθερο να δρα κατά το δοκούν, καθώς υπόκειται το δίχως άλλο στις θεμελιώδεις αρχές του διεθνούς δικαίου και ιδιαιτέρως στους κανόνες αναγκαστικού δικαίου, όπως η απαγόρευση χρήσης βίας, ούτε το έδαφός του μπορεί να θεωρηθεί *terra nullius*.

Αναλόγως των περιστάσεων, όμως, η αναγνώριση μπορεί να καταστεί παράνομη πράξη. Στο πλαίσιο της απόσχισης, για παράδειγμα, η αναγνώριση του διεκδικητή της κρατικής υπόστασης, χωρίς τη συναίνεση του κράτους του οποίου αποτελεί τμήμα, συνιστά επέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις του τελευταίου. Αναμφίβολα, η αναγνώριση μιας κατά τα λοιπά αποτελεσματικής εδαφικής οντότητας, η οποία όμως δημιουργήθηκε κατά παράβαση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των λαών, είναι από μόνη της παράνομη διότι αποτελεί παραβίαση της απαγόρευσης της πρώιμης αναγνώρισης και της αρχής της μη-επέμβασης στο εσωτερικό τρίτου κράτους, ως πτυχή της αρχής της εδαφικής ακεραιότητας.⁶²⁴ Η αναγνώριση αποκτά χαρακτήρα διεθνούς αδικοπραξίας και στις περιπτώσεις όπου χορηγείται σε οντότητες που δημιουργήθηκαν με χρήση βίας ή παραβαίνοντας άλλους κανόνες *jus cogens*. Ως εκ τούτου, δε θα ήταν σύννομη η αναγνώριση μιας οντότητας όταν υπάρχει υποχρέωση περί του αντιθέτου δυνάμει σχετικής απόφασης του ΣΑ του ΟΗΕ.

⁶²⁴ Dugard, J. and Raič, D., 2006, *op. cit.*, *supra* note 602, 109.

Από την άλλη μεριά, η μη-αναγνώριση μπορεί να αποτελεί μέρος μιας γενικότερης πολιτικής αποδοκιμασίας ή μποϊκοτάζ, χωρίς να επηρεάζει το νομικό ζήτημα της υπό εξέταση κρατικής υπόστασης. Ομοίως, η διεθνής αναγνώριση έχει χρησιμοποιηθεί αρκετά συχνά ως πολιτικό και στρατηγικό εργαλείο. Κι αυτό διότι επαφίεται αποκλειστικά στη βούληση των κυρίαρχων κρατών το πότε και σε ποιά συνολικό «πακέτο» θα χορηγήσουν την αναγνώριση. Η καθυστέρηση, η επιτάχυνση ή η επιβολή όρων αναγνώρισης μπορούν εύκολα να επηρεάσουν την πορεία της επίλυσης μιας σύγκρουσης και να αποτρέψουν ή να οδηγήσουν σε ανάφλεξη των εχθροπραξιών.⁶²⁵ Η μονομερής αναγνώριση οντότητας με αμφισβητούμενο καθεστώς ως κράτους ή εξόριστης αρχής ως νόμιμης κυβέρνησης μπορεί να αποτελεί έκφραση μιας επιθετικής πολιτικής που ενθαρρύνει και υποστηρίζει τη δημιουργία κρατών-ανδρεικέλων: εδώ, οι έννομες συνέπειες θα προκύψουν από τις εμπλεκόμενες παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου.⁶²⁶

Η αναγνώριση στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο θεωρείται γενικά πράξη δηλωτικού χαρακτήρα, επιβεβαιωτική της ήδη υπάρχουσας κρατικής υπόστασης. Αυτή είναι πράγματι η μοναδική δυνατή ερμηνεία στις περιπτώσεις εκείνες όπου αναδύεται συναινετικά ένα κράτος και δεν υπάρχει εδαφική παρανομία. Έτσι, όταν το μητρικό κράτος διαλύεται -όπως συνέβη στις περιπτώσεις της ΕΣΣΔ και της Τσεχοσλοβακίας στις αρχές της δεκαετίας του '90- ή συναινεί στην απόσχιση τμήματος του εδάφους του -με πλέον πρόσφατο το παράδειγμα της ανεξαρτητοποίησης του Νότιου Σουδάν τον Ιούλιο του 2011-, τότε η ανάδυση του νέου κράτους -ή κρατών- δεν αποτελεί αντικείμενο διαφωνίας και η διεθνής αναγνώριση παίζει καθαρά δηλωτικό ρόλο. Ακόμη και στις περιπτώσεις όπου ο διεθνής παράγων υπήρξε καταλυτικής σημασίας για την τελική ανάδυση ενός νέου κράτους -όπως στην περίπτωση του Ανατολικού Τιμόρ-, δεν μπορεί να υποστηρίξει κανείς ότι το νέο κράτος δημιουργήθηκε μέσω της αναγνώρισης, διότι η διεθνής ανάμιξη στη διαδικασία ανεξαρτητοποίησης συμβάλλει αποκλειστικά και μόνο στη δημιουργία των κατάλληλων πολιτικών συνθηκών, ώστε το μητρικό κράτος να είναι διατεθειμένο να αποδεχτεί την ανεξαρτητοποίηση τμήματος του εδάφους του.

Το ότι η αναγνώριση δε συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση προκειμένου να θεωρηθεί μία οντότητα κράτος, επιβεβαιώθηκε και από το ΔΔ στην υπόθεση της *Εφαρμογής της Σύμβασης για την Πρόληψη και την Καταστολή του Εγκλήματος της Γενοκτονίας* το 1996, όπου απεφάνθη υπέρ του παραδεκτού της προσφυγής της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης κατά της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας, παρόλο που η τελευταία δεν ήταν διεθνώς αναγνωρισμένη ως διάδοχο κράτος της πρώην ΣΟΔΓ.⁶²⁷ Άλλο εξέχον παράδειγμα πολιτικής μη-αναγνώρισης

⁶²⁵ Fabry, M., 2010, *op. cit.*, *supra* note 250, 200.

⁶²⁶ Brownlie, I., 7th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 54, 89 και Talmon, S., 1998, *op. cit.*, *supra* note 453, 273.

⁶²⁷ ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia)*, 11 July 1996, Judgment, Preliminary Objections, ICJ Rep (1996), 622, §45.

συνιστά αυτό της ΠΓΔΜ, η οποία παρέμεινε διεθνώς μη-αναγνωρισμένη για ένα διάστημα για λόγους ονομασίας, χωρίς όμως ουδέποτε να αμφισβητηθεί η κρατική της υπόσταση.⁶²⁸

Ωστόσο, η μονομερής απόσχιση και η εδαφική παρανομία δημιουργούν διαφορετικές νομικές συνθήκες που χρήζουν πολύ προσεκτικής ερμηνείας. Επομένως, οι έννομες συνέπειες της πράξης της αναγνώρισης ενδεχομένως να διαφοροποιούνται ανάλογα με τον τρόπο της κρατογένεσης. Ο Vidmar, εξετάζοντας το ζήτημα της λεγόμενης «διορθωτικής απόσχισης» (“*remedial secession*”), υιοθέτησε την εξής ριζοσπαστική θέση: «...η διορθωτική απόσχιση στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο αποτελεί (ακόμη μία προσπάθεια) μονομερούς απόσχισης: ούτε απαγορεύεται, αλλά ούτε και επιτρέπεται. Ωστόσο, όταν τίθεται θέμα καταπίεσης, τα ξένα κράτη μπορεί να θεωρήσουν πιο θεμιτή την αξίωση ανεξαρτησίας και είναι πιο πιθανό να χορηγήσουν αναγνώριση υπό αυτές τις συνθήκες. Έτσι, στο διεθνές δίκαιο *de lege lata* η θεωρία της επανορθωτικής απόσχισης μπορεί να παράγει αποτελέσματα μόνο μέσω της αναγνώρισης».⁶²⁹

Αλλά ακόμη και ο Crawford, ένθερμος υποστηρικτής της δηλωτικής θεωρίας, σημειώνει ότι «σε πολλές περιπτώσεις, και αυτό αληθεύει τόσο για το δέκατο ένατο αιώνα όσο και για τον εικοστό, η διεθνής δράση υπήρξε καθοριστική [για τη δημιουργία νέων κρατών]: οι διεθνείς οργανισμοί ή ομάδες κρατών -ιδίως οι καλούμενες Μεγάλες Δυνάμεις- άσκησαν συλλογική εξουσία εποπτείας, ρύθμισης και καθορισμού... της δημιουργίας των νέων κρατών. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η δράση λαμβάνει τη μορφή της απ’ ευθείας εγκαθίδρυσης του νέου κράτους: παρέχεται Σύνταγμα, το έδαφος του κράτους οριοθετείται, ορίζεται αρχηγός του κράτους. Σε άλλες, είναι περισσότερο μία μορφή συλλογικής αναγνώρισης -παρόλο που η διάκριση αυτή δεν είναι άκαμπτη».⁶³⁰

Στο ίδιο πλαίσιο, ο Weller επισημαίνει ότι η δημιουργία ενός κράτους μπορεί να «εξαρτάται από τη χορήγηση νομικής εξουσίας... η χορήγηση αυτή μπορεί να γίνει είτε από τα προκάτοχα κράτη μέσω της συγκατάθεσής τους στην απόσχιση είτε ενδεχομένως, κατ’ εξαίρεση, με τη συλλογική διεθνή δράση του ΣΑ των ΗΕ ή μέσω ευρείας αναγνώρισης που πυροδοτήθηκε από την αντικρουόμενη, αλλά αποτελεσματική, δημιουργία της κρατικής υπόστασης».⁶³¹

Είναι αλήθεια ότι όλες οι προαναφερθείσες απόψεις προσπαθούν να επιτύχουν μία ισόρροπη σύζευξη αναγνώρισης και δημιουργίας κράτους, εις τρόπον ώστε να αντικατοπτρίζεται με τον ευκρινέστερο δυνατό τρόπο η διεθνής πρακτική. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Weller

⁶²⁸ Βλ. σχετικά τη δήλωση της ΕΚ για την ΠΓΔΜ, με την οποία τα κράτη-μέλη της εξέφρασαν την προθυμία τους «να αναγνωρίσουν αυτό το κράτος [την ΠΓΔΜ] ως ανεξάρτητο και κυρίαρχο κράτος, εντός των υφισταμένων συνόρων αυτού και υπό μία ονομασία που να μπορεί να γίνει αποδεκτή από όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη». Declaration on the Former Yugoslav Republic of Macedonia, Informal Meeting of Ministers of Foreign Affairs, Guimarães, 1-2 May 1992, στο Hill, Ch. and Smith, K., *European Foreign Policy: Key Documents*, 2000, 376.

⁶²⁹ Vidmar, J., 61: 2 *ICLQ* (2012), *op. cit.*, *supra* note 583, 18. Βλ. επίσης και Vidmar, J., “Remedial Secession in International Law: Theory and (Lack of) Practice”, 6: 1 *St Antony’s International Review* (2010), 37-56.

⁶³⁰ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 501.

⁶³¹ Weller, M., “Modesty Can Be a Virtue: Judicial Economy in the ICJ Kosovo Opinion?”, 24: 1 *Leiden JIL* (2011), 129-130.

χρησιμοποιεί τον όρο «*ευρεία αναγνώριση*», γεγονός που υποδηλώνει την ύπαρξη μιας διάκρισης μεταξύ της ευρείας και της περιορισμένης αναγνώρισης ως προς τα έννομα αποτελέσματα. Το πρόβλημα όμως έγκειται στο ότι είναι πρακτικά αδύνατο να προσδιοριστεί το σημείο εκείνο όπου η αναγνώριση παύει να είναι περιορισμένη και γίνεται επαρκώς ευρεία ώστε να θεωρείται ότι χορηγεί νομική εξουσία, που μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα τη γέννηση ενός νέου κράτους.

Πράγματι, εάν γίνει αποδεκτό ότι η αναγνώριση δύναται να έχει ορισμένα συστατικά αποτελέσματα σε μερικές περιπτώσεις, θα πρέπει παράλληλα να εξετασθούν και τα αδύναμα σημεία της συστατικής θεωρίας. Στο κλίμα αυτό, ο Warbrick γράφει σε σχέση με τη διεθνή αντιμετώπιση της κρίσης στην πρώην Γιουγκοσλαβία: «*Αυτό που διακυβευόταν στη Γιουγκοσλαβία ήταν μία προσπάθεια δημιουργίας κρατών μέσω της αναγνώρισης, ένα πείραμα το οποίο στην αρχή απέτυχε και το οποίο δεν είναι ακόμη οριστικό. Η δραστηριότητα στη Γιουγκοσλαβία και αλλού... είναι μία άσκηση στην οικοδόμηση κράτους*».⁶³² Η παρατήρηση του Warbrick αποτυπώνει εύγλωττα το σκόπελο που υψώνεται στις όποιες προσπάθειες συλλογικής δημιουργίας κράτους από τη διεθνή κοινότητα μέσω της αναγνώρισης. Εάν η συλλογική αναγνώριση θεωρηθεί ως ισοδύναμη της δημιουργίας κράτους, το αναπόφευκτο ερώτημα που ανακύπτει είναι πόσες και -ίσως- ποιές αναγνωρίσεις απαιτούνται προκειμένου η συλλογική αναγνώριση να οδηγήσει σε κρατογένεση.

Οι μέχρι στιγμής επιχειρούμενες απόπειρες απόσχισης στη συντριπτική τους πλειοψηφία έχουν πέσει στο κενό: ούτε αναγνωρίστηκαν, ούτε νομιμοποιήθηκαν. Κι αυτό διότι η εδαφική ακεραιότητα των κυρίαρχων κρατών διαφυλάσσεται ως κόρην οφθαλμού και φαίνεται να καταλαμβάνει την υψηλότερη θέση στην ιεραρχία των αξιών επάνω στις οποίες έχει χτιστεί η σύγχρονη διεθνής έννομη τάξη. Η μοναδική περίπτωση επιτυχημένης απόσχισης θεωρείται αυτή του Μπαγκλαντές από το Πακιστάν. Ειδικότερα, το Ανατολικό Πακιστάν (νυν Μπαγκλαντές) ανακήρυξε την ανεξαρτησία του στις 17 Απριλίου 1971.⁶³³ Η κίνηση αυτή είχε ως αποτέλεσμα το ξέσπασμα εχθροπραξιών μεταξύ του Ανατολικού Πακιστάν και των πακιστανικών ενόπλων δυνάμεων, με τις τελευταίες να παραδίδονται στις 17 Δεκεμβρίου 1971, κατόπιν επέμβασης της Ινδίας υπέρ του πρώτου, το οποίο και αναγνώρισε στις 6 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους. Με τη βοήθεια της Ινδίας, οι αρχές του Ανατολικού Πακιστάν κατάφεραν να αποκτήσουν τον έλεγχο της περιοχής του Μπαγκλαντές, το οποίο αναγνωρίστηκε ρητώς σε χρονικό διάστημα μερικών εβδομάδων από 28 κράτη.⁶³⁴ Περισσότερο από δύο χρόνια αργότερα, στις 22 Φεβρουαρίου 1974, το Μπαγκλαντές αναγνωρίστηκε τελικά από το Πακιστάν.⁶³⁵ Με αφετηρία την αναγνώρισή του από το κράτος από το οποίο αποσχίστηκε, το Μπαγκλαντές έγινε μέλος του

⁶³² Warbrick, C., "States and Recognition in International Law", στο Evans, M.D. (ed.), *International Law*, 2nd edn, 2006, 262.

⁶³³ Pavković, A. and Radan, P., *Creating New States; Theory and Practice of Secession*, 2007, 102.

⁶³⁴ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 141.

⁶³⁵ *Ibid.* 141.

ΟΗΕ στις 17 Σεπτεμβρίου 1974 και η αναγνώρισή του κατέστη έκτοτε οικουμενική.⁶³⁶ Είναι ξεκάθαρο, λοιπόν, ότι επί τρία σχεδόν χρόνια το νομικό καθεστώς του Μπαγκλαντές ήταν ασαφές, γι' αυτό και δεν είναι βάσιμο να υποστηρίξει κανείς με σιγουριά ότι η αναγνώριση ήταν αυτή που δημιούργησε το νέο κράτος. Η ασάφεια αυτή ξεπεράστηκε μόνο όταν το Πακιστάν συναίνεσε στην ανεξαρτητοποίηση του ανατολικού τμήματος του εδάφους του.

Αλλά ούτε και η περίπτωση του Κοσόβου φαίνεται να ρίχνει φως στο ρόλο της αναγνώρισης στη δημιουργία νέων κρατών. Το Κόσοβο διαφέρει από οποιαδήποτε προηγούμενη περίπτωση απόσχισης, δεδομένου ότι έχει αναγνωριστεί από έναν αρκετά μεγάλο αριθμό κρατών, χωρίς ωστόσο να έχει υπάρξει μέχρι σήμερα, 7 χρόνια μετά τη μονομερή ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του από τη Σερβία, ομόφωνη απάντηση για το εάν έχει ή όχι υπόσταση κράτους. Όπως αποδεικνύεται από τον τύπο της εποχής, το Κόσοβο ανακήρυξε την ανεξαρτησία του στις 17 Φεβρουαρίου 2008, αφού είχε εκ των προτέρων εξασφαλίσει την αναγνώριση ενός ικανού αριθμού κρατών.⁶³⁷ Ελλείπει της συγκατάθεσης της Σερβίας, ορισμένα από τα κράτη που το αναγνώρισαν πίστευαν ότι η ανεπίσημη συλλογική αναγνώριση θα μπορούσε να βαρύνει υπέρ της δημιουργίας του νέου 'κράτους'. Κάτι τέτοιο, βέβαια, δε φαίνεται να ισχύει· αντιθέτως, οι δηλώσεις ορισμένων κυβερνήσεων ότι *«το Κόσοβο είναι ανεξάρτητο, συνιστούν κάτι περισσότερο από αδύναμες απόπειρες υποκατάστασης της ευρέως αποδεκτής δηλωτικής θεωρίας με μία συστατική προσέγγιση της αναγνώρισης. Τέτοιου είδους ισχυρισμοί αψηφούν τον κοινό τόπο ότι η Απόφαση 1244 του ΣΑ συνεχίζει να ισχύει στο έδαφος του Κοσόβου...»*.⁶³⁸ Είναι γεγονός ότι η αναγνώριση του Κοσόβου, παρόλο που αριθμεί ένα σημαντικό αριθμό κρατών, απέχει μακράν από το να θεωρηθεί οικουμενική. Στην πραγματικότητα, η αναγνώριση όχι μόνο δεν έλυσε αλλά, κατ' ουσίαν, δημιούργησε μεγαλύτερη ασάφεια ως προς το νομικό καθεστώς του Κοσόβου.

Είναι άραγε το Κόσοβο κράτος; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό αποτελεί αυτή τη στιγμή το μεγάλο στοίχημα της διεθνούς κοινότητας. Αν υποθέσουμε ότι η απάντηση ήταν καταφατική, θα ήταν άραγε κράτος και χωρίς το στήριγμα των αναγνωρίσεων που του έχουν χορηγηθεί; Εάν η αναγνώριση έχει πάντοτε δηλωτικό χαρακτήρα, γιατί το Κόσοβο θα έπρεπε να θεωρείται κράτος τώρα και όχι μετά την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του 1991;⁶³⁹ Η αξίωση για εδαφική ακεραιότητα υπήρχε τότε από την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας, υπάρχει και τώρα από τη Σερβία. Η κυβέρνηση η οποία προέβη σε μονομερή ανακήρυξη ανεξαρτησίας το

⁶³⁶ SC Res S/RES/351, 10 June 1974; GA Res A/RES/3203 (XXIX), 17 September 1974.

⁶³⁷ Μεταξύ άλλων, βλ. Bilefsky, D. and Wood, N., "Talks on Kosovo Hit a Dead End, Rise Says", *The New York Times*, 08/12/2007: http://www.nytimes.com/2007/12/08/world/europe/08kosovo.html?_r=1 και Cohen, R., "Here Comes Kosovo", *The New York Times*, 14/02/2008, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.nytimes.com/2008/02/14/opinion/14cohen.html>.

⁶³⁸ Hannum, H., "The Advisory Opinion on Kosovo: An Opportunity Lost or a Poisoned Chalice Refused?", 24: *I Leiden JIL* (2011), 156.

⁶³⁹ Για την ανακήρυξη ανεξαρτησίας της 22^{ης} Σεπτεμβρίου 1991 από το ανεπίσημο Κοινοβούλιο των Κοσοβάρων Αλβανών, βλ. Weller, M., *Contested Statehood: Kosovo's Struggle for Independence*, 2009, 39.

1991 δεν ασκούσε αποτελεσματική διακυβέρνηση στο Κόσοβο, αλλά ούτε και εκείνη του 2008 μπορεί να χαρακτηριστεί ως ανεξάρτητη κυβέρνηση. Γιατί, λοιπόν, το 1991 η μοναδική αναγνώριση ήταν εκείνη της Αλβανίας, ενώ μετά το 2008 ο αριθμός των αναγνωρίσεων έχει ανέλθει στο εντυπωσιακό νούμερο των 110; (Μάιος 2015)

Η πιο πιθανή απάντηση είναι ότι, στην περίπτωση του Κοσόβου, πίσω από το μεγάλο αριθμό των αναγνωρίσεων κρύβεται η επιδίωξη της κρατογένεσης. Το πρόβλημα, όμως, εντοπίζεται στο ότι η εν λόγω οντότητα δεν έχει αναγνωριστεί από το σύνολο της διεθνούς κοινότητας και ούτε διαφαίνεται κάτι τέτοιο -η οικουμενική αναγνώριση- ως μακρινό σενάριο. Για να το θέσουμε διαφορετικά, εάν υποθέσουμε ότι η αναγνώριση μπορεί να έχει συστατικά αποτελέσματα, είναι άραγε οι 110 αναγνωρίσεις αρκετές για τη δημιουργία ενός νέου κράτους; Πόσες και ποιές αναγνωρίσεις απαιτούνται προκειμένου μία αποσχισθείσα οντότητα να αναβαθμιστεί σε κράτος; Από την άλλη, πόσες και ποιές μη-αναγνωρίσεις απαιτούνται προκειμένου να κλείσει ο δρόμος προς την κρατική υπόσταση; Δίχως αμφιβολία, το παραπάνω δίλημμα συνιστά την αχίλλειο πτέρνα της συστατικής θεωρίας. Μα, παράλληλα, αντικατοπτρίζει και την ανεπάρκεια της δηλωτικής θεωρίας: είναι ακριβώς ο μεγάλος αριθμός αναγνωρίσεων που συνέβαλε στη διόγκωση της σύγχυσης γύρω από το νομικό καθεστώς του Κοσσυφοπεδίου.

Μέσα από την προηγηθείσα ανάλυση, προβάλλει ξεκάθαρα η συμφυής με το χαρακτήρα της αναγνώρισης σύγκρουση μεταξύ δικαίου και πολιτικής. Το διεθνές δίκαιο δεν επιτρέπει, αλλά ούτε και απαγορεύει ρητώς την αναγνώριση οντοτήτων που αποσχίστηκαν από κάποιο άλλο κράτος, επομένως, τίποτα δεν περιορίζει τα τρίτα κράτη να ενεργούν κατά το δοκούν. Θεωρητικά, η οικουμενική αναγνώριση μίας μονομερούς απόσχισης θα μπορούσε να έχει ως αποτέλεσμα η πολιτική πράξη της αναγνώρισης να οδηγήσει σε μία νέα νομική πραγματικότητα: στην ανάδυση ενός νέου κράτους. Το επιχείρημα αυτό, ωστόσο, δεν βρίσκει έρεισμα στην κρατική πρακτική, καθώς δεν έχουμε κανένα τέτοιο παράδειγμα έως σήμερα. Καμία από τις δύο κρατούσες θεωρίες περί αναγνώρισης δεν έχει καταφέρει να εναρμονιστεί με την πρακτική της δημιουργίας νέων κρατών. Η δηλωτική θεωρία λειτουργεί απρόσκοπτα σε ξεκάθαρες καταστάσεις, εκεί όπου δεν υπάρχει ίχνος ανταγωνιστικής διεκδίκησης που να προσβάλλει την αρχή της εδαφικής ακεραιότητας. Όταν, όμως, μία οντότητα πασχίζει να αναδυθεί ως κράτος ενάντια στη βούληση του μητρικού κράτους, υπάρχουν βάσιμες υπόνοιες ότι η αναγνώριση, ως ύψιστη πολιτική πράξη, θα μπορούσε να δράσει συστατικά. Παρόλα αυτά, το γενικό συμπέρασμα είναι ότι, υπό το πρίσμα του σύγχρονου διεθνούς δικαίου, η ενδεχόμενη επιτυχία και συνακόλουθη νομιμοποίηση μίας μονομερούς απόσχισης είναι μάλλον απίθανη, στο οποίο συνάδει και η εξαιρετικά σπάνια πρακτική της ευρείας αλλά όχι οικουμενικής αναγνώρισης. Η εν δυνάμει ικανότητα της αναγνώρισης να δημιουργήσει ένα νέο κράτος λειτουργώντας ως

συλλογικό εργαλείο, με απαραίτητη προϋπόθεση την οικουμενικότητα, παραμένει -προς το παρόν τουλάχιστον- μόνο στη θεωρία.

Η αδιαμφισβήτητη κανονιστική υπεροχή της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών έναντι της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών, αποτελεί το κλειδί για την κατανόηση της σύγχρονης κρατικής πρακτικής. Η επικρατούσα, ωστόσο, δηλωτική θεωρία δε θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως δόγμα ή έννοια στατική και αμετάβλητη. Όπως είδαμε, η ευρεία αναγνώριση μιας οντότητας θολώνει τα νερά ως προς το ακριβές νομικό καθεστώς της εν λόγω οντότητας. Η μέχρι σήμερα πρακτική των κρατών δε μας δίνει σαφή απάντηση για το εάν η οικουμενική αναγνώριση μιας οντότητας θα μπορούσε ενδεχομένως να οδηγήσει σε κρατογένεση, ανεξαρτήτως του εάν πληρούνται ή όχι τα κριτήρια της κρατικής υπόστασης. Η τακτική της αναγνώρισης οντοτήτων που δεν είναι πραγματικά αποτελεσματικές, όπως η Βοσνία-Ερζεγοβίνη το 1992 και το Κόσοβο το 2008, έχει ερμηνευτεί από ορισμένους μελετητές ως μία στροφή της θεωρίας προς την κατεύθυνση της συστατικής αναγνώρισης. Όμως, το να θέτει κανείς το πολυσχιδές αυτό ζήτημα κατά απόλυτο τρόπο φαντάζει παραπλανητικό. Πιο σωστή κρίνεται η άποψη σύμφωνα με την οποία «σε τέτοιες περιπτώσεις, η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην αναγνώριση και τα κριτήρια της κρατικής υπόστασης είναι θολή».⁶⁴⁰ Επομένως, είναι πιο ορθό να πούμε ότι οι αναγνωρίσεις αυτές υπήρξαν κατά κάποιο τρόπο συστατικές, αλλά όχι με την έννοια της δημιουργίας νομικής προσωπικότητας, μα περισσότερο με την έννοια της συμβολής στη δημιουργία των κατάλληλων πολιτικών συνθηκών που επέτρεψαν στην εκάστοτε αναγνωρισθείσα οντότητα να εδραιώσει την αποτελεσματικότητά της.⁶⁴¹ Και η εδραίωση αυτή, με τη σειρά της, σε συνδυασμό βέβαια πάντοτε και με τα λοιπά κριτήρια του κράτους, αγγίζει το κατώφλι της κρατικής υπόστασης. Συνεπώς, όσο λιγότερο αποτελεσματικός είναι ο συνολικός έλεγχος που ασκείται από την κυβέρνηση μιας νέας πολιτικής οντότητας, τόσο περισσότερο σημαντική σε πρακτικό επίπεδο θα είναι η αναγνώρισή της από τρίτα κράτη.

⁶⁴⁰ Shaw, M.N., “Re: Order in Council P.C. 1996-1697 of 30 September 1996”, στο Bayefsky, A.F. (ed.), *Self-Determination in International Law: Quebec and Lessons Learned*, 2000, 142-143.

⁶⁴¹ Peters, A., “Statehood after 1989: ‘Effectivités’ between Legality and Virtuality”, στο Crawford, J. and Nouwen, S. (eds), *Select Proceedings of the European Society of International Law*, Vol III (2010), 2012, 171-184.

Κεφάλαιο 3. Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

3.1 Ο ρόλος των διεθνών οργανισμών στη διοίκηση εδαφών

3.1.1 Τα εδάφη υπό εντολή και υπό κηδεμονία σε ιστορική προοπτική

Μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Γερμανίας, τα εδάφη που εγκαταλείφθηκαν δεν αφέθηκαν απροστάτευτα στην τύχη τους, αλλά εντάχθηκαν στο σύστημα των «εντολών» (*mandates*) που εγκαθιδρύθηκε δυνάμει του Άρθρου 22 του Συμφώνου της ΚτΕ και, μάλιστα, χωρίστηκαν σε τρεις κατηγορίες.⁶⁴² Παρά τις διαβαθμίσεις στο διοικητικό καθεστώς των εντολών, κοινός παρονομαστής όλων ήταν η κηδεμόνευση των ως άνω εδαφών από «προηγμένα έθνη τα οποία λόγω των πόρων τους, της εμπειρίας τους ή της γεωγραφικής τους θέσης»⁶⁴³ μπορούσαν να αναλάβουν την ευθύνη αυτή, χωρίς ωστόσο η εγκαθίδρυση μιας εντολής να συνεπάγεται σε καμία περίπτωση εκχώρηση της κυριαρχίας του εν λόγω εδάφους στον εντολοδόχο. Το σύστημα των εντολών ως σύνολο ήταν, όπως τόνισε το ΔΔ, αδιάρρηκτα συνδεδεμένο με μία μορφή διεθνούς ελέγχου προς όφελος των κατοίκων της συγκεκριμένης περιοχής.⁶⁴⁴ Η ουσία της μη κυρίαρχης θέση της διοικούσας δύναμης ήταν ότι δεν μπορούσε να καθορίσει μονομερώς το καθεστώς του υπό εντολή εδάφους, πράγμα το οποίο αποτελούσε αρμοδιότητα της ΚτΕ.

Ιδιαίτερος διαφωτιστική, για το σύστημα των εντολών, είναι η ανάλυση του Sir Arnold McNair στην ξεχωριστή του γνώμη ενώπιον του ΔΔ στην υπόθεση του *Διεθνούς Καθεστώτος της Νοτιο-Δυτικής Αφρικής*: «*Το Σύστημα των Εντολών (και οι 'αντίστοιχες αρχές' του Διεθνούς Συστήματος Κηδεμονίας) είναι ένας νέος θεσμός -μια νέα σχέση μεταξύ του εδάφους και των κατοίκων του από τη μία πλευρά και της κυβέρνησης η οποία τους αντιπροσωπεύει διεθνώς από την άλλη- ένα νέο είδος διεθνούς κυβέρνησης, το οποίο δεν ταιριάζει στην παλαιά αντίληψη της*

⁶⁴² «[A.] Ορισμένες κοινότητες που στο παρελθόν ανήκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία έχουν φθάσει σε ένα στάδιο ανάπτυξης όπου η ύπαρξή τους ως ανεξάρτητων εθνών μπορεί να αναγνωρισθεί προσωρινά υπό την απόδοση διοικητικών συμβουλών και βοήθειας από έναν Εντολοδόχο, μέχρι τη στιγμή εκείνη που θα είναι εις θέσιν να σταθούν από μόνα τους. Οι επιθυμίες των κοινοτήτων αυτών θα πρέπει να είναι πρωταρχικός παράγοντας για την επιλογή του Εντολοδόχου. [B.] Άλλοι λαοί, ιδίως εκείνοι της Κεντρικής Αφρικής, βρίσκονται σε ένα τέτοιο στάδιο ώστε ο Εντολοδόχος θα πρέπει να είναι υπεύθυνος για τη διοίκηση του εδάφους υπό προϋποθέσεις που θα εγγυώνται την ελευθερία της συνείδησης και της θρησκείας, υποκείμενες μόνο στη διατήρηση της δημόσιας τάξης και των ηθών, την απαγόρευση αδικιών όπως το δουλεμπόριο, η διακίνηση όπλων και η διακίνηση αλκοόλ και την πρόληψη της δημιουργίας οχυρώσεων ή στρατιωτικών και ναυτικών βάσεων και στρατιωτικής εκπαίδευσης του ντόπιου πληθυσμού για σκοπούς άλλους πέραν της αστυνόμευσης και της προάσπισης του εδάφους και θα εξασφαλίζει, επίσης, ίσες ευκαιρίες για το εμπόριο των άλλων μελών της Κοινωνίας. [Γ.] Υπάρχουν εδάφη, όπως η Νοτιο-Δυτική Αφρική και ορισμένα από τα νησιά του Νότιου Ειρηνικού, τα οποία, λόγω της σποραδικότητας του πληθυσμού τους ή του μικρού τους μεγέθους ή της μεγάλης απόστασής τους από τα κέντρα του πολιτισμού ή της γεωγραφικής γειννιάσής τους με το έδαφος του Εντολοδόχου, και άλλες συνθήκες, μπορούν να διοικηθούν καλύτερα υπό τους νόμους του Εντολοδόχου ως αναπόσπαστο τμήμα της επικράτειάς του, με την επιφύλαξη των παραπάνω εγγυήσεων προς το συμφέρον του γηγενούς πληθυσμού». Covenant of the League of Nations, 28 April 1919, Article 22.

⁶⁴³ *Ibid.* Article 22.

⁶⁴⁴ ICJ, *International Status of South-West Africa*, 11 July 1950, Advisory Opinion, ICJ Rep (1950), 136-138.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

κυριαρχίας και το οποίο είναι ξένο προς αυτή. Το δόγμα της κυριαρχίας δεν έχει καμία εφαρμογή σε αυτό το νέο σύστημα. Η κυριαρχία επί ενός εδάφους υπό εντολή είναι σε εκκρεμότητα· εάν και όταν οι κάτοικοι της περιοχής αναγνωριστούν ως ένα ανεξάρτητο κράτος, όπως έχει ήδη συμβεί στην περίπτωση ορισμένων εκ των εντολών, η κυριαρχία θα αναβιώσει και θα περιβάλλει το νέο κράτος. Αυτό που έχει σημασία κατά την εξέταση του νέου αυτού θεσμού δεν είναι πού βρίσκεται η κυριαρχία, αλλά ποιά είναι τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις του εντολοδόχου αναφορικά με την περιοχή του εδάφους που διοικεί. Η απάντηση σε αυτή την ερώτηση εξαρτάται από τις διεθνείς συμφωνίες που δημιουργούν το σύστημα και τους κανόνες δικαίου που προσελκούν. Η ουσία του είναι ότι ο εντολοδόχος αποκτά μόνο έναν περιορισμένο τίτλο στο έδαφος που του έχει ανατεθεί και ότι το μέτρο των εξουσιών του είναι ό,τι είναι απαραίτητο για το σκοπό της εκτέλεσης της εντολής του. 'Τα δικαιώματα του εντολοδόχου, όπως και αυτά του κηδεμόνα, έχουν τη βάση τους στις υποχρεώσεις του· είναι εργαλεία που του έχουν δοθεί προκειμένου να επιτύχει το έργο που του έχει ανατεθεί· έχει όλα τα απαραίτητα εργαλεία για ένα τέτοιο σκοπό, αλλά μόνο αυτά'». ⁶⁴⁵

Το Σύστημα των Εντολών της ΚτΕ αντικατεστάθη μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου από το Διεθνές Σύστημα Κηδεμονίας του ΟΗΕ, στη βάση των Κεφαλαίων XII και XIII του Χάρτη. Το νέο σύστημα διέκρινε δύο κατηγορίες κηδεμονευομένων εδαφών, αναλόγως του εάν τελούσαν υπό την εξουσία της ΓΣ ή του ΣΑ (στρατηγικές ζώνες). Παρά τις διαφορές τους, τα δύο συστήματα είχαν τους ίδιους γενικούς στόχους: ειδικότερα, την ενθάρρυνση «της ευημερίας και της ανάπτυξης» ⁶⁴⁶ καθώς και «της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής προόδου και της μορφωτικής ανάπτυξης» ⁶⁴⁷ των κατοίκων των διαφόρων περιοχών, όπως επίσης και «την προοδευτική τους εξέλιξη προς την αυτοδιοίκηση ή την ανεξαρτησία», ⁶⁴⁸ ενώ εμπεριείχαν απόρριψη της προσάρτησης των αποικιακών εδαφών που ανήκαν στους ηττημένους των μεγάλων πολέμων. Προπαντός, όμως, όπως επανειλημμένως επιβεβαίωσε το ΔΔ, ⁶⁴⁹ το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των λαών εφαρμόστηκε και στα υπό εντολή και στα υπό κηδεμονία εδάφη, καθιστώντας τα την πρώτη διακριτή κατηγορία δικαιούχων του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση.

Οι εντολές και οι κηδεμονίες εγκαθιδρύονταν με μια σειρά διεθνών συμφωνιών. Οι λεπτομέρειες της διοίκησης τους είναι πλέον ιστορικής σημασίας. ⁶⁵⁰ Η σχετική, πάντως, διεθνής πρακτική φανερώνει ότι τα εδάφη αυτά διέθεταν νομική προσωπικότητα. Υπέρ της θέσης αυτής

⁶⁴⁵ *Ibid.* Separate Opinion by Sir Arnold McNair, ICJ Rep (1950), 150, όπου γίνεται αναφορά στον Brierly, J.L., "Trusts and Mandates", *10 BYIL* (1929), 217-219.

⁶⁴⁶ Covenant of the League of Nations, 28 April 1919, Article 22.

⁶⁴⁷ Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice, San Francisco, 1945, Article 76 (b).

⁶⁴⁸ *Ibid.* Διευκρινίζεται ότι αυτός ο στόχος υponοείτο μόνο στο Σύμφωνο της ΚτΕ.

⁶⁴⁹ ICJ, *Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276* (1970), 21 June 1971, Advisory Opinion, ICJ Rep (1971), 31, §52· ICJ, *Western Sahara*, 16 October 1975, Advisory Opinion, ICJ Rep (1975), 31-33.

⁶⁵⁰ Βλ. γενικά Duncan, H., *Mandates, Dependences and Trusteeship*, 1948· Chowdhuri, R., *International Mandates and Trusteeship Systems; A Comparative Study*, 1955· Thullen, G., *Problems of the Trusteeship System. A Study of Political Behaviour in the United Nations*, 1956· Toussaint, C., *The Trusteeship System of the United Nations*, 1956.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

συγκλίνει ένα ψήφισμα του 1931 του Ινστιτούτου Διεθνούς Δικαίου, το οποίο περιέγραφε τα εδάφη υπό εντολή ως υποκείμενα του διεθνούς δικαίου.⁶⁵¹ Επιπροσθέτως, το ΔΔ αναφέρθηκε στο «*διεθνές καθεστώς*» τους, ξεχωριστό και διακριτό από εκείνο της εντολοδόχου δύναμης,⁶⁵² και, πιο συγκεκριμένα, στο «*δικαίωμα του πληθυσμού να διοικείται το έδαφος σύμφωνα με την εντολή*», καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η εντολή εξακολουθούσε να υφίσταται παρά τη διάλυση της ΚτΕ.⁶⁵³ Επιπλέον, όπως είδαμε, η αυτοδιάθεση θεωρείτο νόμιμο δικαίωμα των λαών τόσο των υπό εντολή όσο και των υπό κηδεμονία εδαφών.

Το σύστημα των εντολών και, ακολούθως, της κηδεμονίας συνιστά ένα μεγάλο κεφάλαιο στη διοίκηση εδαφών υπό την αιγίδα της διεθνούς κοινότητας. Όσον αφορά στον τερματισμό των εντολών, έχουμε να παρατηρήσουμε ότι, όσες από αυτές δεν ανεξαρτητοποιήθηκαν πριν από τη διάλυση της ΚτΕ, μεταφέρθηκαν στο διεθνές σύστημα κηδεμονίας.⁶⁵⁴ Λιγότερο προβληματική υπήρξε η λήξη των κηδεμονιών, όντας ως επί το πλείστον ομαλή διαδικασία. Κάθε κηδεμονία τερματίστηκε με συμφωνία μεταξύ της ΓΣ και της διοικούσας δύναμης, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων μάλιστα κατόπιν της διενέργειας δημοψηφίσματος υπό τη σκέπη των ΗΕ.⁶⁵⁵ Το Συμβούλιο Κηδεμονίας των ΗΕ ανέστειλε τη λειτουργία του την 1^η Νοεμβρίου 1994,⁶⁵⁶ ένα μήνα μετά την ανεξαρτητοποίηση του Παλάου -που αποτελούσε και την τελευταία εναπομείνασα κηδεμονομένη περιοχή των ΗΕ. Οι αντιπαραθέσεις για τον τερματισμό των εντολών για τη Νοτιο-Δυτική Αφρική και την Παλαιστίνη και την κηδεμονία των Νήσων του Ειρηνικού («στρατηγική» κηδεμονία)⁶⁵⁷ προσφέρουν επίκαιρα διδάγματα. Επιπλέον, υπήρξαν

⁶⁵¹ 26 *AJIL* (1932), 87, 91, Res VI.

⁶⁵² ICJ, *International Status of South-West Africa*, 11 July 1950, Advisory Opinion, ICJ Rep (1950), 131-132.

⁶⁵³ *Ibid.* 134-135. Πιο επιφυλακτικοί ήταν οι δικαστές McNair & Read στις ξεχωριστές τους γνώμες: *ibid.* 158, 169.

⁶⁵⁴ Η διευθέτηση αυτή δεν εγκρίθηκε από το Συμβούλιο της ΚτΕ, αν και η Συνέλευση της τελευταίας «έλαβε γνώση» του νέου συστήματος. Assembly Resolution of 17 April 1946, LNOJ Sp. Supp. No 194, 254. Είναι γεγονός ότι, ούτε οι συμφωνίες των εντολών, αλλά ούτε και το Άρθρο 22 του Συμφώνου της ΚτΕ περιείχαν ρητή πρόβλεψη περί του τερματισμού των εντολών, αν και το Άρθρο 22 όριζε ότι «ο βαθμός της εξουσίας, του ελέγχου ή της διοίκησης που θα ασκείται από τον εντολοδόχο, θα πρέπει, εάν δεν έχει προηγουμένως συμφωνηθεί από τα μέλη της Κοινωνίας, να καθορίζεται ρητώς σε κάθε περίπτωση από το Συμβούλιο». Η αποδοχή των νέων ρυθμίσεων ανήκε στην αρμοδιότητα της ΓΣ του ΟΗΕ σε συνεννόηση με τον εντολοδόχο. Σύμφωνα με τις προβλέψεις του Άρθρου 79 του Χάρτη των ΗΕ: «Οι όροι της κηδεμονίας για κάθε περιοχή που θα υπάγεται στο σύστημα κηδεμονίας, καθώς και κάθε αλλαγή ή τροποποίησή τους, θα συμφωνούνται από τα αμέσως ενδιαφερόμενα κράτη στα οποία συμπεριλαμβάνεται και η εντολοδόχος δύναμη, προκειμένου για τις περιοχές που βρίσκονται υπό εντολή Μέλους των Ηνωμένων Εθνών, και θα επικυρώνονται σύμφωνα με τις διατάξεις των Άρθρων 83 και 85», ενώ το Άρθρο 85 §1 όριζε τα εξής: «Τα σχετικά με τις συμφωνίες κηδεμονίας καθήκοντα των Ηνωμένων Εθνών, για όλες τις ζώνες που δε χαρακτηρίζονται στρατηγικές, στα οποία περιλαμβάνεται και η έγκριση των όρων των συμφωνιών κηδεμονίας και της αλλαγής ή τροποποίησής τους, θα ασκούνται από τη ΓΣ». Η εγκυρότητα της μετάβασης αυτής και της μεταφοράς των εδαφών από το σύστημα των εντολών στο διεθνές σύστημα κηδεμονίας ουδέποτε αμφισβητήθηκε.

⁶⁵⁵ Toussaint, C., 1956, *op. cit.*, *supra* note 650, 125-142· Whiteman, M.M., *Digest of International Law*, Vol I, 897-911 & Vol XIII, 679-690.

⁶⁵⁶ Με Ψήφισμά του της 25^{ης} Μαΐου 1994, το Συμβούλιο Κηδεμονίας των ΗΕ τροποποίησε τους κανόνες διαδικασίας του προκειμένου να εγκαταλείψει την υποχρέωση ετήσιας συνόδου και συμφώνησε να συνέρχεται περιστασιακά όταν κάτι τέτοιο απαιτείται είτε με δική του απόφαση ή του Προέδρου του είτε κατόπιν σχετικού αιτήματος της πλειοψηφίας των μελών της ΓΣ ή του ΣΑ.

⁶⁵⁷ Σύμφωνα με το Άρθρο 82 του Χάρτη των ΗΕ: «Σε κάθε συμφωνία κηδεμονίας μπορεί να καθορίζεται μία ή περισσότερες στρατηγικές ζώνες που μπορεί να περιλαμβάνουν μέρος ή το σύνολο της κηδεμονομένης περιοχής για την οποία ισχύει η συμφωνία, χωρίς αυτό να θίγει καμιά ειδική συμφωνία ή συμφωνίες που έγιναν σύμφωνα με το

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

και δύο περιπτώσεις προσφυγών στο ΔΔ για κακοδιοίκηση εδαφών υπό κηδεμονία -η μία εκ των οποίων κρίθηκε παραδεκτή.⁶⁵⁸

Έχει προταθεί κατά καιρούς ότι το σύστημα κηδεμονίας θα μπορούσε να προσαρμοστεί προκειμένου να αντιμετωπίσει σύγχρονες περιπτώσεις εδαφών των οποίων η διοίκηση μπορεί να χρειάζεται ένα βαθμό διεθνούς συμμετοχής, περιλαμβανομένων των λεγόμενων «αποτυχημένων κρατών» (“*failed states*”),⁶⁵⁹ προβληματική που θα εξεταστεί σε επόμενη ενότητα. Η ενδεχόμενη αναθεώρηση και επανενεργοποίηση των Κεφαλαίων XII και XIII του Χάρτη των ΗΕ θα μπορούσε να περιλαμβάνει και την αναδιάρθρωση κρατών ύστερα από μεγάλες συγκρούσεις. Ωστόσο, παρόμοιες ρυθμίσεις -όπως συνέβη, για παράδειγμα, στις περιπτώσεις της Καμπότζης,⁶⁶⁰ της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης,⁶⁶¹ του Ανατολικού Τιμόρ-⁶⁶² έχουν μέχρι στιγμής *ad hoc* χαρακτήρα. Αναμφισβήτητα, η διεθνής κοινότητα βρίσκεται εις αναζήτηση ενός ικανοποιητικού μοντέλου για την αναδόμηση κρατών και, παρόλο που η ιδέα της κηδεμονίας εξακολουθεί να έχει κάποια απήχηση, εμπεριέχει μία μείζονα νομική δυσκολία: ο Χάρτης δεν προβλέπει ότι ένα κράτος-μέλος των ΗΕ μπορεί να τεθεί υπό κηδεμονία.⁶⁶³ Μάλιστα, ο ΓΓ των ΗΕ είχε προτείνει την ανάκληση των Κεφαλαίων XII και XIII του Χάρτη.⁶⁶⁴ Παρά ταύτα, η Μάλτα, σε απάντηση της πρότασης του ΓΓ, προέταξε την αναθεώρηση του ρόλου του Συμβουλίου Κηδεμονίας, με το επιχείρημα ότι θα μπορούσαν να του ανατεθούν νέες αρμοδιότητες, όπως η περιβαλλοντική επιστασία και η διαχείριση της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας -με έμφαση στο διάστημα και το θαλάσσιο και ωκεάνιο βυθό και το υπέδαφός του κάτω από τα διεθνή ύδατα.⁶⁶⁵ Μοιρασμένες υπήρξαν οι αντιδράσεις των κρατών-μελών του οργανισμού, με την πλάστιγγα να γέρνει υπέρ της πρότασης του ΓΓ.⁶⁶⁶ Η δυσκολία, ωστόσο, της

Άρθρο 43». Ακολούθως, το Άρθρο 83 §1 προέβλεπε ότι: «Όλα τα σχετικά με τις στρατηγικές ζώνες καθήκοντα των Ηνωμένων Εθνών, στα οποία περιλαμβάνεται και έγκριση των όρων των συμφωνιών κηδεμονίας καθώς και της ενδεχόμενης αλλαγής ή τροποποίησής τους, θα ασκούνται από το Συμβούλιο Ασφαλείας». Περισσότερα για τη διάσπαση της -υπό αμερικανική διοίκηση- κηδεμονίας των Νήσων του Ειρηνικού στα Ομόσπονδα Κράτη της Μικρονησίας, τη Δημοκρατία των Νήσων Μάρσαλ, την Κοινοπολιτεία των Βορείων Μαριανών Νήσων και το Παλάου (και τα τέσσερα συνδεδεμένα με τις ΗΠΑ), Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 581-584.

⁶⁵⁸ ICJ, *Certain Phosphate Lands in Nauru (Nauru v. Australia)*, Judgment, Preliminary Objections, 26 June 1992, ICJ Rep (1992), 240-269. Αντιθέτως, η αξίωση που ήγειρε η Δημοκρατία του Καμερούν εναντίον του Ηνωμένου Βασιλείου για κακοδιοίκηση κρίθηκε απαράδεκτη: ICJ, *Case Concerning the Northern Cameroons (Cameroon v. United Kingdom)*, Judgment, Preliminary Objections, 2 December 1963, ICJ Rep (1963), 15-40.

⁶⁵⁹ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 567.

⁶⁶⁰ Agreement on a Comprehensive Political Settlement of the Conflict in Cambodia, 23 October 1991, 31 ILM (1992), 183; SC Res S/RES/668, 20 September 1990.

⁶⁶¹ General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, Dayton, 14 December 1995, 35 ILM (1996), 75; SC Res S/RES/1031, 15 December 1995.

⁶⁶² SC Res S/RES/1264, 15 September 1999.

⁶⁶³ Σύμφωνα με το Άρθρο 78 του Χάρτη των ΗΕ: «Το σύστημα κηδεμονίας δε θα εφαρμόζεται σε περιοχές που έχουν γίνει Μέλη των Ηνωμένων Εθνών, εφόσον οι μεταξύ των Μελών σχέσεις πρέπει να βασίζονται στο σεβασμό της κυρίαρχης ισότητας».

⁶⁶⁴ Report of the Secretary-General on the Work of the Organization, 2 September 1994, GAOR, Supp 1, A/49/1, §46; Report of the Secretary-General on the Work of the Organization, 22 August 1995, GAOR, A/50/1, §69.

⁶⁶⁵ UN Docs, GAOR, A/50/142, 6 June 1995.

⁶⁶⁶ Review of the Role of the Trusteeship Council: Report of the Secretary-General, 1 August 1996, UN Doc A/50/1011.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

αναθεώρησης του Χάρτη των ΗΕ δυνάμει του Άρθρου 108 καθιστά έργο τιτάνιο την οποιαδήποτε τροποποίηση αυτού.

3.1.2 Οι μη-αυτοδιοικούμενες περιοχές υπό το Κεφάλαιο XI του Χάρτη των ΗΕ

Όπως είχε επισημάνει πολύ εύστοχα ο δικαστής Dillard το 1975: «*Είναι οι άνθρωποι που πρέπει να καθορίζουν την τύχη του εδάφους και όχι το έδαφος την τύχη των ανθρώπων*».⁶⁶⁷ Πριν από το 1945, υπήρχε πράγματι πολύ μικρό διεθνές ενδιαφέρον γύρω από τα αποικιακά ζητήματα και ακόμα μικρότερο αναφορικά με την πρόοδο των αποικιακών λαών προς την αυτοδιοίκηση. Αυτό άλλαξε, όπως αναλύθηκε ανωτέρω, με την εγκαθίδρυση του συστήματος των εντολών και αργότερα του συστήματος της κηδεμονίας, τα οποία προέβλεπαν τη σταδιακή εξέλιξη προς την ανεξαρτησία ή την αυτοδιοίκηση ορισμένων αποικιακών εδαφών, έχοντας όμως περιορισμένο πεδίο εφαρμογής. Εν τούτοις, η Διάσκεψη του Σαν Φρανσίσκο μερίμνησε ιδιαίτερος για τα αποικιακά εδάφη ενσωματώνοντας πιο εκτεταμένες διατάξεις στο Κεφάλαιο XI του Χάρτη και συγκεκριμένα στα Άρθρα 73 και 74 αυτού, επιχειρώντας να εφαρμόσει παρεμφερείς ιδέες με εκείνες του Άρθρου 22 του Συμφώνου της ΚτΕ σε μια πολύ ευρύτερη κατηγορία εδαφους.

Ειδικότερα, το Κεφάλαιο XI του Χάρτη των ΗΕ τιτλοφορείται «*Διακήρυξη που αφορά Μη Αυτόνομες Περιοχές*» και περιλαμβάνει δύο μόνο άρθρα. Βάσει του Άρθρου 73: «*Τα Μέλη των Ηνωμένων Εθνών, που έχουν ή αναλαμβάνουν την ευθύνη να διοικούν περιοχές που οι λαοί τους δεν έχουν ακόμη επιτύχει πλήρη αυτοδιοίκηση, αναγνωρίζουν την αρχή ότι προέχουν τα συμφέροντα των κατοίκων αυτών των περιοχών και δέχονται ως ιερή αποστολή την υποχρέωση να προωθήσουν όσο γίνεται περισσότερο, μέσα στο σύστημα της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας που καθιερώνεται με το Χάρτη αυτόν, την ευημερία των κατοίκων αυτών των περιοχών...*». Προς το σκοπό αυτό, άλλωστε, προβλεπόταν η ανάληψη περαιτέρω υποχρεώσεων όσον αφορά: α) στην εξασφάλιση της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής προόδου, καθώς και της μορφωτικής αναπτύξεως και της δίκαιης μεταχείρισης των ενδιαφερομένων λαών, β) στην ανάπτυξη της ικανότητας των τελευταίων για αυτοδιοίκηση και την προοδευτική ανάπτυξη των ελεύθερων πολιτικών θεσμών τους, σύμφωνα με τις ειδικές συνθήκες που επικρατούν σε κάθε περιοχή και στον πληθυσμό της, γ) στην ενίσχυση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, δ) στην προώθηση εποικοδομητικών μέτρων αναπτύξεως, την ενθάρρυνση της έρευνας και της συνεργασίας και ε) στην τακτική υποβολή στο ΓΓ στατιστικών και άλλων πληροφοριών τεχνικής φύσεως. Η γενική γλώσσα του Άρθρου 73 οδήγησε σε αμφιλεγόμενες πρακτικές, καθώς τα περισσότερα κράτη-μέλη των ΗΕ υιοθέτησαν ευρείες ερμηνείες του Κεφαλαίου XI, μέσω του οποίου επεξέτειναν και ανέπτυξαν τη λειτουργία της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών.

⁶⁶⁷ ICJ, *Western Sahara*, 16 October 1975, Advisory Opinion, Separate Opinion of Judge Dillard, ICJ Rep (1975), 122.

Στο δρόμο που χάραξε το Κεφάλαιο XI του Χάρτη, ακολούθησε στη συνέχεια και η Διακήρυξη για τη Χορήγηση Ανεξαρτησίας στις Αποικιακές Χώρες και Λαούς, η οποία, όπως και ορισμένα άλλα Ψηφίσματα της ΓΣ, έχουν αποκτήσει στην πράξη οιονεί-συμβατικό καθεστώς.⁶⁶⁸ Εξάλλου, η παράγραφος 7 της Διακήρυξης την κατατάσσει στο ίδιο επίπεδο με το Χάρτη των ΗΕ και την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Η Διακήρυξη 1514 του 1960 απευθύνεται σε όλες «τις Κηδεμονίες και τις Μη-Αυτοδιοικούμενες Περιοχές» καθώς και σε «όλα τα υπόλοιπα εδάφη που δεν έχουν ακόμη επιτύχει την ανεξαρτησία τους» (§5), επομένως πηγάζει εν μέρει από τα Κεφάλαια XI και XII του Χάρτη των ΗΕ και εν μέρει από το εθνικό δικαίωμα της αυτοδιάθεσης. Εμπεριέχει, μεταξύ άλλων, τις ακόλουθες επιταγές: «η υποβολή των λαών σε ξένη υποδούλωση, ηγεμονία και εκμετάλλευση συνιστά άρνηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου, είναι αντίθετη με το Χάρτη των ΗΕ και αποτελεί εμπόδιο για την προαγωγή της παγκόσμιας ειρήνης και συνεργασίας [...] η ανεπάρκεια της πολιτικής, οικονομικής, κοινωνικής ή εκπαιδευτικής ετοιμότητας δε θα πρέπει ποτέ να χρησιμεύει ως πρόσχημα για την καθυστέρηση της ανεξαρτησίας [...] θα πρέπει να ληφθούν άμεσα μέτρα στις Κηδεμονίες και τις Μη-Αυτοδιοικούμενες Περιοχές προκειμένου να μεταβιβασθούν όλες οι εξουσίες στους λαούς των περιοχών αυτών, χωρίς όρους ή επιφυλάξεις, σύμφωνα με την ελεύθερα εκπεφρασμένη βούληση και επιθυμία τους, χωρίς καμία διάκριση ως προς τη φυλή, το θρήσκευμα ή το χρώμα, έτσι ώστε να μπορέσουν να απολαύσουν πλήρη ανεξαρτησία ή ελευθερία [...] κάθε προσπάθεια που έχει ως στόχο τη μερική ή ολική διάσπαση της εθνικής ενότητας και της εδαφικής ακεραιότητας μιας χώρας είναι ασυμβίβαστη με τους σκοπούς και τις αρχές του Χάρτη...».

Σχεδόν ταυτόχρονα, το Ψήφισμα 1541 της ΓΣ προσδιόρισε ότι μία μη-αυτοδιοικούμενη περιοχή μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει επιτύχει πλήρως την αυτοδιοίκησή της μέσω: α) της ανάδυσής της ως ανεξάρτητο και κυρίαρχο κράτος, β) της ελεύθερης σύνδεσης με ένα ανεξάρτητο κράτος ή γ) της ενσωμάτωσης με ένα ανεξάρτητο κράτος.⁶⁶⁹

Το ΔΔ επικρότησε την πρακτική των ΗΕ τονίζοντας ότι: «οι έννοιες που ενσωματώθηκαν στο Άρθρο 22 του Συμφώνου [της ΚτΕ] - 'οι επίπονες συνθήκες του σύγχρονου κόσμου' και 'η ευημερία και η ανάπτυξη' των ενδιαφερομένων λαών- δεν ήσαν στατικές, αλλά ήσαν εξ' ορισμού εξελικτικές, όπως, επίσης, και η έννοια της 'ιερής αποστολής'. Τα μέρη του Συμφώνου θα πρέπει, κατά συνέπεια, να θεωρείται ότι τις είχαν αποδεχτεί ως τέτοιες. Αυτός είναι ο λόγος, βλέποντας τους θεσμούς του 1919, που το Δικαστήριο πρέπει να λάβει υπ' όψιν τις αλλαγές που έχουν επέλθει

⁶⁶⁸ GA Res A/RES/1514 (XV) της 14^{ης} Δεκεμβρίου 1960, που υιοθετήθηκε με 89 ψήφους υπέρ, έναντι 0 κατά και 9 αποχών: Αυστραλία, Βέλγιο, Γαλλία, Δομινικανή Δημοκρατία, Ηνωμένο Βασίλειο, ΗΠΑ, Ισπανία, Νότια Αφρική, Πορτογαλία. Για τη σχετική πρακτική σε συνέχεια της εν λόγω Διακήρυξης, βλ. UN Repertory, Supp III, Vol 3, §302-§348. Επίσης, βλ. Asamoah, O.Y., *The Legal Significance of the Declarations of the General Assembly of the United Nations*, 1966, 163 και Simma, B. (ed.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*, 2002, 1089.

⁶⁶⁹ GA Res A/RES/1541 (XV), 15 December 1960, Annex, Principle VI.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

στον επιγεγόμενο μισό αιώνα, και η ερμηνεία του δεν μπορεί να μείνει ανεπηρέαστη από τη μετέπειτα εξέλιξη του δικαίου μέσω του Χάρτη των ΗΕ και μέσω του εθνικού δικαίου». ⁶⁷⁰

Κατ' αρχάς, όσον αφορά στο πεδίο εφαρμογής του Κεφαλαίου XI του Χάρτη των ΗΕ, πρέπει να επισημανθεί ότι εφαρμόζεται αποκλειστικά σε καθορισμένα εδάφη των οποίων οι λαοί ως σύνολο δεν έχουν επιτύχει ακόμη την πλήρη αυτοδιοίκησή τους, γεγονός το οποίο αποκλείει εκ των προτέρων τις μειονοτικές ομάδες. Ακόμη, το Άρθρο 74 του Χάρτη προχωρά σε σαφή διάκριση μεταξύ των περιοχών στις οποίες έχει εφαρμογή το Κεφάλαιο XI και των μητροπολιτικών εδαφών των κρατών-μελών των ΗΕ, υπονοώντας ότι τα δεύτερα αποκλείονται από το πεδίο εφαρμογής του Κεφαλαίου XI. ⁶⁷¹ Η κρατούσα και πιο περιοριστική άποψη είναι ότι το Κεφάλαιο XI προορίζεται για να εφαρμοστεί μόνο σε «εδάφη τα οποία ήσαν τότε γνωστά ως αποικιακού τύπου». ⁶⁷² Ειδικότερα, «*prima facie* υπάρχει μια υποχρέωση διαβίβασης πληροφοριών αναφορικά με μία περιοχή η οποία είναι γεωγραφικά διαχωρισμένη και διακριτή εθνικά και/ή πολιτισμικά από τη χώρα που τη διοικεί». ⁶⁷³ Συνεπώς, «από τη στιγμή που έχει διαπιστωθεί ότι μια τέτοια *prima facie* περίπτωση γεωγραφικής και εθνικής ή πολιτισμικής διακριτότητας υφίσταται, μπορούν τότε να ληφθούν υπ' όψιν και άλλα στοιχεία. Τα πρόσθετα αυτά στοιχεία μπορεί να είναι, *inter alia*, διοικητικής, πολιτικής, δικαστικής, οικονομικής ή ιστορικής φύσεως. Εάν επηρεάζουν τη σχέση μεταξύ του μητροπολιτικού κράτους και του ενδιαφερομένου εδάφους εις τρόπον ώστε να θέτουν αυθαιρέτως το τελευταίο σε θέση ή καθεστώς υποταγής, υποστηρίζουν την πιθανότητα ότι υπάρχει υποχρέωση διαβίβασης πληροφοριών υπό το Άρθρο 73 (ε) του Χάρτη». ⁶⁷⁴

Είναι αλήθεια ότι ο Χάρτης προβλέπει μεγαλύτερο βαθμό διεθνούς εποπτείας για τις κηδεμονίες σε σχέση με τις μη-αυτοδιοικούμενες περιοχές, όπου το περιθώριο δράσης της διοικούσας δύναμης είναι σαφώς ευρύτερο. ⁶⁷⁵ Στην πράξη, βέβαια, ακόμα και αναφορικά με την εποπτεία, τα δύο καθεστώτα έτειναν να συγχέονται από τη σχετική δράση της ΓΣ. Πάντως, οι διοικούσες δυνάμεις είχαν πολύ περισσότερη ελευθερία ως προς τον τερματισμό του μη-αυτόνομου καθεστώτος, παρότι μιας κηδεμονίας. Η άποψη ότι το Κεφάλαιο XI δεν επηρεάζει τον εδαφικό τίτλο επιβεβαιώθηκε στην υπόθεση της *Δυτικής Σαχάρα*, όπου το Δικαστήριο έκρινε

⁶⁷⁰ ICJ, *Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970)*, 21 June 1971, Advisory Opinion, ICJ Rep (1971), 31, §53.

⁶⁷¹ Εν τούτοις, στην πράξη είναι πολύ δύσκολο να διακρίνει κανείς ανάμεσα στα εδάφη που αποτελούν και σε εκείνα που δεν αποτελούν τμήμα του μητροπολιτικού κράτους, αφ' ης στιγμής οι λαοί και των δύο μπορεί στην πραγματικότητα να μην είναι αυτοδιοικούμενοι. Ο όρος «μητροπολιτικός» δεν είναι ξεκάθαρος· αναφέρεται μάλλον στην ιστορία της εξεταζόμενης περιοχής ως τμήματος ενός κράτους, καθώς και στη γεωγραφική γειτνίασή της με το υπόλοιπο κράτος. Για μια ανασκόπηση της σχετικής πρακτικής, βλ. Christakis, T., *Le Droit à l'Autodétermination en dehors des Situations de Décolonisation*, 1999.

⁶⁷² GA Res A/RES/1541 (XV), 15 December 1960, Annex: Principles which should guide Members in determining whether or not an obligation exists to transmit the information called for in Article 73e of the Charter, Principle I.

⁶⁷³ *Ibid.* Principle IV.

⁶⁷⁴ *Ibid.* Principle V.

⁶⁷⁵ Jennings, R.Y., 1963, *op. cit.*, *supra* note 83, 78-87.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

ότι το αίτημα γύρω από το μελλοντικό καθεστώς μιας μη-αυτοδιοικούμενης περιοχής δεν αφορούσε «στα υφιστάμενα εδαφικά δικαιώματα ή την κυριαρχία επί του εδάφους»,⁶⁷⁶ πράγμα το οποίο επαναβεβαιώθηκε και σε μεταγενέστερες αποφάσεις.⁶⁷⁷

Η Διακήρυξη 2625(XXV) της ΓΣ για τις Φιλικές Σχέσεις και τη Συνεργασία των Κρατών της 24^{ης} Οκτωβρίου 1974 τονίζει *inter alia*: «Το έδαφος μιας αποικίας ή άλλης Μη-Αυτοδιοικούμενης Περιοχής έχει, κατά το Χάρτη, ξεχωριστό και διακριτό καθεστώς από το έδαφος του κράτους που τη διοικεί· και αυτό το ξεχωριστό και διακριτό καθεστώς κατά το Χάρτη θα πρέπει να υπάρχει έως ότου ο λαός της αποικίας ή της Μη-Αυτοδιοικούμενης Περιοχής ασκήσει το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση σύμφωνα με το Χάρτη και ιδίως τους σκοπούς και τις αρχές του». Επομένως, συνάγεται το συμπέρασμα ότι ο λαός μιας περιοχής που εμπίπτει στο Κεφάλαιο XI απολαμβάνει ένα ξεχωριστό νομικό καθεστώς και ένα βαθμό διεθνούς προσωπικότητας.

Το εύρος του Κεφαλαίου XI καθορίστηκε στην πράξη από τη ΓΣ των ΗΕ σε συνεννόηση με τη διοικούσα δύναμη, με την επιφύλαξη όμως μονομερούς δράσης της ΓΣ. Περισσότερες από 80 πρώην αποικίες απέκτησαν την ανεξαρτησία τους μετά τη δημιουργία των ΗΕ.⁶⁷⁸ Προκειμένου να προσδώσει θεσμική βάση στα ζητήματα της αποαποικιοποίησης, η ΓΣ συνέστησε το 1961 μια Ειδική Επιτροπή με εντολή την εποπτεία της εφαρμογής της Διακήρυξης 1514 για τη Χορήγηση Ανεξαρτησίας στις Αποικιακές Χώρες και Λαούς, ευρύτερα γνωστή ως Επιτροπή των 24.⁶⁷⁹ Προς το παρόν, 17 συνολικά μη-αυτοδιοικούμενες περιοχές εξακολουθούν να επιβιώνουν και περίπου 2 εκατομμύρια άνθρωποι αναμένουν να αποαποικιοποιηθούν.⁶⁸⁰ Συγκεκριμένα, οι περιοχές που παραμένουν υπό τη διοίκηση του Ηνωμένου Βασιλείου είναι: Anguilla, Bermuda, British Virgin Islands, Cayman Islands, Falkland Islands (Malvinas), Montserrat, St. Helena, Turks and Caicos Islands, Gibraltar, Pitcairn· υπό τη διοίκηση των ΗΠΑ: United States Virgin Islands, American Samoa, Guam· υπό τη διοίκηση της Γαλλίας: New Caledonia, French Polynesia·⁶⁸¹ υπό τη διοίκηση της Νέας Ζηλανδίας: Tokelau. Προσθέτουμε,

⁶⁷⁶ ICJ, *Western Sahara*, 16 October 1975, Advisory Opinion, ICJ Rep (1975), 28, §43.

⁶⁷⁷ ICJ, *Kasikili/Sedudu Island (Botswana/Namibia)*, 13 December 1999, Judgment, ICJ Rep (1999), 1045-1109.

⁶⁷⁸ GA Res A/RES/66 (I), 14 December 1946, όπου αναφέρονταν 72 περιοχές, υπό τη διοίκηση οκτώ διαφορετικών κρατών, για τις οποίες θα έπρεπε να υποβάλλονται πληροφορίες κατά το Άρθρο 73 (ε). Ακόμη, βλ. GA Res A/RES/1542 (XV), 15 December 1960, §1 –πορτογαλικές περιοχές, §5 –ισπανικές περιοχές. Για τις τελευταίες, βλ. επίσης UN Docs, GAOR, A/4785, Annex V, §37 ff και A/5078/Add.3. Το 1962, εν όψει της επικείμενης απόσχισης της Νότιας Ροδεσίας, η ΓΣ την ανακήρυξε μη-αυτοδιοικούμενη περιοχή, GA Res A/RES/1747 (XVI), 28 June 1962. Πολλές φορές η ΓΣ έδρασε παραπέμποντας στο Ψήφισμα 1541 (XV) σε σχέση με ορισμένα εδάφη: GA Res A/RES/2069 (XX), 16 December 1965 –Συγκυριαρχία των Νέων Εβρίδων· A/RES/2228 (XXI), 20 December 1966 –Γαλλική Σομαλιλάνδη· A/RES/3161 (XXVIII), 14 December 1973 –Κομόρες· A/RES/41/41[A], 2 December 1986 –Νέα Καληδονία.

⁶⁷⁹ GA Res A/RES/1654 (XVI), 27 November 1961. Αναλυτικά για τη λειτουργία και το έργο της Επιτροπής των 24, βλ. στον επίσημο διαδικτυακό της τόπο: <http://www.un.org/en/decolonization/specialcommittee.shtml>.

⁶⁸⁰ Για τις εναπομείνουσες μη-αυτοδιοικούμενες περιοχές, βλ. στον επίσημο δικτυακό τόπο The United Nations and Decolonization, Non-Self-Governing Territories: <http://www.un.org/en/decolonization/nonselvgovterritories.shtml>.

⁶⁸¹ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η επανεγγραφή από τη ΓΣ, στις 17 Μαΐου 2013, της Γαλλικής Πολυνησίας στον κατάλογο των ΗΕ με τις μη-αυτοδιοικούμενες περιοχές. Ειδικότερα, ενώ η διοικούσα δύναμη -Γαλλία- είχε εγγράψει τη Γαλλική Πολυνησία στον αρχικό κατάλογο των ΗΕ ως μη-αυτοδιοικούμενη περιοχή, σταμάτησε από

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

τέλος, και τη Δυτική Σαχάρα, την οποία διεκδικεί το Μαρόκο ύστερα από την αποχώρηση της Ισπανίας από την περιοχή το 1976 -ενώ εκκρεμεί διεθνές δημοψήφισμα από το 1991.⁶⁸²

Το αναφαίρετο δικαίωμα των λαών των μη-αυτοδιοικούμενων περιοχών στην αυτοδιάθεση, σύμφωνα με το Χάρτη των ΗΕ και το Ψήφισμα 1514 της ΓΣ, έχει επιβεβαιωθεί επανειλημμένως από τα αρμόδια όργανα των ΗΕ, ενώ η Επιτροπή των 24 έχει βεβαιώσει επίσης ότι στη διαδικασία της αποαποικιοποίησης δεν μπορεί να υπάρξει καμία εναλλακτική λύση για την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών, η οποία συνιστά θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα.⁶⁸³ Όπως, άλλωστε, υπογράμμισε το ΔΔ ήδη από το 1971 και επανέλαβε έκτοτε αρκετές φορές: «...η μετέπειτα ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου σε σχέση με τα μη-αυτοδιοικούμενα εδάφη, όπως κατοχυρώνονται στο Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, κατέστησε την αρχή της αυτοδιάθεσης εφαρμοστέα σε όλα τους».⁶⁸⁴

Όπως πολύ εύστοχα επεσήμανε ο Reisman: «Συγκριτικά με το σχετικά απεριόριστο χαρακτήρα της αυτοδιάθεσης, η αποαποικιοποίηση είναι πεπερασμένη με διάφορες έννοιες. Πρώτον, απευθύνεται μόνο σε εκείνες τις πολιτικές ρυθμίσεις που θεωρούνται 'αποικιακές'. Προφανώς, αυτός είναι ένας πολύ επιλεκτικός χαρακτηρισμός· η ανθρώπινη ιστορία έχει σημαδευτεί από τη μετακίνηση λαών με ένα μικρό περιθώριο ανωτερότητας στην οργάνωση ή την ευημερία (ή και στα δύο) σε περιοχές όπου οι κάτοικοι υποτάχθηκαν, απελάθηκαν ή εξοντώθηκαν. Η αποαποικιοποίηση είναι επίσης ακόμα πιο περιορισμένη προοπτικά. Οι αξιώσεις για αυτοδιάθεση μπορεί να συνεχίσουν αενάως· όταν όμως η σύγχρονη κατηγορία των αποικιοκρατών εξαλειφθεί, η διαδικασία της αποαποικιοποίησης θα τελειώσει. Πράγματι, υπάρχουν μόνο λίγα σημεία του πλανήτη που απομένουν ακόμη να αποαποικιοποιηθούν».⁶⁸⁵

το 1947 να παράσχει τις πληροφορίες που όφειλε δυνάμει του Άρθρου 73 (ε) του Κεφαλαίου XI του Χάρτη αναφορικά με την πρόοδο της περιοχής προς την αυτοδιοίκηση. Ακολούθως, περιέργως πώς, η Γαλλική Πολυνησία -όπως και η Νέα Καληδονία που επαναχαρακτήριστηκε μη-αυτοδιοικούμενη περιοχή το 1986- παραλήφθηκαν *de facto*, ήτοι άνευ σχετικού Ψηφίσματος της ΓΣ, από τον ανανεωμένο κατάλογο των ΗΕ του 1963. Το 2013, η ΓΣ βεβαίωσε «το αναφαίρετο δικαίωμα του λαού της Γαλλικής Πολυνησίας στην αυτοδιάθεση και την ανεξαρτησία σύμφωνα με το Κεφάλαιο XI του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και το Ψήφισμα 1514 (XV) της Γενικής Συνέλευσης», αναγνώρισε ότι «η Γαλλική Πολυνησία παραμένει μία μη-αυτοδιοικούμενη περιοχή κατά την έννοια του Χάρτη» και δήλωσε ότι «υπάρχει η υποχρέωση υπό το Άρθρο 73 ε του Χάρτη από τη μεριά της Κυβέρνησης της Γαλλίας, ως διοικούσας δύναμης της περιοχής, να διαβιβάζει πληροφορίες για τη Γαλλική Πολυνησία». Βλ. GA Res A/RES/67/265, 17 May 2013, §1. Στο ίδιο Ψήφισμα, η ΓΣ ζήτησε από την Κυβέρνηση της Γαλλίας «να εντείνει το διάλογο με τη Γαλλική Πολυνησία προκειμένου να διευκολύνει την ταχεία πρόοδο προς μία δίκαιη και αποτελεσματική διαδικασία αυτοδιάθεσης». *Ibid.* §3. Βλ., επιπροσθέτως, GA Res A/RES/68/93, 11 December 2013; A/RES/69/103, 5 December 2014 και A/AC.109/2014/19.

⁶⁸² Βλ. σχετικά S/RES/690, 29 April 1991. Αναλυτικά, βλ. κατωτέρω Κεφάλαιο 3, υποενότητα 3.9.2.

⁶⁸³ Report of the Special Committee on the Situation with regard to the Implementation of the Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples for 2014, GAOR, 69th session, supplement No 23, A/69/23, 15 July 2014, Draft Resolution VII, A-General, §1-§2.

⁶⁸⁴ ICJ, *Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970)*, 21 June 1971, Advisory Opinion, ICJ Rep (1971), 31, §52; *Western Sahara*, 16 October 1975, Advisory Opinion, ICJ Rep (1975), 31, §54; *East Timor (Portugal v. Australia)*, 30 June 1995, Judgment, ICJ Rep (1995), 102, §29, όπου το ΔΔ παραδέχτηκε τον *erga omnes* χαρακτήρα του δικαιώματος των λαών στην αυτοδιάθεση και *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, 9 July 2004, Advisory Opinion, ICJ Rep (2004), 171-172, §88.

⁶⁸⁵ Reisman, W.M., "The Struggle for the Falklands", 93: 2 *Yale LJ* (1983), 305.

3.1.3 Η παρακαταθήκη της ΚτΕ στη διεθνή διοίκηση εδαφών

Ο μηχανισμός της διεθνούς διοίκησης εδαφών εγκαινιάστηκε από την ΚτΕ αμέσως μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και εξελίχθηκε διαχρονικά έως τις μέρες μας, γνωρίζοντας τεράστια άνθηση από την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα. Η πρώτη φορά που απαντάται η τοποθέτηση εδαφών υπό τη διοίκηση ενός διεθνούς οργανισμού σε νομικό κείμενο, ήταν στη Συνθήκη Ειρήνης των Βερσαλλιών της 28^{ης} Ιουνίου 1919.⁶⁸⁶ Ειδικότερα, οι περιοχές του Saar (1920-1935), της Ελεύθερης Πόλης του Danzig (1920-1939) και του Memel (1924-1939) ετέθησαν υπό την προσωρινή διοίκηση της ΚτΕ. Μία ακόμα περίπτωση διεθνούς διοίκησης ήταν αυτή της Leticia (1933-1934), απόρροια μιας διαφοράς μεταξύ της Κολομβίας και του Περού, ενώ η Μικτή Επιτροπή για την Άνω Σιλεσία (1922-1937) θεωρείται μία από τις λίγες επιτυχίες ειρηνικής διευθέτησης διεθνούς εδαφικής διαφοράς από την ΚτΕ.

3.1.3.1 Saar (1920-1935)

Δυνάμει της Συνθήκης Ειρήνης των Βερσαλλιών, η οποία έθεσε τέλος στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, η Γερμανία εκχώρησε στη Γαλλία «σε πλήρη και απόλυτη κατοχή... τα ανθρακωρυχεία που βρίσκονται στη λεκάνη του Saar».⁶⁸⁷ Προς αποτροπή των εμφανών γαλλικών βλέψεων να προσαρτήσουν ολοκληρωτικά το εν λόγω έδαφος, ο προσωρινός διοικητικός έλεγχος μεταφέρθηκε στην ΚτΕ. Έτσι, η Γερμανία παραιτήθηκε «υπέρ της Κοινωνίας των Εθνών, με την ιδιότητα του θεματοφύλακα, από την κυβέρνηση της περιοχής».⁶⁸⁸ Οι ρυθμίσεις αυτές επρόκειτο να διαρκέσουν για δεκαπέντε χρόνια, με την πάροδο των οποίων προβλεπόταν η διεξαγωγή δημοψηφίσματος, όπου ο πληθυσμός θα καλούνταν να διαλέξει ανάμεσα σε τρεις δυνατές επιλογές: ένωση με τη Γαλλία, ένωση με τη Γερμανία ή συνέχιση του καθεστώτος που είχε εγκαθιδρύσει η Συνθήκη. Η άκρως ενδιαφέρουσα τρίτη επιλογή, η οποία θα απαιτούσε από τη Γερμανία να προβεί σε «τέτοια αποκήρυξη της κυριαρχίας της υπέρ της Κοινωνίας των Εθνών όπως η τελευταία μπορεί να κρίνει αναγκαία», παρέμεινε τελικώς υποθετική, αφού το διενεργηθέν δημοψήφισμα υποστήριξε με συντριπτική πλειοψηφία την ένωση με τη Γερμανία και η περιοχή μεταβιβάστηκε εκ νέου στο γερμανικό έλεγχο το 1935.⁶⁸⁹

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η περιοχή του Saar ετέθη υπό γαλλική στρατιωτική κατοχή. Μετά από νέο δημοψήφισμα, έγινε ένα από τα ομόσπονδα κρατίδια (Saarland) της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας την 1^η Ιανουαρίου 1957. Το ιδιότυπο καθεστώς του Saar χρήζει ιδιαίτερης μνείας, καθότι ουσιαστικά ανέλυσε την κυριαρχία σε τρία διακριτά

⁶⁸⁶ Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Germany, Versailles, 28 June 1919, 1: 34 LNTS.

⁶⁸⁷ *Ibid.* Treaty of Versailles, 1919, Article 45.

⁶⁸⁸ *Ibid.* Article 49.

⁶⁸⁹ *Ibid.* Annex to Part III, §IV (μετά το Άρθρο 50), §34-§35. Για το δημοψήφισμα στην περιοχή του Saar, βλ. λεπτομερώς Walters, F.P., Vol II, 1952, *op. cit.*, *supra* note 91, 586-598.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

στοιχεία:⁶⁹⁰ τον επίσημο τίτλο, που διατήρησε η Γερμανία· τα αποκλειστικά δικαιώματα εκμετάλλευσης, που χορηγήθηκαν στη Γαλλία· την κυβερνητική εξουσία, που εναποτέθηκε στην ΚτΕ και κατόπιν, μέσω του δημοψηφίσματος, στον ίδιο τον πληθυσμό.

3.1.3.2 Ελεύθερη Πόλη του Danzig (1920-1939)

Οι ρίζες του διεθνοποιημένου καθεστώτος του Danzig (νυν Gdańsk) ανάγονται στα «14 Σημεία» του Woodrow Wilson, όπου ο αμερικανός Πρόεδρος είχε προτείνει τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου πολωνικού κράτους το οποίο θα περιελάμβανε «αμιγώς πολωνικούς πληθυσμούς» και στο οποίο θα εξασφαλιζόταν «ελεύθερη και ασφαλής πρόσβαση στη θάλασσα».⁶⁹¹ Κατά τη διάρκεια της Συνδιάσκεψης Ειρήνης των Παρισίων, οι πολωνοί διαπραγματευτές κατέστησαν σαφές ότι η πρόσβαση στη θάλασσα θα έπρεπε να επιτευχθεί μέσα από την προσάρτηση του Danzig, πρόταση που έτυχε επιφυλακτικής αντιμετώπισης από τους συμμάχους, λόγω του συντριπτικά γερμανικού πληθυσμού της περιοχής. Η συμβιβαστική λύση που βρέθηκε ήταν η διασφάλιση της πρόσβασης στη θάλασσα για την Πολωνία μέσω του Danzig, το οποίο αποκόπηκε από τη Γερμανία που παραιτήθηκε από όλα τα δικαιώματα και τους τίτλους επί του λεγόμενου διαδρόμου του Danzig υπέρ των Συμμαχικών Δυνάμεων, αλλά ο γερμανικός χαρακτήρας του τελευταίου διαφυλασσόταν με την εγκαθίδρυση του καθεστώτος της «Ελεύθερης Πόλης» υπό την προστασία της ΚτΕ.⁶⁹²

Κατά τις προβλέψεις του Άρθρου 103 της Συνθήκης των Βερσαλλιών, καταρτίστηκε ένα Σύνταγμα της Ελεύθερης Πόλης του Danzig από τους επ' αυτού εξουσιοδοτημένους τοπικούς αντιπροσώπους, σε συμφωνία με έναν Ύπατο Αρμοστή διορισμένο από την ΚτΕ και ετέθη υπό την εγγύηση της τελευταίας. Οι διοικητικές εξουσίες χορηγήθηκαν πρωτίστως στις αρχές της Ελεύθερης Πόλης, όμως, η Πολωνία απολάμβανε σημαντικές εσωτερικές αρμοδιότητες -όπως, για παράδειγμα, στον τομέα των μεταφορών- και ήταν υπεύθυνη για τις εξωτερικές σχέσεις του Danzig. Η ΚτΕ διατηρούσε δύο βασικές αρμοδιότητες που της είχαν ανατεθεί: τη διευθέτηση των διαφορών ανάμεσα στο Danzig και την Πολωνία αναφορικά με την ερμηνεία των αντίστοιχων εξουσιών τους και την εγγύηση του 'ελεύθερου' καθεστώτος της πόλης μέσα από την έγκριση ή την απόρριψη τροποποιήσεων στο Σύνταγμα.⁶⁹³ Ο μοναδικός αυτός διακανονισμός δεν απεδείχθη βιώσιμος στην πράξη, ακόμα και χωρίς την έναρξη των εχθροπραξιών στην Ευρώπη το 1939, καθώς οι διαρκείς εντάσεις μεταξύ του Danzig και της Πολωνίας καταγράστηκαν τη διαιτητική ικανότητα της ΚτΕ, η οποία τελικά αποδείχθηκε

⁶⁹⁰ Βλ. Chesterman, S., *You, The People: The United Nations, Transitional Administration and State-Building*, 2004, 18-19 και Wilde, R., *International Territorial Administration: How Trusteeship and the Civilizing Mission Never Went Away*, 2008, 111-114.

⁶⁹¹ Woodrow Wilson, "Fourteen Points", Point XIII. Βλ. σχετικά κατωτέρω Μέρος Β', υποσημείωση 1495.

⁶⁹² Treaty of Versailles, 1919, *op. cit.*, *supra* note 686, Articles 100-102.

⁶⁹³ *Ibid.* Articles 103-104.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

ανεπαρκής, όταν μία εθνική σοσιαλιστική κυβέρνηση εξελέγη στη Γερμανία το Μάιο του 1933. Η αποτυχία της προστασίας του Danzig από τη ναζιστική κατοχή την 1^η Σεπτεμβρίου 1939 συνετέλεσε στην ευρύτερη κατάρρευση του συστήματος της ΚτΕ με το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.⁶⁹⁴

Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση του Danzig, λόγω της ιδιαίτερης φύσης του καθεστώτος του, που συνδύαζε την αυτονομία με την προστασία της ΚτΕ. Κατά τον Crawford, είναι ξεκάθαρο ότι η Ελεύθερη Πόλη του Danzig αποτελούσε κράτος με τη νομική σημασία του όρου,⁶⁹⁵ παρόλο που αρκετοί αναλυτές δε συγκλίνουν υπέρ της άποψης αυτής.⁶⁹⁶ Δυνάμει του Άρθρου 104 της Συνθήκης Ειρήνης των Βερσαλλιών, οι σύμμαχοι ανέλαβαν τη διαπραγμάτευση μιας Σύμβασης μεταξύ της Πολωνίας και του Danzig, η οποία προέβλεπε την ανάληψη των εξωτερικών σχέσεων της Ελεύθερης Πόλης του Danzig από την Πολωνία. Το αποτέλεσμα της διαπραγμάτευσης ήταν η Σύμβαση των Παρισίων της 9^{ης} Νοεμβρίου 1920.⁶⁹⁷ Όσον αφορά στο χαρακτήρα της τελευταίας, επρόκειτο αναμφισβήτητα περί διεθνούς συμφωνίας διεπόμενης από το διεθνές δίκαιο.⁶⁹⁸ Παρόλο που η Πολωνία είχε αναλάβει τις εξωτερικές σχέσεις της Ελεύθερης Πόλης του Danzig, η τοπική διοίκηση της δεύτερης δε στερήθηκε της ανεξαρτησίας της ως προς όλα τα υπόλοιπα ζητήματα, γεγονός που επιβεβαιώθηκε από το ΔΔΔ σε μεταγενέστερη Γνωμοδότησή του: «Αποτελεί πλέον κοινό τόπο μεταξύ της Πολωνίας και της Ελεύθερης Πόλης ότι τα δικαιώματα της Πολωνίας αναφορικά με τη διεξαγωγή των εξωτερικών σχέσεων της Ελεύθερης Πόλης δεν είναι απόλυτα. Η πολωνική κυβέρνηση δεν είναι εξουσιοδοτημένη να επιβάλλει πολιτική στην Ελεύθερη Πόλη, ούτε να προβαίνει σε οποιαδήποτε ενέργεια σχετικά με τις εξωτερικές σχέσεις της Ελεύθερης Πόλης, χωρίς τη βούληση της τελευταίας. Από την άλλη, η Ελεύθερη Πόλη δε δύναται να καλέσει την Πολωνία να προβεί σε οποιαδήποτε ενέργεια σχετικά με τις εξωτερικές σχέσεις της Ελεύθερης Πόλης, αντίθετη με την πολιτική της πρώτης».⁶⁹⁹ Από την άλλη, βέβαια, «...η ΚτΕ, ως εγγυήτρια του Συντάγματος της Ελεύθερης Πόλης, έχει το δικαίωμα -το οποίο, στην πράξη, ασκεί μέσω του Συμβουλίου- όπως επίσης και το καθήκον, να επεμβαίνει σε περίπτωση εσφαλμένης εφαρμογής από το Danzig του Συντάγματός του».⁷⁰⁰ Έτσι, «είναι ξεκάθαρο ότι, ενώ η ερμηνεία του

⁶⁹⁴ Βλ. εκτενώς Ydit, M., *Internationalized Territories; From the 'Free City of Cracow' to the 'Free City of Berlin'*, 1961, 186-187 και 218-229· Kuhn Bleimaier, J., "The Legal Status of the Free City of Danzig 1920-1939: Lessons to Be Derived from the Experiences of a Non-State Entity in the International Community", *HR (1989)*, 69-93· Chesterman, S., 2004, *op. cit.*, *supra note* 690, 20-21 και Wilde, R., 2008, *op. cit.*, *supra note* 690, 114-127.

⁶⁹⁵ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra note* 120, 240.

⁶⁹⁶ Ydit, M., 1961, *op. cit.*, *supra note* 694, 224; Marek, K., 1968, *op. cit.*, *supra note* 111, 168.

⁶⁹⁷ Convention between Poland and the Free City of Danzig, Paris, 9 November 1920, 6 LNTS, No 153, 189-207.

⁶⁹⁸ PCIJ, *Jurisdiction of the Courts of Danzig*, 3 March 1928, Advisory Opinion, Ser. B, No 15, 17.

⁶⁹⁹ PCIJ, *Free City of Danzig and International Labour Organization*, 26 August 1930, Advisory Opinion, Ser. B, No 18, 13.

⁷⁰⁰ PCIJ, *Treatment of Polish Nationals and other Persons of Polish Origin or Speech in the Danish Territory*, 4 February 1932, Advisory Opinion, Ser. A/B, No 44, 21.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

*Συντάγματος του Danzig αποτελεί πρωτίστως εσωτερικό ζήτημα της Ελεύθερης Πόλης, μπορεί να συνεπάγεται την εγγύηση της ΚτΕ, όπως ερμηνεύεται από το Συμβούλιο και από το Δικαστήριο».*⁷⁰¹

Η Ελεύθερη Πόλη του Danzig είχε τη δική της ιθαγένεια⁷⁰² και, κατά την άποψη του ΔΔΔΔ, «το γεγονός ότι το νομικό καθεστώς του Danzig είναι *sui generis* δεν του επιτρέπει να παρεκκλίνει από τους γενικούς κανόνες που διέπουν τις σχέσεις των κρατών... οι γενικοί κανόνες του διεθνούς δικαίου εφαρμόζονται στην περίπτωση του Danzig... ο ιδιόμορφος χαρακτήρας του Συντάγματος του Danzig... επηρεάζει μόνο τις σχέσεις του Danzig με την ΚτΕ... αναφορικά με την Πολωνία, το Σύνταγμα του Danzig, παρά τις ιδιαιτερότητές του, είναι και παραμένει το Σύνταγμα ενός ξένου κράτους».⁷⁰³ Εξάλλου, βάσει του Άρθρου 71 §2 του Κανονισμού του ΔΔΔΔ σχετικά με υπάρχουσα διαφορά μεταξύ δύο ή περισσότερων κρατών ή μελών της ΚτΕ, το Danzig είχε δικαίωμα να διορίζει *ad hoc* δικαστή στις ένδικες διαδικασίες ενώπιον του Δικαστηρίου.⁷⁰⁴

Επιπροσθέτως, το Ανώτατο Δικαστήριο του Danzig χαρακτήρισε ξεκάθαρα την Ελεύθερη Πόλη ως ανεξάρτητο κράτος, όπου τύγγαναν εφαρμογής οι κανόνες του διεθνούς δικαίου αναφορικά με τη διαδοχή κρατών.⁷⁰⁵ Η σταθερή γραμμή της νομολογίας, διεθνούς και εθνικής, υπέρ της κρατικής υπόστασης της Ελεύθερης Πόλης του Danzig, συμπληρώνεται από την επιβεβαίωση του δικαιώματος υποβολής υποψηφιότητας για ένταξη σε διεθνείς οργανισμούς, όπως ο ΠΟΕ και η ΚτΕ, με την ιδιότητα του μέλους να συνοδεύεται από τις αντίστοιχες «διεθνείς υποχρεώσεις».⁷⁰⁶ Τελικώς, το Danzig προσαρτήθηκε προσωρινά από τη Γερμανία το 1939, αλλά, ύστερα από την υποχώρηση της τελευταίας, αποδόθηκε στην Πολωνία το 1945 «εκκρεμούσης της τελικής διευθέτησης των δυτικών συνόρων της Πολωνίας».⁷⁰⁷ Το 1948, το Ανώτατο Δικαστήριο της Πολωνίας αναφέρθηκε στο Gdańsk ως «ενωμένο με το υπόλοιπο έδαφος του πολωνικού κράτους στη βάση της πλήρους ισότητας».⁷⁰⁸

3.1.3.3 Memel (1924-1939)

Σύμφωνα με τη Συνθήκη Ειρήνης των Βερσαλλιών, η Γερμανία παραιτήθηκε από την κυριαρχία της πάνω στο έδαφος του Memel (σημερινή Klaipėda, στη Λιθουανία) υπέρ των Συμμαχικών Δυνάμεων και δεσμεύτηκε να αποδεχτεί τη διευθέτηση για το καθεστώς της

⁷⁰¹ PCIJ, *Consistency of Certain Danzig Legislative Decrees with the Constitution of the Free City*, 4 December 1935, Advisory Opinion, Ser. A/B, No 65, 13.

⁷⁰² Treaty of Versailles, 1919, *op. cit.*, *supra* note 686, Article 105.

⁷⁰³ PCIJ, *Treatment of Polish Nationals and other Persons of Polish Origin or Speech in the Danish Territory*, 4 February 1932, Advisory Opinion, Ser. A/B, No 44, 23-24.

⁷⁰⁴ PCIJ, *Access to, or Anchorage in, the Port of Danzig, of Polish War Vessels*, 11 December 1931, Advisory Opinion, Ser. A/B, No 43, 7.

⁷⁰⁵ High Court of Danzig, *Danzig Pension Case*, 8 May 1929, Ann. Digest of PILC (1929-1930)/5: 41 ILR, 67.

⁷⁰⁶ PCIJ, *Free City of Danzig and International Labour Organization*, 26 August 1930, Advisory Opinion, Ser. B, No 18, Individual Opinion by M. Anzilotti, 22.

⁷⁰⁷ Protocol of the Proceedings of the Berlin Conference, 2 August 1945, 145 BFSP, 852, 866 (VIII B, “Western Frontier of Poland”).

⁷⁰⁸ Supreme Court of the Republic of Poland, *L and JJ v. Polish State Railways*, June 1948, 24 ILR (1961), 77.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

περιοχής που θα αποφάσιζαν οι τελευταίες.⁷⁰⁹ Τελώντας υπό προσωρινό καθεστώς συγκυριαρχίας ανάμεσα στη Βρετανία, τη Γαλλία, την Ιταλία και την Ιαπωνία και έχοντας καταληφθεί από τα γαλλικά στρατεύματα, η περιοχή του Memel διοικούνταν αρχικώς από έναν γάλλο Ύπατο Αρμοστή. Διάφορες λύσεις προτάθηκαν ως προς το μελλοντικό καθεστώς της περιοχής, όλες όμως συνάντησαν τη σθεναρή αντίσταση της Λιθουανίας, η οποία έβλεπε το λιμάνι του Memel ως τη μόνη έξοδο προς τη θάλασσα της βαλτικής. Τελικώς, τον Ιανουάριο του 1923, η Λιθουανία έφερε τις Συμμαχικές Δυνάμεις προ τετελεσμένου γεγονότος καταλαμβάνοντας το έδαφος του Memel και αιφνιδιάζοντας τα γαλλικά στρατεύματα που αναγκάστηκαν να παραδοθούν. Η Διάσκεψη των Πρέσβων των Συμμαχικών Δυνάμεων, αντιδρώντας εκπληκτικά δεκτικά σε αυτές τις ανορθόδοξες συνθήκες, δέχτηκε να μεταβιβάσει την κυριαρχία του Memel στη Λιθουανία, υπό τον όρο ότι ο τοπικός γερμανικός πληθυσμός θα απολάμβανε πλήρους πολιτιστικής αυτονομίας, ότι το λιμάνι του Memel θα διοικείτο από ένα 'Διεθνές Λιμενικό Συμβούλιο', καθώς και ότι θα χορηγούνταν στην Πολωνία το δικαίωμα της ελεύθερης διέλευσης από και προς το λιμάνι. Πράγματι, η Λιθουανία αποδέχτηκε το καθεστώς του Memel υπογράφοντας σχετική Σύμβαση με τις Συμμαχικές Δυνάμεις στις 8 Μαΐου 1924.⁷¹⁰

Βάσει του Άρθρου 2 της Σύμβασης για το Memel, «...το έδαφος του Memel θα συνιστά, υπό την κυριαρχία της Λιθουανίας, μία μονάδα που απολαμβάνει νομοθετικής, δικαστικής, διοικητικής και οικονομικής αυτονομίας εντός των ορίων που καθορίζονται από το Καταστατικό». Το ΔΔΔΔ, ερμηνεύοντας το Καταστατικό του Memel, που ήταν προσαρτημένο ως παράρτημα στη Σύμβαση του 1924, επεσήμανε τα εξής: «Όταν, στο πλαίσιο της Σύμβασης των Παρισίων [του 1924], αυτές οι τέσσερις Δυνάμεις μεταβίβασαν στη Λιθουανία όλα τα δικαιώματα και τους τίτλους που είχαν αποδοθεί σε αυτές από τη Γερμανία, υπό το Άρθρο 99 της Συνθήκης των Βερσαλλιών, επί της περιοχής του Memel και η Λιθουανία ανέλαβε να διασφαλίσει την αυτονομία της περιοχής αυτής εντός των ορίων που καθορίστηκαν από το Καταστατικό του Memel, σίγουρα η πρόθεση των μερών στη Σύμβαση δεν ήταν να μοιραστεί η κυριαρχία μεταξύ δύο οργάνων τα οποία θα συνυπήρχαν στην ίδια περιοχή. Η πρόθεσή τους ήταν απλώς να εξασφαλίσουν για τη μεταβιβασθείσα περιοχή ευρεία νομοθετική, δικαστική, διοικητική και οικονομική αποκέντρωση, η οποία δε θα έπρεπε να διαταράζει την ενότητα του λιθουανικού κράτους και θα έπρεπε να λειτουργεί εντός του πλαισίου της λιθουανικής κυριαρχίας. Ενώ η Λιθουανία έπρεπε να απολαμβάνει πλήρους κυριαρχίας επί της παραχωρηθείσας περιοχής, υποκείμενης στους

⁷⁰⁹ Treaty of Versailles, 1919, *op. cit.*, *supra* note 686, Article 99.

⁷¹⁰ Convention concerning the Territory of Memel (British Empire, France, Italy, Japan and Lithuania), Paris, 8 May 1924, 29 LNTS, No 736, 85-116.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

*περιορισμούς που είχαν επιβληθεί στην άσκησή της, η αυτονομία του Memel έπρεπε να λειτουργεί αποκλειστικά εντός των ορίων που είχαν καθοριστεί και ρητώς προσδιοριστεί».*⁷¹¹

Στην πράξη, η αυτονομία του Memel, αν και σημαντική, δεν ήταν απόλυτη, καθότι ο κυβερνήτης του Memel που οριζόταν από τη Λιθουανία διατηρούσε δικαίωμα *veto* επί της τοπικής νομοθεσίας.⁷¹² Το λιμάνι του Memel κρίθηκε ‘διεθνούς ενδιαφέροντος’ και το Διεθνές Λιμενικό Συμβούλιο που συστάθηκε, αποτελούμενο από έναν Λιθουανό, ένα άτομο από το Memel και ένα τρίτο που οριζόταν από την ΚτΕ, υπέβαλλε ετησίως έκθεση στην κυβέρνηση της Λιθουανίας, στις αρχές του Memel και στην ΚτΕ.⁷¹³ Τελικώς, όπως συνέβη και στην περίπτωση του Danzig, οι αρμοδιότητες της ΚτΕ στο έδαφος του Memel ξεπεράστηκαν από τα καταγιστικά γεγονότα του 1939.⁷¹⁴

3.1.3.4 Leticia (1933-1934)

Το Σεπτέμβριο του 1932, περουβιανές άτακτες δυνάμεις εισέβαλαν και κατέλαβαν την κολομβιανή πόλη και περιφέρεια της Leticia. Το έδαφος αυτό, που έδινε πρόσβαση στον Αμαζόνιο στην Κολομβία, είχε παραχωρηθεί στην τελευταία από το Περού με σχετική Συνθήκη του 1922 που είχε επικυρωθεί το 1928.⁷¹⁵ Το ζήτημα αναφέρθηκε στο Συμβούλιο της ΚτΕ αρχές του 1933. Προκειμένου να επιτευχθεί η αποχώρηση του Περού χωρίς περαιτέρω βία και η ομαλή μεταβίβαση της Leticia πίσω στην Κολομβία, προτάθηκε η παράδοση του εδάφους σε μία Επιτροπή της ΚτΕ, η οποία ανέλαβε τη διοίκηση της περιοχής για ένα χρόνο ‘στο όνομα της κυβέρνησης της Κολομβίας’. Η Κολομβία κάλυπτε τα έξοδα της διοίκησης, παρείχε στρατεύματα και η σημαία της κυμάτιζε δίπλα σε εκείνη της ΚτΕ.⁷¹⁶

3.1.3.5 Μικτή Επιτροπή για την Άνω Σιλεσία (1922-1937)

Μεταξύ των διαφόρων ρυθμίσεων που προέβλεπε η Συνθήκη Ειρήνης των Βερσαλλιών αναφορικά με το έδαφος της Γερμανίας, περιλαμβανόταν και η διενέργεια δημοψηφίσματος για την Άνω Σιλεσία.⁷¹⁷ Πράγματι, στις 21 Μαρτίου 1921 ο πληθυσμός της περιοχής κλήθηκε να

⁷¹¹ Βλ. PCIJ, *Interpretation of the Statute of the Memel Territory*, 11 August 1932, Ser. A/B, No 49, 313-314, ως προς την ερμηνεία του Άρθρου 2 της Σύμβασης του 1924, όπου το ΔΔΔΔ χρησιμοποίησε το τεκμήριο *Lotus* υπέρ της Λιθουανίας, λέγοντας ότι είναι αδύνατο να συναχθεί από τη σιωπή του Καταστατικού εν σχέσει με οποιοδήποτε ζήτημα ο περιορισμός της κυριαρχίας της Λιθουανίας υπέρ της αυτονομίας του Memel.

⁷¹² *Convention concerning the Territory of Memel*, 1924, *op. cit.*, *supra note* 710, Articles 2-16.

⁷¹³ *Ibid* Articles 2, 5.

⁷¹⁴ Ydit, M., 1961, *op. cit.*, *supra note* 694, 48· Chesterman, S., 2004, *op. cit.*, *supra note* 690, 23-24 και Wilde, R., 2008, *op. cit.*, *supra note* 690, 127-128.

⁷¹⁵ *Treaty between Colombia and Peru Regarding Frontiers and Free Inland Navigation*, Lima, 24 March 1922, 100 LNTS, No 1726, 230-246.

⁷¹⁶ Βλ. αναλυτικά *Agreement Relating to the Procedure for Putting into Effect the Recommendations Proposed by the Council of the League of Nations, Peru-Colombia*, Geneva, 25 May 1933, 138 LNTS, No 3192, 251-269. Επίσης, *op. cit.*, *supra note* 714, Ydit, M., 1961, 59-62· Chesterman, S., 2004, 24-25 και Wilde, R., 2008, 128-129.

⁷¹⁷ *Treaty of Versailles*, 1919, *op. cit.*, *supra note* 686, Article 88.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

επιλέξει εάν θα συνδεθεί με τη Γερμανία ή με την Πολωνία. Τα οριακά αποτελέσματα του δημοψηφίσματος υπέρ της Γερμανίας προκάλεσαν την εξέγερση των Πολωνών, με αποτέλεσμα τον ορισμό από την ΚτΕ μίας Επιτροπής Εισηγητών η οποία συνέστησε τη διαίρεση της περιοχής σύμφωνα με τα αποτελέσματα του διενεργηθέντος δημοψηφίσματος, εναποθέτοντας την εξουσία καθορισμού της συνοριακής γραμμής στη Διάσκεψη των Πρέσβων των Συμμαχικών Δυνάμεων. Τελικώς, το περίπλοκο σύνορο που προέκυψε έδινε τα περισσότερα ανθρακωρυχεία της περιοχής στην Πολωνία και τις κυρίως βιομηχανικές περιοχές στη Γερμανία.

Προκειμένου να διασφαλιστεί ένας βαθμός οικονομικής συνέχειας της περιοχής κατά τη διάρκεια της αναπροσαρμογής, η ΚτΕ συνέστησε την προσωρινή εγκαθίδρυση ενός ειδικού καθεστώτος για μια ενδιάμεση μεταβατική περίοδο. Έτσι, η Γερμανία και η Πολωνία σύναψαν μία Σύμβαση, δυνάμει της οποίας επιτρεπόταν η ελεύθερη κυκλοφορία του πληθυσμού σε όλο το νέο σύνορο και η ελεύθερη εξαγωγή άνθρακα από την περιοχή και στις δύο χώρες.⁷¹⁸ Οι λοιπές διατάξεις της συναφθείσας Σύμβασης αφορούσαν στην προστασία των πολιτιστικών και γλωσσικών δικαιωμάτων των αντίστοιχων μειονοτήτων. Προς το σκοπό της επίβλεψης της εφαρμογής της ανωτέρω Σύμβασης, δημιουργήθηκε μία Μικτή Επιτροπή για την Άνω Σιλεσία αποτελούμενη από δύο γερμανούς και δύο πολωνούς υπηκόους και έναν πρόεδρο από ουδέτερη χώρα που ορίστηκε από την ΚτΕ. Το ειδικό αυτό καθεστώς διήρκεσε δεκαπέντε χρόνια. Στο διάστημα αυτό, η ΚτΕ διατήρησε το δικαίωμα του *veto* επί των νόμων που εκδίδονταν είτε από τη Γερμανία είτε από την Πολωνία για την Άνω Σιλεσία και παρέμεινε ο τελικός διαιτητής των διαφορών που αφορούσαν στη Σύμβαση. Η εντολή της Μικτής Επιτροπής τερματίστηκε το 1937 με την ειρηνική διευθέτηση μιας δυνητικά βίαιης εθνοτικής σύγκρουσης.⁷¹⁹

3.1.4 Λοιπές περιπτώσεις διεθνοποιημένων εδαφών

Εξίσου σημαντικές υπήρξαν και οι εδαφικές διευθετήσεις που προέβλεπαν την εγκαθίδρυση οντοτήτων με ουσιαστικές αρμοδιότητες εσωτερικής αυτοδιοίκησης σε έδαφος που δεν αποτελούσε τμήμα άλλου κράτους, όπως η Ελεύθερη Πόλη της Κρακοβίας (1815-1846) και οι ανεφάρμοστες περιπτώσεις της Ελεύθερης Πόλης της Τεργέστης (1947) και της διεθνοποίησης της Πόλης της Ιερουσαλήμ (1947).

3.1.4.1 Ελεύθερη Πόλη της Κρακοβίας (1815-1846)

Η Ελεύθερη Πόλη της Κρακοβίας εγκαθιδρύθηκε με το Άρθρο 6 της Τελικής Διακήρυξης του Συμβουλίου της Βιέννης, ως «μία, στο διηνεκές, ελεύθερη, ανεξάρτητη Πόλη,

⁷¹⁸ Βλ. σχετικά Convention Relating to Upper Silesia, Germany-Poland, Geneva, 15 May 1922, together with Interpretive Declaration, signed at Oppeln, 3 June 1922, 9 LNTS (1922), No 271, 466-467.

⁷¹⁹ Walters, F.P., Vol I, 1952, *op. cit., supra note* 91, 152-157· Chesterman, S., 2004, *op. cit., supra note* 690, 21-22.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

*αυστηρώς ουδέτερη, υπό την προστασία της Ρωσίας, της Αυστρίας και της Πρωσίας».*⁷²⁰ Αυτό το καθεστώς διατηρήθηκε μέχρι το 1846, όταν το εν λόγω έδαφος προσαρτήθηκε από την Αυστρία, κατόπιν σχετικής Σύμβασης μεταξύ των Προστάτιδων Δυνάμεων, αλλά χωρίς τη σύμφωνη γνώμη των οργάνων της Ελεύθερης Πόλης.⁷²¹ Κατά τον Ydit, η Ελεύθερη Πόλη της Κρακοβίας, αν και επιβίωσε πέραν των τριών δεκαετιών, «δεν υπήρξε ποτέ μία βιώσιμη κρατική οντότητα»⁷²² εξ' αιτίας των απειλών κατά της ανεξαρτησίας της από τις προστάτιδες δυνάμεις από τη μία και από τις πολωνικές βλέψεις από την άλλη.

3.1.4.2 Ελεύθερη Πόλη της Τεργέστης (1947)

Η Ελεύθερη Πόλη της Τεργέστης επρόκειτο να συσταθεί ως αυτόνομη οντότητα βάσει του Άρθρου 21 της ιταλικής Συνθήκης Ειρήνης του 1947, με την εγγύηση «της ακεραιότητας και της ανεξαρτησίας της» από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ.⁷²³ Ειδικότερα, προβλεπόταν ο διορισμός ενός κυβερνήτη από το ΣΑ, που θα υπόκειτο μόνο στις οδηγίες του τελευταίου και δε θα ήταν υπήκοος ούτε της Ιταλίας ούτε της Γιουγκοσλαβίας και ο οποίος θα αναλάμβανε τη διοίκηση της περιοχής σε συνεργασία με μία τοπική εκτελεστική και νομοθετική εξουσία.⁷²⁴ Βάσει των ανωτέρω, η Ελεύθερη Πόλη προβλεπόταν να έχει ίδιες αρμοδιότητες στις εξωτερικές της σχέσεις, μη υποκείμενη στο *veto* κανενός κράτους. Τελικώς, όμως, όπως η Συμφωνία του Λονδίνου του 1954 υπογραμμίζει «αποδείχθηκε αδύνατο να τεθούν σε ισχύ οι προβλέψεις της ιταλικής Συνθήκης Ειρήνης αναφορικά με το Ελεύθερο Έδαφος».⁷²⁵

3.1.4.3 Πόλη της Ιερουσαλήμ (1947)

Το 1947, η Ειδική Επιτροπή των ΗΕ για την Παλαιστίνη πρότεινε τον τερματισμό της βρετανικής εντολής στην Παλαιστίνη υπέρ της λύσης των δύο κρατών -ενός Αραβικού κι ενός Εβραϊκού-, με την Ιερουσαλήμ ως ξεχωριστή οντότητα (*corpus separatum*) υποκείμενη σε ειδικό διεθνές καθεστώς και διοικούμενη από τα ΗΕ.⁷²⁶ Η ως άνω πρόταση υιοθετήθηκε στις 29 Νοεμβρίου 1947 από τη ΓΣ των ΗΕ με το διχοτομικό Ψήφισμα 181 (II) [Α-Β], όπου ορίστηκε η 1^η Αυγούστου 1948 ως ημερομηνία τερματισμού της βρετανικής εντολής και κλήθηκε το Συμβούλιο Κηδεμονίας να επεξεργαστεί τις επιμέρους παραμέτρους του Ειδικού Διεθνούς

⁷²⁰ Final Act of the Congress of Vienna, 9 June 1815, 2 BFSP 12.

⁷²¹ Convention between Austria, Prussia and Russia for the Definitive Incorporation of Cracow in Austria, 15 April 1846, 35 BFSP 1088.

⁷²² Ydit, M., 1961, *op. cit.*, *supra* note 694, 95-108.

⁷²³ Treaty of Peace between Allied and Associated Powers and Italy, Paris, 10 February 1947, 49 UNTS 3, 137-139.

⁷²⁴ *Ibid.* Annex VI, 186-197 και Annexes VII-X (μεταβατικές και βοηθητικές διατάξεις).

⁷²⁵ Memorandum of Understanding regarding the Free Territory of Trieste, London, 5 October 1954, 235 UNTS, No 3297, 99-118, Article 1. Για περισσότερες λεπτομέρειες, Ydit, M., 1961, *op. cit.*, *supra* note 694, 231-272 και Chesterman, S., 2004, *op. cit.*, *supra* note 690, 50-52.

⁷²⁶ Report of the UN Special Committee on Palestine to the General Assembly, UN Doc A/364, 31 August 1947.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

Καθεστώς για την Πόλη της Ιερουσαλήμ, η οποία θα απολάμβανε διευρυμένης τοπικής αυτονομίας και θα ήταν αποστρατικοποιημένη και ουδέτερη.⁷²⁷ Τελικά, η έναρξη των εχθροπραξιών το Μάιο του 1948 εμπόδισε την υλοποίηση του ανωτέρω καθεστώτος.⁷²⁸

3.1.5 ΟΗΕ και διεθνή καθεστώτα

Παρά τον αυξημένο βαθμό εξουσιών -και παρά τη διχογνωμία γύρω από τη νομική φύση του καθεστώτος της Ελεύθερης Πόλης του Danzig-, καμία από τις ανωτέρω περιπτώσεις δε νοείται ως κράτος υπό την έννοια του διεθνούς δικαίου. Επρόκειτο βασικά για προσωρινές εδαφικές διευθετήσεις μεταβατικών καθεστώτων αυτονομίας. Αποκαλύπτουν, όμως, ξεκάθαρα το εύρος και την ποικιλομορφία των εδαφικών ρυθμίσεων που μπορούν να επινοηθούν προκειμένου να αντιμετωπιστούν αντικρουόμενες εδαφικές βλέψεις, χωρίς να θίγεται το γενικό νομικό πλαίσιο της κρατικής υπόστασης και της εδαφικής κυριαρχίας. Στο διεθνές δίκαιο, ο βαθμός στον οποίο οι διάφοροι δρώντες ασκούν εδαφικό έλεγχο μπορεί να αποδειχθεί καθοριστικός παράγοντας για τον προσδιορισμό κρίσιμων ζητημάτων τόσο κρατικής υπόστασης όσο και εδαφικού τίτλου. Όπως εύστοχα αναφέρει ο Lauterpacht: *«συνήθως η κυριαρχία με αυτή την τελευταία έννοια [απλή δικαιοδοσία και έλεγχος] βρίσκεται στα ίδια χέρια με τη νομική κυριαρχία [δηλαδή την κυριότητα], αλλά δεν υπάρχει κανένας λόγος στο δίκαιο γιατί θα πρέπει να είναι έτσι και συχνά δεν είναι»*.⁷²⁹ Εξάλλου, σύμφωνα με τον Crawford, η άσκηση κυβερνητικής ικανότητας από άλλο διεθνές πρόσωπο ή πρόσωπα για λογαριασμό και με ανάθεση από το κράτος δεν είναι ασυμβίβαστη με την επίσημη ανεξαρτησία, *«το ουσιώδες σημείο είναι ότι η ικανότητα δεν ασκείται ενάντια αλλά προς όφελος του οικείου κράτους»*.⁷³⁰

Ο θεσμός της διεθνούς διοίκησης εδαφών γνώρισε ραγδαία εξέλιξη την εποχή του ΟΗΕ. Η εξουσία του ΣΑ των ΗΕ να διοικεί εδάφη δεν εκπορεύεται από το Χάρτη,⁷³¹ αλλά η πρακτική ήταν αυτή που οδήγησε τη θεωρία καθιστώντας τη ένα εύπλαστο εργαλείο. Το 1995, ο Boutros Boutros-Ghali στην περίφημη Ατζέντα για την Ειρήνη ανέφερε ότι: *«Τα Ηνωμένα Έθνη είναι, ευλόγως, διστακτικά να αναλάβουν την ευθύνη για τη διατήρηση του νόμου και της τάξης, ούτε μπορούν να επιβάλλουν νέες πολιτικές δομές ή νέους κρατικούς θεσμούς»*.⁷³² Η πρόσφατη

⁷²⁷ Trusteeship Council Resolution 34 (II), [Draft] Statute of Jerusalem, UN Doc T/118 Rev. 2, 21 April 1948.

⁷²⁸ Εκτενέστερα, *op. cit., supra note 725*, Ydit, M., 1961, 306-308 και Chesterman, S., 2004, 52-54.

⁷²⁹ Βλ. αναλυτικά Lauterpacht, E., "Sovereignty: Myth or Reality?", *73: 1 International Affairs (1997)*, 137-150.

⁷³⁰ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit., supra note 120*, 70.

⁷³¹ Η αρμοδιότητα του ΣΑ να διοικεί ένα κράτος ή ένα έδαφος μελετήθηκε κατά την εκπόνηση του Χάρτη. Πράγματι, στη Διάσκεψη του Σαν Φρανσίσκο το 1945, η Νορβηγία πρότεινε την τροποποίηση των εξουσιών επιβολής του ΣΑ του Κεφαλαίου VII του Χάρτη, ώστε να περιληφθεί, για ειδικές περιπτώσεις, η προσωρινή ανάληψη της διοίκησης ενός εδάφους από το ΣΑ, εάν η διοίκηση της κατέχουσας δύναμης συνιστά απειλή κατά της ειρήνης. Βλ. 3 UNCIO (1945), 365, 371-372, Doc 2G/7 (n) (1). Η πρόταση αυτή αποσύρθηκε εξ' αιτίας της έντονης ανησυχίας ότι η ενδεχόμενη συμπερίληψη τέτοιων ειδικών εξουσιών θα μπορούσε εύκολα να παρερμηνευτεί και να αποτελέσει αντικείμενο κατάχρησης. Βλ. 12 UNCIO (1945), 353-355, Doc 539 III/3/24.

⁷³² Supplement to an Agenda for Peace: Position Paper of the Secretary-General on the Occasion of the Fiftieth Anniversary of the United Nations, UN Doc A/50/60-S/1995/1, 3 January 1995, §14.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

πρακτική στο Ανατολικό Τιμόρ (1999-2002), τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη (1995-) και το Κόσοβο (1999-) αποτελεί ατράνταχτη απόδειξη ότι οι όποιες αντιρρήσεις είχαν αρχικώς εκφραστεί περί των εξουσιών διεθνούς διοίκησης του ΣΑ έχουν πλέον καμφθεί,⁷³³ χωρίς αυτό να θεμελιώνει και το απαραίτητο θεωρητικό και νομικό υπόβαθρο ως προς τα όρια των εξουσιών αυτών.⁷³⁴ Η περίπτωση της Σομαλίας καταδεικνύει, επιπλέον, τον καθοριστικό ρόλο του ΟΗΕ στην επιβίωση «αποτυχημένων κρατών», αποτρέποντας τη διάρρηξη της κρατικής τους υπόστασης. Σήμερα, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το ΣΑ διαθέτει την εξουσία διοίκησης εδαφών σε προσωρινή βάση και, μάλιστα, δύναται να αναθέτει την εξουσία αυτή στο ΓΓ των ΗΕ είτε σε αντιπρόσωπό του.⁷³⁵

Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, οπότε και κατάφερε να απεμπλακεί ο μηχανισμός της διατήρησης της ειρήνης (ευρύτερα γνωστός με τον αγγλικό όρο *peacekeeping*) από την καχυποψία του παρελθόντος, ο ΟΗΕ ανέλαβε συνολικά 70 ειρηνευτικές επιχειρήσεις ανά την υφήλιο -εκ των οποίων 17 παραμένουν ενεργές.⁷³⁶ Η εντολή των σύγχρονων ειρηνευτικών αποστολών είναι κατά κανόνα πολυδιάστατη, καθώς δεν αφορά αποκλειστικά στη διατήρηση της ειρήνης και της ασφάλειας, αλλά επίσης και στην υποβοήθηση της πολιτικής διαδικασίας,

⁷³³ Όταν το ΣΑ κλήθηκε για πρώτη φορά να αναλάβει καθήκοντα στην Τεργέστη, η Αυστραλία, η οποία απείχε από την υιοθέτηση της συγκεκριμένης Απόφασης, υποστήριξε ότι το ΣΑ δεν είχε την εξουσία να ασκεί τέτοιες κυβερνητικές λειτουργίες. Βλ. SC Res S/RES/16, 10 January 1947 και Kelsen, H., *The Law of the United Nations*, 1950, 825-836. Ο ΓΓ Trygve Lie τάχθηκε υπέρ της ευρείας εξουσίας του ΣΑ να διατηρεί την ειρήνη και την ασφάλεια κατά το Άρθρο 24 του Χάρτη, θέση την οποία υιοθέτησε και το ΔΔ. Βλ. 2 SCOR (1947), No 3, 44 και ICJ, *Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970)*, 21 June 1971, Advisory Opinion, ICJ Rep (1971), 16.

⁷³⁴ Σύμφωνα με τον Chesterman, η σύγχρονη πρακτική της διεθνούς διοίκησης εδαφών από το ΣΑ δεν είναι παρά ένα βέλος μέσα στην περιορισμένη φαρέτρα που διαθέτουν τα ΗΕ για να αντιμετωπίζουν τις απειλές κατά της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Chesterman, S., 2004, *op. cit.*, *supra* note 690, 55. Η έλλειψη θεσμικής ικανότητας προκειμένου να μπορούν τα ΗΕ να ανταποκρίνονται επαρκώς στις απαιτήσεις της μεταβατικής διοίκησης, οδήγησε τον παγκόσμιο οργανισμό σε μια σχέση εξάρτησης από το δυναμικό των ειρηνευτικών επιχειρήσεων. Οι εκκλήσεις για θεσμική αναδιάρθρωση της δομής του συστήματος των ΗΕ πυκνώνουν, ούτως ώστε να καταστούν ικανά τα ΗΕ να ανταποκρίνονται αποτελεσματικά στις μελλοντικές προκλήσεις. Συχνά προτάσσεται η αναβίωση προς το σκοπό αυτό του Συμβουλίου Κηδεμονίας, το οποίο ανέστειλε τη λειτουργία του το 1994, αν και κάτι τέτοιο θα απαιτούσε αναθεώρηση του Χάρτη, καθότι το Άρθρο 78 αυτού απαγορεύει ρητώς την εφαρμογή του συστήματος κηδεμονίας σε περιοχές που έχουν γίνει μέλη των ΗΕ. Η Διεθνής Επιτροπή για την Επέμβαση και την Κρατική Κυριαρχία, στην Έκθεσή της για την Ευθύνη Προστασίας το 2001 πρότεινε ότι μία 'συγκροτημένη προσαρμογή' του Κεφαλαίου XII του Χάρτη μπορεί να παράσχει χρήσιμες κατευθυντήριες γραμμές για τη συμπεριφορά της διοικούσας αρχής. Βλ. International Commission on Intervention and State Sovereignty, 'The Responsibility to Protect', Ottawa: International Development Research Centre, December 2001, 43, §5.22-§5.24. Η έλλειψη μόνιμου στρατού ή αστυνομικής δύναμης των ΗΕ τονίστηκε ως μία εκ των βασικών αδυναμιών των ειρηνευτικών επιχειρήσεων και από την Έκθεση Brahimi: «Βεβαίως, εάν η Γραμματεία ατενίζει τις μελλοντικές μεταβατικές διοικήσεις ως τον κανόνα παρά ως την εξαίρεση, τότε θα πρέπει να δημιουργηθεί κάποιος εντός του συστήματος των Ηνωμένων Εθνών ένα αφοσιωμένο και ξεχωριστό κέντρο ευθύνης για τα εν λόγω καθήκοντα. Στο μεταξύ, [το Τμήμα των Ειρηνευτικών Επιχειρήσεων] θα συνεχίσει να υποστηρίζει τη λειτουργία αυτή». Βλ. Report of the Panel on United Nations Peace Operations (Brahimi Report), UN Doc A/55/305-S/2000/809, 21 August 2000, §78.

⁷³⁵ Sarooshi, D., *The United Nations and the Development of Collective Security: The Delegation by the UN Security Council of its Chapter VII Powers*, 1999, 59-63.

⁷³⁶ Αναλυτικά για όλες τις παλαιότερες ειρηνευτικές επιχειρήσεις που διεκπεραίωσαν τα ΗΕ, βλ. στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση του παγκόσμιου οργανισμού: <http://www.un.org/en/peacekeeping/operations/past.shtml>. Για τις 16 τρέχουσες ειρηνευτικές αποστολές (MINURSO-Δυτική Σαχάρα, MINUSCA-Κεντροαφρικανική Δημοκρατία, MINUSMA-Μάλι, MINUSTAH-Αιτή, MONUSCO-Α.Δ. του Κονγκό, UNAMID-Darfur, UNDOF-Συριακή Ψψώματα του Golan, UNFICYP-Κύπρος, UNIFIL-Λίβανος, UNISFA-Abyei, UNMIK-Κόσοβο, UNMIL-Λιβερία, UNMISS-Νότιο Σουδάν, UNMOGIP-Ινδία και Πακιστάν, UNOCI-Ακτή Ελεφαντοστού, UNTSO-Μέση Ανατολή) και τη μία ειδική πολιτική αποστολή (UNAMA-Αφγανιστάν) που διατηρούν τα ΗΕ, βλ. <http://www.un.org/en/peacekeeping/operations/current.shtml>.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

την προστασία των πολιτών, τη διευκόλυνση του αφοπλισμού, καθώς και στη διοργάνωση και την επιτήρηση εκλογών, την προστασία και προαγωγή των δικαιωμάτων του ανθρώπου και την αποκατάσταση του κράτους δικαίου.⁷³⁷ Προς επίρρωση των παραπάνω, η δράση των ειρηνευτικών δυνάμεων του ΟΗΕ -που, σημειωτέον, κέρδισαν το Νόμπελ Ειρήνης το 1988- καθοδηγείται από τρεις βασικές αρχές: τη συναίνεση των μερών, την αμεροληψία και τη μη-χρήση βίας, πλην της αυτοάμυνας και της υπεράσπισης της εντολής.

Κατά τον Chesterman, οι ειρηνευτικές αποστολές μπορούν να θεαθούν μέσα από διαφορετικά πρίσματα: (i) τελική πράξη της διαδικασίας της αποαποικιοποίησης, που οδηγεί στην ανεξαρτησία, (ii) προσωρινή διοίκηση εδάφους, εκκρεμούσης της ειρηνικής μεταβίβασης του ελέγχου σε μία υφιστάμενη κυβέρνηση, (iii) προσωρινή διοίκηση ενός κράτους, εκκρεμούσης της διενέργειας εκλογών, (iv) προσωρινή μεταβατική διοίκηση στο πλαίσιο της εν εξελίξει ειρηνευτικής διαδικασίας και (v) *de facto* διοίκηση ή ευθύνη για τη διαφύλαξη του νόμου και της τάξης εν τη απουσία αποτελεσματικής κρατικής κυβερνητικής εξουσίας.⁷³⁸

Αρκετά συχνά στη διεθνή βιβλιογραφία χρησιμοποιούνται χαρακτηρισμοί που παραπέμπουν σε αποικιακές καταστάσεις, όπως «προτεκτοράτο» ή «νεο-αποικιακό μοντέλο», για να περιγράψουν παλαιότερες ή σύγχρονες αποστολές διεθνούς διοίκησης εδαφών.⁷³⁹ Βέβαια, η χρήση τέτοιων όρων είναι προϊόν τις περισσότερες φορές, κατά τον Wilde, επιφανειακής ανάλυσης του θεσμού.⁷⁴⁰ Ο ίδιος, πάντως, έχει υποστηρίξει ότι η διεθνής διοίκηση εδαφών μπορεί να γίνει αντιληπτή ως μία διεθνοποιημένη μορφή προστασίας, υπό την έννοια ότι στο ρόλο του παρέχοντος την προστασία βρίσκεται ένας διεθνής οργανισμός αντί ενός κράτους.⁷⁴¹ Στην ουσία πρόκειται για μία νομική κατασκευή με έντονα πολιτική χροιά, που ασκείται επί διακριτής εδαφικής μονάδας -είτε σε συγκεκριμένες εκφάνσεις της διοικητικής δραστηριότητας είτε συνολικά στη διοίκηση της περιοχής, προκειμένου να καλύψει αδυναμίες διακυβέρνησης- από διεθνή φορέα, ο οποίος δεν αποκτά κυριαρχικά δικαιώματα επί του διοικουμένου εδάφους.

Η νομική κατασκευή της διεθνούς διοίκησης εδαφών, ήτοι των μεταβατικών διοικήσεων που εγκαθιδρύονται σε προβληματικά εδάφη από τους διεθνείς οργανισμούς με πρωταγωνιστικό το ρόλο του ΟΗΕ, αποτελεί σπουδαίο εργαλείο στα χέρια των φορέων της διεθνούς κοινότητας προς το σκοπό της διασφάλισης της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας και της προάσπισης των

⁷³⁷ Report of the UN Secretary-General, An Agenda for Peace, Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace-Keeping, 17 June 1992, A/47/277-S/24111, VI. Post-Conflict Peace-Building, §55-§59 και §68 (Chapter VII).

⁷³⁸ Chesterman, S., 2004, *op. cit.*, *supra* note 690, 57.

⁷³⁹ Βλ. ενδεικτικά Gordon, R., "Saving Failed States: Sometimes a Neocolonialist Notion", 12: 6 *American University Journal of Law and Policy* (1997), 903-974· Zimmermann, A. and Stahn, C., "Yugoslav Territory, United Nations Trusteeship or Sovereign State? Reflections on the Current and Future Legal Status of Kosovo", 70: 4 *Nordic JIL* (2001), 448· Ruffet, M., "The Administration of Kosovo and East Timor by the International Community", 50: 3 *International Criminal Law Quarterly* (2001), 628-629.

⁷⁴⁰ Wilde, R., "Colonialism Redux? Territorial Administration by International Organizations, Colonial Echoes and the Legitimacy of the 'International'", στο Hehir, A. and Robinson, N. (eds), *State-Building: Theory and Practice*, 2007, 32.

⁷⁴¹ Wilde, R., 2008, *op. cit.*, *supra* note 690, 300.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

δικαιωμάτων του ανθρώπου.⁷⁴² Από την άλλη, όμως, τυχόν κατάχρηση του θεσμού αυτού στο πλαίσιο της συντελούμενης παγκοσμιοποίησης και της διεθνοποίησης έως πρότινος εσωτερικών κρατικών ζητημάτων εγκυμονεί τεράστιους κινδύνους για το μοντέλο της κρατικής κυριαρχίας.

3.1.5.1 Σομαλία

Μετά την πτώση του Προέδρου Siad Barre το 1991 και το ξέσπασμα σφοδρού εμφυλίου πολέμου στη Σομαλία, τα ΗΕ σε συνεργασία με τον -προκάτοχο της Αφρικανικής Ένωσης- Οργανισμό Αφρικανικής Ενότητας ενεπλάκησαν ενεργά στην ειρηνευτική διαδικασία παρέχοντας ανθρωπιστική βοήθεια και διευκολύνοντας την επίτευξη της κατάπαυσης του πυρός. Το *embargo* όπλων που επεβλήθη από το ΣΑ το 1992⁷⁴³ συνοδεύτηκε και από την εγκαθίδρυση της UNOSOM I (Απρίλιος 1992-Μάρτιος 1993) προς το σκοπό της παρακολούθησης της κατάπαυσης του πυρός στη Mogadishu και της εξασφάλισης ασφαλούς περιβάλλοντος για τη διανομή της ανθρωπιστικής βοήθειας.⁷⁴⁴

Η πλήρης κατάρρευση των θεσμών, η παντελής απουσία κυβερνητικής εξουσίας, οι συγκρούσεις μεταξύ των διαφόρων φυλών, το ανεξέλεγκτο κύμα προσφύγων, η γενικευμένη πείνα και οι συνθήκες παρατεταμένου χάους που εξακολουθούσαν να επικρατούν στη Σομαλία καθιστώντας τη το πρότυπο «αποτυχημένου κράτους», οδήγησαν στην εγκαθίδρυση της UNOSOM II (Μάρτιος 1993-Μάρτιος 1995) υπό το Κεφάλαιο VII του Χάρτη με εντολή την αποκατάσταση της ειρήνης, της σταθερότητας, του νόμου και της τάξης στη χώρα και την ανασυγκρότηση της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής.⁷⁴⁵ Στην πράξη, τα ΗΕ στη Σομαλία ανέλαβαν το ρόλο της *de facto* κυβέρνησης, χωρίς να έχουν ούτε την εντολή αλλά ούτε και τους απαραίτητους πόρους και τις υποδομές για να εκπληρώσουν έναν τέτοιο ρόλο.

Η Απόφαση 814 (1993) του ΣΑ ζητούσε από το ΓΓ, μέσω του Ειδικού Αντιπροσώπου του, «να κατευθύνει το διοικητή της δύναμης UNOSOM II να αναλάβει την ευθύνη για την εδραίωση, επέκταση και διατήρηση ενός ασφαλούς περιβάλλοντος σε ολόκληρη τη Σομαλία». Κατά την άσκηση των καθηκόντων του, ο Ειδικός Αντιπρόσωπος του ΓΓ επανέφερε σε ισχύ τον Ποινικό Κώδικα της Σομαλίας του 1962, ενώ είναι εξαιρετικά αμφίβολο το κατά πόσο είχε λάβει

⁷⁴² Σημειώνεται ότι ο όρος «*διεθνής διοίκηση εδαφών*» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Wilde, R., "From Danzig to East Timor and Beyond: The Role of International Territorial Administration", 95: 3 *AJIL* (2001), 583.

⁷⁴³ Βλ. SC Res S/RES/733, 23 January 1992· S/RES/1356, 19 June 2001· S/RES/1425, 22 July 2002· S/RES/1725, 6 December 2006· S/RES/1744, 20 February 2007· S/RES/1844, 20 November 2008· S/RES/2093, 6 March 2013· S/RES/2111, 24 July 2013· S/RES/2142, 5 March 2014· S/RES/2182, 24 October 2014.

⁷⁴⁴ Αναλυτικά για την αρχική εντολή της UNOSOM I και της μεταγενέστερης διεύρυνσης και ενδυνάμωσης αυτής που κρίθηκε αναγκαία εξ' αιτίας της επιδείνωσης της κατάστασης στη Σομαλία, καθώς και για τη δημιουργία της UNITAF, βλ. SC Res S/RES/751, 24 April 1992· S/RES/767, 27 July 1992· S/RES/775, 28 August 1992· S/RES/794, 3 December 1992 και S/RES/814, 26 March 1993.

⁷⁴⁵ Για τη UNOSOM II, βλ. SC Res S/RES/814, 26 March 1993· S/RES/837, 6 June 1993· S/RES/865, 22 September 1993· S/RES/878, 28 October 1993· S/RES/885, 16 November 1993· S/RES/886, 18 November 1993· S/RES/897, 4 February 1994· S/RES/923, 31 May 1994· S/RES/946, 30 September 1994· S/RES/953, 31 October 1994 και S/RES/954, 4 November 1994.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

τέτοιου είδους νομοθετική εξουσία από το ΣΑ.⁷⁴⁶ Η Έκθεση της Διερευνητικής Επιτροπής, που συστάθηκε από το ΣΑ προκειμένου να εξετάσει ένοπλες επιθέσεις εναντίον της UNOSOM II, επεσήμανε ότι «η δημοσίευση του Ποινικού Κώδικα της Σομαλίας του 1962... ήταν ικανή να ερμηνευτεί ως υπέρβαση της εντολής της UNOSOM II» και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι «τα ΗΕ θα πρέπει να απέχουν από την ανάληψη περαιτέρω δράσεων επιβολής της ειρήνης εντός των εσωτερικών συγκρούσεων των κρατών».⁷⁴⁷ Εύλογα, το εύρος των αρμοδιοτήτων που αναλαμβάνουν τα ΗΕ εν τη απουσία αποτελεσματικών κυβερνητικών δομών χρήζει μεγάλης προσοχής και διαμορφώνεται *ad hoc*, αναλόγως των ιδιαιτεροτήτων της εκάστοτε περίπτωσης. Επισημαίνεται ότι, εξ' αιτίας της συνεχιζόμενης αστάθειας στη χώρα, δραστηριοποιείται στη Σομαλία η ειρηνευτική επιχείρηση της Αφρικανικής Ένωσης (AMISOM) από το 2007, με την εξουσιοδότηση του ΣΑ,⁷⁴⁸ καθώς και η αποστολή βοήθειας των ΗΕ (UNSOM) από το 2013, με βασική εντολή να παράσχει τις «καλές υπηρεσίες» των ΗΕ, υποστηρίζοντας τη νεότευκτη Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση της Σομαλίας στις προσπάθειες ειρήνευσης και σταθεροποίησης.⁷⁴⁹

3.1.5.2 Βοσνία-Ερζεγοβίνη

Δυνάμει της Συμφωνίας του Dayton του 1995, η Βοσνία, η Κροατία και η ΟΔΓ συμφώνησαν στον ορισμό ενός Ύπατου Εκπροσώπου στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, ως *ad hoc* διεθνούς οργάνου υπεύθυνου για την εποπτεία της εφαρμογής των πολιτικών πτυχών της Ειρηνευτικής Συμφωνίας καθώς και για τη διασφάλιση της εξέλιξης της χώρας σε μία ειρηνική και βιώσιμη δημοκρατία σε πορεία ένταξης στους ευρω-ατλαντικούς θεσμούς.⁷⁵⁰ Καθόσον η πλήρης εφαρμογή της Ειρηνευτικής Συμφωνίας του Dayton δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί -είκοσι χρόνια από την υπογραφή της το 1995-, ο Ύπατος Εκπρόσωπος αποτελεί την τελική εξουσία αναφορικά με την ερμηνεία της εφαρμογής των πολιτικών πτυχών της ανωτέρω Συμφωνίας· έτσι, σε περίπτωση διαφωνιών δύναται να παρέχει την ερμηνεία του και να προβαίνει σε συστάσεις, καθώς και να λαμβάνει δεσμευτικές αποφάσεις. Αναπτύσσοντας την εντολή του, ο Ύπατος Εκπρόσωπος της διεθνούς κοινότητας στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη απέκτησε στην πράξη εξαιρετικά διευρυμένες αρμοδιότητες, ακόμα και να καθαιρεί από το αξίωμά τους δημοσίους υπαλλήλους οι οποίοι παραβίασαν -κατά την κρίση του- τις νομικές τους υποχρεώσεις και τη Συμφωνία του Dayton ή ακόμα και να επιβάλλει νόμους κατά το δοκούν εάν τα αρμόδια νομοθετικά όργανα της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης αποτύχουν να το πράξουν.

⁷⁴⁶ Βλ. *inter alia* Chesterman, S., 2004, *op. cit.*, *supra note* 690, 85.

⁷⁴⁷ Report of the Commission of Inquiry Established Pursuant to Security Council Resolution 885 (1993) to Investigate Armed Attacks on UNOSOM II Personnel Which Led to Casualties Among Them, UN Doc S/1994/653, 1 June 1994.

⁷⁴⁸ Βλ. SC Res S/RES/1744, 20 February 2007· S/RES/2124, 12 November 2013 και S/RES/2182, 24 October 2014.

⁷⁴⁹ Βλ. SC Res S/RES/2102, 2 May 2013 και S/RES/2158, 29 May 2014.

⁷⁵⁰ General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, Dayton, 14 December 1995, 35 ILM (1996), 75, Annex 10, Articles 1(2)-2.

Παράλληλα, το ΣΑ εγκαθίδρυσε Διεθνή Αστυνομική Δύναμη στην περιοχή, με εντολή να στηρίζει τα εμπλεκόμενα μέρη στην εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους να παράσχουν ένα ασφαλές περιβάλλον για όλα τα πρόσωπα που υπάγονται αντίστοιχα στη δικαιοδοσία τους.⁷⁵¹ Πολύ πιο ευρείες και διευρυμένες αρμοδιότητες, που πολλές φορές συγκρούονταν με εκείνες του Ύπατου Εκπροσώπου, ανέπτυξε η UNMIBH (Δεκέμβριος 1995-Ιούλιος 2002).⁷⁵² Αυτή η πολιτική αποστολή των ΗΕ, με επικεφαλής τον Ειδικό Αντιπρόσωπο του ΓΓ και το Συντονιστή των Επιχειρήσεων των ΗΕ στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, επιτέλεσε ως επί το πλείστον λειτουργίες επιβολής του νόμου και μεταρρύθμισης της αστυνομίας και ανέλαβε το συντονισμό των δραστηριοτήτων των ΗΕ στη χώρα σχετικά με ζητήματα ανθρωπιστικής βοήθειας, προσφύγων, αποναρκοθέτησης, δικαιωμάτων του ανθρώπου, εκλογών, αποκατάστασης των υποδομών και οικονομικής ανασυγκρότησης. Ταυτόχρονα, συνεργάστηκε στενά με την πολυεθνική στρατιωτική δύναμη που αναπτύχθηκε στην περιοχή υπό την ηγεσία του ΝΑΤΟ.

Η IFOR (Δεκέμβριος 1995-Δεκέμβριος 1996),⁷⁵³ που αντικαταστάθηκε από τη SFOR (Δεκέμβριος 1996-Δεκέμβριος 2004),⁷⁵⁴ ήταν η στρατιωτική παρουσία στην περιοχή, υπεύθυνη για την αποτροπή των εχθροπραξιών, τη σταθεροποίηση της ειρήνης και την παροχή ενός ασφαλούς περιβάλλοντος στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, λειτουργώντας υπό το Κεφάλαιο VII του Χάρτη. Από τις 2 Δεκεμβρίου 2004, την ηγεσία της στρατιωτικής δύναμης ανέλαβε η ΕΕ με την επιχείρηση EUFOR ALTHEA, η οποία έχει ως βασικούς στόχους, αφενός, τη διατήρηση του ασφαλούς περιβάλλοντος στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και, αφετέρου, τη συμβολή στην ανάπτυξη των ικανοτήτων και της κατάρτισης του Υπουργείου Άμυνας και Ενόπλων Δυνάμεων της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης.⁷⁵⁵ Πέραν της ενεργούς παρουσίας της ΕΕ και της συνεχιζόμενης εμπλοκής του αρχηγείου του ΝΑΤΟ, στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη δραστηριοποιείται και ο ΟΑΣΕ. Κράτος-υβρίδιο, η Βοσνία-Ερζεγοβίνη κατασκευάστηκε από τη διεθνή κοινότητα το 1995 με τη Συμφωνία του Dayton, αλλά δε λειτούργησε ποτέ ομαλά. Είκοσι χρόνια έχουν παρέλθει από την ίδρυσή του και δίνει την εικόνα ενός παράλυτου μορφώματος, το οποίο δεν επιθυμεί καμία από τις συνιστώσες εθνότητές του -δηλαδή, οι Βόσνιοι μουσουλμάνοι, οι Κροάτες και οι Σέρβοι-, παρά μόνο η διεθνής κοινότητα επιμένει να το διατηρεί στη ζωή.

⁷⁵¹ *Ibid.* Annex 11, Article 1 και SC Res S/RES/1035, 21 December 1995, §2.

⁷⁵² Βλ. αναλυτικά SC Res S/RES/1035, 21 December 1995· S/RES/1088, 12 December 1996· S/RES/1103, 31 March 1997· S/RES/1107, 16 May 1997· S/RES/1144, 19 December 1997· S/RES/1168, 21 May 1998· S/RES/1184, 16 July 1998 και S/RES/1423, 12 July 2002. Βλ., επίσης, Final Report of the Secretary-General on the United Nations Mission in Bosnia and Herzegovina, S/2002/1314, 2 December 2002.

⁷⁵³ Dayton Peace Agreement, 14 December 1995, Annex 1A και SC Res S/RES/1031, 15 December 1995.

⁷⁵⁴ SC Res S/RES/1088, 12 December 1996.

⁷⁵⁵ Βλ. εκτενώς SC Res S/RES/1575, 22 November 2004· S/RES/1639, 21 November 2005· S/RES/1722, 21 November 2006· S/RES/1785, 21 November 2007· S/RES/1845, 20 November 2008· S/RES/1895, 18 November 2009· S/RES/1948, 18 November 2010· S/RES/2019, 16 November 2011· S/RES/2074, 14 November 2012· S/RES/2123, 12 November 2013 και S/RES/2183, 11 November 2014.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Πρόεδρος της Σερβικής Δημοκρατίας, Milorad Dodik, πρότεινε, την 1^η Απριλίου 2014, τη μετατροπή της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης σε συνομοσπονδία τριών συστατικών κρατών -μουσουλμανικού, σερβικού και κροατικού-, απειλώντας ότι θα προκηρύξει δημοψήφισμα με το ερώτημα της απόσχισης στην περίπτωση που η πρότασή του δε γίνει δεκτή.⁷⁵⁶ Ως γεγονός, η έντονη και μακρόχρονη διεθνής πολιτική και -ιδίως- στρατιωτική παρουσία στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη συγκρατεί τις έκδηλες φυγόκεντρες τάσεις που ταλανίζουν την έντονα αποκεντρωμένη ομοσπονδία και αποτελεί ξεκάθαρα το συνδετικό ιστό του ασταθούς οικοδομήματος του Dayton, αποσοβώντας τις εντάσεις και έχοντας καταλυτική επίδραση στο εκρηκτικό αυτό σχήμα των δύο ομοσπονδιακών υποκειμένων -ήτοι της Ομοσπονδίας της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και της Σερβικής Δημοκρατίας- και της αυτοδιοικούμενης ουδέτερης περιοχής του Brčko υπό καθεστώς διεθνούς επιτήρησης.⁷⁵⁷

3.1.5.3 Ανατολικό Τιμόρ

Το Ανατολικό Τιμόρ υπήρξε πορτογαλική αποικία από το 16^ο αιώνα. Το 1960, η ΓΣ ανακήρυξε την περιοχή μη-αυτοδιοικούμενο έδαφος υπό τη διοίκηση της Πορτογαλίας.⁷⁵⁸ Το 1975, εν μέσω εσωτερικού αγώνα ανεξαρτησίας και εν τη απουσία οποιασδήποτε διευθέτησης, η Πορτογαλία αναγκάστηκε να εκκενώσει την περιοχή που κατελήφθη και προσαρτήθηκε από την Ινδονησία, στην οποία ανήκε το δυτικό μέρος του νησιού από το 1949. Ως ήταν αναμενόμενο, το ΣΑ και η ΓΣ κάλεσαν την Ινδονησία να αποχωρήσει από το Ανατολικό Τιμόρ,⁷⁵⁹ κάτι το οποίο πραγματοποιήθηκε τελικά μόνο κατόπιν της αποτυχίας της Ινδονησίας να εγκαθιδρύσει μία βιώσιμη και ευρέως αποδεκτή διοίκηση στην περιοχή.

Τελικά, στις 5 Μαΐου 1999, η Ινδονησία και η Πορτογαλία συμφώνησαν στη διενέργεια «λαϊκής διαβούλευσης» στο Ανατολικό Τιμόρ.⁷⁶⁰ Κατόπιν, το ΣΑ καλωσόρισε τη συμφωνία⁷⁶¹

⁷⁵⁶ Βλ. «Ντόντικ: Απαιτεί Μετατροπή Βοσνίας-Ερζεγοβίνης σε Συνομοσπονδία Τριών Συστατικών Κρατών», *Η Καθημερινή*, 01/04/2014, το άρθρο είναι διαθέσιμο ηλεκτρονικά στον επίσημο διαδικτυακό τόπο της εφημερίδας: <http://www.kathimerini.gr/760799/article/epikairothta/kosmos/ntontik-apaitei-metatroph-vosnias-erzegovinh-se-synomospondia-triwn-systatikwn-kratwn> και Katana, G., “With an Eye on Crimea, Bosnian Serb Leader calls for Confederation”, Banja Luka, *Reuters*, 01/04/2014, available at: <http://www.reuters.com/article/2014/04/01/us-bosniaherzegovina-serbs-idUSBREA3017420140401>.

⁷⁵⁷ Για το ιδιότυπο καθεστώς της περιοχής του Brčko, βλ. αναλυτικά Dayton Peace Agreement, 14 December 1995, Annex 2, Article 5· Brčko Arbitral Tribunal for Dispute over Inter-Entity Boundary in Brčko Area (*The Republika Srpska v. The Federation of Bosnia and Herzegovina*), 14 February 1997, UN Doc S/1997/126 και Statute of the Brčko District of Bosnia and Herzegovina, 7 December 1999, 39 ILM (200), 879.

⁷⁵⁸ GA Res A/RES/1542 (XV), 15 December 1960.

⁷⁵⁹ Βλ. SC Res S/RES/384, 22 December 1975 και S/RES/389, 22 April 1976. Βλ., επίσης, GA Res A/RES/3485 (XXX), 12 December 1975· A/RES/31/53, 1 December 1976· A/RES/32/34, 28 November 1977· A/RES/33/39, 13 December 1978· A/RES/34/40, 21 November 1979· A/RES/35/27, 11 November 1980· A/RES/36/50, 24 November 1981 και A/RES/37/30, 23 November 1982.

⁷⁶⁰ Agreement between the Republic of Indonesia and the Portuguese Republic on the Question of East Timor, UN Docs A/53/951 – S/1999/513, 5 May 1999. Μέσω της προβλεπόμενης λαϊκής διαβούλευσης, ο λαός του Ανατολικού Τιμόρ καλούνταν να εγκρίνει ή να απορρίψει το «Συνταγματικό Πλαίσιο για μία Ειδική Αυτονομία για το Ανατολικό Τιμόρ», που -σε περίπτωση έγκρισης- θα συνιστούσε «Ειδική Αυτόνομη Περιοχή» (SARET).

⁷⁶¹ SC Res S/RES/1236, 7 May 1999.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

και θέσπισε τη United Nations Mission in East-Timor (UNAMET, Ιούνιος-Οκτώβριος 1999) για τη διεξαγωγή της διαβούλευσης.⁷⁶² Στις 30 Αυγούστου 1999, ο λαός του Ανατολικού Τιμόρ καταψήφισε το πλαίσιο ειδικής αυτονομίας εντός της Ινδονησίας που προέβλεπε η συμφωνία της 5^{ης} Μαΐου.⁷⁶³ Η βίαιη αντίδραση των ινδονησιακών στρατιωτικών και αστυνομικών δυνάμεων προκάλεσε τον αναγκαστικό εκτοπισμό σημαντικού τμήματος του τοπικού πληθυσμού.⁷⁶⁴ Επικαλούμενο το Κεφάλαιο VII του Χάρτη, το ΣΑ αντέδρασε άμεσα εξουσιοδοτώντας την ανάπτυξη μιας πολυεθνικής δύναμης υπό αυστραλιανή διοίκηση, της INTERFET, για την αποκατάσταση της τάξης στο Ανατολικό Τιμόρ.⁷⁶⁵ Πράγματι, μέσα στο Σεπτέμβριο του 1999 οι ινδονησιακές δυνάμεις εγκατέλειψαν το έδαφος του Ανατολικού Τιμόρ και, στις 28 του ίδιου μήνα, η Ινδονησία και η Πορτογαλία συμφώνησαν στην προσωρινή μεταβίβαση της διοίκησης αυτού στον ΟΗΕ, καθώς και στη λήψη των αναγκαίων *ad hoc* μέτρων προκειμένου να καλυφθεί το κενό που είχε αφήσει η αποχώρηση των ινδονησιακών αρχών.⁷⁶⁶

Ακολούθως, δυνάμει της Απόφασης 1272 του ΣΑ της 25^{ης} Οκτωβρίου 1999 στη βάση του Κεφαλαίου VII του Χάρτη, εγκαθιδρύθηκε η United Nations Transitional Administration in East Timor (UNTAET, Οκτώβριος 1999-Μάιος 2002) με πολυδιάστατη εντολή καθολικής διοίκησης του Ανατολικού Τιμόρ κατά την περίοδο της μετάβασής του προς την ανεξαρτησία.⁷⁶⁷ Μάλιστα, η UNTAET θέσπισε ένα Εθνικό Γνωμοδοτικό Συμβούλιο, ως μηχανισμό για τη μετάβαση στην αυτοδιοίκηση.⁷⁶⁸ Ειδικότερα, η μεταβατική διοίκηση των ΗΕ ασκούσε νομοθετικές και εκτελεστικές εξουσίες και διαχειριζόταν το δικαστικό σύστημα, που ανασυγκροτήθηκε χάριν της διεθνούς βοήθειας, ενώ η UNTAET εκπροσωπούσε το Ανατολικό Τιμόρ και στις διεθνείς του σχέσεις⁷⁶⁹ και τα έξοδα αυτής ήταν έξοδα του ΟΗΕ.⁷⁷⁰

⁷⁶² SC Res S/RES/1246, 11 June 1999 και Question of East Timor: Report of the Secretary-General, S/1999/595.

⁷⁶³ Το ποσοστό συμμετοχής στην ψηφοφορία έφτασε το 98,6%, εκ του οποίου το 78,5% των ψηφισάντων απέρριψαν την αυτονομία. Βλ. αναλυτικά Question of East Timor: Progress Report of the Secretary-General, 54th session of the GA, A/54/654, 13 December 1999, §30-§31.

⁷⁶⁴ Special Committee on the Situation with Regard to the Implementation of the Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples, East Timor: Working Paper, 22 June 2000, A/AC.109/2000/12, §13-§15.

⁷⁶⁵ SC Res S/RES/1264, 12 September 1999.

⁷⁶⁶ Βλ. εκτενώς Dunn, J., *East Timor: A Rough Passage to Independence*, 3rd edn, 2003.

⁷⁶⁷ Ειδικότερα, η UNTAET -που αντικατέστησε την INTERFET- διέθετε ευρεία εντολή παροχής ασφάλειας και διατήρησης του νόμου και της τάξης σε ολόκληρο το έδαφος του Ανατολικού Τιμόρ, εγκαθίδρυσης αποτελεσματικής διοίκησης, υποβοήθησης της ανάπτυξης των πολιτικών και κοινωνικών υπηρεσιών, διασφάλισης του συντονισμού και της διανομής της ανθρωπιστικής βοήθειας, εξασφάλισης της αναπτυξιακής βοήθειας, υποστήριξης της ανάπτυξης της ικανότητας αυτοδιοίκησης και δημιουργίας προϋποθέσεων βιώσιμης ανάπτυξης. Βλ. SC Res S/RES/1272, 25 October 1999.

⁷⁶⁸ Βλ. UNTAET Regulation 1999/2, 2 December 1999 και Report of the Secretary-General on the United Nations Transitional Administration in East Timor, S/2000/53, 26 January 2000, §4-§5.

⁷⁶⁹ Βλ. για παράδειγμα Exchange of Notes Constituting an Agreement between Australia and UNTAET Concerning the Continued Operation of the Treaty Between Australia and the Republic of Indonesia on the Zone of Cooperation in an Area Between the Indonesian Province of East Timor and the Northern Australia of 11 December 1989, Dili, 10 February 2000, 9 *Australian Treaty Series* (2000): <http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/2000/9.html>.

⁷⁷⁰ GA Res A/RES/53/240, 29 June 1999.

Στις 31 Αυγούστου 2001, ο λαός του Ανατολικού Τιμόρ κλήθηκε εκ νέου στις κάλπες - με ποσοστό συμμετοχής που άγγιξε το 91%- για να εκλέξει μία 88-μελή Συντακτική Συνέλευση επιφορτισμένη με το έργο της σύνταξης και της υιοθέτησης νέου Συντάγματος και της θέσπισης του κατάλληλου πλαισίου για τις μελλοντικές εκλογές και τη μετάβαση προς την πλήρη ανεξαρτησία. Το πρώτο Σύνταγμα του νέου κράτους ετέθη σε ισχύ στις 22 Μαρτίου 2002 και, μετά τις προεδρικές εκλογές της 14^{ης} Απριλίου του ίδιου έτους, η Λαϊκή Δημοκρατία του Ανατολικού Τιμόρ εισήλθε στον ΟΗΕ ως νέο κράτος-μέλος στις 27 Σεπτεμβρίου 2002.⁷⁷¹

Η εμπλοκή των ΗΕ στο Ανατολικό Τιμόρ συνεχίστηκε και μετά την ανεξαρτησία αυτού, προς το σκοπό της εξασφάλισης της σταθερότητας και της ασφάλειας του νεοπαγούς κράτους. Μία νέα αποστολή, η United Nations Mission of Support in East Timor (UNMISSET, Μάιος 2002-Μάιος 2005) συστάθηκε με εντολή την υποστήριξη των βασικών διοικητικών δομών - κρίσιμων για τη βιωσιμότητα και την πολιτική σταθερότητα του κράτους-, την προσωρινή επιβολή του νόμου, τη δημόσια ασφάλεια, την υποβοήθηση της ανάπτυξης της Αστυνομικής Υπηρεσίας του Ανατολικού Τιμόρ, όπως επίσης και τη συμβολή στη διατήρηση της εξωτερικής και της εσωτερικής ασφάλειας του Ανατολικού Τιμόρ.⁷⁷² Μετά την ολοκλήρωση της εντολής της, η UNMISSET αντικατεστάθη από μία πολιτική αποστολή, το United Nations Office in Timor-Leste (UNOTIL, Μάιος 2005-Αύγουστος 2006), που ανέλαβε την υποστήριξη της ανάπτυξης των καίριων κρατικών θεσμών, της αστυνομίας, καθώς και την κατάρτιση σε ζητήματα δημοκρατικής διακυβέρνησης και δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Δεδομένης της συνεχιζόμενης κρίσης στο εσωτερικό του κράτους, η κυβέρνηση αυτού ζήτησε την εγκαθίδρυση μίας νέας αποστολής των ΗΕ με στόχο τη διατήρηση του νόμου και της τάξης και την ενδυνάμωση των τοπικών θεσμών. Συνεπεία των παραπάνω, το ΣΑ προέβη στη σύσταση της United Nations Integrated Mission in Timor-Leste (UNMIT, Αύγουστος 2006-Δεκέμβριος 2012), με εκτεταμένη εντολή να βοηθήσει τη χώρα να ξεπεράσει τις συνέπειες και τις γενεσιουργές αιτίες της κρίσης του Απριλίου-Ιουνίου 2006, συμβάλλοντας στην εδραίωση της σταθερότητας, την αποκατάσταση και τη διατήρηση της δημόσιας ασφάλειας και την ενίσχυση της δημοκρατικής διακυβέρνησης σε στενή συνεργασία με την τοπική κυβέρνηση.⁷⁷³ Η UNMIT ολοκλήρωσε επιτυχώς την αποστολή της στις 31 Δεκεμβρίου 2012, συνεισφέροντας ουσιαστικά στην προώθηση της ειρήνης, της σταθερότητας και της ανάπτυξης στη χώρα.⁷⁷⁴

⁷⁷¹ Βλ. SC Res S/RES/1414, 23 May 2002· GA Res A/RES/57/3, 27 September 2002 και Constitution of the Democratic Republic of East Timor, 2002: http://www.constitution.org/cons/east_timor/constitution-eng.htm.

⁷⁷² SC Res S/RES/1410, 17 May 2002, §2. Βλ., επίσης, S/RES/1473, 4 April 2003· S/RES/1480, 19 May 2003· S/RES/1543, 14 May 2004· S/RES/1573, 16 November 2004 και S/RES/1599, 28 April 2005.

⁷⁷³ Για την εντολή της UNMIT, βλ. αναλυτικά SC Res S/RES/1704, 25 August 2006, §4 και τις συστάσεις του ΓΓ προς το ΣΑ: Timor-Leste, Report Pursuant to Security Council Resolution 1690 (2006), S/2006/628, 8 August 2006.

⁷⁷⁴ Βλ. SC Res S/RES/1745, 22 February 2007· S/RES/1802, 25 February 2008· S/RES/1867, 26 February 2009· S/RES/1912, 26 February 2010· S/RES/1969, 24 February 2011 και S/RES/2037, 23 February 2012.

3.2 Απόπειρες περιορισμού της κυριαρχίας και ανεξαρτησίας «υπό όρους»

3.2.1 Το Σχέδιο Annan για την Κύπρο

Το βόρειο τμήμα της Κύπρου τελεί από το 1974 υπό παράνομη τουρκική στρατιωτική κατοχή, καθότι τα τουρκικά στρατεύματα κατέλαβαν και ελέγχουν το 36,4% του εδάφους της Κυπριακής Δημοκρατίας, όπου ασκεί *de facto* έλεγχο η Τουρκία.⁷⁷⁵ Το Κυπριακό, φλέγον ζήτημα από πλευράς διεθνούς δικαίου και πάντοτε στην πρώτη γραμμή της επικαιρότητας, μεταφέρθηκε άλτο από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα και, μάλιστα, με ζοφερές προοπτικές που ακρωτηριάζουν την αισιοδοξία μας. Ιστορικά, το Κυπριακό ξεκίνησε ως ανταποικιακός αγώνας και εξελίχθηκε σε μια αγεφύρωτη εθνοτική σύγκρουση. Διατρέχει μια μακρόχρονη και συνάμα πολυτάραχη διαδρομή από το 1878, οπότε και μεταβιβάστηκε στη Μεγάλη Βρετανία από το σουλτάνο η κατοχή και διοίκηση της Κύπρου,⁷⁷⁶ έως σήμερα. Στη διαδρομή αυτή, ο ρόλος του διεθνούς δικαίου υπήρξε εμφανής, θετικά ή αρνητικά, μέσα από όλες τις προτεινόμενες λύσεις.

Το πρότυπο της δικοινοτικής δημοκρατίας που υιοθετήθηκε το 1959 με τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου, η θεσμική δικοινοτική συμμετοχή στην αντιπροσώπευση και ο δυαδισμός της εκτελεστικής εξουσίας, με ποσοστιαία διανομή των εξουσιών ανάμεσα στις δύο κοινότητες, ούτως ειπείν, η «εγγυημένη/δεσμευμένη» ανεξαρτησία που εγκαθίδρυσε το Σύνταγμα του 1960 περιορίζοντας την κυριαρχία της Κυπριακής Δημοκρατίας εν τη γενέσει της, δεν ευοδώθηκε.⁷⁷⁷

⁷⁷⁵ Βλ. GA Res A/RES/33/15, 9 November 1978· A/RES/34/30, 20 November 1979· A/RES/37/253, 13 May 1983· SC Res S/RES/353, 20 July 1974· S/RES/541, 18 November 1983· S/RES/550, 11 May 1984 και ECHR, *Case of Loizidou v. Turkey*, Application No 15318/89, Judgment, Merits, 18 December 1996, VI Reports of Judgments and Decisions of the ECHR (1996), 2216, §56, όπου η Τουρκία κρίθηκε αποκλειστικά υπεύθυνη για την κατάσταση που δημιουργήθηκε καθότι: «ο στρατός της ασκεί αποτελεσματικό και πλήρη έλεγχο στο συγκεκριμένο [βόρειο] τμήμα του νησιού. Ο έλεγχος αυτός... συνεπάγεται την ευθύνη της [Τουρκίας] για την πολιτική και τις ενέργειες της 'Τουρκικής Δημοκρατίας της Βορείου Κύπρου'». Περράκης, Στ., *Η πολεμική κατοχή στο σύγχρονο Διεθνές Δίκαιο*, 1990, 35-40.

⁷⁷⁶ Convention of Defensive Alliance between Great Britain and the Ottoman Empire, 4 June 1878, 153 CTS, 1969, 67, Άρθρο I και Άρθρο III Παραρτήματος Συνθήκης. Σύμφωνα με το Άρθρο IV, σε περίπτωση που οι καταληφθείσες από τη Ρωσία περιοχές του Καρς και της Αρμενίας αποδίδονταν και πάλι στο Σουλτάνο, η Βρετανία θα εγκατέλειπε το νησί. Οι Βρετανοί ήταν υποχρεωμένοι να αποδίδουν στην Πύλη τη διαφορά μεταξύ των ετήσιων προσόδων που είχε το νησί και των δαπανών στις οποίες οι ίδιοι θα προέβαιναν. Όταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία, κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, τάχθηκε στο πλευρό της Γερμανίας και της Αυστρίας, η Βρετανία ακύρωσε τη Συνθήκη της 4^{ης} Ιουνίου 1878 και προσάρτησε την Κύπρο στο βρετανικό θρόνο στις 5 Νοεμβρίου 1914 βλ. The Cyprus Annexation Order in Council, 1914, No 1629, *V Statutory Rules & Orders Review (1948)*, 577-578. Η πράξη αυτή αναγνωρίστηκε από την Τουρκία με το άρθρο 20 της Συνθήκης της Λωζάννης του 1923, που όριζε τα εξής: «Η Τουρκία δηλοί ότι αναγνωρίζει την προσάρτησιν της Κύπρου ανακηρυχθείσαν υπό της Βρετανικής Κυβερνήσεως την 5ην Νοεμβρίου 1914». Βλ. Treaty of Lausanne (Treaty of Peace between the British Empire, France, Greece, Italy, Rumania and Turkey), 24 July 1923, 28 LNTS, 12-113. Στις 10 Μαρτίου 1925, η Κύπρος ανακηρύχθηκε επισήμως αποικία του Βρετανικού Στέμματος και διορίστηκε βρετανός κυβερνήτης στο νησί.

⁷⁷⁷ Ιδιαίτερος διαφωτιστική κρίνεται η ανάλυση του Γ. Τενεκίδη: «Η Κυπριακή Δημοκρατία, βάσει των συμβατικών κειμένων Ζυρίχης-Λονδίνου, δεν ανταποκρίνεται στην έννοια της κυρίαρχης ισότητας των κρατών, ούτε σε αυτή της αυτοδιάθεσης των λαών και της ισότητας των δικαιωμάτων, όπως καθορίζονται από τον Καταστατικό Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και τη μετέπειτα πρακτική. Οι Συμφωνίες του 1959 ίδρυσαν ένα τύπος ανεξάρτητο και κυρίαρχο κράτος. Κείμενα με συνταγματική ισχύ, όπως η Συνθήκη Εγγυήσεως και η Συνθήκη Συμμαχίας, περιέσφιγγαν τη νεοσύστατη πολιτεία σε έναν κλοιό, που απέκλειε οποιαδήποτε ελεύθερη εκδήλωση εσωτερικής συνταγματικής πολιτικής (δοτό Σύνταγμα, μη επιδεκτικό τροποποιήσεων: περιορισμός αντίθετος προς την έννοια της λαϊκής κυριαρχίας) ή ανεξάρτητης εξωτερικής πολιτικής (ουσιαστική υποτέλεια απέναντι στις 3 εγγυήτριες δυνάμεις)». Βλ.

Η κρίση του 1963, εξ' αιτίας της απόπειρας τροποποίησης της αρχικής δομής με τα «13 σημεία» του Μακαρίου, προκάλεσε το διαχωρισμό των δύο κοινοτήτων και την πολιτειακή μεταβολή, τιθέμενη έκτοτε η ελληνοκυπριακή κοινότητα ως ο μοναδικός διεθνώς αναγνωρισμένος νόμιμος εκπρόσωπος της Κυπριακής Δημοκρατίας.⁷⁷⁸ Τη συνταγματική αυτή κρίση του 1963-1964 ακολούθησε η τουρκική εισβολή το 1974 και η μονομερής ανακήρυξη ανεξαρτησίας της «ΤΔΒΚ» το 1983. Τα ζητήματα της εισβολής και της παράνομης στρατιωτικής κατοχής, των προσφύγων και των εσωτερικά εκτοπισμένων, των εγκλωβισμένων, των αγνοουμένων, των περιουσιών, των εποίκων, της ασφάλειας, των βρετανικών βάσεων και της διασφάλισης των τριών βασικών ελευθεριών -διακινήσεως, εγκαταστάσεως, ιδιοκτησίας-, συνιστούν ορισμένες από τις ιδιαιτερότητες του Κυπριακού, βασικά σημεία τριβής σε κάθε προσπάθεια επίλυσης.

Ως ανάχωμα και μόνη πιθανή διέξοδος στις μονομερείς φυγόκεντρες αξιώσεις της τουρκοκυπριακής κοινότητας, στη χρόνια κρίση και στο ενδεχόμενο της οριστικής διχοτόμησης του κυπριακού εδάφους -όπως, άλλωστε, συμβαίνει *de facto* στην πράξη από το 1974-, προτάσσεται η ανάπλαση της Κύπρου στο πρότυπο της «διζωνικής, δικοινοτικής ομοσπονδίας». Το πρότυπο αυτό, το οποίο θεμελιώθηκε στις Συμφωνίες Υψηλού Επιπέδου Μακαρίου-Denktaş (1977) και Κυπριανού-Denktaş (1979), εκπονήθηκε στις λεπτομέρειές του με τη μεσολάβηση των Ηνωμένων Εθνών και τη συμμετοχή των δύο κοινοτήτων: Πλαίσιο Συμφωνίας για το Κυπριακό (1986), Δέσμη Ιδεών Cuéllar (1989) και Δέσμη Ιδεών Ghali (1992).⁷⁷⁹

Το Σχέδιο Annan (2002-2004) αποτελεί την πιο πρόσφατη και πλέον προσεγμένη προσπάθεια του ΟΗΕ για μία συνολική διευθέτηση του Κυπριακού. Είναι, βεβαίως, αδύνατο να εξεταστούν ενδελεχώς στο πλαίσιο της παρούσης διατριβής οι ρυθμίσεις των 9.000 σελίδων του

Τενεκίδης, Γ., *Οι Νομικές Διαστάσεις του Κυπριακού*, 1988, 21-23· επιπλέον, βλ. σχετικά και Περράκης, Στ. (επιμ.), *Ο Γεώργιος Τενεκίδης και η Κύπρος: Απάνθισμα Κειμένων*, 2002. Τη θεμελιώδη φυσιογνωμία της Κυπριακής Δημοκρατίας καθορίζουν, εν πολλοίς, τα Άρθρα 181, 182 και 185 του Συντάγματος του 1960, τα οποία παρουσιάζουν και το μεγαλύτερο ενδιαφέρον από πλευράς ανάλυσης υπό το φως του διεθνούς δικαίου. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το Άρθρο 181, οι Συνθήκες Εγγυήσεως και Συμμαχίας ενσωματώνονται στο Σύνταγμα («*κκέκτινται συνταγματικήν ισχύν*»). Σύμφωνα με το Άρθρο 182 §1, οι διατάξεις που ενσωματώνουν τις εν λόγω Συνθήκες είναι μη αναθεωρητέες. Με άλλα λόγια, «*όντας θεμελιώδη άρθρα του Συντάγματος, δε δύνανται, καθ' οιονδήποτε τρόπον, να τροποποιηθώσι δια μεταβολής, προσθήκης ή καταργήσεως*». Σύμφωνα, τέλος, με το Άρθρο 185 του Συντάγματος, η Δημοκρατία της Κύπρου είναι ενιαία και αδιαίρετη και, ως εκ τούτου, κάθε απόπειρα καθολικής ή μερικής ένωσης της Κύπρου με άλλη χώρα ή κάθε αποσχιστική κίνηση (χωριστική ανεξαρτησία) αποκλείονται. Βλ. Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, 1960, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf/all/7C380EEC7AD244F6C225744A0034F3E7/\\$file/%CE%A4%CE%BF%20%CE%A3%CF%8D%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B1%20%CF%84%CE%B7%CF%82%20%CE%9A%CF%85%CF%80%CF%81%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AE%CF%82%20%CE%94%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%AF%CE%B1%CF%82.pdf](http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf/all/7C380EEC7AD244F6C225744A0034F3E7/$file/%CE%A4%CE%BF%20%CE%A3%CF%8D%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B1%20%CF%84%CE%B7%CF%82%20%CE%9A%CF%85%CF%80%CF%81%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AE%CF%82%20%CE%94%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%AF%CE%B1%CF%82.pdf).

⁷⁷⁸ Βλ. SC Res S/RES/186, 4 March 1964, με την οποία το ΣΑ επιβεβαίωσε τη νομική υπόσταση της κυπριακής κυβέρνησης, ασχέτως εάν η καταστατική της σύνθεση -εννοείται 7 ελληνοκύπριοι και 3 τουρκοκύπριοι υπουργοί- και οι αρμοδιότητές της δεν ανταποκρίνονταν πια στις προβλέψεις του Συντάγματος του 1960. Το ΣΑ κάλεσε «*την Κυβέρνηση της Κύπρου, η οποία ευθύνεται για τη διατήρηση του νόμου και της τάξης, να λάβει όλα τα αναγκαία συμπληρωματικά μέτρα για τον τερματισμό της βίας και της αιματοχυσίας στην Κύπρο*». Συνεχίζοντας, η εν λόγω Απόφαση ζήτησε να συγκροτηθεί ειρηνευτική δύναμη του ΟΗΕ (United Nations Peacekeeping Force in Cyprus – UNFICYP) στη νήσο «*με τη συγκατάθεση της Κυβερνήσεως της Κύπρου*».

⁷⁷⁹ Βλ. αναλυτικά Καλλία, Μ., *Τα Σχέδια Επίλυσης του Κυπριακού από τη Σκοπιά του Διεθνούς Δικαίου: Τριβές και Προοπτικές*, ΠΜΣ Διεθνές Δίκαιο και Διπλωματικές Σπουδές, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2009.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

Σχεδίου. Μέσα από τις δαιδαλώδεις και αντιφατικές καταστάσεις που σφράγισαν τις διάφορες φάσεις της ιστορίας της Κύπρου, το δημοψήφισμα της 24^{ης} Απριλίου 2004, με το βροντερό «Όχι» των Ελληνοκυπρίων (75,83%) και το ξεκάθαρο «Ναι» των Τουρκοκυπρίων (64,91%), εκτιμάται ως το αποκορύφωμα ιστορικών εξελίξεων και συντονισμένων διπλωματικών διεργασιών, κατακλείδα στη φιλολογία περί «χαμένων ευκαιριών».

Το Σχέδιο Annan συνιστά αναμφισβήτητα το πλέον λεπτομερές και συνολικό σχέδιο διευθέτησης του Κυπριακού από το 1964 μέχρι σήμερα (2015), από τότε δηλαδή που ο ΟΗΕ ανέλαβε μεσολαβητικό ρόλο στο Κυπριακό. Η εν λόγω πρωτοβουλία δεν έχει προηγούμενο στην ιστορία της εμπλοκής των ΗΕ σε μεσολαβητικό ρόλο σε περιφερειακές συγκρούσεις. Όπως παρουσιάστηκε στην τέταρτη αναθεωρημένη εκδοχή του, την 31^η Μαρτίου 2004, διορθωμένη σε ορισμένα σημεία της μέχρι και τη 18^η Απριλίου 2004, είναι ένα ογκωδέστατο κείμενο που χαρακτηρίζεται από πολυμέρεια, πολυπλοκότητα και πολλαπλότητα εγγράφων και ρυθμίσεων που φαντάζουν ως νομικός λαβύρινθος.⁷⁸⁰ Όπως πολύ γλαφυρά παρατηρεί ο Άγγελος Συρίγος, το Σχέδιο Annan μοιάζει με ένα πολύπλοκο επιτραπέζιο παιχνίδι με θέμα το ιδανικό ομόσπονδο κράτος, στο οποίο θα υπάγονται, ως οιονεί αυτόνομες, οι δύο ομόσπονδες πολιτείες.⁷⁸¹

Η βάση του Σχεδίου Annan ήταν το ομοσπονδιακό κράτος και, μάλιστα, η «χαλαρή» ομοσπονδία, σχηματιζόμενη από τις δύο συνιστώσες πολιτείες. Στο αναθεωρημένο Σχέδιο του Μαρτίου του 2003, η νέα κρατική οντότητα αποκαλούνταν «Ενωμένη Κυπριακή Δημοκρατία» (United Cyprus Republic), αποτελούμενη από δύο ισότιμες, εθνοτικά ομοιογενείς πολιτείες - δικαιοδικότητα- με διακριτές εδαφικές περιοχές -διζωνικότητα- σε σύστημα ομοσπονδίας.⁷⁸² Η κάθε πολιτεία θα διατηρούσε την ξεχωριστή εθνοτική ταυτότητα της πλειοψηφούσας ομάδας, ενώ ο κάθε πολίτης θα είχε ταυτόχρονα πέραν της «κυπριακής υπηκοότητας» και την «εσωτερική υπηκοότητα» της κάθε πολιτείας.⁷⁸³ Η εξωτερική κυριαρχία θα ανήκε στην

⁷⁸⁰ Report of the Secretary General on his Mission of Good Offices in Cyprus, 28 May 2004, S/2004/437. Το Σχέδιο είχε περίπου 9.000 σελίδες, που περιελάμβαναν μία Ιδρυτική Συμφωνία, 3 Συντάγματα, 3 ομοσπονδιακούς συνταγματικούς νόμους, 35 ομοσπονδιακούς νόμους, 3 συμφωνίες συνεργασίας μεταξύ του ομοσπονδιακού κράτους και των δύο πολιτειών, έναν κατάλογο με 1.134 διεθνείς συμφωνίες που επρόκειτο να δεσμεύσουν το νέο κράτος, 3 συμπληρωματικά πρωτόκολλα σε διεθνείς συνθήκες, τα ακριβή όρια των εδαφικών διευθετήσεων μεταξύ των δύο πολιτειών και τη λειτουργία της Επιτροπής που θα αναλάμβανε να εκκαθαρίσει τα περιουσιακά ζητήματα.

⁷⁸¹ Συρίγος, Α., *Σχέδιο Ανάν: Οι Κληρονομίες του Παρελθόντος και οι Προοπτικές του Μέλλοντος*, 2005, 114 επ..

⁷⁸² Επισημαίνεται ότι στο αρχικό Σχέδιο, όπου το νέο κράτος αποκαλείτο κοινό κράτος, δεν αναφερόταν ρητώς η πολιτειακή φυσιογνωμία του κράτους ως ομοσπονδίας. Στο τρίτο αναθεωρημένο Σχέδιο, όμως, του Μαρτίου του 2003, η κεντρική κυβέρνηση αποκαλούνταν ρητώς ομοσπονδιακή. Παρότι στο τρίτο Σχέδιο η προσθήκη στην έννοια της ομοσπονδίας ήταν ρητή, εντούτοις, το είδος της ομοσπονδίας εξειδικεύεται μόνον ύστερα από τη συνολική ανάγνωση του Σχεδίου. Η εξέλιξη του «συνεταιρισμού» (*new partnership*) εδραιώθηκε σε χωρισμό των δύο συστατικών κοινοτήτων, που αναβαθμίστηκαν σε πρωτογενή πηγή εξουσίας και σε «πολιτείες» (*states*). Σημειώνεται, επίσης, ότι στο αρχικό Σχέδιο οι πολιτείες χαρακτηρίζονταν «συστατικές» (*component*), ενώ στο αναθεωρημένο Σχέδιο του Μαρτίου 2003 οι πολιτείες καλούνταν πια «συνιστώσες» (*constituent*). Ο διαχωρισμός τους ήταν πλήρης και στο τέταρτο και πέμπτο Σχέδιο προστέθηκε, δίπλα στην πολιτική ισότητα των δύο πολιτειών, η διάτυπωση ότι καμία εκ των δύο δε θα απαιτήθει αρμοδιότητα ή δικαιοδοσία έναντι της άλλης πολιτείας. Βλ. Λιάκουρας, Π., *Το Κυπριακό: Από τη Ζυρίχη στη Λουκέρνη, Σε Αναζήτηση Ομοσπονδιακής Επίλυσης*, 2007, 407-414.

⁷⁸³ Στο Σχέδιο επίλυσης του ΓΓ του ΟΗΕ Kofi Annan αναγνωριζόταν η μία και μόνη υπηκοότητα όλων των Κυπρίων. Με τον όρο «κυπριακή υπηκοότητα», ο ΓΓ αναφερόταν στην υπηκοότητα του ομοσπονδιακού κράτους,

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

ομοσπονδία, ενώ η εσωτερική κυριαρχία θα κατανεμόταν ισότιμα ανάμεσα στο κεντρικό κράτος και τις ομόσπονδες πολιτείες οι οποίες, σημειωτέον, θα είχαν τις ίδιες ακριβώς εξουσίες και αρμοδιότητες σε εσωτερικό επίπεδο παραγραφομένης της αριθμητικής τους ανισότητας. Αυτές οι εξουσίες ήταν εκτεταμένες συγκριτικά με τις ελάχιστες αρμοδιότητες του κεντρικού κράτους.

Το Σχέδιο Annan προέβλεπε την υποχρεωτική διάρθρωση όλων των ομοσπονδιακών οργάνων του κράτους με ποσοστά και από τους δύο εταίρους. Η δυνατότητα παρέμβασης του ομοσπονδιακού κράτους στη λειτουργία των δύο πολιτειών περιοριζόταν μόνο σε θέματα συμμόρφωσης με τα κανονιστικά κείμενα που περιλαμβάνονταν στο Σχέδιο Annan, προκειμένου να διασφαλιστεί η αυτοδιοίκηση των δύο εθνοτικών ομάδων σε επίπεδο πολιτείας. Το τεκμήριο αρμοδιότητας παραχωρούνταν στις ομόσπονδες πολιτείες, ως συνιδρυτικά μέρη της ομοσπονδίας. Οι συνιστώσες πολιτείες θα ασκούσαν την πρωτογενή εξουσία, όπως οι κοινότητες στο Σύνταγμα του 1960, με τη θεμελιώδη διαφορά της απόκτησης εδαφικής εξουσίας και της πολιτικής ισότητας, ως βασικής αρχής της θεσμικής συμβίωσής τους. Η ομοσπονδιακή κυβέρνηση θα ασκούσε τις εξουσίες που διατυπώνονταν ρητώς στο προτεινόμενο Σύνταγμα, επιβεβαιώνοντας, ταυτόχρονα, τη μοναδική κυριαρχία και διεθνή νομική προσωπικότητα της Κυπριακής Δημοκρατίας, θα εκπλήρωνε τις διεθνείς και ευρωπαϊκές υποχρεώσεις, θα προάσπιζε την εδαφική ακεραιότητα, τα σύνορα και την πολιτιστική κληρονομιά. Οι συνιστώσες πολιτείες, με καθεστώς ισοτιμίας στις μεταξύ τους σχέσεις, θα ασκούσαν κυριαρχικά όλες τις εξουσίες που δεν ανατίθεντο ρητώς από το Σύνταγμα στην κεντρική ομοσπονδία και θα οργανώνονταν ελεύθερα σύμφωνα με τους όρους των πολιτειακών Συνταγμάτων τους.⁷⁸⁴ Είναι σαφές ότι η τουρκοκυπριακή κοινότητα αποκτούσε, δυνάμει του Σχεδίου Annan, εδαφική βάση και υπόσταση πολιτείας, εκφεύγοντας των στενών ορίων της αρμόζουσας μειονοτικής προστασίας.

Η αναθεωρητική εξουσία της «Ενωμένης Κυπριακής Δημοκρατίας» αποτελούσε ένα ακόμα ακανθώδες σημείο του Σχεδίου Annan. Ειδικότερα, στο προτεινόμενο σχέδιο επίλυσης και στο σχέδιο Συντάγματος, όπως ακριβώς και στο Σύνταγμα του 1960 όπου οι θεμελιώδεις

της «Ενωμένης Κυπριακής Δημοκρατίας». Παράλληλα, για πρώτη φορά, αναγνωρίστηκε η δυνατότητα σε κάθε ομόσπονδη πολιτεία να παρέχει την ιδιαίτερη υπηκοότητά της στα άτομα που διέμεναν στο έδαφός της. Κριτήριο για την απόδοση της εσωτερικής υπηκοότητας ήταν ο τόπος διαμονής του κάθε προσώπου κατά τη στιγμή της θέσεως σε ισχύ των συμφωνιών. Στους Κυπρίους που διέμεναν εκτός Κύπρου, ο θεσμός της εσωτερικής ιθαγένειας θα αποδιδόταν με κριτήριο την κοινότητα στην οποία ανήκαν πριν από το 1974. Το Σχέδιο Annan V ανέλυε το θέμα της υπηκοότητας στο Άρθρο 3 της Ιδρυτικής Συμφωνίας, στο Άρθρο 12 του προτεινόμενου Συντάγματος, στο Συνταγματικό Νόμο 'περί του καθεστώτος υπηκοότητας στο εσωτερικό των δύο πολιτειών' -Προσάρτημα 3, Παράρτημα II- και στον Ομοσπονδιακό Νόμο 'περί της χορηγίασης υπηκοότητας' -Προσάρτημα 4, Παράρτημα III.⁷⁸⁴ Το Σχέδιο Annan μεταβίβαζε όλες τις δομές και τους θεσμούς της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ελληνοκυπριακή Πολιτεία και, αντιστοίχως, τις δομές και τους θεσμούς του ψευδοκράτους στην Τουρκοκυπριακή Πολιτεία. Έτσι, κατ' αυτόν τον τρόπο, απέφευγε να αναμίξει τις δύο κοινότητες και να υπεισέλθει στον καθημερινό τρόπο οργάνωσης της λειτουργίας τους. Η ισότητα μεταξύ αυτών διατυπώθηκε στον όρο περί μη ιεράρχησης των νόμων μεταξύ όχι μόνο των δύο πολιτειών, αλλά και μεταξύ των πολιτειών και της ομοσπονδίας. Επιπλέον, διατηρούνταν οι υφιστάμενες γραφειοκρατικές δομές που είχαν δοκιμαστεί επί χρόνια στην πράξη και οι οποίες, στην περίπτωση τουλάχιστον των Ελληνοκυπρίων που αποτελούν την πλειοψηφία των κατοίκων του νησιού, είναι ιδιαίτερος αποτελεσματικές. Η διατήρηση του υφιστάμενου γραφειοκρατικού τρόπου οργάνωσης των δύο πολιτειών στο Σχέδιο Annan έχει χαρακτηριστεί «ευρηματική». Συρίγος, Α., 2005, *op. cit., supra note 781*, 160-161.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

διατάξεις δεν μπορούσαν να αναθεωρηθούν, η αναθεώρηση δεν αφορούσε στις θεμελιώδεις διατάξεις που ενσωμάτωναν τη βασική δομή και φυσιογνωμία του νέου κράτους. Έτσι, η αναθεώρηση περιοριζόταν στις λοιπές διατάξεις και, μάλιστα, θα μπορούσε να συντελεστεί μόνο με την κοινή βούληση των μελών των δύο Κοινοβουλευτικών σωμάτων του κράτους, σε στενή διαβούλευση με τις κυβερνήσεις των δύο συνιστωσών πολιτειών, καθώς και στη βάση της άποψης των ενδιαφερομένων κοινωνικών φορέων. Οι εκάστοτε τροποποιήσεις θα τίθεντο σε δημοψήφισμα προς έγκριση, με τη χωριστή πλειοψηφία των πολιτών της κάθε συνιστώσας πολιτείας.⁷⁸⁵

Συνήθως, χαλαρές μορφές ομοσπονδίας ή έντονα αποκεντρωμένες μορφές της απαντώνται σε ενώσεις εθνοτικών κοινοτήτων όπου οι μεταξύ τους διαιρέσεις είναι έντονες και ασυμβίβαστες και η χαλαρή ομοσπονδία εμφανίζεται ως η μόνη αποδεκτή λύση.⁷⁸⁶ Η ποσοτική, όμως, και ποιοτική διασφάλιση της συμμετοχής εκπροσώπων και των δύο εθνοτικών ομάδων σε όλα τα όργανα του ομοσπονδιακού κράτους ενέχει τον κίνδυνο της παντελούς παράλυσης της λειτουργίας αυτού σε περίπτωση διαφωνιών. Η αναλογία του 70:30 -υπέρ των Ελληνοκυπρίων- ανάμεσα στις δύο συνιστώσες πολιτείες/κοινοότητες, που αντικατοπτριζόταν στη σύνθεση του Προεδρικού Συμβουλίου, υπήρχε σε όλα τα προγενέστερα Σχέδια των ΓΓ του ΟΗΕ. Ένα από τα δυσκολότερα σημεία ήταν το δικαίωμα της μειοψηφούσας κοινότητας να επιβάλλει *veto*. Προκειμένου να αποφευχθεί μια τέτοια ρύθμιση, προτιμήθηκε από τον Ειδικό Απεσταλμένο του ΓΓ, Alvaro de Soto, το πρότυπο της Ελβετικής Ομοσπονδίας: η συλλογική προεδρία και η εναλλασσόμενη θητεία μεταξύ των δύο κοινοτήτων στο εν λόγω αξίωμα.⁷⁸⁷

Η «Ενωμένη Κυπριακή Δημοκρατία» δε διακρινόταν για ορισμένες μόνο αποκλίσεις από το ευρωπαϊκό κερτημένο και τις θεμελιώδεις αρχές της κρατούσας διεθνούς οργάνωσης. Στην πραγματικότητα, συνιστούσε η ίδια μία απόκλιση από τις θεμελιώδεις αρχές της δημοκρατίας, όπως αυτές διαμορφώθηκαν στην Ευρώπη μετά το Διαφωτισμό και τη Γαλλική Επανάσταση του

⁷⁸⁵ Στο σημείο αυτό οι ρυθμίσεις εμφάνιζαν εκπληκτική ομοιότητα με το περίγραμμα της συναινετικής δημοκρατίας της Ελβετικής Ομοσπονδίας. Βλ. Λιάκουρας, Π., 2007, *op. cit., supra note 782*, 412-413.

⁷⁸⁶ Τόσο η Ιδρυτική Συμφωνία, όσο και τα προβλεπόμενα Συντάγματα, αναφέρονταν στη «*νέα τάξη πραγμάτων*» (“*new state of affairs*”). Η εν λόγω αναφορά, αφορούσε μάλλον στην εσωτερική αναδιοργάνωση των πολιτειών, καθώς δε συνεπαγόταν τη δημιουργία ενός νέου κράτους. Όπως δε έχει επισημανθεί, η ρύθμιση αυτή ήταν το μέσο για να υπερπηδηθούν τα εμπόδια που προκαλούν οι διαιρέσεις εξαιτίας των εθνοτικών διαφορών. Η διατήρηση των διαφορών, εξάλλου, είναι το απαύγασμα της ομοσπονδιοποίησης. Η διατύπωση «*νέα τάξη πραγμάτων*» ήταν ασαφής και έπαιξε, ακριβώς, το ρόλο αυτό της εποικοδομητικής ασάφειας, ώστε να ερμηνεύεται με ευελιξία περί του εάν πρόκειται για παρθενογένεση ή όχι, πράγμα που συναρτάται με την ευρύτερη εξέταση περί του εάν η κατασκευή αυτή συνεπαγόταν τη συνέχεια ή τη διαδοχή της Κυπριακής Δημοκρατίας. Βλ. σχετικά Αλιβιζάτος, Ν., *Τα Συνταγματικά του Σχεδίου Annan*, 2003, 25 επ..

⁷⁸⁷ Ειδικότερα, στο Σχέδιο Annan παραλείφθηκε οποιαδήποτε ρητή αναφορά στο δικαίωμα αρνησικυρίας, το οποίο, όμως, διατηρήθηκε με συγκαλυμμένη μορφή. Συγκεκριμένα, ο Πρόεδρος και ο Αντιπρόεδρος έπαιναν να είναι τα μονοπρόσωπα και αυτοτελή όργανα του Συντάγματος του 1960· στη θέση τους προβλεπόταν η δημιουργία ενός 9μελούς συλλογικού οργάνου -μόνο 6 εκ των μελών με δικαίωμα ψήφου-, καλουμένου Προεδρικού Συμβουλίου, το οποίο κατείχε το αξίωμα του Αρχηγού Κράτους. Χαρακτηριστικό, λοιπόν, της συλλογικής προεδρίας ήταν η μετατόπιση του δικαιώματος αρνησικυρίας, από τον Πρόεδρο και τον Αντιπρόεδρο, σε κάθε ένα μέλος της προεδρίας. Εκτενώς, Λιάκουρας, Π., 2007, *op. cit., supra note 782*, 459· Ηρακλείδης, Α., *Το Κυπριακό Πρόβλημα, 1947-2004: από την Ένωση στη Διχοτόμηση*·, 2006, 320 και Συρίγος, Α., 2005, *op. cit., supra note 781*, 170.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

1789, καθώς επίσης και από τις βασικές αρχές του σύγχρονου διεθνούς δικαίου, όπως αυτές αποτυπώνονται στο Χάρτη του ΟΗΕ. Τα όρια του ευρωπαϊκού κεκτημένου απεδείχθησαν στην πράξη ρευστά και επηρεαζόμενα από πολιτικές σκοπιμότητες. Το Σχέδιο Annan, κείμενο που προερχόταν από τον ίδιο το ΓΓ του ΟΗΕ, ουσιαστικά έσπρωχνε στο περιθώριο όλα τα μέχρι τότε ψηφίσματα, αφού θεωρητικώς τα ενσωμάτωνε και πρακτικώς τα παρέκαμπε.

Οι συντάκτες του Σχεδίου Annan, αφού αναγνώριζαν φραστικώς -και μόνο- στην «Ενωμένη Κυπριακή Δημοκρατία» την ιδιότητα του κυρίαρχου κράτους, εν συνεχεία ψαλίδιζαν την κυριαρχία αυτή, αφαιρώντας τα πιο σημαντικά αντικείμενά της από την αρμοδιότητα των αιρετών της οργάνων υπέρ θεσμών επιδιαιτησίας ξένων και, με την απόδοση εκτεταμένων κυριαρχικών δικαιωμάτων στις συνιστώσες οντότητες, τελικά, στερούσαν σχεδόν πλήρως στην ομοσπονδία τα πιο κοινά μέσα άσκησης κυριαρχίας, το στρατό⁷⁸⁸ και την αστυνομία⁷⁸⁹ -της

⁷⁸⁸ Σε όλες τις εκδοχές του Σχεδίου Annan προβλεπόταν ότι η Κύπρος θα έπρεπε να είναι αποστρατικοποιημένη μετά τη θέση σε ισχύ του σχεδίου επίλυσης. Η εν λόγω υποχρέωση απαντάται στο Άρθρο 8 της Θεμελιώδους Συμφωνίας, στο Άρθρο 6 του Συντάγματος, καθώς και στο πρόσθετο Πρωτόκολλο της Συνθήκης Συμμαχίας. Ειδικότερα, το Σχέδιο Annan ακολουθούσε τη λογική της επαγωγικής μεθόδου: εξαιρουμένων των υποχρεώσεων που προβλέπονται από τη Συνθήκη Συμμαχίας η οποία παρέμενε σε ισχύ -ΕΛΔΥΚ & ΤΟΥΡΔΥΚ-, καθώς και από τις σχετικές αποφάσεις του ΟΗΕ -κυανόκρανοι-, η Κύπρος αποστρατικοποιείτο. Υπογραμμίζεται ότι η διάλυση των κυπριακών στρατιωτικών δυνάμεων δε συνεπαγόταν και την πλήρη αποστρατικοποίηση του νησιού. Συμφώνως προς την παράγραφο 1, εδάφιο β του Άρθρου 8 του σχεδίου Ιδρυτικής Συμφωνίας, η Συνθήκη Συμμαχίας θα επέτρεπε στην Ελλάδα και την Τουρκία να διατηρούν στρατιωτικές δυνάμεις στη νήσο, που δε θα υπερέβαιναν τους 6.000 άνδρες έως το 2011, τους 3.000 άνδρες έως το 2018 ή την ημερομηνία ένταξης της Τουρκίας στην ΕΕ - αναλόγως του γεγονότος που θα επερχόταν πρώτο-, ενώ, μετά το 2018 οι ένοπλες δυνάμεις εκ των δύο εγγυητριών χωρών επρόκειτο να μειωθούν στον αρχικό αριθμό των 950 Ελλήνων και 650 Τούρκων οπλιτών και αξιωματικών, όπως ακριβώς προβλεπόταν στη Συνθήκη Συμμαχίας του 1960. Απώτερος θεωρητικός στόχος ήταν η πλήρης αποχώρηση των ξένων στρατευμάτων κάποια ημέρα. Επιπλέον, πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι ακόμη και οι τεχνικές προδιαγραφές του Σχεδίου, για παράδειγμα τα διαμετρήματα των πυροβόλων, είχαν σχεδιαστεί κατά τέτοιο τρόπο που να επιτρέπει στις υπάρχουσες τουρκικές δυνάμεις να διατηρήσουν τον εξοπλισμό που διαθέτουν, εν αντιθέσει προς την Εθνική Φρουρά η οποία υποχρεωνόταν να καταστρέψει τα δικά της όπλα. Έτσι, η κυπριακή Εθνική Φρουρά και οι τουρκοκυπριακές στρατιωτικές δυνάμεις, ευσχήμως, θα διαλύονταν και τα όπλα τους θα απομακρύνονταν από το νησί. Το χρονοδιάγραμμα διάλυσης των μονάδων προβλεπόταν στο Παράρτημα V σχετικά με τις μεταβατικές διευθετήσεις ασφαλείας της Συνθήκης μεταξύ Κύπρου, Ελλάδος, Τουρκίας και Βρετανίας αναφορικά με τη νέα κατάσταση πραγμάτων. Απαγορευόταν, ακόμη, η δημιουργία παραστρατιωτικών δυνάμεων και η μελλοντική προμήθεια όπλων. Βλ. UN Doc S/2004/313, Part B. Παρεπόμενη της μη ύπαρξης ενόπλων δυνάμεων ήταν η παύση της υποχρεωτικής στρατιωτικής εκπαίδευσης και, κατ' επέκταση, της θητείας. Επιπλέον, βάσει της παραγράφου 4 του Άρθρου 8 του σχεδίου Ιδρυτικής Συμφωνίας, η «Ενωμένη Κυπριακή Δημοκρατία» δε θα είχε το δικαίωμα να διαθέτει το έδαφός της για διεθνείς στρατιωτικές επιχειρήσεις, εκτός και εάν είχε τη συγκατάθεση των δύο πολιτειών, καθώς και της Ελλάδος και της Τουρκίας -η ρύθμιση για τη συγκατάθεση των δύο ξένων χωρών θα ίσχυε μέχρι την ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ. Επισημαίνεται ότι στις προβλέψεις του Σχεδίου Annan δεν υπήρχε καμία αναφορά σε περιορισμό της δραστηριότητας των βρετανικών βάσεων. Βέβαια, το καθεστώς που προέβλεπε για την Κύπρο το Σχέδιο Annan δεν εμπίπτει στην καθαρή έννοια της αποστρατικοποίησης, όπως αυτή απαντάται στο διεθνές δίκαιο, καθότι η τελευταία αναφέρεται στο έδαφος μιας περιοχής και αφορά στο σύνολο των ενόπλων δυνάμεων που είναι εγκατεστημένες σε αυτό. Δεδομένου, λοιπόν, ότι δεν υφίστανται καθεστώτα αποστρατικοποίησης υπό αίρεση, οι ρυθμίσεις του Σχεδίου Annan προσidiaζαν περισσότερο σε καθεστώς γενικού και πλήρους αφοπλισμού. Συρίγος, Α., 2005, *op. cit.*, *supra* note 781, 243-258. Για το πλήρες κείμενο του Σχεδίου Annan, βλ. http://www.hri.org/docs/annan/Annan_Plan_Text.html.

⁷⁸⁹ Ως προς την αστυνομία, το Σχέδιο Annan προέβλεπε τη λειτουργία χωριστών αστυνομικών δυνάμεων σε επίπεδο πολιτείας, αλλά και ομοσπονδιακό. Συνεπώς, θα υπήρχαν τρεις αστυνομικές διευθύνσεις. Η κάθε πολιτειακή αστυνομία δεν επιτρεπόταν να απασχολεί περισσότερα από 700 άτομα προσωπικό, το οποίο θα προσαυξανόταν κατά έξι άτομα ανά χίλιους κατοίκους της αντίστοιχης πολιτείας. Ακόμη, το Σχέδιο προέβλεπε την υπογραφή συμφωνητικού μεταξύ του ομοσπονδιακού κράτους και των δύο πολιτειών για ζητήματα συντονισμού σε αστυνομικά θέματα. Βλ. άρθρο 15 του Συντάγματος Annan. Πέραν, όμως, των τριών αστυνομικών δυνάμεων, θα υπήρχε και μία Κοινή Υπηρεσία Ερευνών, που θα αποτελείτο από προσωπικό της αστυνομίας του ομοσπονδιακού

οποίας οι αρμοδιότητες περιορίζονταν στη δυνατότητα επιβολής της συμφωνίας και των ομοσπονδιακών νόμων-, δημιουργώντας έτσι εύλογα ερωτηματικά γύρω από το δικαίωμα της νόμιμης άμυνας κατ' Άρθρο 51 του Χάρτη του ΟΗΕ. Εάν το Σχέδιο Annan γινόταν τελικά αποδεκτό από τις δύο κοινότητες, η «Ενωμένη Κυπριακή Δημοκρατία» δε θα ήταν σε θέση, υπό οιοσδήποτε συνθήκες, να υπερασπιστεί την ανεξαρτησία και την εδαφική της ακεραιότητα, κατά σαφή παραβίαση του Άρθρου 51 του Χάρτη. Το παντελώς αποστρατικοποιημένο αυτό κράτος θα ήταν εντελώς ανυπεράσπιστο και ανήμπορο να αντιμετωπίσει άλλα θέματα πλην εκείνων αστυνομικής φύσεως, όντας πλήρως εξαρτώμενο από την καλή θέληση των γειτόνων του.⁷⁹⁰

Το Σχέδιο Annan -αν και όχι τυπικά- ουσιαστικά και πρακτικά βασιζόταν πάνω στην κατάργηση της νόμιμης και αναγνωρισμένης Κυπριακής Δημοκρατίας.⁷⁹¹ Κρατούσε δέσμιο το νέο ομοσπονδιακό κράτος, επιφυλάσσοντας το αναχρονιστικό δικαίωμα επέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις της Κύπρου υπέρ των τριών εγγυητριών δυνάμεων -Ελλάδος, Τουρκίας, Μεγάλης Βρετανίας-, το οποίο μάλιστα επεξέτεινε, με αποτέλεσμα να περιλαμβάνει την εδαφική ακεραιότητα, την ασφάλεια και τη συνταγματική τάξη όχι μόνο της «Ενωμένης Κυπριακής Δημοκρατίας», αλλά και των δύο συστατικών πολιτειών.⁷⁹² Το νέο κράτος στερούνταν του

κράτους και των δύο πολιτειών, της οποίας η ανάγκη ύπαρξης ταυτοχρόνως με την ομοσπονδιακή αστυνομία δε γίνεται εύκολα αντιληπτή. Βλ. σχετικός το Συνταγματικό Νόμο 2 περί της Κοινής Υπηρεσίας Ερευνών.

⁷⁹⁰ Ο Αλέκος Μαρκίδης, Γενικός Εισαγγελέας της Κυπριακής Δημοκρατίας και άμεσα εμπλεκόμενος στις διαπραγματεύσεις που κατέληξαν στο Σχέδιο Annan, ερωτηθείς επί του ζητήματος απάντησε ότι: «Δεν υπάρχει λογική απάντηση στο ερώτημά σας» και προσέθεσε: «Ο διεθνής παράγων ενημέρωσε την ελληνική πλευρά ότι η τουρκική δε θα δεχόταν άλλη ρύθμιση». Βλ. Μαρκίδης, Α., 'Συνέντευξη', *Κόσμος του Επενδότη*, 27/03/2004.

⁷⁹¹ Ευθύς μετά την κατάθεση του πρώτου Σχεδίου Annan, η Νομική Υπηρεσία της Κυπριακής Δημοκρατίας κατέγραψε ορισμένες ρυθμίσεις που συνηγορούσαν υπέρ της άποψης ότι η «νέα κατάσταση πραγμάτων» θα αποτελούσε συνέχεια της Κυπριακής Δημοκρατίας –καθότι δεν υπήρχε καμία απολύτως διευκρινιστική αναφορά επί του ζητήματος στο ίδιο το Σχέδιο Annan. Επισημαίνεται ότι οι ρυθμίσεις αυτές δεν τροποποιήθηκαν κατά τις 4 αναθεωρήσεις του Σχεδίου Annan και, επομένως, διατηρούν τη σημασία τους. Εκτενώς, Συρίγος, Α., 2005, *op. cit.*, *supra* note 781, 215-218. Ειδικότερα, ο όρος «νέα κατάσταση πραγμάτων» δεν επαρκούσε για να υποδηλώσει τη δημιουργία νέου κράτους. Επιπλέον, στο Άρθρο 2.1.α της Ιδρυτικής Συμφωνίας αναφερόταν ρητώς ότι «η Κύπρος είναι μέλος των Ηνωμένων Εθνών», πράγμα το οποίο σημαίνει ότι δε θα χρειαζόταν νέα αίτηση ένταξης της Κύπρου στον ΟΗΕ. Το αυτό συμπέρασμα, περί μη υποβολής αίτησης ένταξης στον ΟΗΕ, προέκυπτε από το Άρθρο 13.3 της Ιδρυτικής Συμφωνίας, το οποίο όριζε ότι οι δύο συμπρόεδροι θα ενημέρωναν τον ΟΗΕ ότι τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις της Κύπρου, ως μέλους του ΟΗΕ, θα ασκούνταν σύμφωνα με τη «νέα κατάσταση πραγμάτων». Αντίστοιχη ήταν η κατάσταση με τη συμμετοχή της Κύπρου στο Συμβούλιο της Ευρώπης, όπου στο Άρθρο 5 του Παραρτήματος ΙΧ αναφερόταν η υποχρέωση των δύο συμπροέδρων να ενημερώσουν τα όργανα του Συμβουλίου ότι τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις της Κύπρου, ως μέλους του οργανισμού του Στρασβούργου, επρόκειτο να ασκηθούν συμφώνως προς τη «νέα κατάσταση πραγμάτων». Θεμελιώδη ρόλο στο σχεδιασμό του Σχεδίου Annan έπαιξε η ένταξη της Κύπρου στην ΕΕ, η οποία γινόταν αποδεκτή με το Άρθρο 19 του Συντάγματος και η οποία προέκυπτε από σχετική αίτηση που υπέβαλε η Κυπριακή Δημοκρατία· επομένως, δεν ήταν δυνατό άλλο κράτος να ζητά την ένταξη και να δέχεται τους ελέγχους για την υιοθέτηση κι εφαρμογή του κοινοτικού κεκτημένου και άλλο κράτος να εισέρχεται, τελικώς, στους κόλπους της ΕΕ. Ακόμη, στο άρθρο 1.3 της Ιδρυτικής Συμφωνίας αναφερόταν ρητώς ότι οι Συνθήκες Εγκαθιδρύσεως, Εγγυήσεως και Συμμαχίας θα παρέμεναν εν ισχύ· οι Συνθήκες, δηλαδή, του 1960, με τις οποίες ιδρύθηκε η Κυπριακή Δημοκρατία.

⁷⁹² Η Συνθήκη Εγγυήσεως του 1960 διατηρούνταν σε ισχύ στην τελευταία εκδοχή του Σχεδίου Annan, τροποποιημένη ως ακολούθως: «1. Η Συνθήκη Εγγυήσεως θα εφαρμοσθεί τηρουμένων των αναλογιών -*mutatis mutandis*- στη νέα κατάσταση πραγμάτων που εγκαθιδρύεται με την Ιδρυτική Συμφωνία και το Σύνταγμα της 'Ενωμένης Κυπριακής Δημοκρατίας' και, ως εκ τούτου, καλύπτει, πέραν της ανεξαρτησίας, της εδαφικής ακεραιότητας, της ασφάλειας και της συνταγματικής τάξεως της 'Ενωμένης Κυπριακής Δημοκρατίας', την εδαφική ακεραιότητα, την ασφάλεια και τη συνταγματική τάξη των συνιστωσών πολιτειών. 2. 'Συνταγματική τάξη' σημαίνει το Σύνταγμα της 'Ενωμένης Κυπριακής Δημοκρατίας' και, αναλόγως της περιπτώσεως, το Σύνταγμα της καθεμιάς εκ των

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

δικαιώματος σύναψης συμμαχιών, ενώ, καταργούνταν συμφωνίες στρατιωτικής συνεργασίας - όπως αυτή της Κύπρου με τη Ρωσία- και, παράλληλα, η «Ενωμένη Κυπριακή Δημοκρατία» υποχρεωνόταν, άμα τη συστάσει της, να ζητήσει η ίδια από το ΣΑ του ΟΗΕ την επιβολή μόνιμου διεθνούς *embargo* όπλων εναντίον της.⁷⁹³

Η εικόνα του περιορισμού της κυριαρχίας και της ανεξαρτησίας της Κύπρου και η συνακόλουθη σαφέστατη προσβολή της διεθνούς και ευρωπαϊκής εννόμου τάξης, συμπληρώνεται με τις διατάξεις του Σχεδίου Annan για τις δύο «κυρίαρχες» βρετανικές βάσεις, με έμφαση στο ζήτημα της ανεμπόδιστης πρόσβασης στα ύδατα μεταξύ των περιοχών των βάσεων και σε αυτό της επίλυσης των διενέξεων αναφορικά με τις περιοχές των βάσεων.⁷⁹⁴

Σύμφωνα με την ανάλυση του Δημήτρη Κωνσταντακόπουλου, οι προβλεπόμενοι από το Σχέδιο Annan θεσμοί του νέου ομοσπονδιακού κράτους γίνονται απολύτως εξηγήσιμοι, λογικοί και συνεκτικοί, αποκτούν εσωτερική συνέπεια και συνοχή, εάν δεχτούμε ότι η πραγματική επιδίωξη των συντακτών τους δεν ήταν η εγκαθίδρυση ενός λειτουργικού κράτους, αλλά ενός «μη λειτουργικού μορφώματος», ενός «ψευδοκράτους», όπου η ασάφεια των θεσμικών λειτουργιών και η διαμάχη που αυτή θα τροφοδοτήσει παραπέμπουν στους μηχανισμούς «υποχρεωτικής επιδιαιτησίας», που καθιστούν την «Ενωμένη Κυπριακή Δημοκρατία» «ένα ελάχιστα συγκαλυμμένο προτεκτοράτο, μια μεταμοντέρνα μορφή αποικίας».⁷⁹⁵

Το Σχέδιο Annan, κατά σαφή παραβίαση της αρχής της διάκρισης των εξουσιών, καθιστούσε το Ανώτατο Δικαστήριο, του οποίου οι δικαστές δε θα εκλέγονταν από το λαό και δε θα ανακαλούνταν για πολλά χρόνια, αποκλειστική πηγή όλων των εξουσιών και ύστατο κριτή των αποφάσεων της νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής εξουσίας του νέου ομοσπονδιακού κράτους, τις οποίες και θα υποκαθιστούσε, εάν δεν μπορούσαν να αποφασίσουν, επί οποιουδήποτε ζητήματος.⁷⁹⁶ Η πολιτική ισότητα την οποία επαγγελλόταν το Σχέδιο, με την

δύο συνιστωσών πολιτειών, περιλαμβανομένων και των αναθεωρήσεων σε κάποιο εξ' αυτών, συμφώνως προς τις διατάξεις περί αναθεωρήσεως που προβλέπονται στο σχετικό Σύνταγμα». Ibid. 293.

⁷⁹³ Στην Ιδρυτική Συμφωνία προβλεπόταν ότι «η προμήθεια όπλων θα απαγορευθεί κατά τρόπο που θα δεσμεύει νομικά τόσο τους εισαγωγείς όσο και τους εξαγωγείς». Βλ. Άρθρο 8.1.e. Ιδρυτικής Συμφωνίας, Σχέδιο Annan V. Ακολούθως, η συγκεκριμένη πρόβλεψη αναλύεται στο άρθρο που ανέφερε τα θέματα τα οποία θα παραπέμπονταν στο ΣΑ σε περίπτωση θετικής έκβασης των δημοψηφισμάτων υπέρ του Σχεδίου: συγκεκριμένα, το ΣΑ δεσμευόταν να προωθήσει απόφαση, μέσω της οποίας θα απαγόρευε την εμπορία όπλων στο νησί. Βλ. σημείο 2 των θεμάτων που θα παραπέμπονταν στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ για λήψη απόφασης.

⁷⁹⁴ Για το καθεστώς των βρετανικών βάσεων στην Κύπρο, βλ. αναλυτικά παρακάτω Ενότητα 3.3.

⁷⁹⁵ Κωνσταντακόπουλος, Δ., *Η Αρπαγή της Κύπρου*, 2004, 96. Οι χαρακτηρισμοί αυτοί δεν είναι καθόλου υπερβολικοί εάν αναλογιστούμε την αστάθεια, τις τριβές και την αποσταθεροποίηση που ενέκλειαν οι ρυθμίσεις του Σχεδίου Annan. Αναφέρονται, ενδεικτικά, οι προβλέψεις περί ενεργού συμμετοχής ξένων, μη Κυπρίων, υπηκόων σε αποφασιστικούς τομείς της κυβερνητικής δραστηριότητας: Ανώτατο Δικαστήριο, Επιτροπή Συμφιλίωσης, Κεντρική Τράπεζα, Συμβούλιο Επαναπατρισμού, Δικαστήριο & Συμβούλιο Περιουσιών.

⁷⁹⁶ Το Ανώτατο Δικαστήριο αποτελούσε το κλειδί για την ισορροπία του όλου συστήματος του Σχεδίου Annan. Οι αρμοδιότητές του συνοψίζονταν, σύμφωνα με τη διάταξη του Άρθρου 6 της Ιδρυτικής Συμφωνίας, στις ακόλουθες: «Η επίλυση των διαφορών μεταξύ των δύο συνιστωσών πολιτειών, μεταξύ των πολιτειών και του κεντρικού κράτους και μεταξύ των ομοσπονδιακών οργάνων του κεντρικού κράτους. Η κρίση επί του κύρους οιοδήποτε ομοσπονδιακού ή πολιτειακού νόμου και η επίλυση των τυχόν προβλημάτων που μπορούσαν να ανακύψουν αναφορικά με την ιεραρχία των συνταγματικών νόμων. Η λειτουργία του ως δεύτερου βαθμού δικαιοδοσίας (εφετείο) όσον αφορά σε

έννοια της αριθμητικής εξίσωσης μεταξύ δύο δημογραφικά άνισων κοινοτήτων, της απαίτησης αμοιβαίας συναίνεσης αυτών σε όλα τα επίπεδα της διακυβέρνησης και της εξασφάλισης μονίμου δικαιώματος αρνησικυρίας όχι μόνο για την πλειοψηφία αλλά και για τη μειοψηφία, δεν μπορεί να είναι συμβατή με την αρχή της δημοκρατίας. Αντίθετη προς την αρχή αυτή είναι και η

νόμους ή διεθνείς συνθήκες που μπορεί να έρχονται σε αντίθεση με την Ιδρυτική Συμφωνία. Η διαδικασία άρσης των αδιεξόδων». Στο Άρθρο 36 του Συντάγματος του Σχεδίου Annan, σε συνδυασμό με τον Ομοσπονδιακό Νόμο περί της οργάνωσης του τρόπου απονομής της δικαιοσύνης, προσδιορίζονταν περαιτέρω οι αρμοδιότητες του Δικαστηρίου. Βάσει των εν λόγω ρυθμίσεων, το Ανώτατο Δικαστήριο διαχωριζόταν σε δύο επιμέρους δικαστήρια: στο Συνταγματικό Δικαστήριο -επιφορτισμένο με τις αποκλειστικές αρμοδιότητες που προαναφέρθηκαν- και στο Ομοσπονδιακό Πρωτοβάθμιας Ομοσπονδιακής Δικαιοδοσίας -με πρωτογενή δικαιοδοσία για παραβάσεις του ομοσπονδιακού νόμου. Αυτό το υπερ-δικαστήριο με λίαν εκτεταμένες αρμοδιότητες και άκρως ιδιόμορφη σύνθεση, μεταλλάσσονταν περαιτέρω και σε υπερ-βουλή και υπερ-κυβέρνηση του νέου κράτους μέσω του Άρθρου 6 του Συντάγματος που όριζε τα εξής: *«Σε περίπτωση αδιεξόδου σε ένα από τα ομοσπονδιακά όργανα, που εμποδίζει τη λήψη μιας απόφασης, χωρίς την οποία η ομοσπονδιακή κυβέρνηση ή τα όργανα αυτής δεν μπορούν να λειτουργήσουν κανονικά ή η απουσία της οποίας θα οδηγούσε σε ουσιώδη παραβίαση των υποχρεώσεων της Ενωμένης Κυπριακής Δημοκρατίας ως μέλους της Ε.Ε., το Ανώτατο Δικαστήριο δύναται, κατόπιν αιτήσεως ενός μέλους του Προεδρικού Συμβουλίου, του Προέδρου ή του Αντιπροέδρου εκάτερου κοινοβουλευτικού σώματος ή του γενικού εισαγγελέα ή του αναπληρωτή αυτού, να εκδώσει μια προσωρινή απόφαση επί του θέματος, η οποία θα ισχύει μέχρι τη λήψη σχετικής αποφάσεως από το υπό αναφορά όργανο. Ενεργώντας έτσι, το Ανώτατο Δικαστήριο οφείλει να επιδεικνύει την πρέπουσα αυτοσυγκράτηση».* Στο πλαίσιο αυτό, σημειώνεται και η περίπτωση κατά την οποία υπήρχε αδιέξοδο στην ομοσπονδιακή βουλή σχετικώς με την ψήφιση του προϋπολογισμού, οπότε το Δικαστήριο ήταν επιφορτισμένο με τη μεταφορά του προϋπολογισμού του προηγούμενου έτους προσαρμοσμένου στον πληθωρισμό, ως προϋπολογισμό του επόμενου έτους. Βλ. Κεφάλαιο 9, Πρόγραμμα, Νόμος (1), Προσάρτημα 26, Παράρτημα III. Σύμφωνα με το Άρθρο 47 του Συντάγματος Annan και εντός προθεσμίας δύο ετών από τη λύση, το Ανώτατο Δικαστήριο θα μπορούσε να ακυρώσει άνευ εταίρας οποιαδήποτε διεθνή συνθήκη, την οποία είχε συνάψει η Κυπριακή Δημοκρατία, έστω και αν η συνέχιση της ισχύος αυτής είχε συνομολογηθεί με τα δημοψηφίσματα. Είχε, ακόμη, το δικαίωμα να απαγορεύει σε πολίτες της Κύπρου να εισέλθουν ή να διαμείνουν στο ένα από τα δύο συνιστώντα ομόσπονδα υποκείμενα, απαγόρευση που αντίκειται σε όλες τις θεμελιώδεις συμβάσεις για τα δικαιώματα του ανθρώπου. Βλ. συνημμένο 3, τμήμα 4 του Συντάγματος Annan. Το Ανώτατο Δικαστήριο θα απαρτιζόταν από 15 δικαστές: οι 9 εξ' αυτών θα στελέχωναν το Συνταγματικό Δικαστήριο, ενώ οι υπόλοιποι 6 θα στελέχωναν το Δικαστήριο Πρωτοβάθμιας Ομοσπονδιακής Δικαιοδοσίας. Προβλεπόταν, επίσης, η συμμετοχή τριών μη κυπρίων δικαστών -που δε θα έπρεπε να είναι πολίτες της Βρετανίας, της Ελλάδος και της Τουρκίας και οι οποίοι θα συμμετείχαν μόνο στο Συνταγματικό Δικαστήριο και στην ολομέλεια του Ανωτάτου Δικαστηρίου. Επισημαίνεται ότι ο Πρόεδρος του Ανωτάτου Δικαστηρίου είχε το δικαίωμα να ορίσει έναν μη κύριο δικαστή να παραστεί σε συγκεκριμένες υποθέσεις του Δικαστηρίου Πρωτοβάθμιας Ομοσπονδιακής Δικαιοδοσίας, βλ. Άρθρο 20, Νόμος (1), Προσάρτημα 26, Παράρτημα III. Οι δικαστές θα εκλεγόνταν από το Προεδρικό Συμβούλιο, από έναν κατάλογο που θα είχε προηγουμένως συντάξει το Δικαστικό Συμβούλιο και για μία θητεία εννέα ετών. Στην περίπτωση, όμως, που δεν καθίστατο δυνατή η επίτευξη συμφωνίας για την πρώτη σύνθεση, τους δικαστές επρόκειτο να διορίσει, συμφώνως προς το Προσάρτημα XI, Άρθρο 1 του Συντάγματος Annan, προσωπικά ο ίδιος ο ΓΓ του ΟΗΕ, Kofi Annan. Όσον αφορά στη λήψη των αποφάσεων, προτεινόταν μια ιδιόμορφη διαδικασία τριών σταδίων. Σε πρώτο στάδιο, θα επιδιωκόταν η ομοφωνία. Σε δεύτερο στάδιο και εφόσον δεν καθίστατο δυνατή η ομοφωνία, θα δινόταν μία ακόμη ευκαιρία στους δικαστές των δύο συνιστωσών πολιτειών να επιτύχουν την κοινή απόφαση με απλή πλειοψηφία. Σε τρίτο στάδιο, που είναι και η αρχή του αδιεξόδου λόγω της μη λήψεως αποφάσεως από τους κυπρίους δικαστές, θα συνέδραμαν οι ξένοι δικαστές, οι οποίοι θα ψήφισαν ενεργώντας από κοινού *-«ομού και ομόφωνα»-*, με τη διάχυση της ψήφου τους υπέρ της μίας ή της άλλης πλευράς. Βλ. Άρθρα 12 και 23, Νόμος (1), Προσάρτημα 26, Παράρτημα III. Η διάταξη περί της συμμετοχής ξένων δικαστών σε ένα εσωτερικό όργανο της προτεινόμενης «Ενωμένης Κυπριακής Δημοκρατίας» προκάλεσε εξ' αρχής έντονες αντιδράσεις, ως προς τη μειωμένη κυριαρχία του νέου κράτους. Ως απάντηση στις αντιδράσεις αυτές, ο ΓΓ των ΗΕ παρατήρησε ότι: *«Η Κύπρος δε θα είναι η μόνη χώρα με ξένους δικαστές στο Ανώτατο Δικαστήριο, γεγονός που δε θα μειώσει την κυριαρχία της, αφού οι συγκεκριμένοι δικαστές θα επιλεγούν από τις κυπριακές αρχές».* Οι συντάκτες του Σχεδίου Annan θεωρούσαν ότι, μέσω της συμμετοχής των ξένων δικαστών, θα διασφαλιζόταν η ουδετερότητα του δικαστηρίου και, κυρίως, η δυνατότητά του να καταλήγει σε αποφάσεις. Έτσι, ο ΓΓ θεωρούσε ότι το Ανώτατο Δικαστήριο θα ήταν *«το μοναδικό ομοσπονδιακό όργανο, που δε θα διατρέχει τον κίνδυνο αδιεξόδου ως προς τη λήψη αποφάσεων».* Βλ. Report of the Secretary General on his Mission of Good Offices in Cyprus (2003), 1 April 2003, S/2003/398, §94. Κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί, ακόμη, ότι στο Σύνταγμα της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης προβλέπεται 9μελές Συνταγματικό Δικαστήριο με αρμοδιότητες αντίστοιχες με αυτές του Ανωτάτου Δικαστηρίου του Σχεδίου Annan. Βλ. Άρθρο VI, εδάφιο 1, α, Συντάγματος της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Για μία εμπεριστατωμένη ανάλυση της δικαστικής λειτουργίας κατά τις προβλέψεις του Συντάγματος του 1960 και αντιπαραβολή με τις αντίστοιχες προβλέψεις του Σχεδίου Annan, βλ. Συρίγος, Α., 2005, *op. cit., supra note 781, 232-234.*

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

προσπάθεια αυθαίρετης -εν τη απουσία δημοκρατικής νομοθετικής διαδικασίας ή διαλόγου- επιβολής συμφωνιών, συνταγμάτων και νόμων σε ένα ανεξάρτητο κράτος.

Μία ακόμη καταπατηθείσα αρχή του διεθνούς δικαίου, αυτή της απαγόρευσης των πράξεων και των συνεπειών της επίθεσης, έκανε την εμφάνισή της στο Σχέδιο Anpan μέσω της πρόβλεψης περί νομιμοποίησης των πράξεων οποιασδήποτε 'αρχής' στη νήσο, συμπεριλαμβανομένης, βεβαίως, της «ΤΔΒΚ».⁷⁹⁷ Ασύμβατες με τους κανόνες του διεθνούς δικαίου ήταν και οι προβλέψεις του Σχεδίου αναφορικά με τους τούρκους εποίκους, που όχι μόνο νομιμοποιούνταν σε πολύ μεγάλα ποσοστά να παραμείνουν στον κατεχόμενο βορρά, αλλά, επιπλέον, τους επετράπη και η συμμετοχή στο τουρκοκυπριακό δημοψήφισμα -γεγονός μοναδικό στα χρονικά παρόμοιων περιπτώσεων εσωτερικών εκλογών αυτοδιάθεσης.⁷⁹⁸

Το Σχέδιο Anpan δεν εμφανιζόταν ιδιαίτερος γενναϊόδωρο όσον αφορά στην κατοχύρωση των ελευθεριών διακινήσεως, εγκαταστάσεως και ιδιοκτησίας, τις οποίες υπέβαλλε

⁷⁹⁷ Στο Παράρτημα V του Σχεδίου Anpan V περιλαμβάνονταν 1.134 διεθνείς συνθήκες, οι οποίες θα δέσμευαν τη μελλοντική «Ενωμένη Κυπριακή Δημοκρατία». Στον κατάλογο αυτό, υπάγονταν πολυμερείς συνθήκες ή συνθήκες που είχε υπογράψει η Κυπριακή Δημοκρατία με διεθνείς οργανισμούς, διμερείς συνθήκες που είχε συνάψει η Κυπριακή Δημοκρατία με άλλα κράτη, αλλά και 56 συμφωνίες που είχε «υπογράψει» το ψευδοκράτος με την Τουρκία. Κατ' αυτόν τον τρόπο, όμως, ουσιαστικά εξισωνόταν η Κυπριακή Δημοκρατία με το ψευδοκράτος, ως υποκείμενα του διεθνούς δικαίου. Στην πραγματικότητα, μόνο η Κυπριακή Δημοκρατία έχει διεθνή δικαιοπρακτική ικανότητα να συνομολογεί διεθνείς συνθήκες και όχι το μη έχον διεθνή νομική προσωπικότητα ψευδοκράτος. Με το Άρθρο 48 του Συντάγματος Anpan, δινόταν η δυνατότητα αναστολής της ισχύος συμφωνιών που είχαν υπογραφεί με την Ελλάδα και την Τουρκία και οι οποίες είχαν συμπεριληφθεί στον κατάλογο. Πιο συγκεκριμένα, βάσει του Άρθρου 48, μία συνιστώσα πολιτεία όφειλε εντός δύο ετών να εκφράσει αντιρρήσεις με το σκεπτικό ότι το αντικείμενο της συνθήκης ενέπιπτε αποκλειστικώς στις αρμοδιότητες των συνιστωσών πολιτειών ή ότι η φύση της συνθήκης επέτρεπε την εφαρμογή της σε μία μόνον από τις συνιστώσες πολιτείες. Εάν το άλλο συμβαλλόμενο μέρος ήταν η Ελλάδα ή η Τουρκία, τότε η λειτουργία της συνθήκης θα μπορούσε να ανασταλεί στην επικράτεια της πολιτείας που εξέφρασε το σχετικό αίτημα. Το Άρθρο δε διευκρίνιζε, όμως, τι θα γινόταν σε περίπτωση που η Ελλάδα και η Τουρκία δεν αποδέχονταν τη σχετική εσωτερική συνταγματική πρόβλεψη. Αντιστοίχως, απορία προκαλούσαν και οι ρυθμίσεις περί των χρεών που είχαν αναληφθεί πριν από την έναρξη ισχύος της Ίδρυτικής Συμφωνίας. Βάσει του Άρθρου 47 του Συντάγματος Anpan, τα εν λόγω χρέη χωρίζονταν σε δύο περιόδους: στα χρέη προ του 1964 και στα χρέη μετά το 1964. Τα χρέη προ του 1964 θα καλύπτονταν από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση. Τα χρέη μετά το 1964, όμως, θα πληρώνονταν από τη συνιστώσα πολιτεία, ο πληθυσμός της οποίας επωφελήθηκε των δανείων. Σε περίπτωση που προέκυπτε ωφέλεια για όλη την Κύπρο, τα χρέη θα εξοφλούνταν από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση. Αν και εξαιρούνταν ρητώς χρέη προς την Ελλάδα και την Τουρκία, όπως και χρέη από αγορές οπλικών συστημάτων, παρά ταύτα, το νέο κράτος θα εγγυάτο για την αποπληρωμή των χρεών που είχε αναλάβει τόσο η Κυπριακή Δημοκρατία, όσο και το ψευδοκράτος. Για εμπειριστατωμένη ανάλυση, *ibid.* 210-227.

⁷⁹⁸ Κατά τα προβλεπόμενα στο Σχέδιο Anpan, από τους περίπου 160.000 τούρκους εποίκους θα αποκτούσαν την κυπριακή υπηκοότητα: 18.000 έποικοι που είχαν νυμφευθεί με κύπριους πολίτες, 45.000 έποικοι που θα περιλαμβάνονταν στο σχετικό κατάλογο που θα παραδίδόταν στο ΓΓ του ΟΗΕ από το Συμβούλιο Ιθαγενείας και 17.000 τουλάχιστον έποικοι που θα υπέβαλαν αίτηση πολιτογραφήσεως - Άρθρο 11.5 του Ομοσπονδιακού Νόμου για τους Αλλοδαπούς και τη Μετανάστευση, Προσάρτημα 5, Παράρτημα III. Ενώ, όμως, λογικά θα αναμενόταν ότι οι υπόλοιποι έποικοι θα υποχρεώνονταν να επιστρέψουν στην Τουρκία, το Σχέδιο Anpan επέτρεπε να υπάρξουν πολύ σημαντικές παρεκκλίσεις. Κατ' αρχάς, προβλεπόταν ότι όσοι Τούρκοι δεν περιλαμβάνονταν στις ρυθμίσεις περί αποκτήσεως υπηκοότητας και είχαν διαμείνει στο νησί τουλάχιστον για πέντε έτη, είχαν δικαίωμα να ζητήσουν άδεια παραμονής διάρκειας πέντε ετών. Παράλληλα, προβλεπόταν ότι ήταν επιτρεπτή η διαμονή στην Κύπρο υπηκόων από την Ελλάδα ή την Τουρκία, εάν τα ποσοστά τους ανέρχονταν στο 5% του αριθμού των Κυπρίων που θα είχαν την υπηκοότητα της τουρκοκυπριακής και της ελληνοκυπριακής πολιτείας αντίστοιχα. Τέλος, μία ακόμη κατηγορία εποίκων ήταν όσοι συνδέονταν με τα πανεπιστήμια που είχαν ιδρυθεί μαζικά στα κατεχόμενα. Βάσει των προβλέψεων του Σχεδίου Anpan, οι περιορισμοί στη μετανάστευση τούρκων υπηκόων δε θα εφαρμόζονταν στους φοιτητές και το ακαδημαϊκό προσωπικό των πανεπιστημίων του νησιού. Για τους ελάχιστους από τους εποίκους που δε θα ενέπιπταν σε κάποια από τις ανωτέρω κατηγορίες, προβλεπόταν ότι θα έπρεπε να αποχωρήσουν από το νησί εντός ενός έτους από την εφαρμογή των συμφωνιών. Συρίγος, Α., 2005, *op. cit.*, *supra note* 781, 350-365.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

σε περιορισμούς ήδη εν τη γενέσει τους.⁷⁹⁹ Οι σοβαροί περιορισμοί αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων, καθώς και της ελευθερίας εγκαταστάσεως, παραβιάσεις της απαγόρευσης των φυλετικών διακρίσεων και παραβιάσεις δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, επιστροφής και σεβασμού της κατοικίας, όχι μόνο θα διατηρούνταν με το Σχέδιο Annan, αλλά, επιπλέον, θα διαωνίζονταν για όλους τους κυπρίους πολίτες και για πολλές δεκαετίες ή ακόμα και μόνιμα.

Το προτεινόμενο Σχέδιο νομιμοποιούσε εμμέσως τις πράξεις διάθεσης της περιουσίας των Ελληνοκυπρίων στις οποίες είχαν προχωρήσει οι Τουρκοκύπριοι, αντιμετωπίζοντας με δύο μέτρα και δύο σταθμά τις *de jure* αρχές της Κυπριακής Δημοκρατίας που είχαν σεβαστεί τα περιουσιακά δικαιώματα των Τουρκοκυπρίων, με τις *de facto* αρχές των τελευταίων που μοίραζαν αφειδώς τίτλους ιδιοκτησίας.⁸⁰⁰

Ξεκάθαρη προσβολή προς τις αρχές της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων συνιστούσε και η νομιμοποίηση της παρουσίας σημαντικού αριθμού τουρκικών στρατευμάτων στην κατεχόμενη βόρεια Κύπρο.

Ακόμη, το Σχέδιο Annan επιχειρούσε να παρακάμψει το δικαίωμα ατομικής προσφυγής στο ΕΔΔΑ από τους κατόχους περιουσίας που είχαν στερηθεί των νομίμων δικαιωμάτων τους,⁸⁰¹

⁷⁹⁹ Βλ. Λουκαΐδης, Λ., «Η Επιδίωξη Ευρωπαϊκής Λύσης για την Κύπρο», *Το Παρόν (ένθετο)*, 30/01/2005.

⁸⁰⁰ Η προστασία των περιουσιακών δικαιωμάτων των Ελληνοκυπρίων στις περιοχές που θα περνούσαν υπό τον έλεγχο της ελληνοκυπριακής πολιτείας ήταν σχεδόν απόλυτη. Ο κανόνας για τα συγκεκριμένα εδάφη ήταν ότι όλοι οι ελληνοκύπριοι εκτοπισμένοι ιδιοκτήτες περιουσιών, «οι ιδιοκτήτες που είχαν στερηθεί της κατοχής των περιουσιών τους», για να χρησιμοποιήσουμε την ακριβή ορολογία του Σχεδίου Annan, θα τις επανακτούσαν. Βλ. Άρθρο 1, Προσάρτημα 4, Παράρτημα VII του Σχεδίου Annan V. Για την αποκατάσταση απαιτείτο απλώς η διακρίβωση των περιουσιακών δικαιωμάτων των δικαιούχων. Μοναδική εξαίρεση στην απόλυτη αποκατάσταση των περιουσιακών δικαιωμάτων των ελληνοκυπρίων δικαιούχων ήταν η περίπτωση κατά την οποία ο τουρκοκύπριος κάτοχος είχε προβεί σε σημαντικές βελτιώσεις του ακινήτου, οι οποίες ξεπερνούσαν την αξία του ακινήτου αυτού καθ' εαυτού. Στην περίπτωση αυτή, ο ελληνοκύπριος ιδιοκτήτης του ακινήτου και ο τουρκοκύπριος κάτοχος θα έπρεπε να διευθετήσουν φιλικά το ζήτημα. Εάν ο φιλικός διακανονισμός δεν καθίστατο δυνατός, τότε η Επιτροπή Ιδιοκτησίας (Property Board) θα αποφάσιζε εάν θα απέδιδε αμέσως την περιουσία στον ελληνοκύπριο ιδιοκτήτη της ή εάν θα μίσθωνε την περιουσία στον τουρκοκύπριο κάτοχο για μία χρονική περίοδο μεταξύ ενός και είκοσι ετών. Ενώ, όμως, η προστασία αυτή ήταν απόλυτη και πλήρης στις περιοχές που θα επανέρχονταν υπό τον έλεγχο της ελληνοκυπριακής πολιτείας, ήταν, αντιθέτως, ελλειμματική και περιορισμένη στις περιοχές της τουρκοκυπριακής πολιτείας όπου ο κανόνας θα ήταν η αποζημίωση και όχι η αποκατάσταση. Ειδικότερα, σύμφωνα με το Σχέδιο Annan, οι ιδιοκτήτες ακινήτων που είχαν υποχρεωθεί να τα εγκαταλείψουν είχαν μερικό δικαίωμα αποκατάστασης της περιουσίας τους. Το δικαίωμα αυτό ανερχόταν στο 1/3 είτε της γης είτε της αξίας της. Βλ. Ορισμός 13-«Δικαίωμα Αποκαταστάσεως», Συνημμένο 1, Παράρτημα VII Σχεδίου Annan V. Ως προς το υπόλοιπο τμήμα της περιουσίας τους, οι ιδιοκτήτες θα έπαιρναν «πλήρη» αποζημίωση. Βλ. Άρθρο 8, Παράρτημα VII Σχεδίου Annan V. Η αποκατάσταση, όμως, του 1/3 της περιουσίας δεν μπορούσε να θεωρηθεί δεδομένη, αφού στο Σχέδιο υπήρχαν ορισμένες πολύ σημαντικές παρεκκλίσεις. *Ibid.* Άρθρα 9, 10, 11, 12, 14 και 16.3. Σημειώνεται ότι, στη βάση των προαναφερθέντων Άρθρων, προβλεπόταν -μεταξύ άλλων- ότι κανένα νομικό πρόσωπο δε θα μπορούσε να ανακτήσει την περιουσία του, περιλαμβανομένου και του κύριου όγκου των ακινήτων της ορθόδοξης Εκκλησίας και του Εβκαφίου, που θα μπορούσαν μόνο να διεκδικήσουν αποζημίωση. Εκτός αυτού, καμία αποκατάσταση περιουσίας δεν επιτρεπόταν να λάβει χώρα πριν από την πάροδο τριών ετών από τη θέση σε ισχύ της Ιδρυτικής Συμφωνίας εάν η ιδιοκτησία ήταν κενή, διαφορετικά, απαιτούνταν τουλάχιστον πέντε χρόνια. Όσον αφορά στην αποζημίωση, θα λάμβανε τη μορφή πιστοποιητικών εκτιμήσεως της περιουσίας και χρεογράφων. *Ibid.* Άρθρο 17.

⁸⁰¹ Το Σχέδιο Annan προέβλεπε ότι, σε περίπτωση αποδοχής του, οι δύο συμπρόεδροι θα έστελναν μία επιστολή στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, με την οποία θα ενημερωνόταν ο Πρόεδρος του ΕΔΔΑ για τη «νέα κατάσταση πραγμάτων» στην Κύπρο, η οποία θα επέλυε συνολικά «όλα τα θέματα που χώριζαν τους Ελληνοκυπρίους και τους Τουρκοκυπρίους στο παρελθόν, περιλαμβανομένων και των προβλημάτων ιδιοκτησίας». Με βάση τη «νέα κατάσταση πραγμάτων», επρόκειτο να εγκατασταθεί ειδικός εσωτερικός μηχανισμός που θα αντιμετώπιζε τα θέματα αυτά για τα οποία θα ήταν αποκλειστικά υπεύθυνη η «Ενωμένη Κυπριακή Δημοκρατία» - ενώ η Τουρκία θα απεκδυόταν οποιασδήποτε ευθύνης. Επιπλέον, με την επιστολή αυτή οι δύο συμπρόεδροι θα

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

ενώ, παράλληλα, προϋπέθετε την επικύρωσή του από την ΕΕ και την υιοθέτηση αυτού ως πρωτογενούς δικαίου, ούτως ώστε να μη δύναται το ΔΕΚ να ελέγξει τη συμβατότητα του Σχεδίου με τις θεμελιώδεις αρχές της ΕΕ. Επομένως, οι σοβαροί περιορισμοί των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, κατά σαφή παραβίαση της ΕΣΔΑ και υπό το φώς των θεμελιωδών αρχών του διεθνούς και ευρωπαϊκού δικαίου, περιλαμβανομένων των κανόνων που απορρέουν από τις διεθνείς συνθήκες που δεσμεύουν την Κυπριακή Δημοκρατία, προσβάλλουν τις έννοιες της χρηστής απονομής της δικαιοσύνης και του κράτους δικαίου.

Το Σχέδιο Annan δεν ήταν κεραυνός εν αιθρία, ούτε αυθαίρετο κατασκεύασμα. Εξάλλου, δεν υφίσταται παρθενογένεση στο διεθνές δίκαιο. Το Σχέδιο Annan δεν ήταν τίποτε άλλο παρά το αποκορύφωμα όλων των προηγούμενων Σχεδίων. Ακολούθησε πιστά το δρόμο που χάραξαν οι Συμφωνίες Κορυφής του 1977 και του 1979,⁸⁰² οι Αποφάσεις του ΣΑ του ΟΗΕ από το 1974 και μετά, καθώς και οι συνομιλίες μεταξύ των δύο κοινοτήτων από το 1975 κι έπειτα. Ειδικότερα, το Σχέδιο Annan πήγαζε από τις συνομιλίες Κληρίδη-Denktaş του 2000 και του 2002,⁸⁰³ από τα προηγούμενα Σχέδια επίλυσης του Κυπριακού που είχαν κατατεθεί από το διεθνή παράγοντα -με τα οποία εμφανίζει πολύ μεγάλες ομοιότητες στα βασικά σημεία, τα οποία σταθερά επανέρχονται σε κάθε νέο Σχέδιο και διαφέρει στις λεπτομέρειες- και, κυρίως, από τη Δέσμη Ιδεών Ghali, στη βάση του ασαφούς προτύπου της διζωνικής, δικοινοτικής ομοσπονδίας.

Συμπερασματικά, η προτεινόμενη «Ενωμένη Κυπριακή Δημοκρατία» δεν επρόκειτο να είναι ούτε ενωμένη, ούτε κυπριακή, αλλά ούτε και δημοκρατία. Κι αυτό διότι, όπως αποδείχτηκε

ζητούσαν από το ΕΔΔΑ να εφαρμόσει το Άρθρο 37 της ΕΣΔΑ, που ορίζει ότι σε κάθε στάδιο της διαδικασίας μπορεί να διαγραφεί η προσφυγή εάν για κάποιον λόγο δε δικαιολογείται η περαιτέρω εξέτασή της. Ουσιαστικά, με την εν λόγω επιστολή γινόταν προσπάθεια να παρεμποδιστεί η άσκηση του δικαιώματος ατομικής προσφυγής. Βλ. Άρθρο 6, Παράρτημα ΙΧ της Ιδρυτικής Συμφωνίας του Σχεδίου Annan V. Ακόμη, προέκυπτε θέμα παραβίασης του Άρθρου 34 της ΕΣΔΑ, που ορίζει ότι τα κράτη «*αναλαμβάνουν την υποχρέωση να μην παρεμποδίζουν με κανένα τρόπο την αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος*» της ατομικής προσφυγής. Βλ. Αιμιλιανίδης, Α., Κεντάς, Γ., Κοντός, Μ., Μαυρομάτης, Γ., και Φωκαΐδης, Π., *Το Σχέδιο Ανάν. Πέντε κείμενα κριτικής*, 2003, 112-113 και Ηρακλείδης, Α., 2006, *op. cit.*, *supra* note 787, 320.

⁸⁰² Ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος το 1977 ήθελε λύση το ταχύτερο και, μάλιστα, επιθυμούσε μια συμβιβαστική λύση, που ήξερε ότι θα ήταν δύσκολη και συνάμα αντιδημοτική, διότι δε θα ήταν η λύση της πλήρους αποκατάστασης των αρχών και των δικαιωμάτων του κυπριακού λαού. Εισηγούμενος στο Εθνικό Συμβούλιο, την 9^η Μαρτίου 1977, τη διζωνική και δικοινοτική ομοσπονδία και την υποβολή χάρτη, ο Μακάριος τόνιζε: «...δεν πιστεύω ότι μεγάλος αριθμός Ελληνοκυπρίων θα επιθυμούσαν να επιστρέψουν εις τας οικείας των υπό τουρκοκυπριακή διοίκηση [...] οι ελληνοκύπριοι εκτοπισμένοι πρέπει απαραίτητως να έχουν ελευθερίαν εκλογής είτε δι' επιστροφήν των είτε δι' αποζημιώσεις». Αναφορικά με τις εξουσίες της Κεντρικής Κυβέρνησης είπε χαρακτηριστικά: «...δι' εμέ τοιαύτα εξουσία θα είναι ικανοποιητικά εάν διασφαλισθεί η ενότης του Κράτους...», για να προσθέσει τα εξής σημαντικά: «Γνωρίζω ότι οιοσδήποτε συμβιβασμός ενέχει χαρακτηριστικά αντιδημοτικότητας και είμαι βέβαιος ότι λύσις υπό τα ως άνω πλαίσια θα είναι αντιδημοτική. Πρέπει, όμως, να εξετάσωμεν το θέμα με αίσθημα ευθύνης και ουχί με το κριτήριον της δημοτικότητας». Ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος έδωσε απαντήσεις και σε ένα άλλο επίμαχο ερώτημα: «Τι γίνεται εάν υπάρξει σχετική, αλλά ουχί απόλυτος αποδοχή αρχών και, μάλιστα, εφ' όσον ομιλώμεν περί "package deal"; Κατά την συζήτησιν των αρχών τίθενται μερικά ερωτήματα πρακτικής εφαρμογής των αρχών εις τα οποία, όμως, ένας πρέπει να απαντά με λογικήν και πειστικότητα... Το πλαίσιο των συνομιλιών πρέπει να καθορισθεί χωρίς να αφιστάμεθα των αρχών, αλλά εντός των αρχών τούτων υφίστανται περιθώρια διαπραγματεύσεων». Σύμφωνα με τον Τ. Χατζηδημητρίου, η πολιτική του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, που με διάφορους τρόπους λειτουργήσε ως κατευθυντήρια γραμμή στις διαπραγματεύσεις που ακολούθησαν, έφτασε σε μία ολοκλήρωση με το Σχέδιο Annan και το δημοψήφισμα της 24^{ης} Απριλίου. Βλ. Χατζηδημητρίου, Τ., *Το Δημοψήφισμα της 24^{ης} Απριλίου 2004 και η Λύση του Κυπριακού*, 2006, 59-64.

⁸⁰³ Ηρακλείδης, Α., 2006, *op. cit.* *supra* note 787, 301-337.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

από την προηγηθείσα ανάλυση, δε θα ήταν καθόλου λειτουργική, θα παραβίαζε εξ' υπαρχής θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου, όπως οι ελευθερίες διακινήσεως, εγκαταστάσεως και ιδιοκτησίας, δε θα ήρε τα αποτελέσματα της τουρκικής εισβολής, αλλά, αντιθέτως, ουσιαστικά θα υποχρέωνε τα θύματά της, τους Ελληνοκυπρίους, να καταβάλλουν τις αποζημιώσεις γι' αυτή, το κόστος της λύσεως, καθώς και το λειτουργικό κόστος του νέου κράτους. Μπορεί μεν το ίδιο το Σχέδιο Annan να διακήρυττε τις ομοιότητές του με το Βέλγιο και την Ελβετία, στην πραγματικότητα όμως θα έπρεπε κανείς να ανατρέξει στις περιπτώσεις της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης ή του Κοσόβου για να βρει κάποιες αναλογίες με τα προτεινόμενα για την Κύπρο.

«*Κείμενο παράφρονος*», «*απαράδεκτο από πλευράς ευρωπαϊκού δικαίου το Σχέδιο Annan ως έχει*» και «*ανορθόδοξο το Σύνταγμα που προτείνει*», απεφάνθη στον κυπριακό τύπο ο διαπρεπής έλληνας συνταγματολόγος Δημήτρης Τσάτσος.⁸⁰⁴ Στην Κύπρο δεν υπήρξε ούτε συγχώνευση με άλλο κράτος, ούτε διάλυσή της σε περισσότερα κράτη. Από το 1963 υφίσταται μια συνταγματική εκκρεμότητα, εξ' αιτίας της διάστασης μεταξύ των δύο κοινοτήτων. Η Κυπριακή Δημοκρατία, όμως, δεν εξαφανίστηκε ούτε αντικαταστάθηκε· εκπροσωπείται διεθνώς από την ελληνοκυπριακή κοινότητα. Η «ΓΔΒΚ» που ανακηρύχθηκε, στο μεταξύ, μονομερώς, στερείται διεθνούς νομικής προσωπικότητας και δε δύναται να αναγνωρισθεί από κανένα άλλο κράτος της διεθνούς κοινότητας -πλην της Τουρκίας-, εξ' αιτίας των νομικών κυρώσεων που της έχουν επιβληθεί από το ΣΑ του ΟΗΕ· συνεπώς, δεν μπορεί να διεκδικεί κυριαρχία σε οποιοδήποτε μελλοντικό σχήμα εσωτερικής πολιτικής οργάνωσης, παρά μόνον εάν υπάρξει συναινετική μεταβίβαση κυριαρχίας από τη νόμιμη κυρίαρχο. Η ασκούμενη αδιαλείπτως από το 1974 κατοχή συνεπάγεται την προσωρινή αναστολή της εξουσίας του νόμιμου κυρίαρχου, που αποκαθίσταται με τον τερματισμό της κατάστασης αυτής.⁸⁰⁵

Το σύγχρονο πρόβλημα της Κύπρου βρίσκεται σε διπλωματικό αδιέξοδο επί 40 χρόνια, ταλαντευόμενο επί μακρόν σε μια διαρκή διεγκυστίνδα ανάμεσα στη νομιμότητα και την παρανομία. Οι μέχρι στιγμής απευθείας διαπραγματεύσεις, που έχουν κατά καιρούς διεξαχθεί μεταξύ των δύο πλευρών υπό τη σκέπη των ΗΕ, δεν έχουν αποφέρει καρπούς, γεγονός που φανερώνει ακριβώς την τεράστια δυσκολία του όλου εγχειρήματος. Το Κοινό Ανακοινωθέν Αναστασιάδη-Ερογλου της 11^{ης} Φεβρουαρίου 2014, που σήμανε την επανέναρξη των συνομιλιών

⁸⁰⁴ Βλ. Τσάτσος, Δ., 'Συνέντευξη', *Ο Φιλελεύθερος*, 21/03/2004.

⁸⁰⁵ Ο Κ. Χρυσοστομίδης, στη σχετική μελέτη του, εύγλωττα αποδεικνύει ότι η αρχική δημοκρατία δεν έχει διαιρεθεί ούτε καταλυθεί, αλλά διατηρεί τη συνέχειά της, παρά τις εσωτερικές μεταβολές που υπέστη και παρά τις μονομερείς ενέργειες της τουρκοκυπριακής κοινότητας. Με τα επιχειρήματά του αυτά, ανατρέπει τους ισχυρισμούς της τουρκοκυπριακής κοινότητας είτε περί νέου κράτους είτε περί μετεξέλιξης της κοινότητάς της και συγχώνευσής της στο υπό ίδρυση ομοσπονδιακό κράτος, που επιχειρούσε να εδραιώσει προβάλλοντας κρατική υπόσταση. Ο Χρυσοστομίδης θεωρεί, ορθώς, ότι η γένεση και η νομική υπόσταση της Κυπριακής Δημοκρατίας άρχισε με τη μεταβίβαση της κυριαρχίας από το βρετανικό στέμμα, χωρίς να υπάρξει κανένα κενό και αδιατάρακτα συνεχίζει έως σήμερα. Σημειώνει δε ότι, παρά τις εσωτερικές προσωρινές ανωμαλίες ή τους χωρισμούς, δεν έχει υπάρξει ουδεμία κατάλυση της αρχικής δημοκρατίας, ούτε κατάτμησή της, ώστε να επανιδρύεται με την ομοσπονδιοποίηση. Βλ. Chrysostomides, K., *The Republic of Cyprus: A Study in International Law*, 2000, 275-276 και 424.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

μεταξύ των δύο κοινοτήτων, με τη συνδρομή των καλών υπηρεσιών του ΓΓ των ΗΕ, με στόχο την επίτευξη μίας συνολικής λύσης του Κυπριακού προβλήματος, αναλύεται κατωτέρω.⁸⁰⁶

Στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων βρίσκεται από τουρκικής πλευράς το σύνολο των υπαρκτών δεδομένων που διαμορφώθηκαν *manu militari* το 1974, ήτοι: η κατάληψη και η συνεχιζόμενη παράνομη στρατιωτική κατοχή του 36,4% του συνολικού εδάφους της Κυπριακής Δημοκρατίας, η παρουσία περίπου 35.000 τούρκων στρατιωτών στο νησί, καθώς επίσης και οι αλλαγές που έχουν επέλθει ύστερα από τέσσερις δεκαετίες συνεχούς και συνεπούς δημογραφικής αλλοιώσεως του πληθυσμού, με την αθρόα μεταφορά εποίκων από την Τουρκία. Από την άλλη, η ελληνοκυπριακή πλευρά διαπραγματεύεται τη διεθνή αναγνώρισή της και τη μοναδική εκπροσώπηση του κράτους της Κυπριακής Δημοκρατίας στη διεθνή κοινότητα –βλ. Απόφαση 186 (1964) ΣΑ.

Το Σχέδιο Annap εμπεριέχει τις κυρίαρχες επιλογές της διεθνούς κοινότητας για την επίλυση του Κυπριακού, γύρω από τις οποίες θα κινηθούν ως φαίνεται οι όποιες προτάσεις κατατεθούν στο μέλλον,⁸⁰⁷ προτάσσοντας ένα πρότυπο κρατικής οργάνωσης που πριμοδοτεί τη μειοψηφούσα κοινότητα. «Σε κάθε νεότερο σχέδιο, όμως, οι προτάσεις επιδεινώνονται, η ελληνοκυπριακή δε -και η συμπαρατασόμενη ελληνική- πλευρά καλούνται να υπογράψουν με οδυνηρότερους κάθε φορά όρους την υποθήκη του μέλλοντος της Κυπριακής Δημοκρατίας».⁸⁰⁸

3.2.2 Το Σχέδιο Ahtisaari για το Κόσοβο

Στις 26 Μαρτίου 2007, ο Ειδικός Απεσταλμένος του ΓΓ του ΟΗΕ για το Κόσοβο, Martti Ahtisaari, υπέβαλε στο ΣΑ του ΟΗΕ τη Συνολική Πρότασή του για τη Διευθέτηση του Καθεστώτος του Κοσσυφοπεδίου -εφ' εξής «Σχέδιο Ahtisaari».⁸⁰⁹ Το Σχέδιο Ahtisaari για το Κόσοβο απαρτίζεται συνολικά από 15 Άρθρα όπου αναπτύσσονται οι βασικές αρχές του, οι οποίες εξειδικεύονται και αναπτύσσονται περαιτέρω σε 12 Παραρτήματα. Στις 17 Φεβρουαρίου 2008, το Κοινοβούλιο του Κοσόβου ανακήρυξε την ανεξαρτησία της περιοχής σε πλήρη συμφωνία με τις συστάσεις του Ειδικού Απεσταλμένου του ΓΓ του ΟΗΕ και δεσμεύτηκε να εφαρμόσει πλήρως τα προβλεπόμενα στο Σχέδιο Ahtisaari, το οποίο μάλιστα ενσωμάτωσε στο «Σύνταγμα» του 2008 ως αναπόσπαστο μέρος της συνταγματικής τάξης του Κοσόβου.⁸¹⁰

⁸⁰⁶ Βλ. εκτενώς κατωτέρω Μέρος Β', Κεφάλαιο 5, υποενότητα 5.5.2.1.

⁸⁰⁷ Όλα σχεδόν τα πολιτικά κείμενα που υιοθετούνται για τη διευθέτηση του Κυπριακού, αναφέρονται σε μία συνολική λύση του Κυπριακού προβλήματος, υπό την αιγίδα του ΓΓ των ΗΕ, βασισμένη στις Αποφάσεις του ΣΑ και στις αρχές που διέπουν την ΕΕ, με ένα κράτος που θα έχει μία κυριαρχία, μία διεθνή προσωπικότητα και μόνη ιθαγένεια σε μία διζωνική δικαιοδική ομοσπονδία με πολιτική ισότητα.

⁸⁰⁸ Παπαδημητρίου, Γ., «Το Συνταγματικό Πρόβλημα της Κυπριακής Δημοκρατίας», *39 Νομικό Βήμα* (1991), 70.

⁸⁰⁹ Letter Dated 26 March 2007 from the Secretary-General Addressed to the President of the Security Council, Addendum: Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement, 26 March 2007, UN Doc S/2007/168/Add.1.

⁸¹⁰ Βλ. αναλυτικά κατωτέρω Μέρος Β', Κεφάλαιο 4, Ενότητα 4.4 της παρούσης διατριβής.

Ειδικότερα, το Σχέδιο Ahtisaari οραματιζόταν το Κόσοβο ως μία πολυεθνική κοινωνία - αποκεντρωμένη, υιοθετώντας σύστημα τοπικής αυτοδιοίκησης-, με δημοκρατική διακυβέρνηση και με πλήρη σεβασμό προς το κράτος δικαίου, μέσω των νομοθετικών, εκτελεστικών και δικαστικών του θεσμών,⁸¹¹ στη βάση της αρχής της ισότητας όλων των πολιτών και του σεβασμού των διεθνώς αναγνωρισμένων δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών.⁸¹² Η αλβανική μαζί με τη σερβική γλώσσα θα ήταν οι δύο επίσημες γλώσσες του προβλεπόμενου κράτους, ενώ τρεις ακόμη γλώσσες -η τουρκική, η βοσνιακή και εκείνη των ρομά- θα ενείχαν επίσημο *status* σε επίπεδο δήμων ως επί το πλείστον.⁸¹³ Ταυτόχρονα, διασφαλιζόταν ότι το Κόσοβο δε θα ήγειρε εδαφικές αξιώσεις εναντίον κανενός κράτους, ούτε θα αποζητούσε ένωση με κανένα κράτος ή τμήμα αυτού.⁸¹⁴ Το νέο κράτος θα δεσμευόταν από της συστάσεώς του να προσκαλέσει τη διεθνή κοινότητα να αναλάβει υποβοηθητικό, εποπτικό και ελεγκτικό ρόλο, εις τρόπον ώστε να διασφαλιστεί η αποτελεσματική και αποδοτική εφαρμογή των προβλέψεων του υπό εξέταση Σχεδίου.⁸¹⁵ Πέραν τούτων, υπήρχε ρητή πρόβλεψη ότι, σε περίπτωση σύγκρουσης μεταξύ τους, οι διατάξεις του Σχεδίου Ahtisaari θα υπερίσχυαν του Συντάγματος του Κοσόβου.⁸¹⁶

Η τελική εξουσία όσον αφορά στην ερμηνεία και την αποτελεσματική εφαρμογή των πολιτικών πτυχών του Σχεδίου Ahtisaari θα ανήκε στο Διεθνή Πολιτικό Εκπρόσωπο (International Civilian Representative), διορισμένο από μία διεθνή ομάδα καθοδήγησης με την έγκριση του ΣΑ, ο οποίος θα ήταν ταυτόχρονα και Ειδικός Αντιπρόσωπος της ΕΕ και θα είχε τη συνολική ευθύνη εποπτείας στο Κόσοβο.⁸¹⁷ Ιδιαίτερης προσοχής και επισήμανσης χρήζουν δύο επίμαχα σημεία της εντολής και των εξουσιών του Διεθνούς Πολιτικού Εκπροσώπου, ο οποίος θα ήταν υπεύθυνος, αφενός, *«για τη λήψη διορθωτικών μέτρων προκειμένου να θεραπευτούν, όπως απαιτείται, οποιεσδήποτε ενέργειες έχουν αναληφθεί από τις αρχές του Κοσόβου και οι οποίες κρίνονται από το Διεθνή Πολιτικό Εκπρόσωπο ότι συνιστούν παραβίαση της Διευθέτησης ή ότι υπονομεύουν σοβαρά το κράτος δικαίου ή ότι είναι άλλως ασυμβίβαστες με τους όρους και το πνεύμα αυτής της Διευθέτησης· τέτοια διορθωτικά μέτρα μπορούν να περιλαμβάνουν, αλλά δεν περιορίζονται, την ακύρωση νόμων ή αποφάσεων που υιοθετήθηκαν από τις αρχές του*

⁸¹¹ UN Doc S/2007/168/Add.1, 26 March 2007, Article 1.1.

⁸¹² *Ibid.* Article 1.2-2, Annex I, Article 2 (Constitutional Provisions) και Annex III (Decentralization).

⁸¹³ *Ibid.* Article 1.6.

⁸¹⁴ *Ibid.* Article 1.8.

⁸¹⁵ *Ibid.* Article 1.9.

⁸¹⁶ *Ibid.* Annex I, Article 1.1.

⁸¹⁷ *Ibid.* Article 12 και Annex IX (International Civilian Representative). Η εντολή του Διεθνούς Πολιτικού Εκπροσώπου επρόκειτο να διαρκέσει για όσο διάστημα έκρινε απαραίτητο η διεθνής ομάδα καθοδήγησης (αποτελούμενη από τη Γαλλία, τη Γερμανία, την Ιταλία, τη Ρωσία, το Ηνωμένο Βασίλειο, τις ΗΠΑ, την ΕΕ, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το ΝΑΤΟ), η οποία θα καθόριζε ότι το Κόσοβο έχει υλοποιήσει τους όρους της συνολικής πρότασης διευθέτησης. *Ibid.* Article 12.6.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

Κοσόβου»⁸¹⁸ και, αφετέρου, «σε περιπτώσεις σοβαρής κι επαναλαμβανόμενης μη συμμόρφωσης με το γράμμα ή το πνεύμα της Διευθέτησης αυτής και/ή σε περιπτώσεις σοβαρής παρεμπόδισης στο έργο του Διεθνούς Πολιτικού Εκπροσώπου και/ή της Ευρωπαϊκής Αποστολής για την Ασφάλεια και την Άμυνα, ο Διεθνής Πολιτικός Εκπρόσωπος θα έχει την εξουσία να επιβάλλει κυρώσεις ή να απολύει δημοσίους υπαλλήλους ή να λαμβάνει άλλα μέτρα, όπως απαιτείται, προκειμένου να εξασφαλιστεί πλήρης σεβασμός για τη Διευθέτηση αυτή και την εφαρμογή της».⁸¹⁹ Επιπροσθέτως, ο Διεθνής Πολιτικός Εκπρόσωπος θα είχε αρμοδιότητα ακόμα και να διορίζει άμεσα ή να εκφράζει τη συναίνεσή του για το διορισμό ορισμένων υψηλόβαθμων αξιωματούχων, δικαστών και εισαγγελέων, κατά τα προβλεπόμενα στο Σχέδιο Ahtisaari.⁸²⁰

Φυσικά, δεν έλειπαν οι προβλέψεις περί Διεθνούς Στρατιωτικής Παρουσίας (International Military Presence) στο Κόσοβο υπό την ηγεσία του NATO, που θα ήταν υπεύθυνη για την παροχή ασφαλούς περιβάλλοντος σε όλο το έδαφος του Κοσόβου, σε στενή συνεργασία με το Διεθνή Πολιτικό Εκπρόσωπο και τους λοιπούς διεθνείς οργανισμούς που δραστηριοποιούνταν στην περιοχή, μέχρι τη στιγμή που οι θεσμοί του Κοσόβου θα ήταν σε θέση να αναλάβουν αυτή την ευθύνη.⁸²¹ Παράλληλα, προβλεπόταν η δημιουργία μιας πολυεθνικής Δύναμης Ασφαλείας του Κοσόβου (Kosovo Security Force), που θα έφερε ελαφρύ οπλισμό και θα ήταν υπεύθυνη ιδίως για την αντιμετώπιση των κρίσεων, την απομάκρυνση των εκρηκτικών και την προστασία των πολιτών.⁸²²

Επιπλέον, προβλεπόταν η εγκαθίδρυση μίας αποστολής για την ασφάλεια και την άμυνα από την ΕΕ (European Security and Defense Policy Mission), στον τομέα του κράτους δικαίου, επιφορτισμένης με το έργο της υποβοήθησης των αρχών του Κοσόβου στην πρόοδό τους προς τη βιωσιμότητα, καθώς και με την ανάπτυξη και ενδυνάμωση ανεξάρτητων δικαστικών, αστυνομικών και τελωνειακών θεσμών, απαλλαγμένων από πολιτικές παρεμβάσεις και ευθυγραμμισμένων με τα διεθνώς αναγνωρισμένα πρότυπα και τις βέλτιστες ευρωπαϊκές πρακτικές.⁸²³

Ο Ειδικός Απεσταλμένος του ΓΓ του ΟΗΕ, Martti Ahtisaari, έχοντας εξαντλήσει κάθε πιθανή οδό επίτευξης μιας διευθέτησης μέσω διαπραγματεύσεων βάσει της προβλεπόμενης πολιτικής διαδικασίας στην Απόφαση 1244 (1999) του ΣΑ και δεδομένων των εκ διαμέτρου αντίθετων θέσεων των δύο πλευρών -με το Βελιγράδι να επιθυμεί την αυτονομία του Κοσόβου εντός της Σερβίας, ενώ το Κόσοβο να μη δέχεται τίποτα λιγότερο από την ανεξαρτησία αυτού-, έκρινε ότι η σχεδόν δεκαετής διοίκηση της περιοχής από τα ΗΕ θα έπρεπε να τερματιστεί και

⁸¹⁸ *Ibid.* Annex IX, Article 2.1.c.

⁸¹⁹ *Ibid.* Annex IX, Article 2.1.d.

⁸²⁰ *Ibid.* Annex IX, Article 2.2.

⁸²¹ *Ibid.* Article 14 και Annex XI (International Military Presence).

⁸²² *Ibid.* Article 14.5 και Annex VIII, Article 5 (Kosovo Security Sector).

⁸²³ *Ibid.* Article 13 και Annex X (European Security and Defense Policy 'ESDP' Mission).

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

συνέστησε, ως μόνη βιώσιμη επιλογή για το μελλοντικό πολιτικό καθεστώς του Κοσόβου, την ανεξαρτησία αυτού υπό την επίβλεψη της διεθνούς κοινότητας για μία αρχική περίοδο.⁸²⁴ Μάλιστα, χαρακτήρισε τις συνθήκες στο Κόσοβο ως «εξαιρετικές», διατεινόμενος ότι «το Κόσοβο συνιστά μία μοναδική περίπτωση, που απαιτεί μία μοναδική λύση» και «δε δημιουργεί προηγούμενο για άλλες ανεπίλυτες συγκρούσεις».⁸²⁵

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι η λέξη «ανεξαρτησία» δεν αναφερόταν πουθενά μέσα στο Σχέδιο Ahtisaari ως εγγενές συστατικό στοιχείο του προτεινόμενου κράτους -ομοίως, δεν υπήρχε ρητή αναφορά στη λέξη «κράτος»-,⁸²⁶ το οποίο θα τελούσε υπό καθεστώς διεθνούς επιτήρησης, χωρίς πραγματική ανεξαρτησία και χωρίς πλήρη κυριαρχία. Όπως ήταν αναμενόμενο, -εν αντιθέσει με την Πρίστινα- οι Σέρβοι του Κοσσυφοπεδίου τήρησαν εξ' αρχής αρνητική στάση απέναντι στο προταθέν Σχέδιο Ahtisaari και η σερβική βουλή το απέρριψε, θεωρώντας το προϊόν επιβολής και όχι διαπραγμάτευσης. Ούτε στους κόλπους του ΣΑ κατέστη δυνατή η υιοθέτηση του Σχεδίου Ahtisaari προς αντικατάσταση της Απόφασης 1244 (1999), η οποία παρέμεινε εν ισχύι.

3.3 Οι περιοχές των κυρίαρχων βρετανικών βάσεων στην Κύπρο

Η Κυπριακή Δημοκρατία ανακηρύχθηκε ανεξάρτητο και κυρίαρχο κράτος στις 16 Αυγούστου 1960, ως αποτέλεσμα των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου του 1959. Ταυτόχρονα με την ανακήρυξη του νέου κράτους και τη θέση σε ισχύ του Συντάγματος του 1960, άρχισαν να ισχύουν και τρεις διεθνείς Συνθήκες:⁸²⁷ (1) Η Συνθήκη Εγκαθιδρύσεως της Κυπριακής Δημοκρατίας, μεταξύ της Κυπριακής Δημοκρατίας, του Βασιλείου της Ελλάδος, της Δημοκρατίας της Τουρκίας και του Ηνωμένου Βασιλείου, (2) Η Συνθήκη Εγγυήσεως μεταξύ της

⁸²⁴ Βλ. αναλυτικά Report of the Special Envoy of the Secretary-General on Kosovo's Future Status, 26 March 2007, UN Doc S/2007/168.

⁸²⁵ *Ibid.* §15.

⁸²⁶ Το Κόσοβο προσδιοριζόταν από το Σχέδιο Ahtisaari ως πολυεθνική «κοινωνία». Ωστόσο, προβλεπόταν το δικαίωμα του Κοσόβου να διαπραγματεύεται και να συνάπτει διεθνείς συμφωνίες, όπως και το δικαίωμα συμμετοχής σε διεθνείς οργανισμούς με την ιδιότητα του μέλους, συνηγορώντας υπέρ της 'κρατικής του ιδιότητας'. *Ibid.* UN Doc S/2007/168/Add.1, 26 March 2007, Articles 1.1 και 1.5.

⁸²⁷ Αυτούσια τα κείμενα του Συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας του 1960, όπως και των τριών Συνθηκών, Εγκαθιδρύσεως, Εγγυήσεως και Συμμαχίας, παρατίθενται στο δικτυακό τόπο της νομικής υπηρεσίας της Κυπριακής Δημοκρατίας: http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf/dmlindependence_gr/dmlindependence_gr?opendocument. Στην εν λόγω ιστοσελίδα, το Σύνταγμα του 1960 χαρακτηρίζεται «δοτό», καθότι «ο Κυπριακός λαός ουδέποτε κλήθηκε να το επικυρώσει με τη ψήφο του», ενώ αναφέρεται περαιτέρω και ο σχολιασμός του βρετανού νομικού S.A. De Smith: «Το Κυπριακό Σύνταγμα ουδέποτε θα προσελκύσει ενθουσιώδεις μιμητές, αλλά πρέπει να κριθεί ως η μόνη αποδεκτή θεραπεία σε μία απελπιστική κατάσταση στην οποία η βούληση της τοπικής πλειοψηφίας έπρεπε να υλοποιηθεί στα συμφέροντα της διεθνούς ειρήνης [...] Το Κυπριακό Σύνταγμα είναι ένα από τα πιο άκαμπτα και λεπτομερειακά συντάγματα του κόσμου και αρκετά περίπλοκο. Περιέχει ανακοπές και ισορροπήσεις, διαδικαστικές και ουσιαστικές εγγυήσεις, διασφαλίσεις και απαγορεύσεις. Το δε κοινοτικό πνεύμα συνυπάρχει με τη συνταγματική αντίληψη». Βλ. σχετικά De Smith, S.A., *The New Commonwealth and its Constitutions*, London: Stevens, 1964.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

Κυπριακής Δημοκρατίας αφενός και της Βρετανίας, της Ελλάδας και της Τουρκίας αφετέρου⁸²⁸ και (3) Η Συνθήκη Συμμαχίας μεταξύ Κυπριακής Δημοκρατίας, Ελλάδας και Τουρκίας.⁸²⁹

Σε αντίθεση με τις δύο έτερες Συνθήκες, που έχουν ενσωματωθεί στο Σύνταγμα του 1960 βάσει του Άρθρου 181 και οι διατάξεις τους θεωρούνται θεμελιώδη και μη αναθεωρητέα Άρθρα αυτού βάσει του Συνταγματικού Άρθρου 182 §1, δεν υπάρχει αντίστοιχη συνταγματική πρόνοια για τη Συνθήκη Εγκαθιδρύσεως. Στην υπόθεση, άλλωστε, *Ex parte Samuel N. Samuel 3 R.S.C.C. 76* το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι: «*Η Συνθήκη Εγκαθιδρύσεως δεν αποτελεί μέρος του Συντάγματος. Τα Άρθρα 181, 195 και 198 του Συντάγματος δεν αφήνουν περιθώρια ως προς το σημείο αυτό*». Η Συνθήκη Εγκαθιδρύσεως προέβλεπε, μεταξύ άλλων, την εγκαθίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας ως ανεξάρτητου και κυρίαρχου κράτους, τη διατήρηση από τη Βρετανία δύο κυρίαρχων στρατιωτικών βάσεων στη νήσο, καθώς επίσης και την παροχή στην τελευταία άλλων στρατιωτικών εγκαταστάσεων και διευκολύνσεων στο έδαφος της Κύπρου.

⁸²⁸ Με βάση το Άρθρο I της Συνθήκης Εγγυήσεως, η Κυπριακή Δημοκρατία ανέλαβε, μεταξύ άλλων, να διατηρήσει την ανεξαρτησία της, την εδαφική της ακεραιότητα και την ασφάλειά της και να τηρήσει πιστά το Σύνταγμά της. Ανέλαβε, επίσης, την υποχρέωση να μην προωθή την ένωση του νησιού με άλλη χώρα, ούτε τη διχοτόμησή του. Δυνάμει του Άρθρου II της παρούσης, η Ελλάδα, το Ηνωμένο Βασίλειο και η Τουρκία αναγνωρίζουν και εγγυώνται την ανεξαρτησία, την εδαφική ακεραιότητα και την ασφάλεια της Δημοκρατίας της Κύπρου και αναλαμβάνουν, επίσης, την υποχρέωση να απαγορεύσουν κάθε δραστηριότητα που έχει ως σκοπό να ευνοήσει αμέσως ή εμμέσως τόσο την ένωση της Δημοκρατίας της Κύπρου με άλλο κράτος όσο και τη διχοτόμηση της νήσου. Σε περίπτωση ανατροπής του καθεστώτος που προνοούσαν οι συμφωνίες, οι τρεις εγγυήτριες δυνάμεις, σύμφωνα με το Άρθρο IV της Συνθήκης Εγγυήσεως, είχαν το δικαίωμα να επέμβουν, συλλογικά ή μονομερώς, με αποκλειστικό σκοπό την αποκατάσταση της συνταγματικής τάξης στη νήσο. Η Συνθήκη Εγγυήσεως έχει προκαλέσει, ήδη από της θέσεώς της σε ισχύ, αμφισβητήσεις για το κατά πόσο ένα κυρίαρχο κράτος μπορεί να είναι δέσμιο των πρωτοβουλιών και των εκτιμήσεων τρίτων κρατών περί της ίδιας του της ασφάλειας. Όπου έχει τονίσει το ΔΔ, σε περίπτωση άμυνας, η εκτίμηση περί απειλής, κινδύνου ή ζημίας εξαιτίας μιας παραβίασης δεν μπορεί να ανήκει σε μια τρίτη χώρα, παρά μόνο στη χώρα που θεωρείται το θύμα της επίθεσης. Βλ. ICJ, *Military and Paramilitary Actions in and against Nicaragua (Nicaragua v. USA)*, 27 June 1986, Merits, ICJ Rep (1986), 101, §191 και 103, §195. Το αυτό επανέλαβε το ΔΔ, ως νομολογιακό προηγούμενο, κατά την εκδίκαση της υπόθεσης *Oil Platforms (Iran v. USA)*, 6 November 2003, Merits, ICJ Rep (2003), 161, §51. Αυτό που προκαλεί έντονες αμφισβητήσεις νομιμότητας αφορά στη διάταξη του Άρθρου IV της Συνθήκης Εγγυήσεως, που προβλέπει τη δυνατότητα επέμβασης, κατ' αρχήν, μετά από διαβούλευση των συμβαλλομένων σε κοινή δράση, ώστε να αποκατασταθεί η θιγόμενη ανεξαρτησία, όπως αυτή τυποποιήθηκε με τις Συμφωνίες του 1959, κατ' εξαίρεση δε, αν δεν ευοδωθούν οι προσπάθειες κοινής δράσης, μπορεί να αναλαμβάνεται η δράση από μεμονωμένη συμβαλλόμενη χώρα. Σύμφωνα με τη Γνωμοδότηση του Νομικού Τμήματος του ΟΗΕ, του 1959: «*Το Άρθρον 103 του Χάρτου των Ηνωμένων Εθνών υπερισχύει του Άρθρου 3 §2 [IV] της Συνθήκης Εγγυήσεως. Το Άρθρον 103 προβλέπει ότι: 'εις την περίπτωση συγκρούσεως μεταξύ των υποχρεώσεων των μελών των Ηνωμένων Εθνών συμφώνως προς τον παρόντα Χάρτην και των υποχρεώσεων των συμφώνως προς οιαδήποτε άλλην διεθνή συνθήκην, θα υπερισχύουν αι υποχρεώσεις των αι προβλεπόμεναι υπό του Χάρτου' [...] το Άρθρον 3 [IV] της Συνθήκης δε δύναται λογικώς να ερμηνευθεί ως παρέχον εις τους εγγυητάς απόλυτον δικαίωμα επεμβάσεως δια της χρήσεως ενόπλου δυνάμεως εις περίπτωσιν παραβιάσεως των διατάξεων της Συνθήκης. Τοιαύτη η χρήσις βίας δικαιολογείται μόνον εις περίπτωσιν αυτοαμύνης ή υπό την εξουσίαν των Ηνωμένων Εθνών ή επί τη προσκλήσει του Κυπριακού Κράτους. Δικαίωμα ενόπλου επεμβάσεως δεν προκύπτει αυτομάτως από τας διατάξεις της Συνθήκης, αλλά και αν υιοθετείτο η ακραία άποψις ότι τοιοῦτον δικαίωμα θα προέκυπτε, θα περιοριζέτο από την ανάγκην της προτέρας προσφυγής εις τα ειρηνικά μέσα τα εις την διάθεσιν των ενδιαφερομένων Κρατών*». Το κείμενο της Γνωμοδότησης φέρει τον τίτλο «*Εμπιστευτικόν σημείωμα επί της Συνθήκης Εγγυήσεως μεταξύ της Δημοκρατίας της Κύπρου αφ' ενός και της Ελλάδος, του Ηνωμένου Βασιλείου και της Τουρκίας αφ' ετέρου*», με ημερομηνία έκδοσης τη 12^η Μαΐου 1959. Τα κύρια σημεία του σκεπτικού της ανωτέρω Γνωμοδότησης δημοσιεύονται στο Βλάχος, Α., *Δέκα Χρόνια Κυπριακού*, 1980, 269-271.

⁸²⁹ Βάσει της Συνθήκης Συμμαχίας, η Ελλάδα και η Τουρκία ανέλαβαν να απωθήσουν κάθε επίθεση κατά της ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας του νεοσύστατου κράτους. Προς το σκοπό αυτό, στρατιωτικά σώματα από την Ελλάδα (ΕΛΔΥΚ 950 άνδρες) και από την Τουρκία (ΤΟΥΡΔΥΚ 650 άνδρες) σταθμεύουν μόνιμα στο νησί.

Σύμφωνα με το Προοίμιό της, σκοπός της Συνθήκης Εγκαθιδρύσεως είναι να ενεργοποιήσει τη δήλωση της Κυβέρνησης του Ηνωμένου Βασιλείου της 17^{ης} Φεβρουαρίου 1959,⁸³⁰ σε συνδυασμό με τις σχετικές δηλώσεις των Υπουργών Εξωτερικών της Ελλάδας και της Τουρκίας⁸³¹ και των αντιπροσώπων της ελληνοκυπριακής και της τουρκοκυπριακής κοινότητας της 19^{ης} Φεβρουαρίου 1959,⁸³² κατά τη διάρκεια της Διάσκεψης του Λονδίνου.

Στο Άρθρο 1 της Συνθήκης Εγκαθιδρύσεως προσδιορίζεται η εδαφική έκταση της Κυπριακής Δημοκρατίας ως εξής: η νήσος Κύπρος, συμπεριλαμβανομένων των παρακειμένων στην ακτή νησιών, εξαιρουμένων των περιοχών των δύο «κυρίαρχων βάσεων» του Ακρωτηρίου και της Δεκέλειας, οι οποίες θα παραμείνουν υπό την κυριαρχία του Ηνωμένου Βασιλείου.⁸³³ Στο Παράρτημα Β' της Συνθήκης του 1960, όμως, δεν αναφέρεται ο όρος «κυριαρχία». Αντιθέτως, αναφέρονται οι όροι «χρήση» των βάσεων, «απόλυτος έλεγχος» των περιοχών και δικαίωμα «προστασίας» και «άμυνας» τους. Πρόκειται, λοιπόν, για ένα *sui-generis* καθεστώς, αυτό των βρετανικών βάσεων στην Κύπρο, που απέχει από αυτό της πλήρους κυριαρχίας,⁸³⁴ δεδομένου ότι η Βρετανία δεν ασκεί πολλές από τις αρμοδιότητες που ασκεί ένα κυρίαρχο κράτος στο έδαφός του. Στην κυπριακή νομολογία τονίζεται ότι οι βρετανικές βάσεις διατηρούνται αποκλειστικά και μόνο για στρατιωτικούς σκοπούς.⁸³⁵

⁸³⁰ «Η Κυβέρνησις του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βορείου Ιρλανδίας... Δηλοί: Α. Ότι υπό την αίρεση της αποδοχής των αιτημάτων αυτής, ως ταύτα εκτίθενται εν παραγράφω Β κατωτέρω, αποδέχεται τα υπό των Αρχηγών Κυβερνήσεων της Ελλάδος και Τουρκίας εγκριθέντα έγγραφα -εν Ζυρίχη την 11^{ην} Φεβρουαρίου 1959- ως τη συμφωνημένην βάσιν του τελικού διακανονισμού του προβλήματος της Κύπρου. Β. Ότι τη εξαιρέσει δύο περιοχών εις (α) Ακρωτήριο - Επισκοπή - Παραμάλι και (β) Δεκέλεια - Πέργαμος - Αγ. Νικόλαος - Ξυλοφάγου, αίτινες θέλουν παραμείνει υπό πλήρη βρετανικήν κυριαρχίαν, δέχεται να μεταβιβάσει την κυριαρχίαν επί της νήσου της Κύπρου εις την Δημοκρατίαν της Κύπρου...». Αναλυτικά για το πλήρες κείμενο της δήλωσης της Κυβέρνησης του Ηνωμένου Βασιλείου, βλ. Βλάχος Α., 1980, *op. cit.*, *supra note* 828, παράρτημα, 327-329.

⁸³¹ Οι Υπουργοί Εξωτερικών της Ελλάδος και της Τουρκίας αποδέχτηκαν τη δήλωση του Ηνωμένου Βασιλείου της 17^{ης} Φεβρουαρίου 1959, «ομού μετά του κειμένου του εγκριθέντος υπό των Αρχηγών της Ελληνικής και της Τουρκικής Κυβερνήσεως εν Ζυρίχη την 11^{ην} Φεβρουαρίου 1959, ως αποτελούσαν τη συμφωνημένην βάσιν δια την τελικήν ρύθμισιν του Κυπριακού προβλήματος». *Ibid.* παράρτημα, 331.

⁸³² Το αυτό δήλωσαν και ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος και ο Dr. Kūçük στις 19 Φεβρουαρίου 1959, αποδεχόμενοι με τη σειρά τους τη σχετική δήλωση του Ηνωμένου Βασιλείου της 17^{ης} Φεβρουαρίου 1959, τις δηλώσεις των Υπουργών Εξωτερικών της Ελλάδος και της Τουρκίας και τα έγγραφα της Ζυρίχης, ως τη συμφωνημένη βάση για την τελική ρύθμιση του Κυπριακού προβλήματος. *Ibid.* παράρτημα, 332-333.

⁸³³ Η περιοχή της βάσης του Ακρωτηρίου έχει έκταση 125 km² περίπου και η περιοχή της βάσης της Δεκέλειας έχει έκταση περίπου 131 km². Και οι δύο βάσεις βρίσκονται στο νότιο τμήμα της μεγαλονήσου και καλύπτουν συνολική έκταση 256 km², που αντιστοιχεί περίπου στο 2,75% του συνολικού κυπριακού εδάφους.

⁸³⁴ Βλ. Daillier, P., Forteau, M., Nguyen, Q.D. and Pellet, A., *Droit International Public*, 8e édn, 2009, 484-485, όπου υποστηρίζεται η άποψη ότι πρόκειται για εδαφική παραχώρηση χωρίς μεταβίβαση κυριαρχίας.

⁸³⁵ Συγκεκριμένα, αναφέρονται τα ακόλουθα: «Οι δύο περιοχές των βάσεων, με τη Συνθήκη Εγκαθιδρύσεως, παρέμειναν κάτω από την επικυριαρχία του Ηνωμένου Βασιλείου. Το προηγούμενο καθεστώς των περιοχών αυτών, μέρος της αποικίας της Κύπρου, έπαυσε να υφίσταται. Το καθεστώς των βάσεων καθορίζεται, ρυθμίζεται και διέπεται από τη Συνθήκη Εγκαθιδρύσεως, περιλαμβανομένων Δηλώσεων, Παραρτημάτων και Νότων που αντηλλάγησαν. Το όνομα των περιοχών αυτών ελέγχεται από τη λέξη 'base', που δηλώνει καθαρά στρατιωτική χρήση. Με βάση την τελεολογική μέθοδο και τις αρχές ερμηνείας που αναφέρθηκαν πιο πάνω, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι κυρίαρχες περιοχές των βάσεων δεν είναι ούτε κράτος ούτε αποικία, αλλά περιοχές της νήσου Κύπρου, στις οποίες το Ηνωμένο Βασίλειο, κατά το χρόνο της εγκαθίδρυσης της Δημοκρατίας της Κύπρου, μόνο για στρατιωτικούς και αμυντικούς σκοπούς διατήρησε την επικυριαρχία κάτω από τους περιορισμούς και προσδιορισμούς που αναφέρονται στα διεθνή και διμερή έγγραφα». Βλ. υπόθεση *Graham Thomas Preece v. Εστία Ασφαλιστική και Αντασφαλιστική Εταιρεία Α.Ε.*, 27/06/1991, πολιτική έφεση Αρ. 7656/1991. Το σκεπτικό της πιο πάνω απόφασης ακολουθήθηκε μεταγενέστερα σε

Επιπλέον, σύμφωνα με την Κοινή Έκθεση των Κοινοβουλευτικών Επιτροπών Εξωτερικών και Νομικών για το θέμα που τιτλοφορείται «Βρετανικές Βάσεις (πολιτικές και νομικές πτυχές)» του 2005, όπου διασαφηνίζεται εκ μέρους του κυπριακού Κοινοβουλίου το νομικό καθεστώς λειτουργίας των βρετανικών βάσεων, το Ηνωμένο Βασίλειο δεν έχει ουσιαστική κυριαρχία στα εδάφη των καλουμένων «κυρίαρχων» βρετανικών βάσεων, αλλά έχει μόνο τόση κυριαρχία όση είναι απαραίτητη αποκλειστικά για στρατιωτικούς λόγους και όχι για διοικητικούς, οικονομικούς και/ή οποιουσδήποτε άλλους λόγους.⁸³⁶ Οφείλουμε να επισημάνουμε, πάντως, ότι οι βρετανικές βάσεις της Κύπρου είναι οι μοναδικές στον κόσμο που χαρακτηρίζονται ως «κυρίαρχες» ('Sovereign Base Areas').

Η νομική βάση επί της οποίας εδράζεται η παρουσία των βρετανικών βάσεων στην Κύπρο είναι, όπως ειπώθηκε, η Συνθήκη Εγκαθιδρύσεως του 1960 μαζί με τα Παραρτήματά της. Το νομικό αυτό πλαίσιο συμπληρώνεται από τις Διακοινώσεις, οι οποίες αντηλλάγησαν στις 16 Φεβρουαρίου 1960 και οι οποίες έχουν δεσμευτική νομική ισχύ από την ημερομηνία της υπογραφής τους. Μία από τις σημαντικότερες Διακοινώσεις σχετίζεται με το θέμα της κυριαρχίας των βρετανικών βάσεων και, ειδικότερα, με βάση τα διαλαμβανόμενα σε αυτή το Ηνωμένο Βασίλειο αυτοδεσμεύεται να μην προβαίνει σε ορισμένες ενέργειες σε σχέση με τις βρετανικές βάσεις στην Κύπρο. Οι ενέργειες αυτές είναι οι ακόλουθες: (i) Οι βρετανικές βάσεις

δύο αποφάσεις: υπόθεση Αρ. 1147/1990 *Ανδρέας Σωκράτους ν. Συμβουλίου Βελτιώσεως Επισκοπής*, 13/05/1992 και υπόθεση Αρ. 1128/1999 *Caramondani Desalination Plants Ltd ν. Συμβουλίου Βελτιώσεως Ορμήδειας*, 13/06/2000.

⁸³⁶ Κοινή Έκθεση των Κοινοβουλευτικών Επιτροπών Εξωτερικών και Νομικών για το θέμα που τιτλοφορείται «Βρετανικές Βάσεις (πολιτικές και νομικές πτυχές)», 7 Ιουνίου 2005, διαθέσιμη στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www2.parliament.cy/parliamentgr/008_05b/008_05_1543.htm. Στο σκεπτικό της Έκθεσης αυτής παρατίθενται τα ακόλουθα επιχειρήματα: «(i) Το Ηνωμένο Βασίλειο προέβαλε τον ισχυρισμό ότι δεν του έχει παραδοθεί κυριαρχία από την Κυπριακή Δημοκρατία, αλλά ότι την κυριαρχία που έχει τη συντηρεί ως συνέχεια του γεγονότος ότι η Κύπρος υπήρξε αποικία. Η θέση όμως αυτή συγκρούεται σαφώς με το διεθνές δίκαιο και με σχετικές αποφάσεις του ΟΗΕ για την εξάλειψη της αποικιοκρατίας, σύμφωνα με τις οποίες καμία χώρα δε δικαιούται να κατέχει εδάφη εκτός της επικράτειάς της. (ii) Σύμφωνα με ερμηνεία η οποία υποστηρίζεται από σωρεία εγγράφων, τα εδάφη των βρετανικών βάσεων στην Κύπρο κρατήθηκαν από το Ηνωμένο Βασίλειο μόνο για στρατιωτικούς σκοπούς και δεν υφίσταται καθαρή επικυριαρχία για οποιοδήποτε άλλο σκοπό. Συναφώς τονίζεται ότι τα χωρικά ύδατα της Κύπρου θα πρέπει να χρησιμοποιούνται μόνο για σκοπούς στρατιωτικής πρόσβασης και όχι για οικονομικούς ή άλλους σκοπούς. (iii) Η ερμηνεία όμως της Συνθήκης Εγκαθιδρύσεως της Κυπριακής Δημοκρατίας, όπως η ερμηνεία αυτή δίδεται υποκειμενικά εκ μέρους του Ηνωμένου Βασιλείου, παραπέμπει σε χρήση του εναερίου χώρου και των χωρικών υδάτων ανά πάσα στιγμή, καθ' ην στιγμή προβλέπεται σε αυτήν ότι πρέπει να προηγείται συνεννόηση με την κυπριακή κυβέρνηση, διάταξη η οποία καταστρατηγείται συνεχώς. (iv) Δυνάμει της ίδιας της Συνθήκης Εγκαθιδρύσεως, ο κάθε πολίτης της Κυπριακής Δημοκρατίας, πέραν των κατοίκων των βρετανικών βάσεων, δικαιούται να έχει πρόσβαση και ελεύθερη επικοινωνία στο έδαφος των βρετανικών βάσεων, εκτός αν υπάρχουν ειδικοί λόγοι ασφάλειας που πρέπει όμως να εξειδικεύονται ρητά. Παρά τη σαφή αυτή διάταξη, οι βρετανικές αρχές ακολουθούν την τακτική να ανακόπτουν ανά πάσα στιγμή την ελεύθερη πρόσβαση προς τα εδάφη των βρετανικών βάσεων αναφέροντας μόνο γενικούς λόγους ασφάλειας. (v) Οι βρετανικές βάσεις λειτουργούν εν πολλοίς με βάση διατάγματα του διοικητή των βρετανικών βάσεων κατά το αποικιοκρατικό πρότυπο, χωρίς αποφάσεις περιβεβλημένες με νομικό κύρος είτε του βρετανικού είτε του κυπριακού Κοινοβουλίου. Το γεγονός αυτό παραπέμπει σε ακυρότητα των αποφάσεων των δικαστηρίων των βρετανικών βάσεων, αφού οι δικαστικές αποφάσεις δεν μπορούν να έχουν ως έρεισμα διατάγματα και πράξεις διοικητικής φύσεως. (vi) Βάσει της Συνθήκης Εγκαθιδρύσεως και των Παραρτημάτων της, το Ηνωμένο Βασίλειο οφείλει προς την Κυπριακή Δημοκρατία μεγάλα χρηματικά ποσά, ως οικονομική βοήθεια προς αυτήν, αλλά επιπρόσθετα και ως αντίτιμο για παρεχόμενες από τη Δημοκρατία προς τις βρετανικές βάσεις διευκολύνσεις. Τα ποσά αυτά δεν καταβάλλονται εδώ και πάρα πολλά χρόνια, με την επίκληση μεταξύ άλλων του ισχυρισμού από πλευράς του Ηνωμένου Βασιλείου ότι, σε περίπτωση που θα προχωρήσει στην καταβολή των οφειλομένων, η Δημοκρατία δεν πρόκειται να αποδώσει το αναλογούν μέρος στους Τουρκοκυπρίους».

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

δε θα αναπτύσσονται για σκοπούς άλλους από στρατιωτικούς και, συνακολούθως, δε θα επιτρέπεται η οικονομική ανάπτυξή τους· (ii) δε θα τελούν υπό καθεστώδες και διοίκηση αποικίας, με την έννοια της μεταφοράς και εγκατάστασης προσώπων που δε θα έχουν την ιθαγένεια της Κύπρου, με σκοπό τη δημιουργία οικονομικών σχέσεων· (iii) δε θα καθιδρύνονται τελωνειακοί δεσμοί μεταξύ της Δημοκρατίας και των βρετανικών βάσεων, ούτε θα υπάρχουν φορολογικοί ή άλλοι συνοριακοί έλεγχοι ανάμεσα στις βάσεις και την Κυπριακή Δημοκρατία, ενώ θα εφαρμόζεται φορολογικό σύστημα αντίστοιχο με αυτό του υπόλοιπου νησιού· (iv) δε θα επιτρέπεται η σύσταση εμπορικών ή βιομηχανικών επιχειρήσεων, εκτός εκείνων που συνδέονται άμεσα με τη στρατιωτική παρουσία των Βρετανών στις βάσεις και, εν πάση περιπτώσει, δε θα γίνονται ενέργειες που θα μπορούσαν να παραβλάψουν τη βιομηχανική και την επιχειρηματική ενότητα της νήσου· (v) δε θα κατασκευάζονται εμπορικά λιμάνια ή αεροδρόμια· (vi) δε θα επιβλέπεται η εγκατάσταση πληθυσμών, εκτός αν υπάρχουν προσωρινοί λόγοι· (vii) δε θα απαλλοτριώνονται περιουσίες χωρίς την καταβολή των αναγκαίων αποζημιώσεων και (viii) η Βρετανία θα εφαρμόζει επί των κυπρίων κατοίκων των βάσεων τους ίδιους νόμους με αυτούς της Κυπριακής Δημοκρατίας, εκτός εάν δεν είναι συμβατοί με τις βρετανικές ανάγκες ασφαλείας, ενώ, τέλος, θα αποδέχεται την άσκηση ευρέος φάσματος δημοσίων υπηρεσιών από την Κυπριακή Δημοκρατία.⁸³⁷ Αντιστοίχως, η Κυπριακή Δημοκρατία δύναται να συλλέγει και να παρακρατά τους φόρους των Κυπρίων που ζουν και εργάζονται στις βάσεις, να δίνει άδειες πραγματοποίησης αρχαιολογικών ανασκαφών στο χώρο των βάσεων, να εκμεταλλεύεται τον ορυκτό πλούτο των βάσεων, να εκχωρεί τίτλους ιδιοκτησίας για τις ιδιωτικές περιουσίες που βρίσκονται στο χώρο των βάσεων, να εγγράφει στα εμπορικά επιμελητήρια και στα αρχεία της τις εταιρείες που δραστηριοποιούνται στο χώρο των βάσεων και να διαχειρίζεται την αλμυρή λίμνη του Ακρωτηρίου. Ακόμη, στο χώρο των βάσεων λειτουργούν μόνο ποινικά δικαστήρια, ενώ, για τις αστικές υποθέσεις είναι αρμόδια τα δικαστήρια της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Η αυτοδέσμευση του Ηνωμένου Βασιλείου ως προς τη μη διενέργεια συγκεκριμένων ενεργειών καταδεικνύει σαφώς το περιορισμένο της κυριαρχίας του, αφού οι προαναφερθείσες συγκεκριμένες ενέργειες μόνο όταν ασκούνται από ένα κράτος και σε πλήρη έκταση υποδηλώνουν πλήρη κυριαρχία. Εξέχουσα σημασία είναι το γεγονός ότι η Βρετανία στερείται του δικαιώματος της ελεύθερης διαθέσεως του εδάφους των βάσεων. Έτσι, σε περίπτωση μελλοντικής μεταβίβασης της κυριαρχίας τους, η Βρετανία υποχρεούται να εκχωρήσει το έδαφος των βάσεων μόνο στην Κυπριακή Δημοκρατία.⁸³⁸

⁸³⁷ Βλ. Declaration by Her Majesty's Government Regarding the Administration of the Sovereign Base Areas, Being Those Areas Mentioned in Article 1 of the Treaty Concerning the Establishment of the Republic of Cyprus Which Remain Under the Sovereignty of the United Kingdom, προσαρτημένη στη Συνθήκη Εγκαθιδρύσεως του 1960.

⁸³⁸ *Ibid.* Exchange of Notes (with Declaration) between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and Cyprus Concerning the Administration of Sovereign Base Areas Referred to in Article 1 of the Treaty of 16 August 1960 Concerning the Establishment of the Republic of Cyprus, Nicosia, 16 August 1960.

Εξίσου σημαντικό είναι και το καθεστώς της θαλάσσιας περιοχής που βρίσκεται μπροστά από τις δύο βρετανικές βάσεις. Σύμφωνα με το Παράρτημα Α της Συνθήκης Εγκαθιδρύσεως, η Κυπριακή Δημοκρατία δεν μπορεί να διεκδικήσει ως αιγιαλίτιδα ζώνη της τη συγκεκριμένη θαλάσσια περιοχή που βρίσκεται μπροστά από τις δύο αγγλικές βάσεις. Η περιοχή αυτή, όμως, δεν προσδιορίζεται ούτε ως αιγιαλίτιδα ζώνη των βάσεων.⁸³⁹ Κάτι ανάλογο ισχύει και στον αέρα, όπου αναφέρεται ρητώς το δικαίωμα της Βρετανίας να πραγματοποιεί ελεύθερα υπερπτήσεις στον εναέριο χώρο του νησιού.⁸⁴⁰ Θα πρέπει να υπογραμμιστεί, στο σημείο αυτό, ότι στις περιοχές των βάσεων περιλαμβάνονται εκτός από τον αμιγώς στρατιωτικό χώρο και χωριά στα οποία διαμένουν Ελληνοκύπριοι. Μάλιστα, δύο χωριά, τα Ορμίδια και η Ξυλοτύμβου, αποτελούν θύλακες της Κυπριακής Δημοκρατίας εντός των βάσεων.⁸⁴¹

Από διοικητικής πλευράς, οι βάσεις θεωρούνται από το Ηνωμένο Βασίλειο ως βρετανικό υπερπόντιο έδαφος.⁸⁴² Πέραν, όμως, του εδάφους των δύο βάσεων, οι Βρετανοί χρησιμοποιούν συμφώνως προς τις προβλέψεις της Συνθήκης Εγκαθιδρύσεως και διάφορες περιοχές του εδάφους της Κυπριακής Δημοκρατίας για την εγκατάσταση οργάνων παρακολούθησης, αλλά και για τη διενέργεια στρατιωτικών ασκήσεων.⁸⁴³ Η Βρετανία, ύστερα από συνεννόηση με την Κυπριακή Δημοκρατία, μπορεί να χρησιμοποιήσει συγκεκριμένα σημεία -ευρύτερα γνωστά ως «περιοχές υπό διακατοχή»-, τα οποία είναι τεχνικώς απαραίτητα για την αποτελεσματικότερη χρήση των βάσεων.⁸⁴⁴ Τα σημαντικότερα από τα σημεία αυτά είναι ένα ραντάρ στο Τρόδος και οι χρήσεις πεδίου βολής στο κατεχόμενο σήμερα Λευκόνοικο, στη χερσόνησο του Ακάμα για

⁸³⁹ Βλ. αυτολεξεί Annex A, Section 3, §1 - Treaty of Establishment: *“The Republic of Cyprus shall not claim, as part of its territorial sea, waters lying between Line I and Line II as described in paragraph 2 of this Section, or between Line III and Line IV as described therein”*. Ο μη προσδιορισμός της νομικής φύσης της θαλάσσιας ζώνης μπροστά από τις βάσεις έθετε το ερώτημα του ακριβούς περιεχομένου της βρετανικής κυριαρχίας. Η επίσημη θέση της Νομικής Υπηρεσίας της Κυπριακής Δημοκρατίας είναι ότι δεν αναγνωρίζεται αιγιαλίτιδα ζώνη στις βρετανικές βάσεις ούτε, βεβαίως, και υφαλοκρηπίδα. Εκτενέστερα, Συρίγος, Α., 2005, *op. cit.*, *supra* note 781, 283-284.

⁸⁴⁰ Βλ. Annex B, Part II, Section 4, §2 - Treaty of Establishment: *“The United Kingdom authorities shall have the right for United Kingdom military aircraft to fly in the airspace over the territory of the Republic of Cyprus without restriction other than to have due regard for the safety of other aircraft and the safety of life and property in the Republic of Cyprus”*.

⁸⁴¹ Βλ. το σχετικό Χάρτη, Appendix V, Map 2 της Συνθήκης Εγκαθιδρύσεως της Κυπριακής Δημοκρατίας. Οι κάτοικοι των χωριών αυτών έχουν την κυπριακή υπηκοότητα, αν και θα μπορούσαν να έχουν και τη λεγόμενη «βρετανική υπηκοότητα εξαρτώμενων εδαφών» (*“British dependent territories citizenship”*). Ο βρετανικός νόμος αφήνει στη διακριτική ευχέρεια των αρχών των βάσεων την απόδοση της υπηκοότητας αυτής στους κατοίκους, βλ. British Nationality Act, 30 October 1981, s4A 2.

⁸⁴² Επειδή είναι στρατιωτικές βάσεις, δεν υπάγονται στο Υπουργείο Εξωτερικών και Κοινοπολιτειακών Υποθέσεων, αλλά στο βρετανικό Υπουργείο Άμυνας και διοικούνται από το στρατιωτικό διοικητή των βρετανικών δυνάμεων της Κύπρου. Αναλυτικά για το νομικό καθεστώς των βάσεων, Chrysostomides, K., 2000, *op. cit.*, *supra* note 177, 77-89 και Συρίγος, Α., 2005, *op. cit.*, *supra* note 781, 267-290.

⁸⁴³ Βλ. Annex B, Part II (Sites and Facilities), της Συνθήκης Εγκαθιδρύσεως της Κυπριακής Δημοκρατίας.

⁸⁴⁴ *Ibid.* Annex B, Part II (Sites and Facilities), Section 1, §3: *“The Government of the United Kingdom shall have the right to obtain, after consultation with the Government of the Republic of Cyprus, the use of such additional small Sites as the United Kingdom may, from time to time, consider technically necessary for the efficient use of its base areas and installations in the Island of Cyprus”*. Η χρήση του όρου «περιοχές υπό διακατοχή» γίνεται διότι έτσι προσδιορίζονται οι περιοχές αυτές από την Κυπριακή Δημοκρατία.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

ναυτικούς και αεροπορικούς βομβαρδισμούς, στο λιμάνι της κατεχόμενης σήμερα Αμμοχώστου και στο εγκαταλελειμμένο, από το 1974, αεροδρόμιο της Λευκωσίας.

Βάσει των ρυθμίσεων της Συνθήκης Εγκαθιδρύσεως, οι Βρετανοί είχαν αναλάβει την υποχρέωση να πληρώνουν στην Κυπριακή Δημοκρατία ορισμένα ποσά, ως ενοίκιο, για τη χρήση των προαναφερθέντων εγκαταστάσεων -και όχι του χώρου των βάσεων.⁸⁴⁵ Με αφορμή τις διακοινοτικές ταραχές του 1963, η Βρετανία ανέστειλε έκτοτε την καταβολή του προβλεπόμενου ενοικίου.⁸⁴⁶ Οι Βρετανοί υποστηρίζουν ότι, αφενός μεν, οι σχετικές συνθήκες είχαν καταγγελθεί από την κυπριακή κυβέρνηση και ότι, αφετέρου, δεν μπορούσε να εκμεταλλεύεται το μερίδιο των Τουρκοκυπρίων η ελληνοκυπριακή πλευρά. Το βρετανικό επιχείρημα αντικρούεται εύστοχα από το Λ. Λουκαΐδη: «α) η συμφωνία για τις διευκολύνσεις, για τις οποίες οφείλονταν οι πληρωμές, συνέχισε να εφαρμόζεται και β) οι υποχρεώσεις της Βρετανίας ήταν έναντι της Κυπριακής Δημοκρατίας και όχι έναντι των 'κοινοτήτων', η δε Κυπριακή Δημοκρατία και η κυβέρνησή της συνεχίζουν να αναγνωρίζονται διεθνώς».⁸⁴⁷

Αξιοσημείωτο είναι ότι οι δύο βρετανικές βάσεις της Κύπρου παρέμειναν εκτός της ΕΕ ακόμα και μετά την επίσημη ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας το 2004.⁸⁴⁸ Στο Προοίμιο του

⁸⁴⁵ *Ibid.* Annex B, Part III. Τα ποσά αυτά καταβάλλονταν στο πάγιο ταμείο του κράτους και διανέμονταν στις δύο κοινότητες κατ' αναλογία πληθυσμού. Επισημαίνεται ότι στη Συνθήκη δε γίνεται αναφορά σε συγκεκριμένα ποσά.

⁸⁴⁶ Με βάση τις σχετικές πρόνοιες της Συνθήκης Εγκαθιδρύσεως, καταβλήθηκε από το Ηνωμένο Βασίλειο μόνο το ποσό των δώδεκα εκατομμυρίων λιρών και αυτό για την πρώτη πενταετία από της εγκαθιδρύσεως της Δημοκρατίας. Έκτοτε, παρά τη σχετική πρόβλεψη ότι πριν από το τέλος εκάστης πενταετίας θα έπρεπε να προηγούνται διαβουλεύσεις μεταξύ των δύο μερών για τον καθορισμό του οφειλομένου αντιτίμου σε σχέση με την επόμενη πενταετία, κανένα άλλο ποσό δεν έχει καταβληθεί προς την Κυπριακή Δημοκρατία. Βλ. σχετικά Psyllides G., "There is No Excuse to Hold Off Bases Rent", *Cyprus Mail* (2004), 25/02/2004.

⁸⁴⁷ Λουκαΐδης Λ., Συνέντευξη, *Φιλελεύθερος* (2005), 06/03/2005.

⁸⁴⁸ Όταν το Ηνωμένο Βασίλειο προσχώρησε στην ΕΟΚ, σε Κοινή Δήλωση περί των Κυρίαρχων Βάσεων, αναφερόταν ότι οι διατάξεις της Συνθήκης της Ρώμης δε θα εφαρμόζονταν στις περιοχές των κυρίαρχων βάσεων στο Ακρωτήρι και τη Δεκέλεια της Κύπρου και οριζόταν ότι το εφαρμοστέο καθεστώς στις σχέσεις μεταξύ της ΕΟΚ και των βάσεων στην Κύπρο επρόκειτο να καθοριστεί στο μέλλον σε περίπτωση ενδεχόμενης συμφωνίας ανάμεσα στην ΕΟΚ και την Κυπριακή Δημοκρατία. Βλ. Κοινή Δήλωση περί των Κυρίαρχων Βάσεων του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και Βορείου Ιρλανδίας στην Κύπρο, 1973, προσαρτημένη στην Τελική Πράξη Προσχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου στην ΕΟΚ. Συνεπώς, τρεις δεκαετίες αργότερα, με την ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στην ΕΕ, ενεργοποιήθηκε η σχετική πρόνοια της Κοινής Δήλωσης του 1973 κι, έτσι, περιελήφθη στις πράξεις προσχωρήσεως το Πρωτόκολλο αριθ. 3 σχετικά με τις περιοχές των κυρίαρχων βρετανικών βάσεων στην Κύπρο. Κεντρικός στόχος του Πρωτοκόλλου ήταν η προστασία των συμφερόντων και η ίδια μεταχείριση, αφενός, των εργαζομένων στις βάσεις και, αφετέρου, των κατοίκων των περιοχών που περιλαμβάνονταν σε αυτές με τους υπόλοιπους πολίτες της νήσου. Βλ. Πράξη περί των Όρων Προσχώρησης της Τσεχικής Δημοκρατίας, της Δημοκρατίας της Εσθονίας, της Κυπριακής Δημοκρατίας, της Δημοκρατίας της Λετονίας, της Δημοκρατίας της Λιθουανίας, της Δημοκρατίας της Ουγγαρίας, της Δημοκρατίας της Μάλτας, της Δημοκρατίας της Πολωνίας, της Δημοκρατίας της Σλοβενίας και της Σλοβακικής Δημοκρατίας και των Προσαρμογών των Συνθηκών επί των οποίων βασίζεται η Ευρωπαϊκή Ένωση - Πρωτόκολλο αριθ. 3 σχετικά με τις Περιοχές των Κυρίαρχων Βάσεων του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και Βορείου Ιρλανδίας στην Κύπρο, *Επίσημη Εφημερίδα αριθ. L 236 της 23/09/2003*, 0940 – 944. Έτσι, οι βρετανικές βάσεις της Κύπρου παρέμειναν εκτός του εδάφους της ΕΕ και, όπως δήλωσε στη Βουλή των Λόρδων εκπρόσωπος της Κυβέρνησης, αυτή θα είναι η θέση της βρετανικής Κυβέρνησης και στο μέλλον. Βλ. τη δήλωση της τέως Υπουργού Εμπορίου Βαρόνης Symons of Vernham Dean, House of Lords, Cyprus: UK Sovereign Bases, 14 January 2003, Column 123. Βλ. επίσης και Άρθρο 299, §6, στοιχείο β της Συνθήκης περί Ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, όπου ορίζονται τα εξής: «(β) Η παρούσα Συνθήκη δεν εφαρμόζεται στις Περιοχές των Κυρίαρχων Βάσεων του Ηνωμένου Βασιλείου στο Ακρωτήρι και τη Δεκέλεια της Κύπρου, παρά μόνο στο βαθμό που απαιτείται προκειμένου να εξασφαλισθεί η εφαρμογή των διευθετήσεων που ορίζονται στο Πρωτόκολλο σχετικά με τις Περιοχές των Κυρίαρχων Βάσεων του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και Βορείου Ιρλανδίας στην Κύπρο, το οποίο προσαρτάται στην Πράξη

Πρωτοκόλλου αριθ. 3 του 2003 σχετικά με τις Περιοχές των Κυρίαρχων Βάσεων του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και Βορείου Ιρλανδίας στην Κύπρο, διαπιστώνεται ότι, δυνάμει των σχετικών διευθετήσεων του 1960, «*οι αρχές της Κυπριακής Δημοκρατίας παρέχουν ευρύ φάσμα δημοσίων υπηρεσιών στις Περιοχές των Κυρίαρχων Βάσεων, μεταξύ άλλων στους τομείς της γεωργίας, των τελωνείων και της φορολογίας*». Εν συνεχεία, επιβεβαιώνεται περίτρανα το *sui-generis* καθεστώς των βρετανικών βάσεων, με σωρεία ρυθμίσεων που ενσωματώνονται στο Πρωτόκολλο αριθ. 3. Ειδικότερα, ορίζεται ότι οι περιοχές των κυρίαρχων βάσεων περιλαμβάνονται στο τελωνειακό έδαφος της Κοινότητας -όπως συμβαίνει και με το έδαφος του Πριγκιπάτου του Μονακό-, γι' αυτό και δεν υπάρχουν τελωνειακοί σταθμοί μεταξύ των βάσεων και της Κυπριακής Δημοκρατίας, παρόλο που το έδαφος των βρετανικών βάσεων δεν αποτελεί έδαφος της ΕΕ.⁸⁴⁹ Τα πρόσωπα που διαμένουν ή εργάζονται στο έδαφος των περιοχών των κυρίαρχων βάσεων υπάγονται στην περί κοινωνικής ασφαλίσεως νομοθεσία της Κυπριακής Δημοκρατίας.⁸⁵⁰ Επίσης, δεν υπάρχουν συνοριακοί και αστυνομικοί έλεγχοι μεταξύ των περιοχών των βάσεων και της Κυπριακής Δημοκρατίας.⁸⁵¹

Το Ηνωμένο Βασίλειο είναι υπεύθυνο για την εφαρμογή των κοινοτικών μέτρων όσον αφορά στους τομείς των τελωνείων, της έμμεσης φορολογίας και της κοινής εμπορικής πολιτικής σχετικά με προϊόντα που εισέρχονται στη νήσο Κύπρο ή εξέρχονται από αυτήν μέσω λιμένος ή αερολιμένος ευρισκομένου εντός των περιοχών των κυρίαρχων βάσεων, ενώ είναι, επίσης, υπεύθυνο για την έκδοση οιονδήποτε γενικών ή ειδικών αδειών και πιστοποιητικών που μπορεί να απαιτούνται βάσει της ισχύουσας κοινοτικής νομοθεσίας όσον αφορά σε προϊόντα τα οποία εισάγουν στη νήσο Κύπρο ή εξάγουν από αυτήν οι ένοπλες δυνάμεις του Ηνωμένου Βασιλείου.⁸⁵²

Από τη μεριά της, η Κυπριακή Δημοκρατία είναι υπεύθυνη για τη διαχείριση και την πληρωμή οιονδήποτε κοινοτικών κονδυλίων τα οποία οφείλονται σε πρόσωπα, στις περιοχές των κυρίαρχων βάσεων, δυνάμει της εφαρμογής της κοινής γεωργικής πολιτικής και είναι υπόλογη στην Επιτροπή για τις δαπάνες αυτές.⁸⁵³ Τέλος, το ίδιο το Πρωτόκολλο αναφέρει ρητώς

περί των όρων προσχώρησης της Τσεχικής Δημοκρατίας, της Δημοκρατίας της Εσθονίας, της Κυπριακής Δημοκρατίας, της Δημοκρατίας της Λετονίας, της Δημοκρατίας της Λιθουανίας, της Δημοκρατίας της Ουγγαρίας, της Δημοκρατίας της Μάλτας, της Δημοκρατίας της Πολωνίας, της Δημοκρατίας της Σλοβενίας και της Σλοβακικής Δημοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και σύμφωνα με τους όρους του εν λόγω Πρωτοκόλλου».

⁸⁴⁹ Τα προϊόντα που παράγονται εντός των βάσεων συνιστούν κοινοτικά προϊόντα και, ως εκ τούτου, διασφαλίζεται η ελεύθερη διακίνησή τους εντός της ΕΕ. *Ibid.* Πρωτόκολλο αριθ. 3 σχετικά με τις Περιοχές των Κυρίαρχων Βάσεων του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και Βορείου Ιρλανδίας στην Κύπρο, 2003, Άρθρο 2.

⁸⁵⁰ *Ibid.* Πρωτόκολλο αριθ. 3, 2003, Άρθρο 4.

⁸⁵¹ Συγκεκριμένα, δεν απαιτείται από την Κυπριακή Δημοκρατία να διενεργεί ελέγχους στα πρόσωπα που διέρχονται από τα χερσαία και θαλάσσια όριά της με τις περιοχές των κυρίαρχων βάσεων και δεν ισχύουν για τα πρόσωπα αυτά οι κοινοτικοί περιορισμοί όσον αφορά στη διέλευση των εξωτερικών συνόρων. Το Ηνωμένο Βασίλειο, υπό την αίρεση καθορισμένων δεσμεύσεων, διενεργεί ελέγχους στα πρόσωπα που διέρχονται από τα εξωτερικά σύνορα των περιοχών των κυρίαρχων βάσεων. *Ibid.* Πρωτόκολλο αριθ. 3, 2003, Άρθρο 5.

⁸⁵² *Ibid.* Πρωτόκολλο αριθ. 3, 2003, Άρθρο 7 §1.

⁸⁵³ *Ibid.* Πρωτόκολλο αριθ. 3, 2003, Άρθρο 7 §2.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

ότι οι προβλεπόμενες διευθετήσεις έχουν ως αποκλειστικό σκοπό τη ρύθμιση της ιδιαίτερης κατάστασης των περιοχών των κυρίαρχων βάσεων του Ηνωμένου Βασιλείου στην Κύπρο και δεν εφαρμόζονται σε κανένα άλλο έδαφος της Κοινότητας, ούτε χρησιμεύουν ως προηγούμενο, εν όλω ή εν μέρει, για οιοσδήποτε άλλες ειδικές διευθετήσεις οι οποίες είτε ήδη υφίστανται είτε θα μπορούσαν να προβλεφθούν σε άλλο ευρωπαϊκό έδαφος.⁸⁵⁴

Όσον αφορά στο ζήτημα της εφαρμογής της ΕΣΔΑ στο έδαφος των βρετανικών βάσεων της Κύπρου και της συνεπαγόμενης δικαιοδοσίας του ΕΔΔΑ επί παραβιάσεων της συνθήκης, έχουμε να παρατηρήσουμε ότι, από το 1953 μέχρι και την ανεξαρτησία της, η Κύπρος περιλαμβανόταν στα αποικιακά εδάφη όπου εφαρμοζόταν η ΕΣΔΑ.⁸⁵⁵ Το 1964, η Βρετανία, με αφορμή τη συντελεσθείσα ανεξαρτητοποίηση της Κύπρου και άλλων αποικιών, δήλωσε ότι «*οι υποχρεώσεις που είχε αναλάβει... συμφώνως προς τη Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου εκ μέρους αυτών των κρατών έπαψαν*» από την ημερομηνία της ανεξαρτησίας τους.⁸⁵⁶ Τελικά, μετά από τέσσερις δεκαετίες «νομικού κενού», η Βρετανία, με σχετική Δήλωσή της, επεξέτεινε την εφαρμογή της ΕΣΔΑ ομού μετά του δικαιώματος ατομικής προσφυγής ενώπιον του ΕΔΔΑ στο έδαφος των δύο κυρίαρχων βάσεων -του Ακρωτηρίου και της Δεκέλειας- της Κύπρου από 1^{ης} Μαΐου 2004.⁸⁵⁷

Το Σχέδιο Annan του 2004 δε θα μπορούσε να μην εμπεριέχει συγκεκριμένες ρυθμίσεις περί του καθεστώτος των βρετανικών βάσεων της Κύπρου.⁸⁵⁸ Κατ' αρχάς, πρέπει να επισημανθεί ότι, στην υποθετική περίπτωση όπου το Σχέδιο Annan γινόταν τελικώς αποδεκτό, τότε η «Ενωμένη Κυπριακή Δημοκρατία» θα είχε αποδεχτεί με μία νέα διεθνή συμφωνία όλες τις ήδη ισχύουσες ρυθμίσεις του 1960 περί του καθεστώτος των βάσεων. Εκ παραλλήλου, το Σχέδιο Annan εισήγαγε κάποιες καινούριες προβλέψεις, οι οποίες τροποποιούσαν ριζικά την

⁸⁵⁴ *Ibid.* Πρωτόκολλο αριθ. 3, 2003, Άρθρο 8.

⁸⁵⁵ Declaration Contained in a Letter from the Permanent Representative of the United Kingdom, dated 23 October 1953, registered at the Secretariat General of the Council of Europe on 23 October 1953, Council of Europe, Treaties, List of the Declarations made by the United Kingdom: <http://sim.law.uu.nl/SIM/Library/RATIF.nsf/be2c697381d495be41256bfb003493b1/21e655b3da4c9ea741256bfe004ad9ee?OpenDocument>.

⁸⁵⁶ *Ibid.* Declaration Contained in a Letter from the Permanent Representative of the United Kingdom, dated 9 June 1964, registered at the Secretariat General of the Council of Europe on 10 June 1964. Η δήλωση του 1964, όμως, ουσιαστικά αναφερόταν στο τμήμα εκείνο του νησιού που ανεξαρτητοποιήθηκε. Εάν θεωρηθεί ότι οι βάσεις είναι το τμήμα του εδάφους που απέμεινε από τη βρετανική αποικία της Κύπρου, τότε θεωρητικά το Ηνωμένο Βασίλειο εξακολουθούσε να δεσμεύεται από την προγενέστερη δήλωση του 1953 ως προς την εφαρμογή της ΕΣΔΑ στο έδαφος των βάσεων και μόνο. Βλ. Halsbury's Laws of England, 3rd edn, Vol 6, §1074, όπως αναφέρεται στο Chrysostomides, K., 2000, *op. cit.*, *supra* note 177, 82.

⁸⁵⁷ Declarations Contained in a Letter from the Permanent Representative of the United Kingdom, dated 31 March 2004, registered at the Secretariat General of the Council of Europe on 1 April 2004, List of Declarations made by the United Kingdom with Respect to Treaty No 005, βλ. σχετικά στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του ΣτΕ: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=005&CV=1&NA=56&PO=UK&CN=4&VL=1&CM=9&CL=ENG>. *Ibid.* Declaration Contained in a Letter from the Permanent Representative of the United Kingdom, dated 19 November 2010, registered at the Secretariat General of the Council of Europe on 22 November 2010, όπου επιβεβαιώνεται εκ νέου η επιχώρια εφαρμογή της ΕΣΔΑ, όπως και η εδαφική επέκταση σε μόνιμη βάση για τις περιοχές των κυρίαρχων βρετανικών βάσεων στην Κύπρο -για τις διεθνείς σχέσεις των οποίων είναι υπεύθυνο το Ηνωμένο Βασίλειο- του δικαιώματος ατομικής προσφυγής ενώπιον του ΕΔΔΑ από 1^{ης} Μαΐου 2004.

⁸⁵⁸ Βλ. Παράρτημα ΙΙ του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου στη Συνθήκη Εγκαθίδρυσεως της Κυπριακής Δημοκρατίας.

υφισταμένη τάξη πραγμάτων. Ειδικότερα, περιελάμβανε ρητή πρόβλεψη βάσει της οποίας: «Οποιαδήποτε διαφορά σχετικά με την ερμηνεία ή την εφαρμογή αυτού του Πρωτοκόλλου θα επιλύεται κατόπιν διαβουλεύσεων και δε θα παραπέμπεται σε οποιοδήποτε διεθνές δικαστήριο ή τρίτο μέρος προς διευθέτηση»,⁸⁵⁹ δημιουργώντας, έτσι, ένα εξαιρετικά περιορισμένο πλαίσιο διευθέτησης διαφορών με άξονα τη μέθοδο της διαπραγμάτευσης. Επιπλέον, οι προβλέψεις του Σχεδίου Annan επιβεβαίωναν το *sui generis* καθεστώς των βάσεων, στο έδαφος των οποίων δε θα είχε καμία ισχύ το ευρωπαϊκό κεκτημένο. Όσον αφορά στα ποσά που οφείλει η Βρετανία στην Κυπριακή Δημοκρατία για τη χρήση των «περιοχών υπό διακατοχή» ανά την επικράτεια της νήσου και τα οποία δεν έχουν καταβληθεί από το 1963, δεν υπήρχε καμία απολύτως μέριμνα, δημιουργώντας εύλογα ερωτηματικά περί της τελικής καταβολής των οφειλομένων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ρυθμίσεις του Σχεδίου Annan σε σχέση με τη θαλάσσια ζώνη που βρίσκεται μπροστά από τις βρετανικές βάσεις. Το Σχέδιο Annan απέφυγε να προσδιορίσει τη νομική φύση της θαλάσσιας ζώνης εμπροσθεν των βάσεων, περιοριζόμενο στην επιβεβαίωση της απαγόρευσης επέκτασης των κυπριακών χωρικών υδάτων: «*Η Κύπρος δε θα απαιτήσει ως μέρος των χωρικών υδάτων της ύδατα μεταξύ των γραμμών οι οποίες περιγράφονται στην έκθεση που αναφέρεται στο Πρόσθετο Πρωτόκολλο αυτής της Συνθήκης*». Οι γραμμές, όμως, αυτές δεν αναφέρονταν πουθενά, αλλά θα προσδιορίζονταν σε έκθεση που θα ετοιμάζε εμπειρογνώμονας, τον οποίο θα διόριζε μονομερώς η Βρετανία.⁸⁶⁰ Ακολούθως, η «Ενωμένη Κυπριακή Δημοκρατία» θα περιοριζόταν απλώς στην αποδοχή της όποιας έκθεσης συνέτασσε ο εμπειρογνώμονας. Σκοπίμως το Σχέδιο Annan δεν καθιστούσε σαφές το κατά πόσο τα ύδατα των βάσεων θα είχαν πλήρη ανάπτυξη εύρους αιγιαλίτιδας ζώνης 12 ναυτικών μιλίων. Σε μια τέτοια περίπτωση, η Βρετανία θα μπορούσε, ενδεχομένως, να διεκδικήσει και υφαλοκρηπίδα.

Τέλος, σε περίπτωση υιοθέτησης του Σχεδίου Annan, η Βρετανία είχε προσφερθεί να εκχωρήσει στην «Ενωμένη Κυπριακή Δημοκρατία» περιοχή που αντιστοιχούσε περίπου στο ήμισυ της συνολικής έκτασης των βρετανικών βάσεων.⁸⁶¹ Οι περιοχές που θα εκχωρούνταν ήταν

⁸⁵⁹ Βλ. Άρθρο 8 του Παραρτήματος II του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου στη Συνθήκη Εγκαθιδρύσεως.

⁸⁶⁰ Επισημαίνεται ότι η διαδικασία προσδιορισμού των θαλασσιών γραμμών διέφερε από την αντίστοιχη διαδικασία προσδιορισμού των χερσαίων ορίων μεταξύ του εδάφους των δύο βρετανικών βάσεων και της «Ενωμένης Κυπριακής Δημοκρατίας»: στη δεύτερη περίπτωση, προβλεπόταν η συμμετοχή και των δύο κυβερνήσεων, με το διορισμό δύο εμπειρογνομόνων εκατέρωθεν. Αναλυτικά, Συρίγος Α., 2005, *op. cit.*, *supra* note 781, 285.

⁸⁶¹ Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι επρόκειτο περί έμμεσης εκχώρησης υπέρ της «Ενωμένης Κυπριακής Δημοκρατίας», καθώς η Βρετανία θα εμφανιζόταν να εκδηλώνει την πρόθεσή της να παραιτηθεί από τις συγκεκριμένες περιοχές, χωρίς, όμως, να εκχωρεί ρητώς τις περιοχές αυτές στην «Ενωμένη Κυπριακή Δημοκρατία». Απλώς, η τελευταία θα ανελάμβανε το σύνολο των διεθνών υποχρεώσεων και νομικών ευθυνών που είχε έως εκείνη την περίοδο η Βρετανία επί των υπό εκχώρηση εδαφών. Ασχέτως, πάντως, των λόγων που ώθησαν τη Βρετανία να προβεί σε αυτή την προσφορά εδαφών, όπως και στην επιλογή της ιδίομορφης αυτής μεθόδου απόδοσης της κυριαρχίας σε τμήμα του χώρου των βάσεων, θα πρέπει να υπενθυμιστεί η πρόβλεψη των Συμφωνιών του 1960, συμφώνως προς την οποία: «*Στην περίπτωση, ωστόσο, όπου η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, ενόψει αλλαγών στις στρατιωτικές απαιτήσεις της, μπορεί ανά πάσα στιγμή να αποφασίσει να απεκδυθεί από την ανωτέρω κυριαρχία ή τον αποτελεσματικό έλεγχο επί των περιοχών των κυρίαρχων βάσεων ή οποιουδήποτε μέρους τους, εξυπακούεται ότι η εν λόγω κυριαρχία ή έλεγχος θα μεταβιβασθούν στην Κυπριακή Δημοκρατία*». *Ibid.* 285-287.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

αγροτικές και οικιστικές και, ως εκ τούτου, δε θα επηρέαζαν τη στρατιωτική λειτουργία των βάσεων. Επρόκειτο, λοιπόν, περί τμηματικής εδαφικής μεταβολής, δια της οποίας η «Ενωμένη Κυπριακή Δημοκρατία» θα αποκτούσε συγκεκριμένες εδαφικές περιοχές των βάσεων, όπου θα υποκαθιστούσε πλήρως τη Βρετανία ως προς τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της τελευταίας. Μπορεί το Σχέδιο Annan τελικώς να απορρίφθηκε, όμως, δεν παύει να αντανακλά τις βασικές επιλογές της διεθνούς κοινότητας για το μελλοντικό καθεστώς της Κύπρου. Η διατήρηση των δύο κυρίαρχων βρετανικών βάσεων στην Κύπρο συνιστά αυθεντικό κατάλοιπο της αποικιοκρατίας και στρέφεται κατά της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών, πολύ περισσότερο από τη στιγμή που υπάρχουν και οικισμοί στο έδαφος των βάσεων.⁸⁶²

Εξόχως σημαντική κρίνεται η Συμφωνία που υπεγράφη στις 15 Ιανουαρίου 2014 από τους Υπουργούς Εξωτερικών της Κυπριακής Δημοκρατίας -Ιωάννη Κασουλίδη- και του Ηνωμένου Βασιλείου -William Hague- στο Λονδίνο, αναφορικά με τη ρύθμιση της ανάπτυξης της ιδιωτικής περιουσίας εντός των κυρίαρχων βρετανικών βάσεων της Κύπρου, που τροποποιεί το προϋφιστάμενο καθεστώς του 1960.⁸⁶³ Ειδικότερα, η εν λόγω Συμφωνία προνοεί για την ένταξη ενός μεγάλου μέρους του εδάφους των βάσεων σε πολεοδομικές ζώνες, με αποτέλεσμα να επιτρέπεται πλέον η ανάπτυξή τους. Πιο συγκεκριμένα, το 78% του εδάφους των βρετανικών βάσεων, ήτοι εκτάσεως 198 km², που περιλαμβάνει και το σύνολο των ιδιωτικών περιουσιών, εντάσσεται στην πιο πάνω ρύθμιση. Έτσι, διασφαλίζονται ίσα δικαιώματα στους κατοίκους και ιδιοκτήτες περιουσιών στις βρετανικές βάσεις σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό της Κυπριακής Δημοκρατίας για την ανάπτυξη των περιουσιών τους εντός των ορίων των δύο βάσεων. Παράλληλα, η Συμφωνία αίρει όλους τους ισχύοντες περιορισμούς αναφορικά με τους δικαιούχους για την απόκτηση και την ανάπτυξη ακινήτων εντός των βρετανικών βάσεων, ούτως ώστε να εφαρμόζονται και στο έδαφος των βρετανικών βάσεων τα ισχύοντα στην Κυπριακή Δημοκρατία σε σχέση με την απόκτηση και ανάπτυξη περιουσιών από πολίτες ευρωπαϊκών και άλλων τρίτων χωρών. Επομένως, ευθυγραμμίζεται η κατάσταση στις βρετανικές βάσεις σε σχέση με το τι ισχύει στην Κυπριακή Δημοκρατία, ομαλοποιείται η ζωή των κατοίκων των βάσεων, δίδεται η δυνατότητα οικονομικής ανάπτυξης των περιοχών εντός των κυρίαρχων βρετανικών βάσεων με όλες τις συνακόλουθες θετικές συνέπειες για την ευημερία των κατοίκων των κοινοτήτων, ενώ αναμένεται γενικότερη ώθηση της κυπριακής

⁸⁶² Βλ. γενικά Constantinou, C.M. and Richmond, O.P., “The Long Mile of Empire: Power, Legitimization and the UK Bases in Cyprus”, *10: I Mediterranean Politics (March 2005)*, 65-84.

⁸⁶³ Βλ. UK-Cyprus Joint Communiqué: <https://www.gov.uk/government/news/uk-cyprus-joint-communicue>. Στο Κοινό Ανακοινωθέν του βρετανού Πρωθυπουργού David Cameron και του κύπριου Προέδρου Νίκου Αναστασιάδη, όπως παρατίθεται στην επίσημη ιστοσελίδα της βρετανικής Κυβέρνησης, υπογραμμίζεται ότι η Συμφωνία είναι σημαντική, καθώς παραχωρεί μεγαλύτερη ελευθερία στους κατοίκους και ιδιοκτήτες περιουσίας εντός των ορίων των βάσεων να χρησιμοποιούν την περιουσία τους, ενώ διασφαλίζει την αποτελεσματική λειτουργία των βάσεων για στρατιωτικούς σκοπούς και χαρακτηρίζεται ως «εξαιρετικό παράδειγμα» της καλής συνεργασίας μεταξύ των δύο Κυβερνήσεων στη διοίκηση των βάσεων, που ενισχύει σημαντικά τις προοπτικές για επενδύσεις και ανάπτυξη.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

οικονομίας. Προβλέπεται, επίσης, ότι για τα όποια έργα υποδομής θα αναλαμβάνει τη δαπάνη η Κυπριακή Δημοκρατία, ενώ, σε περιπτώσεις που θα εξυπηρετούνται από τα έργα και στρατιωτικές εγκαταστάσεις των βάσεων, το κόστος θα επιμερίζεται μεταξύ των δύο πλευρών. Ταυτόχρονα, επιβεβαιώθηκε η διαχρονική θέση της Κυπριακής Δημοκρατίας ότι οι βρετανικές βάσεις στην Κύπρο υπάρχουν για να χρησιμοποιούνται αποκλειστικά και μόνο για στρατιωτικούς σκοπούς. Επιπροσθέτως, με τη Συμφωνία οι Βρετανοί εκχώρησαν στην Κυπριακή Δημοκρατία διοικητικές και δικαστικές εξουσίες επί των προσώπων που θα εγκαθίστανται στις βρετανικές βάσεις. Συνολικά τρεις δήμοι και δεκαέξι κοινότητες στις επαρχίες Λεμεσού, Λάρνακας και Αμμοχώστου πρόκειται να επωφεληθούν από την ως άνω Συμφωνία, που προνοεί ότι οι κυπριακές αρχές θα μπορούν να χορηγούν άδειες για αναπτυξιακές δραστηριότητες (εμπορική-βιομηχανική χρήση) με την προηγούμενη συγκατάθεση των αρχών των βάσεων.⁸⁶⁴

3.4 Το ιδιότυπο υπερπόντιο διαμέρισμα της Mayotte

Το Αρχιπέλαγος των Κομορών, που αποτελείται από τέσσερα νησιά (Grande Comoros, Mohéli, Anjouan, Mayotte), κατέστη υπερπόντιο έδαφος (*territoire d'outre-mer-TOM*) της Γαλλίας το 1957, καθεστώς το οποίο διατηρήθηκε και με το Σύνταγμα του 1958 της 5^{ης} Γαλλικής Δημοκρατίας. Την περίοδο που ακολούθησε, η αυτονομία των Κομορών αυξήθηκε προοδευτικά.⁸⁶⁵ Το 1973, σε κοινή διακήρυξη ανάμεσα στις γαλλικές και τις κομοριανές αρχές, προβλέφθηκε μία πενταετής μεταβατική περίοδος σταδιακής μεταβίβασης εξουσιών, με το πέρας της οποίας θα διενεργούνταν λαϊκή διαβούλευση περί του μελλοντικού καθεστώτος της

⁸⁶⁴ Σημειώνεται, ακόμη, ότι στη Συμφωνία επιβεβαιώνεται η απουσία διοικητικών συνόρων μεταξύ της Κυπριακής Δημοκρατίας και των βρετανικών βάσεων στην Κύπρο και εξασφαλίζεται ουσιαστικός έλεγχος στη μεταναστευτική ροή στο έδαφος των βάσεων. Για το σκοπό αυτό έχουν τεθεί ασφαλιστικές δικλίδες στη Συμφωνία, με δύο τρόπους: (α) Μέσω της διατήρησης του Κτηματολογίου ως της αρμόδιας αρχής για όλες τις αγοραπωλησίες περιουσιών στις βρετανικές βάσεις· (β) Μέσω των διατάξεων που ισχύουν στην Κυπριακή Δημοκρατία για το καθεστώς μονίμου διαμονής και εγκαταστάσεως σε σχέση με τη μεταναστευτική ροή στο έδαφος των βάσεων. Η υπογραφείσα συμφωνία της 15^{ης} Ιανουαρίου 2014 χαρακτηρίστηκε από τον Πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας, Νίκο Αναστασιάδη, ως μία «ιστορική εξέλιξη σε ό,τι αφορά στις βάσεις» κι αυτό διότι «ύστερα από 53 και πλέον χρόνια από την ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας πετυχαίνει μία γενικευμένη ρύθμιση για την ανάπτυξη εντός των ορίων των Βρετανικών Βάσεων». Βλ. σχετικά «Ρύθμιση Ανάπτυξης Εντός Ορίων των Βάσεων», *Χαραυγή*, 16/01/2014, 8· «Ιστορικής Σημασίας η Συμφωνία Κυπριακής Δημοκρατίας και Ηνωμένου Βασιλείου: Ποιές Είναι οι Οικονομικές και Πολιτικές Προεκτάσεις της – Ικανοποίηση στη Λευκωσία», *Η Καθημερινή*, 15/01/2014, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση της εφημερίδας *Η Καθημερινή* της Κύπρου: <http://www.kathimerini.com.cy/index.php/index.php?pageaction=kat&modid=1&artid=159537>. «Τα Κρυφά Ατού της Συμφωνίας για τις Βάσεις: Αποκαλύπτουμε Έγγραφο της Κυβέρνησης για την Αξιολόγηση του Κειμένου για τις Βάσεις», *Ο Φιλελεύθερος*, 19/01/2014, διαθέσιμο στην επίσημη ιστοσελίδα της εφημερίδας *Ο Φιλελεύθερος*: <http://www.philenews.com/el-gr/eidiseis-politiki/39/180890/ta-kryfa-atou-tis-symfonias-gia-tis-vaseis>.

⁸⁶⁵ Βλ. χαρακτηριστικά Loi n° 61-1412 du 22 Décembre 1961 Relative à l'Organisation des Comores, JORF du 23/12/1961, 11822, διατίθεται σε ηλεκτρονική μορφή στον επίσημο διαδικτυακό τόπο της Γαλλικής Δημοκρατίας: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000687653&categorieLien=id>, όπως επίσης Loi n° 67-541 du 7 Juillet 1967 Relative à l'Organisation des Pouvoirs Publics aux Comores, JORF du 08/07/1967, 6835, διατίθεται ηλεκτρονικά: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000317277>, Loi n° 68-4 du 3 Janvier 1968 Relative à l'Organisation des Pouvoirs Publics aux Comores, JORF du 04/01/1968, 112, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000501323>.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

περιοχής. Σύντομα, όμως, το αδιέξοδο κατέστη εμφανές εξ' αιτίας της διαφωνίας που προέκυψε αναφορικά με τον προσδιορισμό των εκλογικών περιφερειών, δηλαδή αναφορικά με το εάν το δημοψήφισμα θα διενεργούνταν σε κάθε νησί ξεχωριστά ή και στα τέσσερα νησιά συνολικά.⁸⁶⁶

Δεδομένων των ανωτέρω και της αλλαγής στην ηγεσία των νήσων, έλαβε χώρα δημοψήφισμα στις 22 Δεκεμβρίου 1974, όπου η συντριπτική πλειοψηφία (94,56%) των συμμετεχόντων τάχθηκε υπέρ της ανεξαρτησίας των Κομορών, πλην της Mayotte -η οποία τάχθηκε υπέρ της διατήρησης των δεσμών με τη Γαλλική Δημοκρατία, με ποσοστό 63,8%. Σημειώνεται δε, ότι το ποσοστό συμμετοχής στο δημοψήφισμα άγγιξε το 93%, εκφράζοντας ξεκάθαρα την άσκηση του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση του λαού των Κομορών και επιβεβαιώνοντας απερίφραστα την ακλόνητη βούληση αυτού για ανεξαρτησία. Σε δήλωσή του ενώπιον της ΓΣ των ΗΕ, ο αντιπρόσωπος της γαλλικής Κυβέρνησης υποστήριξε διπλωματικά ότι: *«Η Γαλλία δεν προσβλέπει σε ίδιον όφελος στο ζήτημα αυτό. Είναι πάντοτε πρόθυμη να χορηγήσει την ανεξαρτησία στους λαούς που την επιθυμούν, αλλά δεν μπορεί να αντιταχθεί στην αυτοδιάθεση των λαών»*.⁸⁶⁷ Στην πραγματικότητα, όμως, καλύτερα φαίνεται να περιγράφει την κατάσταση η άποψη που εξέφρασε ο αντιπρόσωπος της Τανζανίας στη ΓΣ: *«Εν συντομία, η γαλλική Κυβέρνηση φαίνεται να έχει ξεκινήσει μία πορεία δράσης που αποσκοπεί να διαταράξει την ενότητα και την εδαφική ακεραιότητα των Κομορών κάτω από ένα προπέτασμα καπνού του σεβασμού της αρχής της αυτοδιάθεσης. Η θέση αυτή της Γαλλίας είναι εντελώς αδικαιολόγητη. Αναιρεί τις δεσμεύσεις της Γαλλίας, τόσο προς το λαό των Κομορών όσο και προς τη διεθνή κοινότητα. Επίσης, μάταια επιχειρεί να προσδώσει ένα νέο νόημα στην αρχή της αυτοδιάθεσης»*.⁸⁶⁸ Αληθώς, δε γίνεται λογικώς ή νομικώς αντιληπτό γιατί τα αποτελέσματα του δημοψηφίσματος δεν αξιολογήθηκαν από τη Γαλλική Δημοκρατία και για τα τέσσερα νησιά ως σύνολο.⁸⁶⁹

Εν συνεχεία, η γαλλική Εθνοσυνέλευση ψήφισε ένα νόμο που προέβλεπε τη χορήγηση ανεξαρτησίας στο Αρχιπέλαγος των Κομορών, κατόπιν της κατάρτισης κατάλληλου Συντάγματος και υπό την προϋπόθεση ότι το Σύνταγμα αυτό θα υιοθετούνταν από το καθένα από τα τέσσερα αρχιπελαγικά νησιά.⁸⁷⁰ Τελικά, στις 6 Ιουλίου 1975, όλα τα μέλη του τοπικού Κοινοβουλίου των Κομορών -πλην εκείνων που προέρχονταν από τη Mayotte- τάχθηκαν υπέρ της μονομερούς ανακήρυξης ανεξαρτησίας. Έτσι, εγκαθιδρύθηκε η Ισλαμική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία των Κομορών, που διατεινόταν ότι διαδέχτηκε την πρώην γαλλική αποικία.

⁸⁶⁶ Βλ. σχετικά Şen, İlk.G., *Sovereignty Referendums in International and Constitutional Law*, 2015, 154-156.

⁸⁶⁷ GAOR, 2402nd plenary mtg, 12 November 1975, A/PV.2402, 815, §6 (Mr. De Guiringaud, France).

⁸⁶⁸ *Ibid.* 817, §23 (Mr. Salim, United Republic of Tanzania).

⁸⁶⁹ *«Εκτός από την πλειοψηφία, μόνο 8.853 άτομα στη Mayotte δεν τάχθηκαν υπέρ της ανεξαρτησίας: με άλλα λόγια, σε ένα συνολικό πληθυσμό 286.762 ατόμων, μόνον οι 8.853 ήταν αντίθετοι στην ανεξαρτησία. Είναι όντως λογικό ή νόμιμο η γνώμη αυτής της σχετικά μικρής μειονότητας να ματαιώσει τις επιθυμίες της πλειοψηφίας του λαού εκεί; Είναι νόμιμο το αποτέλεσμα σε μία περιοχή να υπαγορεύσει το μέλλον της χώρας, ανεξάρτητα από τις επιθυμίες της συντριπτικής πλειοψηφίας;»*. *Ibid.* 817, §22 (Mr. Salim, United Republic of Tanzania).

⁸⁷⁰ Ben Mohadji, F., "Comoros (Union of the Comoros)", στο Griffiths, A.L. (ed.), *Handbook of Federal Countries*, 2005, 122-134.

Ευθύς αμέσως, οι Κομόρες αιτήθηκαν την ένταξή τους στα ΗΕ, κάτι το οποίο υλοποιήθηκε στις 12 Νοεμβρίου 1975 -με την αποχή της Γαλλίας από την ψηφοφορία.⁸⁷¹ Υπογραμμίζεται ότι η ΓΣ των ΗΕ, στο Ψήφισμα 3385 (XXX - 1975), επαναβεβαίωσε -όπως είχε κάνει και στο προηγούμενο Ψήφισμα 3291 (XXIX) της 13^{ης} Δεκεμβρίου 1974- «την ανάγκη σεβασμού της ενότητας και της εδαφικής ακεραιότητας του Αρχιπελάγους των Κομορών, που αποτελείται από τις νήσους Anjouan, Grande Comore, Mayotte και Mohéli».

Μέσα σε αυτό το κλίμα, και ερχόμενη σε πλήρη αντίφαση με προγενέστερες θέσεις της,⁸⁷² η Κυβέρνηση της Γαλλικής Δημοκρατίας προανήγγειλε ότι επρόκειτο να δώσει άλλη μία ευκαιρία στους κατοίκους της Mayotte να επιλέξουν εάν θα ανήκουν στις ανεξάρτητες Κομόρες ή εάν θα παραμείνουν τμήμα της Γαλλίας. Έτσι, η γαλλική Εθνοσυνέλευση υιοθέτησε ένα νόμο στις 31 Δεκεμβρίου 1975 ο οποίος διακήρυττε ότι οι νήσοι Anjouan, Grande Comore και Mohéli δεν ήταν πλέον τμήμα της Γαλλικής Δημοκρατίας. Επιπλέον, προέβη στη διενέργεια δημοψηφίσματος στη Mayotte στις 8 Φεβρουαρίου 1976, όπου το 99,42% του πληθυσμού της νήσου ψήφισε υπέρ της παραμονής στη Γαλλική Δημοκρατία. Σε ένα δεύτερο δημοψήφισμα, που έλαβε χώρα στις 11 Απριλίου 1976, ο πληθυσμός της Mayotte, ο οποίος κλήθηκε να επιλέξει εάν επιθυμούσε να διατηρήσει το καθεστώς του ως υπερπόντιο έδαφος της Γαλλίας, απέρριψε την προοπτική αυτή με ποσοστό 97,46%. Το αποτέλεσμα του δεύτερου αυτού δημοψηφίσματος μεταφράστηκε από τη Γαλλία ως απόδειξη της επιθυμίας του πληθυσμού της Mayotte για περαιτέρω σύσφιξη των σχέσεων με τη μητρόπολη κι, έτσι, της προσέδωσε το ειδικό καθεστώς της *collectivité territoriale*.⁸⁷³

Τα δημοψηφίσματα του 1976 στην ουσία επιχειρούσαν -μάταια- να προσδώσουν μία επίφαση νομιμότητας σε μία καθόλα παράνομη και απαράδεκτη κατάσταση, σε ευθεία παραβίαση του Ψηφίσματος 1514 (XV) της 14^{ης} Δεκεμβρίου 1960 της ΓΣ, που απαγορεύει ρητώς τη μερική ή ολική διάρρηξη της εθνικής ενότητας και της εδαφικής ακεραιότητας ενός αποικιακού εδάφους ως ασυμβίβαστη με τους σκοπούς και τις αρχές του Χάρτη των ΗΕ.

⁸⁷¹ Βλ. SC Res S/RES/376, 17 October 1975 και GA Res A/RES/3385 (XXX), 12 November 1975.

⁸⁷² «Ο πληθυσμός των Κομορών είναι ομοιογενής, άρα δε χωρεί μία διευθέτηση γαλλικής προέλευσης -ή, τουλάχιστον, είναι πολύ περιορισμένη. Θα ήταν λογικό να φανταστεί κανείς ένα τμήμα του αρχιπελάγους να καταστεί ανεξάρτητο, ενώ ένα νησί, χωρίς να έχει σημασία τι συναισθήματα μπορεί να τρέφουμε για τους κατοίκους του, να διατηρήσει ένα διαφορετικό καθεστώς; Πιστεύω ότι πρέπει να αποδεχτούμε τις σύγχρονες πραγματικότητες. Οι Κομόρες είναι ένα πάντοτε υπήρξαν ένα· είναι απολύτως φυσιολογικό ότι θα πρέπει να έχουν ένα κοινό μέλλον, ασχέτως εάν μερικές από αυτές μπορεί να επιθυμούσαν κάποια άλλη λύση. Δεν έχουμε κανένα δικαίωμα, με την ευκαιρία της ανεξαρτητοποίησης μίας περιοχής, να προτείνουμε τη διάσπαση της ενότητας που χαρακτηρίζει πάντοτε το μοναδικό Αρχιπέλαγος των Κομορών». French President Giscard d'Estaing, 24/10/1974, βλ. ORSC, 30th year, 1848th mtg, §24. Την ίδια περίοδο, προς την ίδια κατεύθυνση είχε ταχθεί και ο Υπουργός των Υπερπόντιων Εδαφών της Γαλλίας: «Γιατί ένα καθολικό δημοψήφισμα και όχι ένα ξεχωριστό δημοψήφισμα επί τη βάση του κάθε νησιού; Διότι η πρόθεση της Γαλλίας δεν είναι να διαιρεί τις χώρες οι οποίες επιτυγχάνουν την ανεξαρτησία. Αυτή είναι η περίπτωση των Κομορών, των οποίων οι κάτοικοι ασπάζονται όλοι την ίδια θρησκεία, έχουν την ίδια γλώσσα, τα ίδια οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα. Απόχοντας πολύ από το να είναι εκείνος του διαμελισμού της εδαφικής οντότητας, ο ρόλος μας είναι να βοηθήσουμε τις προσπάθειες του ίδιου του λαού των Κομορών προς μία προσέγγιση». Βλ. Eurafrique, October 1974, όπως αναφέρεται στο GAOR, 2402nd plenary mtg, 12 November 1975, A/PV.2402, 817, §24.

⁸⁷³ Allen, St., *The Chagos Islanders and International Law*, 2014, 234-239.

Μάλιστα, η διοικούσα δύναμη ουδέποτε προηγουμένως είχε αμφισβητήσει τη νομιμότητα και τον αντιπροσωπευτικό χαρακτήρα της Κυβέρνησης των Κομορών, η οποία ασκούσε αποτελεσματική εξουσία επί του αρχιπελάγους ως συνόλου. Εύλογοι προβληματισμοί γεννιούνται και όσον αφορά στην προφανή μη-εφαρμογή του *uti possidetis juris* στην προκειμένη περίπτωση.

Η αδιαμφισβήτητη καταπάτηση της κυριαρχίας των Κομορών καταδικάστηκε σφόδρα από τη ΓΣ των ΗΕ η οποία, στο Ψήφισμα 31/4 της 21^{ης} Οκτωβρίου 1976, χαρακτήρισε «*άκυρα και κενά περιεχομένου τα δημοψηφίσματα της 8^{ης} Φεβρουαρίου και της 11^{ης} Απριλίου 1976 που οργανώθηκαν στο κομοριανό νησί της Mayotte από την Κυβέρνηση της Γαλλίας*», απέρριψε οποιοδήποτε άλλο μελλοντικό δημοψήφισμα ή διαβούλευση ή ξένη νομοθεσία που θα αποσκοπούσε στη νομιμοποίηση της γαλλικής αποικιακής παρουσίας στο έδαφος των Κομορών (§1), καταδίκασε έντονα την κατοχή της Mayotte από τη Γαλλία «*η οποία συνιστά παραβίαση της εθνικής ενότητας, της εδαφικής ακεραιότητας και της κυριαρχίας της ανεξάρτητης Δημοκρατίας των Κομορών*» (§2) και κάλεσε την Κυβέρνηση της Γαλλίας «*να αποχωρήσει αμέσως από το κομοριανό νησί της Mayotte, αναπόσπαστο τμήμα της ανεξάρτητης Δημοκρατίας των Κομορών, και να σέβεται την κυριαρχία του*» (§3).⁸⁷⁴ Η κυριαρχία της Ισλαμικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας των Κομορών επί της νήσου Mayotte επαναβεβαιώθηκε *inter alia* στα Ψηφίσματα 34/69 της 6^{ης} Δεκεμβρίου 1979 καθώς και 49/18 της 28^{ης} Νοεμβρίου 1994 της ΓΣ των ΗΕ.⁸⁷⁵ Παρόλα αυτά η ΓΣ αναβάλλει έκτοτε την εξέταση του ζητήματος, για λόγους που δεν μπορούν να γίνουν εύκολα αντιληπτοί από νομικής σκοπιάς.⁸⁷⁶ Υπέρ της κυριαρχίας των Κομορών επί της κομοριανής νήσου Mayotte τάχθηκε και ο ΟΑΕ -νυν Αφρικανική Ένωση.⁸⁷⁷ Αντιθέτως, το ΣΑ των ΗΕ αδράνησε, καθότι το σχέδιο απόφασης S/11967 δεν κατέστη δυνατό να υιοθετηθεί, εξ' αιτίας της άσκησης του δικαιώματος αρνησικυρίας (*veto*) από τη Γαλλία.⁸⁷⁸

Η Κυβέρνηση της Γαλλικής Δημοκρατίας παρέμεινε ασυγκίνητη απέναντι στις επανειλημμένες εκκλήσεις της διεθνούς κοινότητας για ειρηνική διευθέτηση του ζητήματος, αρνούμενη να μεταβιβάσει την κυριαρχία της Mayotte στην Ένωση των Κομορών -όπως

⁸⁷⁴ Η ενότητα και η εδαφική ακεραιότητα των Κομορών επιβεβαιώθηκαν και στο μεταγενέστερο Ψήφισμα της ΓΣ GA Res A/RES/32/7, 1 November 1977.

⁸⁷⁵ Τη θέση της αυτή επανέλαβε σταθερά η ΓΣ στα Ψηφίσματα: GA Res A/RES/35/43, 28 November 1980· A/RES/36/105, 10 December 1981· A/RES/37/65, 3 December 1982· A/RES/38/13, 21 November 1983· A/RES/39/48, 11 December 1984· A/RES/40/62, 9 December 1985· A/RES/41/30, 3 November 1986· A/RES/42/17, 11 November 1987· A/RES/43/14, 26 October 1988· A/RES/44/9, 18 October 1989· A/RES/45/11, 1 November 1990· A/RES/46/9, 16 October 1991· A/RES/47/9, 27 October 1992· A/RES/48/56, 13 December 1993.

⁸⁷⁶ Η αλλαγή αυτή προσέγγισης ίσως να οφειλόταν στην πολιτική αστάθεια των Κομορών ή ακόμα και στα σημαντικά οικονομικά οφέλη που παρείχε στη Mayotte η στενή σχέση με τη Γαλλία. Από το 1995, η Γαλλία ζήτησε από τις Κομόρες να ξεκινήσουν διμερείς διαπραγματεύσεις, προκειμένου να επιλύσουν ειρηνικά την εδαφική διαφορά τους αναφορικά με τη Mayotte, με την προϋπόθεση της μη-συμπερίληψης του ζητήματος της Mayotte στην ημερησία διάταξη της ΓΣ των ΗΕ. Allen, St., 2014, *op. cit.*, *supra* note 873, 239.

⁸⁷⁷ OAU, AHG/Res.241 (XXXI), 28 June 1995.

⁸⁷⁸ Βλ. SCOR, 31st year, 1888th mtg, 6 February 1976, S/PV.1888, 26, §247.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

μετονομάστηκε το κράτος με το Σύνταγμα του 2001.⁸⁷⁹ Στις 29 Μαρτίου 2009, διενεργήθηκε νέο δημοψήφισμα στο νησί, δυνάμει του οποίου (95,22%) η Mayotte κατέστη στις 31 Μαρτίου 2011 υπερπόντιο διαμέρισμα και περιοχή (*département et région d'outre-mer-DROM*) της Γαλλικής Δημοκρατίας,⁸⁸⁰ ενώ, από 1^{ης} Ιανουαρίου 2014, συνιστά και εξόχως απόκεντρη περιοχή της ΕΕ.

3.5 Ειδικά διοικητικά καθεστώτα

Ξεχωριστό ενδιαφέρον έλκουν τα δύο ειδικά διοικητικά καθεστώτα του Χονγκ-Κονγκ και του Μακάο εντός της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας (ΛΔΚ). Οι περιπτώσεις αυτές καταδεικνύουν την ποικιλομορφία των εδαφικών διευθετήσεων σε διακριτές εδαφικές περιοχές των οποίων η αυτονομία διασφαλίζεται μέσω διεθνούς συμφωνίας ή απόφασης χωρίς, όμως, να θίγεται η κυριαρχία και η εδαφική ακεραιότητα του μητροπολιτικού κράτους.

3.5.1 Χονγκ-Κονγκ

Η νυν Ειδική Διοικητική Περιοχή του Χονγκ-Κονγκ, πρώην βρετανική αποικία από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, μεταβιβάστηκε στην κυριαρχία της ΛΔΚ το 1997 και ακολούθησε την πολιτική της «μίας χώρας, δύο συστημάτων». Ειδικότερα, δυνάμει της σινο-βρετανικής Κοινής Διακήρυξης για το Χονγκ-Κονγκ του 1984⁸⁸¹ και του συνακόλουθου Βασικού Νόμου για την Ειδική Διοικητική Περιοχή του Χονγκ-Κονγκ του 1990,⁸⁸² η τελευταία απολαμβάνει υψηλό βαθμό αυτονομίας για 50 έτη -έως το 2047-, έχοντας δική της εκτελεστική, νομοθετική και ανεξάρτητη δικαστική εξουσία, υπαγόμενη στην κυριαρχία της ΛΔΚ,⁸⁸³ στην αρμοδιότητα της οποίας εμπίπτουν οι τομείς της άμυνας και των εξωτερικών σχέσεων του Χονγκ-Κονγκ.⁸⁸⁴

Οι αρχές της αυτόνομης περιοχής του Χονγκ-Κονγκ είναι υπεύθυνες για την έκδοση νόμων που απαγορεύουν κάθε πράξη προδοσίας, απόσχισης, στάσης ή ανατροπής εναντίον της

⁸⁷⁹ Η γαλλική πλευρά, δίνοντας μία δική της ερμηνεία στα πράγματα, πρεσβεύει ότι το Κεφάλαιο XI του Χάρτη των ΗΕ δεν απαγορεύει το διαμελισμό μίας μη-αυτοδιοικούμενης περιοχής, ενώ το Άρθρο 73 του Χάρτη υπογραμμίζει ότι τα συμφέροντα του λαού μίας τέτοιας περιοχής είναι υψίστης σημασίας, επομένως, η διοικούσα δύναμη είναι υποχρεωμένη να λαμβάνει πρωτίστως υπ' όψιν τις πολιτικές φιλοδοξίες του τοπικού πληθυσμού. Allen, St., 2014, *op. cit.*, *supra* note 873, 238-239.

⁸⁸⁰ Βλ. Constitution de la République Française, 1958, Titre XII - Des Collectivités Territoriales, Art. 72 §3, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.assemblee-nationale.fr/connnaissance/constitution_01-2015.pdf.

⁸⁸¹ Joint Declaration of the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of the People's Republic of China on the Question of Hong-Kong, Beijing, 19 December 1984, στην επίσημη κυβερνητική ιστοσελίδα: http://www.gov.cn/english/2007-06/14/content_649468.htm.

⁸⁸² The Basic Law of the Hong-Kong Special Administrative Region of the People's Republic of China, adopted at the Third Session of the Seventh National People's Congress on 4 April 1990, που διατίθεται στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.basiclaw.gov.hk/en/basiclawtext/index.html>.

⁸⁸³ *Ibid.* Chapter I-General Principles, Article 2. Σύμφωνα με το Άρθρο 1 του Βασικού Νόμου για το Χονγκ-Κονγκ: «Η Ειδική Διοικητική Περιοχή του Χονγκ-Κονγκ αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας». Υπεύθυνη για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των κατοίκων της είναι η Ειδική Περιοχή του Χονγκ-Κονγκ (Άρθρο 4), όπου δε θα εφαρμόζεται το σοσιαλιστικό σύστημα και πολιτικές, αλλά το προϋφιστάμενο καπιταλιστικό σύστημα και ο τρόπος ζωής θα παραμείνουν αμετάβλητα για τα επόμενα 50 χρόνια (Άρθρο 5).

⁸⁸⁴ *Ibid.* Chapter II-Relationship between the Central Authorities and the Hong-Kong Special Administrative Region, Articles 12-14 και Chapter VII-External Affairs, Articles 150-157.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

κυβέρνησης της ΛΔΚ.⁸⁸⁵ Ταυτόχρονα, η Ειδική Διοικητική Περιοχή του Χονγκ-Κονγκ αποτελεί ελεύθερο λιμένα και ξεχωριστό τελωνειακό έδαφος, με δικό της νόμισμα (Hong-Kong dollar), διατηρεί το καθεστώς του διεθνούς χρηματοοικονομικού κέντρου με ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων, ανεξάρτητα οικονομικά και ανεξάρτητο φορολογικό σύστημα, χαράσσει τη νομισματική και τη δημοσιονομική πολιτική της και δύναται να συνάπτει αμοιβαίως επωφελείς οικονομικές σχέσεις με το Ηνωμένο Βασίλειο και τρίτες χώρες.⁸⁸⁶ Επιπλέον, υπό την ονομασία «Hong-Kong, Κίνα», η Ειδική Διοικητική Περιοχή του Χονγκ-Κονγκ δύναται να αναπτύσσει τις δικές της οικονομικές και πολιτιστικές σχέσεις συνάπτοντας συμφωνίες με κράτη, περιοχές και διεθνείς οργανισμούς, να εκδίδει ταξιδιωτικά έγγραφα, ακόμα και να μετέχει σε διεθνείς οργανισμούς όπου η ιδιότητα του μέλους δεν προϋποθέτει την κρατική υπόσταση –π.χ. στον ΠΟΕ, το ΔΝΤ, την Ασιατική Τράπεζα Ανάπτυξης και τη Διεθνή Ολυμπιακή Επιτροπή.⁸⁸⁷

3.5.2 Μακάο

Η νυν Ειδική Διοικητική Περιοχή του Μακάο της ΛΔΚ απετέλεσε πορτογαλική αποικία από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα έως το 1999, οπότε και η κυριαρχία της περιοχής μεταβιβάστηκε εκ νέου στην Κίνα, όπως όριζε η Κοινή Διακήρυξη που είχαν υπογράψει οι δύο χώρες στο Πεκίνο το 1987.⁸⁸⁸ Την ίδια στιγμή, ετέθη σε ισχύ ο Βασικός Νόμος της Ειδικής Διοικητικής Περιοχής του Μακάο της ΛΔΚ, που είχε υιοθετηθεί από το όγδοο Εθνικό Λαϊκό Κογκρέσο το 1993.⁸⁸⁹ Δυνάμει των ανωτέρω συμβατικών κειμένων, η περιοχή του Μακάο απολαμβάνει υψηλό βαθμό αυτονομίας για μία περίοδο 50 ετών –έως το 2049-, υπαγόμενη άμεσα στην κυριαρχία της ΛΔΚ, έχοντας ανεξάρτητη νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική εξουσία,⁸⁹⁰ εξαιρουμένων των τομέων των εξωτερικών σχέσεων και της άμυνας που εμπίπτουν στην αρμοδιότητα της ΛΔΚ στο πλαίσιο της πολιτικής της «μίας χώρας, δύο συστημάτων».⁸⁹¹

⁸⁸⁵ *Ibid.* Chapter II, Article 23.

⁸⁸⁶ *Ibid.* Chapter V-Economy, Articles 105-135.

⁸⁸⁷ Βλ. και Παπακωνσταντίνου, Π., «Στρες Τεστ' για το Κινεζικό Μοντέλο», *Η Καθημερινή*, 05/10/2014: <http://www.kathimerini.gr/786708/article/epikairothta/kosmos/stres-test-gia-to-kineziko-montelo>.

⁸⁸⁸ Joint Declaration on the Question of Macao by the Governments of the People's Republic of China and the Republic of Portugal, Beijing, 13 April 1987, διαθέσιμη ηλεκτρονικά: <http://bo.io.gov.mo/bo/i/88/23/dc/en/>.

⁸⁸⁹ Basic Law of the Macao Special Administrative Region of the People's Republic of China, adopted by the Eighth National People's Congress at its First Session on 31 March 1993, στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση: http://bo.io.gov.mo/bo/i/1999/leibasica/index_uk.asp.

⁸⁹⁰ *Ibid.* Chapter I-General Principles, Article 2. Σύμφωνα με το Άρθρο 1 του Βασικού Νόμου για το Μακάο: «Η Ειδική Διοικητική Περιοχή του Μακάο αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας». Υπεύθυνη για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των κατοίκων της είναι η Ειδική Περιοχή του Μακάο (Άρθρο 4), όπου δε θα εφαρμόζεται το σοσιαλιστικό σύστημα και πολιτικές, αλλά το προϋφιστάμενο καπιταλιστικό σύστημα και ο τρόπος ζωής θα παραμείνουν αμετάβλητα για τα επόμενα 50 χρόνια (Άρθρο 5).

⁸⁹¹ *Ibid.* Chapter II-Relationship between the Central Authorities and the Macao Special Administrative Region, Articles 12-14 και Chapter VII-External Affairs, Articles 135-142.

Η απόσχιση του Μακάο από τη ΛΔΚ απαγορεύεται ρητώς.⁸⁹² Επίσης, η Ειδική Διοικητική Περιοχή του Μακάο έχει ανεξάρτητο οικονομικό και φορολογικό σύστημα, ανεξάρτητη νομισματική και δημοσιονομική πολιτική και δικό της νόμισμα (Macao pataca).⁸⁹³ Με την ονομασία «Macao, Κίνα», η Ειδική Διοικητική Περιοχή του Μακάο δύναται να αναπτύσσει τις δικές της οικονομικές και πολιτιστικές σχέσεις συνάπτοντας συμφωνίες με κράτη, περιοχές και σχετικούς διεθνείς οργανισμούς, συμμετέχοντας, μάλιστα, σε αρκετούς διεθνείς οργανισμούς όπου η ιδιότητα του μέλους δεν προϋποθέτει την κρατική υπόσταση –π.χ. στην UNESCO (συνδεδεμένο μέλος), τον ΠΟΕ και το ΔΝΤ.

3.6 Συνδεδεμένα κράτη

Η σύνδεση, γνωστή και ως «ελεύθερη σύνδεση», συνιστά μία μορφή αυτοδιοίκησης που αναπτύχθηκε στην πρακτική των ΗΕ και σύμφωνα με την οποία η συνδεδεμένη οντότητα έχει ένα ειδικό καθεστώς υποδεέστερο της πλήρους ανεξαρτησίας, όπου ορισμένες λειτουργίες - περιλαμβανομένης της διεθνούς αντιπροσώπευσης και της άμυνας- επιτελούνται από κάποιο άλλο κράτος, συνήθως την πρώην αποικιακή δύναμη.⁸⁹⁴ Το καθεστώς αυτό εμπεριέχει ένα φάσμα ενδιάμεσων επιλογών ανάμεσα στα άκρα της πλήρους ανεξαρτησίας και της ενσωμάτωσης σε ένα άλλο κράτος.⁸⁹⁵ Υπογραμμίζεται ότι το εν λόγω εξεταζόμενο καθεστώς διαχωρίζεται πλήρως από αυτό των συνδεδεμένων μελών σε διεθνείς οργανισμούς. Κατά τον Crawford, η σύνδεση αντιπροσωπεύει μία από τις πιο σημαντικές δυνατότητες αυτοδιοίκησης κοινοτήτων -ιδίως νησιωτικών κοινοτήτων- που είναι πολύ μικρές για να είναι οικονομικά και πολιτικά βιώσιμες από μόνες τους.⁸⁹⁶ Οι προϋποθέσεις της σύνδεσης ως μορφής αυτοδιοίκησης χαράχθηκαν από το Ψήφισμα 1541 της ΓΣ της 15^{ης} Δεκεμβρίου 1960:

«Αρχή VII

(α) Η ελεύθερη σύνδεση θα πρέπει να είναι το αποτέλεσμα ελεύθερης και οικειοθελούς επιλογής του λαού της ενδιαφερομένης περιοχής, εκπεφρασμένης μέσω ενημερωμένων και δημοκρατικών διαδικασιών. Θα πρέπει να σέβεται την ατομικότητα και τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά του εδάφους και του λαού του και να διατηρεί για το λαό της περιοχής που είναι συνδεδεμένη με ένα ανεξάρτητο κράτος την ελευθερία τροποποίησης του καθεστώτος της περιοχής αυτής μέσα από την έκφραση της βουλήσεώς του με δημοκρατικά μέσα και μέσω συνταγματικών διαδικασιών.

⁸⁹² *Ibid.* Chapter II, Article 23.

⁸⁹³ *Ibid.* Chapter V-Economy, Articles 103-120. Επισημαίνεται ότι η Ειδική Διοικητική Περιοχή του Μακάο διατηρεί την ιδιότητα του ελεύθερου λιμένα (Άρθρο 110), ακολουθεί την πολιτική του ελεύθερου εμπορίου, διασφαλίζοντας την ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων, περιουσιακών στοιχείων και κεφαλαίων (Άρθρο 111) και αποτελεί ξεχωριστό τελωνιακό έδαφος (Άρθρο 112).

⁸⁹⁴ Για την ανάπτυξη της έννοιας της σύνδεσης κρατών, βλ. GA Res A/RES/567 (VI), 18 January 1952· A/RES/648 (VII), 10 December 1952· A/RES/742 (VIII), 27 November 1953.

⁸⁹⁵ Keitner, Ch., “Associate Statehood: Principles and Prospects”, 3: *I Faroese Law Review* (2003), 13-40.

⁸⁹⁶ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 626.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

(β) Η συνδεδεμένη περιοχή θα πρέπει να έχει το δικαίωμα να καθορίζει το εσωτερικό Σύνταγμα χωρίς έξωθεν παρεμβάσεις, σύμφωνα με τις δέουσες συνταγματικές διαδικασίες και τις ελεύθερα εκπεφρασμένες επιθυμίες του λαού. Αυτό δεν αποκλείει τις διαβουλεύσεις, όπως είναι σκόπιμο ή αναγκαίο υπό τους όρους της ελεύθερης σύνδεσης που έχει συμφωνηθεί».

Το σημείο-κλειδί, λοιπόν, είναι ότι το συνδεδεμένο κράτος διατηρεί τον αποκλειστικό έλεγχο των εσωτερικών του υποθέσεων. Βεβαίως, το ποιά συνιστά «εσωτερική» και ποιά «εξωτερική» υπόθεση δεν είναι πάντοτε αυταπόδεικτο, πολλώ μάλλον όταν τα κράτη διαπλέκονται ολοένα και περισσότερο σε ρυθμιστικά καθεστώτα τόσο σε διεθνές όσο και σε περιφερειακό επίπεδο. Γενικά, πάντως, μπορεί κανείς να αναμένει ότι τα συνδεδεμένα κράτη ελέγχουν τους τομείς της εκπαίδευσης, της φορολογίας και των υποδομών τους. Κατά κανόνα, έχουν το δικό τους σύστημα απονομής δικαιοσύνης, ρυθμίζουν τα μεταναστευτικά τους ζητήματα και εκδίδουν τα δικά τους ταξιδιωτικά έγγραφα, αν και ορισμένα εξ' αυτών μοιράζονται την ιθαγένεια και το νόμισμα του κράτους με το οποίο συνδέονται. Ταυτόχρονα, το συνδεδεμένο κράτος δύναται να μεταβάλλει το καθεστώς του σύμφωνα με τη λαϊκή βούληση, ακόμα και να ανακαλέσει μονομερώς τη σύνδεση οποιαδήποτε στιγμή, πράγμα που αποκλείει έξωθεν υπαγορεύσεις του μελλοντικού πολιτικού του καθεστώτος. Ακριβώς αυτό το δικαίωμα της μονομερούς αποχώρησης διαχωρίζει την ελεύθερη σύνδεση από άλλες μορφές διαμοιρασμού εξουσίας, όπως η ομοσπονδία. Ενώ η ομοσπονδία μπορεί να προβλέπει δικαίωμα απόσχισης ως ζήτημα του εσωτερικού συνταγματικού δικαίου, η ελεύθερη σύνδεση διατηρεί το δικαίωμα αυτό για το συνδεδεμένο κράτος ως ζήτημα, όμως, του διεθνούς δικαίου. Το τελευταίο αναθέτει συγκεκριμένες εξουσίες στο κράτος με το οποίο έχει συνδεθεί, τις οποίες μπορεί δικαιωματικά να ανακτήσει όποτε εκείνο επιλέξει. Έτσι, το δικαίωμα μονομερούς αποχώρησης από μία συμφωνία σύνδεσης συνιστά νόμιμο δικαίωμα, όχι αντικείμενο διαπραγμάτευσης.⁸⁹⁷

Το καθεστώς της ελεύθερης σύνδεσης διαφέρει σημαντικά κατά περίπτωση και ο βαθμός της εκχώρησης εξουσιών ποικίλλει. Είναι σαφές ότι δεν υπάρχει προκαθορισμένο πλαίσιο για τη διαμόρφωση μιας σχέσης ελεύθερης σύνδεσης, αλλά εναπόκειται στην ελεύθερη βούληση του κάθε λαού να καθορίσει το ρυθμιστικό πλαίσιο που ταιριάζει καλύτερα στις ειδικότερες ανάγκες και τα συμφέροντά του, εντός, βεβαίως, της σφαίρας των ιστορικών και πραγματικών του σχέσεων με το κράτος με το οποίο επιθυμεί να συνδεθεί. Ανατρέχοντας στη σύγχρονη πρακτική, όσον αφορά στις συνδεδεμένες με τις ΗΠΑ περιοχές, δύο εξ' αυτών και συγκεκριμένα η Κοινοπολιτεία των Βορείων Μαριανών Νήσων⁸⁹⁸ και η Κοινοπολιτεία του Πουέρτο Ρίκο δεν

⁸⁹⁷ Keitner, Ch., 3: *I Faroese Law Review* (2003), *op. cit.*, *supra* note 895, 20.

⁸⁹⁸ Covenant of the Commonwealth of the Northern Mariana Islands with the United States, 15 February 1975, US Public Law 94-241, 90 Stat (1976), 263· ετέθη σε ισχύ στις 9 Ιανουαρίου 1978, επισφραγίζοντας την πολιτική ένωση της Κοινοπολιτείας των Βορείων Μαριανών Νήσων με τις ΗΠΑ, υπό την κυριαρχία και την ιθαγένεια της δεύτερης. Βλ. Igarashi, M., *Associated Statehood in International Law*, 2002, 212-215. Για το καθεστώς των λοιπών περιοχών της πρώην Κηδεμονίας των Νήσων του Ειρηνικού που διασπάστηκε, πραγματοποιήθηκε μία συνάντηση

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

είναι αναγνωρισμένες διεθνώς ως ανεξάρτητα κράτη.⁸⁹⁹ Αντιθέτως, οι υπόλοιπες τρεις, ήτοι τα Ομόσπονδα Κράτη της Μικρονησίας,⁹⁰⁰ η Δημοκρατία των Νήσων Μάρσαλ⁹⁰¹ και το Παλάου⁹⁰² είναι κράτη-μέλη του ΟΗΕ, αλλά ωστόσο διατηρούν πολύ στενούς δεσμούς με τις ΗΠΑ, κάτι που δεν αποτελεί τυπικό χαρακτηριστικό των ανεξάρτητων κρατών της διεθνούς κοινότητας. Επιπροσθέτως, δύο περιοχές που βρίσκονται σήμερα (2015) σε καθεστώς ελεύθερης σύνδεσης με τη Νέα Ζηλανδία, δηλαδή τα Νησιά Κουκ⁹⁰³ και το Νιούε,⁹⁰⁴ στερούνται πλήρους κυριαρχίας

στο Hilo στη Hawaii τον Απρίλιο του 1977 που κατέληξε στις Συμφωνηθείσες Αρχές για Ελεύθερη Σύνδεση, λαμβάνοντας υπ' όψιν τις διαπραγματεύσεις με την κάθε μία περιοχή ξεχωριστά. Ο λαός των Νήσων Μάρσαλ ενέκρινε ένα Σύνταγμα στις 21 Δεκεμβρίου 1978 και του Παλάου στις 9 Ιουλίου 1979. Την 1^η Οκτωβρίου 1982, τα Ομόσπονδα Κράτη της Μικρονησίας υπέγραψαν Σύμφωνο Ελεύθερης Σύνδεσης με τις ΗΠΑ, που εξέφραζε τις Αρχές του Hilo. Στις 25 Ιουνίου 1983, οι Νήσοι Μάρσαλ υπέγραψαν ένα παρόμοιο Σύμφωνο. Κατά τις προβλέψεις των Συμφώνων Ελεύθερης Σύνδεσης, που προσδιορίζουν τις σχέσεις ανάμεσα σε τρία κυρίαρχα κράτη -τα Ομόσπονδα Κράτη της Μικρονησίας (1986), τη Δημοκρατία των Νήσων Μάρσαλ (1986) και το Παλάου (1994)- και τις ΗΠΑ, οι τελευταίες έχουν αναλάβει την ευθύνη της άμυνας, ενώ, επίσης, παρέχουν επιχορηγήσεις, καθώς και πρόσβαση στις κοινωνικές υπηρεσίες των ΗΠΑ για τους πολίτες των κρατών αυτών. Τα εν λόγω Σύμφωνα επικυρώθηκαν από το αμερικανικό Κογκρέσο στις 14 Ιανουαρίου 1986, US Public Law 99-239, 99 Stat (1986), 1770. *Ibid.* Igarashi, M., 2002, 200-201. Το Συμβούλιο Κηδεμονίας επικρότησε τις εξελίξεις: «*οι λαοί των Βορείων Μαριανών Νήσων, των Νήσων Μάρσαλ, των Ομόσπονδων Κρατών της Μικρονησίας και του Παλάου εξέφρασαν ελεύθερα το δικαίωμά τους στην αυτοδιάθεση σε δημοψηφίσματα υπό την εποπτεία των αποστολών του Συμβουλίου Κηδεμονίας [...] η κυβέρνηση των ΗΠΑ, ως η διοικούσα εξουσία, έχει εκπληρώσει ικανοποιητικά τις υποχρεώσεις της σύμφωνα με τους όρους της Συμφωνίας Κηδεμονίας*», βλ. T/PV1621, 32. Το ΣΑ προσδιόρισε στην Απόφαση 683 της 22^{ης} Δεκεμβρίου 1990 ότι «*η εφαρμογή της Συμφωνίας Κηδεμονίας εν σχέσει προς τις οντότητες αυτές τερματίστηκε*».

⁸⁹⁹ Επισημαίνεται ότι, κατά μία άποψη, και το καθεστώς του Γκουάμ, που περιλαμβάνεται στον τρέχοντα κατάλογο των ΗΕ με τις μη-αυτοδιοικούμενες περιοχές υπό τη διοίκηση των ΗΠΑ, έχει πλησιάσει μερικώς αυτό της ελεύθερης σύνδεσης. Σε δημοψήφισμα που πραγματοποιήθηκε το 1982, το 73% των κατοίκων του Γκουάμ επέλεξαν να ακολουθήσουν το καθεστώς της Κοινοπολιτείας. Ακολούθως, η Επιτροπή του Γκουάμ για την Αυτοδιάθεση ολοκλήρωσε το Μάιο του 1986 ένα σχέδιο Κοινοπολιτειακής Πράξης, οι βασικές προβλέψεις της οποίας, περί μεγαλύτερου βαθμού εσωτερικής αυτοδιοίκησης για το Γκουάμ και αναγνώρισης του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση των αυτοχθόνων Chamorro, έγιναν αποδεκτές με δημοψήφισμα το 1987: A/AC.109/1192, §19-§37. Η Επιτροπή του Γκουάμ για την Αυτοδιάθεση διαπραγματευόταν από το 1989 έως το 1997 με την αμερικανική Κυβέρνηση με στόχο την εφαρμογή της Πράξης, όμως, δεν κατέληξαν σε συμφωνία: A/AC.109/2000/6, §19-§22; A/AC.109/2018, §74-§83. Η μη-αναγνώριση από την Πράξη της αρμοδιότητας της ολομέλειας του αμερικανικού Κογκρέσου επί των υποθέσεων του Γκουάμ φαίνεται ότι αποτέλεσε σοβαρό εμπόδιο: A/AC.109/2002/8, §13. Ως εκ τούτου, το Γκουάμ παραμένει ένα οργανωμένο, μη-ενσωματωμένο έδαφος των ΗΠΑ. Βλ. GA Res A/RES/66 (1), 14 December 1946· A/RES/68/95 [A-B], 11 December 2013 και A/AC.109/2014/14, 11 March 2014.

⁹⁰⁰ SC Res S/RES/703, 9 August 1991; GA Res A/RES/46/2, 17 September 1991.

⁹⁰¹ SC Res S/RES/704, 9 August 1991; GA Res A/RES/46/3, 17 September 1991.

⁹⁰² SC Res S/RES/963, 29 November 1994; GA Res A/RES/49/63, 15 December 1994.

⁹⁰³ Στην περίπτωση των Νήσων Κουκ, η σύνδεση επελέγη με ένα είδος εκλογής υπό την επίβλεψη των ΗΕ. Βλ. GA Res A/RES/2005 (XIX), 18 February 1965 και A/5962, 20 August 1965. Οι όροι της σύνδεσης εμπεριέχονται στην τροποποιημένη Συνταγματική Πράξη των Νήσων Κουκ του 1964: Act No 63 of 1964; Act No 2 of 1965. Τα νησιά έχουν πλήρη εσωτερική αυτοδιοίκηση: Act No 69 of 1964, s. 3. Παρόλο που αρχηγός κράτους των νησιών είναι η βασίλισσα Ελισάβετ Β' στο όνομα της Νέας Ζηλανδίας και συνεπώς η εκτελεστική εξουσία έχει ανατεθεί σε εκείνη, στην πραγματικότητα η εξουσία αυτή ασκείται με την καθοδήγηση ενός τοπικού εκτελεστικού συμβουλίου. Βλ. Constitution, s 2, 4, 7, 12. Η Νέα Ζηλανδία διατηρεί την ευθύνη για τις εξωτερικές υποθέσεις και την άμυνα των Νήσων Κουκ, όμως, οι εξουσίες αυτές είναι αντικείμενο διαπραγματεύσεως μεταξύ του πρωθυπουργού της Νέας Ζηλανδίας και του ομολόγου του των Νήσων Κουκ. Η νομοθεσία του κοινοβουλίου της Νέας Ζηλανδίας δεν αποτελεί τμήμα της νομοθεσίας των νησιών, εκτός και αν κάτι τέτοιο ζητηθεί από την κυβέρνηση των τελευταίων. *Ibid.* s 46. Το νομοθετικό συμβούλιο έχει την εξουσία να τροποποιήσει το οικείο Σύνταγμα δυνάμει συγκεκριμένων ειδικότερων διατάξεων, διαδικασία η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει ακόμα και στην πλήρη ανεξαρτητοποίηση των νησιών. *Ibid.* s 41. Η ΓΣ των ΗΕ ενέκρινε τις παραπάνω ρυθμίσεις που δίνουν στους κατοίκους των νησιών «*τον έλεγχο των εσωτερικών τους υποθέσεων και του μέλλοντός τους*», υπογραμμίζοντας ότι «*από τη στιγμή που τα Νησιά Κουκ πέτυχαν πλήρη εσωτερική αυτοδιοίκηση, η διαβίβαση πληροφοριών σε σχέση με τα Νησιά Κουκ υπό το Άρθρο 73 (ε) του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών δεν είναι πλέον απαραίτητη*» και τονίζοντας, παράλληλα, «*την ευθύνη των ΗΕ δυνάμει του Ψηφίσματος 1514(XV) της ΓΣ, να υποστηρίξουν το λαό των Νήσων Κουκ στην ενδεχόμενη επίτευξη πλήρους ανεξαρτησίας, εφόσον το επιθυμούν, σε μελλοντική ημερομηνία*». Βλ. GA Res A/RES/2064 (XX), 16 December 1965, §5-§6. Έκτοτε, οι σχέσεις ανάμεσα στη Νέα Ζηλανδία και τα Νησιά Κουκ εξελίχθηκαν πάρα

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

και δε θεωρούνται κράτη κατά το διεθνές δίκαιο -αν και έχουν αναπτύξει σταδιακά ισχυρή διεθνή νομική προσωπικότητα.

3.6.1 Η Κοινοπολιτεία του Πουέρτο Ρίκο

Το πρώτο επίσημο παράδειγμα ελεύθερης σύνδεσης ήταν το Πουέρτο Ρίκο το 1952, όπου το καθεστώς της Κοινοπολιτείας χορηγήθηκε με πράξη του αμερικανικού Κογκρέσου και εγκρίθηκε με δημοψήφισμα.⁹⁰⁵ Οι πολίτες του Πουέρτο Ρίκο αποκτούν αυτομάτως την αμερικανική ιθαγένεια και απολαμβάνουν ορισμένα, αν και όχι όλα, από τα προνόμια που παρέχονται από το Σύνταγμα των ΗΠΑ. Οι πράξεις του αμερικανικού Κογκρέσου εφαρμόζονται στο Πουέρτο Ρίκο, εκτός κι εάν είναι για κάποιο λόγο τοπικά ανεφάρμοστες. Η τοπική κυβέρνηση έχει σημαντική, αλλά με κανένα τρόπο απόλυτη, εσωτερική αυτονομία, ενώ έχει μόνο υποτυπώδη διεθνή ικανότητα. Η ρύθμιση αυτή εγκρίθηκε από τα ΗΕ με το Ψήφισμα 748 (VIII) της ΓΣ της 27^{ης} Νοεμβρίου 1953 και, έτσι, οι ΗΠΑ έπαψαν να διαβιβάζουν πληροφορίες υπό το Άρθρο 73 (ε) του Χάρτη του ΟΗΕ.

Δεν μπορούμε να πούμε ότι το Πουέρτο Ρίκο συνιστά ένα ικανοποιητικό μοντέλο συνδεδεμένου κράτους, εξ' αίτιας της ελάχιστης συμμετοχής στις διεθνείς υποθέσεις και της περιορισμένης εσωτερικής αυτονομίας του, ιδίως σε νομοθετικά και δικαστικά ζητήματα. Έτσι, ακολούθησαν και άλλα δημοψηφίσματα -το 1967, το 1993 και το 1998-, τα οποία επισφράγισαν

πολύ, με αποκορύφωμα μία Κοινή Πρωθυπουργική Δήλωση της 11^{ης} Ιουνίου 2001, σύμφωνα με την οποία: «1. Στη διεξαγωγή της εξωτερικής τους πολιτικής, τα Νησιά Κουκ αλληλεπιδρούν με τη διεθνή κοινότητα ως κυρίαρχο και ανεξάρτητο κράτος. Η ευθύνη στο διεθνές δίκαιο επαφίεται στα Νησιά Κουκ εν σχέσει προς τις πράξεις τους και την άσκηση των διεθνών τους δικαιωμάτων και την εκπλήρωση των διεθνών τους υποχρεώσεων. 2. Όποια πράξη αναληφθεί από τη Νέα Ζηλανδία σε σχέση με τις συνταγματικές της υποχρεώσεις για τις εξωτερικές υποθέσεις των Νήσων Κουκ, θα πρέπει να αναληφθεί από την εξουσιοδοτημένη αρχή δρώντας ως ενδιάμεσος ή διαμεσολαβητής κατόπιν συγκεκριμένου αιτήματος των Νήσων Κουκ. Το τμήμα 5 της Συνταγματικής Πράξης των Νήσων Κουκ του 1964 καταγράφει μία ευθύνη υποβοήθησης των Νήσων Κουκ και όχι έναν όρο στην κρατική υπόσταση των Νήσων Κουκ». Ως αποτέλεσμα της εξέλιξης αυτής, τα όργανα των Νήσων Κουκ απολαμβάνουν κρατικής ετεροδικίας στα δικαστήρια της Νέας Ζηλανδίας. Crawford, J., 2006, *op. cit.*, *supra note* 120, 630 και Cook Islands: Constitutional Status and International Personality: http://www.mfai.gov.ck/attachments/068_WELLINGTON-1129712-v1-CookIslands%20%20Constitutional%20Status%20and%20International%20Personality%20%20informationpaper.pdf. Βλ., επίσης, Cook Islands Constitution [with amendments incorporated], reprinted as on 21st December, 2004: <http://www.parliament.gov.ck/Constitution.pdf>. Σημειώνεται, ακόμα, ότι τα Νησιά Κουκ διατηρούν διπλωματικές σχέσεις με τρίτα κράτη, ενώ συμμετέχουν με την ιδιότητα του μέλους σε αρκετούς διεθνείς οργανισμούς, π.χ. στον WHO (1984), τον FAO (1985), τον ICAO (1986) και την UNESCO (1989). Επιπλέον, σε μία Διακήρυξη της 10^{ης} Νοεμβρίου 1988, η Νέα Ζηλανδία δήλωσε ότι η μελλοντική συμμετοχή της σε διεθνείς συμφωνίες δε θα επεκτείνεται πλέον στα Νησιά Κουκ ούτε στο Νιούε. Συνεπώς -και υπό το φως της εισδοχής τους στις ειδικευμένες οργανώσεις των ΗΕ άνευ περιορισμών-, η Γραμματεία των ΗΕ αναγνώρισε την πλήρη ικανότητα σύναψης συνθηκών των Νήσων Κουκ το 1992 και του Νιούε το 1994. Βλ. *Repertory of Practice of United Nations Organs*, Supplement No 8, Volume VI, Article 102, II. Analytical Summary of Practice, A.1.a, §11.

⁹⁰⁴ Niue Constitution Act 1974, New Zealand Statutes 1974/2, 1068. Η ΓΣ, με το Ψήφισμα A/RES/3155 (XXVIII) της 14^{ης} Δεκεμβρίου 1973, ενέκρινε μία προταθείσα «πράξη αυτοδιάθεσης» και όρισε μία ειδική αποστολή για να την παρακολουθεί. Εν συνεχεία, με το Ψήφισμα A/RES/3285 (XXIX) της 13^{ης} Δεκεμβρίου 1974, που υιοθετήθηκε χωρίς ψήφο, η ΓΣ αναγνώρισε ότι το Νιούε πέτυχε την αυτοδιοίκησή του σε ελεύθερη σύνδεση με τη Νέα Ζηλανδία και ενέκρινε την παύση της διαβίβασης πληροφοριών υπό το Άρθρο 73 (ε) του Χάρτη του ΟΗΕ. Σημειώνεται ότι το Νιούε είναι μέλος της UNESCO (1993) και του WHO (1994), αναπτύσσει διπλωματικές σχέσεις και δύναται να συνάπτει διεθνείς συνθήκες.

⁹⁰⁵ Igarashi, M., 2002, *op. cit.*, *supra note* 898, 44-62.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

το καθεστώς της Κοινοπολιτείας, έναντι της ενσωμάτωσης στις ΗΠΑ ή της ανεξαρτησίας. Ωστόσο, η Επιτροπή των 24, που ήδη από το 1972 είχε επαναφέρει το Πουέρτο Ρίκο στον κατάλογο των περιοχών που αποτελούν αντικείμενο εξέτασής της και, μάλιστα, προέβη και σε διακήρυξη του «*αναφαίρετον δικαίωματος του λαού του Πουέρτο Ρίκο στην αυτοδιάθεση*» στις 30 Αυγούστου 1973, επανέλαβε το 2000 την ανησυχία της ότι, παρά τις διάφορες πρωτοβουλίες, η διαδικασία της αποαποικιοποίησης στο Πουέρτο Ρίκο πρέπει ακόμη να τεθεί σε κίνηση.⁹⁰⁶

Η περίπτωση της Κοινοπολιτείας του Πουέρτο Ρίκο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, λόγω της μεγάλης κινητικότητας γύρω από τον αναπροσδιορισμό του τελικού πολιτικού καθεστώτος του νησιού και της σχέσης του με τις ΗΠΑ. Αυτή τη στιγμή, το Πουέρτο Ρίκο θεωρείται μη ενσωματωμένο έδαφος της αμερικανικής επικράτειας, χωρίς να αποτελεί μέρος του ομοσπονδιακού κράτους. Η ιθαγένεια των ΗΠΑ χορηγείται στα άτομα που γεννιούνται στο Πουέρτο Ρίκο, χωρίς όμως να συνοδεύεται και από το δικαίωμα ψήφου στις αμερικανικές προεδρικές εκλογές ή τις εκλογές για το Κογκρέσο, εκτός και αν τα άτομα αυτά διαμένουν στο αμερικανικό ηπειρωτικό έδαφος. Επιπλέον, το Ανώτατο Δικαστήριο του Πουέρτο Ρίκο έχει αναγνωρίσει την ύπαρξη της πορτορικανής υπηκοότητας, η οποία πιστοποιείται από το Υπουργείο Εξωτερικών του Πουέρτο Ρίκο. Σύμφωνα με τις ισχύουσες ρυθμίσεις της Κοινοπολιτείας, η εξουσία στους τομείς της άμυνας, των εξωτερικών σχέσεων, του εξωτερικού εμπορίου, όπως και σε νομισματικά και άλλα ζητήματα ανήκει στις ΗΠΑ, ενώ το Πουέρτο Ρίκο διατηρεί αυτονομία σε φορολογικά ζητήματα, καθώς και στις περισσότερες υποθέσεις τοπικού ενδιαφέροντος. Οι διχογνωμίες γύρω από το τελικό πολιτικό καθεστώς του Πουέρτο Ρίκο έχουν οδηγήσει, όπως ειπώθηκε, στη διεξαγωγή τριών δημοψηφισμάτων -το 1967, το 1993, το 1998-, το αποτέλεσμα των οποίων ήταν η συνέχιση του υφισταμένου καθεστώτος.

Στις 6 Νοεμβρίου 2012, την ίδια ημέρα με τις αμερικανικές προεδρικές εκλογές, έλαβε χώρα ένα ακόμη μη-δεσμευτικό δημοψήφισμα για το πολιτικό καθεστώς του νησιού.⁹⁰⁷ Το ερώτημα στο οποίο κλήθηκαν να απαντήσουν οι κάτοικοι του Πουέρτο Ρίκο ήταν το εξής: πρώτον, εάν συμφωνούν με τη διατήρηση του υφισταμένου εδαφικού καθεστώτος και, δεύτερον, ποιά από τις ακόλουθες εναλλακτικές λύσεις για το τρέχον καθεστώς προτιμούν α) την κρατική

⁹⁰⁶ Committee of Twenty-Four Resolution A/AC.109/2000/24, 12 July 2000. Γενικά, βλ. Lawson, G. and Sloane, R.D., "The Constitutionality of Decolonization by Associated Statehood: Puerto Rico's Legal Status Reconsidered", 50: 4 *Boston College Law Review* (2009), 1123-1193.

⁹⁰⁷ Σύμφωνα με τις σχετικές Εκθέσεις της Επιτροπής των 24 που ανακίνησε το ζήτημα του προσδιορισμού του πολιτικού καθεστώτος του Πουέρτο Ρίκο, τρία είναι τα καίρια ζητήματα που έχουν ανακύψει τα τελευταία χρόνια ως αποτέλεσμα της σχέσης αυτού με τις ΗΠΑ: α) η στρατιωτική παρουσία των ΗΠΑ στο Πουέρτο Ρίκο και ιδίως στη νήσο Vieques, β) η φυλάκιση στις ΗΠΑ Πορτορικανών που τάσσονται υπέρ της ανεξαρτησίας με τις κατηγορίες της στασιαστικής συνομοσίας και της κατοχής όπλων και γ) η επιβολή της θανατικής ποινής σε Πορτορικανούς που καταδικάστηκαν με ομοσπονδιακές κατηγορίες. Αναλυτικά για τις πρόσφατες πολιτικές, στρατιωτικές και οικονομικές εξελίξεις στην περιοχή, καθώς και για το πλαίσιο που περιβάλλει το τελευταίο δημοψήφισμα, βλ. Special Committee on the Situation with regard to the Implementation of the Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples, Report prepared by the Rapporteur of the Special Committee, Bashar Ja'afari (Syrian Arab Republic), A/AC.109/2012/L.13, 19 March 2012; A/AC.109/2013/L.13, 19 March 2013; A/AC.109/2014/L.13, 20 March 2014; A/AC.109/2015/L.13, 20 March 2015.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

υπόσταση -δηλαδή ως πολιτεία των ΗΠΑ-, β) την ανεξαρτησία ή γ) την ελεύθερη σύνδεση με τις ΗΠΑ -που θα του προσέδιδε διευρυμένη αυτονομία. Στο πρώτο ερώτημα, το 53,97% των ψηφοφόρων απάντησε «όχι», επιθυμώντας την αλλαγή του πολιτικού καθεστώτος με τις ΗΠΑ. Εξ' όσων επέλεξαν να απαντήσουν και στο δεύτερο ερώτημα, το 61,16% (834.191) επέλεξε την κρατική υπόσταση ως πολιτεία των ΗΠΑ, το 33,34% (454.768) υποστήριξε την ελεύθερη κυρίαρχη σύνδεση με τις ΗΠΑ, ενώ μόλις το 5,49% (74.895) ψήφισε υπέρ της ανεξαρτησίας. Το ποσοστό συμμετοχής στο δημοψήφισμα έφτασε το 78,19%.⁹⁰⁸ Έτσι, το Πουέρτο Ρίκο έκανε το πρώτο βήμα για να γίνει η 51^η πολιτεία των ΗΠΑ. Σε κάθε περίπτωση, προκειμένου να καταστεί ομοσπονδιακή πολιτεία το Πουέρτο Ρίκο, απαιτείται η έγκριση του Κογκρέσου των ΗΠΑ.⁹⁰⁹

Η έννοια των συνδεδεμένων κρατών στο διεθνές δίκαιο ήρθε για να αγκαλιάσει ένα ευρύ φάσμα πολιτικών ρυθμίσεων μεταξύ δύο οντοτήτων με χαρακτηριστικό, αφ' ενός, το σημαντικό βαθμό υποταγής του συνδεδεμένου κράτους και εκχώρησης αρμοδιοτήτων -ιδίως στους τομείς της εξωτερικής πολιτικής και της άμυνας- στο κράτος με το οποίο συνδέεται και, αφ' ετέρου, την ταυτόχρονη διατήρηση της κρατικής υπόστασης εκάστου μέρους.⁹¹⁰ Μπορεί να λειτουργήσει είτε ως μεταβατικό καθεστώς, προετοιμάζοντας το έδαφος για την ανεξαρτησία ή την ενδεχόμενη ενσωμάτωση σε άλλο κράτος, είτε να αποτελέσει μία σταθερή μορφή αυτοδιοίκησης σε μακροχρόνια βάση, ιδίως για τις πολύ μικρές σε μέγεθος περιοχές.

Όπως καταδείχθηκε, τα διάφορα καθεστώτα σύνδεσης εμφανίζουν μεταξύ τους σημαντικές διαφορές. Εντοπίζονται, ωστόσο, τα εξής κοινά σημεία: πρώτον, η συμφωνία σύνδεσης γίνεται ελεύθερα αποδεκτή από τους κατοίκους της περιοχής· δεύτερον, οι όροι της σύνδεσης διατυπώνονται με σαφήνεια, κατά τρόπο δεσμευτικό για τα μέρη· τρίτον, η συνδεδεμένη περιοχή έχει ουσιαστικές εξουσίες εσωτερικής αυτοδιοίκησης· τέταρτον, οι αρμοδιότητες που διαφυλάσσονται για το «μητροπολιτικό» κράτος δεν περιλαμβάνουν ουσιαστική διακριτική ευχέρεια παρέμβασης στις αποκλειστικές ή εσωτερικές υποθέσεις του συνδεδεμένου κράτους· πέμπτον, προβλέπεται διαδικασία τερματισμού της σύνδεσης, η οποία

⁹⁰⁸ Για τα επίσημα αποτελέσματα του δημοψηφίσματος που διενεργήθηκε στο Πουέρτο Ρίκο το 2012, βλ. http://64.185.222.182/REYDI_Escrutinio12/index.html#es/default/CONDICION_POLITICA_TERRITORIAL_AC_TUAL_ISLA.xml και, επιπροσθέτως, αναλυτικά για την κατανομή των ψήφων, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://64.185.222.182/REYDI_Escrutinio12/index.html#es/default/OPCIONES_NO_TERRITORIALES_ISLA.xml. Βλ. και Kasperowicz, P., "Congress Expected to Ignore Puerto Rico's Vote for Statehood", *The Hill*, 08/11/2012: <http://thehill.com/blogs/floor-action/house/266799-congress-expected-to-ignore-puerto-ricos-statehood-vote>.

⁹⁰⁹ Στις 10 Απριλίου 2013, ο Λευκός Οίκος ανακοίνωσε την επιδίωξή του να δαπανηθεί το ποσό των \$2.500.000 για να διενεργηθεί νέο δημοψήφισμα για το πολιτικό καθεστώς του Πουέρτο Ρίκο, χρηματοδοτούμενο για πρώτη φορά από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση των ΗΠΑ. Το ανωτέρω ποσό εγκρίθηκε τον Ιανουάριο του 2014 από το αμερικανικό Κογκρέσο και υπεγράφη στις 17 του ίδιου μήνα από τον Πρόεδρο των ΗΠΑ Barack Obama, χωρίς να έχουν τεθεί χρονικοί περιορισμοί, ούτε σαφές χρονοδιάγραμμα για τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος. Βλ. σχετικά Public Law 113-76, 113th US Congress, 17 January 2014, 128 Stat. 5-643, διατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-113publ76/pdf/PLAW-113publ76.pdf>, καθώς επίσης και H.R.727 – Puerto Rico Statehood Admission Process Act (Introduced 2 April 2015), 114th Congress, στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του Κογκρέσου των ΗΠΑ: <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/house-bill/727/text>.

⁹¹⁰ Igarashi, M., 2002, *op. cit.*, *supra note* 898, 5-6.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

είναι διαθέσιμη και στα δύο μέρη και αποτελεί έκφραση του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση του λαού του συνδεδεμένου κράτους. Στη βάση των ανωτέρω, γίνεται αντιληπτό ότι τα συνδεδεμένα κράτη διαθέτουν σημαντική νομική προσωπικότητα.

3.7 Προτεκτοράτα και προστατευόμενα κράτη

Σκόπελο στο δίκαιο και την πρακτική του εδαφικού καθεστώτος έχουν αποτελέσει διαχρονικά οι διάφορες μορφές εξαρτημένων οντοτήτων, πολλές εκ των οποίων δε θεωρούνται κράτη με την κλασική έννοια των κριτηρίων του Μοντεβίδεο, ενώ άλλες φαίνεται να διαθέτουν διακριτή νομική προσωπικότητα. Η προστασία ενός κράτους από ένα άλλο αποτελεί ένα από τα παλαιότερα χαρακτηριστικά των διεθνών σχέσεων. Ο Grotius εντόπιζε μία «άνιση συμμαχία» σε ένα κράτος με δικαιώματα «προστασίας και άμυνας» επί ενός άλλου, με ταυτόχρονη διατήρηση της κυριαρχίας του δεύτερου.⁹¹¹ Η ευέλικτη αυτή ερμηνεία της κυριαρχίας και η ύπαρξη τέτοιου είδους εξαρτημένων οντοτήτων φάνταζε περιέργη και αναχρονιστική στους συγγραφείς του 19^{ου} αιώνα.⁹¹² Ένα νομικό πάζλ, ικανό να αναδείξει την αντίθεση με τα πλήρως κυρίαρχα κράτη.

Σύμφωνα με το δικαστή Anzilotti: «*Η σύλληψη της ανεξαρτησίας θεωρούμενης ως το φυσικό χαρακτηριστικό των κρατών ως υποκειμένων του διεθνούς δικαίου δεν μπορεί να οριστεί καλύτερα απ' ότι συγκρινόμενη με την εξαιρετική και, σε κάποιο βαθμό, αφύσικη κατηγορία των κρατών γνωστών ως 'εξαρτώμενα κράτη'. Αυτά είναι κράτη που υπόκεινται στην εξουσία ενός ή περισσότερων άλλων κρατών. Η ιδέα της εξάρτησης, επομένως, συνεπάγεται απαραιτήτως μία σχέση ανάμεσα σε ένα ανώτερο κράτος (επικυρίαρχο, προστάτη κλπ.) και ένα κατώτερο ή υποκείμενο κράτος (υποτελής, προστατευόμενο κλπ.)· τη σχέση ανάμεσα στο κράτος το οποίο δύναται νομίμως να επιβάλλει τη βούλησή του και το κράτος το οποίο είναι νομικά υποχρεωμένο να υποταχτεί στη βούληση αυτή. Εκεί όπου δεν υπάρχει τέτοια σχέση ανωτερότητας και υποταγής, είναι αδύνατο να μιλήσει κανείς για σχέση εξάρτησης κατά την έννοια του διεθνούς δικαίου».*⁹¹³

Η ποικιλομορφία των εξαρτώμενων καθεστώτων στην πράξη είναι εκπληκτική και οι διαφορές μπορεί να κυμαίνονται από τη σχεδόν-ανεξαρτησία μέχρι την κατ' ουσίαν απορρόφηση από ένα άλλο κράτος. Ως αποτέλεσμα, η ορολογία των διαφόρων κατηγοριών εξαρτώμενων οντοτήτων ποικίλλει σημαντικά, δημιουργώντας αρκετές φορές σύγχυση ως προς το αντίστοιχο καθεστώς. Στις σύγχρονες κατηγορίες της μοιρασμένης κυβερνητικής ικανότητας

⁹¹¹ Grotius, H., 1646, *op. cit.*, *supra note* 17, Vol I, ch. III, §XXI-§XXIII· Vattel, E., 1758, *op. cit.*, *supra note* 23, Vol I, 192, §5-§8· λιγότερο κατηγορηματικός υπήρξε ο Pufendorf, S. von, 1672, *op. cit.*, *supra note* 19, Bk VIII, ch. 9, §906.

⁹¹² Ο Oppenheim αναφερόταν στην ύπαρξή τους ως «*ανωμαλία*», όρο τον οποίο άλλαξε μόνο πολύ αργότερα: «*Αυτά τα μερικώς ανεξάρτητα κράτη είναι διεθνή πρόσωπα και υποκείμενα του διεθνούς δικαίου, παρόλο που η έκταση στην οποία είναι τέτοια αποτελεί ζήτημα που εξαρτάται από τις συνθήκες των ειδικότερων περιπτώσεων*». Βλ. Oppenheim, L.F.L., *International Law*, 9th edn, Vol I, 1992, 123-124.

⁹¹³ PCIJ, *Customs Régime between Germany and Austria*, Advisory Opinion, Individual Opinion by M. Anzilotti, 5 September 1931, Ser. A/B, No 41, 57.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

περιλαμβάνονται: τα συνδεδεμένα κράτη, η διεθνής διοίκηση εδαφών και ορισμένες ειδικές διευθετήσεις που συμπεριλαμβάνουν ομάδες κρατών ή διεθνείς οργανισμούς, καθώς και τα λεγόμενα «προτεκτοράτα» και τα «προστατευόμενα κράτη» -όροι οι οποίοι τείνουν να εκλείψουν πλέον σήμερα. Η νομική φύση μίας δεδομένης σχέσης δεν προσδιορίζεται από το όνομα αυτής, αλλά από την εξέταση των συστατικών κειμένων και τη διακρίβωση των ειδικότερων συνθηκών εκάστης περίπτωσης: *«Η έκταση των εξουσιών ενός κράτους-προστάτη στο έδαφος ενός προστατευόμενου κράτους εξαρτάται, πρώτον, από τις συμφωνίες ανάμεσα στο κράτος-προστάτη και το προστατευόμενο κράτος που εγκαθιδρύουν το προτεκτοράτο και, δεύτερον, από τις συνθήκες υπό τις οποίες το προτεκτοράτο έχει αναγνωριστεί από τρίτες δυνάμεις εις βάρος των οποίων υπάρχει πρόθεση να γίνει επίκληση των διατάξεων των συνθηκών αυτών. Παρά τα κοινά χαρακτηριστικά που διαθέτουν τα προτεκτοράτα στο διεθνές δίκαιο, έχουν ανεξάρτητα νομικά χαρακτηριστικά που απορρέουν από τις ειδικές συνθήκες υπό τις οποίες δημιουργήθηκαν και το στάδιο της ανάπτυξής τους»*.⁹¹⁴

Πολύ συχνά γίνεται διάκριση μεταξύ ενός προτεκτοράτου και ενός προστατευόμενου κράτους. Γενικά, πάντως, στην πρώτη περίπτωση μπορεί να υφίσταται μεν χωριστή νομική προσωπικότητα, αλλά όχι και χωριστή κρατική υπόσταση. Κάτι τέτοιο συμβαίνει στη δεύτερη περίπτωση, όπου η εμπλεκόμενη οντότητα κατά κανόνα διατηρεί το καθεστώς της ως ξεχωριστό κράτος, όμως, παραχωρεί σε ένα τρίτο κράτος εκτεταμένες λειτουργίες πιθανόν εσωτερικά και εξωτερικά. Σε κάθε περίπτωση, η σχέση ξεκινά με μία συναινετική πράξη, συνήθως με συνθήκη, μεταξύ δύο ή περισσότερων υποκειμένων του διεθνούς δικαίου, δια της οποίας η προστατευόμενη οντότητα εκχωρεί σε ένα τρίτο κράτος ή κράτη την αρμοδιότητα των εξωτερικών της σχέσεων, συνοδευόμενη πολύ συχνά και από μία σειρά δικαιωμάτων στο εσωτερικό πεδίο, χωρίς να προσαρτάται ή να ενσωματώνεται επισήμως στο έδαφος του τελευταίου. Στο σημείο αυτό, επισημαίνεται η διαφορά μεταξύ του καθεστώτος προστασίας και του λεγόμενου αποκεντρωμένου καθεστώτος (*devolution*) -ήτοι, όταν οι εδαφικές οντότητες διαχωρίζονται για πρακτικούς λόγους, ωστόσο, όμως, παραμένουν επισήμως τμήμα του εδάφους του μητροπολιτικού κράτους. Χαρακτηριστικά παραδείγματα της τελευταίας περίπτωσης συνιστούν οι υποτελείς οντότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και οι Βρετανικές Κτήσεις. Βεβαίως, πάντοτε ο τύπος της διευθέτησης που επιλέγεται και η φύση του εξεταζόμενου καθεστώτος, των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων εξαρτώνται από τις συγκεκριμένες ειδικότερες περιστάσεις και, πρωτίστως, από τους όρους της αντίστοιχης συμφωνίας.⁹¹⁵

⁹¹⁴ PCIJ, *Nationality Decrees Issued in Tunis and Morocco*, Advisory Opinion, 7 February 1923, Ser. B, No 4, 27.

⁹¹⁵ Στην περίπτωση του Μαρόκου, για παράδειγμα, η Συνθήκη της Φεζ του 1912 με τη Γαλλία έδινε στην τελευταία την εξουσία να ασκεί ορισμένα κυριαρχικά δικαιώματα για λογαριασμό του πρώτου, περιλαμβανομένου του συνόλου των εξωτερικών του σχέσεων. Παρόλα αυτά, το ΔΔ τόνισε ότι το Μαρόκο παρέμεινε κυρίαρχο κράτος. Βλ. ICJ, *Case Concerning Rights of Nationals of the United States of America in Morocco*, 27 August 1952, Judgment, ICJ Rep (1952), 188. Στην περίπτωση της υποσαχάριας Αφρικής, κατά την περίοδο της αποικιοκρατίας,

Το εύρος των εξουσιών που ανατίθενται στο κράτος-προστάτη μπορεί να ποικίλλει σημαντικά, όπως επίσης και ο τρόπος τερματισμού της συμφωνίας.⁹¹⁶ Η ανάθεση κυριαρχικών αρμοδιοτήτων με συνθήκη δεν είναι εξ' ορισμού αντίθετη με την έννοια της κρατικής υπόστασης. Η άσκηση τέτοιου είδους αρμοδιοτήτων σύμφωνα με τις ρυθμίσεις του προτεκτοράτου συμβαδίζει με την κρατική υπόσταση, εάν οι παρεκκλίσεις από την ανεξαρτησία βασίζονται στη συναίνεση των ενδιαφερομένων, δεν περιλαμβάνουν εκτεταμένες εξουσίες εσωτερικού ελέγχου και δεν αφήνουν την προστατευόμενη οντότητα χωρίς κάποιο βαθμό επιρροής στην άσκηση της εξωτερικής της πολιτικής. Κατά κανόνα, η τυπική κυριαρχία παραμένει ανέπαφη και η εν λόγω οντότητα διατηρεί την κρατική της ιδιότητα και δύναται να δρα ως κράτος στα διάφορα διεθνή *fora*, λαμβανομένων φυσικά υπ' όψιν των όρων της σχετικής συμφωνίας. Η υποχρέωση μπορεί να περιορίζεται στην απλή συμβουλευτική ιδιότητα του κράτους-προστάτη ή μπορεί να εκτείνεται σε μία μορφή ανάθεσης της -υποκείμενης σε οδηγίες- διπλωματικής αντιπροσώπευσης, όπως συμβαίνει στην περίπτωση του Λιχτενστάιν.⁹¹⁷

3.8 Καθεστώτα συγκυριαρχίας (*condominia*)

Το διεθνές δίκαιο αναγνωρίζει το καθεστώσ συγκυριαρχίας (*condominium*), το οποίο «*υφίσταται όταν δύο ή περισσότερα κράτη ασκούν από κοινού κυριαρχία επί συγκεκριμένου εδάφους*», που συχνά -αλλά όχι απαραίτητως- βρίσκεται πάνω στο κοινό σύνορο των εμπλεκόμενων μερών.⁹¹⁸ Τα *condominia* δε διαθέτουν διεθνή νομική προσωπικότητα, ενώ η εθνική νομοθεσία και η αρμοδιότητα δεν επεκτείνονται αυτομάτως στο έδαφος που τελεί υπό το ειδικό αυτό καθεστώσ: οι ειδικότεροι όροι του καθεστώτος αυτού καθορίζονται με συμφωνία και εξαρτώνται από τα πραγματικά περιστατικά της κάθε ξεχωριστής περίπτωσης.⁹¹⁹

συνήφθησαν συνθήκες προστασίας με φυλετικές οντότητες, οι οποίες προφανώς δεν ήσαν κράτη. Τέτοιου είδους ρυθμίσεις που εγκαθίδρυν «αποικιακά προτεκτοράτα» συνιστούσαν εσωτερικές αποικιακές διευθετήσεις και σε καμία περίπτωση δεν αποτελούσαν διεθνείς συνθήκες. Βλ. ICJ, *Land and Maritime Boundary between Cameroon and Nigeria (Cameroon v. Nigeria: Equatorial Nigeria intervening)*, Judgment, ICJ Rep (2002), 404-407.

⁹¹⁶ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 286-328, για εκτενή ανάλυση όλων των μορφών εξαρτημένων κρατών και οντοτήτων.

⁹¹⁷ Σύμφωνα με την ισχύουσα διευθέτηση ανάμεσα στο Λιχτενστάιν και την Ελβετία: «*Τα διπλωματικά βήματα του Πριγκιπάτου στις σχέσεις του με τα άλλα κράτη διενεργούνται από την Ελβετία μόνο από περίπτωση σε περίπτωση και καθόσον υπόκεινται σε ειδική οδηγία από την Κυβέρνηση του Πριγκιπάτου*». Note of 18 June 1973; SCOR, 29th year, sp. supp. No 2, 120. Για την ανταλλαγή σημειωμάτων της 21^{ης}/24^{ης} Οκτωβρίου 1919, βλ. 127 BFSP, 844. Το Λιχτενστάιν έχει το δικό του Υπουργείο Εξωτερικών και η εν λόγω ρύθμιση λειτουργεί ουσιαστικά σε *ad hoc* βάση. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η ρύθμιση αυτή είναι απολύτως συνεπής με την ανεξαρτησία. Σημειώνεται ότι το Λιχτενστάιν έγινε συμβαλλόμενο μέρος στο Καταστατικό του ΔΔ το 1949 και κράτος-μέλος των ΗΕ το 1990, GA Res A/RES/363 (IV), 1 December 1949· SC Res S/RES/663, 14 August 1990· A/RES/45/1, 18 September 1990.

⁹¹⁸ Oppenheim, L.F.L., Vol II, 1955, *op. cit.*, *supra* note 56, 565-567· Verzijl, J.H.W., Vol III, 1970, *op. cit.*, *supra* note 158, 429-443· Lauterpacht, H., Vol 1, 1970, *op. cit.*, *supra* note 424, “Divisibility of territorial Sovereignty: Condominium”, 370-372· Samuels, J.H., “Condominium Arrangements in International Practice: Reviving an Abandoned Concept of Boundary Dispute Resolution”, 29: 4 *Michigan JIL* (2008), 727-776. Π.χ. η Μ. Βρετανία και η Αίγυπτος ασκούσαν καθεστώσ συγκυριαρχίας στο Σουδάν από το 1898 έως το 1954. Βλ. Taha, F.A.R.A., “Some Legal Aspects of the Anglo-Egyptian Condominium over the Sudan: 1899-1954”, 76: 1 *BYIL* (2005), 337-382.

⁹¹⁹ Brownlie, I., 7th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 54, 113-114.

Δύο και μοναδικά είναι τα εναπομείναντα καθεστώτα συγκυριαρχίας στην Ευρώπη.⁹²⁰ Το πρώτο, η Νήσος των Φασιανών βρίσκεται στις εκβολές του ποταμού Bidasoa κοντά στον Ατλαντικό Ωκεανό, μία μικροσκοπική νησίδα στα γαλλοϊσπανικά σύνορα. Η ονομασία της και ως “Île de la Conférence” οφείλεται στο γεγονός ότι πάνω στη νησίδα αυτή υπεγράφη η Συνθήκη Ειρήνης των Πυρηνάων το 1659, που σήμανε τη λήξη της γαλλοϊσπανικής αναμέτρησης στο πλαίσιο του τριακονταετούς πολέμου, θεσπίζοντας ως φυσικό σύνορο μεταξύ των δύο κρατών την ομώνυμη οροσειρά και, ταυτόχρονα, θεσπίζοντας ένα ιδιαίτερο καθεστώς συγκυριαρχίας στη Νήσο των Φασιανών. Το συγκεκριμένο, δεν πρόκειται μόνο για το παλαιότερο *condominium* που αναβιώνει στις μέρες μας, αλλά είναι και το μοναδικό όπου η κυριαρχία δε μοιράζεται ταυτόχρονα, αλλά εναλλάξ, ανάμεσα στη Γαλλία και την Ισπανία ανά έξι μήνες. Έτσι, από την υπογραφή της Συνθήκης το νησί έχει αλλάξει χέρια πάνω από 700 φορές.⁹²¹

Το δεύτερο ευρωπαϊκό *condominium* εκτείνεται σε ένα τμήμα του ποταμού Mosel, στο ύψος της πόλης Schengen του Λουξεμβούργου. Το 1985 υπεγράφη η Συνθήκη του Schengen περί της κατάργησης των διασυνοριακών ελέγχων πάνω στο ποταμόπλοιο Marie-Astrid που ήταν αγκυροβολημένο κοντά στο τριεθνές Λουξεμβούργου, Γερμανίας και Γαλλίας στον Mosel, τοποθεσία συμβολικού χαρακτήρα, όπως μπορεί να γίνει εύκολα αντιληπτό, καθώς στο σημείο εκείνο τέμνονται οι συνοριακές γραμμές τριών χωρών. Συγκεκριμένα, νότια του τριεθνούς η συνοριακή γραμμή μεταξύ Γαλλίας και Λουξεμβούργου εκτείνεται στο μέσο του ποταμού. Βόρεια του τριεθνούς, όμως, το σύνορο δεν έχει πια τη συνηθισμένη μορφή γραμμής, αλλά ζώνης συγκυριαρχίας μεταξύ Γερμανίας και Λουξεμβούργου, κατά μήκος του συνόλου σχεδόν των συνόρων των δύο αυτών χωρών, καλύπτοντας την επιφάνεια των τριών ποταμών που σχηματίζουν το κοινό σύνορο των δύο κρατών: του Mosel, του Sauer και του Our. Σε αντίθεση με τη Νήσο των Φασιανών, δεν υπάρχουν περιορισμοί στη δημόσια πρόσβαση σε αυτό το *condominium*, το οποίο περιλαμβάνει δεκαπέντε περίπου νησίδες. Το καθεστώς αυτό χρονολογείται από το Συνέδριο της Βιέννης του 1815. Μάλιστα, όταν η ναζιστική Γερμανία θέλησε να καταργήσει τη συγκυριαρχία, το Λουξεμβούργο αντέταξε ως επιχείρημα ότι απαιτούνταν η σύμφωνη γνώμη όλων των δυνάμεων που συμμετείχαν στο Συνέδριο της Βιέννης. Η κοινή κυριαρχία επί ενός ποταμού δεν είναι άμοιρη προβλημάτων. Έτσι, η Γερμανία και το Λουξεμβούργο χρειάστηκαν μία νέα Συνθήκη το 1984 για την επέκταση της

⁹²⁰ Στην Ευρώπη, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ακόμα και την περίπτωση της λίμνης Constance, καθώς καμία διεθνής συνθήκη δεν ορίζει πώς διαμοιράζεται στις τρεις χώρες που την περιβάλλουν -την Αυστρία, τη Γερμανία και την Ελβετία. Η Αυστρία θεωρεί την αλπική λίμνη ως ένα *de facto condominium*. Αντιθέτως, η Ελβετία υποστηρίζει ότι υπάρχουν σύνορα και διατρέχουν το μέσο της λίμνης, ενώ η Γερμανία δεν έχει ξεκάθαρη θέση. Τα νομικά ζητήματα που σχετίζονται με τις θαλάσσιες μεταφορές και την αλιεία ρυθμίζονται σε χωριστές συνθήκες.

⁹²¹ Jacobs, F., “The World’s Most Exclusive Condominium”, *The New York Times*, 23/01/2012: <http://opinionator.blogs.nytimes.com/2012/01/23/the-worlds-most-exclusive-condominium/>.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

συγκυριαρχίας και στις γέφυρες του ποταμού. Ωστόσο, σε συνέχεια της Συνθήκης, νέα ερωτήματα ανακύπτουν, όπως ποιός έχει δικαιοδοσία σε περίπτωση διάπραξης εγκλήματος σε μία γέφυρα. Σαφής απάντηση δεν υπάρχει, οι προκύπτουσες νομικές διαφορές διευθετούνται με *ad hoc* ρυθμίσεις.⁹²²

Εκτός Ευρώπης, το καθεστώς συγκυριαρχίας απαντάται σήμερα και στη Λατινική Αμερική. Ειδικότερα, η Βραζιλία και η Παραγουάη μοιράζονται την κυριαρχία σε τμήμα του ποταμού Paraná. Ακόμη, ο Κόλπος του Fonseca -όχι, όμως, και τα νησιά που περιλαμβάνει-, πέραν της αιγιαλίτιδας ζώνης των 3 μιλίων από τις ακτές των παράκτιων κρατών, συνιστά ένα *tridominium* ανάμεσα στα παράκτια κράτη Νικαράγουα, Ονδούρα και Ελ Σαλβαδόρ. Η δεύτερη περίπτωση είναι εξαιρετικής σημασίας, δεδομένου ότι το καθεστώς της συγκυριαρχίας ορίστηκε με απόφαση του Κεντροαμερικανικού Δικαστηρίου Δικαιοσύνης το 1917⁹²³ και επιβεβαιώθηκε από το ΔΔ το 1992.⁹²⁴ Το σκεπτικό του ΔΔ βασίστηκε στην προγενέστερη απόφαση του 1917, στον ιστορικό χαρακτήρα του κόλπου, καθώς και στη συνεπή διεκδίκησή του από τα τρία κράτη, χωρίς ενστάσεις από τρίτα μέρη. Είναι γεγονός, πάντως, ότι το καθεστώς συγκυριαρχίας συναντάται σπάνια στην ιστορία και ακόμα σπανιότερα στη σύγχρονη πρακτική των κρατών, δεδομένων των πρακτικών και νομικών δυσκολιών που συνεπάγεται η εφαρμογή του.

3.9 Εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα και αυτοδιάθεση των λαών

Το ερώτημα του εάν τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα συνιστούν ή όχι υποκείμενα του διεθνούς δικαίου και, εάν ναι, σε ποίο βαθμό, βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την ανάπτυξη του δικαίου αναφορικά με τις μη-αυτοδιοικούμενες περιοχές και την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών. Ένα τέτοιο κίνημα προϋποθέτει λαό που ζει σε ορισμένη γεωγραφική περιοχή με αμφισβητούμενα όρια -συνήθως ελεγχόμενη πολιτικά, οικονομικά και στρατιωτικά από την εξουσία άλλου κράτους- και επιδιώκει την απόκτηση σταθερών εδαφικών ορίων, την οργάνωση σε νομική προσωπικότητα, την άσκηση πρωτογενούς εξουσίας και την αναγνώριση της διεθνούς κοινότητας. Σημαντική προϋπόθεση για τη δημιουργία εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος είναι η αναγνώριση από τη διεθνή κοινότητα στους φορείς του απελευθερωτικού αγώνα λειτουργικών δικαιωμάτων, που θα επιτρέψουν στο λαό την πορεία προς την ανεξαρτησία. Έτσι, η διεθνής κοινότητα έχει αναγνωρίσει οντότητες οι οποίες, αν και δε συγκεντρώνουν όλα τα στοιχεία του κράτους, εκφράζουν την άσκηση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης, καθώς εκπροσωπούν λαούς που αγωνίζονται να αποτινάξουν την αποικιοκρατία ή το ρατσιστικό καθεστώς ή την ξένη κατοχή.

⁹²² *Ibid.*

⁹²³ CACJ, *El Salvador v. Nicaragua*, Judgment, 9 March 1917, 11: 3 AJIL (1917), 674-730.

⁹²⁴ ICJ, *Land, Island and Maritime Frontier Dispute (El Salvador/Honduras: Nicaragua intervening)*, 11 September 1992, Judgment, ICJ Rep (1992), 351-618.

Με το Πρόσθετο Πρωτόκολλο Ι στις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949, αναφορικά με την προστασία των θυμάτων των διεθνών ενόπλων συγκρούσεων, διεθνοποιήθηκε η δράση των εθνικοαπελευθερωτικών κινήματων, που τελούν υπό τη μέριμνα του άρθρου 1 §4: «Οι καταστάσεις που αναφέρονται στην προηγούμενη παράγραφο περιλαμβάνουν ένοπλες συγκρούσεις στις οποίες οι λαοί αγωνίζονται εναντίον του αποικιακού ζυγού και της ξένης κατοχής και εναντίον ρατσιστικών καθεστώτων κατά την άσκηση του δικαιώματός τους στην αυτοδιάθεση, όπως κατοχυρώνεται στο Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και στη Διακήρυξη των Αρχών του Διεθνούς Δικαίου για τις Φιλικές Σχέσεις και τη Συνεργασία μεταξύ των Κρατών σύμφωνα με το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών».⁹²⁵

Η ΓΣ των ΗΕ ενέκρινε την ιδιότητα του παρατηρητή για τα αναγνωρισμένα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα από τον Οργανισμό Αφρικανικής Ενότητας -νυν Αφρικανική Ένωση- με το Ψήφισμα 2918 (XXVII) της 14^{ης} Νοεμβρίου 1972. Το 1977, η Τέταρτη Επιτροπή της ΓΣ των ΗΕ ψήφισε ώστε να επιτραπεί στους αντιπροσώπους ορισμένων εθνικοαπελευθερωτικών κινήματων από τις πορτογαλικές αποικίες της Αφρικής να συμμετάσχουν στις εργασίες της αναφορικά με τα εδάφη αυτά.⁹²⁶ Επιπλέον, με το Ψήφισμα 3247 (XXIX) της 29^{ης} Νοεμβρίου 1974, η ΓΣ προσκάλεσε τα αναγνωρισμένα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα από τον Οργανισμό Αφρικανικής Ενότητας και/ή την Αφρικανική Ένωση να συμμετάσχουν ως παρατηρητές στη Διάσκεψη των ΗΕ για την Αντιπροσώπευση των Κρατών στις σχέσεις τους με τους Διεθνείς Οργανισμούς που πραγματοποιήθηκε στη Βιέννη το 1975. Η συμπερίληψη της απαίτησης της προηγούμενης περιφερειακής αναγνώρισης είχε διττό στόχο: αφ' ενός, την εξασφάλιση ενός ελάχιστου επιπέδου αποτελεσματικότητας της ενδιαφερομένης οντότητας πριν την αποδοχή της από τα ΗΕ και, αφ' ετέρου, τον αποκλεισμό των αποσχιστικών κινήματων.

Η Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή των ΗΕ υιοθέτησε παρόμοια προσέγγιση, καθώς, σύμφωνα με τους κανόνες διαδικασίας της, μπορεί να προσκαλέσει κάθε εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα που έχει αναγνωριστεί από ή σύμφωνα με τα Ψηφίσματα της ΓΣ να λάβει μέρος στις σχετικές συζητήσεις χωρίς δικαίωμα ψήφου.⁹²⁷ Εξάλλου, η ΓΣ επανειλημμένως προέτρεψε τις ειδικευμένες οργανώσεις και τους λοιπούς οργανισμούς του συστήματος των ΗΕ να υποστηρίζουν τους αποικιακούς λαούς και τα εθνικοαπελευθερωτικά τους κινήματα.⁹²⁸

⁹²⁵ ICRC, Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949 and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977, 1125 UNTS 3.

⁹²⁶ Ranjeva, R., "Peoples and National Liberation Movements", στο Bedjaoui, M. (ed.), *International Law: Achievements and Prospects*, 1991, 101. Επίσης, βλ. γενικά Wilson, H.A., *International Law and the Use of Force by National Liberation Movements*, 1988.

⁹²⁷ ECOSOC Res 1949 (LVII), 8 May 1975, rule 73.

⁹²⁸ GA Res A/RES/33/41, 13 December 1978; A/RES/35/29, 11 November 1980.

3.9.1 Η Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης (PLO)

Η διεθνής πρακτική, λοιπόν, έχει προβλέψει τη δυνατότητα χορήγησης καθεστώτος παρατηρητή στα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα ενώπιον των ΗΕ και των σχετικών οργάνων.⁹²⁹ Στις 22 Νοεμβρίου 1974, με το Ψήφισμα 3237 (XXIX), η ΓΣ προσκάλεσε την ΟΑΠ να συμμετάσχει ως παρατηρητής στις συνόδους και τις εργασίες της, καθώς επίσης και σε όλες τις διεθνείς διασκέψεις που συγκαλούνται υπό την αιγίδα τόσο της ΓΣ όσο και άλλων οργάνων των ΗΕ. Ακόμη, το ΣΑ επέτρεψε στην ΟΑΠ να συμμετάσχει στις συναντήσεις του με τα ίδια δικαιώματα συμμετοχής που προσδίδονται σε ένα κράτος-μέλος μη-μέλος του ΣΑ, αν και το γεγονός αυτό ήγειρε σοβαρά συνταγματικά ερωτηματικά.⁹³⁰ Κορυφαίας σημασίας είναι το Ψήφισμα 67/19 της ΓΣ της 29^{ης} Νοεμβρίου 2012, με το οποίο αναβαθμίστηκε το καθεστώς της Παλαιστίνης στον ΟΗΕ σε «κράτος μη-μέλος με την ιδιότητα του παρατηρητή».⁹³¹

⁹²⁹ Ιδιαίτερο είναι το παράδειγμα της Ναμίμπια, το έδαφος της οποίας θεωρούνταν ως έχουν διεθνές καθεστώς [βλ. ICJ, *Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970)*, 21 June 1971, Advisory Opinion, ICJ Rep (1971), 16-66], όπου υφίστατο ένα αναγνωρισμένο εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα -η Οργάνωση του Λαού της Νοτιο-Δυτικής Αφρικής (SWAPO)- ως γνήσιος εκπρόσωπος του λαού της [βλ. GA Res A/RES/3295 (XXIX), 13 December 1974], όμως διοικούνταν, θεωρητικά, από το Συμβούλιο των ΗΕ για τη Ναμίμπια. Το Συμβούλιο αυτό, που απαρτιζόταν από 31 κράτη-μέλη του ΟΗΕ, εγκαθιδρύθηκε το 1967 από τη ΓΣ στην οποία και λογοδοτούσε, με εντολή τη διοίκηση του εδάφους και την προετοιμασία αυτού για την ανεξαρτησία και διαλύθηκε το 1990, όταν η Ναμίμπια έγινε κράτος-μέλος των ΗΕ [βλ. SC Res S/RES/652, 17 April 1990; GA Res A/RES/S-18/1, 23 April 1990]. Ειδικότερα, το Συμβούλιο είχε καθήκον να εκπροσωπεί τα συμφέροντα της Ναμίμπια σε διεθνείς οργανισμούς και διασκέψεις και εξέδιδε ταξιδιωτικά έγγραφα και ταυτότητες για τους κατοίκους της Ναμίμπια, τα οποία και αναγνωρίζονταν από τα περισσότερα κράτη. Το καθεστώς του εν λόγω Συμβουλίου δεν ήταν ξεκάθαρο, είχε όμως αναγνωρισμένο ρόλο στους κόλπους των ΗΕ και ίσως απολάμβανε τουοιστοτρόπως μιας ειδικής προσωπικότητας. Σε κάθε περίπτωση, είχε διακριτό ρόλο και προσωπικότητα από τη SWAPO. Shaw, M.N., 6th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 142, 245-248.

⁹³⁰ SCOR, S/PV.1859, 4 December 1975; S/PV.1870, 12 January 1976; UNYB (1978), 297.

⁹³¹ Σε μία ιστορική ψηφοφορία, το παλαιστινιακό αίτημα έγινε δεκτό με συντριπτική πλειοψηφία: 138 ψήφους υπέρ, 9 κατά (Ισραήλ, ΗΠΑ, Καναδάς, Τσεχική Δημοκρατία, Παναμάς, Νησιά Μάρσαλ, Μικρονησία, Ναουρού, Παλάου) και 41 αποχές. Σημειώνεται ότι η ημερομηνία δεν επελέγη τυχαία, καθώς η 29^η Νοεμβρίου είναι η επέτειος του Ψηφίσματος 181 της ΓΣ του 1947 για το διαμελισμό της Παλαιστίνης και τη δημιουργία δύο κρατών. «*Η σημερινή ψηφοφορία υπογραμμίζει τον επείγοντα χαρακτήρα της επανένταξης ουσιαστικών διαπραγματεύσεων. Πρέπει να δώσουμε νέα έμφαση στις συλλογικές προσπάθειές μας να διασφαλίσουμε ότι ένα ανεξάρτητο, κυρίαρχο, δημοκρατικό, συνεχόμενο και βιώσιμο κράτος της Παλαιστίνης συμβιώνει πλάι-πλάι με ένα ασφαλές κράτος του Ισραήλ*», δήλωσε ο ΓΓ του ΟΗΕ στο τέλος της ψηφοφορίας. Υπενθυμίζεται ότι οι απ' ευθείας διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο μερών είχαν παγώσει από το Σεπτέμβριο του 2010, όταν το Ισραήλ αρνήθηκε να παγώσει την εποικιστική του δραστηριότητα στα κατεχόμενα παλαιστινιακά εδάφη. Ο Πρόεδρος της Παλαιστινιακής Αρχής, Mahmoud Abbas, δήλωσε: «*Δεν ήρθαμε εδώ επιδιώκοντας να απονομιμοποιήσουμε ένα κράτος που έχει εγκαθιδρυθεί χρόνια πριν, και αυτό είναι το Ισραήλ· αλλά ήρθαμε για να βεβαιώσουμε τη νομιμότητα του κράτους που πρέπει τώρα να επιτύχει την ανεξαρτησία του, και αυτή είναι η Παλαιστίνη*» και προέτρεψε τα ΗΕ «*να εκδώσουν το πιστοποιητικό γεννήσεως της πραγματικότητας του κράτους της Παλαιστίνης*». Ο αντιπρόσωπος του Ισραήλ στα ΗΕ, Ron Prosor, τάχθηκε κατά του εν λόγω Ψηφίσματος, «*διότι το Ψήφισμα είναι τόσο μονόπλευρο, δεν προωθεί την ειρήνη, τη σπρώχνει προς τα πίσω· υπάρχει μόνο ένας δρόμος για την παλαιστινιακή κρατική υπόσταση και αυτός ο δρόμος δεν περνά μέσα από αυτό το δωμάτιο στη Νέα Υόρκη· ο δρόμος αυτός περνά μέσα από τις απ' ευθείας διαπραγματεύσεις μεταξύ της Ιερουσαλήμ και της Ραμάλα που θα οδηγήσουν σε μία ασφαλή και διαρκή ειρήνη ανάμεσα στους Ισραηλινούς και τους Παλαιστινίους· δεν υπάρχουν συντομεύσεις, δεν υπάρχουν γρήγορες λύσεις, δεν υπάρχουν άμεσες λύσεις*». Για τις δηλώσεις αυτές, βλ. <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=43640&Cr=palestin&Cr1=#.ULhKC2cY69E>, όπως και <http://www.un.org/News/Press/docs/2012/ga11317.doc.htm>. Βλ. και A/RES/67/19, 29 November 2012. Δεν μπορεί να παραβλεφθεί η αναφορά και στην πρόσφατη ισραηλινο-παλαιστινιακή σύρραξη των 50 ημερών στη Λωρίδα της Γάζας (8 Ιουλίου 2014-26 Αυγούστου 2014), που φανερώνει το χάσμα που χωρίζει τις δύο πλευρές.

Περισσότερο πολύπλοκο είναι το υψίστης σπουδαιότητας ερώτημα της διεθνούς προσωπικότητας, για την απάντηση του οποίου θα πρέπει κανείς να καταφεύγει στην πρακτική των κρατών. Το εάν η εκτεταμένη κρατική αναγνώριση είναι επαρκής από μόνη της για την απόδοση ενός τέτοιου καθεστώτος, παραμένει ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα. Έτσι, ενώ η παλαιστινιακή κρατική υπόσταση δεν τυγχάνει καθολικής διεθνούς αναγνώρισης, η Παλαιστινιακή Αρχή μπορεί να θεωρηθεί ότι διαθέτει κάποια μορφή περιορισμένης διεθνούς προσωπικότητας.⁹³² Η προσωπικότητα αυτή πηγάζει από τις Συμφωνίες που έχουν συναφθεί ανάμεσα στο Ισραήλ και την ΟΑΠ⁹³³ και υφίσταται ξεχωριστά από την ιδιότητα της τελευταίας ως εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος, που βασίζεται στην αναγνώριση από τρίτα μέρη.⁹³⁴

Τον Απρίλιο του 2014, σε αναζήτηση ευρύτερης διεθνούς αναγνώρισης, ο Πρόεδρος της Παλαιστινιακής Αρχής -που μετονομάστηκε σε «Κράτος της Παλαιστίνης» από 03/01/2013-, Mahmoud Abbas, υπέβαλε αιτήσεις προσχώρησης σε 15 διεθνείς Συμβάσεις και Συνθήκες.⁹³⁵ Αναμφισβήτητα, ο λαός της Παλαιστίνης έχει δικαίωμα στην αυτοδιάθεση, κάτι που έχει υπογραμμισθεί εμφατικά και από το ΔΔ στη Γνωμοδότησή του για τις *Νομικές Συνέπειες από την Κατασκευή Τείχους στα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη*.⁹³⁶

3.9.2 Το Μέτωπο POLISARIO για τη Δυτική Σαχάρα

Σε αντίθεση με τις λοιπές συγκρούσεις της αφρικανικής ηπείρου που έχουν συνήθως εσωτερικό χαρακτήρα, η σύγκρουση για τη Δυτική Σαχάρα συνιστά έναν μετα-αποικιακό αγώνα ενός λαού -των Sahrawi-, στον οποίο αρνείται η άσκηση του θεμελιώδους δικαιώματός του και βασικού κανόνα του διεθνούς δικαίου: της αρχής της αυτοδιάθεσης. Το ΔΔ, στη Γνωμοδότησή

⁹³² Shapira, A. and Tabory, M. (eds), *New Political Entities in Public and Private International Law; With Special Reference to the Palestinian Entity*, 1999.

⁹³³ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 442-448, όπου αναλύεται η διαδρομή προς την παλαιστινιακή κρατική υπόσταση από το 1993 και τη «διαδικασία του Όσλο».

⁹³⁴ Tabory, M., 1999, *op. cit.*, *supra* note 932, “The Legal Personality of the Palestinian Autonomy”, 139-152. Σύμφωνα με την ανάλυση του Dajani: «Σύμφωνα με τις ενδιάμεσες συμφωνίες... η Παλαιστίνη μπορεί να περιγραφεί καλύτερα ως μία μεταβατική ένωση ανάμεσα στην Παλαιστινιακή Αρχή [ΠΑ] και την ΟΑΠ. Η ΟΑΠ, η οποία έχει αναγνωριστεί ότι διαθέτει μία ανεξάρτητη διεθνή προσωπικότητα ως εκπρόσωπος του παλαιστινιακού λαού, έχει επιφορτιστεί με την εξουσία να ενεργεί εκ μέρους της ΠΑ στη διεθνή σκηνή αναφορικά με συγκεκριμένους ουσιώδεις τομείς. Μολαταύτα, τα συστατικά όργανα της ΠΑ... σχηματίζουν μία τοπική κυβέρνηση με μεγάλο βαθμό δημοτικών λειτουργιών και, εν σχέσει προς τις λειτουργίες αυτές, είναι ανεξάρτητα από την ΟΑΠ... Επιπλέον, οι εξουσίες που παρακρατήθηκαν από την ΟΑΠ από τη Διακήρυξη Αρχών [13 Σεπτεμβρίου 1993] -δηλαδή, η εξουσία σύναψης διεθνών συμφωνιών (με μέρη άλλα από το Ισραήλ) που επηρεάζουν το καθεστώς ή την ασφάλεια των κατεχομένων παλαιστινιακών εδαφών- κρατούνται από το Ισραήλ, όχι από την ΠΑ. Η ΠΑ βρίσκεται, συνεπώς, σε μία θέση υποταγής τόσο στην ΟΑΠ όσο και στο Ισραήλ. Ακόμη, οι ισχύουσες συμφωνίες απέσπασαν την υποστήριξη του παλαιστινιακού πληθυσμού μόνο στο βαθμό που είναι μεταβατικές». Dajani, O.M., “Stalled Between Seasons: The International Legal Status of Palestine During the Interim Period”, 26 *Denver JILP* (1997), 90-91. Βλ. σχετικά και Ronen, Y., “ICC Jurisdiction over Acts Committed in the Gaza Strip; Article 12 (3) of the ICC Statute and Non-State Entities”, 8 *JICJ* (2010), 3-27.

⁹³⁵ UN Confirms Receipt of Palestinian Applications to Join Global Conventions, Treaties, 2 April 2014: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=47490#.U3MITsJZoeE> και αναλυτικά για τον κατάλογο των 15 διεθνών Συμβάσεων και Συνθηκών: <http://www.un.org/sg/offthecuff/index.asp?nid=3372>.

⁹³⁶ ICJ, *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, 9 July 2004, Advisory Opinion, ICJ Rep (2004), 182-183, §118.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

του για τη *Δυτική Σαχάρα* το 1975, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι: «το υλικό και οι πληροφορίες που παρουσιάστηκαν σε αυτό δε θεμελιώνουν κανένα δεσμό εδαφικής κυριαρχίας ανάμεσα στο έδαφος της *Δυτικής Σαχάρα* και το Βασίλειο του Μαρόκου ή την οντότητα της Μαυριτανίας. Έτσι, το Δικαστήριο δε διαπίστωσε νομικούς δεσμούς τέτοιας φύσεως που θα μπορούσαν να επηρεάσουν την εφαρμογή του Ψηφίσματος 1514 (XV) στην αποαποικιοποίηση της *Δυτικής Σαχάρα* και, ιδίως, την αρχή της αυτοδιαθέσεως μέσω της ελεύθερης και γνήσιας έκφρασης της βουλήσεως του λαού της περιοχής».⁹³⁷ Στο ίδιο πλαίσιο, η ΓΣ των ΗΕ έχει επανειλημμένως χαρακτηρίσει την περίπτωση της *Δυτικής Σαχάρα* ως ένα ζήτημα κατοχής⁹³⁸ και αποαποικιοποίησης.⁹³⁹

Ωστόσο, σήμερα η πρώην αποικία της Ισπανίας παραμένει μία από τις πλέον προβληματικές περιοχές του πλανήτη, καθώς εξακολουθεί να τελεί υπό την κατοχή του Μαρόκου -κατόπιν της αποχώρησης της Ισπανίας από την περιοχή το 1976 και της Μαυριτανίας το 1979- και η επίλυση του καθεστώτος της φαντάζει γόρδιος δεσμός. Επίσημως θεωρείται ακόμη μη-αυτοδιοικούμενη περιοχή που εμπίπτει στο Κεφάλαιο XI του Χάρτη των ΗΕ, ενώ οι διαδικασίες για τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος, προκειμένου να επιλέξει ο ίδιος ο λαός της *Δυτικής Σαχάρα* εάν θα ανεξαρτητοποιηθεί ή εάν θα ενσωματωθεί στο Μαρόκο, έχουν παγώσει από το 1991 λόγω ασυμφωνίας ανάμεσα στο Μέτωπο POLISARIO και το Μαρόκο σε ορισμένα σημεία-κλειδιά, όπως είναι τα κριτήρια της επιλεξιμότητας των ψηφοφόρων για το δημοψήφισμα. Έτσι, η εντολή της MINURSO (United Nations Mission for the Referendum in Western Sahara) που εγκαθιδρύθηκε δυνάμει της Απόφασης 690 της 29^{ης} Απριλίου 1991 του ΣΑ εξακολουθεί να ανανεώνεται,⁹⁴⁰ αφού ουδέποτε ξεκίνησε η μεταβατική περίοδος⁹⁴¹ που θα οδηγήσει στο δημοψήφισμα, κατά τις προβλέψεις του σχεδίου διευθέτησης που απεδέχθησαν τα ενδιαφερόμενα μέρη στις 30 Αυγούστου 1988.

Το εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα POLISARIO (Frente Popular para la Liberación de Saguia el-Hamra y de Río de Oro) αναγνωρίζεται ως εκπρόσωπος του λαού της *Δυτικής Σαχάρα* από τα ΗΕ,⁹⁴² ενώ η Sahrawi Arab Democratic Republic (SADR) που ανακηρύχθηκε από το POLISARIO στις 27 Φεβρουαρίου 1976 αποτελεί πλήρες μέλος της Αφρικανικής Ένωσης⁹⁴³ και έχει αναγνωριστεί κατά καιρούς από 84 κράτη. Η επίσημη θέση του Μετώπου POLISARIO

⁹³⁷ ICJ, *Western Sahara*, 16 October 1975, Advisory Opinion, ICJ Rep (1975), 68, §162.

⁹³⁸ GA Res A/RES/34/37, 21 November 1979, §5-§6.

⁹³⁹ GA Res A/RES/45/21, 20 November 1990, §2.

⁹⁴⁰ SC Res S/RES/2218, 28 April 2015, για την παράταση της εντολής της MINURSO μέχρι τις 30 Απριλίου 2016.

⁹⁴¹ Report of the SG, “The Situation Concerning Western Sahara”, S/21360, 18 June 1990, όπου καταγράφονται οι βασικές αρχές που πρέπει να διέπουν τη διευθέτηση του μελλοντικού πολιτικού καθεστώτος της περιοχής, όπως έγιναν αποδεκτές από το Μέτωπο POLISARIO και το Μαρόκο το 1988.

⁹⁴² GA Res A/RES/34/37, 21 November 1979, §7, όπου επαναβεβαιώνεται «το αναφαίρετο δικαίωμα του λαού της *Δυτικής Σαχάρα* στην αυτοδιάθεση και την ανεξαρτησία, σύμφωνα με το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, το Χάρτη του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας και τους στόχους του Ψηφίσματος 1514 (XV) της Γενικής Συνέλευσης, καθώς και η νομιμότητα των αγώνα τους να διασφαλίσουν την απόλαυση του δικαιώματος αυτού, όπως προβλέπεται στα σχετικά ψηφίσματα των Ηνωμένων Εθνών και του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας», *ibid.* §1.

⁹⁴³ Μάλιστα, η εισδοχή της SADR το 1984 στον προκάτοχο της Αφρικανικής Ένωσης, τον Οργανισμό Αφρικανικής Ενότητας, προκάλεσε την αποχώρηση του Μαρόκου από τον οργανισμό.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

είναι ότι η Δυτική Σαχάρα αποτελεί μία μη-αυτοδιοικούμενη περιοχή, το τελικό καθεστώς της οποίας θα πρέπει να καθοριστεί μέσα από την άσκηση του δικαιώματος του λαού της στην αυτοδιάθεση, όπως προβλέπεται στις σχετικές Αποφάσεις του ΣΑ και προσδιορίζεται στα Ψηφίσματα της ΓΣ του ΟΗΕ. Επίσης, υποστηρίζει ότι η λογική της «Αραβικής Άνοιξης» συγκλίνει υπέρ της ελευθερίας της έκφρασης και του ειρηνικώς συνέρχεσθαι του λαού της Δυτικής Σαχάρα.⁹⁴⁴

Αντιθέτως, το Μαρόκο θεωρεί ότι η Δυτική Σαχάρα θα πρέπει να απολαμβάνει ευρεία αυτονομία εντός της κυριαρχίας αυτού και ότι αυτός ο «συμβιβασμός» ανάμεσα στην ανεξαρτησία και την ενσωμάτωση στο Μαρόκο συνιστά τη μόνη πιθανή λύση στη διαφορά. Κατά τη μαροκινή άποψη, η λογική της «Αραβικής Άνοιξης» έχει εφαρμοστεί στη Δυτική Σαχάρα με την επέκταση των δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων του Μαρόκου στην περιοχή.⁹⁴⁵

Η έλλειψη εμπιστοσύνης μεταξύ των δύο μερών συνεχίζει να στοιχειώνει τη διαπραγματευτική διαδικασία και δεν προμηνύει αισιοδοξία για την επίλυση του καθεστώτος της Δυτικής Σαχάρα στο κοντινό μέλλον, δεδομένου ότι η καχυποψία του ενός μέρους απέναντι στο άλλο οδηγεί σε συνεχές αδιέξοδο τις ανεπίσημες συνομιλίες, όπου η μία πλευρά απορρίπτει συστηματικά την πρόταση της άλλης, με αποτέλεσμα την αδυναμία εξεύρεσης κοινής διαπραγματευτικής βάσης.⁹⁴⁶

3.9.2.1 Η Συμφωνία Αλιευτικής Σύμπραξης ΕΕ-Μαρόκου

Αξίζει να ανατρέξει κανείς στη Συμφωνία Αλιευτικής Σύμπραξης ΕΕ-Μαρόκου του 2006, η οποία έδινε στα ευρωπαϊκά πλοία πρόσβαση στα ύδατα που «υπάγονται στην κυριαρχία ή τη δικαιοδοσία του Βασιλείου του Μαρόκου». Σημειωτέον ότι η αναφορά στον όρο

⁹⁴⁴ «Κατά την άποψη του Μετώπου POLISARIO, τα μέρη θα πρέπει ως εκ τούτου να αποδεχτούν την ανάγκη για περισσότερες πιθανές επιλογές και για ένα δημοψήφισμα που να παρουσιάζει τις επιλογές στο λαό της Δυτικής Σαχάρα προκειμένου να αποφασίσει, σύμφωνα με το παραδοσιακό δόγμα και τη θεωρία των Ηνωμένων Εθνών». Βλ. Report of the Secretary General on the situation concerning Western Sahara, S/2012/197, 5 April 2012, §100.

⁹⁴⁵ «Σύμφωνα με την άποψη του Μαρόκου, η έκκληση του Συμβουλίου για διαπραγματεύσεις με 'ρεαλισμό και σε πνεύμα συμβιβασμού' αναγνωρίζει την πρόταση του Μαρόκου, και τα μέρη θα πρέπει να διαπραγματευτούν τους όρους της αυτονομίας». *Ibid.* §101.

⁹⁴⁶ «Από τις 11 έως τις 13 Μαρτίου 2012, ένας ένατος γύρος ανεπίσημων συνομιλιών πραγματοποιήθηκε στο Greentree Estate. Τα μέρη συζήτησαν και διαφώνησαν έντονα ως προς το σκοπό της διαπραγματευτικής διαδικασίας. Το Μαρόκο υποστήριξε ότι η διαδικασία είχε ως στόχο τη διαπραγμάτευση των λεπτομερειών της πρότασής του περί αυτονομίας, στο πλαίσιο της προετοιμασίας για τη διεξαγωγή ενός δημοψηφίσματος επιβεβαίωσης. Το Μέτωπο POLISARIO αντέτεινε ότι είχε ως στόχο να ανοίξει την πόρτα σε όλες τις δυνατότητες, κατά την προετοιμασία για τη διεξαγωγή ενός δημοψηφίσματος με πολλαπλές επιλογές. Η κάθε πλευρά συνέχισε να απορρίπτει την πρόταση της άλλης ως βάση για τη διαπραγμάτευση». *Ibid.* §22. Βλ. επίσης και τη σχετική Έκθεση του ΓΓ των ΗΕ προς τη ΓΣ, όπου αναφέρεται ότι «[...] ως προς τα κείρια ζητήματα για το μελλοντικό καθεστώς της Δυτικής Σαχάρα και τα μέσα με τα οποία η αυτοδιάθεση του λαού της Δυτικής Σαχάρα πρόκειται να επέλθει, δε σημειώθηκε καμία πρόοδος. Τα μέρη παρέμειναν προσκολλημένα σε αυτό που ο Προσωπικός Απεσταλμένος μου είχε προηγουμένως χαρακτηρίσει ως 'άκαμπτη προσκόλληση σε αλληλοαποκλειόμενες θέσεις'. Με λίγα λόγια, συνέχισαν να επιδεικνύουν την πολιτική βούληση να συναντώνται σε τακτά χρονικά διαστήματα, αλλά δεν έχουν ακόμα επιδείξει την πολιτική βούληση να σπάσουν το αδιέξοδο», Report of the Secretary-General, Question of Western Sahara, A/67/366, 12 September 2012, §4. Βλ. και την πρόσφατη Έκθεση του ΓΓ για τη Δυτική Σαχάρα S/2015/246, 10 April 2015.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

«δικαιοδοσία» υπονοούσε σαφώς την επέκταση του πεδίου εφαρμογής της Συμφωνίας και στην περιοχή της Δυτικής Σαχάρα -αλιεία και λιμένες-, όπου το Μαρόκο ασκεί προσωρινές *de facto* διοικητικές αρμοδιότητες -χωρίς να είναι επισήμως η διοικούσα δύναμη κατ' Άρθρο 73/Χάρτη-, ενώ παραρτήματα της Συμφωνίας συμπεριελάμβαναν ρητώς λιμάνια της Δυτικής Σαχάρα.⁹⁴⁷

Όταν η εν λόγω Συμφωνία εξέπνευσε το 2011, δεν ανανεώθηκε αυτομάτως καθότι υπήρξαν σοβαρά νομικά κωλύματα. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι υπήρξε πρόταση ψηφίσματος από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο διά του οποίου αιτούνταν από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης να αποφανθεί ως προς το συμβατό του Πρωτοκόλλου της Συμφωνίας Αλιευτικής Σύμπραξης ΕΕ-Μαρόκου με τις Συνθήκες, με το αιτιολογικό ότι *«υφίσταται νομική ασάφεια ως προς το κατά πόσο το νέο Πρωτόκολλο συμβιβάζεται με το διεθνές δίκαιο υπό το πρίσμα των κοινωνικοοικονομικών συμφερόντων του μη αυτονόμου εδάφους της Δυτικής Σαχάρας και της εκμετάλλευσης των φυσικών της πόρων, και, ως εκ τούτου, ως προς το κατά πόσο το νέο Πρωτόκολλο είναι συμβατό με τις Συνθήκες από την άποψη αυτή»*.⁹⁴⁸

Τελικά, η αλιευτική Συμφωνία ανάμεσα στην ΕΕ και το Μαρόκο ανανεώθηκε για τέσσερα επιπλέον έτη, η έναρξη ισχύος της οποίας τοποθετείται στις 15 Ιουλίου 2014, με την κύρωση από το Μαρόκο του αλιευτικού Πρωτοκόλλου.⁹⁴⁹ Στο Προοίμιο της σχετικής απόφασης του Συμβουλίου της ΕΕ, αναφορικά με τη σύναψη του ως άνω αλιευτικού Πρωτοκόλλου με το Μαρόκο, διατηρείται η ίδια ορολογία και αναφέρεται ότι: *«(2) Η Ένωση διαπραγματεύτηκε με το Βασίλειο του Μαρόκου ένα νέο Πρωτόκολλο, που χορηγεί στα σκάφη της Ένωσης αλιευτικές δυνατότητες στα ύδατα που υπάγονται στην κυριαρχία ή τη 'δικαιοδοσία' του Βασιλείου του Μαρόκου όσον αφορά στην αλιεία»*.⁹⁵⁰

Η ανανεωθείσα Συμφωνία κατέστη αντικείμενο δριμεούς κριτικής από αρκετά κράτη ως παραβιάζουσα το διεθνές δίκαιο λόγω του ότι, αφενός, συμπεριέλαβε τα δυνητικά χωρικά ύδατα

⁹⁴⁷ Morocco-EU Fisheries Partnership Agreement adopted by Council Regulation EC No 764/2006 of 22 May 2006, OJEU L141, 29/05/2006, 5, Art 2 (a), 7, Art 11. Ομοίως και η Συμφωνία Αεροπορικών Μεταφορών ΕΕ-Μαρόκου επισημαίνει ότι *«'έδαφος' σημαίνουν, για το Μαρόκο, οι εδαφικές περιοχές (ηπειρωτική χώρα και νησιά), τα εσωτερικά ύδατα και η χωρική θάλασσα υπό την κυριαρχία ή τη δικαιοδοσία του...»*. Βλ. Euro-Mediterranean Aviation Agreement between the European Community and its Member States, of the one part and the Kingdom of Morocco, of the other part, OJEU L386, 29/12/2006, 60, Art 1 §15. Αντιπαραβάλλεται η αντίστοιχη μεταγενέστερη Συμφωνία της ΕΕ με το Ισραήλ, όπου προβλέπεται ρητώς: *«'Έδαφος' σημαίνει, για το Ισραήλ, το έδαφος του Κράτους του Ισραήλ [...] Η εφαρμογή αυτής της Συμφωνίας γίνεται αντιληπτή με την επιφύλαξη του καθεστώτος των εδαφών τα οποία περιήλθαν υπό την ισραηλινή διοίκηση μετά από τον Ιούνιο του 1967»*. Βλ. Euro-Mediterranean Aviation Agreement between the European Union and its Member States, of the one part and the government of the State of Israel, of the other part, OJEU L208, 02/08/2013, 6, Art 1 §26.

⁹⁴⁸ Πρόταση Ψηφίσματος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου διά του οποίου ζητείται από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης να αποφανθεί ως προς το συμβατό του Πρωτοκόλλου της Συμφωνίας Αλιευτικής Σύμπραξης ΕΕ-Μαρόκου με τις Συνθήκες, B7-0519/2011, 14/09/2011.

⁹⁴⁹ Protocol between the European Union and the Kingdom of Morocco setting out the Fishing Opportunities and Financial Contribution Provided for in the Fisheries Partnership Agreement between the European Union and the Kingdom of Morocco, OJEU L328, 07/12/2013, 2-39.

⁹⁵⁰ EU Council Decision of 16 December 2013 on the conclusion, on behalf of the European Union, of the Protocol between the European Union and the Kingdom of Morocco setting out the Fishing Opportunities and Financial Contribution Provided for in the Fisheries Partnership Agreement between the European Union and the Kingdom of Morocco, 2013/785/EU of 16 December 2013, OJEU L349, 21/12/2013, 1-3.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

και τους φυσικούς πόρους της Δυτικής Σαχάρα και, αφετέρου, δεν έτυχε διαβούλευσης με τον αμέσως ενδιαφερόμενο λαό των Sahrawi.⁹⁵¹ Κάθετα αρνητική προσέγγιση όσον αφορά στη Συμφωνία Αλιευτικής Σύμπραξης ΕΕ-Μαρόκου υιοθέτησε και ο James Crawford: «Τελικά, ως ζήτημα της *realpolitik*, η Ευρωπαϊκή Ένωση επέδειξε πολιτική αδιαφορία στην προάσπιση του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση σε σχέση με την ανάλογη κατάσταση στη Δυτική Σαχάρα. Η προσφάτως επεκταθείσα Συμφωνία Αλιευτικής Σύμπραξης (“FPA”) που συνήφθη μεταξύ του Μαρόκου και των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων παρέχει αλιευτικά δικαιώματα επί του υπεράκτιου εδάφους του Μαρόκου, περιλαμβανομένου του παρανόμως προσαρτημένου εδάφους της Δυτικής Σαχάρα. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η “FPA”, όπως και οι προγενέστερες αυτής Συμφωνίες, αντιβαίνει στο δικαίωμα στην αυτοδιάθεση του λαού της Δυτικής Σαχάρα, καθώς και στην αρχή της μη-αναγνώρισης· ακόμα, όμως, δεν έχουν υπάρξει μέχρι σήμερα νομικές επιπτώσεις για κανένα κράτος-μέρος».⁹⁵²

Τελικά, οι αρχικές επιφυλάξεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ως προς τη συμβατότητα της εν λόγω Συμφωνίας με το ΔΔ κάμφθηκαν και έδωσε την έγκρισή του. Έχει μεγάλο ενδιαφέρον η Γνωμοδότηση του 2013 του Ricardo Passos, Διευθυντή της Νομικής Υπηρεσίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, που κατέληξε στο εξής συμπέρασμα: «...λαμβάνοντας δεόντως υπ’ όψιν το ρόλο του ως *de facto* διοικούσα δύναμη, το Μαρόκο μπορεί να εκμεταλλεύεται τα ύδατα στα ανοιχτά των ακτών της Δυτικής Σαχάρα που αντιστοιχούν στην ΑΟΖ, υπό την προϋπόθεση ότι σέβεται τις υποχρεώσεις του απέναντι στο λαό της Δυτικής Σαχάρα, οι οποίες πηγάζουν από το διεθνές δίκαιο, και ιδίως από το Άρθρο 73 του Χάρτη των ΗΕ».⁹⁵³ Στην ίδια λογική είχε κινηθεί και ο Hans Corell, Νομικός Σύμβουλος των ΗΕ, το 2002, αναφέροντας ξεκάθαρα ότι οι συμφωνίες τις οποίες τυχόν συνάψει η διοικούσα δύναμη αναφορικά με τη μη-αυτοδιοικούμενη περιοχή δεν είναι παράνομες καθ’ εαυτές, αλλά μόνο εάν και εφόσον αντιστρατεύονται τις ανάγκες και τα συμφέροντα του λαού της δεδομένης εδαφικής περιοχής.⁹⁵⁴

⁹⁵¹ Βλ. ενδεικτικά UK Parliament, Early Day Motion 842, “EU-Morocco Fisheries Partnership Agreement”, 04/12/2013, διαθέσιμο στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του βρετανικού Κοινοβουλίου: <http://www.parliament.uk/edm/2013-14/842>, όπως επίσης και EU Parliament, “MEPs Approve Renewed EU-Morocco Fisheries Agreement”, 10/12/2013, διαθέσιμο στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου: <http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/content/20131206IPR30021/html/MEPs-approve-renewed-EU-Morocco-Fisheries-agreement>.

⁹⁵² Crawford, J., Opinion, “Third Party Obligations with respect to Israeli Settlements in the Occupied Palestinian Territories”, 24/01/2012, §131, διατίθεται σε ηλεκτρονική μορφή στη διεύθυνση: <http://www.tuc.org.uk/sites/default/files/tucfiles/LegalOpinionIsraeliSettlements.pdf>.

⁹⁵³ Legal Opinion of Ricardo Passos, Director, Legal Service of the European Parliament, SJ-0665/13, 04/11/2013, §33 (b), διαθέσιμο σε ηλεκτρονική μορφή: http://www.wshrw.org/Documentos/legal_opinion_2013-1.pdf.

⁹⁵⁴ Letter dated 29 January 2002 from the Under-Secretary-General for Legal Affairs, the Legal Counsel, addressed to the President of the Security Council, S/2002/161, 12 February 2002, §21 (Conclusions). Η άποψη αυτή δεν είναι καινούρια, καθότι είχε υποστηριχθεί προγενέστερα και από το United Nations Council for Namibia, Violations of Decree No 1 for the Protection of the Natural Resources of Namibia, by Andrew Lyall, A/AC.131/GSY/CRP.3, 27 July 1984, καθώς επίσης και μέσα από τα Ψηφίσματα της ΓΣ GA Res A/RES/36/51 της 24^{ης} Νοεμβρίου 1981 και A/RES/39/42 της 5^{ης} Δεκεμβρίου 1984, όπως και από την προηγηθείσα Απόφαση του ΣΑ SC Res S/RES/276 της 30^{ης} Ιανουαρίου 1970.

Είναι εντυπωσιακό ότι ο ίδιος ο Νομικός Σύμβουλος των ΗΕ, Hans Corell, ο οποίος συνέταξε το 2002 τη Γνωμοδότηση «περί της νομιμότητας στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, περιλαμβανομένων των σχετικών ψηφισμάτων του Συμβουλίου Ασφαλείας και της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών και των συμφωνιών αναφορικά με τη Δυτική Σαχάρα, των ενεργειών στις οποίες φέρονται ότι προέβησαν οι μαροκινές αρχές και οι οποίες συνίστανται στην προσφορά και υπογραφή συμβολαίων με ξένες εταιρείες για την εξερεύνηση των ορυκτών πόρων της Δυτικής Σαχάρα» κατόπιν σχετικού αιτήματος του Προέδρου του ΣΑ των ΗΕ, άσκησε μεταγενέστερα δριμυία κριτική όσον αφορά στην παρερμηνεία της Γνωμοδότησής του: *«Εκεί όπου οι δραστηριότητες εκμετάλλευσης των πόρων διεξάγονται σε Μη-Αυτοδιοικούμενα Εδάφη προς όφελος των λαών αυτών των περιοχών, εκ μέρους τους ή σε συνεννόηση με τους αντιπροσώπους τους, θεωρούνται συμβατές με τις υποχρεώσεις της διοικούσας δύναμης που απορρέουν από το Χάρτη και σύμφωνες με τα ψηφίσματα της Γενικής Συνέλευσης και την αρχή της 'διαρκούς κυριαρχίας επί των φυσικών πόρων' που κατοχυρώνουν [...] Το συμπέρασμα είναι, επομένως, ότι, ενώ τα συγκεκριμένα συμβόλαια τα οποία αποτελούν το αντικείμενο του αιτήματος του Συμβουλίου Ασφαλείας δεν είναι καθ' εαυτά παράνομα, εάν ελάμβαναν χώρα περαιτέρω δραστηριότητες εξερεύνησης και εκμετάλλευσης παραβλέποντας τα συμφέροντα και τις επιθυμίες του λαού της Δυτικής Σαχάρα, θα συνιστούσαν παραβίαση των αρχών του διεθνούς δικαίου που εφαρμόζονται στις δραστηριότητες ορυκτών πόρων στα Μη-Αυτοδιοικούμενα Εδάφη. Αυτή είναι, πιστεύω, μία πολύ σαφής δήλωση και οφείλω να ομολογήσω ότι είμαι κάπως έκπληκτος με το ότι δεν έγινε πλήρως κατανοητή από όλους.»* Σχετικά με τη Συμφωνία Αλιευτικής Σύμπραξης Μαρόκου-ΕΕ, η οποία προφανώς περιλαμβάνει τα ύδατα που ανήκουν στη Δυτική Σαχάρα, επεσήμανε: *«Οφείλω να ομολογήσω ότι αιφνιδιαστήκα πλήρως όταν έμαθα γι' αυτή τη Συμφωνία. [...] Είμαι σίγουρος ότι θα ήταν δυνατό να έχει βρεθεί μία διατύπωση η οποία θα ικανοποιούσε και τα δύο μέρη, ενώ ταυτόχρονα θα σεβόταν το εφαρμοστέο νομικό καθεστώς στα ύδατα της Δυτικής Σαχάρα. Οποιαδήποτε δικαιοδοσία επί των υδάτων αυτών υπόκειται στους περιορισμούς που πηγάζουν από τους κανόνες της αυτοδιάθεσης. [...] Σε όλες τις σελίδες της Συμφωνίας δεν υπάρχει ούτε μία λέξη σχετικά με το γεγονός ότι η 'δικαιοδοσία' του Μαρόκου περιορίζεται από τους διεθνείς κανόνες για την αυτοδιάθεση. Ως Ευρωπαίος, αισθάνομαι αμηχανία. Ασφαλώς, θα ανέμενε κανείς η Ευρώπη και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή -περισσότερο απ' όλους- να δώσουν το παράδειγμα εφαρμόζοντας τα υψηλότερα δυνατά διεθνή νομικά πρότυπα σε ζητήματα τέτοιας φύσεως. Σε κάθε περίπτωση, θα έλεγα ότι ήταν προφανές ότι μία Συμφωνία αυτού του είδους, που δεν κάνει διάκριση ανάμεσα στα παρακείμενα ύδατα στη Δυτική Σαχάρα και στα παρακείμενα ύδατα στο έδαφος του Μαρόκου, θα παραβίαζε το διεθνές δίκαιο».*⁹⁵⁵

⁹⁵⁵ Corell, H., "The Legality of Exploring and Exploiting Natural Resources in Western Sahara", Conference on Multilateralism and International Law with Western Sahara as a Case Study hosted by the South African

Πέραν της ΕΕ, η πρακτική των κρατών ποικίλλει. Έτσι, ενώ η αλιευτική Συμφωνία Μαρόκου-Ρωσίας του 2013 επίσης συμπεριλαμβάνει -αν και όχι ρητώς, αλλά στην πράξη- τη Δυτική Σαχάρα,⁹⁵⁶ δε συμβαίνει το ίδιο και με τη Συμφωνία που συνήφθη μεταξύ των τεσσάρων κρατών της Ευρωπαϊκής Ζώνης Ελευθέρων Συναλλαγών και του Μαρόκου και ετέθη σε ισχύ το 1999.⁹⁵⁷ Ομοίως, οι ΗΠΑ έχουν διευκρινίσει ότι η Συμφωνία Ελεύθερου Εμπορίου του 2004 που έχουν συνάψει με το Μαρόκο δεν εφαρμόζεται στο έδαφος της Δυτικής Σαχάρα: «*Η θέση της Διοίκησης για τη Δυτική Σαχάρα είναι σαφής: η κυριαρχία της Δυτικής Σαχάρα αμφισβητείται και οι Ηνωμένες Πολιτείες υποστηρίζουν πλήρως τις προσπάθειες των Ηνωμένων Εθνών να επιλύσουν αυτό το ζήτημα. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και πολλές άλλες χώρες δεν αναγνωρίζουν τη μαροκινή κυριαρχία επί της Δυτικής Σαχάρα και έχουν προτρέψει επανειλημμένως τα μέρη να συνεργασθούν με τα Ηνωμένα Έθνη προκειμένου να επιλύσουν τη διένεξη με ειρηνικά μέσα. Η Συμφωνία Ελεύθερου Εμπορίου θα καλύπτει το εμπόριο και τις επενδύσεις στο έδαφος του Μαρόκου όπως αναγνωρίζεται διεθνώς και δε θα περιλαμβάνει τη Δυτική Σαχάρα.*»⁹⁵⁸

Department of Foreign Affairs and the University of Pretoria, Pretoria; 5 December 2008, ολόκληρη η ομιλία του Hans Corell είναι διαθέσιμη ηλεκτρονικά στη διεύθυνση: <http://www.havc.se/res/SelectedMaterial/20081205pretoriawesternsahara1.pdf>.

⁹⁵⁶ Agreement between the Government of the Russian Federation and the Government of the Kingdom of Morocco about Partnership in a Marine Fisheries Sphere, 14 February 2013, διαθέσιμη σε ηλεκτρονική μορφή: http://www.wsrw.org/files/dated/2013-04-30/russia-morocco_fisheries_agreement_2013.pdf. Στο Άρθρο 1 της ανωτέρω Συμφωνίας καθορίζεται «το ατλαντικό τμήμα της ΑΟΖ του Μαρόκου» ως το πεδίο εφαρμογής αυτής, ενώ το Παράρτημα Α΄ προσδιορίζει περαιτέρω τις περιοχές αλιείας που βρίσκονται νοτίως του 28°00΄ παράλληλου βορείου γεωγραφικού πλάτους, χωρίς όμως να γίνεται καμία απολύτως αναφορά στο νότιο όριο των αλιευτικών ζωνών. Αναφέρεται, ωστόσο, ότι «οι ακριβείς συντεταγμένες των περιοχών όπου επιτρέπεται η αλιεία καθορίζονται σύμφωνα με τις ρυθμίσεις μεταξύ των μερών και προσδιορίζονται στις άδειες αλιείας που εκδίδονται από τις αρμόδιες μαροκινές αρχές για τα ρωσικά αλιευτικά σκάφη». *Ibid.* Art. 1 και Appendix No 1, I-Fishing Areas, §1.

⁹⁵⁷ Agreement between the EFTA States and the Kingdom of Morocco, 19 June 1997, διαθέσιμη ηλεκτρονικά: <http://www.efta.int/media/documents/legal-texts/free-trade-relations/morocco/EFTA-Morocco%20Free%20Trade%20Agreement%20EN.pdf>. Είναι χαρακτηριστική η Δήλωση του Υπουργού Εξωτερικών της Νορβηγίας, Jonas Gahr Støre, στο νορβηγικό Κοινοβούλιο, στις 11 Μαΐου 2010: «Είναι πολιτική της Νορβηγίας, κατά την ερμηνεία της εδαφικής εφαρμογής των Συμφωνιών Ελεύθερου Εμπορίου, να λαμβάνει υπ΄ όψιν τα διεθνώς αναγνωρισμένα σύνορα των οικείων κρατών ως αφετηριακό σημείο εκκίνησης. Η Συμφωνία Ελεύθερου Εμπορίου μεταξύ της ΕΖΕΣ και του Ισραήλ δεν τυχάνει εφαρμογής, επομένως, επί των προϊόντων με προέλευση τους ισραηλινούς (επ-)οικισμούς στη Δυτική Όχθη. Παρομοίως, η Συμφωνία Ελεύθερου Εμπορίου μεταξύ της ΕΖΕΣ και του Μαρόκου δεν ισχύει για τη Δυτική Σαχάρα. [...] Από τη στιγμή που το Μαρόκο δεν ασκεί διεθνώς αναγνωρισμένη κυριαρχία επί της Δυτικής Σαχάρα, η Δυτική Σαχάρα δε θεωρείται τμήμα του μαροκινού εδάφους σε σχέση με αυτή τη Συμφωνία. Έτσι, η Συμφωνία Ελευθέρων Συναλλαγών δεν εφαρμόζεται στα εμπορεύματα από τη Δυτική Σαχάρα». Βλ. Statement by the Norwegian Minister of Foreign Affairs, Mr. Jonas Gahr Støre, in the Norwegian Parliament, 11 May 2010, as a response to a question raised by leader of the Christian Democratic Party, στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση του Κοινοβουλίου της Νορβηγίας: <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Sporsmal/Skriftlige-sporsmal-og-svar/Skriftlig-sporsmal/?qid=46630> (στη νορβηγική γλώσσα) και <http://www.wsrw.org/a105x1411> (για την ανεπίσημη αγγλική μετάφραση). Στο ίδιο πλαίσιο, είχε δηλώσει και ο Martin Zbinden το 2007: «Δεδομένου ότι η Ελβετία δεν αναγνωρίζει τη μαροκινή προσάρτηση, η Συμφωνία Ελεύθερου Εμπορίου μεταξύ της ΕΖΕΣ και του Βασιλείου του Μαρόκου δεν ισχύει για τη Δυτική Σαχάρα». Βλ. Statement by Martin Zbinden, Head of Free Trade Agreement at the Swiss State Secretariat for Economic Affairs, 06/04/2007, διατίθεται ηλεκτρονικά: <http://www.vest-sahara.no/a1x1489>.

⁹⁵⁸ Executive Office of the President, The United States Trade Representative, Robert B. Zoellick, Answer to the Letter of July 19, 2004, of Joseph R. Pitts, US House of Representatives, concerning USA-Morocco Free Trade Agreement and the Status of Western Sahara, Washington DC, 20/07/2004, διατίθεται σε ηλεκτρονική μορφή στη διεύθυνση: http://www.vest-sahara.no/files/pdf/Zoellick_FTA_2004.pdf. Επιπροσθέτως, για το πλήρες κείμενο της υπό εξέταση Συμφωνίας, βλ. United States-Morocco Free Trade Agreement, 15 June 2004, διαθέσιμη στην επίσημη κυβερνητική ιστοσελίδα: <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/morocco-fta/final-text>.

Άξια προβληματισμού είναι η απάντηση της τέως Υπάτης Εκπροσώπου της ΕΕ για Θέματα Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφαλείας, Catherine Ashton, σε ερώτημα που έθεσαν μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στις 10 Ιανουαρίου 2014 αναφορικά με τη διακριτική μεταχείριση των μαροκινών δραστηριοτήτων στη Δυτική Σαχάρα σε σχέση με τις αντίστοιχες ισραηλινές στη Δυτική Όχθη.⁹⁵⁹ Το ερώτημα αυτό ουσιαστικά έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου για το ενδεχόμενο ένα μέρος της ευρωπαϊκής χρηματοδοτικής βοήθειας προς το Μαρόκο να υποστηρίζει και να ενισχύει στην πράξη τον μαροκινό έλεγχο -ορθότερα, «κυριαρχία»- επί της Δυτικής Σαχάρα. Η Υπάτη Εκπρόσωπος της ΕΕ, στην απάντησή της ημερομηνίας 13^{ης} Μαρτίου 2014, διαχώρισε πλήρως την περίπτωση της Δυτικής Σαχάρα από εκείνη των υπό ισραηλινή κατοχή παλαιστινιακών εδαφών, με το αιτιολογικό ότι η πρώτη συνιστά μη-αυτοδιοικούμενο έδαφος που πρέπει να αποαποικιοποιηθεί και όπου ασκεί *de facto* αρμοδιότητες το Μαρόκο, ενώ η δεύτερη τελεί ξεκάθαρα υπό παράνομη στρατιωτική κατοχή που εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Τέταρτης Σύμβασης της Γενεύης του 1949.⁹⁶⁰ Με άλλα λόγια, η θεώρηση της C. Ashton -εκ μέρους της Ευρωπαϊκής Επιτροπής- εκλαμβάνει στην ουσία ως αμοιβαίως αποκλειόμενα τα νομικά καθεστώτα ενός μη-αυτοδιοικούμενου εδάφους κι ενός εδάφους υπό κατοχή, χωρίς κάτι τέτοιο να βρίσκει έρεισμα ούτε στο διεθνές δίκαιο ούτε στη διεθνή πρακτική. Την ίδια στιγμή, φαίνεται να παραβλέπει την πάγια θέση του ΟΗΕ ότι η Δυτική Σαχάρα συνιστά, όπως και τα παλαιστινιακά εδάφη -Λωρίδα της Γάζας, Δυτική Όχθη, περιλαμβανομένης της Ανατολικής Ιερουσαλήμ-, έδαφος υπό κατοχή.⁹⁶¹

⁹⁵⁹ Question for Written Answer E-000235/14 to the Commission (Vice-President/High Representative), Fiorello Provera (EFD), 10 January 2014, Implications of the Moroccan Fisheries Deal for EU Policy with regard to Israel, OJEU C288/197, 28/08/2014, όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά: «*Η Αλιευτική Συμφωνία ΕΕ-Μαρόκου, την οποία ψήφισε το Κοινοβούλιο στα τέλη Νοεμβρίου 2013, αναγνωρίζει τη μαροκινή 'δικαιοδοσία' επί της περιοχής της Δυτικής Σαχάρα. Κάθετα αντίθετοι σε αυτό είναι οι πολιτικοί εκπρόσωποι του λαού της Δυτικής Σαχάρα (Sahrawi). Επιπλέον, η ΕΕ και τα ΗΕ δεν αναγνωρίζουν τη Δυτική Σαχάρα ως τμήμα του εδάφους του Βασιλείου του Μαρόκου. Υπό τη νέα Συμφωνία, η ΕΕ θα καταβάλλει χρήματα στο Μαρόκο για να αλιεύει στα ύδατα τόσο του Μαρόκου όσο και της Δυτικής Σαχάρα. Η ΕΕ υπογράμμισε προσφάτως, στις κατευθυντήριες γραμμές της για τις ισραηλινές οντότητες στη Δυτική Όχθη, ότι, κατά το διεθνές δίκαιο, ούτε ένα ευρώ δεν μπορεί να διατεθεί για τη χρηματοδότηση των ισραηλινών δραστηριοτήτων πέραν των κυρίαρχων συνόρων του Ισραήλ, δηλαδή των εδαφών που κατελήφθησαν κατά τη διάρκεια του πολέμου του 1967. Ωστόσο, η ΕΕ δεν υιοθετεί την ίδια θέση αναφορικά με τις μαροκινές δραστηριότητες στη Δυτική Σαχάρα, παρόλο που τα ΗΕ την έχουν ανακηρύξει κατεχόμενο έδαφος.*

⁹⁶⁰ *Ibid.* Answer given by High Representative/Vice-President Ashton on behalf of the Commission, 13 March 2014, OJEU C288/197, 28/08/2014.

⁹⁶¹ Βλ. χαρακτηριστικά SC Res S/RES/380, 6 November 1975, §2 [το ΣΑ «2. Καλεί το Μαρόκο να αποσύρει αμέσως από το Έδαφος της Δυτικής Σαχάρα όλους τους συμμετέχοντες στην προέλαση»], όπως επίσης GA Res A/RES/34/37, 21 November 1979, §5-§6 [η ΓΣ «5. Εκφράζει τη βαθιά λύπη της για την επιδείνωση της κατάστασης που προκύπτει από τη συνεχιζόμενη κατοχή της Δυτικής Σαχάρα από το Μαρόκο και την επέκταση αυτής της κατοχής στο έδαφος που εκκενώθηκε προσφάτως από τη Μαυριτανία. 6. Προτρέπει το Μαρόκο να λάβει μέρος στην ειρηνευτική διαδικασία και να τερματίσει την κατοχή του Εδάφους της Δυτικής Σαχάρα»] και A/RES/35/19, 11 November 1980, §3. Επίσης, η συντριπτική πλειοψηφία των νομικών τάσσεται υπέρ της άποψης ότι η Δυτική Σαχάρα τελεί υπό μαροκινή κατοχή, βλ. *inter alia* Benvenisti, E., *The International Law of Occupation*, 2nd edn, 2012, 171-172 και Ratner, St.R., "Foreign Occupation and International Territorial Administration: The Challenges of Convergence", 16: 4 *EJIL* (2005), 700, όπως επίσης και Gasser, H.-P., "The Conflict in Western Sahara – An Unresolved Issue from the Decolonization Period", *YIHL* (2002), 379.

3.10 Το κράτος του Βατικανού ως υποκείμενο του διεθνούς δικαίου

Το νομικό καθεστώς της Πόλης του Βατικανού και της Αγίας Έδρας έχει αποτελέσει αντικείμενο μεγάλης ανάλυσης, αλλά και διχογνωμίας.⁹⁶² Ο παπισμός έπαιξε σημαντικό ρόλο στις διεθνείς σχέσεις ήδη από τον τέταρτο αιώνα.⁹⁶³ Με τη Συνθήκη του Λατερανού του 1929, η Ιταλία αναγνώρισε, αφενός, «την κυριαρχία της Αγίας Έδρας στη διεθνή σφαίρα ως ένα εγγενές χαρακτηριστικό στην ίδια τη φύση της, σύμφωνα με την παράδοσή της και τις απαιτήσεις της αποστολής της στον κόσμο»⁹⁶⁴ και, αφετέρου, «το Κράτος της Πόλης του Βατικανού υπό την κυριαρχία του Ανώτατου Ποντίφικα».⁹⁶⁵ Ταυτοχρόνως, η Ιταλία αναγνώρισε «την πλήρη κυριότητα και την αποκλειστική και απόλυτη εξουσία και δικαιοδοσία της Αγίας Έδρας πάνω στο Βατικανό, όπως αυτό συγκροτείται επί του παρόντος, μαζί με όλα τα παρελκόμενα και τα κληροδοτήματά του, δημιουργώντας με τον τρόπο αυτό την Πόλη του Βατικανού για τους ειδικούς σκοπούς και υπό τους όρους που περιλαμβάνονται στην παρούσα Συνθήκη».⁹⁶⁶ Παράλληλα, κατοχυρώθηκε και το δικαίωμα της Αγίας Έδρας στην ενεργητική και παθητική αντιπροσώπευση, σύμφωνα με τους γενικούς κανόνες του διεθνούς δικαίου.⁹⁶⁷

Ο σκοπός της Συνθήκης του Λατερανού, η οποία διέπει μέχρι σήμερα το καθεστώς της Πόλης του Βατικανού, προσδιορίζεται στο Προοίμιο αυτής ως εξής: «εξασφαλίζοντας στην Αγία Έδρα με μόνιμο τρόπο μία θέση στην πραγματικότητα και το δίκαιο, η οποία εγγυάται την απόλυτη ανεξαρτησία για την εκπλήρωση της θείας αποστολής της στον κόσμο, επιτρέπεται στην Αγία Έδρα να θεωρεί ως οριστικά και αμετάκλητα διευθετημένο το 'Ρωμαϊκό Ζήτημα', που ανέκυψε το 1870 με την προσάρτηση της Ρώμης στο Βασίλειο της Ιταλίας υπό τη Δυναστεία του Οίκου της Σαβοΐας· δεδομένου ότι, προκειμένου να διασφαλιστεί η απόλυτη και ορατή ανεξαρτησία της Αγίας Έδρας,

⁹⁶² Εκτενώς, Duursma, J., 1996, *op. cit.*, *supra note* 151, 374-419, όπως επίσης και Theutenberg, B.J., *The Holy See, the Order of Malta and International Law*, 2003.

⁹⁶³ Η κοσμική εξουσία του παπισμού χρονολογείται από τον ένατο αιώνα, όταν δημιουργήθηκαν τα παπικά κράτη από τον Pepin-le Bref και το γιό του Καρλομάγνο. Η εδαφική έκταση των παπικών κρατών ποίκιλλε, όμως αποτέλεσαν -με σύντομες επαναστατικές διακοπές από το 1793 έως το 1801 και από το 1809 έως το 1814- την εδαφική βάση για την κεντρική κυβέρνηση της καθολικής Εκκλησίας. Μέχρι το 1870, τα παπικά ή εκκλησιαστικά ή ρωμαϊκά κράτη απαρτίζονταν από εδάφη που βρίσκονταν υπό την άμεση κυρίαρχη εξουσία του Πάπα και συνιστούσαν ένα από τα ανεξάρτητα κράτη της Ευρώπης πριν από την ένωση της Ιταλίας. Το 1870, έπεσε η αυλαία του *Risorgimento* με την κατάληψη και την προσάρτηση, κατόπιν δημοψηφίσματος, των παπικών εδαφών από τα ιταλικά στρατεύματα. Verzijl, J.H.W., Vol II, 1969, *op. cit.*, *supra note* 158, 308-338. «Από το 1870 και μετά, μέχρι τη σύναψη των Συνθηκών του Λατερανού, η Αγία Έδρα δε θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένα ξένο κράτος. Παρόλο που ο Νόμος των Εγγυήσεων αντιμετώπιζε τον Πάπα σα να ήταν βασιλιάς όχι μόνο όσον αφορά στις τελετουργικές αλλά και σε άλλες εκφάνσεις, όπως το δικαίωμα να στέλνει και να δέχεται διπλωματικούς αντιπροσώπους, δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι μεταξύ του 1870 και του 1929 ο Πάπας είχε ένα δικό του έδαφος, όσο μικρό κι αν ήταν αυτό, επί του οποίου θα μπορούσε να ασκήσει την κυριαρχία του... Μέχρι τη σύναψη των Συνθηκών του Λατερανού, η Αγία Έδρα δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως ξένο κράτος, και, συνεπώς, είναι αδύνατο να μιλήσει κανείς για ένα νομικό πρόσωπο που δημιουργήθηκε από τους νόμους του κράτους αυτού». Βλ. *Thome Guadalupe v. Associazione Italiana di S Cecilia* (1937), 8 ILR 151, όπως αναφέρεται από τον Crawford, J., 2006, *op. cit.*, *supra note* 120, 221-222.

⁹⁶⁴ Treaty between the Holy See and Italy establishing the Vatican State, with Financial Convention, Rome, 11 February 1929, 23 AJIL Supp (1929), 187-195, Article 2.

⁹⁶⁵ *Ibid.* Article 26.

⁹⁶⁶ *Ibid.* Article 3.

⁹⁶⁷ *Ibid.* Articles 12, 19.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

*απαιτείται να είναι εγγυημένη η αδιαμφισβήτητη κυριαρχία ακόμα και στη διεθνή σφαίρα, έχει θεωρηθεί αναγκαίο να δημιουργηθεί κάτω από ειδικές συνθήκες η Πόλη του Βατικανού, αναγνωρίζοντας την πλήρη κυριότητα και την αποκλειστική και απόλυτη εξουσία και την κυρίαρχη δικαιοδοσία της Αγίας Έδρας πάνω σε αυτό».*⁹⁶⁸

Το Κράτος της Πόλης του Βατικανού, όπως συγκροτήθηκε το 1929, αποτελεί τη μικρότερη κρατική οντότητα στον κόσμο με εδαφική έκταση μικρότερη του 1km². Ο πληθυσμός του, ο οποίος απαρτίζεται κατά κύριο λόγο από κληρικούς και υπαλλήλους, καταμετρήθηκε στα 836 άτομα για το 2015.⁹⁶⁹ Επιπλέον, η Ιταλία εκτελεί μία σειρά κυβερνητικών λειτουργιών για λογαριασμό της Πόλης του Βατικανού.⁹⁷⁰ Η τελευταία διατηρεί την αποκλειστική νομοθετική εξουσία, όπως και την αστική και ποινική δικαιοδοσία εντός της επικράτειάς της. Η Ιταλία συμφώνησε το 1929 να μην επεμβαίνει στην «αποκλειστική δικαιοδοσία» του Βατικανού.⁹⁷¹ Η Αγία Έδρα έχει αρμοδιότητα «σύμφωνα με τις επιταγές του διεθνούς δικαίου» επί όλων των προσώπων με «μόνιμη κατοικία εντός του Κράτους του Βατικανού».⁹⁷²

Ουσιαστικά, η Πόλη του Βατικανού παρέχει την εδαφική βάση για την κεντρική διοίκηση μιας μη-κρατικής οντότητας, της καθολικής Εκκλησίας. Η ιδιόρρυθμη θέση του Βατικανού στο διεθνές δίκαιο επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι τα κριτήρια της κρατικής υπόστασης -με τα οποία δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι συμμορφώνεται πλήρως- τίθενται εν προκειμένω στο περιθώριο. Κατά τον Crawford, η ιδιορρυθμία δεν επαρκεί από μόνη της για την άρνηση της κρατικής υπόστασης, όταν άλλοι παράγοντες συγκλίνουν προς την αντίθετη κατεύθυνση.⁹⁷³ Όπως έχει υποστηριχθεί σε προηγούμενη ενότητα, σε περιπτώσεις οριακές από πλευράς διεθνούς δικαίου, η αναγνώριση από τρίτα κράτη έχει αυξημένη σημασία. Η κύρια ιδιομορφία της Πόλης του Βατικανού είναι η μοναδική και πολύπλοκη σχέση της Πόλης με την Κυβέρνησή της, την Αγία Έδρα. Είναι γεγονός ότι το διεθνές καθεστώς της Αγίας Έδρας συνέβαλε στην αναγνώριση της κρατικής υπόστασης του Βατικανού.⁹⁷⁴ Σε αντίθεση με ορισμένα κράτη, όπως π.χ. η Σομαλία, όπου η ύπαρξη καθορισμένου εδάφους και πληθυσμού αντισταθμίζουν την πραγματική απουσία αποτελεσματικής κεντρικής Κυβέρνησης, στην

⁹⁶⁸ *Ibid.* Preamble.

⁹⁶⁹ Βλ. *Population Mondiale* (2015): <http://www.populationmondiale.com/#sthash.seqqMkO5.dpbs>. Μάλιστα, τα αρσενικά παιδιά που φτάνουν στην ηλικία των 25 ετών κανονικά χάνουν αυτομάτως την ιθαγένεια του Βατικανού, ενώ τα θηλυκά παιδιά χάνουν την ιθαγένεια με το γάμο. Η παύση της διαμονής ή της επίσημης εργασίας στην Πόλη του Βατικανού καθορίζουν, επίσης, την ιθαγένεια. Βλ. το Νόμο για την Ιθαγένεια και τη Διαμονή στην Πόλη του Βατικανού της 7^{ης} Ιουνίου 1929, 130 BFSP, 1018.

⁹⁷⁰ Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι -βάσει του Άρθρου 3 της Συνθήκης του Λατερανού- η ιταλική αστυνομία φρουρεί την πλατεία του Αγίου Πέτρου. Ακόμη, η Πόλη του Βατικανού εξυπηρετείται από το σύστημα ύδρευσης και αποχέτευσης της Ιταλίας, καθώς και από τον ιταλικό σιδηρόδρομο, ενώ εξαρτάται απολύτως από την τελευταία όσον αφορά στην ελευθερία της διέλευσης και των επικοινωνιών.

⁹⁷¹ Treaty between the Holy See and Italy establishing the Vatican State, 1929, *op. cit.*, *supra* note 964, Article 4.

⁹⁷² *Ibid.* Article 9.

⁹⁷³ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 223.

⁹⁷⁴ Ο Fitzmaurice περιέγραψε το Βατικανό, για τους σκοπούς του Σχεδίου Σύμβασης της ΕΔΔ για το Δίκαιο των Συνθηκών, ως μία από τις «οντότητες που αναγνωρίζονται ως κράτη για ειδικούς λόγους», YILC (1956/II), 107, 118.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

περίπτωση του Βατικανού η δύναμη και η επιρροή της Κυβέρνησής του αντισταθμίζουν τη μικροσκοπική εδαφική έκταση και την ουσιαστική απουσία μόνιμου πληθυσμού.

Είναι ξεκάθαρο, πάντως, ότι η Πόλη του Βατικανού συνιστά κράτος κατά το διεθνές δίκαιο, παρά το μέγεθός του και τις «ειδικές περιστάσεις» που το χαρακτηρίζουν. Κατά τον Duursma: *«Το κριτήριο της ανεξαρτησίας στοχεύει στη διάκριση ενός κράτους από κάποιο άλλο εις τρόπον ώστε μία εδαφική οντότητα να μην είναι απλά η συνέχεια μίας άλλης εδαφικής οντότητας. Η Αγία Έδρα, εντούτοις, δεν είναι ούτε κράτος ούτε εδαφική οντότητα. Εξάλλου, είναι μία εξουσία η οποία συμπίπτει εν μέρει με ορισμένους κυβερνητικούς θεσμούς του Βατικανού και η οποία λειτουργεί εκ των έσω της Πόλης του Βατικανού. Έτσι, η παρουσία της Αγίας Έδρας δεν μπορεί να αποκλείσει την κρατική υπόσταση της Πόλης του Βατικανού, διότι η Πόλη του Βατικανού δεν υπόκειται σε καμία έξωθεν επιρροή»*.⁹⁷⁵

Βάσει του Άρθρου 24 της Συνθήκης του Λατερανού αναγνωρίζεται η ουδετερότητα του Βατικανού,⁹⁷⁶ το οποίο είναι μέλος σε οργανισμούς όπως η Παγκόσμια Ταχυδρομική Ένωση ή η Διεθνής Ένωση Τηλεπικοινωνιών, αλλά σε κανένα πολιτικό διεθνή οργανισμό. Ωστόσο, έχει ενεργό ρόλο σε μια πληθώρα διεθνών οργανισμών με την ιδιότητα του μόνιμου παρατηρητή, μεταξύ των οποίων και στα ΗΕ από τις 6 Απριλίου 1964.⁹⁷⁷ Ιδιαίτερα ως προς το τελευταίο σημείο, επισημαίνεται ότι, όταν η Αγία Έδρα έκρουσε τη θύρα του ΟΗΕ επιχειρώντας να διεκδικήσει την ιδιότητα του μέλους, ο τότε αμερικανός Υπουργός Εξωτερικών Cordell Hull έθεσε το θέμα ως εξής: *«φαίνεται ανεπιθύμητο να εγερθεί το ζήτημα της ένταξης του Κράτους του Βατικανού τώρα. Ως ένα μικροσκοπικό κράτος, το Βατικανό δε θα ήταν ικανό να εκπληρώσει όλες τις υποχρεώσεις της ιδιότητας του μέλους σε έναν οργανισμό του οποίου ο πρωταρχικός σκοπός είναι η διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Σε ορισμένες περιπτώσεις δεν επιτράπη η είσοδος στην Κοινωνία σε μικροσκοπικά κράτη για το λόγο αυτό. Η ιδιότητα του μέλους στον οργανισμό δε θα φαινόταν αρμονική με τις προβλέψεις του Άρθρου 24 της Συνθήκης του Λατερανού, ιδίως όσον αφορά στην πνευματική υπόσταση και τη συμμετοχή σε ενδεχόμενη χρήση βίας. Η μη-συμμετοχή ως μέλος δε θα απέκλειε τη συμμετοχή του Κράτους του Βατικανού στις*

⁹⁷⁵ Duursma, J., 1996, *op. cit.*, *supra* note 151, 413.

⁹⁷⁶ *«Όσον αφορά στην κυριαρχία που ανήκει σε αυτή και στη διεθνή σφαίρα, η Αγία Έδρα δηλώνει ότι επιθυμεί να παραμείνει και θα παραμείνει έξω από οποιαδήποτε χρονική αντιπαλότητα μεταξύ άλλων κρατών και από τα διεθνή συνέδρια που συγκαλούνται προκειμένου να διευθετήσουν τέτοια θέματα, εκτός και αν τα αντίπαλα μέρη προβούν σε αμοιβαία έκκληση της αποστολής της για την ειρήνη. Συνεπώς, το Κράτος του Βατικανού θα θεωρείται πάντοτε και σε κάθε περίπτωση ουδέτερο και απαραβίαστο έδαφος»*. Treaty between the Holy See and Italy establishing the Vatican State, 1929, *op. cit.*, *supra* note 964, Article 24. Πράγματι, η ουδετερότητα του Βατικανού αναγνωρίστηκε από όλους τους εμπολέμους του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι, στις 10 Ιουλίου 1943, ο αμερικανός Πρόεδρος Roosevelt διαβεβαίωσε τον Πάπα Πίο XII ότι *«το ουδέτερο καθεστώς της Πόλης του Βατικανού, όπως επίσης και των παπικών τομέων καθ' όλη την έκταση της Ρώμης, θα γίνει σεβαστό»*, USFR 1943/II, 926-927.

⁹⁷⁷ GA Res A/RES/58/314, 1 July 2004, "Participation of the Holy See in the Work of the United Nations".

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

*κοινωνικές και ανθρωπιστικές δραστηριότητες του οργανισμού, ούτε θα έβλαπτε τον παραδοσιακό του ρόλο στην προώθηση της ειρήνης μέσω της συνήθους επιρροής του».*⁹⁷⁸

Η Αγία Έδρα συνιστά την κεντρική εξουσία και το διοικητικό όργανο της καθολικής Εκκλησίας. Απαρτίζεται από τον Πάπα, το Κολλέγιο των Καρδινάλιων και τη Ρωμαϊκή Κουρία. Πριν από το 1870, διέθετε αναμφισβήτητα διακριτό διεθνές καθεστώς και η ανάμιξή της στις διεθνείς σχέσεις σχετιζόταν με τη διακυβέρνηση των παπικών κρατών.⁹⁷⁹ Μετά την προσάρτηση των παπικών κρατών το 1870, τα τρίτα κράτη εξακολούθησαν να διαπιστεύουν και να δέχονται απεσταλμένους από την Αγία Έδρα, ενώ ο Πάπας συνέχισε να συνάπτει συμφωνίες θρησκευτικού περιεχομένου με τρίτα κράτη, γεγονότα τα οποία συνάδουν υπέρ της διατήρησης ενός βαθμού διεθνούς προσωπικότητας ανεξαρτήτως της εδαφικής αρμοδιότητας.⁹⁸⁰ Από το 1929, το Κράτος της Πόλης του Βατικανού και η Αγία Έδρα έχουν επιτύχει γενική διακρατική αναγνώριση, έχοντας συνάψει πλήρεις διπλωματικές σχέσεις με 179 κράτη (στοιχεία 2015) - καθώς και με την ΕΕ, το Κυρίαρχο Στρατιωτικό Τάγμα της Μάλτας και το Γραφείο της ΟΑΠ.⁹⁸¹ Στην πραγματικότητα, πρόκειται περί δύο χωριστών νομικών προσώπων, του Βατικανού και της Αγίας Έδρας, η σχέση μεταξύ των οποίων αποτελεί αντικείμενο σύγχυσης. Για παράδειγμα, τόσο η Πόλη του Βατικανού όσο και η Αγία Έδρα είναι συμβαλλόμενα μέρη σε ορισμένες πολυμερείς συνθήκες.⁹⁸² Επιπροσθέτως, η Αγία Έδρα εμφανίζεται ως μέλος του Διεθνούς

⁹⁷⁸ USFR 1944/I, 962, προσθέτοντας ότι «η προστασία της ακεραιότητας του Βατικανού ως ανεξάρτητου κράτους δε θα αυξηθεί με την ιδιότητα του μέλους». Έκτοτε δεν έγινε καμία επίσημη αίτηση ένταξης. Το Κράτος του Βατικανού απέκτησε το καθεστώς του μόνιμου παρατηρητή στα ΗΕ το 1964.

⁹⁷⁹ Araujo, R.J., "The Holy See – International Person and Sovereign", *1 Ave Maria International Law Journal* (2011), 3-10.

⁹⁸⁰ *Ibid.* 10-27.

⁹⁸¹ 179 States have Full Diplomatic Relations with the Holy See; A Review of 2011 Highlights in Vatican Diplomacy, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.zenit.org/article-34102?l=english>.

⁹⁸² Η Παγκόσμια Ταχυδρομική Ένωση (UPU) και η Διεθνής Ένωση Τηλεπικοινωνιών (ITU) έχουν ήδη αναφερθεί, οφείλουμε να επισημάνουμε όμως, περαιτέρω, την ασυμφωνία ανάμεσα στο 186 UNTS 656 -όπου η Πόλη του Βατικανού παρατίθεται ως έχουσα επικυρώσει την Ταχυδρομική Σύμβαση των Βρυξελλών (23/09/1953)- και το 639 UNTS 368 -όπου εμφανίζεται η Αγία Έδρα ως έχουσα επικυρώσει την Ταχυδρομική Σύμβαση της Βιέννης (22/04/1968). Αναφορικά με την UPU και την ITU, η Γραμματεία του Κράτους υποδεικνύει ότι «η Αγία Έδρα είναι μέλος επίσης στο όνομα και για λογαριασμό του Κράτους της Πόλης του Βατικανού». Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 227. Από την άλλη, το Κράτος της Πόλης του Βατικανού υπέγραψε τη Διεθνή Συμφωνία Σίτου το 1956 (270 UNTS 104), το Πρωτόκολλο για την Επέκταση της Διεθνούς Συμφωνίας Σίτου του 1960 (604 UNTS 378) και τη Σύμβαση των ΗΕ περί Διεκδικήσεως Διατροφής εις την Αλλοδαπήν του 1956 (268 UNTS 32), ενώ η Αγία Έδρα υπέγραψε τη Σύμβαση για την Αναγνώριση και Εκτέλεση των Αλλοδαπών Διαιτητικών Αποφάσεων του 1958 (330 UNTS 38) και τη Σύμβαση για το Διαμετακομιστικό Εμπόριο των Περίκλειστων Κρατών του 1962 (597 UNTS 42). Επιπλέον, η Αγία Έδρα επικύρωσε τις δύο Συμβάσεις της Βιέννης για τις Διπλωματικές και τις Προξενικές Σχέσεις του 1961 και του 1963 αντίστοιχα (500 UNTS 95, επικυρώθηκε στις 17/04/1964· 596 UNTS 261, επικυρώθηκε στις 08/10/1970), διάφορες συμβάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, καθώς και συμβάσεις αναφορικά με πολιτιστικά αγαθά και δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας. Ακόμη, όσον αφορά στις διμερείς συνθήκες, άλλες συνάπτονται με την Αγία Έδρα και άλλες με το Βατικανό. Παρόλο που θα μπορούσε να διακρίνει κανείς μία λεπτή διαχωριστική γραμμή, υπό την έννοια ότι το Κράτος του Βατικανού συνάπτει συμφωνίες αυστηρά λειτουργικού χαρακτήρα και η Αγία Έδρα συμφωνίες που σχετίζονται με την ειδική αποστολή της ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, στην πράξη δε φαίνεται να υπάρχει πολλή συνέπεια ως προς τα ανωτέρω. *Ibid.* Crawford, J., 2nd edn, 2006, 228-229. Επίσης, για εκτενή ανάλυση του ζητήματος, Araujo, R.J., *1 Ave Maria International Law Journal* (2011), *op. cit.*, *supra* note 979, 44-52.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

Οργανισμού Ατομικής Ενέργειας,⁹⁸³ ενώ συμβάλλει στο έργο των λειτουργικών οργανώσεων του συστήματος των ΗΕ.⁹⁸⁴ Συμπερασματικά, η Αγία Έδρα συνδυάζει τις λειτουργίες που σχετίζονται με την αποστολή της στον κόσμο, με το ρόλο της ως ανεξάρτητης Κυβέρνησης μίας κατοικημένης περιοχής· αποτελεί τόσο ένα διεθνές νομικό πρόσωπο από μόνη της όσο και Κυβέρνηση ενός κράτους.⁹⁸⁵

3.11 Η περίπτωση της Ταϊβάν («Δημοκρατία της Κίνας»)

Η Ταϊβάν -παλαιότερα γνωστή ως *Ilha Formosa*, δηλαδή «όμορφο νησί»- κατέστη μέρος της κινεζικής αυτοκρατορίας το 1683 και παρέμεινε έτσι έως τη Συνθήκη του Shimonoseki της 17^{ης} Απριλίου 1895, με τα Άρθρα 2 (β)-(γ) της οποίας «η *Formosa* και οι *Pescadores*» παραχωρήθηκαν στην Ιαπωνία.⁹⁸⁶ Μάλιστα, εξ' αιτίας της τοπικής αντίστασης, οι ιαπωνικές αρχές απέκτησαν τον έλεγχο της περιοχής καταφεύγοντας στη βία. Με τη Διακήρυξη του Καΐρου την 1^η Δεκεμβρίου 1943, οι Σύμμαχοι ανήγγειλαν την πρόθεσή τους αναφορικά με «*όλα τα εδάφη τα οποία η Ιαπωνία έχει κλέψει από την Κίνα, όπως η Manchuria, η Formosa και οι Pescadores, και τα οποία θα πρέπει να επιστραφούν στη Δημοκρατία της Κίνας*».⁹⁸⁷ Δυνάμει της §8 της Διακήρυξης του Πότσνταμ της 26^{ης} Ιουλίου 1945, βεβαιώθηκε ότι «*οι όροι της Διακήρυξης του Καΐρου θα πρέπει να εκτελεστούν και η ιαπωνική κυριαρχία θα πρέπει να περιορισθεί στις νήσους Honshu, Hokkaido, Kyushu, Shikuku, και σε αυτά τα μικρά νησιά που θα*

⁹⁸³ Όμως, στο 293 UNTS 359 επισημαίνεται ότι το Καταστατικό του Διεθνούς Οργανισμού Ατομικής Ενέργειας (IAEA) έχει επικυρωθεί από την Πόλη του Βατικανού (20/08/1957). Βλ., ωστόσο, “Amendment to the Statute of IAEA” (1961), 471 UNTS 334, που έγινε αποδεκτό από την Αγία Έδρα (11/01/1962).

⁹⁸⁴ Πέραν του ότι έχει αναγορευτεί σε παρατηρητή των ΗΕ, η Αγία Έδρα συμμετέχει ως μέλος σε διεθνείς οργανισμούς όπως η UNCTAD, η UNHCR και ο WIPO. Ακόμη, μετέχει ως παρατηρητής ή «παρατηρητής σε ανεπίσημη βάση», ως εξής: FAO, IFAD, ICAO, ILO, IMO, IOM, Latin Union, UNCOPUOS, UN-HABITAT, UNCSD, UNIDCP, UNEP, UNESCO, UNIDO, WHO, WFP, WTO και σε αρκετούς περιφερειακούς οργανισμούς.

⁹⁸⁵ «*Η Αγία Έδρα δεν είναι κράτος στο διεθνές δίκαιο, αλλά έχει δική της διεθνή νομική προσωπικότητα, η οποία της επιτρέπει να αναλαμβάνει διεθνείς δράσεις όπως η σύναψη συνθηκών και η διατήρηση διπλωματικών σχέσεων... Παρόλο που η Αγία Έδρα έχει πλήρη κυριαρχία επί της Πόλης του Βατικανού, δεν είναι η κυβέρνηση του κράτους της Πόλης του Βατικανού. Σύμφωνα με τον Κώδικα του Εκκλησιαστικού Δικαίου, η Αγία Έδρα περιλαμβάνει τον Κυρίαρχο Ποντίφικα, τη Ρωμαϊκή Κουρία και ό,τι προκύπτει από το φυσικό δίκαιο ή το γενικό πλαίσιο. Η Ρωμαϊκή Κουρία περιλαμβάνει το Γραμματέα του Κράτους, το Συμβούλιο για τα δημόσια εκκλησιαστικά ζητήματα, τις Ιερές Συνόδους... τα εκκλησιαστικά Δικαστήρια και άλλους θεσμούς, όπως ορίζονται με ειδικό νόμο. Ο Κυρίαρχος Ποντίφικας και ο Γραμματέας του Κράτους είναι θέσεις τις οποίες η Αγία Έδρα και οι κοσμικοί κυβερνητικοί θεσμοί της Πόλης του Βατικανού έχουν από κοινού. Ούτε η Αρχιερατική Επιτροπή, η ‘Consulta’, ο Γενικός Σύμβουλος του Κράτους, αλλά ούτε και τα κοσμικά διοικητικά όργανα... μπορούν να θεωρηθούν τμήμα της Αγίας Έδρας, καθώς δεν είναι ενσωματωμένα στη Ρωμαϊκή Κουρία με ειδικό νόμο και δεν ανήκουν στην Αγία Έδρα μέσω του φυσικού δικαίου ή του γενικού πλαισίου λόγω των αποκλειστικών κοσμικών καθηκόντων τους. Συνεπώς, εάν το Κράτος του Βατικανού εξαφανιζόταν, οι κυβερνητικοί θεσμοί της Πόλης του Βατικανού θα έπαιναν να λειτουργούν επίσης, εκτός από τον Κυρίαρχο Ποντίφικα και το Γραμματέα του Κράτους που είναι όργανα της Αγίας Έδρας. Η Πόλη του Βατικανού και η Αγία Έδρα είναι επομένως δύο νομικά πρόσωπα εκ των οποίων το πρώτο εγκαθιδρύθηκε για την καλύτερη λειτουργία του δεύτερου».* Duursma, J., 1996, *op. cit.*, *supra* note 151, 386-387. Αναλυτικά για το μοναδικό νομικό καθεστώς της Αγίας Έδρας, Araujo, R.J., *I Ave Maria International Law Journal* (2011), *op. cit.*, *supra* note 979, 31-44.

⁹⁸⁶ Peace Treaty of Shimonoseki between China and Japan, 17 April 1895, 87 BFSP, 799.

⁹⁸⁷ Cairo Declaration, Conference of President Roosevelt, Generalissimo Chiang Kai-Shek, and Prime Minister Churchill in North Africa, 38: *1 AJIL* (1944), Supplement: Official Documents, 8-9.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

καθορίσουμε».⁹⁸⁸ Στο Σύμφωνο Παράδοσης της 2^{ης} Σεπτεμβρίου 1945, η Ιαπωνία ανέλαβε να εκτελέσει τις προβλέψεις της Διακήρυξης του Πότσταμ.⁹⁸⁹ Ως εκ τούτου, οι ιαπωνικές δυνάμεις στην Ταϊβάν παραδόθηκαν στο διοικητή της Δημοκρατίας της Κίνας.⁹⁹⁰

Στο μεταξύ, κι ενώ ο εμφύλιος πόλεμος ανάμεσα στην κυβέρνηση της Δημοκρατίας της Κίνας και της ανακηρυχθείσας Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας υπό τον Mao Tse Tung μαινόταν από το 1928, οι δυνάμεις της πρώτης αποσύρθηκαν στην Ταϊβάν όπου και εγκαθίδρυσαν την προσωρινή έδρα της Κυβέρνησης αυτής στις 8 Δεκεμβρίου 1949. Εν μέσω του πολέμου της Κορέας που ξέσπασε στις 25 Ιουνίου 1950, συνήφθη Συνθήκη Ειρήνης ανάμεσα στην Ιαπωνία και σε 48 συμμαχικές δυνάμεις -εξαιρουμένων της ΕΣΣΔ και της Κίνας-, σύμφωνα με το Άρθρο 2 (β) της οποίας «η Ιαπωνία παραιτήθηκε παντός δικαιώματος, τίτλου και αξίωσης αναφορικά με τη Formosa και τις Pescadores», χωρίς όμως να διευκρινίζεται υπέρ τίνος.⁹⁹¹ Λίγο αργότερα, σε μία ξεχωριστή Συνθήκη με τη Δημοκρατία της Κίνας, η Ιαπωνία επαναβεβαίωσε την αποκήρυξη του τίτλου επί της Formosa.⁹⁹² Η Κοινή Διακήρυξη του 1956 μεταξύ της Ιαπωνίας και της ΕΣΣΔ, που έθεσε τέρμα στην εμπόλεμη κατάσταση ανάμεσά τους, δεν έκανε καμία αναφορά σε φλέγοντα ζητήματα εδαφικών διευθετήσεων.⁹⁹³ Αξιοσημείωτο είναι ότι, σε προγενέστερο χρόνο, το 1954 είχε υπογραφεί μία Συνθήκη Αμοιβαίας Άμυνας από τις ΗΠΑ και τη Δημοκρατία της Κίνας, η οποία μεριμνούσε για τη συλλογική άμυνα των εδαφών του Ειρηνικού των δύο μερών· ειδικότερα, το έδαφος της Δημοκρατίας της Κίνας ορίστηκε ως περικλείον την Ταϊβαν και τις Pescadores, με πρόβλεψη και για ενδεχόμενη επέκταση του πεδίου εφαρμογής της εν λόγω Συνθήκης και σε άλλα εδάφη κατόπιν αμοιβαίας συμφωνίας.⁹⁹⁴

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη του Sir Anthony Eden: «*Η Διακήρυξη του Καΐρου ήταν μία δήλωση πρόθεσης ότι η Formosa θα έπρεπε να επανεκχωρηθεί στην Κίνα μετά τον πόλεμο. Η επανεκχώρηση αυτή, στην πραγματικότητα, δεν έλαβε χώρα ποτέ, εξ' αιτίας των δυσκολιών που εγείρονταν από την ύπαρξη δύο οντοτήτων που ισχυρίζονται ότι αντιπροσωπεύουν την Κίνα, και των διαφορών μεταξύ των Δυνάμεων ως προς το καθεστώς των οντοτήτων αυτών. Η Διακήρυξη*

⁹⁸⁸ Potsdam Declaration, 26 July 1945, 13 DSB, 137.

⁹⁸⁹ Whiteman, M.M., Vol III, *op. cit.*, *supra* note 303, 486-487.

⁹⁹⁰ *Ibid.* 487-488.

⁹⁹¹ *Ibid.* 477-625, για ολοκληρωμένη παρουσίαση των διαπραγματεύσεων που προηγήθηκαν της Συνθήκης Ειρήνης. Βλ. Treaty of Peace with Japan, 8 September 1951, San Francisco, 136 UNTS (1952), No 1832, 45-164. Ενδεικτική της πολυπλοκότητας του προσδιορισμού του καθεστώτος της Ταϊβάν είναι η δήλωση του τότε Υπουργού Εξωτερικών των ΗΠΑ John Foster Dulles: «*οι διχονομίες είναι τέτοιες ώστε [η διάθεση της Formosa] δεν μπορούσε να αντιμετωπισθεί οριστικά με μία ιαπωνική Συνθήκη Ειρήνης στην οποία οι συμμαχικές δυνάμεις, ως σύνολο, είναι μέρη. Έτσι, η Συνθήκη απλώς βγάζει επισήμως εκτός την Ιαπωνία από την εικόνα της Formosa, αφήνοντας τη θέση άλλως αμετάβλητη*». Whiteman, M.M., Vol III, *op. cit.*, *supra* note 303, 538; 25 DSB, 461-463.

⁹⁹² Βλ. Treaty of Peace between the Republic of China and Japan, 28 April 1952, Taipei, 138 UNTS (1952), I-1858, 38-55, Article II. Επισημαίνεται ότι το πεδίο εφαρμογής της εν λόγω Συνθήκης Ειρήνης εκτεινόταν σε «*όλα τα εδάφη υπό τον έλεγχο της Κυβέρνησης της Δημοκρατίας της Κίνας*». *Ibid.* Agreed Minutes, I, 138 UNTS (1952), 52.

⁹⁹³ Joint Declaration by the Union of Soviet Socialist Republics and Japan, 19 October 1956, Moscow, 263 UNTS (1957), No 3768, 111-123.

⁹⁹⁴ Mutual Defense Treaty between the United States of America and the Republic of China, 2 December 1954, Washington, 248 UNTS (1956), I-3496, 213-233.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

*του Πότσταμ... έθεσε ως μία από τις προϋποθέσεις για την ιαπωνική ειρήνη ότι οι όροι της Διακήρυξης του Καΐρου θα έπρεπε να εκπληρωθούν. Το Σεπτέμβριο του 1945 η διοίκηση της Formosa ανελήφθη από τις κινεζικές δυνάμεις κατά την κρίση του Ανώτατου Διοικητή των Συμμαχικών Δυνάμεων· αυτό, όμως, δε συνιστούσε εκχώρηση, ούτε εμπειρείχε από μόνο του οποιαδήποτε αλλαγή στην κυριαρχία. Ο διακανονισμός που έγινε με τον Chiang-Kai-Shek τον έβαλε εκεί επί τη βάση στρατιωτικής κατοχής, ενώ εκκρεμούσαν περαιτέρω ρυθμίσεις, και δεν κατέστησε από μόνος του το έδαφος κινεζικό. Δυνάμει της Συνθήκης Ειρήνης του Σεπτεμβρίου του 1951, η Ιαπωνία αποκήρυξε κάθε δικαίωμα, τίτλο και αξίωση ως προς τη Formosa και τις Pescadores· ούτε αυτό, όμως, λειτούργησε ως μετάβαση στην κινεζική κυριαρχία, είτε στη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας είτε στις κινεζικές εθνικιστικές αρχές. Η Formosa και οι Pescadores είναι λοιπόν, κατά την άποψη της Κυβέρνησης της Αυτού Μεγαλειότητας, έδαφος η de jure κυριαρχία επί του οποίου είναι αβέβαιη ή απροσδιόριστη».*⁹⁹⁵

Στην πράξη, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1950 είχε εδραιωθεί ένα «άτυπο» εδαφικό καθεστώς με τη Δημοκρατία της Κίνας στην Ταϊβάν και τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας στην ηπειρωτική Κίνα, με μια συνεχή απειλή να επικρέμεται από την πλευρά της δεύτερης περί βίαιης επανένωσης της Κίνας σε περίπτωση μονομερούς απόσχισης της πρώτης. Συν τω χρόνω επήλθαν ριζικές μεταβολές στις σχέσεις της Ταϊβάν με τα τρίτα κράτη, τείνοντας να μετατρέψουν τη Δημοκρατία της Κίνας από μία αποτυχημένη γενική κυβέρνηση της Κίνας σε μία επιτυχημένη και δημοκρατική κυβέρνηση της Ταϊβάν, δημιουργώντας ένα μοναδικό φαινόμενο στο διεθνές δίκαιο που αναμφισβήτητα χρήζει περαιτέρω ανάλυσης.

Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970, η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας αναγνωριζόταν από μία σημαντική πλειοψηφία κρατών και σύμφωνα με το Ψήφισμα 2758 (XXVI) της ΓΣ της 25^{ης} Οκτωβρίου 1971: «οι αντιπρόσωποι της Κυβέρνησης της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας είναι οι μόνοι νόμιμοι αντιπρόσωποι της Κίνας στα Ηνωμένα Έθνη [...] η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας είναι ένα από τα πέντε μόνιμα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας». Συνεχίζοντας το ίδιο Ψήφισμα προέβλεπε ρητώς τη συνεπαγόμενη αποβολή των αντιπροσώπων της Δημοκρατίας της Κίνας «από τη θέση την οποία παρανόμως καταλαμβάνουν στα Ηνωμένα Έθνη και σε όλους τους οργανισμούς που σχετίζονται με αυτά». Σημειώνεται ότι ποτέ κανένα κράτος δεν έχει συνάψει επίσημες διπλωματικές σχέσεις, ούτε έχει αναγνωρίσει και τις δύο Κυβερνήσεις ταυτοχρόνως.

Αυτή τη στιγμή η Ταϊβάν διατηρεί διπλωματικές σχέσεις με 22 κράτη, προερχόμενα από τη Λατινική Αμερική, την Καραϊβική, την Ανατολική Ασία, τον Ειρηνικό και την Αφρική, περιλαμβανομένης και της Αγίας Έδρας από την Ευρώπη.⁹⁹⁶ Παράλληλα, διαθέτει πλήθος

⁹⁹⁵ Written Answer, Sir Anthony Eden, 536 HC Deb, col 159 (wa), 4 February 1955.

⁹⁹⁶ Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία του «Υπουργείου Εξωτερικών» της Δημοκρατίας της Κίνας (Ταϊβάν): <http://www.mofa.gov.tw/EnOfficial/Regions/AlliesIndex/?opno=f8505044-f8dd-4fc9-b5b5-0da9d549c979>.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

αποστολών στο εξωτερικό,⁹⁹⁷ ενώ συμμετέχει σε αρκετούς διεθνείς οργανισμούς είτε ως πλήρες μέλος⁹⁹⁸ είτε με την ιδιότητα του παρατηρητή.⁹⁹⁹ Το παράδοξο είναι ότι, παρόλο που καθίσταται ολοένα και περισσότερο απομονωμένη στο διπλωματικό χώρο, η Ταϊβάν εξακολουθεί να διατηρεί ισχυρές -αν και ανεπίσημες- εμπορικές σχέσεις με εξήντα περίπου κράτη.¹⁰⁰⁰

Ειδικότερα, διάφορα κράτη έχουν θεσπίσει ειδική νομοθεσία προκειμένου να διευκολύνουν τις -κατά κύριο λόγο οικονομικού χαρακτήρα- σχέσεις με την Ταϊβάν, ελλείψει επίσημης αναγνώρισης ή διπλωματικών σχέσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εδώ αποτελούν οι ΗΠΑ, που πρεσβεύουν την πολιτική της «μίας Κίνας» και για τις οποίες η βάση για τη συνέχιση των σχέσεων τους με την Ταϊβάν είναι μία Πράξη του 1979, η οποία υλοποιεί την πολιτική της «διατήρησης ανεπίσημων σχέσεων με το λαό στην Ταϊβάν», όπως εκφράστηκε στο Εκτελεστικό Διάταγμα Νο 12143 της 22^{ας} Ιουνίου 1979 και έκτοτε τηρείται από τις ΗΠΑ. Προβλέπεται, λοιπόν, *inter alia* ότι «η απουσία διπλωματικών σχέσεων ή αναγνώρισης δε θα πρέπει να επηρεάζει την εφαρμογή των νόμων των ΗΠΑ αναφορικά με την Ταϊβάν», όπως

⁹⁹⁷ Portal of Republic of China (Taiwan) Diplomatic Missions - Embassies, Consulates and Missions Abroad: <http://www.taiwanembassy.org/dept.asp?mp=1&codemeta=locationIDE>.

⁹⁹⁸ Βλ. τα επίσημα στοιχεία του «Υπουργείου Εξωτερικών» της Δημοκρατίας της Κίνας (Ταϊβάν): <http://www.mofa.gov.tw/EnOfficial/NationalOrg/OrgList/?opno=3400817f-1a5b-443c-8969-174b5c7819b2>.

Εξάλλου, οι περισσότεροι από τους οργανισμούς στους οποίους είναι μέλος η Ταϊβάν είτε δεν περιρίζονται μόνο σε κράτη [όπως η Asia-Pacific Economic Cooperation, όπου η Ταϊβάν μετέχει παράλληλα με τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας ως «οικονομία» υπό την ονομασία «Chinese Taipei»] είτε απαρτίζονται αποκλειστικά από κράτη που αναγνωρίζουν τη Δημοκρατία της Κίνας ως Κυβέρνηση της Κίνας. Εξαιρεση αποτελεί η Asian Development Bank, ιδρυτικό μέλος της οποίας υπήρξε η Δημοκρατία της Κίνας, όταν όμως έγινε μέλος η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας, ο οργανισμός άλλαξε μονομερώς το όνομα της πρώτης σε «Taipei, China». Η πράξη αυτή προκάλεσε τη διαμαρτυρία της Δημοκρατίας της Κίνας, η οποία συνέχισε παρόλα αυτά να συμμετάσχει ως πλήρες μέλος, να καταβάλλει την ετήσια συνδρομή της, να ψηφίζει και να διατηρεί κεφάλαιο στην Τράπεζα. Δε θα ήταν υπερβολή να υποστηριχθεί ότι το παραπάνω παράδειγμα αποδεικνύει ότι η Ταϊβάν είναι ικανή να αναπτύσσει διεθνείς σχέσεις για λογαριασμό της, έστω και αν η αποτυχία της Τράπεζας να ρυθμίσει την κατάσταση φέρει όλα τα σημάδια ενός πολιτικού συμβιβασμού *contra legem*. Κι αυτό διότι σύμφωνα με το Άρθρο 3 (1) του Καταστατικού της, που παραμένει αναλλοίωτο: «*Η ιδιότητα του μέλους θα πρέπει να είναι ανοιχτή σε: (i) μέλη και συνδεδεμένα μέλη της Οικονομικής Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για την Ασία και την Άπω Ανατολή και (ii) άλλες περιφερειακές χώρες και μη-περιφερειακές ανεπτυγμένες χώρες, οι οποίες είναι μέλη των Ηνωμένων Εθνών ή κάποιες από τις περιφερειακές οργανώσεις τους*». Agreement Establishing the Asian Development Bank (ADB Charter), December 1965, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.adb.org/sites/default/files/pub/1965/charter.pdf>. Όσον αφορά στην ιδιότητα του μέλους στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου, έχουμε να παρατηρήσουμε ότι, με την Υπουργική Απόφαση WT/L/433 της 11^{ης} Νοεμβρίου 2001, ο ΠΟΕ έκρινε ικανή την Ταϊβάν να συμμετάσχει στον οργανισμό με την ονομασία “Separate Customs Territory of Taiwan, Penghu, Kinmen and Matsu”, εν συντομία “Chinese Taipei” -η οποία προσχώρησε τελικά στον ΠΟΕ την 1^η Ιανουαρίου 2002, λίγο αργότερα από τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας [WT/L/432]. Σύμφωνα με το Άρθρο XII (1) της Ιδρυτικής Συμφωνίας του ΠΟΕ: «*Κάθε κράτος ή χωριστό τελωνειακό έδαφος που διαθέτει πλήρη αυτονομία στη διεξαγωγή των εξωτερικών εμπορικών του σχέσεων και σε άλλα ζητήματα που προβλέπονται σε αυτή τη Συμφωνία και στις Πολυμερείς Εμπορικές Συμφωνίες μπορεί να προσχωρήσει σε αυτή τη Συμφωνία σύμφωνα με τους όρους που θα συμφωνηθούν μεταξύ αυτού και του ΠΟΕ*». Βλ. Agreement Establishing the World Trade Organization, 1994, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση του ΠΟΕ: http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto.pdf.

⁹⁹⁹ *Ibid.* <http://www.mofa.gov.tw/EnOfficial/NationalOrg/OrgList/?opno=6453f36a-1a1d-44ad-b912-40729a8d53c5>

¹⁰⁰⁰ Ειδικότερα, όσον αφορά στις διμερείς σχέσεις της Ελλάδας με την Ταϊβάν, η Ελλάδα σεβόμενη την πολιτική της «μίας Κίνας» αναγνωρίζει ως κράτος μόνο τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας και δε διατηρεί διπλωματικές σχέσεις με την Ταϊβάν. Η συνεργασία με τη νήσο αναπτύσσεται σε τεχνικό, κατά βάση, επίπεδο, στους τομείς του εμπορίου, της ναυτιλίας, του πολιτισμού, του αθλητισμού και της υγείας. Η Ταϊβάν εκπροσωπείται στην Ελλάδα από την «Αντιπροσωπεία της Ταϊπέι στην Αθήνα» (“Taipei Representation Office in Athens”), η οποία ιδρύθηκε το 1972 και δε διαθέτει καθεστώς διπλωματικής ή προξενικής αρχής. Βλ. στο διαδικτυακό τόπο του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδος: <http://www.mfa.gr/blog/dimereis-sheseis-tis-ellados/taiban-sto-plaisio-tes-politikes-mias-kinas/>.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

εφαρμόζονταν πριν από την ανάκληση της αναγνώρισης, καθώς και ότι οι νόμοι των ΗΠΑ που αναφέρονται σε ή σχετίζονται με «ξένες χώρες, έθνη, κράτη, κυβερνήσεις ή παρόμοιες οντότητες» θα πρέπει να εφαρμόζονται σε σχέση με την Ταϊβάν.¹⁰⁰¹ Επιπροσθέτως, «οι συνθήκες που ίσχυαν ανάμεσα στις ΗΠΑ και τις κυβερνητικές αρχές της Ταϊβάν που αναγνωρίζονταν από τις ΗΠΑ ως Δημοκρατία της Κίνας πριν από την 1^η Ιανουαρίου 1979, και σε ισχύ μεταξύ τους στις 31 Δεκεμβρίου 1978, εξακολουθούν να ισχύουν».¹⁰⁰² Ακόμη, οι ΗΠΑ έχουν δεσμευτεί να παράσχουν αμυντικά υλικά και υπηρεσίες στην Ταϊβάν, στο βαθμό που κάτι τέτοιο καθίσταται αναγκαίο «για τη διευκόλυνση της Ταϊβάν να διατηρήσει ικανοποιητική αμυντική ικανότητα».¹⁰⁰³ Στην πραγματικότητα, οι ανεπίσημες αυτές σχέσεις διενεργούνται μέσω εταιρειών των δύο πλευρών, στις οποίες μάλιστα χορηγούνται ασυλίες που ισοδυναμούν με εκείνες των ξένων κρατών.¹⁰⁰⁴

Το ζήτημα του νομικού καθεστώτος της Ταϊβάν δεν έχει τεθεί ποτέ ενώπιον κανενός διεθνούς δικαστηρίου από το 1949.¹⁰⁰⁵ Το γεγονός είναι ότι για περισσότερα από 65 χρόνια η Ταϊβάν αποτελεί μία ξεχωριστή οντότητα, η οποία λειτουργεί ως *de facto* εδαφική μονάδα. Πρακτικώς, η πλειοψηφία των κρατών της διεθνούς κοινότητας έχει αναγνωρίσει την Ταϊβάν ως τμήμα της κινεζικής επικράτειας. Αναφέρεται ενδεικτικά το Κοινό Ανακοινωθέν των ΗΠΑ και της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας του 1978, επ' αφορμή της αναγνώρισης της δεύτερης: «2. Οι ΗΠΑ αναγνωρίζουν την Κυβέρνηση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας ως τη μόνη νόμιμη Κυβέρνηση της Κίνας. Στο πλαίσιο αυτό, ο λαός των ΗΠΑ θα διατηρήσει πολιτιστικές, εμπορικές

¹⁰⁰¹ Taiwan Relations Act, 1979, 22 USC, §3303, (a), (b).

¹⁰⁰² *Ibid.* 22 USC, §3303, (c).

¹⁰⁰³ *Ibid.* 22 USC, §3302, (a).

¹⁰⁰⁴ Καμία άλλη χώρα δεν έχει θεσπίσει τόσο κατηγορηματική νομοθεσία ούτε έχει υιοθετήσει τόσο σαφείς πολιτικές όσο οι ΗΠΑ σε σχέση με την Ταϊβάν, όμως υπάρχουν ισοδύναμα παραδείγματα. Βλ. UK Foreign Corporations Act, 25 July 1991, Chapter 44, Section 1: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1991/44/section/1>. Το βρετανικό δίκαιο αναγνωρίζει στις εταιρείες της Ταϊβάν νομικό καθεστώς, δικαίωμα ιδιοκτησίας και συμμετοχής ως διάδικος σε δίκη, ενώ το δίκαιο της Ταϊβάν αντιμετωπίζεται όπως το δίκαιο ενός αναγνωρισμένου κράτους για τον προσδιορισμό της ύπαρξης και της ικανότητας τέτοιων εταιρειών. Η Ταϊβάν είναι μία περιοχή οι νόμοι της οποίας εφαρμόζονται από ένα «θεσμοθετημένο δικαστικό σύστημα». Επομένως, η Πράξη του 1991 επιτρέπει στις εταιρείες της Ταϊβάν να δραστηριοποιούνται εντός του Ηνωμένου Βασιλείου σα να ήταν κράτη. Βεβαίως, η βρετανική πράξη του 1991 εμφανίζει βασικές διαφορές σε σχέση με την αντίστοιχη αμερικανική του 1979, καθότι είναι πολύ γενική ως προς το γεωγραφικό πεδίο εφαρμογής της χωρίς να αναφέρεται ρητώς στην Ταϊβάν και, από την άλλη, είναι περιορισμένη στην ουσιαστική εφαρμογή της δεδομένου ότι ασχολείται μόνο με το ζήτημα του εταιρικού καθεστώτος.

¹⁰⁰⁵ Δε συνέβη, όμως, το ίδιο και με τα εθνικά δικαστήρια, τα οποία βρέθηκαν αντιμέτωπα με το ζήτημα αυτό σε αρκετές περιπτώσεις. Το ερώτημα του καθεστώτος της Ταϊβάν προέκυψε κατά κύριο λόγο στις ΗΠΑ, όπου τα δικαστήρια εφήρμοσαν την Πράξη του 1979, με αποτέλεσμα η Ταϊβάν να αντιμετωπίζεται ως κράτος για το σκοπό της ασυλίας, ενώ οι συνθήκες που ήταν σε ισχύ πριν από το 1979 εξακολούθησαν να ισχύουν. Βλ. United States Court of Appeals, District of Columbia Circuit, *Millen Industries, Inc, et al., Appellants v Coordination Council for North American Affairs*, 30 August 1988, 855 F 2d 879; United States Court of Appeals, Ninth Circuit, *Mingtai Fire and Marine Insurance Co Ltd v. United Parcel Service*, 25 May 1999, 177 F 3d 1142; Superior Court of Quebec, *Parent and Others v. Singapore Airlines Limited and the Civil Aeronautics Administration*, 22 October 2003, 133 ILR 264. Σε μία σχετική υπόθεση στο Ηνωμένο Βασίλειο, αναγνωρίστηκε η σταθερή διάρκεια της Δημοκρατίας της Κίνας (Ταϊβάν) για το σκοπό της συγκρότησης ενός μη-κυβερνητικού οργανισμού, της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής. Σημειώνεται ότι η Ταϊβάν συμμετέχει στους ολυμπιακούς αγώνες με την ονομασία “Chinese Taipei”. Βλ. UK Court of Appeals, *Reel v. Holder and Another*, 30 June 1981, 74 ILR 105.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

και άλλες ανεπίσημες σχέσεις με το λαό της Ταϊβάν... 7. Η κυβέρνηση των ΗΠΑ αναγνωρίζει την κινεζική θέση ότι υπάρχει μόνο μία Κίνα και ότι η Ταϊβάν είναι μέρος της Κίνας».¹⁰⁰⁶

Αντιστοίχως, σημειώνεται και η μεταστροφή της βρετανικής πολιτικής το 1972, με την ανακοίνωση της ανταλλαγής πρέσβων με τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας από τον Υπουργό Εξωτερικών: «η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου αναγνωρίζει τη θέση της κινεζικής Κυβέρνησης ότι η Ταϊβάν είναι μία επαρχία της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας... Πιστεύουμε ότι το ζήτημα της Ταϊβάν είναι εσωτερική υπόθεση της Κίνας που πρέπει να επιλυθεί από τον ίδιο τον κινεζικό λαό».¹⁰⁰⁷

Η κρατική υπόσταση συνιστά αξίωση δικαιώματος. Η αξίωση για κρατική υπόσταση δεν μπορεί να συναχθεί από δηλώσεις ή ενέργειες που δεν είναι ρητές και ξεκάθαρες. Η Δημοκρατία της Κίνας και η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας επιμένουν διαχρονικά ότι υπάρχει μόνο ένα κινεζικό κράτος, την ηγεσία του οποίου αξιώνονται και οι δύο. «Υποστηρίζαμε πάντοτε ότι η έννοια της 'μίας Κίνας' αναφέρεται περισσότερο στο μέλλον παρά στο παρόν. Οι δύο πλευρές δεν είναι ακόμη ενοποιημένες, είναι όμως ίσες, κυβερνώμενες χωριστά. Υπάρχουμε και οι δύο ταυτόχρονα. Επομένως, οι δύο πλευρές μπορούν να προσδιοριστούν ως μοιραζόμενες μία 'ειδική σχέση κράτους-προς-κράτος', πριν από την ενοποίηση. Οι εκατέρωθεν των στενών σχέσεις είναι 'ειδικές' διότι μοιραζόμαστε την ίδια κουλτούρα, ιστορικές καταβολές και εθνικούς δεσμούς. Οι λαοί και στις δύο πλευρές συμμετέχουν σε ανταλλαγές σε κοινωνικές, οικονομικές, εμπορικές... δραστηριότητες... τις οποίες άλλες διαιρεμένες χώρες δεν μπορούν να ταιριάζουν. Το πιο σημαντικό είναι ότι οι δύο πλευρές είναι πρόθυμες να εργαστούν από κοινού και να συμμετάσχουν σε διαβουλεύσεις σε ισότιμη βάση προκειμένου να εξασφαλίσουν τη μελλοντική ενοποίηση της Κίνας...».¹⁰⁰⁸

Από το γεγονός, όμως, ότι οι δύο πλευρές της διαιρεμένης Κίνας τελούν υπό ένα ιδιόμορφο για τα δεδομένα των διεθνών σχέσεων καθεστώς, το οποίο πόρρω απέχει από τη σχέση υποταγής και υπεροχής, δεν προκύπτει ότι η Ταϊβάν είναι ξεχωριστό κράτος υπό την έννοια του διεθνούς δικαίου, παρόλο που πρακτικώς πληροί τα κλασικά κριτήρια του κράτους. Πράγματι, διακυβερνητικές σχέσεις μπορούν να υπάρξουν εντός ενός ενιαίου κράτους, βασισμένες στον εκατέρωθεν βαθμό ανεξαρτησίας και χωρίς να είναι απαραίτητος ή συστηματικός ο συντονισμός της μίας οντότητας από την άλλη. Στην προφανή απουσία της

¹⁰⁰⁶ Joint Communiqué of 15 December 1978, 18 ILM 274. Σε επόμενο Κοινό Ανακοινωθέν του 1982, το ζήτημα της Ταϊβάν χαρακτηριζόταν ως «εσωτερική υπόθεση της Κίνας». Joint Communiqué of 17 August 1982, 21 ILM 1147.

¹⁰⁰⁷ 833 HC Deb cols 31-38, 32, 13 March 1972.

¹⁰⁰⁸ Statement by the Mainland Affairs Council, Executive Yuan, Republic of China, 1 August 1999, reported in *Chung Kuo Shih Pao [China Times] Taipei*, όπως αναφέρεται από τον Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 217.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

όποιας αξίωσης απόσχισης, το καθεστώς της Ταϊβάν δεν μπορεί να είναι άλλο από αυτό του τμήματος του κράτους της Κίνας κάτω από χωριστή διοίκηση.¹⁰⁰⁹

Σύμφωνα με την επίσημη θέση της Κυβέρνησης της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας: «Μετά από την επανένωση, η Ταϊβάν θα γίνει μία ειδική διοικητική περιοχή. Θα διακρίνεται από τις υπόλοιπες επαρχίες ή περιοχές της Κίνας από τον υψηλό βαθμό αυτονομίας της. Θα έχει τις δικές της διοικητικές και νομοθετικές εξουσίες, ανεξάρτητη δικαστική εξουσία και το δικαίωμα εκδίκασης στο νησί. Θα έχει το δικό της κόμμα [και τις δικές της] πολιτικές, στρατιωτικές, οικονομικές και δημοσιονομικές υποθέσεις. Θα μπορεί να συνάπτει εμπορικές και πολιτιστικές συμφωνίες με ξένες χώρες και να απολαμβάνει ορισμένα δικαιώματα στην εξωτερική πολιτική. Θα μπορεί να διατηρήσει τις στρατιωτικές της δυνάμεις και η ηπειρωτική χώρα δε θα αποστείλει στρατεύματα ή διοικητικό προσωπικό στο νησί. Από την άλλη, οι αντιπρόσωποι της Κυβέρνησης της ειδικής διοικητικής περιοχής και εκείνοι από διαφορετικούς κύκλους της Ταϊβάν θα μπορούν να διοριστούν σε ανώτερες θέσεις στην κεντρική Κυβέρνηση και να συμμετέχουν στη διεκπεραίωση των εθνικών υποθέσεων».¹⁰¹⁰

Οι φόβοι περί ενδεχόμενου επίσημου μελλοντικού διαχωρισμού της Ταϊβάν οδήγησαν στην υιοθέτηση από τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας του Αντι-Αποσχιστικού Νόμου το 2005.¹⁰¹¹ Ο εν λόγω νόμος επαναβεβαιώνει την πολιτική της «μίας Κίνας», όπου ανήκουν «τόσο η ηπειρωτική χώρα όσο και η Ταϊβάν» και της οποίας «η κυριαρχία και η εδαφική ακεραιότητα δεν επιδέχονται την παραμικρή διαίρεση», υπογραμμίζοντας ρητώς ότι «η Ταϊβάν είναι μέρος της Κίνας» (Άρθρο 2), καθώς και ότι «η επίλυση του ζητήματος της Ταϊβάν και η επίτευξη της εθνικής επανένωσης συνιστά εσωτερική υπόθεση της Κίνας» (Άρθρο 3). Επιπλέον, το Άρθρο 8 επιχειρεί να προσδιορίσει ορισμένες προϋποθέσεις υπό τις οποίες η Λαϊκή Δημοκρατία θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει «μη-ειρηνικά μέσα και άλλα αναγκαία μέσα για να προστατεύσει την κυριαρχία και την εδαφική ακεραιότητα της Κίνας»: (α) «σε περίπτωση που οι αποσχιστικές δυνάμεις της 'Ανεξαρτησίας της Ταϊβάν' ενεργήσουν υπό οποιοδήποτε όνομα ή με οποιοδήποτε μέσο για να προκαλέσουν το γεγονός της απόσχισης της Ταϊβάν από την Κίνα» ή (β) «συμβούν σοβαρά περιστατικά που συνεπάγονται την απόσχιση της Ταϊβάν από την Κίνα» ή (γ) «οι πιθανότητες για μία ειρηνική επανένωση εξαντληθούν εντελώς», η Λαϊκή Δημοκρατία θα μπορούσε να προβεί ακόμα και στη χρήση βίας.

Όπως ήταν αναμενόμενο, η αντίδραση της Ταϊβάν ήταν άμεση· καταδίκασε την επιθετική συμπεριφορά της Λαϊκής Δημοκρατίας και εξέφρασε την εντονότατη αντίθεσή της απέναντι στο Νόμο του 2005, θεωρώντας τον ως «μονομερή ενέργεια μεταβολής του υφισταμένου

¹⁰⁰⁹ *Ibid.* 212-219.

¹⁰¹⁰ Taiwan Affairs Office and Information Office, State Council, The People's Republic of China, "The Taiwan Question and Reunification of China", August 1993, III, §3: www.china.org.cn/e-white/taiwan/index.htm.

¹⁰¹¹ Anti-Secession Law, 14 March 2005, 10th National People's Congress, 3rd session, διατίθεται ηλεκτρονικά: <http://www.china.org.cn/english/2005lh/122724.htm>.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

status quo» και «ένδειξη απαξίωσης της κυριαρχίας της Ταϊβάν». Μάλιστα, κάλεσε τη διεθνή κοινότητα να αντιμετωπίσει την παραβίαση του διεθνούς δικαίου, της δημοκρατίας και των δικαιωμάτων του ανθρώπου που συνεπάγεται η υιοθέτηση του Νόμου αυτού. Η επίσημη απάντηση της Κυβέρνησης της Δημοκρατίας της Κίνας (Ταϊβάν) στον Αντι-Αποσχιστικό Νόμο εμπεριείχε και την ακόλουθη δήλωση: «με βάση τη Σύμβαση του Μοντεβίδεο του 1933 για τα Δικαιώματα και τις Υποχρεώσεις των Κρατών, που ορίζει τις προϋποθέσεις του κράτους και τη σχετική διπλωματική πρακτική, η Δημοκρατία της Κίνας είναι ένα ανεξάρτητο και κυρίαρχο κράτος, το οποίο είναι αναντίρρητο [...] ο Αντι-Αποσχιστικός Νόμος... όχι μόνο παραβιάζει την αρχή της αυτοδιάθεσης, αλλά καταπατά, επίσης, την κυριαρχία της Δημοκρατίας της Κίνας». Συνεχίζοντας, ακόμα πιο emphaticά, τόνιζε ότι «η κυριαρχία της Ταϊβάν ανήκει στα 23 εκατομμύρια του λαού της Ταϊβάν και μόνο τα 23 εκατομμύρια του λαού της Ταϊβάν μπορούν να αποφασίσουν να αλλάξουν το μέλλον της Ταϊβάν», εμμένοντας στην επίλυση των διαφορών των δύο πλευρών μέσα από διάλογο βασισμένο στις αρχές της δημοκρατίας, της ελευθερίας και της ειρήνης.¹⁰¹²

Ωστόσο, τίποτα από τα παραπάνω, παρόλο που επαναλαμβάνουν το χωριστό ρόλο της Ταϊβάν ως αυτοδιοικούμενης μονάδας, δεν εμπεριέχει ρητή διακήρυξη ανεξαρτησίας από τη Δημοκρατία της Κίνας. Η Κυβέρνηση της Ταϊβάν εξακολουθεί να αυτοπροσδιορίζεται ως «Δημοκρατία της Κίνας» και να τονίζει τη συνέχειά της, ενώ στην πράξη απομακρύνεται ολοένα και περισσότερο από τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας, χωρίς όμως να έχει κηρύξει απερίφραστα την ανεξαρτησία της. Ένας πιθανός λόγος που συμβαίνει κάτι τέτοιο είναι ο φόβος των συνεπειών που μπορεί να επιφέρει μια τέτοια ενέργεια και, κυρίως, της πιθανότητας επίθεσης από την ηπειρωτική χώρα. Με τα σημερινά δεδομένα, παρόλο που η Ταϊβάν εξουσιάζει σημαντικό έδαφος και πληθυσμό, δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι το αδιέξοδο ως προς τον προσδιορισμό του καθεστώτος αυτής έχει θέσει σε κίνδυνο την εύρυθμη λειτουργία της κεντρικής Κυβέρνησης της Κίνας ή την άσκηση της κινεζικής κυριαρχίας ή ακόμη και την κρατική ιδιότητα της τελευταίας. Επιπλέον, η αδιάλειπτη συμμετοχή στα ΗΕ αποτελεί επαρκή απόδειξη της συνέχειας του κινεζικού κράτους.¹⁰¹³ Επομένως, σύμφωνα με την ισχύουσα κατάσταση δεν υπάρχει γενική διεθνής αναγνώριση της Ταϊβάν ως ξεχωριστού κράτους.¹⁰¹⁴

¹⁰¹² The Official Position of the Republic of China (Taiwan) on the People's Republic of China Anti-Secession (Anti-Separation) Law, στη διεύθυνση: <http://www.taiwan.gov.tw/ct.asp?xItem=13556&ctNode=1938&mp=999>. Βλ. σχετικά και Wei, C.N., "China's Anti-Secession Law and Hu Jintao's Taiwan Policy", 5:1 *Yale Journal of International Affairs* (2010), 112-127.

¹⁰¹³ Chan, P.C.W., "The Legal Status of Taiwan and the Legality of the Use of Force in a Cross-Taiwan Strait Conflict", 8: 2 *Chinese JIL* (2009), 469-482, όπου αναφέρεται ότι «η παρούσα δημοκρατική διακυβέρνηση στην Ταϊβάν δε θα πρέπει να προσδώσει καμία αξιοπιστία στο αίτημα της Ταϊβάν για αυτοδιάθεση (και απόσχιση), ανεξαρτησία και κρατική υπόσταση», *ibid.* 481, §46.

¹⁰¹⁴ Αξιοσημείωτο είναι ότι, σε μία σφυγμομέτρηση που πραγματοποίησε η Taiwan Indicator Survey Research τον Αύγουστο του 2012, το 55,4% των ερωτηθέντων απάντησε ότι επιθυμεί την ενδεχόμενη ανεξαρτησία της Ταϊβάν, που αποτελεί και το υψηλότερο ποσοστό στην εξάχρονη ιστορία της εν λόγω έρευνας και κατά 6,1 μονάδες

3.12 «Αποτυχημένα» κράτη (*failed states*)

Η «κρατική αποτυχία» είναι ένα πολυσύνθετο φαινόμενο, το οποίο, όμως, δεν αναγνωρίζεται από το διεθνές δίκαιο.¹⁰¹⁵ Εντοπίζεται κυρίως στο χώρο των διεθνών σχέσεων και ερμηνεύεται με όρους πολιτικής. Ορίζεται ως «η ανικανότητα ενός κράτους να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του απέναντι στους πολίτες του και απέναντι στη διεθνή κοινότητα γενικότερα».¹⁰¹⁶ Τα λεγόμενα «αποτυχημένα κράτη» χαρακτηρίζονται από την κατάρρευση των κρατικών δομών, που έχει ως αποτέλεσμα την αδυναμία των κυβερνητικών αρχών να εκτελέσουν τις λειτουργίες τους -περιλαμβανομένης της παροχής ασφάλειας, του σεβασμού του κράτους δικαίου, της άσκησης αποτελεσματικού ελέγχου, της μέριμνας για την εκπαίδευση και τις υπηρεσίες υγείας, όπως και της διατήρησης των οικονομικών και των δομικών υποδομών. Στην πραγματικότητα, η κρατική αποτυχία νοείται ως μία κατάσταση στην οποία το κράτος είναι ανίκανο να παράσχει πολιτικά αγαθά στους πολίτες του και τη διεθνή κοινότητα εν γένει. Τα αγαθά αυτά εντοπίζονται στο σύνολο σχεδόν των βασικών τομέων αρμοδιότητας ενός κράτους, ήτοι στην ασφάλεια, τους συνοριακούς ελέγχους, τις πολιτικές δομές, τις υλικές υποδομές, το δικαστικό σύστημα, την εκπαίδευση, την υγεία, το εμπορικό και το τραπεζικό σύστημα.

Πέραν του όρου «αποτυχημένο κράτος» (*failed state*), που είναι και ο επικρατέστερος για να περιγράψει την απουσία αποτελεσματικής κυβέρνησης, χρησιμοποιούνται ενίοτε και άλλοι συνώνυμοι όροι: «οιονεί κράτος» (*quasi-state*),¹⁰¹⁷ «εύθραυστο κράτος» (*fragile state*), «κράτος που έχει καταρρεύσει» (*collapsed state*), «αδύναμο κράτος» (*weak state*).¹⁰¹⁸ Όποιον όρο κι εάν συναντήσουμε πάντως, παρατηρούμε ότι το συστατικό «κράτος» παραμένει. Πράγματι, ακόμη και η μακροχρόνια κατάλυση της εσωτερικής τάξης δε φαίνεται να επηρεάζει

υψηλότερο από το αντίστοιχο ποσοστό του Απριλίου 2011. “Taiwanese Independence More Popular, Survey Says”, Taipei Times, 11 August 2012, 3: <http://www.taipeitimes.com/News/taiwan/archives/2012/08/11/2003540007>. Σε επόμενη δημοσκόπηση που πραγματοποιήθηκε το Φεβρουάριο του 2014, ύστερα από τις απ’ ευθείας συνομιλίες κυβερνητικών αντιπροσωπειών των δύο πλευρών για πρώτη φορά ύστερα από 65 χρόνια από τη λήξη του εμφυλίου, το 64% των συμμετεχόντων τάχθηκε εναντίον της ενδεχόμενης ενοποίησης της Ταϊβάν με την Κίνα. Στο ερώτημα εάν θα πρέπει να συνεχιστούν οι απ’ ευθείας συνομιλίες μεταξύ Ταϊβάν και Κίνας το 61,6% απάντησε θετικά, ενώ το 47,8% τάχθηκε υπέρ της ανακήρυξης της ανεξαρτησίας της Ταϊβάν. “Majority Reject Unification, TISR Poll”, Taipei Times, 23 February 2014, 1: <http://www.taipeitimes.com/News/front/archives/2014/02/23/2003584139>.

¹⁰¹⁵ Η διεθνής κοινότητα δεν είναι επαρκώς προετοιμασμένη για να αντιμετωπίζει περιπτώσεις ανικανότητας ενός κράτους να φέρει εις πέρας τις υποχρεώσεις που του αντιστοιχούν. Αν και υπάρχουν ορισμένα εργαλεία, αυτά έχουν ως επί το πλείστον *ad hoc* χαρακτήρα και αδυνατούν να αντιμετωπίσουν τα διλήμματα που προκύπτουν από την κρατική αποτυχία. Βλ. Giorgetti, Ch., *A Principled Approach to State Failure; International Community Actions in Emergency Situations*, 2010, 23-42, όπου παρουσιάζεται διεξοδικά η αδυναμία της διεθνούς κοινότητας να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τα «αποτυχημένα κράτη» μέσα από το κατ’ εξοχήν παράδειγμα της Σομαλίας.

¹⁰¹⁶ *Ibid.* 43.

¹⁰¹⁷ Βλ. γενικά Jackson, R.H., *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World*, 1990 και Jackson, R.H., “Quasi-States, Dual Regimes, and Neoclassical Theory: International Jurisprudence and the Third World”, 41: 4 *International Organization* (1987), 519-549, όπου αναφέρεται ότι: «Τα αφρικανικά κράτη είναι πράγματι κράτη από αβροφροσύνη [...] Η νομική κρατική υπόσταση μπορεί να νοηθεί ως, μεταξύ άλλων, ο διεθνής θεσμός μέσω του οποίου η Αφρική και μερικά άλλα εξαιρετικά υποανάπτυκτα μέρη του κόσμου τέθηκαν εντός της διεθνούς κοινότητας σε μία βάση ίσης κυριαρχίας, παρά κάποιου είδους συνδεδεμένης κρατικής υπόστασης. Εφευρέθηκε διότι ήταν, αναμφισβήτητα, ο μόνος τρόπος που θα μπορούσαν αυτά τα μέρη να αποκτήσουν συνταγματική ανεξαρτησία σε σύντομο χρονικό διάστημα σύμφωνα με τη νέα διεθνή ισότητα». *Ibid.* 529.

¹⁰¹⁸ Akpinarli, N., *The Fragility of the ‘Failed State’ Paradigm*, 2009, 96-103.

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

την κρατική υπόσταση. Η ποικιλομορφία των ορισμών που απαντώνται στη διεθνή βιβλιογραφία -οι εννοιολογικές διαφορές μεταξύ των οποίων μπορεί να είναι από ελάχιστες μέχρι πολύ μεγάλες- απεικονίζει αυτή ακριβώς τη διαφορετικότητα εκδήλωσης του φαινομένου στα επιμέρους κράτη, αναλόγως του ιστορικού παρελθόντος και των πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών του κάθε κράτους. Ούτε και η σχετική πρακτική των ΗΕ ρίχνει ιδιαίτερο φως στο ζήτημα του ορισμού του φαινομένου της κρατικής αποτυχίας, καθώς καταγράφεται μία μάλλον *ad hoc* αντιμετώπιση του ζητήματος.¹⁰¹⁹ Πιο σωστή φαίνεται η άποψη του Kreijen, σύμφωνα με την οποία: «[...] όπως πάντα, μπορεί να είναι δύσκολο ή ακόμα και αδύνατο να χαράξει κανείς μία ξεκάθαρη διαχωριστική γραμμή σε διαφορετικές περιπτώσεις. Τελικά, κάθε συγκεκριμένη περίπτωση θα πρέπει να κρίνεται με βάση τα δικά της δεδομένα».¹⁰²⁰

Το διεθνές δίκαιο εστιάζει περισσότερο στη δημιουργία και τη διάλυση των κρατών, παρά στην εξέλιξη, τις εσωτερικές μεταβολές ή τις προσωρινές αποτυχίες που μπορεί να παρουσιαστούν μετά από τη δημιουργία ενός κράτους. Η κρατική αποτυχία είναι πολύπλευρη και συνεπάγεται διαβαθμίσεις στην κυρίαρχη ικανότητα, χωρίς ωστόσο να επηρεάζει απαραίτητως τη βιωσιμότητα της κρατικής υπόστασης. Ιστορικά, το πρώτο μεγάλο κύμα αποτυχημένων κρατών συνέπεσε με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Οι κυριότεροι εκπρόσωποι αυτής της κατηγορίας, η Σομαλία και το Κονγκό, υποστηρίχθηκαν τόσο οικονομικά όσο και πολιτικά από τις δύο υπερδυνάμεις σε διαφορετικά στάδια της εν λόγω περιόδου. Τα καθεστώτα των κρατών αυτών κατέρρευσαν στις αρχές τις δεκαετίας του 1990, λίγο μετά το πέρας του Ψυχρού Πολέμου. Ο τέως ΓΓ του ΟΗΕ Boutros Boutros-Ghali περιέγραψε την εσωτερική ανάδυση του φαινομένου ως εξής: «Χαρακτηριστικό μιας τέτοιας [εσωτερικής] σύγκρουσης είναι η κατάρρευση των κρατικών θεσμών, ιδίως της αστυνομίας και του δικαστικού συστήματος, με τη συνεπαγόμενη παράλυση της κυβέρνησης, την κατάλυση του νόμου και της τάξης και το γενικό χάος. Όχι μόνο αναστέλλονται οι λειτουργίες της κυβέρνησης, αλλά τα περιουσιακά της στοιχεία καταστρέφονται ή λεηλατούνται και οι πεπειραμένοι αξιωματούχοι σκοτώνονται ή εγκαταλείπουν τη χώρα. Αυτή είναι σπάνια περίπτωση στους διακρατικούς πολέμους».¹⁰²¹

¹⁰¹⁹ Επισημαίνονται ενδεικτικά: GA Res A/RES/46/176, 19 December 1991· S/23829, 21 April 1992, §56· S/24343, 22 July 1992, §54. Το ΣΑ συνόψισε τη ραγδαία επιδείνωση της κατάστασης στη Σομαλία, τη βαριά απόλεια ανθρωπίνων ζωών και τις εκτεταμένες υλικές ζημιές στην Απόφαση 733 της 23^{ης} Ιανουαρίου 1992, ενώ περιέγραψε το «μοναδικό χαρακτήρα» της χώρας λόγω της «επιδεινούμενης, πολύπλοκης και ασυνήθιστης φύσης της» στην Απόφαση 794 της 3^{ης} Δεκεμβρίου 1992.

¹⁰²⁰ Kreijen, G., 2004, *op. cit.*, *supra* note 325, 93.

¹⁰²¹ Boutros Boutros-Ghali, *Introduction: The United Nations and Somalia 1992-1996*, The United Nations Blue Book Series, Vol III, New York; United Nations Publication, 1996, 45-49. Ο διάδοχός του, Kofi Annan, περιέγραψε το Αφγανιστάν ως «αποτυχημένο κράτος», όταν οι Taliban είχαν αποκτήσει τον έλεγχο στο μεγαλύτερο τμήμα του εδάφους του: «Πιο ορατά, έχουμε δει τι συμβαίνει σε αυτά τα κράτη [...] όταν το κέντρο καταρρέει, όταν αντίπαλες πολιτοφυλακές αντικαθιστούν τη λογική, όταν οι πολίτες στερούνται τις βασικότερες προϋποθέσεις της σταθερής ύπαρξης, όταν έξωθεν δυνάμεις εμπλέκονται στη λειτουργία της χώρας. Το έχουμε δει στην Αγκόλα, τη Σομαλία, το Ζαΐρ, τη Βοσνία...», Kofi Annan, SG/SM/6412, 3 December 1997. Σε Έκθεσή του της 19^{ης} Ιουνίου 1998, ο K. Annan έγραψε ότι «το ίδιο το Αφγανιστάν παρουσιάζει τυπικά συμπτώματα 'αποτυχημένου κράτους', όπου οι ένοπλες ομάδες είναι απρόθυμες να επιλέξουν την ειρήνη», Report of the Secretary General on the Situation in Afghanistan

Ελλείπει αποτελεσματικής κυβέρνησης,¹⁰²² τα κράτη πάσχουν από την απουσία ή την αναποτελεσματικότητα των οργάνων τους, πράγμα που επιφέρει διεθνείς νομικές επιπλοκές. Είναι χαρακτηριστική, εδώ, η παρατήρηση του ΓΓ του ΟΗΕ το 1999 σχετικά με την «έλλειψη αντιπροσώπευσης του λαού της Σομαλίας σε διακυβερνητικά και διεθνή fora».¹⁰²³ Επομένως, εν τη απουσία των εκτελεστικών οργάνων ενός κράτους, επηρεάζεται η εκπροσώπησή του τόσο σε επίπεδο διμερών διπλωματικών και προξενικών σχέσεων όσο και σε διεθνείς ή περιφερειακούς οργανισμούς και διασκέψεις. Σημειώνεται, εδώ, ότι η Σομαλία δεν είχε αντιπροσωπεία στις συνόδους της ΓΣ του ΟΗΕ από το 1992 έως το 2000.¹⁰²⁴ Χωρίς αποτελεσματική κυβέρνηση, ένα κράτος είτε είναι ανίκανο να ασκήσει τα δικαιώματά του και να εκτελέσει τις υποχρεώσεις του ως υποκείμενο του διεθνούς δικαίου είτε έχει περιορισμένη ικανότητα στη διεθνή σφαίρα.¹⁰²⁵ Σημείο-κλειδί, λοιπόν, για τον προσδιορισμό ενός «αποτυχημένου κράτους» είναι το γεγονός ότι δεν υπάρχει κανένα όργανο που να μπορεί να δεσμεύσει διεθνώς το κράτος κατά τρόπο αποτελεσματικό και νομικά δεσμευτικό, όπως για παράδειγμα με τη σύναψη μίας συμφωνίας.¹⁰²⁶ Καθίσταται σαφές ότι, από νομικής απόψεως, «αποτυχημένο κράτος» είναι εκείνο το οποίο, αν και τύποις διατηρεί τη νομική του ικανότητα, στην πράξη έχει χάσει την ικανότητα να την ασκεί.

Αναμφισβήτητα απότοκα μιας καταστροφικής κληρονομιάς των αποικιακών καθεστώτων, τα οποία διήρκεσαν αρκετά ώστε να καταστρέψουν τις παραδοσιακές κοινωνικές δομές, αλλά όχι τόσο ώστε να τις αντικαταστήσουν με στέρεες συνταγματικές δομές προσαρμοσμένες στις τοπικές πραγματικότητες, τα λεγόμενα «αποτυχημένα κράτη» στερούνται αποτελεσματικής κρατικής ταυτότητας. Η ένταση εκδήλωσης του φαινομένου ποικίλλει, καθώς, μολονότι εμφανίζεται σε οξεία μορφή σε ορισμένες μόνο χώρες, παραμένει λανθάνον σε άλλες. Η κατάρρευση ενός κράτους θεωρείται και αντιμετωπίζεται ως πρόβλημα που αφορά άμεσα στη διεθνή κοινότητα, καθόσον το διεθνές σύστημα ως σύνολο αισθάνεται απειλή όταν ένα μέλος του παύσει να λειτουργεί αποτελεσματικά. Επαναλαμβάνουμε ότι η κρατική υπόσταση και η συνέχεια ενός κράτους δεν τίθενται υπό αμφισβήτηση εξαιτίας εσωτερικών μεταβολών, όπως

and its Implications for International Peace and Security, S/1998/532, 19 June 1998, §50. Ακόμη, περιέγραψε τη Σομαλία ως «αποτυχημένο κράτος» σε γράμμα του της 3¹⁵ Ιουλίου 2002, παρόλο που η χώρα είχε κυβέρνηση μετά τον Ιούνιο του 2001. Βλ. S/2002/722, 3 July 2002, §34.

¹⁰²² Akpinarli, N., 2009, *op. cit.*, *supra* note 1018, 5-29 και 87-103.

¹⁰²³ UN Secretary General, Report on the Situation in Somalia, S/1999/882, 16 August 1999, §63.

¹⁰²⁴ Koskenmäki, R., "Legal Implications Resulting from State Failure in Light of the Case of Somalia", 73 *Nordic JIL* (2004), 12-13, όπου η Σομαλία χαρακτηρίζεται ως «μοναδική περίπτωση» στην ιστορία των ΗΕ. Επισημαίνεται ότι η Σομαλία αδυνατούσε να εκπληρώσει τις οικονομικές της υποχρεώσεις προς τον οργανισμό δυνάμει του Άρθρου 17 §2 του Χάρτη των ΗΕ από το 1993 έως το 2001. Βλ. ενδεικτικά A/47/870 (1993) και A/52/788 (1998).

¹⁰²⁵ «Στη Σομαλία δεν υπάρχει κυβέρνηση που να μπορεί να είναι ο συνομιλητής των Ηνωμένων Εθνών για τους σκοπούς της συμφωνίας επί μίας επιχείρησης ανθρωπιστικής βοήθειας», SC Res 794, 3 December 1992. Επιπλέον, αρκετά προγράμματα στο πλαίσιο της αναπτυξιακής στρατηγικής της Παγκόσμιας Τράπεζας δεν μπορούσαν να υλοποιηθούν εξαιτίας της ανυπαρξίας αρμόδιας αρχής για τη σύναψη τέτοιων συνθηκών. S/1999/882, 1999, §72.

¹⁰²⁶ Χαρακτηριστικό και πάλι εδώ είναι το παράδειγμα της Σομαλίας, η οποία δεν ήταν σε θέση να επικυρώσει τη Σύμβαση Lomé IV, με αποτέλεσμα να μην ωφελείται από το αναπτυξιακό πλαίσιο των διμερών Συμβάσεων Lomé για το εμπόριο και την ανάπτυξη που συνέδεσαν την ΕΕ με 70 χώρες ΑΚΕ (Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού).

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

είναι η προσωρινή κυβερνητική αδυναμία να ελέγξει αποτελεσματικά το σύνολο του εδάφους. Είναι, βεβαίως, ευνόητο ότι το έδαφος ενός δυσλειτουργικού κράτους εξακολουθεί να τελεί υπό την προστασία του θεμελιώδους κανόνα της απαγόρευσης χρήσης βίας. Εν τούτοις, είναι αξιοσημείωτο ότι, στην περίπτωση ενός τέτοιου κράτους, η διεθνής κοινότητα θεωρεί ότι η επίκληση της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου και της αυτοδιάθεσης των λαών την εξουσιοδοτεί να παρέμβει σε εσωτερικά ζητήματα της αρμοδιότητας του κράτους, προς το σκοπό της αποκατάστασης της κρατικής εξουσίας, όπως απαιτείται για την εύρυθμη λειτουργία του διεθνούς δικαίου.

Αντιδρώντας στις νέες καταστάσεις που προκύπτουν από την κατάρρευση των κρατών, το ΣΑ προσέφυγε κυρίως στο Κεφάλαιο VII του Χάρτη των ΗΕ. Ορόσημο στην εξέλιξη της πρακτικής αυτής υπήρξε η Απόφαση 794 της 3^{ης} Δεκεμβρίου 1992 για τη Σομαλία, όπου το ΣΑ υποστήριξε ότι «το μέγεθος της ανθρώπινης τραγωδίας που προκλήθηκε από τη σύγκρουση» επαρκούσε από μόνο του για να αποτελέσει απειλή κατά της ειρήνης υπό την έννοια του Άρθρου 39 του Χάρτη. Είχε προηγηθεί, εξάλλου, η Απόφαση 688 της 5^{ης} Απριλίου 1991 αναφορικά με τους Κούρδους του Ιράκ, στην οποία το ΣΑ, με ευθεία αναφορά στις διασυνοριακές επιπτώσεις των εσωτερικών καταχρήσεων, έκρινε ότι οι σοβαρές παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου που διεπράχθησαν από ένα κράτος εναντίον των ίδιων των πολιτών του συνιστούσαν απειλή κατά της ειρήνης. Στην περίπτωση της Αιτής, το ΣΑ, στην προσεκτικά διατυπωμένη Απόφαση 841 της 16^{ης} Ιουνίου 1993, απεφάνθη ότι μία μορφή διακυβέρνησης ασυμβίβαστη με τις δημοκρατικές αρχές αποτελούσε απειλή κατά της ειρήνης υπό το Άρθρο 39 του Χάρτη.

Έτσι, το ΣΑ έχει διαμορφώσει μια πρακτική για την αντιμετώπιση του φαινομένου της κρατικής αποτυχίας εντός του πλαισίου του Κεφαλαίου VII του Χάρτη των ΗΕ, με την έννοια ότι καταφεύγει σε μέτρα επιβολής της ειρήνης και μπορεί να επεμβαίνει για την αποκατάσταση της εσωτερικής τάξης, κάνοντας χρήση ακόμα και στρατιωτικής βίας, όπου και εάν αυτό κριθεί αναγκαίο, χωρίς να υποχρεούται να λάβει τη συναίνεση του ενδιαφερομένου κράτους -το οποίο, άλλωστε, δεν είναι σε θέση να τη δώσει. Σε αρκετές περιπτώσεις, μάλιστα, το ΣΑ ερμηνεύει ευρέως τα καθήκοντά του: ειδικότερα, έχει κρίνει εαυτόν αρμόδιο όχι μόνο για τη διατήρηση της ασφάλειας υπό τη στενή έννοια της αστυνόμευσης, αλλά επίσης και για τη διασφάλιση των εγκαταστάσεων υποδομής των μεταφορών -όπως τα αεροδρόμια- προκειμένου να καταστεί δυνατή η υλοποίηση ανθρωπιστικών επιχειρήσεων από ειρηνευτικές δυνάμεις ή ΜΚΟ ή ακόμα και για τη διατήρηση των ασφαλών περιοχών που έχουν δημιουργηθεί για τον άμαχο πληθυσμό.

Συνολικά, παρατηρείται ότι η καταλυτική δράση της διεθνούς κοινότητας όσον αφορά στα καλούμενα «αποτυχημένα κράτη», που κυμαίνεται από την ανάπτυξη και εδραίωση των οικονομικών και κοινωνικών υποδομών μέχρι τις εκ βάθρων μεταρρυθμίσεις των κυβερνητικών και συνταγματικών δομών, φτάνει ακόμα και στην ανάληψη σύνθετων διοικητικών και

πολιτικών καθηκόντων. Προκύπτει, συνεπώς, ότι η διεθνής κοινότητα με τη δράση της αυτή έχει ανοίξει την πόρτα που θα επιτρέψει στα μέτρα που προβλέπονται από το Κεφάλαιο VII του Χάρτη των ΗΕ για τις διακρατικές σχέσεις να εφαρμόζονται επίσης και στις εσωτερικές υποθέσεις των κρατών. Το συμπέρασμα αυτό έχει κορυφαία σημασία, δεδομένου ότι συνεπάγεται μία πρωτοφανή μετατόπιση της διεθνούς δράσης προς στο εσωτερικό των κρατών, με το ΣΑ να παίζει το ρόλο ενός «υπερεθνικού κυβερνητικού και διοικητικού οργάνου» που επικουρεί τα κράτη στην άσκηση των κυριαρχικών τους καθηκόντων, υποκαθιστώντας - τουλάχιστον προσωρινά-, υπό την ομπρέλα των ειρηνευτικών του επιχειρήσεων, συστήματα διακυβέρνησης που έχουν καταρρεύσει, χωρίς τη συγκατάθεση των ενδιαφερομένων κρατών. Γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι ενδεχόμενη καταχρηστική ερμηνεία μιας τέτοιας κατάστασης από τα διεθνή όργανα, κατά τρόπο που να αναιρεί το γράμμα και το πνεύμα του θεμελιώδους Αρθρου 2 §7 του Χάρτη των ΗΕ υπό το πρόσχημα της ανθρωπιστικής κρίσης, ανοίγει αυτομάτως τους ασκούς του Αιόλου και δημιουργεί ένα φαύλο κύκλο παρανομίας.

Από το 1992, που εισήχθη για πρώτη φορά στο λεξιλόγιο του διεθνούς συστήματος ο όρος «αποτυχημένο κράτος»,¹⁰²⁷ έχει αποτελέσει αντικείμενο πολλών συζητήσεων αλλά και οξείας εννοιολογικής σύγχυσης. Το σίγουρο είναι ότι παραμένει όρος πολιτικός και όχι νομικός. Όπως πολλά ζητήματα που εμπεριέχουν τόσο την έννοια της κρατικής υπόστασης όσο και εκείνη των διεθνών σχέσεων, το ζήτημα των αποτυχημένων κρατών γίνεται όλο και πιο σύνθετο, ιδίως εν όψει της πιθανότητας διεθνούς επέμβασης.¹⁰²⁸ Η ενδεχόμενη ένταξη μίας εν πολλοίς αφηρημένης έννοιας στη λογική του διεθνούς δικαίου θα εγκυμονούσε πολλούς κινδύνους, αφήνοντας μεγάλα περιθώρια ερμηνείας σε ζητήματα δικαιωμάτων του ανθρώπου και κρατικής κυριαρχίας. Ο κεντρικός ρόλος του κράτους ως θεμελίου λίθου και σημείου αναφοράς του διεθνούς συστήματος επιβεβαιώνεται μέσα από τις περιπτώσεις οι οποίες αποτέλεσαν αντικείμενο ενασχόλησης στις προηγούμενες παραγράφους. Ακόμη και όταν ένα κράτος έχει καταρρεύσει σε επίπεδο εσωτερικών δομών, τα σύνορα και η νομική προσωπικότητά του δεν αμφισβητούνται. Ούτε τίθεται θέμα βίαιης μονομερούς επέμβασης στο έδαφός του από γειτονικά κράτη. Ομοίως, δε χάνει την ιδιότητα του μέλους σε διεθνείς οργανισμούς και οι διπλωματικές του σχέσεις διατηρούνται ανέπαφες. Παρόλο που αδυνατεί να αναλάβει νέες συμβατικές υποχρεώσεις, οι διεθνείς συνθήκες που έχει συνάψει παραμένουν σε ισχύ.

¹⁰²⁷ Helman, G.B. and Ratner, S.R., “Saving Failed States”, *Foreign Policy (Winter 1992-1993)*, No 89, 3-20. Οι δύο συγγραφείς κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η εννοιολογική βάση της αντίδρασης στο φαινόμενο των «αποτυχημένων κρατών» βρίσκεται στην ιδέα της προστασίας (“conservatorship”), η οποία είναι ανάλογη της κηδεμονίας (“guardianship”). Σε αντιστοιχία, μάλιστα, με τα εσωτερικά εθνικά συστήματα, όπου η πολιτεία αντιμετωπίζει άτομα τα οποία είναι εντελώς ανίκανα να λειτουργήσουν από μόνα τους και υπάρχουν ειδικοί νόμοι όταν χρειάζεται η ίδια η κοινότητα να διαχειριστεί τις υποθέσεις του θύματος. Τα τρία μοντέλα που προτάθηκαν για τον προστατευτικό ρόλο που καλούνται -κατά το άρθρο- να παίξουν τα ΗΕ είναι: (α) η βοήθεια στη διακυβέρνηση (β) η ανάθεση της κυβερνητικής εξουσίας και (γ) η πιο ριζοσπαστική εκδοχή της απ’ ευθείας κηδεμονίας των ΗΕ σε αντικατάσταση του παλαιού διεθνούς συστήματος κηδεμονίας του Κεφαλαίου XII του Χάρτη των ΗΕ. *Ibid.* 12-16.

¹⁰²⁸ Grant, Th.D., “Partition of Failed States: Impediments and Impulses”, *11:2 Indiana JGLS (2004)*, 51-82.

Η κατά καιρούς προταθείσα αναπροσαρμογή του παλαιότερου μοντέλου της κηδεμονίας για την αντιμετώπιση των αποτυχημένων κρατών δεν είναι άμοιρη προβλημάτων, καθώς παραπέμπει σε αναβίωση μιας σύγχρονης μορφής αποικιοκρατίας. Αντιθέτως, η διεθνής κοινότητα, αντί να κάνει ένα βήμα πίσω σε μία θεωρία και ένα σύστημα που περιέκλειαν την ιδέα της υποδούλωσης, θα μπορούσε να προχωρήσει σε μία γνήσια προσπάθεια αντιμετώπισης του φαινομένου, λαμβάνοντας πολύ σοβαρά υπ' όψιν της πρώτες λέξεις του Χάρτη των ΗΕ «*Εμείς οι Λαοί των Ηνωμένων Εθνών*», επαναβεβαιώνοντας την πίστη της στα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα και νομιμοποιώντας τις επεμβάσεις της στα μάτια του δικαίως καχύποπτου Τρίτου Κόσμου.¹⁰²⁹

3.13 Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Το σύγχρονο διεθνές σύστημα απαρτίζεται -ως επί το πλείστον- από έθνη-κράτη. Το κυρίαρχο κράτος παραμένει το θεμέλιο και ο κεντρικός πυλώνας του διεθνούς συστήματος και σημείο αναφοράς του διεθνούς δικαίου. Απολαμβάνει διττής κυριαρχίας: τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά. Οι εδαφικές-πολιτικές οντότητες, όπως οι αποικίες, τα εδάφη υπό εντολή και μεταγενέστερα υπό κηδεμονία, τα προτεκτοράτα και άλλες υπερπόντιες κτήσεις που κάλυπταν μεγάλο μέρος της επιφάνειας της γης κατά τους προηγούμενους αιώνες, έχουν πλέον, για πρακτικούς κυρίως λόγους, εκλείψει. Υπάρχουν, ωστόσο, δύο μορφές εδαφικών οντοτήτων που αποκλίνουν εν πολλοίς από την έννοια του έθνους-κράτους, όπως γίνεται αντιληπτή σήμερα. Από τη μία, υπάρχουν κράτη που στερούνται της εσωτερικής τους κυριαρχίας: στις περιπτώσεις αυτές, οι αρχές του κράτους έχουν καταρρεύσει και, παρόλο που μπορεί να εξακολουθούν να αναγνωρίζονται ως ο μοναδικός νόμιμος εκπρόσωπος του κράτους, εν τούτοις αδυνατούν να εκπληρώσουν τις βασικές τους υποχρεώσεις τόσο απέναντι στους πολίτες τους όσο και διεθνώς: τα κράτη αυτά καλούνται «αποτυχημένα», όπως αναλύθηκε ανωτέρω. Από την άλλη, έχουμε αρκετές περιπτώσεις *de facto* κρατικών οντοτήτων που δεν αναγνωρίζονται ως νόμιμα κράτη από τη διεθνή κοινότητα, εξαιτίας της παρανομίας που ενυπάρχει στον τρόπο δημιουργίας τους: στερούνται, επομένως, της εξωτερικής κυριαρχίας. Η δεύτερη αυτή περίπτωση θα αποτελέσει βασικό αντικείμενο μελέτης του δεύτερου μέρους της παρούσης διατριβής. Παράλληλα, ο ολοένα αυξανόμενος παρεμβατικός ρόλος της διεθνούς κοινότητας σε προβληματικές από πλευράς διεθνούς δικαίου περιπτώσεις, με τη μορφή των μέτρων οικοδόμησης της ειρήνης, είναι αλληλένδετος με τα προαναφερθέντα.

¹⁰²⁹ Βλ. Yoo, J., “Fixing Failed States”, 99 *California Law Review* (2011), 95-150· Wolff, St., “The Regional Dimensions of State Failure”, *Review of International Studies; British International Studies Association* (2010), 1-22 και Clapham, Chr., “Degrees of Statehood”, 24 *Review of International Studies; British International Studies Association* (1998), 143-157.

Η διεθνής κοινότητα, με τις επιχειρήσεις *state-building/peace-building*, αποπειράται να (αν-)οικοδομήσει εθνικές κοινωνίες και κράτη, τα οποία εν πολλοίς πλήττονται από οξυμένες εθνοτικές/μειονοτικές διαφορές και διεκδικήσεις και τα οποία είτε αντιμετωπίζουν μείζονες κρίσεις στο εσωτερικό τους είτε έχουν παραλύσει εντελώς. Οι επιχειρήσεις αυτές άλλοτε στέφονται με επιτυχία -π.χ. Ανατολικό Τιμόρ- και άλλοτε αποτυγχάνουν παταγωδώς -π.χ. Βοσνία Ερζεγοβίνη. Η πολιτική συγκρότηση της τελευταίας ως κράτους με το «χρίσμα» της διεθνούς κοινότητας συνιστά την πρώτη αποτυχημένη συνταγή κρατογένεσης -προσομοιάζοντας περισσότερο σε τερατογένεση-, αφού οι όποιες αποκλίσεις από τους κανόνες και τις αρχές του διεθνούς δικαίου προοιωνίζουν μόνο προβληματικές και εύθραυστες δομές, με αναποτελεσματικούς θεσμούς και αδύναμες κεντρικές κυβερνήσεις, ιδιαίτερος επιρροεΐς στην κατάρρευση άνευ της έξωθεν υποστήριξης. Την ίδια παράλογη «λογική», της συνειδητής απόκλισης από το διεθνές και το ευρωπαϊκό δίκαιο, ακολούθησαν τα ΗΕ δις: τόσο στην Κύπρο με το εκτρωματικό Σχέδιο Annan, όσο και μεταγενέστερα στο Κόσοβο με το Σχέδιο Ahtisaari κατά τα ίδια πρότυπα, εμμένοντας περιέργως πώς σε μία επικίνδυνη αντίληψη δημιουργίας «φρανκενστάιν» κρατικών οντοτήτων που τορπιλίζουν τη διεθνή νομιμότητα και δημιουργούν εκρηκτικά προηγούμενα.

Κατά το παρελθόν, τα κράτη δημιουργούνταν μέσα από τους μεγάλους πολέμους και τη διπλωματία των μεγάλων δυνάμεων. Τα κράτη που δεν μπορούσαν να φροντίσουν για την επιβίωσή τους αποσυντίθεντο και εξαφανίζονταν από το χάρτη, ενώ άλλα νέα αναδύονταν αναλόγως του αποτελέσματος των πολεμικών αναμετρήσεων και με τη σύμφωνη γνώμη των εκάστοτε ισχυρών δυνάμεων. Στη μετα-αποικιακή εποχή, δεν είναι λίγες οι εδαφικές οντότητες που επιβιώνουν παρά το ότι στερούνται τα βασικά χαρακτηριστικά της κρατικής υπόστασης. Είναι γεγονός ότι πολλές από τις πρώην ευρωπαϊκές αποικίες, ιδίως της αφρικανικής ηπείρου, που απέκτησαν την ανεξαρτησία τους κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960, ήταν απροετοίμαστες για την κυρίαρχη κρατική υπόσταση, δεδομένου ότι στερούνταν ακόμη και της πιο στοιχειώδους κρατικής υποδομής. Ουσιαστικά, επεβλήθη παγκοσμίως ένα κρατικό μοντέλο προσαρμοσμένο στα ευρωπαϊκά πρότυπα, παραβλέποντας τις τοπικές παραδοσιακές δομές της πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης. Το αποτέλεσμα ήταν η ανάδυση ενός εντελώς διαφοροποιημένου ποιοτικά κράτους από το κλασικό αυστηρό μοντέλο του ευρωπαϊκού έθνους-κράτους που προέκυψε μετά τη Συνθήκη της Βεσφαλίας του 1648. Τα λεγόμενα «αποτυχημένα/αποδομημένα ή οιονεί κράτη» οφείλουν την επιβίωσή τους στο διεθνές στερέωμα στη διεθνή αναγνώριση της εξωτερικής τους κυριαρχίας, παρά στην εσωτερική δομή των θεσμών τους και στους νόμους τους. Την ίδια στιγμή, πολλές είναι οι οντότητες εκείνες που αποζητούν ακόμη και αγωνίζονται για την επίτευξη του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση των λαών είτε εντός του πλαισίου που ορίζει το διεθνές δίκαιο -όπου κατατάσσεται ο αγώνας των

Ειδικά κρατικά καθεστώτα, οιονεί κρατικές οντότητες και εδάφη με κρατικές δομές

εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων, όπως και οι εναπομείνασες μη-αυτοδιοικούμενες περιοχές- είτε εξωδικαιικά -με τα απανταχού αποσχιστικά κινήματα.

Η διεθνής κοινότητα και δικαιοταξία βρίσκεται σήμερα σε ένα σταυροδρόμι εξελίξεων, όπου η παραδοσιακή βεσφαλιανή αντίληψη περί κράτους και κυριαρχίας τίθεται στο μικροσκόπιο: αμφισβητείται, επανεξετάζεται και αναθεωρείται. Η παραδοσιακή μορφή του έθνους-κράτους τροποποιείται. Παρατηρείται αποδόμηση του κλασικού κράτους, με οικειοθελή περιορισμό της αποκλειστικότητας της κυριαρχίας του σε ορισμένους τομείς και εκχώρηση αρμοδιοτήτων σε θεσμούς έξω από αυτό, όπως επίσης και διαφοροποίηση της λογικής περί κράτους που βασιζόταν στην αντίληψη της εθνικής καθαρότητας. Η ραγδαία θεσμοποίηση της διεθνούς κοινότητας σε συνδυασμό με το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης οδήγησαν αναπόφευκτα στην αύξηση της αλληλεπίδρασης μεταξύ των δρώντων του διεθνούς συστήματος.

Στην πραγματικότητα, σημειώνονται δύο αντίρροπες τάσεις: αφενός, υπάρχει έντονη κινητικότητα γύρω από την αποδόμηση της κλασικής θεώρησης του εθνικά ομοειδούς κράτους και, αφετέρου, πυκνώνουν οι απαιτήσεις για τη δημιουργία νέων, εθνικά συμπαγών και ομοειδών κρατών. Ταυτόχρονα, καταγράφεται -όπως προαναφέρθηκε- μία ραγδαία αύξηση των εξωκρατικών δρώντων που επηρεάζουν το κρατικό μονοπώλιο εξουσίας και την ίδια τη φύση των κρατικών οντοτήτων. Ωστόσο, η συναίνεση του κυρίαρχου κράτους εξακολουθεί να αποτελεί το κλειδί για την όποια αλλαγή στο υφιστάμενο *status quo*, όπως θα εξεταστεί διεξοδικά στο δεύτερο μέρος της παρούσης διατριβής. Οι εδαφικές μεταβολές ως αποτέλεσμα αυθαίρετων μονομερών πρωτοβουλιών τίθενται εκτός της σφαίρας του διεθνούς δικαίου. Αναμφισβήτητα, όμως, το κυρίαρχο κράτος δεν είναι το τέλος του κόσμου. Ανέκαθεν οι άνθρωποι αναζητούσαν μορφές οργάνωσης, το ίδιο θα συνεχίσουν να κάνουν και στο μέλλον.

ΜΕΡΟΣ Β΄. Η Δημιουργία Κράτους

“Our world may be different in countless ways from the one 200 years ago, but it is the same in at least one major respect: the persistent lack of agreement among parties affected by bids for independence as to who may become independent, or by which self-determination procedure”.¹⁰³⁰

4. Δημιουργία «κράτους» εκτός του διεθνούς δικαίου

4.1 Η απόσχιση ως μέθοδος δημιουργίας κράτους

Μέχρι το 1914, η απόσχιση αποτελούσε ίσως τη συνηθέστερη μέθοδο δημιουργίας νέων κρατών, παρόλο που ήδη από το Συνέδριο της Βιέννης (1815) όλες οι μεγάλες δυνάμεις της εποχής είχαν ταχθεί ανοιχτά υπέρ της απονομιμοποίησης μονομερών ενεργειών που στρέφονται εναντίον της κυριαρχίας και της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών. Από το 1775 έως το 1900 σημειώθηκαν ο πόλεμος ανεξαρτησίας των ΗΠΑ, η επανάσταση των πρώην ισπανικών αποικιών της Νότιας και της Κεντρικής Αμερικής, η απελευθέρωση της Ελλάδος από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και του Βελγίου από την Ολλανδία. Την περίοδο από το 1919, τα νέα κράτη δημιουργήθηκαν κατά κύριο λόγο με τη συναίνεση του πρώην κυρίαρχου, ιδίως κατά τη διάρκεια της αποαποικιοποίησης. Ωστόσο, δεν εξέλειψαν ποτέ οι μονομερείς προσπάθειες ανεξαρτητοποίησης, με πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα για τον 20^ο αιώνα την περίπτωση της απόσχισης του Μπαγκλαντές από το Πακιστάν το 1971 που στέφθηκε, μάλιστα, με επιτυχία.

Παρόλο που η πράξη της απόσχισης δεν εμπίπτει στη σφαίρα του διεθνούς δικαίου καθότι θεωρείται παράνομη ενέργεια εξ' υπαρχής, εφόσον δε συνοδεύεται από τη συγκατάθεση του κυρίαρχου κράτους, κάθε άλλο παρά σπάνιες είναι οι προσπάθειες μονομερούς απόσχισης. Είναι γεγονός ότι στα τέλη του 20^{ου} και στις αρχές του 21^{ου} αιώνα όχι μόνο δε μειώθηκαν αλλά, αντιθέτως, αυξήθηκαν οι φυγόκεντρες τάσεις των διαφόρων εθνοτήτων που αποζητούν την ανεξαρτησία τους, με αποτέλεσμα έναν αρκετά σημαντικό αριθμό μονομερών ανακηρύξεων ανεξαρτησίας, οι οποίες, αν και στη συντριπτική πλειοψηφία τους στερούνται της διεθνούς αναγνώρισης, παραμένουν ωστόσο μία ακλόνητη πραγματικότητα που χρήζει ενδελεχούς μελέτης και προβληματισμού. Πολλά είναι τα ερωτηματικά που εγείρονται ως προς την απόσχιση. Συγκεκριμένα, η ακριβής εφαρμογή των κριτηρίων της ‘κρατικής υπόστασης’ σε καταστάσεις όπου η κρατική ιδιότητα αμφισβητείται από το μητρικό κράτος, ο τρόπος δημιουργίας ενός *de facto* κράτους, η σχέση μεταξύ της αναγνώρισης από τα τρίτα κράτη και του καθεστώτος της αποσχισθείσας οντότητας, καθώς επίσης και η νομιμότητα με όρους διεθνούς δικαίου των επιχειρημάτων περί «διορθωτικής» απόσχισης (*remedial secession*).

¹⁰³⁰ Fabry, M., 2010, *op. cit.*, *supra* note 250, 14.

Η σχέση μεταξύ απόσχισης και διεθνούς δικαίου είναι ένα ζήτημα που απασχολεί συχνά τη θεωρία και έχει προσελκύσει πολλές φορές το ενδιαφέρον της νομολογίας. Η απόσχιση συνιστά έναν από τους πιθανούς τρόπους άσκησης της εξωτερικής αυτοδιάθεσης και μπορεί να οριστεί ως ο διαχωρισμός μέρους του εδάφους ενός κράτους που διενεργείται από το μόνιμο πληθυσμό αυτού με στόχο τη δημιουργία ενός νέου ανεξάρτητου κράτους ή την προσχώρηση σε ένα ήδη υφιστάμενο κράτος.¹⁰³¹ Μονομερής απόσχιση καλείται η διάσπαση της επικράτειας ενός κυρίαρχου κράτους χωρίς τη συναίνεσή του. Η απόσχιση έχει οριστεί γενικά ως «το διάβημα μέσω του οποίου μία ομάδα ή ένα τμήμα ενός κράτους επιχειρεί να αποσπαστεί από την πολιτική και τη συνταγματική εξουσία του κράτους αυτού, προκειμένου να σχηματίσει ένα νέο κράτος προικισμένο με μία εδαφική βάση και αναγνωρισμένο σε διεθνές επίπεδο».¹⁰³² Η ανάδυση μίας νέας οντότητας εις βάρος της εδαφικής ακεραιότητας ενός παλαιότερου κυρίαρχου κράτους διαρρηγνύει το ισχύον κανονιστικό πλαίσιο, διαταράσσει τη σύνθεση της διεθνούς κοινότητας και αμφισβητεί τα ίδια τα θεμέλια των βασικών διεθνών δρώντων.

Την εποχή της δημιουργίας των νέων ανεξάρτητων κρατών στην Αμερική, κατά το 18^ο και το 19^ο αιώνα, δεν είχε ακόμη γεννηθεί η ιδέα της αποαποικιοποίησης. Επομένως, η διαδικασία αυτή, που απετέλεσε και το πρωταρχικό φαινόμενο ανεξαρτητοποίησης αποικιών από τις ευρωπαϊκές μητροπόλεις τους, έλαβε ουσιαστικά τη μορφή της απόσχισης. Ούτως ειπείν, τα νέα κράτη δε δημιουργήθηκαν ως αποτέλεσμα της ύπαρξης ενός δικαιώματος στην αυτοδιάθεση ή την ανεξαρτησία κατά το διεθνές δίκαιο, αλλά η ύπαρξή τους υλοποιήθηκε ως πραγματικό γεγονός και ως αποτέλεσμα της αναγνώρισής τους από τα λοιπά μέλη της ολιγομελούς τότε διεθνούς κοινότητας.

Η ανωτέρω προσέγγιση μετεβλήθη δραστικά την εποχή των ΗΕ. Η νομική έννοια της αποαποικιοποίησης, το κατεξοχήν μέσο δημιουργίας νέων κρατών κατά το δεύτερο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα, ήταν σαφώς διακριτή από την έννοια της απόσχισης, καθώς: «το έδαφος μίας αποικίας ή άλλου μη-αυτοδιοικούμενου εδάφους έχει, κατά το Χάρτη, ξεχωριστό και διακριτό καθεστώς από το έδαφος του κράτους που το διοικεί».¹⁰³³ Επιπλέον, η ανάδυση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των λαών απετέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο και την κορυφαία νομιμοποιητική βάση για τη δημιουργία νέων κρατών, οδηγώντας την απόσχιση στο περιθώριο της διεθνούς νομιμότητας να συγκρούεται με την αρχή της εδαφικής ακεραιότητας.

¹⁰³¹ Haverland, C., "Secession", *10 EPIL* (1987), 384.

¹⁰³² Supreme Court of Canada, *Reference re Secession of Quebec*, 2 SCR (1998), 20 August 1998, §83. Στην ίδια παράγραφο, το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι: «Η απόσχιση είναι μία νομική πράξη όσο είναι και πολιτική [πράξη]». Το Ανώτατο Δικαστήριο του Καναδά όρισε περαιτέρω τη «μονομερή» απόσχιση ως την πράξη εκείνη που λαμβάνει χώρα «χωρίς την προηγούμενη διαπραγμάτευση με τις λοιπές επαρχίες και την ομοσπονδιακή Κυβέρνηση». *Ibid.* §86.

¹⁰³³ GA Res A/RES/2625 (XXV), 24 October 1970, *The Principle of Equal Rights and Self-Determination of Peoples*.

Κι ενώ θα ανέμενε ίσως κάποιος, ύστερα από αυτές τις εξελίξεις, τη δυνητική μείωση των αποσχιστικών ενεργειών ανά την υφήλιο, κάτι τέτοιο όχι μόνο δε συνέβη αλλά, αντιθέτως, η απόσχιση παραμένει μία συνήθης πρακτική στο σύγχρονο κόσμο. Μετά τον Ψυχρό Πόλεμο γεννήθηκαν νέες αποσχιστικές φιλοδοξίες και ενδυναμώθηκαν ή αναζωογονήθηκαν υφιστάμενες υποβόσκουσες αυτονομιστικές τάσεις σε πάρα πολλές περιοχές του πλανήτη. Πραγματικά εκπλήσσεται κανείς από τις ολοένα ανερχόμενες εθνικιστικές βλέψεις και διεκδικήσεις σε έναν κόσμο που καθίσταται όλο και πιο αλληλοεξαρτώμενος. Σχήμα οξύμωρο, βρισκόμαστε αντιμέτωποι με δύο ταυτόχρονα και αντιφατικά φαινόμενα. Από τη μία, πυκνώνουν επικίνδυνα οι απαιτήσεις για τη δημιουργία εθνικά συμπαγών και ομοειδών κρατών. Από την άλλη, η παγκοσμιοποίηση τσαλακώνει την κλασική εικόνα του έθνους-κράτους, αφού εξ' ορισμού υπαινίσσεται την απομείωση της κρατικής κυριαρχίας είτε μέσω της οικειοθελούς μεταβίβασης ορισμένων κρατικών εξουσιών -σε μικρότερα ή μεγαλύτερα ποσοστά- σε διακρατικούς ή υπερεθνικούς διεθνείς οργανισμούς είτε με την υιοθέτηση αποκεντρωμένων πολιτικών από τα ίδια τα κράτη. Σε μία προσπάθεια να εξηγήσει το παράδοξο αυτό, ο Zygmunt Bauman προέταξε το επιχείρημα ότι «ήταν η 'εξαφάνιση' της κρατικής κυριαρχίας, όχι ο θρίαμβός της, που έκανε την ιδέα της κρατικής υπόστασης τόσο εξαιρετικά δημοφιλή».¹⁰³⁴

4.2 Θεωρία και πρακτική σε κίνηση

4.2.1 Αναγνώριση δικαιώματος απόσχισης από το εθνικό δίκαιο

Αναμφίβολα ένας λαός έχει το δικαίωμα να αποσχιστεί εάν κάτι τέτοιο προβλέπεται ρητώς στο Σύνταγμα του κράτους στο οποίο ανήκει. Ένα τέτοιο δικαίωμα αναγνωριζόταν στο Άρθρο 72 του Συντάγματος της ΕΣΣΔ του 1977,¹⁰³⁵ στο Άρθρο 1 του Συντάγματος της ΣΟΔΓ του 1974,¹⁰³⁶ στο Προοίμιο του Συντάγματος της Τσεχοσλοβακίας του 1968,¹⁰³⁷ καθώς και -

¹⁰³⁴ Bauman, Z., *Globalization: The Human Consequences*, 1998, 64.

¹⁰³⁵ Constitution (Fundamental Law) of the Union of Soviet Socialist Republics, 1977, Chapter 8, The USSR - A Federal State, Article 72, «Κάθε Δημοκρατία της Ένωσης διατηρεί το δικαίωμα να αποσχιστεί ελεύθερα από την ΕΣΣΔ», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/1977toc.html>. Εύλογα, όμως, διερωτάται κανείς εάν το συγκεκριμένο συνιστούσε ένα ουσιαστικό έννομο δικαίωμα, εξ' αιτίας της απουσίας κάποιου μηχανισμού εφαρμογής. Η κατάσταση αυτή δεν άλλαξε έως το 1990, οπότε υιοθετήθηκε ένας νόμος που προέβλεπε σχετική διαδικασία εφαρμογής. Η πολυπλοκότητα, όμως, της προβλεπόμενης διαδικασίας ήταν τέτοια, ώστε ορθώς διερωτήθηκε ο Cassese «εάν ο νόμος είχε ως στόχο την εφαρμογή του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση ή μάλλον προοριζόταν στο να θέσει μία σειρά από ανυπέρβλητα εμπόδια στην εφαρμογή της αρχής». Cassese, A., "Self-Determination of Peoples and the Recent Break-Up of USSR and Yugoslavia", στο MacDonald, R.St.J. (ed.), *Essays in Honor of Wang Tieya*, 1993, 137.

¹⁰³⁶ Simons, W.B., *The Constitutions of the Communist World*, 1980, 428-578. Σύμφωνα, πάντως, με την παραδοσιακή συνταγματική γιουγκοσλαβική θεώρηση, το Σύνταγμα της Γιουγκοσλαβίας δεν εγγυάτο τη μονομερή απόσχιση ως έννομο δικαίωμα των συνιστώντων λαών της ομοσπονδίας. Εξ' ου και οι συνοριακές ανακατατάξεις επιτρέπονταν μόνο με τη σύμφωνη γνώμη και των έξι δημοκρατιών ομού μετά των δύο αυτόνομων επαρχιών. *Ibid.* Article 5.

¹⁰³⁷ *Ibid.* Appendix, 579-624. Το Σύνταγμα αναγνώριζε το αναφαίρετο δικαίωμα στην αυτοδιάθεση και την κυριαρχία του τσεχικού και του σλοβακικού έθνους (Article 1), «ακόμη και στο σημείο του διαχωρισμού»

παλαιότερα- στο Σύνταγμα του 1947 της τότε Ένωσης της Βιρμανίας -νυν Δημοκρατία της Ένωσης της Μιανμάρ.¹⁰³⁸ Σήμερα, τέτοιες προβλέψεις απαντώνται στο Άρθρο 39 του Συντάγματος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Αιθιοπίας του 1994,¹⁰³⁹ στο Άρθρο 113 του Συντάγματος της Ομοσπονδίας του Αγίου Χριστόφορου και Νέβις του 1983,¹⁰⁴⁰ όπως επίσης και στην εσωτερική έννομη τάξη της Δημοκρατίας της Μολδαβίας,¹⁰⁴¹ αλλά και του Βασιλείου της Δανίας.¹⁰⁴² Κορυφαία πρόσφατα παραδείγματα συναινετικής απόσχισης είναι το Μαυροβούνιο (2006) και το Νότιο Σουδάν (2011), όπου υπήρχαν ρητές συνταγματικές προβλέψεις και σαφείς διαδικασίες ανεξαρτητοποίησης. Στην ίδια κατηγορία εμπίπτουν οι περιπτώσεις της μη αυτοδιοικούμενης περιοχής της Νέας Καληδονίας, της Αυτόνομης Περιοχής της Bougainville, αλλά και της Σκωτίας, που εξετάζονται κατωτέρω.¹⁰⁴³

Εν τη απουσία αντίστοιχης συνταγματικής μέριμνας, ένας λαός μπορεί να αποκτήσει το δικαίωμα να αποσχιστεί αποκλειστικά και μόνο με τη συναίνεση της κεντρικής κυβέρνησης. Στην κατηγορία αυτή συγκαταλέγεται η απόσχιση της Σιγκαπούρης από την Ομοσπονδία της Μαλαισίας, που εγκρίθηκε με νόμο από το Κοινοβούλιο της δεύτερης στις 9 Αυγούστου 1965 και εκείνη της Ερυθραίας από την Αιθιοπία στις 27 Απριλίου 1993, κατόπιν της διενέργειας

(Preamble). Όπως και στις περιπτώσεις της πρώην ΕΣΣΔ και της ΣΟΔΓ, δεν υπήρχε ούτε στην περίπτωση της Τσεχοσλοβακίας καμία πρόβλεψη περί μηχανισμού εφαρμογής αυτού του «δικαιώματος διαχωρισμού».

¹⁰³⁸ The Constitution of the Union of Burma, 1947, Chapter X, Right of Secession, Articles 201-206, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.burmalibrary.org/docs07/1947Constitution-facsimile-red.pdf>.

¹⁰³⁹ Constitution of the Federal Democratic Republic of Ethiopia, 1994, Article 39, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.eucom.eu/files/dmfile/ethiopian-constitution-1994_en.pdf. Σύμφωνα με την πρώτη παράγραφο του Αρθρου 39, «κάθε έθνος, εθνότητα και λαός στην Αιθιοπία έχει ένα άνευ όρων δικαίωμα στην αυτοδιάθεση, περιλαμβανομένου του δικαιώματος στην απόσχιση». Ακολούθως, η παράγραφος τέσσερα του ίδιου Αρθρου ορίζει λεπτομερώς τη διαδικασία για την άσκηση του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση, περιλαμβανομένης της απόσχισης.

¹⁰⁴⁰ The Saint Christopher and Nevis Constitution Order, 1983, Article 113, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://pdba.georgetown.edu/constitutions/kitts/kitts83.html>. Πράγματι, στο Άρθρο 113 προβλέπεται το δικαίωμα διαχωρισμού της νήσου Νέβις από τον Άγιο Χριστόφορο. Στις 10 Αυγούστου 1998 διενεργήθηκε δημοψήφισμα ανεξαρτησίας στη νήσο Νέβις, με ποσοστό συμμετοχής που άγγιξε το 57,99% των κατοίκων. Παρόλο που το 62% των ψηφισάντων τάχθηκαν υπέρ της ανεξαρτητοποίησης της νήσου από τον Άγιο Χριστόφορο, δε συγκεντρώθηκε η απαραίτητη πλειοψηφία των δύο τρίτων κατά τις προβλέψεις του Αρθρου 113 (2) (b).

¹⁰⁴¹ Constitution of the Republic of Moldova, 1994, Article 111, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://legislationline.org/documents/action/popup/id/16261/preview>. Το Σύνταγμα της Μολδαβίας του 1994, στο Άρθρο 111, αναγνωρίζει την αυτονομία της περιοχής της Γκαγκαουζίας (Gagauzia): «Η Γκαγκαουζία είναι μία αυτόνομη εδαφική μονάδα που έχει ένα ειδικό καθεστώς και αντιπροσωπεύει μία μορφή αυτοδιάθεσης για το λαό της Γκαγκαουζίας, αποτελεί αναπόσπαστο και αναφαίρετο τμήμα της Δημοκρατίας της Μολδαβίας και θα πρέπει να επιδίδει ανεξάρτητα, στα όρια της αρμοδιότητάς της, σύμφωνα με τις διατάξεις του Συντάγματος της Δημοκρατίας της Μολδαβίας, προς το συμφέρον του συνόλου της κοινωνίας, τα πολιτικά, οικονομικά και πολιτιστικά ζητήματα». Δυνάμει του εν λόγω συνταγματικού Αρθρου, το Κοινοβούλιο της Μολδαβίας υιοθέτησε στις 23 Δεκεμβρίου 1994 το Νόμο για το Ειδικό Νομικό Καθεστώς της Γκαγκαουζίας, ρυθμίζοντας έτσι συνολικά το καθεστώς της αυτόνομης αυτής περιοχής στην οποία, μάλιστα, δίδεται και η επιλογή της απόσχισης υπό προϋποθέσεις. Έτσι, βάσει του Αρθρου 1 του ανωτέρω Οργανικού Νόμου, επαναλαμβάνεται ότι «η Γκαγκαουζία (Gagauz Yeri) είναι μία αυτόνομη εδαφική μονάδα, με ειδικό καθεστώς ως μία μορφή αυτοδιάθεσης για τον πληθυσμό της (Gagauzes), η οποία συνιστά αναπόσπαστο τμήμα της Δημοκρατίας της Μολδαβίας» και προστίθεται περαιτέρω ότι «σε περίπτωση μεταβολής του καθεστώτος της Δημοκρατίας της Μολδαβίας ως ανεξάρτητου κράτους, ο λαός της Γκαγκαουζίας θα έχει το δικαίωμα στην εξωτερική αυτοδιάθεση». The Parliament of the Republic of Moldova, The Law on the Special Legal Status of Gagauzia (Gagauz Yeri), 1994: <http://www.regione.taa.it/biblioteca/minoranze/gagauziaen.pdf>.

¹⁰⁴² Βλ. εκτενώς κατωτέρω Κεφάλαιο 5, Ενότητα 5.7, υποσημείωση 1853 (Νήσοι Faroe) και 1854 (Γροιλανδία).

¹⁰⁴³ Βλ. ειδικότερα κατωτέρω Κεφάλαιο 5, Ενότητες 5.6.1, 5.6.2, 5.6.3 και 5.6.4 της παρούσης διατριβής.

δημοψηφίσματος ανεξαρτησίας επιτηρούμενου από τον ΟΗΕ.¹⁰⁴⁴ Στα παραπάνω μπορεί να προστεθεί και το παράδειγμα της Σλοβενίας, η οποία ανακήρυξε την ανεξαρτησία της από την ΣΟΔΓ στις 25 Ιουνίου 1991, με χαρακτηριστικό στοιχείο που τη διαφοροποιεί ουσιωδώς από τις προηγούμενες περιπτώσεις τη σιωπηρή-*de facto* αποδοχή της απόσχισης από τη ΣΟΔΓ.¹⁰⁴⁵ Τέλος, υπάρχουν και περιπτώσεις όπου η κεντρική κυβέρνηση έχει εκφράσει εκ των προτέρων ότι πρόκειται να αποδεχτεί το διαχωρισμό μέρους του εδάφους του κράτους, εφόσον ο πληθυσμός του εδάφους αυτού εκφράσει απερίφραστα την επιθυμία να αποσχιστεί. Εδώ μπορεί κανείς να εντάξει τη στάση που έχει υιοθετήσει η κυβέρνηση του Καναδά αναφορικά με την πιθανότητα διεξαγωγής δημοψηφίσματος στο μέλλον για την ανεξαρτητοποίηση του Κεμπέκ.¹⁰⁴⁶

¹⁰⁴⁴ Βλ. γενικά “The United Nations and the Independence of Eritrea”, *XII UN Blue Book Series* (1996).

¹⁰⁴⁵ Μετά τη μονομερή ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Σλοβενίας, μονάδες του Γιουγκοσλαβικού Εθνικού Στρατού (JNA) -δρώντας υπό τις διαταγές του σερβοκρατούμενου Επιτελείου Εθνικής Άμυνας, αλλά χωρίς την έγκριση της συλλογικής Προεδρίας- κατέλαβαν στρατηγικά σημεία στη Σλοβενία με το πρόσχημα της υπεράσπισης της γιουγκοσλαβικής εδαφικής ακεραιότητας ενάντια στην παράνομη απόσχιση. Μετά από δέκα ημέρες σφοδρών συγκρούσεων, επετεύχθη κατάπαυση του πυρός υπό την αιγίδα της ΕΚ. Κατόπιν, στις 19 Ιουλίου, η ομοσπονδιακή Προεδρία διέταξε τον JNA να αποσυρθεί από τη Σλοβενία. Όταν, μετά από μία περίοδο συμφωνημένης αναστολής τριών μηνών, η Σλοβενία επαναβεβαίωσε την ανεξαρτησία της στις 8 Οκτωβρίου 1991, ο JNA δεν αντέδρασε, γεγονός που μπορεί να εκληφθεί ως *de facto* αναγνώριση της απόσχισης. Weller, M., *86 AJIL* (1992), *op. cit.*, *supra* note 377, 569 και Terrett, S., *The Dissolution of Yugoslavia and the Badinter Arbitration Commission; A Contextual Study of Peace-Making Efforts in the Post-Cold War World*, 2000, 32. Τα κράτη-μέλη της ΕΚ αναγνώρισαν τη Σλοβενία ως ανεξάρτητο κράτος στις 15 Ιανουαρίου 1992 και κατόπιν ο ΟΗΕ στις 22 Μαΐου 1992 [βλ. SC Res S/RES/754, 18 May 1992· GA Res A/RES/46/236, 22 May 1992].

¹⁰⁴⁶ Η αντιπρόσωπος του Καναδά στην Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Hedy Fry, απαντώντας σε ερώτηση για τη θέση του Καναδά όσον αφορά στο δημοψήφισμα για την απόσχιση του Κεμπέκ, επεσήμανε ότι «η Κυβέρνηση θα σεβαστεί τη σαφή απόφαση του λαού του Κεμπέκ» ελπίζοντας, ωστόσο, ότι «το Κεμπέκ θα παραμείνει τμήμα του Καναδά, διότι είναι ουσιώδες τμήμα της χώρας και βοήθησε να γίνει ο Καναδάς αυτό που είναι σήμερα». Βλ. Human Rights Committee, Press Release, UN Doc HR/CT/530, 1738th mtg, 26 March 1999. Το καναδικό Κοινοβούλιο υιοθέτησε, στις 29 Ιουνίου 2000, την Clarity Act, η οποία καθόρισε τους όρους υπό τους οποίους καθίσταται δυνατή η ενδεχόμενη απόσπασση μίας επαρχίας από την ομοσπονδία. Συνοψίζουμε τους όρους αυτούς ως εξής: (i) πριν από τη διενέργεια δημοψηφίσματος ανεξαρτησίας, απαιτείται η διακρίβωση της σαφήνειας του ερωτήματος από τη Βουλή των Κοινοτήτων, προκειμένου να διαπιστωθεί πέραν πάσης αμφιβολίας εάν το ερώτημα αυτό θα οδηγήσει σε μία σαφή έκφραση της βούλησής του πληθυσμού της ενδιαφερομένης επαρχίας σχετικά με το εάν η επαρχία θα πάψει να αποτελεί τμήμα του Καναδά και θα καταστεί ένα ανεξάρτητο κράτος, (ii) ένα ξεκάθαρο ερώτημα θα πρέπει να εμπεριέχει αποκλειστικά και μόνο τη δυνατότητα επιλογής ανάμεσα στην παραμονή στο κράτος του Καναδά και την απόσχιση, όχι ενδιάμεσες δυνατότητες πολιτικών ή οικονομικών ρυθμίσεων με τον Καναδά που θολώνουν την άμεση έκφραση της βούλησής του ενδιαφερομένου πληθυσμού, (iii) κατόπιν της διενέργειας δημοψηφίσματος ανεξαρτησίας, η Βουλή των Κοινοτήτων οφείλει να εξετάσει κατά πόσον υπήρξε σαφής έκφραση της λαϊκής βούλησής με απόλυτη πλειοψηφία, (iv) η Κυβέρνηση του Καναδά θα διαπραγματευτεί τους όρους απόσχισης μίας επαρχίας της αποκλειστικά και μόνο με την προϋπόθεση ότι η Βουλή των Κοινοτήτων έχει βεβαιώσει, αφενός, τη διαύγεια του ερωτήματος και, αφετέρου, την ύπαρξη ξεκάθαρης έκφρασης της βούλησής του πληθυσμού της εν λόγω επαρχίας με απόλυτη πλειοψηφία και (v) όπως έχει τονίσει το Ανώτατο Δικαστήριο του Καναδά, δεν υφίσταται δικαίωμα μονομερούς απόσχισης μίας καναδικής επαρχίας δυνάμει του Συντάγματος του Καναδά, επομένως, η δυνητική απόσχιση μίας επαρχίας θα απαιτούσε προηγούμενη τροποποίηση του καναδικού Συντάγματος, η οποία, με τη σειρά της, θα απαιτούσε διαπραγματεύσεις μεταξύ όλων των καναδικών επαρχιών και της κεντρικής Κυβέρνησης. Βλ. Parliament of Canada, Consolidation, Clarity Act, S.C. 2000, c. 26, 29 June 2000. Η απάντηση του τοπικού Κοινοβουλίου του Κεμπέκ ήταν άμεση, αφού υιοθέτησε, στις 7 Δεκεμβρίου 2000, το Bill 99: «Το δικαίωμα του λαού του Κεμπέκ στην αυτοδιάθεση θεμελιώνεται στην πραγματικότητα και το δίκαιο» (Ch I, 1)- «Ο λαός του Κεμπέκ έχει το αναφαίρετο δικαίωμα να αποφασίζει ελεύθερα το πολιτικό και το νομικό καθεστώς του Κεμπέκ» (Ch I, 2)- «Ο λαός του Κεμπέκ, ενεργώντας μέσα από τους δικούς του πολιτικούς θεσμούς, θα πρέπει να καθορίσει μόνος του τον τρόπο άσκησης του δικαιωμάτος του να επιλέξει το πολιτικό και νομικό καθεστώς του Κεμπέκ» (Ch I, 3)- «Όταν ο λαός του Κεμπέκ εκφράσει τη βούλησή του μέσω δημοψηφίσματος σύμφωνα με τη Referendum Act, η νικητήρια επιλογή θα είναι η επιλογή που θα εξασφαλίσει την πλειοψηφία των έγκυρων ψήφων, δηλαδή το 50% των έγκυρων ψήφων συν μία» (Ch I, 4)- «Κανένα άλλο Κοινοβούλιο ή Κυβέρνηση δεν μπορεί να μειώσει τις αρμοδιότητες, την εξουσία, την κυριαρχία ή τη νομιμότητα της Εθνοσυνέλευσης ή να επιβάλει

Είναι απολύτως σαφές από τα ανωτέρω ότι η συγκατάθεση του μητρικού κράτους συνιστά *conditio sine qua non* για τη νομιμότητα της απόσχισης.

4.2.2 Η Διακήρυξη για τις φιλικές σχέσεις και τη συνεργασία των κρατών (1970)

Όπως είδαμε παραπάνω, η νομική δυσκολία είναι μειωμένη στις περιπτώσεις όπου υπάρχει πρόβλεψη περί της απόσχισης στην εθνική νομοθεσία ή αποδοχή από την κεντρική κυβέρνηση.¹⁰⁴⁷ Αντιθέτως, οι καταστάσεις όπου και τα δύο προηγούμενα στοιχεία απουσιάζουν είναι πολύ πιο προβληματικές, όταν ένας πληθυσμός ισχυρίζεται ότι διαθέτει το δικαίωμα να αποσχιστεί δυνάμει της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών. Το γεγονός δε ότι δεν υφίσταται γενικά αποδεκτός ορισμός της έννοιας του «λαού» δυσχεραίνει πολύ περισσότερο τα πράγματα. Μάταια θα αναζητήσει κανείς ρητή απαγόρευση της μονομερούς απόσχισης στις πράξεις των διαφόρων διεθνών οργάνων. Το ίδιο ισχύει και για την απουσία οποιασδήποτε νύξης περί αναγνώρισης ενός τέτοιου δικαιώματος. Το ζήτημα της μονομερούς απόσχισης αποτελεί ουσιαστικά μία «γκρίζα ζώνη» για το διεθνές δίκαιο, με αμφίσημες θεωρητικές προσεγγίσεις.

Σωρεία αναλύσεων, με αμφιλεγόμενα πολλές φορές επιχειρήματα, έχει αναπτυχθεί γύρω από τη Διακήρυξη της ΓΣ των ΗΕ για τις Φιλικές Σχέσεις και τη Συνεργασία των Κρατών του 1970, που αποτελεί ουσιαστικά και το μοναδικό διεθνές κείμενο το οποίο αναφέρεται, έστω και έμμεσα, στο ζήτημα της απόσχισης.¹⁰⁴⁸ Σύμφωνα με την παράγραφο 7 της 5^{ης} αρχής της Διακήρυξης: «Τίποτα στις προηγούμενες παραγράφους δε θα πρέπει να ερμηνεύεται ως εξουσιοδότηση ή ενθάρρυνση οποιασδήποτε πράξης η οποία θα διαμέλιζε ή θα έβλαπτε, ολικώς ή μερικώς, την εδαφική ακεραιότητα ή την πολιτική ενότητα των κυρίαρχων και ανεξάρτητων κρατών που συμπεριφέρονται σε συμμόρφωση με την αρχή των ίσων δικαιωμάτων και της αυτοδιάθεσης των λαών όπως περιγράφεται παραπάνω και ως εκ τούτου διαθέτουν μία κυβέρνηση που αντιπροσωπεύει το σύνολο του λαού που ανήκει στο έδαφος αυτό χωρίς διάκριση ως προς τη

περιορισμούς στη δημοκρατική βούληση του λαού του Κεμπέκ να καθορίσει το μέλλον του» (Ch V, 13). Βλ. Québec National Assembly, Bill 99 – An Act Respecting the Exercise of the Fundamental Rights and Prerogatives of the Québec People and the Québec State, 1st session, 36th legislature, Québec Official Publisher, 2000. Υπενθυμίζεται ότι η γαλλόφωνη επαρχία του Καναδά έχει -μέχρι στιγμής- προβεί στη διενέργεια δύο δημοψηφισμάτων περί του μελλοντικού καθεστώτος της περιοχής, το 1980 και το 1995 -όπου η επιλογή της κυριαρχίας του Κεμπέκ απερρίφθη οριακά από το 50,58% των ψηφισάντων, ενώ το ποσοστό συμμετοχής στο δημοψήφισμα άγγιξε το 94%. Μάλιστα, στις 27 Νοεμβρίου 2006, η καναδική Βουλή των Κοινοτήτων αναγνώρισε ότι «οι *Québécois* συγκροτούν ένα έθνος μέσα σε έναν ενιαίο Καναδά» -με 266 θετικές ψήφους έναντι 16 αρνητικών. Βλ. Canada House of Commons, 39th Parliament, 1st Session, Journal No 87, November 27, 2006, στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.parl.gc.ca/HousePublications/Publication.aspx?Doc=87&Language=E&Mode=1&Parl=39&Pub=Hansard&Ses=1>.

¹⁰⁴⁷ Ωστόσο, βέβαια, διαφορετικά είναι τα κριτήρια αξιολόγησης εκεί όπου η αποδοχή αυτή πηγάζει κατά παράβαση του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση ή δυνάμει φυλετικών κριτηρίων, όπως συνέβη με τα South African Homelands.

¹⁰⁴⁸ GA Res A/RES/2625 (XXV), 24 October 1970. Η εν λόγω Διακήρυξη της ΓΣ έχει χαρακτηριστεί ως «η πλέον αυθεντική δήλωση των αρχών του διεθνούς δικαίου σχετικά με τα ζητήματα της αυτοδιάθεσης και της εδαφικής ακεραιότητας». Βλ. International Commission of Jurists, “East Pakistan Staff Study”, 8 *ICJR* (1972), 44.

φυλή, το θρήσκευμα ή το χρώμα». Το απόσπασμα αυτό επαναλαμβάνεται σχεδόν αυτολεξεί στη Διακήρυξη της Βιέννης του 1993.¹⁰⁴⁹

Κατ' αρχάς, θα πρέπει να επισημανθεί ότι το ανωτέρω κείμενο της παραγράφου 7 έγινε δεκτό παρά τις εντατικές συζητήσεις που προηγήθηκαν στους κόλπους της Ειδικής Επιτροπής για τις Αρχές του Διεθνούς Δικαίου αναφορικά με τις Φιλικές Σχέσεις και τη Συνεργασία μεταξύ των Κρατών ως προς το εάν υπάρχει ή όχι δικαίωμα απόσχισης, κατά τη διάρκεια των συνόδων της από το 1966 μέχρι το 1970. Υπό το φως των *travaux préparatoires* της Ειδικής Επιτροπής, δύναται κανείς να διακρίνει δύο εκ διαμέτρου αντίθετες θέσεις ως προς τη μονομερή απόσχιση. Από τη μία, υπήρχαν κράτη τα οποία εξέφρασαν την άποψη ότι η αρχή της αυτοδιάθεσης δεν παρέχει εξουσιοδότηση στους μειονοτικούς πληθυσμούς να αποσχιστούν. Έτσι, ο αντιπρόσωπος του Ηνωμένου Βασιλείου υποστήριξε ότι «δεν μπορεί να βρει τίποτα στη γλώσσα του Χάρτη όσον αφορά στην αρχή των ίσων δικαιωμάτων και της αυτοδιάθεσης που να υποστηρίζει τον ισχυρισμό ότι τμήμα ενός κυρίαρχου και ανεξάρτητου κράτους δικαιούται να αποσχιστεί».¹⁰⁵⁰ Από την άλλη, υπήρχαν άλλα κράτη, ως επί το πλείστον κομμουνιστικά, τα οποία ευνοούσαν μία πολύ ευρεία ερμηνεία του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση που περιείχε την απόσχιση ανά πάσα στιγμή.¹⁰⁵¹

Είναι, βέβαια, ξεκάθαρο ότι καμία από τις δύο αυτές ακραίες θέσεις δεν κέρδισε αρκετή υποστήριξη στην Ειδική Επιτροπή για τη συμπερίληψή της στη Διακήρυξη του 1970. Σε μία προσπάθεια να υπερκεράσει το αδιέξοδο που είχε δημιουργηθεί, ο αντιπρόσωπος της Ολλανδίας επεσήμανε ότι: «το πραγματικό πρόβλημα είναι εάν η ακλόνητη αποφασιστικότητα για τη διαφύλαξη της έννοιας της εδαφικής ακεραιότητας των κυρίαρχων κρατών θα πρέπει να πάει τόσο μακριά ώστε να αποκλείσει υπό όλες τις συνθήκες την πιθανότητα της ύπαρξης ή της ανάδυσης του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση εκ μέρους ενός δεδομένου λαού εντός ενός δεδομένου κράτους [...] Εφόσον υπάρξει επαρκής πρόβλεψη ενάντια στην κατάχρηση, η Επιτροπή δε θα εξυπηρετούσε το σκοπό της δικαιοσύνης αποκλείοντας την πιθανότητα ένας λαός μέσα σε ένα υφιστάμενο ή μελλοντικό κράτος να διαθέτει επαρκή ατομική ταυτότητα ώστε να ασκήσει το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης. Εάν, για παράδειγμα, -κατά τη γνώμη της διεθνούς κοινότητας- τα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα και οι θεμελιώδεις ελευθερίες που επέβαλαν υποχρεώσεις σε όλα τα κράτη, ανεξάρτητα από την κυρίαρχη βούλησή τους, δε γίνονταν σεβαστά από ένα συγκεκριμένο κράτος έναντι ενός εκ των λαών που διαμένουν εντός του εδάφους του, θα επιθυμούσε κανείς σε μια τέτοια περίπτωση -ανεξαρτήτως από τις ανθρώπινες συνέπειες- να αποτρέψει τους ανθρώπους που

¹⁰⁴⁹ World Conference on Human Rights, Vienna, 14-25 June 1993, Vienna Declaration and Programme of Action, UN Doc A/CONF.157/23, 12 July 1993, §2. Η μόνη διαφορά στη διατύπωση της Διακήρυξης της Βιέννης εντοπίζεται στη χρήση της φράσης «χωρίς διάκριση κανενός είδους», αντί της φράσης «χωρίς διάκριση ως προς τη φυλή, το θρήσκευμα ή το χρώμα» που χρησιμοποιείται στη Διακήρυξη της ΓΣ.

¹⁰⁵⁰ UN Doc A/AC.125/SR.69, 4 December 1967, 19.

¹⁰⁵¹ UN Doc A/AC.125/SR.40, 27 July 1966, 10 (SFRY); UN Doc A/AC.125/SR.106, 5 November 1969, 62 (USSR).

υφίστανται διακρίσεις από την επίκληση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης; [...] Η έννοια της αυτοδιάθεσης βασίστηκε στο δικαίωμα της συλλογικής έκφρασης και ήταν κατανοητό ότι υπήρχαν περιπτώσεις, αν και κατ' εξαίρεση, όπου ένας λαός μέσα σε ένα κράτος είχε, ή μπορεί να έχει στο μέλλον, το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης». ¹⁰⁵²

Επομένως, η διατύπωση της παραγράφου 7 δύναται να ερμηνευθεί ως μία προσπάθεια συμφιλίωσης και συμβιβασμού των αντιτιθέμενων απόψεων σχετικά με το εάν υφίσταται δικαίωμα μονομερούς απόσχισης στο διεθνές δίκαιο. Ο D. Raič υποστηρίζει ότι, παρόλο που το κείμενο της παραγράφου μπορεί να ερμηνευτεί με πολλούς διαφορετικούς τρόπους, είναι ξεκάθαρο ότι δεν αποκλείει -υπό προϋποθέσεις- ένα δικαίωμα απόσχισης· η πρόβλεψη αυτή είναι είτε ουδέτερη σε σχέση με την απόσχιση είτε, έστω και σιωπηρά, αναγνωρίζει τη νομιμότητα της απόσχισης κάτω από ορισμένες συνθήκες, δηλαδή, ένα δικαίωμα απόσχισης υπό όρους (*“qualified right of secession”*): η σοβαρή και διαρκής παραβίαση της εσωτερικής αυτοδιάθεσης συνιστά λόγο για την εφαρμογή της εξωτερικής αυτοδιάθεσης, η οποία σε αυτή και μόνο την περίπτωση μπορεί να ασκηθεί μέσω της μονομερούς απόσχισης. ¹⁰⁵³

Την ίδια άποψη είχε εκφράσει νωρίτερα και ο A. Cassese, λέγοντας ότι: «Η λεπτομερής ανάλυση τόσο του κειμένου της Διακήρυξης όσο και των προπαρασκευαστικών εργασιών δικαιολογεί τον ισχυρισμό ότι η απόσχιση δεν αποκλείεται, αλλά μπορεί να επιτραπεί μόνο όταν έχουν εκπληρωθεί πολύ αυστηρές προϋποθέσεις. Η βάση για το συμπέρασμα αυτό είναι ότι στην υπό συζήτηση 'επιφύλαξη' (*“saving clause”*), η αναφορά στην απαίτηση της μη διατάραξης της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών τοποθετήθηκε στην αρχή, προκειμένου να υπογραμμίσει ότι η εδαφική ακεραιότητα θα πρέπει να είναι η ύψιστη αξία που σέβονται τα κράτη. Ωστόσο, από τη στιγμή που η απομείωση της εδαφικής ακεραιότητας δεν αποκλείεται εντελώς, γίνεται λογικά παραδεκτή». ¹⁰⁵⁴

¹⁰⁵² UN Doc A/AC.125/SR.107, 5 November 1969, 85-86. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η άποψη της Κέννας επί του θέματος: «η αυτοδιάθεση δε θα πρέπει να χρησιμοποιείται ως μία άδεια για τον κατακερματισμό ή την αποδυνάμωση των κυρίαρχων κρατών που ασκούν την κυριαρχία τους υπό συνθήκες ίσων δικαιωμάτων για όλους τους ανθρώπους. Όπως ορίζεται στο Χάρτη, η αρχή δεν κύρωσε μία αδικαιολόγητη αξίωση απόσχισης μίας μειονοτικής ομάδας η οποία παραδοσιακά αποτελούσε μέρος ενός ανεξάρτητου κυρίαρχου κράτους», βλ. UN Doc A/AC.125/SR.69, 4 December 1967, 22-23, όπως και η αντίστοιχη θέση των ΗΠΑ: «καμία ορθολογική διεθνής έννομη τάξη δε θα μπορούσε να υπάρξει εάν ο Χάρτης εκλαμβάνόταν ως εγκρίνων ένα απεριόριστο δικαίωμα απόσχισης για τους αυτόχθονες λαούς από τα κυρίαρχα και ανεξάρτητα κράτη», βλ. UN Doc A/AC.125/SR.44, 27 July 1966, §12.

¹⁰⁵³ Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra* note 46, 318-321. Βλ. και Dugard, J. and Raič, D., “The Role of Recognition in the Law and Practice of Secession”, στο Kohen, M.G. (ed.), *Secession: International Law Perspectives*, 2006, 103-104.

¹⁰⁵⁴ Cassese, A., 1995, *op. cit.*, *supra* note 207, 118-119. Και συνεχίζει: «Παρόλο που η απόσχιση εγκρίνεται σιωπηρά από τη Διακήρυξη, πρέπει ωστόσο να ερμηνεύεται στενά, όπως όλες οι εξαιρέσεις. Μπορεί, συνεπώς, να προταθεί ότι οι ακόλουθες προϋποθέσεις μπορούν να δικαιολογήσουν την απόσχιση: όταν οι κεντρικές αρχές ενός κυρίαρχου κράτους αρνούνται επιμόνως να χορηγήσουν δικαιώματα συμμετοχής σε μία θρησκευτική ή φυλετική ομάδα, κατάφωρα και συστηματικά παραβιάζουν τα θεμελιώδη δικαιώματά τους, και αρνούνται την πιθανότητα επίτευξης μίας ειρηνικής διευθέτησης εντός του πλαισίου της δομής του κράτους. Έτσι, η άρνηση του βασικού δικαιώματος της εκπροσώπησης δεν εγείρει *per se* το δικαίωμα της απόσχισης. Επιπλέον, πρέπει να υπάρχουν κατάφωρες παραβιάσεις θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και, ακόμη περισσότερο, ο αποκλεισμός της οποιας πιθανότητας για μία δυνατή ειρηνική λύση μέσα στην υφισταμένη κρατική δομή. Εάν το σκεπτικό αυτό είναι ορθό, θα

Το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το σεβασμό της αρχής της εδαφικής ακεραιότητας των κυρίαρχων κρατών, χωρίς τη συγκατάθεση των οποίων δεν είναι δυνατές οι μεταβολές στα εξωτερικά τους σύνορα.¹⁰⁵⁵ Ο σεβασμός της εδαφικής ακεραιότητας δε συνιστά μόνο μία υποχρέωση προς τα τρίτα κράτη, αλλά ταυτόχρονα και έναν περιορισμό στην άσκηση της αυτοδιάθεσης, την οποία οριοθετεί. Επομένως, η έκταση και το πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση πρέπει να ερμηνεύονται υπό το φως της θεμελιώδους αρχής της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών κατά το διεθνές δίκαιο, κάτι που αποκλείει κατ' ανάγκη τη θέση ότι η αυτοδιάθεση εμπεριέχει ένα απόλυτο δικαίωμα μονομερούς απόσχισης.

Το συμπέρασμα αυτό αποτύπωσε ξεκάθαρα η ΕΚ αναφορικά με την κατάσταση στη Γιουγκοσλαβία στις 5 Ιουλίου 1991: «[Η Κοινότητα και τα κράτη-μέλη της] τονίζουν και πάλι ότι μόνο οι ίδιοι οι λαοί της Γιουγκοσλαβίας μπορούν να αποφασίσουν για το μέλλον της χώρας... Η Κοινότητα και τα κράτη-μέλη της κάνουν έκκληση για διάλογο... μεταξύ όλων των μερών για το μέλλον της Γιουγκοσλαβίας, που θα πρέπει να βασιίζεται... στο δικαίωμα των λαών στην αυτοδιάθεση σύμφωνα με... τους σχετικούς κανόνες του διεθνούς δικαίου, περιλαμβανομένων εκείνων που σχετίζονται με την εδαφική ακεραιότητα των κρατών (Χάρτης των Παρισίων)».¹⁰⁵⁶

4.2.3 Η θεωρία της «διορθωτικής απόσχισης» (*remedial secession*)

Βάσει της προηγούμενης ενότητας (4.2.2), ακόμα κι εάν δεχτούμε ότι η παράγραφος 7 της πέμπτης αρχής της Διακήρυξης για τις Φιλικές Σχέσεις και τη Συνεργασία των Κρατών του 1970 αναγνωρίζει σιωπηρά την ύπαρξη ενός δικαιώματος μονομερούς απόσχισης για τους λαούς που βρίσκονται εντός υφισταμένων κυρίαρχων και ανεξάρτητων κρατών, το δυνητικό αυτό «δικαίωμα» χρήζει αυστηρής οριοθέτησης και στενής ερμηνείας. Έχει υποστηριχθεί ότι, όταν οι κεντρικές αρχές ενός κυρίαρχου κράτους αρνούνται επιμόνως να χορηγήσουν δικαιώματα συμμετοχής σε μία θρησκευτική ή φυλετική ομάδα, παραβιάζουν κατάφωρα και συστηματικά τα

μπορούσε να υποστηριχθεί ο ισχυρισμός ότι η Διακήρυξη για τις Φιλικές Σχέσεις συνδέει την εξωτερική αυτοδιάθεση με την εσωτερική αυτοδιάθεση σε εξαιρετικές συνθήκες». *Ibid.* 119-120. «Ο ακραίος και αδιάκοπος διωγμός και η απουσία οποιασδήποτε λογικής προοπτικής για ειρηνική επίλυση μπορούν να καταστήσουν την απόσχιση νόμιμη. Μία φυλετική ή θρησκευτική ομάδα μπορεί να αποσχιστεί -ασκώντας τοιοτοτρόπως την πιο ριζοσπαστική μορφή της εξωτερικής αυτοδιάθεσης- από τη στιγμή που είναι σαφές ότι όλες οι άλλες προσπάθειες επίτευξης της εσωτερικής αυτοδιάθεσης έχουν αποτύχει ή προορίζονται να αποτύχουν». *Ibid.* 120. Ομοίως, Kirgis, F.L., 88 *AJIL* (1994), *op. cit.*, *supra* note 306, 305-306.

¹⁰⁵⁵ Αναφέρεται, ενδεικτικά, ο Χάρτης των Παρισίων του Οργανισμού για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ), όπου τα μετέχοντα κράτη επαναβεβαίωσαν: «τα ίσα δικαιώματα των λαών και το δικαίωμά τους στην αυτοδιάθεση σύμφωνα με το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και με τους σχετικούς κανόνες του διεθνούς δικαίου, περιλαμβανομένων εκείνων που σχετίζονται με την εδαφική ακεραιότητα των κρατών». Βλ. OSCE, Charter of Paris for a New Europe, Paris, 1990, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.osce.org/mc/39516>.

¹⁰⁵⁶ EC, "Declaration on the Situation in Yugoslavia", 5 July 1991, στο Trifunovska, Sn. (ed.), *Yugoslavia through Documents: From its Creation to its Dissolution*, 1994, 310. Πανομοιότυπη διατύπωση απαντάται και στη Συμφωνία Βrioni, συναφθείσα μεταξύ των Γιουγκοσλαβικών μερών για μία τρίμηνη αναστολή των ανακηρύξεων ανεξαρτησίας της Κροατίας και της Σλοβενίας. *Ibid.* Brioni Accord, 7 July 1991, 312.

θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματά της και, επιπλέον, αρνούνται την πιθανότητα επίτευξης μίας ειρηνικής διευθέτησης εντός του πλαισίου της υφισταμένης κρατικής δομής, τότε και μόνο μπορεί, ίσως, να δικαιολογηθεί η απόσχιση λαού που στερείται της εσωτερικής του αυτοδιάθεσης.¹⁰⁵⁷ Εάν δεν πληρούνται οι εν λόγω προϋποθέσεις, τότε υπερισχύει η αρχή της εδαφικής ακεραιότητας, ήτοι το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης θα πρέπει να ασκηθεί εντός των συνόρων του κυρίαρχου κράτους και κάθε πράξη μονομερούς απόσχισης ισοδυναμεί με ευθεία παραβίαση του διεθνούς δικαίου.

Η ύπαρξη ενός τέτοιου δικαιώματος απόσχισης υπό όρους βρίσκει ισχυρό υπόβαθρο στη νομική θεωρία.¹⁰⁵⁸ Όπως αναλύει ο Buchheit, ορισμένα ψήγματα σκέψης περί ενός δικαιώματος απόσχισης υπό όρους μπορούν να ανασυρθούν ήδη από την πρώιμη θεωρία του φυσικού δικαίου.¹⁰⁵⁹ Παρόλο που η προσέγγιση του φυσικού δικαίου συνάντησε μεγάλη δυσκολία στο να διαχειριστεί τα συλλογικά δικαιώματα, η ανάπτυξη μιας «ομοσπονδιακής θεωρίας» περί κοινωνικής δομής το 16^ο αιώνα είχε ως αποτέλεσμα οι συλλογικότητες να αποκτήσουν τη θέση τους μέσα στο φυσικό δίκαιο.¹⁰⁶⁰ Μεταγενέστερα, αναγνωρίστηκε το δικαίωμα μιας συλλογικότητας να αποσχιστεί, μόνον εφόσον κάτι τέτοιο καθίστατο αναγκαίο για τη συνεχιζόμενη ύπαρξη της ομάδας. Ο Grotius παραδέχτηκε την ύπαρξη ενός δικαιώματος απόσχισης μίας ομάδας κάτω από εξαιρετικές συνθήκες: «ένα τμήμα του πληθυσμού ενός

¹⁰⁵⁷ Cassese, A., 1995, *op. cit.*, *supra* note 207, 119.

¹⁰⁵⁸ *Ibid.* 118-120· Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra* note 46, 316-324, όπου χρησιμοποιείται ο όρος “the qualified secession doctrine”. Kooijmans, P.H., “Tolerance, Sovereignty and Self-Determination”, 43: 2 *NILR* (1996), 215: σε περίπτωση «άρνησης της εσωτερικής αυτοδιάθεσης με τέτοιο τρόπο ώστε ένας λαός δεν μπορεί να απολαύσει την ταυτότητά του ή ακόμα εμποδίζεται από το να τη διατηρήσει». Capotorti, F., “Cours Général de Droit International Public”, 248: 4 *HR* (1994), 36, που αναφέρει ότι: «περαιτέρω, πρέπει ο λαός αυτός να μην έχει τη δυνατότητα να συμμετάσχει δημοκρατικά στη ζωή του κράτους, αλλά και να βρίσκεται ήδη σε μία κατάσταση πολιτικής εξάρτησης». Doehring, K., “Self-Determination”, στο Simma, B., *Charter of the United Nations: A Commentary*, 1994, 66: σε περίπτωση διακρίσεων «μέσω προφανούς και βίαιης παραβίασης των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων». McCorquodale, R., “Self-Determination: A Human Rights Approach”, 43: 4 *ICLQ* (1994), 880-885: σε περίπτωση «μίας μη-αντιπροσωπευτικής και καταπιεστικής κυβέρνησης». Frowein, J.A., “Self-Determination as a Limit to Obligations Under International Law”, στο Tomuschat, C. (ed.), *Modern Law of Self-Determination*, 1993, 213· Murswiek, D., “The Issue of a Right of Secession-Reconsidered”, στο Tomuschat, C. (ed.), *Modern Law of Self-Determination*, 1993, 26-27: σε περίπτωση «αφόρητων διακρίσεων ή απειλής ενάντια στην ύπαρξη ενός λαού». Klabbers, J. and Lefeber, R., “Africa: Law between Self-Determination and Uti-Possidetis”, στο Brölmann, C., Lefeber, R. and Zieck, M. (eds), *Peoples and Minorities in International Law*, 1993, 48: σε περίπτωση «σοβαρής και επίμονης παραβίασης του δικαιώματος της εσωτερικής αυτοδιάθεσης και ύστερα από την εξάντληση των ενδίκων μέσων». Vukas, B., “Peoples and Minorities in International Law”, 231: 6 *HR* (1991), 422-423: στις περιπτώσεις όπου «τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα και ελευθερίες τίθενται σε κίνδυνο ή η θέση ενός λαού θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι βρίσκεται κάτω από ‘ξένη κυριαρχία’, δηλαδή υπό την κυριαρχία ενός άλλου λαού». White, R.C.A., “Self-Determination: Time for a Re-Assessment?”, 28: 2 *NILR* (1981), 160-161: στην περίπτωση της «παρατεταμένης εκστρατείας διακρίσεων που καθιστά παράλογο να αναμένει κανείς ότι ένας λαός θα μπορέσει να επιτύχει την αυτοδιάθεση εντός του υφισταμένου κράτους». Emerson, R., “The Logic of Secession”, 89: 4 *Yale LJ* (1980), 808-809: σε περίπτωση «μεροληπτικής συμπεριφοράς και πραγματικής καταπίεσης». Kamanu, O.S., “Secession and the Right of Self-Determination; An OAU Dilemma”, 12: 3 *Journal of Modern African Studies* (1974), 361: σε περίπτωση «σαφών και ουσιαστικών παραπόνων και όταν όλες οι άλλες πολιτικές διευθετήσεις έχουν αποτύχει ή αποκηρυχθεί». Umozurike, U.O., *Self-Determination in International Law*, 1972, 199: «εάν μία πλειοψηφία ή μία μειοψηφία επιμένει να διαπράττει ένα διεθνές έγκλημα όπως η γενοκτονία ή επιβάλλει μία κατακλιρωτική άρνηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου ως μία σκόπιμη εναγτίον του άλλου μέρους, το καταπιεζόμενο μέρος μπορεί να προσφύγει στο δικαίωμα της αυτοδιάθεσης μέχρι το σημείο της απόσχισης».

¹⁰⁵⁹ Buchheit, L.C., *Secession: The Legitimacy of Self-Determination*, 1978, 46 κ.επ..

¹⁰⁶⁰ *Ibid.* 49, όπου αναφέρεται στον J. Althusius ως έναν από τους πιο ένθερμους υποστηρικτές αυτής της θέωρησης.

κράτους δεν μπορεί να αποχωρήσει μονομερώς από το κράτος, εκτός κι εάν είναι εμφανές ότι δε δύναται να διασωθεί με κανένα άλλο τρόπο». ¹⁰⁶¹ Η άποψη αυτή, η οποία θέτει ως απαραίτητη προϋπόθεση την προηγούμενη ύπαρξη ουσιώδους καταπίεσης και ζημίας πριν από την πιθανή έγερση ενός δικαιώματος απόσχισης, υποστηρίχθηκε και από άλλους σημαίνοντες θεωρητικούς όπως ο Vattel. ¹⁰⁶² Ο Locke, αν και δεν ασχολήθηκε με την απόσχιση αυτή καθεαυτή, ακολούθησε την ίδια γραμμή σκέψης κατά τη μελέτη των προϋποθέσεων έγερσης δικαιώματος αντίστασης, υποστηρίζοντας ότι ένα τέτοιο δικαίωμα θα μπορούσε να εφαρμοστεί μόνον εκεί όπου η νομοθετική εξουσία προσλαμβάνει τυραννικό χαρακτήρα. ¹⁰⁶³

Είναι απολύτως σαφές ωστόσο ότι, όποιο κι αν είναι το νομικό καθεστώς της απόσχισης, δεν είναι δυνατόν σε καμία περίπτωση να υπάρξει απόλυτο δικαίωμα απόσχισης με όρους διεθνούς δικαίου, δεδομένης της υπεροχής της θεμελιώδους αρχής της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών. Όμως, όπως υπογράμμισαν οι δικαστές Wildhaber και Ryssdal του ΕΔΔΑ στη σύμφωνη γνώμη τους επί της απόφασης *Λοϊζίδου κατά Τουρκίας* της 18^{ης} Δεκεμβρίου 1996: «Μέχρι προσφάτως στη διεθνή πρακτική το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση ήταν στην πράξη ταυτόσημο με, και μάλιστα περιορισμένο σε, ένα δικαίωμα αποαποικιοποίησης. Τα τελευταία χρόνια φαίνεται να αναδύεται μία συναίνεση ότι οι λαοί μπορούν επίσης να ασκήσουν ένα δικαίωμα στην αυτοδιάθεση εάν τα ανθρώπινα δικαιώματά τους παραβιάζονται σταθερά και κατάφωρα ή εφόσον δεν έχουν καθόλου εκπροσώπηση ή υποεκπροσωπούνται μαζί με έναν αντιδημοκρατικό και μεροληπτικό τρόπο. Εάν αυτή η περιγραφή είναι σωστή, τότε το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση συνιστά ένα εργαλείο το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να αποκαταστήσει τα διεθνή πρότυπα των δικαιωμάτων του ανθρώπου και της δημοκρατίας». ¹⁰⁶⁴

Παρόμοιο σκεπτικό προτάθηκε και από τον Buchheit, ο οποίος υποστήριξε ότι μία αυτονομιστική αξίωση μπορεί να καταστεί νόμιμη στην περίπτωση της «άρνησης της πολιτικής ελευθερίας και/ή των δικαιωμάτων του ανθρώπου». ¹⁰⁶⁵ Συνεπώς, το ερώτημα του εάν υφίσταται δικαίωμα απόσχισης εξαρτάται από το βαθμό της καταπίεσης που ασκείται σε μία ομάδα: είναι αυτό που ο Buchheit ονόμασε «δικαίωμα διορθωτικής/επανορθωτικής απόσχισης» (“*remedial right of secession*”). Ειδικότερα, για τον καθορισμό του πώς αυτό το «δικαίωμα» εφαρμόζεται: «το επίκεντρο της προσοχής είναι [...] στην κατάσταση της ομάδας που εγείρει την αξίωση. Η διορθωτική απόσχιση οραματίζεται ένα σχήμα με το οποίο, ανταποκρινόμενο στους ποικίλους

¹⁰⁶¹ Grotius, H., 1646, *op. cit.*, *supra* note 17, Vol II, ch. VI, §4.

¹⁰⁶² Vattel, E. de, 1758, *op. cit.*, *supra* note 23, Bk I, ch. 4, §54: «όταν οι βλάβες είναι ολοφάνερες και αποτρόπαιες».

¹⁰⁶³ Locke, J., *Two Treatises of Government*, 1764, §168 και §208-§209.

¹⁰⁶⁴ ECHR, *Case of Loizidou v. Turkey*, Application No 15318/89, Concurring Opinion of Judge Wildhaber, Joined by Judge Ryssdal, Judgment (Merits), 18 December 1996. Καταλήγουν, λέγοντας ότι «εκεί όπου το σύγχρονο δικαίωμα στην αυτοδιάθεση δεν ενισχύει ούτε αποκαθιστά τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη δημοκρατία όλων των εμπλεκόμενων προσώπων και ομάδων, όπως δεν το πράττει στην προκειμένη περίπτωση, δεν μπορεί να γίνει επίκληση σε αυτό προκειμένου να υπερκεραστεί η πολιτική της διεθνούς κοινότητας για τη μη-αναγνώριση της ‘ΤΔΒΚ’».

¹⁰⁶⁵ Buchheit, L.C., 1978, *op. cit.*, *supra* note 1059, 94.

βαθμούς καταπίεσης που επιβάλλεται σε συγκεκριμένη ομάδα από το κυβερνών κράτος, το διεθνές δίκαιο αναγνωρίζει μία συνέχεια των διορθωτικών μέτρων που κυμαίνονται από την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, έως τα μειονοτικά δικαιώματα, τελειώνοντας με την απόσχιση ως την υστάτη θεραπεία. Σε ένα ορισμένο σημείο, η αυστηρότητα της συμπεριφοράς ενός κράτους προς τις μειονότητες του γίνεται θέμα διεθνούς ενδιαφέροντος, που μπορεί τελικώς να συνεπάγεται τη διεθνή νομιμοποίηση ενός δικαιώματος αποσχιστικής αυτοδιάθεσης ως θεραπεία αυτοβοήθειας από την καταπιεζόμενη ομάδα (η οποία φαίνεται να ήταν η προσέγγιση της Γενικής Συνέλευσης στη Διακήρυξή της του 1970)». ¹⁰⁶⁶

Με την ανωτέρω θεωρία συμπαρατάσσεται και ο Raič, ο οποίος χαρακτηρίζει τη μονομερή απόσχιση ως *ultimum remedium*, ασπίδα προστασίας και μόνη ρεαλιστική θεραπεία σε περίπτωση σοβαρής παραβίασης της εσωτερικής αυτοδιάθεσης από ένα κυρίαρχο κράτος και την ταυτόχρονη αδυναμία εξεύρεσης άλλης θεραπείας για την ενδιαφερόμενη ομάδα εντός του πολιτικού και νομικού συστήματος του κράτους. ¹⁰⁶⁷

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η προσέγγιση του Franck περί «εσωτερικής αποικιοκρατίας» (“*internal colonialism*”): «στην περίπτωση μίας μειονότητας εντός ενός κυρίαρχου κράτους - ειδικά εάν καταλαμβάνει διακριτό έδαφος μέσα σε αυτό το κράτος-, η οποία στερείται επίμονα και κατάφωρα της πολιτικής και κοινωνικής ισότητας και της ευκαιρίας να διατηρήσει την πολιτιστική ταυτότητά της [...] είναι κατανοητό ότι το διεθνές δίκαιο θα προσδιορίσει μια τέτοια καταστολή, που απαγορεύεται από το Πολιτικό Σύμφωνο, ως εμπόισσα σε έναν κάπως διασταλτικό ορισμό της αποικιοκρατίας. Τέτοια καταπίεση, ακόμα και από ένα ανεξάρτητο κράτος το οποίο κανονικά δε νοείται ως ‘αυτοκρατορικό’, θα ήγειρε τότε ένα δικαίωμα ‘αποαποικιοποίησης’». ¹⁰⁶⁸ Άλλωστε, ο T. Franck έχει αναγνωρίσει την πιθανότητα έγερσης δικαιώματος απόσχισης σε καταστάσεις πέραν της εσωτερικής αποικιοκρατίας: «μπορούν κάλλιστα να υπάρξουν εξαιρετικές καταστάσεις στις οποίες ένας μειονοτικός λαός μπορεί να έχει ένα δικαίωμα απόσχισης που να ευσταθεί νομικά και πολιτικά λόγω της αποδεδειγμένης αδυναμίας του να επιτύχει τα κεκτημένα δικαιώματα της αυτοδιάθεσης που διασφαλίζονται από το δίκαιο». ¹⁰⁶⁹

¹⁰⁶⁶ *Ibid.* 222.

¹⁰⁶⁷ Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra* note 46, 326.

¹⁰⁶⁸ Franck, T.M., “Postmodern Tribalism and the Right to Secession”, στο Brölmann, C. *et al.* (eds), 1993, *op. cit.*, *supra* note 1058, 13-14.

¹⁰⁶⁹ Και συνεχίζει: «Για παράδειγμα, το Άρθρο 27 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα δίνει στις ‘εθνικές, θρησκευτικές ή γλωσσικές μειονότητες το δικαίωμα... να απολαμβάνουν τον πολιτισμό τους, να πρεσβεύουν και να ασκούν τη θρησκεία τους ή να χρησιμοποιούν τη δική τους γλώσσα’. Όταν τα δικαιώματα αυτά καταπατούνται κατάφωρα, το διεθνές νομικό και πολιτικό σύστημα μπορεί πράγματι να παρέμβει για να βοηθήσει τον καταπιεσμένο πληθυσμό να επιτύχει τα έννομα δικαιώματά του μέσω απόσχισης ή μίας αναγκαστικής μεταβολής της διακυβέρνησής του. Έτσι, το Άρθρο 1 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα που εξουσιοδοτεί ‘όλους τους λαούς’ στο ‘δικαίωμα στην αυτοδιάθεση’ -παρόλο που φυσιολογικά δεν είναι ισοδύναμο με ένα δικαίωμα απόσχισης-, σε ειδικές συνθήκες καταπίεσης μπορεί να παράσχει ένα επανορθωτικό δικαίωμα απόσχισης με τη βοήθεια του διεθνούς συστήματος». “Report by Thomas M. Franck: ‘Opinion Directed at Question 2 of the Reference’ [re Secession of Quebec]”, στο Bayefsky, A.F. (ed.), 2000, *op. cit.*, *supra* note 640, 79, §2.13.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι η έννοια της διορθωτικής απόσχισης απολαμβάνει σημαντικής υποστήριξης μεταξύ των θεωρητικών.¹⁰⁷⁰ Το βασικό επιχείρημα των ένθερμων υποστηρικτών της έχει συλληφθεί ευκρινώς από τον Buchanan: «Εάν το κράτος εμμένει σε σοβαρές αδικίες προς μία ομάδα, και η ομάδα σχηματίζει τη δική της ανεξάρτητη πολιτική μονάδα ως έσχατο διορθωτικό μέτρο για τις αδικίες αυτές, τότε η ομάδα θα πρέπει να αναγνωρισθεί από τη διεθνή κοινότητα ότι έχει την αξίωση-δικαίωμα να αποκηρύξει την εξουσία του κράτους και να επιχειρήσει να εγκαθιδρύσει τη δική της ανεξάρτητη πολιτική μονάδα».¹⁰⁷¹ Έτσι, οι ακαδημαϊκοί υπέρμαχοι της διορθωτικής απόσχισης συγκλίνουν υπέρ της άποψης ότι η απόσχιση συνιστά ένα δικαίωμα υπό όρους, το οποίο ενεργοποιείται από τη συστηματική καταπίεση και την ουσιαστική παραβίαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί μία εξαιρετική, εσχάτη λύση.

Μολαταύτα, όπως ορθώς παρατηρεί ο Summers, οι περισσότεροι μελετητές εκφράζουν την υποστήριξή τους προς τη διορθωτική απόσχιση με έναν μάλλον επιφυλακτικό τρόπο, ισχυριζόμενοι ότι ένα τέτοιο δικαίωμα «ίσως» ή «πιθανώς» υπάρχει ή παραπέμποντας σε «μια σειρά από σχολιαστές», χωρίς όμως να παίρνουν μία σταθερή θέση για το εάν τελικά υφίσταται ή όχι ένα τέτοιο δικαίωμα.¹⁰⁷²

Αλλά και ο Shaw τεκμαίρει ότι, μία θεωρία που βασίζεται σε μία ανεστραμμένη ανάγνωση της ρήτρας διασφάλισης που θέτει η Διακήρυξη της ΓΣ του 1970, είναι εξ' υπαρχής προβληματική: «Μια τέτοια σημαντική αλλαγή σε νομική αρχή δεν μπορεί να εισαχθεί μέσω μιας διαφορούμενης υποδεέστερης ρήτρας, ειδικά όταν η αρχή της εδαφικής ακεραιότητας υπήρξε ανέκαθεν αποδεκτή και αναγορευμένη σε βασική αρχή του διεθνούς δικαίου, και μάλιστα τοποθετείται πριν από την ειδική ρήτρα στην εν λόγω διάταξη».¹⁰⁷³ Γίνεται αντιληπτό, πάντως, ότι οι εκπεφρασμένες θεωρητικές απόψεις υπέρ ενός δικαιώματος διορθωτικής απόσχισης για τους

¹⁰⁷⁰ Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Π. Λιάκουρας: «...η έννοια της *remedial secession* έχει ως επίκεντρο την αντίληψη περί δικαιοσύνης και αποκατάστασης του βαλλόμενου πληθυσμού. Προσφέρεται ως μέσο, εφόσον έχουν εξαντληθεί τα λοιπά μέσα αποκατάστασης, μεταξύ των οποίων η διαβούλευση, που ή δεν ακολουθείται ή δεν καρποφορεί λόγω κακοπιστίας, και η κατάσταση είναι τόσο πειστική και τόσο επικίνδυνη για τις ανθρώπινες ζωές, όταν το κράτος μετέρχεται δυσανάλογη χρήση βίας, σφαγές, εθνοκάθαρση ή γενοκτονία, που δεν αφήνει άλλα περιθώρια ή άλλες επιλογές για να περισωθεί ο θιγόμενος πληθυσμός από το κράτος-θύτη. Η έκταση του κινδύνου και της διαρκούς σύγκρουσης πρέπει να είναι τέτοια και τέτοιου βαθμού βαρβαρότητας και αδυναμίας απόκρουσης ή καταστολής, που κανένα άλλο μέτρο δεν μπορεί να τερματίσει την κατάσταση αυτή εκτός από την απόσχιση (*remedial right of secession*). Πρέπει να εκπληρώνεται η προϋπόθεση του έσχατου μέσου αποκατάστασης (*ultimum refugium*) και να δικαιολογείται ότι το μέτρο αυτό είναι προδήλως ανάλογο του μεγέθους και της σοβαρότητας της κρίσης, καθώς και το αν η απόσχιση θα συνεισφέρει στη σταθερότητα». Βλ. Λιάκουρας, Π., «Η Προβληματική της Απόσχισης Υπό το Φως των Εξελίξεων στο Κόσσοβο», στο Περράκης, Στ. (επιμ.), *Ματιές στο Σύγχρονο Τοπίο των Δυτικών Βαλκανίων*, 2009, 101-102.

¹⁰⁷¹ Buchanan, A., *Justice, Legitimacy and Self-Determination: Moral Foundations for International Law*, 2004, 335.

¹⁰⁷² Summers, J., *Peoples and International Law: How Nationalism and Self-Determination Shape a Contemporary Law of Nations*, 2007, 347.

¹⁰⁷³ Shaw, M.N., "Peoples, Territorialism and Boundaries", 8: 3 *EJIL* (1997), 483.

καταπιεσμένους λαούς δεν επαρκούν για τη θεμελίωση ενός τέτοιου δικαιώματος στη διεθνή έννομη τάξη.

Κάθετα αντίθετος με την ανωτέρω θεώρηση των θιασωτών της διορθωτικής απόσχισης είναι ο Crawford, αντιπαραβάλλοντας το επιχείρημα ότι δεν αναγνωρίζεται επ' ουδενί λόγω δικαίωμα μονομερούς απόσχισης ούτε από το διεθνές δίκαιο ούτε και από τη διεθνή πρακτική· ακόμα και εκεί όπου υπάρχει ισχυρή και διαρκής επίκληση της ανεξαρτησίας -που μετράται, για παράδειγμα, μέσα από τα αποτελέσματα των σχετικών δημοψηφισμάτων-, εναπόκειται στην απόλυτη διακριτική ευχέρεια της κυβέρνησης του ενδιαφερομένου κράτους να εξετάσει πώς θα ανταποκριθεί.¹⁰⁷⁴

Στο διεθνές δίκαιο, η αυτοδιάθεση των λαών ή των ομάδων που βρίσκονται μέσα σε ένα υφιστάμενο ανεξάρτητο κράτος επιτυγχάνεται μέσω της ισότιμης συμμετοχής τους στο πολιτικό σύστημα του κράτους, στη βάση του σεβασμού της εδαφικής του ακεραιότητας. Πραγματικά, όπως φανερώνει η μετά το 1945 πρακτική των κρατών και του ΟΗΕ, στις περιπτώσεις όπου η κυβέρνηση ενός κυρίαρχου κράτους αντιτίθεται στην απόσχιση τμήματος του πληθυσμού του, η μονομερής απόσχιση δεν προσελκύει εν πολλοίς τη διεθνή υποστήριξη ή αναγνώριση -ακόμα και όταν οι λοιπές ανθρωπιστικές πτυχές μιας κατάστασης έχουν αποσπάσει εκτεταμένο διεθνές ενδιαφέρον και ανάληψη δράσης. *«Εάν το διεθνές δίκαιο δεν παρέχει κανένα δικαίωμα μονομερούς απόσχισης πέραν του αποικιακού πλαισίου -και κατά τη γνώμη μου δεν το πράττει-, ο μόνος τρόπος με τον οποίο μία οντότητα μπορεί να αποσχιστεί μονομερώς είναι είτε με τον παραδοσιακό τρόπο του να κερδίσει έναν πόλεμο ανεξαρτησίας -όπως έκανε το Μπαγκλαντές το 1970- με τη βοήθεια της Ινδίας [...] ή να επιχειρήσει να διαπραγματευτεί την πορεία του προς την ανεξαρτησία -εάν η κεντρική κυβέρνηση συμφωνήσει να εμπλακεί σε τέτοιες διαπραγματεύσεις, κάτι το οποίο δεν υποχρεούται από το διεθνές δίκαιο να πράξει».*¹⁰⁷⁵

Ομοίως, ο Vidmar πρεσβεύει ότι η θεωρία της μονομερούς απόσχισης όχι μόνο έχει αδύναμες θεωρητικές βάσεις, αλλά δεν υποστηρίζεται ούτε από την πρακτική.¹⁰⁷⁶ Η απόσχιση δεν προσλαμβάνει ποτέ το χαρακτήρα του δικαιώματος, ακόμα και σε καταστάσεις σοβαρής καταπίεσης μιας ομάδας του πληθυσμού από την κεντρική κυβέρνηση. Θεωρητικά, είναι αμφίβολο εάν η λεγόμενη διορθωτική απόσχιση μπορεί να θεμελιωθεί στην ανεστραμμένη ανάγνωση της παραγράφου 7 για την εδαφική ακεραιότητα της Διακήρυξης της ΓΣ του 1970.¹⁰⁷⁷ Ούτε, όπως θα εξετασθεί εκτενέστερα παρακάτω, έχει υπάρξει ποτέ καμία απόφαση διεθνούς

¹⁰⁷⁴ “Report by James Crawford: ‘State Practice and International Law in Relation to Unilateral Secession’”, 19 February 1997, στο Bayefsky, A.F. (ed.), 2000, *op. cit., supra note* 640, 31-62.

¹⁰⁷⁵ *Ibid.* 36-37, §10.

¹⁰⁷⁶ Vidmar, J., 6: *I St Antony’s International Review* (2010), *op. cit., supra note* 629, 37-56.

¹⁰⁷⁷ *Ibid.* 50-51.

δικαιοδοτικού οργάνου που να κρίνει το επιχείρημα της διορθωτικής απόσχισης αναφορικά με συγκεκριμένη αποσχιστική ενέργεια, εκτός από κάποιες σκόρπιες αναφορές ως *obiter dictum*.¹⁰⁷⁸

Όπως πολύ εύστοχα έχει συμπεράνει ο Crawford, «η απόσχιση δεν είναι ούτε νόμιμη ούτε παράνομη στο διεθνές δίκαιο, αλλά μία νομικά ουδέτερη πράξη οι συνέπειες της οποίας ρυθμίζονται διεθνώς».¹⁰⁷⁹ Είναι αλήθεια ότι η προηγούμενη θέση του Crawford ανταποκρίνεται πλήρως στην πραγματικότητα. Μπορεί μεν η θεωρία της διορθωτικής απόσχισης να μην αντικατοπτρίζει ένα παγιωμένο έννομο δικαίωμα μονομερούς απόσχισης για τους λαούς που στερούνται της εσωτερικής τους αυτοδιάθεσης, όμως, αναμφισβήτητα, η ιδέα που εμφυτεύει μπορεί να επηρεάσει τις πολιτικές αναγνώρισης των κρατών.

Στην υπόθεση του *Κεμπέκ*, το Ανώτατο Δικαστήριο του Καναδά έκρινε ότι: «*Αν και δεν υφίσταται δικαίωμα, βάσει του Συντάγματος [του Καναδά] ή του διεθνούς δικαίου, μονομερούς απόσχισης, δηλαδή απόσχισης άνευ διαπραγματεύσεως [...], αυτό δεν αποκλείει την πιθανότητα μιας αντισυνταγματικής κήρυξης της απόσχισης που οδηγεί σε μία de facto απόσχιση. Η τελική επιτυχία μιας τέτοιας απόσχισης θα εξαρτάτο από την αναγνώριση από τη διεθνή κοινότητα, η οποία είναι πιθανό να εξετάσει τη νομιμότητα και τη γνησιότητα της απόσχισης λαμβάνοντας υπ' όψιν, μεταξύ άλλων γεγονότων, τη συμπεριφορά του Κεμπέκ και του Καναδά, για να προσδιορίσει εάν θα χορηγήσει ή θα αρνηθεί την αναγνώριση. Μια τέτοια αναγνώριση, ακόμα κι εάν χορηγούνταν, δε θα παρείχε, ωστόσο, καμία αναδρομική δικαιολογία για την πράξη της απόσχισης...*».¹⁰⁸⁰

Τη σύνδεση αυτή μεταξύ της απόσχισης και της διεθνούς αναγνώρισης έχει παραδεχτεί και ο Shaw, λέγοντας ότι η αναγνώριση είναι πιθανότερο να παραχωρηθεί πιο πρόθυμα εκεί όπου η απόσχιση έχει προκύψει συνεπεία παραβιάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου.¹⁰⁸¹

Σε κάθε περίπτωση, η διακρίβωση της σχέσης μεταξύ απόσχισης και αναγνώρισης απαιτεί πολύ λεπτούς χειρισμούς, δεδομένης της πρωτοκαθεδρίας του δηλωτικού χαρακτήρα της αναγνώρισης στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο. Βεβαίως, τα πράγματα είναι ξεκάθαρα όταν η ανάδυση ενός νέου κράτους δεν αμφισβητείται, ήτοι όταν πληρούνται τα κριτήρια της κρατικής υπόστασης και δεν εγείρεται καμία αξίωση εδαφικής ακεραιότητας από έτερο κυρίαρχο κράτος. Σε περιπτώσεις, όμως, οντοτήτων με ασαφές ή εντόνως διαφιλονικούμενο νομικό καθεστώς, η αναγνώριση μπορεί να αποτελέσει στοιχείο ζωτικής σημασίας ως προς το καθεστώς μιας οντότητας.¹⁰⁸² Εάν, λοιπόν, αναγνωρισθεί σχεδόν καθολικά μία οντότητα με αμφίροπο νομικό καθεστώς, τα όρια ανάμεσα στη συλλογική αναγνώριση και μία ενδεχόμενη συλλογική

¹⁰⁷⁸ *Ibid.* 39-40.

¹⁰⁷⁹ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 390.

¹⁰⁸⁰ Supreme Court of Canada, *Reference re Secession of Quebec*, 2 SCR (1998), 20 August 1998, §155.

¹⁰⁸¹ Shaw, M.N., 8: 3 *EJIL* (1997), *op. cit.*, *supra* note 1073, 483.

¹⁰⁸² Craven, M.C.R., 16 *AYIL* (1995), *op. cit.*, *supra* note 53, 208.

Δημιουργία «κράτους» εκτός του διεθνούς δικαίου

δημιουργία κράτους καθίστανται εξαιρετικά δυσδιάκριτα.¹⁰⁸³ Ως εκ τούτων, δεν είναι αβάσιμο να ισχυριστεί κανείς ότι οι αξιώσεις περί διορθωτικής απόσχισης δύνανται να αποκτήσουν σάρκα και οστά στο διεθνές στερέωμα μέσω της αναγνώρισης, χωρίς αυτό να σημαίνει σε καμία περίπτωση ότι αναγνωρίζεται δικαίωμα μονομερούς απόσχισης για τους καταπιεσμένους λαούς, αλλά ούτε και αντίστοιχη υποχρέωση αναγνώρισης για τα τρίτα κράτη.¹⁰⁸⁴

4.2.4 Η θέση των διεθνών δικαιοδοτικών και γνωμοδοτικών οργάνων

4.2.4.1 Η υπόθεση των Νήσων Åland

Κατά τη διάρκεια των εργασιών της Συνδιάσκεψης Ειρήνης των Παρισίων το 1919, οι εκπρόσωποι των νήσων Åland -που βρίσκονταν επισήμως υπό τη δικαιοδοσία της Φινλανδίας- εξέφρασαν την επιθυμία να αποσχιστούν από τη Φινλανδία και να ενσωματωθούν στη Σουηδία *«επί τη βάση του δικαιώματος των λαών στην αυτοδιάθεση, όπως εξαγγέλθηκε από τον Πρόεδρο Wilson»*.¹⁰⁸⁵ Δύο επιτροπές, η Επιτροπή Νομικών και η Επιτροπή Εμπειρογνομών, επιφορτισμένες από το Συμβούλιο της ΚτΕ να γνωμοδοτήσουν επί των νομικών πτυχών του ζητήματος των νήσων Åland, εξέφρασαν τη γνώμη τους επί του θέματος.

Όσον αφορά στο νομικό καθεστώς της αυτοδιάθεσης, η Επιτροπή Νομικών αποφάνθηκε ότι η αρχή αυτή δεν είχε ακόμη αποκτήσει το καθεστώς θετικού κανόνα του διεθνούς δικαίου, παρόλο που είχε αναγνωριστεί σε ορισμένες διεθνείς συνθήκες. Αναφορικά με την απόσχιση παρατήρησε ότι *«το θετικό διεθνές δίκαιο δεν αναγνωρίζει το δικαίωμα των εθνικών ομάδων, ως τέτοιων, να διαχωρίζονται από το κράτος του οποίου αποτελούν τμήμα με την απλή έκφραση μιας επιθυμίας...»*. Με πολύ προσεκτική διατύπωση, η Επιτροπή συνέχισε λέγοντας ότι δε γνωμοδοτούσε *«σχετικά με το ερώτημα του εάν η πρόδηλη και συνεχιζόμενη κατάχρηση της κυρίαρχης εξουσίας, σε βάρος του πληθυσμού ενός κράτους, θα μπορούσε, εάν προέκυπταν τέτοιες συνθήκες, να προσδώσει σε μία διεθνή διαφορά, απορρέουσα εκ τούτων, ένα τέτοιο διεθνή χαρακτήρα ώστε το αντικείμενό της να θεωρείται ότι δεν περιορίζεται στην εσωτερική δικαιοδοσία του ενδιαφερομένου κράτους»*.¹⁰⁸⁶ Σε κάθε περίπτωση, σημείωσε η Επιτροπή, μια τέτοια κατάσταση δεν τύγγανε εφαρμογής στην εξεταζόμενη υπόθεση, ενώ στήριξε ολοφάνερα τη φινλανδική θέση ότι *«εμπίπτει αποκλειστικά στην κυριαρχία του κάθε οριστικώς συγκροτημένου κράτους να χορηγήσει ή να αρνηθεί σε ένα τμήμα του πληθυσμού του το δικαίωμα να αποφασίσει για το ίδιον πολιτικό μέλλον μέσω ενός δημοψηφίσματος ή με οποιοδήποτε άλλο τρόπο»*.¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸³ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 501.

¹⁰⁸⁴ Vidmar, J., 6: *1 St Antony's International Review* (2010), *op. cit.*, *supra* note 629, 41-42.

¹⁰⁸⁵ USFR, The Paris Peace Conference, Vol 4, 1943, 172.

¹⁰⁸⁶ The Aaland Islands Question, Report of the International Committee of Jurists, LNOJ (1920), Sp. Supp. No 3, 5.

¹⁰⁸⁷ Preliminary Observations by the Finish Minister on the Report of the Committee of Jurists, *ibid.* Jan/Feb 1921, 66.

Η δεύτερη επιτροπή, η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων, αρνήθηκε την ύπαρξη ενός απόλυτου δικαιώματος απόσχισης από ένα τμήμα του πληθυσμού ενός κράτους: *«είναι δυνατόν να παραδεχτούμε ως ένα απόλυτο δικαίωμα ότι μία μειοψηφία του πληθυσμού ενός κράτους, η οποία είναι οριστικώς συγκροτημένη και απολύτως ικανή να εκπληρώσει τα καθήκοντά της ως τέτοια, έχει το δικαίωμα να διαχωριστεί προκειμένου να ενσωματωθεί σε άλλο κράτος ή να κηρύξει την ανεξαρτησία της; Η απάντηση μπορεί μόνο να είναι αρνητική. Το να παραχωρήσουμε στις μειονότητες, είτε γλωσσικές είτε θρησκευτικές, ή σε οποιαδήποτε υποδιαίρεση του πληθυσμού το δικαίωμα να αποχωρήσουν από την κοινότητα στην οποία ανήκουν, επειδή κάτι τέτοιο είναι επιθυμία τους ή ευχαρίστησή τους, θα κατέστρεφε την τάξη και τη σταθερότητα εντός των κρατών και θα εγκαινίαζε την αναρχία στο διεθνή βίο· θα υποστήριζε μία θεωρία ασύμβατη με την ίδια την ιδέα του κράτους ως εδαφικής και πολιτικής μονάδας».*¹⁰⁸⁸ Η Επιτροπή, όμως, δεν απέκλεισε παντελώς το ενδεχόμενο της μονομερούς απόσχισης, αλλά άφησε ανοιχτό ένα παράθυρο, συμπληρώνοντας ότι: *«ο διαχωρισμός μιας μειονότητας από το κράτος του οποίου αποτελεί τμήμα και η ενσωμάτωσή της σε άλλο κράτος, μπορεί να θεωρηθεί ως μία εξαιρετική κατάσταση, μία τελευταία λύση όταν το κράτος δεν έχει είτε τη βούληση ή την εξουσία να ενεργοποιήσει και να εφαρμόσει δίκαιες και αποτελεσματικές εγγυήσεις [θρησκευτικής, γλωσσικής και κοινωνικής ελευθερίας]».*¹⁰⁸⁹ Λαμβάνοντας υπ' όψιν τις επικρατούσες συνθήκες στην υπό εξέταση υπόθεση, η Επιτροπή γνωμοδότησε ότι ο πολιτισμός του πληθυσμού των νήσων Åland έχρηζε προστασίας υπό καθεστώς αυτονομίας εντός της φινλανδικής έννομης τάξης. Ως εκ τούτου, η διαφορά επιλύθηκε από το Συμβούλιο της ΚτΕ υπέρ της κυριαρχίας της Φινλανδίας επί των νήσων, με την προϋπόθεση της παροχής από τη φινλανδική κυβέρνηση των απαραίτητων εγγυήσεων προκειμένου να εξασφαλίσει στο σουηδόφωνο πληθυσμό των νήσων Åland *«τη διατήρηση της γλώσσας του, του πολιτισμού του, και της τοπικής σουηδικής του παράδοσης».*¹⁰⁹⁰

4.2.4.2 Η Αφρικανική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και των Λαών στην υπόθεση της Κατάνγκα

Το 1992, ο Πρόεδρος του Katangese Peoples' Congress ζήτησε, βάσει του Άρθρου 20 (1) του Αφρικανικού Χάρτη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών του 1981, από την Αφρικανική Επιτροπή να το αναγνωρίσει ως εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα ομού μετά του

¹⁰⁸⁸ The Aaland Islands Question, Report of the Commission of Rapporteurs (Beyens, Calonder, Elkus), LN Council Doc. B7/21/68/106, 16 April 1921, 28.

¹⁰⁸⁹ *Ibid.* 28.

¹⁰⁹⁰ Resolution adopted by the Council at its Thirteenth Session, LNOJ (1921), Supp., No 5, 25. Πραγματικά, οι νήσοι Åland απολαμβάνουν ευρείας αυτονομίας εντός της φινλανδικής έννομης τάξης, υπό καθεστώς πλήρους αποστρατικοποιήσεως και ουδετερότητας, όπως ρυθμίστηκε με την Πράξη για την Αυτονομία των Åland του 1920 του Κοινοβουλίου της Φινλανδίας, που αντικατεστάθη με αντίστοιχες Πράξεις το 1951 και το 1991. Βλ. σχετικά Parliament of Finland, Act on the Autonomy of Åland (1991/1144), διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1991/en19911144.pdf>.

δικαιώματος του λαού της Κατάνγκα να αποσχιστεί από το Ζαΐρ -νυν Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό. Η Αφρικανική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και των Λαών υπογράμμισε, κατ' αρχάς, ότι το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση ήταν εφαρμόσιμο στην εξεταζόμενη υπόθεση και, ακολούθως, διευκρίνισε ότι το εν λόγω δικαίωμα μπορεί να ασκηθεί με ποικίλους τρόπους, περιλαμβανομένης «της ανεξαρτησίας, της αυτοδιοίκησης, της ομοσπονδίας, της συνομοσπονδίας, της ενοποίησης ή με οποιαδήποτε άλλη μορφή σχέσεων που συνάδει με τις επιθυμίες των ανθρώπων, αλλά με πλήρη επίγνωση των λοιπών αναγνωρισμένων αρχών, όπως η κυριαρχία και η εδαφική ακεραιότητα».¹⁰⁹¹ Εν συνεχεία, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι: «η Επιτροπή είναι υποχρεωμένη να υποστηρίξει την κυριαρχία και την εδαφική ακεραιότητα του Ζαΐρ, μέλους του ΟΑΕ και συμβαλλομένου μέρους του Αφρικανικού Χάρτη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών. Εν τη απουσία συγκεκριμένων στοιχείων περί παραβιάσεων δικαιωμάτων του ανθρώπου στο βαθμό που η εδαφική ακεραιότητα του Ζαΐρ θα ετίθετο υπό αμφισβήτηση και εν τη απουσία στοιχείων ότι ο λαός της Κατάνγκα στερείται του δικαιώματος συμμετοχής στην Κυβέρνηση, όπως κατοχυρώνεται στο Άρθρο 13 (1) του Αφρικανικού Χάρτη, η Επιτροπή έχει τη γνώμη ότι η Κατάνγκα υποχρεούται να ασκήσει μία παραλλαγή της αυτοδιάθεσης συμβατή με την κυριαρχία και την εδαφική ακεραιότητα του Ζαΐρ».¹⁰⁹² Συνοψίζοντας, η Αφρικανική Επιτροπή δε διαπίστωσε καμία παραβίαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και έκρινε ότι το ζήτημα της ανεξαρτησίας της Κατάνγκα δεν έχει καμία αξία ενώπιον του Αφρικανικού Χάρτη.

4.2.4.3 Το Ανώτατο Δικαστήριο του Καναδά στην υπόθεση του Κεμπέκ

Η πλέον αμφιλεγόμενη, αλλά και η πιο συχνά επικαλούμενη -από τους υποστηρικτές της διορθωτικής απόσχισης-, προσέγγιση είναι αυτή του Ανωτάτου Δικαστηρίου του Καναδά στην υπόθεση του *Κεμπέκ*. Ειδικότερα, σύμφωνα με την άποψη του Δικαστηρίου, το δικαίωμα ενός λαού στην αυτοδιάθεση πληρούται κατά κανόνα μέσω της εσωτερικής αυτοδιάθεσης, ήτοι εντός του πλαισίου ενός υφισταμένου κράτους, ενώ η εξωτερική αυτοδιάθεση ανακύπτει μόνο στις πιο ακραίες περιπτώσεις και, ακόμα και τότε, κάτω από προσεκτικά καθορισμένες συνθήκες.¹⁰⁹³ Ως προς το δικαίωμα στην εξωτερική αυτοδιάθεση, που θα μπορούσε δυνητικά να φτάσει μέχρι τη μονομερή απόσχιση, το Δικαστήριο επεσήμανε ότι υπάρχουν σαφώς καθορισμένα πεδία όπου το διεθνές δίκαιο επιτρέπει την άσκηση της εξωτερικής έκφρασης της αυτοδιάθεσης: πρώτον, από τους αποικιακούς λαούς και, δεύτερον, από τους λαούς που υπόκεινται σε ξένη υποδούλωση,

¹⁰⁹¹ African Commission on Human and Peoples' Rights, Communication 75/92, *Katangese Peoples' Congress v. Zaire*, decision taken at its 16th session, Banjul; The Gambia, 1994, §4.

¹⁰⁹² *Ibid.* §5-§6.

¹⁰⁹³ Supreme Court of Canada, *Reference re Secession of Quebec*, 2 SCR (1998), 20 August 1998, §126.

Δημιουργία «κράτους» εκτός του διεθνούς δικαίου

κυριαρχία ή εκμετάλλευση πέραν του αποικιακού πλαισίου.¹⁰⁹⁴ Μάλιστα, το Δικαστήριο προχώρησε και σε μία τρίτη κατηγορία, αναφέροντας ότι: «Ορισμένοι σχολιαστές έχουν περαιτέρω υποστηρίξει ότι από το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση μπορεί να συναχθεί δικαίωμα μονομερούς απόσχισης σε μια τρίτη περίπτωση. Παρόλο που η τρίτη αυτή περίπτωση έχει περιγραφεί με διάφορους τρόπους, η βασική πρόταση είναι ότι, όταν ένας λαός παρεμποδίζεται από την ουσιαστική άσκηση του δικαιώματός του στην αυτοδιάθεση στο εσωτερικό, έχει το δικαίωμα, ως εσχάτη λύση, να το ασκήσει με απόσχιση. Η απαίτηση της Διακήρυξης της Βιέννης ότι οι κυβερνήσεις αντιπροσωπεύουν 'το σύνολο του λαού που ανήκει στο έδαφος χωρίς διάκριση κανενός είδους', προσθέτει αξιοπιστία στον ισχυρισμό ότι ένας τέτοιος πλήρης αποκλεισμός μπορεί δυνητικά να εγείρει δικαίωμα απόσχισης».¹⁰⁹⁵

Το Ανώτατο Δικαστήριο του Καναδά συνόψισε τα ευρήματά του ως εξής: «Εν περιλήψει, το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση στο διεθνές δίκαιο παράγει μόνο, στην καλύτερη περίπτωση, ένα δικαίωμα στην εξωτερική αυτοδιάθεση σε καταστάσεις πρώην αποικιών· εκεί όπου ένας λαός καταπιέζεται, όπως για παράδειγμα υπό ξένη στρατιωτική κατοχή· ή όπου μία προσδιορίσιμη ομάδα στερείται ουσιαστικής πρόσβασης στην κυβέρνηση για να συνεχίσει την πολιτική, οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική της ανάπτυξη. Και στις τρεις περιπτώσεις, οι εν λόγω λαοί έχουν δικαίωμα στην εξωτερική αυτοδιάθεση, διότι στερήθηκαν της δυνατότητας να ασκήσουν το δικαίωμά τους στην αυτοδιάθεση στο εσωτερικό».¹⁰⁹⁶ Εν ολίγοις, το Δικαστήριο, παρόλο που ουσιαστικά προέβη σε μία αναδιατύπωση ήδη εκπεφρασμένων απόψεων χωρίς να εκφράσει ξεκάθαρα τη δική του θεώρηση περί της μονομερούς απόσχισης, έκλινε περισσότερο υπέρ της αποδοχής ενός τέτοιου δικαιώματος σε καταστάσεις άρνησης της εσωτερικής αυτοδιάθεσης.

4.2.5 Επιτυχημένη απόσχιση και διεθνής πρακτική: Μπαγκλαντές

Στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο η αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών περιορίζεται από την αρχή της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών. Σύμφωνα με τις αρχές της Διακήρυξης 2625 (XXV) της ΓΣ του 1970, δικαιούχοι του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση είναι οι λαοί υπό αποικιακό και ρατσιστικό καθεστώς και άλλες μορφές ξένης κατοχής. Ωστόσο, το θεωρητικό υπόβαθρο της διορθωτικής απόσχισης είναι αρκετά ισχυρό,¹⁰⁹⁷ αν και υστερεί σημαντικά σε

¹⁰⁹⁴ *Ibid.* §131-§133.

¹⁰⁹⁵ *Ibid.* §134.

¹⁰⁹⁶ Η ίδια παράγραφος συνεχίζει ως ακολούθως: «Τέτοιες εξαιρετικές περιστάσεις είναι προφανώς ανεφάρμοστες στο Κεμπέκ υπό τις υφιστάμενες συνθήκες. Συνεπώς, ούτε ο πληθυσμός της επαρχίας του Κεμπέκ, ακόμα κι εάν χαρακτηρίζεται με όρους 'λαού' ή 'λαών', ούτε οι αντιπροσωπευτικοί του θεσμοί, η Εθνοσυνέλευση, το Κοινοβούλιο ή η Κυβέρνηση του Κεμπέκ, διαθέτουν δικαίωμα, βάσει του διεθνούς δικαίου, να αποσχιστούν μονομερώς από τον Καναδά». *Ibid.* §138.

¹⁰⁹⁷ Μάλιστα, ο Raič κατηγοριοποιεί τις συστατικές παραμέτρους ενός δικαιώματος μονομερούς απόσχισης ως εξής: (α) πρέπει να υπάρχει ένας λαός ο οποίος, παρόλο που αποτελεί αριθμητική μειοψηφία σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό του μητρικού κράτους, αποτελεί πλειοψηφία εντός ενός προσδιορισμένου τμήματος του εδάφους αυτού του κράτους· (β) ο εν λόγω λαός πρέπει να έχει υποστεί οδυνηρές αδικίες στα χέρια του μητρικού κράτους από το

νομολογιακή βάση, ενώ δεν υπάρχει ούτε επαρκής κρατική πρακτική ικανή για να θεμελιώσει δικαίωμα μονομερούς απόσχισης υπό προϋποθέσεις -που αφορούν ως επί το πλείστον σε σοβαρές παραβιάσεις δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Ανατρέχοντας στη διεθνή πρακτική, θα συναντήσουμε ένα και μοναδικό παράδειγμα επιτυχημένης απόσχισης στην περίπτωση του Μπαγκλαντές, ενώ αρκετοί αναλυτές εντάσσουν στην κατηγορία αυτή και την περίπτωση της Κροατίας. Πρέπει να επισημανθεί, ωστόσο, ότι το γεγονός και μόνο της επιτυχίας μιας μονομερούς απόσχισης δε συνεπάγεται απαραίτητως και τη νομιμότητα αυτής, ίσως μόνο τη μετέπειτα νομιμοποίησή της. Το 1970, ο ΓΓ των ΗΕ U Thant είχε δηλώσει emphaticά ότι: *«όσον αφορά στο ζήτημα της απόσχισης συγκεκριμένου τμήματος ενός κράτους-μέλους, η στάση των Ηνωμένων Εθνών είναι κατηγορηματική. Ως διεθνής οργανισμός, τα Ηνωμένα Έθνη δεν έχουν δεχτεί ποτέ και δε δέχονται και δεν πιστεύω ότι θα αποδεχτούν ποτέ μία αρχή απόσχισης ενός τμήματος κράτους-μέλους»*.¹⁰⁹⁸ Η φαινομενικά ακλόνητη αυτή δήλωση δοκιμάστηκε πολύ γρήγορα στο πλαίσιο της κρίσης στο Πακιστάν και της ανάδυσης του Μπαγκλαντές στο όνομα του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση.

Το κράτος του Πακιστάν δημιουργήθηκε το 1947 με το διαμελισμό της Ινδίας και την αποχώρηση των βρετανών από την περιοχή. Οι βάσεις για τη δημιουργία του κράτους αυτού είχαν τεθεί ήδη από το 1940 με το ιστορικό Ψήφισμα Lahore που υιοθετήθηκε από τη Μουσουλμανική Λίγκα και προέβλεπε ότι: *«οι περιοχές στις οποίες οι μουσουλμάνοι αποτελούν αριθμητική πλειοψηφία, όπως στις βορειο-δυτικές και τις ανατολικές ζώνες της Ινδίας, θα πρέπει να ομαδοποιηθούν για να αποτελέσουν 'ανεξάρτητα κράτη' στα οποία οι συνιστώσες μονάδες θα πρέπει να είναι αυτόνομες και κυρίαρχες»*.¹⁰⁹⁹ Το ενιαίο κράτος του Πακιστάν που σχηματίστηκε αποτελούνταν από δύο διακριτές εδαφικές μονάδες σε μεγάλη γεωγραφική απόσταση μεταξύ τους, αφού μεσολαβούσαν σχεδόν 2.000 χιλιόμετρα ινδικού εδάφους. Το δυτικό τμήμα του Πακιστάν είχε πολύ μεγαλύτερη γεωγραφική έκταση από το ανατολικό (Ανατολική Βεγγάλη), αλλά είχε σαφώς μικρότερη πληθυσμιακή πυκνότητα. Οι δύο συνιστώσες εδαφικές μονάδες του Πακιστάν είχαν ως μοναδικό συνδεδετικό κρίκο την κοινή θρησκεία, το Ισλάμ, ενώ διέφεραν ως προς τη γλώσσα, τον πολιτισμό, τις ιστορικές καταβολές και την οικονομική ανάπτυξη. Από τη σύλληψη του Πακιστάν υπήρχαν διόλου αμελητέες πολιτικές και οικονομικές ανισότητες

οποίο επιθυμεί να αποσχιστεί (*carence de souveraineté*), που συνίστανται είτε (i) σε σοβαρή παραβίαση ή άρνηση του δικαιώματος της εσωτερικής αυτοδιάθεσης του ενδιαφερομένου λαού (μέσω, για παράδειγμα, μίας μορφής διακρίσεων) και/ή (ii) σοβαρές και εκτεταμένες παραβιάσεις των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων του λαού αυτού και (γ) δεν πρέπει να υπάρχουν (περαιτέρω) ρεαλιστικές και αποτελεσματικές θεραπείες για την ειρηνική διευθέτηση της σύγκρουσης. Βλ. Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra* note 46, 332.

¹⁰⁹⁸ UN Monthly Chronicle, No 2, 1970, 36.

¹⁰⁹⁹ Βλ. αναλυτικά Chowdhuri, S.R., *The Genesis of Bangladesh; A Study in International Legal Norms and Permissive Conscience*, 1972, 5.

ανάμεσα στο ανατολικό και το δυτικό του τμήμα, με το πρώτο να υποεκπροσωπείται σημαντικά στους κρατικούς θεσμούς και να υποφέρει από σοβαρή οικονομική υποβάθμιση.¹¹⁰⁰

Το Μπαγκλαντές ανακήρυξε την ανεξαρτησία του στις 26 Μαρτίου 1971. Σύμφωνα με το κείμενο της ανακήρυξης της ανεξαρτησίας, η ενέργεια αυτή αποτέλεσε έσχατο μέτρο για την προστασία του λαού του Μπαγκλαντές και βασίστηκε στο νόμιμο δικαίωμα της αυτοδιάθεσης του τελευταίου.¹¹⁰¹ Οι φρικαλεότητες που διαπράχθηκαν κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής επιχείρησης του πακιστανικού στρατού είχαν ως τραγικό απολογισμό περισσότερα του ενός εκατομμυρίου θύματα και ρεύμα περίπου δέκα εκατομμυρίων προσφύγων προς την Ινδία.¹¹⁰² Η Ινδία ενεπλάκη ενεργά στις εχθροπραξίες -κατόπιν επιθέσεως που δέχτηκε από τον πακιστανικό στρατό- στο πλευρό του νεοπαγούς κράτους, το οποίο και αναγνώρισε στις 6 Δεκεμβρίου 1971, ενώ λίγες ημέρες αργότερα συνθηκολόγησε και ο πακιστανικός στρατός. Παρόλο που η στρατιωτική υποστήριξη της Ινδίας δεν επέδρασε καταλυτικά στην απόφαση του Μπαγκλαντές να αποσχιστεί, αποδείχτηκε ουσιώδης για την επιτυχία της απόσχισης του.¹¹⁰³ Σύμφωνα με το σκεπτικό της Ινδίας, ήταν πέραν πάσης αμφιβολίας η εφαρμογή του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση του λαού της Ανατολικής Βεγγάλης, τη στιγμή που η πολιτική της κεντρικής Κυβέρνησης του Πακιστάν προσομοίαζε σε μία μορφή νέο-αποικιοκρατίας.¹¹⁰⁴ Έτσι, μεταξύ Ιανουαρίου και Μαΐου 1972, το Μπαγκλαντές αναγνωρίστηκε από περίπου 70 κράτη. Τελικά, προσχώρησε και στον ΟΗΕ ως νέο ανεξάρτητο κράτος στις 17 Σεπτεμβρίου 1974, λίγους μήνες μετά από την αναγνώρισή του από το Πακιστάν στις 2 Φεβρουαρίου 1974.¹¹⁰⁵

Διαφορετικές απόψεις μπορούν να υποστηριχθούν γύρω από την απόσχιση του ανατολικού τμήματος του Πακιστάν -πρώην Ανατολική Βεγγάλη και νυν Μπαγκλαντές-, αναφορικά με το εάν ο λαός της Ανατολικής Βεγγάλης είχε δικαίωμα στην αυτοδιάθεση ή εάν επρόκειτο για περίπτωση διορθωτικής απόσχισης ή εάν η αποδοχή της απόσχισης ύστερα από την απόσυρση του πακιστανικού στρατού, μετά τη συνθηκολόγηση της 16^{ης} Δεκεμβρίου 1971, σηματοδότησε απλώς ένα τετελεσμένο γεγονός (*fait accompli*).¹¹⁰⁶ Πραγματικά, σύμφωνα με τα

¹¹⁰⁰ *Ibid.* 9-19.

¹¹⁰¹ Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra* note 46, 338.

¹¹⁰² International Commission of Jurists, "East Pakistan Staff Study", 8 *ICJR* (1972), 26-41.

¹¹⁰³ Βλ. Pavković, A. and Radan, P., *Creating New States; Theory and Practice of Secession*, 2007, 102-108.

¹¹⁰⁴ UN Doc S/PV.1606, 4 December 1971, 16, §168.

¹¹⁰⁵ SC Res S/RES/351, 10 June 1974; GA Res A/RES/3203 (XXIX), 17 September 1974. Η καθυστέρηση στην εισδοχή του Μπαγκλαντές στα ΗΕ οφείλεται, κυρίως, στην αντίθεση της -φιλικά διακειμένης προς το Πακιστάν- Κίνας και όχι τόσο στην αμφισβήτηση της κρατικής υπόστασης αυτού, η οποία ήταν γενικώς αποδεκτή, ούτε στον τρόπο της δημιουργίας του. Η Κίνα επέμενε ότι το Μπαγκλαντές δεν είχε συμμορφωθεί με τις Αποφάσεις του ΣΑ [S/RES/307, 21 December 1971] αναφορικά με την απόσυρση των στρατευμάτων και την απελευθέρωση των αιχμαλώτων πολέμου και, ως εκ τούτου, διατεινόταν ότι δεν έπρεπε να προσχωρήσει στα ΗΕ, αφού δεν μπορούσε να αποδεχτεί τις υποχρεώσεις που προβλέπει ο Χάρτης των ΗΕ. Εξ' αιτίας, άλλωστε, του κινεζικού *veto* δεν κατέστη δυνατή η υιοθέτηση σχεδίου ψηφίσματος για την είσοδο του Μπαγκλαντές στον παγκόσμιο οργανισμό στις 20 Αυγούστου 1972. Βλ. σχετικά UN Yearbook, Vol 26, 1972, 215-220.

¹¹⁰⁶ Μπρεδήμας, Αντ., "La Question du Bangladesh et le Droit International Public", Mémoire, Université PARIS I, 1972.

κριτήρια που είχε εξαγγείλει η ΓΣ στο Ψήφισμα 1541 (XV) της 15^{ης} Δεκεμβρίου 1960, η Ανατολική Βεγγάλη υπαγόταν ξεκάθαρα στην κατηγορία της μη-αυτοδιοικούμενης περιοχής το 1971, μετά την ακύρωση του εκλογικού αποτελέσματος και την επιβολή κατασταλτικού στρατιωτικού καθεστώτος από την Islamabad. Το γεγονός, όμως, είναι ότι δεν είχε τυπικά χαρακτηριστεί από τη ΓΣ του ΟΗΕ ως μη-αυτοδιοικούμενη περιοχή ούτε τύγχανε αντίστοιχης μεταχείρισης. Από την άλλη, παρά τη βιαιότητα της αντίδρασης του πακιστανικού στρατού στη μονομερή ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του Μπαγκλαντές και το μεγάλο αριθμό των θυμάτων και των εκτοπισμένων, κανένα κράτος πέραν της Ινδίας δεν ήταν διατεθειμένο να αναγνωρίσει το Μπαγκλαντές ως ανεξάρτητο κράτος πριν από την παράδοση των πακιστανικών δυνάμεων. Επιπλέον, το Ψήφισμα 2793 (XXVI) της 7^{ης} Δεκεμβρίου 1971 της ΓΣ δεν έκανε καμία αναφορά στο δικαίωμα της αυτοδιάθεσης, ενώ το ΣΑ δεν αντέδρασε παρά μόνο μετά τη 16^η Δεκεμβρίου, με την Απόφαση 307 της 21^{ης} Δεκεμβρίου 1971, ζητώντας την απόσυρση όλων των ενόπλων δυνάμεων στα αντίστοιχα εδάφη τους, με έμφαση στο δυτικό μέτωπο.

Πάντως, είναι γενικώς αποδεκτό ότι η περίπτωση της Ανατολικής Βεγγάλης αποτελούσε ξεκάθαρα μία μετα-αποικιακή -εφόσον δεν είχε αναγνωριστεί ως μη-αυτοδιοικούμενη περιοχή- κατάσταση, όπου μία σαφώς διακριτή και αναγνωρίσιμη ομάδα ανθρώπων υφίστατο σοβαρές διακρίσεις, τελικώς είχε αποκλειστεί πλήρως από την Κυβέρνηση του κράτους και υπόκειτο σε μαζικές παραβιάσεις των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, περιλαμβανομένου του δικαιώματος στη ζωή. Ο Crawford, αναλύοντας τις Εκθέσεις για τις νήσους Åland, εισηγείται τη δυνατότητα ανάπτυξης του σύγχρονου διεθνούς δικαίου ούτως ώστε να εφαρμόζεται η αρχή της αυτοδιάθεσης σε ειδικές περιπτώσεις λαών που υφίστανται τέτοια κακοδιοίκηση και μεροληπτική μεταχείριση ώστε τελικά αποξενώνονται από το μητροπολιτικό κράτος, περιγράφοντας τις καταστάσεις αυτές ως “*carence de souveraineté*”.¹¹⁰⁷ Ακολούθως, ο Raič εντάσσει ανεπιφύλακτα την περίπτωση της Ανατολικής Βεγγάλης στην ανωτέρω κατηγορία.¹¹⁰⁸

Πράγματι, ο πληθυσμός της υπό εξέταση περιοχής έχει χαρακτηριστεί ως «λαός», με αδιαμφισβήτητο δικαίωμα στην εσωτερική αυτοδιάθεση.¹¹⁰⁹ Επιπλέον, αποτελούσε πλειοψηφία στη γεωγραφικά διακριτή περιοχή του ανατολικού Πακιστάν. Παρά την ύπαρξη μίας κεντρικής Κυβέρνησης της οποίας η σύνθεση και οι πολιτικές ήταν καταφανώς μεροληπτικές σε βάρος του λαού του ανατολικού τμήματος της χώρας, ο πληθυσμός του τελευταίου προσπάθησε αρχικά να βρει δίαυλο επικοινωνίας με τους κεντρικούς θεσμούς μέσω διαπραγματεύσεων με αντικείμενο την πλήρη αυτονομία της Ανατολικής Βεγγάλης εντός των υφισταμένων κρατικών δομών και -αργότερα- την ομοσπονδιοποίηση του κράτους του Πακιστάν.¹¹¹⁰ Η προσπάθεια εξεύρεσης μίας

¹¹⁰⁷ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 111.

¹¹⁰⁸ Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra* note 46, 340.

¹¹⁰⁹ International Commission of Jurists, “East Pakistan Staff Study”, 8 *ICJR* (1972), 46-49.

¹¹¹⁰ Chowdhuri, S.R., 1972, *op. cit.*, *supra* note 1099, 42-59.

ειρηνικής λύσης άρχισε να μεταστρέφεται μόνον κατόπιν της πλήρους άρνησης κάθε μορφής της εσωτερικής αυτοδιάθεσης, αρχής γενομένης από την αναβολή της εναρκτήριας συνόδου της νομίμως εκλεγμένης Εθνοσυνέλευσης του Πακιστάν που ήταν επιφορτισμένη με την κατάρτιση νέου Συντάγματος. Η αξίωση του εδαφικού διαχωρισμού προέκυψε μόνο ως έσχατο μέτρο απέναντι στις ιστορικές αδικίες προς το λαό της Ανατολικής Βεγγάλης, τη μαζική ανάπτυξη του πακιστανικού στρατού στην περιοχή και τις συνακόλουθες εκτεταμένες και κατάφωρες παραβιάσεις των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων -ιδίως μετά την 25^η Μαρτίου 1971, ημερομηνία που πραγματοποιήθηκε σχεδιασμένη στρατιωτική επιχείρηση από το στρατό του Πακιστάν εναντίον της Ανατολικής Βεγγάλης-, σε συνδυασμό με την παντελή απουσία οποιασδήποτε άλλης ρεαλιστικής οδού για την υλοποίηση της εσωτερικής αυτοδιάθεσης.

Τα κράτη, όχι μόνο αποφεύγουν την πρόκληση της σαφούς νομικής οριοθέτησης της απόσχισης, αλλά θολώνουν περαιτέρω την αρχή της αυτοδιάθεσης αφήνοντας ασαφές το βασικό συστατικό του ορισμού αυτής, ήτοι την έννοια του «λαού». Η πραγματικότητα είναι ότι, όπως έχει επισημάνει ο Hannum, «*ίσως κανένας σύγχρονος κανόνας του διεθνούς δικαίου δεν προωθήθηκε τόσο σθεναρά ούτε έγινε ευρύτατα αποδεκτός όσο το δικαίωμα όλων των λαών στην αυτοδιάθεση· εν τούτοις, η έννοια και το περιεχόμενο του δικαιώματος αυτού παραμένουν τόσο αόριστα και ασαφή όπως όταν διατυπώθηκαν από τον Πρόεδρο Wilson και άλλους στις Βερσαλλίες*».¹¹¹¹ Φαίνονται λογικές οι απόψεις που πρεσβεύουν ότι τα υπερβολικά ποσοστά της βίας και των δεινών που υπέστη ο λαός της Ανατολικής Βεγγάλης έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην αξιολόγηση από τη διεθνή κοινότητα της νομιμότητας της απόσχισης αυτού.¹¹¹² Από την άλλη, όμως, η δημιουργία του Μπαγκλαντές δεν αποτελεί φανερά ένα σαφές προηγούμενο υπέρ της θεωρίας της «διορθωτικής απόσχισης». Το καθοριστικό σημείο στην εν λόγω περίπτωση φαίνεται να είναι η συγκατάθεση του κράτους του Πακιστάν στην ανεξαρτητοποίηση του ανατολικού τμήματός του. Είναι αλήθεια ότι το Μπαγκλαντές αναγνωρίστηκε διεθνώς μόνον ύστερα από την αναγνώριση της ανεξαρτησίας του από το Πακιστάν. Οπότε, αν και οι βιαιότητες και η καταπίεση που υφίσταται ένας λαός δεν είναι δυνατό να παραβλεφθούν, δε φαίνονται ικανές να ενεργοποιήσουν αυτές καθ' εαυτές ένα δικαίωμα απόσχισης -ελλείψει νομικού υποβάθρου. Ακόμη κι εάν κάτι τέτοιο γινόταν αποδεκτό, θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο να καθοριστεί το σημείο από το οποίο ένας λαός δύναται ενδεχομένως να δράσει ανεξάρτητα, με ευρύτατα περιθώρια παρερμηνείας.

¹¹¹¹ Hannum, H., *Autonomy, Sovereignty and Self-Determination: The Accommodation of Conflicting Rights*, 1996, 27.

¹¹¹² Βέβαια, σύμφωνα με τον Buchheit, δεν είναι εύλογο να ισχυριστεί κανείς ότι ο ελάχιστος βαθμός καταπίεσης θα πρέπει να είναι αντίστοιχος με τις ακρότητες της περίπτωσης του Μπαγκλαντές, διότι τότε «*θα μπορούσε να σχηματίσει κανείς μία μάλλον δαιμονική εικόνα της διεθνούς κοινής γνώμης που απαιτεί αιματηρές αποδείξεις της δυστυχίας ενός λαού [...] προτού η αξίωση διαχωρισμού από τους βασανιστές του θεωρηθεί νόμιμη*». Buchheit, L.C., 1978, *op. cit.*, *supra* note 1059, 213.

4.2.6 Η μη-συναινετική διάλυση της ΣΟΔΓ

Το Κοινοβούλιο της Δημοκρατίας της Κροατίας ανακήρυξε την ανεξαρτησία της Κροατίας από τη ΣΟΔΓ στις 25 Ιουνίου 1991.¹¹¹³ Την ίδια ημέρα, ανακηρύχθηκε και η Σλοβενία ανεξάρτητο κράτος.¹¹¹⁴ Σε απάντηση των εξελίξεων αυτών, η γιουγκοσλαβική Βουλή αντέδρασε άμεσα, κηρύσσοντας παράνομες τις εν λόγω ανακηρύξεις ανεξαρτησίας και καλώντας τον ομοσπονδιακό στρατό να «λάβει μέτρα για να αποτραπεί η διαίρεση της Γιουγκοσλαβίας και οι μεταβολές στα σύνορά της».¹¹¹⁵ Ακολούθως, υπό τις διαταγές του σερβοκρατούμενου ομοσπονδιακού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας, χωρίς την έγκριση της συλλογικής Προεδρίας, μονάδες του Γιουγκοσλαβικού Εθνικού Στρατού κατέλαβαν στρατηγικά σημεία στη Σλοβενία και, ύστερα από μερικές ημέρες σκληρής αντίστασης από την τελευταία, κηρύχθηκε κατάπαυση του πυρός. Δε συνέβη όμως το ίδιο και στην Κροατία, όπου η βία κλιμακώθηκε πολύ γρήγορα μεταξύ της σερβικής μειονότητας -στο πλευρό της οποίας τάχθηκε ο Γιουγκοσλαβικός Εθνικός Στρατός- και των κροατικών κυβερνητικών δυνάμεων.

Είναι γεγονός ότι δεν ακολούθησε άμεση διεθνής αναγνώριση των ανακηρύξεων ανεξαρτησίας, αλλά η ΕΚ ανέλαβε το ρόλο του μεσολαβητή τον Ιούλιο του 1991. Μετά από την παρέλευση τριών μηνών -όπως ορίστηκε από τη Συμφωνία Βrioni που συνήφθη μεταξύ των κροατικών, σλοβενικών και ομοσπονδιακών αρχών στις 7 Ιουλίου 1991-, η Κροατία και η Σλοβενία επαναβεβαίωσαν την ανεξαρτησία τους στις 8 Οκτωβρίου 1991, εν αναμονή διαπραγματεύσεων για τις διεθνείς τους σχέσεις. Τον ίδιο δρόμο ακολούθησαν η Βοσνία, κηρύσσοντας την ανεξαρτησία της στις 15 Οκτωβρίου 1991, και η ΠΓΔΜ, υιοθετώντας νέο Σύνταγμα στις 17 Νοεμβρίου 1991. Εν τω μεταξύ, σύμφωνα με τις προβλέψεις της Συμφωνίας Βrioni, η ομοσπονδιακή Κυβέρνηση υιοθέτησε σχέδιο συμφωνίας στις 24 Ιουλίου του ίδιου έτους, που προέβλεπε το δικαίωμα των λαών της Γιουγκοσλαβίας στην αυτοδιάθεση «μέχρι την απόσχιση».¹¹¹⁶

Κατά τη διάρκεια του πολέμου στην Κροατία έλαβαν χώρα εκτεταμένες παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου, περιλαμβανομένου του δικαιώματος στη ζωή, καταστροφές πόλεων και χωριών, όπως επίσης και πολιτιστικών και θρησκευτικών μνημείων, αλλά και εθνοκάθαρση των Κροατών και άλλων εθνικοτήτων¹¹¹⁷ που κατοικούσαν σε περιοχές της Κροατίας όπου οι

¹¹¹³ Constitutional Decision on the Sovereignty and Independence of the Republic of Croatia, Zagreb, 25 June 1991, στο Trifunovska, Sn. (ed.), 1994, *op. cit.*, *supra note* 1056, 299-301 και Declaration on the Establishment of the Sovereign and Independent Republic of Croatia, Zagreb, 25 June 1991, *ibid.* 301-304.

¹¹¹⁴ *Ibid.* 286-290.

¹¹¹⁵ Για την καταδίκη των ανακηρύξεων ανεξαρτησίας από την Προεδρία της ΣΟΔΓ, βλ. τη σχετική δήλωση της 27^{ης} Ιουνίου 1991, *XLII Review of International Affairs (1991)*, 3.

¹¹¹⁶ Europe Documents, No 5542, 26 July 1991.

¹¹¹⁷ Βλ. αναλυτικά Final Report of the Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), 129-150, UN Doc S/1994/674, 27 May 1994, όπως επίσης και GA Res A/RES/49/43, 9 February 1995. Η ΕΚ, σε δήλωσή της στις 28 Αυγούστου 1991, καταδίκασε τη βία και, μάλιστα, κατηύθυνε την καταδίκη της αυτή

Σέρβοι συνιστούσαν την πλειοψηφία ή έστω μια σημαντική μειονότητα. Η σφοδρότητα των συγκρούσεων καθιστούσε αδύνατη τη διεξαγωγή διαπραγματεύσεων για το μέλλον της ΣΟΔΓ στους κόλπους των ομοσπονδιακών θεσμών, με αποτέλεσμα τη σύγκλιση από την ΕΚ της Διάσκεψης για τη Γιουγκοσλαβία, με εναρκτήρια ημερομηνία την 7^η Σεπτεμβρίου 1991. Ωστόσο, η διεθνής αναγνώριση της Κροατίας και της Σλοβενίας ήλθε με καθυστέρηση μερικών μηνών.¹¹¹⁸ Μετά τη διάλυση και της ΕΣΣΔ, η ΕΚ τάχθηκε πλέον ανοιχτά υπέρ της αναγνώρισης των Δημοκρατιών, όπως και έπραξε στις 15 Ιανουαρίου 1992.¹¹¹⁹

Το πρώτο σημείο που πρέπει να παρατηρήσουμε είναι ότι, κατά γενική ομολογία, η διάσπαση της πρώην ΣΟΔΓ ερείδεται σε ένα εφαρμόσιμο δικαίωμα αυτοδιάθεσης κατά το διεθνές δίκαιο. Την άποψη αυτή ασπάζτηκαν όχι μόνο ακαδημαϊκοί¹¹²⁰ και η Επιτροπή Διαιτησίας (Badinter) της Διάσκεψης ειρήνης για τη Γιουγκοσλαβία,¹¹²¹ αλλά και η διεθνής κοινότητα.¹¹²² Όπως ήταν αναμενόμενο, και οι ίδιες οι πρώην σοσιαλιστικές Δημοκρατίες έκριναν ότι το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης τύγχανε εφαρμογής στην περίπτωση τους.¹¹²³

προς τις σερβικές παραστρατιωτικές δυνάμεις και σε «στοιχεία του Γιουγκοσλαβικού Εθνικού Στρατού [...] που υποστηρίζουν ενεργά τη σερβική πλευρά». Βλ. EC Bulletin 7/8 (1991), 107. Επιπλέον, η χρήση βίας από το Γιουγκοσλαβικό Εθνικό Στρατό χαρακτηρίστηκε ως «δυσανάλογη και χωρίς διακρίσεις», αποδεικνύοντας ότι δεν αποτελούσε πλέον έναν «ουδέτερο και πειθαρχημένο θεσμό». Βλ. Declaration on Yugoslavia, Informal Meeting of Ministers of Foreign Affairs, Haarzuilens, 6 October 1991, στο Trifunovska, Sn. (ed.), 1994, *op. cit.*, *supra note* 1056, 351-352. Μέχρι τα τέλη του 1991, περισσότεροι από 20.000 άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους, στην πλειοψηφία τους Κροάτες, ενώ ο αριθμός των προσφύγων ανήλθε στις 600.000, αριθμός που αντιστοιχούσε περίπου στο 12% του συνολικού πληθυσμού της Κροατίας. Βλ. Report on the Situation of Human Rights in the Territory of the Former Yugoslavia, submitted by T. Mazowiecki, Special Rapporteur of the Commission on Human Rights, UN Doc E/CN.4/1992/S-1/10, 27 October 1992, §13.

¹¹¹⁸ Κατά τον Raič, η αργοπορία αυτή οφείλεται ως επί το πλείστον στην αβέβαιη ακόμα κατάσταση αναφορικά με την εσωτερική πολιτική σκηνή στην πρώην ΕΣΣΔ κατά τους τελευταίους μήνες του 1991, καθώς ενδεχόμενη αναγνώριση αποσχιστικών κινημάτων θα είχε άμεσο αρνητικό αντίκτυπο στην τελευταία που είχε ήδη εμπλακεί σε δεινή πολιτική κρίση. Η κατάσταση άλλαξε ριζοσπαστικά με την αναγνώριση από την ΕΣΣΔ της ανεξαρτησίας των Βαλτικών κρατών στις 6 Σεπτεμβρίου 1991 και με τη δήλωση της τριμερούς συνάντησης Ρωσίας, Ουκρανίας και Λευκορωσίας στο Μινσκ στις 8 Δεκεμβρίου 1991 ότι η ΕΣΣΔ είχε πάψει να υφίσταται, που επιβεβαιώθηκε αργότερα και από τις υπόλοιπες Δημοκρατίες στη Διακήρυξη της Άλμα-Άτα (21 Δεκεμβρίου 1991). Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra note* 46, 354-355.

¹¹¹⁹ Για τις προϋποθέσεις αναγνώρισης που έθεσε η ΕΚ, βλ. EC Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and the Soviet Union, 16 December 1991, 31 ILM (1992), 1486 και EC Declaration on Yugoslavia, 16 December 1991, 31 ILM (1992), 1485. Επίσης, βλ. Statement by the Presidency on the Recognition of the Yugoslav Republics, 15 January 1992, στο Trifunovska, Sn. (ed.), 1994, *op. cit.*, *supra note* 1056, 501. Η Κροατία και η Σλοβενία προσχώρησαν στα Ηνωμένα Έθνη στις 22 Μαΐου 1992, βλ. αντίστοιχα SC Res S/RES/753 και S/RES/754, 18 May 1992· GA Res A/RES/46/238 και A/RES/46/236, 22 May 1992. Η Βοσνία αναγνωρίστηκε από την ΕΚ στις 6 Απριλίου 1992, ενώ η ΠΓΔΜ/FYROM στις 16 Δεκεμβρίου 1993 με προσωρινή ονομασία, εκκρεμούσης της διαφοράς της με την Ελλάδα.

¹¹²⁰ Weller, M., 86 *AJIL* (1992), *op. cit.*, *supra note* 377, 606· McCorquodale, R., 43: 4 *ICLQ* (1994), *op. cit.*, *supra note* 1058, 861, όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι «η κρατική πρακτική εκτός από τις συνθήκες υποστηρίζει επίσης μία ευρύτερη εφαρμογή του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης πέρα από τα αυστηρά αποικιακά όρια»· Terrett, S., *The Dissolution of Yugoslavia and the Badinter Arbitration Commission; A Contextual Study of Peace-Making Efforts in the Post-Cold War World*, 2000, 268-273· Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra note* 46, 356-358. Αναλυτικά για τη δράση της ΕΚ στη ΣΟΔΓ, βλ. Περράκης, Στ., *Η Πολιτική της Ευρωπαϊκής Κοινότητας/Ένωσης για την Πρώην Γιουγκοσλαβία (1991-1996). Κείμενα Τεκμηρίωσης*, 1997.

¹¹²¹ Opinion No 2, Badinter Arbitration Committee, 11 January 1992, 31 ILM (1992), 1497-1500.

¹¹²² Για παράδειγμα, η Διακήρυξη για την κατάσταση στη Γιουγκοσλαβία που υιοθετήθηκε από το Συμβούλιο της ΕΚ στις 5 Ιουλίου 1991 επεσήμανε ότι «μόνο οι ίδιοι οι λαοί της Γιουγκοσλαβίας μπορούν να αποφασίσουν για το μέλλον της χώρας». Είναι προφανές ότι η φράση «οι λαοί της Γιουγκοσλαβίας» αναφέρεται στο δικαίωμα στην αυτοδιάθεση, όπως ξεκαθαρίζεται παρακάτω, στην ίδια Διακήρυξη, όπου η ΕΚ καλεί τους λαούς αυτούς σε

Ειδικότερα, αναφορικά με τη διάλυση της ΣΟΔΓ, ο Πρόεδρος της Διάσκεψης για τη Γιουγκοσλαβία, Λόρδος Carrington, απηύθυνε γράμμα προς την Επιτροπή Διαιτησίας (Badinter) στις 20 Νοεμβρίου 1991 -ημερομηνία μεταγενέστερη των ανακηρύξεων ανεξαρτησίας της Κροατίας και της Σλοβενίας-, με το οποίο ζητούσε τη γνώμη της Επιτροπής περί του εάν εκείνες οι Γιουγκοσλαβικές Δημοκρατίες που είχαν ανακηρυχθεί ή επρόκειτο να κηρυχθούν ανεξάρτητες θα έπρεπε να θεωρούνται ότι εγκαθίδρυσαν την κρατική τους υπόσταση ως αποτέλεσμα μονομερούς απόσχισης από τη ΣΟΔΓ ή ως αποτέλεσμα της διάλυσης της ΣΟΔΓ.¹¹²⁴ Το ερώτημα αυτό -το οποίο βασίστηκε στις διστάμενες απόψεις μεταξύ της Σερβίας και του Μαυροβουνίου, αφενός, και των λοιπών πρώην Δημοκρατιών, αφετέρου- διατυπώθηκε με τρόπο που αντικατοπτρίζει ξεκάθαρα την παραδοσιακή διάκριση μεταξύ απόσχισης και διάλυσης. Ωστόσο, τόσο οι Γνωμοδοτήσεις της διαιτητικής Επιτροπής όσο και οι ανακηρύξεις ανεξαρτησίας της Κροατίας και της Σλοβενίας υποδεικνύουν το εσφαλμένο μιας αυστηρής διάκρισης μεταξύ των δύο εννοιών. Εξάλλου, ο Shaw έχει επισημάνει ότι «εάν μία ομοσπονδία διαλυθεί σε δύο ή περισσότερα κράτη, φέρνει επίσης στο προσκήνιο τη θεωρία της αυτοδιάθεσης στη μορφή της απόσχισης· μια τέτοια διάλυση μπορεί να είναι αποτέλεσμα μιας φιλικής και συνταγματικής συμφωνίας ή μπορεί να προκύψει κατόπιν μιας βίαιης άσκησης απόσχισης».¹¹²⁵

διαπραγματεύσεις, οι οποίες «θα πρέπει να βασίζονται [...] στο σεβασμό [...] του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση των λαών». Trifunovska, Sn. (ed.), 1994, *op. cit.*, *supra note* 1056, 310-311. Πανομοιότυπη ορολογία χρησιμοποιήσε και το ΣΑ στην Απόφαση 724 της 15^{ης} Δεκεμβρίου 1991, όπου προέτρεψε «όλα τα κράτη και τα μέρη να απόσχουν από οποιαδήποτε πράξη η οποία θα συνέβαλλε [...] στην παρεμπόδιση ή την καθυστέρηση ενός ειρηνικού αποτελέσματος διαπραγμάτευσης στη σύγκρουση στη Γιουγκοσλαβία, που θα επέτρεπε σε όλους τους λαούς της Γιουγκοσλαβίας να αποφασίσουν να οικοδομήσουν το μέλλον τους ειρηνικά». Η ΕΚ και τα κράτη-μέλη της τόνισαν εκ νέου, στις 6 Οκτωβρίου 1991, την εφαρμογή του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση: «το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση όλων των λαών της Γιουγκοσλαβίας δεν μπορεί να ασκηθεί απομονωμένο από τα συμφέροντα και τα δικαιώματα των εθνικών μειονοτήτων στο εσωτερικό των επιμέρους Δημοκρατιών». Trifunovska, Sn. (ed.), 1994, *op. cit.*, *supra note* 1056, 351-352. Η σπουδαιότητα της αρχής της αυτοδιάθεσης ως νομικής βάσης για την ανεξαρτητοποίηση των νέων Δημοκρατιών συνάγεται και από την πρώτη παράγραφο των Κατευθυντήριων Γραμμών της ΕΚ για την Αναγνώριση, όπου προσδιορίζεται ότι η αναγνώριση βασίζεται στην «προσήλωση» των μελών της ΕΚ «στις αρχές της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι και του Χάρτη του Παρισιού, ιδίως στην αρχή της αυτοδιάθεσης». Terrett, S., 2000, *op. cit.*, *supra note* 1045, 80-81. Επιπροσθέτως, όταν η Γερμανία άσκησε πίεση για την πρόωρη αναγνώριση της Κροατίας και της Σλοβενίας, ο τότε ΓΓ των ΗΕ, Javier Perez de Cuellar, απηύθυνε ένα γράμμα προς τον Πρόεδρο του Συμβουλίου Υπουργών της ΕΚ, στο οποίο εξέφρασε την ανησυχία του σχετικά με το ενδεχόμενο μίας πρόωρης και επιλεκτικής αναγνώρισης των Γιουγκοσλαβικών Δημοκρατιών, που θα μπορούσε, σύμφωνα με τον ΓΓ, να διευρύνει τη σύγκρουση. Βλ. UN Doc S/23280, 10 December 1991, Annex IV. Σε απάντησή του ο γερμανός Υπουργός Εξωτερικών, Hans Dietrich Genscher, επεσήμανε ότι, κατά την άποψη της Γερμανίας, η άρνηση της αναγνώρισης θα οδηγούσε σε περαιτέρω κλιμάκωση της βίας από το Γιουγκοσλαβικό Εθνικό Στρατό. Βλ. Text of Exchange between UN Chief and Genscher, Reuter, 14 December 1991. Ο ΓΓ απάντησε δηλώνοντας τα εξής: «επιτρέψτε μου να υπενθυμίσω ότι σε κανένα σημείο το γράμμα μου δεν ανέφερε ότι η αναγνώριση της ανεξαρτησίας συγκεκριμένων Γιουγκοσλαβικών Δημοκρατιών θα πρέπει να τους αρνηθεί ή να παρακρατηθεί επ' αόριστον. Μάλλον, παρατηρώ ότι η αρχή της αυτοδιάθεσης κατοχυρώνεται στον ίδιο το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών». *Ibid.* Reuter, 14 December 1991.

¹¹²³ Το Σύνταγμα της Κροατίας του 1990, στο Προοίμιό του, διακηρύττει ότι η συμπεριφορά της πηγάζει «από το αναπαλλοτρίωτο και αδιαίρετο, αμεταβίβαστο και αναλλοίωτο δικαίωμα του κροατικού έθνους στην αυτοδιάθεση». Trifunovska, Sn. (ed.), 1994, *op. cit.*, *supra note* 1056, 251. Ομοίως, η ανακήρυξη ανεξαρτησίας της Σλοβενίας ανέφερε ότι βασιζόταν «στο δικαίωμα του σλοβενικού έθνους στην αυτοδιάθεση». *Ibid.* 286.

¹¹²⁴ Opinion No 1, Badinter Arbitration Committee, 29 November 1991, 31 ILM (1992), 1494.

¹¹²⁵ Και συνεχίζει: «Στην τελευταία περίπτωση μπορεί να γίνει επίκληση στη βοήθεια των διεθνών νομικών κανόνων, αλλά η θέση φαίνεται να είναι ότι (πέραν των αναγνωρισμένων αποικιακών καταστάσεων) δεν υφίσταται δικαίωμα

Στις 29 Νοεμβρίου 1991, η Επιτροπή Badinter, αφού εξέτασε τα πραγματικά περιστατικά της Γιουγκοσλαβικής κρίσης, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η ΣΟΔΓ «είναι στη διαδικασία της διάλυσης».¹¹²⁶ Αργότερα, στις 4 Ιουλίου 1992, η Επιτροπή παρατήρησε ότι, από την προηγούμενη Γνωμοδότησή της, η ομοσπονδιακή εξουσία δεν μπορούσε πλέον να ασκηθεί αποτελεσματικά διότι η πλειοψηφία των Γιουγκοσλαβικών Δημοκρατιών είχαν εγκαθιδρυθεί ως ανεξάρτητα κράτη και είχαν αναγνωρισθεί ως τέτοια από τη διεθνή κοινότητα. Επιπλέον, σημείωσε η Επιτροπή, η Σερβία και το Μαυροβούνιο είχαν ιδρύσει ένα νέο κράτος -την ΟΔΓ- και είχαν υιοθετήσει νέο Σύνταγμα στις 27 Απριλίου 1992. Η Επιτροπή υπενθύμισε, ακόμη, τη δήλωση του ΣΑ στην Απόφαση 757 της 30^{ης} Μαΐου 1992 ότι «η αξίωση της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας [...] να συνεχίσει αυτομάτως την ιδιότητα του μέλους της πρώην Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας στα Ηνωμένα Έθνη δεν έχει γίνει γενικά αποδεκτή». Επί τη βάση των παραπάνω, η Επιτροπή κατέληξε στο συμπέρασμα ότι «η διαδικασία της διάλυσης της ΣΟΔΓ, που αναφέρεται στη Γνωμοδότηση 1 της 29^{ης} Νοεμβρίου 1991, έχει τώρα ολοκληρωθεί και η ΣΟΔΓ δεν υφίσταται πλέον».¹¹²⁷

Έτσι, σύμφωνα με την Επιτροπή Badinter, η ΣΟΔΓ εξακολουθούσε να υφίσταται κατά την οριστική ημερομηνία των ανακηρύξεων ανεξαρτησίας της Κροατίας και της Σλοβενίας. Στην πραγματικότητα, ήταν αυτές οι ανακηρύξεις ανεξαρτησίας που ενεργοποίησαν τη διαδικασία του διαμελισμού της ΣΟΔΓ, που κορυφώθηκε με την εξαφάνιση της τελευταίας. Συνεπώς, οι ανακηρύξεις ανεξαρτησίας των δύο πρώην σοσιαλιστικών Δημοκρατιών θα πρέπει τυπικά να θεαθούν ως πράξεις μονομερούς απόσχισης, που, σε συνδυασμό και με άλλους παράγοντες, πυροδότησαν και τροφοδότησαν τη μη-αναστρέψιμη διαδικασία της διάλυσης της ΣΟΔΓ. Η οπτική αυτή βρίσκει γερό έρεισμα στη θεωρία,¹¹²⁸ μα και στη στάση των δύο Δημοκρατιών, όπως φαίνεται στα κείμενα της ανεξαρτησίας τους¹¹²⁹ και στην αποδοχή της

αυτοδιάθεσης ισχύον για ανεξάρτητα κράτη που θα δικαιολογούσε την προσφυγή στην απόσχιση». Shaw, M.N., 6th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 142, 152.

¹¹²⁶ Opinion No 1, Badinter Arbitration Committee, 29 November 1991, 31 ILM (1992), 1497, §3.

¹¹²⁷ Opinion No 8, Badinter Arbitration Committee, 4 July 1992, 31 ILM (1992), 1523, §4. Την ίδια στάση υιοθέτησε και το ΣΑ στην Απόφαση 777 της 19^{ης} Σεπτεμβρίου 1992, παρατηρώντας ότι «το κράτος που ήταν προηγουμένως γνωστό ως Σοσιαλιστική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας έπαψε να υπάρχει». Παρόλο που η ΓΣ δεν επανέλαβε τη θέση αυτή [GA Res A/RES/47/1, 22 September 1992], κάτι που δημιούργησε νομική και πολιτική σύγχυση γύρω από το ζήτημα της συνέχειας του κράτους, το ζήτημα επιλύθηκε τελικά από την ΟΔΓ, ύστερα από την αλλαγή του πολιτικού καθεστώτος στα τέλη του 2000, οπότε και υπέβαλε αίτηση ένταξης στα ΗΕ [UN Doc A/55/528-S/2000/1043, 17 October 2000], πράξη που ισοδυναμούσε με ανάκληση της απαίτησης για συνέχεια της νομικής προσωπικότητας της πρώην ΣΟΔΓ.

¹¹²⁸ Weller, M., 86 *AJIL* (1992), *op. cit.*, *supra* note 377, 606· Murswiek, D., 1993, *op. cit.*, *supra* note 1058, 30-32· Dugard, J., “Secession: Is the Case of Yugoslavia a Precedent for Africa?”, 5 *African JICL* (1993), 166-174· Whelan, A., “Wilsonian Self-Determination and the Versailles Settlement”, 43: 1 *ICLQ* (1994), 114· Brownlie, I., “International Law at the Fiftieth Anniversary of the United Nations”, 255 *HR* (1995), 68· Franck, T.M., 2000, *op. cit.*, *supra* note 1069, 11-12, §2.14-§2.15· Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra* note 46, 360-361.

¹¹²⁹ Αναφορικά με την Κροατία, σημειώνεται το Άρθρο II της Συνταγματικής Απόφασης για την Κυριαρχία και την Ανεξαρτησία της Δημοκρατίας της Κροατίας, σύμφωνα με το οποίο: «με την πράξη αυτή η Δημοκρατία της Κροατίας κινεί διαδικασία αποσύνδεσης από τις λοιπές Δημοκρατίες και τη ΣΟΔΓ», στο Trifunovska, Sn. (ed.), 1994, *op. cit.*, *supra* note 1056, 299-301. Επίσης, το Άρθρο 135 του κροατικού Συντάγματος του 1990 ορίζει ότι: « [...] οι

Συμφωνίας Brioni -η οποία πάγωνε ουσιαστικά τις ανακηρύξεις ανεξαρτησίας της Κροατίας και της Σλοβενίας για τρεις μήνες, άρα βασιζόταν στην ιδέα ότι η νομική προσωπικότητα της ΣΟΔΓ είχε μείνει ανέπαφη και θα διατηρούνταν έτσι για το διάστημα αυτό της τρίμηνης αναστολής.

Καμιά, πάντως, από τις συνιστώσες Δημοκρατίες της πρώην ΣΟΔΓ δεν έγινε δεκτή στα ΗΕ πριν από την υιοθέτηση του νέου Συντάγματος της ΟΔΓ στις 27 Απριλίου 1992 και τη δήλωση της τελευταίας ότι ήταν «διατεθειμένη να σεβαστεί πλήρως τα δικαιώματα και τα συμφέροντα των γιουγκοσλαβικών Δημοκρατιών που ανακήρυξαν την ανεξαρτησία τους. Η αναγνώριση των νεοσυσταθέντων κρατών θα επέλθει από τη στιγμή που θα διευθετηθούν τα ζητήματα που εκκρεμούν επί του παρόντος, κατά τη διάρκεια της διαπραγμάτευσης στο πλαίσιο της Διάσκεψης για τη Γιουγκοσλαβία».¹¹³⁰ Η Κροατία, η Σλοβενία και η Βοσνία-Ερζεγοβίνη προσχώρησαν στα ΗΕ στις 22 Μαΐου 1992, ενώ η ΠΓΔΜ στις 8 Απριλίου 1993.¹¹³¹ Όσον αφορά στην ΟΔΓ, τα ΗΕ έκριναν ότι δεν είχε δικαίωμα συμμετοχής στον παγκόσμιο οργανισμό επί τη βάση της συνέχειας της ιδιότητας του μέλους της πρώην ΣΟΔΓ, ζήτημα που δεν επιλύθηκε παρά μόνο το 2000 με την υποβολή αίτησης ένταξης από την ΟΔΓ ως νέο κράτος-μέλος.¹¹³² Με άλλα λόγια, τα ΗΕ κινήθηκαν στη λογική ότι η πρώην Γιουγκοσλαβία είχε διαμελιστεί.¹¹³³

Με τη λογική αυτή συντάχθηκε και η Επιτροπή Badinter. Αναλυτικά, στην όγδοη Γνωμοδότησή της, στις 4 Ιουλίου 1992, επεσήμανε ότι: «Η διάλυση ενός κράτους σημαίνει ότι δεν έχει πλέον νομική προσωπικότητα, κάτι το οποίο έχει σημαντικές επιπτώσεις στο διεθνές δίκαιο. Απαιτεί, ως εκ τούτου, πολύ μεγάλη προσοχή. Η Επιτροπή διαπιστώνει ότι η ύπαρξη ενός ομοσπονδιακού κράτους, το οποίο απαρτίζεται από έναν αριθμό ξεχωριστών οντοτήτων, διακυβεύεται σοβαρά όταν μία πλειοψηφία των οντοτήτων αυτών, που καταλαμβάνουν ένα μεγαλύτερο μέρος του εδάφους και του πληθυσμού, συγκροτούνται ως κυρίαρχα κράτη, με αποτέλεσμα η ομοσπονδιακή εξουσία να μην μπορεί πλέον να ασκηθεί αποτελεσματικά. Με την ίδια λογική, ενώ η αναγνώριση ενός κράτους από άλλα κράτη έχει μόνο δηλωτική αξία, μια τέτοια αναγνώριση, μαζί με την ιδιότητα του μέλους σε διεθνείς οργανισμούς, μαρτυρεί την πεποίθηση

διατάξεις του παρόντος Συντάγματος αναφορικά με τη σύνδεση πρέπει να αφορούν επίσης στους όρους και τη διαδικασία για την αποσύνδεση (απόσχιση) της Δημοκρατίας της Κροατίας...», *ibid.* 251. Τέλος, στη Διακήρυξη για την Εγκαθίδρυση της Κυρίαρχης και Ανεξάρτητης Δημοκρατίας της Κροατίας αναφέρεται ξεκάθαρα: «εγκαθιδρυμένη ως ένα ανεξάρτητο και κυρίαρχο κράτος η Δημοκρατία της Κροατίας [...] αλλάζει τώρα το καθεστώς της και τις έννομες κρατικές σχέσεις με τη ΣΟΔΓ», *ibid.* 301-304. Αναφορικά με τη Σλοβενία, στη Διακήρυξη Ανεξαρτησίας του Κοινοβουλίου της Δημοκρατίας της Σλοβενίας επισημαίνεται ότι «ο λαός της Δημοκρατίας της Σλοβενίας έχει αποφασίσει να εγκαθιδρύσει ένα ανεξάρτητο κράτος, τη Δημοκρατία της Σλοβενίας, η οποία δε θα είναι πλέον μέρος της ΣΟΔΓ», *ibid.* 286.

¹¹³⁰ UN Doc A/46/915, 7 May 1992. Σημειώνεται ότι η Βοσνία-Ερζεγοβίνη αναγνωρίστηκε το 1995 από την ΟΔΓ, ύστερα από την υπογραφή της ειρηνευτικής Συμφωνίας του Dayton.

¹¹³¹ Για την Κροατία και τη Σλοβενία, *op. cit.*, *supra note* 1119. Για τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και την ΠΓΔΜ, βλ. αντίστοιχα SC Res S/RES/755, 20 May 1992 και S/RES/817, 7 April 1993· GA Res A/RES/46/237, 22 May 1992 και A/RES/47/225, 8 April 1993.

¹¹³² SC Res S/RES/1326, 31 October 2000 και GA Res A/RES/55/12, 1 November 2000.

¹¹³³ Βλ. ενδεικτικά SC Res S/RES/757, 30 May 1992 και S/RES/777, 19 September 1992.

των κρατών αυτών ότι η αναγνωρισθείσα πολιτική οντότητα είναι μία πραγματικότητα και της προσδίδει ορισμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις κατά το διεθνές δίκαιο». ¹¹³⁴

Οι αναλύσεις γύρω από το διεθνές καθεστώς της πρώην Γιουγκοσλαβίας έχουν επικεντρωθεί στις συνιστώσες Δημοκρατίες, οι οποίες αντιμετωπίστηκαν εξ' αρχής όχι ως οντότητες που αυθαιρέτως αποσχίστηκαν από ένα λειτουργικό κράτος, αλλά ως το προϊόν της διάλυσης ενός κράτους, του οποίου μάλιστα η πλειοψηφία των εδαφών και του πληθυσμού αντιμετώπιζε βίαιες προσπάθειες διατήρησης της ενότητας του κράτους από μία εθνική ομάδα. Έτσι, η διεθνής αναγνώριση περιορίστηκε στις συνιστώσες Δημοκρατίες, ενώ, σε καμία περίπτωση, δε συσχετίστηκε ούτε έγινε αποδεκτή η δυνατότητα απόσχισης των διαφόρων μειονοτικών ομάδων ή των αυτόνομων περιοχών εντός των πρώην σοσιαλιστικών Δημοκρατιών. Πάντως, η καταλληλότητα της διεθνούς αντίδρασης στη γιουγκοσλαβική κρίση δεν είναι ακόμη πλήρως ξεκάθαρη, καθώς αμφιλεγόμενες παραμένουν ενέργειες όπως η πρόωρη αναγνώριση της Κροατίας, της Σλοβενίας και της Βοσνίας από τα κράτη-μέλη της ΕΚ, μα και η καθυστερημένη αναγνώριση της ΠΓΔΜ. ¹¹³⁵ Η Επιτροπή Διαιτησίας κατακρίθηκε έντονα, *inter alia*, για το ότι συνηγόρησε σε έννοιες σχετικά με την προστασία των μειονοτήτων που υπερβαίνουν κατά πολύ το ισχύον διεθνές δίκαιο, καθώς επίσης και για το ότι απέτυχε να λάβει υπ' όψιν τα καθιερωμένα κριτήρια της ανεξαρτησίας που βασίζονται στον αποτελεσματικό έλεγχο του εδάφους. ¹¹³⁶ Αν και οι Γνωμοδοτήσεις της Επιτροπής Badinter φαινομενικά συνάδουν με τη δημοκρατική βούληση των πληθυσμών των πρώην γιουγκοσλαβικών Δημοκρατιών, στην πραγματικότητα παρέκαμψαν τεχνηέντως την παραδοσιακή θεώρηση του διεθνούς δικαίου σε φλέγοντα ζητήματα. ¹¹³⁷

4.3 Αποτυχημένες απόπειρες απόσχισης και διεθνές δίκαιο

Από το 1945 έχουν πραγματοποιηθεί πολυάριθμες απόπειρες μονομερούς απόσχισης από διάφορες ομάδες που βρίσκονται στο εσωτερικό κυρίαρχων και ανεξάρτητων κρατών. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία -εάν όχι στο σύνολό τους- χαρακτηρίζονται από την απουσία

¹¹³⁴ Opinion No 8, Badinter Arbitration Committee, 4 July 1992, 31 ILM (1992), 1523, §2.

¹¹³⁵ Crawford, B., "Explaining Defection from International Cooperation: Germany's Unilateral Recognition of Croatia", 48: 4 *World Politics* (1996), 482-521· Kherad, R., "La Reconnaissance des États Issus de la Dissolution de la République Socialiste Fédérative de Yougoslavie par les Membres de l'Union Européenne", 101: 3 *RGDIP* (1997), 663-693· Grant, Th.D., 1999, *op. cit.*, *supra* note 44, 169-198.

¹¹³⁶ Craven, M.C.R., 66 *BYIL* (1995), *op. cit.*, *supra* note 131, 335.

¹¹³⁷ Η επίκληση του *uti possidetis juris* ως γενικής αρχής του διεθνούς δικαίου από την Επιτροπή Badinter, στο πλαίσιο της διάλυσης της πρώην Γιουγκοσλαβίας, έχει χαρακτηριστεί πρόωρη στην εφαρμογή της και αυτό διότι «τα σύνορα καθίστανται απαραβίαστα ως αποτέλεσμα μίας ολοκληρωμένης διάλυσης και όχι με τη σύλληψη μίας 'διαδικασίας διάλυσης'». Έτσι, «ελλείψει μίας συναινετικής διάλυσης, η αναλογία της Επιτροπής με την αποαποικιοποίηση καταρρέει: όχι μόνο τα αποικιακά σύνορα υπήρξαν εξωτερικά και όχι εσωτερικά και οι προσφάτως αποαποικιοποιηθείσες οντότητες απελευθερώθηκαν από τις αποικιακές δυνάμεις και όχι η μία από την άλλη, αλλά το *uti possidetis* σε αυτό το πλαίσιο αντιπροσώπευε τη διατήρηση του *status quo inter se* παρά, όπως στο γιουγκοσλαβικό πλαίσιο, μία δραστική αλλαγή στις σχέσεις εξουσίας μεταξύ των συστατικών ομάδων των αναδυόμενων κρατών». Βλ. Roth, B., "Secessions, Coups and the International Rule of Law: Assessing the Decline of the Effective Control Doctrine", 11: 2 *Melbourne JIL* (2010), 412-413.

διεθνούς αναγνώρισης, γεγονός που υποδηλώνει και την αποτυχία τους. Στις παλαιότερες περιπτώσεις, που ανήκουν πια στη σφαίρα της ιστορικής πραγματικότητας, εμπίπτουν *inter alia* το Θιβέτ (Κίνα), η Κατάνγκα (Κονγκό), η Μπιάφρα (Νιγηρία), το Κασμίρ (Ινδία), καθώς και το αποσχιστικό κίνημα των Tamil Eelam (Σρι Λάνκα). Από την άλλη, πληθώρα *de facto* οντοτήτων εξακολουθούν να υφίστανται και να διεκδικούν κρατική υπόσταση παρά τον εμφανώς παράνομο χαρακτήρα της δημιουργίας τους: η καλούμενη «Τουρκική Δημοκρατία της Βορείου Κύπρου» (Κύπρος), η Σομαλιλάνδη (Σομαλία), η Τσετσενία και η Ινγκουσετία (Ρωσία), το Ναγκόρνο-Καραμπάχ (Αζερμπαϊτζάν), η Νότια Οσετία και η Αμπχαζία (Γεωργία), καθώς επίσης η Γκαγκαουζία και η Υπερδνειστερία (Μολδαβία), η Αμπαζονία (Καμερούν) και, πιο πρόσφατα, η Κριμαία (Ουκρανία). Το Κόσοβο (Σερβία), αν και εντάσσεται στην τελευταία κατηγορία, αποτελεί ξεχωριστό κεφάλαιο εξ' αιτίας της ευρύτατης διεθνούς αναγνώρισης που απολαμβάνει. Αρκετές είναι επίσης και οι περιπτώσεις εκείνες όπου οι έντονες αποσχιστικές τάσεις δεν ενσαρκώνονται τελικά σε μονομερείς ανακηρύξεις ανεξαρτησίας. Ο γενικός κανόνας είναι ότι, όταν η κεντρική Κυβέρνηση ενός κυρίαρχου κράτους αντιτίθεται στην επιχειρούμενη απόσχιση, τα προϊόντα αυτής δεν αναγνωρίζονται ούτε υποστηρίζονται διεθνώς και αυτό αληθεύει ακόμα και εκεί όπου οι ανθρωπιστικές πτυχές μίας κατάστασης προσελκύουν το διεθνές ενδιαφέρον και την ανάληψη δράσης. Για παράδειγμα, το ζήτημα των Κούρδων του Βόρειου Ιράκ προκάλεσε το ενδιαφέρον της διεθνούς κοινότητας και ενεργοποίησε το ΣΑ υπό το Κεφάλαιο VII του Χάρτη των ΗΕ, παράλληλα με την ανθρωπιστική επέμβαση μεμονωμένων κρατών, με γνώμονα, όμως, πάντοτε την εδαφική ακεραιότητα του Ιράκ.

4.3.1 Θιβέτ

Οι ισχυρισμοί του Θιβέτ περί *de facto* ανεξαρτησίας την περίοδο από το 1913 ως το 1949 δεν αναγνωρίστηκαν ποτέ από κανένα κράτος.¹¹³⁸ Σήμερα, το Θιβέτ αποτελεί αυτόνομη περιοχή εντός της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας,¹¹³⁹ αν και η μεταξύ τους σχέση καθίσταται εξόχως

¹¹³⁸ «Ασχέτως με το ποιά θεωρία του διεθνούς δικαίου για την αναγνώριση των κρατών χρησιμοποιείται, το Θιβέτ δεν υπήρξε ένα [κράτος], αλλά ήταν ένα ψευδο-κράτος, όπως η σημερινή Αμπχαζία ή η Σομαλιλάνδη. Ως εκ τούτου, το Θιβέτ σήμερα δεν έχει αποκτήσει κανένα 'δικαίωμα στην ανεξαρτησία' [...] Αντικειμενικά... το Θιβέτ, από το 1913 έως το 1951, δεν ήταν ένα ανεξάρτητο κράτος, όπως καθορίζεται από το διεθνές δίκαιο. [...] Ένα έδαφος δεν μπορεί να είναι κράτος χωρίς να ανακηρύσσεται ως τέτοιο και [χωρίς] να αναγνωρίζεται σε αυτή τη βάση». Sautman, B., "Tibet's Putative Statehood and International Law", 9 *Chinese JIL* (2010), 127-129.

¹¹³⁹ Τόσο το Σύνταγμα της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας όσο και η αντίστοιχη κινεζική νομοθεσία διαχειρίζονται τα ζητήματα της τοπικής αυτονομίας, των μειονοτήτων, της γλώσσας και της θρησκείας των αυτόνομων περιοχών εντός της κινεζικής επικράτειας. Βλ. Constitution of the People's Republic of China, 1982, Chapter III, Section VI – The Organs of Self-Government of National Autonomous Areas, Articles 112-122, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://www.hkhrm.org.hk/english/law/const09.html>. Επιπλέον, το Άρθρο 4 του κινεζικού Συντάγματος του 1982 ορίζει ότι όλες οι εθνότητες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας είναι ίσες, ενώ ταυτόχρονα απαγορεύει τις διακρίσεις και την καταπίεση σε βάρος οποιασδήποτε εθνότητας και υπογραμμίζει ότι όλες οι εθνικές αυτόνομες περιοχές αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας. *Ibid.* Chapter I, Article 4. Βλ., επίσης, People's Republic of China Regional Ethnic Autonomy Law, 1984, όπως τροποποιήθηκε στις 28/02/2001: <http://cecc.gov/pages/virtualAcad/index.phpd?showsingel=9507>. Παρόλο που πρωταρχικός στόχος του Νόμου

προβληματική. Οι ρίζες της τρέχουσας διαμάχης μεταξύ του Θιβέτ και της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας τοποθετούνται στον Οκτώβριο του 1950, όταν ο στρατός της δεύτερης εισέβαλε στο πρώτο και έκτοτε κατέλαβε το Θιβέτ, υποχρεώνοντάς το να υπογράψει τη Συμφωνία των 17 Σημείων με την οποία αναγνώρισε την κινεζική κυριαρχία, ενώ ταυτόχρονα η τοπική θιβετιανή Κυβέρνηση εξασφάλισε ένα βαθμό αυτονομίας.¹¹⁴⁰ Η διεθνής κοινότητα δεν ανέλαβε δράση επί του ζητήματος την εποχή εκείνη, παρά τη συγκινητική έκκληση του πνευματικού ηγέτη του Θιβέτ Δαλάι Λάμα προς τον ΟΗΕ το Νοέμβριο του 1950, που εξέφρασε την πεποίθηση ότι ο παγκόσμιος οργανισμός θα διασφάλιζε ότι «η επιθετικότητα δε θα μείνει ανεξέλεγκτη και η ελευθερία απροστάτευτη σε κανένα μέρος του κόσμου» και την ελπίδα ότι «η συνείδηση του κόσμου δε θα επιτρέψει τη διάρρηξη του κράτους μας...», ενώ παράλληλα βεβαίωσε την πίστη του στο διεθνές σύστημα και εισηγήθηκε ότι η κινεζική κυβέρνηση θα μπορούσε να επιλύσει καταλλήλως τις αξιώσεις της «σε ένα διεθνές δικαστήριο δικαιοσύνης».¹¹⁴¹

Οι συνεχιζόμενες συγκρούσεις μεταξύ των κινεζικών στρατευμάτων και των θιβετιανών κορυφώθηκαν με την εξέγερση του Θιβέτ το 1959, που κατεπνίγη βάνουσα από τον κινεζικό στρατό. Ο Δαλάι Λάμα κατέφυγε στην Ινδία, όπου συνεστήθη η εξόριστη κυβέρνηση του Θιβέτ, με απώτερο σκοπό τη διασφάλιση της ειρήνης και της ελευθερίας του Θιβέτ, καθώς και της ιδιαίτερης ταυτότητας του λαού του.¹¹⁴² Σήμερα, η εξόριστη κεντρική διοίκηση του Θιβέτ δεν

αυτού ήταν η ενίσχυση των αυτόνομων κινεζικών περιοχών, έχει κατηγορηθεί ότι στην πράξη έφερε το αντίθετο αποτέλεσμα: «Οι βασικές αρχές [του Νόμου] υπογραμμίζουν την κυριαρχία του κεντρικού ελέγχου... ο Νόμος λειτουργεί εις τρόπον ώστε να μειώσει το ίδιο το ιδανικό [την αυτονομία] που προοριζόταν να πανηγυρίσει». Βλ. Potter, P., “Governance of China’s Periphery: Balancing Local Autonomy and National Unity”, 19: 1 *Columbia Journal of Asian Law* (2005), 307.

¹¹⁴⁰ The Agreement of the Central People’s Government and the Local Government of Tibet on Measures for the Peaceful Liberation of Tibet (the “Seventeen Point Agreement”), 23 May 1951, η Συμφωνία διατίθεται στην ιστοσελίδα του Κέντρου Δικαιοσύνης του Θιβέτ: <http://www.tibetjustice.org/materials/china/china3.html>. Στο κείμενο της Συμφωνίας των 17 Σημείων παρουσιάζεται η κινεζική δικαιολογία για την επέμβαση στο Θιβέτ, με τον ισχυρισμό ότι η Κίνα «απελευθέρωσε» το Θιβέτ από τις «ιμπεριαλιστικές» δυνάμεις και επέτρεψε στο θιβετιανό λαό «να επιστρέψει στη μεγάλη οικογένεια της πατρίδας». *Ibid.* Preamble, Article 1. Η εν λόγω Συμφωνία χορήγησε στο λαό του Θιβέτ «τοπική εθνική αυτονομία υπό την ενιαία ηγεσία της κεντρικής Κυβέρνησης της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας», διασφαλίζοντας ότι οι κεντρικές αρχές «δε θα μεταβάλλουν το υφιστάμενο πολιτικό σύστημα στο Θιβέτ», ούτε θα αλλάξουν «το εγκαθιδρυμένο καθεστώς, τις λειτουργίες και τις εξουσίες του Δαλάι Λάμα». *Ibid.* Articles 3-4. Ο χειρισμός όλων των εξωτερικών υποθέσεων της περιοχής του Θιβέτ αποδόθηκε στην κεντρική Κυβέρνηση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας, η οποία συνέστησε επιπλέον και μία «στρατιωτική και διοικητική επιτροπή και ένα στρατιωτικό αρχηγείο στο Θιβέτ», στοχεύοντας στη διασφάλιση της εφαρμογής της Συμφωνίας. *Ibid.* Articles 14-15.

¹¹⁴¹ “Appeal by His Holiness the Dalai Lama of Tibet to the United Nations”, UN Doc A11549, 11 November 1950, διαθέσιμο από το Κέντρο Δικαιοσύνης του Θιβέτ: <http://www.tibetjustice.org/materials/un/un2.html>. Βλ., επίσης, τα Ψηφίσματα που υιοθέτησε η ΓΣ, κρούοντας των κώδωνα του κινδύνου για την ανθρωπιστική κατάσταση στο Θιβέτ: GA Res A/RES/1353 (XIV), 21 October 1959· A/RES/1723 (XVI), 20 December 1961, όπου η ΓΣ ανανέωσε την επίκλησή της για «παύση των πρακτικών που στερούν στο λαό του Θιβέτ τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα και τις ελευθερίες του, περιλαμβανομένου του δικαιώματός του στην αυτοδιάθεση»· A/RES/2079 (XX), 18 December 1965.

¹¹⁴² Στις 21 Σεπτεμβρίου 1987, απευθυνόμενος στα μέλη του αμερικανικού Κογκρέσου στην Ουάσινγκτον, ο Δαλάι Λάμα πρότεινε το ακόλουθο ειρηνευτικό σχέδιο των πέντε σημείων: «(i) Μετασχηματισμό του συνόλου του Θιβέτ σε ζώνη ειρήνης, (ii) Εγκατάλειψη της κινεζικής πολιτικής μεταφοράς πληθυσμών, που απειλεί την ίδια την ύπαρξη των θιβετιανών ως λαού, (iii) Σεβασμό των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δημοκρατικών ελευθεριών του θιβετιανού λαού, (iv) Αποκατάσταση και προστασία του φυσικού περιβάλλοντος του Θιβέτ και εγκατάλειψη της χρησιμοποίησης του Θιβέτ από την Κίνα για την παραγωγή πυρηνικών όπλων και την απόρριψη πυρηνικών αποβλήτων και (v) Έναρξη σοβαρών διαπραγματεύσεων για το μελλοντικό καθεστώς του Θιβέτ και των σχέσεων μεταξύ του κινεζικού και του θιβετιανού λαού». Λίγο αργότερα, στις 15 Ιουνίου 1988, απευθυνόμενος στα μέλη του

Δημιουργία «κράτους» εκτός του διεθνούς δικαίου

αναγνωρίζεται ως κυρίαρχη κυβέρνηση από κανένα κράτος.¹¹⁴³ Η επίσημη θέση της είναι ότι η περιοχή του Θιβέτ βρίσκεται υπό κινεζική κατοχή¹¹⁴⁴ και ο στόχος της είναι η προώθηση -μέσα από τον ειρηνικό διάλογο- του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του λαού του Θιβέτ και η άρση των πολιτικών άниσης μεταχείρισης του τελευταίου και των διακρίσεων εις βάρος του. Ο ίδιος ο Δαλάι Λάμα, σε λόγο του προς ο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο το 2001, μίλησε για πραγματική αυτοδιοίκηση και γνήσια αυτονομία του Θιβέτ -καθόλου παρόμοια με εκείνη που επεβλήθη με τη Συμφωνία των 17 Σημείων-, με το λαό του Θιβέτ πλήρως υπεύθυνο για τις εσωτερικές του υποθέσεις, περιλαμβανομένης της μόρφωσης των παιδιών, θρησκευτικών, πολιτιστικών και περιβαλλοντικών ζητημάτων, καθώς και της τοπικής οικονομίας, ενώ οι τομείς της εξωτερικής πολιτικής και της άμυνας θα παραμείνουν υπό τον έλεγχο του Πεκίνου.¹¹⁴⁵ Από την άλλη, η θέση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας είναι ότι το Θιβέτ δεν υπήρξε ποτέ ανεξάρτητο κράτος, αλλά βρίσκεται υπό την κυριαρχία της για περισσότερα από 700 χρόνια.¹¹⁴⁶

4.3.2 Κατάνγκα

Στις 11 Ιουλίου 1960, έντεκα μόλις ημέρες μετά την ανεξαρτητοποίηση της Λαϊκής Δημοκρατίας του Κονγκό από το Βέλγιο, η νυν επαρχία της Κατάνγκα ανακήρυξε μονομερώς την ανεξαρτησία της, η οποία διήρκεσε έως την 21^η Ιανουαρίου 1963.¹¹⁴⁷ Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής, η κυβέρνηση της Κατάνγκα υπήρξε πιο σταθερή από την κεντρική Κυβέρνηση του Κονγκό -ιδίως λόγω της σημαντικής έξωθεν υποστήριξής της-, παρόλα αυτά δεν

Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στο Στρασβούργο, επεξεργάστηκε περαιτέρω το πέμπτο σημείο του προαναφερθέντος ειρηνευτικού σχεδίου, προτείνοντας τη διενέργεια διαπραγματεύσεων ανάμεσα στην κινεζική και τη θιβετιανή ηγεσία με στόχο τη δημιουργία μίας αυτοδιοικούμενης δημοκρατικής πολιτικής οντότητας και για τις τρεις επαρχίες του Θιβέτ, η οποία θα ήταν συνδεδεμένη με την κεντρική κυβέρνηση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας που θα παρέμενε υπεύθυνη για την εξωτερική πολιτική και την άμυνα του Θιβέτ. Βλ. σχετικά στον επίσημο δικτυακό τόπο της εξόριστης κεντρικής διοίκησης του Θιβέτ: <http://tibet.net/his-holiness/>. Ο Χάρτης των εξόριστων Θιβετιανών του 1991 είναι ο ανώτερος νόμος που διέπει τη λειτουργία της κεντρικής διοίκησης-Central Tibetan Administration. Σημειώνεται ότι, το Μάιο του 2011, ο βραβευμένος με το Νόμπελ Ειρήνης 14^{ος} Δαλάι Λάμα παραιτήθηκε από την πολιτική ηγεσία της εξόριστης κυβέρνησης του Θιβέτ, διατηρώντας μόνο τον πνευματικό του ρόλο.

¹¹⁴³ «Παρόλο όμως που στερείται πολιτικής αναγνώρισης, παραμένει ίσως η πιο ανθεκτική και αποτελεσματική εξόριστη κυβέρνηση στην ιστορία». Sloane, R.D., *16 Emory ILR* (2002), *op. cit.*, *supra* note 357, 167. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι, στις τελευταίες βουλευτικές εκλογές που διενεργήθηκαν στην Ινδία (7 Απριλίου-12 Μαΐου 2014), χορηγήθηκε για πρώτη φορά δικαίωμα ψήφου στα μέλη της εξόριστης -στην Ινδία- θιβετιανής κοινότητας. Βλ. σχετικά “My Tibetan Roots and the Quest for a Free Tibet Will Not Change”, *The Times of India*, 08/05/2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://timesofindia.indiatimes.com/City/Chandigarh/My-Tibetan-roots-and-the-quest-for-a-free-Tibet-will-not-change/articleshow/34797205.cms> και Sehgal, S., “Tibetans-in-Exile Divided over Right to Vote in Indian Elections”, *The Guardian*, 07/05/2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.theguardian.com/world/2014/may/07/tibetans-in-exile-india-elections-right-to-vote>.

¹¹⁴⁴ Βλ. στην επίσημη ιστοσελίδα της Κεντρικής Διοίκησης του Θιβέτ: <http://tibet.net/about-tibet/tibet-at-a-glance/>.

¹¹⁴⁵ “Speech of His Holiness the Dalai Lama to the European Parliament”, Strasbourg, 14 October 2001, διατίθεται στην επίσημη ιστοσελίδα του 14^{ου} Δαλάι Λάμα: <http://www.dalailama.com/messages/tibet/strasbourg-speech-2001>.

¹¹⁴⁶ «Ιστορικά στοιχεία πλέον του ενός αιώνα δείχνουν ξεκάθαρα ότι η λεγόμενη ‘ανεξαρτησία του Θιβέτ’ στην πραγματικότητα μαγειρεύτηκε από παλαιούς και νέους ιμπεριαλιστές που ποθούσαν να αποσπάσουν το Θιβέτ από την Κίνα». Βλ. “Tell you a true Tibet - Origins of the so-called ‘Tibetan Independence’”, 18 March 2009, διαθέσιμο στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του Εθνικού Λαϊκού Κογκρέσου της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας: http://www.npc.gov.cn/englishnpc/Special_NPC_Delegation/2009-03/18/content_1493948.htm.

¹¹⁴⁷ Lemarchand, R., “The Limits of Self-Determination: The Case of the Katanga Secession”, *56 American Political Science Review* (1962), 404-416.

αναγνωρίστηκε από κανένα απολύτως κράτος. Η επιχείρηση των ΗΕ στο Κονγκό (ΟΝΥΚ), αν και θεωρητικά αμερόληπτη ως προς το αποτέλεσμα των εσωτερικών συγκρούσεων, στόχευε στην προστασία και τη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας του Κονγκό¹¹⁴⁸ και, όντως, ο ρόλος της υπήρξε καθοριστικός στον τερματισμό της απόσχισης.

Το καθεστώς της Κατάνγκα αποτέλεσε εμμέσως αντικείμενο στη Γνωμοδότηση του ΔΔ στην υπόθεση των *Ορισμένων Δαπανών των ΗΕ*. Ειδικότερα, το ΔΔ κλήθηκε να γνωμοδοτήσει περί του εάν τα έξοδα της ΟΝΥΚ συνιστούσαν «δαπάνες του οργανισμού» κατά το Άρθρο 17 §2 του Χάρτη των ΗΕ. Το Δικαστήριο, προκειμένου να απαντήσει στο ερώτημα, δεν έκρινε απαραίτητο να καθορίσει την εγκυρότητα των συγκεκριμένων αποφάσεων που εξουσιοδοτούσαν την επιχείρηση στο Κονγκό. Ωστόσο, χαρακτήρισε την επιχείρηση πράξη *intra vires* με το σκεπτικό ότι, από τη στιγμή που δε συνιστούσε «μέτρο επιβολής» υπό το Κεφάλαιο VII, η διοίκηση αυτής δεν ενέπιπτε στην αποκλειστική αρμοδιότητα του ΣΑ, ούτε απαιτούσε τη διαπίστωση απειλής ή διατάραξης της ειρήνης ή επιθετικής ενέργειας κατά τις επιταγές του Άρθρου 39 του Χάρτη. «Δεν είναι απαραίτητο για το Δικαστήριο να εκφέρει γνώμη ως προς το ποιο άρθρο ή άρθρα του Χάρτη αποτέλεσαν τη βάση για τις αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας, αλλά μπορεί να ειπωθεί ότι οι επιχειρήσεις της ΟΝΥΚ δεν περιλαμβάνουν χρήση ένοπλης δύναμης εναντίον ενός κράτους το οποίο το Συμβούλιο Ασφαλείας, υπό το Άρθρο 39, προσδιόρισε ότι διέπραξε μία επιθετική ενέργεια ή διατάραξε την ειρήνη. Οι ένοπλες δυνάμεις που χρησιμοποιήθηκαν στο Κονγκό δεν εξουσιοδοτήθηκαν να αναλάβουν στρατιωτική δράση εναντίον κανενός κράτους. Η επιχείρηση δεν περιελάμβανε κανένα 'προληπτικό μέτρο ή μέτρο επιβολής' εναντίον κανενός κράτους υπό το Κεφάλαιο VII και, ως εκ τούτου, δε συνιστούσε 'δράση' όπως ο όρος αυτός χρησιμοποιείται στο Άρθρο 11».¹¹⁴⁹ Έτσι, η Κατάνγκα ουδέποτε θεωρήθηκε «κράτος» για τους σκοπούς του Χάρτη.¹¹⁵⁰

¹¹⁴⁸ Η επιχείρηση των ΗΕ στο Κονγκό (ΟΝΥΚ) εγκαθιδρύθηκε με την Απόφαση 143 της 14^{ης} Ιουλίου 1960 του ΣΑ με αρχική εντολή να διασφαλίσει την αποχώρηση των βελγικών δυνάμεων από τη Δημοκρατία του Κονγκό, να βοηθήσει την κυβέρνηση στη διατήρηση του νόμου και της τάξης και να παράσχει τεχνική υποστήριξη. Μεταγενέστερα, η εντολή της ΟΝΥΚ τροποποιήθηκε ώστε να συμπεριλάβει τη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας και της πολιτικής ανεξαρτησίας του Κονγκό, την πρόληψη του εμφυλίου πολέμου και την εξασφάλιση της απομάκρυνσης από το Κονγκό όλου του ξένου στρατιωτικού, παραστρατιωτικού και συμβουλευτικού προσωπικού που δεν υπαγόταν στις διαταγές των ΗΕ, συμπεριλαμβανομένων των μισθοφόρων. Βλ. σχετικά SC Res S/RES/161, 21 February 1961 και S/RES/169, 24 November 1961.

¹¹⁴⁹ ICJ, *Certain Expenses of the United Nations (Article 17, paragraph 2, of the Charter)*, 20 July 1962, Advisory Opinion, ICJ Rep (1962), 177. Μόνο ο δικαστής Moreno Quintana διαφώνησε, θεωρώντας το καθεστώς της Κατάνγκα ως «μία εμπόλεμη κοινότητα που αναγνωρίζεται από το διεθνές δίκαιο ως έχουσα νομική προσωπικότητα». *Ibid.* Dissenting Opinion of Judge Moreno Quintana, 246. Ο επίσης διαφωνών δικαστής Bustamante εξέφρασε τη γνώμη ότι «παρόλο που οι νέες λειτουργίες κηδεμονίας των ΗΕ αναφορικά με τα νέα κράτη μπορούν κάλλιστα να είναι *intra vires*, δε θεωρούνται από το Χάρτη ως έξοδα». *Ibid.* Dissenting Opinion of Judge Bustamante, 297.

¹¹⁵⁰ Ιδιαίτερης αναφοράς χρήζουν οι γραπτές δηλώσεις των κρατών επί της εξεταζομένης υπόθεσης, μόλις ελάχιστες εκ των οποίων έθιξαν το ζήτημα. Ζωτικής σημασίας είναι η δήλωση της Δημοκρατίας της Άνω Βόλτα -νυν Μπουρκίνα Φάσο- περί του τί θεωρούσε άρνηση της αυτοδιάθεσης. *Ibid.* Mémoires, Plaidoiries et Documents, Exposé écrit du Gouvernement de la République de Haute-Volta, 123-124. Η Νότια Αφρική θεωρούσε την ΟΝΥΚ ως μία επέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις του Κονγκό, με στόχο την ηθελημένη συντήρηση της πλασματικής

4.3.3 Μπιάφρα

Η απόσχιση της Μπιάφρα από τη Νιγηρία ανακηρύχθηκε στις 30 Μαΐου 1967 και διήρκεσε μέχρι τις 12 Ιανουαρίου 1970.¹¹⁵¹ Η Μπιάφρα έλαβε πολύ λιγότερη έξωθεν βοήθεια εν σχέσει με την Κατάνγκα, ούτε υπήρξε ουσιαστική εμπλοκή του ΟΗΕ, ενώ ο ΟΑΕ υποστήριζε σθεναρά την κεντρική Κυβέρνηση.¹¹⁵² Παρόλα αυτά, η αποσχισθείσα οντότητα αναγνωρίστηκε από πέντε κράτη, κανένα από τα οποία όμως δε σύναψε επίσημες διπλωματικές σχέσεις μαζί της.¹¹⁵³ Η συντριπτική πλειοψηφία των κυρίαρχων και ανεξάρτητων κρατών έκρινε σαφώς ότι η Μπιάφρα δεν πληρούσε καθ' οιονδήποτε τρόπο τις προϋποθέσεις ώστε να αναγνωριστεί ως κράτος. Εν ολίγοις, η Μπιάφρα δεν υπήρξε ποτέ «κράτος» κατά το διεθνές δίκαιο.¹¹⁵⁴

4.3.4 «Τουρκική Δημοκρατία της Βορείου Κύπρου»

Τόσο η «Τουρκική Δημοκρατία της Βορείου Κύπρου» («ΤΔΒΚ») που ανακηρύχθηκε μονομερώς στις 15 Νοεμβρίου 1983 όσο και το «Τουρκικό Ομόσπονδο Κράτος της Κύπρου» που είχε προηγηθεί χρονικά στις 13 Φεβρουαρίου 1975, είναι προϊόντα της παράνομης στρατιωτικής επέμβασης της Τουρκίας στη μεγαλόνησο το καλοκαίρι του 1974.¹¹⁵⁵ Από τον παράνομο τρόπο της δημιουργίας τους και την επιβίωση της «ΤΔΒΚ» ως αποτέλεσμα της τουρκικής κατοχής του 36,4% του εδάφους της Κυπριακής Δημοκρατίας, συνάγεται και ο χαρακτηρισμός της παράνομης οντότητας ως «κράτος-μαριονέτα» ή «ανδρείκελο», που νομικά συνεπάγεται την αποστέρηση της κρατικής υπόστασης. Πράγματι, η άμεση αντίδραση του ΟΗΕ, αφενός, με την Απόφαση 541 της 18^{ης} Νοεμβρίου 1983 του ΣΑ που κήρυξε τη μονομερή ανακήρυξη ανεξαρτησίας των τουρκοκυπριακών αρχών νομικά άκυρη και ζήτησε την ανάκλησή της (§2) ενώ, ταυτόχρονα, κάλεσε όλα τα κράτη να μην αναγνωρίσουν τη φερόμενη ως «κράτος» αποσχιστική οντότητα της «ΤΔΒΚ», σεβόμενα την κυριαρχία, την ανεξαρτησία, την εδαφική ακεραιότητα, την ενότητα και το αδέσμευτο της Κυπριακής Δημοκρατίας ως μοναδικής νόμιμης εκπροσώπου του κράτους της Κύπρου (§6-§7) και, αφετέρου, με την Απόφαση 550 της 11^{ης} Μαΐου 1984 του ΣΑ που καταδίκασε όλες τις αποσχιστικές ενέργειες, περιλαμβανομένης της υποτιθέμενης ανταλλαγής πρέσβων ανάμεσα στην Τουρκία και τις τουρκοκυπριακές αρχές,

ενότητας ενός κράτους. *Ibid.* Written Statement of the Government of South Africa, 265-266. Τέλος, η Δανία χαρακτήρισε το «τοπικό καθεστώς στην Κατάνγκα» ως «εξεγερθείσες επαρχιακές αρχές». *Ibid.* 160.

¹¹⁵¹ Kirk-Greene, AHM, *Crisis and Conflict in Nigeria: A Documentary Sourcebook 1966-1969*, II Vols, 1971.

¹¹⁵² *Ibid.* Vol II, 172-173, 244-245 και 328.

¹¹⁵³ Τα κράτη που αναγνώρισαν τη Μπιάφρα ήταν η Τανζανία, η Ζάμπια, η Ακτή του Ελεφαντοστού, η Γκαμπόν και η Αιτή. Ειδικότερα, η Τανζανία αναγνώρισε τη Μπιάφρα περισσότερο για ηθικούς και ανθρωπιστικούς λόγους, παρά λόγω της πεποίθησής της ότι η τελευταία συνιστούσε κράτος. *Ibid.* Vol II, 202-211.

¹¹⁵⁴ Ijalaye, D.A., "Was 'Biafra' at Any Time a State in International Law?", 65: 3 *AJIL* (1971), 551-559.

¹¹⁵⁵ Chrysostomides, K., *The Republic of Cyprus: A Study in International Law*, 2000.

χαρακτηρίζοντάς τες παράνομες και άκυρες (§2), δεν αφήνει περιθώρια αμφισβήτησης της παρανομίας που ενυπάρχει εν τη γενέσει της «ΤΔΒΚ» και καθιστά την απόσχιση νομικά άκυρη.

Οι πράξεις που επιχείρησε να νομιμοποιήσει διεθνώς η «ΤΔΒΚ» τέθηκαν υπό την εξέταση του ΔΕΚ το 1992, όταν κυπριακές εταιρείες με έδρα το Λονδίνο εστράφησαν εναντίον του Ηνωμένου Βασιλείου αναφορικά με την εισαγωγή προϊόντων από τις κατεχόμενες περιοχές της Κύπρου. Κατόπιν σχετικού αιτήματος των βρετανικών δικαστηρίων, το ΔΕΚ επιλήφθηκε του θέματος. Η βρετανική κυβέρνηση από κοινού με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή υποστήριξαν ότι η αποδοχή πιστοποιητικών από τα κατεχόμενα δε συνιστούσε αναγνώριση της «ΤΔΒΚ» ως κράτους, αλλά ήταν απαραίτητη ούτως ώστε να ωφελούνται της σχέσεως με την ΕΟΚ όλοι οι Κύπριοι και να μην υπάρχουν διακρίσεις ανάμεσα στον πληθυσμό της Κύπρου. Το ΔΕΚ εξέδωσε, στις 5 Ιουλίου 1994, προδικαστική απόφαση που αναφερόταν στην παράβαση διατάξεων της Κυπριακής Δημοκρατίας κατά την εξαγωγή προϊόντων από τις κατεχόμενες περιοχές. Συγκεκριμένα, κρίθηκε ότι τα εισαγόμενα στην ΕΕ αγροτικά προϊόντα από την κατεχόμενη Κύπρο πρέπει να συνοδεύονται από υγειονομικά πιστοποιητικά που εκδίδουν οι αρχές της Κυπριακής Δημοκρατίας, κάτι που, λόγω της τουρκικής κατοχής, δεν είναι δυνατό.¹¹⁵⁶

Τη σκυτάλη έλαβε το ΕΔΔΑ, το οποίο, στην υπόθεση *Λοϊζίδου κατά Τουρκίας* το 1996, αναγνώρισε απερίφραστα την ευθύνη της Τουρκίας για την πολιτική και τις ενέργειες των αρχών της «ΤΔΒΚ», λέγοντας ότι «η προσφεύγουσα στερήθηκε και εξακολουθεί να στερείται την πρόσβαση στο βόρειο τμήμα της Κύπρου ως αποτέλεσμα της παρουσίας των τουρκικών δυνάμεων στην Κύπρο που ασκούν αποτελεσματικό πλήρη έλεγχο στην παραμεθόρια περιοχή» και επαναλαμβάνοντας emphatically ότι «η διεθνής κοινότητα θεωρεί ότι η Κυπριακή Δημοκρατία είναι η μόνη νόμιμη κυβέρνηση του νησιού και έχει επανειλημμένως αρνηθεί να αποδεχτεί τη νομιμότητα της «ΤΔΒΚ» ως κράτους κατά την έννοια του διεθνούς δικαίου».¹¹⁵⁷ Ο «συνολικός στρατιωτικός έλεγχος» της Τουρκίας επί της Βορείου Κύπρου επιβεβαιώθηκε και στην υπόθεση *Ξενίδη-Αρέστη κατά Τουρκίας* το 2005.¹¹⁵⁸ Επιπροσθέτως, σε συνέχεια της απόφασής του της 10^{ης} Μαΐου 2001

¹¹⁵⁶ CJEC, *The Queen v. Minister of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte S. P. Anastasiou (Pissouri) Ltd and others*, 5 July 1994, Case C-432/92, ECR I-03087. Η εν λόγω απόφαση υιοθετήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 1995 και απετέλεσε σοβαρότατο οικονομικό πλήγμα στο καθεστώς Denktas, δεδομένου ότι το 1994 τα αγροτικά προϊόντα κάλυπταν το 50% των συνολικών εξαγωγών των κατεχομένων, το 80% των οποίων κατευθυνόταν στη Μεγάλη Βρετανία. Βλ., επίσης, τις υποθέσεις *Anastasiou II*, Case C-219/98, 4 July 2000 και *Anastasiou III*, Case C-140/02, 30 September 2003. Σύμφωνα με τις παραπάνω αποφάσεις, από τη στιγμή που οι τουρκοκυπριακές αρχές στο κατεχόμενο βόρειο τμήμα της Κύπρου -όπου δεν ασκείται αποτελεσματικός έλεγχος από την Κυπριακή Δημοκρατία- δεν μπορούν να εκδώσουν έγκυρα πιστοποιητικά κυκλοφορίας, προσκομίζοντας αποδείξεις για την κυπριακή προέλευση των αντίστοιχων αγαθών, τα τουρκοκυπριακά αγαθά μπορούσαν να εισαχθούν στην ΕΕ, αλλά αντιμετώπιζονταν όπως τα αγαθά μίας «χώρας» που δε συνδέεται με την ΕΕ. Με άλλα λόγια, απαγορεύθηκε η αποδοχή εκ μέρους των εθνικών αρχών κράτους-μέλους της ΕΕ, κατά την εισαγωγή εσπεριδοειδών και γεώμηλων προερχομένων από το βόρειο τμήμα της Κύπρου, πιστοποιητικών κυκλοφορίας και πιστοποιητικών φυτοϋγειονομικού ελέγχου εκδοθέντων από άλλες αρχές εκτός των αρμοδίων αρχών της Κυπριακής Δημοκρατίας. Αναλυτικά, Talmon, S., "The Cyprus question before the European Court of Justice", *12:4 EJIL (2001)*, 727-750.

¹¹⁵⁷ ECHR, *Case of Loizidou v. Turkey*, Application No 15318/89, Judgment, Merits, 18 December 1996, §56-§57.

¹¹⁵⁸ ECHR, *Case of Xenides-Arestis v. Turkey*, Application No 46347/99, Judgment, 22 December 2005, §27.

Δημιουργία «κράτους» εκτός του διεθνούς δικαίου

στην υπόθεση *Κύπρος κατά Τουρκίας*,¹¹⁵⁹ όπου το Δικαστήριο είχε διαπιστώσει σωρεία παραβιάσεων της ΕΣΔΑ εκ μέρους της Τουρκίας -ως αποτέλεσμα της τουρκικής στρατιωτικής εισβολής στη Βόρεια Κύπρο τον Ιούλιο και τον Αύγουστο του 1974, της συνακόλουθης συνεχιζόμενης διαίρεσης του εδάφους της Κυπριακής Δημοκρατίας, καθώς και των ενεργειών της λεγόμενης «ΤΔΒΚ»-, το ΕΔΔΑ στην ιστορική απόφασή του της 12^{ης} Μαΐου 2014¹¹⁶⁰ επιδίκασε την καταβολή αποζημίωσης -κατά το Άρθρο 41 της ΕΣΔΑ- από την Τουρκία στην Κυπριακή Δημοκρατία ύψους €90 εκατομμυρίων.

Όλα τα ανωτέρω επαναβεβαιώθηκαν και δικαιώθηκαν μέσα από την περίφημη παράγραφο 81 της Γνωμοδότησης του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης αναφορικά με τη *Συμβατότητα με το Διεθνές Δίκαιο της Μονομερούς Ανακήρυξης Ανεξαρτησίας του Κοσόβου*, όπου συνδέθηκε με τον πλέον ξεκάθαρο τρόπο η παρανομία που ενυπάρχει στη μονομερή ανακήρυξη ανεξαρτησίας της «ΤΔΒΚ» με τον παράνομο τρόπο δημιουργίας της και, ειδικότερα, με την παράνομη χρήση βίας και την καταπάτηση κανόνων *jus cogens*. Συγκεκριμένα, το ΔΔ απεφάνθη στις 22/7/2010 ότι: «[...] η παρανομία που συνδέθηκε με τις ανακηρύξεις ανεξαρτησίας δεν πηγάζε από το μονομερή χαρακτήρα των ανακηρύξεων καθεαυτών, αλλά από το γεγονός ότι ήταν, ή θα ήταν, συνδεδεμένες με την παράνομη χρήση βίας ή άλλες κατάφορες παραβιάσεις κανόνων του γενικού διεθνούς δικαίου, ιδίως εκείνων αναγκαστικού χαρακτήρα (*jus cogens*)».¹¹⁶¹

Η διεθνής κοινότητα, με τη μοναδική εξαίρεση της Τουρκίας, δεν αναγνωρίζει την αποσχισθείσα οντότητα της «ΤΔΒΚ» ως κυρίαρχο κράτος, αλλά ως τμήμα της ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας, της οποίας η άσκηση κυριαρχίας επί του βορείου τμήματός της έχει προσωρινά ανασταλεί εξ' αιτίας της τουρκικής κατοχής -γεγονός που εξαιρεί το βόρειο τμήμα της Κύπρου από τη δικαιοδοσία της ΕΕ. Σημειώνεται, πάντως, η αναβάθμιση το 2004 του καθεστώτος της τουρκοκυπριακής κοινότητας στους κόλπους του Οργανισμού Ισλαμικής Συνεργασίας από αυτό της «κοινότητας-παρατηρητή», που κατείχε από το 1979, σε αυτό του «κράτους-παρατηρητή» με την ονομασία «Τουρκο-Κυπριακό Κράτος». Επίσης, το 2004 η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης χορήγησε καθεστώς παρατηρητή στους εκπροσώπους της τουρκοκυπριακής κοινότητας. Τέλος, το 2012 το τουρκοκυπριακό ψευδοκράτος έγινε επισήμως δεκτό στον περιφερειακό Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας (ECO) με την ιδιότητα του παρατηρητή, υπό την ονομασία «Τουρκο-Κυπριακό Κράτος».

¹¹⁵⁹ ECHR, *Case of Cyprus v. Turkey*, Application No 25781/94, Judgment, Merits, 10 May 2001, §77-§78, §80.

¹¹⁶⁰ ECHR, *Case of Cyprus v. Turkey*, Application No 25781/94, Judgment, Just Satisfaction, 12 May 2014. Ειδικότερα, με 15 ψήφους υπέρ έναντι 2 κατά, το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι, αφενός: «*Η εναγόμενη Κυβέρνηση πρέπει να καταβάλει στην προσφεύγουσα Κυβέρνηση, εντός τριών μηνών, €30 εκατομμύρια, συν τυχόν φόρους, εν είδει αποζημίωσης για την ηθική βλάβη που υπέστησαν οι συγγενείς των αγνοουμένων*» (§4α) και, αφετέρου: «*Η εναγόμενη Κυβέρνηση πρέπει να καταβάλει, εντός τριών μηνών, €60 εκατομμύρια, συν τυχόν φόρους, εν είδει αποζημίωσης για την ηθική βλάβη που υπέστησαν οι εγκλωβισμένοι Ελληνοκύπριοι κάτοικοι της χερσονήσου της Καρπασίας*» (§5α). Ωστόσο, η συμμεόρφωση της Τουρκίας με την εν λόγω απόφαση κρίνεται εξόχως αμφίβολη.

¹¹⁶¹ Βλ. ICJ, *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in respect of Kosovo*, 22 July 2010, Advisory Opinion, ICJ Rep (2010), 437, §81.

4.3.4.1 Η «Συμφωνία Οριοθέτησης της Υφαλοκρηπίδας» Τουρκίας - «ΤΔΒΚ»

Ιδιαίτερης αναφοράς χρήζει η «Συμφωνία Οριοθέτησης της Υφαλοκρηπίδας» που υπεγράφη ανάμεσα στην Τουρκία και το μόρφωμα της «ΤΔΒΚ» στις 21 Σεπτεμβρίου 2011 και επικυρώθηκε από την τουρκική Κυβέρνηση στις 29 Ιουνίου 2012.¹¹⁶² Το Προοίμιο της «Συμφωνίας» αναφέρεται στα «κυριαρχικά δικαιώματα εξερεύνησης και εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων στις υφαλοκρηπίδες των συμβαλλομένων μερών», ενώ το Άρθρο 4 ορίζει ότι: «*Η Συμφωνία αυτή δε θα βλάψει τα νόμιμα, ίσα και αναπόσπαστα δικαιώματα των Τουρκοκυπρίων σε ολόκληρη την υφαλοκρηπίδα της νήσου*». Είναι σαφές ότι η εν λόγω «Συμφωνία» αφορά σε μονομερή οριοθέτηση θαλάσσιας ζώνης της Κυπριακής Δημοκρατίας· το αυθαίρετο του όλου εγχειρήματος επιτάσσει και τον παράνομο χαρακτήρα της συναφθείσας «Συμφωνίας».

Στις 25 Απριλίου 2014, ο μόνιμος αντιπρόσωπος της Τουρκίας στα ΗΕ, Υ. Halit Çevik, σε γράμμα του προς τον ΓΓ των ΗΕ κοινοποίησε τις γεωγραφικές συντεταγμένες -μαζί με σχετικό χάρτη- των εξωτερικών ορίων της υφαλοκρηπίδας της Τουρκίας στην Ανατολική Μεσόγειο ως αποτέλεσμα της οριοθέτησης με την «ΤΔΒΚ», ενεργώντας κατά βάση σύμφωνα με τις επιταγές του Άρθρου 84 §2 της Σύμβασης των ΗΕ για το Δίκαιο της Θάλασσας του 1982 - παρά το γεγονός ότι η Τουρκία δεν είναι συμβαλλόμενο μέρος στη Σύμβαση του Montego Bay.¹¹⁶³ Βεβαίως, ο χάρτης της Τουρκίας δεν καταχωρήθηκε ως επίσημη κατάθεση στην ιστοσελίδα του Τμήματος για τα Θέματα Ωκεανών και Θαλασσίου Δικαίου, ούτε το ανωτέρω γράμμα κυκλοφόρησε ως επίσημο έγγραφο της ΓΣ των ΗΕ, όπως επεδίωκε η Τουρκία, αλλά ούτε και δημοσιεύτηκε στο Law of the Sea Bulletin.

Η επιλογή της Τουρκίας να μην προβεί -ακόμα τουλάχιστον- σε οριοθέτηση και της ΑΟΖ της με την «ΤΔΒΚ» κάθε άλλο παρά τυχαία μπορεί να θεωρηθεί, καθότι μάλλον παραπέμπει στην πάγια τουρκική θέση ότι τα νησιά σε ορισμένες περιοχές -υπονοώντας, βεβαίως, το Αιγαίο-

¹¹⁶² Βλ. “Continental Shelf Agreement” between the TRNC and Turkey, 21 September 2011, διαθέσιμη στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών της Κυπριακής Δημοκρατίας (No 182/11, A.8): <http://www.moi.gov.cy/moi/pio/pio.nsf/All/1ab85dbb2750dc5cc2257917003e38c2?OpenDocument&Click=&print>, όπου η «Συμφωνία» ορθώς χαρακτηρίζεται «παράνομη». Σε αντιδιαστολή με την προηγούμενη τοποθέτηση, αξίζει να αναφερθεί το δελτίο τύπου του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών επ’ αφορμή της υπογραφής της «Συμφωνίας Οριοθέτησης της Υφαλοκρηπίδας» με το ψευδοκράτος της «ΤΔΒΚ», όπου γίνεται λόγος ευθαρσώς για «*δύο λαούς που είναι συνιδιοκτήτες του νησιού*». Βλ. Press Statement on the Continental Shelf Delimitation Agreement signed between Turkey and the TRNC, No 216, 21 September 2011, διαθέσιμο στην επίσημη ιστοσελίδα του Υπουργείου Εξωτερικών της Δημοκρατίας της Τουρκίας: http://www.mfa.gov.tr/no_-216_-21-september-2011_-press-statement-on-the-continental-shelf-delimitation-agreement-signed-between-turkey-and-the-trnc.en.mfa.

¹¹⁶³ Βλ. United Nations Convention on the Law of the Sea, Montego Bay, 10 December 1982, 1833 UNTS (1994), I-31363, 396-581. Σύμφωνα με το Άρθρο 84 §2 της ανωτέρω Σύμβασης: «*Το παράκτιο κράτος θα δίνει τη δέουσα δημοσιότητα σ’ αυτούς τους [ναυτικούς] χάρτες ή πίνακες γεωγραφικών συντεταγμένων και θα καταθέτει αντίγραφο κάθε τέτοιου χάρτη ή πίνακα στο Γενικό Γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών και, στην περίπτωση αυτών που δείχνουν τις εξωτερικές οριογραμμές της υφαλοκρηπίδας, στο γενικό γραμματέα της αρχής*». Για το γράμμα του Υ. Halit Çevik προς τον ΓΓ των ΗΕ, όπου αναφέρεται ξεκάθαρα ότι οι θαλάσσιες περιοχές που διεκδικούνται από τους Ελληνοκυπρίους βορείως της εν λόγω γραμμής οριοθέτησης «ανήκουν» εξ’ ολοκλήρου στην υφαλοκρηπίδα της Τουρκίας, ενώ οι αντίστοιχες λοιπές περιοχές νοτίως της γραμμής «ανήκουν» στη δικαιοδοσία της «ΤΔΒΚ», βλ. Letter dated 25 April 2014 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General, A/68/857, 29 April 2014.

δε θα πρέπει να έχουν το δικαίωμα να διεκδικούν θαλάσσιες ζώνες άλλες πέραν της αιγιαλίτιδας ζώνης ή ότι η ικανότητά τους αυτή θα πρέπει να είναι περιορισμένη.¹¹⁶⁴

Μάλιστα, η Τουρκία χρησιμοποίησε την αρχή της ευθυδικίας κατά την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας της με την «ΤΔΒΚ», που είχε ως αποτέλεσμα η γραμμή της οριοθέτησης να είναι πιο κοντά στην Κύπρο σε ορισμένα σημεία, δίνοντας έτσι στην Τουρκία πολύ πιο εκτεταμένο θαλάσσιο χώρο. Η Τουρκία υπήρξε σθεναρός πολέμιος της «μέσης γραμμής» ως μεθόδου οριοθέτησης θαλασσίων ζωνών κατά τη διάρκεια της Τρίτης Συνδιάσκεψης για το Δίκαιο της Θάλασσας, πρεσβεύοντας ότι θα πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψιν όλοι οι σχετικοί παράγοντες προκειμένου να υπάρξει ένα δίκαιο αποτέλεσμα· η ίδια, όμως, προέβη στη χρήση της μεθόδου της μέσης γραμμής στη Μαύρη Θάλασσα -ένα ακόμα στοιχείο που φανερώνει την επιλεκτική εφαρμογή του εν πολλοίς εθιμικού δικαίου της θάλασσας από τη γείτονα χώρα.

Εύλογα γεννάται εδώ το ερώτημα του τι πρόκειται να συμβεί σε περίπτωση επίλυσης του Κυπριακού μέσω ενός νέου Σχεδίου τύπου Annan. Θα θεωρηθεί άραγε δεσμευτική για την Κυπριακή Δημοκρατία μία θαλάσσια οριοθέτηση μεταξύ ενός κυρίαρχου κράτους και μιας αποσχισμένης οντότητας; Μία συμφωνία η οποία σαφώς παραβιάζει τα κυριαρχικά δικαιώματα της Κυπριακής Δημοκρατίας; Η απάντηση εδώ θα έπρεπε να είναι ξεκάθαρα αρνητική. Εάν υποθέσουμε ότι επιτευχθεί η επανασυγκόλληση των δύο μερών με μία λύση στο Κυπριακό, η συμφωνία της ενιαίας πια Κύπρου με την Τουρκία θα πρέπει να αναθεωρηθεί. Δεν αποκλείεται, όμως, ένα ενδεχόμενο νέο Σχέδιο να εσωκλείει κάποια -κάθε άλλο παρά καινοφανή- ρήτρα¹¹⁶⁵

¹¹⁶⁴ Είναι γεγονός, εξάλλου, ότι το Άρθρο 121 §2 της Σύμβασης των ΗΕ για το Δίκαιο της Θάλασσας του 1982, που αναγνωρίζει στα νησιά -ανεξάρτητα από το μέγεθός τους- όλες τις θαλάσσιες ζώνες δικαιοδοσίας που έχει και το ηπειρωτικό έδαφος, αποτέλεσε το μήλον της έριδος ανάμεσα στην ελληνική και την τουρκική αντιπροσωπεία κατά τη διάρκεια της Τρίτης Συνδιάσκεψης των ΗΕ για το Δίκαιο της Θάλασσας. Φαίνεται, όμως, ότι μάλλον περνά απαρατήρητη για την Τουρκία η διαπίστωση του ΔΔ της Χάγης στην υπόθεση *Maritime Delimitation and Territorial Questions (Κατάρ κατά Μπαχρέιν)* της 16^{ης} Μαρτίου 2001, που επαναβεβαιώθηκε και στην υπόθεση *Territorial and Maritime Dispute (Νικαράγουα κατά Κολομβίας)* της 19^{ης} Νοεμβρίου 2012, ότι το Άρθρο 121 της Σύμβασης του Montego Bay αντικατοπτρίζει προϋφιστάμενο εθιμικό δίκαιο και, ως εκ τούτου, τυγχάνει εφαρμογής και στα κράτη που δεν είναι συμβαλλόμενα μέρη στη Σύμβαση. Βλ. ICJ, *Maritime Delimitation and Territorial Questions (Qatar v. Bahrain)*, 16 March 2001, Judgment, Merits, ICJ Rep (2001), 97, §185, καθώς και ICJ, *Territorial and Maritime Dispute (Nicaragua v. Colombia)*, 19 November 2012, Judgment, ICJ Rep (2012), 674, §139. Η απόφαση του ΔΔ στην υπόθεση *Territorial and Maritime Dispute (Νικαράγουα κατά Κολομβίας)* του 2012 είναι εξαιρετικά σημαντική και για έναν ακόμη λόγο: το παγκόσμιο δικαιοδοτικό όργανο της Χάγης διασαφήνισε ότι «οι γεωλογικές και οι γεωμορφολογικές εκτιμήσεις δε σχετίζονται με την οριοθέτηση επικλυπτόμενων δικαιωμάτων εντός 200 ναυτικών μιλίων από τις ακτές των κρατών». *Ibid.* 703, §214. Σημειώνεται ότι το ίδιο σκεπτικό είχε εκφράσει το ΔΔ και νωρίτερα στην υπόθεση: ICJ, *Continental Shelf (Libyan Arab Jamahiriya/Malta)*, 3 June 1985, Judgment, ICJ Rep (1985), 35, §39-§40. Με άλλα λόγια, το Δικαστήριο έβαλε τέλος στο επιχείρημα ότι τα νησιά ενός κράτους δεν μπορούν να έχουν δική τους υφαλοκρηπίδα επειδή βρίσκονται στην υφαλοκρηπίδα ενός γειτονικού κράτους, όπως διατείνεται η Τουρκία για τα νησιά του Αιγαίου από τη δεκαετία του 1970.

¹¹⁶⁵ Υπενθυμίζεται ότι στο Παράρτημα V του Σχεδίου Annan (2004) περιλαμβάνονταν 1.134 διεθνείς συνθήκες, οι οποίες θα δέσμευαν τη μελλοντική «Ενωμένη Κυπριακή Δημοκρατία». Στον κατάλογο αυτό, υπάγονταν πολυμερείς συνθήκες που είχε υπογράψει η Κυπριακή Δημοκρατία με διεθνείς οργανισμούς, διμερείς συνθήκες που είχε συνάψει η Κυπριακή Δημοκρατία με άλλα κράτη, αλλά και 56 «συμφωνίες» που είχε υπογράψει το ψευδοκράτος με την Τουρκία. Κατ' αυτόν τον τρόπο, όμως, ουσιαστικά εξισωνόταν η Κυπριακή Δημοκρατία με το ψευδοκράτος, ως υποκείμενα του διεθνούς δικαίου. Στην πραγματικότητα, μόνον η Κυπριακή Δημοκρατία έχει τη διεθνή δικαιοπρακτική ικανότητα να συνομολογεί διεθνείς συνθήκες και όχι η μη έχουσα διεθνή νομική προσωπικότητα αποσχισμένη οντότητα της «ΤΔΒΚ». Ακόμη, με το Άρθρο 48 του Συντάγματος Annan δινόταν η δυνατότητα

που να προβλέπει ότι οι «διεθνείς συμφωνίες» που έχουν ήδη συνάψει τα δύο συνιστώντα μέρη θα πρέπει να συνεχίσουν να υπάρχουν.

4.3.5 Σομαλιλάνδη

Η Σομαλιλάνδη υπήρξε προτεκτοράτο της Μεγάλης Βρετανίας που ανεξαρτητοποιήθηκε στις 26 Ιουνίου 1960 και πέντε ημέρες αργότερα ενώθηκε με την κηδεμονευόμενη περιοχή της ιταλικής Σομαλιλάνδης, σχηματίζοντας δια τούτου τη Δημοκρατία της Σομαλίας. Ωστόσο, οι διαφορετικές αποικιακές παραδόσεις σε συνδυασμό με τις φυλετικές διαφορές κατέστησαν την Πράξη της Ένωσης του 1960 ανεφάρμοστη εξ' υπαρχής: το βρετανικό δίκαιο ομού μετά του ινδικού ποινικού κώδικα παρέμεναν εν ισχύ στο βορρά, ενώ στο νότο ίσχυε ο ιταλικός κώδικας.

Στα παραπάνω προστίθεται και η άνιση οικονομική ανάπτυξη των εκατέρωθεν περιοχών, που επιδειωνόταν από την έλλειψη υποδομών.¹¹⁶⁶ Παρά τα μέτρα που ελήφθησαν για την εξισορρόπηση αυτών των διαφορών, συμπεριλαμβανομένης της Συμβουλευτικής Επιτροπής του ΟΗΕ για την Ενοποίηση, η εικόνα των δύο τμημάτων της νεότευκτης χώρας εξακολουθούσε να διαφέρει σημαντικά. Οι σχέσεις βορρά-νότου επιδεινώθηκαν περαιτέρω μετά τον πόλεμο του 1977-1978 με την Αιθιοπία για τη διαφιλονικούμενη επαρχία του Ogaden, που προκάλεσε κύματα εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων προς το βορρά, ενώ η πρόθεση της κυβέρνησης να κατασχέσει γαίες που ανήκαν στη σομαλική φυλή Issaq -η οποία ζει ως επί το πλείστον στο βορρά-, προκειμένου να μεταφέρει εκεί τους πρόσφυγες, πυροδότησε την αντίδραση του βόρειου τμήματος της χώρας, με το σχηματισμό του Σομαλικού Εθνικού Κινήματος. Τεράστιες είναι οι απώλειες ανθρωπίνων ζωών κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου που ξέσπασε το 1991, ενώ εξίσου μεγάλος είναι ο αριθμός των εσωτερικά εκτοπισμένων και των προσφύγων.¹¹⁶⁷

Η «Δημοκρατία της Σομαλιλάνδης» ανακηρύχθηκε ανεξάρτητη στις 17 Μαΐου 1991.¹¹⁶⁸ Ακολούθως, η μονομερώς ανακηρυχθείσα οντότητα υιοθέτησε προσωρινό Σύνταγμα το Φεβρουάριο του 1997, το οποίο έγινε οριστικό, κατόπιν δημοψηφίσματος, στις 31 Μαΐου 2001. Το Άρθρο 1 του εν λόγω Συντάγματος ορίζει ότι: «*Η χώρα η οποία κέρδισε την ανεξαρτησία της*

αναστολής της ισχύος συμφωνιών που είχαν υπογραφεί με την Ελλάδα και την Τουρκία και οι οποίες είχαν συμπεριληφθεί στον ανωτέρω κατάλογο. Πιο συγκεκριμένα, βάσει του Άρθρου 48, μία συνιστώσα πολιτεία όφειλε εντός δύο ετών να εκφράσει αντιρρήσεις με το σκεπτικό ότι το αντικείμενο της συνθήκης ενέπιπτε αποκλειστικώς στις αρμοδιότητες των συνιστωσών πολιτειών ή ότι η φύση της συνθήκης επέτρεπε την εφαρμογή της σε μία μόνο από τις συνιστώσες πολιτείες. Εάν το άλλο συμβαλλόμενο μέρος ήταν η Ελλάδα ή η Τουρκία, τότε η λειτουργία της συνθήκης θα μπορούσε να ανασταλεί στην επικράτεια της πολιτείας που εξέφρασε το σχετικό αίτημα. Το Άρθρο δε διευκρίνιζε, όμως, τι θα γινόταν σε περίπτωση που η Ελλάδα και η Τουρκία δεν αποδέχονταν τη σχετική εσωτερική συνταγματική πρόβλεψη. Βλ. Καλλία, Μ., *Τα Σχέδια Επίλυσης του Κυπριακού από τη Σκοπιά του Διεθνούς Δικαίου: Τριβές και Προοπτικές*, ΠΜΣ Διεθνές Δίκαιο και Διπλωματικές Σπουδές, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2009, 174-175.

¹¹⁶⁶ Βλ. Lewis, I.M., *A Modern History of the Somali: Nation and State in the Horn of Africa*, 4th edn, 2002 και Cabdisalaam, MCL, *The Collapse of the Somali State: The Impact of the Colonial Legacy*, rev. edn, 1996.

¹¹⁶⁷ Bradbury, M., *Becoming Somaliland*, 2008, 11· Besteman, C., *Unraveling Somalia: Race, Violence and the Legacy of Slavery*, 1999, 16-17· Teutsch, F., *Collapsing Expectation: National Identity and the Disintegration of the State of Somalia*, 1999, 51-53.

¹¹⁶⁸ *Ibid.* Bradbury, M., 2008, 19.

από το Ηνωμένο Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας και της Βορείου Ιρλανδίας στις 26 Ιουνίου 1960 και ήταν γνωστή ως το Προτεκτοράτο της Σομαλιλάνδης και η οποία ενώθηκε με τη Σομαλία την 1^η Ιουλίου 1960 έτσι ώστε να σχηματίσουν τη Δημοκρατία της Σομαλίας και έπειτα ανέκτησε την ανεξαρτησία της με τη Διακήρυξη της Διάσκεψης των κοινοτήτων της Σομαλιλάνδης που πραγματοποιήθηκε στο Buraο μεταξύ της 27^{ης} Απριλίου 1991 και της 15^{ης} Μαΐου 1991, δια τούτης και σύμφωνα με το παρόν Σύνταγμα θα καταστεί μία κυρίαρχη και ανεξάρτητη χώρα γνωστή ως 'Η Δημοκρατία της Σομαλιλάνδης'». ¹¹⁶⁹ Όσον αφορά στο έδαφος της οντότητας, ταυτίζεται με αυτό του πρώην βρετανικού Προτεκτοράτου της Σομαλιλάνδης. ¹¹⁷⁰

Το Σεπτέμβριο του 2004, το Εφετείο των ΗΠΑ εξέφρασε την άποψη ότι, από το 1993 και μετά, η κυβέρνηση της Σομαλιλάνδης λειτούργησε αποτελεσματικά, αποκαθιστώντας και διατηρώντας τις δημόσιες υπηρεσίες και τις υποδομές. ¹¹⁷¹ Από την άλλη, το Ομοσπονδιακό Διοικητικό Δικαστήριο της Γερμανίας υποστήριξε ότι η Σομαλιλάνδη δεν πληροί την προϋπόθεση του αποτελεσματικού ελέγχου που είναι αναγκαία προκειμένου να καταλογιστεί ευθύνη στην κυβέρνησή της: «οι διαφορές μεταξύ των φυλών που υποστηρίζουν την 'κυβέρνηση' στη δύση και των φυλών που υπερισχύουν στην ανατολή και απορρίπτουν την εξουσία της κυβέρνησης, σημαίνουν ότι δεν υπάρχει αστυνομία και διοίκηση που να μπορούν να παράσχουν έγκυρο κρατικό μονοπώλιο της ισχύος σε ολόκληρη την περιοχή της Δημοκρατίας της Σομαλιλάνδης». ¹¹⁷² Πάντως, ο ΓΓ του ΟΗΕ περιέγραψε τις συνθήκες στη Σομαλιλάνδη ως «ήρεμες» σε μεγάλο βαθμό, σε αντίθεση με τις συνθήκες στην υπόλοιπη Σομαλία οι οποίες «μπορούν να περιγραφούν ως αναρχικές». ¹¹⁷³ Ενδιαφέρον παρουσιάζει η απόφαση γερμανικού διοικητικού δικαστηρίου που απεφάνθη ότι η Δημοκρατία της Σομαλιλάνδης αποτελεί «κράτος» για τους σκοπούς της νομοθεσίας περί ασύλου. ¹¹⁷⁴

Η σταθερότητα, όμως, της αυτοανακηρυχθείσας Σομαλιλάνδης είναι στην πραγματικότητα αρκετά εύθραυστη. Το ζήτημα εξέτασε το Ομοσπονδιακό Δικαστήριο της Αυστραλίας σε μία υπόθεση ασύλου: «Το Δικαστήριο δεν εξέτασε εάν, η ρευστή κατάσταση που περιέγραψε (ακόμη κι εάν είναι σχετικά σταθερή για τα δεδομένα της Σομαλίας), μπορεί να

¹¹⁶⁹ The Constitution of the Republic of Somaliland, 31 May 2001, Art 1 §1, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.so.undp.org/docs/Somaliland%20in%20English.pdf>.

¹¹⁷⁰ *Ibid.* Article 2 §1. Επίσης, ορίζεται ρητώς ότι «το έδαφος της χώρας είναι απαραίτητο και δε θα πρέπει να καταπατείται». *Ibid.* Article 2 §3.

¹¹⁷¹ USA Court of Appeals, Eighth Circuit, *Hagi-Salad v. Ashcroft*, 03 September 2004, No 02-3437, 359 F 3rd, 1046. Για την εγκαθίδρυση των δημοσίων θεσμών, βλ. λεπτομερώς Hesse Administrative Court, Kassel, *Somalia - staatsähnliche Herrschaftsgewalt im Nordwesten des Bürgerkriegslandes*, 30 October 2003, 4 UE 4952/96.A.

¹¹⁷² Federal Administrative Court of Germany, *Flüchtlingsbegriff - Verfolgung im Sinne von §51 Abs. 1 AuslG, Art. 1 A Nr. 2, Art. 33 Nr. 1 GFK - Quasi-staatliche Verfolgung - Staatsähnliche Organisationen*, 15 April 1997, 9 C 15.97, 104 BverwGE 258.

¹¹⁷³ Βλ. τις Εκθέσεις του ΓΓ στο ΣΑ S/2000/1211, 19 December 2000, §34 και S/2001/1201, 25 October 2002, §55.

¹¹⁷⁴ Hesse Administrative Court, Kassel, *Somalia - staatsähnliche Herrschaftsgewalt im Nordwesten des Bürgerkriegslandes*, 30 October 2003, 4 UE 4952/96.A. Στην ίδια υπόθεση, το δικαστήριο επεσήμανε ότι η συνεχιζόμενη συνοριακή διαφορά μεταξύ της Σομαλιλάνδης και της περιοχής της Πουντλάνδης δεν προσδιορίζει το καθεστώς της πρώτης.

αλλάζει έτσι ώστε να εκθέσει την κα *Jama* σε μία πραγματική πιθανότητα να υποστεί σοβαρή βλάβη εξ' αιτίας της ιδιότητας του μέλους σε φυλή... Η Δημοκρατία της Σομαλιλάνδης το 1997 είχε απορρίψει τη λεγόμενη συμφωνία *Sodere*, η οποία έκανε έκκληση για επανένωση της Σομαλίας. Ήταν κάτω από την πίεση από τις άλλες φατρίες της Σομαλίας να αποκηρύξει την προσπάθειά της για απόσχιση. Υπό αυτές τις συνθήκες, λαμβάνοντας υπ' όψιν ότι η σχετική σταθερότητα στη βορειο-δυτική Σομαλία εμπεριείχε 'συνεχιζόμενες αψιμαχίες' μεταξύ των μαχητών των φυλών, θα μπορούσε να σκεφτεί κανείς ότι οι επικρατούσες συνθήκες δεν ήταν εγγυημένο ότι θα παραμείνουν αμετάβλητες». ¹¹⁷⁵

Καθ' όλη την περίοδο από την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της, οι εκπρόσωποι της Σομαλιλάνδης διατείνονται ότι η περιοχή δε συνιστά τμήμα της Σομαλίας και απορρίπτουν οποιαδήποτε πρόταση ενιαίας κυβέρνησης στο σύνολο του εδάφους της Σομαλίας. ¹¹⁷⁶ Εξάλλου, σύμφωνα με το ΓΓ των ΗΕ, η Σομαλιλάνδη «έχει διατηρήσει υψηλό βαθμό αυτονομίας» τουλάχιστον από το 1996. ¹¹⁷⁷ Είναι χαρακτηριστική η πρόσφατη αδιάλλακτη δήλωση της πρώην «Υπουργού Εξωτερικών» της Σομαλιλάνδης, Edna Adam Ismail: «Ο λαός της Σομαλιλάνδης δεν έχει καμία πρόθεση για επανένωση με αυτό το αποτυχημένο κράτος [Σομαλία]. Και ποιός κατά τη γνώμη τους θα ήθελε να ενωθεί με την *Al-Shabab*, με πειρατές, τρομοκράτες και πολέμαρχους; Δεν μπορεί να συμβεί, δε θα συμβεί, δεν πρέπει να συμβεί, διότι κάτι τέτοιο θα ήταν απώλεια για τη διεθνή κοινότητα». ¹¹⁷⁸ Μέχρι σήμερα, κανένα κράτος δεν έχει αναγνωρίσει την ανεξαρτησία της αποσχισθείσας οντότητας της Σομαλιλάνδης, η οποία θεωρείται διεθνώς αναπόσπαστο τμήμα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Σομαλίας. ¹¹⁷⁹ Το Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο, το 2000, αξιολόγησε μία απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής αναφορικά με την κατάλληλη βοήθεια που θα έπρεπε να παρασχεθεί για την αποκατάσταση των τελωνειακών και δασμολογικών θεσμών στο λιμάνι της Berbera στη Σομαλιλάνδη ως ακολούθως: «Η Επιτροπή θα έπρεπε να είναι πιο προσεκτική προτού δεσμευτεί σε προσοδοφόρα σχέδια υπό τις παρούσες

¹¹⁷⁵ Federal Court of Australia, *Minister for Immigration & Multicultural Affairs v. Jama*, 3 December 1999, FCA 1680, §29. Ομοίως, βλ. High Court of Australia, *Minister for Immigration & Multicultural Affairs v. Haji Ibrahim*, 26 October 2000, HCA 55.

¹¹⁷⁶ Secretary General's Reports submitted to the SC, S/2004/804, 8 October 2004, §13; S/2012/283, 1 May 2012, §4; S/2014/140, 3 March 2014, §9, §18. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην επίσημη ιστοσελίδα της «κυβέρνησης» της Σομαλιλάνδης αναφέρεται ότι: «Η Δημοκρατία της Σομαλιλάνδης είναι ένα κυρίαρχο κράτος στο Κέρας της Αφρικής που συνορεύει με τη Δημοκρατία του Τζιμπουτί, την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Αιθιοπίας και τη Σομαλία προς τα ανατολικά», βλ. <http://somalilandgov.com/country-profile/>.

¹¹⁷⁷ S/2002/198, 21 February 2002, §28. Ο ΓΓ, αν και δεν έχει λάβει ξεκάθαρη θέση για την αξίωση ανεξαρτησίας της Σομαλιλάνδης, έχει επισημάνει την ανάγκη για «ένα διευρυμένο ρόλο των ΗΕ» στην «υποβοήθηση της προσπάθειας αντιμετώπισης του ζητήματος της Σομαλιλάνδης», βλ. S/2005/89, 18 February 2005, §82.

¹¹⁷⁸ Baadil, M.M., "Somaliland; Recognition or Reunification", 15 February 2013, διαθέσιμο ηλεκτρονικά στη διεύθυνση: <http://somalilandpress.com/somaliland-recognition-or-reunification-39941>.

¹¹⁷⁹ Στο Άρθρο 1 (3) του προσωρινού Συντάγματος του 2012 -που πρόκειται να οριστικοποιηθεί με δημοψήφισμα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Σομαλίας ορίζεται ρητώς ότι «η κυριαρχία και η ενότητα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Σομαλίας είναι απαραβίαστη», ενώ στο Άρθρο 7 καθορίζονται σαφώς τα σύνορα αυτής. Βλ. The Federal Republic of Somalia, Provisional Constitution, 1 August 2012, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://unpos.unmissions.org/LinkClick.aspx?fileticket=CqsW6PVY-C4%3D&tabid=9708&language=en-US>.

*συνθήκες, καθώς η Σομαλιλάνδη, όπου βρίσκεται το λιμάνι, δεν έχει αναγνωριστεί διεθνώς ως ανεξάρτητο κράτος».*¹¹⁸⁰

Σχήμα οξύμωρο συνιστά η ουσιαστική εφαρμογή του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση σε αποτυχημένα κράτη. Οι περισσότεροι μελετητές συμφωνούν ότι ως αποτυχημένο νοείται ένα κράτος που έχει χάσει την ικανότητα αποτελεσματικής διακυβέρνησης στην επικράτειά του που, σε συνδυασμό με την απώλεια της εσωτερικής και εξωτερικής νομιμοποίησής του, μπορεί να οδηγήσει σε ουσιαστική αδυναμία διατήρησης της ιδιότητας του μέλους της διεθνούς κοινότητας και εκπλήρωσης των διεθνών του υποχρεώσεων.¹¹⁸¹ Η εικοσαετής εσωτερική πολιτική αστάθεια κατατάσσει τη Σομαλία πρώτη στον κατάλογο των αποτυχημένων κρατών.¹¹⁸² Αντιθέτως, η εσωτερική πολιτική κατάσταση στην αυτόνομη περιοχή της Σομαλιλάνδης είναι εμφανώς πιο σταθερή,¹¹⁸³ γεγονός που έχει οδηγήσει ορισμένους μελετητές στην υποστήριξη της ανεξαρτησίας της Σομαλιλάνδης από τη Σομαλία.¹¹⁸⁴

Ωστόσο, είναι άλλο πράγμα να εισηγείται κανείς ότι μία οντότητα πληροί τα αντικειμενικά κριτήρια της κρατικής υπόστασης και τελείως διαφορετικό το επιχείρημα ότι το

¹¹⁸⁰ European Court of Auditors, Special Report No 4/2000, (2000) Official Journal C 113/1, 19 April 2000, §83.

¹¹⁸¹ Kreuter, A., "Self-Determination, Sovereignty and the Failure of States: Somaliland and the Case for Justified Secession", 19: 2 *Minnesota JIL* (2010), 374-375.

¹¹⁸² Βλ. Foreign Policy, Fragile States Index 2014: <http://foreignpolicy.com/fragile-states-2014/>.

¹¹⁸³ Το 2003, η Ύπατη Αρμοστεία των ΗΕ για τους Πρόσφυγες περιέγραψε την κεντρική διοίκηση στη Σομαλιλάνδη ως ακολούθως: «η κυβέρνηση διατηρεί λειτουργικό έλεγχο επί του εθνικού στρατού· η αστυνομική δύναμη και τα δικαστήρια διατηρούν τη δημόσια τάξη· οι τελωνειακοί υπάλληλοι συλλέγουν τους φόρους στο λιμάνι· τα δύο νομοθετικά σώματα συνέρχονται και διαβουλεύονται τα νομοσχέδια· και τουλάχιστον ορισμένα υπουργεία κάνουν σοβαρές προσπάθειες να παίξουν εποικοδομητικό ρόλο στον ειδικότερο τομέα τους». Βλ. Report by Professor Kenneth Menkhaus, commissioned by UN High Commissioner for Refugees, "Somalia: A Situation Analysis and Trend Assessment", August 2003, 25, διαθέσιμη ηλεκτρονικά: <http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/3f7c235f4.pdf>.

¹¹⁸⁴ Eggers, A.K., "When is a State a State? The Case for Recognition of Somaliland", 30: 1 *Boston College International and Comparative Law Review* (2007), 211-222. Σύμφωνα με τον Eggers: «Καθώς το διεθνές δίκαιο αναμένει ότι το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση θα ασκείται εντός του πλαισίου των υφισταμένων κυρίαρχων κρατών, η Σομαλιλάνδη έχει περιέλθει σε αδιέξοδο, διότι στερείται ενός αποτελεσματικού μητρικού κράτους από το οποίο να αξιώσει την απόσχιση. Μη υφισταμένου ενός συνεκτικού κράτους με το οποίο να διαπραγματευτεί την απόσχιση, το διεθνές δίκαιο και το εθνο-κρατικό σύστημα δεν αφήνουν στη Σομαλιλάνδη άλλη εναλλακτική λύση από το ανακηρύξει την ανεξαρτησία της και να αρχίσει να ενεργεί ως ανεξάρτητο κράτος, το οποίο έχει πράξει». *Ibid.* 217. Ο Eggers διατείνεται περαιτέρω ότι η Σομαλιλάνδη πληροί τα κριτήρια του Μοντεβίδεο, *ibid.* 217-219, και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι: «Η Σομαλιλάνδη λειτουργεί ως ανεξάρτητο κράτος για δεκαπέντε χρόνια [σήμερα περισσότερα από 20] και, επειδή πληροί τα διεθνή νομικά πρότυπα της 'κρατικής υπόστασης', είναι, όντως, κράτος. Αυτό που στερείται η Σομαλιλάνδη είναι η επίσημη αναγνώριση της κρατικής της υπόστασης από τα υπόλοιπα κράτη, μία απλή πράξη η οποία θα τη διευκόλυne να λάβει τη θέση της στη διεθνή σκηνή και να αποτελέσει ένα αξιόπαινο παράδειγμα για άλλα κράτη που αντιμετωπίζουν εσωτερικές διαμάχες και αναταραχές», *ibid.* 222. Ομοίως, βλ. και Poore, B., "Somaliland: Shackled to a Failed State", 45 *Stanford JIL* (2009), 117-150. Κατά τον Poore: «Στην πραγματικότητα, οι κάτοικοι της Σομαλιλάνδης έχουν αμετακλήτως στερηθεί το δικαίωμά τους στην εσωτερική αυτοδιάθεση και δε θα πρέπει να αναγκάζονται να παραμείνουν αλυσοδεμένοι στο αποτυχημένο κράτος της Σομαλίας», *ibid.* 143. Υπέρ της κρατικής υπόστασης της Σομαλιλάνδης τάσσεται και ο Farley, λέγοντας ότι: «Η Σομαλιλάνδη πληροί τα αντικειμενικά κριτήρια της κρατικής υπόστασης και ο διαχωρισμός της από τη Σομαλία αντιπροσωπεύει τη διάλυση ενός κράτους σύμφωνα με τους διεθνείς κανόνες. Επιπλέον, η άρνηση της διεθνούς κοινότητας να αναγνωρίσει τη Σομαλιλάνδη απειλεί την επιβίωση του κράτους αυτού, καθώς και τη λίγη σταθερότητα και διεθνή ασφάλεια που αντιπροσωπεύει - ένα αγαθό που η διεθνής κοινότητα δεν έχει την πολυτέλεια να διαχειριστεί ευτελώς στο Κέρας της Αφρικής». Βλ. Farley, B.R., "Calling a State a State: Somaliland and International Recognition", 24: 2 *Emory ILR* (2010), 777. Επίσης, βλ. "Somaliland Inspired by Scotland and Catalonia Independence Campaigns", *The Guardian*, 21/10/2014, available at: <http://www.theguardian.com/global-development/2014/oct/21/somaliland-inspired-scotland-catalonia-independence>.

γεγονός αυτό συνιστά τη νομική βάση για την ανεξαρτησία. Πράγματι, δεν υπάρχει νομικό προηγούμενο που να αποδεικνύει ότι τα κλασικά κριτήρια του Μοντεβίδεο του 1933 αποτελούν *prima facie* βάση για τη θεμελίωση της ανεξαρτησίας. Εξάλλου, ένα τέτοιο προηγούμενο θα ήταν απολύτως καταστροφικό για την κρατική κυριαρχία και την αρχή της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών. Βάσει του σύγχρονου διεθνούς δικαίου, η διαφορά μεταξύ της εσωτερικής και της εξωτερικής αυτοδιάθεσης είναι σαφής.¹¹⁸⁵ Καταληκτικά, υπογραμμίζεται η ανάγκη πλήρωσης του νομικού κενού που προφανώς υπάρχει όσον αφορά στον τρόπο με τον οποίο εφαρμόζεται -ή δεν εφαρμόζεται- το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση σε αποτυχημένα κράτη.

4.3.6 Τσετσενία και Ινγκουσετία

Πριν από το 1990, οι περιοχές της Τσετσενίας και της Ινγκουσετίας ήταν ενωμένες, σχηματίζοντας την αυτόνομη σοβιετική δημοκρατία της Τσετσενίας-Ινγκουσετίας εντός της Ρωσικής Σοβιετικής Ομοσπονδιακής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας -νυν Ρωσικής Ομοσπονδίας-, συνιστώσας δημοκρατίας της πρώην ΕΣΣΔ. Στις 2 Νοεμβρίου 1991, η Τσετσενία ανακήρυξε μονομερώς την -υποτιθέμενη- ανεξαρτησία της από τη σοβιετική Ρωσία και την υπό διάλυση ΕΣΣΔ καθώς και από την Ινγκουσετία, υπό το όνομα «Τσετσενική Δημοκρατία της Ισκερίας». Σημειωτέον ότι η ανακήρυξη αυτή δεν ετέθη σε δημοψήφισμα. Μετά από σύντομες αιμαχίες με τα ρωσικά στρατεύματα, η αποσχισθείσα περιοχή αφέθηκε σε μεγάλο βαθμό στην τύχη της, ενώ η κυβέρνησή της κατάφερε να διατηρήσει τον αποτελεσματικό έλεγχο της περιοχής.¹¹⁸⁶ Η Ρωσία αντέδρασε εκ νέου το Δεκέμβριο του 1994 με μεγάλης κλίμακας στρατιωτική επιχείρηση καταστολής του αποσχιστικού κινήματος, η οποία τελικά απέτυχε.¹¹⁸⁷ Στις 27 Μαΐου 1996 επετεύχθη κατάπαυση του πυρός, ενώ σε κοινή δήλωση της Ρωσικής Ομοσπονδίας και της Δημοκρατίας της Τσετσενίας της 31^{ης} Αυγούστου 1996 αναφερόταν ξεκάθαρα «το παγκοσμίως αναγνωρισμένο δικαίωμα των εθνών στην αυτοδιάθεση» και προβλεπόταν η σύναψη συμφωνίας «σύμφωνα με τις παγκοσμίως αποδεκτές αρχές και τους κανόνες του διεθνούς δικαίου» για τη ρύθμιση των αμοιβαίων σχέσεων μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών.¹¹⁸⁸ Στις εκλογές που

¹¹⁸⁵ Όπως γράφει ο N. Bunick, μελετώντας την περίπτωση της Τσετσενίας: «Ως αποτέλεσμα, οι Τσετσένοι, όπως όλοι οι 'λαοί', έχουν δικαίωμα στην εσωτερική αυτοδιάθεση. Ωστόσο, το δικαίωμα στην εσωτερική αυτοδιάθεση απέχει μακράν από το δικαίωμα στην ανεξαρτησία ή ακόμα και από την αυτονομία. Είναι απλώς η οριακή απαίτηση για εξέταση ευρύτερων δικαιωμάτων». Bunick, N., "Chechnya: Access Denied", 40 *Georgetown JIL* (2009), 1013-1014.

¹¹⁸⁶ Yakemtchouk, R., "Les Conflits de Territoire et de Frontière dans les États de l'Ex-URSS", 39 *AFDI* (1993), 426.

¹¹⁸⁷ Βλ. αναλυτικά Gall, C. and de Waal, T., *Chechnya: A Small Victorious War*, 1997, καθώς και Ahrens, C.B., "Chechnya and the Right of Self-Determination", 42: 2 *Columbia JTL* (2004), 575-615.

¹¹⁸⁸ Joint Declaration and Principles for Determining the Basis for Mutual Relations between the Russian Federation and the Chechen Republic, Khasavyourt, 31 August 1996, διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://peacemaker.un.org/russia-khasavyourtdeclaration96>.

Δημιουργία «κράτους» εκτός του διεθνούς δικαίου

διενεργήθηκαν τον Ιανουάριο του 1997, υπό την εποπτεία παρατηρητών του ΟΑΣΕ και του ΣτΕ, αναδείχθηκε η νέα τσετσενική κυβέρνηση.¹¹⁸⁹

Επισημαίνεται ότι, στις 6 Ιουνίου 1992, αυτονομιστικές δυνάμεις ανακήρυξαν και την Ινγκουσετία ως ανεξάρτητη δημοκρατία, κίνηση η οποία συνεθλίβη από τα ρωσικά στρατεύματα το Νοέμβριο του ίδιου χρόνου, με αποτέλεσμα η περιοχή να τεθεί υπό την άμεση δικαιοδοσία της Μόσχας. Στις 10 Δεκεμβρίου 1992, η Ινγκουσετία απέκτησε το *status* της Δημοκρατίας της Ρωσικής Ομοσπονδίας.¹¹⁹⁰

Σήμερα, τόσο η Τσετσενία όσο και η Ινγκουσετία θεωρούνται διεθνώς ομοσπονδιακά υποκείμενα, ήτοι Αυτόνομες Δημοκρατίες εντός της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Ειδικότερα, όσον αφορά στην Ινγκουσετία, το αποσχιστικό κίνημα που δρα στην περιοχή δεν έχει αποκτήσει τη μαζικότητα του αντίστοιχου της Τσετσενίας. Αντιθέτως, η Τσετσενία, παρά την ήττα και την αποχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων και την ύπαρξη αντιπροσωπευτικής τοπικής διοίκησης, δεν απολαμβάνει διεθνούς αναγνώρισης ως ανεξάρτητο υποκείμενο. Η λεγόμενη «Τσετσενική Δημοκρατία της Ισκερίας» έτυχε μόνο προσωρινής και βραχύβιας αναγνώρισης από το καθεστώς των Ταλιμπάν στο Αφγανιστάν το 2000.¹¹⁹¹ Το Σεπτέμβριο του 1999, ο ρωσικός στρατός πραγματοποίησε τη δεύτερη μεγάλη επιχείρηση εναντίον των τσετσένων αυτονομιστών και κατάφερε να ανακτήσει τον έλεγχο μεγάλου μέρους της περιοχής.

Δριμεία κριτική ασκήθηκε διεθνώς στη Ρωσία για δυσανάλογη χρήση βίας στην Τσετσενία, καθώς και για παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου.¹¹⁹² Είναι, όμως, γενικώς αποδεκτό ότι η ένοπλη σύγκρουση στην Τσετσενία αποτελεί εσωτερικό ζήτημα της Ρωσικής Ομοσπονδίας, με σεβασμό στην αρχή της εδαφικής ακεραιότητας της τελευταίας. Επί του παρόντος, η Τσετσενία αναγνωρίζεται ως μία από τις συνιστώσες ομόσπονδες μονάδες της Ρωσίας και επ' ουδενί ως ανεξάρτητο κράτος. Αναφέρεται χαρακτηριστικά η δήλωση του Υπουργού Εξωτερικών της Γαλλίας της 9^{ης} Ιανουαρίου 1995: «*Η Τσετσενία αποτελεί τμήμα της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Ο σεβασμός της αρχής της κυριαρχίας και της εδαφικής ακεραιότητας συνιστά έναν από τους βασικούς κανόνες της διεθνούς ζωής. Αλλά τα κράτη-μέλη του ΟΑΣΕ ανέλαβαν δεσμεύσεις και αναγνώρισαν ένα δικαίωμα αμοιβαίας παρακολούθησης όσων συμβαίνουν στο εσωτερικό των εθνικών τους εδαφών*».¹¹⁹³

Με παρόμοιο τρόπο, η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου δήλωσε ότι: «*Η άσκηση του δικαιώματος [στην αυτοδιάθεση] πρέπει επίσης να λαμβάνει υπ' όψιν ερωτήματα όπως το τι*

¹¹⁸⁹ OSCE, Annual Report on OSCE Activities, 1997, sec 2.2.2, Doc 1/97, 18 December 1997 και EU Doc 97/035, Presidency: The Netherlands, 31 January 1997.

¹¹⁹⁰ Yakemtchouk, R., 39 *AFDI* (1993), *op. cit.*, *supra note* 1186, 424-426.

¹¹⁹¹ Grant, Th.D., "Current Development: Afghanistan Recognizes Chechnya", 15 *American University International Law Review* (2000), 869-894.

¹¹⁹² Βλ. *inter alia* NATO Parliamentary Assembly, Res 292, Political Committee, 15 November 1999, §10(e)· E/CN.4/1995/176, §594· E/CN.4/1996/177, §371 και E/CN.4/1996/13.

¹¹⁹³ "Pratique Française du Droit International", 41 *AFDI* (1995), 911.

συνιστά ξεχωριστό λαό και το σεβασμό της αρχής της εδαφικής ακεραιότητας ενός ενιαίου κράτους. Στην περίπτωση της Τσετσενίας καμία χώρα δεν έχει αναγνωρίσει τη μονομερή ανακήρυξη ανεξαρτησίας του Προέδρου Dudayev, αλλά έχουμε επανειλημμένως καλέσει τους Ρώσους να εργασθούν για μία πολιτική λύση που θα επιτρέψει στον τσετσενικό λαό να εκφράσει την ταυτότητά του εντός του πλαισίου της Ρωσικής Ομοσπονδίας».¹¹⁹⁴

Στο ίδιο πνεύμα, η Κυβέρνηση των ΗΠΑ επεσήμανε: «Υποστηρίζουμε την κυριαρχία και την εδαφική ακεραιότητα της Ρωσικής Ομοσπονδίας... Εναντιωνόμαστε στις βίαιες προσπάθειες μεταβολής των διεθνών συνόρων, είτε με τη μορφή επίθεσης από ένα κράτος εναντίον ενός άλλου είτε με τη μορφή ενόπλων αποσχιστικών κινημάτων, όπως αυτό με επί κεφαλής τον Dzhokhar Dudayev. Γι' αυτό έχουμε πει ότι θεωρούμε την Τσετσενία ζήτημα το οποίο η ρωσική Κυβέρνηση και ο λαός της Τσετσενίας θα πρέπει να επιλύσουν από κοινού ειρηνικά με πολιτικά μέσα... Παρόλο που η Τσετσενία είναι αναπόσπαστο μέρος της Ρωσικής Ομοσπονδίας, η Μόσχα θα πρέπει να περιορίσει την όποια χρήση βίας στο ελάχιστο και να σέβεται τα δικαιώματα του ανθρώπου...».¹¹⁹⁵

Οι παραπάνω θέσεις ταυτίζονται απολύτως με εκείνες που υιοθέτησαν τα λοιπά κράτη της διεθνούς κοινότητας και τα διεθνή όργανα και οργανισμοί, ιδίως οι επιφορτισμένοι με ανθρωπιστικά ζητήματα. Η Επιτροπή των ΗΕ για την Εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων (CERD) υπογράμμισε ότι «το διεθνές δίκαιο δεν έχει αναγνωρίσει ένα γενικό δικαίωμα των λαών σε μονομερή ανακήρυξη απόσχισης από ένα κράτος» και ότι «ο κατακερματισμός των κρατών είναι επιβλαβής για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, καθώς και για τη διαφύλαξη της ειρήνης και της ασφάλειας».¹¹⁹⁶ Ομοίως, ο Υπατος Αρμοστής των ΗΕ για τους Πρόσφυγες ξεκαθάρισε ότι η Τσετσενία αποτελεί αδιαμφισβήτητο τμήμα της Ρωσικής Ομοσπονδίας.¹¹⁹⁷ Επίσης, το Κογκρέσο των Τοπικών και Περιφερειακών Αρχών του ΣτΕ, προσφέροντας τις καλές του υπηρεσίες για την επίτευξη διακανονισμού στο Νότιο Καύκασο, υπογράμμισε «το σεβασμό τόσο της κυριαρχίας όσο και της εδαφικής ακεραιότητας της Ρωσικής Ομοσπονδίας, μα και των νομίμων φιλοδοξιών του τσετσενικού πληθυσμού».¹¹⁹⁸ Η Κοινοβουλευτική Επιτροπή του ΣτΕ, εκφράζοντας την ανησυχία της για τη συμπεριφορά των ρωσικών δυνάμεων στην Τσετσενία,

¹¹⁹⁴ 563 *HL Deb* (5th Ser), Col 476, 18 April 1955, όπως αναφέρεται στο 66 *BYIL* (1995), 621.

¹¹⁹⁵ US Deputy Secretary of State Strobe Talbott, "Supporting Democracy and Economic Reform in the New Independent States", 6 *US Department of State Dispatch* (1995), 120.

¹¹⁹⁶ CERD, General Recommendation XXI on Self-Determination, CERD/48/Misc.7/Rev.3 (1996), §6.

¹¹⁹⁷ Βλ. UN Doc GA/SHC/3558 (1999), όπου αναφέρεται ότι ο Υπατος Αρμοστής των ΗΕ για τους Πρόσφυγες σημείωσε, στις 11/11/1999, «τη σοβαρή ανθρωπιστική κατάσταση στα νότια σύνορα της Ρωσικής Ομοσπονδίας».

¹¹⁹⁸ CoE, The CLRAE Reaffirms its Availability in the Search for a Political Solution in Chechnya, 14 January 2000, όπως αναφέρεται από τον Grant, Th.D., 15 *American University International Law Review* (2000), *op. cit.*, *supra* note 1191, 872.

σημείωσε ότι «η Ρωσία έχει το δικαίωμα να διαφυλάττει την εδαφική της ακεραιότητα και να προστατεύει τους πολίτες της από την απειλή της τρομοκρατίας».¹¹⁹⁹

Τελικά, παρόλο που ορισμένες κυβερνήσεις χαρακτήρισαν τους Τσετσένους ως «λαό» και παρόλο που, αναμφιβόλως, ο πληθυσμός της περιοχής της Τσετσενίας υπέστη παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του σε μεγάλη κλίμακα, η αρχή της εδαφικής ακεραιότητας της Ρωσικής Ομοσπονδίας επικράτησε και επιβεβαιώθηκε. Σήμερα, η παρατεταμένη σύγκρουση στην Τσετσενία μόνο φαινομενικά έχει αποσοβηθεί, με κίνδυνο αναζωπύρωσης στο μέλλον, καθόσον ουσιαστικά καταστέλλεται με εξαναγκασμό, ενώ τα πραγματικά της αίτια δεν έχουν εξαλειφθεί. Χαρακτηρίζεται, άλλωστε, ως μία «παγωμένη σύγκρουση» (“*frozen conflict*”).¹²⁰⁰

4.3.7 Ναγκόρνο-Καραμπάχ

Το Ναγκόρνο-Καραμπάχ, με ποσοστό 95% Αρμενίων στην πληθυσμιακή του σύνθεση, αποτελούσε αυτόνομη περιοχή (“*oblast*”) της πρώην Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν από το 1921. Σύμφωνα με το Άρθρο 86 του Συντάγματος της ΕΣΣΔ του 1977, «*Μία Αυτόνομη Περιοχή [Autonomous Region] είναι συστατικό μέρος μίας Ενωσιακής Δημοκρατίας [Union Republic]*». Ακολούθως, το Άρθρο 87 ανέφερε ρητά ότι «*Η Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία του Αζερμπαϊτζάν περιλαμβάνει την Αυτόνομη Περιοχή του Ναγκόρνο-Καραμπάχ*».¹²⁰¹ Άλλωστε, δυνάμει του Άρθρου 78 του Συντάγματος της ΕΣΣΔ του 1977: «*Το έδαφος μίας Ενωσιακής Δημοκρατίας [Union Republic] δεν μπορεί να αλλοιωθεί χωρίς τη συγκατάθεσή της. Τα σύνορα μεταξύ των Ενωσιακών Δημοκρατιών δύνανται να μεταβληθούν με αμοιβαία συμφωνία των ενδιαφερομένων Δημοκρατιών, υποκείμενη σε επικύρωση από την Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών*».¹²⁰² Είναι απολύτως σαφές ότι η περιοχή του Ναγκόρνο-Καραμπάχ ενέπιπτε στην εσωτερική δικαιοδοσία της πρώην ΕΣΣΔ.

Στις 20 Φεβρουαρίου 1988, η Περιφερειακή Σοβιετική Εθνοσυνέλευση της Αυτόνομης Περιοχής του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, απευθυνόμενη στα υψηλότερα νομοθετικά σώματα των Ανωτάτων Σοβιέτ της Αρμενίας, του Αζερμπαϊτζάν και της ΕΣΣΔ, διατύπωσε επισήμως το αίτημα να μελετηθεί και να επιλυθεί με ευνοϊκό τρόπο «*το ζήτημα της μεταβίβασης της Αυτόνομης Περιοχής του Ναγκόρνο-Καραμπάχ από το σοβιετικό Αζερμπαϊτζάν στη σοβιετική Αρμενία*».¹²⁰³ Στις 13 Ιουνίου 1988, το Ανώτατο Σοβιέτ της ΣΣΔ του Αζερμπαϊτζάν απέρριψε το

¹¹⁹⁹ CoE, Parliamentary Assembly Declaration on Chechnya, 720a(99), Paris, 13 December 1999.

¹²⁰⁰ Winslow, D., Moelker, R. and Companjen, F., “Glocal Chechnya from Russian Sovereignty to pan-Islamic Autonomy”, 24: *1 Small Wars and Insurgencies* (2013), 129-151.

¹²⁰¹ Constitution (Fundamental Law) of the Union of Soviet Socialist Republics, 1977, Chapter 11, Articles 86-87, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/1977toc.html>.

¹²⁰² *Ibid.* Chapter 9, Article 78.

¹²⁰³ Αναλυτικά για τις απαρχές της σύγκρουσης και την εξέλιξη της παρατεταμένης κρίσης στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ, βλ. Potier, T., *Conflict in Nagorno-Karabakh, Abkhazia and South Ossetia: A Legal Appraisal*, 2001, 6-8 και Krüger, H., *The Nagorno-Karabakh Conflict; A Legal Analysis*, 2010.

αίτημα του νομοθετικού σώματος του Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Αντιθέτως, δύο ημέρες μετά, το Ανώτατο Σοβιέτ της ΣΣΔ της Αρμενίας ενέκρινε το εν λόγω αίτημα και προσέφυγε στην κεντρική σοβιετική Κυβέρνηση για την επίλυση του ζητήματος. Στις 18 Ιουλίου 1988, το Ανώτατο Σοβιέτ της ΕΣΣΔ, βασιζόμενο στο ως άνω Άρθρο 78 του σοβιετικού Συντάγματος, αποφάσισε να αφήσει την περιοχή του Ναγκόρνο-Καραμπάχ στη ΣΣΔ του Αζερμπαϊτζάν.

Στις 2 Σεπτεμβρίου 1991, η καλούμενη «Δημοκρατία του Ναγκόρνο-Καραμπάχ» ανακήρυξε μονομερώς την ανεξαρτησία της από τη ΣΣΔ του Αζερμπαϊτζάν -όχι από την ΕΣΣΔ. Στις 26 Νοεμβρίου του ίδιου έτους, το Ανώτατο Σοβιέτ του Αζερμπαϊτζάν, έχοντας ήδη κηρύξει την ανεξαρτησία του από την ΕΣΣΔ στις 30 Αυγούστου, υιοθέτησε ένα Ψήφισμα για την κατάργηση της αυτόνομης περιοχής του Ναγκόρνο-Καραμπάχ.¹²⁰⁴ Μία ημέρα μετά, η Συνταγματική Επιτροπή Εποπτείας της ΕΣΣΔ έκρινε αντισυνταγματικό το εν λόγω αζερικό Ψήφισμα και, ταυτοχρόνως, ανακάλεσε το αρμενικό Ψήφισμα που είχε προηγηθεί, την 1^η Δεκεμβρίου 1989, για την «επανένωση της ΣΣΔ της Αρμενίας και του Ναγκόρνο-Καραμπάχ».¹²⁰⁵

Στις 10 Δεκεμβρίου 1991, η «Δημοκρατία του Ναγκόρνο-Καραμπάχ» επιχείρησε να επικυρώσει την «κυριαρχία» της διενεργώντας δημοψήφισμα ανεξαρτησίας. Παρόλο που ο αζερικός πληθυσμός απείχε από το δημοψήφισμα, το αποτέλεσμα ήταν συντριπτικό: 99, 89%, με ποσοστό συμμετοχής 82,2%, των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων τάχθηκαν υπέρ της ανεξαρτησίας του Ναγκόρνο-Καραμπάχ από την ήδη ανεξαρτητοποιηθείσα Δημοκρατία του Αζερμπαϊτζάν.¹²⁰⁶ Τον ίδιο μήνα πραγματοποιήθηκαν κοινοβουλευτικές εκλογές και στις 6 Ιανουαρίου 1992 το

¹²⁰⁴ Το Ψήφισμα παραβίαζε ουσιαστικά τον ίδιο τον αζερικό Νόμο της 16^{ης} Ιουνίου 1987 που ρύθμιζε τις σχέσεις ανάμεσα στο Αζερμπαϊτζάν και την αυτόνομη περιοχή του Ναγκόρνο-Καραμπάχ και ο οποίος απαγόρευε τυχόν μεταβολή των συνόρων του δεύτερου χωρίς τη ρητή συναίνεση αυτού. Η κίνηση αυτή του Αζερμπαϊτζάν ήρθε ως απάντηση τόσο σε προηγούμενο Ψήφισμα του Ανωτάτου Σοβιέτ της Αρμενίας της 1^{ης} Δεκεμβρίου 1989 που ζητούσε ομόφωνα την «επανένωση της ΣΣΔ της Αρμενίας και του Ναγκόρνο-Καραμπάχ» όσο και στην ανακήρυξη ανεξαρτησίας του Ναγκόρνο-Καραμπάχ. “On the Nagorno-Karabakh Autonomous Oblast”, *ibid.* Potier, T., 2001, 7.

¹²⁰⁵ *Ibid.* 8.

¹²⁰⁶ *Ibid.* 8. Στις 3 Απριλίου 1990, η υπό διάλυση ΕΣΣΔ θέσπισε ένα Νόμο αναφορικά με τη διαδικασία απόσχισης μίας σοβιετικής Δημοκρατίας από την ΕΣΣΔ, δυνάμει του Άρθρου 72 του σοβιετικού Συντάγματος του 1977 που όριζε ότι: «Κάθε Ενωσιακή Δημοκρατία διατηρεί το δικαίωμα να αποσχιστεί ελεύθερα από την ΕΣΣΔ». Το Άρθρο 3 του εν λόγω Νόμου προέβλεπε τα εξής: «Σε περίπτωση όπου η Σοβιετική Δημοκρατία έχει αυτόνομες δημοκρατίες, αυτόνομες περιοχές ή αυτόνομα εδάφη εντός των συνόρων της, ξεχωριστά δημοψηφίσματα θα πρέπει να διεξάγονται σε καθεμία από τις αυτονομίες. Δίδεται το δικαίωμα στους λαούς που κατοικούν στις αυτονομίες να αποφασίζουν ανεξάρτητα για το εάν θα παραμείνουν στη Σοβιετική Ένωση ή στην αποσχισμένη Δημοκρατία, καθώς επίσης και να αποφασίζουν αναφορικά με το νομικό τους καθεστώς». Βλ. USSR Law on the Procedure of Secession of a Soviet Republic from the Union of Soviet Socialist Republics, 3 April 1990, Register of the Congress of the People's Deputies of USSR and Supreme Soviet of USSR, 1990, issue No 13, 252. Οι υποστηρικτές της ανεξαρτησίας του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, ιδίως η «Δημοκρατία του Ναγκόρνο-Καραμπάχ» και η Δημοκρατία της Αρμενίας, χρησιμοποιούν το σοβιετικό Νόμο του 1990 ως αιτιολογική βάση για την ανεξαρτητοποίηση της περιοχής από τη Δημοκρατία του Αζερμπαϊτζάν, παρόλο που είναι σαφές ότι το προαναφερθέν Άρθρο 3 δεν έδιδε την επιλογή της πλήρους ανεξαρτησίας στις αυτόνομες περιοχές εντός των σοβιετικών Δημοκρατιών. Προς τούτο συνάδει και μία Έκθεση της Ομάδας Μινσκ του ΟΑΣΕ: «Ο Νόμος αυτός παρείχε στις αυτόνομες περιοχές εντός των σοβιετικών Δημοκρατιών το δικαίωμα να καθορίζουν ανεξάρτητα, με δημοψήφισμα, εάν επιθυμούσαν να παραμείνουν εντός της ΕΣΣΔ ή να ενταχθούν στη Δημοκρατία που αποσχίστηκε από την ΕΣΣΔ. Φαίνεται, ωστόσο, ότι σύμφωνα με το Νόμο αυτό το Ναγκόρνο-Καραμπάχ είχε τη δυνατότητα επιλογής μεταξύ δύο μόνο επιλογών: να παραμείνει εντός της ΕΣΣΔ ή να προσχωρήσει στο ανεξάρτητο Αζερμπαϊτζάν· η ανεξαρτησία του Ναγκόρνο-Καραμπάχ δε φαίνεται δυνατή». Βλ. David Atkinson, Rapporteur UK, European Democrat Group, “The Conflict over Nagorno-Karabakh Region dealt with by the OSCE Minsk Conference”, 2004, Doc 10364, App. 1, 36.

νεοϊδρυθέν Κοινοβούλιο του Ναγκόρνο-Καραμπάχ υιοθέτησε τη διακήρυξη της ανεξαρτησίας της περιοχής βάσει των αποτελεσμάτων του δημοψηφίσματος.¹²⁰⁷ Η κατάπαυση του πυρός που επετεύχθη στην περιοχή το 1994 έχει αποδειχτεί ιδιαίτερος εύθραυστη, ενώ έχουν αναληφθεί έκτοτε πολλές διεθνείς προσπάθειες εξεύρεσης μίας πολιτικής λύσης στη διαφορά μεταξύ της Αρμενίας και του Αζερμπαϊτζάν για την περιοχή του Ναγκόρνο-Καραμπάχ -με προεξάρχουσα τη διαμεσολάβηση της Ομάδας Μινσκ του ΟΑΣΕ.¹²⁰⁸

Περαιτέρω από είκοσι χρόνια ζωής μετρά σήμερα η *de facto* οντότητα της «Δημοκρατίας του Ναγκόρνο-Καραμπάχ», χωρίς όμως να έχει αναγνωριστεί από κανένα κυρίαρχο κράτος πλην των επίσης αποσχισμένων οντοτήτων της Αμπχαζίας, της Νότιας Οσετίας και της Υπερδνειστερίας.¹²⁰⁹ Η ΓΣ των ΗΕ, στο Ψήφισμα 62/243 της 14^{ης} Μαρτίου 2008, επαναβεβαίωσε «το σεβασμό και την υποστήριξη στην κυριαρχία και την εδαφική ακεραιότητα της Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν εντός των διεθνώς αναγνωρισμένων συνόρων της» και ζήτησε «την άμεση, πλήρη και άνευ όρων απόσυρση των όλων των ενόπλων δυνάμεων της Αρμενίας από όλα τα κατεχόμενα εδάφη της Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν», ενώ αναγνώρισε «την ανάγκη παροχής φυσιολογικών, ασφαλών και ισότιμων όρων ζωής για τις αρμενικές και τις αζερικές κοινότητες στην περιοχή του Ναγκόρνο-Καραμπάχ της Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν, που θα

¹²⁰⁷ Την 1^η Ιανουαρίου 1992, το Ανώτατο Συμβούλιο της «Δημοκρατίας του Ναγκόρνο-Καραμπάχ» υιοθέτησε Συνταγματικό Νόμο «για τη βάση της ανεξάρτητης κρατικής υπόστασης της Δημοκρατίας του Ναγκόρνο-Καραμπάχ», στο Άρθρο 1 του οποίου αναφέρεται ότι: «Η Δημοκρατία του Ναγκόρνο-Καραμπάχ είναι ένα ανεξάρτητο, δημοκρατικό κράτος, το οποίο επιλέγει το ίδιο τους τρόπους συνεργασίας με άλλα κράτη. Στη Δημοκρατία του Ναγκόρνο-Καραμπάχ η εξουσία ανήκει στο λαό και πηγάζει από εκείνον, ο οποίος την εφαρμόζει είτε άμεσα είτε μέσω αντιπροσωπευτικών οργάνων. Η κυριαρχία της Δημοκρατίας του Ναγκόρνο-Καραμπάχ εκδηλώνεται στο έδαφός της με τη μορφή ανεξάρτητης εφαρμογής νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής ανώτατης εξουσίας -προς όφελος όλων των εθνών που ζουν στο έδαφός της». Το Άρθρο 3 του εν λόγω Νόμου, που προσδιορίζει τις περιοχές και την πρωτεύουσα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, υπογραμμίζει ότι: «Το έδαφος της Δημοκρατίας του Ναγκόρνο-Καραμπάχ είναι αναπαλλοτρίωτο και, καθώς βασίζεται στην ελεύθερη έκφραση της βούλησης του πληθυσμού στο δημοψήφισμα, δε δύναται να μεταβληθεί χωρίς τη συναίνεση του Ανωτάτου Συμβουλίου. Τα σύνορα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ μπορούν να αλλάξουν μόνο με αμοιβαία συναίνεση». Βλ. Law on the Basis of the Nagorno-Karabakh Republic Independent Statehood, 1 January 1992, διατίθεται στην επίσημη ηλεκτρονική σελίδα της «Δημοκρατίας του Ναγκόρνο-Καραμπάχ»: <http://www.gov.nkr.am/index.php?section=resources/index&type=5&subtype=30>. Επίσης, βλ. Nagorno-Karabakh Republic Constitution: <http://www.gov.nkr.am/index.php?section=resources/index&type=11>.

¹²⁰⁸ Βλ. εκτενώς στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του ΟΑΣΕ: <http://www.osce.org/mg>.

¹²⁰⁹ Επιπλέον, πέντε πολιτείες των ΗΠΑ (Rhode Island το Μάιο του 2012, Massachusetts τον Αύγουστο του 2012, Maine τον Απρίλιο του 2013, Louisiana το Μάιο του 2013 και California το Μάιο του 2014), έχουν ταχθεί υπέρ «των συνεχιζόμενων προσπαθειών της Δημοκρατίας του Ναγκόρνο-Καραμπάχ να αναπτυχθεί ως ελεύθερο και ανεξάρτητο έθνος» και παροτρύνουν «τον Πρόεδρο των ΗΠΑ και το αμερικανικό Κογκρέσο να υποστηρίξουν την αυτοδιάθεση και τη δημοκρατική ανεξαρτησία της Δημοκρατίας του Ναγκόρνο-Καραμπάχ». Βλ. ενδεικτικά Massachusetts State Legislature Calls for Recognition of Nagorno-Karabakh, 7 August 2012, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.rferl.org/content/massachusetts-state-legislature-calls-for-nagorno-karabakh-recongnition/24669893.html>. USA State of Maine, Joint Resolution Memorializing the President of the United States and the United States Congress to Support the Independence of the Nagorno-Karabakh Republic, 10 April 2013: <http://www.mainelegislature.org/legis/bills/getPDF.asp?paper=HP0987&item=1&num=126>. Mason, M., “California Lawmakers to Weigh In On Dispute Between Armenia, Azerbaijan”, *Los Angeles Times*, 05/05/2014: <http://www.latimes.com/local/political/la-me-pc-nagorno-karabakh-resolution-20140505-story.html>. Επιπροσθέτως, βλ. σχετικά, *inter alia*, Shaffer, Br., “Nagorno-Karabakh After Crimea: How Moscow Keeps the Conflict Alive – And What to Do About It”, *Foreign Affairs*, 03/05/2014, διαθέσιμο σε ηλεκτρονική μορφή στη διεύθυνση: <http://www.foreignaffairs.com/articles/141385/brenda-shaffer/nagorno-karabakh-after-crimea>, καθώς επίσης και Dumont, G.-F., “Haut-Karabagh: Géopolitique d’Un Conflit Sans Fin”, *38 Géostratégiques* (2013), 35-74, όπως και Kambeck, M. and Ghazaryan, S. (eds), *Europe’s Next Avoidable War: Nagorno-Karabakh*, 2013.

Δημιουργία «κράτους» εκτός του διεθνούς δικαίου

επιτρέψουν την οικοδόμηση ενός αποτελεσματικού δημοκρατικού συστήματος αυτοδιοίκησης στην περιοχή αυτή εντός της Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν» και υπογράμμισε περαιτέρω ότι «κανένα κράτος δεν πρέπει να αναγνωρίσει ως νόμιμη την κατάσταση που απορρέει από την κατοχή των εδαφών της Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν, ούτε να παράσχει βοήθεια ή στήριξη για τη διατήρηση αυτής της κατάστασης».¹²¹⁰ Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, σε Ψήφισμά του της 20^{ης} Μαΐου 2010, κάλεσε τα εμπλεκόμενα μέρη στη συνεχιζόμενη διαμάχη για το Ναγκόρνο-Καραμπάχ να εντείνουν τις προσπάθειές τους για την ειρηνική διευθέτηση της διαφοράς, καθώς επίσης και «να επιδειξουν πιο εποικοδομητική συμπεριφορά και να εγκαταλείψουν τις προτιμήσεις να διαιωνίζουν το καθεστώς που δημιουργήθηκε με βία και χωρίς διεθνή νομιμοποίηση».¹²¹¹

4.3.8 Νότια Οσετία και Αμπχαζία

Η Νότια Οσετία συνιστούσε, από τις 20 Απριλίου 1922, αυτόνομη περιοχή (“oblast”) εντός της Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Γεωργίας. Το εθνικιστικό κίνημα της Νότιας Οσετίας, Ademon Nykhas, που ιδρύθηκε το 1988 και -σημειωτέον- υποστήριζε ανοιχτά τις αποσχιστικές αξιώσεις της Αμπχαζίας από τη Γεωργία, επικεντρώθηκε σε μία εκστρατεία ενίσχυσης του αυτόνομου καθεστώτος της περιοχής. Για την ακρίβεια, στις 10 Νοεμβρίου 1989, το Περιφερειακό Σοβιετικό Συμβούλιο της Αυτόνομης Περιοχής της Νότιας Οσετίας, σε έκτακτη σύνοδό του, ζήτησε επισήμως από το Ανώτατο Σοβιέτ της ΣΣΔ της Γεωργίας να αναβαθμίσει το καθεστώς της περιοχής σε αυτό της «αυτόνομης δημοκρατίας». Η πράξη αυτή πυροδότησε τη βία στις σχέσεις μεταξύ της Νότιας Οσετίας και της Γεωργίας, ενώ οι αξιώσεις της πρώτης για μεγαλύτερη αυτονομία εντάθηκαν το φθινόπωρο του 1990.

Στο μεταξύ, η Γεωργία, που προετοιμαζόταν για τις πρώτες πολυκομματικές εκλογές της, είχε υιοθετήσει τον Αύγουστο του ίδιου έτους έναν εκλογικό νόμο ο οποίος απαγόρευε τα κόμματα που δε δραστηριοποιούνταν στο σύνολο της χώρας. Η Νότια Οσετία, θεωρώντας το νόμο αυτό ως μία προσπάθεια αποκλεισμού του Ademon Nykhas από τις εκλογές, ανακήρυξε την ανεξαρτησία της στις 20 Σεπτεμβρίου 1990 ως «λαϊκή δημοκρατία» εντός της ΕΣΣΔ. Ενάμισι μήνα αργότερα διενεργήθηκαν βουλευτικές εκλογές στην περιοχή για την ανάδειξη Ανώτατου Σοβιέτ της «Δημοκρατίας», οι οποίες όμως δεν είχαν καμία νομική βάση κατά τη νομοθεσία της Γεωργίας. Η Κυβέρνηση της τελευταίας αντέδρασε ακυρώνοντας τις εκλογές και, στις 11 Δεκεμβρίου 1990, κατέλυσε την Αυτόνομη Περιοχή της Νότιας Οσετίας. Ακολούθως, στις 7 Ιανουαρίου 1991, με διάταγμα του Προέδρου της ΕΣΣΔ, Mikhail Gorbachev, κηρύχθηκαν αντισυνταγματικές τόσο η μονομερής ανακήρυξη ανεξαρτησίας της Νότιας Οσετίας από τη

¹²¹⁰ GA Res, A/RES/62/243, 14 March 2008, που υιοθετήθηκε με 39 ψήφους υπέρ, έναντι 7 κατά και 100 αποχών. Βλ., επίσης, τις Αποφάσεις του ΣΑ για τη σύγκρουση στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ (1991-1994): SC Res S/RES/822, 30 April 1993· S/RES/853, 29 July 1993· S/RES/874, 14 October 1993· S/RES/884, 12 November 1993.

¹²¹¹ EU Parliament, The Need for an EU Strategy for the South Caucasus, 20 May 2010, P7_TA(2010)0193, §6.

Γεωργία όσο και η κατάσταση εκτάκτου ανάγκης που είχε κηρύξει η τελευταία αναφορικά με τις οσετικές περιοχές. Η Κυβέρνηση της Γεωργίας απέρριψε το διάταγμα του Gorbachev χαρακτηρίζοντάς το «*χυδαία ανάμειξη στις εσωτερικές της υποθέσεις και καταπάτηση της εδαφικής της ακεραιότητας*».¹²¹²

Τον Ιανουάριο του 1992, η Νότια Οσσετία πραγματοποίησε δημοψήφισμα για την ανεξαρτητοποίησή της από την -εν τω μεταξύ ανεξαρτητοποιηθείσα από την ΕΣΣΔ- Γεωργία, όπου η συντριπτική πλειοψηφία των ψηφισάντων τάχθηκε υπέρ της ανεξαρτητοποίησης από τη Γεωργία και της ενοποίησης με τη Ρωσική Ομοσπονδία. Στις 12 Νοεμβρίου 2006, η *de facto* δημοκρατία πραγματοποίησε δεύτερο δημοψήφισμα ανεξαρτησίας, όπου το ποσοστό συμμετοχής άγγιξε το 95%, εκ του οποίου το 99% των ψηφισάντων υποστήριξε την ανεξαρτησία.¹²¹³ Το δημοψήφισμα αυτό, παρόλο που εποπτεύθηκε από διεθνείς παρατηρητές, είχε την τύχη του πρώτου και δεν αναγνωρίστηκε διεθνώς ως έγκυρο, δεδομένης της έλλειψης γεωργιανής συμμετοχής και της απερίφραστης καταδίκης του από την Κυβέρνηση της Γεωργίας.

Σήμερα, η Νότια Οσσετία παραμένει μία *de facto* οντότητα, η οποία πρακτικώς διατηρεί τον έλεγχο στο μεγαλύτερο μέρος της περιοχής της, όμως διεθνώς θεωρείται αναπόσπαστο τμήμα της Γεωργίας. Στον απόηχο του πολέμου Γεωργίας-Ρωσίας το 2008, κατά τη διάρκεια του οποίου οι δυνάμεις της Ρωσίας και της Νότιας Οσσετίας κέρδισαν τον πλήρη *de facto* έλεγχο της πρώην αυτόνομης σοβιετικής περιοχής της Νότιας Οσσετίας, η λεγόμενη «Δημοκρατία της Νότιας Οσσετίας» αναγνωρίστηκε από τέσσερα κράτη-μέλη του ΟΗΕ: τη Ρωσική Ομοσπονδία, τη Δημοκρατία της Νικαράγουα, τη Μπολιβαριανή Δημοκρατία της Βενεζουέλας και τη Δημοκρατία του Ναουρού. Επισημαίνεται ότι το Τουβαλού, που είχε αναγνωρίσει την «ανεξαρτησία» της Νότιας Οσσετίας το 2011, ανακάλεσε την αναγνώριση αυτή στις 31 Μαρτίου 2014.¹²¹⁴ Επιπλέον, η «ανεξαρτησία» της Νότιας Οσσετίας αναγνωρίζεται και από τρεις επίσης

¹²¹² Παρά την αποχώρηση των στρατευμάτων της Γεωργίας από την πρωτεύουσα της Νότιας Οσσετίας, Tskhinvali, στις 26 Ιανουαρίου 1991, οι συγκρούσεις συνεχίστηκαν σποραδικά καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Τελικά, επετεύχθη κατάπαυση του πυρός στις 24 Ιουνίου 1992 σύμφωνα με τους όρους της Συμφωνίας του Sochi μεταξύ της Δημοκρατίας της Γεωργίας και της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Βλ. Agreement on Principles of Settlement of the Georgian-Ossetian Conflict, 24 June 1992, Sochi, το κείμενο της Συμφωνίας είναι διαθέσιμο ηλεκτρονικά: http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/GE%20RU_920624_AgreemenOnPrinciplesOfSettlementGeorgianOssetianConflict.pdf. Αναλυτικά για τα ανωτέρω, Potier, T., 2001, *op. cit.*, *supra* note 1203, 12-14.

¹²¹³ Ειδικότερα, το ερώτημα του δημοψηφίσματος ήταν το ακόλουθο: «*Θα πρέπει η Δημοκρατία της Νότιας Οσσετίας να διατηρήσει το ισχύον καθεστώς της ως ένα ανεξάρτητο κράτος και να αναγνωρισθεί από τη διεθνή κοινότητα.*». Landru, N., "Two Referendums and Two 'Presidents' in South Ossetia", 20/11/2006, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: http://web.archive.org/web/20061128064202/http://www.caucaz.com/home_eng/breve_contenu.php?id=279.

¹²¹⁴ Με το Πρωτόκολλο που υπέγραψαν η Γεωργία και το Τουβαλού, επ' αφορμή της σύναψης επίσημων διπλωματικών και προξενικών σχέσεων, οι δύο πλευρές συμφώνησαν να αναπτύξουν διακρατικές σχέσεις στη βάση των αρχών της κυρίαρχης ισότητας, των φιλικών σχέσεων και της συνεργασίας μεταξύ των κρατών, του απαραβίαστου των συνόρων και της μη-επέμβασης στις εκατέρωθεν εσωτερικές υποθέσεις. Το Πρωτόκολλο υπογραμμίζει ότι «*το Τουβαλού αναγνωρίζει την εδαφική ακεραιότητα της Γεωργίας εντός των διεθνώς αναγνωρισμένων συνόρων της, περιλαμβανομένων των περιοχών αυτής -της αυτόνομης δημοκρατίας της Αμπχαζίας και της περιοχής Tskhinvali/Νότιας Οσσετίας*». Βλ. Statement of the Georgian Foreign Ministry Regarding the Establishment of Diplomatic and Consular Relations, Tbilisi, 31 March 2014, στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του Υπουργείου Εξωτερικών της Γεωργίας: http://mfa.gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=59&info_id=17401.

αποσχισμένες *de facto* οντότητες: την Αμπχαζία, το Ναγκόρνο-Καραμπάχ και την Υπερδνειστερία. Αντιθέτως, η Γεωργία δεν αναγνωρίζει την πρώην αυτόνομη Νότια Οσετία ως ανεξάρτητη πολιτική οντότητα, αλλά ως κατεχόμενο έδαφός της από τη Ρωσία.¹²¹⁵

Στις 4 Μαρτίου 1921 σχηματίστηκε η Σοβιετική Δημοκρατία της Αμπχαζίας, η οποία κατείχε πλήρες καθεστώς Δημοκρατίας στο πλαίσιο της ΕΣΣΔ. Λίγους μήνες αργότερα, το Δεκέμβριο του ίδιου έτους, υπό την πίεση της κεντρικής σοβιετικής Κυβέρνησης, υπεγράφη ένα ειδικό «συμφωνητικό συμμαχίας» μεταξύ της Αμπχαζίας και της Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Γεωργίας, με το οποίο η πρώτη έγινε τμήμα της δεύτερης.¹²¹⁶ Υπό την ηγεσία του Στάλιν, το καθεστώς της Αμπχαζίας υποβαθμίστηκε σε αυτό της Αυτόνομης Δημοκρατίας εντός της γεωργιανής επικράτειας. Παράλληλα, μεγάλος αριθμός Γεωργιανών εγκαταστάθηκε στην περιοχή, με αποτέλεσμα οι Αμπχάζιοι να καταστούν αριθμητική μειοψηφία στην Αμπχαζία, αποτελώντας μόλις το 18% του πληθυσμού της περιοχής, τη στιγμή που οι Γεωργιανοί συνιστούσαν τη μεγαλύτερη εθνική ομάδα (46%), μαζί με τους Ρώσους (16%), τους Αρμένιους (15%) και λοιπούς (5%). Η αμπχαζική γλώσσα απαγορεύτηκε από τη διοίκηση και το δημόσιο βίο και το αμπχαζιανό αλφάβητο αντικατεστάθη από το γεωργιανό. Οι διάδοχοι του Στάλιν δεν ακολούθησαν την ίδια πολιτική, αντιθέτως, αποκατέστησαν τη θέση των Αμπχαζίων αποζημιώνοντάς τους με υπερεκπροσώπηση στις τοπικές υποθέσεις.¹²¹⁷

Το 1978, ξεκίνησε εκστρατεία διαχωρισμού της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Αμπχαζίας από τη Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Γεωργίας και ενσωμάτωσής της στη Ρωσική Σοβιετική Ομοσπονδιακή Σοσιαλιστική Δημοκρατία. Η άνοδος του γεωργιανού εθνικισμού στα τέλη της δεκαετίας του 1980 οδήγησε το Ανώτατο Σοβιέτ της Αμπχαζίας να ψηφίσει υπέρ της ανεξαρτησίας στις 25 Αυγούστου 1990 και, εν τη απουσία των γεωργιανών βουλευτών, να κηρύξει την «κρατική κυριαρχία» της Αυτόνομης Σοβιετικής Δημοκρατίας της Αμπχαζίας. Ταυτοχρόνως, οι Αμπχάζιοι δήλωσαν την προθυμία τους να εμπλακούν σε διαπραγματεύσεις με τη γεωργιανή Κυβέρνηση για το σχηματισμό μιας ομοσπονδιακής συνταγματικής δομής που θα διαφύλαττε την εδαφική ακεραιότητα της ΣΣΔ της Γεωργίας. Η απόφαση αυτή της Αμπχαζίας κηρύχθηκε άκυρη από το προεδρείο του Ανωτάτου Σοβιέτ της Γεωργίας την επόμενη μέρα.¹²¹⁸

Μετά την ανεξαρτητοποίηση της Γεωργίας από την ΕΣΣΔ, ο πρόεδρος της αμπχαζιανής Βουλής, Vladislav Ardzinba, πρότεινε στη γεωργιανή Κυβέρνηση ένα σχέδιο συνθήκης που προέβλεπε σχέσεις ομοσπονδιακού τύπου ανάμεσα στην Αμπχαζία και τη Γεωργία, με

¹²¹⁵ Για την επίσημη θέση της Γεωργίας αναφορικά με τα «κατεχόμενα εδάφη» της, βλ. στο διαδικτυακό τόπο της Κυβέρνησης της Γεωργίας: http://government.gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=222 (Tskhinvali Region).

¹²¹⁶ Union Treaty between the Soviet Socialist Republic of Georgia and the Soviet Socialist Republic of Abkhazia, 16 December 1921, το πλήρες κείμενο διατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://abkhazworld.com/aw/reports-and-key-texts/601-union-treaty-between-december-1921>.

¹²¹⁷ Αναλυτικά για τη μακρά ιστορία της περιοχής της Αμπχαζίας, Potier, T., 2001, *op. cit.*, *supra note* 1203, 8-9.

¹²¹⁸ *Ibid.* 10.

παράλληλη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας της τελευταίας. Η πρόταση αυτή αγνοήθηκε και το Ανώτατο Σοβιέτ της Αμπχαζίας αντέδρασε κηρύσσοντας, στις 23 Ιουλίου 1992, την «κυριαρχία» της «Δημοκρατίας της Αμπχαζίας» και επαναφέροντας το Σύνταγμα του 1925, το οποίο προνοούσε περί μίας ομοσπονδιακής διάρθρωσης μεταξύ δύο «ισότιμων δημοκρατιών». Επρόκειτο ουσιαστικά για ένα προσωρινό μέτρο, με στόχο την κάλυψη ενός συνταγματικού κενού και τη διαφύλαξη του αυτόνομου πολιτικού καθεστώτος της Αμπχαζίας.¹²¹⁹ Το γεωργιανό Κοινοβούλιο ακύρωσε άμεσα την εν λόγω πράξη και, ακολούθως, εστάλησαν στρατεύματα στην περιοχή της Αμπχαζίας προκαλώντας την αντίδραση της τελευταίας. Την 1^η Δεκεμβρίου 1993 επετεύχθη κατάπαυση του πυρός, συνοδευόμενη από γεωργιανές προτάσεις περί εκτεταμένης αυτονομίας της Αμπχαζίας, τις οποίες όμως απέρριψε η δεύτερη. Ακολούθησε μακρά περίοδος άκαρπων διαπραγματεύσεων μεταξύ των δύο πλευρών υπό την αιγίδα των ΗΕ.¹²²⁰ Στο μεταξύ, η θέση των αμπχαζιανών αρχών μετατοπίστηκε από την απαίτηση της πολιτικής αυτονομίας στην αξίωση της ομοσπονδίας και κατόπιν της συνομοσπονδίας -λύση μη αποδεκτή από τη Γεωργία.

Οι κοινοβουλευτικές εκλογές που πραγματοποιήθηκαν στην Αμπχαζία στα τέλη του 1996, χωρίς τη συμμετοχή των προσφύγων, επιδείνωσαν την κατάσταση και καταδικάστηκαν τόσο από το Συμβούλιο Ασφαλείας των ΗΕ¹²²¹ όσο και από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.¹²²² Τελικώς, στις 3 Οκτωβρίου 1999, διενεργήθηκε δημοψήφισμα ανεξαρτησίας στην Αμπχαζία, που κρίθηκε παράνομο τόσο από την Κυβέρνηση της Γεωργίας όσο και από τη διεθνή κοινότητα.¹²²³ Στις 12 Οκτωβρίου 1999, η «Δημοκρατία της Αμπχαζίας» υιοθέτησε την Πράξη περί Κρατικής Ανεξαρτησίας της Δημοκρατίας της Αμπχαζίας, η οποία, εν αντιθέσει με τις

¹²¹⁹ Σύμφωνα με το Άρθρο 4 του Συντάγματος του 1925, η Αμπχαζία ήταν ενωμένη με τη Γεωργία επί τη βάσει «ενωσιακής συνθήκης». *Ibid.* 11.

¹²²⁰ Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra* note 46, 382. Βλ. εκτενέστερα Francis, C., *Conflict Resolution and Status: The Case of Georgia and Abkhazia (1989-2008)*, 2011.

¹²²¹ SC Res S/RES/1096, 30 January 1997, §3, όπου επαναβεβαιώθηκε «η κυριαρχία και η εδαφική ακεραιότητα της Γεωργίας εντός των διεθνώς αναγνωρισμένων συνόρων της» και τονίστηκε «η αναγκαιότητα του προσδιορισμού του καθεστώτος της Αμπχαζίας σε αυστηρή συμφωνία με τις αρχές αυτές». Επιπροσθέτως, το ΣΑ καταδίκασε επανειλημμένως τις απόπειρες αλλοίωσης της δημογραφικής σύνθεσης της Αμπχαζίας. Βλ. σχετικά S/RES/896, 31 January 1994, §12, όπου το ΣΑ καταδίκασε «οποιαδήποτε προσπάθεια μεταβολής της δημογραφικής σύνθεσης της Αμπχαζίας, στη Δημοκρατία της Γεωργίας, περιλαμβανομένης της ανασύστασής της με άτομα που δεν κατοικούσαν προηγουμένως εκεί»· S/RES/1036, 12 January 1996, §7, όπου καταδίκασε «τις εθνικές δολοφονίες και τις συνεχιζόμενες παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου» που διεπράχθησαν στην Αμπχαζία και κάλεσε την τελευταία «να διασφαλίσει την ασφάλεια όλων των ατόμων στις περιοχές υπό τον έλεγχό της»· S/RES/1065, 12 July 1996, §8, όπου βεβαίωσε «το απαράδεκτο των δημογραφικών μεταβολών που απορρέουν από τη σύγκρουση» και S/RES/1187, 30 July 1998, §4, όπου καταδίκασε «την εσκεμμένη καταστροφή σπιτιών από τις αμπχαζικές δυνάμεις, με προφανή στόχο την εκδίωξη των ανθρώπων από τις εστίες τους». Βλ., επιπλέον, το Ψήφισμα 62/249 της ΓΣ της 15^{ης} Μαΐου 2008, όπου υπογραμμίζεται «η σπουδαιότητα της διαφύλαξης των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας των προσφύγων και των εσωτερικά εκτοπισμένων από την Αμπχαζία, στη Γεωργία, συμπεριλαμβανομένων των θυμάτων της αναφερόμενης 'εθνοκάθαρσης'...», GA Res A/RES/62/249, 15 May 2008, §2.

¹²²² European Parliament, Resolution of 14 November 1996 on the Situation in Abkhazia, Official Journal C 362, 2 December 1996, 264, Preamble, §G, §3-§4. Στο ίδιο Ψήφισμα, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο χαρακτήρισε τις αναγκαστικές απελάσεις των προσφύγων -που έλαβαν χώρα από την Αμπχαζία την άνοιξη του 1998-, καθώς και τη βάναιση μεταχείριση των εσωτερικώς εκτοπισμένων με τον όρο «εθνοκάθαρση», *ibid.* Preamble, §E.

¹²²³ SC Res S/RES/1287, 31 January 2000, §5.

προηγούμενες προκηρύξεις, επρόκειτο καθαρά περί επίσημης ανακήρυξης της ανεξαρτησίας της Αμπχαζίας.¹²²⁴

Η ούτως καλούμενη «Δημοκρατία της Αμπχαζίας» έχει αναγνωριστεί από τέσσερα κράτη-μέλη του ΟΗΕ: τη Ρωσική Ομοσπονδία, τη Δημοκρατία της Νικαράγουα, τη Μπολιβαριανή Δημοκρατία της Βενεζουέλας και τη Δημοκρατία του Ναουρού. Μάλιστα, η Δημοκρατία του Βανουάτου και το Τουβαλού ανέστειλαν την αναγνώριση της Αμπχαζίας, λόγω της σύναψης επίσημων διπλωματικών σχέσεων με τη Γεωργία -το 2013 και το 2014 αντίστοιχα.¹²²⁵ Ακόμα, η Αμπχαζία αναγνωρίζεται από τρεις αποσχισμένες *de facto* οντότητες: τη γειτονική Νότια Οσετία, το Ναγκόρνο-Καραμπάχ και την Υπερδνειστερία. Η επίσημη θέση της Κυβέρνησης της Γεωργίας, την οποία ασπάζεται -ως επί το πλείστον- η διεθνής κοινότητα, είναι ότι η Αυτόνομη Δημοκρατία της Αμπχαζίας αποτελεί νομίμως αναπόσπαστο τμήμα της Γεωργίας το οποίο, από το 2008, τελεί υπό ρωσική κατοχή.¹²²⁶ Όπως, άλλωστε, συμπέρανε η Ανεξάρτητη Διεθνής Διερευνητική Επιτροπή για τη Σύρραξη στη Γεωργία το Σεπτέμβριο του 2009: «η Αμπχαζία δεν επιτρέπεται να αποσχιστεί από τη Γεωργία κατά το διεθνές δίκαιο, διότι το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση δεν εμπεριέχει ένα δικαίωμα απόσχισης».¹²²⁷

Το Άρθρο 1 §1 του Συντάγματος της Γεωργίας του 1995 είναι απολύτως σαφές: «*Η Γεωργία είναι ένα ανεξάρτητο, ενιαίο και αδιαίρετο κράτος, όπως επιβεβαιώθηκε από το Δημοψήφισμα της 31^{ης} Μαρτίου 1991, που διενεργήθηκε στο σύνολο της επικράτειας της χώρας, περιλαμβανομένης της Αυτόνομης Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Αμπχαζίας και της Πρώην Αυτόνομης Περιοχής της Νότιας Οσετίας...*». Εξίσου ξεκάθαρο είναι και το συνταγματικό Άρθρο 2, που ορίζει ότι: «*[...] Η εδαφική ακεραιότητα της Γεωργίας και το απαραβίαστο των κρατικών συνόρων, που αναγνωρίζονται από την παγκόσμια κοινότητα των εθνών και τους διεθνείς οργανισμούς, θα πρέπει να επιβεβαιώνονται από το Σύνταγμα και τους νόμους της Γεωργίας*» (§1), καθώς και ότι: «*Η αλλοτρίωση του εδάφους της Γεωργίας απαγορεύεται. Τα κρατικά σύνορα θα μεταβάλλονται μόνο με μία διμερή συμφωνία που θα συνάπτεται με το*

¹²²⁴ Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra* note 46, 383.

¹²²⁵ Το Πρωτόκολλο που συνήφθη ανάμεσα στη Γεωργία και τη Δημοκρατία του Βανουάτου, επ' αφορμή της σύναψης επίσημων διπλωματικών και προξενικών σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών, επεσήμανε ότι: «*Η Δημοκρατία του Βανουάτου αναγνωρίζει την εδαφική ακεραιότητα της Γεωργίας εντός των διεθνώς αναγνωρισμένων συνόρων της, περιλαμβανομένων των περιοχών αυτής -της αυτόνομης δημοκρατίας της Αμπχαζίας και της περιοχής Tskhinvali/Νότιας Οσετίας*». Βλ. Statement of the Ministry of Foreign Affairs of Georgia on Establishment of Diplomatic and Consular Relations between Georgia and the Republic of Vanuatu, Tbilisi, 13 July 2013, διαθέσιμο στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του Υπουργείου Εξωτερικών της Γεωργίας: http://www.mfa.gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=95&info_id=16486. Για το Τουβαλού, *op. cit.*, *supra* note 1214.

¹²²⁶ Για την επίσημη θέση της Γεωργίας αναφορικά με τα «κατεχόμενα εδάφη» της, βλ. στον επίσημο διαδικτυακό τόπο της Κυβέρνησης της Γεωργίας: http://government.gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=221 (Abkhazia). Η Κυβέρνηση της Γεωργίας αποδέχεται την προοπτική της ευρείας αυτονομίας, ακόμα και της ομοσπονδιακής συγκρότησης του κράτους, σε καμία όμως περίπτωση δεν προτίθεται να αποδεχτεί τις συνομοσπονδιακές αξιώσεις της Αμπχαζίας, πολλώ δε μάλλον να συναινέσει στη διεκδικούμενη ανεξαρτησία της περιοχής.

¹²²⁷ Report of the Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia, 30 September 2009, Vol II, 147, το πλήρες κείμενο της Έκθεσης διατίθεται ηλεκτρονικά στη διεύθυνση: <http://www.ceiig.ch/>.

Δημιουργία «κράτους» εκτός του διεθνούς δικαίου

γειτονικό κράτος» (§2).¹²²⁸ Δυνάμει του Άρθρου 3 §1 (b) του γεωργιανού Συντάγματος, «το καθεστώς και η άμυνα των κρατικών συνόρων» εμπίπτουν στην αποκλειστική αρμοδιότητα των ανώτερων κρατικών οργάνων της Γεωργίας. Σε κανένα σημείο του Συντάγματος της Γεωργίας δεν επιτρέπεται η μονομερής και αυθαίρετη απόσχιση τμήματος του εδάφους του κράτους.

Είναι γεγονός ότι η αναγνώριση από τη Ρωσία των δύο αποσχισμένων περιοχών της Γεωργίας, ύστερα από τον πόλεμο των πέντε ημερών του 2008 και κατόπιν της πληθώρας δυτικών αναγνώρισεων της ανεξαρτησίας του Κοσόβου, φέρει έντονες πολιτικές αποχρώσεις - όπως, άλλωστε, και οι λοιπές λιγοστές αναγνώρισεις από τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ. Η κατάσταση δυσχεραίνεται έτι περισσότερο με την παραχώρηση από τη Μόσχα ρωσικών διαβατηρίων στους κατοίκους των δύο *de facto* οντοτήτων.¹²²⁹ Σύσσωμη η διεθνής κοινότητα έχει κατακρίνει τις εν λόγω αναγνώρισεις, με τον ΟΗΕ, το ΝΑΤΟ, τον ΟΑΣΕ και την ΕΕ να τάσσονται ξεκάθαρα υπέρ της κυριαρχίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Γεωργίας σύμφωνα με τις επιταγές του διεθνούς δικαίου.

Αναφέρεται ενδεικτικά η Απόφαση 1808 του ΣΑ της 15^{ης} Απριλίου 2008, όπου επαναβεβαιώνεται «η δέσμευση όλων των κρατών-μελών στην κυριαρχία, την ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα της Γεωργίας εντός των διεθνώς αναγνωρισμένων συνόρων της».¹²³⁰ Εξίσου χαρακτηριστικό είναι και το Ψήφισμα της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του ΟΑΣΕ της 9^{ης} Ιουλίου 2012, στο οποίο υπογραμμίζεται «η κυριαρχία και η εδαφική ακεραιότητα της Γεωργίας στο πλαίσιο που αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα και καθορίζεται στις Αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών»¹²³¹ και, παράλληλα, εκφράζεται ανησυχία «για την ανθρωπιστική κατάσταση των εσωτερικά εκτοπισμένων τόσο στη Γεωργία όσο και στις κατεχόμενες περιοχές της Αμπχαζίας, στη Γεωργία, και της Νότιας Οσετίας, στη Γεωργία, καθώς επίσης και για την άρνηση του δικαιώματος επιστροφής στα μέρη όπου ζούσαν».¹²³²

¹²²⁸ Σύμφωνα με την παράγραφο 4 του Άρθρου 2: «Οι πολίτες της Γεωργίας -που είναι εγγεγραμμένοι σε μία αυτοδιοικούμενη μονάδα- θα πρέπει να ρυθμίζουν τα ζητήματα τοπικής σημασίας μέσω της τοπικής αυτοδιοίκησης σύμφωνα με τη νομοθεσία της Γεωργίας, χωρίς να τίθεται η κρατική κυριαρχία». Βλ. The Constitution of Georgia, 24 August 1995, διαθέσιμο στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γεωργίας: http://www.constcourt.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=228.

¹²²⁹ Μάλιστα, στο πλαίσιο μίας πολιτικής ενσωμάτωσης των δύο αποσχισμένων περιοχών, η Ρωσική Ομοσπονδία προέβη στη σύναψη Συμφωνιών με την Αμπχαζία (24 Νοεμβρίου 2014) και τη Νότια Οσετία (18 Μαρτίου 2015), οι οποίες προβλέπουν *inter alia* τη δημιουργία ενός κοινού χώρου άμυνας και ασφάλειας, ενώ επιτρέπουν επίσης την ελεύθερη κυκλοφορία στα κοινά σύνορα των συμβαλλομένων μερών και απλοποιούν τις διαδικασίες απόκτησης της ρωσικής υπηκοότητας: βλ. <http://eng.kremlin.ru/news/23278> (Αμπχαζία) και <http://eng.kremlin.ru/news/23724> (Νότια Οσετία). Φυσικά, οι Συμφωνίες καταδικάστηκαν από την Κυβέρνηση της Γεωργίας, την ΕΕ και τις ΗΠΑ.

¹²³⁰ SC Res S/RES/1808, 15 April 2008, §1. Λίγο παρακάτω, επαναλαμβάνεται και επιβεβαιώνεται «ως θεμελιωδώς σημαντικό το δικαίωμα στην επιστροφή όλων των προσφύγων και των εσωτερικά εκτοπισμένων στην Αμπχαζία, της Γεωργίας», ενώ βεβαιώνεται ακόμη «η σημασία της επιστροφής των ανθρώπων αυτών στα σπίτια και την ιδιοκτησία τους», καθώς και ότι «τα ατομικά δικαιώματα ιδιοκτησίας δεν επηρεάστηκαν από το γεγονός ότι οι ιδιοκτήτες έπρεπε να φύγουν κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης» και ότι «τα δικαιώματα διαμονής και η ταυτότητα των ιδιοκτητών θα γίνουν σεβαστά», *ibid.* §9.

¹²³¹ OSCE, Parliamentary Assembly, Resolution on the Situation in Georgia, 21st Annual Session, Monaco, 2012, 41, §3, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <http://www.oscepa.org/meetings/annual-sessions/2012-monaco-annual-session>.

¹²³² *Ibid.* §4.

Τονίζεται ότι η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του ΟΑΣΕ αναφέρεται στις αποσχισμένες περιοχές της Γεωργίας χρησιμοποιώντας τους όρους «κατεχόμενα εδάφη» και «*de facto αρχές της Αμπχαζίας, στη Γεωργία, και της Νότιας Οσετίας, στη Γεωργία*».¹²³³

4.3.9 Γκαγκαουζία και Υπερδνειστερία

Το κράτος που σήμερα αποκαλείται Δημοκρατία της Μολδαβίας είναι ένα πραγματικό σταυροδρόμι πολιτισμών. Η ιστορική περιοχή της Βεσσαραβίας, με έντονο το ρωσικό και το ρουμανικό στοιχείο, αποτέλεσε τμήμα της Ρουμανίας για περισσότερα από είκοσι χρόνια, κατόπιν πέρασε στη ρωσική σφαίρα επιρροής δυνάμει του μυστικού Πρωτοκόλλου του γερμανο-σοβιετικού Συμφώνου Μη-Επίθεσης Molotov-Ribbentrop του 1939¹²³⁴ και, ακολούθως, συγχωνεύτηκε στη Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μολδαβίας (ΣΣΔΜ), η οποία ανεξαρτητοποιήθηκε από την ΕΣΣΔ το 1991. Το ενδιαφέρον της διεθνούς κοινότητας στράφηκε στη Δημοκρατία της Μολδαβίας στις αρχές της δεκαετίας του 1990, εξαιτίας των δύο σοβαρών αποσχιστικών κινήματων που κλήθηκε να αντιμετωπίσει το νεοσύστατο κράτος: το πρώτο, αυτό της Γκαγκαουζίας στο νότο, επιλύθηκε ειρηνικά με τη χορήγηση ειδικού συνταγματικού καθεστώτος, ενώ, αντιθέτως, το δεύτερο, αυτό της Υπερδνειστερίας στην ανατολική Μολδαβία, δεν κατέστη δυνατό να επιλυθεί έως σήμερα (2015), αναγόμενο σε μία «παγωμένη σύγκρουση» (“*frozen conflict*”).

Σημειώνεται, αρχικά, το Άρθρο 1 §1 του Συντάγματος της Δημοκρατίας της Μολδαβίας του 1994, σύμφωνα με το οποίο: «*Η Δημοκρατία της Μολδαβίας είναι ένα κυρίαρχο, ανεξάρτητο, ενιαίο και αδιαίρετο κράτος*», ενώ το συνταγματικό Άρθρο 3 §1 ορίζει ότι: «*Το έδαφος της Δημοκρατίας της Μολδαβίας είναι αναπαλλοτρίωτο*». Βάσει του Άρθρου 2, «*η εθνική κυριαρχία εδράζεται στο λαό της Δημοκρατίας της Μολδαβίας*» (§1), ενώ «*ούτε ένα μεμονωμένο άτομο ή μία ομάδα ατόμων, ούτε μία κοινωνική ομάδα, ένα πολιτικό κόμμα ή κανένας άλλος δημόσιος οργανισμός δεν μπορεί να ασκήσει την κρατική εξουσία για λογαριασμό του. Ο σφετερισμός της κρατικής εξουσίας συνιστά το μεγαλύτερο έγκλημα κατά του λαού*» (§2).¹²³⁵

Η νυν αυτόνομη εδαφική μονάδα της Γκαγκαουζίας, με την ιδιόμορφη πληθυσμιακή σύνθεση ορθοδόξων τουρκικής καταγωγής, κήρυξε αρχικά την αυτονομία της εντός της ΣΣΔΜ στις 12 Νοεμβρίου 1989, πράξη η οποία καταδικάστηκε ως παράνομη από τις κεντρικές αρχές στο Κισινάου.¹²³⁶ Αντιδρώντας στην επικείμενη ανεξαρτητοποίηση της Μολδαβίας,

¹²³³ *Ibid.* §7.

¹²³⁴ The Molotov-Ribbentrop Pact, Moscow, 23 August 1939, Secret Additional Protocol, Article III, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1939pact.html>.

¹²³⁵ Constitution of the Republic of Moldova, 29 July 1994, as amended and supplemented in 2006, διαθέσιμο στον επίσημο δικτυακό τόπο της Προεδρίας της Δημοκρατίας της Μολδαβίας: <http://www.president.md/eng/constitution>.

¹²³⁶ Η καθιέρωση, στις 31 Αυγούστου 1989, από το Ανώτατο Σοβιέτ της ΣΣΔΜ της -όμοιας με τη ρουμανική- μολδαβικής γλώσσας με λατινικό αλφάβητο ως επίσημης γλώσσας του κράτους, πυροδότησε την αντίδραση των

ανακηρύχτηκε, στις 19 Αυγούστου 1990, η «Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Γκαγκαουζίας» ως τμήμα της ΕΣΣΔ. Ακολούθησε μακρά περίοδος διαπραγματεύσεων μεταξύ Κισινάου και Κομράτ και, τελικά, το Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Μολδαβίας του 1994 προέβλεψε την εκχώρηση ειδικών καθεστώτων αυτονομίας. Ειδικότερα, το Άρθρο 110 αυτού - όπως τροποποιήθηκε το 2006-, μεριμνεί για τα εξής: «*Το έδαφος της Δημοκρατίας της Μολδαβίας θα διαιρείται, όσον αφορά στις διοικητικές οργανώσεις, σε χωριά, πόλεις, περιοχές και στην αυτόνομη εδαφική μονάδα της Γκαγκαουζίας*» (§1)· αποφεύγοντας την ευθεία ονομαστική αναφορά στην Υπερδνειστερία, το Άρθρο 110 προβλέπει ότι: «*Σε περιοχές στην αριστερή όχθη του ποταμού Δνείστερου μπορούν να εκχωρηθούν ειδικές μορφές και συνθήκες αυτονομίας, σύμφωνα με τις ειδικές νομοθετικές διατάξεις που θεσπίζονται από οργανικό νόμο*» (§2). Στο Άρθρο 109 §3 του Συντάγματος της Μολδαβίας υπογραμμίζεται ότι η εφαρμογή των αρχών της τοπικής αυτονομίας και της αποκέντρωσης των δημοσίων υπηρεσιών «*δεν μπορεί να μεταβάλλει τον ενιαίο χαρακτήρα του κράτους*».

Το Άρθρο 111 του Συντάγματος της Δημοκρατίας της Μολδαβίας, που τιτλοφορείται «*Αυτόνομη εδαφική μονάδα της Γκαγκαουζίας*», ορίζει τα κάτωθι: «*Η Γκαγκαουζία είναι μία αυτόνομη εδαφική μονάδα που έχει ένα ειδικό καθεστώς και αντιπροσωπεύει μία μορφή αυτοδιάθεσης του λαού της Γκαγκαουζίας, συνιστά αναπόσπαστο και αναφαίρετο τμήμα της Δημοκρατίας της Μολδαβίας και θα πρέπει να επιλύει ανεξάρτητα, εντός των ορίων της αρμοδιότητάς της, σύμφωνα με τις διατάξεις του Συντάγματος της Δημοκρατίας της Μολδαβίας, προς το συμφέρον του συνόλου της κοινωνίας, τα πολιτικά, οικονομικά και πολιτιστικά ζητήματα*» (§1)· «*Το έδαφος, το υπέδαφος, τα ύδατα, η χλωρίδα και η πανίδα, καθώς και οι άλλοι φυσικοί πόροι στο έδαφος της αυτόνομης εδαφικής μονάδας της Γκαγκαουζίας ανήκουν στο λαό της Δημοκρατίας της Μολδαβίας και ταυτόχρονα αποτελούν την οικονομική βάση της Γκαγκαουζίας*» (§4)· «*Οι οργανικοί νόμοι που διέπουν το ειδικό καθεστώς της αυτόνομης εδαφικής μονάδας της Γκαγκαουζίας δύνανται να τροποποιηθούν επί τη βάση της ψήφου των τριών πέμπτων των εκλεγμένων μελών του Κοινοβουλίου*» (§7).¹²³⁷

Σύμφωνα με τα παραπάνω, το Κοινοβούλιο της Μολδαβίας, στις 23 Δεκεμβρίου 1994, υιοθέτησε το «*Νόμο για το Ειδικό Νομικό Καθεστώς της Γκαγκαουζίας*».¹²³⁸ Δυνάμει του Αρθρου 1 του εν λόγω Νόμου «*1. Η Γκαγκαουζία είναι μία αυτόνομη εδαφική μονάδα, με ένα ειδικό καθεστώς ως μία μορφή αυτοδιάθεσης για τους Γκαγκαουζούς, η οποία συνιστά*

κατοίκων της Γκαγκαουζίας που, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, ομιλούν τη ρωσική ως δεύτερη γλώσσα. Βλ. Neukirch, C., "Autonomy and Conflict Transformation: The Case of the Gagauz Territorial Autonomy in the Republic of Moldova", στο Kinga, G. (ed), *Minority Governance in Europe*, Vol I, 2002, 107.

¹²³⁷ The Constitution of the Republic of Moldova, 29 July 1994, as amended and supplemented in 2006. Βλ. αναλυτικά Priit, J., "Gagauzia and Moldova: Experiences in Power-Sharings", στο Weller, M. (ed.), *Settling Self-Determination Disputes: Complex Power-Sharing in Theory and Practice*, 2008, 307-343.

¹²³⁸ The Law on the Special Legal Status of Gagauzia (Gagauz Yeri), The Parliament of the Republic of Moldova, Chisinau, 23 December 1994, No 344-XIII: <http://www.regione.taa.it/biblioteca/minoranze/gagauziaen.pdf>.

αναπόσπαστο τμήμα της Δημοκρατίας της Μολδαβίας. 2. Η Γκαγκαουζία θα πρέπει, εντός των ορίων της αρμοδιότητάς της, να επιλύει από μόνη της ζητήματα πολιτικής, οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης προς το συμφέρον του συνόλου του πληθυσμού της. 3. Όλα τα δικαιώματα και οι ελευθερίες που προσδιορίζονται στο Σύνταγμα και τη νομοθεσία της Δημοκρατίας της Μολδαβίας θα πρέπει να διασφαλίζονται στο έδαφος της Γκαγκαουζίας. 4. Σε περίπτωση αλλαγής του καθεστώτος της Δημοκρατίας της Μολδαβίας ως ανεξάρτητου κράτους, ο λαός της Γκαγκαουζίας θα πρέπει να έχει το δικαίωμα της εξωτερικής αυτοδιάθεσης».¹²³⁹ Σημειωτέον ότι ο παρών Οργανικός Νόμος δύναται να τροποποιηθεί μόνο με την ψήφο των τριών πέμπτων των εκλεγμένων αντιπροσώπων του Κοινοβουλίου της Δημοκρατίας της Μολδαβίας.¹²⁴⁰

Εξ' αρχής, λοιπόν, ο Νόμος του 1994 αναγνώρισε τόσο το λαό όσο και το έδαφός του.¹²⁴¹ Η προαναφερθείσα πρόβλεψη του Άρθρου 1.4 περιελήφθη για να κατευνάσει τους φόβους περί ένωσης με τη Ρουμανία, έχοντας πια καθαρά συμβολική αξία.¹²⁴² Προκειμένου να προσδιοριστεί επακριβώς το έδαφος της αυτόνομης μονάδας, πραγματοποιήθηκε σχετικό δημοψήφισμα στις 5 Μαρτίου 1995 σε 36 περιοχές όπου είτε οι Γκαγκαουζοί συνιστούσαν ποσοστό μεγαλύτερο από το 50% του πληθυσμού είτε το δημοψήφισμα ανακινήθηκε από το ένα τρίτο του πληθυσμού. Ως αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας, η Γκαγκαουζία αποτελείται σήμερα από 3 πόλεις και 29 χωριά, σε μία έκταση 1.848 km², η οποία, μάλιστα, δεν είναι συνεχής.¹²⁴³ Ωστόσο, πάντως, μετά από το δημοψήφισμα η διοίκηση της περιοχής κατέστη ιδιαίτερος δύσκολη, δεδομένης άλλωστε και της ασάφειας που χαρακτηρίζει το υπό εξέταση καθεστώς, με κίνδυνο υπονόμευσης της αυτονομίας της Γκαγκαουζίας σε βάθος χρόνου.¹²⁴⁴

Εντελώς διαφορετική εξέλιξη είχε η παρατεταμένη κρίση στην Υπερδνειστερία, δηλαδή στην περιοχή της Μολδαβίας που βρίσκεται ανατολικά του ποταμού Δνείστερου. Ως γεγονός, η περιοχή αυτή έχει εντελώς διαφορετικό ιστορικό παρελθόν από τη δυτική όχθη του Δνείστερου –τη Βεσσαραβία-, με έντονο το ρωσικό στοιχείο. Η εθνοτικά πλουραλιστική αυτή κοινωνία, με τους Μολδαβούς, τους Ρώσους και τους Ουκρανούς να αποτελούν περίπου το 30% του

¹²³⁹ *Ibid.* Article 1. Επιπροσθέτως, δυνάμει του Άρθρου 3.1, οι επίσημες γλώσσες της Γκαγκαουζίας είναι η Μολδαβική, η Γκαγκαουζική και η Ρωσική.

¹²⁴⁰ *Ibid.* Article 27.

¹²⁴¹ Chinn, J. and Roper, S., “Territorial Autonomy in Gagauzia”, 26: *1 Nationalities Papers* (1998), 98.

¹²⁴² Neukirch, C., στο Kinga, G. (ed), Vol I, 2002, *op. cit.*, *supra* note 1236, 105-123.

¹²⁴³ Wöber, S., “Making or Breaking the Republic of Moldova? The Autonomy of Gagauzia”, 2 *European Diversity and Autonomy Papers* (2013), 12.

¹²⁴⁴ *Ibid.* 13-14. Ο ίδιος ο Κυβερνήτης της αυτόνομης εδαφικής μονάδας της Γκαγκαουζίας, Mihail Formuzal, αποκάλυψε τη λύση του αυτόνομου καθεστώτος «πολύ σοφή», αλλά, μέχρι το 2012, ουδείς έδειχνε πρόθυμος να την εφαρμόσει. Αντί να εκσυγχρονιστεί το νομικό πλαίσιο και να δοθούν περισσότερες αρμοδιότητες στη Γκαγκαουζία, στην πράξη ο Νόμος του 1994 υιοθετήθηκε μόνο τμηματικά και η αυτονομία μειώθηκε ουσιαστικά. Κατά τα τελευταία έτη, η ηγεσία της Μολδαβίας κατάφερε να απομακρύνει όλους τους Γκαγκαουζούς από ηγετικές θέσεις στη χώρα, με αποτέλεσμα η Γκαγκαουζία να αδυνατεί να συμμετάσχει πλήρως σε ζητήματα αναφορικά με τη Μολδαβία. Οι σχέσεις, άλλωστε, με το Κισινάου δε χαρακτηρίζονται από αμοιβαίο σεβασμό, καθ' όσον παρατηρείται ισχυρός συγκεντρωτισμός. *Ibid.* 19. Εξάλλου, σε μία κατάσταση όπου η μία πλευρά επιθυμούσε να υπονομεύσει το καθεστώς αυτονομίας και η άλλη πλευρά επιθυμούσε να λειτουργήσει ως *de facto* ανεξάρτητη, ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθεί ορθός διάλογος. *Ibid.* 21.

πληθυσμού έκαστος, ανακήρυξε την ανεξαρτησία της από την τότε ΣΣΔΜ ως ξεχωριστή σοβιετική δημοκρατία στις 2 Σεπτεμβρίου 1990 -υπό την ονομασία «Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Υπερδνειστερίας». Μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ και την ανεξαρτητοποίηση της Μολδαβίας, ο φόβος της επανένωσης της Βεσσαραβίας με τη Ρουμανία οδήγησε σε σφοδρές συγκρούσεις το καλοκαίρι του 1992 μεταξύ της κεντρικής Κυβέρνησης και των αυτονομιστών, με αίσια έκβαση για τους τελευταίους χάριν της καταλυτικής παρέμβασης της 14^{ης} ρωσικής στρατιάς. Σημειωτέον ότι προηγουμένως, στις 6 Σεπτεμβρίου 1991, το Ανώτατο Σοβιέτ της Υπερδνειστερίας είχε θέσει όλες τις εγκαταστάσεις, τις επιχειρήσεις, τους οργανισμούς και γενικώς όλες τις υπηρεσίες και τους θεσμούς της Υπερδνειστερίας, συμπεριλαμβανομένων των στρατιωτικών μονάδων -με την εξαίρεση των σοβιετικών/ρωσικών ενόπλων δυνάμεων-, υπό τη δικαιοδοσία της «Δημοκρατίας της Υπερδνειστερίας».¹²⁴⁵ Η κρίσιμη στρατιωτική επέμβαση της Ρωσίας εγγυήθηκε τον ουσιαστικό διαχωρισμό της Υπερδνειστερίας από την υπόλοιπη Μολδαβία. Έκτοτε, οι αγιμαχίες αδράνησαν και επήλθε η «παγωμένη σύγκρουση».¹²⁴⁶

Σωρεία σχεδίων και προτάσεων μεσολάβησαν για την επίλυση του ζητήματος, αμφιταλαντευόμενα μεταξύ αυτονομίας και ομοσπονδίας, χωρίς ωστόσο να καταστεί εφικτή μέχρι σήμερα (2015) η επίτευξη συμφωνίας αναφορικά με το μελλοντικό νομικό καθεστώς της Υπερδνειστερίας.¹²⁴⁷ Σε δημοψήφισμα που πραγματοποιήθηκε το 2006 στην

¹²⁴⁵ ECHR, *Ilascu and Others v. Moldova and Russia*, Application No. 48787/99, Judgment, 8 July 2004, Strasbourg, §35. Λίγες μέρες αργότερα, στις 18 Σεπτεμβρίου 1991, ο Πρόεδρος του Ανωτάτου Σοβιέτ της Υπερδνειστερίας αποφάσισε να θέσει υπό τον έλεγχο της «Δημοκρατίας» και τις σοβιετικές ένοπλες μονάδες που είχαν αναπτυχθεί στην περιοχή. *Ibid.* §36. Η απάντηση ήλθε από τον Πρόεδρο της Μολδαβίας με το Διάταγμα Νο 234 της 14^{ης} Νοεμβρίου 1991, σύμφωνα με το οποίο όλα τα πυρομαχικά, τα όπλα, ο στρατιωτικός εξοπλισμός, οι βάσεις και τα λοιπά περιουσιακά στοιχεία των σοβιετικών ενόπλων δυνάμεων που είχαν σταθμεύσει στο έδαφος της Μολδαβίας αποτελούσαν ιδιοκτησία της Δημοκρατίας της Μολδαβίας. *Ibid.* §37.

¹²⁴⁶ Borgen, Ch.J., “Thawing a Frozen Conflict: Legal Aspects of the Separatist Crisis in Moldova”, A Report from the Association of the Bar of the City of New York, Special Committee on European Affairs, *61 Record of the Association of the Bar of the City of New York* (2006), 196-304.

¹²⁴⁷ Βλ. Report No 13, CSCE Mission to Moldova, 13 November 1993, 1: <http://www.osce.org/moldova/42307>, όπου προτάθηκε «...η δημιουργία μίας Ειδικής Περιοχής της Υπερδνειστερίας με τη δική της περιφερειακή κυβέρνηση, εκλογική συνέλευση και δικαστήριο. Το καθεστώς αυτό θα καθοριστεί με συμφωνία μεταξύ των δύο πλευρών και θα υλοποιηθεί με νόμο της Μολδαβίας. Θα πρέπει να διασφαλίζεται με μία διάταξη στο νέο Σύνταγμα. Η Ειδική Περιοχή θα είναι αναπόσπαστο τμήμα της Δημοκρατίας της Μολδαβίας, αλλά θα απολαμβάνει σημαντική αυτοδιοίκηση. [...] Σε περίπτωση που η Μολδαβία επιλέξει να εγκαταλείψει την κρατική της υπόσταση προκειμένου να ενωθεί με άλλη χώρα, θα διασφαλίζεται για την Ειδική Περιοχή της Υπερδνειστερίας το ‘δικαίωμα στην εξωτερική αυτοδιάθεση’, δηλαδή να αποφασίζει για το μέλλον της». Ακολούθησε το Υπόμνημα της Μόσχας του 1997, όπου -με τη μεσολάβηση της Ρωσίας, της Ουκρανίας και του ΟΑΣΕ- τα μέρη συμφώνησαν να οικοδομήσουν τις σχέσεις τους στο πλαίσιο ενός κοινού κράτους, εντός των συνόρων της πρώην ΣΣΔΜ του Ιανουαρίου του 1990. Βλ. The Moscow Memorandum, On the Bases for Normalization of Relations between the Republic of Moldova and Transdniestria, 8 May 1997, §11: <http://www.osce.org/moldova/42309>. Κατόπιν, το ρωσικό Σχέδιο Υπομνήματος για τις Βασικές Αρχές της Κρατικής Δομής ενός Ενιαίου Κράτους στη Μολδαβία του 2003 -γνωστό ως Kozak Memorandum- πρότεινε μία νέα Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Μολδαβίας, υποκειμένο της οποίας θα αποτελούσε η Υπερδνειστερία, «μία κρατική οντότητα εντός της ομοσπονδίας», με τα δικά της «κρατικά όργανα στο νομοθετικό (Ανώτατο Σοβιέτ), εκτελεστικό (Πρόεδρος και Κυβέρνηση) και δικαστικό κλάδο, με το δικό της Σύνταγμα και νομοθεσία, κρατική ιδιοκτησία, ανεξάρτητο προϋπολογισμό και φορολογικό σύστημα, και επίσης τα δικά της κρατικά σύμβολα και άλλα γνωρίσματα της κρατικής υπόστασης». Βλ. Russian Draft Memorandum on the Basic Principles of the State Structure of a United State in Moldova (Kozak Memorandum), 17 November 2003, §2, §3.5: <http://www.stefanwolff.com/files/Kozak-Memorandum.pdf>. Αξιοσημείωτες είναι και οι πανομοιότυπες προβλέψεις του υπομνήματος για τη Γκαγκαουζία. Υπέρ της ομοσπονδιακής συγκρότησης του κράτους της Μολδαβίας, με

Υπερδνειστερία,¹²⁴⁸ το 97% του πληθυσμού αυτής ψήφισε υπέρ της ανεξαρτησίας και της συνακόλουθης προσχώρησής της στη Ρωσία. Αντίθετη άποψη έχει σύσσωμη η διεθνής κοινότητα, καθόσον η Υπερδνειστερία δεν αναγνωρίζεται ως ανεξάρτητη κρατική οντότητα από κανένα κυρίαρχο κράτος, παρά μόνο από τις επίσης αποσχισμένες οντότητες της Νότιας Οσετίας, της Αμπχαζίας και του Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Με όρους διεθνούς δικαίου, η Υπερδνειστερία δε νομιμοποιείται με κανένα τρόπο να ασκήσει δικαίωμα στην εξωτερική αυτοδιάθεση, καθώς κάτι τέτοιο παραβιάζει ευθέως το Άρθρο 2 §4 του Χάρτη των ΗΕ, ήτοι την εδαφική ακεραιότητα της Δημοκρατίας της Μολδαβίας.¹²⁴⁹ Εξάλλου, η πρωταρχική επιλογή της αυτονομίας, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, που προτείνεται κατά την τελευταία εικοσαετία, υποδεικνύει ξεκάθαρα ότι δεν υπάρχει πρόθεση αποστέρησης της εσωτερικής αυτοδιάθεσης του πληθυσμού της Υπερδνειστερίας.

ομοσπονδιακό υποκείμενο την Υπερδνειστερία, τάχθηκαν και οι σχετικές Προτάσεις και Συστάσεις του 2004 των μεσολαβητών του ΟΑΣΕ, της Ρωσικής Ομοσπονδίας και της Ουκρανίας. Βλ. Proposals and Recommendations of the Mediators from the OSCE, the Russian Federation and Ukraine with regards to the Transdniestrian Settlement, 13 February 2004, CIO.GAL/11/04: <http://www.osce.org/moldova/23585>. Το Σχέδιο του 2005 για την Επίλυση του Προβλήματος της Υπερδνειστερίας πρότεινε «τη συνολική και οριστική επίλυση του προβλήματος της Υπερδνειστερίας, διατηρώντας το συνταγματικό σύστημα της Μολδαβίας και χορηγώντας στην Υπερδνειστερία ένα ειδικό νομικό καθεστώς ως συστατικό τμήμα της Μολδαβίας», καθώς επίσης και «τη διατήρηση της ανεξαρτησίας, της κυριαρχίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Μολδαβίας εντός των διεθνώς αναγνωρισμένων συνόρων της, εξασφαλίζοντας παράλληλα ότι οι κάτοικοι της Υπερδνειστερίας θα έχουν δικαίωμα στην αυτοδιάθεση αποκλειστικά και μόνο εφόσον η Μολδαβία απολέσει την κυριαρχία και την ανεξαρτησία της». Βλ. Plan for the Settlement of the Transdniestrian Problem (Ukrainian Plan), 8 June 2005, §1.2, §1.3, διατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/fd/dmd20050621_07/dmd20050621_07en.pdf. Στα παραπάνω προστίθεται και η δέση προτάσεων για μία Διακήρυξη αναφορικά με τις Αρχές και τις Εγγυήσεις του Διακανονισμού της Υπερδνειστερίας του 2007 και το συνημμένο Σχέδιο Νόμου για το Ειδικό Νομικό Καθεστώς της Υπερδνειστερίας, δυνάμει των οποίων «η Υπερδνειστερία είναι μία διοικητική-εδαφική μονάδα με τη μορφή μίας δημοκρατίας εντός της Δημοκρατίας της Μολδαβίας». Βλ. Declaration concerning Principles and Guarantees of the Transnistrian Settlement, 31 October 2007: <http://www.stefanwolff.com/files/Moldovan-Package-Proposals.pdf>. Σύμφωνα με τον Steve Roper, «ένας από τους λόγους για τους οποίους το σχέδιο ομοσπονδιοποίησης για τη Μολδαβία έχει υπάρξει τόσο προβληματικό είναι ότι υπάρχει ευρεία διαφωνία μεταξύ των μελετητών και των κυβερνητικών συμμετεχόντων ως προς τη φύση και τη σύλληψη του ομοσπονδιακού συστήματος, ακόμη και ως προς το πώς θα έπρεπε να ομοιάζει ένα ομοσπονδιακό κράτος». Βλ. Roper, S.D., “Federalization and Constitution-Making as an Instrument of Conflict Resolution”, 12: 4 *Demokratizatsiya* (2004), 528. Βλ. επίσης και Blakkisrud, H. and Kolstø, P., “From Secessionist Conflict Toward a Functioning State: Processes of State- and Nation-Building in Transnistria”, 27: 2 *Post-Soviet Affairs* (2011), 178–210. Επιπροσθέτως, για την πορεία της διαπραγματευτικής διαδικασίας μεταξύ Chisinau και Tiraspol, με την εμπλοκή της Ρωσικής Ομοσπονδίας, της Ουκρανίας, των ΗΠΑ, της ΕΕ και του ΟΑΣΕ, βλ. OSCE, Ministerial Statement on the Work of the Permanent Conference on Political Issues in the Framework of the Negotiation Process for the Transdniestrian Settlement in the “5+2” Format, MC.DOC/3/13, 6 December 2013, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.osce.org/mc/109347?download=true>, όπου οι Υπουργοί Εξωτερικών των συμμετεχόντων κρατών του ΟΑΣΕ «επαναβεβαιώνουν την ισχυρή τους δέσμευση για την επίτευξη μίας συνολικής, δίκαιης και βιώσιμης λύσης της διαμάχης στην Υπερδνειστερία αποκλειστικά μέσω διαπραγματεύσεων, επί τη βάση της κυριαρχίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Δημοκρατίας της Μολδαβίας, με ένα ειδικό καθεστώς για την Υπερδνειστερία που εγγυάται πλήρως τα ανθρώπινα, πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα του πληθυσμού της».

¹²⁴⁸ Υπογραμμίζεται ότι το Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Μολδαβίας του 1994, όπως τροποποιήθηκε το 2006, δεν επιτρέπει τη διενέργεια τοπικών δημοψηφισμάτων ανεξαρτησίας. Ειδικότερα, το Άρθρο 75 του Συντάγματος προβλέπει ότι: «Τα προβλήματα υψίστης σημασίας που αντιμετωπίζει η κοινωνία και το κράτος της Μολδαβίας θα πρέπει να επιλύονται μέσω δημοψηφισμάτων». Τα Άρθρα 66 (β) και 72 §3 (β), όμως, προσδιορίζουν αντίστοιχα ότι η εξουσία «να προκηρύσσει τη διενέργεια δημοψηφισμάτων» ανήκει στο Κοινοβούλιο της Δημοκρατίας της Μολδαβίας, στις αρμοδιότητες του οποίου εμπίπτει, επίσης, η υιοθέτηση οργανικού νόμου με αντικείμενο «την οργάνωση και τη διεξαγωγή των δημοψηφισμάτων». Τίποτα από τα παραπάνω δε συνέβη στην Υπερδνειστερία.

¹²⁴⁹ Βλ. εκτενώς Borgen, Ch.J., “Public International Law and the Conflict over Transnistria”, στο Akgün, M. (ed.), *Managing Intractable Conflicts: Lessons from Moldova and Cyprus*, 2013, 83-108.

Ωστόσο, η παγωμένη σύγκρουση αποτελεί μία παγωμένη πραγματικότητα χωρίς άμεσα ορατή άρση του αδιεξόδου, δεδομένου ότι τα οράματα για το μέλλον φαντάζουν ολοένα και πιο αποκλίνοντα και ασυμβίβαστα μεταξύ Κισινάου και Τιρασπόλ, με το πρώτο να επιμένει στην αυτονομία με ειδικό νομικό καθεστώς για την Υπερδνειστερία, ενώ τη δεύτερη να επιθυμεί την ανεξαρτησία αυτής διατηρώντας τους στενούς δεσμούς με τη Ρωσία.¹²⁵⁰

Η εξωεδαφική ευθύνη της Ρωσικής Ομοσπονδίας αναφορικά με την «αποτελεσματική εξουσία» και την «καθοριστική επιρροή» επί της Υπερδνειστερίας θεμελιώνεται ξεκάθαρα στην απόφαση του ΕΔΔΑ του 2004 *Ilascu και λοιποί κατά Μολδαβίας και Ρωσίας*.¹²⁵¹ Στην εν λόγω υπόθεση, το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι: «στη βάση όλου του υλικού που έχει στη διάθεσή του, το Δικαστήριο θεωρεί ότι η Κυβέρνηση της Μολδαβίας, η μόνη νόμιμη Κυβέρνηση της Δημοκρατίας της Μολδαβίας κατά το διεθνές δίκαιο, δεν ασκεί εξουσία σε τμήμα του εδάφους της, και συγκεκριμένα στο τμήμα εκείνο το οποίο τελεί υπό τον αποτελεσματικό έλεγχο της 'Μολδαβικής Δημοκρατίας της Υπερδνειστερίας'». ¹²⁵² Ακόμα και η ονομασία της υπό εξέταση οντότητας είναι δεκτική ποικίλων ερμηνειών: ενώ η ίδια αυτοαποκαλείται "*Pridnestrovskaya Moldavskaya Respublika*" - "*Pridnestrovia*" στα ρωσικά-, το ΕΔΔΑ στην προαναφερθείσα απόφασή του προτίμησε την ονομασία "*Moldavian Republic of Transdnestrria*", ο δικηγορικός σύλλογος της Νέας Υόρκης το όνομα "*Transnistrian Moldovan Republic*" και η πλειοψηφία των μελετητών αναφέρεται σε εκείνη απλά ως «Υπερδνειστερία».

¹²⁵⁰ *Ibid.* Vrabie, R., "Main Obstacles to Finding a Solution of the Transnistrian Conflict", 77-82 και Roubanis, I., Hatay, M. and Baltag, A., "Challenges to Keeping the Negotiation Process on Track", 109-118.

¹²⁵¹ «Το Δικαστήριο έχει δεχτεί ότι σε εξαιρετικές περιπτώσεις οι πράξεις των συμβαλλόμενων κρατών που εκτελούνται εκτός του εδάφους τους ή οι οποίες παράγουν αποτελέσματα εκεί, μπορεί να ισοδυναμούν με άσκηση από αυτά της δικαιοδοσίας τους κατά την έννοια του Άρθρου 1 της Σύμβασης. Σύμφωνα με τις σχετικές αρχές του διεθνούς δικαίου, η ευθύνη του κράτους μπορεί να εγερθεί εκεί όπου, συνεπεία της στρατιωτικής δράσης -είτε νόμιμης είτε παράνομης-, ασκεί στην πράξη αποτελεσματικό έλεγχο επί μίας περιοχής που βρίσκεται εκτός της εθνικής του επικράτειας. Η υποχρέωση διασφάλισης, σε μια τέτοια περιοχή, των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που καθορίζονται στη Σύμβαση προκύπτει από το γεγονός του ελέγχου αυτού, είτε ασκείται άμεσα, μέσω των ίδιων ενόπλων δυνάμεων, είτε μέσω μίας υποτελούς τοπικής διοίκησης. Δεν είναι αναγκαίο να προσδιοριστεί εάν ένα συμβαλλόμενο μέρος ασκεί πραγματικά λεπτομερή έλεγχο επί των πολιτικών και των δράσεων των αρχών της περιοχής που βρίσκεται εκτός της εθνικής του επικράτειας, αφού ακόμα και ο συνολικός έλεγχος της περιοχής μπορεί να εγείρει την ευθύνη του εν λόγω συμβαλλόμενου μέρους. [...] Όταν ένα συμβαλλόμενο μέρος ασκεί συνολικό έλεγχο σε μία περιοχή εκτός της εθνικής του επικράτειας, η ευθύνη του δεν περιορίζεται μόνο στις πράξεις των στρατιωτών ή των αξιωματούχων του στην περιοχή αυτή, αλλά επεκτείνεται επίσης και στις πράξεις της τοπικής διοίκησης, η οποία επιβιώνει εκεί λόγω της στρατιωτικής του και άλλης υποστήριξης». Ως εκ τούτων, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι: «Όλα τα παραπάνω αποδεικνύουν ότι η 'Moldavian Republic of Transdnestrria (MRT)', που συστάθηκε το 1991-92 με την υποστήριξη της Ρωσικής Ομοσπονδίας, περιβεβλημένη με όργανα εξουσίας και δική της διοίκηση, παραμένει κάτω από την αποτελεσματική εξουσία ή τουλάχιστον υπό την καθοριστική επιρροή της Ρωσικής Ομοσπονδίας, και σε κάθε περίπτωση επιβιώνει λόγω της στρατιωτικής, οικονομικής, χρηματοδοτικής και πολιτικής υποστήριξης που παρέχεται σε αυτή από τη Ρωσική Ομοσπονδία. Κατόπιν τούτου, το Δικαστήριο κρίνει ότι υπάρχει συνεχής και απρόσκοπτη σύνδεση της ευθύνης από την πλευρά της Ρωσικής Ομοσπονδίας για την τύχη των προσφευγόντων, καθώς η πολιτική της Ρωσικής Ομοσπονδίας υποστήριξης του καθεστώτος και η συνεργασία με αυτό συνεχίστηκε πέραν της 5^{ης} Μαΐου 1998, και μετά την ημερομηνία αυτή η Ρωσική Ομοσπονδία δεν έκανε καμία προσπάθεια να θέσει ένα τέλος στην κατάσταση των προσφευγόντων που επέφεραν οι αντιπρόσωποί της, και δεν ενήργησε για την αποτροπή των παραβιάσεων που φέρεται να τελέστηκαν μετά την 5^η Μαΐου 1998». Βλ. ECHR, *Ilascu and Others v. Moldova and Russia*, Application No. 48787/99, Judgment, 8 July 2004, Strasbourg, §314-§316 και §392-§393.

¹²⁵² *Ibid.* §330.

Η περικόλειστη Μολδαβία αναφέρεται συχνά ως «η μαύρη τρύπα της Ευρώπης»,¹²⁵³ με εξαιρετικά υψηλά ποσοστά φτώχειας, ενώ εξόχως επιβαρυνμένη είναι η κατάσταση των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Υπερδνειστερία, όπου λαμβάνουν χώρα πληθώρα εγκλημάτων περιλαμβανομένης της εμπορίας (*trafficking*) ανθρώπων και όπλων, του ξεπλύματος χρήματος και του λαθρεμπορίου.¹²⁵⁴ Το γεγονός είναι ότι το πολιτικό καθεστώς της Υπερδνειστερίας -που επί του παρόντος ενεργεί ως *de facto* κράτος- δεν έχει αποσαφηνιστεί ακόμη, είκοσι τρία χρόνια μετά από τη σύγκρουση του 1992 με τη Μολδαβία, αφήνοντας ανοιχτά όλα τα ενδεχόμενα: ανεξαρτησία, ομοσπονδία ή συνομοσπονδία ή ενισχυμένη αυτονομία εντός της Μολδαβίας ή ακόμα και προσχώρηση στη Ρωσία.¹²⁵⁵ Είναι ιδιαίτερος χαρακτηριστικό ότι, στον απόηχο των πρόσφατων γεγονότων στην Κριμαία, το Ανώτατο Σοβιέτ (Κοινοβούλιο) της Υπερδνειστερίας υπέβαλε επίσημο αίτημα αναγνώρισης της διεκδικούμενης «ανεξαρτησίας και κυριαρχίας» της περιοχής προς τη Ρωσία και τον ΟΗΕ στις 16 Απριλίου 2014, ενώ το ίδιο ζήτησε και από την ΕΕ ο φερόμενος ως Πρόεδρος της αποσχισμένης περιοχής της Μολδαβίας.¹²⁵⁶

4.3.10 Νότιο Καμερούν (Αμπαζονία)

Η Δημοκρατία του Καμερούν μπορεί να παρομοιαστεί με κοιμώμενο ηφαίστειο, χαρακτηρισμός ο οποίος ανάγεται στο διαμελισμό της γερμανικής αποικίας του Καμερούν (1884-1916) μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και το διαμοιρασμό του εδάφους της ανάμεσα στη Γαλλία και τη Βρετανία, αρχικά υπό το καθεστώς των εντολών της ΚτΕ (1918-1945) και κατόπιν υπό το καθεστώς της κηδεμονίας του ΟΗΕ (1945-1961). Το σημερινό ρήγμα μεταξύ του γαλλόφωνου και του αγγλόφωνου Καμερούν ανάγεται στην εποχή της κατάτμησης του εδάφους της κηδεμονευομένης περιοχής μεταξύ των δύο χωρών. Το υπό γαλλική διοίκηση Καμερούν απέκτησε πλήρη ανεξαρτησία την 1^η Ιανουαρίου 1960 με την ονομασία «Δημοκρατία του Καμερούν»¹²⁵⁷ και εισήλθε στον ΟΗΕ στις 20 Σεπτεμβρίου 1960.¹²⁵⁸ Η υπό βρετανική εντολή/κηδεμονία περιοχή του Καμερούν χωριζόταν περαιτέρω στο βόρειο και το νότιο τμήμα· ειδικότερα, το Ηνωμένο βασίλειο διοικούσε το Βόρειο Καμερούν ως τμήμα της Νιγηρίας και το

¹²⁵³ Sanchez, W.A., "The 'Frozen' Southeast: How the Moldova-Transnistria Question has Become a European Geo-Security Issue", 22: 2 *The Journal of Slavic Military Studies* (2009), 156.

¹²⁵⁴ Αναλυτικά για την αποκαρδιωτική κατάσταση των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Υπερδνειστερία, βλ. την Έκθεση του Υπουργείου Εξωτερικών των ΗΠΑ: US Department of State, "Moldova, 2013, Human Rights Report", διαθέσιμη στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.state.gov/documents/organization/220520.pdf>.

¹²⁵⁵ Green, J.A. and Waters, Ch.P.M. (eds), *Conflict in the Caucasus: Implications for International Legal Order*, 2010.

¹²⁵⁶ «'Αναγνωρίστε την Υπερδνειστερία', Ζητά από την ΕΕ ο Πρόεδρός της», *Η Καθημερινή*, 16/04/2014: <http://www.kathimerini.gr/763143/article/epikairothta/kosmos/anagnwriste-thn-yperdneisteria-zhta-apo-thn-ee-o-proedros-ths> και «Η Υπερδνειστερία Ζητά Αναγνώριση από τον Πούτιν. Ακολουθεί τα Βήματα της Χερσονήσου της Κριμαίας», *Το Βήμα*, 16/04/2014: <http://www.tovima.gr/world/article/?aid=587593>.

¹²⁵⁷ GA Res A/RES/1349 (XIII), 13 March 1959, "The Future of the Trust Territory of the Cameroons under French Administration".

¹²⁵⁸ SC Res S/RES/133, 26 January 1960; GA Res A/RES/1476 (XV), 20 September 1960.

Νότιο Καμερούν ως ξεχωριστή επαρχία της Νιγηρίας. Δυνάμει δημοψηφίσματος που διενεργήθηκε υπό την αιγίδα των ΗΕ στις 11 και 12 Φεβρουαρίου 1961, το Βόρειο Καμερούν προσχώρησε -την 1^η Ιουνίου 1961- στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Νιγηρίας.¹²⁵⁹ Ομοίως, την 1^η Οκτωβρίου 1961, κατόπιν αντίστοιχου δημοψηφίσματος, το Νότιο Καμερούν ενσωματώθηκε στη Δημοκρατία του Καμερούν. Το ερώτημα στο οποίο κλήθηκε να απαντήσει ο πληθυσμός του υπό βρετανική διοίκηση Νότιου Καμερούν ήταν: «α) Επιθυμείτε την απόκτηση της ανεξαρτησίας προσχωρώντας στην ανεξάρτητη Ομοσπονδία της Νιγηρίας; β) Επιθυμείτε την απόκτηση της ανεξαρτησίας προσχωρώντας στην ανεξάρτητη Δημοκρατία του Καμερούν;»¹²⁶⁰ Είναι απολύτως σαφές ότι η πλήρης ανεξαρτησία με τη μορφή της εξωτερικής αυτοδιάθεσης ουδέποτε προσεφέρθη ως επιλογή -ούτε στο Βόρειο¹²⁶¹ ούτε και- στο Νότιο Καμερούν.

Ακολούθως, στις 21 Απριλίου 1961, η ΓΣ των ΗΕ ενέκρινε τα αποτελέσματα των ανωτέρω δημοψηφισμάτων.¹²⁶² Ιδιαίτερος αξιοσημείωτο είναι ότι η Δημοκρατία του Καμερούν ψήφισε κατά της υιοθέτησης του Ψηφίσματος 1608 της ΓΣ, εκφράζοντας την έντονη δυσαρέσκειά της με τον τρόπο διοίκησης του Ηνωμένου Βασιλείου και, ειδικότερα, με τη διαίρεση της περιοχής σε δύο ξεχωριστά τμήματα εκ των οποίων το ένα ενσωματώθηκε τελικά σε άλλο κράτος. Όπως προαναφέρθηκε, την 1^η Οκτωβρίου 1961 το Νότιο Καμερούν ενώθηκε με τη Δημοκρατία του Καμερούν σχηματίζοντας την «Ομοσπονδιακή Δημοκρατία του Καμερούν», όπου η περιοχή που διοικούνταν προηγουμένως από το Ηνωμένο Βασίλειο μετονομάστηκε σε Δυτικό Καμερούν, ενώ η περιοχή που διοικούνταν προηγουμένως από τη Γαλλία μετονομάστηκε σε Ανατολικό Καμερούν στο πλαίσιο του νεοσύστατου ομοσπονδιακού κράτους. Το εν λόγω ομοσπονδιακό πείραμα φιλοδοξούσε να αποφέρει μοναδικά αποτελέσματα για τα δεδομένα της αφρικανικής ηπείρου. Παρόλο που το αγγλόφωνο τμήμα του σημερινού Νότιου Καμερούν συνιστούσε μόλις το 9% της συνολικής έκτασης του Καμερούν, επιχειρήθηκε να λειτουργήσει ως ισότιμος εταίρος με το γαλλόφωνο τμήμα εντός του ομοσπονδιακού κράτους. Στην πράξη, κάτι τέτοιο κατέστη ανέφικτο, καθότι η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία του

¹²⁵⁹ Σημειώνεται ότι, στις 7 Νοεμβρίου του 1959, είχε προηγηθεί και έτερο δημοψήφισμα στην ίδια περιοχή, όπου ο πληθυσμός του υπό βρετανική διοίκηση Βόρειου Καμερούν είχε επιλέξει να αποφασίσει για το μέλλον του σε μεταγενέστερο χρόνο. Βλ. σχετικά GA Res A/RES/1350 (XIII), 13 March 1959, §2. Το ερώτημα που ετέθη στο δημοψήφισμα του Φεβρουαρίου του 1961 ήταν: «α) Επιθυμείτε την απόκτηση της ανεξαρτησίας προσχωρώντας στην ανεξάρτητη Δημοκρατία του Καμερούν; β) Επιθυμείτε την απόκτηση της ανεξαρτησίας προσχωρώντας στην ανεξάρτητη Ομοσπονδία της Νιγηρίας;». Βλ. GA Res A/RES/1473 (XIV), 12 December 1959, §3.

¹²⁶⁰ GA Res A/RES/1352 (XIV), 16 October 1959, §2.

¹²⁶¹ ICJ, *Case Concerning the Northern Cameroons (Cameroon v. United Kingdom)*, Judgment, Preliminary Objections, 2 December 1963, ICJ Rep (1963), 15-40. Η Δημοκρατία του Καμερούν προσέφυγε εναντίον του Ηνωμένου Βασιλείου ισχυριζόμενη *inter alia* ότι «η συμφωνία κηδεμονίας δεν εξουσιοδοτούσε τη διοικούσα δύναμη να διοικεί την περιοχή ως δύο ξεχωριστά τμήματα, ενάντια στον κανόνα της ενότητας, σύμφωνα με δύο διοικητικά συστήματα και τις ακόλουθες ξεχωριστές πορείες πολιτικής ανάπτυξης». *Ibid.* 26, (c). Ωστόσο, το ΔΔ έκρινε ότι δεν μπορούσε να αποφανθεί επί της ουσίας της παρουσίας υπόθεσης λόγω αναρμοδιότητας. *Ibid.* 38. Αξιομνημόνευτη είναι η δήλωση του έλληνα δικαστή Σπυρόπουλου: «Δε συμφέρει την άποψη του Δικαστηρίου. Θεωρώ ότι η προσφυγή της Δημοκρατίας του Καμερούν είναι παραδεκτή και ότι το Δικαστήριο έχει δικαιοδοσία να εξετάσει την ουσία της διαφοράς της οποίας έχει επιληφθεί». *Ibid.* 39.

¹²⁶² GA Res A/RES/1608 (XV), 21 April 1961, §2-§4.

Καμερούν επιβίωσε από το 1961 έως το 1972, οπότε και μετασχηματίστηκε σε «Ενωμένη Δημοκρατία του Καμερούν». Το 1984, η επίσημη ονομασία της χώρας άλλαξε εκ νέου σε «Δημοκρατία του Καμερούν».¹²⁶³

Η μετάβαση από το ομοσπονδιακό σύστημα σε ένα ενιαίο συγκεντρωτικό κράτος, στο οποίο μάλιστα δόθηκε η ονομασία της προ της ενοποίησης υπό γαλλική διοίκηση περιοχής, όχι μόνο δεν επέφερε μεγαλύτερη κρατική συνοχή, αλλά έδωσε ασφαλώς στο αγγλόφωνο τμήμα του πληθυσμού την αίσθηση των πολιτών δευτέρας κατηγορίας.¹²⁶⁴ Το έντονο αίσθημα της αδικίας και της σκόπιμης περιθωριοποίησης οδήγησε στη γένεση, στα μέσα της δεκαετίας του 1990, του Southern Cameroons People's Organization (SCAPO)¹²⁶⁵ και του εκτελεστικού του οργάνου του Southern Cameroons National Council (SCNC) με το αίτημα της αυτοδιάθεσης του αγγλόφωνου

¹²⁶³ Σύμφωνα με το γράμμα και το πνεύμα της παραγράφου 5 του Ψηφίσματος 1608 (1961) της ΓΣ -που καλούσε τη διοικούσα δύναμη, τη Δημοκρατία του Καμερούν και το Νότιο Καμερούν να προβούν στην άμεση διεξαγωγή διαπραγματεύσεων για την οριστικοποίηση των ρυθμίσεων που θα διασφάλιζαν τις συμφωνημένες πολιτικές- έλαβε χώρα συνταγματική διάσκεψη στην πόλη Foumban του Καμερούν στις 17-21 Ιουλίου 1961. Στόχος της διάσκεψης ήταν να τεθούν οι βάσεις για τις νομικές δομές του επανενωμένου Καμερούν. Πράγματι, προτάθηκε η αναθεώρηση του Συντάγματος της Δημοκρατίας του Καμερούν και η δημιουργία, την ημέρα της ανακήρυξης της ανεξαρτησίας του Νότιου Καμερούν από τη βρετανική διοίκηση, μίας ομοσπονδιακής δημοκρατίας συγκροτούμενης από δύο κράτη: αφενός, το Ομοσπονδιακό Κράτος του Ανατολικού Καμερούν (Δημοκρατία του Καμερούν) και, αφετέρου, το Ομοσπονδιακό Κράτος του Δυτικού Καμερούν (Νότιο Καμερούν). Το 1972, ο τότε Πρόεδρος Amandou Ahidjo διενήργησε δημοψήφισμα, το οποίο σήμανε το τέλος του ομοσπονδιακού συστήματος στο Καμερούν και τη γένεση της Ενωμένης Δημοκρατίας του Καμερούν. Η αιτιολογική βάση όπου στηρίχθηκε αυτό το δημοψήφισμα ήταν η προώθηση της εθνικής ενότητας μέσω μίας ενιαίας κυβέρνησης, τη στιγμή που -σύμφωνα με τον Ahidjo- το ομοσπονδιακό σύστημα προωθούσε την περιφερειοποίηση και εμπόδιζε την οικονομική ανάπτυξη. Το δημοψήφισμα έμεινε γνωστό ως «η ένδοξη επανάσταση της 20^{ης} Μαΐου 1972». Το αγγλόφωνο τμήμα του πληθυσμού αντέδρασε έντονα, όπως άλλωστε ήταν αναμενόμενο, ισχυριζόμενο ότι το δημοψήφισμα πραγματοποιήθηκε κατά παράβαση του Άρθρου 47 του ομοσπονδιακού Συντάγματος, το οποίο απαγόρευε οποιαδήποτε ενέργεια που θα μπορούσε να απειλήσει την ύπαρξη της ομοσπονδίας, ενώ, επιπλέον, ακύρωνε όλους τους κοινούς νομοθετικούς, δικαστικούς και διοικητικούς ομοσπονδιακούς θεσμούς και αναιρούσε όλες τις εγγυήσεις της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων της μειονότητας του Νότιου Καμερούν. Το 1984, ο Πρόεδρος Paul Biya προχώρησε σε μία πιο ριζοσπαστική ενέργεια εκδίδοντας το Προεδρικό Διάταγμα Νο 84-001, με το οποίο η χώρα μετονομάστηκε από Ενωμένη Δημοκρατία του Καμερούν σε Δημοκρατία του Καμερούν, επιστρέφοντας στην προ της ενοποίησης του κράτους ονομασία της υπό γαλλική διοίκηση περιοχής. Βλ. αναλυτικά Dicklitch, S., "The Southern Cameroons and Minority Rights in Cameroon", 29: *1 Journal of Contemporary African Studies* (2011), 54.

¹²⁶⁴ *Ibid.* 54-55, όπου αναφέρεται ότι οι αγγλόφωνοι του Καμερούν, που συνιστούν περίπου το 20% του συνολικού πληθυσμού και κατοικούν ως επί το πλείστον σε δύο από τις δέκα επαρχίες του κράτους, «έχουν περιθωριοποιηθεί πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά». Για τη φοβερή προβληματική κατάσταση των δικαιωμάτων του ανθρώπου στη Δημοκρατία του Καμερούν, βλ. την Έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας για το 2013 με τον εύγλωττο τίτλο "Republic of Cameroon: Make Human Rights a Reality", Amnesty International, 2013, διαθέσιμη ηλεκτρονικά: <http://www2.amnesty.org.uk/sites/default/files/lgbtcameroon.pdf>.

¹²⁶⁵ Εκπρόσωποι των αγγλόφωνων του Καμερούν συγκάλεσαν την πρώτη All Anglophone Conference (AAC) στη Buea στις 2-3 Απριλίου 1993. Η συνακόλουθη «Διακήρυξη της Buea» καλούσε για συνταγματική αναθεώρηση και επαναφορά της ομοσπονδίας του 1961. Ακολούθησε η δεύτερη AAC στη Bamenda την 1^η Μαΐου 1994, όπου στην ομόθυμη διακήρυξη τονίζονταν ότι, σε περίπτωση που δεν αποκαθίστατο η ομοσπονδιακή δομή σε εύλογο χρόνο, το Νότιο Καμερούν θα ανακήρυττε την ανεξαρτησία του. Η εν λόγω ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του αγγλόφωνου εδάφους του Νότιου Καμερούν πραγματοποιήθηκε στις 30 Δεκεμβρίου 1999. Η ACC μετονομάστηκε αργότερα σε Southern Cameroons People's Conference και το 1995 σε SCAPO με εκτελεστικό όργανο το SCNC, λειτουργώντας ως ειρηνική ομάδα πίεσης με σύνθημα «η δύναμη του επιχειρήματος, όχι το επιχείρημα της δύναμης». Βλ. αντίστοιχα AAC, *The Buea Declaration: All Anglophone Conference, 2nd and 3rd April, 1993*, Limbe; Nooremac Press, 1993 και AAC, *The Bamenda Proclamation: 2nd All Anglophone Conference, 1st May, 1994*, Bamenda; AAC, 1994.

Νότιου Καμερούν, που εκφράστηκε μέσα από τη μονομερή ανακήρυξη της λεγόμενης «Δημοκρατίας της Αμπαζονίας» στις 31 Αυγούστου 2006,¹²⁶⁶ μη-αναγνωρισμένης διεθνώς.

Στις 9 Ιανουαρίου 2009, ο Kevin Mgwanga Gunme και 13 ακόμη καταγγέλλοντες προσέφυγαν στην Αφρικανική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών (ΑΕΔΑΛ) εναντίον της Δημοκρατίας του Καμερούν διατείνόμενοι *inter alia* -πέραν της άνισης πρόσβασης στην ανώτερη εκπαίδευση, της συστηματικής παραβίασης των ατομικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, των γλωσσικών διακρίσεων, της παραβίασης της ελευθερίας του συνέρχεσθαι, της παραβίασης του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, της οικονομικής περιθωριοποίησης και της άρνησης των βασικών υποδομών- παραβίαση του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση.¹²⁶⁷ Οι καταγγέλλοντες υπογράμμισαν το γεγονός ότι το δημοψήφισμα του 1961 δεν παρείχε την εναλλακτική λύση της ανεξαρτησίας και της κρατικής υπόστασης για το Νότιο Καμερούν, καθώς και ότι το ομοσπονδιακό Σύνταγμα δεν έλαβε την κοινοβουλευτική έγκριση του τελευταίου, χαρακτηρίζοντας έτσι ως «βίαιη προσάρτηση» την ένωση του Νότιου Καμερούν με

¹²⁶⁶ Η ούτως καλουμένη «Δημοκρατία της Αμπαζονίας» εκτείνεται στο έδαφος της πρώην βρετανικής κηδεμονίας του Νότιου Καμερούν, σε μία έκταση 43.000 km², με πληθυσμό περίπου 6 εκατομμυρίων. Η «κυβέρνηση» της Αμπαζονίας θεμελιώνει την αξίωση της ανεξαρτησίας επικαλούμενη: (α) παραβίαση του Ψηφίσματος 1608 (1961) της ΓΣ και, συγκεκριμένα, της παραγράφου 5 αυτού, καταγγέλλοντας τη μη-συμμετοχή του Ηνωμένου Βασιλείου στη διάσκεψη του Foumban όπως, επίσης, και την απουσία του ΟΗΕ, με αποτέλεσμα την αυθαίρετη ανακήρυξη της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας του Καμερούν από τον Πρόεδρο Ahidjo με την υποστήριξη της Γαλλίας· (β) παράβαση του Άρθρου 102 §1 του Χάρτη των ΗΕ, καθότι ουδέποτε δημοσιεύτηκε ούτε κατατέθηκε στη Γραμματεία των ΗΕ οποιαδήποτε Συνθήκη ή Συμφωνία Ένωσης ανάμεσα στη Δημοκρατία του Καμερούν και το Νότιο Καμερούν· (γ) παράβαση του Άρθρου 47 §1 του Συντάγματος του 1961 της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας του Καμερούν, το οποίο *inter alia* απαγόρευε οιοδήποτε νομοσχέδιο περί τροποποίησης του Συντάγματος «που θα μπορούσε να βλάψει την ενότητα και την ακεραιότητα της ομοσπονδίας», ενώ σε κάθε περίπτωση για την ενδεχόμενη τροποποίηση του ομοσπονδιακού Συντάγματος απαιτούνταν απαραίτητα διαβούλευση μεταξύ του Προέδρου της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας και των Πρωθυπουργών των ομοσπονδών κρατών. Ουσιαστικά, καταγγέλλεται, αφενός, η δημιουργία της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας του Καμερούν ως προσάρτηση του Νότιου Καμερούν από τη Δημοκρατία του Καμερούν και, αφετέρου, η αυθαίρετη τροποποίηση του ομοσπονδιακού συντάγματος του 1961 με το Νόμο 84/1 της 4^{ης} Φεβρουαρίου 1984, που οδήγησε στη γένεση της Ενωμένης Δημοκρατίας του Καμερούν. Οι απόψεις αυτές παρουσιάζονται εκτενώς στον επίσημο διαδικτυακό τόπο της «κυβέρνησης» της Αμπαζονίας: http://www.ambazonia.org/index.php?option=com_content&view=article&id=207&Itemid=34. Σημειώνεται ότι η ανεξαρτησία της Αμπαζονίας επισημοποιήθηκε για πρώτη φορά στις 10 Οκτωβρίου 1990 από το Ambazonian Restoration Council. Βλ. “Proclamation Formalizing the Independence of Ambazonia”, Buea, 10 October 1990: <http://www.ambazonia.org/media/pdfs/Proclamation%20Formalizing%20the%20Independence%20of%20Ambazonia%2010-10-1990.pdf>. Η προαναφερθείσα προκήρυξη, μάλιστα, κατατέθηκε ταυτόχρονα και στα ΗΕ υπό τον τίτλο «Αμπαζονία κ. Δημοκρατίας του Καμερούν», με την κατηγορία της παράνομης κατοχής της πρώτης από τη δεύτερη, επιδιώκοντας τη μεσολάβηση των ΗΕ για την αποχώρηση της Δημοκρατίας του Καμερούν από την Αμπαζονία. Βλ. “In the United Nations; Case of Ambazonia vs. La République du Cameroon – Charge: Illegal Occupation of Ambazonia – Redress Sought: La République du Cameroon to Withdraw from Ambazonia”: <http://www.ambazonia.org/media/pdfs/Republic%20of%20Ambazonian%20Petition%20at%20the%20UN.pdf>. Στις 31 Αυγούστου 2006, κηρύχθηκε από τον SCAPO η ανεξαρτησία της «Δημοκρατίας της Αμπαζονίας», περιλαμβανομένης της διαφιλονικούμενης πετρελαιοφόρας χερσονήσου του Bakassi. Βλ. γενικά Ayong Ayim, M., *Former British Southern Cameroons Journey Towards Complete Decolonization, Independence and Sovereignty; A Comprehensive Compilation of Efforts and Historical Documentation*, 2010.

¹²⁶⁷ African Commission on Human and Peoples’ Rights, *Kevin Mgwanga Gunme et al / Cameroon*, Comm. No. 266/03, 27 May 2009, 26 ACHPR Annual Activity Rep. (Dec 2008–May 2009), διατίθεται στον επίσημο δικτυακό τόπο της ΑΕΔΑΛ: http://www.achpr.org/files/sessions/45th/communications/266.03/achpr45_266_03_eng.pdf, §19. Ακόμη, οι καταγγέλλοντες ισχυρίστηκαν ότι η αξίωση της αυτοδιάθεσης συνιστά αντικείμενο διεθνούς *forum* και όχι εθνικού δικαστηρίου. Αντίθετη ήταν η γνώμη του εναγομένου κράτους, το οποίο υποστήριξε ότι το ζήτημα του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση για το Νότιο Καμερούν επιλύθηκε όταν η βρετανική κηδεμονία τερματίστηκε ύστερα από το δημοψήφισμα της 11^{ης} και της 12^{ης} Φεβρουαρίου 1961. *Ibid.* §81-§82.

τη Δημοκρατία του Καμερούν.¹²⁶⁸ Σε συνέχεια του προηγούμενου επιχειρήματος, υποστηρίχθηκε ότι «η ισχυριζόμενη παράνομη και βίαιη προσάρτηση και η αποικιακή κατοχή» του Νότιου Καμερούν από το εναγόμενο κράτος απετέλεσαν καταφανή παραβίαση του Άρθρου 20 του Αφρικανικού Χάρτη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών.¹²⁶⁹

Η ΑΕΔΑΛ, χρησιμοποιώντας ως οδηγό για τον προσδιορισμό της έννοιας του λαού μία Έκθεση της UNESCO,¹²⁷⁰ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι Νοτιο-Καμερουνέζοι πράγματι συνιστούν «λαό»,¹²⁷¹ καθότι φέρουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά και συγγένειες, που περιλαμβάνουν την κοινή ιστορία, τη γλωσσική παράδοση, την εδαφική σύνδεση και τις πολιτικές απόψεις, αλλά, ιδίως, αυτοπροσδιορίζονται ως ένας λαός με ξεχωριστή και διακριτή ταυτότητα. «*Η ταυτότητα είναι ένα έμφυτο χαρακτηριστικό του λαού. Εναπόκειται στους λοιπούς τρίτους λαούς να αναγνωρίζουν μια τέτοια ύπαρξη, όχι όμως να την αρνούνται*».¹²⁷² Παρόλα αυτά, δεν αναγνώρισε δικαίωμα στην εξωτερική αυτοδιάθεση για το λαό του Νότιου Καμερούν: «*Η Επιτροπή είναι υποχρεωμένη να υποστηρίξει την εδαφική ακεραιότητα του εναγομένου κράτους. Συνεπώς, η Επιτροπή δεν μπορεί να προβλέψει, να ανεχθεί ή να ενθαρρύνει την απόσχιση, ως μία μορφή αυτοδιάθεσης για το Νότιο Καμερούν. Κάτι τέτοιο θα θέσει σε κίνδυνο την εδαφική ακεραιότητα της Δημοκρατίας του Καμερούν*».¹²⁷³ Ευθύς αμέσως, η Αφρικανική Επιτροπή τόνισε ότι η απόσχιση δεν αποτελεί τη μοναδική ανοιχτή οδό για τους Νοτιο-Καμερουνέζους προκειμένου να ασκήσουν το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση, προτάσσοντας εναλλακτικά την αυτονομία εντός ενός κυρίαρχου κράτους, στο πλαίσιο της αυτοδιοίκησης, της συνομοσπονδίας ή της ομοσπονδίας, διατηρώντας παράλληλα την εδαφική ακεραιότητα του κράτους στο οποίο ανήκουν: «*Η Επιτροπή έχει αποδεχτεί ότι η αυτονομία εντός ενός κυρίαρχου κράτους, στο πλαίσιο της αυτοδιοίκησης, της συνομοσπονδίας ή της ομοσπονδίας, με παράλληλη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας του συμβαλλομένου κράτους, μπορεί να ασκηθεί υπό τον*

¹²⁶⁸ Συγκεκριμένα, οι καταγγέλλοντες ισχυρίστηκαν ότι «σε καμία περίπτωση η κυριαρχία επί του Νότιου Καμερούν δε μεταφέρθηκε σε ένα νέο Ομοσπονδιακό Ενωμένο Καμερούν ή σε οποιαδήποτε άλλη οντότητα». *Ibid.* §6.

¹²⁶⁹ *Ibid.* §163-§164. Το Άρθρο 20 του Αφρικανικού Χάρτη ορίζει: «1. Όλοι οι λαοί έχουν το δικαίωμα της ύπαρξης. Θα πρέπει να έχουν το αδιαμφισβήτητο και αναφαίρετο δικαίωμα στην αυτοδιάθεση. Θα πρέπει να καθορίζουν ελεύθερα το πολιτικό καθεστώς τους και να επιδιώκουν την οικονομική και κοινωνική τους ανάπτυξη σύμφωνα με την πολιτική που έχουν επιλέξει ελεύθερα. 2. Οι αποικιακοί ή οι καταπιεσμένοι λαοί θα πρέπει να έχουν το δικαίωμα να απελευθερωθούν από τα δεσμά της κυριαρχίας καταφεύγοντας σε οποιοδήποτε μέσο αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα. 3. Όλοι οι λαοί θα πρέπει να έχουν το δικαίωμα στη βοήθεια των κρατών-μερών του παρόντος Χάρτη στον απελευθερωτικό αγώνα τους ενάντια στην ξένη κυριαρχία, είτε πρόκειται για πολιτική, οικονομική ή πολιτιστική». African [Banjul] Charter on Human and Peoples' Rights, 27 June 1981, OAU Doc CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 ILM (1982), 58, Article 20.

¹²⁷⁰ Στην εν λόγω Έκθεση ομαδοποιήθηκαν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά συμφυή με μία περιγραφή -αλλά όχι με έναν ορισμό- της έννοιας του «λαού»: (α) κοινή ιστορική παράδοση, (β) φυλετική ή εθνική ταυτότητα, (γ) πολιτισμική ομοιογένεια, (δ) γλωσσική ενότητα, (ε) θρησκευτική ή ιδεολογική συγγένεια, (στ) εδαφική σύνδεση, (ζ) κοινή οικονομική ζωή. Βλ. UNESCO, International Meeting of Experts on Further Study of the Concept of the Rights of Peoples, SHS-89/CONF.602/7, Paris, 22 February 1990, §22.

¹²⁷¹ African Commission on Human and Peoples' Rights, *Kevin Mgwanga Gunme et al / Cameroon*, Comm. No. 266/03, 27 May 2009, 26 ACHPR Annual Activity Rep. (Dec 2008–May 2009), §178.

¹²⁷² *Ibid.* §179.

¹²⁷³ *Ibid.* §190.

[Αφρικανικό] Χάρτη». ¹²⁷⁴ Εξάλλου, -ελλείπει, μάλιστα, αποδείξεων περί μαζικών παραβιάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου- ¹²⁷⁵ οι διάφορες μορφές διακυβέρνησης ή αυτοδιάθεσης, όπως το ομοσπονδιακό σύστημα, η τοπική κυβέρνηση, η ενοποίηση, η συνομοσπονδία και η αυτοδιοίκηση, δύνανται να ασκηθούν μόνο με την επιφύλαξη της συμμόρφωσης με την κρατική κυριαρχία και την αρχή της εδαφικής ακεραιότητας. ¹²⁷⁶ Εν κατακλείδι, η ΑΕΔΑΔ διαπίστωσε ότι το Νότιο Καμερούν δε δύναται να εμπλακεί σε απόσχιση, αφ' ης στιγμής η απόσχιση δεν αναγνωρίζεται ως μία «*παραλλαγή*» του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση κατά την έννοια του Αφρικανικού Χάρτη, ¹²⁷⁷ θεωρώντας ότι τα παράπονα των Νοτιο-Καμερουνέζων μπορούν να επιλυθούν αποτελεσματικά μόνο μέσα από ολοκληρωμένο εποικοδομητικό εθνικό διάλογο. ¹²⁷⁸

4.3.11 Κριμαία

Η στρατηγική θέση της χερσονήσου της Κριμαίας στη Μαύρη Θάλασσα, γέφυρα μεταξύ της Ρωσίας και της Δύσης, την τοποθετεί στο επίκεντρο του διεθνούς ενδιαφέροντος. Άλλαξε χέρια πολλές φορές, ενώ αποτέλεσε τμήμα της πρώην ΕΣΣΔ από το 1921. Ειδικότερα, υπήρξε αρχικά Αυτόνομη Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία (Crimean Autonomous Soviet Socialist Republic), καθεστώς που αντικαταστάθηκε το 1945 με αυτό της Επαρχίας εντός της ΕΣΣΔ (Crimean Oblast). Το 1954, με διάταγμα του Ανώτατου Σοβιέτ της Σοβιετικής Ένωσης, η επαρχία της Κριμαίας μεταβιβάστηκε στην τότε Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Ουκρανίας ¹²⁷⁹ και, μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ στις αρχές της δεκαετίας του '90, συνιστά τμήμα της ανεξάρτητης Ουκρανίας. Κατόπιν δημοψηφίσματος στις 20 Ιανουαρίου 1991, η Κριμαία επανέκτησε το καθεστώς της Αυτόνομης Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας, το Κοινοβούλιο της οποίας προέβη σε ανακήρυξη ανεξαρτησίας και υιοθέτηση του πρώτου Συντάγματος της «Δημοκρατίας της Κριμαίας» στις 5 Μαΐου 1992. Μία ημέρα αργότερα, το

¹²⁷⁴ *Ibid.* §191.

¹²⁷⁵ Κατά την άποψη της Επιτροπής, «*προκειμένου τέτοιου είδους παραβιάσεις να αποτελέσουν τη βάση για την άσκηση του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση κατά τον Αφρικανικό Χάρτη, θα πρέπει να πληρούν το κριτήριο που έχει οριστεί στην υπόθεση της Katanga, δηλαδή, θα πρέπει να υφίστανται 'συγκεκριμένα στοιχεία παραβιάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο βαθμό που η εδαφική ακεραιότητα του κράτους τίθεται σε αμφισβήτηση, σε συνδυασμό με την άρνηση στο λαό του δικαιώματος συμμετοχής του στην κυβέρνηση'*». *Ibid.* §194.

¹²⁷⁶ *Ibid.* §199.

¹²⁷⁷ *Ibid.* §200.

¹²⁷⁸ *Ibid.* §203. Βλ. επίσης και τις συστάσεις της Αφρικανικής Επιτροπής προς τα διστάμενα μέρη, *ibid.* §215.

¹²⁷⁹ Βλ. σχετικά Decree of the RSFSR Council of Ministers "Concerning the Transfer of the Crimean Oblast from the RSFSR [Russian Soviet Federative Socialist Republic] to the UkSSR [Ukrainian Soviet Socialist Republic]", N° 156, 5 February 1954, Moscow, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/119634>. Minutes N° 41 of a meeting of the Presidium of the RSFSR Supreme Soviet "Concerning the Issue of the Transfer of the Crimean Oblast from the RSFSR [Russian Soviet Federative Socialist Republic] to the UkSSR [Ukrainian Soviet Socialist Republic]", 5 February 1954: <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/119635> και Decree of the Presidium of the UkSSR [Ukrainian Soviet Socialist Republic] Supreme Soviet "Concerning the Submission of the RSFSR [Russian Soviet Federative Socialist Republic] Supreme Soviet Presidium Concerning the Issue of the Transfer of the Crimean Oblast to the UkSSR", 13 February 1954, Kiev, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/119636>.

ανωτέρω Κοινοβούλιο εισήγαγε στο προαναφερθέν Σύνταγμα μία πρόταση, η οποία δήλωνε ότι η Κριμαία συνιστούσε τμήμα της Ουκρανίας.¹²⁸⁰

Η Αυτόνομη Δημοκρατία της Κριμαίας, με πρωτεύουσα τη Συμφερόπολη και πληθυσμό σχεδόν 2,5 εκατομμυρίων, είναι -τυπικά τουλάχιστον- αναπόσπαστο τμήμα του εδάφους της Ουκρανίας. Μέχρι πρότινος, τελούσε υπό καθεστώς αυτοδιοίκησης και διευρυμένης αυτονομίας, με δικό της Σύνταγμα, Κοινοβούλιο και Πρωθυπουργό. Ο πληθυσμός της περιοχής απαρτίζεται ως επί το πλείστον από Ρώσους σε ποσοστό 58,5%, Ουκρανούς σε ποσοστό 24,4% και Τατάρους 12,1%.¹²⁸¹ Με αφορμή την ουκρανική εξέγερση που οδήγησε στην αποπομπή του φιλορώσου Προέδρου της Ουκρανίας Viktor Yanukovich,¹²⁸² εξαιτίας της άρνησής του να συνάψει Συμφωνία Σύνδεσης με την ΕΕ,¹²⁸³ η ένταση μεταφέρθηκε σύντομα και στην Κριμαία, με αποτέλεσμα την κατάληψη της περιοχής από ρωσικές στρατιωτικές δυνάμεις και τη βίαιη αντικατάσταση του Πρωθυπουργού της Κριμαίας με τον Sergey Aksyonov στα τέλη του Φεβρουαρίου του 2014.

Στις 6 Μαρτίου 2014, το τοπικό Κοινοβούλιο της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας -σε συνεδρίαση κεκλεισμένων των θυρών και πάντοτε υπό την απειλή των ρωσικών όπλων- υιοθέτησε απόφαση για τη διενέργεια παν-κριμαϊκού δημοψηφίσματος μέσα σε δέκα ημέρες.¹²⁸⁴ Εν συνεχεία, στις 11 Μαρτίου 2014, το τοπικό Κοινοβούλιο της Κριμαίας υιοθέτησε διακήρυξη ανεξαρτησίας της «Δημοκρατίας της Κριμαίας» από την Ουκρανία, με τη θετική ψήφο 78 σε σύνολο 81 παρόντων βουλευτών -ενώ 19 δεν προσήλθαν.¹²⁸⁵ Η διακήρυξη αυτή, η οποία έχει αναγνωριστεί μόνο από τη Ρωσία, χρησίμευσε ως «νομικό προαπαιτούμενο» για τη μετέπειτα διενέργεια δημοψηφίσματος για το μέλλον της περιοχής, δεδομένου ότι το Σύνταγμα της Ουκρανίας δεν προβλέπει τη διενέργεια δημοψηφισμάτων για την απόσχιση μεμονωμένων περιφερειών. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και συνάμα ανησυχητική είναι η αναφορά του Κοινοβουλίου της Κριμαίας στο προηγούμενο της απόσχισης του Κοσόβου, με το επιχείρημα ότι «η μονομερής ανακήρυξη ανεξαρτησίας από τμήμα ενός κράτους δεν αποτελεί παραβίαση του διεθνούς δικαίου». Μάλιστα, το κείμενο της διακήρυξης της ανεξαρτησίας της Κριμαίας και της Σεβαστούπολης αναφέρεται τόσο στο Χάρτη των ΗΕ όσο και στη Γνωμοδότηση του ΔΔ για το

¹²⁸⁰ Βλ. γενικά Sasse, G., *The Crimea Question: Identity, Transition and Conflict*, 2007.

¹²⁸¹ Οι διωγμοί που είχαν υποστεί οι Τάταροι της Κριμαίας από τον Στάλιν, εξηγούν την άρνηση της συμμετοχής των τελευταίων στο δημοψήφισμα της 16^{ης} Μαρτίου 2014. Βλ. ειδικότερα State Defense Committee Decree No. 5859ss, "On the Crimean Tatars", 11 May 1944, Moscow, the Kremlin, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.loc.gov/exhibits/archives/12tartar.html>.

¹²⁸² Στις 25 Φεβρουαρίου 2014, το Κοινοβούλιο της Ουκρανίας, με αφορμή την αστυνομική βία που ασκήθηκε από τις ουκρανικές αρχές εναντίον των εξεγερθέντων, υιοθέτησε Ψήφισμα υπέρ της παραπομπής του αποπεμφθέντος Προέδρου Viktor Yanukovich στο Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο «για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας».

¹²⁸³ Κάτι το οποίο υλοποιήθηκε τελικά στις 27 Ιουνίου 2014. Βλ. EU-Ukraine Association Agreement – the complete texts, στην ιστοσελίδα της ΕΕ: http://eeas.europa.eu/ukraine/assoagreement/assoagreement-2013_en.htm.

¹²⁸⁴ Resolution of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea No. 1702-6/14 "On Holding of the All-Crimean Referendum", 6 March 2014.

¹²⁸⁵ Declaration of Independence of the Autonomous Republic of Crimea and Sevastopol, 11 March 2014, όπως δημοσιεύτηκε ηλεκτρονικά: <http://www.voltairenet.org/article182723.html>.

Κόσοβο της 22^{ας} Ιουλίου 2010, εκλαμβάνοντας εντελώς εσφαλμένα την τελευταία ως «επιβεβαίωση του καθεστώτος του Κοσόβου», παρόλο που το Δικαστήριο της Χάγης δεν έθιξε καθόλου το ζήτημα της διεκδικούμενης «κρατικής υπόστασης» του Κοσόβου, ούτε εκείνο της νομιμότητας (ή μη) και των νομικών συνεπειών της απόσχισης στο διεθνές δίκαιο. Αξιοσημείωτο είναι ότι η Ρωσία δεν έχει αναγνωρίσει το Κόσοβο ως ανεξάρτητο «κράτος».

Ακολούθως, στις 16 Μαρτίου 2014, οι *de facto* αρχές της Κριμαίας -που, σημειωτέον, δεν αναγνωρίζονται από το Κίεβο- προέβησαν στη διενέργεια δημοψηφίσματος, παρά τις έντονες αντιρρήσεις τόσο της -μεταβατικής- Κυβέρνησης της Ουκρανίας, όσο και της ΕΕ, του ΟΑΣΕ, των ΗΠΑ και της Ιαπωνίας, που θεωρούν άκυρο το δημοψήφισμα σύμφωνα με το ουκρανικό και το διεθνές δίκαιο.¹²⁸⁶ Το ερώτημα που ετέθη έδινε την επιλογή μεταξύ (1) «της επανένωσης της Κριμαίας με τη Ρωσία, ως υποκειμένου της Ρωσικής Ομοσπονδίας» και (2) «της αποκατάστασης του Συντάγματος της Δημοκρατίας της Κριμαίας του 1992 και του καθεστώτος της Κριμαίας ως τμήματος της Ουκρανίας», δηλαδή της διευρυμένης αυτονομίας. Η διατήρηση του υφισταμένου *status quo* της Κριμαίας δεν υπήρχε ως επιλογή. Σύμφωνα με τα επίσημα αποτελέσματα του δημοψηφίσματος, το 96,77% των ψηφισάντων επέλεξαν την ένωση της Κριμαίας με τη Ρωσία, ενώ το ποσοστό συμμετοχής στο δημοψήφισμα άγγιξε το 83%. Εξάλλου, το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος ήταν εν πολλοίς κατευθυνόμενο, δεδομένης της διακήρυξης ανεξαρτησίας της «Δημοκρατίας της Κριμαίας» που είχε προηγηθεί.

Οι εξελίξεις που ακολούθησαν ήταν καταγιστικές. Ύστερα από το επίσημο αίτημα του Κοινοβουλίου της Κριμαίας προς τη Ρωσική Ομοσπονδία, με σκοπό η δεύτερη να εντάξει την αυτοανακηρυχθείσα «Δημοκρατία της Κριμαίας» ως νέο μέλος με το *status* της Δημοκρατίας, ο ρώσος Πρόεδρος Vladimir Putin υπέγραψε στις 17 Μαρτίου 2014 Εκτελεστικό Διάταγμα με το οποίο αναγνώρισε τη λεγόμενη «Δημοκρατία της Κριμαίας» ως «*κυρίαρχο και ανεξάρτητο κράτος*», με ειδικό καθεστώς για τη Σεβαστούπολη.¹²⁸⁷ Μία ημέρα μετά, στις 18 Μαρτίου 2014, ο ρώσος Πρόεδρος και ο φερόμενος ως Πρωθυπουργός της Κριμαίας υπέγραψαν Συμφωνία στο Κρεμλίνο για την προσχώρηση της Κριμαίας στη Ρωσική Ομοσπονδία.¹²⁸⁸ Εν συνεχεία, η

¹²⁸⁶ Στις 14 Μαρτίου 2014, το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ουκρανίας κήρυξε αντισυνταγματική την Απόφαση του Κοινοβουλίου (Verkhovna Rada) της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας No. 1702-6/14 «Περί της Διενέργειας Παν-Κριμαϊκού Δημοψηφίσματος» της 6^{ης} Μαρτίου 2014. Βλ. Constitutional Court of Ukraine, *Case on the constitutional petition of the Acting President of Ukraine, the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine, the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights concerning the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Resolution of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic Crimea "On Holding of the All-Crimean Referendum" (the case on the All-Crimean Referendum in the Autonomous Republic of Crimea)*, Case No. 1-13/2014, Judgment, 14 March 2014, το κείμενο της απόφασης είναι διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://mfa.gov.ua/en/news-feeds/foreign-offices-news/19573-rishennya-konstitucijnogo-sudu-v-ukrajini-shhodo-referendumu-v-krimu>.

¹²⁸⁷ Executive Order on Recognising the Republic of Crimea, 17 March 2014, διατίθεται ηλεκτρονικά στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του Κρεμλίνου: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20596>.

¹²⁸⁸ Agreement on the Accession of the Republic of Crimea to the Russian Federation Submitted to State Duma for Ratification, 18 March 2014, διαθέσιμη στην επίσημη ιστοσελίδα: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20625>. Η εν λόγω Συμφωνία, που υπεγράφη από τη Ρωσική Ομοσπονδία και τη «Δημοκρατία της Κριμαίας», θεωρείται

Κρατική Δούμα, η Κάτω Βουλή της Ρωσικής Ομοσπονδίας, επικύρωσε με μεγάλη πλειοψηφία τη Συμφωνία με την οποία η Αυτόνομη Δημοκρατία της Κριμαίας εντάχθηκε στη Ρωσική Ομοσπονδία. Στην ψηφοφορία που πραγματοποιήθηκε σε πανηγυρικό κλίμα στις 20 Μαρτίου 2014, μόλις ένας βουλευτής ψήφισε κατά, ενώ 443 βουλευτές ψήφισαν υπέρ, σε μία συνεδρίαση όπου καταγράφηκε σχεδόν πλήρης απαρτία. Στις 21 Μαρτίου 2014, το έτερο νομοθετικό σώμα, ήτοι το Συμβούλιο της Ομοσπονδίας, η Άνω Βουλή της Ρωσικής Ομοσπονδίας, ολοκλήρωσε τη διαδικασία επικύρωσης της Συμφωνίας προσάρτησης της Κριμαίας από τη Ρωσία. Η προσάρτηση της χερσονήσου της Μαύρης Θάλασσας συντελέστηκε και τυπικά με αστραπιαίες διαδικασίες, με την υπογραφή από το ρώσο Πρόεδρο Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Νόμου που ενσωματώνει την Κριμαία και τη Σεβαστούπολη στη Ρωσική Ομοσπονδία.¹²⁸⁹ Σημειωτέον ότι η Σεβαστούπολη, έδρα του ρωσικού στόλου της Μαύρης Θάλασσας, απολαύει ξεχωριστού ειδικού διοικητικού καθεστώτος δυνάμει του Άρθρου 133 του Συντάγματος της Ουκρανίας.¹²⁹⁰

Ταυτόχρονα, το Κοινοβούλιο της Κριμαίας -που μετονομάστηκε σε «Κρατικό Συμβούλιο της Δημοκρατίας»- ψήφισε υπέρ της «εθνικοποίησης» ουκρανικών εταιρειών ενέργειας και ανακοίνωσε, επίσης, την υιοθέτηση του ρωσικού ρουβλίου ως «εθνικού» νομίσματος, τη συγκρότηση κεντρικής τράπεζας και την αλλαγή της ώρας ώστε να συμπίπτει με εκείνη της Μόσχας και όχι του Κιέβου.

Η απόφαση του κριμαϊκού Κοινοβουλίου περί της διενέργειας δημοψηφίσματος ελήφθη στη βάση των Άρθρων 18 §1.7 και 26 §2.3 του Συντάγματος της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας του 1998.¹²⁹¹ Ειδικότερα, το Άρθρο 18 §1.7 επιτρέπει τη «σύγκλιση και διενέργεια δημοκρατικών (τοπικών) δημοψηφισμάτων επί ζητημάτων που εμπίπτουν στις αρμοδιότητες της

από το Κρεμλίνο διεθνής διακρατική συνθήκη. Η «Δημοκρατία της Κριμαίας» θεωρείται ότι έχει προσχωρήσει στη Ρωσική Ομοσπονδία από την ημερομηνία της υπογραφής της ανωτέρω Συμφωνίας: από την ημέρα αυτή, δύο νέες συστατικές οντότητες σχηματίστηκαν εντός της Ρωσικής Ομοσπονδίας: η Δημοκρατία της Κριμαίας και η Ομοσπονδιακή Πόλη της Σεβαστούπολης -όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στο διαδικτυακό τόπο του Κρεμλίνου.

¹²⁸⁹ Federal Constitutional Law On Admitting to the Russian Federation the Republic of Crimea and Establishing within the Russian Federation the New Constituent Entities of the Republic of Crimea and the City of Federal Importance Sevastopol, and Federal Law On Ratifying the Agreement between the Russian Federation and the Republic of Crimea on Admitting to the Russian Federation the Republic of Crimea and Establishing within the Russian Federation New Constituent Entities, 21 March 2014, διαθέσιμο: <http://eng.kremlin.ru/acts/6912>. Ειδικότερα, ο Ομοσπονδιακός Συνταγματικός Νόμος προσδιορίζει τα σύνορα της «Δημοκρατίας της Κριμαίας» και της πόλης της Σεβαστούπολης, αναγνωρίζει τη χορήγηση της ιθαγένειας της Ρωσικής Ομοσπονδίας στους πολίτες της Ουκρανίας και τους ανιθαγενείς που διαμένουν μόνιμα στην Κριμαία και τη Σεβαστούπολη, εμπεριέχει διατάξεις αναφορικά με τη στρατιωτική θητεία και τη στράτευση, ενώ προβλέπει, επίσης, την εγκαθίδρυση ρωσικών δικαστηρίων στην Κριμαία και τη Σεβαστούπολη. Βλ. και Vladimir Putin signed Federal Law On Amendments to the Federal Law On Russian Federation Citizenship and Certain Legislative Acts of the Russian Federation, 21 April 2014, στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://eng.kremlin.ru/news/7054>. Ο εν λόγω Ομοσπονδιακός Νόμος θεσπίζει απλουστευμένες διαδικασίες για τη χορήγηση της ρωσικής ιθαγένειας σε ξένους πολίτες και απάτριδες που ζουν στο έδαφος της Ρωσικής Ομοσπονδίας και αναγνωρίζονται ως ρωσόφωνοι -ασχέτως της διάρκειας διαμονής τους σε ρωσικό έδαφος ή της κατοχής άδειας διαμονής.

¹²⁹⁰ Constitution of Ukraine, 2004, διαθέσιμο: <http://legislationline.org/documents/section/constitutions/country/52>.

¹²⁹¹ Constitution of the Autonomous Republic of Crimea, 1998, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.rada.crimea.ua/en/bases-of-activity/konstituciya-ARK>, Section II, Chapter 5, Article 18 “Powers of the Autonomous Republic of Crimea” – Section III, Chapter 6, Article 26 “Powers of the Supreme Rada of the Autonomous Republic of Crimea”.

Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας», ενώ το Άρθρο 26 §2.3 δίνει τη δυνατότητα στο Κοινοβούλιο (*Supreme Rada*) της τελευταίας «να υιοθετεί απόφαση περί της διενέργειας δημοκρατικού (τοπικού) δημοψηφίσματος». Οι εν λόγω προβλέψεις βασίζονται στο Άρθρο 138 §2 του Συντάγματος της Ουκρανίας, το οποίο προσδιορίζει μεταξύ των αρμοδιοτήτων της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας «την οργάνωση και διενέργεια τοπικών δημοψηφισμάτων». Γίνεται εύκολα αντιληπτό, αφενός, ότι αντικείμενο δημοψηφίσματος μπορούν να αποτελέσουν μόνο τα ζητήματα που προβλέπει το Σύνταγμα της Ουκρανίας και το Σύνταγμα της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας και, αφετέρου, ότι το πρώτο υπερισχύει έναντι του δεύτερου, καθότι η Κριμαία συνιστά Αυτόνομη Δημοκρατία εντός της Ουκρανίας.

Βάσει του Άρθρου 2 του ουκρανικού Συντάγματος, «η κυριαρχία της Ουκρανίας εκτείνεται σε ολόκληρη την επικράτειά της», «η Ουκρανία είναι ένα ενιαίο κράτος» και «το έδαφος της Ουκρανίας εντός των υφισταμένων συνόρων της είναι αδιαίρετο και απαραβίαστο». Σύμφωνα με το Άρθρο 17 αυτού, «η προστασία της κυριαρχίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Ουκρανίας [...] συνιστά την πιο σημαντική λειτουργία του κράτους και υπόθεση όλου του ουκρανικού λαού». Μάλιστα, όπως υπογραμμίζεται παρακάτω στο συνταγματικό Άρθρο 92, τόσο η εδαφική δομή της Ουκρανίας (§13) όσο και το νομικό καθεστώς των συνόρων του κράτους (§18), θα πρέπει να καθορίζονται αποκλειστικά από τους Νόμους της Ουκρανίας. Ακολούθως, στο Άρθρο 132 του Συντάγματος της Ουκρανίας, προσδιορίζεται ότι «η εδαφική δομή της Ουκρανίας βασίζεται στις αρχές της ενότητας και της ακεραιότητας του κρατικού εδάφους, στο συνδυασμό της συγκέντρωσης και της αποκέντρωσης κατά την άσκηση της κρατικής εξουσίας και στην ισορροπημένη κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη των περιοχών, λαμβάνοντας υπ' όψιν τα ιστορικά, οικονομικά, οικολογικά, γεωγραφικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά τους, καθώς επίσης και τις εθνικές και πολιτισμικές παραδόσεις τους». Το θεμελιώδες Άρθρο 134 ορίζει ότι «η Αυτόνομη Δημοκρατία της Κριμαίας είναι αναπόσπαστο συστατικό τμήμα της Ουκρανίας και θα πρέπει να επιλύει τα ζητήματα που έχουν παραχωρηθεί στην εξουσία της εντός του πλαισίου αναφοράς που καθορίζει το Σύνταγμα της Ουκρανίας». Είναι σαφές, ότι η Αυτόνομη Δημοκρατία της Κριμαίας απολαύει αυτονομίας μόνο στο βαθμό των εξουσιών που της έχουν παραχωρηθεί από το Σύνταγμα της Ουκρανίας.¹²⁹²

Συνεπώς, δυνάμει του Άρθρου 135 του ουκρανικού Συντάγματος, «οι ρυθμιστικές νομικές πράξεις της *Verkhovna Rada* της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας και οι αποφάσεις του Συμβουλίου των Υπουργών της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας δε θα πρέπει να έρχονται σε αντίθεση με το Σύνταγμα και τους Νόμους της Ουκρανίας και θα πρέπει να υιοθετούνται σύμφωνα με και κατ' εφαρμογή του Συντάγματος της Ουκρανίας, των Νόμων της

¹²⁹² Constitution of Ukraine, 2004, Title X, 'The Autonomous Republic of Crimea', Articles 134-139. Βλ. αναλυτικά τα Άρθρα 137 και 138 του Συντάγματος της Ουκρανίας, όσον αφορά στις ειδικότερες εξουσίες που εμπίπτουν στην αρμοδιότητα της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας.

Ουκρανίας, των πράξεων του Προέδρου της Ουκρανίας και του Υπουργικού Συμβουλίου της Ουκρανίας». Εξάλλου, κατά το Άρθρο 8 του τελευταίου, «το Σύνταγμα της Ουκρανίας θα πρέπει να θεωρείται υπέρτερος νόμος. Οι νόμοι και οι λοιπές ρυθμιστικές νομικές πράξεις θα πρέπει να υιοθετούνται στη βάση του Συντάγματος της Ουκρανίας και να συμμορφώνονται με αυτό». Αντίστοιχη πρόβλεψη απαντάται στο Άρθρο 28 του κριμαϊκού Συντάγματος: «Οι κανονιστικές πράξεις της Supreme Rada της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας και του Συμβουλίου των Υπουργών της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας επί οποιουδήποτε και όλων των ζητημάτων αναφορικά με τις εξουσίες της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας, θα πρέπει να είναι σύμφωνες με το Σύνταγμα της Ουκρανίας και την ουκρανική νομοθεσία».

Είναι απολύτως ξεκάθαρο από την ανωτέρω ανάλυση, ότι οι αρχές της εδαφικής ακεραιότητας και του απαραβίαστου των συνόρων της Ουκρανίας, η κυριαρχία της οποίας ασκείται στο σύνολο του εδάφους της, κατοχυρώνονται ρητώς στο Σύνταγμα αυτής. Επομένως, η όποια μονομερής μεταβολή στα υφιστάμενα σύνορα του κράτους ή η αυθαίρετη μεταβολή του συνταγματικού καθεστώτος των διοικητικών υποκειμένων της Ουκρανίας με την απόσχιση τμήματος του εδάφους της -με έμφαση στην Αυτόνομη Δημοκρατία της Κριμαίας και την Πόλη της Σεβαστούπολης ως αναπόσπαστα τμήματα της διοικητικής και εδαφικής δομής του κυρίαρχου κράτους της Ουκρανίας- μέσω τοπικού δημοψηφίσματος, αντιβαίνει τις προαναφερθείσες συνταγματικές αρχές. Η συνταγματική τάξη καταλύεται εν τη απουσία της συναίνεσης της Ουκρανίας.

Το Άρθρο 73 του ουκρανικού Συντάγματος δεν αφήνει κανένα περιθώριο αμφιβολίας ως προς το ότι τυχόν «μεταβολές στο έδαφος της Ουκρανίας θα πρέπει να αποφασίζονται αποκλειστικά με παν-ουκρανικό δημοψήφισμα». Η εξουσία σύγκλισης παν-ουκρανικού δημοψηφίσματος εμπίπτει στις αρμοδιότητες της Verkhovna Rada, δηλαδή του Κοινοβουλίου της Ουκρανίας,¹²⁹³ ενώ η οργάνωση και η διαδικασία για τη διεξαγωγή εκλογών και δημοψηφισμάτων διέπεται αποκλειστικά από τη νομοθεσία της Ουκρανίας.¹²⁹⁴ Εφόσον το ουκρανικό Σύνταγμα δεν επιτρέπει τη διενέργεια δημοψηφισμάτων ανεξαρτησίας, θα απαιτούνταν οπωσδήποτε αναθεώρηση αυτού προκειμένου να καλυφθεί η ενδεχόμενη απόσχιση μίας περιοχής, διαδικασία η οποία περιορίζεται περαιτέρω από το συνταγματικό Άρθρο 157 §1: «Το Σύνταγμα της Ουκρανίας δεν πρέπει να τροποποιείται, εάν οι τροποποιήσεις προβλέπουν την κατάργηση ή τον περιορισμό των δικαιωμάτων και των ελευθεριών του ανθρώπου και του πολίτη ή εάν στοχεύουν στη διατάραξη της ανεξαρτησίας ή στην παραβίαση της εδαφικής ακεραιότητας της Ουκρανίας».

¹²⁹³ *Ibid.* Article 85 §2.

¹²⁹⁴ *Ibid.* Article 92 §20.

Είναι δυνατόν, άραγε, μονομερείς ενέργειες με έντονα πολιτική χροιά να υποκαταστήσουν το ισχύον δίκαιο; Η απάντηση εδώ είναι ξεκάθαρα αρνητική. Πέραν της κατάφωρης παραβίασης του Συντάγματος της Ουκρανίας, αλλά και του ίδιου του Συντάγματος της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας, η προσάρτηση της περιοχής της Κριμαίας από τη Ρωσική Ομοσπονδία συνεπάγεται και πλείστες όσες παραβιάσεις του διεθνούς και του ευρωπαϊκού δικαίου. Το Άρθρο 2 §4 του Καταστατικού Χάρτη των ΗΕ είναι σαφές: *«Όλα τα Μέλη στις διεθνείς τους σχέσεις θα απέχουν από την απειλή ή τη χρήση βίας, που εκδηλώνεται εναντίον της εδαφικής ακεραιότητας ή της πολιτικής ανεξαρτησίας οποιουδήποτε κράτους είτε με οποιαδήποτε άλλη ενέργεια ασυμβίβαστη προς τους σκοπούς των Ηνωμένων Εθνών»*. Συμπληρωματικά λειτουργεί και το Άρθρο 2 §7 του Χάρτη, που απαγορεύει την επέμβαση σε ζητήματα που ανήκουν ουσιαστικά στην εσωτερική δικαιοδοσία τρίτου κράτους. Ο εθιμικός χαρακτήρας των ανωτέρω Άρθρων δεν αφήνει κανένα περιθώριο παρέκκλισης. Ρητή είναι η σχετική αναφορά και στο κείμενο της Διακήρυξης 2625 (XXV) της ΓΣ του ΟΗΕ, του 1970: *«Κάθε κράτος έχει καθήκον να απέχει από την απειλή ή τη χρήση βίας προκειμένου να παραβιάσει τα υφιστάμενα διεθνή σύνορα άλλου κράτους ή ως μέσο επίλυσης διεθνών διαφορών, περιλαμβανομένων εδαφικών διαφορών και προβλημάτων αναφορικά με τα σύνορα των κρατών»*.

Τα σύνορα της Ουκρανίας έχουν αναγνωριστεί ρητά από τη Ρωσική Ομοσπονδία μέσα από αρκετά συμβατικά κείμενα: τη Διακήρυξη της Alma-Ata του 1991 που σήμανε το τέλος της ΕΣΣΔ,¹²⁹⁵ το Υπόμνημα της Βουδαπέστης του 1994 για τον πυρηνικό αφοπλισμό της Ουκρανίας,¹²⁹⁶ καθώς και τη Συνθήκη του 1997 για τη στάθμευση του ρωσικού στόλου της Μαύρης Θάλασσας στα λιμάνια της Κριμαίας.¹²⁹⁷ Μάλιστα, η τελευταία παρατάθηκε στις 21

¹²⁹⁵ The Alma-Ata Declaration, 21 December 1991, 31 ILM (1992), 148-149. Το Προοίμιο της Διακήρυξης της Alma-Ata αναφέρεται ρητώς στην αναγνώριση και το σεβασμό *«της εδαφικής ακεραιότητας και του απαραβίαστου των υφιστάμενων συνόρων»* των συμβαλλομένων ανεξάρτητων κρατών που προέκυψαν από τη διάλυση της ΕΣΣΔ.

¹²⁹⁶ Memorandum on Security Assurances in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, signed by Ukraine, the Russian Federation, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the United States of America, 5 December 1994, UN Docs A/49/765 - S/1994/1399. Στο Άρθρο 1 του Υπομνήματος της Βουδαπέστης ορίζεται ότι: *«Η Ρωσική Ομοσπονδία, το Ηνωμένο Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας και Βορείου Ιρλανδίας και οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής επαναβεβαιώνουν τη δέσμευσή τους στην Ουκρανία, σύμφωνα με τις αρχές της Τελικής Πράξης της Διάσκεψης για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη, να σέβονται την ανεξαρτησία και την κυριαρχία και τα υφιστάμενα σύνορα της Ουκρανίας»*. Επιπλέον, στο Άρθρο 2 οι ίδιες χώρες *«επαναβεβαιώνουν την υποχρέωσή τους να απέχουν από την απειλή ή τη χρήση βίας εναντίον της εδαφικής ακεραιότητας ή της πολιτικής ανεξαρτησίας της Ουκρανίας»*.

¹²⁹⁷ Treaty of Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Russian Federation, 31 May 1997, 36 ILM (1997). Σύμφωνα με το Άρθρο 2 της ρωσο-ουκρανικής Συνθήκης του 1997, *«τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη, σύμφωνα με το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και τις υποχρεώσεις τους που ανακύπτουν από την Τελική Πράξη της Διάσκεψης για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη, σέβονται την εδαφική ακεραιότητα αλλήλων και επαναβεβαιώνουν το απαραβίαστο των συνόρων που υφίστανται μεταξύ τους»*. Παράλληλα, κατά το Άρθρο 3, *«θεμελιώνουν τις μεταξύ τους σχέσεις στη βάση των αρχών του αμοιβαίου σεβασμού, της κυριαρχής ισότητας, της εδαφικής ακεραιότητας, του απαραβίαστου των συνόρων, της ειρηνικής διευθέτησης των διαφορών, της αποχής από τη χρήση βίας ή των απειλών χρήσης βίας, περιλαμβανομένων οικονομικών και άλλων μέσων πίεσης, του δικαιώματος των λαών να καθορίζουν ελεύθερα την τύχη τους, της μη-επέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις, της τήρησης των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των βασικών ελευθεριών, της συνεργασίας μεταξύ των κρατών, της ευσυνείδητης εκπλήρωσης των διεθνών υποχρεώσεων, καθώς επίσης και άλλων διεθνώς αναγνωρισμένων κανόνων του διεθνούς δικαίου»*. Ακόμη, δυνάμει του Άρθρου 37, *«οι διαφορές αναφορικά με την ερμηνεία και την εφαρμογή*

Απριλίου 2010 -Kharkiv Pact- για επιπλέον 25 έτη πέραν του 2017, επιτρέποντας την παρουσία ρωσικών πλοίων σε λιμάνια της Κριμαίας, με την παράλληλη διατήρηση σημαντικής στρατιωτικής υποδομής, συμπεριλαμβανομένων υποδομών εκπαίδευσης, βάσεων πυροβολικού και άλλων στρατιωτικών εγκαταστάσεων. Σε κάθε περίπτωση, όμως, απαιτείται προηγούμενη διαβούλευση με τις ουκρανικές αρχές για μεγάλες μετακινήσεις των ρωσικών δυνάμεων, τα συμφωνηθέντα επίπεδα των οποίων δεν μπορούν να αυξηθούν μονομερώς. Είναι σαφές ότι η Ρωσική Ομοσπονδία, αυξάνοντας τις δυνάμεις της στην Κριμαία χωρίς τη συγκατάθεση της Ουκρανίας και αναπτύσσοντας τις πέραν των συμφωνημένων βάσεων -π.χ. με την κατάληψη αεροδρομίων και κυβερνητικών κτιρίων-, παραβίασε τις συμβατικές της υποχρεώσεις.¹²⁹⁸

Όπως συνάγεται από την προηγηθείσα ανάλυση, μονομερείς μεταβολές συνόρων δε γίνονται αποδεκτές στο διεθνές δίκαιο. Πολύ περισσότερο όταν υποβοηθούνται ή υποκινούνται από τις ένοπλες δυνάμεις τρίτου κράτους. Η αναγνωρισμένη γενική αρχή του διεθνούς δικαίου *uti possidetis juris*, που εφαρμόστηκε και στην περίπτωση της διάλυσης της ΕΣΣΔ, λειτουργεί ακριβώς σαν ασπίδα προστασίας έναντι αυθαίρετων μονομερών συνοριακών μεταβολών, διαφυλάττοντας την ακεραιότητα των αναγνωρισμένων συνόρων των κρατών κατά το χρόνο της ανεξαρτησίας τους. Επιχειρήματα όπως η επίκληση της προστασίας των ρωσόφωνων ή η πρόσκληση εκ μέρους των *de facto* αρχών, δεν μπορούν να θεμελιώσουν σε καμία περίπτωση την ανάπτυξη των ρωσικών στρατευμάτων στην περιοχή της Κριμαίας, πόσο μάλλον την προσάρτηση τμήματος του εδάφους της Ουκρανίας χωρίς τη συναίνεση της τελευταίας. Η Ρωσική Ομοσπονδία μετέχει στους μηχανισμούς παρακολούθησης των δικαιωμάτων του ανθρώπου του ΣτΕ και θα μπορούσε, επομένως, να εκφράσει τις πιθανές ανησυχίες της για τη μεταχείριση της ρωσόφωνης κοινότητας της Ουκρανίας πρωτίστως στον αρμόδιο οργανισμό του Στρασβούργου. Στην περίπτωση, άλλωστε, της Κριμαίας δεν επετράπη στο σύνολο του ουκρανικού πληθυσμού να λάβει μέρος στο δημοψήφισμα για το μέλλον της χερσονήσου, κατά σαφή παραβίαση του Άρθρου 73 του Συντάγματος της Ουκρανίας. Η αδυναμία λήψης σχετικής καταδικαστικής απόφασης από το ΣΑ του ΟΗΕ, εξαιτίας του ρωσικού *veto* -ενώ η Κίνα απείχε από την ψηφοφορία-, δεν υποβιβάζει τη σημασία της νομικής ακυρότητας του δημοψηφίσματος για την προσάρτηση της Κριμαίας από τη Ρωσική Ομοσπονδία.

των διατάξεων αυτής της Συνθήκης υπόκεινται σε διευθέτηση και ρύθμιση μέσω διαβουλεύσεων και διαπραγματεύσεων μεταξύ των Υψηλά Συμβαλλομένων Μερών». Συνεπώς, ακόμα κι εάν η Ουκρανία αποτύγχανε να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της που απορρέουν από το Άρθρο 11 της Συνθήκης του 1997 περί προστασίας των πολιτών της από απειλές ή πράξεις βίας που στρέφονται εναντίον ατόμων ή ομάδων και υποκινούνται από εθνική, φυλετική, εθνοτική ή θρησκευτική μισαλλοδοξία, η Ρωσία δε δικαιούται *sic et simpliciter* να δράσει μονομερώς.

¹²⁹⁸ Υπογραμμίζεται ότι, ύστερα από την προσάρτηση της Κριμαίας, η Ρωσική Ομοσπονδία κατήγγειλε μονομερώς στις 31 Μαρτίου 2014 σειρά διμερών συμφωνιών που είχε συνάψει με την Κυβέρνηση της Ουκρανίας αναφορικά με τη ρύθμιση του καθεστώτος του ρωσικού στόλου της Μαύρης Θάλασσας που ελλειμενίζεται στην Κριμαία. Βλ. σχετικά, όπως εγκρίθηκε από την Κρατική Δούμα, A Proposal to Terminate a Number of Russian-Ukrainian Agreements Submitted to the State Duma, 28 March 2014, στο διαδικτυακό τόπο: <http://eng.kremlin.ru/news/6932> και Vladimir Putin signed Federal Law On Termination of the Agreements Governing the Presence of the Russian Federation Black Sea Fleet on the Territory of Ukraine, 2 April 2014: <http://eng.kremlin.ru/news/6955>.

Σε αντίθεση με το ΣΑ, η ΓΣ υιοθέτησε στις 27 Μαρτίου 2014 το Ψήφισμα 68/262 -με 100 ψήφους υπέρ, έναντι 11 κατά και 58 αποχών-, που φέρει τον τίτλο «Εδαφική Ακεραιότητα της Ουκρανίας». Όπως συνάγεται από τον τίτλο, με το εν λόγω Ψήφισμα η ΓΣ των ΗΕ βεβαίωσε «τη δέσμευσή της στην κυριαρχία, την πολιτική ανεξαρτησία, την ενότητα και την εδαφική ακεραιότητα της Ουκρανίας εντός των διεθνώς αναγνωρισμένων συνόρων της» (§1) και κάλεσε «όλα τα κράτη να απέχουν από πράξεις που στοχεύουν στη μερική ή ολική διάσπαση της εθνικής ενότητας και της εδαφικής ακεραιότητας της Ουκρανίας, συμπεριλαμβανομένων των όποιων προσπαθειών μεταβολής των συνόρων της Ουκρανίας μέσω της απειλής ή της χρήσης βίας ή άλλων παράνομων μέσων» (§2). Ταυτόχρονα, αφού επεσήμανε ότι το διενεργηθέν δημοψήφισμα στην Κριμαία και τη Σεβαστούπολη «δεν ήταν εξουσιοδοτημένο από την Ουκρανία» (Προοίμιο), υπογράμμισε ότι «το δημοψήφισμα που διενεργήθηκε στην Αυτόνομη Δημοκρατία της Κριμαίας και την πόλη της Σεβαστούπολης στις 16 Μαρτίου 2014, καθώς στερείται εγκυρότητας, δεν μπορεί να αποτελέσει τη βάση για οποιαδήποτε μεταβολή του καθεστώτος της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας ή της πόλης της Σεβαστούπολης» (§5) και, ακολούθως, κάλεσε «όλα τα κράτη, τους διεθνείς οργανισμούς και τις ειδικευμένες οργανώσεις να μην αναγνωρίσουν καμία μεταβολή του καθεστώτος της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας και της πόλης της Σεβαστούπολης επί τη βάσει του προαναφερθέντος δημοψηφίσματος και να απέχουν από οποιαδήποτε πράξη ή συναλλαγή που θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως αναγνώριση ενός τέτοιου μεταβληθέντος καθεστώτος» (§6). Τέλος, η ΓΣ προέτρεψε όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη «να επιδιώξουν την ειρηνική επίλυση της κατάστασης σε σχέση με την Ουκρανία μέσω άμεσου πολιτικού διαλόγου [...] και να εμπλακούν πλήρως στις διεθνείς προσπάθειες διαμεσολάβησης» (§3).

Η Επιτροπή της Βενετίας του ΣτΕ χαρακτήρισε το δημοψήφισμα της Κριμαίας «παράνομο», καθότι «το Σύνταγμα της Ουκρανίας... ορίζει ρητώς ότι η χώρα είναι αδιαίρετη και δεν επιτρέπει τη διενέργεια τοπικού δημοψηφίσματος απόσχισης από την Ουκρανία [...] Μόνο ένα συμβουλευτικό δημοψήφισμα για αυξημένη αυτονομία θα ήταν επιτρεπτό σύμφωνα με το ουκρανικό Σύνταγμα».¹²⁹⁹ Οι ανεξάρτητοι εμπειρογνώμονες του συμβουλευτικού αυτού σώματος έκριναν, επίσης, ότι το διενεργηθέν -κατά σαφή παράβαση του ουκρανικού

¹²⁹⁹ Πράγματι, ένα συμβουλευτικό δημοψήφισμα για την αύξηση της αυτονομίας της Κριμαίας εντός της Ουκρανίας θα ήταν επιτρεπτό ως τοπικό δημοψήφισμα εντός της Κριμαίας. Σύμφωνα με το Άρθρο 48 §2 του Συντάγματος της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας, «η Supreme Rada [Κοινοβούλιο] της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας δύναται, με Ψήφισμα για ένα συμβουλευτικό δημοκρατικό (τοπικό) δημοψήφισμα, να προτείνει μεταβολές αναφορικά με τα όρια του καθεστώτος και των εξουσιών της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας, της Supreme Rada της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας και του Συμβουλίου των Υπουργών της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας, όπως καθορίζονται από το Σύνταγμα της Ουκρανίας και την ουκρανική νομοθεσία». Σε κάθε περίπτωση, ένα τέτοιο τοπικό δημοψήφισμα δε θα μπορούσε να είναι δεσμευτικό, αλλά θα είχε καθαρά συμβουλευτικό χαρακτήρα. Κατά τις προβλέψεις του Άρθρου 135 του Συντάγματος της Ουκρανίας, το Σύνταγμα της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας υπόκειται στην έγκριση της Verkhovna Rada [ήτοι του Κοινοβουλίου] της Ουκρανίας. Βλ. ειδικότερα, Council of Europe, European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), Opinion on “Whether the Decision taken by the Supreme Council of the Autonomous Republic of Crimea in Ukraine to Organise a Referendum on Becoming a Constituent Territory of the Russian Federation or Restoring Crimea’s 1992 Constitution is Compatible with Constitutional Principles”, Opinion No. 762/2014, 21 March 2014, §27.

Συντάγματος- δημοψήφισμα της 16^{ης} Μαρτίου δεν ευθυγραμμίζεται με τα ευρωπαϊκά δημοκρατικά πρότυπα: «Πριν από οποιοδήποτε δημοψήφισμα για το καθεστώς μίας περιοχής, θα πρέπει να προηγούνται σοβαρές διαπραγματεύσεις μεταξύ όλων των ενδιαφερομένων μερών. Τέτοιου είδους διαπραγματεύσεις δεν έλαβαν χώρα».¹³⁰⁰ Επιπλέον, υπογραμμίστηκε ότι: «Η μεταβίβαση εδάφους από ένα κράτος σε ένα άλλο χωρίς την έγκυρη συγκατάθεση της κυβέρνησης του κράτους για το έδαφος του οποίου πρόκειται, δεν είναι νόμιμη εκχώρηση εδάφους, αλλά ισοδυναμεί περισσότερο σε μία προσάρτηση του εδάφους που απαγορεύεται από το διεθνές δίκαιο. Η μεταβίβαση εδάφους υπό στρατιωτική απειλή (έκδηλη, για παράδειγμα, στις συγκεντρώσεις στρατευμάτων κατά μήκος ενός κρατικού συνόρου ή στη στάθμευση των στρατευμάτων στο σχετικό έδαφος) στιγματίζεται επιπλέον από την παραβίαση της διεθνούς απαγόρευσης της απειλής (ή της χρήσης) βίας».¹³⁰¹ Επισημαίνεται, περαιτέρω, ότι ρωσική Άνω Βουλή έδωσε ομόφωνα την έγκρισή της για χρήση ένοπλης βίας στην Ουκρανία.¹³⁰²

Ομοίως, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του ΣτΕ, με το Ψήφισμα 1988 της 9^{ης} Απριλίου 2014, χαρακτήρισε «το λεγόμενο δημοψήφισμα» που διοργανώθηκε στην περιοχή της Κριμαίας στις 16 Μαρτίου 2014 «αντισυνταγματικό» στο πλαίσιο του Συντάγματος τόσο της Κριμαίας όσο και της Ουκρανίας. Επιπλέον, θεώρησε «αβάσιμα» τα αναφερθέντα ποσοστά της συμμετοχής και των αποτελεσμάτων αυτού. «Ως εκ τούτου, το αποτέλεσμα αυτού του δημοψηφίσματος και η παράνομη προσάρτηση της Κριμαίας από τη Ρωσική Ομοσπονδία δεν έχουν καμία νομική ισχύ και δεν αναγνωρίζονται από το Συμβούλιο της Ευρώπης. Η Συνέλευση επαναβεβαιώνει τη σθεναρή υποστήριξή της στην ανεξαρτησία, την κυριαρχία και την εδαφική ακεραιότητα της Ουκρανίας. Σε σχέση με την καταγγελία από τη Ρωσική Ομοσπονδία των συμφωνιών, που συνήφθησαν με την Ουκρανία το 1997, αναφορικά με την ανάπτυξη του στόλου της Μαύρης Θάλασσας στην Κριμαία, η Συνέλευση καλεί τη Ρωσία να αποσύρει αμέσως τα στρατεύματά της από την Κριμαία».¹³⁰³ Η Κοινοβουλευτική Συνέλευση καταδίκασε τις ουκρανικές αρχές για τα δραματικά γεγονότα στη

¹³⁰⁰ *Ibid.* §28.

¹³⁰¹ Council of Europe, European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), Opinion on “Whether Draft Federal Constitutional Law No. 462741-6 on Amending the Federal Constitutional Law of the Russian Federation on the Procedure of Admission to the Russian Federation and Creation of a New Subject within the Russian Federation is Compatible with International Law”, Opinion No. 763/2014, 21 March 2014, §22.

¹³⁰² «Σε σχέση με την έκτακτη κατάσταση που έχει δημιουργηθεί στην Ουκρανία και την απειλή για τους πολίτες της Ρωσικής Ομοσπονδίας, τους συμπατριώτες μας, το προσωπικό του στρατιωτικού σώματος των Ενόπλων Δυνάμεων της Ρωσικής Ομοσπονδίας αναπτύχθηκε στο έδαφος της Ουκρανίας (στην Αυτόνομη Δημοκρατία της Κριμαίας), σύμφωνα με διεθνή συμφωνία: βάσει του Άρθρου 102.1 (d) του Συντάγματος της Ρωσικής Ομοσπονδίας, δια του παρόντος υποβάλλω έκκληση προς το Συμβούλιο της Ομοσπονδίας του Ομοσπονδιακού Κοινοβουλίου της Ρωσικής Ομοσπονδίας για χρήση των Ενόπλων Δυνάμεων της Ρωσικής Ομοσπονδίας στο έδαφος της Ουκρανίας μέχρι να εξομαλυνθεί η κοινωνική και πολιτική κατάσταση στη χώρα αυτή». Vladimir Putin Submitted an Appeal to the Council of Federation of the Federal Assembly of the Russian Federation, 1 March 2014, για το επίσημο αίτημα του Προέδρου της Ρωσικής Ομοσπονδίας, όπως εγκρίθηκε από την Άνω Βουλή, βλ.: <http://eng.kremlin.ru/news/6751>. Στις 25 Ιουνίου 2014, η ρωσική Άνω Βουλή ψήφισε υπέρ της ανάκλησης του δικαίωματος στρατιωτικής επέμβασης στην Ουκρανία, κατόπιν σχετικού αιτήματος του Προέδρου Putin, βλ.: <http://eng.kremlin.ru/news/22538>.

¹³⁰³ Council of Europe, Parliamentary Assembly, Recent Developments in Ukraine: Threats to the Functioning of Democratic Institutions, Resolution 1988, 9 April 2014, §16. Βλ., επίσης, CoE Report, Doc. 13482, 8 April 2014.

Maidan του Κιέβου (18-20 Φεβρουαρίου 2014) που στοίχησαν τη ζωή σε περισσότερους από 100 διαδηλωτές και 17 αστυνομικούς¹³⁰⁴ και αναγνώρισε πλήρως τη νομιμότητα των νέων αρχών στο Κίεβο.¹³⁰⁵ Παράλληλα, τόνισε την ανάγκη εγκαθίδρυσης ενός πραγματικά δημοκρατικού συστήματος διακυβέρνησης που θα εγγυάται και θα ενισχύει την ενότητα της χώρας¹³⁰⁶ και κάλεσε για άμεσες συνταγματικές μεταρρυθμίσεις, καθώς και για την υιοθέτηση νέου ενιαίου εκλογικού κώδικα, εκτεταμένη δικαστική μεταρρύθμιση και αποκέντρωση της κυβέρνησης, συμπεριλαμβανομένης της ενδυνάμωσης των τοπικών και περιφερειακών αρχών.¹³⁰⁷ Συγχρόνως, εξέφρασε την έντονη αντίθεσή της στην ιδέα της ομοσπονδιοποίησης της Ουκρανίας και στις έξωθεν πιέσεις προς την κατεύθυνση αυτή, καθώς κάτι τέτοιο θα αποδυνάμωνε ουσιαστικά την ενότητα και τη σταθερότητα της χώρας¹³⁰⁸ και κάλεσε τις αρχές να υιοθετήσουν όλα τα δυνατά μέτρα προκειμένου να ενισχυθεί η εθνική ενότητα της χώρας.¹³⁰⁹ Η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του ΣτΕ καταδίκασε απερίφραστα την έγκριση που έδωσε το Κοινοβούλιο της Ρωσικής Ομοσπονδίας για χρήση στρατιωτικής βίας στην Ουκρανία, «τη ρωσική στρατιωτική επίθεση και τη συνακόλουθη προσάρτηση της Κριμαίας, η οποία συνιστά ξεκάθαρη παραβίαση του διεθνούς δικαίου, περιλαμβανομένου του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, της Πράξης του Ελσίνκι του ΟΑΣΕ και του Καταστατικού και των βασικών αρχών του Συμβουλίου της Ευρώπης».¹³¹⁰ Τέλος, η Συνέλευση θεώρησε ανυπόστατα τα επιχειρήματα που χρησιμοποίησε η Ρωσική Ομοσπονδία προκειμένου να δικαιολογήσει τις πράξεις της, περί κατάληψης της κεντρικής εξουσίας στο Κίεβο από ακροδεξιά στοιχεία ή περί άμεσης προσβολής των δικαιωμάτων της ρωσικής εθνικής μειονότητας στην Ουκρανία και ιδίως στην Κριμαία.¹³¹¹

¹³⁰⁴ *Ibid.* §1-§2.

¹³⁰⁵ *Ibid.* §3.

¹³⁰⁶ *Ibid.* §4.

¹³⁰⁷ *Ibid.* §5-§8, §10.

¹³⁰⁸ *Ibid.* §9.

¹³⁰⁹ *Ibid.* §11.

¹³¹⁰ *Ibid.* §14.

¹³¹¹ *Ibid.* §15. «Δεδομένου ότι ούτε η απόσχιση, ούτε η προσχώρηση στη Ρωσική Ομοσπονδία, ήταν διαδεδομένη στην πολιτική ατζέντα του πληθυσμού της Κριμαίας, ούτε ευρέως υποστηριζόμενη, πριν από τη ρωσική στρατιωτική επέμβαση, η Συνέλευση θεωρεί ότι η ώθηση για την απόσχιση και την προσχώρηση στη Ρωσική Ομοσπονδία δόθηκε και υποκινήθηκε από τις ρωσικές αρχές, υπό την κάλυψη μιας στρατιωτικής επέμβασης». Μία ημέρα αργότερα, με το Ψήφισμα 1990 της 10^{ης} Απριλίου 2014, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του ΣτΕ εξέφρασε την έντονη δυσαρέσκειά της για την απροθυμία που επέδειξε η Ρωσική Ομοσπονδία να διευθετήσει ειρηνικά την κατάσταση στην Κριμαία (§5), καταδίκασε απερίφραστα την παραβίαση της κυριαρχίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Ουκρανίας (§12) και, ως ένδειξη καταδίκης και αποδοκιμασίας των πράξεων της Ρωσικής Ομοσπονδίας, αποφάσισε να αναστείλει - μέχρι τον Ιανουάριο του 2015- τα εξής δικαιώματα αυτής: (i) ψήφου, (ii) αντιπροσώπευσης στο Προεδρείο της Συνέλευσης, στην Προεδρική Επιτροπή και τη Μόνιμη Επιτροπή και (iii) συμμετοχής σε αποστολές παρακολούθησης εκλογών (§15). Στο εν λόγω Ψήφισμα -που υιοθετήθηκε με 145 ψήφους υπέρ, έναντι 21 κατά και 22 αποχών- αναφέρεται, επίσης, ότι: «Η Συνέλευση θεωρεί ότι οι πράξεις της Ρωσικής Ομοσπονδίας που οδήγησαν στην προσάρτηση της Κριμαίας και, ιδίως, η στρατιωτική κατοχή του ουκρανικού εδάφους και η απειλή της χρήσης στρατιωτικής βίας, η αναγνώριση των αποτελεσμάτων του παράνομου ούτως καλούμενου δημοψηφίσματος και η συνακόλουθη προσάρτηση της Κριμαίας στη Ρωσική Ομοσπονδία συνιστούν, πέραν πάσης αμφιβολίας, σοβαρή παραβίαση του διεθνούς δικαίου, περιλαμβανομένου του Χάρτη των ΗΕ και της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι του ΟΑΣΕ». Βλ. Council of Europe, Parliamentary Assembly, Reconsideration on Substantive Grounds of the Previously Ratified Credentials of the Russian Delegation, Resolution 1990, 10 April 2014, §3.

Η «Δημοκρατία της Κριμαίας» συνιστά καθαρή περίπτωση απόσχισης, κατά σαφή παραβίαση, αφενός, του Συντάγματος της Ουκρανίας και του Συντάγματος της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας και, αφετέρου, του διεθνούς δικαίου.¹³¹² Η μονομερής ανακήρυξη ανεξαρτησίας και η συνακόλουθη προσάρτηση της περιοχής από τη Ρωσία δε βρίσκει κανένα νομικό έρεισμα, δεδομένου ότι παραβιάζει κατάφωρα την εδαφική ακεραιότητα της Ουκρανίας. Η πρωταρχική ευθύνη για την προστασία των μειονοτήτων της, ανήκει στην Ουκρανία. Δυνάμει της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (1950) και της Σύμβασης-Πλαισίου για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων (1995) του ΣτΕ, η Ουκρανία είναι υποχρεωμένη να εγγυάται την απόλαυση των ανθρωπίνων και μειονοτικών δικαιωμάτων όχι μόνο της ρωσόφωνης κοινότητας, αλλά και των Τατάρων¹³¹³ και των λοιπών μειονοτήτων που διαβιούν στο έδαφός της. Η Συμβουλευτική Επιτροπή για τη Σύμβαση-Πλαίσιο του 1995, ύστερα από *ad hoc* επίσκεψή της στην Ουκρανία, δε διαπίστωσε καμία άμεση απειλή για την απόλαυση των μειονοτικών δικαιωμάτων στην ηπειρωτική Ουκρανία.¹³¹⁴ Εξέφρασε, ωστόσο, εντονότερες ανησυχίες για την ασφάλεια και τη διαφύλαξη των δικαιωμάτων όλων των μειονοτικών πληθυσμών στην Κριμαία, ιδίως των Τατάρων της Κριμαίας, καθώς και της ουκρανικής κοινότητας που συνιστά μειονότητα στην Κριμαία.

Μετά τα γεγονότα στην Κριμαία, η κρίση συνεχίστηκε με αμείωτους ρυθμούς στην Ανατολική Ουκρανία, όπου φιλορώσοι αυτονομιστές κατέλαβαν κυβερνητικά κτίρια σε αρκετές ουκρανικές πόλεις, στη μεγαλύτερη γεωπολιτική κρίση που ξέσπασε στην Ευρώπη από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Μάλιστα, στις 11 Μαΐου 2014, διενεργήθηκαν δύο ταυτόχρονα δημοψηφίσματα στις περιοχές του Donetsk και του Luhansk με το ερώτημα της απόσχισης από την Ουκρανία -όπου σχεδόν το 90% των συμμετεχόντων τάχθηκε υπέρ της αυτοδιοίκησης και της ανεξαρτητοποίησης των περιοχών από το Κίεβο-, τα αποτελέσματα των οποίων δεν

¹³¹² Βλ. Walter, Chr., “Postscript: Self-Determination, Secession and the Crimean Crisis 2014”, στο Walter, Chr., Von Ungern-Sternberg, A. and Abushov, K., *Self-Determination and Secession in International Law*, 2014, 293 επ.. Επιπλέον, βλ. σχετικά, *inter alia*, Marxsen, Chr., “The Crimea Crisis – An International Law Perspective”, 74: 2 *ZaöRV/Heidelberg JIL* (2014), 367-391, όπως και Milano, E., “The Non-Recognition of Russia’s Annexation of Crimea: Three Different Legal Approaches and One Unanswered Question”, *Questions of International Law* (2014), 35-55 και Tolstikh, Vl., “Reunification of Crimea with Russia: A Russian Perspective”, 13: 4 *Chinese JIL* (2014), 879-886.

¹³¹³ Στις 29 Μαρτίου 2014, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση (*Kurultay*) των Τατάρων της Κριμαίας συνεδρίασε στην ιστορική πρωτεύουσα των Τατάρων, το Bakhchisaray, με αντικείμενο «τη δρομολόγηση των πολιτικών και νομικών διαδικασιών για τη δημιουργία εθνικού αυτόνομου εδάφους του λαού των Τατάρων της Κριμαίας στο ιστορικό του έδαφος -την Κριμαία». Παρά τον περισσότερο διακηρυκτικό χαρακτήρα των ανωτέρω, υπενθυμίζεται ότι οι Τάταροι της Κριμαίας τρέφουν έντονα αντιρωσικά αισθήματα και δε συμμετείχαν στο παν-κριμαϊκό δημοψήφισμα της 16^{ης} Μαρτίου 2014. Το Ψήφισμα του Kurultay αναφέρεται ευθέως στη Διακήρυξη των ΗΕ για τα Δικαιώματα των Αυτοχθόνων Λαών (2007), κάνοντας λόγο για δικαίωμα στην αυτοδιάθεση με τη μορφή της αυτονομίας και της αυτοδιοίκησης. Βλ. Baczynska, G., “Crimean Tatars’ Want Autonomy after Russia’s Seizure of Peninsula”, *Crimea*, 29/03/2014: <http://www.reuters.com/article/2014/03/29/us-ukraine-crisis-crimea-tatars-idUSBREA2S09320140329>.

¹³¹⁴ Council of Europe, Committee of Ministers, Report of the Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities *Ad Hoc* Visit to Ukraine 21-26 March 2014, 1196 meeting, 2 April 2014, CM(2014)46, §20. Βλ. και Statement by the European Commission against Racism and Intolerance concerning Ukraine, 27 March 2014, στην ιστοσελίδα: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Library/PressReleases/158-2014_03_27-ECRI%20Statement%20concerning%20Ukraine_en.asp.

αναγνωρίζονται από την ουκρανική Κυβέρνηση ούτε από την ΕΕ.¹³¹⁵ Οι νωπές ακόμα μνήμες από τη σύρραξη στη Γεωργία το 2008, ο παραλληλισμός με το προηγούμενο της απόσχισης του Κοσόβου από τη Σερβία το 2010, όπως και η πρόσφατη ανακίνηση του ζητήματος της αιτούμενης διεθνούς αναγνώρισης και της ενδεχόμενης ενσωμάτωσης στη Ρωσία της επίσης αποσχισμένης από τη Μολδαβία Υπερδνειστερίας, προκαλούν εύλογους προβληματισμούς και φόβους για πιθανό νόμιμο παρόμοιων αποσχιστικών αξιώσεων και σε άλλες περιοχές του πλανήτη, με το ελληνικό ενδιαφέρον στραμμένο στο ψευδοκράτος της «ΤΔΒΚ» στην κατεχόμενη από τα τουρκικά στρατεύματα Βόρεια Κύπρο.

4.4 Κόσοβο

Στις 17 Φεβρουαρίου 2008, η Συνέλευση του Κοσόβου ανακήρυξε μονομερώς την ανεξαρτησία της επαρχίας από τη Σερβία.¹³¹⁶ Στο κείμενο της ανεξαρτησίας αναφέρεται ότι «*το Κόσοβο είναι ειδική περίπτωση που προκύπτει από τη μη-συναινετική διάλυση της Γιουγκοσλαβίας και δεν αποτελεί προηγούμενο για καμία άλλη κατάσταση*»¹³¹⁷ και ανακηρύσσεται «*το Κόσοβο ανεξάρτητο και κυρίαρχο κράτος [...] σε πλήρη συμφωνία με τις συστάσεις του Ειδικού Απεσταλμένου του ΟΗΕ Martti Ahtisaari και τη Συνολική Πρότασή του για τη Διευθέτηση του Καθεστώτος του Κοσσυφοπεδίου*».¹³¹⁸ Την ίδια στιγμή, χαιρετίζεται «*η συνεχής υποστήριξη από τη διεθνή κοινότητα της δημοκρατικής ανάπτυξης μέσω της διεθνούς παρουσίας που εγκαταστάθηκε στο Κοσσυφοπέδιο στη βάση του Ψηφίσματος 1244 (1999) του Συμβουλίου Ασφαλείας*».¹³¹⁹

¹³¹⁵ Το ερώτημα που ετέθη στα παράνομα και αντισυνταγματικά αυτά δημοψηφίσματα ήταν το εξής: “*Do you support the Act of State Self-rule of the Donetsk People's Republic/Luhansk People's Republic?*”. Βλ. αναλυτικά “*Referendum Results in Donetsk and Lugansk Regions Show Landslide Support for Self-Rule*”, 11 May 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://rt.com/news/158276-referendum-results-east-ukraine/>. Μάλιστα, στις 2 Νοεμβρίου 2014, διενεργήθηκαν εκλογές ερήμην του Κιέβου στις αυτοανακηρυχθείσες «Λαϊκές Δημοκρατίες» του Donetsk και του Luhansk, ο παράνομος χαρακτήρας των οποίων καταγγέλλθηκε από την Ουκρανία, την ΕΕ και τις ΗΠΑ. Αναφορικά με την εύθραυστη εκεχειρία στην Ανατολική Ουκρανία και τις ειρηνευτικές Συμφωνίες του Μινσκ, βλ. SC Res S/RES/2202, 17 February 2015. Για την κρίση στην Ουκρανία, βλ. πιο γενικά Santulli, C., “*La Crise Ukrainienne: Position du Problème*”, 118: 4 *RGDIP* (2014), 799-820.

¹³¹⁶ Kosovo Declaration of Independence, Pristina, 17 February 2008, Assembly of Kosovo, διατίθεται ηλεκτρονικά: <http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,128,1635>. Για σχολιασμό της ανακήρυξης ανεξαρτησίας του Κοσόβου, βλ. Warbrick, C., “*Kosovo: The Declaration of Independence*”, 57: 3 *ICLQ* (2008), 675-690.

¹³¹⁷ Ακόμη, γίνεται επίκληση στις επί σειρά ετών άκαρπες διαπραγματεύσεις υπό την αιγίδα της διεθνούς κοινότητας μεταξύ Βελιγραδίου και Πρίστινας, που δεν επέφεραν αμοιβαίως αποδεκτό αποτέλεσμα ως προς το μελλοντικό πολιτικό καθεστώς του Κοσόβου. *Ibid.* Kosovo Declaration of Independence, Pristina, 17 February 2008, Προοίμιο.

¹³¹⁸ *Ibid.* §1. «*Ανακηρύσσουμε το Κόσοβο σε μία δημοκρατική, κοσμική και πολύ-εθνική δημοκρατία...*», *ibid.* §2. «*Αναλαμβάνουμε πλήρως τις υποχρεώσεις για το Κόσοβο που εμπεριέχονται στο Σχέδιο Ahtisaari και χαιρετίζουμε το πλαίσιο που προτείνει για να καθοδηγήσει το Κόσοβο κατά τα επόμενα έτη. Θα πρέπει να εφαρμόσουμε πλήρως τις εν λόγω υποχρεώσεις, μεταξύ άλλων μέσω της κατά προτεραιότητα υιοθέτησης της νομοθεσίας που περιλαμβάνεται στο Παράρτημα XII αυτού, ιδίως εκείνης που προστατεύει και προωθεί τα δικαιώματα των κοινοτήτων και των μελών τους*», *ibid.* §3.

¹³¹⁹ «*Προσκαλούμε και καλωσορίζουμε μία διεθνή πολιτική παρουσία για να εποπτεύει την εφαρμογή από εμάς του Σχεδίου Ahtisaari και μία αποστολή για το κράτος δικαίου υπό την ηγεσία της ΕΕ. Προσκαλούμε επίσης και καλωσορίζουμε το ΝΑΤΟ ώστε να διατηρήσει τον ηγετικό ρόλο της διεθνούς στρατιωτικής παρουσίας στο*

Ευθύς ακολούθως, στις 15 Ιουνίου 2008, το «Σύνταγμα» της αυτοανακηρυχθείσας «Δημοκρατίας του Κοσόβου» όρισε τη νεοσύστατη «δημοκρατία» ως ένα «ανεξάρτητο, κυρίαρχο, δημοκρατικό, μοναδικό και αδιαίρετο κράτος».¹³²⁰ Το «Σύνταγμα» του 2008 ενσωμάτωσε το Σχέδιο Ahtisaari του 2007 ως αναπόσπαστο μέρος της συνταγματικής τάξης του Κοσόβου, ζητώντας από όλες τις αρχές της «Δημοκρατίας του Κοσόβου» να συμμορφωθούν με αυτό και να λάβουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για την εφαρμογή του.¹³²¹ Μάλιστα, «οι διατάξεις της Ολοκληρωμένης Πρότασης για τη Διευθέτηση του Καθεστώτος του Κοσσυφοπεδίου της 26^{ης} Μαρτίου 2007 υπερσχύουν όλων των άλλων νομικών διατάξεων στο Κόσοβο»,¹³²² συμπεριλαμβανομένου του Συντάγματος, των νόμων και των λοιπών νομικών πράξεων της Δημοκρατίας του Κοσόβου.¹³²³

Ιστορικά, η περιοχή του Κοσσυφοπεδίου περιήλθε στον έλεγχο της σερβικής αυτοκρατορίας στις αρχές του 13^{ου} αιώνα και μέχρι το 1389, οπότε οι Σέρβοι ηττήθηκαν από τους Τούρκους και το Κοσσυφοπέδιο κατέστη τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.¹³²⁴ Οι μεγάλες σερβικές μεταναστεύσεις του 17^{ου} και του 18^{ου} αιώνα συνετέλεσαν στη σταδιακή μεταβολή της πληθυσμιακής σύνθεσης της περιοχής, η οποία αποτελείται σήμερα σε ποσοστό 90% από Αλβανούς.¹³²⁵ Μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το Κοσσυφοπέδιο έγινε επαρχία του νεοσύστατου Γιουγκοσλαβικού κράτους. Στο πλαίσιο της μεταπολεμικής Γιουγκοσλαβίας, το Κοσσυφοπέδιο απολάμβανε υψηλό βαθμό αυτονομίας, δυνάμει των Συνταγμάτων της ΣΟΔΓ του 1963 και του 1974, με το τελευταίο ιδίως να προσδίδει στην αυτόνομη επαρχία καθεστώσ σχεδόν ισάξιο με εκείνο των έξι Δημοκρατιών

Κοσσυφοπέδιο και να εφαρμόσει τις ευθύνες που του έχουν ανατεθεί δυνάμει του Ψηφίσματος 1244 (1999) του ΣΑ των ΗΕ και του Σχεδίου Ahtisaari, μέχρις ότου οι θεσμοί του Κοσόβου καταστούν ικανοί να αναλάβουν τις ευθύνες αυτές. Θα πρέπει να συνεργαστούμε πλήρως με αυτές τις παρουσίες, προκειμένου να εξασφαλιστεί η μελλοντική ειρήνη, ενημερία και σταθερότητα του Κοσόβου», *ibid.* §5.

¹³²⁰ Constitution of the Republic of Kosovo, 15 June 2008, Article 1.1, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του Κοινοβουλίου της «Δημοκρατίας του Κοσόβου»: <http://www.kuvendikosoves.org/?cid=2,100,48>. «Η Δημοκρατία του Κοσόβου δε θα έχει εδαφικές διεκδικήσεις εναντίον, ούτε θα επιδιώξει καμία ένωση με, οποιοδήποτε κράτος ή τμήμα οποιουδήποτε κράτους», *ibid.* Article 1.3.

¹³²¹ «Ανεξαρτήτως των διατάξεων του παρόντος Συντάγματος, 1. Όλες οι αρχές της Δημοκρατίας του Κοσόβου θα πρέπει να συμμορφώνονται με το σύνολο των υποχρεώσεων της Δημοκρατίας του Κοσόβου δυνάμει της Ολοκληρωμένης Πρότασης για τη Διευθέτηση του Καθεστώτος του Κοσσυφοπεδίου της 26^{ης} Μαρτίου 2007. Θα πρέπει να αναλάβουν όλες τις αναγκαίες δράσεις για την εφαρμογή τους». *Ibid.* Article 143.1.

¹³²² *Ibid.* Article 143.2.

¹³²³ Παρά την απόρριψη του Σχεδίου Ahtisaari από τη σερβική πλευρά, το κοσοβαρικό «Σύνταγμα» προέβλεπε περαιτέρω ότι «εάν υπάρχουν αντιφάσεις μεταξύ των διατάξεων του Συντάγματος, των νόμων ή άλλων νομικών διατάξεων της Δημοκρατίας του Κοσόβου και των διατάξεων της εν λόγω διευθέτησης, υπερσχύει η τελευταία». *Ibid.* Article 143.3.

¹³²⁴ Αναλυτικά για την ιστορία της περιοχής του Κοσσυφοπεδίου, βλ. Malcolm, N., *Kosovo: A Short History*, 1999.

¹³²⁵ Σύμφωνα με τον Malcolm, πολλοί Σέρβοι εγκατέλειψαν το Κόσοβο στη μεγάλη μετανάστευση του 1689-1690 - *ibid.* ch. 8- καθώς, επίσης, και αργότερα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα - *ibid.* 229-230. Έτσι, περί τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, οι Αλβανοί συνιστούσαν ήδη την πλειοψηφία στην περιοχή - *ibid.* 196-, η οποία ενισχύθηκε έτι περισσότερο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οπότε πολλοί Σέρβοι εκδιώχθηκαν ή εγκατέλειψαν την περιοχή - *ibid.* ch. 15. Ο αλβανικός πληθυσμός του Κοσσυφοπεδίου ακολούθησε σταθερά αυξητική τροχιά κατά τη μεταπολεμική περίοδο, εκτοξευόμενος από το 68% του πληθυσμού την περίοδο 1948-1961 στο 82% το 1991, ως συνδυαστικό αποτέλεσμα κυρίως των υψηλών ποσοστών αλβανικών γεννήσεων και της σερβικής μετανάστευσης - *ibid.* 331.

της ομοσπονδίας. Ωστόσο, το 1989 η εθνικιστική ομοσπονδιακή Κυβέρνηση του Slobodan Milošević υιοθέτησε μία σειρά μέτρων καταργώντας ουσιαστικά το προηγούμενο καθεστώς αυτονομίας του Κοσσυφοπεδίου.¹³²⁶ Μετά τη διάλυση της ΣΟΔΓ, το Κοσσυφοπέδιο εξακολούθησε να αποτελεί τμήμα της Σερβίας εντός της ΟΔΓ και κατόπιν, από το 2003, εντός της Ομοσπονδίας της Σερβίας-Μαυροβουνίου. Ύστερα από την ανεξαρτητοποίηση του Μαυροβουνίου το 2006, η περιοχή του Κοσσυφοπεδίου παρέμεινε εντός του σερβικού εδάφους.

Η σύγκρουση μεταξύ των ομοσπονδιακών αρχών της πρώην Γιουγκοσλαβίας και του, κατά κύριο λόγο, αλβανικού πληθυσμού του Κοσόβου κλιμακώθηκε από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, ειδικά μετά τη δημιουργία του Απελευθερωτικού Στρατού του Κοσόβου (KLA) το 1993, φτάνοντας σε ιδιαίτερος επικίνδυνα επίπεδα μέχρι το 1998-1999 και προκαλώντας την αντίδραση του ΣΑ του ΟΗΕ, το οποίο χαρακτήρισε την κατάσταση στο Κόσοβο ως «απειλή κατά της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας» και κάλεσε τις δύο πλευρές να επιλύσουν τις διαφορές τους ειρηνικά.¹³²⁷ Η σερβική απόρριψη της προτεινόμενης από το ΝΑΤΟ ενδιάμεσης ειρηνευτικής Συμφωνίας του Rambouillet,¹³²⁸ στάθηκε η αφορμή για τη δριμεία στρατιωτική επίθεση και το βομβαρδισμό της ΟΔΓ από τη βορειοατλαντική συμμαχία το 1999, άνευ της εξουσιοδότησεως του ΣΑ και υπό το πρόσχημα του τερματισμού των φρικαλεοτήτων που διαπράττονταν από το καθεστώς Milošević σε βάρος των Κοσοβάρων Αλβανών.¹³²⁹ Με το πέρας της σύρραξης, το Κόσοβο ετέθη υπό -προσωρινή- διεθνή διοίκηση.

Πράγματι, με την ιστορική Απόφαση 1244 του ΣΑ της 10^{ης} Ιουνίου 1999 συγκροτήθηκαν η Kosovo Force (KFOR) και η United Nations Interim Administration Mission in Kosovo

¹³²⁶ *Ibid.* ch. 17.

¹³²⁷ Βλ. UN SC Res S/RES/1160, 31 March 1998; S/RES/1199, 23 September 1998; S/RES/1203, 24 October 1998. Σημειώνεται ότι και οι τρεις προηγούμενες Αποφάσεις του ΣΑ, στο Προοίμιό τους, βεβαιώνουν αντίστοιχα την κυριαρχία και την εδαφική ακεραιότητα της ΟΔΓ.

¹³²⁸ Accord de Rambouillet – Accord Intérimaire pour la Paix et l'Autonomie au Kosovo, Rambouillet, 27 Mai 1999, βλ. στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του Υπουργείου Εξωτερικών της Γαλλίας: <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/kosovo/colonne-droite-2743/documents-de-reference-2741/article/accord-de-rambouillet-27-05-99>. Η απόρριψη της Συμφωνίας από το Βελιγράδι βασίστηκε στο επιχείρημα ότι το κείμενο της Συμφωνίας εμπεριείχε διατάξεις περί της αυτονομίας του Κοσσυφοπεδίου οι οποίες υπερέβαιναν κατά πολύ αυτό που η Γιουγκοσλαβική / σερβική Κυβέρνηση αντιλαμβανόταν ως λογικό. Οι πλέον αμφιλεγόμενες προβλέψεις αφορούσαν στο καθεστώς που προτεινόταν για το Κόσοβο, σύμφωνα με τις οποίες το τελευταίο θα παρέμενε μία *de jure* επαρχία της Σερβίας, όμως στην πράξη θα καθίστατο μία *de facto* τρίτη δημοκρατία εντός της ΟΔΓ. Αναλυτικά για τους όρους του Rambouillet, βλ. Weller, M., "The Rambouillet Conference on Kosovo", 75: 2 *International Affairs* (1999), 211-251.

¹³²⁹ Σύμφωνα με τον Λ.Α. Σισιλιάνο, «δεν μπορούμε να συναχθούμε με την άποψη σύμφωνα με την οποία η απουσία καταδίκης από τα Ηνωμένα Έθνη της επέμβασης του ΝΑΤΟ στο Κοσσυφοπέδιο, το 1999, ισοδυναμεί ουσιαστικά με έγκριση και εκ των υστέρων νομιμοποίηση των ενεργειών αυτών από τον παγκόσμιο οργανισμό». Σισιλιάνος, Λ.-Α., *Η Εξουσιοδότηση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ για Χρήση Βίας*, 2003, 204 και 207. Για την αντίθετη άποψη, ανεπαρκώς τεκμηριωμένη, βλ. Ghebalí, V.-Y., "Le Kosovo entre la Guerre et la Paix", 55: 9 *Défense Nationale* (1999), 62-79. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η άποψη του Weckel, σύμφωνα με τον οποίο η Απόφαση 1244 (1999) του ΣΑ «επικυρώνει σίγουρα την κατάσταση που απορρέει από τη στρατιωτική αντιπαράθεση, αλλά δεν καθιστά έγκυρη τη χρήση βίας από το ΝΑΤΟ». Βλ. Weckel, P., "L'Emploi de la Force contre la Yougoslavie ou la Charte Fissurée", 104: 1 *RGDIP* (2000), 30.

(UNMIK), ως διεθνής στρατιωτική και πολιτική παρουσία αντίστοιχα.¹³³⁰ Στο Προοίμιο της Απόφασης, το ΣΑ επιβεβαιώνει απερίφραστα «τη δέσμευση όλων των κρατών μελών στην κυριαρχία και την εδαφική ακεραιότητα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας και των άλλων κρατών της περιοχής» και επαναλαμβάνει την έκκληση για «ουσιαστική αυτονομία και σημαντική αυτοδιοίκηση για το Κόσοβο». Ουσιαστικά, η Απόφαση 1244 (1999), που υιοθετήθηκε υπό το φως του Κεφαλαίου VII του Χάρτη του ΟΗΕ, συνδέει ρητά το σεβασμό της εδαφικής ακεραιότητας με την απαγόρευση της απειλής ή χρήσης βίας.¹³³¹

Από το 2008, αναπτύχθηκε στην περιοχή και η European Union Rule of Law Mission in Kosovo (EULEX), ολοκληρώνοντας την εικόνα της έντονης διεθνούς παρουσίας στο Κόσοβο.¹³³² Βάσει της εντολής της, η EULEX επικουρεί τους θεσμούς του Κοσόβου, τις δικαστικές αρχές και τις υπηρεσίες επιβολής του νόμου, στην προοδευτική πορεία τους προς τη βιωσιμότητα και την περαιτέρω ανάπτυξη και ενίσχυση ενός ανεξάρτητου πολυεθνικού δικαστικού συστήματος και πολυεθνικής αστυνομίας και τελωνειακών υπηρεσιών,

¹³³⁰ SC Res S/RES/1244, 10 June 1999. Αποστολή της KFOR είναι *inter alia* η δημιουργία ασφαλούς περιβάλλοντος στην περιοχή και η ασφαλής επιστροφή των προσφύγων και των εσωτερικά εκτοπισμένων, η διασφάλιση της δημόσιας τάξης και ασφάλειας, η υποστήριξη και ο συντονισμός της διεθνούς ανθρωπιστικής βοήθειας καθώς και της διεθνούς πολιτικής παρουσίας, η ανάπτυξη ενός σταθερού, δημοκρατικού, πολυεθνικού και ειρηνικού Κοσσυφοπεδίου, όπως και η ανάπτυξη της Δύναμης Ασφαλείας του Κοσσυφοπεδίου. Αναλυτικά για την εντολή της διεθνούς στρατιωτικής παρουσίας υπό την ηγεσία του NATO, βλ. S/RES/1244 (1999), §9, καθώς και στον επίσημο διαδικτυακό τόπο της Kosovo Force: <http://www.aco.nato.int/kfor/about-us/mission.aspx>. Πρωταρχική αποστολή της UNMIK ήταν η παροχή μίας προσωρινής διοίκησης για το Κόσοβο, υπό την οποία ο πληθυσμός του τελευταίου θα απολάμβανε ουσιαστική αυτονομία εντός της ΟΔΓ, όπως, επίσης, και η παροχή μίας μεταβατικής διοίκησης, εγκαθιδρύοντας και εποπτεύοντας προσωρινούς δημοκρατικούς θεσμούς αυτοδιοίκησης, προκειμένου να διασφαλιστούν οι συνθήκες για μία ειρηνική και φυσιολογική ζωή για όλους τους κατοίκους του Κοσόβου. Βλ. εκτενώς S/RES/1244 (1999), §11. Κατόπιν της μονομερούς ανακήρυξης της ανεξαρτησίας του Κοσόβου και της θέσης σε ισχύ του νέου «Συντάγματος» της αυτοανακηρυχθείσας οντότητας στις 15 Ιουνίου 2008, τα καθήκοντα της UNMIK τροποποιήθηκαν σημαντικά, η σύνθεσή της άλλαξε και ο αριθμός του προσωπικού της μειώθηκε. Έκτοτε, στόχος της UNMIK είναι η προώθηση της ασφάλειας, της σταθερότητας και του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο Κόσοβο, μέσω της εμπλοκής με όλες τις κοινότητες του Κοσόβου, με την ηγεσία της Πρίστινα και του Βελιγραδίου, καθώς και με τους περιφερειακούς και τους διεθνείς δρώντες, περιλαμβανομένης της EULEX, του NATO και του ΟΑΣΕ. Εν τω μεταξύ, η KFOR έχει παραμείνει στην περιοχή για να παράσχει την απαραίτητη στρατιωτική παρουσία στο Κόσοβο, με τη συμμετοχή 31 κρατών. Αναλυτικά για την εντολή της διεθνούς πολιτικής παρουσίας στο Κόσοβο, βλ. τις Εκθέσεις του ΓΓ των ΗΕ S/2008/354, 12 June 2008· S/2008/692, 24 November 2008· S/2009/300, 10 June 2009 και τη δήλωση του Προέδρου του ΣΑ S/PRST/2008/44, 26 November 2008. Βλ. και στην επίσημη ιστοσελίδα της UNMIK: <http://www.unmikonline.org/Pages/default.aspx> και <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/unmik/mandate.shtml>.

¹³³¹ Όπως επισημαίνει ο Λ.Α. Σισιλιάνος, «...το να συναχθεί μία τέτοια 'έγκριση' [της νατοϊκής επέμβασης] από το κείμενο της Απόφασης 1244 (1999) δε φαίνεται πειστικό. Η Απόφαση αυτή δεν αναφέρεται ευθέως στην ίδια την επέμβαση. Ο μόνος σχετικός υπαινιγμός είναι σαφώς αρνητικός ως προς τη νομιμότητά της. [...] Αλλά και από τη συζήτηση κατά την υιοθέτηση της Απόφασης 1244 (1999) δεν προκύπτει η πρόθεση του Συμβουλίου να εγκρίνει τη στρατιωτική επέμβαση στο Κοσσυφοπέδιο ως τέτοια». Σισιλιάνος, Λ.-Α., 2003, *op. cit.*, *supra* note 1329, 207-208. Ενδεικτικά αναφέρεται η δήλωση του ιάπωνά αντιπροσώπου, ο οποίος υπογράμμισε ότι «κύριος σκοπός αυτής της Απόφασης είναι να επιτρέψει στους πρόσφυγες και τα μετακινηθέντα πρόσωπα να επιστρέψουν στις εστίες τους με ασφάλεια και να αναλάβουν, με τη διεθνή βοήθεια, την ανοικοδόμηση των κατεστραμμένων πόλεων και χωριών». Βλ. UN Docs, SC 4011th meeting, 10 June 1999, S/PV.4011 (Resumption 1), 3.

¹³³² Για τη νομική βάση της EULEX KOSOVO, βλ.: Council Joint Action 2008/124/CFSP of 4 February 2008 on the European Union Rule of Law Mission in Kosovo, EULEX KOSOVO, OJEU L 42/92, 16/02/2008· Council Joint Action 2009/445/CFSP of 9 June 2009 amending Joint Action 2008/124/CFSP, OJEU L 148/33, 11/06/2009· Council Decision 2010/322/CFSP of 8 June 2010 amending and extending Joint Action 2008/124/CFSP, OJEU L 145/13, 11/06/2010· Council Decision 2012/291/CFSP of 5 June 2012 amending and extending Joint Action 2008/124/CFSP, OJEU L 146/46, 06/06/2012· Council Decision 2014/349/CFSP of 12 June 2014 amending Joint Action 2008/124/CFSP, OJEU L 174/42, 13/06/2014.

διασφαλίζοντας ότι οι θεσμοί αυτοί είναι απαλλαγμένοι από πολιτικές παρεμβάσεις και συνάδουν με τα διεθνώς αναγνωρισμένα πρότυπα και τις βέλτιστες ευρωπαϊκές πρακτικές.¹³³³ Η EULEX λειτουργεί στο πλαίσιο της Απόφασης 1244 (1999) του ΣΑ, υπό τη συνολική εξουσία και εντός του ουδέτερου καθεστώτος των ΗΕ, υποβάλλοντας τακτικά εκθέσεις στον παγκόσμιο οργανισμό.¹³³⁴ Στην περίπτωση της EULEX, ωστόσο, σοβαρά ερωτηματικά εγείρονται λόγω του ότι η νομική της βάση, πέραν της Κοινής Δράσης του Συμβουλίου στο πλαίσιο της ΚΕΠΠΑ που εγκαθιδρύει την αποστολή σύμφωνα με το ευρωπαϊκό δίκαιο, είναι η Απόφαση 1244 (1999) και όχι το Σχέδιο Ahtisaari ούτε το «Σύνταγμα» της «Δημοκρατίας του Κοσόβου».¹³³⁵ Ως γεγονός, η μη έγκριση από το ΣΑ του Σχεδίου Ahtisaari και η συνακόλουθη ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του Κοσόβου χωρίς τον επίσημο τερματισμό της εντολής του ΟΗΕ στην περιοχή, οδήγησαν στην ανάπτυξη δύο αλληλοαποκλειόμενων νομικών αρχών, η καθεμία εκ των οποίων έχει διαφορετική άποψη περί του εφαρμοστέου δικαίου.¹³³⁶

Από το κείμενο της Απόφασης 1244 (1999) του ΣΑ είναι απολύτως σαφές ότι, καθ' όλη την περίοδο της προσωρινής μεταβατικής διοίκησης από τα ΗΕ, το Κόσοβο επρόκειτο να απολαμβάνει καθεστώς ουσιαστικής αυτονομίας μέχρι τη στιγμή που τα εμπλεκόμενα μέρη θα κατάφερναν να συμφωνήσουν σε μία αμοιβαίως αποδεκτή πολιτική λύση αναφορικά με το

¹³³³ *Ibid.* Council Joint Action 2008/124/CFSP of 4 February 2008 on the European Union Rule of Law Mission in Kosovo, EULEX KOSOVO, OJEU L 42/92, 16/02/2008, Art. 2 και αναλυτικά για τα καθήκοντα της EULEX Art. 3. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το Άρθρο 3 (b) της ανωτέρω Κοινής Δράσης ΚΕΠΠΑ, που προβλέπει τα εξής: «[η EULEX KOSOVO θα] μεριμνά για τη διατήρηση και προαγωγή του κράτους δικαίου, της δημόσιας τάξης και της ασφάλειας περιλαμβανομένης, εφόσον απαιτείται, σε συνεννόηση με τις σχετικές διεθνείς πολιτικές αρχές στο Κόσοβο, μέσω της ανάκλησης ή ακύρωσης επιχειρησιακών αποφάσεων ειλημμένων από τις αρμόδιες αρχές του Κοσόβου».

¹³³⁴ Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo, S/2008/692, 24 November 2008, §50. Σημειώνεται, βεβαίως, ότι προηγήθηκαν μεγάλες φιλονικίες στους κόλπους του ΣΑ περί του εάν η Απόφαση 1244 παρείχε την απαραίτητη βάση για την ανάπτυξη της EULEX παράλληλα με τη UNMIK. Έτσι, ενώ η ΕΕ και οι ΗΠΑ υποστήριζαν σθεναρά ότι η EULEX θεμελιώνεται στην Απόφαση 1244, η Ρωσία τη συνέδεσε με την -παράνομη- ανακήρυξη ανεξαρτησίας του Κοσόβου, άνευ της εντολής του ΣΑ. Βλ. Περράκης, Στ. (επιμ.), *Κόσοβο. Ανατρέποντας τη Διεθνή Δικαιοταξία: Αυτοδιάθεση και Απόσχιση Εθνοτήτων στον 21ο αιώνα*, 2008.

¹³³⁵ Για παράδειγμα, το Άρθρο 146.2 του «Συντάγματος» της «Δημοκρατίας του Κοσόβου» αναφέρει ότι: «Όλες οι αρχές στη Δημοκρατία του Κοσόβου πρέπει να συνεργάζονται πλήρως με το Διεθνή Πολιτικό Εκπρόσωπο, τους λοιπούς διεθνείς οργανισμούς και φορείς που εντέλλονται με την Ολοκληρωμένη Πρόταση για τη Διευθέτηση του Καθεστώτος του Κοσσυφοπεδίου της 26^{ης} Μαρτίου 2007 και πρέπει, μεταξύ άλλων, να εκτελούν τις αποφάσεις ή τις πράξεις τους». Επομένως, η αποτυχία της εφαρμογής των αποφάσεων ή των πράξεων της EULEX δε συνιστά παραβίαση του ως άνω Άρθρου, καθόσον η αποστολή της ΕΕ δε λαμβάνει την εντολή της από το Σχέδιο Ahtisaari. Αναλυτικά για τη θέση της EULEX στην κοσοβαρική συνταγματική έννομη τάξη και, ειδικότερα, για την προβληματική σχέση μεταξύ τους, βλ. Muharremi, R., "The European Union Rule of Law Mission in Kosovo (EULEX) from the Perspective of Kosovo Constitutional Law", 70 *ZaöRV/Heidelberg JIL* (2010), 357-379, καθώς και De Wet, E., "The Governance of Kosovo: Security Council Resolution 1244 and the Establishment and Functioning of EULEX", 103: 1 *AJIL* (2009), 83-96.

¹³³⁶ Δεν είναι λίγοι οι αναλυτές που συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι «η 'εξαιρετική περίπτωση' του Κοσόβου μπορεί να εκληφθεί ως μία προσπάθεια εισαγωγής μίας νέας νομικής κατηγορίας στο διεθνές δίκαιο που επαναπροσδιορίζει την έννοια της κυριαρχίας, απομακρυνόμενη από το αναφαίρετο δικαίωμα, σε μία νέα μεταβλητή ικανότητα. Αυτό αποτελεί μέρος μίας προσπάθειας δημιουργίας μίας νέας μορφής διεθνούς τάξης, βασισμένης σε έναν ηγεμονικό, ιεραρχικό σχεδιασμό, που επιδιώκει να χειραγωγήσει το διεθνές δίκαιο στηριζόμενη σε 'εξαιρετικές περιπτώσεις'». Βλ. Delcourt, B., "Le Droit International à l'Épreuve du Kosovo", 3 *Annals-Journal of Legal and Social Sciences* (2008), 6-59. Γενικά για το ρόλο της ΕΕ στο Κόσοβο, βλ. και Bono, G., "The European Union and 'Supervised Independence' of Kosovo: A Strategic Solution to the Kosovo/Serbia Conflict?", 15 *EFAR* (2010), 249-264.

Δημιουργία «κράτους» εκτός του διεθνούς δικαίου

μελλοντικό καθεστώς της περιοχής.¹³³⁷ Επιπλέον, δυνάμει της ανωτέρω Απόφασης του ΣΑ, ο Ειδικός Αντιπρόσωπος του ΓΓ του ΟΗΕ για το Κόσοβο εισήγαγε ένα Θεσμικό Πλαίσιο για την Προσωρινή Αυτοδιοίκηση του Κοσόβου, το οποίο εγκαθίδρυσε τους Προσωρινούς Θεσμούς Αυτοδιοίκησης του Κοσόβου, ήτοι Κυβέρνηση, Πρόεδρο, Κοινοβούλιο και δικαστικό σύστημα.¹³³⁸ Το 2005, ο ΓΓ του ΟΗΕ όρισε τον Martti Ahtisaari «Ειδικό Απεσταλμένο για τη Διαδικασία του Μελλοντικού Καθεστώτος του Κοσσυφοπεδίου».¹³³⁹ Το όνομα του Martti Ahtisaari έχει συνδεθεί με την «Ολοκληρωμένη Πρόταση για τη Διευθέτηση του Καθεστώτος του Κοσσυφοπεδίου» που κατέθεσε στις 26 Μαρτίου 2007 -δεδομένου του αδιεξόδου στο οποίο είχαν περιέλθει οι συνομιλίες μεταξύ Πρίστινας και Βελιγραδίου που είχαν προηγηθεί- και η οποία έγινε δεκτή από το Κόσοβο, αλλά απερρίφθη από τη Σερβία, ενώ δεν εγκρίθηκε ούτε από το ΣΑ.¹³⁴⁰ Ακόμα μία άκαρπη προσπάθεια εξεύρεσης μίας συναινετικής λύσης στο υπό εξέταση ζήτημα ήταν ο διορισμός της Τρόικας, αποτελούμενης από αντιπροσώπους της ΕΕ, των ΗΠΑ και της Ρωσίας, η οποία ανέφερε, στις 4 Δεκεμβρίου 2007, ότι οι προσπάθειές της κατέληξαν σε αποτυχία.¹³⁴¹

Στον απόηχο της ανακήρυξης της ανεξαρτησίας του Κοσόβου, ο ΓΓ των ΗΕ σε Έκθεσή του για τη UNMIK υπογράμμισε ότι «εκκρεμότητας της καθοδήγησης του Συμβουλίου Ασφαλείας, τα Ηνωμένα Έθνη θα συνεχίσουν να λειτουργούν με βάση την αντίληψη ότι η Απόφαση 1244 (1999) παρέμεινε σε ισχύ και ότι η UNMIK θα εξακολουθήσει να εκτελεί την εντολή της υπό το φως των εξελισσόμενων συνθηκών».¹³⁴² Πράγματι, το ΣΑ δεν έλαβε θέση μετά την ανακήρυξη της 17^{ης} Φεβρουαρίου 2008. Ας μην ξεχνούμε ότι η διαφύλαξη της εδαφικής ακεραιότητας της ΟΔΓ -και, ακολούθως, της Σερβίας- απετέλεσε *conditio sine qua non* για την υιοθέτηση της εν λόγω Απόφασης.¹³⁴³ Μάλιστα, το 2007, όταν οι εκκλήσεις για την ανεξαρτησία του Κοσόβου

¹³³⁷ SC Res S/RES/1244, 10 June 1999, §6, §10.

¹³³⁸ *Ibid.* §6: «Ζητεί από το Γενικό Γραμματέα να διορίσει, σε συνεννόηση με το Συμβούλιο Ασφαλείας, έναν Ειδικό Αντιπρόσωπο για τον έλεγχο της εφαρμογής της διεθνούς πολιτικής παρουσίας και ζητεί, περαιτέρω, από το Γενικό Γραμματέα να αναθέσει στον Ειδικό Αντιπρόσωπό του τη στενή συνεργασία με τη διεθνή στρατιωτική παρουσία, προκειμένου να εξασφαλιστεί ότι και οι δύο παρουσίες λειτουργούν προς τους ίδιους στόχους και με αμοιβαία υποστηρικτικό τρόπο». Για την εγκαθίδρυση των Προσωρινών Θεσμών Αυτοδιοίκησης του Κοσόβου, βλ. UNMIK Regulation No 2001/9, on a Constitutional Framework for Provisional Self-Government in Kosovo, 15 May 2001, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση της UNMIK: <http://www.unmikonline.org/regulations/2001/reg09-01.htm>.

¹³³⁹ UN Secretary-General Press Release SG/A/955, 15 November 2005.

¹³⁴⁰ Αναλυτικά, βλ. ανωτέρω Μέρος Α', Κεφάλαιο 3, Ενότητα 3.2.2 της παρούσης διατριβής.

¹³⁴¹ Report of the EU-US-Russia Troika on Kosovo, 4 December 2007, διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.kosovocompromise.com/cms/item/topic/en.html?view=story&id=343§ionId=2>. «Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων και τα δύο μέρη είχαν εμπλακεί πλήρως. Ύστερα από 120 ημέρες εντατικών διαπραγματεύσεων, ωστόσο, τα μέρη δεν κατάφεραν να καταλήξουν σε συμφωνία για το καθεστώς του Κοσόβου. Καμία πλευρά δεν ήταν πρόθυμη να υποχωρήσει στο θεμελιώδες ζήτημα της κυριαρχίας». *Ibid.* §11.

¹³⁴² Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo, S/2008/354, 12 June 2008, §4.

¹³⁴³ Διαφωτιστικές είναι εν προκειμένω οι επιμέρους απόψεις των κρατών κατά την υιοθέτηση της Απόφασης 1244. Κατά την άποψη της Ρωσίας, «η Απόφαση επιβεβαιώνει σαφώς τη δέσμευση όλων των κρατών στην κυριαρχία και την εδαφική ακεραιότητα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας». Βλ. UN Docs, SC 4011th meeting, 10 June 1999, S/PV.4011, 7. Η Κίνα επικρότησε την «ειρηνική διευθέτηση του ζητήματος του Κοσσυφοπεδίου στη βάση του σεβασμού της κυριαρχίας και της εδαφικής ακεραιότητας της ΟΔΓ», *ibid.* 8-9. Ομοίως, η Αργεντινή ψήφισε

είχαν ενταθεί, το ΣΑ επαναβεβαίωσε emphatically «τη δέσμευσή του για τον πολιτικό διακανονισμό των συγκρούσεων στην πρώην Γιουγκοσλαβία, διαφυλάττοντας την κυριαρχία και την εδαφική ακεραιότητα όλων των εκεί κρατών εντός των διεθνώς αναγνωρισμένων συνόρων τους».¹³⁴⁴ Ως εκ τούτων, δεν μπορεί να υποστηριχτεί ότι η μονομερής ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του 2008 συμβαδίζει με το γράμμα και το πνεύμα της Απόφασης 1244 (1999), η οποία εξακολουθεί να ισχύει, εφόσον δεν έχει αντικατασταθεί με άλλη Απόφαση του ΣΑ.¹³⁴⁵ Αληθώς η Απόφαση 1244 εγκαινίασε μία μεταβατική περίοδο, η οποία προβλέπεται να διαρκέσει μέχρι τα εμπλεκόμενα μέρη να συμφωνήσουν σε μία οριστική πολιτική λύση.¹³⁴⁶ Το γεγονός ότι η Σερβία δεν ασκεί αποτελεσματικό έλεγχο στην περιοχή του Κοσσυφοπεδίου από το 1999, δε συνεπάγεται σε καμία περίπτωση την αποστέρηση της κυριαρχίας της στο τμήμα αυτό του εδάφους της, παρά μόνο την προσωρινή αναστολή της.¹³⁴⁷ Παρά τον εμφανώς παράνομο χαρακτήρα της δημιουργίας του, το Κόσοβο αποτελεί πλέον μία εδραιωμένη υπαρκτή πραγματικότητα και χαιρεί της στήριξης και της αναγνώρισης μεγάλου αριθμού κυρίαρχων κρατών.

Η κανονιστική ισχύς των πραγματικών γεγονότων είναι σχήμα οξύμωρο όσον αφορά στο διεθνές δίκαιο. Η νομολογία του ΔΔ έχει εξετάσει πολλές φορές την πτυχή της αποτελεσματικότητας των πραγματικών γεγονότων, κυρίως αναφορικά με εδαφικές διαφορές, χωρίς όμως να αποφανθεί ούτε μία φορά ότι η πραγματική κατάσταση, από μόνη της και χωρίς περαιτέρω νομικές απαιτήσεις, επηρέασε τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των εμπλεκόμενων μερών. Είναι σαφές, λοιπόν, ότι η αποτελεσματικότητα (*effectivité*) των πραγματικών γεγονότων δεν παράγει έννομα αποτελέσματα από μόνη της, παρά μόνο εάν συνδυαστεί με τη συναίνεση

υπέρ της Απόφασης 1244, με την πεποίθηση ότι «θέτει τα θεμέλια για μία οριστική πολιτική λύση στην κρίση του Κοσσυφοπεδίου, η οποία θα σέβεται την κυριαρχία και την εδαφική ακεραιότητα της ΟΔΓ», *ibid.* 19.

¹³⁴⁴ Βλ. SC Res S/RES/1785, 21 November 2007, Preamble.

¹³⁴⁵ Το αποκορύφωμα της σχιζοφρένειας ενσωματώνεται στην παράγραφο 12 της μονομερούς ανακήρυξης ανεξαρτησίας που υιοθετήθηκε από το «Κοινοβούλιο» στην Πρίστινα, όπου αναφέρεται ότι: «θα ενεργούμε σύμφωνα με τις αρχές του διεθνούς δικαίου και τις αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών, συμπεριλαμβανομένης της Απόφασης 1244 (1999)». Για το ζήτημα της (α-)συμβατότητας της κοσοβαρικής ανεξαρτησίας με τη S/RES/1244, βλ. Orakhelashvili, A., “Statehood, Recognition and the United Nations System: A Unilateral Declaration of Independence in Kosovo”, *12 Max Planck Yearbook of United Nations Law* (2008), 32-36.

¹³⁴⁶ Πιο επίκαιρη από ποτέ φαντάζει η παρατήρηση του δικαστή Fitzmaurice το 1971: «Ακόμα και όταν ενεργεί υπό το ίδιο το Κεφάλαιο VII του Χάρτη, το ΣΑ δεν έχει την εξουσία να καταργεί ή να μεταβάλλει εδαφικά δικαιώματα, είτε κυριαρχίας είτε διοίκησης. Ακόμα και η πολεμική κατοχή μίας χώρας δεν μπορεί να λειτουργήσει έτσι. Θα πρέπει να αναμείνει την ειρηνική διευθέτηση. Αυτή είναι μία αρχή του διεθνούς δικαίου γερά εδραιωμένη, -και το ΣΑ είναι εξίσου υποκείμενο σε αυτή (αφού τα ΗΕ αποτελούν υποκείμενο του διεθνούς δικαίου) όπως το καθένα από τα μεμονωμένα κράτη-μέλη του. Το ΣΑ μπορεί, αφού προβεί στους απαραίτητους χαρακτηρισμούς υπό το Άρθρο 39 του Χάρτη, να διατάξει την κατάληψη μίας χώρας ή τμήματος του εδάφους προκειμένου να αποκατασταθεί η ειρήνη και η ασφάλεια, αλλά δε θα μπορούσε ως εκ τούτου, ή ως μέρος της επιχείρησης αυτής, να καταργήσει ή να μεταβάλει εδαφικά δικαιώματα [...] Ήταν για να διατηρεί την ειρήνη, και όχι για να μεταβάλλει την παγκόσμια τάξη, που εγκαθιδρύθηκε το ΣΑ». ICJ, *Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970)*, 21 June 1971, Dissenting Opinion of Judge Sir Gerald Fitzmaurice, 294, §115.

¹³⁴⁷ ECHR, *Azemi v. Serbia*, Application No 11209/09, Decision, 5 November 2013, §45-§47. Για σχολιασμό της απόφασης, βλ. Istrefi, K., “Azemi v. Serbia in the European Court of Human Rights: (Dis)continuity of Serbia’s De Jure Jurisdiction Over Kosovo”, *EJIL: Talk*, 13/03/2014, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <http://www.ejiltalk.org/azemi-v-serbia-in-the-european-court-of-human-rights-discontinuity-of-serbias-de-jure-jurisdiction-over-kosovo/>.

Δημιουργία «κράτους» εκτός του διεθνούς δικαίου

και τη συμφωνία μεταξύ των κυρίαρχων κρατών.¹³⁴⁸ Η κρατική υπόσταση δεν είναι απλά ένα πραγματικό φαινόμενο, αλλά διέπεται από νομικά κριτήρια. Άρα, η άποψη ότι η ανεξαρτησία του Κοσόβου είναι νόμιμη λόγω της αποτελεσματικής πραγματικής του ύπαρξης, ισοδυναμεί με παρανόηση των κριτηρίων της δημιουργίας κράτους στο διεθνές δίκαιο. Εξάλλου, η έννοια της αποτελεσματικότητας στην περίπτωση του Κοσόβου είναι απλώς μία αφηρημένη εικασία, διότι ουδέποτε υπήρξε η παραμικρή αντικειμενικά επαληθεύσιμη ένδειξη ότι η εν λόγω οντότητα θα μπορούσε να επιβιώσει -και για πόσο καιρό- χωρίς την καταλυτική διεθνή παρουσία του ΟΗΕ, του ΝΑΤΟ και της ΕΕ.¹³⁴⁹ Οι έντονοι τριγμοί που εξακολουθούν να παρουσιάζονται στο σερβοκρατούμενο βόρειο Κόσοβο δυναμιτίζουν περαιτέρω το εύθραυστο κλίμα στην περιοχή, παρά τη Συμφωνία των Βρυξελλών της 19^{ης} Απριλίου 2013 μεταξύ Σερβίας και Κοσόβου που ρυθμίζει το καθεστώς αυτονομίας των περιοχών του Κοσόβου με σερβική πλειοψηφία.¹³⁵⁰

Η «Δημοκρατία του Κοσόβου» έχει συμπληρώσει 7 χρόνια ζωής και αναγνωρίζεται σήμερα (2015) από 110 κράτη-μέλη του ΟΗΕ, μεταξύ των οποίων και 23 κράτη-μέλη της ΕΕ.¹³⁵¹ Παράλληλα, μετέχει με την ιδιότητα του πλήρους μέλους στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και την Παγκόσμια Τράπεζα από τις 29 Ιουνίου 2009, στην Ευρωπαϊκή Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης από τις 17 Δεκεμβρίου 2012, καθώς και στην Τράπεζα Ανάπτυξης του Συμβουλίου της Ευρώπης από τις 4 Νοεμβρίου 2013, όπως και στην Επιτροπή της Βενετίας του ΣτΕ από τις 11 Ιουνίου 2014, ενώ θεωρείται και εν δυνάμει υποψήφια προς ένταξη «χώρα» στην ΕΕ -χαρακτηρισμός που δε θίγει τις θέσεις ως προς το καθεστώς και είναι

¹³⁴⁸ Βλ. αναλυτικά Orakhelashvili, A., *The Interpretation of Acts and Rules in Public International Law*, 2008.

¹³⁴⁹ Orakhelashvili, A., *12 Max Planck Yearbook of United Nations Law* (2008), *op. cit.*, *supra* note 1345, 9-10.

¹³⁵⁰ Σημειώνεται ότι, στις 19 Απριλίου 2013, η Σερβία και το Κόσοβο κατέληξαν σε Συμφωνία στις Βρυξέλλες, ύστερα από διαπραγματεύσεις που διενεργήθηκαν με τη μεσολάβηση της Υπάτου Εκπροσώπου της ΕΕ για θέματα Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφαλείας, Catherine Ashton, με στόχο την ομαλοποίηση των σχέσεων μεταξύ των δύο πλευρών και τη διάνοιξη του δρόμου, αφενός, για την έναρξη ενταξιακών διαπραγματεύσεων της Σερβίας με την ΕΕ -όπως και έγινε τον Ιανουάριο του 2014- και, αφετέρου, για τη σύναψη Συμφωνίας Σταθεροποίησης και Σύνδεσης του Κοσόβου με την ΕΕ. Η Σερβία επαναβεβαίωσε την πάγια θέση της ότι σε καμία περίπτωση δεν αναγνωρίζει το Κόσοβο ως κράτος. Η Συμφωνία απαρτίζεται από 15 σημεία, εκ των οποίων τα πρώτα δώδεκα ρυθμίζουν το καθεστώς του σερβοκρατούμενου βόρειου Κοσόβου και, συγκεκριμένα, καθορίζουν το βαθμό αυτονομίας της περιοχής, ενώ τα τελευταία σημεία εγγυώνται ότι καμία εκ των δύο πλευρών δε θα επιχειρήσει να παρακωλύσει ή να ενθαρρύνει άλλους να παρακωλύσουν την πορεία της άλλης πλευράς προς την ΕΕ. Η Συμφωνία αυτή, ουσιαστικά προβλέπει τη συγχώνευση των τεσσάρων δήμων στο βόρειο Κόσοβο όπου υπάρχει σερβική πλειοψηφία (Northern Mitrovica, Zvecan, Zubin Potok και Leposavic) υπό τη μορφή μίας Ένωσης/Κοινότητας των δήμων σερβικής πλειοψηφίας στο Κόσοβο ("Association/Community of Serb majority municipalities in Kosovo"), ανοιχτής και σε άλλους δήμους -Σημείο 1-, που θα δημιουργηθεί με καταστατικό και μπορεί να διαλυθεί μόνο με σχετική απόφαση των συμμετεχόντων δήμων -Σημείο 2. Οι δομές της εν λόγω Ένωσης/Κοινότητας θα προσομοιάζουν με τις αντίστοιχες του Κοσόβου -Σημείο 3- και η λειτουργία της θα διέπεται από τη «νομοθεσία» του Κοσόβου, καθότι θα είναι πλήρως αρμόδια για τους τομείς της οικονομικής ανάπτυξης, της εκπαίδευσης, της υγείας, του αστικού και αγροτικού σχεδιασμού -Σημείο 4-, ενώ θα έχει αντιπροσωπευτικό ρόλο στις κεντρικές αρχές -Σημείο 6. Ταυτοχρόνως, διασφαλίστηκε στους Σέρβους του Κοσόβου το δικαίωμα να διορίζουν έναν περιφερειακό αστυνομικό διοικητή για τους τέσσερις δήμους όπου αποτελούν πλειοψηφία -Σημείο 9- και προβλέφθηκε η λειτουργία εφετείου, η σύνθεση του οποίου θα περιλαμβάνει κατά πλειοψηφία Σέρβους δικαστές, για την εκδίκαση σε δεύτερο βαθμό υποθέσεων πολιτών σερβικής εθνότητας -Σημεία 10, 11. Βλ. *First Agreement of Principles Governing the Normalization of Relations, Serbia – Kosovo*, Brussels, 19 April 2013, διαθέσιμη ηλεκτρονικά: <http://www.europeanvoice.com/page/3609.aspx?&blogitemid=1723>.

¹³⁵¹ Για την πρόοδο των αναγνωρίσεων της «Δημοκρατίας του Κοσόβου» ως «ανεξάρτητου κράτους», βλ. στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.kosovothanksyou.com/>.

σύμφωνος με την Απόφαση 1244 (1999) του ΣΑ και τη Γνωμοδότηση του ΔΔ (2010) για τη *Συμβατότητα με το Διεθνές Δίκαιο της Μονομερούς Ανακήρυξης Ανεξαρτησίας του Κοσόβου*.¹³⁵²

Είναι γεγονός ότι η ιδιότυπη θέση του Κοσόβου στο διεθνές στερέωμα, ως καθαρό προϊόν μονομερούς απόσχισης από τη Σερβία -χωρίς, βεβαίως, τη συγκατάθεση της τελευταίας-, που όμως αναγνωρίζεται από το ήμισυ των κρατών της διεθνούς κοινότητας, γεννά τεράστια νομικά προβλήματα και ανοίγει νέα μονοπάτια προβληματισμού, καθότι ναι μεν δε συνιστά κράτος με την ξεκάθαρη δικαιοκή έννοια του όρου, όμως, εξακολουθεί να επιβιώνει διεθνώς επί μακρόν, δημιουργώντας πλέγμα διεθνών σχέσεων. Την ίδια στιγμή, συνιστά ένα εξαιρετικά επικίνδυνο προηγούμενο όχι μόνο για την Κύπρο, αλλά και για τη γειτονική Βοσνία-Ερζεγοβίνη, όπου υποβόσκουν οι αποσχιστικές τάσεις της Σερβικής Δημοκρατίας (Republika Srpska).¹³⁵³

Η θέση που υποστηρίζεται εδώ είναι ότι η αναγνώριση μίας οντότητας δεν μπορεί να θεαθεί ως εργαλείο εδραίωσης της κρατικής υπόστασης, όταν η τελευταία στερείται νομικής θεμελίωσης, πολλώ μάλλον όταν παραβιάζονται κανόνες αναγκαστικού δικαίου (*jus cogens*).¹³⁵⁴ Φως στα ανωτέρω ρίχνει η διαυγής τοποθέτηση του Crawford: «...εάν η αναγνώριση κράτους είναι οριστική, τότε είναι δύσκολο να φανταστούμε μία παράνομη αναγνώριση και αδύνατο να φανταστούμε μία η οποία είναι άκυρη ή κενή περιεχομένου. Εν τούτοις, η ακυρότητα ορισμένων πράξεων αναγνώρισης έχει γίνει αποδεκτή στην πράξη, και ορθώς έχει γίνει έτσι διαφορετικά, η αναγνώριση θα συνιστούσε μία εναλλακτική μορφή επέμβασης, δυνητικά πάντοτε διαθέσιμη και φαινομενικά αμετάβλητη». Η ουσία του σκεπτικού αυτού αποκρυσταλλώνεται στη φράση: «η

¹³⁵² Η εν δυνάμει υποψηφιότητα του Κοσόβου έχει αναρτηθεί στον επίσημο διαδικτυακό τόπο της ΕΕ: http://europa.eu/about-eu/countries/index_el.htm. Ανησυχία προκαλεί η οπτική της Κυβέρνησης της Αλβανίας επί του θέματος δια στόματος του Πρωθυπουργού Edi Rama, βλ. “Albania and Kosovo to Unite, Inside EU or Not: Albanian PM”, *Reuters*, 07/04/2015: <http://ca.reuters.com/article/topNews/idCAKBN0MY18L20150407>.

¹³⁵³ Όπως δήλωσε χαρακτηριστικά ο Milorad Dodik, Πρόεδρος της Σερβικής Δημοκρατίας -της μίας εκ των δύο συνιστωσών ομοσπονδιακών οντοτήτων της Βοσνίας Ερζεγοβίνης-, στην εφημερίδα «Η Καθημερινή», το Φεβρουάριο του 2014: «Η καλύτερη λύση, η βιώσιμη, θα ήταν η διάλυση αυτού του κράτους. Η Βοσνία-Ερζεγοβίνη δεν έχει μέλλον. Ποτέ στην ιστορία της δεν ήταν κράτος. Υπήρξε τμήμα της οθωμανικής εξουσίας, της Αυστροουγγαρίας, της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Στην πρώτη Γιουγκοσλαβία δεν υπήρχε. Έγινε σαν ομοσπονδιακό κράτος της Γιουγκοσλαβίας του Τίτο και μόνο η ισχυρή σοσιαλιστική κυβέρνηση την κράτησε ως αυτόνομο κράτος. Είναι παράξενο το ότι οι δυτικές δυνάμεις που εργάστηκαν να γκρεμίσουν τον κομμουνισμό στην Ανατολική Ευρώπη και τη Γιουγκοσλαβία, τώρα προσπαθούν να κρατήσουν τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη σαν μία μικρή Γιουγκοσλαβία». Και συμπλήρωσε χαρακτηριστικά: «Η Βοσνία-Ερζεγοβίνη δημιουργήθηκε έτσι όπως είναι σήμερα κατόπιν συμφωνίας. Δεν δημιουργήθηκε για να γίνει κράτος κεντρικό, είναι ένα κράτος ομοσπονδιακό. Υπάρχουν φυσικά κάποιοι που θέλουν να λειτουργεί με κεντρομόλο τάση, υπάρχουν και πολλοί μέσα στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, όπως η Σερβική Δημοκρατία, που θέλουν να έχουν μεγαλύτερη αυτονομία. Και οι Κροάτες το θέλουν ακόμα περισσότερο. Η κεντρομόλος τάση είναι επιθυμητή περισσότερο από τους μουσουλμάνους. Αυτούς τους υποστηρίζει μεγάλο μέρος των δυτικών χωρών και τελευταία περισσότερο η Τουρκία. Είναι ξεκάθαρο ότι κάποιοι θέλουν κεντρική κυβέρνηση, μολονότι δεν προβλέπεται από το Σύνταγμα, για να ελέγχουν την εξουσία. Ακόμα και σήμερα υπάρχει ισχυρή υποστήριξη των μουσουλμάνων από την πλευρά των δυτικών χωρών. Πρέπει να πω, πάντως, ότι το πιθανότερο είναι να γίνει πρώτα ανεξάρτητη η Republika Srpska, παρά ενιαίο κράτος με ισχυρή κεντρική εξουσία η Βοσνία-Ερζεγοβίνη. [...] Δεν είναι δυνατόν η Δύση να έχει αναγνωρίσει την ανεξαρτησία των Κοσοβάρων και λίγα χιλιόμετρα πιο πάνω να μην αναγνωρίζει την ανεξαρτησία της Σερβικής Δημοκρατίας που είναι η ίδια κατάσταση ακριβώς». Βλ. Τζήμας, Στ., «Μ. Ντόντικ: Το Κράτος Βοσνία-Ερζεγοβίνη δεν έχει Μέλλον», *Η Καθημερινή*, 09/02/2014, 16, διαθέσιμο και ηλεκτρονικά στη διεύθυνση: <http://www.kathimerini.gr/752904/article/epikairothta/kosmos/m-ntontik-to-kratos-vosnia---erzegovinh-den-exei-mellon>.

¹³⁵⁴ Αναλυτικά για το ζήτημα της αναγνώρισης της λεγόμενης «Δημοκρατίας του Κοσόβου» από τη σκοπιά του διεθνούς δικαίου, βλ. ανωτέρω Μέρος Α΄, Κεφάλαιο 2, Ενότητα 2.7.1 της παρούσης διατριβής.

δοκιμασία για την κρατική υπόσταση πρέπει να είναι άσχετη με την πράξη της αναγνώρισης». ¹³⁵⁵

Επομένως, είναι σαφές ότι οι μεμονωμένες ανακηρύξεις ανεξαρτησίας και οι συνακόλουθες αναγνώρισεις δε λειτουργούν νομιμοποιητικά ως προς τη διεκδικούμενη κρατική υπόσταση.

4.4.1 Η Γνωμοδότηση του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης για το Κόσοβο

Στοιχειοθετείται άραγε η κρατική υπόσταση του Κοσόβου στο διεθνές δίκαιο; Το παγκόσμιο δικαιοδοτικό όργανο της Χάγης παρέμεινε σιωπηλό ως προς το συγκεκριμένο καίριο ερώτημα στη Γνωμοδότησή του της 22^{ης} Ιουλίου 2010 αναφορικά με τη *Συμβατότητα με το Διεθνές Δίκαιο της Μονομερούς Ανακήρυξης της Ανεξαρτησίας του Κοσόβου*, παρά τις ευσεβείς φιλοδοξίες μεγάλης μερίδας του νομικού κόσμου περί του αντιθέτου. Ειδικότερα, το Δικαστήριο επέλεξε να ακολουθήσει την ασφάλεια της πεπατημένης, εμμένοντας σε μία εξαιρετικά στενή ερμηνεία της περιοριστικά διατυπωμένης ερώτησης της ΓΣ των ΗΕ. Το εν λόγω ερώτημα, σε πλήρη συμφωνία με το Άρθρο 96 του Χάρτη και με το Άρθρο 65 του Καταστατικού του ΔΔ, διατυπώθηκε στο Ψήφισμα 63/3 της ΓΣ της 8^{ης} Οκτωβρίου 2008 ως εξής: «*Είναι η μονομερής ανακήρυξη της ανεξαρτησίας από τους Προσωρινούς Θεσμούς Αυτοδιοίκησης του Κοσόβου σύμφωνη με το διεθνές δίκαιο;*» ¹³⁵⁶

Ο φόβος ότι μία πιο ευρεία διατύπωση, με ευθεία αναφορά σε ευαίσθητα ζητήματα που άπτονται του πυρήνα της κρατικής υπόστασης, θα προκαλούσε ενδεχομένως την απόρριψη του ερωτήματος από τη Χάγη ελλείπει αρμοδιότητας, μπορεί ίσως να εξηγήσει τη συγκρατημένη στάση της άμεσα ενδιαφερομένης Σερβίας, η οποία πρωτοστάτησε στη σύνταξη του ανωτέρω ερωτήματος. Το ΔΔ υιοθέτησε μία φοβερά μετριοπαθή στάση, φοβική απέναντι στην απόσχιση, αφού δεν ξεπέρασε τα στενά όρια του ερωτήματος της ΓΣ και προτίμησε να μην αγγίξει το ζήτημα των νομικών συνεπειών της μονομερούς ανακήρυξης της ανεξαρτησίας του Κοσόβου. Ειδικότερα, δεν αναφέρθηκε καθόλου στο ζήτημα της κρατικής υπόστασης του Κοσόβου, αλλά ούτε και σε εκείνο των εννόμων συνεπειών της αναγνώρισης της ανεξαρτησίας αυτού από τρίτα κράτη. ¹³⁵⁷ Τηρώντας κατά γράμμα τη λεκτική διατύπωση του ως άνω ερωτήματος και ουσιαστικά καλυπτόμενο κάτω από αυτή, δεν ασχολήθηκε καθόλου με τις επιχειρούμενες προσπάθειες εφαρμογής της εξωτερικής αυτοδιάθεσης πέραν του πλαισίου της αποαποικιοποίησης, όπως, επίσης, ούτε με την ούτως καλούμενη διορθωτική απόσχιση

¹³⁵⁵ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 21.

¹³⁵⁶ GA Res A/RES/63/3, 8 October 2008. Μία ημέρα μετά, στις 9 Οκτωβρίου 2008, ο ΓΓ των ΗΕ διαβίβασε στον Πρόεδρο του ΔΔ το γνωμοδοτικό αίτημα της ΓΣ: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/14799.pdf>.

¹³⁵⁷ Οι άμεσες πολλαπλές αναγνώρισεις του Κοσόβου ως ανεξάρτητου κράτους έχουν ορθώς χαρακτηριστεί «πρώρες», συνιστώντας ως εκ τούτου παράνομη επέμβαση στα εσωτερικά ζητήματα της Σερβίας, από τη στιγμή που, κατά τη χορήγησή τους, η αυτοανακηρυχθείσα οντότητα δεν πληρούσε τα κριτήρια της κρατικής υπόστασης. Όμως το Δικαστήριο απέφυγε επιμελώς να ασχοληθεί *inter alia* και με αυτό το θεμελιώδες πρόβλημα. Βλ. σχετικά Corten, O., “Déclarations Unilatérales d’Indépendance et Reconnaissances Prématuurées: Du Kosovo à l’Ossétie du Sud et à l’Abkhazie”, 112: 4 *RGDIP* (2008), 751-757.

(“*remedial secession*”). Επομένως, το ΔΔ ουδόλως καταπιάστηκε με το ζήτημα της απόσχισης, καθώς δε θεώρησε ότι αυτό ενέπιπτε στην εμβέλεια του ερωτήματος της ΓΣ και, ως εκ τούτου, δεν απάντησε στο εάν το Κόσοβο είχε «δικαίωμα» μονομερούς απόσχισης ούτε μνημόνευσε την «αρχή της αποτελεσματικότητας» ή τις απαιτήσεις της κρατικής υπόστασης.

Ο εντυπωσιακός αριθμός των κρατών που συμμετείχαν στη γραπτή και την προφορική διαδικασία ενώπιον του ΔΔ -που ξεπέρασαν τα 40- φανερώνει το τεράστιο ενδιαφέρον που προσελκύει το ζήτημα της απόσχισης πέραν του αποικιακού πλαισίου. Η σπουδαιότητα της εξεταζομένης υπόθεσης υπερτονίζεται από το μοναδικό της χαρακτήρα καθότι, παραδοσιακά, η νομολογία στο πεδίο αυτό περιορίζεται σε ορισμένες αποφάσεις εθνικών δικαστηρίων.¹³⁵⁸ Δυστυχώς, όμως, το παγκόσμιο δικαιοδοτικό όργανο της Χάγης δεν εκμεταλλεύτηκε τις προοπτικές που απλόχερα του προσέφερε η εν λόγω υπόθεση, καθώς δείλιασε να βουτήξει στα βαθιά νερά του διεθνούς δικαίου και να διανοίξει νέους νομικούς ορίζοντες. Παρατίθεται αυτούσια η αιτιολόγηση της μη-αναδιατύπωσης του ερωτήματος της ΓΣ από το Δικαστήριο: «*Στην παρούσα υπόθεση, το ερώτημα που ετέθη από τη Γενική Συνέλευση είναι σαφώς διατυπωμένο. Το ερώτημα είναι στενό και συγκεκριμένο· ζητά τη γνώμη του Δικαστηρίου περί του εάν ή όχι η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας είναι σύμφωνη με το διεθνές δίκαιο. Δε ρωτά σχετικά με τις νομικές συνέπειες αυτής της διακήρυξης. Ειδικότερα, δε ρωτά εάν ή όχι το Κόσοβο έχει επιτύχει την κρατική υπόσταση. Ούτε ρωτά αναφορικά με την εγκυρότητα ή τα έννομα αποτελέσματα της αναγνώρισης του Κοσόβου από τα κράτη εκείνα που το έχουν αναγνωρίσει ως ανεξάρτητο κράτος*».¹³⁵⁹

Κατά τη διάρκεια, ωστόσο, της γραπτής διαδικασίας θίχτηκαν αρκετά τα θέματα των κριτηρίων της κρατικής υπόστασης στο διεθνές δίκαιο, της αρχής της αποτελεσματικότητας και της ικανότητας του Κοσόβου να ασκεί αποτελεσματικό έλεγχο επί του εδάφους του. Η Σερβία, για παράδειγμα, υποστήριξε ότι το Κόσοβο δεν πληροί τα συστατικά στοιχεία του κράτους «*καθότι δεν υφίσταται αποτελεσματική ανεξάρτητη κυβέρνηση στο Κόσοβο*».¹³⁶⁰ Παρόμοια στάση τήρησε και η Κύπρος, επιχειρηματολογώντας ότι ο ρόλος της διεθνούς κοινότητας στο Κόσοβο είναι τέτοιος ώστε να αποκλείει το Κόσοβο από την ικανοποίηση της απαίτησης της ανεξαρτησίας.¹³⁶¹ Ως ήταν αναμενόμενο, εκ διαμέτρου αντίθετη ήταν η άποψη του ίδιου του Κοσόβου, που ισχυρίστηκε ότι «*στην πραγματικότητα ανταποκρίνεται πλήρως στα κριτήρια της*

¹³⁵⁸ Βλ. United Kingdom Privy Council, *Stella Madzimbamuto v. Desmond William Lardner-Burke and Frederick Phillip George*, (1969) 1 A.C., 645 -αναφορικά με τη Νότια Ροδεσία-, καθώς και Supreme Court of Canada, *Reference re Secession of Quebec*, 2 SCR (1998), 20 August 1998, 217.

¹³⁵⁹ ICJ, *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in respect of Kosovo*, 22 July 2010, Advisory Opinion, ICJ Rep (2010), 423-424, §51.

¹³⁶⁰ Written Statement of the Government of the Republic of Serbia, 15 April 2009, 336, §974 και, γενικά, §974-§985, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση του ΔΔ: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15642.pdf>.

¹³⁶¹ Written Statement of the Republic of Cyprus, 17 April 2009, 41-49, §159-§192, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση του ΔΔ: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15609.pdf>.

κρατικής υπόστασης»,¹³⁶² ομοίως και η άποψη των ΗΠΑ.¹³⁶³ Υπογραμμίζεται, πάντως, ότι σχεδόν κανένα κράτος δεν έλαβε τη θέση ότι το Δικαστήριο θα έπρεπε να αποφανθεί περί των φλεγόντων ζητημάτων της κρατικής υπόστασης και της αναγνώρισης του Κοσόβου.

Ειδικότερα, η σερβική πλευρά, παρόλο που αναγνώρισε τις παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου που έλαβαν χώρα στην περιοχή του Κοσσυφοπεδίου από το καθεστώς Milošević, αρνήθηκε κατηγορηματικά την ύπαρξη ενός δικαιώματος εξωτερικής αυτοδιάθεσης για το Κόσοβο, καθότι, αφενός, ο αλβανικός πληθυσμός του Κοσσυφοπεδίου επέλεξε να αυτοεξαιρεθεί από την πολιτική ζωή της ΟΔΓ/Σερβίας και, αφετέρου, κατά την κρίσιμη ημερομηνία της 17^{ης} Φεβρουαρίου 2008 δε διαπράττονταν πλέον αδικοπραξίες σε βάρος των Κοσοβάρων ως ομάδας και «*εάν υφίσταται ένας ‘λαός’ στο Κόσοβο, ήταν σε θέση εκείνη την εποχή, όπως και εξακολουθεί να είναι σε θέση, να ασκήσει την εσωτερική αυτοδιάθεση*».¹³⁶⁴ Αξίζει να παρατεθεί, πάντως, η εντυπωσιακή διάσταση των απόψεων των κρατών αναφορικά με το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης πέραν του αποικιακού πλαισίου.

Έτσι, για ορισμένα κράτη δεν υφίσταται δικαίωμα αυτοδιάθεσης πέραν των στενών ορίων της αποαποικιοποίησης, ικανό να οδηγήσει στη νόμιμη απόσχιση τμήματος του εδάφους ενός προϋφιστάμενου κράτους. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, η Ιαπωνία υποστήριξε ότι η αυτοδιάθεση αδυνατεί να παράσχει την κατάλληλη νομική ερμηνεία της περίπτωσης του Κοσόβου, επισημαίνοντας ότι η θεωρία δεν είναι ομόφωνη ως προς τις σχέσεις του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση και της αρχής της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών.¹³⁶⁵ Ακόμη πιο περιοριστικά, η Κίνα ισχυρίστηκε ότι η αυτοδιάθεση έχει εφαρμοστεί μόνο σε περιπτώσεις αποικιακού ζυγού ή ξένης κατοχής και ότι «*ακόμα και όταν η αποικιοκρατία έλαβε τέλος ανά τον κόσμο, το πεδίο εφαρμογής της αρχής της αυτοδιάθεσης δεν άλλαξε*».¹³⁶⁶ Στο ίδιο πνεύμα, η Ρουμανία¹³⁶⁷ και η Σλοβακία¹³⁶⁸ εξέφρασαν την άποψη ότι, πέραν του αποικιακού πλαισίου, η αυτοδιάθεση θα πρέπει να ασκείται μόνο στην εσωτερική της μορφή.

Ορισμένα άλλα κράτη συνηγόρησαν υπέρ της «ουδετερότητας» του διεθνούς δικαίου απέναντι στη νομιμότητα της απόσχισης. Η Λετονία, για παράδειγμα, έλαβε τη θέση ότι «*κανένας κανόνας του διεθνούς δικαίου δεν απαγορεύει την έκδοση μιας διακήρυξης*

¹³⁶² Written Contribution of the Republic of Kosovo, 17 April 2009, 11-28, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση του ΔΔ: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15678.pdf>.

¹³⁶³ Written Statement of the United States of America, 17 April 2009, 34-40, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση του ΔΔ: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15640.pdf>.

¹³⁶⁴ Written Comments of the Government of the Republic of Serbia, 14 July 2009, 140, §333, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση του ΔΔ: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15686.pdf>.

¹³⁶⁵ Written Statement of the Government of Japan, 17 April 2009, 4, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση του ΔΔ: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15658.pdf>.

¹³⁶⁶ Written Statement of the People's Republic of China, 16 April 2009, 4-5, §III (a)-(b), διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση του ΔΔ: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15611.pdf>.

¹³⁶⁷ Written Statement of Romania, 14 April 2009, 35, §123, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση του ΔΔ: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15616.pdf>.

¹³⁶⁸ Written Statement by the Slovak Republic, 16 April 2009, §6, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση του ΔΔ: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15626.pdf>.

ανεξαρτησίας ως αποτέλεσμα της πλήρωσης του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση»,¹³⁶⁹ χωρίς, όμως, να παράσχει πειστική επιχειρηματολογία ότι η ως άνω θέση τυγχάνει εφαρμογής στο Κόσοβο. Εντύπωση προκαλεί η ουδέτερη στάση που επέλεξαν να τηρήσουν τα περισσότερα κράτη κατά τη διαδικασία ενώπιον του ΔΔ όσον αφορά στα θεμελιώδη ζητήματα του διεθνούς δικαίου αφού, όπως προαναφέρθηκε και ανωτέρω, σχεδόν κανένα κράτος δεν έλαβε τη θέση ότι το Δικαστήριο θα έπρεπε να τοποθετηθεί περί της κρατικής υπόστασης και/ή της αναγνώρισης του Κοσόβου.

Μία τρίτη ομάδα κρατών απεδέχθη το ενδεχόμενο της άσκησης από ένα λαό του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση σε περιπτώσεις άλλες από την αποικιοκρατία ή την ξένη κατοχή. Σύμφωνα με τη Ρωσική Ομοσπονδία, κάτι τέτοιο μπορεί να συμβεί όταν ένας «λαός» προσδιορίζεται και αναγνωρίζεται στο εθνικό Σύνταγμα του εμπλεκόμενου κράτους ως έχων το δικαίωμα άσκησης της εξωτερικής αυτοδιάθεσης, πράγμα που δε συμβαίνει στην περίπτωση του Κοσόβου, όπου ούτε λαός υφίσταται για το σκοπό της εξωτερικής αυτοδιάθεσης, αλλά ούτε και οιαδήποτε πρόβλεψη περί νόμιμης απόσχησης της αυτόνομης επαρχίας στο εθνικό Σύνταγμα.¹³⁷⁰ Ελλείψει νομικής θεμελίωσης, οι υποστηρικτές της ανεξαρτησίας του Κοσόβου επικαλέστηκαν το επιχείρημα της «εξαιρετικής/sui-generis περίπτωσης»,¹³⁷¹ προτάσσοντας τη θεωρία της λεγόμενης «διορθωτικής ή επανορθωτικής απόσχησης/remedial secession» ως «υστάτη λύση/ultima ratio» απέναντι στην παρεμπόδιση της άσκησης της εσωτερικής αυτοδιάθεσης σε συνδυασμό με σοβαρές παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου.¹³⁷² Πάντως, η έντονα πολιτική χροιά του ανωτέρω επιχειρήματος δε δύναται να καλύψει το νομικό κενό της

¹³⁶⁹ Written Statement by the Republic of Latvia, 17 April 2009, 1, §1, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση του ΔΔ: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15656.pdf>.

¹³⁷⁰ Written Statement by the Russian Federation, 16 April 2009, 32-33, §91, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση του ΔΔ: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15628.pdf>. Εύλογος είναι, εδώ, ο συνειρμός με την περίπτωση της μονομερούς απόσχησης της Κριμαίας από την Ουκρανία και της συνακόλουθης προσάρτησης της περιοχής από τη Ρωσική Ομοσπονδία, όπου η τελευταία τήρησε στάση δύο μέτρων και δύο σταθμών σε σχέση με το προηγούμενο της απόσχησης του Κοσόβου -ενέργεια την οποία εξακολουθεί να καταδικάζει ως παράνομη.

¹³⁷¹ Όπως πολύ ορθά παρατήρησε η Κυπριακή Δημοκρατία: «Το επιχείρημα αυτό δε στοχεύει να εφαρμόσει τους γενικούς κανόνες του διεθνούς δικαίου σε ειδικά γεγονότα: αντιθέτως, επιχειρεί να εξαιρέσει την κατάσταση του Κοσόβου από τους κανόνες». Written Statement Commenting on Other Written Statements, Submitted by the Republic of Cyprus, 8 July 2009, 13, §28, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15684.pdf>.

¹³⁷² Written Statement of the Government of the Republic of Albania, 14 April 2009, 42-44, §81-§85, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση του ΔΔ: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15618.pdf>. Written Statement of the Republic of Estonia, 13 April 2009, 4-12, §2: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15648.pdf>. Written Statement of Finland, 16 April 2009, 3-5, §7-§9: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15630.pdf>. Written Statement of the Federal Republic of Germany, 15 April 2009, 35 <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15624.pdf>. Written Statement of the Government of Ireland, 17 April 2009, 9, §30: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15662.pdf>. Written Statement of the Kingdom of the Netherlands, 17 April 2009, 8, §3.6-§3.7: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15652.pdf>. Written Statement of the Republic of Poland, 14 April 2009, 25, §6.5: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15632.pdf>. Written Statement by the Republic of Slovenia, 17 April 2009, 2: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15654.pdf>. Written Statement by the Swiss Confederation, 25 May 2009, 15-18, §60-§68: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15614.pdf>. Written Contribution of the Republic of Kosovo, 17 April 2009, 157-158, §8.40: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15678.pdf>. Αντιθέτως, η ρωσική Δούμα έλαβε τη θέση ότι: «Το δικαίωμα των εθνών στην αυτοδιάθεση δεν μπορεί να δικαιολογήσει την αναγνώριση της ανεξαρτησίας του Κοσόβου μαζί με την ταυτόχρονη άρνηση να συζητηθούν παρόμοιες πράξεις από άλλα αυτο-ανακηρυχθέντα κράτη, τα οποία έχουν αποκτήσει de facto ανεξαρτησία αυτοβούλως». Όπως αναφέρεται από τους Kulish, N. and Chivers, C.J., “Kosovo is Recognized but Rebuked by Others”, *The New York Times*, 19/02/2008: <http://www.nytimes.com/2008/02/19/world/europe/19kosovo.html?pagewanted=1&r=0&hp>.

κοσοβαρικής «ανεξαρτησίας» ούτε να στερεώσει τα θεμέλια μίας εξαιρετικής περίπτωσης επανορθωτικής απόσχισης. Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια του ρώσου Υπουργού Εξωτερικών Sergei Lavron: «Εδώ μιλούμε για την ανατροπή όλων των θεμελίων του διεθνούς δικαίου, για την ανατροπή των αρχών εκείνων οι οποίες, με τεράστια προσπάθεια και με κόστος τον πόνο, τη θυσία και την αιματοχυσία της Ευρώπης, έχουν κερδηθεί και ορίζονται ως βάση της ύπαρξής του. Μιλούμε για μία ανατροπή των αρχών εκείνων στις οποίες εδράζεται ο ΟΑΣΕ, των αρχών εκείνων που καθορίζονται στα θεμελιώδη έγγραφα του ΟΗΕ».¹³⁷³

Η απουσία σχετικής κρατικής πρακτικής, αλλά και η ανυπαρξία πεποίθησης δικαίου (*opinio juris*) αναφορικά με το καλούμενο «δικαίωμα διορθωτικής ή επανορθωτικής απόσχισης» δε δύνανται να καμφθούν από τα επιχειρήματα των υποστηρικτών ενός ανεξάρτητου Κοσόβου, που αριθμούν τα είκοσι-ένα κράτη τα οποία τάχθηκαν απερίφραστα υπέρ της νομιμότητας της ανεξαρτησίας του Κοσόβου στις γραπτές δηλώσεις τους που κατέθεσαν στο Δικαστήριο. Όπως, άλλωστε, τόνισε η Κυπριακή Δημοκρατία: «Μολονότι ο ισχυρισμός ότι υφίσταται ένα 'δικαίωμα απόσχισης ως εσχάτη λύση' έχει υποστηριχθεί από ορισμένους μελετητές και από τον *a contrario* συλλογισμό όπως τον παραπάνω, δε βρίσκει στήριγμα στην κρατική πρακτική. Δεν έχει αναδυθεί ως κανόνας του εθιμικού δικαίου. Δεν απαντάται σε καμία συνθήκη. Και δε βρίσκει κανένα έρεισμα στην πρακτική των ΗΕ».¹³⁷⁴ Συμπληρωματικά προς τα παραπάνω, παρατίθεται η παρατήρηση της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν ότι, ακόμη και σε μεγάλης κλίμακας και συστηματικές παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου και του δικαίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου, δε θεμελιώνεται κανένα δικαίωμα μονομερούς απόσχισης για τα θύματα, καθώς υπερισχύει πάντα η αρχή της εδαφικής ακεραιότητας των κυρίαρχων κρατών.¹³⁷⁵ Στο ίδιο κλίμα, η Ισπανία διαφοροποιήθηκε από την *a contrario* ερμηνεία της πολυσυζητημένης παραγράφου 7 του Ψηφίσματος 2625 (XXV) της ΓΣ, δυνάμει των *travaux préparatoires* της Διακήρυξης για της Φιλικές Σχέσεις του 1970, προτάσσοντας ως ουσιώδη και απαραβίαστο πυρήνα των βασικών αρχών του διεθνούς δικαίου την κυριαρχία και την εδαφική ακεραιότητα των κρατών.¹³⁷⁶

Τελικά, το παγκόσμιο δικαιοδοτικό όργανο της Χάγης κατέληξε στο άγονο συμπέρασμα ότι «η υιοθέτηση της διακήρυξης ανεξαρτησίας της 17^{ης} Φεβρουαρίου 2008 δεν παραβίασε το γενικό διεθνές δίκαιο, το Ψήφισμα 1244 (1999) ή το Συνταγματικό Πλαίσιο. Συνεπώς, η υιοθέτηση της διακήρυξης αυτής δεν παραβίασε κανένα εφαρμοστέο κανόνα του διεθνούς δικαίου» -θέση

¹³⁷³ Όπως αναφέρεται από τον Reynolds, P., "Legal Furore Over Kosovo Recognition", *BBC News*, 16/02/2008, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7244538.stm>.

¹³⁷⁴ Written Statement of the Republic of Cyprus, 17 April 2009, *op. cit.*, *supra note* 1361, 37, §143.

¹³⁷⁵ Written Statement of the Islamic Republic of Iran, 17 April 2009, 6-7, §4.1, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση του ΔΔ: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15646.pdf>.

¹³⁷⁶ Written Statement of the Kingdom of Spain, 14 April 2009, 16-18, §24-§25, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση του ΔΔ: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15644.pdf>. Ομοίως, Written Statement by the Russian Federation, 16 April 2009, *op. cit.*, *supra note* 1370, 31-32, §88.

που υιοθετήθηκε με δέκα ψήφους υπέρ έναντι τεσσάρων κατά.¹³⁷⁷ Είναι σαφές από την ως άνω διατύπωση ότι το Δικαστήριο αναφέρθηκε αποκλειστικά και μόνο στην πράξη της υιοθέτησης μίας διακήρυξης ανεξαρτησίας και όχι στο περιεχόμενο της τελευταίας. Όπως, άλλωστε, ξεκαθάρισε: «[...] η Γενική Συνέλευση ρώτησε εάν η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας ήταν 'σύμφωνη με' το διεθνές δίκαιο. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό στρέφεται στο εάν ή όχι το εφαρμοστέο διεθνές δίκαιο απαγόρευε την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας. [...] Το Δικαστήριο δεν είναι υποχρεωμένο από το ερώτημα που του έχει τεθεί να λάβει θέση αναφορικά με το εάν το διεθνές δίκαιο παρείχε ένα θετικό δικαίωμα στο Κόσοβο να κηρύξει μονομερώς την ανεξαρτησία του ή, κατά μείζονα λόγο, με το εάν το διεθνές δίκαιο παρέχει γενικώς το δικαίωμα στις οντότητες που βρίσκονται εντός ενός κράτους να αποσπώνται μονομερώς από αυτό. Αληθώς, είναι ολότελα δυνατό για μία συγκεκριμένη πράξη -όπως μία μονομερής ανακήρυξη ανεξαρτησίας- να μην παραβιάζει το διεθνές δίκαιο, χωρίς να συνίσταται απαραίτητως στην άσκηση ενός δικαιώματος που απορρέει από αυτή. Το Δικαστήριο κλήθηκε να γνωμοδοτήσει σχετικά με το πρώτο σημείο, όχι με το δεύτερο».¹³⁷⁸

Με αυτό το εντόνωσ αμφιλεγόμενο σκεπτικό, το ΔΔ ελίχθηκε τεχνηέντως ώστε να αποφύγει να εξετάσει τις έννομες συνέπειες της μονομερούς απόσχισης. Πράγματι, δεν υφίσταται διεθνής δικαιοκός κανόνας που να απαγορεύει ρητώς την ανακήρυξη ανεξαρτησίας, όμως η πράξη της απόσχισης έρχεται σε ευθεία σύγκρουση με σωρεία θεμελιωδών αρχών του διεθνούς δικαίου, με προεξάρχουσα την αρχή της εδαφικής ακεραιότητας των κυρίαρχων κρατών, αλλά και αυτή της αυτοδιάθεσης των λαών. Ακόμη και ο μεξικανός δικαστής Sepúlveda-Amor, που ψήφισε υπέρ της επίμαχης Γνωμοδότησης, στην ξεχωριστή του γνώμη εξέφρασε την άποψη ότι: «Το Δικαστήριο, στη Γνωμοδότησή του, θα μπορούσε να ακολουθήσει μία ευρύτερη προοπτική προκειμένου να παράσχει μία πιο ολοκληρωμένη απάντηση στο ερώτημα της ΓΣ. Μία σειρά από σημαντικά νομικά ζητήματα δε θα έπρεπε να έχουν αγνοηθεί».¹³⁷⁹ Όπως είχε αναφέρει χαρακτηριστικά η Ισπανία κατά τη διάρκεια της προφορικής διαδικασίας ενώπιον του ΔΔ: «Το Δικαστήριο δε θα καταφέρει να ανταποκριθεί καταλλήλως στο ερώτημα που ετέθη από τη Γενική Συνέλευση, εάν δε λάβει υπ' όψιν δύο στοιχεία: πρώτον, το γεγονός ότι ο προς επίτευξη στόχος μέσω μίας Μονομερούς Ανακήρυξης Ανεξαρτησίας είναι η δημιουργία ενός νέου

¹³⁷⁷ ICJ, *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in respect of Kosovo*, 22 July 2010, Advisory Opinion, ICJ Rep (2010), 452-453, §122-§123.

¹³⁷⁸ *Ibid.* 425-426, §56.

¹³⁷⁹ *Ibid.* Separate Opinion of Judge Sepúlveda-Amor, 498, §33. Το ΔΔ είχε αντιμετωπίσει παρόμοια δυλήματα και στο παρελθόν, όπου είχε ακολουθήσει μία ευρύτερη προοπτική λέγοντας ότι «εάν το Δικαστήριο παραμείνει πιστό στις απαιτήσεις του δικαστικού του χαρακτήρα κατά την άσκηση της γνωμοδοτικής του αρμοδιότητας, οφείλει να διακριβώσει ποιά είναι τα νομικά ερωτήματα που πραγματικά τίθενται» και συμπληρώνοντας ότι «η απάντηση στα ερωτήματα του είδους που τίθενται στο παρόν αίτημα μπορεί, εάν είναι ατελής, να είναι όχι μόνο αναποτελεσματική, αλλά στην πραγματικότητα παραπλανητική ως προς τους ισχύοντες νομικούς κανόνες». Βλ. ICJ, *Interpretation of the Agreement of 25 March 1951 between the WHO and Egypt*, 20 December 1980, Advisory Opinion, ICJ Rep (1980), 88-89, §35.

κράτους διακριτού από τη Σερβία· και, δεύτερον, το γεγονός ότι η Διακήρυξη υιοθετήθηκε σε βάρος ενός διεθνούς καθεστώτος για το Κόσοβο που εγκαθιδρύθηκε από το Συμβούλιο Ασφαλείας και διέπεται από τους κανόνες και τις αρχές του διεθνούς δικαίου, καθώς επίσης και από το Χάρτη των ΗΕ».¹³⁸⁰

Η έμμεση, αλλά σαφής, θέση του Δικαστηρίου ότι μία διακήρυξη ανεξαρτησίας μπορεί, σε ορισμένες περιπτώσεις και ιδίως σε περιπτώσεις εξωτερικής επίθεσης, να είναι παράνομη, ουσιαστικά διαψεύδει την παλαιότερη θεωρία -που απορρέει από τον Jellinek- και πρεσβεύει ότι η δημιουργία ενός κράτους δεν είναι τίποτα περισσότερο από ένα απλό γεγονός.¹³⁸¹ Πιο συγκεκριμένα, το ΔΔ σχολίασε την καταδίκη από το ΣΑ συγκεκριμένων μονομερών ανακηρύξεων ανεξαρτησίας -όπως της Νότιας Ροδεσίας, της Βορείου Κύπρου και της Σερβικής Δημοκρατίας- ως εξής: «η παρανομία που συνδέθηκε με τις ανακηρύξεις ανεξαρτησίας δεν πηγάζει από το μονομερή χαρακτήρα των ανακηρύξεων καθεαυτών, αλλά από το γεγονός ότι ήταν, ή θα μπορούσαν να είναι, συνδεδεμένες με την παράνομη χρήση βίας ή με άλλες κατάφωρες παραβιάσεις των κανόνων του γενικού διεθνούς δικαίου, ιδίως εκείνων αναγκαστικού χαρακτήρα (*jus cogens*). Στην περίπτωση του Κοσσυφοπεδίου, το ΣΑ δεν υιοθέτησε ποτέ τη θέση αυτή».¹³⁸²

Είναι πολύ σημαντικό, επομένως, το γεγονός ότι το ΔΔ ουσιαστικά παραδέχτηκε εμμέσως ότι η απόσχιση δεν είναι απλώς ένα πραγματικό γεγονός αλλά συνιστά ζήτημα δικαίου, καθώς και ότι τα παραδοσιακά αντικειμενικά κριτήρια της κρατικής υπόστασης έχουν συμπληρωθεί σταδιακά από ορισμένα νομικά κριτήρια.¹³⁸³ Η άμεση παραδοχή του ΔΔ συνοψίζεται στη θέση ότι, πέραν των παραπάνω εξαιρετικών περιπτώσεων, δε συνάγεται γενική απαγόρευση των μονομερών ανακηρύξεων ανεξαρτησίας από την πρακτική του ΣΑ ή από οποιοδήποτε άλλο παράγοντα.¹³⁸⁴ Αυτή είναι, όμως, μόνο η μισή αλήθεια. Μπορεί μεν να μην υπάρχει ρητή απαγόρευση της απόσχισης στο διεθνές δίκαιο, όμως το τελευταίο κάθε άλλο παρά ουδέτερο παραμένει επί του προκειμένου.¹³⁸⁵ Αναφερόμαστε, φυσικά, στα εμπόδια που τίθενται

¹³⁸⁰ Βλ. CR/2009/30, 8 December 2009, 11, §17.

¹³⁸¹ Σύμφωνα με τη θεωρία του Jellinek, το κράτος είναι ένα απλό γεγονός έξω από τη σφαίρα του διεθνούς δικαίου, το οποίο δε δύναται να ρυθμίσει τη γένεση του κράτους, παρά μόνο να λάβει υπ' όψιν την ύπαρξή του, όπως ακριβώς το εσωτερικό δίκαιο λαμβάνει υπ' όψιν τη γέννηση ενός ανθρώπου. Βλ. εκτενώς για τη θεωρία αυτή, Christakis, Th., "The State as a 'Primary Fact': Some Thoughts on the Principle of Effectiveness", στο Kohen, M. (ed.), *Secession: International Law Perspectives*, 2006, 138-170.

¹³⁸² ICJ, *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in respect of Kosovo*, 22 July 2010, Advisory Opinion, ICJ Rep (2010), 437, §81.

¹³⁸³ Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Καθηγητής Χρηστάκης: «Το αξίωμα *ex injuria jus non oritur* καθορίζει τα εξωτερικά όρια αποδοχής της αρχής της αποτελεσματικότητας». Christakis, Th., 2006, *op. cit.*, *supra* note 1381, 139.

¹³⁸⁴ Η θέση αυτή υποστηρίχθηκε επιδέξια από τον James Crawford στην προφορική του τοποθέτηση ενώπιον του ΔΔ: «Κύριε Πρόεδρε, Μέλη του Δικαστηρίου, είμαι ένας αφοσιωμένος αλλά δυσαρεστημένος Νοτιο-Αυστραλός. 'Ανακηρύσσω, δια τούτου, την ανεξαρτησία της Νοτίου Αυστραλίας'. Τι συνέβη; Απολύτως τίποτα. Διέπραξα μία διεθνώς παράνομη πράξη στα μάτια σας; Φυσικά και όχι». Για την απλουστευτική αυτή προσέγγιση, βλ. ειδικότερα United Kingdom, *Verbatim Record*, CR 2009/32 (2009), 10 December 2009, 47.

¹³⁸⁵ Όπως υπογραμμίζει ο δικαστής Skotnikov στη μειοψηφούσα γνώμη του: «Υπάρχει, επίσης, ένα πρόβλημα με την ερμηνεία του γενικού διεθνούς δικαίου από το Δικαστήριο. Σύμφωνα με τη Γνωμοδότηση, 'το γενικό διεθνές δίκαιο δεν εμπεριέχει καμία ισχύουσα απαγόρευση των ανακηρύξεων ανεξαρτησίας' (§84). Αυτή είναι μία παραπλανητική

ενάντια στην απόσχιση, με κορυφαία την πρωτοκαθεδρία της αρχής της εδαφικής ακεραιότητας των κυρίαρχων κρατών.

Η στάση της νομικής ουδετερότητας που υιοθέτησε το ΔΔ δε στερείται κινδύνων. Έντονα εκφράζεται η ανησυχία περί των μελλοντικών συνεπειών που συνεπάγεται η αναγνώριση μίας μονομερούς ανακήρυξης ανεξαρτησίας τόσο στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων όσο και στις εύφλεκτες περιοχές του Καυκάσου και της Κύπρου, όπως και η αγωνία για τη σταδιακή διάβρωση των θεμελίων του διεθνούς δικαίου με την αποδυνάμωση της απαγόρευσης της απόσχισης στην πράξη. Οι κλυδωνισμοί των βασικών δικαιοκτών αξιών δημιουργούν ζοφερές προοπτικές που ακρωτηριάζουν την αισιοδοξία μας, με το ενδεχόμενο ενός ντόμινο αποσχίσεων να φαντάζει ως εφιαλτικό σενάριο. Πράγματι, το Δικαστήριο θα έπρεπε να είναι πιο προσεκτικό όσον αφορά στον ισχυρισμό του ότι «*το πεδίο εφαρμογής της αρχής της εδαφικής ακεραιότητας περιορίζεται στη σφαίρα των σχέσεων μεταξύ των κρατών*»,¹³⁸⁶ όχι μόνο διότι η πρόσφατη πρακτική συνηγορεί ξεκάθαρα υπέρ του αντιθέτου,¹³⁸⁷ αλλά και επειδή η θέση του αυτή θα μπορούσε να έχει μία ανεπιθύμητη επίδραση στην επίλυση μελλοντικών αυτονομιστικών συγκρούσεων, καθιστώντας τα κράτη εξαιρετικά επιφυλακτικά απέναντι σε λύσεις αυτονομίας ή διεθνούς διοίκησης.¹³⁸⁸ Επομένως, η θέση του Δικαστηρίου ότι η αρχή της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών δεν αποκλείει *per se* τις μονομερείς ανακηρύξεις ανεξαρτησίας, επειδή οι τελευταίες αφορούν κατά κανόνα σε μη-κρατικές οντότητες, φαντάζει εξαιρετικά απλοϊκή και εντόνως αμφισβητήσιμη.¹³⁸⁹

δήλωση η οποία, δυστυχώς, μπορεί να έχει ένα εμπρηστικό αποτέλεσμα. Το γενικό διεθνές δίκαιο απλώς δεν ασχολείται με το ζήτημα των διακηρύξεων ανεξαρτησίας, διότι 'οι ανακηρύξεις ανεξαρτησίας δε δημιουργούν ούτε συνιστούν κράτη κατά το διεθνές δίκαιο. Δεν είναι η έκδοση των διακηρύξεων αυτών που ικανοποιεί τις πραγματικές απαιτήσεις, κατά το διεθνές δίκαιο, για την κρατική υπόσταση ή την αναγνώριση. Σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, τέτοιου είδους διακηρύξεις δε συνιστούν τη νομική βάση της κρατικής υπόστασης ή της αναγνώρισης.' (CR 2009/31, 46 (Fife, Norway)).» Βλ. ICJ, *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in respect of Kosovo*, 22 July 2010, Dissenting Opinion of Judge Skotnikov, 521, §17.

¹³⁸⁶ ICJ, *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in respect of Kosovo*, 22 July 2010, Advisory Opinion, ICJ Rep (2010), 437, §80. Σημειώνεται ότι αρκετά ήταν τα κράτη που συντάχθηκαν με την άποψη αυτή. Βλ. Written Statement by the Government of Austria, 16 April 2009, 21-22, §37, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15620.pdf>. Written Statement of the Republic of Estonia, 13 April 2009, 4: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15648.pdf>. Written Statement of the French Republic, 17 April 2009, 26-27, §2.6-§2.8: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15607.pdf>. Written Statement of Ireland, 17 April 2009, 5, §18: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15662.pdf>. Written Statement by the Swiss Confederation, 25 Mai 2009, 14, §55: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15614.pdf>. Written Statement of the United Kingdom, 17 April 2009, 86-87, §5.8-§5.11: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15638.pdf>. Written Statement of the United States of America, 17 April 2009, 69: <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15640.pdf>.

¹³⁸⁷ Christakis, T., 1999, *op. cit.*, *supra* note 671, 177-236.

¹³⁸⁸ Στη συγκεκριμένη τοποθέτηση του Δικαστηρίου ελλοχεύει ο κίνδυνος τα απανταχού κράτη που αντιμετωπίζουν αποσχιστικά κινήματα να μην εμπιστεύονται πλέον τις εγγυήσεις που παρέχονται από τα διεθνή όργανα εν γένει, αλλά και, πιο συγκεκριμένα, από τις *ad hoc* αποφάσεις των διεθνών οργανισμών, συμπεριλαμβανομένου του ΣΑ. Ποιό κυρίαρχο κράτος θα αποδεχόταν την όποια διευθέτηση που συνεπάγεται απώλεια αποτελεσματικού ελέγχου τμήματος του εδάφους του, τη στιγμή που οι διεθνείς εγγυήσεις δε θα δέσμευαν το αποσχιστικό κίνημα; Από την άποψη αυτή, «*το Κόσοβο είναι ένα 'προηγούμενο', ένα κακό προηγούμενο*». Βλ. Christakis, Th., "The ICJ Advisory Opinion on Kosovo: Has International Law Something to Say about Secession?", 24: *I Leiden JIL* (2011), 85-86.

¹³⁸⁹ «*Επιπλέον, ο περιορισμός της λειτουργίας της αρχής της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών στις σχέσεις μόνο μεταξύ των κρατών φαίνεται ασυμβίβαστος όχι μόνο με τη Διακήρυξη Αρχών του Διεθνούς Δικαίου αλλά επίσης και με*

Η αναχρονιστική θέση του διεθνούς δικαίου από το ΔΔ επικρίθηκε και από το δικαστή Simma,¹³⁹⁰ ο οποίος εξέφρασε τις ανησυχίες του για αυτή την «*αδικαιολόγητα περιορισμένη -και ενδεχομένως παραπλανητική- ανάλυση*» του Δικαστηρίου.¹³⁹¹ Το Δικαστήριο δεν προσδιόρισε εάν το Κόσοβο συνιστά κράτος κατά το διεθνές δίκαιο, εάν ο πληθυσμός του Κοσόβου αποτελεί λαό με δικαίωμα εξωτερικής αυτοδιάθεσης ή εάν υφίσταται δικαίωμα επανορθωτικής απόσχισης στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο, ούτε διασαφήνισε τη σχέση μεταξύ εδαφικής ακεραιότητας και αυτοδιάθεσης. Αντιθέτως, αρκέστηκε σε μία απλή επισήμανση, με ανεπαρκή νομική αιτιολόγηση, ότι η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας δεν παραβίασε το διεθνές δίκαιο, αφήνοντας την πολιτική πράξη της αναγνώρισης στη διακριτική ευχέρεια των κρατών.¹³⁹² Η απογοητευτική πραγματικότητα είναι ότι το ΔΔ έχασε μία μοναδική ευκαιρία να αποφανθεί επί ζωτικών νομικών ζητημάτων και να δώσει μία νέα ώθηση στο διεθνές δίκαιο. Η σιωπή του αυτή φανερώνει πόσο μακριά είναι ακόμη σήμερα τα κράτη από ένα *consensus* αναφορικά με την απόσχιση και την αυτοδιάθεση.

Το βέβαιο είναι ότι το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση δεν αποτελεί μία νομική έννοια απλού ιστορικού ενδιαφέροντος, ούτε έχει εξαντλήσει το ρόλο του στο διεθνές δίκαιο με το

το ίδιο το σκεπτικό του Δικαστηρίου. [...] είναι εννοιολογικά ασαφές γιατί μία οντότητα που αποζητά την ανεξαρτησία της, ως μη-κρατικός δρών, δεν μπορεί να προσβάλλει την εδαφική ακεραιότητα των κρατών αλλά, την ίδια στιγμή, μπορεί να ευθύνεται για 'κατάφωρες παραβιάσεις [ορισμένων] κανόνων του διεθνούς δικαίου, ιδίως εκείνων αναγκαστικού χαρακτήρα'. Γιατί μπορεί μία μονομερής ανακήρυξη ανεξαρτησίας να προσβάλλει μερικές διεθνείς νομικές υποχρεώσεις αλλά όχι κάποιες άλλες;». Βλ. Vidmar, J., "The Kosovo Advisory Opinion Scrutinized", 24: 2 *Leiden JIL* (2011), 369-370. Παρακάτω επισημαίνεται το εξής ενδιαφέρον στοιχείο: «Ενώ σε σχέση με το γενικό διεθνές δίκαιο, το Δικαστήριο, μάλλον αμφιλεγόμενα, εξέφρασε το επιχείρημα ότι η αρχή της εδαφικής ακεραιότητας εφαρμόζεται μόνο στις σχέσεις μεταξύ κρατών, φαίνεται ότι το επιχείρημα αυτό αποκλείστηκε στο πλαίσιο του *lex specialis* καθεστώτος. Πράγματι, το Δικαστήριο ισχυρίστηκε ότι οι Αποφάσεις του ΣΑ μπορούν να δημιουργήσουν νομικές υποχρεώσεις για τους μη-κρατικούς δρώντες [...] Συνεπώς, σε αντίθεση με το πλαίσιο του γενικού διεθνούς δικαίου, στο πλαίσιο της Απόφασης 1244 το Δικαστήριο δεν μπόρεσε να περιορίσει την υποχρέωση διατήρησης της εδαφικής ακεραιότητας μόνο στους κρατικούς δρώντες. [...] Έτσι, μπορεί κάλλιστα να υποστηριχθεί ότι, σύμφωνα με το *lex specialis* καθεστώς, το Κόσοβο απαγορευόταν να κηρύξει μονομερώς την ανεξαρτησία του». *Ibid.* 377.

¹³⁹⁰ ICJ, *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in respect of Kosovo*, 22 July 2010, Declaration of Judge Simma, 478-479, §3. Ο δικαστής Simma δε συντάχθηκε με την πλειοψηφία του ΔΔ όσον αφορά στην έκταση του τεθέντος από τη ΓΣ ερωτήματος, αφού, κατά τη γνώμη του, το ερώτημα δεν εστιάζει στη διερεύνηση της ύπαρξης ενός απαγορευτικού ή ενός επιτρεπτικού κανόνα, αλλά ο όρος «*σύμφωνη με*» το διεθνές δίκαιο είναι ευρύτερος εξ' ορισμού. *Ibid.* 479, §4.

¹³⁹¹ *Ibid.* 478, §1.

¹³⁹² Vashakmadze, M. and Lippold, M., "Nothing But a Road Towards Secession? – The International Court of Justice's Advisory Opinion on Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo", 2: 2 *Goettingen JIL* (2010), 647, όπου επικρίνεται το προβληματικό σκεπτικό του ΔΔ και συμπεραίνεται ότι η Γνωμοδότηση στερείται πρακτικής αξίας. Βλ., επίσης, *inter alia* Pirpan, Chr., "The International Court of Justice's Advisory Opinion on Kosovo's Declaration of Independence: An Exercise in the Art of Silence", 3-4: 3 *EJM* (2010), 145-166· Röben, V., "The ICJ Advisory Opinion on the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo: Rules or Principles?", 2: 3 *Goettingen JIL* (2010), 1063-1086· Falk, R., "The Kosovo Advisory Opinion: Conflict Resolution and Precedent", 105: 1 *AJIL* (2011), 50-60 και Divac Öberg, M., "The Legal Effects of United Nations Resolutions in the Kosovo Advisory Opinion", 105: 1 *AJIL* (2011), 81-90. Ο John Dugard σχολίασε ότι το Δικαστήριο υιοθέτησε ένα απατηλό σκεπτικό ως προς τη νομιμότητα της απόσχισης· υποστήριξε ότι η καλύτερη άποψη, στο πλαίσιο της προβληματικής του Κοσόβου, είναι ότι η μονομερής ανακήρυξη ανεξαρτησίας συνιστούσε μία πράξη απόσχισης εξίσου με μία στρατιωτική εκστρατεία εναντίον της Σερβίας προκειμένου να εξασφαλισθεί η «ανεξαρτησία» του Κοσόβου, και ότι ως τέτοια απέτυχε να κριθεί από τους κανόνες του διεθνούς δικαίου που διέπουν την απόσχιση. Επομένως, το ΔΔ θα έπρεπε να έχει διερευνήσει το ζήτημα της αυτοδιάθεσης των λαών και της σχέσης της με την εδαφική ακεραιότητα των κρατών. Βλ. αναλυτικά Dugard, J., "The Secession of States and Their Recognition in the Wake of Kosovo", 357 *HR* (2013), 184.

πέρας της αποαποικιοποίησης.¹³⁹³ Ωστόσο, το σύγχρονο διεθνές δίκαιο αποδοκιμάζει τον κατακερματισμό των υφισταμένων κυρίαρχων κρατών χωρίς τη συναίνεσή τους και προτάσσει την αρχή της εδαφικής ακεραιότητας και του *uti possidetis juris*, επιδιώκοντας να διαφυλάξει τα κρατικά σύνορα έναντι έξωθεν επιθέσεων ή επεμβάσεων.¹³⁹⁴ Κατά το δικαστή Yusuf, η μετα-αποικιακή αυτοδιάθεση «είναι ένα δικαίωμα που ασκείται συνεχώς, ιδίως στο πλαίσιο της σχέσης μεταξύ των λαών και του κράτους τους».¹³⁹⁵ Στο πλαίσιο αυτό, φαντάζει πιθανό ότι η πλειοψηφία του ΔΔ έκρινε αποδεκτή την εξεταζόμενη ανακήρυξη ανεξαρτησίας υπό τον όρο ότι η τελευταία περιορίζεται αυστηρά στην περίπτωση του Κοσόβου, μην επιθυμώντας με κανένα τρόπο να την εντάξει στη γενικότερη κρατική πρακτική, καθώς κάτι τέτοιο θα ενθάρρυνε μία ευρεία ανάγνωση αυτής εκ μέρους των απανταχού αποσχιστικών κινήματων. Την αντίθεσή του προς την ετυμηγορία του Δικαστηρίου εξέφρασε εντόνως ο δικαστής Koroma, χαρακτηρίζοντας τη Γνωμοδότηση ως οδηγό για τα αποσχιστικά κινήματα ανά τον κόσμο, διότι δημιουργεί ένα πολύ επικίνδυνο προηγούμενο και υπονομεύει σοβαρά τη σταθερότητα του διεθνούς δικαίου.¹³⁹⁶ Η αμφισημία αυτή σε σχέση με τις ευρύτερες νομικές συνέπειες της εν λόγω Γνωμοδότησης εκφράστηκε γλαφυρά από τον μειοψηφούντα δικαστή Bennouna: «*Τέτοιες ανακηρύξεις δεν είναι*

¹³⁹³ ICJ, *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in respect of Kosovo*, 22 July 2010, Separate Opinion of Judge Yusuf, 621, §8.

¹³⁹⁴ *Ibid.* 620, §7.

¹³⁹⁵ *Ibid.* 621, §8. «*Σε αυτή τη μετα-αποικιακή αντίληψη, το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση λειτουργεί πρωτίστως εντός των συνόρων των υφισταμένων κρατών σε διάφορες μορφές και εκφάνσεις [...]*», ήτοι στην εσωτερική του διάσταση. *Ibid.* 621, §9. «*Επομένως, μία φυλετικά ή εθνικά διακριτή ομάδα εντός ενός κράτους, ακόμη κι εάν αποτελεί λαό για τους σκοπούς της αυτοδιάθεσης, δεν έχει το δικαίωμα μονομερούς απόσχισης απλώς επειδή επιθυμεί να δημιουργήσει το δικό της ξεχωριστό κράτος, καίτοι αυτή μπορεί να είναι η επιθυμία του συνόλου της ομάδας. Η διαθεσιμότητα ενός τέτοιου γενικού δικαιώματος στο διεθνές δίκαιο θα μείωνε στο μηδέν την εδαφική κυριαρχία και την ακεραιότητα των κρατών και θα οδηγούσε σε ατέρμονες συγκρούσεις και χάος στις διεθνείς σχέσεις*». *Ibid.* 622, §10. Βέβαια, λίγο πιο κάτω προσέθεσε ότι: «*Αυτό όμως δε σημαίνει ότι το διεθνές δίκαιο κλείνει τα μάτια στα δεινά των ομάδων αυτών, ιδιαίτερα σε εκείνες τις περιπτώσεις όπου το κράτος όχι μόνο αρνείται το δικαίωμά τους στην εσωτερική αυτοδιάθεση [...], αλλά τις υποβάλλει και σε διακρίσεις, διωγμούς και σε κατάφωρες παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή του ανθρωπιστικού δικαίου. Υπό αυτές τις εξαιρετικές συνθήκες, το δικαίωμα των λαών στην αυτοδιάθεση μπορεί να στηρίζει μία αξίωση ξεχωριστής κρατικής υπόστασης, υπό την προϋπόθεση ότι πληροί τους όρους που προβλέπονται από το διεθνές δίκαιο, σε μία συγκεκριμένη κατάσταση, λαμβάνοντας υπ' όψιν το ιστορικό πλαίσιο*». *Ibid.* 622, §11. Τέλος, υπογράμμισε ότι: «*Το Δικαστήριο είχε μία μοναδική ευκαιρία να αξιολογήσει, σε μία ειδική και συγκεκριμένη κατάσταση, τις νομικές προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται προκειμένου ένα τέτοιο δικαίωμα αυτοδιάθεσης να υλοποιηθεί και να προσδώσει νομιμότητα σε μία αξίωση διαχωρισμού. Δυστυχώς, απέτυχε να αδράξει αυτή την ευκαιρία, η οποία θα του επέτρεπε να αποσαφηνίσει το πεδίο εφαρμογής και το κανονιστικό περιεχόμενο του δικαιώματος στην εξωτερική αυτοδιάθεση, στη μετα-αποικιακή του σύλληψη, και έτσι να συμβάλει, *inter alia*, στην πρόληψη των αδικαιολόγητων αξιώσεων ανεξαρτησίας, οι οποίες μπορούν να οδηγήσουν σε αστάθεια και σύγκρουση σε διάφορα μέρη του κόσμου*». *Ibid.* 624-625, §17. Αντιπαραβάλλεται η μειοψηφούσα γνώμη του δικαστή Koroma - στην ίδια υπόθεση-, που υποστήριξε ότι: «*Ούτε καν οι αρχές των ίσων δικαιωμάτων και της αυτοδιάθεσης των λαών, ως κανόνες του διεθνούς δικαίου, επιτρέπουν το διαμελισμό ενός υπάρχοντος κράτους χωρίς τη συγκατάθεσή του. [...] Η Διακήρυξη [2625 της ΓΣ], λοιπόν, δεν αφήνει καμία αμφιβολία ότι οι αρχές της κυριαρχίας και της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών υπερισχύουν της αρχής της αυτοδιάθεσης*». *Ibid.* Dissenting Opinion of Judge Koroma, 476, §22.

¹³⁹⁶ «*Το διεθνές δίκαιο δεν παρέχει δικαίωμα στις εθνικές, γλωσσικές ή θρησκευτικές ομάδες να αποσπώνται από το έδαφος ενός κράτους του οποίου αποτελούν τμήμα, χωρίς τη συναίνεση του κράτους, εκφράζοντας απλώς την επιθυμία τους να το πράξουν. Εάν αποδεχτεί κανείς κάτι διαφορετικό, εάν επιτρέπει σε κάθε εθνική, γλωσσική ή θρησκευτική ομάδα να ανακηρύσσει την ανεξαρτησία της και να αποσπάται από το έδαφος του κράτους του οποίου αποτελεί τμήμα, έξω από το πλαίσιο της αποαποικιοποίησης, δημιουργεί ένα πολύ επικίνδυνο προηγούμενο*». *Ibid.* 468-469, §4.

*τίποτα περισσότερο από τον αφρό στην παλίρροια του χρόνου· δεν μπορούν να επιτρέψουν στο παρελθόν να λησμονηθεί, ούτε στο μέλλον να χτιστεί στα θραύσματα του παρόντος».*¹³⁹⁷

4.5 Συμπεράσματα: Περί *de facto* κρατών

Η Ανεξάρτητη Διεθνής Διερευνητική Επιτροπή για τη Σύρραξη στη Γεωργία υπογράμμισε ότι: «*Το διεθνές δίκαιο δεν αναγνωρίζει ένα δικαίωμα μονομερούς δημιουργίας ενός νέου κράτους βασισμένο στην αρχή της αυτοδιάθεσης πέραν του πλαισίου της αποικιοκρατίας και του απαρτχάιντ. Μία εξαιρετική αποδοχή της απόσχισης κάτω από ακραίες συνθήκες, όπως η γενοκτονία, δεν έχει βρει μέχρι στιγμής γενική αποδοχή*».¹³⁹⁸ Η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του Κοσόβου και η συνακόλουθη ευρεία -αλλά παρόλα αυτά μερική- αναγνώρισή του φανερώνουν την ουσιαστική αποτυχία των ΗΕ να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά την κρίση του Κοσόβου - και τις διαμάχες που έχουν να κάνουν με την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών εν γένει. Η διεθνής κοινότητα αποδεικνύεται ανεπαρκής στο συγκεκριμένο τομέα, υιοθετώντας μία πολιτική *à la carte*, αφού εν προκειμένω φαίνεται ότι στην πράξη αποτίμησε την αρχή της αυτοδιάθεσης ακριβότερα από εκείνη της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών.¹³⁹⁹

Η αλληλεπίδραση δικαίου και πραγματικότητας είναι εγγενές χαρακτηριστικό της δημιουργίας κράτους. Επομένως, η ακόλουθη λογική του αμερικανικού εφετείου αναφορικά με την αποσχισθείσα Σερβική Δημοκρατία (“*Republika Srpska*”) -νυν συνιστώσα οντότητα της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης- την περίοδο 1992-1995 δε φαίνεται να ανταποκρίνεται πλήρως στις δικαικές απαιτήσεις, αλλά πρόσκειται περισσότερο στην αρχή της αποτελεσματικότητας: «*Η Σερβική Δημοκρατία φέρεται να ελέγχει καθορισμένο έδαφος, να ελέγχει πληθυσμό εντός της δικαιοδοσίας της και να έχει συνάψει συμφωνίες με άλλες κυβερνήσεις. Διαθέτει Πρόεδρο, νομοθετικό σώμα και δικό της νόμισμα. Οι συνθήκες αυτές εύκολα φαίνονται να πληρούν τα κριτήρια του κράτους σε όλες τις πτυχές του διεθνούς δικαίου*».¹⁴⁰⁰ Η αποτελεσματικότητα, όμως, δε δημιουργεί δικαιώματα *per se*.

Παρά τη διαφορετική ορολογία που χρησιμοποιείται στη θεωρία για να περιγράψει ένα *de facto* κράτος, όπως π.χ. «*μη-αναγνωρισμένο οιονεί κράτος*» ή «*κράτος εντός κράτους*», διαφαίνεται μία αρκετά ευρεία συναίνεση μεταξύ των μελετητών όσον αφορά στα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα αυτού. Σύμφωνα με τον Scott Pegg, υπάρχουν έξι βασικά στοιχεία που ορίζουν ένα *de facto* κράτος, αρκετά από τα οποία πηγάζουν από το Άρθρο 1 της Σύμβασης του Μοντεβίδεο του 1933. Πρώτον, διαθέτει μία οργανωμένη πολιτική ηγεσία, η οποία λαμβάνει

¹³⁹⁷ *Ibid.* Dissenting Opinion of Judge Bennouna, 514, §69.

¹³⁹⁸ Report of the Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia (IIFFMCG - CEIG), 30 September 2009, Vol I, 17, το κείμενο της Έκθεσης διατίθεται ηλεκτρονικά: <http://www.ceig.ch/Report.html>.

¹³⁹⁹ Wolff, St. and Peen Rodt, A., “Self-Determination after Kosovo”, 65: 5 *Europe-Asia Studies* (2013), 816.

¹⁴⁰⁰ USA Court of Appeals, Second Circuit, *Kadić v. Karadžić*, 13 October 1995, 34 ILM (1995), 1607.

κάποια μορφή λαϊκής υποστήριξης. Δεύτερον, η ηγεσία αυτή έχει επιτύχει επαρκή ικανότητα διακυβέρνησης ή παροχής κυβερνητικών υπηρεσιών σε δεδομένο πληθυσμό. Τρίτον, το *de facto* κράτος ελέγχει αποτελεσματικά συγκεκριμένο έδαφος ή το μεγαλύτερο μέρος του για τουλάχιστον δυο χρόνια, παρουσιάζει δηλαδή ένα βαθμό αντοχής στο χρόνο. Τέταρτον, το ίδιο το *de facto* κράτος θεωρεί τον εαυτό του ικανό να συνάπτει σχέσεις με άλλα κράτη. Πέμπτον, επιδιώκει ενεργά την ευρεία διεθνή αναγνώρισή του. Έκτον, το *de facto* κράτος δεν είναι τελικώς σε θέση να επιτύχει την ευρεία διεθνή αναγνώρισή του κι, έτσι, παραμένει σε μεγάλο ή απόλυτο ποσοστό μη-αναγνωρισμένο από τη διεθνή κοινότητα των κυρίαρχων κρατών.¹⁴⁰¹ Πιο συνοπτικά, “*de facto*” καλείται μία οντότητα η οποία ασκεί τουλάχιστον κάποιο βαθμό αποτελεσματικής εξουσίας επί ορισμένου εδάφους στο εσωτερικό ενός κράτους.¹⁴⁰² Παρατηρούμε ότι, ενώ αρκετά κράτη που σήμερα αναγνωρίζονται ως ανεξάρτητα και κυρίαρχα στην πραγματικότητα είναι αναποτελεσματικά και αδύναμα, τα *de facto* κράτη στερούνται αναγνώρισης ασχέτως από το πόσο αποτελεσματικά ασκούν τις κυβερνητικές τους ικανότητες ή για πόσο καιρό ελέγχουν πραγματικά το έδαφος που ισχυρίζονται ότι εξουσιάζουν.

Σύμφωνα με τον Orakhelashvili, δεδομένου ότι η υποτιθέμενη κρατική υπόσταση του Κοσόβου δεν μπορεί να θεμελιωθεί σε κανένα ισχύον δικαιοκρίτηριο, το καθεστώς και η υπόστασή του θα πρέπει να κρίνονται με βάση τα ισχύοντα πρότυπα για τα *de facto* καθεστώτα. Ως *de facto* καθεστώς νοείται «ένας οργανισμός που προσομοιάζει σε κράτος, αφού πληροί τα κριτήρια της πραγματικής αποτελεσματικότητας της κρατικής υπόστασης, αλλά δεν πληροί τις νομικές απαιτήσεις».¹⁴⁰³ Ο Frowein όρισε το *de facto* καθεστώς ως μία οντότητα η οποία επιχειρεί να χωριστεί από το μητρικό κράτος και, μάλιστα, μπορεί και να το καταφέρει σε πραγματικό επίπεδο, όμως δεν τυγχάνει γενικής αναγνώρισης. Το κλειδί στη νομική ανάλυση του *de facto* καθεστώτος είναι η εστίαση στις σχέσεις μεταξύ αυτού του καθεστώτος και των κρατών εκείνων που δεν το αναγνωρίζουν ως κράτος.¹⁴⁰⁴ Η έντονη επιφυλακτικότητα της διεθνούς κοινότητας απέναντι στο φαινόμενο των *de facto* καθεστώτων και η αβέβαιη θέση αυτών στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου -που δεν ξεπερνά τα στενά όρια της αναγκαιότητας- οφείλονται εν πολλοίς στην προσωρινή μεταβατική τους φύση.

Μοναδική περίπτωση αποτελεί εκείνη της Ταϊβάν, η οποία λειτουργεί ως *de facto* κράτος διεθνώς, χωρίς όμως ουδέποτε να έχει ανακηρύξει επίσημα την ανεξαρτησία της από την Κίνα. Εκείνο που πρέπει να ξεκαθαριστεί είναι ότι, όπως αποδεικνύεται από την κρατική πρακτική, οι

¹⁴⁰¹ Βλ. εκτενώς Pegg, S., *International Society and the De Facto State*, 1998.

¹⁴⁰² Βλ. σχετικά Schoiswohl, M., “*De Facto* Regimes and Human Rights Obligations-The Twilight Zone of Public International Law?”, 6 *Austrian RIEL* (2001), 50, 76-77 και Van Essen, J., “*De Facto* Regimes in International Law”, 28: 74 *Merkourios Utrecht Journal of International and European Law* (2012), 31-49.

¹⁴⁰³ Orakhelashvili, A., *12 Max Planck Yearbook of United Nations Law* (2008), *op. cit.*, *supra* note 1345, 19-20.

¹⁴⁰⁴ Frowein, J.A., *Das de facto-Regime im Völkerrecht: Eine Untersuchung zur Rechtsstellung “nichtanerkannter Staaten” und ähnlicher Gebilde*, 1968, 6-7.

απλουστευτικές προσεγγίσεις της διεθνούς δικαιοταξίας του παρελθόντος, όπου ένα έδαφος είτε βρισκόταν υπό την απόλυτη κυριαρχία ενός κράτους είτε όχι, δεν έχουν την ίδια ισχύ σήμερα. Είναι σαφές στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο ότι μία μη-κρατική οντότητα δύναται να έχει διεθνή νομική προσωπικότητα με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που αυτή συνεπάγεται, ως μερικό υποκείμενο του διεθνούς δικαίου.¹⁴⁰⁵ Έτσι, όταν εξετάζεται το καθεστώς οντοτήτων άλλων από τα κυρίαρχα κράτη, θα πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψιν ως καθοδηγητική πυξίδα ότι το διεθνές δίκαιο αναγνωρίζει διαφόρους βαθμούς διεθνούς νομικής ικανότητας, προκειμένου να καλυφθούν πρακτικές ανάγκες, αναλόγως των λειτουργιών που το εκάστοτε υποκείμενο επιτελεί εντός της διεθνούς κοινότητας.¹⁴⁰⁶ Κατά την ακριβή διατύπωση του ΔΔ: «*Τα υποκείμενα του δικαίου σε κάθε νομικό σύστημα δεν είναι κατ' ανάγκη πανομοιότυπα ως προς τη φύση τους ή την έκταση των δικαιωμάτων τους, και η φύση τους εξαρτάται από τις ανάγκες της κοινότητας*».¹⁴⁰⁷

Μερικά χρόνια αργότερα, το παγκόσμιο δικαιοδοτικό όργανο της Χάγης κατέφυγε στην αρχή της αναγκαιότητας και απεφάνθη ότι η ακυρότητα που πηγάζει από τη μη-αναγνώριση «*δεν μπορεί να επεκταθεί στις πράξεις εκείνες, όπως, για παράδειγμα, στην καταχώριση των γεννήσεων, των θανάτων και των γάμων, τα αποτελέσματα των οποίων μπορούν να αγνοηθούν μόνο εις βάρος των κατοίκων της περιοχής*».¹⁴⁰⁸ Επομένως, το διεθνές δίκαιο αναγνωρίζει ότι τα

¹⁴⁰⁵ Charney, J.I. and Prescott, J.R.V., "Resolving Cross-Strait Relations between China and Taiwan", 94 *AJIL* (2000), 475.

¹⁴⁰⁶ Mosler, H., "Subjects of International Law", 4 *EPIL* (2000), 713.

¹⁴⁰⁷ «*Καθ' όλη την ιστορία της, η ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου έχει επηρεαστεί από τις απαιτήσεις της διεθνούς ζωής, και η προοδευτική αύξηση των συλλογικών δραστηριοτήτων των κρατών έχει ήδη οδηγήσει σε περιπτώσεις δράσης σε διεθνές επίπεδο από ορισμένες οντότητες που δεν είναι κράτη*». Βλ. ICJ, *Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations*, 11 April 1949, Advisory Opinion, ICJ Rep (1949), 178. Σύμφωνα, πάντως, με τον Fitzmaurice, οι *de facto* οντότητες «*διαθέτουν τουλάχιστον το ελάχιστο των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων που απαιτούνται για να τις διευκολύνουν να συναλλάσσονται με άλλες οντότητες (και εκείνες μαζί τους) στη βάση του πολιτισμού και της γενικής συμμόρφωσης με τους κανόνες του διεθνούς δικαίου*». Βλ. Fitzmaurice, G., "The General Principles of International Law Considered from the Standpoint of the Rule of Law", 92 *HR* (1957), 31. Όσον αφορά στην εδαφική ακεραιότητα των *de facto* οντοτήτων, έχει παρατηρηθεί ότι «*στις περιπτώσεις όπου οι οντότητες οι οποίες ισχυρίζονται ότι είναι κράτη έχουν καταφέρει να εγκαθιδρύσουν αποτελεσματικά κυβερνητικά συστήματα και έχουν αποδείξει ότι διαθέτουν κάποια σταθερότητα, τα άλλα κράτη συνήθως σέβονται πλήρως την εδαφική τους ακεραιότητα -εναέριο χώρο, χωρικά ύδατα κτλ.- ακόμη και όταν αρνούνται να επεκτείνουν την αναγνώριση*». Blix, H., 130: 2 *HR* (1970), *op. cit.*, *supra* note 101, 627. Πιο συγκεκριμένα, ο Frowein επεσήμανε ότι: «*Η κρατική πρακτική δείχνει ότι οι οντότητες οι οποίες στην πραγματικότητα κυβερνούν ένα συγκεκριμένο έδαφος θα αντιμετωπίζονται ως μερικά υποκείμενα του διεθνούς δικαίου. Θα υπέχουν ευθύνης, συνθήκες μπορούν να συναφθούν μαζί τους και είναι πιθανό να λάβει χώρα κάποιο είδος επαφής με τα κράτη. Αυτή δε θα είναι της ίδιας φύσης όπως η κανονική επαφή μεταξύ των κρατών, αλλά έχει μεγάλη σημασία ότι η μη-αναγνώριση δεν είναι ταυτόσημη με την άρνηση οποιουδήποτε καθεστώτος υπό το διεθνές δίκαιο*». Βλ. Frowein, J.A., "De Facto Regime", 1 *EPIL* (1992), 966.

¹⁴⁰⁸ ICJ, *Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970)*, 21 June 1971, Advisory Opinion, ICJ Rep (1971), 56, §125. Πιο γενικά διατυπώθηκε από το δικαστή Petrén στη χωριστή του γνώμη: «*το έννομο αποτέλεσμα που πρέπει να αποδοθεί στις δικαστικές και διοικητικές αποφάσεις των αρχών ενός μη-αναγνωρισμένου κράτους ή κυβέρνησης εξαρτάται από τους ανθρώπινους παράγοντες και τις πρακτικές ανάγκες*». *Ibid.* Separate Opinion of Judge Petrén, 134. Παρομοίως, μεταγενέστερα το ΕΔΔΑ, με ευθεία αναφορά στα λόγια του ΔΔ, σημείωσε ότι «*το διεθνές δίκαιο αναγνωρίζει τη νομιμότητα ορισμένων νομικών ρυθμίσεων και συναλλαγών σε μία τέτοια κατάσταση, για παράδειγμα όσον αφορά στην καταχώριση των γεννήσεων, των θανάτων και των γάμων 'τα αποτελέσματα των οποίων μπορούν να αγνοηθούν μόνο εις βάρος των κατοίκων της περιοχής'*». Βλ. ECHR, *Case of Loizidou v. Turkey*, Application No 15318/89, Judgment, Merits, 18 December 1996, VI Reports of Judgments and Decisions of the ECHR (1996), 2231, §41. Ωστόσο, θα πρέπει ταυτοχρόνως να έχουμε κατά νου ότι οι πλήρεις έννομες συνέπειες μίας αρχής

de facto καθεστώτα, παρότι δεν αναγνωρίζονται, διαθέτουν ορισμένες τοπικές διοικητικές αρμοδιότητες -κυρίως ληξιαρχικού, φορολογικού και τελωνειακού χαρακτήρα- στο έδαφος που τελεί υπό τον αποτελεσματικό έλεγχό τους, για πρακτικούς λόγους λειτουργικότητας και κάλυψης των βασικών αναγκών της καθημερινής ζωής του γηγενούς πληθυσμού.

Στην περίπτωση της Μπιάφρα, όπου η κοινότητα των Igbo υπέφερε σοβαρά στα χέρια της ομοσπονδιακής Κυβέρνησης της Νιγηρίας, η διεθνής κοινότητα ενέμεινε ακλόνητη στην αρχή της εδαφικής ακεραιότητας. Όσον αφορά στις περιπτώσεις της Κατάνγκα, των homelands της Νοτίου Αφρικής, καθώς και της Νοτίου Ροδεσίας, μπορεί αβίαστα να υποστηριχθεί ότι η διεθνής κοινότητα τήρησε μία νομική θέση σύμφωνα με την οποία η άρνηση της άσκησης του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση δεν ταυτίζεται κατ' ανάγκη με την πλήρωση των παραδοσιακών κριτηρίων της κρατικής υπόστασης, ενώ η ενδεχόμενη αποτελεσματικότητα παρακάμπτεται με τη μη-αναγνώριση της οντότητας που φιλοδοξεί να προβιβαστεί σε κράτος. Ειδικότερα, στην περίπτωση της Νοτίου Ροδεσίας η κυβέρνηση του Ian Smith ασκούσε αποτελεσματική εξουσία, εν αντιθέσει με τη βρετανική διοίκηση, παρόλα αυτά όμως ο *de facto* έλεγχος του εδάφους δεν αποδείχτηκε ούτε καθοριστικός ούτε επαρκής παράγοντας για την απόκτηση της ιδιότητας του κυρίαρχου και ανεξάρτητου κράτους. Πιο πρόσφατα, η συλλογική απαγόρευση της αναγνώρισης της λεγόμενης «ΓΔΒΚ» από τη διεθνή κοινότητα, εξ' αιτίας του έκδηλα παράνομου χαρακτήρα της δημιουργίας της -ως αποτέλεσμα παράνομης στρατιωτικής εισβολής και κατοχής-, επισφραγίζει την αρχή *ex injuria jus non oritur*.¹⁴⁰⁹ Είναι σαφές ότι η συλλογική μη-αναγνώριση παρεμποδίζει μία *de facto* ύπαρξη από το να μετασχηματιστεί σε *de jure* καθεστώς.

Η μακρόχρονη επιβίωση των μη-αναγνωρισμένων οντοτήτων, παρά το υψηλό κόστος του αποκλεισμού τους από το διεθνές σύστημα, είναι λογικά και κανονιστικά προβληματική. Χαρακτηρίζονται συχνά από αδύναμες ή υπό κατάρρευση οικονομίες, μεγάλη διαφθορά, εσωτερική αποσταθεροποίηση των θεσμών και του πολιτικού συστήματος, έντονη αστάθεια στα σύνορά τους, πολλές φορές χρησιμεύουν και ως ορμητήρια για το παράνομο εμπόριο, ενώ αποτελούν πρόκληση για την εδαφική ακεραιότητα των κυρίαρχων κρατών. Η έλλειψη της διεθνούς αναγνώρισης αυξάνει κατακόρυφα τις πιθανότητες της γρήγορης εξαφάνισής τους, όπως άλλωστε συμβαίνει στην πλειοψηφία των περιπτώσεων.¹⁴¹⁰ Ενώ, λοιπόν, θα ανέμενε

διεθνούς νομιμότητας σε περιπτώσεις πρακτικής και ανθρωπιστικής αναγκαιότητας «εξακολουθούν να είναι επιδεκτικές ερμηνείας». *Ibid.* ECHR, *Case of Loizidou v. Turkey*, Dissenting Opinion of Judge Baka, 2244.

¹⁴⁰⁹ Βλ. χαρακτηριστικά την τοποθέτηση του ΔΔ: ICJ, *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in respect of Kosovo*, 22 July 2010, Advisory Opinion, ICJ Rep (2010), 437, §81.

¹⁴¹⁰ Ο Spears αναφέρεται στα μη-αναγνωρισμένα «κράτη» ως «φευγαλέα ή προσωρινά φαινόμενα», ο Kolstø επισημαίνει την «εντυπωσιακή τους μακροζωία», αλλά σημειώνει ότι εξακολουθούν να «θεωρούνται ως ουσιαστικά παροδικά φαινόμενα» και, σύμφωνα με την Caspersen, τα ίδια τα μη-αναγνωρισμένα «κράτη» «αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως προσωρινά φαινόμενα». Βλ. αντίστοιχα Kingston, P. and Spears, I., *States Within States: Incipient Political Entities in the Post-Cold War Era*, 2004· Kolstø, P., “The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States”, 43: 6 *Journal of Peace Research* (2006), 723-740· Caspersen, N., *Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*, 2012.

κανείς την άμεση κατάρρευση των μη-αναγνωρισμένων «κρατών», ορισμένα από αυτά παρουσιάζουν εντυπωσιακή αντοχή στο χρόνο. Στην κατηγορία αυτή εμπίπτουν: η Αμπχαζία, η Νότια Οσετία, η Υπερδνειστερία, το Ναγκόρνο-Καραμπάχ, η Σομαλιλάνδη, η «ΤΔΒΚ» και το Κόσοβο -με το τελευταίο να ξεχωρίζει, αφού απολαμβάνει μερικής αλλά, μολαταύτα, εκτεταμένης αναγνώρισης. Κοινό σημείο σε όλες ανεξαιρέτως τις εν λόγω περιπτώσεις και κλειδί για τη διεθνή απομόνωση αυτών είναι η μη-αναγνώρισή τους από το μητρικό κράτος, που λειτουργεί ως τροχοπέδη για τη γενικότερη αποδοχή τους στους κόλπους της διεθνούς κοινότητας. Η έξωθεν υποστήριξη -κυρίως οικονομικής ή/και στρατιωτικής φύσεως- από ένα ή και περισσότερα κράτη αποτελεί, σχεδόν σε όλες τις ανωτέρω περιπτώσεις, απαραίτητη προϋπόθεση για την επιβίωσή τους.

Εκ των παραπάνω προκύπτει ότι στην πλειοψηφία τους τα *de facto* κράτη στερούνται πραγματικής ανεξαρτησίας. Έτσι, αναδύεται η έννοια του «κράτους-ανδρείκελου» (*puppet state*) που, κατά τον Crawford, «χρησιμοποιείται για να περιγράψει κατ' όνομα κυρίαρχους υπό αποτελεσματικό έξωθεν έλεγχο, ιδίως σε περιπτώσεις όπου η εγκαθίδρυση του κράτους μαριονέτα προορίζεται ως μανδύας για μία πρόδηλη παρανομία».¹⁴¹¹ Η θεωρία του κράτους-ανδρείκελου είναι αναμφίβολα πολύ ενδιαφέρουσα, ιδίως στο μέτρο που επιφέρει τις ίδιες συνέπειες με το κριτήριο της νομιμότητας: ειδικότερα, οδηγεί στην ακυρότητα της ανακήρυξης ανεξαρτησίας και την άρνηση της κρατικής ιδιότητας στην εν λόγω εξαρτώμενη οντότητα. Επιπροσθέτως, η θεωρία αυτή επιτρέπει την ευκολότερη διευθέτηση ευαίσθητων ζητημάτων διεθνούς ευθύνης, με τη διακρίβωση της ευθύνης του κυρίαρχου κράτους που κρύβεται πίσω από τις πράξεις των καθοδηγούμενων αρχών του κράτους-ανδρείκελου.

Οι λεγόμενες «παγωμένες συγκρούσεις» (*frozen conflicts*) στην Ευρασία συνιστούν συνεχιζόμενες αποσχιστικές κρίσεις στα πρώην σοβιετικά κράτη της Μολδαβίας, της Γεωργίας, του Αζερμπαϊτζάν και -πιο πρόσφατα- της Ουκρανίας.¹⁴¹² Η δυσεπίλυτη φύση τους και το γεγονός ότι επιμένουν επί μακρόν χωρίς μεγάλες ελπίδες διευθέτησης στο ορατό μέλλον, τις καθιστά ιδιαίτερες κρίσιμες για τη διεθνή σταθερότητα, προκαλώντας επικίνδυνα ισχυρές σεισμικές δονήσεις και στο χώρο του διεθνούς δικαίου. Σύμφωνα με τον Lynch, τα πρώην σοβιετικά «*de facto* κράτη πληρούν τις πρώτες τρεις απαιτήσεις [της κρατικής υπόστασης: μόνιμος πληθυσμός, καθορισμένο έδαφος, εξουσία] και διεκδικούν την τέταρτη [σύνναψη σχέσεων με τρίτα κράτη]».¹⁴¹³ Το κατά πόσο, βέβαια, εκπληρώνεται πραγματικά το κριτήριο της ανεξάρτητης και αποτελεσματικής εξουσίας αποτελεί αντικείμενο εξέτασης κατά περίπτωση. Στην πράξη,

¹⁴¹¹ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 62. Βλ., επίσης, Lauterpacht H., 1947, *op. cit.*, *supra* note 277, 47 και 420 (για τη Μαντζουρία), καθώς και Daillier, P. and Pellet, A., 7e édn, 2002, *op. cit.*, *supra* note 536, 564 (για το Transkei) και 527 (για την «ΤΔΒΚ», που χαρακτηρίζεται ως «το πρωτότυπο του κράτους-μαριονέτα»).

¹⁴¹² Βλ. αναλυτικά Borgen, Ch.J., "Imagining Sovereignty, Managing Secession: The Legal Geography of Eurasia's 'Frozen Conflicts'", 9 *Oregon Review of International Law* (2007), 477-534.

¹⁴¹³ Lynch, D., *Engaging Eurasia's Separatist States: Unresolved Conflicts and De-Facto States*, 2004, 16.

πάντως, έχει βάσιμα υποστηριχθεί ότι «ιδίως εκεί όπου οι εμφύλιοι πόλεμοι διαρκούν για μεγάλο χρονικό διάστημα ή τμήματα ενός κράτους γίνονται εκ των πραγμάτων ανεξάρτητα χωρίς να αναγνωρίζονται ως κράτος, το *de facto* καθεστώς έχει κερδίσει την αποδοχή».¹⁴¹⁴ Τέτοια *de facto* καθεστώτα αντιμετωπίζονται ως μερικά υποκείμενα του διεθνούς δικαίου και δεσμεύονται από τους αναγκαστικούς κανόνες του διεθνούς δικαίου (*jus cogens*).¹⁴¹⁵ Μπορούν, λοιπόν, να συνάπτουν συμφωνίες προς όφελος του πληθυσμού τους -οι οποίες σε καμία περίπτωση δεν ενέχουν το *status* διεθνούς συνθήκης-, όμως, οι αποφάσεις που λαμβάνουν τα όργανά τους καθίστανται νομικά άκυρες τη στιγμή που θα επανενταχθούν στο μητρικό κράτος ή νομικά δεσμευτικές εάν το *de facto* καθεστώς καταστεί κράτος.¹⁴¹⁶ Όπως και στο δίκαιο της πολεμικής κατοχής, είναι ευδιάκριτη η διαχωριστική γραμμή μεταξύ της αποτελεσματικότητας και της νομιμότητας.

Δίκαιο και πολιτική διαπλέκονται έντονα στην απόσχιση, η οποία είναι πρωτίστως ζήτημα του εσωτερικού δικαίου. Όπως αποδεικνύεται από την κρατική πρακτική, τα κράτη έχουν την τάση να προτάσσουν επιχειρήματα που βασίζονται στο διεθνές δίκαιο όταν κάτι τέτοιο ευνοεί τα εθνικά τους συμφέροντα. Για παράδειγμα, η Ρωσική Ομοσπονδία, ενώ έχει αναγνωρίσει επισήμως την Αμπχαζία και τη Νότια Οσετία ουσιαστικά αγνοώντας την κυριαρχία της Γεωργίας και προσάρτησε την Κριμαία καταβαρβαθρώνοντας την κυριαρχία της Ουκρανίας, στην περίπτωση του Κοσόβου τηρεί εκ διαμέτρου αντίθετη στάση στρεφόμενη στο διεθνές δίκαιο και διατεινόμενη εντόνως την παρανομία της διαπραχθείσας απόσχισης. Σύμφωνα με τον Borgen, ορισμένες φορές το δίκαιο αναπτύσσεται ως διπλωματικό εργαλείο εξ' αιτίας του πολιτικού αδιεξόδου και όχι σε πείσμα αυτού.¹⁴¹⁷ Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η άποψη του Koskenniemi, σύμφωνα με τον οποίο η θεωρία περί κυριαρχίας δεν μπορεί να βασιστεί

¹⁴¹⁴ Frowein, J.A., "Recognition", 4 *EPIL* (1987), 340-348.

¹⁴¹⁵ Frowein, J.A., 1 *EPIL* (1992), *op. cit.*, *supra* note 1407, 966-968. Εξάλλου, η υποχρέωση σεβασμού και διαφύλαξης των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου πηγάζει από το γεγονός ότι ανήκουν στο εθμικό διεθνές δίκαιο και έχουν χαρακτήρα *erga omnes*. Βλ. αναλυτικά Heintze, H.-J., "Are De-Facto Regimes Bound by Human Rights?", στο Institute for Peace Research and Security Policy at the University of Hamburg (ed.), *OSCE Yearbook 2009, Baden-Baden 2010*, 267-275: http://www.core-hamburg.de/CORE_english/pub_osce_inh_09.htm.

¹⁴¹⁶ Επιπλέον, ένα *de facto* καθεστώς μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνο για παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου. Σύμφωνα με το Άρθρο 9 του Σχεδίου Άρθρων για την Κρατική Ευθύνη της ΕΔΔ, με τίτλο «Συμπεριφορά εν τη απουσία ή αδυναμία της επίσημης Κυβέρνησης», του 2001: «*Η συμπεριφορά ενός ατόμου ή μίας ομάδας ατόμων θα πρέπει να θεωρείται ως μία κρατική πράξη κατά το διεθνές δίκαιο εάν το άτομο ή η ομάδα των ατόμων ασκεί στην πραγματικότητα στοιχεία της κυβερνητικής εξουσίας εν τη απουσία ή αδυναμία των επίσημων αρχών και υπό συνθήκες τέτοιες ώστε να απαιτούν την άσκηση αυτών των στοιχείων της εξουσίας*». Επισημαίνεται ότι το προαναφερθέν Άρθρο 9 δεν εφαρμόζεται στις περιπτώσεις όπου μία γενική *de facto* κυβέρνηση ελέγχει το σύνολο μίας χώρας, αλλά εφαρμόζεται εκεί όπου ένα *de facto* καθεστώς ελέγχει τμήμα του εδάφους ενός κράτους. Βλ. ILC, *Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*, YILC (2001), Vol II (Part Two), Article 9. Είναι σαφές ότι ένα *de facto* καθεστώς οφείλει να σέβεται τα δικαιώματα του ανθρώπου και το διεθνές δίκαιο εν γένει. Όπως, άλλωστε, έχει ξεκαθαρίσει το ΔΔ: «*Ο φυσικός έλεγχος του εδάφους, και όχι η κυριαρχία ή η νομιμότητα του τίτλου, είναι η βάση της ευθύνης του κράτους για πράξεις που επηρεάζουν άλλα κράτη*». Βλ. ICJ, *Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970)*, 21 June 1971, Advisory Opinion, ICJ Rep (1971), §118.

¹⁴¹⁷ Borgen, Ch.J., 9 *Oregon Review of International Law* (2007), *op. cit.*, *supra* note 1412, 525.

αποκλειστικά ούτε σε μία αμιγώς νομική προσέγγιση ούτε σε μία καθαρά πραγματιστική προσέγγιση, αφού στην πράξη ταλαντεύεται ανάμεσα στις δύο προσεγγίσεις.¹⁴¹⁸

Αληθώς τα κράτη είναι εξαιρετικά επιφυλακτικά όσον αφορά στην επέκταση των διεθνών κανόνων σε τομείς που παραδοσιακά εμπίπτουν στην εσωτερική τους δικαιοδοσία και δύσκολα κάνουν εκπτώσεις στην κυριαρχία τους. Στην απόλυτη πλειοψηφία των περιπτώσεων, με μηδαμινά περιθώρια απόκλισης, δεν είναι διατεθειμένα να υποχωρήσουν στο ελάχιστο από τη διαφύλαξη της εδαφικής τους ακεραιότητας. Επομένως, δεν είναι πολύ ακριβές το επιχείρημα της ουδετερότητας ή της σιωπής του διεθνούς δικαίου αναφορικά με το ζήτημα της απόσχισης, που εξ' ορισμού αντιτάσσεται στην αρχή της εδαφικής ακεραιότητας, καθότι το διεθνές δίκαιο - γνήσιο δημιούργημα των κυρίαρχων κρατών- φαίνεται να τάσσεται ξεκάθαρα υπέρ του κράτους. Η πραγματικότητα, μολονότι δε δύναται να αγνοηθεί από το δίκαιο, δεν παράγει δίκαιο υπό την έννοια του τετελεσμένου γεγονότος. Δεν υπάρχουν *fait accompli* στο διεθνές δίκαιο, παρόλο που τα κράτη επιχειρούν ορισμένες φορές -ελλείψει νομικής θεμελίωσης- να αιτιολογήσουν ασυμβίβαστες με το δίκαιο ενέργειες στη βάση *sui-generis* επιχειρημάτων που δυναμιτίζουν τον πυρήνα του διεθνούς δικαίου, ιδιαίτερα μάλιστα όταν οι «εξαιρέσεις» αρχίζουν να πληθαίνουν.

¹⁴¹⁸ «Είναι αμέσως εμφανές ότι η αποτελεσματική κατοχή δεν μπορεί να αποτελέσει έναν εξαντλητικό κανόνα περί του τι απαιτείται για να αποδειχθεί ο τίτλος. Η πραγματική κατοχή δεν οδηγεί πάντοτε στην κυριαρχία. Φαίνεται λογικά ξεκάθαρο ότι η παράνομη κατοχή, όσο αποτελεσματική κι αν είναι, δεν μπορεί *per se* να δημιουργήσει τίτλο. Όμως το δίκαιο δεν μπορεί να χωρίζεται αενάως από την πραγματικότητα. Ως εκ τούτου, θεωρείται ότι η αρχική παρανομία μπορεί να διορθωθεί μέσα από μία διαδικασία παγίωσης, δηλαδή, με το πέρασμα του χρόνου κατά τη διάρκεια του οποίου γίνεται γενικώς αποδεκτό ότι είναι καλύτερα να μη μεταβάλλονται παγιωμένες καταστάσεις - *quieta non sunt movere*». Βλ. Koskeniemi, M., *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*, 2005, 227-231, 284-285.

“To my mind the proposition that the origination of a State is always and necessarily an historical fact happening beyond the realm of international law is an unfounded doctrinal a priori, contradicted by the facts of international law itself”.¹⁴¹⁹

5. Δημιουργία κράτους εντός του διεθνούς δικαίου

5.1 Η έννοια της *terra nullius*

Ο όρος “*res nullius*”, δανεισμένος από το ρωμαϊκό δίκαιο, «μεταφερόμενος (*sic*) στο διεθνές δίκαιο και εφαρμοζόμενος σε ένα έδαφος, εκφράζει την ιδέα ότι [το έδαφος] αυτό εκφεύγει πάσης εδαφικής κυριαρχίας, αλλά είναι πιθανό να περάσει υπό εκείνη [την κυριαρχία] του κράτους που θα πραγματοποιήσει την κατοχή». Έτσι, ο όρος “*territorium nullius*” χρησιμοποιείται για «να χαρακτηρίσει ένα έδαφος επί του οποίου κανένα κράτος δεν ασκεί την κυριαρχία του και το οποίο, ως εκ τούτου, θεωρείται επιδεκτικό κτήσεως από οποιοδήποτε κράτος μέσω της κατοχής».¹⁴²⁰ Η θεωρία της *terra nullius*, ήτοι του εδάφους που δεν ανήκει σε κανέναν, έτυχε καταχρηστικής μεταχείρισης μέσα στο ρου της ιστορίας, υπό το πρόσχημα της ανακάλυψης, για τη συγκάλυψη της κατάκτησης εδαφών. Λειτουργήσε αρκετές φορές σαν ένα ευρηματικό εργαλείο οικειοποίησης -ή μάλλον σφετερισμού- εδαφών, ταυτιζόμενη συχνά με την έννοια της κατοχής.¹⁴²¹ Ειδικότερα, κατά τη ρωμαϊκή αρχαιότητα θεωρούνταν *terra nullius* κάθε έδαφος που δεν ήταν ρωμαϊκό· αντιστοίχως, κατά την εποχή των μεγάλων ανακαλύψεων του 15^{ου} και του 16^{ου} αιώνα, εμβαπτιζόταν κενό κάθε έδαφος που δεν ανήκε σε κανένα κυρίαρχο χριστιανό· τέλος, το 19^ο αιώνα, η έννοια της *terra nullius* αγκάλιαζε όλα τα εδάφη εκείνα που δεν ανήκαν σε ένα πολιτισμένο κράτος.¹⁴²²

Η δίχως ηθικούς και υλικούς φραγμούς εκμετάλλευση των αυτοχθόνων λαών¹⁴²³ ανά τον πλανήτη από τους ευρωπαϊούς αποικιοκράτες, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι τελευταίοι

¹⁴¹⁹ Verzijl, J.H.W., Vol II, 1969, *op. cit.*, *supra* note 158, 63.

¹⁴²⁰ Basdevant, J., *Dictionnaire de la Terminologie du Droit International*, 1960, 535.

¹⁴²¹ Βλ. αναλυτικά Sharma, S.P., *Territorial Acquisition, Disputes and International Law*, 1997, 47-70· Knop, K., *Diversity and Self-Determination in International Law*, 2002, 120-129· Milano, E., *Unlawful Territorial Situations in International Law; Reconciling Effectiveness, Legality and Legitimacy*, 2006, 71-90.

¹⁴²² ICJ Pleadings, *Western Sahara*, Vol IV, Oral Statements, Exposé Oral de M. Bedjaoui, Représentant du Gouvernement Algérien, 448-509.

¹⁴²³ Η χρήση του όρου αυτόχθονες «λαοί» διαφοροποιεί εξ' ορισμού την ομάδα των αυτοχθόνων από τη διακριτή ομάδα των μειονοτήτων, καθώς αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο διεκδίκησης συλλογικών δικαιωμάτων, εν αντιθέσει προς τα μειονοτικά διεθνή κείμενα τα οποία αποκλείουν ρητώς την αναγνώριση του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση στις εν λόγω συλλογικότητες και συνδέουν το μειονοτικό *status* με μία αυστηρά ατομοκεντρική θεώρηση. Συν τοις άλλοις, οι αριθμοί αποδεικνύουν ότι σε ορισμένα κράτη -Βολιβία, Γουατεμάλα, Γροιλανδία- οι αυτόχθονες συνιστούν την πλειοψηφία του πληθυσμού. Παρόλα αυτά, οι όροι αυτόχθονες και μειονότητες είναι μερικώς αλληλεπικαλυπτόμενοι στο διεθνές δίκαιο, αφού και στις δύο έννοιες ενυπάρχει, αφενός, το αντικειμενικό στοιχείο της εθνοτικής διαφοροποίησης και, αφετέρου, το υποκειμενικό στοιχείο της βούλησης διατήρησης της ταυτότητάς τους. Όπως είχε παρατηρήσει σχετικά η Έρικα Νταϊ, «κανένας ορισμός ή κατάλογος χαρακτηριστικών δεν μπορεί να εξαλείψει τις αλληλεπικαλύψεις μεταξύ των εννοιών της μειονότητας και των αυτοχθόνων λαών· θα συνεχίσουν να ανακύπτουν περιπτώσεις που αμφισβητούν κάθε απλή, σαφή απόπειρα ταξινόμησης». Βλ. UN, ECOSOC, Working paper on the relationship and distinction between the rights of persons belonging to minorities and those of indigenous peoples, E/CN.4/Sub.2/2000/10, §41. Κατά τον Αθ. Γιουσιάνη, τα στοιχεία που φαίνεται να διακρίνουν τους

διέθεταν τη διττή ιδιότητα του κατακτητή και του ρυθμιστή του δικαίου ταυτόχρονα, οδήγησαν σε μία εξαιρετικά περίπλοκη κατάσταση γύρω από το καθεστώς της ευαίσθητης αυτής ομάδας. Κατά την εύσημη περιγραφή του Kastrop, «φαντάσου ότι μία άλλη χώρα εισβάλλει στην πατρίδα σου· η περιουσία σου παραχωρείται σε κάποιον άλλο χωρίς τη συγκατάθεσή σου· και αναγκάζεσαι να ζεις με νέες ιδέες, αξίες, θρησκεία και γλώσσα· έπειτα, γίνονται διακρίσεις εις βάρος σου εξ' αιτίας του πολιτιστικού σου υποβάθρου κι έχεις την επιλογή είτε να προσαρμοστείς είτε να εξαλειφθείς».¹⁴²⁴

Οι πρώτες δειλές αντιδράσεις απέναντι στην καταδυνάστευση των αυτοχθόνων αποδίδονται στον ισπανό φιλόσοφο και θεολόγο Francisco de Vitoria, εμπνευστή και θεμελιωτή της ιδέας των δικαιωμάτων της ευαίσθητης αυτής ομάδας, ο οποίος υποστήριξε ότι οι αυτόχθονες ήταν πραγματικοί κύριοι των γαιών τους και αναμφίβολα αυτεξούσιοι τόσο των δημοσίων όσο και των ιδιωτικών τους υποθέσεων,¹⁴²⁵ παρακάμπτοντας το ούτως λεγόμενο «δόγμα της ανακάλυψης», έντεχνο εργαλείο βάσει του οποίου θεμελιώνονταν «δικαιώματα κτήσης» -δια αγοραπωλησίας, εκχώρησης ή κατάκτησης- για την ευρωπαϊκή δύναμη που ανακάλυπτε πρώτη νέα εδάφη.¹⁴²⁶ Σύμφωνα με τον Vitoria, η άρνηση των αυτοχθόνων να ασπαστούν το χριστιανισμό δε συνιστούσε νόμιμη αιτία κατάκτησής τους, αλλά αποδέχτηκε ως λόγους κήρυξης «δίκαιου πολέμου» εναντίον τους την παρεμπόδιση της κήρυξης του Ευαγγελίου, της απρόσκοπτης διεξαγωγής του εμπορίου, καθώς και της ελεύθερης διέλευσης.¹⁴²⁷

Κάνοντας ένα άλμα στο χρόνο και φτάνοντας στους μελετητές του 19^{ου} αιώνα, παρατηρούμε ότι, παρόλο που μερικοί εξ' αυτών υποστήριζαν ως προαπαιτούμενο της κρατικής υπόστασης την ύπαρξη ενός ορισμένου βαθμού πολιτισμού,¹⁴²⁸ φαίνεται ότι ο πήχυς είχε μετατοπιστεί υπέρ της άποψης ότι η μόνη απαραίτητη προϋπόθεση ήταν η ύπαρξη ικανής

αυτόχθονες από τις μειονότητες είναι αυτό της αρχικής-προγενέστερης ύπαρξης σε ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο (*indigenouslyness*), καθώς και αυτό της μοναδικής-μυστικιστικής-πνευματικής-θρησκευτικής σχέσης των αυτοχθόνων με τις γαίες τους. Αφήνοντας την τυπολογία και μπαίνοντας στην ουσία της προστασίας, παρατηρείται ότι τα μειονοτικά συμβατικά κείμενα οριοθετούν το πεδίο εφαρμογής τους στην παροχή ατομικών δικαιωμάτων με κάποια υποτυπώδη συλλογική διάσταση, ενώ τα αντίστοιχα κείμενα για τους αυτόχθονες κατοχυρώνουν συλλογικά δικαιώματα για τους αυτόχθονες λαούς *per se*. Βλ. Γιουσάνης, Αθ., *Η Εξέλιξη της Προστασίας των Αυτοχθόνων Λαών στο Διεθνές Δίκαιο*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Σχολή Ν.Ο.Π.Ε., Τμήμα Νομικής, Τομέας Διεθνών Σπουδών, 2006, 43, 46-47.

¹⁴²⁴ Kastrop, J.P., "The Internalization of Indigenous Rights from the Environmental and Human Rights Perspective", 32: *1 Texas ILJ* (1997), 98.

¹⁴²⁵ Vitoria, F., *De Indis et de Jure Belli Relectiones*, 1532; *De Indis* I, prop. 24, §334.

¹⁴²⁶ Βλ. Friedberg, A., "Reconsidering the Doctrine of Discovery: Spanish Land Acquisition in Mexico (1521-1821)", 17: *1 Wisconsin ILJ* (1999), 106 και Anaya, J.S., *Indigenous Peoples in International Law*, 2nd edn, 2004, 11-12.

¹⁴²⁷ *Ibid.* Anaya, J.S., 2004, 12.

¹⁴²⁸ Αναφέρεται χαρακτηριστικά ο Westlake, ο οποίος έδωσε βάρος στην ύπαρξη «ιθαγενούς κυβέρνησης ικανής να ελέγχει τους λευκούς άνδρες ή υπό την οποία δύναται να υπάρξει ο πολιτισμός των λευκών» και έκανε λόγο για μία αρχή σύμφωνα με την οποία «μία απολίτιστη φυλή μπορεί να παραχωρήσει τα εν λόγω δικαιώματα [κατοχής επί των πατρογονικών γαιών της] όπως τα κατανοεί και τα ασκεί, αλλά τίποτα περισσότερο». Βλ. Oppenheim, L.F.L. (ed.), *The Collected Papers of John Westlake on Public International Law*, 1914, 145, 151.

κυβερνητικής εξουσίας για τη γενική διατήρηση της τάξης.¹⁴²⁹ Στην πράξη, βέβαια, είχε δημιουργηθεί ένα πολυσχιδές σύστημα διομολογήσεων και συνθηκών που εκχωρούσαν εκτεταμένα προνόμια στις ευρωπαϊκές δυνάμεις επί των εδαφών όπου ζούσαν για αιώνες οι αυτόχθονες.¹⁴³⁰ Παρόλο που η πλειοψηφία των κλασικών συγγραφέων συγκλίνει υπέρ της άποψης ότι οι εν λόγω συνθήκες εκχωρήσεως ήταν δεσμευτικές σύμφωνα με τους όρους τους¹⁴³¹ και, επιπλέον, αποτελούσαν περίτρανη απόδειξη τίτλου εδαφικής κυριαρχίας απέναντι σε τρίτα κράτη,¹⁴³² στην ουσία επρόκειτο περί συμβάσεων εσωτερικού δικαίου μη δυνάμενων να γεννήσουν διεθνείς υποχρεώσεις και υποκείμενων στη *de facto* αλλά απόλυτη διακριτική ευχέρεια μονομερούς τροποποίησης ή ακόμα και κατάργησής τους από την πλευρά των αποικιοκρατικών κρατών.¹⁴³³ Με την εκτέλεση της συνθήκης, το εκχωρόν μέρος μετατρέποταν σε εσωτερική μονάδα ενός μεγαλύτερου κράτους, σε ένα «εσωτερικό εξαρτώμενο έθνος» κατά την ακριβή ορολογία του αρχιδικαστή John Marshall.¹⁴³⁴ Έτσι, η σχετική συνθήκη έπαυε να είναι διεθνής, εφόσον το ένα συμβαλλόμενο μέρος «απορροφούσε» το άλλο. Σύμφωνα με τον έγκριτο διαιτητή Max Huber: «Όσον αφορά στις συμβάσεις μεταξύ ενός Κράτους ή μιας Εταιρείας, όπως η Ολλανδική Εταιρεία Ανατολικών Ινδιών, και ιθαγενών ηγεμόνων ή αρχηγών λαών που δεν αναγνωρίζονται ως μέλη της κοινότητας των εθνών, δεν είναι, υπό την έννοια του Διεθνούς Δικαίου, συνθήκες ή συμβάσεις ικανές να δημιουργήσουν δικαιώματα και υποχρεώσεις, όπως μπορούν να προκύψουν από τις συνθήκες στο Διεθνές Δίκαιο. Όμως, από την άλλη πλευρά, οι συμβάσεις τέτοιου είδους δεν είναι εντελώς απαλλαγμένες έμμεσων συνεπειών επί καταστάσεων που διέπονται από το Διεθνές Δίκαιο».¹⁴³⁵

Η εικόνα που αποκρυσταλλώθηκε μετά τη Διάσκεψη του Βερολίνου του 1884-1885 είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με μία Διακήρυξη που υιοθετήθηκε αναφορικά με τις συνθήκες αποτελεσματικής κατοχής της αφρικανικής ηπείρου από τους ευρωπαϊούς αποικιοκράτες και η οποία προέβλεπε απλώς και μόνο τη δημόσια κοινοποίηση κάθε νέας προσάρτησης ή προτεκτοράτου, μαζί με την υποχρέωση εξασφάλισης επαρκούς εξουσίας στην εκάστοτε επικράτεια για την προστασία των κεκτημένων δικαιωμάτων και της ελευθερίας του εμπορίου

¹⁴²⁹ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 260, 263.

¹⁴³⁰ Παρατίθεται αυτολεξεί ένα απόσπασμα μίας κατ' εξοχήν συνθήκης εκχωρήσεως κυριαρχικών δικαιωμάτων: "The Sultan of Fungo, as absolute ruler and possessor of the territory of Quafungo, resigns his country to the German East African company for ever. He surrenders to it all the rights which, according to European ideas, are comprised in the sovereign rights of a Prince". Βλ. German Treaty with Quafungo (Treaty of cession with German East African Company), 16 May 1885, 77 BFSP, 14.

¹⁴³¹ Vattel, E. de, 1758, *op. cit.*, *supra* note 23, Vol I, ch XVI, §193.

¹⁴³² Lindley, M.F., *Acquisition and Government of Backward Territory in International Law*, 1926, 34-35.

¹⁴³³ Γιουβάνης, Αθ., 2006, *op. cit.*, *supra* note 1423, 10-11.

¹⁴³⁴ Supreme Court of the United States, *The Cherokee Nation v. The State of Georgia*, US (1831), Vol 30, 17.

¹⁴³⁵ PCA, *Island of Palmas Case (or Miangas) (United States/Netherlands)*, 4 April 1928, RIAA (1928), Vol II, 858.

και της διέλευσης.¹⁴³⁶ Εγκρίνοντας τις δύο παραγράφους της ανωτέρω Διακήρυξης, ο απεσταλμένος και πληρεξούσιος των ΗΠΑ John A. Kasson επεσήμανε τα εξής: «(1) Το σύγχρονο Διεθνές Δίκαιο ακολουθεί πιστά μία γραμμή η οποία οδηγεί στην αναγνώριση του δικαιώματος των ιθαγενών φυλών να διαθέτουν ελεύθερα τους εαυτούς τους και τα προγονικά τους εδάφη. Σύμφωνα με αυτή την αρχή, η Κυβέρνησή μου ευχαρίστως θα εφάρμοζε έναν πιο εκτεταμένο κανόνα, βασισμένο σε μία αρχή η οποία θα πρέπει να στοχεύει στην εκούσια συναίνεση των ιθαγενών των οποίων η χώρα έχει καταληφθεί, σε όλες τις περιπτώσεις όπου δεν προκάλεσαν την επίθεση. (2) Δεν έχω καμιά αμφιβολία ως προς τη διάσκεψη που συμφωνήθηκε σε σχέση με τη σημασία του Προοιμίου. Απλώς επισημαίνει το ελάχιστο των προϋποθέσεων που πρέπει απαραίτητως να πληρούνται σε περίπτωση που μπορεί να απαιτείται η αναγνώριση της κατοχής. Είναι πάντοτε πιθανό ότι η κατοχή μπορεί να καταστεί αποτελεσματική μέσω πράξεων βίας οι οποίες είναι ξένες προς τις αρχές του δικαίου, όπως επίσης και ως προς το εθνικό και ακόμα και το Διεθνές Δίκαιο. Συνεπώς, θα πρέπει να γίνει καλά κατανοητό ότι επαφίεται αποκλειστικά στις αντίστοιχες δυνάμεις που υπογράφουν να καθορίσουν τις λοιπές προϋποθέσεις, τόσο από πλευράς δικαίου όσο και πραγματικών περιστατικών, που πρέπει να πληρούνται πριν αναγνωριστεί ως έγκυρη μία κατάσταση κατοχής».¹⁴³⁷

Δυνάμει του Άρθρου 6 της Τελικής Πράξης της Διάσκεψης του Βερολίνου, που υιοθετήθηκε την 26^η Φεβρουαρίου 1885, τα συμβαλλόμενα μέρη δεσμεύτηκαν «να προστατεύσουν τη διατήρηση των ιθαγενών φυλών και να φροντίσουν για τη βελτίωση των συνθηκών της ηθικής και υλικής τους ευημερίας και να βοηθήσουν στην καταστολή της δουλείας και ιδίως του δουλεμπορίου· θα πρέπει, χωρίς διάκριση θρησκευματος ή έθνους, να προστατεύουν και να ευνοούν όλα τα θρησκευτικά, επιστημονικά ή φιλανθρωπικά ιδρύματα κι επιχειρήσεις που έχουν δημιουργηθεί και οργανωθεί για τους παραπάνω σκοπούς ή που έχουν ως στόχο να

¹⁴³⁶ Acte Général de la Conférence de Berlin de 1885, Chapitre VI, “Déclaration Relative aux Conditions Essentielles à Remplir pour que des Occupations Nouvelles sur les Côtes du Continent Africain Soient Considérées comme Effectives”, 26 Février 1885, 76 BFSP, 4, Articles 34-35.

¹⁴³⁷ Βλ. Protocol of 31st January 1885. Parliamentary Paper c. 4361, 209. Oppenheim, L.F.L. (ed.), 1914, *op. cit.*, *supra note* 1428, 140. Οι Lugard και Alexandrowicz υποστηρίζουν ότι η άποψη του απεσταλμένου των ΗΠΑ υιοθετήθηκε σιωπηρά από τη Διάσκεψη· κάτι τέτοιο, ωστόσο, δε φαίνεται να συνάδει πλήρως με τις αντιδράσεις ορισμένων εκ των συμμετεχόντων. Βλ. Alexandrowicz, C.H., *The European-African Confrontation. A Study in Treaty Making*, 1973, 47 και Lugard, F.J.D., *The Dual Mandate in British Tropical Africa*, 1922, 11. Ο προεδρεύων Clemens Busch, Υπουργός Εξωτερικών της Γερμανίας, παρατήρησε ότι «το πρώτο τμήμα της δήλωσης του κ. Kasson άγγιξε ευαίσθητα ζητήματα, επί των οποίων η Διάσκεψη δίσταζε να εκφράσει γνώμη. Θα αρκούσε η αναπαραγωγή στο πρωτόκολλο των απόψεων που εκφράστηκαν από τον πληρεξούσιο των ΗΠΑ». *Ibid.* Oppenheim, L.F.L. (ed.), 1914, 141. Όταν εξετάσε το ζήτημα της κατοχής εδαφών το Ινστιτούτο Διεθνούς Δικαίου το 1888 στη Λωζάννη, ενέκρινε ουσιαστικά τους ίδιους κανόνες που καθορίστηκαν από τη Διάσκεψη του Βερολίνου, όμως δεν απεδέχθη την πρόταση ότι η κατοχή από ένα πολιτισμένο κράτος εδαφών της Αφρικής που δεν έχει καταληφθεί από κανένα άλλο πολιτισμένο κράτος θα έπρεπε να βασίζεται σε συμφωνίες με τους αρχηγούς των ιθαγενών φυλών. Την ίδια τύχη είχε και ένα ψήφισμα που πρόσβευε ότι οι ιθαγενείς φυλές καθώς και το έδαφος στο οποίο κατοικούν βρίσκονται εκτός της κοινότητας του δικαίου των εθνών. Βλ. IDI, *Projet de Déclaration Internationale Relative aux Occupations de Territoires*, Session de Lausanne, 1888, καθώς επίσης και *Annuaire IDI* (1886), Vol 10, 181-182.

καθοδηγούν τους ιθαγενείς και να τους μεταλαμπαδεύσουν τις ευλογίες του πολιτισμού».¹⁴³⁸ Όπως πολύ ορθά σημειώνει ο Αθ. Γιουψάνης, το «δόγμα της κηδεμονίας», που κυριάρχησε στη Διάσκεψη του Βερολίνου και εν συνεχεία αποτυπώθηκε μεσοπολεμικά στα Άρθρα 22 και 23 του Συμφώνου της ΚτΕ, έχοντας ως βάση το πρόσχημα της δήθεν «κατωτερότητας» των αυτοχθόνων και του δήθεν «αερού καθήκοντος του εκπολιτισμού» τους από τα ούτως καλούμενα «πολιτισμένα έθνη», λειτούργησε περισσότερο ως όχημα νομιμοποίησης της αποικιοκρατίας παρά ως εργαλείο καταπολέμησης αυτής.¹⁴³⁹

Κεντρική για το παραδοσιακό δίκαιο ήταν η έννοια της *terra nullius*, δηλαδή, της «έρημης και ακαλλιέργητης ή ακατοίκητης γης» κατά την ορολογία του Blackstone.¹⁴⁴⁰ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η άποψη του Lindley επί του θέματος: «προκειμένου να μην είναι μία περιοχή *territorium nullius*, φαίνεται [...] να είναι αναγκαίο και επαρκές να κατοικείται από μία πολιτική κοινωνία, δηλαδή, από ένα σημαντικό αριθμό ατόμων οι οποίοι είναι μόνιμα ενωμένοι με τη συνήθη υποταγή σε ένα συγκεκριμένο και κοινό ανώτερο ή των οποίων η συμπεριφορά όσον αφορά στις αμοιβαίες σχέσεις τους συνήθως είναι σύμφωνη με αναγνωρισμένα πρότυπα».¹⁴⁴¹ Έτσι, ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, είχε επικρατήσει η άποψη ότι μόνο «μία ακαθόριστη ορδή περιπλανώμενων αγρίων που δεν έχουν ακόμη συσταθεί σε πολιτική κοινωνία»,¹⁴⁴² με άλλα λόγια, μόνο οι νομάδες που στερούνταν πλήρως πολιτικής οργάνωσης δεν αντιμετωπίζονταν ως νόμιμοι κάτοχοι εδάφους και στην πράξη η σύναψη συνθηκών θεωρούνταν μονόδρομος, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, για την απόκτηση γης.

Το ζήτημα ξεκαθάρισε το ΔΔ στην υπόθεση της *Δυτικής Σαχάρα*. Ειδικότερα, στην εν λόγω Γνωμοδότηση του 1975 το παγκόσμιο δικαιοδοτικό όργανο εξέφρασε την άποψη ότι: «Η έκφραση 'terra nullius' ήταν ένας έντεχνος νομικός όρος που χρησιμοποιούνταν σε συνάρτηση με την 'κατοχή' ως μία από τις αποδεκτές νομικές μεθόδους απόκτησης κυριαρχίας επί εδάφους [...] η διαπίστωση ότι η Δυτική Σαχάρα αποτελούσε 'terra nullius' κατά τη στιγμή του αποικισμού από την Ισπανία θα ήταν δυνατή μόνο εάν είχε αποδειχτεί ότι εκείνη την εποχή η περιοχή δεν ανήκε σε κανέναν, με την έννοια ότι ήταν τότε ανοιχτή στην απόκτηση μέσω της νομικής διαδικασίας της 'κατοχής'».¹⁴⁴³ Μετά το συνοπτικό μα ευκρινή αυτό ορισμό, το Δικαστήριο της Χάγης συνέχισε: «Παρά τις όποιες διαφορές απόψεων μεταξύ των νομικών, η πρακτική των Κρατών της αντίστοιχης περιόδου υποδηλώνει ότι οι περιοχές που κατοικούνταν από φυλές ή λαούς που είχαν μία κοινωνική και πολιτική οργάνωση δε θεωρούνταν 'terrae nullius'. Δείχνει ότι στην περίπτωση των εν λόγω εδαφών η απόκτηση κυριαρχίας δε θεωρούνταν γενικά ότι μπορούσε να

¹⁴³⁸ Acte Général de la Conférence de Berlin de 1885, *op. cit.*, *supra note* 1436, Article 6.

¹⁴³⁹ Γιουψάνης, Αθ., 2006, *op. cit.*, *supra note* 1423, 11.

¹⁴⁴⁰ Blackstone, W., *Blackstone's Commentaries in the Laws of England*, 9th edn, 2001, Vol I, 108.

¹⁴⁴¹ Lindley, M.F., *Acquisition and Government of Backward Territory in International Law*, 1926, 22-23.

¹⁴⁴² Wheaton, H., *Elements of International Law*, 3rd edn 1846, *op. cit.*, *supra note* 30, Pt I, ch II, §17.

¹⁴⁴³ ICJ, *Western Sahara*, 16 October 1975, Advisory Opinion, ICJ Rep (1975), 39, §79.

πραγματοποιηθεί μονομερώς μέσω 'κατοχής' της 'terra nullius' με γνήσιο τίτλο, αλλά μέσω σύναψης συμφωνιών με τους τοπικούς άρχοντες. Είναι αλήθεια ότι, μερικές φορές, η λέξη 'κατοχή' χρησιμοποιούνταν με μία μη-τεχνική έννοια, υποδηλώνοντας απλά την απόκτηση κυριαρχίας· αυτό, όμως, δε σήμαινε ότι η απόκτηση κυριαρχίας μέσω τέτοιου είδους συμφωνιών με τις αρχές της χώρας θεωρούνταν ως 'κατοχή' της 'terra nullius' με την κυριολεκτική έννοια των όρων αυτών. Αντιθέτως, τέτοιες συμφωνίες με τους τοπικούς άρχοντες, είτε θεωρούνταν ως πραγματική 'εκχώρηση' εδάφους είτε όχι, αντιμετωπιζόνταν ως παράγωγοι τίτλοι και όχι ως γνήσιοι τίτλοι που αποκτήθηκαν με την κατάληψη των *terrae nullius*». ¹⁴⁴⁴ Ουσιαστικά, το ΔΔ με τη Γνωμοδότησή του αυτή αναίρεσε το στοιχείο του πολιτισμού ως προσδιοριστικού κριτηρίου της *terra nullius*, κρίνοντας ομόφωνα ότι η παρουσία νομαδικών φυλών με ένα βαθμό πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης απέκλειε το συγκεκριμένο έδαφος από την κατηγορία της *terra nullius*. ¹⁴⁴⁵

Σχολιάζοντας την ως άνω κρίση του δικαιοδοτικού οργάνου της Χάγης στην υπόθεση της *Δυτικής Σαχάρα*, ο Cassese επεσήμανε ότι: «Οσάκις υπάρχουν εδάφη που κατοικούνται από αυτόχθονες λαούς που είναι συλλογικά οργανωμένοι (αν και όχι με τέτοιο τρόπο ώστε να συνιστούν κράτος καθεαυτό) και το κράτος που ασκεί κυρίαρχη εξουσία αποφασίζει να αποσυρθεί, δε σημαίνει ότι τα εδάφη γίνονται αυτομάτως *terrae nullius* και, ως εκ τούτου, ανοιχτά σε σφετερισμό από οποιοδήποτε κράτος. Ακόμα κι εάν οι αυτόχθονες λαοί δε φτάσουν να θεωρηθούν οργανωμένοι με τη μορφή ενός κράτους, πρέπει να διευκολυνθούν να εκφράσουν ελεύθερα τη βούλησή τους ως προς το διεθνές καθεστώς του εδάφους, δηλαδή εάν επιθυμούν να συνδεθούν με ή να προσχωρήσουν σε ένα υφιστάμενο κυρίαρχο κράτος ή να αποκτήσουν κάποιο είδος διεθνούς καθεστώτος που θα οδηγεί βαθμιαία σε ανεξάρτητη κρατική υπόσταση». ¹⁴⁴⁶

Δεν είναι δυνατό, ωστόσο, να παραβλεφθεί η δυσχέρεια που υπάρχει γύρω από την εξεύρεση ενός κοινά αποδεκτού ορισμού των «αυτοχθόνων», όπως άλλωστε συμβαίνει και με άλλους ευαίσθητους όρους του διεθνούς δικαίου. Αναφερόμαστε, βεβαίως, στις έννοιες των «μειονοτήτων» ¹⁴⁴⁷ και των «λαών» που αγγίζουν τον πυρήνα του δικαιώματος στην

¹⁴⁴⁴ *Ibid.* 39, §80. Η διατύπωση αυτή έτυχε ευρύτατης αποδοχής από τους δικαστές Gros, Ammoun, Dillard, de Castro, όπως επίσης και από τον *ad hoc* δικαστή Boni. *Ibid.* αντίστοιχα Declaration of Judge Gros, 75, §9; Separate Opinion of Vice-President Ammoun, 85-87; Separate Opinion of Judge Dillard, 124; Separate Opinion of Judge de Castro, 171; Separate Opinion of Judge Boni, 173.

¹⁴⁴⁵ *Ibid.* 33-40.

¹⁴⁴⁶ Cassese, A., "The International Court of Justice and the Right of Peoples to Self-Determination", στο Lowe, A.V. and Fitzmaurice, M. (eds), *Fifty Years of the International Court of Justice: Essays in Honour of Sir Robert Jennings*, 1996, 361.

¹⁴⁴⁷ Για λόγους πληρότητας -και υπογραμμίζοντας ότι στις μειονότητες δεν αναγνωρίζονται επ' ουδενί τρόπο συλλογικά, παρά μόνο ατομικά, δικαιώματα- αναφέρεται ο ορισμός του 1977 του Francesco Capotorti, Ειδικού Εισηγητή της Υπο-Επιτροπής των ΗΕ για την Πρόληψη των Διακρίσεων και την Προστασία των Μειονοτήτων, σύμφωνα με τον οποίο μία μειονότητα είναι: «Μία ομάδα που είναι αριθμητικά υποδεέστερη από τον υπόλοιπο πληθυσμό ενός κράτους, σε μία μη-δεσπόζουσα θέση, της οποίας τα μέλη -όντας υπήκοοι του κράτους- διαθέτουν εθνικά, θρησκευτικά ή γλωσσικά χαρακτηριστικά διαφορετικά από εκείνα του υπόλοιπου πληθυσμού και

αυτοδιάθεση και, ως εκ τούτου, γίνονται αντιληπτές από τα κράτη ως απειλή για την κυριαρχία τους. Ο ορισμός, πάντως, που τυγχάνει συχνότερης αναφοράς από τους μελετητές του διεθνούς δικαίου είναι αυτός που επεξεργάστηκε ο Ειδικός Εισηγητής José Martínez Cobo το 1986 και προβλέπει τα εξής: «*Αυτόχθονες κοινότητες, λαοί και έθνη είναι αυτοί οι οποίοι, έχοντας μία ιστορική συνέχεια με τις προ της εισβολής και τις προ του αποικισμού κοινωνίες που αναπτύχθηκαν στα εδάφη τους, θεωρούν τους εαυτούς τους διακριτούς από τα άλλα τμήματα των κοινωνιών που υπερισχύουν πλέον στα εδάφη αυτά ή σε τμήματα αυτών. Σήμερα, σχηματίζουν μη δεσπόζοντες τομείς της κοινωνίας και είναι αποφασισμένοι να διατηρήσουν, να αναπτύξουν και να διαβιβάσουν στις μελλοντικές γενεές τα προγονικά τους εδάφη και την εθνική τους ταυτότητα, ως βάση για τη συνεχιζόμενη ύπαρξή τους ως λαών, σύμφωνα με τα πολιτιστικά τους πρότυπα, τους κοινωνικούς θεσμούς και τα νομικά συστήματα [...] Σε ατομική βάση, αυτόχθον είναι κάποιος ο οποίος ανήκει σε αυτούς τους αυτόχθονες πληθυσμούς μέσω του αυτοπροσδιορισμού του ως αυτόχθονα (συνείδηση ομάδας) και αναγνωρίζεται και γίνεται αποδεκτός από αυτούς τους πληθυσμούς ως μέλος τους (αποδοχή από την ομάδα)*».¹⁴⁴⁸

Η εκμετάλλευση των αυτοχθόνων από τους ισχυρούς της ευρωπαϊκής ηπείρου και η μακρόχρονη απομύζηση των γαιών αυτών από τους τελευταίους είναι αντιστρόφως ανάλογη της δικαιοκτικής τους προστασίας.¹⁴⁴⁹ Παρόλα αυτά, είναι γεγονός η ύπαρξη μιας αναδύομενης

δείχνουν, αν και μόνο εμμέσως, ένα αίσθημα αλληλεγγύης που κατευθύνεται προς τη διαφύλαξη του πολιτισμού, των παραδόσεων, της θρησκείας ή της γλώσσας τους». Βλ. E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1, §568.

¹⁴⁴⁸ Martínez Cobo, J., Special Rapporteur of the Sub-commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, "Study of the Problem of Discrimination against Indigenous Populations", E/CN.4/Sub.2/1986/7/Add.4, §379, §381.

¹⁴⁴⁹ Μεταπολεμικά, ξεχωρίζει το έργο της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ΔΟΕ) για τους αυτόχθονες και, συγκεκριμένα, η Σύμβαση για την Προστασία και Ένταξη των Αυτοχθόνων και άλλων Νομαδικών και Ημινομαδικών Πληθυσμών στις Ανεξάρτητες Χώρες -ευρύτερα γνωστή ως Σύμβαση Νο 107-, που υιοθετήθηκε στις 26 Ιουνίου 1957 και ετέθη σε ισχύ στις 2 Ιουνίου 1959, αποτελώντας, μαζί με την ομότιτλη Σύσταση 104, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '80, το πρώτο και μοναδικό διεθνές συμβατικό κείμενο άμεσα και ειδικά επικεντρωμένο στα δικαιώματα των αυτοχθόνων. Βλ. ILO, Convention (No 107) concerning the Protection and Integration of Indigenous and other Tribal and Semi-Tribal Populations in Independent Countries, Geneva, 26 June 1956, 328 UNTS (1959), I-4738, 247-368 και Recommendation (No 104) concerning the Protection and Integration of Indigenous and other Tribal and Semi-Tribal Populations in Independent Countries, διαθέσιμη στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση της ΔΟΕ: <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?R104>. Η Σύμβαση 107 αναθεωρήθηκε τριάντα χρόνια αργότερα, στις 27 Ιουνίου 1989, οπότε και υιοθετήθηκε η Σύμβαση 169 για τους Αυτόχθονες και Νομαδικούς Λαούς στις Ανεξάρτητες Χώρες, η οποία ετέθη σε ισχύ στις 5 Σεπτεμβρίου 1991. Βλ. ILO, Convention (No 169) concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries, Geneva, 27 June 1989, 1777 UNTS (1994), I-28383, 664. Το Άρθρο 1 της Σύμβασης 169 της ΔΟΕ ορίζει τα εξής: «1. Η Σύμβαση αυτή εφαρμόζεται: (α) στους λαούς φυλετικής καταγωγής στις ανεξάρτητες χώρες, οι οποίοι διαφέρουν από τα λοιπά τμήματα της εθνικής κοινότητας ως προς τις πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές τους συνθήκες και το καθεστώς των οποίων διέπεται ολικώς ή μερικώς από τα δικά τους έθιμα ή παραδόσεις ή από ειδικούς νόμους ή κανονισμούς· (β) στους λαούς στις ανεξάρτητες χώρες, οι οποίοι χαρακτηρίζονται ως αυτόχθονες λόγω της καταγωγής τους από τους πληθυσμούς που κατοικούσαν στη χώρα ή σε μία γεωγραφική περιοχή όπου ανήκει η χώρα, κατά τη στιγμή της κατάκτησης ή του αποικισμού ή του καθορισμού των σημερινών συνόρων του Κράτους και οι οποίοι, ανεξαρτήτως του νομικού τους καθεστώτος, διατηρούν το σύνολο ή μέρος των ιδίων κοινωνικών, οικονομικών, πολιτιστικών και πολιτικών τους θεσμών. 2. Ο αυτοπροσδιορισμός ως αυτόχθονα ή ως ανήκον σε μία φυλή πρέπει να θεωρείται θεμελιώδες κριτήριο για τον καθορισμό των ομάδων στις οποίες εφαρμόζονται οι διατάξεις της παραρτούσας Συνθήκης. 3. Η χρήση του όρου 'λαοί' στη Σύμβαση αυτή δε δύναται να ερμηνευτεί ως έχουσα οποιαδήποτε επιπτώσεις όσον αφορά στα δικαιώματα τα οποία μπορεί να συνδέονται με αυτό τον όρο κατά το διεθνές δίκαιο». Σύμφωνα με το

δυναμικής αναγνώρισης των δικαιωμάτων των αυτοχθόνων σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο.¹⁴⁵⁰ Ωστόσο, η προσέγγιση της διεθνούς κοινότητας απέναντι σε ομάδες που ζυπνούν δυνητικούς εφιάλτες αποσχιστικών τάσεων υπήρξε ανέκαθεν εξαιρετικά διστακτική, όπως και οι αντιδράσεις των κρατών αναφορικά με τις αξιώσεις των αυτοχθόνων στη σύγχρονη εποχή, που αντιμετωπίζονται κατά κανόνα ως ζητήματα εσωτερικού δικαίου.¹⁴⁵¹ Εξ' ου και η μετάβαση από

σχολιασμό του Crawford, η Σύμβαση 169 της ΔΟΕ είναι διαφορούμενη όσον αφορά στην ύπαρξη μίας διακριτής κατηγορίας «αυτοχθόνων λαών». Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 280.

¹⁴⁵⁰ Στις 13 Σεπτεμβρίου 2007, η ΓΣ του ΟΗΕ υιοθέτησε τη Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Αυτοχθόνων Λαών. Βλ. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, A/RES/61/295, 13 September 2007. Το κείμενο της Διακήρυξης υιοθετήθηκε με τη συντριπτική πλειοψηφία των 143 ψήφων υπέρ, έναντι 4 κατά -Αυστραλία, ΗΠΑ, Καναδάς, Νέα Ζηλανδία- και 11 αποχών -Αζερμπαϊτζάν, Γεωργία, Κένυα, Κολομβία, Μπαγκλαντές, Μπουρούντι, Μπουτάν, Νιγηρία, Ουκρανία, Ρωσική Ομοσπονδία, Σαμόα. Έκτοτε, τόσο η Αυστραλία και η Νέα Ζηλανδία όσο και οι ΗΠΑ και ο Καναδάς (2010), αντιστρέφοντας τη στάση τους, ενέκριναν επισήμως τη Διακήρυξη των ΗΕ για τους Αυτόχθονες. Παρομοίως, η Κολομβία και η Σαμόα εξέφρασαν την υποστήριξή τους στη Διακήρυξη. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια της Διάσκεψης Αναθεώρησης του Durban, που έλαβε χώρα στις 20-24 Απριλίου 2009, 182 κράτη από όλες τις περιοχές του κόσμου, εκφράζοντας τη συναίνεσή τους, «καλωσόρισαν την υιοθέτηση της Διακήρυξης των ΗΕ για τα Δικαιώματα των Αυτοχθόνων, η οποία έχει θετικό αντίκτυπο στην προστασία των θυμάτων και, σε αυτό το πλαίσιο, καλούνται τα Κράτη να λάβουν όλα τα αναγκαία μέτρα για την εφαρμογή των δικαιωμάτων των αυτοχθόνων λαών, σύμφωνα με τα διεθνή όργανα για τα ανθρώπινα δικαιώματα, χωρίς διακρίσεις». Βλ. Outcome Document of the Durban Review Conference, 24 April 2009, §73: http://www.un.org/durbanreview2009/pdf/Durban_Review_outcome_document_En.pdf. Κείμενο *soft-law*, αλλά τεράστιας ηθικής και πολιτικής αξίας, η εν λόγω Διακήρυξη ήταν το επιστέγασμα μακροχρόνιων κι επίπονων διεργασιών και διαβουλεύσεων, που χρονολογούνται από το 1982, όταν το ECOSOC προέβη στη σύσταση ομάδας εργασίας για τους αυτόχθονες πληθυσμούς, επιφορτισμένης με τη διττή εντολή της επισκόπησης των εξελίξεων γύρω από την προαγωγή και προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών των εν λόγω πληθυσμών αφενός και της ανάπτυξης προτύπων αναφορικά με τα δικαιώματα αυτών αφετέρου. Το Working Group on Indigenous Populations συστάθηκε δυνάμει της Απόφασης 1982/34 του ECOSOC με τίτλο “Study of the Problem of Discrimination Against Indigenous Populations”, της 7^{ης} Μαΐου 1982. Στο Άρθρο 1 προβλέπεται ότι «οι αυτόχθονες λαοί θα έχουν πρόσβαση στην πλήρη συλλογική ή ατομική άσκηση όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών, όπως αναγνωρίζονται στο Χάρτη των ΗΕ, την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Διεθνές Δίκαιο των δικαιωμάτων του ανθρώπου». Ακολούθως, στο Άρθρο 3 της Διακήρυξης αναγνωρίζεται το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης στους αυτόχθονες λαούς, «με βάση το οποίο καθορίζουν το πολιτικό τους καθεστώς και επιδιώκουν ελεύθερα την οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική τους ανάπτυξη», για να εξειδικευτεί περαιτέρω, στο Άρθρο 4, ως εξής: «Οι αυτόχθονες λαοί, ασκώντας το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης, έχουν το δικαίωμα στην αυτονομία και την αυτοδιοίκηση σε θέματα που σχετίζονται με τις εσωτερικές και τοπικές τους υποθέσεις, καθώς και σε τρόπους και μέσα για τη χρηματοδότηση των αυτόνομων θεσμών τους». Όπως πολύ εύστοχα έχει σημειώσει η Έρικα Νταή, η Διακήρυξη των ΗΕ για τα Δικαιώματα των Αυτοχθόνων Λαών διαφοροποιείται από τα λοιπά κείμενα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου σε τρία βασικά σημεία: πρώτον, παρέχει νομική προσωπικότητα στους αυτόχθονες· δεύτερον, εγγυάται την εδαφική τους ασφάλεια· τρίτον, εγκαθιδρύει διεθνή ευθύνη για την προστασία των δικαιωμάτων αυτών. Βλ. Daes, E-I, “Dilemmas Posed by the UN Draft Declaration on the Rights of Indigenous Peoples”, 63: *1 Nordic JIL* (1994), 207-208. Ακόμη, βλ. σχετικά και GA Res A/RES/66/142, 19 December 2011.

¹⁴⁵¹ Μεταφέρεται αυτοούσιο ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από την υπόθεση *Mabo v. Queensland (No 2)*, όπου φαίνεται ξεκάθαρα ο διαχωρισμός που έκρινε το Ανώτατο Δικαστήριο της Αυστραλίας ότι υφίσταται μεταξύ της απόκτησης εδάφους από ένα κράτος σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο και της κατάργησης των κεκτημένων δικαιωμάτων επί της γης: “*But it is not a corollary of the Crown's acquisition of a radical title to land in an occupied territory that the Crown acquired absolute beneficial ownership of that land to the exclusion of the indigenous inhabitants. If the land were desert and uninhabited, truly a terra nullius, the Crown would take an absolute beneficial title (an allodial title) to the land for the reason given by Stephen C.J. in Attorney-General v. Brown [...]: there would be no other proprietor. But if the land were occupied by the indigenous inhabitants and their rights and interests in the land are recognized by the common law, the radical title which is acquired with the acquisition of sovereignty cannot itself be taken to confer an absolute beneficial title to the occupied land. Nor is it necessary to the structure of our legal system to refuse recognition to the rights and interests in land of the indigenous inhabitants. The doctrine of tenure applies to every Crown grant of an interest in land, but not to rights and interests which do not owe their existence to a Crown grant. The English legal system accommodated the recognition of rights and interests derived from occupation of land in a territory over which sovereignty was acquired by conquest without the necessity of a Crown grant*”. Βλ. High Court of Australia, *Mabo v. Queensland (No 2)*, 3 June 1992, 112 ILR (1999), 493, §51.

τον όρο «αυτόχθονες πληθυσμοί» σε «αυτόχθονες λαούς» κατέστη δυνατή αποκλειστικά και μόνο με την περιοριστική ενεργοποίηση της εσωτερικής αυτοδιάθεσης με τη μορφή της αυτονομίας και της αυτοδιοίκησης, αποκλείοντας ρητώς κάθε ενδεχόμενο έγερσης συλλογικών αξιώσεων εξωτερικής αυτοδιάθεσης. Για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του Harris, «η κατάκτηση, απομάκρυνση και εξολόθρευση της ζωής και του πολιτισμού [των αυτοχθόνων] επικυρώθηκαν με την απονομή και αναγνώριση ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων στους λευκούς στη γη των αυτοχθόνων».¹⁴⁵² Δίχως αμφιβολία, η παρωχημένη πλέον -μετά την ανακάλυψη και την εγκαθίδρυση κυριαρχίας σε όλες τις περιοχές του πλανήτη- έννοια της *terra nullius* χρησίμευσε σε αρκετές περιπτώσεις ως αποικιοκρατικό εφεύρημα, συνώνυμο της κατάκτησης και της προσάρτησης εδάφους. Η αμφιλεγόμενη νομική βάση, υπό το πρόσχημα της οποίας χάθηκε σε αρκετές περιπτώσεις η ανεξαρτησία, δεν έγινε αποδεκτή από τους εμπλεκόμενους αυτόχθονες.¹⁴⁵³ Ακόμη και υπό το σαθρό μανδύα των νομικών αρχών του διεθνούς δικαίου που ευαγγελίζονται διαχρονικά οι -παραδοσιακοί και σύγχρονοι- αποικιοκράτες, δεν είναι δυνατό να αποσοβηθεί αθόρυβα η κεκαλυμμένη παρανομία.

5.2 Δημιουργία κράτους και εδαφικές διευθετήσεις μέσω πολυμερούς συνθήκης

5.2.1 Πριν από τους Παγκοσμίους Πολέμους

Το δίκαιο είναι ιστορία, κατά μία έννοια τουλάχιστον. Έτσι, η αντίληψη του περιεχομένου των κανόνων που σχετίζονται με την απόκτηση εδάφους, καθώς και του τρόπου εφαρμογής τους σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, βελτιώνεται μέσα από το πρίσμα της ιστορικής ανάπτυξης του δικαίου και την καλύτερη κατανόηση του εκάστοτε κοινωνικού πεδίου αναφοράς.¹⁴⁵⁴ Περιγραφικότερη είναι η προσέγγιση του δικαστή McNair, με γνώμονα την οποία πρόκειται να κινηθούμε στην παρούσα ενότητα: «Κατά καιρούς συμβαίνει μία ομάδα Μεγάλων Δυνάμεων ή ένας μεγάλος αριθμός Κρατών, μεγάλων και μικρών, να αναλαμβάνουν την εξουσία να δημιουργήσουν με μία πολυμερή συνθήκη κάποιο νέο διεθνές καθεστώς, το οποίο σύντομα αποκτά ένα βαθμό αποδοχής και αντοχής, καθώς εκτείνεται πέραν των ορίων των συμβαλλομένων μερών και αποκτά αντικειμενική υπόσταση. Η εξουσία αυτή χρησιμοποιείται όταν εμπλέκεται κάποιο δημόσιο συμφέρον και η άσκησή της απαντάται συχνά κατά τη διάρκεια του ειρηνευτικού διακανονισμού στο τέλος ενός μεγάλου πολέμου».¹⁴⁵⁵

¹⁴⁵² Harris, C., “Whiteness as Property”, στο Crenshaw, K., Gotanda, N., Peller, G. and Thomas, K. (eds), *Critical Race Theory: The Key Writings that Formed the Movement*, 1996, 278.

¹⁴⁵³ Kingsbury, B., “Reconciling Five Competing Conceptual Structures of Indigenous Peoples’ Claims in International and Comparative Law”, στο Alston, Ph. (ed.), *People’s Rights*, 2001, 100.

¹⁴⁵⁴ Brownlie, I., 7th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 54, 124.

¹⁴⁵⁵ ICJ, *International Status of South-West Africa*, 11 July 1950, Advisory Opinion, ICJ Rep (1950), Separate Opinion by Sir Arnold McNair, 153.

Περίτρανο παράδειγμα ουσιαστικής επιβολής εδαφικών διευθετήσεων στη βάση της ισορροπίας δυνάμεων αποτελεί το Συνέδριο της Βιέννης (1814-1815), η σημασία του οποίου ήταν καθοριστική για τη διαμόρφωση του γεωπολιτικού χάρτη της Ευρώπης του 19^{ου} αιώνα. Ειδικότερα, κατακυρώθηκε ο τρίτος και οριστικός διαμελισμός της Πολωνίας του 1795,¹⁴⁵⁶ ενώ, παράλληλα, διεθνοποιήθηκε η Πόλη της Κρακοβίας ως μία «ελεύθερη, ανεξάρτητη και αστηρά ουδέτερη Πόλη, υπό την προστασία της Ρωσίας, της Αυστρίας και της Πρωσίας στο διηνεκές».¹⁴⁵⁷ Η Φρανκφούρτη ανακηρύχθηκε επίσης Ελεύθερη Πόλη,¹⁴⁵⁸ μέρος της Γερμανικής Συνομοσπονδίας, η οποία ιδρύθηκε δυνάμει των Άρθρων 53-64 της Τελικής Πράξης του Συνεδρίου της Βιέννης.¹⁴⁵⁹ Οι Ενωμένες Επαρχίες των Κάτω Χωρών και οι Βελγικές Επαρχίες ενώθηκαν σχηματίζοντας το Βασίλειο των Κάτω Χωρών.¹⁴⁶⁰ Το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου εκχώρησε μέρος του εδάφους του στο Βασίλειο των Κάτω Χωρών και εισήλθε στη Γερμανική Συνομοσπονδία.¹⁴⁶¹ Η Ελβετική Συνομοσπονδία διευρύνθηκε,¹⁴⁶² απέκτησε ορισμένα φορολογικά προνόμια από τη Γαλλία,¹⁴⁶³ ενώ οι Δυνάμεις εγγυήθηκαν για τη διαρκή της ουδετερότητα.¹⁴⁶⁴

Αυτό που έχει σημασία να γίνει κατανοητό είναι ότι την περίοδο των μεγάλων ανακατατάξεων του 19^{ου} αιώνα ήταν οι Μεγάλες Δυνάμεις που ελάμβαναν τις καθοριστικές αποφάσεις στη διεθνή σκακιέρα. Τα λοιπά, μικρότερα και λιγότερο ισχυρά, κράτη καλούνταν απλώς να επικυρώσουν τις ήδη ειλημμένες αποφάσεις των νικητών των μεγάλων πολέμων, στερούμενα το δικαίωμα της ισότιμης αντιπροσώπευσης και της ελεύθερης επιλογής επί ζητημάτων που άπτονταν άμεσα της κυριαρχίας τους. Το δίκαιο του ισχυρού και οι στρατηγικές των πολιτικών σκοπιμοτήτων κυριάρχησαν και στη νοοτροπία της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας την περίοδο 1815-1848,¹⁴⁶⁵ σε διάψευση ορισμένων απόψεων περί του αντιθέτου.¹⁴⁶⁶ Αναφέρονται

¹⁴⁵⁶ Final Act of the Congress of Vienna, 9 June 1815, 2 BFSP, Άρθρα 1-5, Παραρτήματα I-II.

¹⁴⁵⁷ *Ibid.* Άρθρο 6. Επιπλέον, οριοθετήθηκε το έδαφος της «Ελεύθερης Πόλης της Κρακοβίας» και καθορίστηκε το Σύνταγμα αυτής. Βλ. αντίστοιχα Άρθρο 7 και Άρθρα 8-10, Παράρτημα III. Σημειώνεται ότι η βιωσιμότητα του εν λόγω μορφώματος διήρκεσε μέχρι το 1846, οπότε και προσαρτήθηκε από την Αυστρία με σχετική συμφωνία μεταξύ των προστάτιδων δυνάμεων, αλλά χωρίς τη συγκατάθεση των οργάνων της Πόλης της Κρακοβίας. Βλ. Convention between Austria, Prussia and Russia for the Definitive Incorporation of Cracow in Austria, 15 April 1846, 35 BFSP, 1088. Κατά τον Ydit, η Ελεύθερη Πόλη της Κρακοβίας «δεν υπήρξε ποτέ βιώσιμη κρατική οντότητα, λαμβανομένων υπ' όψιν των απειλών εναντίον της ανεξαρτησίας της από τα κράτη που την προστάτευαν αφενός και των πολωνικών προσδοκιών αφετέρου». Ασαφής παραμένει, ωστόσο, η αιτία που οδήγησε τον Ydit να μιλήσει περί πολωνικών βλέψεων, τη στιγμή που η Πολωνία την εποχή εκείνη είχε διαμελισθεί. Ydit, M., 1961, *op. cit.*, *supra note* 694. Εκτενέστερα για την Ελεύθερη Πόλη της Κρακοβίας (1815-1846), βλ. ανωτέρω Μέρος Α', Κεφάλαιο 3, υποενότητα 3.1.4.1 της παρούσης διατριβής.

¹⁴⁵⁸ Final Act of the Congress of Vienna, 9 June 1815, *op. cit.*, *supra note* 720, Άρθρο 46.

¹⁴⁵⁹ *Ibid.* Παράρτημα IV.

¹⁴⁶⁰ *Ibid.* Άρθρα 65, 66, 73, Παράρτημα X.

¹⁴⁶¹ *Ibid.* Άρθρα 67-68.

¹⁴⁶² *Ibid.* Άρθρα 74-78, 80.

¹⁴⁶³ *Ibid.* Άρθρο 79.

¹⁴⁶⁴ *Ibid.* Άρθρο 34, Παράρτημα XI A.

¹⁴⁶⁵ Schroeder, P.W., *The Transformation of European Politics 1763-1848*, 1994, 583-894 και Graham Fry, M., Goldstein, E. and Langhorne, R., *Guide to International Relations and Diplomacy*, 2002, 111-122.

χαρακτηριστικά οι περιπτώσεις της συλλογικής αναγνώρισης «υπό όρους» της Ελλάδος το 1830¹⁴⁶⁷ και του Βελγίου το 1839.¹⁴⁶⁸

Άλλη μία πολυμερής συνθήκη αποκατάστασης της ειρήνης, η οποία προέβλεπε εκτεταμένες εδαφικές αναπροσαρμογές, ήταν η Συνθήκη του Παρισιού της 30^{ης} Μαρτίου 1856,¹⁴⁶⁹ με την οποία τερματίστηκε επισήμως ο Κριμαϊκός Πόλεμος (1853-1856). Προκειμένου να εξασφαλιστεί η ανεξαρτησία και η ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η διατήρηση της οποίας θεωρούνταν ζωτικής σημασίας για την ειρήνη και τη σταθερότητα στην Ευρώπη, ταυτόχρονα με την ουδετεροποίηση της Μαύρης Θάλασσας επεστράφησαν στο Σουλτάνο όλα τα οθωμανικά εδάφη που είχαν καταληφθεί από τη Ρωσία.¹⁴⁷⁰ Τα Πριγκιπάτα της Μολδαβίας και της Βλαχίας απολάμβαναν, σύμφωνα με τα Άρθρα 22 και 23 της Συνθήκης του 1856, «μίας ανεξάρτητης και εθνικής διοίκησης, καθώς και πλήρους ελευθερίας της θρησκείας, της νομοθεσίας, του εμπορίου και της ναυσιπλοΐας», υπό την επικυριαρχία του Σουλτάνου και τη συλλογική εγγύηση των Δυνάμεων. Βάσει των Άρθρων 23-25, προβλεπόταν η κατάρτιση εγγυημένου Συντάγματος ύστερα από διαβούλευση με τους κατοίκους, ενώ προβλεπόταν, επίσης, ότι τα Πριγκιπάτα δικαιούνταν να έχουν τα δικά τους στρατεύματα και η όποια στρατιωτική επέμβαση από το Σουλτάνο απαιτούσε την προηγούμενη σύμφωνη γνώμη των Δυνάμεων.

Η πολυμερής εγγύηση της ουσιαστικής αυτονομίας των Πριγκιπάτων άνοιξε το δρόμο για την ανεξαρτησία τους με τη μορφή της *de facto* ένωσης τους και τη δημιουργία της

¹⁴⁶⁶ Στο Συνέδριο της Aix-la-Chapelle το 1818, η βρετανική Κυβέρνηση σε Μνημόνιο της εξέφρασε την - υπερβολικά αισιόδοξη- άποψη ότι η πραγματική λειτουργία των Δυνάμεων στην Ευρώπη ήταν «χωρίς να καταπατούν καμία από τις αρχές του δικαίου των εθνών ή τα δικαιώματα των άλλων κρατών [...] να μεσολαβούν με τις καλές τους υπηρεσίες για τη διευθέτηση των διαφορών που υπάρχουν μεταξύ των άλλων κρατών, να αναλαμβάνουν πρωτοβουλία για τη διατήρηση της ειρήνης στην Ευρώπη και, τέλος, να εξασφαλίζουν την εκτέλεση των συνθηκών κατά τον πλέον σύμφωνο τρόπο με τα συμφέροντα όλων των μερών». Βλ. British Memorandum, October 1818, όπως αναφέρεται από τον Albrecht-Carrié, R., *The Concert of Europe*, 1968, 36.

¹⁴⁶⁷ Το Άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου της 3^{ης} Φεβρουαρίου 1830 προέβλεπε ότι «η Ελλάδα αποτελεί ένα ανεξάρτητο Κράτος και απολαμβάνει όλα τα δικαιώματα, πολιτικά, διοικητικά και εμπορικά, που συνδέονται με την πλήρη ανεξαρτησία». Οι υπογράφουσες Μεγάλες Δυνάμεις -Αγγλία, Γαλλία και Ρωσία- όρισαν ένα μονάρχη επικεφαλής του νεοσύστατου ελληνικού κράτους και προέβησαν σε διάφορες ρυθμίσεις αναφορικά με ένα ευρύτατο φάσμα ζητημάτων, περιλαμβανομένης της εδαφικής οριοθέτησης και των οικονομικών του νέου κράτους. Στην πραγματικότητα, η ευσχήμως καλούμενη μεσολάβηση των Μεγάλων Δυνάμεων υπέρ της ανεξαρτησίας της Ελλάδος, μεταφραζόταν επί του πρακτέου σε πλήρη ρυθμιστική εξουσία του μελλοντικού καθεστώτος της τελευταίας. Βλ. London Protocol of 3 February 1830, 17 BFSP, 192.

¹⁴⁶⁸ Στις 14 Οκτωβρίου 1831, οι Μεγάλες Δυνάμεις συμφώνησαν σε 24 Άρθρα αναφορικά με «το διαχωρισμό του Βελγίου από την Ολλανδία και τη διευθέτηση όλων των ζητημάτων που προέκυψαν από αυτόν το διαχωρισμό, όπως επίσης και την ανεξαρτησία και την ουδετερότητα του Βελγίου». Ειδικότερα, το Άρθρο VII προέβλεπε ότι το Βέλγιο θα γινόταν ένα ανεξάρτητο και μονίμως ουδέτερο κράτος. Οι ολλανδικές διαμαρτυρίες διήρκεσαν μέχρι το 1939, οπότε όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη ενσωμάτωσαν τα 24 Άρθρα συνάπτοντας σχεδόν πανομοιότυπες συνθήκες. Βλ. 18 BFSP, 893, όπως αναφέρεται από τον Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 542-543.

¹⁴⁶⁹ Treaty of Paris, 30 March 1856, 46 BFSP, 8. Η Συνθήκη υπεγράφη από τους εμπόλεμους -Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Βασιλείο της Σαρδηνίας, Οθωμανική Αυτοκρατορία και Ρωσία-, καθώς και από την Αυστρία και την Πρωσία που είχαν παραμείνει ουδέτερες.

¹⁴⁷⁰ *Ibid.* Προοίμιο, Άρθρο 3. Μάλιστα, η ανανέωση των δεσμεύσεων αναφορικά με τη βελτίωση των συνθηκών για τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Αυτοκρατορίας, που προέβλεπε το Άρθρο 9, δεν έπρεπε να θεωρηθεί «ότι δίνει το δικαίωμα στις εν λόγω δυνάμεις να επεμβαίνουν, είτε συλλογικά είτε ξεχωριστά, στις σχέσεις της Αυτού Μεγαλειότητας του Σουλτάνου με τους υπηκόους του, ούτε στα εσωτερικά ζητήματα της Αυτοκρατορίας».

Ρουμανίας, που έλαβε χώρα στις 17 Ιανουαρίου 1859 και επικυρώθηκε από το Σουλτάνο και τις Μεγάλες Δυνάμεις το 1861.¹⁴⁷¹ Όσον αφορά στο καθεστώς του Πριγκιπάτου της Σερβίας, με τα Άρθρα 28 και 29 της Συνθήκης του Παρισιού (1856) επανεπιβεβαιώθηκαν οι ήδη κατοχυρωμένες ελευθερίες μέσω αυτοκρατορικών διαταγμάτων και συνθηκών με τη Ρωσία, τιθέμενες υπό τη συλλογική εγγύηση των συμβαλλομένων Δυνάμεων, χωρίς την προηγούμενη έγκριση των οποίων δεν ήταν δυνατή η όποια ένοπλη επέμβαση στη Σερβία.¹⁴⁷² Όπως συνέβη και στην περίπτωση της Ρουμανίας, ακολούθησε και η σερβική ανεξαρτησία το 1878.

Οι εξεγέρσεις στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη το 1875, το αιματοκύλισμα στη Βουλγαρία και η συνακόλουθη σύγκρουση μεταξύ Σερβίας, Τουρκίας και Μαυροβουνίου το 1876 πυροδότησαν το ρωσο-τουρκικό πόλεμο του 1877-1878. Σε μία προσπάθεια σταθεροποίησης και ελέγχου του εύφλεκτου βαλκανικού χώρου, συνήφθη η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου μεταξύ Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στις 3 Μαρτίου 1878.¹⁴⁷³ Με τη Συνθήκη αυτή, ο ηττημένος Σουλτάνος αναγκάστηκε να αναγνωρίσει την ανεξαρτησία του μεγαλύτερου μέρους της οθωμανικής Ευρώπης και συγκεκριμένα της Σερβίας, του Μαυροβουνίου και της Ρουμανίας, καθώς επίσης και την αυτονομία της Βουλγαρικής Ηγεμονίας, στην οποία περιέρχονταν όλα σχεδόν τα εδάφη μεταξύ Δούναβη και Αιγαίου, δηλαδή η κυρίως σημερινή Βουλγαρία, η Ανατολική Ρωμυλία, μέρος της Δυτικής Θράκης και το μεγαλύτερο μέρος της Μακεδονίας με το λιμένα της Καβάλας -εξαιρουμένης της περιοχής της Θεσσαλονίκης και της Χαλκιδικής. Η ανατροπή της ισορροπίας δυνάμεων με την επέκταση της ρωσικής επιρροής στα Βαλκάνια προκάλεσε σφοδρές αντιδράσεις από την πλευρά των άλλων Μεγάλων Δυνάμεων, κυρίως της Μεγάλης Βρετανίας και της Αυστροουγγαρίας, με αποτέλεσμα την εκ νέου σύγκληση γενικού Συνεδρίου στο Βερολίνο για την αναθεώρηση του *status quo*.

Η Συνθήκη του Βερολίνου της 13^{ης} Ιουλίου 1878 προέβη σε εκτεταμένες εδαφικές ανακατατάξεις.¹⁴⁷⁴ Για την ακρίβεια, οι ρυθμίσεις αναφορικά με τη Βουλγαρία προέβλεπαν τη δημιουργία αυτόνομου Πριγκιπάτου, υποτελούς στο Σουλτάνο, με τη δική του Κυβέρνηση και πολιτοφυλακή (Άρθρο 1)· το έδαφός του μειώθηκε σημαντικά (Άρθρο 2)· η εκλογή του Πρίγκιπα θα έπρεπε να επιβεβαιωθεί από τους υπογράφοντες, ενώ προβλέφθηκε επίσης και η κατάρτιση Συντάγματος (Άρθρα 3-5)· ένας ετήσιος πάγιος φόρος θα έπρεπε να καταβάλλεται

¹⁴⁷¹ Verzijl, J.H.W., Vol II, 1969, *op. cit.*, *supra* note 158, 372-378.

¹⁴⁷² Σημειώνεται ότι η Σερβία, η οποία αποτέλεσε επί μακρόν πασαλίκι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εξηγγέρθη εναντίον του Σουλτάνου το 1805, με αποτέλεσμα να κερδίσει την εσωτερική της αυτονομία με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου (1812) αρχικά και τη Συνθήκη του Ακερμαν (1826) εν συνεχεία. Η αυτονομία της Σερβίας επανεπιβεβαιώθηκε με το Άρθρο 6 της Συνθήκης της Αδριανουπόλεως (1829). Βλ. Treaty of Bucharest, 16 May 1812, 13 BFSP, 908· Treaty of Ackermann, 7 October 1826, 13 BFSP, 899· Treaty of Adrianople, 14 September 1829, 16 BFSP, 647.

¹⁴⁷³ Treaty of San Stefano, 3 March 1878, 69 BFSP, 732. Πρόκειται ουσιαστικά για Συνθήκη-φάντασμα, αφού δεν κατέστη δυνατή ποτέ η εφαρμογή της.

¹⁴⁷⁴ Treaty between Great Britain, Austria-Hungary, France, Germany, Italy, Russia, Turkey for the Settlement of Affairs in the East, Berlin, 13 July 1878, 69 BFSP, 749.

στην Πύλη (Άρθρο 9), ενώ ο τουρκικός στρατός εξαιρέθηκε από τη Βουλγαρία (Άρθρο 11). Παράλληλα, δημιουργήθηκε νοτίως του Πριγκιπάτου της Βουλγαρίας η αυτόνομη επαρχία της Ανατολικής Ρωμυλίας, υπό την άμεση πολιτική και στρατιωτική εξουσία του Σουλτάνου (Άρθρο 13).¹⁴⁷⁵ Οι δύο επαρχίες της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης παρέμειναν επισήμως τουρκικές, όμως, κατελήφθησαν και διοικούνταν από την Αυστροουγγαρία (Άρθρο 25). Επιπλέον, αναγνωρίστηκε η ανεξαρτησία του Μαυροβουνίου τόσο από την Πύλη όσο και από όλες τις συμβαλλόμενες Μεγάλες Δυνάμεις που δεν την είχαν ακόμα αποδεχτεί (Άρθρο 31)· το αυτό συνέβη και με τη Σερβία, η ανεξαρτησία της οποίας αναγνωρίστηκε υπό όρους (Άρθρα 34-42). Το πλέον αμφιλεγόμενο ζήτημα, όμως, υπήρξε αυτό της Ρουμανίας, η αναγνώριση της οποίας κατέστη δυνατή μόνο με τον όρο της εκχώρησης μέρους της Βεσσαραβίας στη Ρωσία, σε αντάλλαγμα της Βόρειας Δοβρουτσάς που παραχωρήθηκε στη Ρουμανία από τη Βουλγαρία (Άρθρα 43-45).

Κατά τον Lande, το παράδειγμα της Ρουμανίας συνιστά περίτρανη απόδειξη ότι «*το Συνέδριο του Βερολίνου του 1878 αποτελεί μία από τις πιο ακραίες περιπτώσεις συντονισμένης δράσης των Μεγάλων Δυνάμεων, που ελάμβαναν και εκτελούσαν αποφάσεις που αφορούσαν μικρότερα έθνη χωρίς τη συγκατάθεση αυτών*».¹⁴⁷⁶ Η αντεκχώρηση της Βεσσαραβίας αποτέλεσε μία ακραία κίνηση κατευνασμού των ρωσικών απειλών, αποτέλεσμα της στρατηγικής υπεροχής της Ρωσίας.¹⁴⁷⁷ Την ίδια εποχή, με τη Συνθήκη Αμυντικής Συμμαχίας μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας της 4^{ης} Ιουνίου 1878, η κατοχή και η διοίκηση της Κύπρου μεταβιβάστηκαν στη Μεγάλη Βρετανία, ενώ η κυριότητα της νήσου παρέμεινε στο Σουλτάνο.¹⁴⁷⁸

Ιδιόμορφη είναι η περίπτωση της Κρήτης, η οποία, ύστερα από επανειλημμένες επαναστάσεις με αίτημα την ένωση με την Ελλάδα, κατελήφθη από τις Μεγάλες Δυνάμεις το 1897 με αφορμή τη δολοφονία του βρετανού πρόξενου στα Χανιά και μερικών προξενικών

¹⁴⁷⁵ Η Συνθήκη προέβλεπε το διορισμό χριστιανού Γενικού Κυβερνήτη από τις συμβαλλόμενες Δυνάμεις, οι οποίες επρόκειτο να καταρτίσουν και το Σύνταγμα της νέας επαρχίας (Άρθρα 16-17). Η Ανατολική Ρωμυλία ενώθηκε με τη Βουλγαρία το 1885-1886, μετά την εξέγερση κατά της τουρκικής ηγεμόνευσης και τη νίκη της Βουλγαρίας στον πόλεμο εναντίον της Σερβίας που ακολούθησε. Βλ. Treaty of Bucharest, 3 March 1886, 77 BFSP, 634, καθώς και Albrecht-Carrié, R., 1968, *op. cit.*, *supra note* 1466, 293-297.

¹⁴⁷⁶ Lande, A., "Revindication of the Principle of Legal Equality of States 1871-1914", 62: 3 *Pol SQ* (1947), 405.

¹⁴⁷⁷ Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ότι εδόθη κατόπιν η εντολή στο βρετανό πληρεξούσιο να διαμαρτυρηθεί «*κατά παραβίασης του διεθνούς δικαίου, για την οποία φαίνεται να υπάρχει ελάχιστη δικαιολογία, και η οποία δεν μπορεί να αιτιολογηθεί από το σκοπό για τον οποίο διεξήχθη ο πόλεμος*». Βλ. Salisbury to Russell, 8 June 1878, 69 BFSP, 834.

¹⁴⁷⁸ Convention of Defensive Alliance between Great Britain and the Ottoman Empire, 4 June 1878, 153 CTS (1969), 67. Όταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία, κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, τάχθηκε στο πλευρό της Γερμανίας και της Αυστρίας, η Μεγάλη Βρετανία ακύρωσε τη Συνθήκη της 4^{ης} Ιουνίου 1878 και προσάρτησε την Κύπρο στο βρετανικό θρόνο στις 5 Νοεμβρίου 1914. Η πράξη αυτή αναγνωρίστηκε από την Τουρκία το 1923, με το Άρθρο 20 της Συνθήκης της Λωζάννης. Τελικά, στις 10 Μαρτίου 1925 η Κύπρος ανακηρύχθηκε πλέον επισήμως αποικία του Βρετανικού Στέμματος και ακολούθησε ο διορισμός βρετανού κυβερνήτη στο νησί. Βλ. αντιστοίχως The Cyprus (Annexation) Order-in-Council 1914, No 1629 Statutory Rules and Orders Rev (1948), Vol V, 577-578· Treaty of Lausanne (Treaty of Peace between the British Empire, France, Greece, Italy, Romania and Turkey), 24 July 1923, 28 LNTS, 12-113· Cyprus Gazette, 1st May 1925, Notifications No. 252, 253, 266.

φρουρών από τις τουρκικές αρχές.¹⁴⁷⁹ Η συλλογική διεθνής επέμβαση οδήγησε στην εγκαθίδρυση διεθνούς διοίκησης στο νησί υπό τουρκική επικυριαρχία.¹⁴⁸⁰ Η αυθαίρετη ουσιαστικά δράση των Μεγάλων Δυνάμεων, που οδήγησε στην ανακήρυξη της ανεξάρτητης «Κρητικής Πολιτείας», θεωρήθηκε για άλλη μια φορά «υποχρεωτική» και, ως εκ τούτου, δεν αποτέλεσε αντικείμενο αμφισβήτησης.¹⁴⁸¹ Τελικά, η *de facto* ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, που χρονολογούνταν από το 1908, οριστικοποιήθηκε με το πέρας του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου και την υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου στις 30 Μαΐου 1913.¹⁴⁸²

Ξεχωριστή είναι και η περίπτωση της δημιουργίας της Αλβανίας, η οποία, μετά από τρεις και πλέον αιώνες οθωμανικού ζυγού και κατόπιν συχνών επαναστάσεων, κέρδισε τελικά την αυτονομία της από το Σουλτάνο το 1912. Το μελλοντικό καθεστώς της περιοχής ρυθμίστηκε με τη Συνθήκη του Λονδίνου του 1913 και συγκεκριμένα με το Άρθρο 3 αυτής, δυνάμει του οποίου ανετίθετο στις Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής η φροντίδα του διακανονισμού των συνόρων της Αλβανίας και πάντων των αφορώντων στην Αλβανία ζητημάτων. Όπως ήταν αναμενόμενο, τόσο η εδαφική οριοθέτηση όσο και η νέα διοίκηση της περιοχής προκάλεσαν έντονους διαξιφισμούς μεταξύ των Δυνάμεων. Βάσει του Άρθρου 1 του Οργανικού Καταστατικού του αλβανικού κράτους, συνηφθέντος την 29^η Ιουλίου 1913, «η Αλβανία συνιστά ένα αυτόνομο Πριγκιπάτο, κυρίαρχο και κληρονομικό κατά τάξη πρωτοτοκίας, υπό την εγγύηση των έξι Δυνάμεων· ο Πρίγκιπας θα διορίζεται από τις έξι Δυνάμεις».¹⁴⁸³ Εν είδει επιβεβλημένου Συντάγματος, το Οργανικό Καταστατικό απήλλασσε το Πριγκιπάτο από την τουρκική επικυριαρχία (Άρθρο 2), προέβλεπε την ουδετεροποίησή του (Άρθρο 3), έθετε την πολιτική και οικονομική διοίκησή του υπό τον έλεγχο μίας διεθνούς επιτροπής για μία περίοδο αρχικά δέκα ετών (Άρθρα 4-5) και μεριμνούσε για τη δημιουργία μίας διεθνούς αστυνομικής δύναμης προς το σκοπό της

¹⁴⁷⁹ Το ζήτημα της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα είχε εγερθεί και νωρίτερα, ενώπιον των Συνεδρίων του Παρισιού το 1856 και του Βερολίνου το 1878. Μάλιστα, το τελευταίο προέβλεψε την εκτέλεση από την Πύλη του Οργανικού Διατάγματος του 1868 με τις απαραίτητες τροποποιήσεις. Βλ. Treaty of Berlin, 13 July 1878, Άρθρο 23, 69 BFSP, 758· Règlement Organique of 1868, 58 BFSP, 138 και 70 BFSP, 759 για τις τροποποιήσεις αυτού. Σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση της αυτονομίας του νησιού αποτέλεσε η Σύμβαση της Χαλέπας της 15^{ης} Οκτωβρίου 1878 μεταξύ της οθωμανικής Κυβέρνησης και της Επαναστατικής Συνέλευσης των Κρητών, βάσει της οποίας παραχωρήθηκαν σημαντικά προνόμια στη νήσο, μη υποκείμενα τροποποιήσεων από το οθωμανικό Σύνταγμα. Βλ. Kallivretakis, L., “A Century of Revolutions: The Cretan Question between European and Near Eastern Policies”, στο Kitromilides, P.M. (ed.), *Eleftherios Venizelos; The Trials of Statesmanship*, 2006, 24-27.

¹⁴⁸⁰ Αναλυτικά για το προσωρινό καθεστώς του 1897 και για τα Συντάγματα του 1899 και του 1907 στην Κρήτη, βλ. PCIJ, *Lighthouses in Crete and Samos*, 8 October 1937, ser C, No 82, 91-131.

¹⁴⁸¹ Ydit, M., 1961, *op. cit.*, *supra note* 694, 109-126· Albrecht-Carrié, R., 1968, *op. cit.*, *supra note* 1466, 291· Verzijl, J.H.W., Vol II, 1969, *op. cit.*, *supra note* 158, 387-389.

¹⁴⁸² Treaty of Peace between Bulgaria, Greece, Montenegro, Serbia and Turkey, London, 17/30 May 1913, 107 BFSP (1913), 656. Σύμφωνα με το Άρθρο 4 της εν λόγω Συνθήκης: «*Η Αυτού Μεγαλειότης ο Αυτοκράτωρ των Οθωμανών δηλοί ότι εκχωρεί εις τας Αυτών Μεγαλειότητας τους Συμμάχους Ηγεμόνας την νήσον Κρήτην και ότι παραιτείται υπέρ αυτών πάντων των ων εκέκτητο επί της νήσου ταύτης κυριαρχικών και άλλων δικαιωμάτων*». Βλ. σχετικά και Anderson, F.M., *Handbook for the Diplomatic History of Europe, Asia and Africa 1870-1914*, 2009, 429-432.

¹⁴⁸³ Organic Statute of Albania agreed between Austria-Hungary, France, Greece, Great Britain, Italy and Romania, London, 29 July 1913, 218 CTS, 280.

διασφάλισης της δημόσιας τάξης (Άρθρα 8-11). Ακολούθως, καθορίστηκαν τα σύνορα του νέου κράτους με το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας της 17^{ης} Δεκεμβρίου 1913.¹⁴⁸⁴

Το σχήμα που μόλις περιγράφηκε αποδείχτηκε δυσλειτουργικό, με αποτέλεσμα η Αλβανία να καταληφθεί από εχθρικές δυνάμεις με το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.¹⁴⁸⁵ Σύμφωνα με το Άρθρο 7 της μυστικής Συνθήκης του Λονδίνου που συνήφθη στις 26 Απριλίου 1915 μεταξύ Γαλλίας, Μεγάλης Βρετανίας, Ρωσίας και Ιταλίας, υπήρχε πρόβλεψη για το διαμοιρασμό του μεγαλύτερου μέρους των εδαφών της Αλβανίας μεταξύ Μαυροβουνίου, Σερβίας και Ελλάδας, ενώ το κεντρικό τμήμα της Αλβανίας επρόκειτο να αποτελέσει ένα μικρό, αυτόνομο και ουδέτερο κράτος, τις εξωτερικές σχέσεις του οποίου θα αναλάμβανε η Ιταλία.¹⁴⁸⁶ Οι εκτεταμένες εδαφικές βλέψεις της Ιταλίας δεν ευοδώθηκαν και η μυστική Συνθήκη του Λονδίνου λογοκρίθηκε στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων του 1919, χαρακτηριζόμενη από τους W. Wilson και V.I. Lenin ως έγγραφο «αδιάντροπου ιμπεριαλισμού».¹⁴⁸⁷

Η πρόταση να τεθεί η Αλβανία υπό την εντολή της Ιταλίας έπεσε στο κενό,¹⁴⁸⁸ όπως συνέβη και με την αντιπρόταση της Γαλλίας και της Μεγάλης Βρετανίας περί κατάτμησης της Αλβανίας μεταξύ της Ιταλίας, της Γιουγκοσλαβίας και της Ελλάδος.¹⁴⁸⁹ Τελικά, η εμμονή του αμερικανού Προέδρου Wilson υπέρ της εδαφικής ακεραιότητας της Αλβανίας ανάγκασε τους ευρωπαίους συμμάχους να επανεξετάσουν τη στάση τους επί του ζητήματος, με επιστέγασμα της μεταστροφής αυτής την εισδοχή της χώρας στην ΚτΕ τη 15^η Δεκεμβρίου 1920.¹⁴⁹⁰ Επιπροσθέτως, η γιουγκοσλαβική εισβολή στην Αλβανία επέσπευσε τη συλλογική δράση· έτσι, στις 9 Νοεμβρίου 1921 η Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη των Μεγάλων Δυνάμεων εξέδωσε μία

¹⁴⁸⁴ PCIJ, *Question of the Monastery of Saint-Naoum (Albanian Frontier)*, Advisory Opinion, 4 September 1923, Ser C, No 5/2, 266.

¹⁴⁸⁵ Ydit, M., 1961, *op. cit.*, *supra* note 694, 32-33.

¹⁴⁸⁶ Treaty of London, 26 April 1915, 221 CTS, 56. Βλ. επίσης και Cavallaro, G.V., *The Beginning of Futility: Diplomatic, Political, Military and Naval Events on the Austro-Italian Front in the First World War (1914-1917)*, Vol I, 2009, Appendix I, 599-605.

¹⁴⁸⁷ Graham Fry, M., Goldstein, E. and Langhorne, R., 2002, *op. cit.*, *supra* note 1465, 178. Επισημαίνεται ότι η μυστική Συνθήκη του 1915 αποτελούσε το αντίτιμο για την είσοδο της Ιταλίας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό της Τριπλής Συνεννόησης.

¹⁴⁸⁸ Allied Memoranda, 9 December 1919, 113 BFSP, 810, 816, 831. Και η ίδια η Ιταλία αποκέρυξε τελικά την πιθανότητα να αναλάβει την αλβανική εντολή. Βλ. HC Deb, 5th Series, Vol 131, Col 1625, 8 July 1920.

¹⁴⁸⁹ Η εν λόγω αντιπρόταση συνάντησε τη σφοδρή αντίδραση του αμερικανού Προέδρου Wilson. Βλ. W. Wilson's Note of 10 February 1920, 113 BFSP, 842, καθώς και τη γαλλο-βρετανική απάντηση σύμφωνα με την οποία «ο αλβανικός λαός δεν ήταν ποτέ σε θέση να παγώσει μία Κυβέρνηση», British and French Reply [to W. Wilson] of 14 February 1920, 113 BFSP, 848. Σημειώνεται, ακόμα, ότι η Γιουγκοσλαβία είχε υποστηρίξει την επιλογή της εγκαθίδρυσης στην Αλβανία «μίας τοπικής αυτόνομης Κυβέρνησης, χωρίς την παρέμβαση καμίας ξένης Δύναμης», *ibid.* 834.

¹⁴⁹⁰ Η είσοδος της Αλβανίας στην ΚτΕ συνοδεύτηκε από έντονη αντιπαράθεση απόψεων, η οποία αντικατοπτρίζεται στο σχετικό πόρισμα της 5^{ης} Επιτροπής, που τάχθηκε κατά των αιτήσεων προσχώρησης τόσο της Αλβανίας όσο και των λοιπών τεσσάρων περιθωριακών πολιτικών σχηματισμών της Ευρώπης -του Αζερμπαϊτζάν, της Αρμενίας, της Γεωργίας και του Λιχτενστάιν- τονίζοντας, ειδικότερα, αναφορικά με την Αλβανία τις αμφιβολίες της γύρω από το εάν η *de jure* αναγνώριση από τις Δυνάμεις το 1914 θα μπορούσε να θεωρηθεί αποτελεσματική. Βλ. LNOR, 1st Assembly (Geneva, 15 November-18 December 1920), Vol II, Meetings of the Committees, Minutes of the 5th Committee, 191. Ακολούθως, βέβαια, η Συνέλευση απεδέχθη με ευρεία πλειοψηφία την υποψηφιότητα της Αλβανίας, απορρίπτοντας τις υπόλοιπες τέσσερις αιτήσεις. LNOJ, Sp. Supp. No 5, 28.

απόφαση αναφορικά με την ακεραιότητα των αλβανικών συνόρων: «αναγνωρίζοντας ότι η ανεξαρτησία της Αλβανίας, όπως επίσης και η ακεραιότητα και το απαραβίαστο των συνόρων αυτής, όπως καθορίστηκαν από την απόφαση της 9^{ης} Νοεμβρίου 1921, αποτελεί ζήτημα διεθνούς σημασίας», μεριμνούσε για την προστασία της εδαφικής ακεραιότητας της Αλβανίας από το Συμβούλιο της ΚτΕ.¹⁴⁹¹

Άκρως ενδιαφέρουσα είναι η αποκλίνουσα γνώμη του δικαστή Negulesco στην υπόθεση *Jurisdiction of the European Commission of the Danube between Galatz and Brăila* του ΔΔΔΔ,¹⁴⁹² όπου αποτυπώνεται ξεκάθαρα ο στρατηγικός ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων στη διαμόρφωση των γεωπολιτικών δεδομένων της ευρωπαϊκής ηπείρου στις αρχές του 20^{ου} αιώνα: «...ανεξαρτήτως της Ρουμανίας, η Συνθήκη του Λονδίνου [του 1883]¹⁴⁹³ διαθέτει νομική ισχύ, ως εφαρμογή του συστήματος που υιοθετήθηκε από την Ευρωπαϊκή Συμφωνία και το οποίο ανέθετε στις Μεγάλες Δυνάμεις το αποκλειστικό καθήκον να αποφασίζουν αναφορικά με τις κυριότερες υποθέσεις της Ευρώπης. Η Ευρωπαϊκή Συμφωνία θεωρούνταν πάντοτε πολιτικό σύστημα και όχι νομικός οργανισμός· με άλλα λόγια, οι αποφάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων, που συνεδρίαζαν ως Ευρωπαϊκή Συμφωνία, κατάφεραν μερικές φορές να επιβληθούν χάριν της δύναμης που υπέβασκε πίσω από αυτές τις αποφάσεις, αλλά ποτέ δε θεωρήθηκαν νομικά δεσμευτικές επί Κρατών που δεν αντιπροσωπεύονταν στη Συμφωνία. [...] Δεδομένου ότι το Συνέδριο του Λονδίνου θεώρησε αναγκαίο εδαφικά να διευρύνει τις αρμοδιότητες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής επεκτείνοντας την εξουσία της μέχρι τη Μπράιλα, ήταν απαραίτητο η Ρουμανία, η οποία είχε δικαίωμα να παρευρίσκεται στην Επιτροπή σύμφωνα με το Άρθρο 53 της Συνθήκης του Βερολίνου [του 1878], να κληθεί να λάβει μέρος στο Συνέδριο του Λονδίνου με δικαίωμα ψήφου. [...] Τέτοιες ήταν οι αρχές του δημοσίου δικαίου της Ευρώπης την εποχή της Συνθήκης του Λονδίνου...».¹⁴⁹⁴

¹⁴⁹¹ Decision for the Integrity of the Frontiers of Albania, 117 BFSP, 452, όπως αναφέρεται από τον Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 512. Βλ. και LN Assembly Resolution of 2 October 1921, LNOJ, Sp. Supp. No 6, 35-36. Σημειώνεται ότι, στην υπόθεση *Monastery of Saint-Naoum (Albanian Frontier)*, το ΔΔΔΔ απεδέχθη μεν ότι η αποστολή της Πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης των Μεγάλων Δυνάμεων ήταν η διευθέτηση των συνόρων της Αλβανίας, αλλά η εξουσία αυτής δεν ήταν απεριόριστη· επιπλέον, είχε υποστηριχθεί ότι οι αποφάσεις της προσομοιάζαν στο θεσμό της διαιτησίας. Βλ. PCIJ, *Question of the Monastery of Saint-Naoum (Albanian Frontier)*, Advisory Opinion, 4 September 1924, Ser. B, No 9, 16, όπως επίσης και τη Γνωμοδότηση στην υπόθεση PCIJ, *Question of Jaworzina (Polish-Czechoslovakian Frontier)*, Advisory Opinion, 6 December 1923, Ser. B, No 8, 29.

¹⁴⁹² Βλ. PCIJ, *Jurisdiction of the European Commission of the Danube between Galatz and Braila*, Advisory Opinion, 8 December 1927, Ser. B, No 14.

¹⁴⁹³ «Η Ρουμανία δεν υπέγραψε τη Συνθήκη αυτή, ούτε έλαβε μέρος στο Συνέδριο από το οποίο συντάχθηκε, καθώς οι αντιπρόσωποί της δεν έγιναν αποδεκτοί από το Συνέδριο πέραν της συμβουλευτικής ιδιότητας». *Ibid.* 11. Βλ. Treaty of London, 10 March 1883, 161 CTS, 353. Με τη Συνθήκη του Λονδίνου του 1883, η δικαιοδοσία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για το Δούναβη επεκτάθηκε μέχρι τη Brăila της Ρουμανίας. Anderson, F.M., 2009, *op. cit.*, *supra* note 1482, 104.

¹⁴⁹⁴ Βλ. PCIJ, *Jurisdiction of the European Commission of the Danube between Galatz and Brăila*, Advisory Opinion, 8 December 1927, Ser. B, No 14, Dissenting Opinion by M. Negulesco, 95.

5.2.2 Α' Παγκόσμιος Πόλεμος

Στις 8 Ιανουαρίου 1918, ο αμερικανός Πρόεδρος Woodrow Wilson ανακοίνωσε ενώπιον του Κογκρέσου τους στόχους των ΗΠΑ για τη μεταπολεμική εποχή. Ο λόγος του αμερικανού Προέδρου, που έμεινε γνωστός στην ιστορία ως τα περίφημα «14 Σημεία» του Προέδρου Wilson, είναι εξαιρετικής σημασίας, καθώς έτυχε της αποδοχής των Κεντρικών Δυνάμεων και απετέλεσε τη βάση της ανακωχής του 1918 και του ειρηνικού διακανονισμού στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων του 1919. Τα «14 Σημεία» δεν ενσωματώθηκαν αυτούσια στις Συνθήκες που σφράγισαν τη λήξη του Μεγάλου Πολέμου, χάραξαν όμως το μεταπολεμικό ορίζοντα.¹⁴⁹⁵

¹⁴⁹⁵ Βλ. Heffner, R.D., *A Documentary History of the United States*, 7th edn, 2002, 294-297. Ακολούθως παρατίθενται τα «14 Σημεία» του Woodrow Wilson: «*Το πρόγραμμα της παγκόσμιας ειρήνης είναι το πρόγραμμά μας· και το πρόγραμμα αυτό, το μόνο δυνατό πρόγραμμα, κατά την άποψή μας είναι το εξής: (I) Ανοιχτά σύμφωνα ειρήνης, που συνάπτονται φανερά, μετά τα οποία δεν πρέπει να υπάρχουν κανενός είδους μυστικές διεθνείς συνεννοήσεις, αλλά η διπλωματία θα πρέπει να ενεργεί πάντοτε ειλικρινά και σε δημόσια θέα. (II) Απόλυτη ελευθερία της ναυσιπλοΐας στις θάλασσες, πέραν των χωρικών υδάτων, ομοίως στην ειρήνη και τον πόλεμο, με εξαίρεση τις θάλασσες που μπορεί να αποκλειστούν εν όλω ή εν μέρει από τη διεθνή δράση για την επιβολή των διεθνών συμφώνων. (III) Απομάκρυνση, στο μέτρο του δυνατού, όλων των οικονομικών φραγμών και εγκαθίδρυση ισότιμων όρων εμπορίου μεταξύ όλων των εθνών που συναινούν για την ειρήνη και συμμετέχουν στη διατήρησή της. (IV) Να δοθούν και να ληφθούν επαρκείς εγγυήσεις ότι οι εθνικοί εξοπλισμοί θα μειωθούν στο ελάχιστο εκείνο σημείο που συνάδει με την εσωτερική ασφάλεια. (V) Ελεύθερη, ανοιχτόμυαλη και απόλυτα αμερόληπτη διευθέτηση όλων των αποικιακών αξιώσεων, βασισμένη στην αυστηρή τήρηση της αρχής ότι, για τον καθορισμό όλων αυτών των ζητημάτων κυριαρχίας, τα συμφέροντα των ενδιαφερομένων πληθυσμών θα πρέπει να έχουν την ίδια βαρύτητα με τους δίκαιους ισχυρισμούς της κυβέρνησης της οποίας ο τίτλος πρόκειται να καθορισθεί. (VI) Εκκένωση του συνόλου της ρωσικής επικράτειας και διευθέτηση όλων των ζητημάτων που αφορούν στη Ρωσία κατά τέτοιο τρόπο που θα εξασφαλίσει την καλύτερη και ελεύθερη συνεργασία των λοιπών εθνών του κόσμου, προκειμένου να της δώσουν μία απρόσκοπτη και αδιασάλευτη ευκαιρία για την αυτόνομη διαμόρφωση της ίδιας πολιτικής της ανάπτυξης και της εθνικής της πολιτικής της· και διασφαλίσουν το ειλικρινές καλωσόρισμα αυτής στην κοινωνία των ελευθέρων εθνών με θεσμούς της επιλογής της· και επιπλέον, πέραν του καλωσορίσματος, βοήθεια κάθε είδους που μπορεί να χρειαστεί ή να επιθυμήσει. Η μεταχείριση απέναντι στη Ρωσία από τα αδερφά της έθνη θα είναι η λυδία λίθος για την καλή τους θέληση, την κατανόηση των διακριτών από τα δικά τους συμφέροντα αναγκών αυτής, καθώς και της νοήμονος και ανιδιοτελούς συμπαράστασής τους. (VII) Το Βέλγιο, ολόκληρος ο κόσμος θα συμφωνήσει, πρέπει να εκκενωθεί και να αποκατασταθεί, χωρίς καμία προσπάθεια να περιοριστεί η κυριαρχία που απολαμβάνει από κοινού με όλα τα άλλα ελεύθερα έθνη. Καμία άλλη πράξη δε θα χρησιμεύσει όπως αυτή για την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης μεταξύ των εθνών αναφορικά με τους νόμους που έχουν θεσπίσει και καθορίσει για τη διακυβέρνηση των σχέσεών τους. Χωρίς αυτή τη θεραπευτική πράξη, η όλη δομή και το κύρος του Διεθνούς Δικαίου θα έχουν για πάντα διασαλευτεί. (VIII) Ολόκληρο το έδαφος της Γαλλίας θα πρέπει να απελευθερωθεί και τα τμήματα που έχουν υποστεί εισβολή να αποκατασταθούν και το κακό που έκανε η Πρωσία στη Γαλλία το 1871 στο ζήτημα της Αλσατίας-Λωρραίνης, που διατάραξε την ειρήνη του κόσμου για σχεδόν πενήντα χρόνια, θα πρέπει να διορθωθεί, προκειμένου η ειρήνη να μπορέσει και πάλι να διασφαλιστεί προς όφελος όλων. (IX) Η αναπροσαρμογή των συνόρων της Ιταλίας θα πρέπει να πραγματοποιηθεί κατά μήκος ξεκάθαρα αναγνωρίσιμων γραμμών εθνικότητας. (X) Οι λαοί της Αυστροουγγαρίας, των οποίων τη θέση ανάμεσα στα έθνη επιθυμούμε να δούμε διαφυλαγμένη και εξασφαλισμένη, θα πρέπει να έχουν την ελεύθερη δυνατότητα αυτόνομης ανάπτυξης. (XI) Η Ρουμανία, η Σερβία και το Μαυροβούνιο θα πρέπει να εκκενωθούν· οι καταληφθείσες περιοχές να αποκατασταθούν· η Σερβία να αποκτήσει ελεύθερη και ασφαλή πρόσβαση στη θάλασσα· και οι σχέσεις των διαφόρων βαλκανικών κρατών μεταξύ τους να καθοριστούν με φιλικό διακανονισμό κατά μήκος των ιστορικά διαμορφωμένων γραμμών υποταγής και εθνικότητας· και θα πρέπει να αναληφθούν διεθνείς εγγυήσεις για την πολιτική και οικονομική ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα των διαφόρων βαλκανικών κρατών. (XII) Τα τουρκικά τμήματα της τωρινής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θα πρέπει να εξασφαλίσουν μία ασφαλή κυριαρχία, αλλά οι λοιπές εθνικότητες που είναι επί του παρόντος υποταγμένες στους Τούρκους θα πρέπει να διασφαλίσουν την αδιαμφισβήτητη ασφάλεια της ζωής τους καθώς και μία απόλυτα ανεπόχλητη δυνατότητα αυτόνομης ανάπτυξης και τα Δαρδανέλια θα πρέπει να ανοίξουν μόνιμα για την ελεύθερη διέλευση των πλοίων και το εμπόριο όλων των εθνών με διεθνείς εγγυήσεις. (XIII) Θα πρέπει να ιδρυθεί ένα ανεξάρτητο πολωνικό κράτος, το οποίο θα πρέπει να περιλαμβάνει τα εδάφη που κατοικούνται από αμιγείς πολωνικούς πληθυσμούς, στους οποίους θα πρέπει να παρασχεθεί ελεύθερη και ασφαλής πρόσβαση στη θάλασσα και των οποίων την πολιτική και οικονομική ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα θα πρέπει να εγγυάται διεθνές σύμφωνο. (XIV) Μία γενική ένωση εθνών θα πρέπει να*

Στις 18 Ιανουαρίου 1919 άνοιξε τις πύλες της η Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων, ημερομηνία καθόλου τυχαία σύμφωνα με τις εισαγωγικές παρατηρήσεις του γάλλου Προέδρου Raymond Poincaré: *«Την ημέρα αυτή, 48 χρόνια νωρίτερα, ανακηρύχθηκε η Γερμανική Αυτοκρατορία με ένα στρατό εισβολής... στο Ανάκτορο στις Βερσαλλίες. Εγκαινιάστηκε με την κλοπή δύο γαλλικών επαρχιών [της Αλσατίας και της Λωρραίνης]... Γεννήθηκε στην αδικία, τερματίστηκε στο όνειδος. Έχετε συναθροιστεί με σκοπό να επανορθώσετε το κακό που προκάλεσε και να αποτρέψετε τυχόν επανάληψή του. Κρατάτε στα χέρια σας το μέλλον του κόσμου»*.¹⁴⁹⁶ Το πλήθος και ο βαθμός δυσκολίας των ζητημάτων που καλούνταν να αντιμετωπίσει η Συνδιάσκεψη ήταν αποκαρδιωτικά. Από τη μία, έπρεπε να καθοριστούν οι όροι που θα επιβάλλονταν στους ηττημένους του πολέμου, έργο εξαιρετικά πολύπλοκο δεδομένου ότι περιελάμβανε ευαίσθητες εδαφικές, οικονομικές και στρατιωτικές πτυχές, ενώ, από την άλλη, έπρεπε να σχεδιαστεί εκ νέου ο χάρτης της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής, στον απόηχο της κατάρρευσης των αχανών αυτοκρατοριών της Γερμανίας, της Αυστρο-Ουγγαρίας, της Ρωσίας και, βεβαίως, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το όλο εγχείρημα περιπλεκόταν ακόμη περισσότερο από τις μακροχρόνιες εθνοτικές και θρησκευτικές διαμάχες που κυριαρχούσαν μεταξύ των κατοίκων των υπό διαπραγμάτευση περιοχών.

Εκτός από ορισμένες άμεσες εδαφικές διευθετήσεις, οι περισσότερες ρήτρες των Συνθηκών Ειρήνης του 1919-1923 αναγνώριζαν προϋπάρχοντα κράτη ή εξουσιοδοτούσαν τις Δυνάμεις ή τη νεοϊδρυθείσα ΚτΕ να αποφασίσουν για το μελλοντικό καθεστώς των εκάστοτε περιοχών. Το στοιχείο αυτό απετέλεσε ουσιαστικά την ειδοποιό διαφορά μεταξύ των Συνθηκών που σφράγισαν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και της πρακτικής του 19^{ου} αιώνα. Με άλλα λόγια, η εξουσία των Κύριων Συμμαχικών και Συνεργαζομένων Δυνάμεων -δηλαδή, των ΗΠΑ, της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας και της Ιαπωνίας- παρέμενε εξίσου ισχυρή και, μάλιστα, επεκτάθηκε μετά το 1919, όμως δε μεταφραζόταν ως μία γενική αρχή ικανή να επιβάλλει υποχρεώσεις σε τρίτα κράτη και, κατά κανόνα, τηρήθηκε η αρχή της συναίνεσης.¹⁴⁹⁷

Χρειάστηκαν έξι μήνες προκειμένου οι τέσσερις βασικοί παίκτες της Συνδιάσκεψης Ειρήνης των Παρισίων, ήτοι ο αμερικανός Πρόεδρος Woodrow Wilson, ο γάλλος Πρωθυπουργός Georges Clemenceau, ο βρετανός Πρωθυπουργός David Lloyd George και ο ιταλός Πρωθυπουργός Vittorio Orlando, να καταλήξουν στα 440 Άρθρα του διακανονισμού με

σηματιστεί με συγκεκριμένα σύμφωνα, προκειμένου να παράσχει αμοιβαίες εγγυήσεις πολιτικής ανεξαρτησίας και εδαφικής ακεραιότητας ομοίως στα μικρά και τα μεγάλα κράτη».

¹⁴⁹⁶ Chipley Slavicek, L., *The Treaty of Versailles*, 2010, 38.

¹⁴⁹⁷ Αναφέρεται ένα απόσπασμα από τη νομολογία του ΔΔΔΔ, όπου επιβεβαιώνεται η αναφερθείσα θέση: *«...η Συνθήκη των Βερσαλλιών, στην οποία η Ελβετία δεν ήταν συμβαλλόμενο μέρος, δεν είχε την εξουσία να προβλέψει σχετικά με την εγκαθίδρυση του νέου καθεστώτος (το οποίο θεωρούσε σαφώς ότι έπρεπε να επιτελεσθεί, έχοντας ως βάση την ασυνέπεια μεταξύ των 'προηγούμενων διατάξεων' και των 'τρεχουσών συνθηκών') με οποιονδήποτε άλλο τρόπο πέραν μίας συμφωνίας μεταξύ της Ελβετίας και της Γαλλίας...»*. Βλ. PCIJ, *Free Zones of Upper Savoy and the District of Gex*, 7 June 1932, Ser. A/B, No 46, Dissenting Opinion of M. Altamira and Sir Cecil Hurst, 89.

το βασικό αντίπαλο της Entente στον πόλεμο, τη Γερμανία -η οποία, όπως και η Ρωσία, δε συμμετείχε στη Συνδιάσκεψη. Είναι χαρακτηριστική η φράση του G. Clemenceau, που χαρακτήρισε «ευκολότερο τον πόλεμο από την ειρήνη».¹⁴⁹⁸

Η Συνθήκη των Βερσαλλιών υπεγράφη στις 28 Ιουνίου 1919 μεταξύ των νικητριών συμμαχικών δυνάμεων και της Γερμανίας.¹⁴⁹⁹ Το Άρθρο 231 απέδιδε απερίφραστα την ευθύνη για τις ανυπολόγιστες απώλειες, ανθρώπινες και υλικές, που προκλήθηκαν κατά τη διάρκεια του πολέμου, στη Γερμανία και τους συμμάχους αυτής, επιβάλλοντας, ταυτόχρονα, βαρύτατες πολεμικές επανορθώσεις.¹⁵⁰⁰ Η Συνθήκη χωριζόταν σε 15 μέρη, εκ των οποίων το δεύτερο και το τρίτο (Άρθρα 27-117) δημιουργούσαν ένα πλέγμα εδαφικών διευθετήσεων: η Γερμανία στερήθηκε, πέραν του 10% του εδάφους που κατείχε το 1914, που αντιστοιχούσε περίπου σε 7 εκατομμύρια πληθυσμό, και όλων επιπλέον των υπερπόντιων κτήσεών της.¹⁵⁰¹ Ειδικότερα, σύμφωνα με τις κυριότερες ρυθμίσεις της εν λόγω Συνθήκης, αποκαθίστατο η πλήρης ανεξαρτησία του Βελγίου με διάφορες τροποποιήσεις στο καθεστώς αυτού,¹⁵⁰² οι επαρχίες της Αλσατίας και της Λωρραίνης επεστράφησαν στη Γαλλία,¹⁵⁰³ η επαρχία του Πόζεν, η Δυτική Πρωσία και τμήμα της Άνω Σιλεσίας αποδόθηκαν στη διευρυμένη Πολωνία,¹⁵⁰⁴ το βόρειο Σλέσβικ δόθηκε στη Δανία¹⁵⁰⁵ και, επιπλέον, η Γερμανία υποχρεώθηκε να αποδεχτεί την οριστική κατάργηση της Συνθήκης του Μπρέστ-Λιτόφσκ που είχε συνομολογήσει με τη μπολσεβικική Ρωσία και τη συνακόλουθη επιστροφή των εδαφών που είχε προσαρτήσει δυνάμει της Συνθήκης αυτής.¹⁵⁰⁶ Ιδιαίτερο διοικητικό καθεστώς -με τη συμμετοχή της ΚτΕ- προβλέφθηκε για τις περιοχές του Saar,¹⁵⁰⁷ του Danzig,¹⁵⁰⁸ και του Memel.¹⁵⁰⁹

Η περιοχή της Βεσσαραβίας υπήρξε αρκετές φορές το μήλον της έριδος ανάμεσα στις γείτονες χώρες και, ιδιαιτέρως, η ενσωμάτωση αυτής στη Ρουμανία αμέσως μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο παρουσιάζει πολλά σκοτεινά σημεία ως προς το νομικό της υπόβαθρο. Για την ακρίβεια, η Βεσσαραβία κατελήφθη από τη Ρουμανία στα τέλη του 1918 και η διατήρηση αυτής κατέστη προϋπόθεση για τη συνεργασία της Ρουμανίας κατά τον ειρηνικό διακανονισμό,

¹⁴⁹⁸ Chipley Slavicek, L., 2010, *op. cit.*, *supra* note 1496, 8.

¹⁴⁹⁹ Treaty of Versailles, Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Germany, 28 June 1919, 1 LNTS, No 34.

¹⁵⁰⁰ Αναλυτικά περί των πολεμικών επανορθώσεων, *ibid.* Άρθρα 231-247 με Παραρτήματα.

¹⁵⁰¹ *Ibid.* Άρθρα 118-158. Η Γερμανία παραιτήθηκε από όλα τα δικαιώματα, τους τίτλους και τα προνόμια επί των αποικιών της και, γενικότερα, επί του εδάφους που εκτεινόταν πέραν των ευρωπαϊκών της συνόρων.

¹⁵⁰² *Ibid.* Άρθρα 31-39.

¹⁵⁰³ *Ibid.* Άρθρα 51-79.

¹⁵⁰⁴ *Ibid.* Άρθρα 87-93.

¹⁵⁰⁵ *Ibid.* Άρθρα 109-114.

¹⁵⁰⁶ *Ibid.* Άρθρα 116-117. Βλ., επίσης, Treaty of Brest-Litovsk, 3 March 1918, 223 CTS, 80.

¹⁵⁰⁷ *Ibid.* Treaty of Versailles, 1919, Άρθρα 45-50. Αναλυτικά για το καθεστώς της περιοχής του Saar (1920-1935), βλ. ανωτέρω Μέρος Α΄, Κεφάλαιο 3, υποενότητα 3.1.3.1 της παρούσης διατριβής.

¹⁵⁰⁸ *Ibid.* Άρθρα 100-108. Αναλυτικά για το καθεστώς της Ελεύθερης Πόλης του Danzig (1920-1939), βλ. ανωτέρω Μέρος Α΄, Κεφάλαιο 3, υποενότητα 3.1.3.2 της παρούσης διατριβής.

¹⁵⁰⁹ *Ibid.* Άρθρο 99. Αναλυτικά για το καθεστώς της περιοχής του Memel (1924-1939), βλ. ανωτέρω Μέρος Α΄, Κεφάλαιο 3, υποενότητα 3.1.3.3 της παρούσης διατριβής.

παρόλο που η περιοχή δε συμπεριλαμβανόταν στα εκτεταμένα εδάφη που αποσπάστηκαν από τη Ρωσία με τη Συνθήκη του Μπρέστ-Λιτόφσκ.¹⁵¹⁰ Ωστόσο, στις 3 Μαρτίου 1920, ο βρετανός Πρωθυπουργός Lloyd George απευθυνόμενος στο ρουμάνο ομόλογό του Vaida Voevod αναγνώρισε την «επανένωση της Ρουμανίας με τη Βεσσαραβία», τονίζοντας ότι «σε περίπτωση επίθεσης της σοβιετικής Ρωσίας εναντίον της Ρουμανίας, εντός των νομίμων συνόρων αυτής, οι Σύμμαχοι θα της παρείχαν κάθε δυνατή υποστήριξη».¹⁵¹¹

Ακολούθως, με τη Συνθήκη της 28^{ης} Οκτωβρίου 1920 που συνήφθη μεταξύ των Συμμάχων και της Ρουμανίας αναγνωρίστηκε η κυριαρχία της τελευταίας επί της Βεσσαραβίας,¹⁵¹² ενώ διευκρινιζόταν ότι: «Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη θα προσκαλέσουν τη Ρωσία να προσχωρήσει στην παρούσα Συνθήκη όταν θα υπάρξει μία αναγνωρισμένη εξ' αυτών ρωσική κυβέρνηση. Διατηρούν το δικαίωμα να υποβάλλουν στη διαιτησία του Συμβουλίου... όλα τα ζητήματα που μπορεί να εγερθούν από τη ρωσική κυβέρνηση αναφορικά με τις λεπτομέρειες της Συνθήκης αυτής, με την προϋπόθεση ότι τα σύνορα που καθορίζονται στην παρούσα Συνθήκη, καθώς και η κυριαρχία της Ρουμανίας επί των εδαφών που ορίζονται σε αυτή, δε θα πρέπει να τεθούν υπό αμφισβήτηση».¹⁵¹³ Τα σαθρά νομικά θεμέλια της μεταβίβασης της Βεσσαραβίας στη Ρουμανία δεν άργησαν να κλυδωνιστούν, προκαλώντας την εκ νέου προσάρτηση της περιοχής από την ΕΣΣΔ τον Ιούνιο του 1940.¹⁵¹⁴

¹⁵¹⁰ Treaty of Brest-Litovsk, 3 March 1918, 223 CTS, 80, Άρθρα III, IV, VI. Ειδικότερα, αναφερόμαστε στην Πολωνία, την Κούρλαντ, τη Λιθουανία, το Αρνταχάν, το Κάρς, το Μπατούμ, την Ουκρανία, την Εσθονία, τη Λιβονία και τη Φινλανδία.

¹⁵¹¹ The President of the London Conference (Lloyd George) to the Romanian Prime Minister (Vaida Voevod), III USFR (1920), 3 March 1920, 431.

¹⁵¹² Treaty between the Principal Allied Powers and Romania respecting Bessarabia, Paris, 28 October 1920, 113 BFSP, 647, Άρθρο 1. Σύμφωνα με το Άρθρο 2 της εν λόγω Συνθήκης: «Μία Επιτροπή αποτελούμενη από τρία μέλη, ένα από τα οποία θα πρέπει να οριστεί από τις Κύριες Συμμαχικές Δυνάμεις, ένα από τη Ρουμανία κι ένα από την ΚτΕ εκ μέρους της Ρωσίας, θα πρέπει να συγκροτηθεί εντός 15 ημερών από της θέσεως εν ισχύ της παρούσης Συνθήκης, προκειμένου να χαράξει επί τόπου τα νέα σύνορα της Ρουμανίας».

¹⁵¹³ *Ibid.* Άρθρο 9. Σημειώνεται ότι οι ΗΠΑ, που δεν ήταν συμβαλλόμενο μέρος στη Συνθήκη του 1920, ουδέποτε αναγνώρισαν την ένωση της Βεσσαραβίας με τη Ρουμανία, αντιθέτως, αντέδρασαν έντονα σ' αυτή τη βιαστική - όπως τη χαρακτήρισαν- ενέργεια, η οποία «θα συντελούσε μόνο στο να δώσει στους Μπολσεβίκους ένα ακόμη πρόσχημα για να εγείρουν το εθνικό πνεύμα, με την αιτιολογία ότι οι Σύμμαχοι διέθεταν το ρωσικό έδαφος τη στιγμή που δεν μπορούσε να εισακουστεί ένας αντιπρόσωπος της ρωσικής κυβέρνησης». Βλ. USFR, 1920, Vol III, The Secretary of State to the Ambassador in France (Wallace), 5 October 1920, 433. Χαρακτηριστικές είναι και οι αποφάσεις του Ανωτάτου Ακυρωτικού Δικαστηρίου της Ρουμανίας, που ελήφθησαν στο πλαίσιο της μεταβίβασης της Βεσσαραβίας στη Ρουμανία, όπου υποστηρίχθηκε ότι υπεύθυνη για τις διεθνώς παράνομες πράξεις που διέπραξε στο έδαφος της Βεσσαραβίας πριν τη μεταβίβαση της περιοχής παρέμενε η Ρωσία. Βλ. High Court of Cassation and Justice of Romania, *Sechter v. Ministry of the Interior*, 1929, Ann. Digest of PILC (1929-1930)/5: 37 ILR, 61; *Mordcovici v. General Administration of Posts and Telegraphs*, 29 October 1929, Ann. Digest of PILC (1929-1930) /5: 38 ILR, 62; *Vozneac v. Autonomous Administration of Posts and Telegraphs*, 22 June 1931, Ann. Digest of PILC (1931-1932)/6: 30 ILR, 60.

¹⁵¹⁴ Η προσάρτηση της Βεσσαραβίας από την ΕΣΣΔ κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου αναγνωρίστηκε με το Άρθρο 1 της Συνθήκης που υπεγράφη μεταξύ των Συμμάχων και της Ρουμανίας στις 10 Φεβρουαρίου 1947 και η οποία ετέθη σε ισχύ στις 15 Σεπτεμβρίου 1947. Βλ. Treaty of Peace concluded between the Allied and Associated Powers and Romania, Paris, 10 February 1947, 42 UNTS (1949), I-645, 33-124.

5.2.3 Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και «διαιρεμένο» κράτος

Σύμφωνα με τον Caty, «*διαιρεμένο Κράτος υφίσταται όταν η γραμμή που διαχωρίζει το Κράτος δε λογίζεται ως σύνορο με τη νομική έννοια του όρου*».¹⁵¹⁵ Προεξάρχοντα παραδείγματα κρατών τα οποία διαιρέθηκαν σε δύο ή περισσότερα διακριτά τμήματα διοίκησης μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο είναι η Γερμανία, το Βιετνάμ και η Κορέα, που εξετάζονται κατωτέρω. Βεβαίως, ο ιδιαίτερος χαρακτήρας των κρατών αυτών δεν τα καθιστά ειδική νομική κατηγορία· παραμένουν υποκείμενα στους νομικούς κανόνες που εφαρμόζονται στα κράτη εν γένει. Υπέρ της άποψης αυτής φαίνεται να συγκλίνει η ανάλυση του ειδικού εισηγητή της ΕΔΔ Η. Waldock: «...*οι κατηγορίες της διαδοχής περιλαμβάνουν, ως ειδική κατηγορία, την απλή διαίρεση ενός Κράτους σε δύο ή περισσότερα Κράτη; Και, σε αυτή την περίπτωση, η διεθνής προσωπικότητα του πρώτου Κράτους εξαφανίζεται και το Κράτος αντικαθίσταται από δύο ή περισσότερα νέα Κράτη ή εξακολουθεί να υφίσταται σε μία διαιρεμένη μορφή στις διεθνείς προσωπικότητες των Κρατών που προέκυψαν από τη διαίρεση; Η πρακτική δε ρίχνει πολύ χρήσιμο φως σε αυτό το ερώτημα, παρά το γεγονός ότι μεταξύ των κύριων προβλημάτων του μεταπολεμικού κόσμου περιλαμβάνεται αυτό που μερικές φορές αποκαλείται οι δύο Γερμανίες, οι δύο Κορέες και τα δύο Βιετνάμ. Η περίπτωση του καθενός από αυτά τα ούτως καλούμενα διαιρεμένα Κράτη είναι, ωστόσο, πάρα πολύ ιδιαίτερη, προκειμένου να παράσχουν ολοκληρωμένη καθοδήγηση όσον αφορά σε ζητήματα διαδοχής. Και στις τρεις περιπτώσεις το πρόβλημα της διαδοχής περιπλέκεται εκ του γεγονότος ότι η μία από τις δύο Κυβερνήσεις δεν αναγνωρίζεται από έναν μεγάλο αριθμό Κρατών και, επιπλέον, και στις τρεις περιπτώσεις η μία ή και οι δύο εκ των δύο Κυβερνήσεων ισχυρίζεται ότι εκπροσωπεί ολόκληρο το Κράτος. Περαιτέρω επιπλοκή είναι το αποτέλεσμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στις συνθήκες που επηρέαζαν προηγουμένως τις εν λόγω περιοχές και στις περιπτώσεις της Κορέας και του Βιετνάμ η πολύ πρόσφατη ανάδυση της ανεξαρτησίας τους όταν επήλθε η διαίρεση των εδαφών τους. Οι διάφορες αυτές επιπλοκές ευθύνονται, δίχως αμφιβολία, για τη φοβερή σπανιότητα των πληροφοριών σχετικά με τη διαδοχή, από το ένα μέρος των Κρατών αυτών, των συνθηκών του προηγουμένως αδιαίρετου Κράτους ή εδάφους».¹⁵¹⁶*

5.2.3.1 Γερμανία

Όταν είχε πλέον διαφανεί το αποτέλεσμα του πολέμου, οι σύμμαχοι προέβησαν σε συμφωνία αναφορικά με τη μεταπολεμική αντιμετώπιση της ηττημένης Γερμανίας. Ειδικότερα, σύμφωνα με το Άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1944 μεταξύ των ΗΠΑ, του Ηνωμένου Βασιλείου και της ΕΣΣΔ: «*Η Γερμανία, εντός των συνόρων της όπως αυτά ήταν την*

¹⁵¹⁵ Caty, G., *Le Statut Juridique des États Divisés*, 1969, 15.

¹⁵¹⁶ Fifth Report on Succession in Respect of Treaties, by Sir Humphrey Waldock, Special Rapporteur, Document A/CN.4/256 and Add.1-4, YILC (1972), Vol II, 43.

31^η Δεκεμβρίου 1937, θα διαιρεθεί, για τους σκοπούς της κατοχής, σε τρεις ζώνες, καθεμιά εκ των οποίων θα ανατεθεί σε καθεμιά εκ των τριών Δυνάμεων, και μία ειδική περιοχή του Βερολίνου, η οποία θα τελεί υπό την κοινή κατοχή των τριών Δυνάμεων».¹⁵¹⁷ Με μεταγενέστερη Συμφωνία περιελήφθη και η Γαλλία στις ανωτέρω ρυθμίσεις, αποκτώντας τη δική της ζώνη κατοχής στη Γερμανία και μετέχοντας στη διοίκηση της πόλης του Βερολίνου.¹⁵¹⁸

Μετά την άνευ όρων παράδοση της Γερμανίας και εν τη απουσία κεντρικής Κυβέρνησης ικανής να αναλάβει την ευθύνη για τη διατήρηση της τάξης, τη διοίκηση της χώρας και τη συμμόρφωση με τις απαιτήσεις των νικητριών δυνάμεων: «Οι Κυβερνήσεις των ΗΠΑ, της ΕΣΣΔ και του Ηνωμένου Βασιλείου, καθώς και η προσωρινή κυβέρνηση της Γαλλικής Δημοκρατίας, αποφασίζουν δια του παρόντος να αναλάβουν την ανώτατη αρχή σε σχέση με τη Γερμανία, περιλαμβανομένων όλων των εξουσιών που κατείχε η γερμανική Κυβέρνηση, το Γενικό Αρχηγείο και κάθε κράτος, δημοτική ή τοπική κυβέρνηση ή αρχή. Η ανάληψη, για τους λόγους που επισημάνθησαν ανωτέρω, της εν λόγω αρχής και εξουσιών δεν έχει ως αποτέλεσμα την προσάρτηση της Γερμανίας».¹⁵¹⁹ Συνεπώς, η Γερμανία εξακολουθούσε να υφίσταται ως κράτος, υπό την τετραμερή διοίκηση των Συμμάχων, διαλύοντας τις υπόνοιες περί ολοκληρωτικού αφανισμού της ως κράτους (*debellatio*).¹⁵²⁰ Η ‘επιφορτισμένη Κυβέρνηση’, όπως αποκλήθηκε,¹⁵²¹ αναγνωρίστηκε ως ‘η Κυβέρνηση της Γερμανίας’.¹⁵²²

¹⁵¹⁷ Protocol between the Governments of the United States of America, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Union of Soviet Socialist Republics on the Zones of Occupation in Germany and the Administration of “Greater Berlin”, London, 12 September 1944, 227 UNTS (1956), No 532, 280.

¹⁵¹⁸ Agreement between the Governments of the United States of America, the Union of Soviet Socialist Republics and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Provisional Government of the French Republic regarding Amendments to the Protocol of 12 September 1944 on the Zones of Occupation in Germany and the Administration of “Greater Berlin”, London, 26 July 1945, 227 UNTS (1956), No 533, 297-309.

¹⁵¹⁹ Declaration regarding the Defeat of Germany and the Assumption of Supreme Authority with respect to Germany by the Governments of the United States of America, the Union of Soviet Socialist Republics and the United Kingdom, and the Provisional Government of the French Republic, Berlin, 5 June 1945, 68 UNTS (1950), No 230, 190, Προοίμιο.

¹⁵²⁰ Βλ. Kelsen H., “The Legal Status of Germany according to the Declaration of Berlin”, 39: 3 *AJIL* (1945), 519. Αναλυτικά περί του όρου “*debellatio*”, σε αντιδιαστολή με την έννοια της «στρατιωτικής κατοχής», βλ. την ιδιαίτερος ευκρινή ανάλυση του N. Bhuta: «Η ‘*occupatio bellica*’ αναπτύσσεται ως μία νομική κατάσταση που ορίζεται σε αντιδιαστολή με τη ‘*debellatio*’. Η πρώτη είναι μία κατ’ εξοχήν προσωρινή κατάσταση που προκύπτει όταν ένας εισβολέας επιτυγχάνει το στρατιωτικό έλεγχο μίας περιοχής και τη διοικεί σε προσωρινή βάση, αλλά δεν έχει τη νομική εξουσία να ασκεί τα δικαιώματα του απόντος κυρίαρχου. Η δεύτερη είναι μία νομική κατηγορία που περιγράφει μία κατάσταση ‘υποδούλωσης’, στην οποία ο αρχικός κυρίαρχος δεν είναι απλώς προσωρινά ανίκανος να ασκήσει τις εξουσίες του εξ’ αιτίας της παρουσίας των στρατιωτικών δυνάμεων κατοχής, αλλά είναι ολοκληρωτικά ηττημένος: οι θεσμοί του κράτους έχουν καταστραφεί, η διεθνής νομική του προσωπικότητα έχει διαλυθεί, ενώ δεν έχει συμμάχους για να συνεχίσουν να μάχονται για λογαριασμό του. Η ‘*debellatio*’ υπονοεί, με άλλα λόγια, μία ορισμένη ‘ποιότητα υποταχής’ που επιτυγχάνεται από τον εισβολέα και η οποία του επιτρέπει να ιδρύσει εκ νέου την πολιτική τάξη της περιοχής. Έτσι, η πλήρης κυριαρχία επί εδάφους επιτυγχάνεται είτε δια της ολοκληρωτικής καταστροφής των δικαστικών και των πολιτικών θεσμών του κυρίαρχου και του κράτους είτε μέσω μίας συνθήκης εκχωρήσεως κατά την επίσημη ολοκλήρωση του πολέμου με την οποία πραγματοποιείται η ομαλή μετακίνηση των πληθυσμών». Βλ. Bhuta, N., “The Antinomies of Transformative Occupation”, 16: 4 *EJIL* (2005), 725-726.

¹⁵²¹ Βλ. Jennings, R. Y., “Government in Commission”, 23 *BYIL* (1946), 112-141.

¹⁵²² Βλ. ενδεικτικά την ανταλλαγή διακοινώσεων μεταξύ ΗΠΑ και Ισπανίας αναφορικά με την αναγνώριση από την τελευταία του Συμμαχικού Συμβουλίου Ελέγχου για τη Γερμανία: «...το Συμμαχικό Συμβούλιο Ελέγχου για τη Γερμανία θα θεωρείται, κατόπιν της αναγνώρισής του από την Ισπανία, ως η Κυβέρνηση της Γερμανίας, με δικαιώματα και υποχρεώσεις συναφή με τη θέση του ως Κυβέρνηση», The American Chargé d’ Affaires ad interim to

Η αντοχή στο χρόνο του Συμμαχικού Συμβουλίου Ελέγχου δεν αποδείχτηκε επαρκής κι, έτσι, στις 23 Μαΐου 1949 οι τρεις δυτικοί Σύμμαχοι ανακοίνωσαν την εγκαθίδρυση της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας (ΟΔΓ) στο έδαφος των αντίστοιχων ζωνών κατοχής τους, εν είδει ‘δευτερεύουσας Κυβέρνησης’.¹⁵²³ Παρόλα αυτά, σύντομα κατέστη σαφές ότι η ΟΔΓ προοριζόταν να διαδραματίσει πιο διευρυμένο ρόλο.¹⁵²⁴ Πράγματι, δυνάμει του Άρθρου 1 της Σύμβασης της 26^{ης} Μαΐου 1952, όπως αυτή τροποποιήθηκε στις 23 Οκτωβρίου 1954, οι τρεις δυνάμεις τερμάτισαν το καθεστώς κατοχής και η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία απέκτησε πλήρη εξουσία κυρίαρχου κράτους στις εσωτερικές και τις εξωτερικές της υποθέσεις.¹⁵²⁵ Ευθύς εξαρχής η κυριαρχία της ΟΔΓ περιοριζόταν από το Άρθρο 2 της αυτής Σύμβασης που όριζε τα εξής: «*Λαμβανομένης υπ’ όψιν της διεθνούς κατάστασης, η οποία έχει μέχρι στιγμής εμποδίσει την επανένωση της Γερμανίας και τη σύναψη μίας ειρηνευτικής συμφωνίας, οι Τρεις Δυνάμεις διατηρούν τα δικαιώματα και τις ευθύνες, που μέχρι τούδε ασκούσαν ή κατέχονταν από εκείνες, αναφορικά με το Βερολίνο και τη Γερμανία ως σύνολο, περιλαμβανομένης της επανένωσης της Γερμανίας και του ειρηνικού διακανονισμού*». Τελικώς, η ΟΔΓ αναγνωρίστηκε και από την ΕΣΣΔ στις 13 Σεπτεμβρίου 1955.¹⁵²⁶

Μερικούς μήνες μετά τη δημιουργία της ΟΔΓ, δημιουργήθηκε με αντίστοιχο τρόπο από την ΕΣΣΔ η Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας (ΛΔΓ) στις 7 Οκτωβρίου 1949. Η σχετική Συνθήκη της 20^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 έκανε λόγο περί «*προώθησης της στενής συνεργασίας και περαιτέρω ενίσχυσης των φιλικών σχέσεων μεταξύ της ΕΣΣΔ και της ΛΔΓ επί τη βάση της ισότητας, του αμοιβαίου σεβασμού της κυριαρχίας, καθώς και της μη επέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις του άλλου*», με ρητή επιφύλαξη «*στις υποχρεώσεις της ΕΣΣΔ και της ΛΔΓ στο πλαίσιο των υφισταμένων διεθνών συμφωνιών των σχετικών με τη Γερμανία ως σύνολο*».¹⁵²⁷ Όπως ήταν μάλλον αναμενόμενο, η αναγνώριση της νέας σοσιαλιστικής οντότητας δεν ήρθε από τους

the Spanish Minister of Foreign Affairs, Madrid, 28 October 1946, 147 BFSP, 1058. Επιπλέον, σύμφωνα με τη νομολογία του γαλλικού εφετείου του Παρισιού, οι γαλλικές στρατιωτικές αρχές στη Γερμανία υπό το καθεστώς κατοχής ήταν ουσιαστικά «*μία ξένη εξουσία... πέραν οιασδήποτε εποπτικής δικαιοδοσίας της Γαλλίας*», βλ. France, Court of Appeal of Paris, *Clement v. Agent Judiciaire du Trésor Public*, 10 February 1961, 41 ILR (1970), 480.

¹⁵²³ Θεωρητικά, με αυτή τη μονομερή ενέργεια της δημιουργίας της ΟΔΓ οι Σύμμαχοι δεν υπερέβησαν των αρμοδιοτήτων τους, καθώς κάθε δύναμη κατοχής ήταν «*εξουσιοδοτημένη de jure να ασκεί κυβερνητική εξουσία αναφορικά με τη ζώνη κατοχής της στη Γερμανία και, ως εκ τούτου, ενδέχεται να εγκαθιδρύσει δευτερεύοντες οργανισμούς να δρουν για λογαριασμό της*». Βλ. HC Deb, 5th Series, Vol 735, Col 204, 7 November 1966.

¹⁵²⁴ Για παράδειγμα, στη Διακήρυξη της Νέας Υόρκης της 19^{ης} Σεπτεμβρίου 1950 οι τρεις δυτικοί Σύμμαχοι ανέφεραν ότι: «*Εκκρεμούσης της επανένωσης της Γερμανίας, οι τρεις Κυβερνήσεις θεωρούν την Κυβέρνηση της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας ως τη μόνη γερμανική Κυβέρνηση ελεύθερα και νόμιμα συσταθείσα και ως εκ τούτου εξουσιοδοτημένη να μιλά για τη Γερμανία ως αντιπρόσωπος του γερμανικού λαού στις διεθνείς σχέσεις*». Βλ. New York Declaration on Western Germany, 19 September 1950, 23 DSB (Jul-Sep 1950), 530.

¹⁵²⁵ Convention between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the United States of America, France and the Federal Republic of Germany on Relations between the Three Powers and the Federal Republic of Germany, Bohn, 26 May 1952 (as amended by Schedule I to the Protocol on the Termination of the Occupation Regime in the Federal Republic of Germany, Paris, 23 October 1954), 331 UNTS (1959), I-4759, 327-352.

¹⁵²⁶ Βλ. Letter from Prime Minister Bulganin to FRG delegation, 13 September 1955, όπως αναφέρεται στο Federal Republic of Germany Memorandum to the Soviet Union, Bohn, 2 September 1956, 162 BFSP, 623.

¹⁵²⁷ Treaty concerning Relations between the Union of Soviet Socialist Republics and the German Democratic Republic, Moscow, 20 September 1955, 226 UNTS (1956), I-3114, 207-212, Προοίμιο.

δυτικούς Συμμάχους κυρίως λόγω έλλειψης δημοκρατικών προτύπων, απουσίας ελεύθερων εκλογών και συνεχιζόμενου αποτελεσματικού ελέγχου και ουσιαστικής εξάρτησης από την ΕΣΣΔ.¹⁵²⁸ Το τοπίο ξεκαθάρισε ύστερα από δύο δεκαετίες και, συγκεκριμένα, με την αναντίρρητη είσοδο των δύο Γερμανιών στα ΗΕ στις 18 Σεπτεμβρίου 1973.¹⁵²⁹

Ειδικότερα, όσον αφορά στην ευρύτερη περιοχή του Βερολίνου, η διοίκηση αυτής ανατέθηκε από κοινού σε μία Διασυμμαχική Κυβερνητική Αρχή (Kommandatura),¹⁵³⁰ αποτελούμενη από τέσσερις διοικητές. Η Αρχή αυτή, ακολουθώντας την τύχη του Συμμαχικού Συμβουλίου Ελέγχου για το σύνολο της Γερμανίας, δεν κατάφερε να λειτουργήσει πέραν του 1948.¹⁵³¹ Σύμφωνα με το Άρθρο II της Διακήρυξης για το Βερολίνο της 26^{ης} Μαΐου 1952, η οποία στόχευε στην εξασφάλιση της μεγαλύτερης δυνατής ελευθερίας για τις αρχές του Βερολίνου λαμβανομένης υπ' όψιν της «*ιδιαιτέρας κατάστασης*» αυτού, οι Συμμαχικές Αρχές διατηρούσαν το δικαίωμα να λάβουν, κατά την κρίση τους, τα απαραίτητα μέτρα για την εκπλήρωση των διεθνών υποχρεώσεών του, τη διασφάλιση της δημόσιας τάξης και τη διατήρηση του καθεστώτος και της ασφάλειας του Βερολίνου καθώς και της οικονομίας, του εμπορίου και των επικοινωνιών αυτού.¹⁵³² Επιπροσθέτως, η νομοθεσία του Βερολίνου, η οποία

¹⁵²⁸ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 456. Αρκετά ήταν τα επιχειρήματα που επιστρατεύτηκαν για να δικαιολογήσουν τη μη αναγνώριση της ΛΔΓ. Κατ' αρχάς, υποστηρίχθηκε ότι η απουσία γενικής αναγνώρισης της ΛΔΓ συνέτεινε στην εξασθένιση της κρατικής της ιδιότητας, ασχέτως της ανεξαρτησίας που απολάμβανε στην πράξη. Ουσιαστικά, δηλαδή, προτάθηκε ο συστατικός χαρακτήρας της αναγνώρισης. Βλ. Federal Supreme Court of the Federal Republic of Germany, *International Registration of Trade-Mark (Germany) Case*, 1959, 28 ILR, 82. Επιπλέον, υποστηρίχθηκε ότι η δημιουργία ενός νέου κράτους στη σοβιετική ζώνη κατοχής χωρίς την τετραμερή συγκατάθεση ήταν νομικά αδύνατη. Βλ. House of Lords, *Carl Zeiss Stiftung v. Rayner and Keeler Limited (No 2)*, 1967, 43 ILR, 23.

¹⁵²⁹ Βάσει της Απόφασης 335 του ΣΑ της 22^{ης} Ιουνίου 1973 -η οποία συνέστησε στη ΓΣ να αποδεχτεί τις δύο ξεχωριστές αιτήσεις προσχώρησης στα ΗΕ των δύο Γερμανιών- και του Ψηφίσματος 3050 (XXVIII) της ΓΣ που ακολούθησε στις 18 Σεπτεμβρίου 1973. Οι τέσσερις Δυνάμεις, με διακήρυξή τους, είχαν αποδεχτεί τη χωριστή υποψηφιότητα των δύο Γερμανιών για είσοδο στα ΗΕ, με την προϋπόθεση ότι η ιδιότητα του μέλους δε θα επηρέαζε τα δικαιώματα και τις ευθύνες αυτών, όπως επίσης και τις σχετικές τετραμερείς συμφωνίες, αποφάσεις και πρακτικές. Βλ. Quadripartite Declaration of 9 November 1972, Berlin, 12 ILM, 217. Σημειώνεται ότι η τετραμερής αναγνώριση της διαίρεσης της Γερμανίας είχε επέλθει σταδιακά από το 1970 με μία σειρά διεθνών πράξεων. Κατ' αρχάς, το απαραβίαστο των συνόρων μεταξύ ΟΔΓ και ΛΔΓ είχε αναγνωριστεί με τη γερμανο-σοβιετική Συνθήκη Μη-Επιθέσεως του 1970. Βλ. Non-Aggression Treaty, Moscow, 12 August 1970, 9 ILM (1970), 1026, Άρθρο 3. Το αυτό επιβεβαιώθηκε και από το Άρθρο 3 της Συνθήκης για τις ενδο-γερμανικές σχέσεις που συνήφθη μεταξύ των δύο γερμανικών κρατών, το Άρθρο 4 της οποίας προέβλεπε ότι: «*η ΟΔΓ και η ΛΔΓ εκκινούν από την αρχή ότι κανένα από τα δύο κράτη δεν μπορεί να εκπροσωπεί το άλλο στο διεθνές πεδίο ούτε να δρα για λογαριασμό του*». επιπλέον, το Άρθρο 6 της Συνθήκης αυτής έκανε λόγο περί κυρίαρχης αρμοδιότητας του καθενός εκ των δύο κρατών στο έδαφός του, ενώ το Άρθρο 8 προέβλεπε περί διπλωματικής αντιπροσώπευσης. Βλ. Treaty on the Basis of Intra-German Relations, East Berlin, 21 December 1972, 12 ILM, 16, καθώς και Protocol on the Exchange of Permanent Missions, Bonn, 14 March 1974, 13 ILM, 878.

¹⁵³⁰ Protocol between the Governments of the United States of America, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Union of Soviet Socialist Republics on the Zones of Occupation in Germany and the Administration of "Greater Berlin", London, 12 September 1944, 227 UNTS (1956), No 532, 284, Άρθρο 5.

¹⁵³¹ Agreement between the United States of America, France, the Union of Soviet Socialist Republics and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland relating to the Removal of Restrictions on Communications, Transportation and Trade between Berlin and the Eastern and Western Zones of Germany, New York, 4 May 1949, 138 UNTS (1952), No 1864, 123-126.

¹⁵³² Declaration on Berlin, 26 May 1952, 159 BFSP, 206. Η Διακήρυξη για το Βερολίνο υιοθετήθηκε την ίδια ημέρα που υπεγράφη και η Σύμβαση της Βόννης και επρόκειτο, μάλιστα, να ισχύσει κατόπιν της θέσεως σε ισχύ της τελευταίας -ήτοι στις 5 Μαΐου 1955. Βλ. Convention between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the United States of America, France and the Federal Republic of Germany on Relations between the Three

συνήθως τελούσε σε αναφορά με τη νομοθεσία της ΟΔΓ, απαιτούσε την έγκριση των Συμμάχων, ενώ, όσον αφορά στην αντιπροσώπευση του Βερολίνου, είχε αναληφθεί από την ΟΔΓ και ήταν, επίσης, υποκείμενη σε συμμαχικό *veto*.¹⁵³³ Έτσι, οι συνθήκες που σύναπτε η ΟΔΓ τύγχαναν ξεχωριστής εφαρμογής στο Βερολίνο.¹⁵³⁴

Το ιδίομορφο καθεστώς του Βερολίνου περιέγραψε το συμμαχικό εφετείο¹⁵³⁵ για τη Γερμανία το 1954: «Είναι ξεκάθαρο ότι η ΟΔΓ δεν ασκεί κυβερνητική εξουσία επί του Βερολίνου και ότι το Συμμαχικό Συμβούλιο Ελέγχου, η Συμμαχική *Kommandatura*, καθώς και το Δημοτικό Συμβούλιο και η Γερουσία είναι τα μόνα διοικητικά όργανα στο Βερολίνο. Επομένως, το γεγονός ότι η Γιουγκοσλαβία έχει μία διαπιστευμένη πρεσβεία στην ΟΔΓ, δεν μπορεί να έχει επίπτωση στις λειτουργίες και το καθεστώς της στρατιωτικής της αποστολής στο Βερολίνο, το οποίο είναι διαπιστευμένο σε άλλη ανεξάρτητη κυβερνητική εξουσία και επικράτεια».¹⁵³⁶ Παρόλο που το εφετείο δε χρησιμοποίησε ξεκάθαρα τον όρο «κράτος», είναι σαφές ότι ένα έδαφος που δεν αποτελεί τμήμα άλλου κράτους και στο οποίο υπάρχει ανεξάρτητη κυβερνητική εξουσία νομίμως θεσπισμένη, πρόκειται περί κράτους. Το Βερολίνο, λοιπόν, δεν αντιμετωπιζόταν ως ένα ευρωπαϊκό έδαφος για τις εξωτερικές σχέσεις του οποίου ήταν υπεύθυνη η ΟΔΓ κατά τις προβλέψεις των Συνθηκών των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.¹⁵³⁷ μάλλον οι τελευταίες επεκτείνονταν στο Βερολίνο με ειδική δήλωση. Το ξεχωριστό αυτό καθεστώς του Βερολίνου

Powers and the Federal Republic of Germany, Bohn, 26 May 1952 (as amended by Schedule I to the Protocol on the Termination of the Occupation Regime in the Federal Republic of Germany, Paris, 23 October 1954), 331 UNTS (1959), I-4759, 327-352. Βλ. ακόμη, Simpson, J.L., “Berlin: Allied Rights and Responsibilities in the Divided City”, 6: *1 ICLQ* (1957), 95-96.

¹⁵³³ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 460.

¹⁵³⁴ Βλ. χαρακτηριστικά Convention of the World Meteorological Organization, Washington, 11 October 1947, 209 UNTS (1955), No 998, 334-337 (accessions by various States and applications to certain territories): Agreement between the Government of the United States of America and the Government of the Federal Republic of Germany regarding the Validation of Dollar Bonds of German Issue, Bohn, 27 February 1953 - Exchange of Notes Confirming the Effectiveness of the Agreement of 27 February 1953 between the United States of America and the Federal Republic of Germany with respect to Berlin, Washington, 25 February and 9 April 1954, 223 UNTS (1955), No 3065, 167-311.

¹⁵³⁵ Κατά τη διάρκεια της ναζιστικής περιόδου χιλιάδες θύματα θρησκευτικών, εθνικών και πολιτικών διώξεων εξαναγκάστηκαν να πουλήσουν τις επιχειρήσεις, τα σπίτια και την περιουσία τους. Σε πολλές περιπτώσεις, η περιουσία κατασχέθηκε από το Γ΄ Ράιχ. Στις 5 Ιανουαρίου 1943, με τη Διακήρυξη του Λονδίνου, οι Σύμμαχοι δήλωσαν ότι δεν επρόκειτο πλέον να αναγνωρίζουν τη βίαιη μεταβίβαση περιουσίας σε κατεχόμενες χώρες. Βλ. Inter-Allied Declaration Against Acts of Dispossession Committed in Territories Under Enemy Occupation or Control, London, 8 *Dept. State Bull.* (1943), 21. Μετά τον πόλεμο, οι Δυτικοί Σύμμαχοι συμφώνησαν να αποκαταστήσουν τις περιουσίες που είχαν υφαρπαγεί ως αποτέλεσμα της ναζιστικής ληλασίας. Δεν κατάφεραν, όμως, να συμφωνήσουν σε μία ενιαία νομοθεσία για τις τρεις Δυτικές Ζώνες Κατοχής και για το Δυτικό Βερολίνο. Έτσι, τέσσερα διαφορετικά συστήματα θεσπίστηκαν προκειμένου να αντιμετωπίσουν το υπό εξέταση ζήτημα. Ειδικότερα: στη γαλλική ζώνη, το Διάταγμα 120 βασίστηκε σε παρόμοια νομοθεσία που είχε ψηφιστεί στη Γαλλία (Supreme Court): στη βρετανική και την αμερικανική ζώνη ενεργοποιήθηκαν παρόμοιες νομοθεσίες, με την ονομασία Στρατιωτικός Κυβερνητικός Νόμος No 59 (Board of Review – U.S. Court of Restitution Appeals): στο Δυτικό Βερολίνο, η Συμμαχική *Kommandatura* εξέδωσε σχετικό Διάταγμα, σχεδόν πανομοιότυπο με το βρετανικό Νόμο No 59 (Supreme Court). Βλ. εκτενώς Cohn, E.J., “The Board of Review: A Novel Chapter in the Relations between Common Law and Civil Law”, 4 *ICLQ* (1955), 493-494.

¹⁵³⁶ United States Court of Appeals of the Allied High Commission for Germany (USA Zone of Germany), *Hartje v. Yugoslav Military Mission and Another*, 29 September 1954, 21 *ILR* (1954), 119.

¹⁵³⁷ Treaty establishing the European Economic Community, 25 March 1957, 298 UNTS (1958), 89, Άρθρο 227 (4).

Δημιουργία κράτους εντός του διεθνούς δικαίου

επιβεβαιώθηκε εν συνόλω από τους Συμμάχους στις 3 Σεπτεμβρίου 1971 μέσω μίας Τετραμερούς Συμφωνίας.¹⁵³⁸

Ως φαίνεται, η ευρύτερη περιοχή του Βερολίνου παρέμεινε μία ξεχωριστή οντότητα υπό τετραμερή εξουσία, πέραν των συνόρων των δύο Γερμανιών. Χαρακτηριστική είναι η ορολογία του Ψηφίσματος 510 της ΓΣ της 20^{ης} Δεκεμβρίου 1951, που έκανε λόγο περί ΟΔΓ, Βερολίνου και σοβιετικής ζώνης της Γερμανίας, επιβεβαιώνοντας την άποψη περί χωριστής ύπαρξης του Βερολίνου. Υπέρ της θέσης αυτής τάχθηκε και το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών σε Μνημόνιό του προς την Επιτροπή Εξωτερικών Υποθέσεων της Βουλής των Κοινοτήτων, λίγο πριν την ένωση των δύο Γερμανιών: «*Η Κυβέρνηση της Αυτής Μεγαλειότητας αναγνωρίζει αμφότερες την ΟΔΓ και τη ΛΔΓ ως έχουσες πλήρη εξουσία κυρίαρχων κρατών στις εξωτερικές και τις εσωτερικές τους υποθέσεις, υποκείμενες μόνο στα δικαιώματα και τις ευθύνες των Συμμάχων. Η Γερμανία ως σύνολο εξακολουθεί να υφίσταται ως Κράτος στο Διεθνές Δίκαιο και η ειδική περιοχή του Βερολίνου παραμένει υποκείμενη σε ένα ειδικό τετραμερές καθεστώς*».¹⁵³⁹ Στην πράξη, βέβαια, το Δυτικό Βερολίνο είχε *de facto* αναπτύξει πολύ στενούς δεσμούς με την ΟΔΓ, ενώ, αντιστοίχως, το Ανατολικό Βερολίνο ουσιαστικά διοικούνταν από τη ΛΔΓ.¹⁵⁴⁰

Η διαίρεση της Γερμανίας διήρκεσε τέσσερις δεκαετίες. Η επανένωση επήλθε το 1990 και επισφραγίστηκε με δύο Συνθήκες που συνήφθησαν μεταξύ των δύο Γερμανιών, η πρώτη περί εγκαθίδρυσης μίας νομισματικής, οικονομικής και κοινωνικής ένωσης στις 18 Μαΐου 1990¹⁵⁴¹ και η δεύτερη περί εγκαθίδρυσης της γερμανικής ενοποίησης στις 31 Αυγούστου του

¹⁵³⁸ Quadripartite Agreement between the Governments of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the French Republic, the Union of Soviet Socialist Republics and the United States of America, 3 September 1971, 880 UNTS (1973), 124-138. Σύμφωνα με το Προοίμιο και τις Γενικές Διατάξεις του πρώτου μέρους της εν λόγω Συμφωνίας, οι ως άνω τέσσερις Κυβερνήσεις «*δρώντας επί τη βάση των τετραμερών δικαιωμάτων και ευθυνών τους, καθώς και των συμφωνιών και των αποφάσεων των τεσσάρων δυνάμεων που ελήφθησαν τόσο κατά τη διάρκεια του πολέμου όσο και μεταπολεμικά και οι οποίες δεν επηρεάζονται, συμφωνούν ότι δε θα πρέπει να γίνεται χρήση ούτε απειλή χρήσης βίας στην περιοχή και ότι οι διαφορές θα πρέπει να διευθετούνται αποκλειστικά με ειρηνικά μέσα, ενώ η κατάσταση που έχει διαμορφωθεί στην περιοχή δε θα πρέπει να αλλάζει μονομερώς*». Επιπροσθέτως, οι τέσσερις δυνάμεις «*δήλωσαν, στο πλαίσιο της άσκησης των δικαιωμάτων και υποχρεώσεών τους, ότι οι δεσμοί μεταξύ των Δυτικών Τομέων του Βερολίνου και της ΟΔΓ θα διατηρηθούν και θα αναπτυχθούν, λαμβάνοντας υπ' όψιν ότι οι Τομείς αυτοί συνεχίζουν να μην αποτελούν συνιστών τμήμα της ΟΔΓ και να μην κυβερνώνται από αυτή*». *Ibid.* 880 UNTS (1973), 127, Παράρτημα II. Τέλος, επιβεβαιώθηκε εκ νέου η ανάληψη της διπλωματικής αντιπροσώπευσης του Δυτικού Βερολίνου από την ΟΔΓ. *Ibid.* 880 UNTS (1973), 127, Παράρτημα IV. Βλ., επίσης, France, Union of Soviet Socialist Republics, United Kingdom, United States: Final Protocol of the Quadripartite Agreement on Berlin, 11: 4 ILM (1972), 734-736.

¹⁵³⁹ FCO Memorandum to House of Commons Foreign Affairs Committee on the Status of the Two German States, 61 BYIL (1990), 494.

¹⁵⁴⁰ Η σοβιετική θέση επί του ζητήματος ήταν ότι, ενώ το Δυτικό Βερολίνο δεν αποτελούσε έδαφος της ΟΔΓ, το Ανατολικό Βερολίνο ήταν αναπόσπαστο μέρος της ΛΔΓ και, ως εκ τούτου, εξαιρούνταν από την τετραμερή εξουσία. Όπως ήταν αναμενόμενο, η σοβιετική λογική δεν έγινε ποτέ αποδεκτή από τις λοιπές τρεις δυνάμεις, που υποστήριζαν ότι οποιαδήποτε αλλαγή στην ευρύτερη περιοχή του Βερολίνου απαιτούσε τη συγκατάθεση των τεσσάρων δυνάμεων, οι οποίες εξακολουθούσαν να ασκούν τα τετραμερή τους δικαιώματα και στους τέσσερις τομείς της πόλης. Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 463.

¹⁵⁴¹ Federal Republic of Germany-German Democratic Republic, Treaty Establishing a Monetary, Economic and Social Union, Bonn, 18 May 1990, 29: 5 ILM (1990), 1108-1185.

Δημιουργία κράτους εντός του διεθνούς δικαίου

αυτού έτους.¹⁵⁴² Όπως ήταν αναμενόμενο, το ζήτημα δεν παρέμεινε αυστηρά διμερές, αφού στις 12 Σεπτεμβρίου 1990 συνήφθη μία Συνθήκη μεταξύ της ΟΔΓ, της ΛΔΓ και των τεσσάρων Δυνάμεων για τον οριστικό διακανονισμό της γερμανικής επανένωσης.¹⁵⁴³ Βάσει του Άρθρου 7 αυτής, τερματίστηκαν όλες οι σχετικές με τη Γερμανία τετραμερείς συμφωνίες, αποφάσεις και πρακτικές και διαλύθηκαν όλοι οι σχετικοί με τις τέσσερις Δυνάμεις θεσμοί· ως εκ τούτου, η ενωμένη Γερμανία απέκτησε πλήρη κυριαρχία στις εσωτερικές και τις εξωτερικές της υποθέσεις.

Το γεγονός ότι το Σύνταγμα της ΟΔΓ του 1949 παρέμεινε εν ισχύ μετά την 3^η Οκτωβρίου 1990 για το σύνολο της Γερμανίας, με ήσσοнос σημασίας τροποποιήσεις, επιβεβαιώνει την άποψη ότι οι αλλαγές στο έδαφος και το διεθνές καθεστώς της Γερμανίας δεν επηρέασαν τη συνέχεια του κράτους. Η ουσία του τι πραγματικά συνέβη το 1990 στη Γερμανία εντοπίζεται στο ότι η γερμανική ενοποίηση δεν ήταν αποτέλεσμα συγχώνευσης δύο κρατών και δημιουργίας ενός νέου υποκειμένου του διεθνούς δικαίου, αλλά επρόκειτο περί της εθελοντικής προσχώρησης του ενός κράτους, το οποίο εγκατέλειψε την ιδιότητά του ως υποκειμένου του διεθνούς δικαίου, στο άλλο κράτος, το οποίο διατήρησε την ταυτότητα του υποκειμένου του διεθνούς δικαίου.¹⁵⁴⁴ Με άλλα λόγια, η ΛΔΓ προσχώρησε στην ΟΔΓ και έγινε μέρος αυτής, επομένως, έπαψε να υπάρχει από τις 3 Οκτωβρίου 1990.¹⁵⁴⁵ Είναι σαφές, λοιπόν, ότι στις 3 Οκτωβρίου 1990 δε δημιουργήθηκε κανένα νέο κράτος. Η σημερινή ΟΔΓ αποτελεί τη συνέχεια της ΟΔΓ που υπήρχε πριν από τις 3 Οκτωβρίου 1990 και παραμένει το ίδιο διεθνές υποκείμενο,¹⁵⁴⁶ αν και διευρυμένο, με την απορρόφηση των επιπλέον επαρχιών της πρώην ΛΔΓ.

5.2.3.2 Κορέα

Η κορεατική χερσόνησος έγινε προτεκτοράτο της Ιαπωνίας το 1905¹⁵⁴⁷ και, κατόπιν, προσαρτήθηκε από την τελευταία το 1910.¹⁵⁴⁸ Το Δεκέμβριο του 1943 οι ΗΠΑ, η Κίνα και η Μεγάλη Βρετανία, εκφράζοντας την ανησυχία τους για την υποδούλωση του λαού της Κορέας, υπογράμμισαν με τη Διακήρυξη του Καΐρου την πρόθεσή τους υπέρ της ελευθερίας και της ανεξαρτησίας της Κορέας «εν ευθέτω χρόνω»·¹⁵⁴⁹ πρόθεση η οποία επιβεβαιώθηκε τόσο από το

¹⁵⁴² Federal Republic of Germany-German Democratic Republic, Treaty on the Establishment of German Unity, Berlin, 31 August 1990, 30: 2 ILM (1991), 457-503.

¹⁵⁴³ Federal Republic of Germany-German Democratic Republic-France-Union of Soviet Socialist Republics-United Kingdom-United States, Treaty on the Final Settlement with Respect to Germany, Moscow, 12 September 1990, 29 ILM (1990), 1186-1193.

¹⁵⁴⁴ Papenfuß, D., "The Fate of the International Treaties of the GDR within the Framework of German Unification", 92: 3 *AJIL* (1998), 487.

¹⁵⁴⁵ Affidavit of Dr W. Trautwein, 68 *BYIL* (1997), 526, §5, §12.

¹⁵⁴⁶ Affidavit of M.C. Wood, 68 *BYIL* (1997), 522, §5.

¹⁵⁴⁷ Japan-Korea Protectorate Agreement, 17 November 1905, 98 *BFSP*, 1139.

¹⁵⁴⁸ Japan-Korea Treaty of Annexation, Seoul, 22 August 1910, 103 *BFSP*, 992.

¹⁵⁴⁹ Conference of President Roosevelt, Generalissimo Chiang Kai-Shek, and Prime Minister Churchill in North Africa, 38: 1 *AJIL* (1944), Supplement: Official Documents, 8-9.

Άρθρο 8 της Διακήρυξης του Πότσταμ¹⁵⁵⁰ όσο και από την Ιαπωνική Πράξη Παράδοσης που ακολούθησε.¹⁵⁵¹ Το Δεκέμβριο του 1945 συστάθηκε, δυνάμει του ανακοινωθέντος της Μόσχας, μία μεικτή αμερικανο-σοβιετική επιτροπή με στόχο την προσωρινή κηδεμόνευση της Κορέας, μέχρις ότου καταστεί εφικτή η αποκατάσταση της ανεξαρτησίας αυτής.¹⁵⁵² Στην πράξη, βέβαια, η εν λόγω επιτροπή οδηγήθηκε σε αδιέξοδο, μη μπορώντας να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την εγκαθίδρυση εθνικής Κυβέρνησης. Έτσι, εφόσον δεν επετεύχθη ομοφωνία των Συμμάχων περί του μελλοντικού καθεστώτος της Κορέας, το βόρειο τμήμα αυτής κατελήφθη από σοβιετικά στρατεύματα, ενώ το νότιο από αμερικανικά. Το αποτέλεσμα ήταν η διαίρεση του μέχρι τότε ενιαίου κράτους της Κορέας, με την ίδρυση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κορέας (15/08/1948) στο βορρά και της Δημοκρατίας της Κορέας (09/09/1948) στο νότο με σύνορο τον 38^ο παράλληλο.¹⁵⁵³ Παρά τις διαβεβαιώσεις του αμερικανού αναπληρωτή Υπουργού Εξωτερικών ότι ο εδαφικός διακανονισμός μεταξύ των δύο δυνάμεων κατοχής ήταν μία *ad hoc* στρατιωτική απόφαση που υιοθετήθηκε καθαρά για στρατιωτικούς σκοπούς και δε στόχευε στη διαίρεση της Κορέας,¹⁵⁵⁴ η εδαφική διαίρεση αποτελεί πραγματικότητα μέχρι σήμερα (2015) - σχεδόν 70 χρόνια μετά.

Εν όψει του δύσκολου εγχειρήματος της επανένωσης της Κορέας, οι ΗΠΑ ανέφεραν το πρόβλημα στα ΗΕ το Σεπτέμβριο του 1947. Η ΓΣ, με το Ψήφισμα 122 (II) της 14^{ης} Νοεμβρίου 1947, αναγνώρισε τον επείγοντα και νόμιμο χαρακτήρα των αξιώσεων κυριαρχίας του κορεατικού λαού και προχώρησε στη δημιουργία μίας Προσωρινής Επιτροπής για την Κορέα, διεθνούς συνθέσεως, με απώτερο στόχο την εγκαθίδρυση εθνικής κυβέρνησης. Μάλιστα, θεσπίστηκαν ειδικοί μηχανισμοί για την εξασφάλιση της ελεύθερης εκλογής των υποψηφίων, όμως η άρνηση της ΕΣΣΔ και της τοπικής διοίκησης της Βόρειας Κορέας να συνεργαστούν, περιόρισε την εφαρμογή του εν λόγω Ψηφίσματος μόνο στο νότιο τμήμα της Κορέας. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώθηκε από το μεταγενέστερο Ψήφισμα 195 (III) της ΓΣ της 12^{ης} Δεκεμβρίου 1948, με το οποίο αναγνωρίστηκε ξεκάθαρα η νομιμότητα της Κυβέρνησης της Δημοκρατίας της Κορέας, βάσει έγκυρων εκλογών που αποτέλεσαν γνήσια έκφραση της ελεύθερης βούλησης της πλειοψηφίας του λαού της Κορέας, στο τμήμα αυτής όπου κατέστη δυνατή η αποτελεσματική λειτουργία της Προσωρινής Επιτροπής. Παρά τις εκκλήσεις για επανένωση, το 1949 και οι δύο Κυβερνήσεις κατέθεσαν χωριστές αιτήσεις ένταξης στον ΟΗΕ,

¹⁵⁵⁰ The Potsdam Proclamation, 26 July 1945, Pillars Of Peace (1946), Pamphlet No 4, Documents Pertaining To American Interest In Establishing A Lasting World Peace, January 1941-February 1946, 109-110.

¹⁵⁵¹ United States-China-Great Britain-Soviet Union, Unconditional Surrender of Japan, 1 September 1945, 39: 4 *AJIL* (1945), Supplement: Official Documents, 264-265.

¹⁵⁵² Soviet-Anglo-American Communiqué, Moscow, 27 December 1945, Pillars of Peace (1946), Pamphlet No 4, Documents Pertaining To American Interest In Establishing A Lasting World Peace, January 1941-February 1946, 153-154.

¹⁵⁵³ USFR, 1945, Vol VI, Revision of General Order No 1, Washington, 11 August 1945, 636, I.b, I.f.

¹⁵⁵⁴ Whiteman, M.M., Vol III, *op. cit.*, *supra note* 303, 488-489.

οι οποίες όμως δεν είχαν καμία τύχη.¹⁵⁵⁵ Σημειώνεται ότι η ΓΣ τάχθηκε υπέρ της ένταξης της Δημοκρατίας της Κορέας στον ΟΗΕ, χαρακτηρίζοντάς τη ως φιλειρηνικό κράτος κατά την έννοια του Άρθρου 4 του Καταστατικού Χάρτη των ΗΕ.¹⁵⁵⁶

Ακολούθησε η εισβολή της Βόρειας Κορέας στη Νότια Κορέα τον Ιούνιο του 1950 και η ενεργοποίηση για πρώτη φορά του συστήματος συλλογικής ασφάλειας του ΟΗΕ, με το χαρακτηρισμό της ενέργειας αυτής ως «διατάραξης της ειρήνης» από τις «αρχές της Βόρειας Κορέας» και την αποστολή πολυεθνικής στρατιωτικής δύναμης (UN Command) για την αποκατάσταση της ειρήνης στην περιοχή.¹⁵⁵⁷ Τελικά, στις 27 Ιουλίου 1953 συνήφθη μία Στρατιωτική Συμφωνία Ανακωχής, δυνάμει της οποίας εγκαθιδρύθηκε γραμμή κατάπαυσης του πυρός καθώς και αποστρατικοποιημένη ζώνη στον 38^ο παράλληλο περίπου.¹⁵⁵⁸ Εν τω μεταξύ, με τη Συνθήκη Ειρήνης του 1951, η Ιαπωνία αναγνώρισε την ανεξαρτησία της Κορέας και παραιτήθηκε από κάθε δικαίωμα, τίτλο και αξίωση επ' αυτής.¹⁵⁵⁹ Κατά τον Crawford, η περίπτωση της Κορέας διαφέρει ριζικά από αυτή της διαιρεμένης Γερμανίας, καθώς στη μεν πρώτη οι ΗΠΑ και η ΕΣΣΔ υπείχαν θέση κατοχικών δυνάμεων ύστερα από την παράδοση της εδαφικά κυρίαρχης Ιαπωνίας, ενώ στη δεύτερη η μονομερής εγκαθίδρυση κρατών στις αντίστοιχες ζώνες της Γερμανίας έγινε κατά παράβαση των τετραμερών συμφωνιών, η οποία κατόπιν «διορθώθηκε» με την τετραμερή αναγνώριση.¹⁵⁶⁰

¹⁵⁵⁵ Η μεν αίτηση της Δημοκρατίας της Κορέας παρεμποδίστηκε με την άσκηση του δικαιώματος αρνησικυρίας (*veto*) εκ μέρους της ΕΣΣΔ, ενώ εκείνη της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κορέας απερρίφθη εκ προοιμίου. Βλ. τα επίσημα πρακτικά του ΣΑ: SCOR, 423rd mtg, 8 April 1949, 9-1:0· SCOR, 704th mtg, 13 December 1955, 9-1:1· SCOR, 790th mtg, 9 September 1957, 10-1:0 και, αντιστοίχως, SCOR, 410th mtg, 16 February 1949, 2-8:1· SCOR, 790th mtg, 9 September 1957, 1-9:1.

¹⁵⁵⁶ Βλ. GA Res A/RES/296 (IV) G, 22 November 1949· A/RES/1017 (XI) A, 28 February 1957 και A/RES/1144 (XII) A, 25 October 1957.

¹⁵⁵⁷ Βλ. SC Res S/RES/82 [S/1501], 25 June 1950· S/RES/83 [S/1511], 27 June 1950· S/RES/84 [S/1588], 7 July 1950 και S/RES/85 [S/1657], 31 July 1950. Επιπροσθέτως, βλ. εκτενώς Higgins, R., *United Nations Peacekeeping 1946-1967: Documents and Commentary*, Vol II, 1970, 153-314.

¹⁵⁵⁸ Armistice Agreement of 27 July 1953, between the Commander-in-Chief United Nations Command and the Supreme Commander of the Korean People's Army and the Commander of the Chinese People's Volunteers, UNYB (1953), 136-146. Επισημαίνεται ότι η Δημοκρατία της Κορέας δεν ήταν συμβαλλόμενο μέρος στη Συμφωνία Ανακωχής.

¹⁵⁵⁹ Treaty of Peace with Japan, San Francisco, 8 September 1951, 136 UNTS (1952), No 1832, 45-164, Άρθρο 2 (α).

¹⁵⁶⁰ Ο Καθηγητής Crawford επισημαίνει περαιτέρω ότι η Κυβέρνηση της Νότιας Κορέας εγκαθιδρύθηκε υπό διεθνή επίβλεψη και, μάλιστα, υπό συνθήκες που θεμελιώνουν τον αντιπροσωπευτικό της χαρακτήρα, ενώ πολύ λιγότερο ξεκάθαρη ήταν η κατάσταση στο βορρά, όπου υπήρξε ουσιαστικά μονομερής διορισμός της Κυβέρνησης από την κατέχουσα δύναμη εν τη απουσία διεθνούς επίβλεψης, γεγονός που θέτει σε ευθεία αμφισβήτηση την αποτελεσματική της ανεξαρτησία. Το εν λόγω επιχείρημα ενισχύεται από το γεγονός της ευρείας αναγνώρισης της Δημοκρατίας της Κορέας, συγκριτικά με την επιφυλακτική στάση που τήρησε η πλειοψηφία των κρατών απέναντι στη Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας. Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 468-469. Πράγματι, τουλάχιστον μέχρι το 1953, η Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας δε θεωρούνταν τίποτα περισσότερο από μία εμπόλεμη δύναμη και ο 38^{ος} παράλληλος δεν αποτελούσε διεθνές σύνορο. Είναι χαρακτηριστική η θέση του βρετανού ελεγκτή διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας στην υπόθεση *In re Harshaw Chemical Company's Patent* του 1964, σύμφωνα με την οποία «οι εχθροπραξίες στην Κορέα προσομοιάζαν περισσότερο στη φύση ενός εμφυλίου πολέμου παρά ενός πολέμου μεταξύ δύο 'κρατών'». Βλ. England, Comptroller of Patents, *In re Harshaw Chemical Company's Patent*, 13 May 1964, 41 ILR (1970), 19. Λίγα χρόνια αργότερα, όμως, ο δικαστής Graham, υιοθετώντας μία διασταλτική ερμηνεία του όρου «κράτος», ανέτρεψε την προαναφερθείσα επικρατούσα άποψη και υποστήριξε ότι η Βόρεια Κορέα, παρόλο που δεν είχε αναγνωριστεί *de jure* ή *de facto* από τη Μεγάλη Βρετανία, συνιστούσε κράτος για τους

Μετά τη λήξη του πολέμου της Κορέας, τα ΗΕ επαναβεβαίωσαν ότι στόχος τους παρέμενε «η επίτευξη με ειρηνικά μέσα μίας ενωμένης, ανεξάρτητης και δημοκρατικής Κορέας υπό ένα αντιπροσωπευτικό κυβερνητικό σχήμα και η πλήρης αποκατάσταση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας στην περιοχή».¹⁵⁶¹ Με Κοινό Ανακοινωθέν τους επί των βασικών αρχών της εθνικής ενότητας στις 4 Ιουλίου 1972, η Βόρεια και η Νότια Κορέα συμφώνησαν ότι η επανένωση θα πρέπει να επιτευχθεί μέσα από ανεξάρτητες κορεατικές προσπάθειες χωρίς έξωθεν παρεμβάσεις και, επιπλέον, μόνο με ειρηνικά μέσα.¹⁵⁶² Εν τέλει, ύστερα από μαραθώνιες συζητήσεις, εγκρίθηκε η αίτηση υποψηφιότητας της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κορέας από τη Συνέλευση του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας με 66 ψήφους υπέρ, 41 κατά και 22 αποχές.¹⁵⁶³ Στις 17 Σεπτεμβρίου 1991 τα δύο κορεατικά κράτη προσχώρησαν ταυτόχρονα στον ΟΗΕ.¹⁵⁶⁴

5.2.3.3 Βιετνάμ

Το Βιετνάμ απετέλεσε τμήμα της γαλλικής Ινδοκίνας κατά το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα, μαζί με την Καμπότζη και το Λάος. Για την ακρίβεια, οι περιοχές του Τόνκιν και του Ανάμ υπήρξαν γαλλικά προτεκτοράτα, μαζί με την αποικία της Cochinchina στο νότο. Η αντίδραση των βιετναμέζων κομμουνιστών υπό τον Ho Chi Minh εναντίον της αποικιοκρατίας, ενισχυμένη από τη στρατιωτική κατάληψη του Βιετνάμ από την Ιαπωνία κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, κατέληξε στην ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της «Λαϊκής Δημοκρατίας του Βιετνάμ» (ΛΔΒ) στο βορρά στις 2 Σεπτεμβρίου 1945, πράξη η οποία, όπως ήταν αναμενόμενο, δεν αναγνωρίστηκε ούτε από τη Γαλλία ούτε από τους λοιπούς Συμμάχους. Η απάντηση δεν άργησε να έρθει, εν μέσω εχθροπραξιών, με την εγκαθίδρυση από τη Γαλλία της «Προσωρινής Κυβέρνησης του Βιετνάμ» υπό τον Bao Dai στο νότο δυνάμει της Συμφωνίας του Κόλπου Χα Λόνγκ, το Άρθρο 1 της οποίας προέβλεπε ότι: «*Η Γαλλία αναγνωρίζει πανηγυρικά την ανεξαρτησία του Βιετνάμ, στο οποίο εναπόκειται εφεξής να πραγματοποιήσει ελεύθερα την ενότητά του. Από την πλευρά του, το Βιετνάμ διακηρύσσει την προσήλωσή του στη Γαλλική Ένωση, ως κράτος συνδεδεμένο με τη Γαλλία. Η ανεξαρτησία του Βιετνάμ δεν έχει άλλους περιορισμούς από αυτούς που επιβάλλει η προσήλωσή του στη Γαλλική Ένωση*».¹⁵⁶⁵

Επομένως, το 1950 υπήρχαν δύο κυβερνήσεις που διεκδικούσαν την εξουσία στο Βιετνάμ, αν και καμία εξ' αυτών δεν πληρούσε τις σχετικές προϋποθέσεις, παρόλο που η

σκοπούς της ενότητας 24(1) της βρετανικής Πράξης περί Ευρεσιτεχνιών του 1924. Βλ. UK High Court, *In re Al-Fin Corporation's Patent*, 2 April 1969, 52 ILR (1979), 68.

¹⁵⁶¹ Βλ. τα σχετικά Ψηφίσματα της ΓΣ A/RES/811 (IX) της 11^{ης} Δεκεμβρίου 1954, §2 και A/RES/2668 (XXV) της 7^{ης} Δεκεμβρίου 1970, §1.

¹⁵⁶² Questions pertaining to Korea, UNYB (1972), 150.

¹⁵⁶³ The World Health Organization (WHO), UNYB (1973), 910-911. Επισημαίνεται ότι, σύμφωνα με το Άρθρο 3 του Καταστατικού του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας, η ιδιότητα του μέλους είναι ανοιχτή σε όλα τα «κράτη».

¹⁵⁶⁴ Βλ. σχετικά την Απόφαση 702 του ΣΑ της 8^{ης} Αυγούστου 1991 και, ακολούθως, το Ψήφισμα A/RES/46/1 της ΓΣ της 17^{ης} Σεπτεμβρίου 1991.

¹⁵⁶⁵ Βλ. σχετικά Cameron, A.W., *Vietnam Crisis. A Documentary History*, Vol I, 1971, 117.

καθεμία είχε αναγνωριστεί από ορισμένα κράτη για προφανείς πολιτικούς λόγους συνεπεί με το πνεύμα του Ψυχρού Πολέμου. Από τη μία, η ΛΔΒ δεν είχε καταφέρει να παγιώσει τον έλεγχό της στο σύνολο της επικράτειας της χώρας, αλλά αναγνωρίστηκε στις 18 Ιανουαρίου 1950 από τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας και, ακολούθως, στις 30 του αυτού μηνός από την ΕΣΣΔ.¹⁵⁶⁶ Από την άλλη, η «Δημοκρατία του Βιετνάμ» (ΔΒ)¹⁵⁶⁷ στερούνταν σαφώς πραγματικής και αποτελεσματικής ανεξαρτησίας εξ' αιτίας της σύνδεσής της με τη Γαλλική Ένωση, όμως αναγνωρίστηκε τόσο από το Ηνωμένο Βασίλειο όσο και από τις ΗΠΑ στις 7 Φεβρουαρίου 1950.¹⁵⁶⁸ Δύο χρόνια αργότερα, η ΛΔΒ και η ΔΒ υπέβαλαν αιτήσεις προσχώρησης στα ΗΕ και οι δύο με ατυχή κατάληξη, καθώς η μεν πρώτη απορρίφθηκε με μόνη την ΕΣΣΔ να ψηφίζει υπέρ αυτής¹⁵⁶⁹ και η δεύτερη παρεμποδίστηκε από το σοβιετικό *veto*.¹⁵⁷⁰ Υπογραμμίζεται ότι, κατά τη ΓΣ, «*το Βιετνάμ είναι [...] ένα φιλειρηνικό κράτος κατά την έννοια του Άρθρου 4 του Χάρτη, είναι ικανό και πρόθυμο να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του Χάρτη και θα πρέπει συνεπώς να γίνει δεκτό στα ΗΕ*».¹⁵⁷¹

Οι εχθροπραξίες στο Βιετνάμ τερματίστηκαν με την υπογραφή της Συμφωνίας της Γενεύης στις 20 Ιουλίου 1954 ανάμεσα στη Γαλλία και τη ΛΔΒ.¹⁵⁷² Με το Άρθρο 1 της εν λόγω Συμφωνίας καθορίστηκε η χάραξη μίας προσωρινής στρατιωτικής διαχωριστικής γραμμής περίπου στον 17^ο παράλληλο, με αποτέλεσμα τη δημιουργία δύο προσωρινών ζωνών στο βόρειο και το νότιο τμήμα της χώρας. Ο προσωρινός χαρακτήρας της διαχωριστικής αυτής γραμμής τονιζόταν και στην Τελική Διακήρυξη της Διάσκεψης της Γενεύης της 21^{ης} Ιουλίου 1954, το Άρθρο 6 της οποίας ανέφερε ξεκάθαρα ότι η στρατιωτική διαχωριστική γραμμή στο Βιετνάμ δεν αποτελούσε καθ' οιονδήποτε τρόπο πολιτικό ή εδαφικό σύνορο.¹⁵⁷³ Στην πράξη, βέβαια, η διαχωριστική γραμμή μετετράπη σε σύνορο μεταξύ του Βορείου και του Νοτίου Βιετνάμ, καθώς οι προβλεπόμενες από το Άρθρο 7 της Τελικής Διακήρυξης της Γενεύης εκλογές δεν κατέστη δυνατό να διενεργηθούν μέχρι τον Ιούλιο του 1956.¹⁵⁷⁴

¹⁵⁶⁶ *Ibid.* 134-144.

¹⁵⁶⁷ Διευκρινίζεται ότι το Νότιο Βιετνάμ αυτοανακηρύχθηκε επισήμως σε «Δημοκρατία του Βιετνάμ» στις 26 Οκτωβρίου 1955.

¹⁵⁶⁸ *Ibid.* 145-147.

¹⁵⁶⁹ SCOR, S/2773, 603rd mtg, 19 September 1952.

¹⁵⁷⁰ SCOR, S/2758, 603rd mtg, 19 September 1952.

¹⁵⁷¹ Βλ. το Ψήφισμα A/RES/620 (VII) C της ΓΣ της 21^{ης} Δεκεμβρίου 1952, §1. Παρά τη σχετική σύσταση της ΓΣ, η αίτηση της «Δημοκρατίας του Βιετνάμ» παρεμποδίστηκε εκ νέου το 1955 και το 1957.

¹⁵⁷² Agreement on the Cessation of Hostilities in Vietnam, Geneva, 20 July 1954, 161 BFSP, 818.

¹⁵⁷³ Final Declaration of the Geneva Conference: on Restoring Peace in Indochina, Geneva, 21 July 1954, 31 DSB, No 788 (2 August 1954), 164.

¹⁵⁷⁴ Ιδιαίτερος χαρακτηριστική είναι η ειρηνευτική Συμφωνία του Παρισιού της 27^{ης} Ιανουαρίου 1973 που έθεσε τέρμα στον αμερικανο-βιετναμικό πόλεμο και η οποία ουσιαστικά αναγνώριζε την ύπαρξη δύο κρατών στο Βιετνάμ. Η εν λόγω Συμφωνία ανέφερε, μεταξύ άλλων, ότι «*οι ΗΠΑ θα σταματήσουν όλες τις στρατιωτικές τους δραστηριότητες εναντίον του εδάφους της ΛΔΒ*» (Άρθρο 2), όπως επίσης και ότι «*δε θα συνεχίσουν τη στρατιωτική τους εμπλοκή ούτε θα παρεμβαίνουν στις εσωτερικές υποθέσεις του Νότιου Βιετνάμ*» (Άρθρο 4), στο λαό του οποίου, μάλιστα, αναγνώριζαν το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση (Άρθρο 9). Επιπροσθέτως, προβλεπόταν ότι «*η επανένωση του Βιετνάμ θα πραγματοποιηθεί βήμα προς βήμα επί τη βάση διαλόγου και συμφωνιών μεταξύ του Βόρειου και του*

Τελικά, μετά την κατάρρευση της Κυβέρνησης της ΔΒ και την ανακήρυξη μίας προσωρινής επαναστατικής Κυβέρνησης στη Σαϊγκόν, που μετονομάστηκε σε Χο Τσι Μινχ, εξελέγη μία εθνοσυνέλευση τον Απρίλιο του 1976 με αντιπροσώπους από το Βόρειο και το Νότιο Βιετνάμ. Στις 2 Ιουλίου 1976 το Νότιο Βιετνάμ συγχωνεύτηκε με το Βόρειο Βιετνάμ για να σχηματιστεί η Σοσιαλιστική Δημοκρατία του Βιετνάμ,¹⁵⁷⁵ η οποία έγινε μέλος του ΟΗΕ στις 20 Σεπτεμβρίου 1977.¹⁵⁷⁶

5.3 Διάλυση και διαδοχή κράτους: ορισμένες νομικές οριοθετήσεις

Η διάλυση της πρώην ΕΣΣΔ, της ΣΟΔΓ και της Τσεχοσλοβακίας στις αρχές της δεκαετίας του 1990, όπως επίσης και η ένωση της Γερμανίας και της Υεμένης την ίδια περίοδο, άφηναν αναπάντητα πολλά νομικά ερωτηματικά. Τι επρόκειτο να συμβεί με τις συνθήκες που είχε συνάψει η Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας;¹⁵⁷⁷ Ποιός θα ήταν υπεύθυνος για τις δεσμεύσεις περί μείωσης των εξοπλισμών της ΕΣΣΔ;¹⁵⁷⁸ Ποιός είχε αξιώσεις επί των νομισματικών αποθεμάτων της ΣΟΔΓ στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο;¹⁵⁷⁹ Τι θα συνέβαινε με τις έδρες της Βόρειας και της Νότιας Υεμένης στον ΟΗΕ;¹⁵⁸⁰ Οι απαντήσεις σε αυτά καθώς και σε πολλά άλλα ερωτήματα τέτοιας φύσεως εμπίπτουν ξεκάθαρα στη σφαίρα του δικαίου της κρατικής διαδοχής,¹⁵⁸¹ που κωδικοποιήθηκε μερικώς με τη Σύμβαση της Βιέννης του 1978 για τη Διαδοχή των Κρατών όσον αφορά στις Συνθήκες¹⁵⁸² και τη Σύμβαση της Βιέννης του 1978 για τη Διαδοχή των Κρατών όσον αφορά στην Ιδιοκτησία, τα Αρχεία και τα Χρέη.¹⁵⁸³ Υπήρχε, ωστόσο, πλήθος ζητημάτων που δε ρυθμιζόνταν από τις διατάξεις των δύο Συμβάσεων της Βιέννης, όπως θέματα που σχετίζονται με την επιβίωση της εθνικής νομοθεσίας, ζητήματα ιθαγένειας, ευθύνης για διεθνείς αδικοπραξίες και συμμετοχής σε διεθνείς οργανισμούς. Πέραν του περιορισμένου φάσματος ζητημάτων που κάλυπταν, οι δύο Συμβάσεις της Βιέννης έτυχαν

Νότιου Βιετνάμ, χωρίς εξαναγκασμό ή προσάρτηση από κανένα μέρος και χωρίς ξένη επέμβαση» (Άρθρο 15). Βλ. Agreement on Ending the War and Restoring Peace in Vietnam, Paris, 27 January 1973, TIAS 7542.

¹⁵⁷⁵ Όπως είχε αναφέρει χαρακτηριστικά το αμερικανικό εφετείο: «*Τον Ιούλιο του 1976, το πρώην έδαφος της ΔΒ ενώθηκε με εκείνο του Βόρειου Βιετνάμ και το κράτος που προέκυψε ορίστηκε ως Σοσιαλιστική Δημοκρατία του Βιετνάμ. Έτσι, η ΔΒ, ο ενάγων, δεν είναι απλά ετοιμοθάνατη· είναι νεκρή*». Βλ. United States Court of Appeals, Eighth Circuit, *The Republic of Vietnam v. Pfizer Inc*, 15 June 1977, No 77-1093, 556 F. 2^d, 892.

¹⁵⁷⁶ Βλ. Απόφαση 413 του ΣΑ της 20^{ης} Ιουλίου 1977 και Ψήφισμα A/RES/32/2 της ΓΣ της 20^{ης} Σεπτεμβρίου 1977.

¹⁵⁷⁷ Papenfuß, D., 92: 3 *AJIL* (1998), *op. cit.*, *supra* note 1544, 469-488.

¹⁵⁷⁸ Bunn, G. and Rhineland, J., "The Arms Control Obligations of the Former Soviet Union", 33: 2 *Virginia JIL* (1993), 323-350.

¹⁵⁷⁹ Williams, P., "State Succession and the International Financial Institutions: Political Criteria v. Protection of Outstanding Financial Obligations", 43: 4 *ICLQ* (1994), 776-808. Βλ. επίσης και Agreement on Succession Issues, 29 June 2001, διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://treaties.un.org/doc/source/RecentTexts/29-1.pdf>.

¹⁵⁸⁰ Bühler, K.G., *State Succession and Membership in International Organizations: Legal Theories Versus Political Pragmatism*, 2001· Agreement on the Establishment of the Republic of Yemen, 22 April 1990, 30 *ILM* (1991), 820.

¹⁵⁸¹ Βλ. γενικώς O'Connell, D.P., *State Succession in Municipal Law and International Law*, II Vols, 1967.

¹⁵⁸² Vienna Convention on Succession of States in respect of Treaties, Vienna, 23 August 1978, 1946 UNTS (1996), I-33356, 3-187.

¹⁵⁸³ Vienna Convention on Succession of States in respect of State Property, Archives and Debts, Vienna, 8 April 1978, UN Doc A/CONF.117/14, η οποία όμως δεν έχει τεθεί σε ισχύ.

πολύ περιορισμένης αποδοχής από τα κράτη και απετέλεσαν αντικείμενο δριμείας κριτικής, από την άποψη ότι όχι μόνο δεν ενσωμάτωναν εν πολλοίς προϋφιστάμενο εθιμικό δίκαιο αλλά, δεδομένου ότι καταρτίστηκαν με βάση τα συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά της αποαποικιοποίησης, ήταν σε μεγάλο βαθμό ανεφάρμοστες στα διαφορετικά πεδία που προέκυψαν στις αρχές του 1990.¹⁵⁸⁴

Ούτε και το ΔΔ κατάφερε να ρυθμίσει ικανοποιητικά το ζήτημα της κρατικής διαδοχής, υπεκφεύγοντας στην υπόθεση της *Εφαρμογής της Σύμβασης για την Πρόληψη και την Καταστολή του Εγκλήματος της Γενοκτονίας (Βοσνία-Ερζεγοβίνη κ. Σερβίας-Μαυροβουνίου)*.¹⁵⁸⁵ Νωρίτερα, κατά την εξέταση της ίδιας υπόθεσης στο στάδιο των προκαταρκτικών ενστάσεων, το Δικαστήριο είχε καταλήξει ότι η Βοσνία-Ερζεγοβίνη -από τη στιγμή που έγινε αποδεκτή ως κράτος-μέλος του ΟΗΕ- θεωρείται διάδοχο κράτος της πρώην ΣΟΔΓ και «ως εκ τούτου, οι συνθήκες επίτευξης της ανεξαρτησίας της έχουν μικρή σημασία».¹⁵⁸⁶ Δηλαδή, με άλλα λόγια, ακόμα και καταστάσεις που προέκυψαν κατά παράβαση του διεθνούς δικαίου μπορούν να παράγουν έννομα αποτελέσματα στο πεδίο της διαδοχής των κρατών.

Η διαδοχή κράτους ορίζεται ως «η αντικατάσταση ενός κράτους (του προκάτοχου κράτους) από ένα άλλο (το διάδοχο κράτος) στην ευθύνη για τις διεθνείς σχέσεις του εδάφους».¹⁵⁸⁷ Απλούστερα, η κρατική διαδοχή είναι η αλλαγή κυριαρχίας επί δεδομένου εδάφους.¹⁵⁸⁸ Θα μπορούσε να πει κανείς ότι η κρατική διαδοχή δύναται να αποτελέσει ένα από τα πιθανά επακόλουθα μίας επιτυχημένης απόσχισης.¹⁵⁸⁹ Συνεπεία της διαδοχής, εγείρονται πλείστα όσα ζητήματα μεταβίβασης νομικών υποχρεώσεων, όπως είναι η ανάληψη από το διάδοχο κράτος των υποχρεώσεων που πηγάζουν από τις συνθήκες που είχε συνάψει το προκάτοχο κράτος. Ο γενικός κανόνας είναι ότι κάθε ισχύουσα συνθήκη κατά τη στιγμή της κρατικής διαδοχής αναφορικά με το σύνολο του εδάφους του προκάτοχου κράτους, εξακολουθεί να ισχύει για το

¹⁵⁸⁴ Βλ. σχετικά Ο' Connell, D.P., "Reflections on the State Succession Convention", 39 *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* (1979), 725-739.

¹⁵⁸⁵ ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, 26 February 2007, Judgment, ICJ Rep (2007), 43-240.

¹⁵⁸⁶ ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia)*, 11 July 1996, Preliminary Objections, Judgment, ICJ Rep (1996), 611, §19.

¹⁵⁸⁷ Vienna Convention on Succession of States in respect of Treaties, 23 August 1978, Article 2 (1) (b); Vienna Convention on Succession of States in respect of State Property, Archives and Debts, 8 April 1983, Article 2 (1) (a). Βλ., επίσης, ILC, Draft Articles on Nationality of Natural Persons in relation to the Succession of States with Commentaries, YILC (1999), Vol II, part two, Article 2 (a). Ο εν λόγω ορισμός της κρατικής διαδοχής έχει αναφερθεί τόσο από το διαιτητικό δικαστήριο στη διαφορά μεταξύ της Σενεγάλης και της Γουίνεας-Μπισάου σχετικά με την ακριβή οριοθέτηση των θαλασσιών ζωνών τους [*Guinea-Bissau – Senegal Maritime Delimitation Case*, Decision of 31 July 1989, 83 ILR (1989), 1], όσο και από την Επιτροπή Διαιτησίας Badinter για την πρώην Γιουγκοσλαβία [Opinion No 1, Badinter Arbitration Committee, 29 November 1991, 31 ILM (1992), 1494]. Ακόμη, η επεξηγηματική Έκθεση στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Ιθαγένεια του 1997 αναφέρεται στον ορισμό αυτό, βλ. Council of Europe Doc. DIR/JUR (97) 6, Explanatory Report, §104.

¹⁵⁸⁸ Craven, M.C.R., "The Problem of State Succession and the Identity of States under International Law", 9 *EJIL* (1998), 145.

¹⁵⁸⁹ Zimmermann, A., "Secession and the Law of State Succession", στο Kohen, M.G. (ed.), *Secession: International Law Perspectives*, 2006, 208-209.

διάδοχο κράτος.¹⁵⁹⁰ Ωστόσο, η σχετική κρατική πρακτική πέραν του αποικιακού πλαισίου δεν προσφέρει ένα ασφαλές «μοντέλο διαδοχής», καθώς κάθε άλλο παρά ομοιόμορφη μπορεί να χαρακτηριστεί. Παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις, πάντως, η γενική τάση είναι ότι όταν έχουμε ολοσχερή διαμελισμό ενός κράτους, όπως συνέβη στην περίπτωση της πρώην ΣΟΔΓ, όλες οι υφιστάμενες συνθήκες βαρύνουν αυτομάτως τα κράτη που προκύπτουν. Η τάση αυτή είναι λιγότερο ξεκάθαρη σε περιπτώσεις όπως αυτή της πρώην ΕΣΣΔ, όπου το προκάτοχο κράτος εξακολουθεί να υφίσταται.¹⁵⁹¹ Είναι εύλογο ότι, σε τέτοιες ασαφείς και διφορούμενες νομικά καταστάσεις, θα πρέπει κανείς να εξετάζει με μεγάλη προσοχή την κάθε περίπτωση ξεχωριστά.

Παραδοσιακά, οι συνοριακές συνθήκες δεσμεύουν αυτομάτως το διάδοχο κράτος.¹⁵⁹² Η κρατική πρακτική μετά το 1990 επιβεβαιώνει την εθιμικής φύσεως αρχή ότι οι συνθήκες που συνδέονται με το έδαφος βαρύνουν αυτομάτως το διάδοχο κράτος. Ομοίως, το ΔΔ επιβεβαίωσε ρητώς τον ως άνω κανόνα το 1997, συμπεραίνοντας ότι μία Συνθήκη για το Δούναβη που είχε συναφθεί το 1977 ανάμεσα στην Ουγγαρία και την Τσεχοσλοβακία εμπίπτει στον κανόνα αυτό:

¹⁵⁹⁰ Vienna Convention on Succession of States in respect of Treaties, 23 August 1978, Article 34 (1). Η Σύμβαση της Βιέννης κάνει σαφή τη διάκριση μεταξύ, αφενός, των «προσφάτως ανεξαρτητοποιηθέντων κρατών» που καλύπτουν τις περιπτώσεις των πρώην αποικιών και άλλων εδαφών όπως οι κηδεμονευόμενες ή οι μη-αυτοδιοικούμενες περιοχές και, αφετέρου, άλλων διάδοχων κρατών που προκύπτουν από μία διαδικασία διάλυσης που δε σχετίζεται με την ιστορική διαδικασία της αποαποικιοποίησης. Για την πρώτη κατηγορία των πρώην αποικιών δεν ισχύει ο ίδιος κανόνας, καθώς δεν υφίσταται ανάλογη υποχρέωση δέσμευσης από προϋφιστάμενες συνθήκες. *Ibid.* Article 16. Πράγματι, η πρακτική των κρατών μετά το 1945 επιβεβαιώνει το γεγονός ότι, κατά τη διαδικασία της αποαποικιοποίησης, τα νέα ανεξάρτητα κράτη δεν κληρονομούσαν αυτομάτως τις συμβατικές υποχρεώσεις της πρώην αποικιακής δύναμης, αλλά ήταν ελεύθερα να αποφασίσουν εάν θα προσχωρήσουν στις υπάρχουσες συνθήκες ή εάν θα απέχουν εντελώς.

¹⁵⁹¹ Μπορούμε να διακρίνουμε δύο βασικές περιπτώσεις διαδοχής κρατών. Στην πρώτη, νέα κράτη ξεπηδούν στο έδαφος ενός παλαιού κράτους, είτε συναινετικά είτε με απόσχιση, το τελευταίο όμως διατηρεί την ταυτότητα και τη διεθνή του προσωπικότητα. Το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της κατηγορίας είναι η πρώην ΕΣΣΔ, στη θέση της οποίας δημιουργήθηκαν το 1991 αρκετά διάδοχα κράτη, η νομική προσωπικότητα της οποίας όμως -μαζί με την ιδιότητα του μέλους στον ΟΗΕ και το *veto* στο ΣΑ- συνεχίστηκε από τη Ρωσική Ομοσπονδία. Στη δεύτερη κατηγορία εμπίπτουν οι περιπτώσεις διάλυσης του προκάτοχου κράτους σε αρκετά νέα διάδοχα κράτη, κανένα εκ των οποίων δεν αξιώνεται ή δε θεωρείται συνεχιστής του προκατόχου του, του οποίου η νομική προσωπικότητα σβήνει. Τέτοια ήταν, για παράδειγμα, η διάσπαση της Τσεχοσλοβακίας το 1993 στην Τσεχική Δημοκρατία και τη Δημοκρατία της Σλοβακίας, καθώς και η διάλυση της ΣΟΔΓ το 1991 στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας (ΟΔΓ), την Κροατία, τη Σλοβενία, τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και την ΠΓΔΜ. Υπογραμμίζεται, στο σημείο αυτό, ότι οι αξιώσεις της ΟΔΓ περί συνέχισης της νομικής προσωπικότητας της πρώην ΣΟΔΓ ουδέποτε έτυχαν αποδοχής ούτε από τη διεθνή κοινότητα ούτε από τις λοιπές συνιστώσες Δημοκρατίες και, τελικώς, η ΟΔΓ έγινε αποδεκτή στα ΗΕ το 2000 [SC Res S/RES/1326, 31 October 2000; GA Res A/RES/55/12, 1 November 2000]. Στις 4 Φεβρουαρίου 2003, μετά την υιοθέτηση και δημοσίευση του Συνταγματικού Χάρτη της «Σερβίας και Μαυροβουνίου» από τη Συνέλευση της ΟΔΓ, η επίσημη ονομασία της ΟΔΓ άλλαξε σε Σερβία και Μαυροβούνιο - σε καθεστώς χαλαρής ομοσπονδίας. Με γράμμα ημερομηνίας 3 Ιουνίου 2006, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας της Σερβίας πληροφόρησε το ΓΓ των ΗΕ ότι η ιδιότητα του μέλους της Σερβίας και Μαυροβουνίου στον ΟΗΕ συνεχιζόταν από τη Δημοκρατία της Σερβίας κατόπιν της ανακήρυξης της ανεξαρτησίας του Μαυροβουνίου.

¹⁵⁹² «Η διαδοχή κρατών δεν επηρεάζει αυτή καθεαυτή: (α) ένα σύνορο καθορισμένο με συνθήκη, (β) υποχρεώσεις και δικαιώματα που καθορίζονται με συνθήκη και σχετίζονται με το καθεστώς ενός συνόρου». Βλ. Vienna Convention on Succession of States in respect of Treaties, 23 August 1978, Article 11. Για το αμετάβλητο των εδαφικών καθεστώτων, όπως έχουν οριστεί με την αντίστοιχη συνθήκη, *ibid.* Article 12. Αλλά και η ΕΔΔ έχει βεβαιώσει ότι οι «συνθήκες εδαφικού χαρακτήρα» θεωρούνται τόσο από την παραδοσιακή όσο και από τη σύγχρονη θεωρία ως ανεπηρέαστες από τη διαδοχή των κρατών. Βλ. Official Records of the United Nations Conference on the Succession of States in respect of Treaties, Vol. III, doc. A/CONF.80/16/Add.2, 27, §2. Στο ίδιο πνεύμα, η Επιτροπή Badinter είχε επισημάνει ότι: «...ανεξαρτήτως των περιστάσεων, το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση δε θα πρέπει να συνεπάγεται μεταβολές στα υφιστάμενα σύνορα κατά το χρόνο της ανεξαρτησίας». Βλ. Opinion No 2, Badinter Arbitration Committee, 11 January 1992, 31 ILM (1992), 1497· βλ. επίσης και Opinion No 3, 11 January 1992, 31 ILM (1992), 1500, όπου η Επιτροπή αναφέρεται ειδικώς στο Άρθρο 11 της Σύμβασης της Βιέννης του 1978.

«Το Δικαστήριο θεωρεί ότι το Άρθρο 12 [περί του αμετάβλητου των εδαφικών συνθηκών από τη διαδοχή] αντικατοπτρίζει έναν κανόνα του διεθνούς εθιμικού δικαίου· σημειώνει ότι κανένα από τα μέρη δεν το αμφισβήτησε. Επιπλέον, η Επιτροπή [Διεθνούς Δικαίου] επεσήμανε ότι ‘οι συνθήκες που αφορούν σε δικαιώματα στο νερό ή στη ναυσιπλοΐα θεωρούνται συχνά ως υποψήφιες για συμπερίληψη στην κατηγορία των εδαφικών συνθηκών’... Το Δικαστήριο παρατηρεί ότι το Άρθρο 12, προνοώντας μόνο, χωρίς αναφορά στην ίδια τη Συνθήκη, ότι τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις εδαφικού χαρακτήρα που εγκαθιδρύονται με συνθήκη δεν επηρεάζονται από τη διαδοχή των κρατών, φαίνεται να στηρίζει τη θέση της Ουγγαρίας παρά εκείνη της Σλοβακίας... Λαμβάνοντας υπ’ όψιν όλους αυτούς τους παράγοντες, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι το περιεχόμενο της Συνθήκης του 1977 υποδεικνύει ότι πρέπει να θεωρηθεί ως καθορίζον ένα εδαφικό καθεστώς κατά την έννοια του Άρθρου 12 της Σύμβασης της Βιέννης του 1978. Δημιούργησε δικαιώματα και υποχρεώσεις ‘που συνδέονται με’ τα μέρη του Δούναβη με τα οποία σχετίζεται· επομένως, η ίδια η Συνθήκη δεν μπορεί να επηρεαστεί από τη διαδοχή των κρατών».¹⁵⁹³

Λιγότερο ξεκάθαρα είναι τα πράγματα ως προς τις συνθήκες για τα δικαιώματα του ανθρώπου, όπου δεν υπάρχει ομοιογενής πρακτική.¹⁵⁹⁴ Το ΔΔ άφησε ανοιχτό το ζήτημα στην υπόθεση της Εφαρμογής της Σύμβασης για την Πρόληψη και την Καταστολή του Εγκλήματος της Γενοκτονίας (Βοσνία-Ερζεγοβίνη κ. Γιουγκοσλαβίας) επί των προκαταρκτικών ενστάσεων: «Χωρίς προκατάληψη αναφορικά με το εάν ή όχι η αρχή της ‘αυτόματης διαδοχής’ εφαρμόζεται στην περίπτωση ορισμένων τύπων διεθνών συνθηκών ή συμβάσεων, το Δικαστήριο δεν το θεωρεί αναγκαίο... να αποφανθεί επί των νομικών ζητημάτων που αφορούν στην κρατική διαδοχή σχετικά με συνθήκες που έχουν εγερθεί από τα μέρη».¹⁵⁹⁵ Έντεκα χρόνια αργότερα, το 2007, το ΔΔ εξετάζοντας την ίδια υπόθεση επί της ουσίας απέφυγε να αποφανθεί περί του εάν η ΟΔΓ/Σερβία έτυχε αυτόματης διαδοχής στη Σύμβαση για τη Γενοκτονία, λέγοντας ότι το ζήτημα της δικαιοδοσίας του και του καθεστώτος του συμβαλλομένου μέρους είχε καλυφθεί από την προηγούμενη απόφασή του το 1996 που έχει την ισχύ δεδικασμένου (*res judicata*) και δεν επιδέχεται ένσταση.¹⁵⁹⁶

¹⁵⁹³ ICJ, *Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia)*, 25 September 1997, Judgment, ICJ Rep (1997), 72, §123.

¹⁵⁹⁴ Πράγματι, ενώ τα περισσότερα από τα διάδοχα κράτη της πρώην Γιουγκοσλαβίας και τα δύο διάδοχα κράτη της Τσεχοσλοβακίας κοινοποίησαν τη διαδοχή τους σε όλες σχεδόν τις αντίστοιχες συνθήκες δικαιωμάτων του ανθρώπου, η πρακτική των διαδόχων κρατών της πρώην ΕΣΣΔ είναι κατά πολύ λιγότερο ομοιόμορφη. Έτσι, ένας πολύ σημαντικός αριθμός από τα τελευταία επέλεξε είτε να προσχωρήσει είτε να μην προβεί σε καμία ενέργεια σχετικά με πληθώρα συνθηκών για τα δικαιώματα του ανθρώπου, όπως τα δύο Διεθνή Σύμφωνα των ΗΕ του 1966.

¹⁵⁹⁵ ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia)*, 11 July 1996, Preliminary Objections, Judgment, ICJ Rep (1996), 612, §23.

¹⁵⁹⁶ ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, 26 February 2007, Judgment, ICJ Rep (2007), 89-90, §114. Για κριτική της προσέγγισης του ΔΔ, βλ. Wittich, S., “Permissible Derogation from Mandatory Rules? The Problem of Party Status in the Genocide Case”, 18: 4 *EJIL* (2007), 591-618.

Στην περίπτωση του κράτους-συνεχιστή, όπως είναι η Ρωσική Ομοσπονδία σε σχέση με την πρώην ΕΣΣΔ, η απάντηση είναι ξεκάθαρη: η δέσμευση που έχει αναλάβει ο προκάτοχος εκτείνεται αναμφίβολα στο συνεχιστή, που είναι κατ' ουσίαν το ίδιο κράτος. Παρά τις προβλέψεις του Άρθρου 34 (1) (α) της Σύμβασης της Βιέννης του 1978, που ορίζει ότι οι ισχύουσες συνθήκες για το προκάτοχο κράτος εξακολουθούν να ισχύουν και για τα νεοϊδρυθέντα διάδοχα κράτη, η πρακτική των κρατών δε φαίνεται να συγκλίνει με τον κανόνα αυτό, που σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να θεωρηθεί μέρος του εθιμικού δικαίου. Ίσα-ίσα, αποτέλεσε κι έναν από τους βασικούς λόγους που η εν λόγω Σύμβαση δεν κατάφερε να κερδίσει παρά ελάχιστη αποδοχή από τα κράτη, με μόλις 22 συμβαλλόμενα μέρη.

Έτσι, τα διάδοχα κράτη δε θεωρούν κατά κανόνα ότι δεσμεύονται αυτομάτως από όλες τις πολυμερείς συνθήκες που είχε υπογράψει και επικυρώσει ο προκάτοχός τους. Ακόμα, όμως, κι εάν ο κανόνας της αυτόματης διαδοχής δεν εφαρμόζεται -ως εθιμικό δίκαιο- για όλες τις συνθήκες, η Επιτροπή των ΗΕ για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου υποστήριξε ότι εφαρμόζεται στις συνθήκες για τα δικαιώματα του ανθρώπου και στις συνθήκες ανθρωπιστικού χαρακτήρα γενικότερα.¹⁵⁹⁷ Οι συνθήκες αυτές καταρτίζονται για να περιφρουρήσουν τα εγγενή δικαιώματα του ατόμου, επομένως, από τη στιγμή που τα δικαιώματα αυτά αναγνωρίζονται από μία συνθήκη, δεν μπορούν να εξαφανιστούν έτσι απλά εξ' αιτίας της διαδοχής των κρατών. Ο θεμελιώδης χαρακτήρας τους επιτάσσει τη συνεχή εφαρμογή τους.

Το 2008, το ΔΔ επεσήμανε ότι η διαδοχή είναι πράγματι ένας διαφορετικός τρόπος για την ανάληψη συμβατικών υποχρεώσεων από την προσχώρηση και ότι η διαδοχή στη Σύμβαση για την Πρόληψη και την Καταστολή του Εγκλήματος της Γενοκτονίας (1948) δεν περιορίζεται από τις προβλέψεις του Άρθρου XI αυτής¹⁵⁹⁸ -δυνάμει του οποίου «οιονδήποτε μέλος των ΗΕ ή οιονδήποτε κράτος μη-μέλος λαβόν την προμνησθείσαν πρόσκλησιν [της Γενικής Συνελεύσεως], δύναται να προσχωρήσει εις την παρούσαν Σύμβασιν».¹⁵⁹⁹ Εν τούτοις, για μία ακόμη φορά απέφυγε επιμελώς να αποφανθεί επί της ισχυριζόμενης αρχής της αυτόματης διαδοχής,¹⁶⁰⁰

¹⁵⁹⁷ UN Human Rights Committee, General Comment No. 26: Continuity of Obligations, 8 September 1997. «[...] Τα διάδοχα κράτη δεσμεύονται αυτομάτως από τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τις διεθνείς πράξεις για τα δικαιώματα του ανθρώπου από την αντίστοιχη ημερομηνία της ανεξαρτησίας και η τήρηση των υποχρεώσεων δε θα πρέπει να εξαρτάται από μία δήλωση επιβεβαίωσης από την πλευρά της κυβέρνησης του διάδοχου κράτους», βλ. SG Report, "Succession of States in respect of International Human Rights Treaties", 28 November 1994, UN Doc E/CN.4/1995/80, 3.

¹⁵⁹⁸ ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia)*, 18 November 2008, Judgment, Preliminary Objections, ICJ Rep (2008), 452, §113.

¹⁵⁹⁹ Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Paris, 9 December 1948, 78 UNTS (1951), No 1021, 277-322, Article XI.

¹⁶⁰⁰ Βλ. Rasulov, A., "Revisiting State Succession to Humanitarian Treaties: Is There a Case for Automaticity?", 14: *I EJIL* (2003), 141-170 και ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia)*, 3 February 2015, Dissenting Opinion of Judge Cançado Trindade, §26-§33, §55-§64, όπου υποστηρίζεται η «*ipso jure* διαδοχή» στη Σύμβαση για τη Γενοκτονία ως «*επιτακτική ανάγκη ανθρωπιάς*» και η «*αυτόματη διαδοχή στις οικονομικές συνθήκες για τα δικαιώματα του ανθρώπου*», που συνιστούν μηχανισμούς «*συλλογικής εγγύησης*».

κρίνοντας ότι η δήλωση του 1992 της αξίωσης της ΟΔΓ περί συνέχειας με τη ΣΟΔΓ θα πρέπει να εξομοιωθεί με κοινοποίηση της διαδοχής της στις συνθήκες της ΣΟΔΓ.¹⁶⁰¹ Πάντως, το σκεπτικό του Δικαστηρίου εν προκειμένω δεν είναι ιδιαίτερος πειστικό. Ούτε είναι απολύτως ακριβές το επιχείρημα ότι μία δήλωση περί συνέχειας έχει διαφορετική «πολιτική σύλληψη» από μία δήλωση διαδοχής.¹⁶⁰² Όπως εξηγήθηκε ανωτέρω, η «νομική σύλληψη» της συνέχειας διαφέρει ριζικά από αυτή της διαδοχής. Το γεγονός ότι το 1992 η ΟΔΓ θεωρούσε ότι δεσμευόταν από τις συνθήκες της ΣΟΔΓ ήταν απλή συνέπεια του ότι έβλεπε τον εαυτό της ως συνεχιστή της ΣΟΔΓ. Ο συλλογισμός αυτός εμπεριέχει τόσο νομικά όσο και πολιτικά στοιχεία και εάν αποτύχει -όπως και έγινε- δεν μπορεί απλώς να συνεπάγεται την «προεπιλεγμένη» διαδοχή της ΟΔΓ στις συνθήκες που είχε συνάψει η ΣΟΔΓ.¹⁶⁰³

Ένα άλλο μεγάλο, αλλά επίσης όχι τόσο ξεκάθαρο, ζήτημα είναι αυτό της σχέσης μεταξύ της διεθνούς ευθύνης και της διαδοχής των κρατών.¹⁶⁰⁴ Η εξαιρετικά περιορισμένη κρατική πρακτική επί του θέματος δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων, πλην του ότι η πιθανολογούμενη μη-δέσμευση ενός νέου κράτους από κάποιες συμφωνίες που είχε συνάψει το προκάτοχο κράτος -με το αιτιολογικό ότι οι συμβατικές υποχρεώσεις πηγάζουν από τη συναίνεση του κράτους, επομένως δε θα ήταν ίσως θεμιτό ένα νέο κράτος να δεσμευτεί από τη συναίνεση του προκατόχου του- δεν μπορεί να εφαρμοστεί *mutatis mutandis* και σε σχέση με την κρατική ευθύνη στις περιπτώσεις διαδοχής, η οποία πηγάζει από την παραβίαση συμβατικής ή εθμικής διεθνούς υποχρέωσης. Το ΔΔ έχει μέχρι στιγμής αποφύγει να προχωρήσει σε μια τόσο σκοτεινή περιοχή. Στην υπόθεση *Βοσνίας-Ερζεγοβίνης κατά Σερβίας-Μαυροβουνίου*, το Δικαστήριο υποστήριξε ότι, παρόλο που τα ευρήματά του στην υπόθεση συνδέονται με τις πράξεις του κράτους της Σερβίας-Μαυροβουνίου, υπονοώντας έτσι ότι θα μπορούσαν ίσως να εντοπιστούν κάποια ψήγματα κρατικής διαδοχής στη διεθνή ευθύνη από την πλευρά του

¹⁶⁰¹ ICJ Rep (2008), *op. cit.*, *supra* note 1598, 444-455, §93-§117.

¹⁶⁰² «Για τους σκοπούς της παρούσας υπόθεσης, το Δικαστήριο υπενθυμίζει πρώτα απ' όλα ότι η ΟΔΓ το 1992 εξέφρασε ξεκάθαρα την πρόθεσή της να δεσμεύεται -ή, σύμφωνα με την άποψη της νομικής κατάστασης που υποστήριζε τότε, να συνεχίσει να δεσμεύεται- από τις υποχρεώσεις της Σύμβασης για τη Γενοκτονία. Η ΟΔΓ ισχυριζόταν τότε ότι ήταν ο συνεχιστής του κράτους της ΣΟΔΓ, αλλά δεν απαρνήθηκε την ιδιότητά της ως συμβαλλόμενο μέρος στη Σύμβαση ακόμα και όταν κατέστη σαφές ότι ο ισχυρισμός της δε θα επικρατούσε, και ότι η ΟΔΓ θεωρούνταν από τα λοιπά κράτη, ιδίως εκείνα που είχαν προκύψει από τη διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας, απλώς ως ένα από τα διάδοχα κράτη της ΣΟΔΓ. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο της υπόθεσης, το Δικαστήριο είναι της άποψης ότι η δήλωση του 1992 πρέπει να θεωρηθεί ως έχουσα τις επιπτώσεις της κοινοποίησης της διαδοχής σε συνθήκες, παρόλο που η πολιτική συλλογιστική της ήταν διαφορετική». *Ibid.* 451, §111.

¹⁶⁰³ Όπως αναφέρθηκε, το ΔΔ δεν απεφάνθη επί του ζητήματος της αυτόματης διαδοχής σε συνθήκες δικαιωμάτων του ανθρώπου. Παρόλο που ο «υποβόσκων» αυτός κανόνας έχει αρκετούς υποστηρικτές όσο και εχθρούς, η κρατική πρακτική και η *opinio juris* προς αυτή την κατεύθυνση είναι τουλάχιστον σαθρές, όσο και αν ένας τέτοιος κανόνας θα ήταν επιθυμητός *de lege ferenda*. Βλ. Milanović, M., “Territorial Application of the Genocide Convention and State Succession”, στο Gaeta, P. (ed.), *The UN Genocide Convention-A Commentary*, 2009, 290. Όσον αφορά, ειδικότερα, στη Σύμβαση για την Πρόληψη και την Καταστολή του Εγκλήματος της Γενοκτονίας, ορισμένα νέα κράτη έχουν καταθέσει κοινοποιήσεις διαδοχής, ενώ κάποια άλλα έχουν απλώς προσχωρήσει στη Σύμβαση· κανένα νεοϊδρυθέν κράτος δε θεώρησε ότι δεσμεύεται αυτομάτως από τη Σύμβαση χωρίς κάποια σχετική επίσημη ενέργεια. Βλ. Schabas, W., *Genocide in International Law: The Crime of Crimes*, 2nd edn, 2009, 509-510.

¹⁶⁰⁴ Dumberry, P., *State Succession to International Responsibility*, 2007· Dumberry, P., “The Controversial Issue of State Succession to International Responsibility in Light of Recent State Practice”, 49 *German YIL* (2006), 413-448.

Μαυροβούνιου, το Μαυροβούνιο δεν είχε αποδεχτεί την αρμοδιότητα του Δικαστηρίου για την εξεταζόμενη υπόθεση -ήτοι δε διαδέχτηκε το προκάτοχο κράτος στη δικαστική διαδικασία.¹⁶⁰⁵

Όσον αφορά στην ιδιότητα του μέλους σε διεθνείς οργανισμούς, φαίνεται ότι δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο διαδοχής, με την εξαίρεση του κράτους που συνεχίζει τη διεθνή νομική προσωπικότητα του προκατόχου του, όπως συνέβη στην περίπτωση της Ρωσικής Ομοσπονδίας που κατέλαβε αυτομάτως τη θέση της πρώην ΕΣΣΔ στον ΟΗΕ.¹⁶⁰⁶ Συνεπώς, ένα διάδοχο κράτος θα πρέπει να αιτηθεί την ιδιότητα του μέλους σε ένα διεθνή οργανισμό, ασχέτως εάν το προκατόχο κράτος ήταν ή εξακολουθεί να είναι μέλος στον ίδιο οργανισμό. Η πρακτική αυτή επιβεβαιώθηκε περίτρανα από τα διάδοχα κράτη της πρώην ΣΟΔΓ, που προσχώρησαν όλα στα ΗΕ ως νέα κράτη-μέλη του παγκόσμιου οργανισμού, όπως και τα διάδοχα κράτη της ΕΣΣΔ.

¹⁶⁰⁵ ICJ Rep (2007), *op. cit.*, *supra* note 1596, 76, §76-§78. Κατά τον Marco Milanović, η θέση αυτή του ΔΔ φανερώνει εμμέσως ότι δεν υφίσταται αυτόματη διαδοχή στο Άρθρο IX της Σύμβασης για τη Γενοκτονία. Milanović, M., 2009, *op. cit.*, *supra* note 1603, 291-292. Το ΔΔ αντιμετώπισε σχεδόν πανομοιότυπα το ζήτημα της διαδοχής του Μαυροβούνιου στη διεθνή ευθύνη της Σερβίας-Μαυροβούνιου στην υπόθεση *Κροατίας κατά Σερβίας* -στο στάδιο των προκαταρκτικών ενστάσεων. ICJ Rep (2008), *op. cit.*, *supra* note 1598, 444-455, §93-§117. Όπως παραδόξως, μία περαιτέρω πτυχή της υπόθεσης αυτής είναι ότι μερικά από τα επικαλούμενα εγκλήματα γενοκτονίας για τα οποία η Κροατία αιτείται αποζημιώσεως από τη Σερβία διενεργήθηκαν πριν ακόμα διαλυθεί η ΣΟΔΓ και προτού τόσο η ΟΔΓ όσο και η Κροατία γίνουν ανεξάρτητα κράτη. Η Κροατία επικαλείται το Άρθρο 10 (2) των Άρθρων της ΕΔΔ για τη Διεθνή Ευθύνη των Κρατών, δυνάμει του οποίου «η συμπεριφορά ενός κινήματος, επαναστατικού ή άλλου, το οποίο επιτυγχάνει τη δημιουργία ενός νέου κράτους σε τμήμα του εδάφους ενός προϋφιστάμενου κράτους ή σε έδαφος υπό τη διοίκησή του, θα πρέπει να θεωρείται πράξη του νέου κράτους κατά το διεθνές δίκαιο». Έτσι, η Κροατία υποστηρίζει ότι οι αρχές του σερβικού ομοσπονδιακού τμήματος εντός της ΣΟΔΓ και ο Γιουγκοσλαβικός Εθνικός Στρατός συνιστούσαν «κίνημα» υπό την έννοια του Άρθρου 10 (2) της ΕΔΔ, αφού κατάφεραν να δημιουργήσουν ένα κράτος, την ΟΔΓ. Επομένως, κατά την κροατική άποψη, η ΟΔΓ -νυν Σερβία- ευθύνεται για όλες τις πράξεις του κινήματος αυτού, ακόμα και για εκείνες που έλαβαν χώρα πριν από την ολοκλήρωση της διάλυσης της ΣΟΔΓ. Το Δικαστήριο επιφυλάχθηκε να απαντήσει επί της αρμοδιότητας *ratione temporis* κατά την εξέταση της ουσίας της υπόθεσης -προσέγγιση η οποία κατακρίθηκε από το δικαστή Tomka στη χωριστή του γνώμη. *Ibid.* 458-460, §124-§129. Στο σημείο αυτό, υπενθυμίζεται ότι το ΔΔ έχει αναγνωρίσει την αρχή ότι ένα νέο κράτος είναι πάντοτε ελεύθερο να αποφασίσει εάν θα αναλάβει τις υποχρεώσεις που προκύπτουν από διεθνείς αδικοπραξίες που διενεργήθηκαν πριν από την ημερομηνία της διαδοχής -διαπίστωση που ταυτίζεται πλήρως με την πρακτική των κρατών. Βλ. ICJ, *Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia)*, 25 September 1997, Judgment, ICJ Rep (1997), 81, §151. Τελικώς, το ΔΔ, το 2015 κατά την εξέταση της ουσίας της υπόθεσης *Κροατία κ. Σερβίας*, αν και έκρινε ότι η δικαιοδοσία του εκτείνεται και στις πράξεις που έλαβαν χώρα πριν από την 27^η Απριλίου 1992 -όχι, όμως, δυνάμει του Άρθρου 10 (2) της ΕΔΔ-, απέρριψε την αξίωση της Κροατίας όπως, επίσης, και την ανταίτηση της Σερβίας. Βλ. ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia)*, 3 February 2015, Judgment, Merits, ICJ Rep (2015), §104-§105, §117, §440-§442, §524.

¹⁶⁰⁶ Ορισμένες άλλες εξαιρέσεις αφορούν σε οικονομικούς οργανισμούς, όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, την Παγκόσμια Τράπεζα και άλλους παρεμφερείς περιφερειακούς οργανισμούς, η πρακτική των οποίων υποστηρίζει τη δυνατότητα αυτή. Βλ. σχετικά Bühler, K.G., 2001, *op. cit.*, *supra* note 1580. Σε αντίθεση με την περίπτωση της Ρωσικής Ομοσπονδίας, που θεωρήθηκε συνέχεια της πρώην ΕΣΣΔ, ουδέποτε αναγνωρίστηκε παρόμοια σχέση ανάμεσα στην ΟΔΓ/Σερβία και Μαυροβούνιο και τη ΣΟΔΓ. Το ΔΔ, άλλωστε, έχει διαπιστώσει ότι η ΟΔΓ βρέθηκε «σε μία *sui-generis* θέση απέναντι στα Ηνωμένα Έθνη την περίοδο από το 1992 έως το 2000», πριν δηλαδή από την εισδοχή της ως νέο μέλος. Βλ. ICJ, *Application for Revision of the Judgment of 11 July 1996 in the Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia)*, 3 February 2003, Preliminary Objections (*Yugoslavia v. Bosnia and Herzegovina*), Judgment, ICJ Rep (2003), 31, §71. Σε επόμενη απόφασή του το ΔΔ ανέλυσε διεξοδικά την πολυπλοκότητα και την ασάφεια της νομικής θέσης της ΟΔΓ εντός και απέναντι στα ΗΕ κατά την περίοδο από το 1992 έως το 2000, δηλώνοντας απερίφραστα ότι η Σερβία-Μαυροβούνιο δεν ήταν κράτος-μέλος των ΗΕ και άρα ούτε συμβαλλόμενο μέρος στο καταστατικό του ΔΔ μέχρι την προσχώρησή της στα ΗΕ την 1^η Νοεμβρίου 2000. Βλ. ICJ, *Legality of the Use of Force (Serbia and Montenegro v. Belgium)*, 15 December 2004, Judgment, Preliminary Objections, ICJ Rep (2004), 279-329.

Τέλος, οι επιπτώσεις της διαδοχής των κρατών σε ζητήματα απόδοσης ιθαγένειας είναι παρόμοιες με εκείνες που σχετίζονται με τις συνθήκες, τα χρέη και τις περιουσίες: η νομική αβεβαιότητα υπερισχύει και πολλές φορές η λύση έρχεται κατά περίπτωση, ενώ λίγοι είναι οι εθιμικοί κανόνες που έχουν μέχρι τώρα αναπτυχθεί.¹⁶⁰⁷ Παρόλα αυτά, υπάρχουν, όπως είδαμε, ορισμένες τάσεις και γενικές αρχές, οι οποίες καθοδηγούν τα νέα κράτη που δημιουργούνται ως αποτέλεσμα της διαδοχής. Δεδομένων των περίπλοκων συνθηκών που πολλές φορές περιβάλλουν τις περιπτώσεις διαδοχής και την έλλειψη νομικής καθαρότητας ως προς το εφαρμοστέο δίκαιο, τα κράτη προβαίνουν θεωρητικώς σε προσπάθειες *bona fide* για την εξεύρεση των βέλτιστων λύσεων ή, εάν δε γίνεται αλλιώς, συμφωνούν για τη διευθέτηση από τρίτο μέρος των εκκρεμών ζητημάτων της διαδοχής -όπως συνέβη στην περίπτωση της πρώην Γιουγκοσλαβίας. Κατά τον Matthew Craven, το διεθνές δίκαιο θα πρέπει να ενσωματώσει μία ουσιαστική -και όχι απλώς τυπική- αντίληψη του κράτους, προκειμένου να μπορεί να διαχειρίζεται αποτελεσματικά τη νομική συνέχεια αυτού σε περιόδους ριζικών αλλαγών.¹⁶⁰⁸ Πράγματι, το διεθνές δίκαιο δε φαίνεται να έχει σαφή αντίληψη του πότε ένα κράτος παύει να υπάρχει,¹⁶⁰⁹ ζήτημα που θα εξετασθεί ευθύς αμέσως.

5.4 Ζητήματα ταυτότητας, συνέχειας και εξαφάνισης κράτους

Τα κράτη δεν είναι στατικά. Παρατηρούμε, όμως, τη συνέχειά τους στο χρόνο, ακόμα και καθώς οι κυβερνήσεις, τα Συντάγματα, το έδαφος και ο πληθυσμός τους αλλάζουν. Το διεθνές δίκαιο βασίζεται σε αυτή την παραδοχή και ενσωματώνει μία θεμελιώδη διάκριση

¹⁶⁰⁷ Αναφέρεται, εδώ, το Σχέδιο Άρθρων της ΕΔΔ για την Ιθαγένεια [ILC, Draft Articles on Nationality of Natural Persons in relation to the Succession of States with commentaries, YILC (1999), Vol II, part two], καθώς και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί Ιθαγένειας, το Άρθρο 18 της οποίας ορίζει τα εξής: «1. Σε ζητήματα ιθαγένειας και σε περιπτώσεις διαδοχής κράτους, κάθε ενδιαφερόμενο συμβαλλόμενο κράτος θα σέβεται τις αρχές του κράτους δικαίου, τους κανόνες που αφορούν στα ανθρώπινα δικαιώματα και τις αρχές που περιλαμβάνονται στα Άρθρα 4 και 5 αυτής της Σύμβασης και στην παράγραφο 2 αυτού του Άρθρου, ιδιαίτερα προκειμένου να αποφύγει την ανιθαγένεια. 2. Αποφασίζοντας για τη χορήγηση ή διατήρηση της ιθαγένειας σε περιπτώσεις διαδοχής κράτους, κάθε ενδιαφερόμενο συμβαλλόμενο κράτος θα λαμβάνει ιδιαιτέρως υπόψη: α) το γνήσιο και ουσιαστικό δεσμό του ενδιαφερομένου προσώπου με το κράτος, β) τη συνήθη κατοικία του ενδιαφερομένου προσώπου κατά το χρόνο της διαδοχής του κράτους, γ) τη θέληση του ενδιαφερομένου προσώπου, δ) την τοπική καταγωγή του ενδιαφερομένου προσώπου...». European Convention on Nationality, Strasbourg, 6 November 1997, Council of Europe, CETS No 166, διαθέσιμη στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση του ΣτΕ: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/166.htm>.

¹⁶⁰⁸ «Αυτό που πρέπει να γίνει κατανοητό, ωστόσο, είναι ότι τα παραδοσιακά κριτήρια της κρατικής υπόστασης είναι αφηρημένα [...] με την έννοια ότι δεν απαιτούν την κατοχή συγκεκριμένης εδαφικής θέσης, τη διατήρηση πληθυσμού συγκεκριμένης σύνθεσης ή, ακόμα, μία συγκεκριμένη μορφή κυβέρνησης. Έτσι, είναι κοινώς αποδεκτό ότι η συνέχεια του κράτους δεν επηρεάζεται από μεταβολές στην κυβέρνησή του (ακόμα και επαναστατικές μεταβολές) ούτε από την εκχώρηση εδάφους [...] Το ότι δε λειτουργούν ξεκάθαρα στο πλαίσιο της πιθανολογούμενης εξαφάνισης είναι πρωτίστως αποτέλεσμα του γεγονότος ότι τα κράτη δε συνηθίζουν να ανακαλούν την αναγνώριση οντοτήτων άπαξ και εγκαθιδρύθηκαν. Αυτό, με τη σειρά του, οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι τα κράτη δεν είναι διατεθειμένα να θέσουν σε κίνδυνο τις νομικές τους σχέσεις με μία οντότητα όταν προφανώς δεν υπάρχει διάδοχο κράτος. Έτσι, δεν αποτελεί έκπληξη το ότι τα κράτη δεν ανακάλεσαν την αναγνώρισή τους από τη Σομαλία κατά την περίοδο της αποδιοργάνωσής της, ούτε από την Αλβανία παρά την καταφανή έλλειψη κυβέρνησης. Το γεγονός ότι μπορεί να υπάρχει ένα τεκμήριο συνέχειας σε τέτοιες περιπτώσεις, δεν αναιρεί το σκεπτικό ότι οι απαραίτητες προϋποθέσεις της εξαφάνισης είναι λογικά οι ίδιες με εκείνες της αναγνώρισης νέων κρατών». Craven, M.C.R., 9 *EJIL* (1998), *op. cit.*, *supra* note 1588, 159.

¹⁶⁰⁹ Marek, K., 1968, *op. cit.*, *supra* note 111, 7.

ανάμεσα στην κρατική συνέχεια και την κρατική διαδοχή, δηλαδή ανάμεσα στις περιπτώσεις όπου «το ίδιο» κράτος συνεχίζει να υφίσταται παρά τις μερικές φορές δραστικές μεταβολές στην κυβέρνηση, το έδαφος ή τον πληθυσμό του και τις περιπτώσεις όπου ένα κράτος αντικαθιστά ένα άλλο σε σχέση με συγκεκριμένο έδαφος και πληθυσμό.¹⁶¹⁰

Είναι αλήθεια ότι η έννοια της «κρατικής συνέχειας» δε χρησιμοποιείται με ακρίβεια και της έχει πολλάκις ασκηθεί δριμεία κριτική για υπερβολική γενικότητα, μη-αντικειμενικότητα, ενώ έχει κατηγορηθεί και ως πρόδρομος πληθώρας νομικών προβλημάτων.¹⁶¹¹ Όπως είδαμε, τα έννομα δικαιώματα και η ευθύνη των κρατών δεν επηρεάζονται από τις μεταβολές της εσωτερικής δομής της κυβέρνησης ή της μορφής του πολιτεύματος ή του αρχηγού κράτους.¹⁶¹² Φυσικά, η θέση αυτή μπορεί να υποστηριχθεί χωρίς καμία αναφορά στις έννοιες της «συνέχειας» ή της «διαδοχής» και είναι από κάθε άποψη πολύ γενική, καθότι οι πολιτικές αλλαγές μπορούν να επιφέρουν μια τέτοια μεταβολή των συνθηκών επαρκή για να επηρεάσει ορισμένες συμβατικές σχέσεις.¹⁶¹³ Η νομική θεωρία τείνει να διακρίνει μεταξύ κρατικής συνέχειας (ή ταυτότητας) και διαδοχής. Η δεύτερη ανακύπτει όταν μία διεθνής προσωπικότητα παίρνει τη θέση μίας άλλης, για παράδειγμα με ένωση ή σύννομη προσάρτηση ή διάλυση κράτους. Γενικά, θεωρείται ότι οι περιπτώσεις κρατικής διαδοχής είναι πιο πιθανό να επιφέρουν σημαντικές αλλαγές στο νομικό καθεστώς και τα δικαιώματα των εμπλεκόμενων οντοτήτων, ενώ στην κρατική συνέχεια η νομική προσωπικότητα και τα καθορισμένα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις του κράτους παραμένουν αμετάβλητα.

Κατά τον Brownlie, «*δυστυχώς, οι γενικές κατηγορίες της 'συνέχειας' και της 'κρατικής διαδοχής', και η υπόθεση μιας βολικής διάκρισης μεταξύ τους, καταφέρνουν μόνο να κάνουν ένα δύσκολο ζήτημα ακόμα πιο μπερδεμένο, συγκαλύπτοντας τις μεταβολές των περιστάσεων και την πολυπλοκότητα των νομικών προβλημάτων που προκύπτουν στην πραγματικότητα. Η 'διαδοχή' και η 'συνέχεια' είναι αφαιρετικά επίπεδα, ακατάλληλα να αντιμετωπίσουν ειδικότερα ζητήματα. [...] Όμως μπορεί κανείς να αναρωτηθεί εάν η διαφορά στην πολιτική διαδικασία θα πρέπει να κάνει τόσο μεγάλη νομική διαφορά. Ακόμη, η πολιτική και νομική εμπειρία παρέχουν διάφορα παραδείγματα καταστάσεων στις οποίες υπάρχει 'συνέχεια', αλλά οι ιδιαίτερες περιστάσεις, και οι σχετικές αρχές του δικαίου και της χρηστής πολιτικής, υπαγορεύουν λύσεις οι οποίες διέπονται μόνο μερικώς από το στοιχείο της 'συνέχειας'. Οι νομικές τεχνικές μπορούν να βασίζονται στη 'συνέχεια' σε ένα πλαίσιο, αλλά να αρνούνται την ύπαρξή της σε ένα άλλο.*»¹⁶¹⁴

¹⁶¹⁰ Bühler, K.G., 2001, *op. cit.*, *supra* note 1580, 7-8· Crawford, J., *International Law as an Open System: Selected Essays*, 2002, 243, 264-267· Stern, B. (ed.), *Dissolution, Continuation and Succession in Eastern Europe*, 1998.

¹⁶¹¹ Brownlie, I., 7th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 54, 80.

¹⁶¹² *Tinoco Claims Arbitration*, 18 October 1923, RIAA (2006), Vol I, 369-399.

¹⁶¹³ Για παράδειγμα, μία συνθήκη στρατιωτικής και πολιτικής συνεργασίας μπορεί να ακυρωθεί εάν κάποιο εκ των μερών υποβληθεί σε αλλαγή καθεστώτος αντίθετη με τη βάση της συνθήκης. *Ibid.* 80.

¹⁶¹⁴ *Ibid.* 80. Η άποψη, παραδείγματος χάριν, ότι η Ιταλία δε σχηματίστηκε από την ένωση άλλων κρατών με τη Σαρδηνία, αλλά από την προσάρτηση στη Σαρδηνία, έχει ως συνέπεια ότι ήταν μία περίπτωση συνέχειας και όχι -σε

Πράγματι, σε όχι και τόσο ξεκάθαρες περιπτώσεις η έννοια της ‘συνέχειας’ εμπεριέχει υποκειμενικά στοιχεία. Σε γενικές γραμμές, όμως, είναι μία καθιερωμένη έννοια και λογική απόρροια της διάκρισης ανάμεσα στο κράτος και την κυβέρνηση. Παρά τον -μερικές φορές- τεχνητό της χαρακτήρα, καταφέρνει να διατηρεί τις νομικές σχέσεις παρά τις όποιες αλλαγές στα υποκείμενα των σχέσεων αυτών, κάτι που δεν μπορεί να πετύχει σε τέτοιο βαθμό η διαδοχή, η οποία χαρακτηρίζεται από ασυνέχεια -στα πραγματικά γεγονότα, αν όχι και στο δίκαιο. Αυτό που έχει σημασία προκειμένου να μπορέσουμε να πούμε ότι ένα κράτος είναι «το ίδιο» είναι η ιστορική συνέχεια στο χρόνο μίας ανεξάρτητης εδαφικής μονάδας, παρά τις μεταβολές στον πληθυσμό, το έδαφος ή το σύστημα διακυβέρνησής της.¹⁶¹⁵

Διαφορετική προσέγγιση υιοθετεί η K. Marek στην κορυφαία μελέτη της του 1968, ορίζοντας την κρατική ταυτότητα με σημείο αναφοράς τις νομικές υποχρεώσεις του αντίστοιχου κράτους και όχι τα κριτήρια της κρατικής υπόστασης: «*η ταυτότητα ενός κράτους είναι η ταυτότητα των διεθνών του δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, πριν και μετά το γεγονός που έθεσε σε αμφισβήτηση την ταυτότητα αυτή, και μόνο στη βάση του εθιμικού κανόνα ‘pacta sunt servanda’*”.¹⁶¹⁶ Η κρατική συνέχεια είναι απλώς «*το δυναμικό κατηγορήμα της κρατικής ταυτότητας*».¹⁶¹⁷ Ούτως, είναι αδύνατον, κατά την άποψη της Marek, ένα κράτος να εξαφανιστεί οριστικά και ύστερα να επανεμφανιστεί ως «το ίδιο» κράτος. Η εξάλειψη ενός κράτους εμπεριέχει διαδοχή και θέτει τέλος σε κάθε πιθανή συνέχεια ή ταυτότητα.¹⁶¹⁸ Αποδέχεται πάντως ότι, σε ένα δυναμικό νομικό σύστημα, η ‘ταυτότητα’ και η ‘συνέχεια’ είναι σχετικές έννοιες.¹⁶¹⁹

Πολλές αντιρρήσεις μπορούν να εγερθούν έναντι του ανωτέρω επιχειρήματος. Κατ’ αρχάς, η ύπαρξη ενός κράτους είναι διακριτή από τις νομικές του σχέσεις και σίγουρα από τις συνθήκες στις οποίες είναι συμβαλλόμενο μέρος. Το κράτος είναι εκείνο που αποφασίζει εάν θα συνάψει έννομες σχέσεις, παρόλο που ορισμένες εξ’ αυτών ίσως αποδειχτούν ζωτικής σημασίας

σχέση με τη Σαρδηνία- κρατικής διαδοχής. Marek, K., 1968, *op. cit., supra note 111*, 191-198 και O’Connell, D.P., *State Succession in Municipal Law and International Law*, 1967, Vol I, 5 - Vol II, 28-30, 365. Επίσης, οι πολιτικές και νομικές μεταβολές που προκάλεσαν την κατάρρευση της Αυστροουγγαρίας και την ανάδειξη ενός νέου διακανονισμού στην κεντρική και τη νοτιοανατολική Ευρώπη, γέννησαν την Αυστρία, την Ουγγαρία, το Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων και την Τσεχοσλοβακία, που βασίζονταν σε νέες πολιτικές και έννομες τάξεις. Παρόλα αυτά, ιδιαίτεροι λόγοι επέβαλαν την εφαρμογή των αρχών της ‘συνέχειας’ με τις προηγούμενες πολιτικές οντότητες. Πράγματι, τόσο η Συνθήκη του Αγίου Γερμανού (1919) όσο και η Συνθήκη του Τριανόν (1920) τάχθηκαν υπέρ της συνέχειας της Αυστρίας και της Ουγγαρίας αντίστοιχα με τα δύο βασίλεια της Δυναδικής Μοναρχίας, όπως και η πρακτική των κρατών που ευνόησε τη συνέχεια σε ζητήματα συνθηκών. Αναφορικά με τα δημόσια χρέη και άλλα ζητήματα, εφαρμόστηκαν αρχές δυσδιάκριτες από εκείνες που εφαρμόζονται συνήθως σε περιπτώσεις κρατικής διαδοχής. *Ibid.* Marek, K., 1968, 199-262, η οποία αρνείται ότι είτε η Αυστρία είτε η Ουγγαρία κατείχαν ξεχωριστό διεθνές καθεστώς πριν από το 1918 και, ως εκ τούτου, αρνείται το ενδεχόμενο της συνέχειας και *ibid.* O’Connell, D.P., 1967, index - Vol I, 5-6.

¹⁶¹⁵ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit., supra note 120*, 668-669.

¹⁶¹⁶ Εξαιρουμένων, βεβαίως, των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων που πηγάζουν από τους κανόνες της κρατικής διαδοχής. Marek, K., 1968, *op. cit., supra note 111*, 14.

¹⁶¹⁷ *Ibid.* 5-6.

¹⁶¹⁸ *Ibid.* 7-9.

¹⁶¹⁹ *Ibid.* 4-5.

ή καθοριστικές.¹⁶²⁰ Με άλλα λόγια, τα δικαιώματα αποδίδονται στο κράτος και όχι το αντίθετο. Το σύνολο των δικαιωμάτων, υποχρεώσεων, εξουσιών και ασυλιών ενός κράτους έπεται της δημιουργίας αυτού και συνιστούν συνέπειες και όχι κριτήρια της κρατικής υπόστασης. Επομένως, σύμφωνα με τη θεώρηση του Crawford, η συνέχεια, η ταυτότητα και η εξαφάνιση ενός κράτους εδραιώνονται στα βασικά κριτήρια της κρατικής υπόστασης, εφαρμοσμένα στο πλαίσιο της διεκδίκησης και της αναγνώρισης.¹⁶²¹ Στην πράξη, η αναγνώριση των αξιώσεων περί συνέχειας ή ασυνέχειας παίζει μείζονα ρόλο, παρόλο που ο ρόλος αυτός δεν είναι συστατικός. Ήταν η γενική άρνηση από τα τρίτα κράτη -και όχι μόνο από τις πρώην γιουγκοσλαβικές Δημοκρατίες- να αποδεχτούν την αξίωση της ΟΔΓ περί συνέχειας με την ΣΟΔΓ, που κυριάρχησε και καθόρισε εάν τα αντίστοιχα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις θα παρέμεναν ως είχαν ή όχι.

Ιδιαίτερος ακριβής κρίνεται η ανάλυση των Jennings και Watts: «δεν μπορεί να θεσπιστεί γενικός κανόνας σχετικά με όλες τις περιπτώσεις όπου εμφανίζεται η διαδοχή, και κάθε μία πρέπει να εξετάζεται ξεχωριστά. Η εξέταση αυτή φυσικά αντικατοπτρίζει τις ιστορικές συγκυρίες της εποχής, και τις μείζονες ανησυχίες των ηγετικών μελών της διεθνούς κοινότητας στις περιπτώσεις που οδηγούν πιο συχνά σε καταστάσεις διαδοχής. Επιπλέον, η κρατική πρακτική σε μεγάλο μέρος του πεδίου αυτού έχει υπάρξει μεταβλητή, συχνά εξαρτώμενη από τις πολύ ειδικές περιστάσεις συγκεκριμένων περιπτώσεων, και βασίστηκε σε *ad hoc* συμφωνίες οι οποίες δεν αντανακλούν απαραίτητα μία άποψη ως προς τη θέση του διεθνούς εθνικού δικαίου. Πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι πολλές από τις αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων που περιλαμβάνουν ζητήματα διαδοχής στρέφονται στις διατάξεις του οικείου εσωτερικού δικαίου παρά στο διεθνές δίκαιο».¹⁶²²

Το παραπάνω συμπέρασμα εξήχθη για τις περιπτώσεις διαδοχής των κρατών, όμως επαληθεύεται εξίσου και σε σχέση με τις έννοιες της κρατικής ταυτότητας και συνέχειας. Είναι πλέον αναμφισβήτητο ότι η απόκτηση ή η απώλεια εδάφους δεν επηρεάζουν τη συνέχεια του κράτους, ακόμα κι εάν το έδαφος που αποκτήθηκε ή απωλέσθηκε είναι ουσιωδώς μεγαλύτερο σε έκταση από το αρχικό ή το υπόλοιπο έδαφος του κράτους.¹⁶²³ Το τεκμήριο της συνέχειας είναι ακόμη πιο ισχυρό εκεί όπου το συνταγματικό σύστημα ενός κράτους διατηρείται σε ισχύ ως είχε πριν την απόκτηση ή την απώλεια, όπως συνέβη στην περίπτωση της γερμανικής ενοποίησης το

¹⁶²⁰ Koskenniemi, M., "The Wonderful Artificiality of States", 88: *I ASIL Proceedings* (1994), 22-29.

¹⁶²¹ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 670-671.

¹⁶²² Jennings, R.Y. and Watts, A. (eds), *Oppenheim's International Law*, 9th ed., Vol I, 2008, 210.

¹⁶²³ Marek, K., 1968, *op. cit.*, *supra* note 111, 15-24. Το Άρθρο 15 της Σύμβασης της Βιέννης του 1978 ορίζει τα εξής: «Όταν τμήμα του εδάφους ενός κράτους, είτε όταν οποιοδήποτε έδαφος για τις διεθνείς σχέσεις του οποίου είναι υπεύθυνο ένα κράτος, ενώ δεν αποτελεί τμήμα του εδάφους του κράτους αυτού, γίνεται τμήμα του εδάφους άλλου κράτους: (α) οι συνθήκες του προκάτοχου κράτους παύουν να ισχύουν αναφορικά με το έδαφος με το οποίο σχετίζεται η διαδοχή των κρατών από την ημερομηνία της διαδοχής των κρατών· και (β) οι συνθήκες του διάδοχου κράτους ισχύουν αναφορικά με το έδαφος με το οποίο σχετίζεται η διαδοχή των κρατών από την ημερομηνία της διαδοχής των κρατών, εκτός και αν προκύψει από τη συνθήκη ή καθορίζεται διαφορετικά ότι η εφαρμογή της συνθήκης στο έδαφος αυτό θα ήταν ασυμβίβαστη με το αντικείμενο και το σκοπό της συνθήκης ή ότι θα άλλαζε ριζικά τις συνθήκες της λειτουργίας της». Βλ. Vienna Convention on Succession of States in respect of Treaties, 23 August 1978, Article 15.

1990¹⁶²⁴ -όπου υπήρξε εξαφάνιση της Ανατολικής και συνέχεια της Δυτικής Γερμανίας.¹⁶²⁵ Η συνέχεια του Ηνωμένου Βασιλείου από το 1707 ουδέποτε αμφισβητήθηκε, παρά την άνοδο και την πτώση της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Άλλο παράδειγμα αποτελεί αυτό της Τουρκικής Δημοκρατίας, που θεωρήθηκε συνέχεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το 1918 και, πιο πρόσφατα, αυτό της Ρωσικής Ομοσπονδίας σε συνέχεια της πρώην ΕΣΣΔ μετά το 1991.¹⁶²⁶ Οι ίδιες σκέψεις ισχύουν και για τις πληθυσμιακές αλλαγές που είναι συνακόλουθες των εδαφικών μεταβολών. Έτσι, στην περίπτωση μιας εσωτερικής επανάστασης, η οποία απλώς μεταβάλλει την εσωτερική δομή και τη μορφή της κυβέρνησης, το κράτος παραμένει το ίδιο· ούτε χάνει οποιοδήποτε από τα δικαιώματά του, ούτε απαλλάσσεται από τις υποχρεώσεις του.¹⁶²⁷ Ομοίως, η έλλειψη ανεξαρτησίας της κυβέρνησης ενός κράτους για ορισμένο χρονικό διάστημα δε συνεπάγεται αυτομάτως την εξαφάνιση του ίδιου του κράτους.

Περισσότερο πολύπλοκα είναι τα πράγματα όταν μεταβάλλεται το διεθνές καθεστώς μιας οντότητας. Στην πράξη έχει καθιερωθεί ότι τα προτεκτοράτα ή τα προστατευόμενα κράτη συνεχίζουν τη νομική προσωπικότητα του προϋφιστάμενου κράτους.¹⁶²⁸ Η νομική θεώρηση των εδαφών υπό εντολή είναι περισσότερο αμφιλεγόμενη, με την πλάστιγγα να γέρνει υπέρ του ότι δεν υπάρχει συνέχεια, πέραν ίσως από τα εδάφη που προέκυψαν από την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ('Α' Mandates).¹⁶²⁹ Εκεί όπου υπάρχουν ουσιαστικές αλλαγές

¹⁶²⁴ Παρόλο που το Άρθρο 146 του Συντάγματος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας προέβλεπε τη συγχώνευση των δύο γερμανικών κρατών σε ένα νέο ενιαίο κράτος -διαδικασία η οποία θα συνεπαγόταν την εξαφάνιση τόσο της ΟΔΓ όσο και της ΛΔΓ-, έγινε επίκληση στο Άρθρο 23 και την πρόβλεψη περί ένταξης της Ανατολικής Γερμανίας ως νέας *Länder* της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας. Το Σύνταγμα της Δυτικής Γερμανίας του 1949, με μικρές τροποποιήσεις, ετέθη σε ισχύ στις 3 Οκτωβρίου 1990 για το σύνολο του εδάφους της Γερμανίας. «*Η εγκαθίδρυση της γερμανικής ενότητας δεν ήταν η συγχώνευση δύο κρατών, με την οποία ήλθαν στο τέλος τους και ένα νέο υποκείμενο του διεθνούς δικαίου δημιουργήθηκε. Αντ' αυτού, ήταν η εθελοντική ένταξη του ενός κράτους, το οποίο είχε παραιτηθεί της ταυτότητάς του ως υποκείμενου του διεθνούς δικαίου, σε ένα άλλο κράτος, το οποίο διατήρησε την ταυτότητά του ως υποκείμενο του διεθνούς δικαίου*». Papenfuß, D., 92: 3 *AJIL* (1998), *op. cit.*, *supra* note 1544, 487. Βλ. αναλυτικά ανωτέρω, Κεφάλαιο 5, υποενότητα 5.2.3.1 της παρούσης διδακτορικής διατριβής.

¹⁶²⁵ «*Ως ζήτημα του γερμανικού συνταγματικού δικαίου, η ΛΔΓ προσχώρησε στην, και έγινε τμήμα της, ΟΔΓ στις 3 Οκτωβρίου 1990. Η ΟΔΓ, όπως υφίσταται κατόπιν της προσχώρησης αυτής στις 3 Οκτωβρίου 1990, είναι η συνέχεια της ΟΔΓ που υπήρχε πριν από την προσχώρηση. Αντιστρόφως, η πρώην ΛΔΓ έπαψε να υπάρχει στις 3 Οκτωβρίου 1990 μετά την απορρόφησή της μέσα στην ΟΔΓ*». Βλ. Affidavit of Dr Wolfgang Trautwein (German Embassy, London), §5, 12, reprinted, 68 *BYIL* (1997), 526.

¹⁶²⁶ Στις 24 Δεκεμβρίου 1991, ο μόνιμος αντιπρόσωπος της Ρωσίας στα ΗΕ σε επιστολή του προς το ΓΓ επεσήμανε *inter alia*: «*Η ιδιότητα του μέλους της ΕΣΣΔ στα Ηνωμένα Έθνη, συμπεριλαμβανομένου του Συμβουλίου Ασφαλείας και όλων των άλλων οργάνων και οργανισμών του συστήματος των Ηνωμένων Εθνών, συνεχίζεται από τη Ρωσική Ομοσπονδία με την υποστήριξη των χωρών της Κοινοπολιτείας των Ανεξάρτητων Κρατών. Σε αυτό το πλαίσιο, ζητώ το όνομα 'Ρωσική Ομοσπονδία' να χρησιμοποιείται στα Ηνωμένα Έθνη στη θέση του ονόματος 'ΕΣΣΔ'. Η Ρωσική Ομοσπονδία διατηρεί πλήρη ευθύνη για όλα τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της ΕΣΣΔ υπό το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, περιλαμβανομένων των οικονομικών υποχρεώσεων*». Βλ. UN Doc 1991/RUSSIA, Appendix, 24 December 1991, 31 *ILM* 138.

¹⁶²⁷ Βλ. Grotius, H., 1646, *op. cit.*, *supra* note 17, Vol II, ch 9, §8· Pufendorf, S. von, 1672, *op. cit.*, *supra* note 19, Vol VIII, ch 12, §1-§3· Wheaton, H., 8th edn, 1866, *op. cit.*, *supra* note 30, Vol I, §22. Αληθώς, ο κανόνας ότι η ανατροπή ενός συστήματος διακυβέρνησης δεν επηρεάζει τη συνέχεια του κράτους στο οποίο λαμβάνει χώρα εφαρμόστηκε με συνέπεια στις αμέτρητες περιπτώσεις επαναστάσεων, πραξικοπημάτων και τα συναφή κατά το 19^ο και τον 20^ο αιώνα. Marek, K., 1968, *op. cit.*, *supra* note 111, 24-73.

¹⁶²⁸ *Ibid.* Marek, K., 1968, 187.

¹⁶²⁹ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 569-570. Βεβαίως, το Ισραήλ αρνείται τη συνέχεια με την πρώην εντολή για την Παλαιστίνη. *Ibid.* 421 επ..

αναφορικά με την ενδιαφερόμενη οντότητα, η συνέχεια μπορεί να εξαρτάται από την αναγνώριση -όπως συνέβη στην περίπτωση της Ινδίας το 1947.¹⁶³⁰ Όταν, τέλος, η μεταβολή είναι αποτέλεσμα εξωτερικής επιβολής -όπως στην περίπτωση μίας οντότητας-μαριονέτας- δεν τεκμαίρεται συνέχεια, καθώς ο παράνομος χαρακτήρας που ενυπάρχει στη δημιουργία μιας οντότητας της αποστειρεί κάθε υπόνοια διεθνούς καθεστώτος.

5.4.1 Σκέψεις περί κρατικής συνέχειας: η περίπτωση των Βαλτικών κρατών

Η διάλυση της ΕΣΣΔ έφερε στην επιφάνεια σωρεία πολιτικών και νομικών ζητημάτων: θέματα αυτοδιάθεσης, συνοριακών οριοθετήσεων και προστασίας εθνικών μειονοτήτων έχρηζαν άμεσης αντιμετώπισης. Η αναγνώριση της ανεξαρτησίας των κρατών της Βαλτικής το 1991 γέννησε μεγάλες δικαιικές προκλήσεις όσον αφορά στη σχέση τους με τη Ρωσία. Η περίπτωση των κρατών αυτών είναι μοναδική στη μεταψυχροπολεμική εποχή. Κι αυτό διότι, ενώ ήταν ανεξάρτητα κατά τη μεσοπολεμική περίοδο, ενσωματώθηκαν βιαίως στην ΕΣΣΔ το 1940 δυνάμει των μυστικών πρωτοκόλλων του Γερμανο-Σοβιετικού Συμφώνου μη Επίθεσης (Molotov-Ribbentrop) του 1939, που έθεσαν τα Βαλτικά κράτη υπό τη σοβιετική σφαίρα επιρροής.¹⁶³¹

Η εξέλιξη αυτή δεν αναγνωρίστηκε, τουλάχιστον όχι *de jure*, από τα περισσότερα δυτικά κράτη, καθώς η στρατιωτική πίεση που ασκήθηκε ακολούθως από τη σοβιετική ηγεσία προκειμένου τα Κοινοβούλια των εν λόγω κρατών να αποδεχθούν ουσιαστικά ένα τελεσίγραφο που απαιτούσε το σχηματισμό φιλοσοβιετικών κυβερνήσεων, συνιστούσε πέραν πάσης αμφιβολίας κατάφορη παραβίαση των βασικών αρχών του διεθνούς δικαίου, ήτοι της κυριαρχίας και της αυτοδιάθεσης. Οι διατάξεις του Συμφώνου Molotov-Ribbentrop ήταν αντίθετες με το διεθνές δίκαιο για τον απλούστατο λόγο ότι αντικείμενό τους ήταν το έδαφος τρίτων κρατών και, μάλιστα, η εφαρμογή τους συνεπαγόταν επιθετικές ενέργειες, κατοχή και προσάρτησή τους. Επομένως, η σοβιετική προσάρτηση των Βαλτικών κρατών κρίνεται καταφανώς παράνομη.¹⁶³²

¹⁶³⁰ Η Βρετανία και, κατόπιν σχετικής διαβουλεύσεως, τα ΗΕ τάχθηκαν υπέρ της άποψης ότι η Ινδία αποτελεί συνέχεια της βρετανικής Ινδίας και, ως εκ τούτου, διατήρησε την ιδιότητα του μέλους στα ΗΕ, ενώ το Πακιστάν απετέλεσε νέο κράτος που έπρεπε να προσχωρήσει στον παγκόσμιο οργανισμό κατά το Άρθρο 4 του Καταστατικού Χάρτη των ΗΕ. Η εξίσωση, όμως, της Ινδίας με τη βρετανική Ινδία είναι αμφισβητήσιμη. Ο' Connell, D.P., 1967, *op. cit.*, *supra* note 66, Vol II, 127-130, 184-187, 277-288· Bühler, K.G., 2001, *op. cit.*, *supra* note 1580, 42-50.

¹⁶³¹ Για τα πρωτότυπα κείμενα -και την αγγλική μετάφρασή τους- του Γερμανο-Σοβιετικού Συμφώνου μη Επίθεσης (Molotov-Ribbentrop) και του Πρόσθετου Μυστικού Πρωτοκόλλου της 23^{ης} Αυγούστου 1939, του Πρόσθετου Μυστικού Πρωτοκόλλου -τροποποιητικού του προηγούμενου- της 28^{ης} Σεπτεμβρίου 1939, καθώς και για τη σχετική αλληλογραφία που αντάλλαξαν τα συμβαλλόμενα μέρη, βλ. Sužiedėlis, S. (ed.), "The Molotov-Ribbentrop Pact: The Documents", 35: *1 Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences – LITUANUS* (1989), διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.lituanus.org/1989/89_1_03.htm.

¹⁶³² Marek, K., 1968, *op. cit.*, *supra* note 111, 383-391. Πράγματι, βάσει της αρχής *ex injuria jus non oritur*, κανένα έννομο δικαίωμα δε δύναται να προκύψει ως αποτέλεσμα παράνομης ενέργειας. Βλ. σχετικά και Žalimas, D., "Legal Issues on the Continuity of the Republic of Lithuania", *1 Baltic YIL* (2001), 1-21.

Από πλευράς διεθνούς δικαίου τα μυστικά πρωτόκολλα του Γερμανο-Σοβιετικού Συμφώνου Molotov-Ribbentrop ήταν κενά περιεχομένου και άκυρα, δηλαδή «άκυρα από τη στιγμή της υπογραφής τους», δεδομένου ότι παραβίαζαν κανόνες *jus cogens*.¹⁶³³ Έτσι, από τη νομική σκοπιά, η ΕΣΣΔ δεν είχε κυριαρχικά δικαιώματα επί του εδάφους των Βαλτικών κρατών. Παρά την προσάρτησή τους από την ΕΣΣΔ, η Εσθονία, η Λετονία και η Λιθουανία εξακολουθούσαν να υπάρχουν ως υποκείμενα του διεθνούς δικαίου. Η νομική αυτή συνέχεια αναγνωρίστηκε από την πλειοψηφία των δυτικών κρατών, όπως δείχνει η σχετική πρακτική,¹⁶³⁴ όχι όμως και από τη Ρωσία. Σημειώνεται ότι και η ΕΕ υιοθέτησε το επιχείρημα της «ιστορικής συνέχειας» για να αιτιολογήσει τη διαφοροποιημένη πολιτική που ακολούθησε απέναντι στα κράτη της Βαλτικής σε σχέση με τις λοιπές πρώην σοβιετικές Δημοκρατίες.¹⁶³⁵

Η αρχή της νομικής συνέχειας απετέλεσε συστατικό στοιχείο των βαλτικών συνταγματικών εννόμων τάξεων και πυξίδα της νομοπαραγωγικής τους διαδικασίας. Έτσι, το Ψήφισμα για το Κρατικό Καθεστώς της Εσθονίας, που υιοθετήθηκε από το Κοινοβούλιο της Εσθονίας το 1990, κήρυξε τη σοβιετική κατοχή παράνομη κατά το διεθνές δίκαιο, γεγονός που συνεπάγεται ότι η διεθνής προσωπικότητα της Εσθονίας δεν εξαλείφθηκε ποτέ.¹⁶³⁶ Ομοίως, το Κοινοβούλιο της Λετονίας υιοθέτησε ένα Συνταγματικό Νόμο που διακήρυττε «τη συνέχεια και την ταυτότητα του Κράτους της Λετονίας της 18^{ης} Νοεμβρίου 1918».¹⁶³⁷ Τέλος, το Κοινοβούλιο της Λιθουανίας υιοθέτησε το Νόμο για την Αποκατάσταση του Λιθουανικού Συντάγματος της 12^{ης} Μαΐου 1938.¹⁶³⁸

Είναι σαφές, λοιπόν, ότι και τα τρία Βαλτικά κράτη υπερτόνισαν τη συνταγματική τους συνέχεια, τόσο με τα ισχύοντα Συντάγματα όσο και με τα διάφορα νομοθετικά μέτρα που έλαβαν πριν από την επαναφορά των Συνταγμάτων ή την υιοθέτηση νέων. Τα μέτρα αυτά στόχευαν σαφώς στην τεκμηρίωση των διεθνών ισχυρισμών τους περί κρατικής συνέχειας.¹⁶³⁹ Επιπροσθέτως, επανέφεραν τις προπολεμικές νομοθεσίες τους περί ιθαγένειας, με αποτέλεσμα μόνο οι πολίτες των προπολεμικών Βαλτικών Δημοκρατιών και οι απόγονοί τους να έχουν το δικαίωμα στην εθνική ιθαγένεια το 1991 -και όχι οι έποικοι, γεγονός που δημιούργησε μεγάλο

¹⁶³³ Lindpere, H., “Evaluation of the Soviet German Pacts of August 23 and September 28, 1939, from the Standpoint of International Law”, 39: 2 *Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised (1990)*, 106, ως αναφέρεται *ibid.* Žalimas, D., 3.

¹⁶³⁴ Είναι χαρακτηριστικό ότι οι διπλωματικές και προξενικές αποστολές των Βαλτικών Δημοκρατιών στις ΗΠΑ συνέχισαν τις δραστηριότητές τους και εξακολούθησαν να απολαμβάνουν όλων των προνομίων και των ασυλιών σε ισότιμη βάση με τις λοιπές ξένες αντιπροσωπείες. Marek, K., 1968, *op. cit.*, *supra* note 111, 401.

¹⁶³⁵ Van Elsuwege, P., “State Continuity and its Consequences: The Case of the Baltic States”, 16 *Leiden JIL (2003)*, 381. Σημειώνεται ότι τα τρία Βαλτικά κράτη εντάχθηκαν στην ΕΕ το 2004, ενώ στον ΟΗΕ το 1991. Βλ. SC Res S/RES/709, S/RES/710, S/RES/711 (12/09/1991) και GA Res A/RES/46/4, A/RES/46/5, A/RES/46/6 (17/09/1991).

¹⁶³⁶ Ziemele, I., *State Continuity and Nationality: The Baltic States and Russia; Past, Present and Future as Defined by International Law*, 2005, 28.

¹⁶³⁷ *Ibid.* 34.

¹⁶³⁸ *Ibid.*

¹⁶³⁹ *Ibid.* 41.

αριθμό ανιθαγενών.¹⁶⁴⁰ Αναφορικά με τις διεθνείς συνθήκες, τα κράτη της Βαλτικής δε θεωρούνται διάδοχα κράτη της ΕΣΣΔ και δε δεσμεύονται από τις συνθήκες που είχε συνάψει η τελευταία, αλλά από εκείνες που είχαν συνάψει οι ίδιες οι Βαλτικές Δημοκρατίες πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.¹⁶⁴¹ Ως εκ τούτων, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι τα Βαλτικά κράτη επικαλέστηκαν τη νομική συνέχεια της διεθνούς τους προσωπικότητας και την αποκατάσταση της κρατικής τους υπόστασης (*restitutio ad integrum*) ως είχε πριν από το 1940.

5.5 Κράτος με συγκρότηση ομοσπονδίας ή συνομοσπονδίας

Η διάκριση μεταξύ ομοσπονδίας και συνομοσπονδίας βασίζεται στο διαφορετικό βαθμό αποκέντρωσης των εξουσιών μεταξύ των δύο συστημάτων πολιτικής οργάνωσης των κρατών.¹⁶⁴² Η συνομοσπονδία συνεπάγεται μία πιο ευέλικτη ρύθμιση, αφήνοντας σημαντικό βαθμό εξουσιών και αρμοδιοτήτων στις συνιστώσες μονάδες σε βάρος της κεντρικής κυβέρνησης. Σύμφωνα με τον Treitschke, η συνομοσπονδία «αναγνωρίζεται από το διεθνές δίκαιο ως μία ένωση κυρίαρχων κρατών, τα μέλη της οποίας συσπειρώνονται χωρίς να παραιτούνται από την ανεξαρτησία τους, για την προώθηση ορισμένων κοινών στόχων».¹⁶⁴³ Συνεπώς, «τα μέλη της συνομοσπονδίας ασκούν το φυσικό τους δικαίωμα με τη μορφή ενός *liberum veto*».¹⁶⁴⁴ Κατά τον Forsyth, οι συνομοσπονδίες, παρόλο που μπορεί να έχουν σημαντική ελευθερία και περιθώρια ευελιξίας σε ζητήματα εσωτερικής οργάνωσης, «δεν έχουν τη δυνατότητα, ως οργανισμοί, να καθορίσουν γενικούς κανόνες ή μέτρα τα οποία θα είναι άμεσα δεσμευτικά για τα κράτη που τις δημιούργησαν».¹⁶⁴⁵

¹⁶⁴⁰ Van Elsuwege, P., *16 Leiden JIL (2003)*, op. cit., supra note 1635, 382-384. Βλ. επίσης και Bokor-Szego, H., "Questions of State Identity and State Succession in Eastern and Central Europe", στο Mrak, M. (ed.), *Succession of States*, 1999, 99.

¹⁶⁴¹ *Ibid.* Van Elsuwege, P., *16 Leiden JIL (2003)*, 384-386· Kerikmae, T. and Vallikivi, H., "State Continuity in the Light of Estonian Treaties Concluded before World War II", *5 Juridica International (2000)*, 30-39. Ωστόσο, για πρακτικούς κυρίως λόγους, ορισμένες παλαιές συνθήκες δεν μπορούσαν πλέον να εφαρμοστούν, ενώ άλλες που είχαν συναφθεί με την ΕΣΣΔ παρέμεναν σημαντικές. Για το λόγο αυτό, η κρατική πρακτική οδηγήθηκε σε μία γενική αναθεώρηση των συνθηκών, είτε είχαν συναφθεί πριν είτε μετά το 1940. *Ibid.* Bokor-Szego, H., 1999, 100. Στην πραγματικότητα, η αρχή της κρατικής συνέχειας χρησίμευσε ως βάση των διαπραγματεύσεων, προκειμένου να διευκρινιστεί η κατάσταση αναφορικά με το διεθνές δίκαιο. Οι εκτεταμένες συνέπειες της θέσης αυτής έγιναν φανερές στις διαπραγματεύσεις που είχαν ως αντικείμενο συνοριακές οριοθετήσεις -όπου, σημειωτέον, η Λιθουανία ακολούθησε διαφορετική στρατηγική από τα γειτονικά κράτη. *Ibid.* Van Elsuwege, P., *16 Leiden JIL (2003)*, 385. Για τον πολιτικό συμβιβασμό όπου βασίστηκε η οριοθέτηση των συνόρων, βλ. Weerts, L., "Heurs et Malheurs du Principe de l'Uti Possidetis: le Cas du Démembrement de l'URSS", στο Corten, O., Delcourt, B., Klein, P. et Levrat, N. (eds.), *Démembrements d'États et Délimitations Territoriales: l'Uti Possidetis en Question(s)*, 1999, 97-102.

¹⁶⁴² Βλ. σχετικά Χρυσόχοου, Δ., *Δοκίμιο για τη Διεθνή Θεωρία: Νέες Μορφές Κυριαρχίας και Συναρχίας*, 2006, 30-45 (ομοσπονδισμός) και 72-83 (συνομοσπονδία).

¹⁶⁴³ Treitschke, H., "State Confederations and Federated States", Book III, στο Forsyth, M.G., Keens-Soper, H.M.A. and Savigear, P. (eds), *The Theory of International Relations; Selected Texts from Gentili to Treitschke*, 1970, 330.

¹⁶⁴⁴ *Ibid.* 331.

¹⁶⁴⁵ Αλλωστε, «τα κράτη πρέπει να διατυπώσουν ρητά τη σύμφωνη γνώμη τους ή τουλάχιστον να μη διατυπώσουν ρητά τη διαφωνία τους σε μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο, πριν καταστεί δεσμευτική για τα ίδια μία σύμβαση, συνθήκη ή όποιου άλλου είδους γενική απόφαση». Βλ. Forsyth, M.G., *Unions of States: The Theory and Practice of Confederation*, 1981, 13-14.

Στη συνομοσπονδία, λοιπόν, ανατίθενται ορισμένες κρατικές αρμοδιότητες σε κεντρικό φορέα για την από κοινού άσκησή τους. Η ανάθεση διενεργείται με διεθνή συνθήκη, αφού η συνομοσπονδία προϋποθέτει προϋφιστάμενα κυρίαρχα κράτη, που συναινετικά αποφασίζουν να συστήσουν μία κοινή κυβέρνηση με συγκεκριμένες αρμοδιότητες, τις οποίες τα ίδια τα κράτη ρητώς και περιοριστικώς αναθέτουν. Η διεθνής συνθήκη με την οποία εγκαθιδρύεται ο κοινός φορέας δύναται να καταγγελθεί από τα μέρη και η συνομοσπονδία να διαλυθεί συναινετικά, όπως άλλωστε συνέβη στην περίπτωση της Τσεχοσλοβακίας το 1993, όπου η διάλυσή της οδήγησε στην ανασύσταση των δύο προϋφισταμένων κυρίαρχων κρατών στην ίδια κατάσταση που ίσχυε προ της ενώσεώς τους. Καθίσταται σαφές ότι στη συνομοσπονδία το τεκμήριο της αρμοδιότητας ανήκει στα συμμετέχοντα κράτη, με την έννοια ότι αναθέτουν ή παραχωρούν συγκεκριμένες αρμοδιότητες, ενώ διατηρούν υπέρ αυτών τις υπόλοιπες.¹⁶⁴⁶

Ειδικότερα, η ομοσπονδιακή δομή οργάνωσης συνίσταται στα ακόλουθα χαρακτηριστικά: (1) στη διάκριση των εξουσιών μεταξύ της κεντρικής και των περιφερειακών κυβερνήσεων, (2) σε έναν ορισμένο βαθμό ανεξαρτησίας ανάμεσα στην κεντρική και τις περιφερειακές κυβερνήσεις, (3) στην άμεση δράση για το λαό από την κεντρική και τις περιφερειακές κυβερνήσεις και (4) σε μερικά μέτρα για τη διαφύλαξη της συνταγματικής διάκρισης των εξουσιών.¹⁶⁴⁷ Είναι σύνηθες η κεντρική κυβέρνηση να έχει την απόλυτη εξουσία επί των εξωτερικών υποθέσεων του κράτους, παρόλο που είναι δυνατόν τα συνιστώντα κράτη της ομοσπονδίας να διατηρούν κάποιες αρμοδιότητες στον τομέα των εξωτερικών σχέσεων -οι οποίες, όμως, συνήθως είναι ελάχιστες. Ως εκ τούτου, «το ομοσπονδιακό κράτος... συνιστά ένα και μοναδικό πρόσωπο στα μάτια του διεθνούς δικαίου».¹⁶⁴⁸ Όπως σημείωσε ο ειδικός εισηγητής της ΕΔΔ για το δίκαιο των συνθηκών, Gerald Fitzmaurice, «ένα συνιστών κράτος μιας ομοσπονδίας δεν μπορεί ποτέ να καταστεί κράτος διεθνώς ή, ως τέτοιο, μέρος σε συνθήκη -διότι η συνθήκη θα δεσμεύει την ομοσπονδία και θα δεσμεύει το συνιστών κράτος όχι ως τέτοιο, αλλά μόνο ως (διεθνώς) αδιαχώριστο τμήμα της ομοσπονδίας».¹⁶⁴⁹

Ωστόσο, όπως συμβαίνει σε πολλές περιπτώσεις, ένας ορισμός δεν καλύπτει όλες τις πιθανές εκφάνσεις. Πράγματι, υπάρχουν κρατικές οντότητες οι οποίες, παρόλο που εμπίπτουν στην έννοια της ομοσπονδίας όπως ορίστηκε παραπάνω, ταυτίζονται όσον αφορά στο σύνολο ή την πλειοψηφία των διεθνών σκοπών με τα ενιαία κράτη (π.χ. Αυστραλία, ΗΠΑ). Υπάρχουν, επίσης, συνομοσπονδίες μόνο κατ' όνομα, ενώ στην ουσία αγγίζουν περισσότερο την έννοια της ομοσπονδίας (π.χ. Ελβετία, Καναδάς). Από την άλλη, υπάρχουν οντότητες οι οποίες, αν και ισχυρίζονται ότι συνιστούν ενιαία κράτη, στην πραγματικότητα λειτουργούν περισσότερο ως

¹⁶⁴⁶ Λιάκουρας, Π., 2007, *op. cit.*, *supra* note 782, 230.

¹⁶⁴⁷ Bernier, I., *International Legal Aspects of Federalism*, 1973, 5.

¹⁶⁴⁸ Convention on the Rights and Duties of States, Montevideo, 26 December 1933, 165 LNTS, 19, Article 2.

¹⁶⁴⁹ Βλ. *YILC* (1956), Vol II, 118· *YILC* (1958), Vol II, 24· για την άποψη του Waldock, βλ. *YILC* (1962), Vol II, 36.

χαλαρές ενώσεις κρατών, όπως είναι για παράδειγμα τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα. Στην πράξη, τα κράτη σχηματίζουν πολιτικές ενώσεις κατά το δοκούν και ορισμένες από αυτές είναι πολύ δύσκολο να χαρακτηριστούν.¹⁶⁵⁰ Οι διαφορετικές αποχρώσεις που δύναται να προσλάβει η ομοσπονδιακή κρατική συγκρότηση δεν είναι πάντοτε ευδιάκριτες, ενώ εξίσου δύσκολη είναι και η εννοιολογική διάκριση όρων όπως «χαλαρή ομοσπονδία» ή «συνομοσπονδία».

Σε μία προσπάθεια νομικής κάλυψης ενός ευρύτερου φάσματος περιπτώσεων, ο Crawford προσέθεσε στα προαναφερθέντα κριτήρια της ομοσπονδίας του Bernier και ένα πέμπτο: οι εξουσίες της κεντρικής κυβέρνησης θα πρέπει να συμπεριλαμβάνουν πλήρως και ουσιωδώς τις εξωτερικές υποθέσεις, παράλληλα με την ύπαρξη αυτόνομης εξουσίας όσον αφορά σε ορισμένες πτυχές των εσωτερικών υποθέσεων των συνιστώντων κρατών.¹⁶⁵¹ Όταν τα κριτήρια αυτά εκπληρώνονται, «η πρακτικώς πλήρης αντικατάσταση της διεθνούς προσωπικότητας των κρατών-μελών πρέπει... να θεωρείται ως ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα του ομοσπονδιακού συστήματος».¹⁶⁵² Κατά τον Crawford, είναι πολύ πιθανό -και, μάλιστα, επιβεβαιώνεται από τη μετά το 1945 εμπειρία- ότι οι μελλοντικές πολιτικές ενώσεις κρατών θα είναι *sui generis* οντότητες σε μετάβαση προς περισσότερο σταθερές μορφές οργάνωσης.¹⁶⁵³

Σύμφωνα με τα σχόλια της ΕΔΔ επί των Άρθρων για τη Διεθνή Ευθύνη των Κρατών: «Τα ομοσπονδιακά κράτη ποικίλλουν ευρέως στη δομή τους και την κατανομή των εξουσιών και... στις περισσότερες περιπτώσεις οι συνιστώσες μονάδες δεν έχουν ξεχωριστή διεθνή νομική προσωπικότητα (έστω περιορισμένη), ούτε εξουσία σύναψης συνθηκών. Στις περιπτώσεις εκείνες όπου η συνιστώσα μονάδα μίας ομοσπονδίας είναι σε θέση να συνάπτει διεθνείς συμφωνίες για λογαριασμό της, το άλλο μέρος μπορεί κάλλιστα να έχει συμφωνήσει να περιοριστεί στην προσφυγή κατά της συνιστώσας μονάδας σε περίπτωση παραβίασης. Στην περίπτωση αυτή το ζήτημα δε συνεπάγεται την ευθύνη του ομοσπονδιακού κράτους... Μία άλλη πιθανότητα είναι ότι η ευθύνη του ομοσπονδιακού κράτους υπό μία συνθήκη μπορεί να περιορίζεται από τους όρους μίας ομοσπονδιακής ρήτρας στη συνθήκη. Αυτή είναι ξεκάθαρα μία εξαίρεση στο γενικό κανόνα, που εφαρμόζεται αποκλειστικά στις σχέσεις μεταξύ των κρατών-μερών στη συνθήκη και στα ζητήματα τα οποία καλύπτει η συνθήκη».¹⁶⁵⁴ Το ομοσπονδιακό κράτος, εκπροσωπούμενο από την κεντρική κυβέρνηση, υπέχει διεθνούς ευθύνης για κάθε πράξη μίας συνιστώσας οντότητάς του που

¹⁶⁵⁰ Verzijl, J.H.W., Vol II, 1969, *op. cit.*, *supra* note 158, 199-206.

¹⁶⁵¹ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 485.

¹⁶⁵² Lauterpacht, H., *International Law and Human Rights*, 1950, 458· Bernier, I., 1973, *op. cit.*, *supra* note 1647, 146.

¹⁶⁵³ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 481.

¹⁶⁵⁴ ILC, Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries, YILC (2001), Vol II, Part Two, 42, Article 4, Commentary §10.

συνεπάγεται παραβίαση διεθνούς υποχρέωσης του κράτους.¹⁶⁵⁵ Ακόμη, ελλείπει διαφορετικής πρόβλεψης του ομοσπονδιακού δικαίου, το διεθνές δίκαιο μπορεί να διέπει ορισμένες πτυχές των σχέσεων μεταξύ των ομοσπονδιακών κρατών, όπως τα χερσαία και τα θαλάσσια σύνορα ή τα κοινόχρηστα ύδατα. Εξάλλου, ο δικαστής Huber περιέγραψε την ομοσπονδία ως «ένα κράτος στο οποίο έχει εγκαθιδρυθεί μία δικαιοδοσία προκειμένου να εφαρμόζονται, εφόσον παρίσταται ανάγκη, οι κανόνες του διεθνούς δικαίου στις διακρατικές σχέσεις των κρατών-μελών».¹⁶⁵⁶

Προσδιοριστικό στοιχείο της ομοσπονδίας είναι η ένωση σε ένα κράτος εθνικών ή άλλων εδαφικών κοινοτήτων και η διανομή μεταξύ τους των εξουσιών. Η διανομή των εξουσιών συχνά εγείρει σημαντικά ζητήματα του διεθνούς δικαίου, ιδίως στους τομείς της διεθνούς νομικής προσωπικότητας, της διεθνούς ευθύνης, καθώς και της ετεροδικίας. Το ομοσπονδιακό κράτος διαθέτει φυσικά διεθνή νομική προσωπικότητα, όσον αφορά όμως στην προσωπικότητα και τις ικανότητες των συστατικών του οντοτήτων στο διεθνές πεδίο, μπορούν να ερμηνευτούν μόνο υπό το φως του αντίστοιχου Συντάγματος και της κρατικής πρακτικής. Επομένως, οι συνιστώσες μονάδες μίας ομοσπονδίας, οι οποίες διαθέτουν ένα βαθμό περιορισμένης διεθνούς ικανότητας, μπορεί να υποστηριχτεί ότι έχουν ένα βαθμό διεθνούς προσωπικότητας.¹⁶⁵⁷ Εάν, εν τέλει, η ομοσπονδία διασπαστεί σε δύο ή περισσότερα κυρίαρχα κράτη, έρχεται στο φως η αρχή της αυτοδιάθεσης προσλαμβάνοντας τη μορφή της συναινετικής διάλυσης κατόπιν σχετικής συνταγματικής συμφωνίας ή της βίαιης απόσχισης. Φυσικά, η δεύτερη περίπτωση δεν εμπίπτει στο φάσμα του διεθνούς δικαίου, εάν όμως μια τέτοια απόσχιση αποδειχτεί επιτυχής τελικά στην πράξη, τότε η έννοια της αναγνώρισης σε συνδυασμό με τα κατάλληλα κριτήρια της κρατικής υπόστασης θα παίξουν καθοριστικό ρόλο ως προς τη νομιμοποίηση της νέας κατάστασης.¹⁶⁵⁸

Όπως είχε επισημάνει η Επιτροπή Badinter, στην περίπτωση ενός ομοσπονδιακού κράτους το οποίο περιλαμβάνει κοινότητες με σημαντικό βαθμό αυτονομίας που συμμετέχουν στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας μέσα από τους κοινούς θεσμούς της ομοσπονδίας, «η ύπαρξη του κράτους συνεπάγεται ότι τα ομοσπονδιακά όργανα αντιπροσωπεύουν τα συστατικά

¹⁶⁵⁵ *Ibid.* Article 4 (1): «Η συμπεριφορά κάθε κρατικού οργάνου θα πρέπει να θεωρείται πράξη του κράτους αυτού υπό το διεθνές δίκαιο, είτε το όργανο ασκεί νομοθετικές, εκτελεστικές, δικαστικές ή όποιες άλλες λειτουργίες, ανεξαρτήτως της θέσης που κατέχει στην οργάνωση του κράτους και ανεξαρτήτως του χαρακτήρα του ως οργάνου της κεντρικής κυβέρνησης ή μιας εδαφικής μονάδας του κράτους αυτού». Η αρχή αυτή υιοθετήθηκε κατηγορηματικά και από το ΔΔ: ICJ, *LaGrand Case (Germany v. United States of America)*, 27 June 2001, Judgment, ICJ Rep (2001), 495, §81; *ibid.* Provisional Measures, ICJ Rep (1999), 16, §28; *Avena and Other Mexican Nationals (Mexico v. United States of America)*, 31 March 2004, Judgment, ICJ Rep (2004), 12-73. Bernier, I., 1973, *op. cit.*, *supra* note 1647, 83-120.

¹⁶⁵⁶ PCA, *Island of Palmas Case (or Miangas) (United States/Netherlands)*, 4 April 1928, RIAA (1928), Vol II, 840.

¹⁶⁵⁷ Σημειώνεται ότι οι τότε σοβιετικές Δημοκρατίες, Λευκορωσία και Ουκρανία, προσχώρησαν στον ΟΗΕ το 1945, ενώ ήταν παράλληλα μέλη σε αρκετούς διεθνείς οργανισμούς και υπέγραψαν συνθήκες. Ήτοι, διέθεταν αναμφίβολα διεθνή προσωπικότητα. Bernier, I., 1973, *op. cit.*, *supra* note 1647, 64-66. Κατά τον Lauterpacht, οι συνθήκες που συνάπτουν τα συστατικά μέρη μίας ομοσπονδίας «είναι συνθήκες υπό την έννοια του διεθνούς δικαίου». Βλ. *YILC (1953)*, Vol II, 139. Ενδιαφέρουσα είναι και η παρατήρηση του Harris: «Εάν και στο βαθμό όπου [οι ομοσπονδιακές μονάδες] έχουν τη δυνατότητα να το πράξουν [να συνάπτουν τις εξωτερικές τους σχέσεις], οι μονάδες αυτές θεωρούνται ότι έχουν διεθνή προσωπικότητα κατά το διεθνές δίκαιο [...] δεν είναι κράτη, αλλά διεθνή υποκείμενα *sui generis*». Βλ. Harris, D.J. (ed.), *Cases and Materials on International Law*, 7th edn, 2010, 106.

¹⁶⁵⁸ Shaw, M.N., 6th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 142, 218.

στοιχεία της ομοσπονδίας και ασκούν αποτελεσματική εξουσία».¹⁶⁵⁹ Η επιβίωση ενός τέτοιου ομοσπονδιακού κράτους διακυβεύεται επικίνδυνα «όταν η πλειοψηφία των οντοτήτων αυτών, που αγκαλιάζουν το μεγαλύτερο μέρος της επικράτειας και του πληθυσμού, συγκροτούνται σε ανεξάρτητα κράτη, με αποτέλεσμα η ομοσπονδιακή εξουσία να μην ασκείται αποτελεσματικά».¹⁶⁶⁰

Πολλές φορές, η ομοσπονδιακή οργάνωση προβάλλει ως η βέλτιστη εναλλακτική επιλογή προκειμένου να αποφευχθούν οι ενδεχόμενοι αποκλεισμοί ομάδων που είναι πιθανό να αποσχιστούν ή προκαλούν εντάσεις και συγκρούσεις, θέτοντας σε κίνδυνο τη σταθερότητα του ίδιου του κράτους αλλά και της ευρύτερης περιοχής. Όπως, όμως, η ομοσπονδιακή δομή μπορεί να λειτουργήσει εν είδει κυματοθραύστη και να αποσοβήσει πιθανές διενέξεις, το ίδιο εύκολα μπορεί να πυροδοτήσει νέες συγκρουσιακές τάσεις, εάν επιβληθεί ως μοντέλο επίλυσης κρίσεων με όρους δυσμενείς για τις συνιστώσες οντότητες και κατά τρόπο που εκφεύγει από το γράμμα και το πνεύμα του διεθνούς δικαίου, παγιώνοντας τετελεσμένες καταστάσεις (*fait accompli*).

Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ότι οι ευρωπαίοι ομοσπονδιστές εισηγήθηκαν την υπέρβαση του εθνικού κράτους, το οποίο εκλάμβαναν ως «ιστορικό ατύχημα», προτείνοντας την αντικατάστασή του με μία σύνθετη ομοσπονδιακή πολιτεία -τονίζοντας, ταυτόχρονα, την ανικανότητα των κρατών να προσφέρουν νέες μορφές και μέσα δημοκρατικής συμμετοχής, μα και την πρωτοφανή κρίση νομιμοποίησης που κλόνιζε συθέμελα τις πάλαι ποτέ ισχυρές δομές τους.¹⁶⁶¹ Η θέση αυτή έχει στιγματιστεί από την επιτακτική ανάγκη «ανάδυσης νέων εστιών νομιμοφροσύνης, οι οποίες θα έρθουν σε άμεση σύγκρουση με το εθνικό κράτος, οδηγώντας σε νέες δομές δημοκρατικής διακυβέρνησης».¹⁶⁶² Ο ομοσπονδισμός προτάθηκε ως μέσο προκειμένου να ξεπεραστεί η δομική κρίση του εθνικού κράτους, καθώς παρείχε το κίνητρο για την επέκταση του κράτους δικαίου και της δημοκρατικής διαδικασίας ανάμεσα στα έθνη, αναδεικνύοντας τη διαφορετικότητα των μερών. Πολύ σύντομα, όμως, έγινε αντιληπτό ότι το όλο εγχείρημα θα έπρεπε να υπερβεί το σκόπελο της σθεναρής αντίστασης των κρατών αναφορικά με την εκχώρηση της κυριαρχίας τους, έργο διόλου εύκολο.¹⁶⁶³

Καθίσταται σαφές ότι η διανομή των εξουσιών ανάμεσα στα συστατικά μέρη αποτελεί τον ιμάντα που συνενώνει τις διαφορετικότητες, χωρίς να υπάγεται η μία κοινωνία στην άλλη, ώστε να διατηρεί καθεμιά την ετερογενή φυσιογνωμία της.¹⁶⁶⁴ Η διακύμανση ποικίλλει από τα συγκεντρωτικά συστήματα -όπως οι ΗΠΑ και η Αυστραλία- μέχρι τα έντονα αποκεντρωμένα ομοσπονδιακά συστήματα -όπως ο Καναδάς, το Βέλγιο και η Ελβετία.¹⁶⁶⁵ Όσο, όμως, ελκυστική

¹⁶⁵⁹ Badinter Arbitration Committee, Opinion No 1, 29 November 1991, 31 ILM (1992), 1494-1497.

¹⁶⁶⁰ Badinter Arbitration Committee, Opinion No 8, 4 July 1992, 31 ILM (1992), 1521-1523.

¹⁶⁶¹ Χρυσοχόου, Δ., 2006, *op. cit. supra note* 1642, 42.

¹⁶⁶² Spinelli, A., "European Union in the Resistance", 2: 3 *Government and Opposition* (April-July 1967), 321-329.

¹⁶⁶³ Χρυσοχόου, Δ., 2006, *op. cit. supra note* 1642, 42-43.

¹⁶⁶⁴ Λιάκουρας, Π., 2007, *op. cit. supra note* 782, 193.

¹⁶⁶⁵ Βλ. γενικά Michelmann, H.J. and Soldatos, P. (eds), *Federalism and International Relations: The Role of Subnational Units*, 1990.

κι αν φαντάζει η ομοσπονδιακή διάρθρωση για τη συγκράτηση των φυγόκεντρων τάσεων, μπορεί εύκολα να μετατραπεί σε δεξαμενή αναζωπύρωσης εθνικιστικών οραμάτων, όταν χρησιμοποιείται ως «πρόχειρη και ευκαιριακή λύση» για τη διευθέτηση χρόνιων διενέξεων. Έτσι, δεν είναι πλέον σπάνιες οι περιπτώσεις όπου, επ' αφορμή αποσχιστικών κρουσμάτων που καταλύουν κάθε έννοια αποτελεσματικού ελέγχου από τη νόμιμη κυβέρνηση σε τμήματα της κρατικής επικράτειας, εισάγονται ομοσπονδιακά στοιχεία σε μία προσπάθεια διαφύλαξης ενός βαθμού ενότητας. Οι ομοσπονδίες της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και της Ένωσης των Κομορών,¹⁶⁶⁶ όπως και εκείνες που κατά καιρούς έχουν προταθεί για την Κύπρο και τις Νήσους του Σολομώντα,¹⁶⁶⁷ εμπίπτουν στην παραπάνω ιδιόρρυθμη κατηγορία, καθώς δεν αφορούν στην ομοσπονδιοποίηση οντοτήτων που απολάμβαναν προηγουμένως διακριτής υπόστασης, ούτε είχαν αναγνωρισθεί ως ξεχωριστά κράτη. Οι ειδικές αυτές εδαφικές ρυθμίσεις ομοσπονδιακού τύπου, αν και φέρουν ορισμένα από τα τυπικά χαρακτηριστικά της κλασικής ομοσπονδίας, διαφέρουν ριζικά από την τελευταία.

5.5.1 Το βοσνιακό ομοσπονδιακό μοντέλο στη διευθέτηση εθνοτικών διενέξεων

Η αναγνώριση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης ως αυθύπαρκτης νομικής οντότητας και η ένταξή της στον ΟΗΕ ως ανεξάρτητης κρατικής οντότητας, εγείρουν σοβαρότατα ερωτηματικά γύρω από τη σύγχρονη δημιουργία κράτους. Η δημιουργία του ιδιότυπου αυτού μορφώματος της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης με ένα εξόχως ιδιόμορφο καθεστώς εσωτερικής ομοσπονδιακής οργάνωσης στη βάση των Συμφωνιών του Dayton του 1995,¹⁶⁶⁸ έπασχε εκ γενετής σε ορισμένα δομικά στοιχεία που προσδιορίζουν το λαό, την αυθύπαρκτη εξουσία του και το πολίτευμα της χώρας. Το νεοϊδρυθέν κράτος τέθηκε ουσιαστικά κάτω από τη διεθνή κηδεμονία των πολιτικών συμφερόντων της διεθνούς κοινότητας, στερούμενο πραγματικής ανεξαρτησίας, με την εσωτερική αυτοδιάθεση του λαού του να δοκιμάζεται καθημερινά με επιλογές οι οποίες

¹⁶⁶⁶ Οι Κομόρες, από το 1975 που ανεξαρτητοποιήθηκαν από τη Γαλλία, έχουν υπομείνει περισσότερα από είκοσι πραξικοπήματα. Η θεσμική κρίση έλαβε τέλος με την υπογραφή μίας συμφωνίας-πλασιού (Fomboni Accords) στις 17 Φεβρουαρίου 2001, οπότε οι Κομόρες ανασυγκροτήθηκαν με την επίσημη ονομασία «Ένωση των Κομορών». Οι προβλέψεις αυτές ενσωματώθηκαν στο νέο Σύνταγμα της Ένωσης, το οποίο υιοθετήθηκε με δημοψήφισμα στις 23 Δεκεμβρίου 2001: βλ. La Constitution Comorienne, http://www.beit-salam.km/article.php3?id_article=34. Με βάση το νέο Σύνταγμα, το κάθε νησί διατηρεί την αυτονομία του και εκλέγει την τοπική του κυβέρνηση, ενώ παράλληλα υπάρχει εναλλαγή των τριών νησιών στην ομοσπονδιακή προεδρία ανά τέσσερα χρόνια.

¹⁶⁶⁷ Σύμφωνα με τη Συμφωνία Ειρήνης της Townsville της 15^{ης} Οκτωβρίου 2000, τα Νησιά του Σολομώντα θα αναγνωρίζονταν υπό ένα νέο Σύνταγμα που θα περιελάμβανε προβλέψεις περί αυτονομίας ομοσπονδιακού τύπου για τις επαρχίες Malaita και Guadalcanal: A/2000/1088, Annex. Ωστόσο, η συνεχιζόμενη αστάθεια στην περιοχή κατέστησε αναγκαία την ανάπτυξη μίας ειρηνευτικής δύναμης τον Ιούλιο του 2003 υπό την ηγεσία της Αυστραλίας, αποτρέποντας το ενδεχόμενο μίας τέτοιας συνταγματικής μεταρρύθμισης. Σημειώνεται ότι το στρατιωτικό σκέλος της Regional Assistance Mission to Solomon Islands (RAMSI) αποσύρθηκε σταδιακά κατά το δεύτερο ήμισυ του 2013, ενώ η συμμετέχουσα αστυνομική δύναμη της RAMSI θα παραμείνει για να υποστηρίξει την ανάπτυξη της Βασιλικής Αστυνομίας των Νήσων του Σολομώντα τουλάχιστον για τα επόμενα τέσσερα έτη (2013-2017). Βλ. σχετικά στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση της Regional Assistance Mission to Solomon Islands: <http://www.ramsi.org/>.

¹⁶⁶⁸ General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, Dayton, 14 December 1995, 35 ILM (1996), 75, Annex 4.

περιορίζουν στην πράξη τη δημοκρατική λειτουργία του εκλέγειν και εκλέγεσθαι και εμπεδώνουν διακρίσεις μεταξύ των πολιτών βάσει της εθνότητας (Βόσνιοι, Κροάτες, Σέρβοι).¹⁶⁶⁹ Απαρτίζεται από δύο συνιστώσες οντότητες, την Ομοσπονδία της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και τη Σερβική Δημοκρατία -ολοένα και πιο απόμακρες-, ενώ η ουδέτερη και αυτοδιοικούμενη περιοχή του Βιτκό υπάγεται απευθείας στην κεντρική κυβέρνηση.

Ο τριαδικός διαχωρισμός και η αντιπροσώπευση των εθνοτήτων είναι εμφανή μέσα από το θεσμό της συλλογικής εκ περιτροπής προεδρίας και της εναλλασσόμενης θητείας μεταξύ εκπροσώπων των συνιστωσών οντοτήτων. Πρόκειται για μία έντονα αποκεντρωμένη ομοσπονδία, με το χαρακτηριστικό της επιχώριας κυριαρχίας κάθε κοινότητας που συμμετέχει στην ομοσπονδία. Οι εξουσίες της κεντρικής κυβέρνησης περιορίζονται στο εξωτερικό εμπόριο, τη νομισματική και τη δημοσιονομική πολιτική, την οικονομική ενίσχυση της ομοσπονδίας από τις επιμέρους οντότητες, τα ζητήματα μετανάστευσης, προσφύγων και αιτημάτων ασύλου, την εφαρμογή του διεθνούς δικαίου, καθώς και σε ό,τι αφορά στην εκτέλεση νόμων ανάμεσα στις δύο συνιστώσες οντότητες. Οι λοιπές εξουσίες εμπίπτουν στην αρμοδιότητα των τελευταίων, οι οποίες μάλιστα έχουν την εξουσία να αρνούνται την κύρωση ή ακόμα και να αναπέμπουν νόμους της ομοσπονδίας.¹⁶⁷⁰ Πράγματι, οι συνιστώσες οντότητες διαθέτουν εκτεταμένο δικαίωμα *veto* στη διαδικασία λήψης εθνικών αποφάσεων, σε βαθμό που καθιστά αμφίβολο το κατά πόσο η κεντρική κυβέρνηση είναι ικανή να αποφασίζει ή να εφαρμόζει πολιτικές ανεξάρτητα.¹⁶⁷¹

Με δεδομένα τα περιθώρια ανεξάρτητης δράσης που δίδονται στις συνιστώσες μονάδες, το Σύνταγμα επιχειρεί να επιβάλλει άμεσους διεθνείς περιορισμούς στη θέση των παραδοσιακών ομοσπονδιακών.¹⁶⁷² Σύμφωνα με το Άρθρο II (8) του Συντάγματος της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης: *«Όλες οι αρμόδιες αρχές στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη θα πρέπει να συνεργάζονται με και να παρέχουν απεριόριστη πρόσβαση σε: όλους τους διεθνείς εποπτικούς μηχανισμούς για τα δικαιώματα του ανθρώπου που δημιουργούνται για τη Βοσνία και Ερζεγοβίνη: τα εποπτικά όργανα*

¹⁶⁶⁹ Περράκης, Στ. (επιμ.), *Μαπές στο Σύγχρονο Τοπίο των Δυτικών Βαλκανίων*, 2009, 14-15.

¹⁶⁷⁰ Λιάκουρας, Π., 2007, *op. cit.*, *supra* note 782, 155.

¹⁶⁷¹ «...[οι Συμφωνίες του] Dayton παραλύουν τους θεσμούς της βοσνιακής δημοκρατίας με διαδικασίες λήψεως αποφάσεων που παρέχουν σε κάθε εθνική ομάδα την εξουσία του *veto*. Το Σύνταγμα αποδυναμώνει τους κεντρικούς θεσμούς, όχι μόνο περιλαμβάνοντας τους περιορισμούς αυτούς, αλλά παραλείποντας επίσης ευθύνες που παραδοσιακά κατέχουν οι ομοσπονδιακές κυβερνήσεις». Βλ. Malik, J., "The Dayton Agreement and Elections in Bosnia: Entrenching Ethnic Cleansing Through Democracy", 36 *Stanford JIL* (2000), 313.

¹⁶⁷² Η ΕΣΔΑ, η Οικουμενική Διακήρυξη για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, τα δύο Διεθνή Σύμφωνα του 1966 και η Διακήρυξη για τα Δικαιώματα των Προσώπων που Ανήκουν σε Εθνικές ή Εθνοτικές, Θρησκευτικές και Γλωσσικές Μειονότητες είναι μεταξύ των διεθνών κειμένων που ενσωματώθηκαν ρητώς στο Σύνταγμα και τυγχάνουν άμεσης εφαρμογής στις οντότητες. Constitution of Bosnia and Herzegovina, 1995, Preamble; Article II (3); Annex 1, §1-15; Annex 6: <http://legislationline.org/documents/section/constitutions>. Επιπλέον, το έντονο διεθνές στοιχείο στην ομοσπονδιακή δομή της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης αποδεικνύεται και από την εγγυητική λειτουργία των πέντε μελών της «Ομάδας Επαφής», η οποία συντόνισε τις διαπραγματεύσεις που οδήγησαν στις Συμφωνίες του Dayton/Paris, με αποτέλεσμα αυτό που η Paula Gaeta χαρακτήρισε «*υπερτροφία των διεθνών εγγυήσεων*». Βλ. σχετικά Gaeta, P., "The Dayton Agreements and International Law", 7 *EJIL* (1996), 155.

που έχουν εγκαθιδρυθεί από οποιαδήποτε από τις διεθνείς συμφωνίες που παρατίθενται στο Παράρτημα I αυτού του Συντάγματος: το Διεθνές Δικαστήριο για την Πρώην Γιουγκοσλαβία... και κάθε άλλο οργανισμό εξουσιοδοτημένο από το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών με εντολή που αφορά στα δικαιώματα του ανθρώπου ή στο ανθρωπιστικό δίκαιο». Πράγματι, η Βοσνία-Ερζεγοβίνη συνιστά έκδηλο παράδειγμα ρύθμισης των ομόσπονδων μονάδων από το διεθνές δίκαιο και, κατά τον Crawford, «ένα ιδιαίτερος χαλαρό συνομοσπονδιακό κράτος».¹⁶⁷³

Σήμερα, η Βοσνία-Ερζεγοβίνη βιώνει ένα αβυσσαλέο πολιτικό, θεσμικό και λειτουργικό αδιέξοδο κατά την άσκηση των ομοσπονδιακών της αρμοδιοτήτων, με την πολιτική δυναμική της να έχει φτάσει σε τέλμα, με ένα δυσλειτουργικό Σύνταγμα, με τις συνιστώσες μονάδες της εχθρικά διακείμενες η μία απέναντι στην άλλη, με πολίτες χωρίς ισότιμα δικαιώματα, με ευρύτατη διεθνή επέμβαση στις εσωτερικές της υποθέσεις και με καταφανή απουσία δημοκρατικής νομιμοποίησης.¹⁶⁷⁴ Διαφορετικά διοικητικά συστήματα, αλληλοεπικαλυπτόμενες γραφειοκρατίες και δυσλειτουργικά σχήματα που αδυνατούν να εφαρμοστούν στην πράξη είναι ο κανόνας στη σημερινή Βοσνία.

Όλοι οι παραπάνω παράγοντες, σε συνδυασμό με τον έντονο τριμερή εθνικό διαχωρισμό που κυριαρχεί στην πληθυσμιακή σύνθεση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, καθιστούν την κατάσταση στη χώρα αυτή εκρηκτική και το μέλλον της εξαιρετικά αβέβαιο. Κροάτες και μουσουλμάνοι ζουν χωριστά, ενώ η λανθάνουσα προδιάθεση των Σερβοβοσνίων να αποσχιστούν συμπληρώνει το εκρηκτικό μίγμα που συνθέτει τη σύγχρονη εικόνα του εύφλεκτου οικοδομήματος του Dayton.¹⁶⁷⁵ Είναι σαφές ότι η ενότητα της χώρας διατηρείται αποκλειστικά χάρη στη στρατιωτική παρουσία της δύναμης της ΕΕ (EUFOR ALTHEA),¹⁶⁷⁶ ενώ οι εκτεταμένες αρμοδιότητες του Ύπατου Εκπροσώπου της Διεθνούς Κοινότητας στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη¹⁶⁷⁷ -ο οποίος έχει την εξουσία ακόμα και να ανατρέπει νόμους και να απολύει αξιωματούχους-

¹⁶⁷³ Crawford, J., 2nd edn, 2006, *op. cit.*, *supra* note 120, 492.

¹⁶⁷⁴ Για τις βαθιές εθνοτικές και θρησκευτικές διαφορές που εξακολουθούν να διχάζουν τους πολίτες της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, είκοσι χρόνια μετά τις Ειρηνευτικές Συμφωνίες του Dayton, βλ. Nardelli, A., Dzidic, D. and Jukic, E., "Bosnia and Herzegovina: The World's Most Complicated System of Government?", *The Guardian*, 08/10/2014, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <http://www.theguardian.com/news/datablog/2014/oct/08/bosnia-herzegovina-elections-the-worlds-most-complicated-system-of-government> και Bilefsky, D., "Bosnian Elections Reinforce Longstanding Ethnic Divisions", *The New York Times*, 14/10/2014: http://www.nytimes.com/2014/10/15/world/europe/bosnian-elections-reinforce-longstanding-ethnic-divisions.html?_r=1.

¹⁶⁷⁵ Είναι χαρακτηριστικό ότι η νομική σύμβουλος που συμμετείχε στην αντιπροσωπεία της ΕΕ κατά τις διαπραγματεύσεις για τις Συμφωνίες του Dayton, Gro Nystuen, θεωρεί ότι η λύση που δόθηκε είναι ασυμβίβαστη με τους διεθνείς αναγκαστικούς κανόνες δικαίου που αφορούν στην απαγόρευση του ρατσισμού, διότι διακρίνει τις πολιτικές δυνάμεις σε τρεις εθνικότητες -τους Βόσνιους, τους Κροάτες και τους Σέρβους-, εις τρόπον ώστε το ίδιο το Σύνταγμα να διαιώνίζει μόνιμα τον εθνικό διαχωρισμό και να εμποδίζει την πολιτική εξέλιξη προς ένα γνήσιο πολυεθνικό πολιτικό σύστημα. Η απροθυμία να εξεταστούν αυτά τα θέματα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε σχέση με τη Συμφωνία ειρήνης του Dayton είχε σαν αποτέλεσμα, όπως συμπεραίνει στο σχετικό βιβλίο της, ένα νομικό πλαίσιο ασυμβίβαστο με το διεθνές δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου. Η διακεκριμένη νορβηγίδα νομικός καταγγέλλει τέτοιες λύσεις ως μη βιώσιμες και νομικά άκυρες. Βλ. Nystuen, G., *Achieving Peace or Protecting Human Rights? Conflicts between Norms Regarding Ethnic Discrimination in the Dayton Peace Agreement*, 2005.

¹⁶⁷⁶ Βλ. SC Res S/RES/2123, 12 November 2013 και S/RES/2183, 11 November 2014.

¹⁶⁷⁷ 45th Report of the High Representative for Implementation of the Peace Agreement on Bosnia and Herzegovina to the Secretary-General of the United Nations, 21/10/2013-21/04/2014, S/2014/314.

αμφισβητούνται ευθέως από τη σερβική κοινότητα που θεωρεί ότι ο Ύπατος Εκπρόσωπος διοικεί τη χώρα ως *de facto* προτεκτοράτο. Οι κλυδωνισμοί στο εύθραυστο αυτό κράτος διευρύνουν τις διαιρέσεις και κρίνονται εξόχως επικίνδυνοι για τη μελλοντική του σταθερότητα.

5.5.2 Η διζωνική, δικοινοτική ομοσπονδία και το Κυπριακό ως «πρότυπο»

Όπως αναλύθηκε ανωτέρω, ομοσπονδιακό καλείται το κράτος που -σε αντίθεση με το ενιαίο κράτος- αποτελείται από περιοχές με καθορισμένη αυτονομία, την οποία εφαρμόζει η κάθε μία με τα δικά της όργανα (εκτελεστικά, νομοθετικά, δικαστικά), ενώ παράλληλα υπάρχει η κεντρική ομοσπονδιακή κυβέρνηση με αρμοδιότητες που ασκούνται απευθείας στο σύνολο του κράτους από τα ομοσπονδιακά όργανα. Συνεπώς, ο πληθυσμός των αυτόνομων περιοχών υπάγεται σε δύο εξουσίες ταυτοχρόνως, εκείνη της κεντρικής κυβέρνησης και εκείνη της συνιστώσας περιοχής όπου κατοικεί, οι οποίες κατά κανόνα δε συγκρούονται. Στην περίπτωση της Κύπρου δημιουργείται μία φοβερή παραδοξότητα, δεδομένου ότι οι προτεινόμενες από τη διεθνή κοινότητα λύσεις ενός προβλήματος εισβολής, κατοχής και αυτοδιάθεσης θεμελιώνονται σε μία ακαθόριστη έννοια με ασαφές περιεχόμενο: τη «διζωνική, δικοινοτική ομοσπονδία».

Στην Κύπρο, το προτεινόμενο ιδιότυπο ομοσπονδιακό κράτος θα απαρτίζεται -όπως ο όρος «διζωνική» εξυπακούει- από δύο μόνο περιοχές/ζώνες, οι οποίες θα κυβερνώνται -όπως ο όρος «δικοινοτική» υπονοεί- από τις δύο κοινότητες, την ελληνοκυπριακή (ε/κ) και την τουρκοκυπριακή (τ/κ). Για να επιτευχθεί δε κάτι τέτοιο απαιτείται, αφενός, δημιουργία σαφώς οριοθετημένων περιοχών βάσει εδαφικού διαχωρισμού αλλά και φυλετικών/κοινοτικών διακρίσεων και, αφετέρου, αποκλεισμός των πολιτικών δικαιωμάτων και της πρόσβασης στις δημόσιες υπηρεσίες με ίση μεταχείριση των μελών της κάθε κοινότητας στην περιοχή που θα διοικείται από την έτερη κοινότητα. Τεράστια ερωτηματικά τίθενται και γύρω από το τρίπτυχο των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων της διελεύσεως, εγκαταστάσεως και ιδιοκτησίας. Ιδιαίτερα μετά την αναγνώριση από το ΕΔΔΑ της «Επιτροπής Ακίνητης Περιουσίας», που λειτουργεί στα κατεχόμενα δυνάμει του «Νόμου 67/2005», ως ένα «ικανοποιητικό εσωτερικό ένδικο μέσο» ενώπιον του οποίου καλούνται οι Ελληνοκύπριοι να προσφεύγουν, καθίσταται ορατός πλέον ο κίνδυνος παγίωσης των τετελεσμένων της τουρκικής στρατιωτικής κατοχής.¹⁶⁷⁸

¹⁶⁷⁸ ECHR, *Case of Demopoulos and Others v. Turkey*, Admissibility, 01/03/2010, §127. Επιπροσθέτως, το ΕΔΔΑ αναγνώρισε το «Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο της ΤΔΒΚ» ως δευτεροβάθμιο σώμα, όπου δύνανται να καταφεύγουν οι Ελληνοκύπριοι εάν δε μείνουν ικανοποιημένοι από την απόφαση της «ΕΑΠ». *Ibid.* §122, §126. Παρά το γεγονός ότι το ΕΔΔΑ, αφενός, εκλαμβάνει το «Νόμο 67/2005» ως μέρος του εσωτερικού δικαίου της Τουρκίας [*ibid.* §89] και, ακολούθως, την «ΕΑΠ» ως «εσωτερική θεραπεία» του εναγομένου κράτους [*ibid.* §103] και, αφετέρου, διαβεβαιώνει ότι, επιτρέποντας στο εναγόμενο κράτος να διορθώσει τις εις βάρος του κατηγορίες, σε καμία περίπτωση δεν αναγνωρίζει εμμέσως ένα καθεστώς που είναι παράνομο βάσει του διεθνούς δικαίου [*ibid.* §96], εύλογα δημιουργούνται θεμελιώδη ερωτηματικά, καθώς εν προκειμένω η Τουρκία συνιστά κατοχική δύναμη και άρα το θύμα θα πρέπει εφ' εξής να απευθύνεται στον εισβολέα για να δικαιωθεί. Σχήμα οξύμωρο. Θα ήταν τουλάχιστον ουτοπικό να παραβλέγουμε τον ορατό πλέον κίνδυνο που δημιουργείται, σε περίπτωση μαζικής προσφυγής των ελληνοκυπρίων εκτοπισμένων στην «ΕΑΠ» και σε ανταλλαγή ή παραχώρηση των περιουσιών τους

Ουσιαστικά, η ομοσπονδιακή προοπτική συνεπάγεται τη νομιμοποίηση της διχοτόμησης της Κύπρου και τη διεθνή αναγνώριση αυτόνομης τ/κ κοινότητας -με το συνεπαγόμενο πολλαπλασιασμό των εποίκων-, παραβλέποντας τον παράνομο χαρακτήρα της ανάδυσής της και εξομοιώνοντάς τη νομικά με την ε/κ πλευρά.

Τι μεσολάβησε, όμως, από το 1956, όταν ο βρετανός συνταγματολόγος Λόρδος Radcliffe που είχε αναλάβει να ετοιμάσει συνταγματικές προτάσεις για την Κύπρο επεσήμανε ότι: «*το να δώσει κανείς ίση πολιτική δύναμη... σε δύο κοινότητες, που έχουν τόσο εμφανή αριθμητική ανισότητα, είναι σα να αρνείται στην πλειοψηφία του λαού τη δύναμη να χρησιμοποιεί τη θέλησή της κατά τρόπο αποτελεσματικό*»;¹⁶⁷⁹ Η απάντηση είναι ξεκάθαρη: υπό την απειλή των τουρκικών όπλων, κατόπιν της στρατιωτικής εισβολής στη μεγαλόνησο το καλοκαίρι του 1974, οι Έλληνες της Κύπρου προέβησαν βεβιασμένα στην οδυνηρή υποχώρηση να εγκαταλείψουν την προοπτική του ενιαίου κράτους και να αποδεχτούν την ομοσπονδιακή διάρθρωση με ασαφείς όρους.¹⁶⁸⁰

έναντι αποζημίωσης, και ο οποίος δεν είναι άλλος από τον πέλεκυ της διχοτόμησης της Κύπρου που επικρέμεται ως δαμόκλειος σπάθη πάνω από τη νήσο. Ιδιαίτερα μάλιστα μετά τη διαπίστωση του ΕΔΔΑ ότι «*η πάροδος του χρόνου επιφέρει συνέπειες στη φύση της κατάλληλης θεραπείας*» και, συνεπώς, θα ήταν αυθαίρετο και άδικο να προσπαθήσει να επιβάλει την υποχρέωση στην Τουρκία να αποκαταστήσει τις περιουσίες σε όλες τις περιπτώσεις, καθώς, σε ορισμένες περιπτώσεις, η αποζημίωση και η ανταλλαγή μπορεί να είναι ικανοποιητικές θεραπείες. *Ibid.* §114, §116. Βλ. αναλυτικά Καλλία, Μ., «*Η Απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου Δημόπουλος και άλλοι κατά Τουρκίας, 1/3/2010*», *Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου, Τόμος II, 2010*, 708-728.

¹⁶⁷⁹ Το αίτημα αυτό του 18% για εξίσωση με το 80% μπορούσε, έγραφε ο Λόρδος Radcliffe, να ικανοποιηθεί με την εγκαθίδρυση ομοσπονδιακού καθεστώτος, αλλά η λύση αυτή κρινόταν ανεφάρμοστη δεδομένου ότι δεν υπήρχε τότε εδαφικός διαχωρισμός των δύο κοινοτήτων. Βλ. Radcliffe, Lord C.-J., *Constitutional Proposals for Cyprus*, London: HMSO, Comnd. 42, 1956, §27-§28. Ο μεσολαβητής των ΗΕ, Galo Plaza, σε Έκθεσή του που υπέβαλε το 1965 στο ΓΓ του ΟΗΕ U Thant, υποστήριζε τη δημιουργία ενός ενιαίου κράτους με ταυτόχρονη κατοχύρωση των μειονοτικών δικαιωμάτων της τουρκοκυπριακής κοινότητας. Απορρίπτοντας την τουρκική αξίωση για ομοσπονδιοποίηση, ο μεσολαβητής έγραψε: «*Η εγκαθίδρυση ενός ομοσπονδιακού συστήματος απαιτεί γεωγραφική βάση και αυτή η βάση δεν υφίσταται [...] Ο διαχωρισμός των κοινοτήτων είναι καθ' ολοκληρίαν απαράδεκτος από την πλειοψηφούσα κοινότητα και, επί του παρόντος, δε θα μπορούσε να επιβληθεί παρά μόνο με τη βία [...] Τούτο θα απαιτούσε μία αναγκαστική μετακίνηση πληθυσμών -πολλών χιλιάδων και από τις δύο πλευρές-, εν αντιθέσει προς όλες τις παραδεδεγμένες αρχές της εποχής μας, περιλαμβανομένων εκείνων που θεσπίστηκαν με την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου...».* Σημείωσε, επίσης, ότι η ομοσπονδιοποίηση δυνατόν να οδηγούσε στη διχοτόμηση «*και τον κίνδυνο να δημιουργηθούν, με τον τρόπο αυτό, νέα εθνικά σύνορα μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας, σύνορα εξόχως προκλητικής φύσεως ανάμεσα σε δύο εξαιρετικά ευέξαπτους πληθυσμούς, που δε θα δίσταζαν να αφήσουν τις τοπικές διαφορές τους να εμπλέξουν σε πόλεμο τις δύο μητρικές χώρες και να θέσουν, έτσι, σε κίνδυνο τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια*». Βλ. UN Doc S/6252, 26 March 1965.

¹⁶⁸⁰ Το Σεπτέμβριο του 1974, για πρώτη φορά, ο Πρόεδρος Μακάριος, σε συνέντευξή του στους *Financial Times* του Λονδίνου, δήλωσε ότι ήταν έτοιμος να συζητήσει περί «*ομοσπονδίας, αλλά με ισχυρή Κυβέρνηση*». Βλ. «*Μακάριος: Είμεθα Έτοιμοι να Συζητήσουμε: Ομοσπονδία, αλλά με Ισχυρή Κυβέρνηση*», *Χαραυγή*, 14/09/1974. Τον ίδιο μήνα φαίνεται πως και η ελληνική πλευρά απεδέχθη τη συζήτηση περί ομοσπονδιακής επίλυσης. Ο μήνας, όμως, που και τυπικά καθόρισε την αποδοχή της ομοσπονδίας ήταν ο Νοέμβριος του 1974. Στις 07/11/1974, ο Προεδρεύων Γλαύκος Κληρίδης, μιλώντας στη γκαλερύ Αργώ στη Λευκωσία, ανέφερε τα εξής: «*Εις την πραγματικότητα, εις συνομιλίας διεξαγομένας επί 'ίσοις όροις', εμείς ευρισκόμεθα εις μειονεκτικήν θέσιν. Κάθε σκέψις ότι είναι δυνατή μία λύσις βασιζομένη επί ενιαίου κράτους είναι εντελώς εκτός πραγματικότητας. Η Τουρκία δεν πρόκειται, φυσικά, να αποδεχτεί τοιαύτην λύσιν. Η μοναδική εφικτή λύσις είναι η ομοσπονδία επί γεωγραφικής βάσεως...».* Βλ. «*Ρεαλιστική Λύσις Λέγει ο Κληρίδης: Γεωγραφική Ομοσπονδία*», *Τα Νέα*, 08/11/1974, 1, 6 και Λυκαύγη, Α., «*Η Δήλωση Κληρίδη*», *Φιλελεύθερος*, 10 & 12/11/1974. Εκείνες τις ημέρες, ο Πρόεδρος Μακάριος, σε συνέντευξη που παραχώρησε στην ιταλίδα δημοσιογράφο Oriana Falazzi, δήλωσε: «*Η Τουρκία θα επιμένει στη γεωγραφική ομοσπονδία, εγώ, όμως, δε θα δεχτώ ποτέ μία ομοσπονδία πάνω σε γεωγραφική βάση [...] Είμαι κάτι περισσότερο από έτοιμος να συζητήσω για ομοσπονδία. Πάνω σε διοικητική, όμως, βάση και όχι σε γεωγραφική...».* Βλ. «*Ο Εθνάρχης Διεκήρυξε: Δε Δέχομαι Ομοσπονδία Γεωγραφική*», Συνέντευξη του Μακαρίου προς την Oriana

Έκτοτε, σταδιακά από το 1975, η τουρκική πλευρά κατάφερε να μετατρέψει το αντικείμενο της συζήτησης και να εμπεδώσει την αντίληψη ότι η λύση του μελλοντικού καθεστώτος της Κύπρου δεν είναι μεταξύ «χαλαρής» και «συνεκτικής» ομοσπονδίας, αλλά μεταξύ ομοσπονδίας και συνομοσπονδίας.¹⁶⁸¹ Για τους Τουρκοκυπρίους, λοιπόν, η ομοσπονδία είναι το ελάχιστο ζητούμενο, ενώ η συνομοσπονδία είναι, μετά το 1983, ο ύψιστος σκοπός. Από την άλλη, οι Ελληνοκύπριοι υποστηρίζουν σταθερά, από το 1974, την ομοσπονδία.¹⁶⁸²

Η αποδοχή της δικαιοδικής ομοσπονδίας, που αργότερα έγινε και διζωνική, και η εγκατάλειψη της διάρθρωσης του κράτους στη βάση των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου του 1960 απετέλεσαν τεράστια υποχώρηση από ελληνικής πλευράς, θέση η οποία υιοθετήθηκε εφεξής παγίως και από τον ΟΗΕ. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, που ο τέως ΓΓ των ΗΕ Kofi Annan ανέφερε ότι η διαφορά μεταξύ των δύο πλευρών ήταν η ακόλουθη: «*Είτε η λύση θα ήταν αυτή ενός προϋπάρχοντος κράτους που θα συνεχίσει την ύπαρξή του και θα ομοσπονδιοποιηθεί υπό νέο*

Falazzi, *Ta Néa*, 08/11/1974. Την ίδια εποχή, ο Τάσος Παπαδόπουλος, μετά από συνάντηση που είχε στην Αθήνα με τον έλληνα Πρωθυπουργό, στον οποίο διεμήνυσε τις απόψεις του Μακαρίου, δήλωσε: «*Η Κυπριακή ηγεσία συζητεί οιαδήποτε λύση, χωρίς αυτό να σημαίνει και αποδοχή της. Πάντως, αποκλείει κατηγορηματικώς τη γεωγραφική ομοσπονδία και τη δημιουργία τεχνητής, όπως θέλουν οι Τούρκοι, χωριστής περιοχής [...]* Εάν, όμως, θα επρόκειτο για ομοσπονδιακό σύστημα κατά το οποίο θα είχαν οι δύο κοινότητες την ευχέρεια να διοικούν τις ιδιικές των υποθέσεις -πολιτικές, θρησκευτικές κλπ.-, αλλά εντός πλαισίου ισχυράς κεντρικής Κυβερνήσεως, τότε το πράγμα είναι διαφορετικόν...». Βλ. Αναπόκριση Αθηναϊκό Πρακτορείο Ειδήσεων (ΑΠΕ), 08/11/1974, όπως δημοσιεύτηκε στις κυπριακές εφημερίδες: «Ως Ετόνισε Χθες ο κ. Τάσος Παπαδόπουλος Κοινή Γραμμή Αθηνών-Μακαρίου: Η Κυπριακή Ηγεσία, πάντως, Αποκλείει Κατηγορηματικώς Γεωγραφική Ομοσπονδία», *Ο Φιλελεύθερος*, 09/11/1974, 1 και «Σύμπτωσης Απόψεων Μακαρίου-Καραμανλή: Αποκλείεται Γεωγραφική Ομοσπονδία: Επιμένει, όμως, ο κ. Κληρίδης και Λέγει ότι Εμπαίζουν τον Λαόν», *Ta Néa*, 09/11/1974, 1-6. Το Δεκέμβριο του 1974 πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα μεγάλη σύσκεψη μεταξύ της κυπριακής και της ελληνικής ηγεσίας, στην οποία έλαβε μέρος ο Πρόεδρος Μακάριος και έγινε γενική εξέταση του Κυπριακού ζητήματος. Εκεί αποφασίστηκε η αποδοχή της ομοσπονδιακής επίλυσης του Κυπριακού. Βλ. Κρανιδιώτης, Γ., «Οι Διαπραγματεύσεις για την Επίλυση του Κυπριακού: Οι Διακοινοτικές Συνομιλίες 1974-1981», στο συλλογικό έργο Τενεκίδης, Γ. και Κρανιδιώτης, Γ. (επιμ.), *Κύπρος: Ιστορία, Προβλήματα και Αγώνες του Λαού της*, 1981, 661.

¹⁶⁸¹ Έτσι, κάθε φορά που συνιστούσε μία νέα θεσμική πολιτειακή οντότητα, διακήρυττε ότι σκοπός της είναι η ένωση της οντότητας αυτής με την αντίστοιχη ελληνοκυπριακή, προκειμένου να ιδρυθεί το μελλοντικό ομοσπονδιακό κράτος. Αυτό συνέβη τόσο το 1975, όταν ίδρυσε το «Τουρκικό Ομόσπονδο Κράτος της Κύπρου», όσο και το 1983, όταν ανακήρυξε μονομερώς και πάλι την «ΤΔΒΚ». Στη δεύτερη περίπτωση, μάλιστα, αναβάθμισε την υπόστασή της, θεωρώντας πια ότι μετά το 1983 στην Κύπρο δύναται να συγκροτηθεί συνομοσπονδία εκ των δύο υφισταμένων «κρατών». Ακολούθησε ένα μάλλον ήπιο επιχείρημα να κατοχυρώνει πρώτα τους θεσμούς που ίδρυε μονομερώς, ώστε να εμφανίσει το τελικό προϊόν της ως φυσιολογικό αποτέλεσμα της εξέλιξης της εσωτερικής δομής της Κυπριακής Δημοκρατίας. Οι τουρκοκύπριοι νομικοί χαρακτηρίζουν αυτό το γεγονός ως «*εξελικτική ομοσπονδία*» (“*federation by evolution*”). Βλ. Necatigil, Z., *The Cyprus Question and the Turkish Position in International Law*, 2nd edn, 279-280.

¹⁶⁸² Στις Κατευθυντήριες Γραμμές Μακαρίου-Denktaş της 12^{ης} Φεβρουαρίου 1977 γίνεται πλέον ρητώς αποδεκτή η ομοσπονδιακή δομή του κράτους της Κύπρου (“*bi-communal federal Republic*”): UN Doc S/13369, 31 May 1979. Ο Σπύρος Κυπριανού, σε δημοσιογραφική διάσκεψη το 1978, δήλωσε τα εξής: «*Σύμφωνα με τις αποφάσεις των ΗΕ, η Κύπρος θα εδικαιοῦτο να αρνείτο διαπραγματεύσεις, πριν αποχωρήσουν από την Κύπρο τα τουρκικά στρατεύματα. Εν τούτοις, προσήλθαμε στις διαπραγματεύσεις. Η Κύπρος εδικαιοῦτο να μην κάνει καμία παραχώρηση, προτού η τουρκική πλευρά, που είναι η δύναμη που κατέχει δια της βίας το 40% περίπου της νήσου, υποβάλει προτάσεις. Εν τούτοις, κάναμε παραχώρηση και δεχθήκαμε την ομοσπονδία. Θα μπορούσαμε να διατηρήσουμε τη θέση μας και να περιμένουμε τις τουρκικές προτάσεις του Απριλίου. Προχωρήσαμε στην υποβολή συγκεκριμένων και ολοκληρωμένων προτάσεων επί χάρτου, οι οποίες χαρακτηρίστηκαν επανειλημμένως οδνηρές υποχωρήσεις, σε μία προσπάθεια για έντιμη λύση του Κυπριακού προβλήματος, με βάση την ομοσπονδία. Και μετά από όλη αυτή την καλή διάθεση, βρισκόμαστε σήμερα μπροστά στο απαράδεκτο αυτό θέαμα*». Βλ. *Αδούλωτη Κύπρος*, Αρ. 185 (22/04/1978), 8. Η παρατήρηση περί εγκλωβισμού της ελληνικής πλευράς στη λογική «ομοσπονδίας-συνομοσπονδίας» βασίζεται στις παρατηρήσεις του Δ. Στεφάνου, που μετείχε στην ελληνική διαπραγματευτική ομάδα για το Σχέδιο Ανάν, από το Σεπτέμβριο του 2002 έως το Μάρτιο του 2004, όπως παρουσιάζονται εν περιλήψει στο Στεφάνου, Δ., «Η συνταγματική πτυχή του Κυπριακού», *Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου, Τόμος ΙΕ*, 2002, 389-391.

*Σύνταγμα, είτε [η λύση θα ήταν αυτή] δύο προϋπαρχόντων κρατών που θα έβρισκαν μία νέα συνομοσπονδιακή ή εταιρική σχέση».*¹⁶⁸³

Είναι πράγματι αληθές ότι, μετά τον τερματισμό του Ψυχρού Πολέμου, ξεκίνησε σταδιακά η εμπλοκή της διεθνούς κοινότητας στο διοικητικό έλεγχο εδαφών που είχαν ως κύριο χαρακτηριστικό ότι εξέρχονταν από μακρόχρονες διαμάχες.¹⁶⁸⁴ Το μεγάλο στοίχημα για τη διεθνή κοινότητα είναι να μπορέσει να βρει ικανοποιητική λύση για το πώς μπορεί να σταθεροποιηθεί μία εθνικά ανομοιογενής κοινωνία σε αναβρασμό, με κυρίαρχα χαρακτηριστικά τη διαμάχη για τη νομή της πολιτικής εξουσίας και των πόρων, την παντελή έλλειψη εμπιστοσύνης και την ακραία οικονομική υπανάπτυξη. Έχει εκφραστεί η άποψη ότι η πολυετής κυπριακή κρίση μπορεί να χρησιμεύσει προκειμένου να προσφέρει ένα μοντέλο κρατικής οργάνωσης για πολυεθνικές κοινωνίες που εξέρχονται από μείζονες κρίσεις.¹⁶⁸⁵ Εν τούτοις, οι μέχρι τώρα προσπάθειες του ΟΗΕ, παρόλο που συμβάλλουν αποφασιστικά στη βραχυπρόθεσμη σταθερότητα και τον τερματισμό της αιματοχυσίας, δεν έχουν καταφέρει να δημιουργήσουν ένα λειτουργικό «κρατικό πρότυπο» στη βάση των αρχών της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου. Ένα τέτοιο εγχείρημα διαφαίνεται εξόχως δύσκολο, εάν συνυπολογίσει κανείς τη διαφορετικότητα της κάθε ξεχωριστής περίπτωσης, αλλά και τις πολύμορφες και -κατά κανόνα- εκ διαμέτρου αντίθετες επιδιώξεις των διαφόρων εθνοτήτων που συμβιώνουν εντός των ορίων του υπό κρίση κράτους.

5.5.2.1 Το Κοινό Ανακοινωθέν για το Κυπριακό της 11^{ης} Φεβρουαρίου 2014

Την επανέναρξη των συνομιλιών με στόχο μία «δίκαιη και βιώσιμη συνολική λύση» - κατά την πολυχρησιμοποιημένη φρασεολογία- του Κυπριακού σηματοδότησε το Κοινό Ανακοινωθέν της 11^{ης} Φεβρουαρίου 2014 μεταξύ του Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας Νίκου Αναστασιάδη και του ούτως καλουμένου τέως «Προέδρου της ΤΔΒΚ» Derviş Eroğlu.

¹⁶⁸³ Report of the Secretary General on his Mission of Good Offices in Cyprus, 1st April 2003, UN S/2003/398, §18.

¹⁶⁸⁴ Βλ. σχετικά Matheson, M.J., “United Nations Governance of Postconflict Societies”, 95: *1 AJIL* (2001), 76-85· Kirgis, F.L., “Security Council Governance of Postconflict Societies: A Plea for Good Faith and Informed Decision Making”, 95: *3 AJIL* (2001), 579-582 και Wilde, R., “From Danzig to East Timor and Beyond: The Role of International Territorial Administration”, 95: *3 AJIL* (2001), 583-606.

¹⁶⁸⁵ Σύμφωνα με τον Άγγ. Συρίγο, «ο λόγος που ο ΓΓ των ΗΕ ακολούθησε μία διαδικασία που δεν έχει προηγούμενο ως προς την έκταση των ρυθμίσεων του μελλοντικού κράτους της Κύπρου έχει πολύ ευρύτερο σκοπό από τη διατήρηση των ισορροπιών που έχουν διαμορφωθεί στην ανατολική Μεσόγειο μετά το 1974». Βλ. Συρίγος, Α., 2005, *op. cit.*, *supra* note 781, 146. Μάλιστα, παρουσιάζει συγκεκριμένα στοιχεία που συγκλίνουν υπέρ του ανωτέρω επιχειρήματος, *ibid.* 153-156. Πράγματι, το γεγονός ότι το επιτελείο των εμπειρογνομόνων του ΟΗΕ δούλεψε επί 17 μήνες για να συγκροτήσει μέχρι την παραμικρή λεπτομέρεια ένα πρότυπο πλήρως συγκροτημένου κράτους σε μία έκταση 9.000 σελίδων, φανερώνει ότι το διακυβέυμα του Σχεδίου Ανάν (2004) ξεπερνούσε τα στενά όρια της Κύπρου. Αναφέρονται συνοπτικά οι κεντρικοί άξονες του Σχεδίου Ανάν: α) ισότιμες, εθνοτικά ομοιογενείς πολιτείες σε σύστημα ομοσπονδίας, β) συμμετοχή των δύο εταίρων στη διακυβέρνηση του ομοσπονδιακού κράτους, γ) αντί της αρχής της πλειοψηφίας, ισότητα των εταίρων στη λήψη αποφάσεων, δ) ελάχιστες λειτουργίες και αρμοδιότητες στο ομοσπονδιακό κράτος, ε) διασφάλιση της ικανότητας στοιχειώδους λειτουργίας του κράτους σε περιόδους κρίσεων, στ) μερική αποκατάσταση των αδικιών που ήταν συνέπειες της κρίσεως, ζ) προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και η) διατήρηση των υφισταμένων γραφειοκρατικών δομών. *Ibid.* 158-161.

Σημειώνεται ότι οι διακοινοτικές συνομιλίες υπό την αιγίδα των ΗΕ είχαν διακοπεί από τον Ιούνιο του 2012, ύστερα από την αποχώρηση της τουρκοκυπριακής πλευράς, λόγω της ανάληψης της Προεδρίας του Συμβουλίου της ΕΕ από την Κυπριακή Δημοκρατία.

Το κείμενο του Κοινού Ανακοινωθέντος,¹⁶⁸⁶ που έτυχε θερμής υποδοχής τόσο από τα ΗΕ όσο και από την ΕΕ, δεν αποτελεί τη λύση, αλλά θέτει τις βασικές αρχές και το πλαίσιο που πρόκειται να ακολουθηθεί προς αναζήτηση της λύσης. Παρόλα αυτά, δεν εμπεριέχει μόνο γενικές αρχές της όποιας μελλοντικής συμφωνίας, αλλά και λεπτομερείς -για ένα Κοινό Ανακοινωθέν- πρόνοιες αναφορικά με τη λειτουργία και τη δομή του κράτους όπως αυτό θα λειτουργεί μετά την υποθετική έγκριση της διευθέτησης από τις δύο κοινότητες σε χωριστά και ταυτόχρονα δημοψηφίσματα.

Κατ' αρχάς, ορίζεται ότι η διευθέτηση θα βασίζεται σε «*δικοινοτική, διζωνική ομοσπονδία με πολιτική ισότητα, όπως καθορίζεται στα σχετικά Ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας και τις Συμφωνίες Υψηλού Επιπέδου*» (§3). Η εν λόγω πρόνοια δεν αποτελεί καινοτομία του Ανακοινωθέντος, καθότι ο εδαφικός διαχωρισμός των δύο κοινοτήτων και η λογική της «*διζωνικής, δικοινοτικής ομοσπονδίας*» έχει ήδη παγιωθεί από τις Κατευθυντήριες Γραμμές Μακαρίου-Denktaş (1977) και, ακολούθως, από τη Συμφωνία των Δέκα Σημείων Κυπριανού-Denktaş (1979). Προβλέπεται περαιτέρω ότι «*το Ομοσπονδιακό Σύνταγμα θα ορίζει ότι η ενωμένη κυπριακή ομοσπονδία θα αποτελείται από δυο συνιστώσες πολιτείες με ισότιμο καθεστώς*» (§4). Επισημαίνεται ότι ο όρος «*συνιστώσες πολιτείες*» έχει αποδοθεί στα ελληνικά εκ του αγγλικού «*constituent states*». Επιπλέον, διασφαλίζεται ότι «*η ένωση της ομοσπονδίας ή μέρους αυτής με οποιαδήποτε άλλη χώρα ή η οποιασδήποτε μορφής διχοτόμηση ή απόσχιση ή οποιαδήποτε άλλη μονομερής αλλαγή στην κατάσταση πραγμάτων θα απαγορεύεται*» (§4).

Η πρόβλεψη ότι «*η ενωμένη Κύπρος, ως μέλος των Ηνωμένων Εθνών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, θα έχει μία και μόνη διεθνή νομική προσωπικότητα και μία και μόνη κυριαρχία [...] και μόνη κυπριακή ιθαγένεια*» συνηγορεί απερίφραστα υπέρ της συνέχειας του ήδη υφισταμένου διεθνώς αναγνωρισμένου κράτους, δηλαδή του ίδιου διεθνούς νομικού προσώπου που ανεξαρτητοποιήθηκε και προσχώρησε στα ΗΕ με την ιδιότητα του κράτους-μέλους το 1960, της Κυπριακής Δημοκρατίας. Με άλλα λόγια, η διευθέτηση, την οποία οραματίζεται το Κοινό Ανακοινωθέν για το μελλοντικό καθεστώς της Μεγαλονήσου, δε θα επηρεάσει τη συνέχεια του κυπριακού κράτους στο διεθνές δίκαιο, ούτε θα απαιτήσει την

¹⁶⁸⁶ Βλ. Κοινή Δήλωση των Δύο Ηγετών για Επανεναρξη των Συνομιλιών στο Κυπριακό, 11 Φεβρουαρίου 2014, διατίθεται στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών της Κυπριακής Δημοκρατίας: <http://www.cyprus.gov.cy/moi/pio/pio.nsf/All/F6735A50B16D3E99C2257C7D002778BC?OpenDocument>. Για νομική ανάλυση των επιμέρους πτυχών του Κοινού Ανακοινωθέντος Αναστασιάδη-Eroğlu, βλ. ειδικότερα τις δύο Γνωμοδοτήσεις που ζήτησε η Κυπριακή Δημοκρατία: Crawford, J., Legal Status of United Cyprus under the “Draft Joint Declaration”, 7 February 2014: www.sigmalive.com/files/download/9560 και Lowe, V. and Sawden, A., Opinion Concerning the “Draft Joint Declaration”, 7 February 2014: www.sigmalive.com/files/download/9562.

επανεισδοχή του στα ΗΕ και την ΕΕ. Το κράτος υπάρχει ήδη, δε θα ιδρυθεί. Το δικαίωμα που αποδίδεται στις δύο πολιτείες δεν είναι ούτε κυριαρχικό ούτε ιδρυτικό· είναι συντακτικό. Είναι σαφές ότι η όποια λύση προκύψει θα αφορά σε εσωτερική συνταγματική αναδιάρθρωση του υπάρχοντος κράτους, δεδομένου ότι η *de facto* διαίρεση της Κύπρου από το 1974 δεν οδήγησε σε δημιουργία ξεχωριστού κράτους στο κατεχόμενο βόρειο τμήμα του νησιού. Η θέση αυτή έχει πολλάκις επιβεβαιωθεί από τη νομολογία του ΕΔΔΑ και του ΔΕΚ. Η απουσία ρητής αναφοράς περί «μετεξέλιξης της Κυπριακής Δημοκρατίας σε ομοσπονδιακό κράτος», εξυπηρετεί μάλλον τους συμβιβαστικούς σκοπούς της λεγόμενης «εποικοδομητικής ασάφειας».

Υπογραμμίζεται ότι η αναφορά του κειμένου σε *«μία και μόνη κυριαρχία, η οποία προέρχεται εξίσου από Ελληνοκυπρίους και Τουρκοκυπρίους»* (§3) δε συνεπάγεται οποιαδήποτε απόδοση διακριτής κυριαρχίας σε καμία από τις δύο συνιστώσες πολιτείες, αφού η κυριαρχία ενυπάρχει σε ένα μόνο κράτος. Κατά τον Πρόεδρο Νίκο Αναστασιάδη, το ότι η κυριαρχία πηγάζει εξίσου από τους Ε/Κ και τους Τ/Κ και όχι από τις δύο κοινότητες, όπως αυτές αναγνωρίζονται και από το Σύνταγμα του 1960, παραπέμπει στα συστατικά στοιχεία που αποτελούν τον κυπριακό λαό. Ως εκ τούτου, καμία κυριαρχία δεν εκχωρείται χωριστά σε πολίτες που αποτελούν το λαό ενός κράτους.¹⁶⁸⁷ Ομοίως και η πρόβλεψη περί δευτερεύουσας ιθαγένειας των συνιστωσών πολιτειών, *«θα είναι εσωτερική ιδιότητα και θα συμπληρώνει, και δε θα αντικαθιστά με οποιονδήποτε τρόπο, τη μία και μόνη κυπριακή ιθαγένεια»* (§3).

Είναι αξιοσημείωτο πως σε ολόκληρο το Κοινό Ανακοινωθέν δεν υπάρχει άμεση αναφορά στις διεθνείς πτυχές του Κυπριακού προβλήματος, δηλαδή στην εισβολή και τη συνεχιζόμενη στρατιωτική κατοχή ανεξάρτητου κράτους, στον αδιάλειπτο και συστηματικό εποικισμό, αλλά ούτε και στη μονομερή ανακήρυξη ανεξαρτησίας της λεγόμενης «ΤΔΒΚ». Όλα τα παραπάνω εσωκλείονται εμμέσως στη γενικόλογη μνεία ότι *«η παρούσα κατάσταση είναι απαράδεκτη και η παράτασή της θα έχει αρνητικές συνέπειες για τους Ελληνοκυπρίους και τους Τουρκοκυπρίους»* (§1).

Ουδεμία αναφορά γίνεται, επίσης, στο φλέγον ζήτημα των περιουσιών -ιδίως, της παράνομης αξιοποίησης των Ε/Κ περιουσιών-, αλλά ούτε και στη διαφύλαξη των θεμελιωδών ελευθεριών διακινήσεως, εγκαταστάσεως και ιδιοκτησίας, μάλλον επειδή αναμένεται ότι *«όλα τα άλτα βασικά θέματα θα είναι στο τραπέζι και θα συζητηθούν αλληλένδετα»* (§2). Εντύπωση, άλλωστε, προκαλεί και η γενικόλογη αναφορά στην *«ακεραιότητα»* των Τουρκοκυπρίων (§1), προς εξυπηρέτηση της συμφωνηθείσας πολιτικής ισότητας.

Σε σχέση με τη λειτουργία του μελλοντικού ομοσπονδιακού κράτους, προσδιορίζεται ότι *«οι εξουσίες της ομοσπονδιακής κυβέρνησης, καθώς και θέματα που είναι σαφώς σχετικά με τις*

¹⁶⁸⁷ Βλ. Εναρκτήρια Δήλωση του Προέδρου της Δημοκρατίας κ. Νίκου Αναστασιάδη στη Συνέντευξη Τύπου για το Κυπριακό, 12 Φεβρουαρίου 2014, διαθέσιμη ηλεκτρονικά από το Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών της Κύπρου: <http://www.cyprus.gov.cy/moi/PIO/PIO.nsf/All/8F8A54225669E215C2257C7D00741586?OpenDocument>.

καθορισμένες αρμοδιότητες της, θα προσδιορίζονται από το Σύνταγμα. Το Ομοσπονδιακό Σύνταγμα θα προνοεί επίσης ότι το κατάλοιπο εξουσίας θα ασκείται από τις συνιστώσες πολιτείες. Οι συνιστώσες πολιτείες θα ασκούν πλήρως και οριστικά όλες τις εξουσίες τους, χωρίς επεμβάσεις από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση» (§3). Το ζήτημα εν προκειμένω είναι πόσο αποκεντρωμένη θα είναι η κεντρική κυβέρνηση, καθώς και πόσο διευρυμένες θα είναι οι εξουσίες του - επιφορτισμένου με την εκδίκαση των διαφορών ανάμεσα στην ομοσπονδιακή κυβέρνηση και τις συνιστώσες πολιτείες- Ομοσπονδιακού Ανωτάτου Δικαστηρίου.

Η διακοπή των ειρηνευτικών διακοινοτικών συνομιλιών με τους Τουρκοκυπρίους τον Οκτώβριο του 2014, σε ένδειξη διαμαρτυρίας -και κατόπιν επανειλημμένων προειδοποιήσεων- της ελληνοκυπριακής πλευράς για τις αποκάλυπτες προκλήσεις της Τουρκίας στην κυπριακή ΑΟΖ -σε μία προσπάθεια να υπονομεύσει τις διενεργούμενες έρευνες για υδρογονάνθρακες-, φανερώνει ακριβώς την τεράστια δυσκολία του όλου εγχειρήματος.¹⁶⁸⁸ Ο χρόνος θα δείξει εάν η επανέναρξη των συνομιλιών το Μάιο του 2015 θα οδηγήσει σε άρση του αδιεξόδου.¹⁶⁸⁹

¹⁶⁸⁸ Βλ. την επιστολή, ημερομηνίας 6^{ης} Οκτωβρίου 2014, του Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας προς τον ΓΓ των ΗΕ, όπου υπογραμμίζεται ότι: «...δεδομένων των τουρκικών απειλών και του εκβιασμού, είμαι υποχρεωμένος να αναστείλω τη συμμετοχή μου στις συνομιλίες με τον κ. Eroğlu, υπό την αιγίδα του Espen Eide...», Letter dated 6 October 2014 from the Chargé d' affaires a.i. of the Permanent Mission of Cyprus to the United Nations addressed to the Secretary General, A/69/425 - S/2014/723, 8 October 2014. Ειδικότερα, στις 3 Οκτωβρίου 2014 η Τουρκία εξέδωσε οδηγία προς ναυτιλλομένους (NAVTEX), με την οποία «δέσμευσε» μία μεγάλη περιοχή στο νότιο μέρος της Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης (ΑΟΖ) της Κυπριακής Δημοκρατίας για τη διεξαγωγή σεισμικών ερευνών από το τουρκικό πλοίο Barbaros από τις 20 Οκτωβρίου 2014 έως τις 30 Δεκεμβρίου 2014· οι συγκεκριμένες σεισμικές έρευνες αφορούσαν σε τεμάχια που είχαν ανατεθεί από την Κυβέρνηση της Κυπριακής Δημοκρατίας στην ιταλική εταιρεία ENI και την Korea Gas Corporation για έρευνα πιθανών κοιτασμάτων υδρογονανθράκων στο θαλάσσιο υπέδαφος της Κυπριακής Δημοκρατίας. Βλ. χαρακτηριστικά «Ομόφωνο Ψήφισμα Βουλής για τις Τουρκικές Προκλήσεις: Καλεί την ΕΕ να Υιοθετήσουν Εναντίον της Μέτρα και Κυρώσεις», *Η Καθημερινή*, 09/10/2014, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <http://www.kathimerini.com.cy/mobile.php?modid=2&artid=185999>, καθώς και την Ανακοίνωση του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελληνικής Δημοκρατίας σχετικά με τη στάση της Τουρκίας στο Κυπριακό, 09/10/2014, διαθέσιμη στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του ΥΠΕΞ της Ελλάδος: <http://www.mfa.gr/epikairota/eidiseis-anakoinoiseis/anakoinoise-upourgeiou-exoterikon-skhetika-me-te-stase-tes-tourkias-sto-kupriako.html>. Στις 13 Νοεμβρίου 2014, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο σε ένα ψήφισμα-κόλαφο, όπου γίνεται ευθεία σύνδεση της ενταξιακής πορείας της Τουρκίας με τη συμπεριφορά της στην κυπριακή ΑΟΖ, εξέφρασε τη δυσαρέσκειά του για την κλιμάκωση των απειλών και για τις μονομερείς ενέργειες της Τουρκίας κατά της Κυπριακής Δημοκρατίας σε σχέση με την ΑΟΖ, υπενθύμισε τη νομιμότητα της ΑΟΖ της Κυπριακής Δημοκρατίας (§1) και τόνισε ότι η Κυπριακή Δημοκρατία έχει πλήρες και κυριαρχικό δικαίωμα να αναζητεί φυσικούς πόρους μέσα στην αποκλειστική οικονομική ζώνη της, καθώς και ότι οι θαλάσσιες έρευνες της Τουρκίας πρέπει να θεωρηθούν παράνομες και προκλητικές, ενώ ζήτησε να αποσυρθούν αμέσως τα τουρκικά σκάφη που επιχειρούν στα ύδατα εντός της κυπριακής ΑΟΖ και γύρω από αυτήν (§2). Ταυτόχρονα, τόνισε ότι οι ενέργειες της Τουρκίας συνιστούν παραβίαση των κυριαρχικών δικαιωμάτων της Κυπριακής Δημοκρατίας και του διεθνούς δικαίου, περιλαμβανομένης της UNCLOS και κάλεσε εκ νέου την τουρκική Κυβέρνηση να υπογράψει και να κυρώσει χωρίς περαιτέρω καθυστέρηση την UNCLOS, η οποία έχει κυρωθεί από την ΕΕ και αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του κοινοτικού κεκτημένου (§3). Επιπλέον, κάλεσε την Τουρκία να αποσύρει αμέσως την οδηγία της προς ναυτιλλομένους και να απέχει από κάθε παραβίαση των κυριαρχικών δικαιωμάτων της Κυπριακής Δημοκρατίας (§4), όπως επίσης και να σέβεται την εθνική κυριαρχία των κρατών μελών της ΕΕ στα χωρικά τους ύδατα, επαναλαμβάνοντας ότι τα κυριαρχικά δικαιώματα των κρατών μελών περιλαμβάνουν το δικαίωμα για σύναψη διμερών συμφωνιών καθώς και το δικαίωμα για έρευνα και εκμετάλλευση των φυσικών τους πόρων σύμφωνα με την UNCLOS· (§5). Βλ. Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 13^{ης} Νοεμβρίου 2014 σχετικά με τις ενέργειες της Τουρκίας που προκαλούν εντάσεις στην Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη της Κύπρου, 2014/2921(RSP), στην επίσημη ιστοσελίδα του ΕΚ: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2014-0052+0+DOC+XML+V0//EL>. Πολύ πιο μετριοπαθή κρίνονται τα συμπεράσματα των ηγετών της ΕΕ στη Σύνοδο Κορυφής των Βρυξελλών, στις 23-24 Οκτωβρίου 2014, όπου χρησιμοποιήθηκε ήπια ορολογία με εκφράσεις όπως «το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο εξέφρασε σοβαρές ανησυχίες» σχετικά με τις νέες

Το βασικό διακύβευμα σε κάθε νέα πρόταση διευθέτησης του καθεστώτος της Κύπρου είναι εάν θα πρόκειται ουσιαστικά περί ομοσπονδίας ή εάν θα προσομοιάζει περισσότερο σε συνομοσπονδία, όπως επιθυμούν διακαώς οι Τουρκοκύπριοι, κάτι που θα συνεπάγεται νομιμοποίηση των τετελεσμένων της παράνομης στρατιωτικής εισβολής και κατοχής του βορείου τμήματος του εδάφους της Κυπριακής Δημοκρατίας από το 1974 και εξίσωση ενός διεθνώς αναγνωρισμένου κράτους -βλ. την Απόφαση 186 (1964) του ΣΑ- με ένα ψευδοκράτος.

5.6 Δημοψηφίσματα ανεξαρτησίας

Μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας της αποαποικιοποίησης, ενώ θα ανέμενε κανείς μία κατάσταση σχετικής σταθερότητας στη δημιουργία κράτους, εν τούτοις κάτι τέτοιο δε συνέβη, αντιθέτως η προσοχή επικεντρώθηκε στη διάλυση των μητροπολιτικών κρατών και το σχηματισμό νέων ανεξάρτητων κρατών. Καινούρια ζητήματα εγέρθηκαν, με έμφαση στη διαδοχή και την απόσχιση κράτους πέραν του αποικιακού πλαισίου, τα οποία γέννησαν με τη σειρά τους νέες διχογνωμίες γύρω από το πότε και το πώς δημιουργούνται τα νέα κράτη, ενώ τα παλαιά παύουν να υφίστανται. Παρατηρούμε, επομένως, ότι η κρατική δημιουργία είναι μία ζωντανή εξελικτική διαδικασία που αναπροσαρμόζεται διαρκώς. Στον πυρήνα αυτής της διαδικασίας βρίσκεται το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση των λαών που είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τη δημιουργία κράτους στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο.

Ο ακριβής προσδιορισμός της απαρχής ενός νέου κράτους δεν είναι πάντα εύκολη υπόθεση, ιδίως εκεί όπου η κρατική υπόσταση τελεί υπό αμφισβήτηση. Με τα λόγια του Kelsen:

εντάσεις στην Ανατολική Μεσόγειο και «*παρότρυνε*» την Τουρκία να επιδείξει αυτοσυγκράτηση και να σεβαστεί την κυριαρχία της Κύπρου στα χωρικά της ύδατα και τα κυριαρχικά δικαιώματα της Κύπρου στην αποκλειστική οικονομική ζώνη της, χωρίς να προβαίνει σε απερίφραστη καταδίκη των κατάφωρων παραβιάσεων σαφών κανόνων του διεθνούς δικαίου εις βάρος της Κύπρου ούτε να κάνει λόγο για κυρωτικά μέτρα. Βλ. European Council (23 and 24 October 2014), Conclusions, EUCO 169/14, Brussels, 24 October 2014, §24-“Cyprus”, διαθέσιμο στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του ΕΣ: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/145397.pdf. Οι παράνομες δραστηριότητες της Τουρκίας εντός της ΑΟΖ της Κυπριακής Δημοκρατίας καταγγέλλθηκαν από τη Μόνιμη Αντιπροσωπεία της Κύπρου στα ΗΕ με ρηματική διακοίνωση, η οποία εστάλη στις 13 Νοεμβρίου 2014 προς τον ΓΓ των ΗΕ, βλ. Note Verbale dated 13 November 2014 from the Permanent Mission of Cyprus to the United Nations addressed to the Secretary-General, UN Doc A/69/582, 14 November 2014. Υπογραμμίζεται ότι η τουρκική NAVTEX ανανεώθηκε έως τις 6 Απριλίου 2015, επιμηκύνοντας έτσι τις παράνομες έρευνες στην ΑΟΖ της Κυπριακής Δημοκρατίας. Βλ. TRNC ‘Ministry of Foreign Affairs’, “Regarding Unilateral Exploration Activities of the Greek Cypriot Administration in the Eastern Mediterranean”, 06/01/2015, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://mfa.gov.ct.tr/regarding-unilateral-exploration-activities-of-the-greek-cypriot-administration-in-the-eastern-mediterranean/>. Απογοητευτική κρίνεται η πολιτική των ‘ίσων αποστάσεων’ που ακολουθούν τα ΗΕ στο Κυπριακό. Ειδικότερα, η Έκθεση του ΓΓ των ΗΕ για την ανανέωση της παραμονής της UNFICYP στην Κύπρο αναφέρεται στην άρση της λεγόμενης «απομόνωσης των Τουρκοκυπρίων», ενώ δε διατυπώνεται καμία απολύτως επίκριση για την παράνομη τουρκική δραστηριότητα στην κυπριακή ΑΟΖ. Βλ. Report of the Secretary-General on the UN Operation in Cyprus, S/2015/17, 9 January 2015, §36, όπως και -για ανάλυση της Έκθεσης του ΓΓ- Βενιζέλος, Κ., «Εκβιάζουν με Αναβάθμιση του Ψευδοκράτους», *Ο Φιλελεύθερος*, 18/01/2015, διαθέσιμο ηλεκτρονικά στη διεύθυνση: <http://www.philenews.com/el-gr/top-stories/885/237694/ekviazoun-me-anavathmisi-tou-pseudokratous>.¹⁶⁸⁹ Βλ. ειδικότερα «Επανάρξη Συνομιλιών για το Κυπριακό το Μάιο», *Η Καθημερινή*, 18/03/2015: <http://www.kathimerini.gr/807896/article/epikairothta/kosmos/epanar3h-synomiliwn-gia-to-kypriako-ton-maio> και «ΟΗΕ: Επανάρξη Συνομιλιών στην Κύπρο μετά τις «Εκλογές» στα Κατεχόμενα», *Τα Νέα*, 07/04/2015: <http://www.tanea.gr/news/politics/article/5226835/ohe-epanararksh-synomiliwn-sthn-kypro-meta-tis-ekloges-sta-katexomena/>.

«Η διαδικασία η οποία χαρακτηρίζεται από τη δραστηριότητα μιας νέας τάξης, από την αποτελεσματικότητα της κρατικής εξουσίας, δεν μπορεί φυσικά να συμβεί σε μια στιγμή. Απαιτεί κάποιο χρόνο, ιδίως εάν η νέα τάξη προβάλλει αξιώσεις επί ενός εδάφους για το οποίο έχουν ακουστεί πολλά· και μπορεί, ενδεχομένως, να τερματιστεί νωρίτερα σε σχέση με ένα μέρος του εδάφους απ' ό,τι σε σχέση με ένα άλλο. Επομένως, δε θα μπορούσαμε να καταδείξουμε τη στιγμή της γεννήσεως ενός νέου κράτους όπως εκείνη ενός ανθρώπου, με μία καθορισμένη ημέρα. Η ένδειξη αυτή δε θα ήταν δυνατή παρά μόνο λαμβάνοντας υπ' όψιν τα πραγματικά περιστατικά: αναφέρουμε, πιθανότατα, τη στιγμή κατά την οποία η διαδικασία ανακινήθηκε και εκείνη κατά την οποία ολοκληρώθηκε».¹⁶⁹⁰ Το ερώτημα της επακριβούς εφαρμογής των κλασικών κριτηρίων της κρατικής υπόστασης σε συγκεκριμένες πραγματικές καταστάσεις σε δεδομένη χρονική περίοδο δεν είναι εύκολο να απαντηθεί, το σίγουρο, όμως, είναι ότι το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση συνιστά την πρωταρχική νομιμοποίηση της κρατικής υπόστασης και δημιουργίας, εξισορροπώντας ακόμα και την απουσία αποτελεσματικής κυβέρνησης.¹⁶⁹¹

Η σχέση ανάμεσα στα πραγματικά και τα νομικά κριτήρια αναφορικά με την κρατική δημιουργία είναι κρίσιμη, αλλά και μεταβαλλόμενη ταυτόχρονα. Το εάν η γένεση ενός νέου κράτους συνιστά πραγματικό ή δικαικό γεγονός, καθώς και το πώς τα αλληλεπιδρώντα κριτήρια της αποτελεσματικότητας με τις λοιπές σχετικές νομικές αρχές μπορούν να συμφιλιωθούν, αποτελούν ζητήματα αξιοσημείωτης πολυπλοκότητας και σπουδαιότητας. Από τη στιγμή που δεν υφίστανται πλέον *terrae nullius* και η διαδικασία της αποαποικιοποίησης έχει σχεδόν ολοκληρωθεί, η δημιουργία νέων κρατών στο μέλλον μπορεί μόνο να συντελεστεί μέσω της εξαφάνισης ή της μείωσης των ήδη υφισταμένων κρατών. Ένας από τους πιθανούς τρόπους έκφρασης του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης είναι μέσω δημοψηφίσματος ανεξαρτησίας.¹⁶⁹²

Όπως αποδεικνύεται από την κρατική πρακτική, ένα νέο κράτος δεν αναδύεται αυτόματα ούτε αυταπόδεικτα όταν πληρούνται τα κριτήρια του Μοντεβίδεο· παρόλο που τα τελευταία θεωρούνται κριτήρια της κρατικής υπόστασης κατά το εθιμικό διεθνές δίκαιο, δεν είναι ούτε αναγκαία ούτε επαρκή προκειμένου να χρίσουν μία οντότητα με την ιδιότητα του κράτους.¹⁶⁹³

¹⁶⁹⁰ Kelsen, H., *4 RDI (1929)*, *op. cit.*, *supra* note 48, 616.

¹⁶⁹¹ «Τα κράτη, όχι σπάνια, πρωτοεμφανίζονται ως ανεξάρτητες εμπόλεμες οντότητες υπό μία πολιτική εξουσία η οποία μπορεί να καλείται, και να λειτουργεί αποτελεσματικά ως, προσωρινή κυβέρνηση. Η επιρροή των εκτιμήσεων του αναγκαστικού δικαίου (*jus cogens*), όπως η αρχή της αυτοδιάθεσης, περί του καθεστώτος των εμπόλεμων οντοτήτων εξετάζεται μεταγενέστερα. Πέραν των εκτιμήσεων αυτών, από τη στιγμή που η κρατική υπόσταση εδραϊώνεται, είναι εύλογο, τόσο νομικά όσο και πρακτικά, να υποθέσουμε την αναδρομική επικύρωση της έννομης τάξης κατά τη διάρκεια μιας περιόδου πριν από τη γενική αναγνώριση ως κράτος, όταν υφίστατο κάποιος βαθμός αποτελεσματικής κυβέρνησης. Αφήνοντας σε μια μεριά τα ζητήματα της κρατικής διαδοχής, η αρχή της αποτελεσματικότητας υπαγορεύει την αποδοχή, για ορισμένους νομικούς σκοπούς τουλάχιστον, της συνέχειας πριν και μετά την εγκαθίδρυση της κρατικής υπόστασης». Brownlie, I., 7th edn, 2008, *op. cit.*, *supra* note 54, 77.

¹⁶⁹² Βλ. γενικά Tierney, S., *Constitutional Referendums: The Theory and Practice of Republican Deliberation*, 2012.

¹⁶⁹³ Dixon, M. and McCorquodale, R., *Cases & Materials on International Law*, 4th edn, 2003, 137. Επίσης, κατά τον Lauterpacht, εάν κάποιος αποδεχτεί ότι ένα κράτος μπορεί να αναδυθεί αυτόματα και αυταπόδεικτα όταν πληρούνται τα κριτήρια της κρατικής υπόστασης, τότε θα πρέπει να αποδεχτεί τη μάλλον άτεχνη πρόταση ότι ένα κράτος υπάρχει «αμέσως μόλις υπάρξει». Lauterpacht, H., 1947, *op. cit.*, *supra* note 277, 66.

Κατά τη διαδικασία της αποαποικιοποίησης, η μόνη εδαφική σχέση που άλλαζε ήταν αυτή με τη μητροπολιτική δύναμη· με άλλα λόγια, η ανεξαρτησία δεν επιτυγχανόταν εις βάρος του εδάφους άλλου κυρίαρχου κράτους ή παρακείμενης αποικίας. Πέραν του αποικιακού πλαισίου, όμως, το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση πρέπει να εναρμονίζεται με την αρχή της εδαφικής ακεραιότητας.

5.6.1 Το Μαυροβούνιο υπό το φως της αυτοδιάθεσης και της αναγνώρισης

Ο επίλογος των κρατικών σχηματισμών από τις συνιστώσες Δημοκρατίες της ΣΟΔΓ γράφτηκε με τη διάλυση της κρατικής ένωσης της Σερβίας-Μαυροβουνίου. Στις 21 Μαΐου 2006, το εκλογικό σώμα του Μαυροβουνίου με ποσοστό συμμετοχής 86,5% -εκ του οποίου το 55,5% απάντησε θετικά και το 44,5% απάντησε αρνητικά- κλήθηκε να απαντήσει στο εξής ερώτημα: «*Επιθυμείτε η Δημοκρατία του Μαυροβουνίου να καταστεί ένα ανεξάρτητο κράτος με πλήρη διεθνή και νομική προσωπικότητα*»;¹⁶⁹⁴

Υπενθυμίζεται ότι το ΔΔ στη Γνωμοδότησή του για τη *Δυτική Σαχάρα* έκρινε ότι «η εφαρμογή του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση απαιτεί την ελεύθερη και γνήσια έκφραση της βούλησης του ενδιαφερομένου λαού». ¹⁶⁹⁵ Η διευκρίνιση για το τι ακριβώς συνιστά «ελεύθερη και γνήσια έκφραση» της λαϊκής βούλησης προήλθε από το Ανώτατο Δικαστήριο του Καναδά, το οποίο στην υπόθεση του Κεμπέκ επεσήμανε ότι «το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος, εάν πρόκειται να εκληφθεί ως έκφραση της δημοκρατικής βούλησης, πρέπει να είναι απαλλαγμένο από ασάφειες όσον αφορά τόσο στο ερώτημα που τίθεται όσο και στην υποστήριξη που απολαμβάνει». ¹⁶⁹⁶ Ως γεγονός, όμως, δεν υπάρχει οικουμενικά αποδεκτή «συνταγή» για τη διαμόρφωση των όρων ενός δημοψηφίσματος ανεξαρτησίας, ιδίως ως προς τον προσδιορισμό της νικητήριας πλειοψηφίας ή τη διατύπωση των ερωτημάτων, με αποτέλεσμα να καθορίζονται κατά περίπτωση. ¹⁶⁹⁷ Εξάλλου, ακόμη κι εάν η συντριπτική πλειοψηφία του λαού ταχθεί υπέρ της ανεξαρτησίας, η αξίωση αυτή μπορεί μεν να καταστεί πιο ισχυρή, όμως δεν οδηγεί

¹⁶⁹⁴ Για το χρονικό της ανεξαρτητοποίησης του Μαυροβουνίου, βλ. εκτενώς Morrison, K., *Montenegro: A Modern History*, 2009.

¹⁶⁹⁵ ICJ, *Western Sahara*, 16 October 1975, Advisory Opinion, ICJ Rep (1975), 32, §55.

¹⁶⁹⁶ Supreme Court of Canada, *Reference re Secession of Quebec*, 20 August 1998, 2 SCR (1998), §87.

¹⁶⁹⁷ Η πρακτική εμπειρία δείχνει ότι τα περισσότερα δημοψηφίσματα ανεξαρτησίας προβλέπουν την απλή νικητήρια πλειοψηφία του 50% συν μία ψήφο του συνόλου των ψηφισάντων, σε ποσοστό συμμετοχής τουλάχιστον 50% συν μια ψήφο. Βλ. χαρακτηριστικά Commission on Security and Cooperation in Europe, “The Referendum on Independence in Bosnia-Herzegovina, February 29 - March 1, 1992”, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://csce.gov/index.cfm?FuseAction=UserGroups.Home&ContentRecord_id=250&ContentType=G&ContentRecordType=G&UserGroup_id=5&Subaction=ByDate. Πολύ σπάνια προβλέπεται μία πιο αυξημένη πλειοψηφία στη μετά το 1990 πρακτική των δημοψηφισμάτων ανεξαρτησίας πέραν του αποικιακού πλαισίου. Τέτοιο παράδειγμα συνιστά το δημοψήφισμα ανεξαρτησίας του Μαυροβουνίου, όπου απαιτούνταν ένα σύνολο 55% των ψηφισάντων υπέρ της απόσχισης. Βλ. Law on the Referendum on State-Legal Status of the Republic of Montenegro, Art 6, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/3935>. Στην περίπτωση του Νότιου Σουδάν, απαιτούνταν μεν η καθιερωμένη απλή πλειοψηφία του 50% συν μία ψήφο, όμως το ποσοστό συμμετοχής των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων έπρεπε να αγγίζει το 60% προκειμένου το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος να θεωρηθεί έγκυρο. Βλ. Southern Sudan Referendum Act 2009, Art 41 (2)-(3), διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://unmis.unmissions.org/Portals/UNMIS/Referendum/SS%20Referendum%20MOJ-Englis.pdf>.

νομοτελειακά σε κρατογένεση. Όπως τόνισε το Ανώτατο Δικαστήριο του Καναδά, η λαϊκή προτίμηση υπέρ της ανεξαρτησίας μπορεί να επιβάλει στο μητρικό κράτος να διαπραγματευτεί το μελλοντικό νομικό καθεστώς του εδάφους, χωρίς αυτό να συνεπάγεται ουδεμία υποχρέωση για το τελευταίο να αποδεχτεί την ανεξαρτησία του εν λόγω εδάφους.¹⁶⁹⁸

Το Μαυροβούνιο αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά επισήμως ως ανεξάρτητο Πριγκιπάτο στο Συνέδριο του Βερολίνου το 1878. Στο τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου έγινε μέρος του Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων και αργότερα συνιστώσα Δημοκρατία της ΣΟΔΓ. Μετά τη διάλυση της τελευταίας, οι Δημοκρατίες της ΟΔΓ -Σερβία και Μαυροβούνιο- διατήρησαν το καθεστώς της *sui-generis* διεθνούς προσωπικότητας, που είχε ήδη καθιερωθεί εντός της συνταγματικής τάξης της ΣΟΔΓ, με ακόμα πιο διευρυμένες αρμοδιότητες στις εξωτερικές υποθέσεις.¹⁶⁹⁹ Ακολούθως, η ΟΔΓ μετασχηματίστηκε στην Κρατική Ένωση της Σερβίας-Μαυροβουνίου με την υιοθέτηση νέου Συντάγματος στις 4 Φεβρουαρίου 2003, το οποίο προσέδιδε έντονα κρατική χροιά στις δύο μετέχουσες Δημοκρατίες, ενώ διαφύλαττε υπέρ της Κρατικής αυτής Ένωσης τη διεθνή προσωπικότητα. Ο σχηματισμός της μεταβατικής χαλαρής ομοσπονδίας της Σερβίας-Μαυροβουνίου υπήρξε αποτέλεσμα της συμβιβαστικής πρωτοβουλίας της ΕΕ με στόχο την αποτροπή της ανεξαρτητοποίησης του δεύτερου,¹⁷⁰⁰ που πραγματοποιήθηκε τελικά το 2006 κατόπιν του σχετικού δημοψηφίσματος.

Δύο αφετηριακά σημεία έχουμε να παρατηρήσουμε ως προς το Σύνταγμα του 2003: αφενός, απέδιδε πολύ μεγαλύτερο βαθμό κρατικής υπόστασης στα μέλη της Κρατικής Ένωσης, απεμπολώντας πλήρως τον όρο «Δημοκρατίες» και αντικαθιστώντας τον με τον όρο «Κράτη».¹⁷⁰¹ αφετέρου, αναγνώριζε στα συστατικά μέρη της Ένωσης το δικαίωμα της

¹⁶⁹⁸ Supreme Court of Canada, *Reference re Secession of Quebec*, 20 August 1998, 2 SCR (1998), §92.

¹⁶⁹⁹ Ειδικότερα, ενώ το Άρθρο 271 του Συντάγματος της ΣΟΔΓ προέβλεπε μόνο τη συναίνεση της Δημοκρατίας της οποίας η κυριαρχία θα θιγόταν από μία διεθνή συνθήκη που επρόκειτο να συνομολογήσει η ομοσπονδία, το Σύνταγμα της ΟΔΓ εξουσιοδοτούσε τις ομοσπονδιακές μονάδες να συνάπτουν οι ίδιες διεθνείς συνθήκες υπό την προϋπόθεση ότι κάτι τέτοιο δε θα γινόταν εις βάρος της έτερης Δημοκρατίας. Επιπλέον, το Άρθρο 271 επέτρεπε μόνο τις επαφές των αρμοδίων οργάνων των Δημοκρατιών με τους ομολόγους τους σε ξένα κράτη, ενώ το Άρθρο 7 του Συντάγματος της ΟΔΓ επέτρεπε την παρουσία ανεξάρτητων εκπροσώπων των Δημοκρατιών σε ξένα κράτη. Ακόμη, το Άρθρο 7 επεφύλασσε για τις Δημοκρατίες και την ιδιότητα του μέλους σε διεθνείς οργανισμούς. Αναλυτικά: «1. Στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της, μία δημοκρατία-μέλος μπορεί να διατηρεί σχέσεις με ξένα κράτη, να εγκαθιστά τις δικές της αποστολές σε τρίτα κράτη και να προσχωρεί σε διεθνείς οργανισμούς. 2. Στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της, μία δημοκρατία-μέλος μπορεί να συνάπτει διεθνείς συνθήκες, αλλά όχι σε βάρος της ΟΔΓ ή οποιασδήποτε από τις λοιπές δημοκρατίες-μέλη της». Βλ. *The Constitution of the Federal Republic of Yugoslavia*, 27 April 1992, Art 7, στο δικτυακό τόπο: <http://www.cecl.gr/RigasNetwork/databank/Constitutions/Yugoslavia.html>.

¹⁷⁰⁰ «Η ΕΕ εργάστηκε πολύ σκληρά προκειμένου να αντιμετωπίσει ή τουλάχιστον να αναβάλει την όποια προοπτική ανεξαρτησίας του Μαυροβουνίου, που θεωρούσε ότι θα είχε αρνητικές δευτερογενείς επιπτώσεις πάνω στο Κόσοβο [...] ο Υπάτος Εκπρόσωπος της ΕΕ για την Κοινή Εξωτερική Πολιτική και την Πολιτική Ασφάλειας, Javier Solana, άσκησε παρατεταμένη κι επίμονη πίεση στους πολιτικούς του Μαυροβουνίου για να επιτύχει τη συμφωνία τους να παραμείνουν σε ένα άτεχνο κατασκεύασμα με τη Σερβία, που επέτρεπε και στις δύο Δημοκρατίες τη *de facto* ανεξαρτησία σε όλους σχεδόν τους τομείς. Σε αντάλλαγμα, τους έταξαν ότι θα μπορούσαν να εμπλακούν σε μία ταχύτερη διαδικασία ένταξης στην ΕΕ». Βλ. *The International Crisis Group Briefing No 169, Montenegro's Independence Drive*, 7 December 2005, 1.

¹⁷⁰¹ «Η Κρατική Ένωση της Σερβίας και του Μαυροβουνίου θεμελιώνεται στην αρχή της ισότητας μεταξύ των δύο κρατών-μελών, του κράτους της Σερβίας και του κράτους του Μαυροβουνίου». Βλ. *Constitutional Charter of the State*

απόσχισης, παρέχοντας κιάλας συμπληρωματικά ειδικό μηχανισμό για την υλοποίησή του.¹⁷⁰² Μάλιστα, ο συνταγματικός αυτός μηχανισμός πλαισιώθηκε και από μία Συνταγματική Πράξη, που καθόριζε λεπτομερώς τους όρους του δημοψηφίσματος καθώς και τις απαιτούμενες ψήφους προκειμένου το δημοψήφισμα να θεωρείται έγκυρο.¹⁷⁰³ Ο δεσμευτικός χαρακτήρας του δημοψηφίσματος αντικατόπτριζε το συνταγματικό δικαίωμα στην ανεξαρτησία. Όταν ένα τέτοιο δικαίωμα δεν προβλέπεται στο Σύνταγμα ενός κράτους, δεδομένης άλλωστε της γενικότερης απουσίας ενός δικαιώματος απόσχισης στο διεθνές δίκαιο, η έκφραση της λαϊκής βούλησης υπέρ της ανεξαρτησίας συνιστά μία αναγκαία αλλά όχι επαρκή συνθήκη για τη δημιουργία ενός νέου κράτους. Εξάλλου, «η δημοκρατική ψήφος [υπέρ της ανεξαρτησίας], ακόμα κι από μία ισχυρή πλειοψηφία, δε θα είχε κανένα έννομο αποτέλεσμα από μόνη της».¹⁷⁰⁴

Ύστερα από τη διενέργεια του δημοψηφίσματος, το Κοινοβούλιο του Μαυροβουνίου υιοθέτησε τη διακήρυξη της ανεξαρτησίας του Μαυροβουνίου στις 3 Ιουνίου 2006. Μέσα στον ίδιο μήνα το νέο κράτος προσχώρησε στους κόλπους του ΟΗΕ.¹⁷⁰⁵

5.6.2 Η ανεξαρτησία του Νότιου Σουδάν

Στις 9 Ιουλίου 2011 ανακηρύχθηκε επισήμως η ανεξαρτησία του Νότιου Σουδάν, κατόπιν της διεξαγωγής σχετικού δημοψηφίσματος από τις 9 έως τις 15 Ιανουαρίου 2011, έξι μήνες πριν από το τέλος της εξαετούς μεταβατικής περιόδου που διήνυσε η -πρώην ενιαία- Δημοκρατία του Σουδάν από το 2005, κατά τις προβλέψεις της Συνολικής Ειρηνευτικής Συμφωνίας που συνήφθη μεταξύ της Κυβέρνησης της Δημοκρατίας του Σουδάν και του Λαϊκού

Union of Serbia and Montenegro, 4 February 2003, Art 2, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.unhcr.org/refworld/country,,NATLEGBOD,,MNE,,43e7547d4,0.html>.

¹⁷⁰² Η μεταβατική φύση της Κρατικής Ένωσης επισημαινόταν ρητώς στο Άρθρο 60 του Συντάγματος αυτής ως εξής: «1. Με τη λήξη της τριετούς περιόδου, τα κράτη-μέλη θα έχουν το δικαίωμα να εκκινήσουν τη διαδικασία μεταβολής του καθεστώτος του κράτους ή να αποσχιστούν από την Κρατική Ένωση Σερβίας και Μαυροβουνίου. 2. Η απόφαση για την απόσχιση από την Κρατική Ένωση Σερβίας και Μαυροβουνίου θα πρέπει να ληφθεί με δημοψήφισμα. 3. Ο νόμος για το δημοψήφισμα θα πρέπει να περάσει από ένα κράτος-μέλος, λαμβάνοντας υπ' όψιν τα διεθνώς αναγνωρισμένα δημοκρατικά πρότυπα. 4. Σε περίπτωση που το Μαυροβούνιο διασπαστεί από την Κρατική Ένωση Σερβίας και Μαυροβουνίου, οι διεθνείς πράξεις που σχετίζονται με την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας, ιδίως η Απόφαση 1244 του ΣΑ των ΗΕ, θα αφορούν και θα εφαρμόζονται στο σύνολό τους στη Σερβία ως το διάδοχο κράτος. 5. Ένα κράτος-μέλος που υλοποιεί το δικαίωμα αυτό δε θα πρέπει να κληρονομήσει το δικαίωμα στη διεθνή προσωπικότητα και όλα τα αμφισβητούμενα ζητήματα θα πρέπει να ρυθμιστούν ξεχωριστά ανάμεσα στο διάδοχο κράτος και το νέο ανεξάρτητο κράτος. 6. Σε περίπτωση που και τα δύο κράτη-μέλη ψηφίσουν υπέρ της μεταβολής στο αντίστοιχο κρατικό καθεστώς τους ή υπέρ της ανεξαρτησίας σε μία διαδικασία δημοψηφίσματος, όλα τα αμφισβητούμενα ζητήματα θα πρέπει να ρυθμιστούν σε μία διαδικασία διαδοχής, όπως ακριβώς συνέβη στην περίπτωση της πρώην Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας». Ibid. Constitutional Charter of the State Union of Serbia and Montenegro, 4 February 2003, Art 60. Η καινοτομία του Αρθρου 60 συνίστατο στο ότι προέβλεπε όχι μόνο την εφαρμογή του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση με τη μορφή της μονομερούς απόσχισης, αλλά εγκαθίδρυε ρητώς και ένα μηχανισμό για τη διάλυση του κράτους και, επιπλέον, επέλυε εκ των προτέρων το ζήτημα της διαδοχής και της συνέχειας της διεθνούς προσωπικότητας της Κρατικής Ένωσης Σερβίας-Μαυροβουνίου. Για τον καινοφανή χαρακτήρα των ρυθμίσεων αυτών, βλ. εκτενέστερα Vidmar, J., "Montenegro's Path to Independence: A Study of Self-Determination, Statehood and Recognition", 3: 1 *HanseLR* (2007), 97.

¹⁷⁰³ Law on the Referendum on State-Legal Status of the Republic of Montenegro, *op. cit.*, *supra* note 1697, Art 34.

¹⁷⁰⁴ Supreme Court of Canada, *Reference re Secession of Quebec*, 20 August 1998, 2 SCR (1998), §151.

¹⁷⁰⁵ Βλ. SC Res S/RES/1691, 22 June 2006 και GA Res A/RES/60/264, 28 June 2006.

Απελευθερωτικού Κινήματος/Στρατού του Σουδάν (SPLM/A) στις 9 Ιανουαρίου 2005.¹⁷⁰⁶ Η φιλοσοφία της μεταβατικής περιόδου ήταν να καταστήσει ελκυστική την ενότητα του κράτους μέσα από θεμελιώδεις μεταρρυθμίσεις στον τρόπο διακυβέρνησης.¹⁷⁰⁷ Παρόλα αυτά, η μαζική προσέλευση των Νοτιοσουδανών στις κάλπες τον Ιανουάριο του 2011 και η συνακόλουθη άμεση διεθνής αναγνώριση δεν αφήνουν περιθώρια αμφισβήτησης του αποτελέσματος:¹⁷⁰⁸ το Νότιο Σουδάν κατέστη το 54^ο κράτος της αφρικανικής ηπείρου και το 193^ο κράτος-μέλος του ΟΗΕ.¹⁷⁰⁹

Αν και οι παραδοσιακές έριδες μεταξύ του αραβικού-ισλαμικού βορρά και του χριστιανικού-ανιμιστικού νότου συνιστούν δίχως αμφιβολία γνήσια παρακαταθήκη του βρετανικού διαίρει και βασίλευε, η ανεξαρτησία του Νότιου Σουδάν κατατάσσεται στην κατηγορία της κρατογένεσης πέραν του αποικιακού πλαισίου, καθώς απετέλεσε ουσιαστικά προϊόν εσωτερικής συνταγματικής ρύθμισης. Είναι εύλογο ότι μία οντότητα μπορεί να αναδυθεί απερίφραστα ως κράτος μόνον εφόσον αρθεί η αξίωση του μητρικού κράτους περί εδαφικής ακεραιότητας. Η λιγότερο αμφιλεγόμενη περίπτωση δημιουργίας κράτους είναι εκεί όπου το

¹⁷⁰⁶ Η Συνολική Ειρηνευτική Συμφωνία (Comprehensive Peace Agreement) περιλαμβάνει τις εξής έξι συμφωνίες: The Protocol of Machakos (Machakos, Kenya, 20 July 2002), The Protocol on Security Arrangements (Naivasha, Kenya, 25 September 2003), The Protocol on Wealth-Sharing (Naivasha, Kenya, 7 January 2004), The Protocol on Power-Sharing (Naivasha, Kenya, 26 May 2004), The Protocol on the Resolution of Conflict in Southern Kordofan/Nuba Mountains and the Blue Nile States (Naivasha, Kenya, 26 May 2004) and The Protocol on the Resolution of Conflict in Abyei (Naivasha, Kenya, 26 May 2004). Για το πλήρες κείμενο, βλ. στην επίσημη ιστοσελίδα της UN Mission in Sudan: <http://unmis.unmissions.org/Portals/UNMIS/Documents/General/cpa-en.pdf>. Ο λαός του Νότιου Σουδάν, ασκώντας το δικαίωμά του στην αυτοδιάθεση, κλήθηκε να επιλέξει ανάμεσα στην ενότητα του Σουδάν -με τη διατήρηση της κυβερνητικής δομής που είχε εγκαθιδρύσει η Συνολική Ειρηνευτική Συμφωνία και το προσωρινό Σύνταγμα της Δημοκρατίας του Σουδάν του 2005- και την απόσχιση. Η ειρηνευτική συμφωνία του 2005 προσέδιδε αυτόνομο καθεστώς στο Νότιο Σουδάν καθώς αναγνώριζε, πέραν της Κυβέρνησης της Εθνικής Ενότητας στη Χαρτούμ, την Κυβέρνηση του Νότιου Σουδάν με ίδια νομοθετικά, εκτελεστικά και δικαστικά όργανα· αναγνώριζε, επίσης, τόσο τις Ένοπλες Δυνάμεις του Σουδάν υπό τη διοίκηση του Προέδρου της Δημοκρατίας, όσο και το Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό του Σουδάν υπό τη διοίκηση του Προέδρου του Νότιου Σουδάν. «*Όπως υποδηλώνει και ο τίτλος της, η CPA είναι συνολική, με την έννοια ότι πρόκειται για μία συμφωνία που καλύπτει ευρύ φάσμα ζητημάτων. Αποτελεί ένα παράδειγμα των σύγχρονων ειρηνευτικών συμφωνιών, οι οποίες δεν επιχειρούν μόνο να επιλύσουν ζητήματα που σχετίζονται άμεσα με τη σύγκρουση, αλλά εμπεριέχουν, επίσης, στοιχεία που αποσκοπούν στην αναδιαμόρφωση θεμελιωδών πυλών του κράτους και της κοινωνίας*». Βλ. Nouwen, S.M.H., "Sudan's Divided (and divisive?) Peace Agreements", *19 HYIL (2007)*, 114.

¹⁷⁰⁷ «*Τα μέρη αναγνωρίζουν περαιτέρω ότι η επιτυχής εφαρμογή της CPA θα παράσχει ένα μοντέλο χρηστής διακυβέρνησης για το Σουδάν, που θα συμβάλει στη δημιουργία μιας στέρεης βάσης για τη διατήρηση της ειρήνης και θα καταστήσει την ενότητα ελκυστική και, ως εκ τούτου, αναλαμβάνουν να συνταχθούν πλήρως με το γράμμα και το πνεύμα της CPA, ούτως ώστε να εξασφαλιστεί η διαρκής ειρήνη, η ασφάλεια για όλους, η δικαιοσύνη και η ισότητα στο Σουδάν*». *Ibid.* Comprehensive Peace Agreement, 9 January 2005, Chapeau, §10.

¹⁷⁰⁸ Σύμφωνα με τα επίσημα στατιστικά στοιχεία που έχει αναρτήσει ηλεκτρονικά η Επιτροπή Δημοψηφίσματος του Νότιου Σουδάν στο διαδικτυακό της τόπο, ο αριθμός των ψήφων στο δημοψήφισμα συνολικά, δηλαδή όχι μόνο στο νότο αλλά και στα εκλογικά κέντρα του βορρά και του εξωτερικού, ανήλθε στα 3.851.994 σε σύνολο 3.947.676 εγγεγραμμένων ψηφοφόρων, με αποτέλεσμα το εξαιρετικά υψηλό ποσοστό συμμετοχής να αγγίζει το 97,58%. Σημειώνεται ότι το ποσοστό αποχής στο νότο ήταν μόλις 1,23%, στο βορρά 40,44% και στο εξωτερικό 3,35%, ενώ ο αριθμός των ψηφισάντων ανήλθε αντίστοιχα σε 3.724.194, 69.597 και 58.203. Το ολικό ποσοστό αποχής ήταν της τάξεως του 2,42%. Το τελικό αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος είναι αποστομωτικό: 98,83% υπέρ της απόσχισης του Νότιου Σουδάν, έναντι 1,17% υπέρ της ενότητας της Δημοκρατίας του Σουδάν ως είχε προ δημοψηφίσματος. Βλ. αναλυτικά: Results for the Referendum of Southern Sudan: <http://southernsudan2011.com/index.html>.

¹⁷⁰⁹ Βλ. SC Res S/RES/1999, 13 July 2011 και GA Res A/RES/65/308, 14 July 2011.

μητρικό κράτος δίδει τη συγκατάθεσή του.¹⁷¹⁰ Σπανιότερα, το Σύνταγμα του τελευταίου μπορεί να προβλέπει το δικαίωμα στην ανεξαρτησία. Η πρακτική δείχνει ότι ένα τέτοιο δικαίωμα έχει μικρή σημασία εάν υπάρχει μόνο τυπικά και δεν έχει συγκεκριμενοποιηθεί με ένα σαφή μηχανισμό που δύναται να οδηγήσει στην προβλεπόμενη απόσχιση.¹⁷¹¹ Η ανεξαρτητοποίηση του Νότιου Σουδάν κατέχει εξέχουσα θέση στη σύγχρονη δημιουργία κράτους και για έναν ακόμη λόγο: στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, τα Συντάγματα των κυρίαρχων κρατών δεν προβλέπουν μηχανισμούς για τη διάλυση του κράτους ή για την απώλεια τμήματος του εδάφους του και, ως εκ τούτου, η εσωτερική νομιμοποίηση μίας αξίωσης ανεξαρτησίας προσλαμβάνει έντονα πολιτική χροιά· αντιθέτως, στην περίπτωση του Νότιου Σουδάν υπήρχε παρόμοια συνταγματική μέριμνα. Επομένως, εξετάζεται εν προκειμένω η συναινετική ανάδυση του νέου κράτους, με τη συγκατάθεση του μητρικού κράτους, όπου το πρώτο απλώς αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα.¹⁷¹²

Το Σουδάν απέκτησε την ανεξαρτησία του από τη Μεγάλη Βρετανία το 1956. Μάλιστα, οι βρετανικές αρχές ακολουθούσαν μία πολιτική διοίκησης του Σουδάν, διακρίνοντας ανάμεσα σε δύο ξεχωριστές περιοχές: το μουσουλμανικό βορρά και το χριστιανικό νότο. Έκτοτε, το Σουδάν ταλανίστηκε από δύο μακροχρόνιους εμφυλίους πολέμους (1955-1972 και 1983-2005) που κατέστησαν ακόμα πιο οξεία τη διαίρεση και την αδυναμία συμβίωσης βορρά και νότου.¹⁷¹³ Ο δρόμος που ακολούθησε το Νότιο Σουδάν για να φτάσει μέχρι την ανεξαρτησία του περνά μέσα από το νομικό καθεστώς που εγκαθίδρυσε η Συνολική Ειρηνευτική Συμφωνία του 2005, η οποία έθεσε τέρμα στο δεύτερο σουδανικό εμφύλιο. Συγκεκριμένα, το Πρωτόκολλο του Machakos αναγνώριζε ρητώς «ότι ο λαός του Νότιου Σουδάν έχει το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση»

¹⁷¹⁰ Επισημαίνεται ότι η συγκατάθεση αυτή μπορεί να δοθεί είτε προγενέστερα είτε μεταγενέστερα της ανακήρυξης της ανεξαρτησίας. Για παράδειγμα, το Πακιστάν έδωσε τη συγκατάθεσή του στην ανεξαρτησία του Μπαγκλαντές, η πρώην ΕΣΣΔ για τα κράτη της Βαλτικής, η Αιθιοπία για την Ερυθραία και η Ινδονησία για το Ανατολικό Τιμόρ. Κοινός παρονομαστής όλων των προαναφερθέντων περιπτώσεων αποτελεί ο γεγονός ότι τα νέα κράτη αναγνωρίστηκαν από τη διεθνή κοινότητα μόνον κατόπιν της συναίνεσης των μητρικών κρατών. Διακριτή περίπτωση είναι αυτή της διάλυσης κρατών, όπως συνέβη με την ΕΣΣΔ, τη ΣΟΔΓ και την Τσεχοσλοβακία, όπου είχαμε είτε συνέχεια (ΕΣΣΔ) είτε εξαφάνιση της διεθνούς προσωπικότητας του μητρικού κράτους και, επομένως, απουσία ανταγωνιστικής αξίωσης περί εδαφικής ακεραιότητας.

¹⁷¹¹ Είναι χαρακτηριστικό ότι τα Συντάγματα της ΕΣΣΔ και της ΣΟΔΓ εμπεριείχαν το δικαίωμα στην ανεξαρτησία, ωστόσο, εν τη απουσία πραγματικού μηχανισμού απόσχισης, καμία από τις συνιστώσες Δημοκρατίες των δύο αυτών ομοσπονδιών δε διεκδίκησε την ανεξαρτησία της δυνάμει του συνταγματικού δικαιώματος. Βλ. αντιστοίχως *Konstitutsiia SSSR (1977)*, Art 72 [USSR Constitution] και *Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia*, 7 April 1963, Preamble, I. Ένα καλό παράδειγμα υλοποιήσιμης απόσχισης ήταν το Άρθρο 60 του Συντάγματος της Σερβίας-Μαυροβουνίου, το οποίο προέβλεπε ξεκάθαρα ένα συνταγματικό μηχανισμό απόσχισης που ενεργοποιούνταν με τη διενέργεια δημοψηφίσματος για την ανεξαρτητοποίηση του Μαυροβουνίου. *Constitutional Charter of the State Union of Serbia and Montenegro*, 4 February 2003, *op. cit.*, *supra note* 1701, Art 60.

¹⁷¹² Το μητρικό κράτος μπορεί να παραιτηθεί από την αξίωσή του για εδαφική ακεραιότητα είτε πολιτικά, με ρητή έγκριση της ανακήρυξης της ανεξαρτησίας του αποσχισθέντος κράτους, είτε νομικά, με την υιοθέτηση κατάλληλης εσωτερικής νομοθεσίας που προβλέπει ξεκάθαρα ένα μηχανισμό απόσχισης. Αναλυτικά για τον τρόπο με τον οποίο το Νότιο Σουδάν εντάσσεται στο διεθνές νομικό πλαίσιο που διέπει την ανάδυση νέων κρατών, βλ. Vidmar, J., “South Sudan and the International Legal Framework Governing the Emergence and Delimitation of New States”, 47: 3 *Texas ILJ* (2012), 541-559.

¹⁷¹³ Βλ. εκτενώς Johnson, D.H., *The Root Causes of Sudan's Civil War*, 5th revised edn, 2011.

και δύναται «να καθορίσει το μελλοντικό του καθεστώς μέσω δημοψηφίσματος».¹⁷¹⁴ Το εν λόγω Πρωτόκολλο εγκαθίδρυε περαιτέρω μία εξαετή ενδιάμεση περίοδο, με την πάροδο της οποίας θα ελάμβανε χώρα το δημοψήφισμα υπό διεθνή εποπτεία, όπως και έγινε τελικά.¹⁷¹⁵ Τα μέρη συμφώνησαν, ακολούθως, σχετικά με τις λεπτομέρειες της κατάπαυσης του πυρός και τις ρυθμίσεις ασφαλείας.¹⁷¹⁶ Η συμφωνία αυτή δεν περιοριζόταν απλώς σε αναφορές στην αυτοδιάθεση και το δημοψήφισμα ανεξαρτησίας, αλλά ρύθμιζε, επίσης, τεχνικές λεπτομέρειες αναφορικά με την αποχώρηση του Βόρειου Σουδάν από το κοινό κράτος σε περίπτωση επίτευξης της ανεξαρτησίας του νότιου τμήματος.¹⁷¹⁷

Ύστερα από την υιοθέτηση της Συνολικής Ειρηνευτικής Συμφωνίας, το Σουδάν προέβη και στην υιοθέτηση προσωρινού Συντάγματος, τον Ιούλιο του 2005, το οποίο χορηγούσε ουσιαστική αυτονομία στο Νότιο Σουδάν.¹⁷¹⁸ Το Σύνταγμα προσδιόριζε, επιπλέον, ότι το δημοψήφισμα για το μελλοντικό καθεστώς του Νότιου Σουδάν θα διενεργείτο έξι μήνες πριν από την παρέλευση της εξαετούς ενδιάμεσης περιόδου,¹⁷¹⁹ ενώ καθόριζε και το ερώτημα το οποίο θα ετίθετο προς απάντηση: «Ο λαός του Νότιου Σουδάν θα πρέπει είτε (α) να επιβεβαιώσει την ενότητα του Σουδάν ψηφίζοντας να διατηρηθεί το σύστημα διακυβέρνησης που συγκροτήθηκε υπό τη Συνολική Ειρηνευτική Συμφωνία και αυτό το Σύνταγμα ή (β) να ψηφίσει για απόσχιση».¹⁷²⁰

Οι όροι του δημοψηφίσματος συγκεκριμενοποιήθηκαν αργότερα, στην Πράξη για το Δημοψήφισμα του Νότιου Σουδάν της 31^{ης} Δεκεμβρίου 2009.¹⁷²¹ Η Πράξη επαναλάμβανε τις γενικές αναφορές στο δικαίωμα της αυτοδιάθεσης και το δημοψήφισμα ανεξαρτησίας, καθώς και το προαναφερθέν ερώτημα του δημοψηφίσματος.¹⁷²² Το Άρθρο 41 αυτής εξειδίκευε τους κανόνες διεξαγωγής του δημοψηφίσματος και εμπεριείχε ειδικότερες προβλέψεις για την απαιτούμενη απαρτία, όπως επίσης και τη νικητήρια πλειοψηφία, ως ακολούθως: «(2) Το

¹⁷¹⁴ The Protocol of Machakos (Machakos, Kenya, 20 July 2002), *op. cit.*, *supra* note 1706, Article 1.3.

¹⁷¹⁵ *Ibid.* Article 2.5.

¹⁷¹⁶ Annexure I, Agreement on Permanent Ceasefire and Security Arrangements Implementation Modalities (Naivasha, Kenya, 31 December 2004).

¹⁷¹⁷ *Ibid.* Articles 17.8, 20.1, 20.2, 21.2.

¹⁷¹⁸ The Interim National Constitution of the Republic of the Sudan, 6 July 2005, Article 2, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4ba749762.html>. Κατόπιν της ανεξαρτητοποίησης του Νότιου Σουδάν, το Προσωρινό Σύνταγμα τροποποιήθηκε, με αποτέλεσμα να υιοθετηθεί, στις 9 Ιουλίου 2011, το Μεταβατικό Σύνταγμα της Δημοκρατίας του Νότιου Σουδάν. Βλ. The Transitional Constitution of the Republic of South Sudan, 2011, το κείμενο του Μεταβατικού Συντάγματος είναι διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.sudantribune.com/IMG/pdf/The_Draft_Transitional_Constitution_of_the_ROSS2-2.pdf, καθώς και The Transitional Constitution of South Sudan, 2011 (Amendment) Act, 2013, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ss/ss018en.pdf>. Βλ. σχετικά Cope, K.L., “The Intermestic Constitution: Lessons from the World’s Newest Nation”, 53: 3 *Virginia JIL* (2013), 667-724, όπου αναλύεται ο συνδυασμός των διακρατικών στοιχείων -όσον αφορά στα δικαιώματα του ανθρώπου (Bill of Rights)- και των δομικών στοιχείων - που αντικατοπτρίζουν εγχώρια θεσμικά συμφέροντα- που συνυπάρχουν στο ισχύον Σύνταγμα του Νότιου Σουδάν. Για μία κριτική θεώρηση της συνταγματικής δομής και του έντονου συγκεντρωτισμού της κεντρικής Κυβέρνησης του Νότιου Σουδάν, βλ. Cope, K.L., “South Sudan’s Constitutional Bait-and-Switch”, *Jurist*, 14 February 2014, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <http://jurist.org/forum/2014/02/kevin-cope-south-sudan.php>.

¹⁷¹⁹ *Ibid.* Article 222 (1).

¹⁷²⁰ *Ibid.* Article 222 (2).

¹⁷²¹ Southern Sudan Referendum Act 2009, *op. cit.*, *supra* note 1697, draft translation 21 February 2010.

¹⁷²² *Ibid.* Articles 4, 5, 6.

*Δημοψήφισμα του Νότιου Σουδάν θα θεωρηθεί νόμιμο εάν τουλάχιστον το 60% των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων ψηφίσουν... (3) [...] τα αποτελέσματα του δημοψηφίσματος θα πρέπει να είναι υπέρ της επιλογής που εξασφαλίζει την απλή πλειοψηφία (50%+1) του συνολικού αριθμού των ψήφων για μία από τις δύο επιλογές, είτε να επιβεβαιωθεί η ενότητα του Σουδάν με τη διατήρηση του συστήματος διακυβέρνησης που εγκαθιδρύθηκε από τη Συνολική Ειρηνευτική Συμφωνία, είτε η απόσχιση».*¹⁷²³ Ακόμη, σύμφωνα με το Άρθρο 66, το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος είναι δεσμευτικό.¹⁷²⁴ Συνοψίζοντας, το αντικείμενο του δημοψηφίσματος ήταν ξεκάθαρο: ενότητα ή απόσχιση.

Μία ημέρα πριν από την επίσημη ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Δημοκρατίας του Νότιου Σουδάν, το ΣΑ των ΗΕ «επαναβεβαιώνοντας την ισχυρή του δέσμευση στην κυριαρχία, την ανεξαρτησία, την εδαφική ακεραιότητα και την εθνική ενότητα της Δημοκρατίας του Νότιου Σουδάν», διαπιστώνοντας ότι η κατάσταση στην περιοχή «εξακολουθεί να συνιστά απειλή κατά της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας» και ενεργώντας υπό το Κεφάλαιο VII του Χάρτη, εγκαθίδρυσε τη United Nations Mission in the Republic of South Sudan (UNMISS) με εντολή «την εδραίωση της ειρήνης και της ασφάλειας και τη δημιουργία των συνθηκών για την ανάπτυξη της Δημοκρατίας του Νότιου Σουδάν, με στόχο την ενίσχυση της ικανότητας της κυβέρνησης της Δημοκρατίας του Νότιου Σουδάν να κυβερνά αποτελεσματικά και δημοκρατικά και να δημιουργήσει καλές σχέσεις με τους γείτονές της».¹⁷²⁵ Σημειώνεται ότι, μετά την πολιτική κρίση που ξέσπασε στο Νότιο Σουδάν και εξελίχθηκε σε εμφύλιο πόλεμο το Δεκέμβριο του 2013,¹⁷²⁶ το ΣΑ ενδυνάμωσε την εντολή της UNMISS, στα καθήκοντα της οποίας εμπίπτουν *inter alia* η προστασία των αμάχων, η παρακολούθηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, η δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών για τη διανομή ανθρωπιστικής βοήθειας, όπως επίσης και η εφαρμογή της Συμφωνίας Κατάπαυσης των Εχθροπραξιών.¹⁷²⁷

5.6.2.1 Η διαιτησία για την περιοχή της Abyei

Ο κύκλος των ανακατατάξεων στο Σουδάν δεν κλείνει με την ανεξαρτητοποίηση του νότιου τμήματος της χώρας. Μεταξύ των βασικών ζητημάτων που παραμένουν σε εκκρεμότητα

¹⁷²³ *Ibid.* Article 41.

¹⁷²⁴ «Η εγκεκριμένη επιλογή από το λαό του Νότιου Σουδάν με πλειοψηφία 50%+1 των έγκυρων ψήφων σύμφωνα με την παρούσα πράξη, θα υπερισχύσει κάθε άλλης νομοθεσίας και θα είναι δεσμευτική για όλα τα κρατικά όργανα, όπως επίσης και για όλους τους πολίτες του Βόρειου και του Νότιου Σουδάν». *Ibid.* Article 66.

¹⁷²⁵ Βλ. SC Res S/RES/1996, 8 July 2011. Σημειώνεται ότι η UNMISS και η UNISFA για την περιοχή της Abyei αντικατέστησαν τη United Nations Mission in the Sudan (UNMIS), η οποία αποσύρθηκε στις 11 Ιουλίου 2011 δυνάμει της Απόφασης 1997 του ΣΑ. Βλ., επίσης, SC Res S/RES/2057, 5 July 2012 και S/RES/2109, 11 July 2013.

¹⁷²⁶ Βλ. SC Res S/RES/2132, 24 December 2013, καθώς και τις Εκθέσεις του ΓΓ των ΗΕ για το Νότιο Σουδάν S/2013/651, 8 November 2013· S/2014/158, 6 March 2014· S/2014/537, 25 July 2014· S/2014/780, 30 September 2014· S/2015/118, 17 February 2015 και S/2015/296, 29 April 2015. Βλ. επιπλέον και Sanderson, M., "Statelessness and Mass Expulsion in Sudan: A Reassessment of the International Law", *12: 1 Northwestern University Journal of International Human Rights* (2014), 74-114.

¹⁷²⁷ Βλ. σχετικά SC Res S/RES/2155, 27 May 2014, §3-§4 και S/RES/2206, 3 March 2015.

ανάμεσα στα πρώην εμπόλεμα μέρη είναι αυτό της συνοριακής οριοθέτησης και του προσδιορισμού του καθεστώτος της διαφιλονικούμενης πετρελαιοφόρας περιοχής της Abyei, που βρίσκεται στα σύνορα της Δημοκρατίας του Σουδάν με τη Δημοκρατία του Νότιου Σουδάν. Υπογραμμίζεται ότι, το 1905, η εν λόγω περιοχή είχε μεταφερθεί από μία επαρχία του νότου (Bahr el Ghazal) σε μία επαρχία του βορρά (Kordofan) και αποτελεί ουσιαστικά μία γέφυρα βορρά- νότου.¹⁷²⁸

Η Συνολική Ειρηνευτική Συμφωνία του 2005 προσπάθησε να διαχειριστεί το ζήτημα σε ένα πρώτο στάδιο μέσα από το Πρωτόκολλο για την Επίλυση της Σύγκρουσης στην Abyei, με την εγκαθίδρυση της Συνοριακής Επιτροπής για την Abyei (Abyei Boundary Commission – ABC) προκειμένου «να καθορίσει και να οριοθετήσει την περιοχή» γεωγραφικά.¹⁷²⁹ Σύμφωνα με τις ανωτέρω ρυθμίσεις, η περιοχή της Abyei απολαμβάνει ειδικού διοικητικού καθεστώτος, ήτοι οι κάτοικοί της είναι παράλληλα πολίτες του Western Kordofan (βορράς) και του Bahr el Ghazal (νότος), ενώ αντιπροσωπεύονται στα νομοθετικά σώματα και των δύο κρατών.¹⁷³⁰ Ευθύς αμέσως προβλεπόταν ότι, ταυτόχρονα με το δημοψήφισμα για το Νότιο Σουδάν και ανεξάρτητα από τα αποτελέσματα αυτού, οι κάτοικοι της Abyei επρόκειτο να ασκήσουν το δικαίωμά τους να καθορίσουν το μελλοντικό διοικητικό καθεστώς τους μέσω ξεχωριστού δημοψηφίσματος, καλούμενοι να επιλέξουν «εάν η Abyei (α) θα διατηρήσει το ειδικό διοικητικό καθεστώς της στο βορρά ή (β) θα γίνει μέρος του Bahr el Ghazal –στο νότο».¹⁷³¹

Το δημοψήφισμα για την περιοχή της Abyei δεν κατέστη δυνατό να πραγματοποιηθεί τον Ιανουάριο του 2011, εξαιτίας της διαφωνίας βορρά-νότου αναφορικά με το ποιός θεωρείται μόνιμος κάτοικος και άρα έχει δικαίωμα ψήφου. Η καθυστέρηση αυτή οφείλεται, ειδικότερα, στο ότι, από τη μία πλευρά, το Λαϊκό Απελευθερωτικό Κίνημα του Σουδάν (SPLM) υποστηρίζει ότι μόνο τα μέλη της προσκείμενης στο νότο κοινότητας Ngok Dinka έχουν δικαίωμα να λάβουν μέρος στο δημοψήφισμα, ενώ, από την άλλη, το Εθνικό Κόμμα του Κογκρέσου (NCP) επιθυμεί τη χορήγηση πλήρους δικαιώματος ψήφου και στους νομάδες κτηνοτρόφους Misseriya, οι οποίοι διέρχονται περιοδικά από την περιοχή της Abyei ορισμένους μήνες το χρόνο αλλά έχουν ως βάση την πόλη Muglad στο Western Kordofan της Δημοκρατίας του Σουδάν.¹⁷³²

¹⁷²⁸ Johnson, D., “Why Abyei Matters: The Breaking Point of Sudan’s Comprehensive Peace Agreement?”, *107/426 African Affairs* (2008), 1-19.

¹⁷²⁹ Chapter IV, The Protocol on the Resolution of Conflict in Abyei (Naivasha, Kenya, 26 May 2004), *op. cit.*, *supra note* 1706, Article 5.1.

¹⁷³⁰ *Ibid.* Article 1.2.

¹⁷³¹ *Ibid.* Article 1.3. Ταυτόχρονα, προβλεπόταν και η δημιουργία μίας Επιτροπής Δημοψηφίσματος για την Abyei, που θα αναλάμβανε τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος στην περιοχή της Abyei την ίδια στιγμή με το δημοψήφισμα για το Νότιο Σουδάν. *Ibid.* Article 8.

¹⁷³² Σημειώνεται ότι τον Οκτώβριο του 2013 έλαβε χώρα ένα ανεπίσημο, μη-δεσμευτικό δημοψήφισμα στην περιοχή της Abyei, με τη συμμετοχή μόνο των Ngok Dinka -ενώ οι Misseriya αρνήθηκαν να συμμετάσχουν στη διαδικασία. Το αποτέλεσμα ήταν συντριπτικά υπέρ (99,98%) της ενσωμάτωσης της περιοχής στο Νότιο Σουδάν, όμως δεν αναγνωρίζεται ούτε από το τελευταίο αλλά ούτε και από την Κυβέρνηση της Δημοκρατίας του Σουδάν. Επιπροσθέτως, το Συμβούλιο Ειρήνης και Ασφάλειας της Αφρικανικής Ένωσης, σε δελτίο τύπου κατόπιν

Πράγματι, η ABC καθόρισε τα όρια της Abyei και παρέδωσε την Έκθεσή της στις 14 Ιουλίου 2005,¹⁷³³ χωρίς όμως να καταφέρει να επιτύχει την ειρηνική και οριστική διευθέτηση της τότε ενδοκρατικής και νυν διακρατικής διαφοράς. Η κεντρική Κυβέρνηση του Σουδάν τάχθηκε εναντίον των πορισμάτων της ABC, κατηγορώντας την Επιτροπή ότι υπερέβη την εντολή της και αρνήθηκε να αποδεχτεί την Έκθεσή της.

Ακολούθως, στις 7 Ιουλίου 2008, η Κυβέρνηση του Σουδάν και το Λαϊκό Απελευθερωτικό Κίνημα/Στρατός του Σουδάν υπέγραψαν μία Συμφωνία Διαιτησίας, με την οποία συμφώνησαν να παραπέμψουν το ζήτημα της περιοχής της Abyei στο Διαρκές Διαιτητικό Δικαστήριο (ΔΔΔ), σύμφωνα με τους προαιρετικούς κανόνες του τελευταίου για τη διαιτησία διαφορών μεταξύ δύο μερών εκ των οποίων μόνο το ένα είναι κράτος.¹⁷³⁴

Το ερώτημα που ετέθη ενώπιον του ΔΔΔ ήταν το κατά πόσον η ABC υπερέβη την εντολή της, όπως αυτή είχε οριστεί στο Πρωτόκολλο για την Επίλυση της Σύγκρουσης στην Abyei.¹⁷³⁵ Εάν το Δικαστήριο διαπίστωνε υπέρβαση της εντολής από την ABC, ήταν εξουσιοδοτημένο «να προβεί σε δήλωση προς το σκοπό αυτό και να προχωρήσει στον καθορισμό (δηλαδή, να οριοθετήσει) επί του χάρτη τα σύνορα της περιοχής των εννέα Ngok Dinka φυλαρχιών που μεταφέρθηκαν στο Kordofan το 1905, με βάση τις παρατηρήσεις των μερών».¹⁷³⁶ Εάν, πάλι, δε διαπίστωνε υπέρβαση, το Δικαστήριο ήταν εξουσιοδοτημένο να ανακηρύξει το πόρισμα της ABC οριστικό.¹⁷³⁷

Στην απόφασή του της 22^{ης} Ιουλίου 2009, το Διαρκές Διαιτητικό Δικαστήριο έκρινε, *inter alia*, ότι «οι εμπειρογνώμονες της ABC δεν παρείχαν επαρκή αιτιολόγηση σε σχέση με ουσιώδη στοιχεία της υπόθεσης, δηλαδή με τον καθορισμό των ανατολικών και δυτικών συνοριακών γραμμών της περιοχής της Abyei». Έτσι, το Δικαστήριο ακύρωσε εν μέρει τα ευρήματα της ABC, δηλώνοντας ότι τα σύνορα δεν είχαν χαραχθεί σύμφωνα με την εντολή της ABC και προέβη στον προσδιορισμό των ανατολικών και δυτικών συνόρων της περιοχής της Abyei βάσει του Άρθρου 2 (c) της Συμφωνίας Διαιτησίας.¹⁷³⁸ Εν συνεχεία, το Δικαστήριο, αφού

επισκέψεως στην Abyei, ημερομηνίας 6 Νοεμβρίου 2013, υπογράμμισε «το αναφαίρετο δικαίωμα του λαού της Abyei στην αυτοδιάθεση σύμφωνα με το Πρωτόκολλο της Abyei που περιλαμβάνεται στη Συνολική Ειρηνευτική Συμφωνία του 2005» και αναφέρθηκε στην αναστάτωση που προκάλεσε στη διαδικασία καθορισμού του τελικού καθεστώτος της Abyei «η απόφαση της κοινότητας των Ngok Dinka να διενεργήσουν ένα μονομερές δημοψήφισμα». Βλ. ειδικότερα την άποψη του Biong Deng, L., “South Sudan Parliament and Abyei Referendum”, *Sudan Tribune*, 25 November 2013, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://sudantribune.com/spip.php?article48925>.

¹⁷³³ Βλ. PCA, *The Government of Sudan / The Sudan People's Liberation Movement/Army (Abyei Arbitration)*, 22 July 2009, §122 και §130-§132, όπου επαναλαμβάνεται αυτολεξεί το περιεχόμενο της Έκθεσης της ABC. Επίσης, βλ. σχετικά, *inter alia*, Lathrop, C.G., “Government of Sudan v. Sudan People's Liberation Movement/Army (“Abyei Arbitration”)”, 104: 1 *AJIL* (2010), 66-73.

¹⁷³⁴ PCA, *Optional Rules for Arbitrating Disputes between Two Parties of Which Only One Is a State*, 6 July 1993, διαθέσιμο στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του ΔΔΔ: http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1188.

¹⁷³⁵ PCA, *The Government of Sudan / The Sudan People's Liberation Movement/Army (Abyei Arbitration)*, 22 July 2009, §6 (a), στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του ΔΔΔ: http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1306.

¹⁷³⁶ *Ibid.* §6 (c).

¹⁷³⁷ *Ibid.* §6 (b).

¹⁷³⁸ *Ibid.* §712.

υπογράμμισε ότι δεν υπήρχαν κατάλληλοι προς χρήση χάρτες από το 1905 για να υποδείξουν την οριοθέτηση της περιοχής της Abyei,¹⁷³⁹ άρχισε να εξετάζει προφορικές δηλώσεις και ανθρωπολογικά συγγράμματα που εντόπιζαν την εν λόγω περιοχή να κατοικείται ιστορικά από τη φυλή Ngok Dinka.¹⁷⁴⁰ Τελικώς, το Διαρκές Διαιτητικό Δικαστήριο οριοθέτησε την Abyei ως σημαντικά μικρότερη γεωγραφική περιοχή συγκριτικά με το προηγούμενο πόρισμα της ABC.¹⁷⁴¹

Παρόλα αυτά, η Κυβέρνηση της Δημοκρατίας του Σουδάν αρνείται να αποδεχτεί την πιθανή ενσωμάτωση της πετρελαιοφόρας περιοχής της Abyei στο κράτος του Νότιου Σουδάν, ούτε καν με τα στενότερα σύνορα που καθόρισε το ΔΔΔ, και εμμένει στην αποκατάσταση των πρώην αποικιακών συνόρων του 1956.¹⁷⁴² Αντιθέτως, η Δημοκρατία του Νότιου Σουδάν επικαλείται εξαίρεση από τα σύνορα του 1956 αναφορικά με την περιοχή της Abyei.¹⁷⁴³ Το πρόβλημα της οριοθέτησης της εν λόγω περιοχής, που συνιστά αστείρευτη πηγή έντασης, αποτελεί γνήσια παρακαταθήκη της αποικιακής εποχής, όπου τα σύνορα πολλές φορές χαράσσονταν αγνοώντας τις τοπικές ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες, όπως επίσης και τις μετακινήσεις των διαφόρων φυλετικών και εθνικών ομάδων.¹⁷⁴⁴

Είναι αληθές ότι η εν λόγω διαιτησία συνιστά μοναδική υπόθεση ενώπιον του Διαρκούς Διαιτητικού Δικαστηρίου από πολλές απόψεις: κατ' αρχάς, αποτελεί παράδειγμα διευθέτησης ενδοκρατικής διαφοράς σε μία συγκρουσιακή ζώνη πλούσια σε φυσικούς πόρους· δεύτερον, διεξήχθη μία ταχεία διαδικασία· τρίτον, ήταν πλήρως διάφανη, με όλα τα έγγραφα και την πλήρη μετάδοση της διαδικασίας διαθέσιμη στην ιστοσελίδα του Δικαστηρίου.¹⁷⁴⁵ Η διαιτητική

¹⁷³⁹ *Ibid.* §713.

¹⁷⁴⁰ *Ibid.* §717-§744.

¹⁷⁴¹ *Ibid.* §770 και *ibid.* Appendix 1 για τον τελικό χάρτη που απεικονίζει την οριοθέτηση της περιοχής από το ΔΔΔ. Επιπλέον, *ibid.* Appendix 2 για συγκριτικό χάρτη της περιοχής της Abyei που αποτυπώνει την οριοθέτηση του ΔΔΔ εν σχέσει με εκείνη της ABC, όπου φαίνεται ξεκάθαρα η απόκλιση ανάμεσα στα δύο πορίσματα.

¹⁷⁴² «*Η Δημοκρατία του Σουδάν ανακοινώνει ότι αναγνωρίζει τη Δημοκρατία του Νότιου Σουδάν ως ανεξάρτητο κράτος, σύμφωνα με τα σύνορα που υφίσταντο την 1^η Ιανουαρίου 1956*». Βλ. “South Sudan Counts Down to Independence”, *BBC News*, 08/07/2011, στην ιστοσελίδα: <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-14077511>.

¹⁷⁴³ «*Το έδαφος της Δημοκρατίας του Σουδάν περιλαμβάνει όλα τα εδάφη και τον ενάεριο χώρο που αποτελούσαν τις τρεις πρώην επαρχίες του νότου Bahr el Ghazal, Equatoria και Upper Nile, με τα σύνορά τους ως είχαν την 1^η Ιανουαρίου 1956, και την περιοχή της Abyei, το έδαφος των εννέα φυλαρχιών Ngok Dinka που μεταφέρθηκαν από την επαρχία του Bahr el Ghazal στην επαρχία του Kordofan το 1905, όπως ορίζεται από τη Διαιτητική Απόφαση για την Abyei του Ιουλίου του 2009*». The Transitional Constitution of the Republic of South Sudan, 9 July 2011, Part I, Article 1 (2), διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4e269a3e2.html>. Υπογραμμίζεται ότι και το Πρωτόκολλο για την Επίλυση της Σύγκρουσης στην Abyei προέβλεπε ότι «*το σύνορο της 1^{ης} Ιανουαρίου 1956 ανάμεσα στο βορρά και το νότο θα είναι απαραβίαστο, με την εξαίρεση των ως άνω συμφωνηθέντων [δηλαδή, των διατάξεων για το δημοψήφισμα]*». The Protocol on the Resolution of Conflict in Abyei (Naivasha, Kenya, 26 May 2004), *op. cit.*, *supra* note 1706, Article 1.4.

¹⁷⁴⁴ Pantuliano, S., “Oil, Land and Conflict: the Decline of Misseriya Pastoralism in Sudan”, 37: 123 *Review of African Political Economy* (2010), 7-23.

¹⁷⁴⁵ Baetens, F. and Yotova, R., “The Abyei Arbitration: A Model Procedure for Intra-State Dispute Settlement in Resource-Rich Conflict Areas?”, 3: 1 *Goettingen JIL* (2011), 417-446, όπου εξετάζεται εάν το μοντέλο αυτό θα μπορούσε να εφαρμοστεί επιτυχώς και σε άλλες παρόμοιες διαφορές, δεδομένου ότι υπάρχει μεγάλος αριθμός εκκρεμών διακρατικών διαφορών που δεν περιορίζονται στην αφρικανική ήπειρο. «*Οι ειρηνικές και οι βίαιες προσπάθειες διευθέτησης διαφορών δεν είναι per se αμοιβαίως αποκλειόμενες. Ωστόσο, μπορεί να αναμένει κανείς ότι όσο περισσότερο [τα μέρη] καταφεύγουν στην ειρηνική διευθέτηση, τόσο θα μειώνεται η χρήση βίας -αλλά απαιτείται καλή πίστη και από τα δύο μέρη. Θα ήταν επικίνδυνα αφελές να υποθέσουμε ότι, από τη στιγμή που τα μέρη*

απόφαση, ωστόσο, δεν ήταν ομόφωνη. Δριμεία κριτική ασκήθηκε από τον δικαστή Al-Khasawneh, ο οποίος υποστήριξε ότι, ακριβώς επειδή η αξιοπιστία της διαιτησίας ήταν ζωτικής σημασίας για την ειρηνευτική διαδικασία στο Σουδάν, το Δικαστήριο θα έπρεπε να ακολουθήσει μία πιο ρεαλιστική και ευέλικτη προσέγγιση, αντί να χρησιμοποιήσει ένα τέτοιο άκαμπτο πρότυπο επανεξέτασης του πορίσματος των εμπειρογνομόνων της ABC.¹⁷⁴⁶ Τα εμπλεκόμενα μέρη επέλεξαν την ευελιξία της διαιτησίας για την επίλυση του δύσκαμπτου αυτού ζητήματος,¹⁷⁴⁷ το οποίο, όμως, εξακολουθεί να βρίσκεται σε αδιέξοδο.¹⁷⁴⁸

Είναι αξιοσημείωτο ότι, από το 2009, το ΣΑ έχει επανειλημμένως παροτρύνει τα μέρη να εφαρμόσουν τη διαιτησία για την Abyei και να διαπραγματευτούν ειρηνικά το τελικό καθεστώς της περιοχής.¹⁷⁴⁹ Ταυτόχρονα, έχει χαρακτηρίσει την τρέχουσα κατάσταση στην Abyei ως

*συμφωνήσουν να φέρουν τη διαφορά τους ενώπιον ενός διαιτητικού πάνελ, η βία θα σταματήσει αυτομάτως. Επιπλέον, ως ένα χειρότερο σενάριο, ενυπάρχει ο κίνδυνος οι ανεξάρμοστες αποφάσεις, παρόλο που είναι νομικώς δεσμευτικές, να καταστούν άνευ αντικειμένου στην πράξη λόγω έλλειψης επιβολής. Για μελλοντικές υποθέσεις, θα άξιζε να εξετάσει κανείς την ανάπτυξη κάπου είδους στρατηγικής για την εφαρμογή ήδη στη συμφωνία διαιτησίας, αντί των γενικών υποσχέσεων ότι η απόφαση θα τηρηθεί 'ανεξαρτήτως του αποτελέσματος', π.χ. εξασφαλίζοντας μεγαλύτερη εμπλοκή από τη διεθνή κοινότητα». Ibid. 445. Βλ. ακόμα McKay, J., "The PCA and the Sudanese Peace Process: Legal Issues from the Abyei Arbitration in Reviewing the Mandate of an Ad Hoc Body", 16 *Australian ILJ* (2010), 233-239.*

¹⁷⁴⁶ «Το διεθνές δίκαιο και το δίκαιο εν γένει παρέχει μερικές φορές μόνο απλές συνταγές για περίπλοκες καταστάσεις όπου πληθυσμοί και φυλές αναμειγνύονται και όπου η επιβίωση ορισμένων ομάδων ξεπερνά τα σύνορα. Σε τέτοιες περιπτώσεις, οι υπερασπισμοί συμβιβασμοί μπορούν να φέρουν περισσότερο αποδεκτές, πιο στέρεες και δικαιότερες λύσεις». Βλ. PCA, *The Government of Sudan / The Sudan People's Liberation Movement/Army (Abyei Arbitration)*, 22 July 2009, Dissenting Opinion, Judge Awn Shawkat Al-Khasawneh, 66, §202. Βλ., επίσης, Mason, J.K., "The Role of Ex Aequo et Bono in International Border Settlement: A Critique of the Sudanese Abyei Arbitration", 20: 4 *ARIA* (2009), 535-536, που τάσσεται υπέρ της *ex aequo et bono* προσέγγισης όσον αφορά στις διαιτησίες που πλαισιώνουν μία ειρηνευτική διαδικασία και έχουν ως αντικείμενο συνοριακές οριοθετήσεις: «διότι η απόφαση *ex aequo et bono* μπορεί να λάβει υπ' όψιν εξω-νομικά στοιχεία, απαιτεί αναγκαστικά εξάρτηση από ρεαλιστικούς και συχνά πολιτικά φορτισμένους παράγοντες» και συνεχίζει: «η διαρκής ειρήνη απαιτεί εξισορρόπηση των ανταγωνιστικών συμφερόντων των εμπλεκόμενων και όχι μηχανική εφαρμογή τυπικών κανόνων». Ibid. 538.

¹⁷⁴⁷ Daase, C., "International Arbitration: A New Mechanism to Settle Intra-State Territorial Disputes Between States and Secessionist Movements? The Divorce of Sudan and South Sudan and the Abyei Question", Research Paper No 28/2011, Osgoode Hall Law School, Comparative Research in Law and Political Economy, York University, 2011, 17-31, όπου εξετάζεται η αυξανόμενη τάση συμπερίληψης ρητρών διαιτησίας σε ειρηνευτικές συμφωνίες μεταξύ κρατικών και μη κρατικών δρώντων, που αναθέτουν τη διευθέτηση της οποιασ διαφοράς τυχόν προκύψει αναφορικά με την ερμηνεία και την εφαρμογή της συμφωνίας σε έναν εξωτερικό διεθνοποιημένο μηχανισμό επίλυσης διαφορών, εξασφαλίζοντας έτσι την ευελιξία, την αμεροληψία και την ταχύτητα της διαδικασίας. Βλ., επίσης, Miles, W.J. and Mallett, D., "The Abyei Arbitration and the Use of Arbitration to Resolve Inter-State and Intra-State Conflicts", 1: 2 *J Int. Disp. Settlement* (2010), 313-340.

¹⁷⁴⁸ Βλ. χαρακτηριστικά μία από τις τελευταίες Εκθέσεις του ΓΓ των ΗΕ προς το ΣΑ για την περιοχή της Abyei, όπου αναφέρεται ότι: «Οι κυβερνήσεις του Σουδάν και του Νότιου Σουδάν δε σημείωσαν καμία πρόοδο στην εφαρμογή της Συμφωνίας της 20^{ης} Ιουνίου 2011 ούτε στην επίλυση του τελικού καθεστώτος της περιοχής», Report of the Secretary-General on the Situation in Abyei, S/2014/336, 13 May 2014, §20. Για το κείμενο της Συμφωνίας Προσωρινών Διευθετήσεων για τη Διοίκηση και την Ασφάλεια της Περιοχής της Abyei, βλ. Agreement between the Government of the Republic of Sudan and the Sudan People's Liberation Movement on Temporary Arrangements for the Administration and Security of the Abyei Area, Addis Ababa, 20 June 2011, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/SD_110620_AgreementTemporaryArrangementsAbyeiArea.pdf. Επίσης, βλ. και τις σχετικές Εκθέσεις του ΓΓ S/2014/518, 23 July 2014 και S/2014/709, 30 September 2014.

¹⁷⁴⁹ Επισημαίνεται ότι το καθεστώς της Abyei ρυθμίζεται από τις παρακάτω Συμφωνίες που έχουν συναφθεί μεταξύ των Κυβερνήσεων του Σουδάν και του Νότιου Σουδάν και οι οποίες μνημονεύονται στις σχετικές Αποφάσεις του ΣΑ: Agreement on Temporary Arrangements for the Administration and Security of the Abyei Area, 20 June 2011· Agreement on Border Security and the Joint Political and Security Mechanism, 29 June 2011· Agreement on the Border Monitoring Support Mission, 30 July 2011· Memorandum of Understanding on Non-Aggression, 10 February 2012. Επιπλέον, τα κάτωθι κείμενα συνήφθησαν από τις ενδιαφερόμενες Κυβερνήσεις, στην Addis Ababa, υπό την αιγίδα του High-Level Implementation Panel της Αφρικανικής Ένωσης (AUHIP): Agreements on Cooperation and Security Arrangements, 27 September 2012· Joint Political and Security Mechanism's decision, 8

«απειλή κατά της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας» και εγκαθίδρυσε τη United Nations Interim Security Force for Abyei (UNISFA) με εντολή: (α) την παρακολούθηση και επαλήθευση πιθανής αναδιάταξης των Σουδανικών Ενόπλων Δυνάμεων, του Σουδανικού Απελευθερωτικού Στρατού ή του διαδόχου του στην περιοχή της Abyei, όπου θα βρίσκονται εφεξής μόνο οι δυνάμεις της UNISFA και της Αστυνομικής Υπηρεσίας της Abyei, (β) τη συμμετοχή στους αρμόδιους θεσμούς της περιοχής, (γ) την παροχή, σε συνεργασία και με άλλους διεθνείς εταίρους, βοήθειας για την αποναρκοθέτηση της περιοχής, καθώς και τεχνικών συμβουλών, (δ) τη διευκόλυνση της διανομής ανθρωπιστικής βοήθειας και της ελεύθερης διακίνησης του προσωπικού των ανθρωπιστικών αποστολών, σε συνεργασία με τους αρμόδιους φορείς της Abyei, (ε) την ενίσχυση της ικανότητας της Αστυνομικής Υπηρεσίας της Abyei μέσω της παροχής υποστήριξης, συμπεριλαμβανομένης της εκπαίδευσης του προσωπικού, και το συντονισμό με την προαναφερθείσα υπηρεσία σε ζητήματα νόμου και τάξης και (στ) τη διασφάλιση των πετρελαϊκών υποδομών της περιοχής, όταν παρίσταται ανάγκη και σε συνεργασία με την Αστυνομική Υπηρεσία της Abyei.¹⁷⁵⁰

5.6.2.2 Η περιοχή του Darfur

Εξωριστής μνείας χρήζει το Darfur, ως βασικός παράγοντας αποσταθεροποίησης του Σουδάν, εξαιτίας της σοβαρής ανθρωπιστικής κρίσης που μαστιάζει την περιοχή και της αδυναμίας επίτευξης μόνιμης κατάπαυσης του πυρός,¹⁷⁵¹ παράγοντες που έχουν οδηγήσει στην

March 2013· Implementation Matrix, 12 March 2013. Βλ. SC Res S/RES/1990, 27 June 2011· S/RES/2032, 22 December 2011· S/RES/2046, 2 May 2012· S/RES/2104, 29 May 2013 και S/RES/2109, 11 July 2013.

¹⁷⁵⁰ SC Res S/RES/1990, 27 June 2011. Ακόμη, το ΣΑ, ενεργώντας υπό το Κεφάλαιο VII του Χάρτη των ΗΕ, εξουσιοδότησε τη UNISFA να λάβει τα αναγκαία μέτρα για: (α) την προστασία του προσωπικού της UNISFA, των εγκαταστάσεων και του εξοπλισμού αυτής, (β) την προστασία του προσωπικού των ΗΕ, των εγκαταστάσεων και του εξοπλισμού αυτών, (γ) την εγγύηση της ασφάλειας και της ελευθερίας διακίνησης του προσωπικού των ΗΕ, του προσωπικού των ανθρωπιστικών αποστολών και των μελών της Κοινής Επιτροπής Στρατιωτικών Παρατηρητών και των Κοινών Ομάδων Στρατιωτικών Παρατηρητών, (δ) την προστασία των αμάχων που τελούν υπό άμεση απειλή σωματικής βίας, με την επιφύλαξη των ευθυνών των αρμοδίων αρχών, (ε) την προστασία της περιοχής της Abyei από εισβολές μη εξουσιοδοτημένων στοιχείων και (στ) την εγγύηση της ασφάλειας της Abyei. Βλ. και τις μεταγενέστερες αποφάσεις: S/RES/2024, 14 December 2011 -που επεξέτεινε την αρχική εντολή της UNISFA και σε άλλους τομείς αρμοδιότητας-· S/RES/2047, 17 May 2012· S/RES/2075, 16 November 2012· S/RES/2104, 29 May 2013· S/RES/2126, 25 November 2013· S/RES/2156, 29 May 2014· S/RES/2179, 14 October 2014, όπου το ΣΑ «επαναβεβαιώνει την ισχυρή του δέσμευση στην κυριαρχία, την ανεξαρτησία, την ενότητα και την εδαφική ακεραιότητα του Σουδάν και του Νότιου Σουδάν» και «επαναλαμβάνει ότι τα εδαφικά σύνορα των κρατών δε θα πρέπει να μεταβάλλονται με τη βία, και ότι οι όποιες εδαφικές διαφορές θα πρέπει να διευθετούνται αποκλειστικά με ειρηνικά μέσα» (Προοίμιο), όπως και S/RES/2205, 26 February 2015.

¹⁷⁵¹ Μάλιστα, ο σουδανός Πρόεδρος Omar al-Bashir, ο οποίος κατέλαβε την εξουσία με στρατιωτικό πραξικόπημα το 1989, κατέχει την «παγκόσμια αποκλειστικότητα» του μοναδικού εν ενεργεία Προέδρου κράτους εναντίον του οποίου έχουν εκδοθεί δύο εντάλματα σύλληψης από το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο (ΔΠΔ) με την κατηγορία των εγκλημάτων πολέμου, των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και του εγκλήματος της γενοκτονίας στην περιοχή του Darfur, αν και παραμένει ασύλληπτος μέχρι σήμερα (2015), εξαιτίας της άρνησης του Σουδάν να εκτελέσει τα εντάλματα του ΔΠΔ, εφόσον δεν αποτελεί συμβαλλόμενο μέρος στο Καταστατικό της Ρώμης. Βλ. αναλυτικά ICC, *The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad al-Bashir* (“Omar al-Bashir”), Warrant of Arrest, No.: ICC-02/05-01/09, 4 March 2009 (1st) & 12 July 2010 (2nd).

Δημιουργία κράτους εντός του διεθνούς δικαίου

εκεί διατήρηση της υβριδικής αποστολής ΑΕ/ΗΕ (UNAMID),¹⁷⁵² καθώς και εξαιτίας του δημοψηφίσματος για το μελλοντικό καθεστώς της περιοχής που εκκρεμεί.

Σύμφωνα με την Ειρηνευτική Συμφωνία για το Darfur της 5^{ης} Μαΐου 2006¹⁷⁵³ και το Κείμενο της Doha για Ειρήνη στο Darfur της 14^{ης} Ιουλίου 2011,¹⁷⁵⁴ το Darfur τελεί υπό μεταβατική διοίκηση,¹⁷⁵⁵ εφόσον το μόνιμο διοικητικό καθεστώς της περιοχής αναμένεται να καθοριστεί μέσω δημοψηφίσματος -το οποίο συνεχώς αναβάλλεται. Το προβλεπόμενο δημοψήφισμα θα πρέπει να διεξαχθεί ταυτοχρόνως στα «κράτη» του Darfur, που θα κληθούν να επιλέξουν ανάμεσα στις εξής δύο επιλογές: «(α) τη δημιουργία μίας Περιοχής του Darfur αποτελούμενης από τα Κράτη του Darfur ή (β) τη διατήρηση του καθεστώτος του συστήματος των Κρατών. Σε κάθε περίπτωση, ο χαρακτήρας του Darfur, όπως καθορίζεται από τις πολιτιστικές και ιστορικές παραδόσεις και τους δεσμούς, θα πρέπει να γίνει σεβαστός».¹⁷⁵⁶

Διευκρινίζεται ότι η ως άνω «Περιοχή του Darfur» -εντός της Δημοκρατίας του Σουδάν- απαρτίζεται από πέντε «κράτη», μετά τη δημιουργία των δύο νέων κρατών του Ανατολικού και

¹⁷⁵² Αναλυτικά για την εγκαθίδρυση και την εντολή της African Union/United Nations Hybrid Operation in Darfur (UNAMID), βλ. UN SC Res, S/RES/1769, 31 July 2007. Βλ., επίσης, SC Res S/RES/2035, 17 February 2012· S/RES/2063, 31 July 2012· S/RES/2113, 30 July 2013· S/RES/2173, 27 August 2014, όπου επαναβεβαιώνεται η ισχυρή δέσμευση του ΣΑ «στην κυριαρχία, την ενότητα, την ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα του Σουδάν» και προσδιορίζεται ότι «η κατάσταση στο Σουδάν συνιστά απειλή κατά της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας», καθώς και S/RES/2200, 12 February 2015.

¹⁷⁵³ Η Ειρηνευτική Συμφωνία για το Darfur υπεγράφη το Μάιο του 2006 ανάμεσα στην Κυβέρνηση του Σουδάν και το Απελευθερωτικό Κίνημα/Στρατό του Σουδάν (SLM/A), με στόχο να θέσει τέλος στην ανεξέλεγκτη βία που είχε ξεσπάσει το 2003, όταν η κεντρική Κυβέρνηση απάντησε βίαια σε εξέγερση που ξεκίνησε από δύο ομάδες ανταρτών για την καταπολέμηση της πολιτικής και οικονομικής περιθωριοποίησης του Darfur -μάλιστα, η Κυβέρνηση, εκμεταλλευόμενη τις τοπικές προστριβές μεταξύ των διαφόρων νομαδικών (και μη-) φυλών για τη γη και το νερό, στρατολόγησε τους λεγόμενους *Janjaweed* προκειμένου να καταστείλει την εξέγερση. Ωστόσο, η Ειρηνευτική Συμφωνία του 2006 δεν έφερε την ειρήνη. Εν αντιθέσει με τη Συνολική Ειρηνευτική Συμφωνία, η οποία είχε τύχει διαπραγμάτευσης ανάμεσα στην Κυβέρνηση και το SPLM/A, γραμμή-γραμμή, επί αρκετά χρόνια, η Ειρηνευτική Συμφωνία για το Darfur συντάχτηκε από τους μεσολαβητές -οι οποίοι, σημειωτέον, την υπέγραψαν κιάλας ως μάρτυρες- και όχι από τα άμεσα εμπλεκόμενα μέρη, στα οποία ουσιαστικά επεβλήθη ως ξένο σώμα. Nouwen, S.M.H., 19 *HYIL* (2007), *op. cit.*, *supra note* 1706, 115-116. «Από τη στιγμή που το Προοίμιο της Ειρηνευτικής Συμφωνίας για το Darfur ορίζει τα μέρη ως την Κυβέρνηση του Σουδάν, το SLM/A και το Κίνημα για τη Δικαιοσύνη και την Ισότητα (JEM), και το τελευταίο δεν υπέγραψε, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η Ειρηνευτική Συμφωνία δεν ετέθη σε ισχύ. Στην πράξη, μολαταύτα, οι υπογράψαντες απεδέχθησαν την Ειρηνευτική Συμφωνία για το Darfur ως νέα πραγματικότητα, παρά τη συνεχιζόμενη βία. [...] Μία συμφωνία μπορεί να εμπεριέχει όλα ή τα περισσότερα από τα συστατικά μίας θεωρητικά καλής ειρηνευτικής συμφωνίας [...] αλλά εάν οι ηγέτες στο πεδίο δεν την υποστηρίζουν, εάν έτυχε απλής διαβούλευσης και όχι διαπραγμάτευσης με τα μέρη και πηγάζει από διορίες και εκβιαστική διπλωματία, η συμφωνία δε θα φέρει αυτό που υποτίθεται ότι θα έφερνε: την ειρήνη». *Ibid.* 117. Βλ. Darfur Peace Agreement, 5 May 2006, Abuja, διαθέσιμη στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.un.org/zh/focus/southern Sudan/pdf/dpa.pdf>.

¹⁷⁵⁴ Το Κείμενο της Doha για Ειρήνη στο Darfur, που υπεγράφη στις 14 Ιουλίου 2011 από την Κυβέρνηση του Σουδάν και το Κίνημα για τη Δικαιοσύνη και την Ισότητα (JEM), αποτελεί πλέον το βασικό πλαίσιο για τη συνολική ειρηνευτική διαδικασία στο Darfur. Doha Document for Peace in Darfur, 14 July 2011, Doha (Qatar), διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://unamid.unmissions.org/Portals/UNAMID/DDPD%20English.pdf>.

¹⁷⁵⁵ Darfur Peace Agreement, 5 May 2006, *op. cit.*, *supra note* 1753, Article 6, §48-§54, όπου καθορίστηκε ειδικότερα η σύνθεση, η χρηματοδότηση και η αρμοδιότητα της Transitional Darfur Regional Authority. Αργότερα, με το Κείμενο της Doha για Ειρήνη στο Darfur, θεσπίστηκε η Darfur Regional Authority και ο θεσμός του νταρφουριανού Αντιπροέδρου. *Ibid.* Doha Document for Peace in Darfur, 14 July 2011, Articles 4-10, §38-§74.

¹⁷⁵⁶ *Ibid.* Doha Document for Peace in Darfur, 14 July 2011, Article 10, §76; Darfur Peace Agreement, 5 May 2006, Article 6, §57. Υπογραμμίζεται ότι στην Ειρηνευτική Συμφωνία για το Darfur το ερώτημα του δημοψηφίσματος διαρθρωνόταν ως ακολούθως: «(α) Δημιουργία μίας Περιοχής του Darfur αποτελούμενης από τα τρία κράτη. (β) Διατήρηση του καθεστώτος των τριών κρατών».

του Κεντρικού Darfur την 11^η Ιανουαρίου 2012, που προστέθηκαν στα προϋφιστάμενα κράτη του Βόρειου, του Νότιου και του Δυτικού Darfur.¹⁷⁵⁷

5.6.3 Το δημοψήφισμα για την ανεξαρτησία της Σκωτίας

Μία ακόμα περιοχή που διεκδικεί την ανεξαρτησία της είναι η Σκωτία, η οποία από το 1707 αποτελεί τμήμα του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βορείου Ιρλανδίας. Μετά από το δημοψήφισμα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 1997 που διενεργήθηκε στη Σκωτία και ανέδειξε την αποκέντρωση ως την επικρατέστερη επιλογή με ποσοστό 60,4%,¹⁷⁵⁸ υιοθετήθηκε από το βρετανικό Κοινοβούλιο η Scotland Act του 1998 που σήμανε τη μεταβίβαση ορισμένων εξουσιών από το δεύτερο στην πρώτη.¹⁷⁵⁹ Ειδικότερα, με την πράξη αυτή δημιουργήθηκε το Κοινοβούλιο¹⁷⁶⁰ καθώς και η αποκεντρωμένη Κυβέρνηση της Σκωτίας.¹⁷⁶¹ Έτσι, το 2011, στις τέταρτες κατά σειρά κοινοβουλευτικές εκλογές από την εγκαθίδρυση της Κυβέρνησης της Σκωτίας, κέρδισε την απόλυτη πλειοψηφία το Σκωτσέζικο Εθνικό Κόμμα που μάχεται υπέρ της ανεξαρτησίας της Σκωτίας.¹⁷⁶²

¹⁷⁵⁷ UN SC Res, S/RES/2035, 17 February 2012, §2. Επίσης, βλ. ειδικότερα Nyamuya Maogoto, J. and Kindiki, K., “A People Betrayed – The Darfur Crisis and International Law: Rethinking Westphalian Sovereignty in the 21st Century”, 19: 2 *Bond Law Review* (2007), 102-123· Brosché, J. and Rothbart, D., *Violent Conflict and Peacebuilding: The Continuing Crisis in Darfur*, 2013, όπως και Grünfeld, F. and Vermeulen, W.N., in cooperation with Krommendijk, J, *Failure to Prevent Gross Human Rights Violations in Darfur: Warnings to and Responses by International Decision Makers (2003-2005)*, 2014.

¹⁷⁵⁸ Πιο συγκεκριμένα, η ερώτηση του δημοψηφίσματος ήταν διττή: πρώτον, εάν θα έπρεπε να δημιουργηθεί Κοινοβούλιο της Σκωτίας και, δεύτερον, εάν το Κοινοβούλιο της Σκωτίας θα έπρεπε να έχει φορολογικές εξουσίες. Μάλιστα, η αποκέντρωση της Σκωτίας είχε αποτελέσει ξανά αντικείμενο δημοψηφίσματος το 1979, χωρίς όμως επιτυχία. Αναλυτικά για την αυτοδιοίκηση της Σκωτίας και την πορεία της προς την ανεξαρτησία, βλ. Keating, M., *The Independence of Scotland: Self-Government and the Shifting Politics of Union*, 2009.

¹⁷⁵⁹ Scotland Act 1998, c. 46, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/46/contents>.

¹⁷⁶⁰ “[...] the Parliament may make laws, to be known as Acts of the Scottish Parliament. Proposed Acts of the Scottish Parliament shall be known as Bills; and a Bill shall become an Act of the Scottish Parliament when it has been passed by the Parliament and has received Royal Assent. [...] This section does not affect the power of the Parliament of the United Kingdom to make laws for Scotland.”. *Ibid.* Art 28 (1), (2), (7).

¹⁷⁶¹ Η αποκεντρωμένη Κυβέρνηση της Σκωτίας εγκαθιδρύθηκε το 1999, υπό την ονομασία «Εκτελεστική Αρχή», που αντικατεστάθη με τον όρο «Κυβέρνηση της Σκωτίας» το 2012. *Ibid.* 44 και η τροποποιητική της πράξης του 1998, Scotland Act 2012, c. 11, Art 12 (1), διαθέσιμη στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2012/11/contents/enacted>. Επιπλέον, “If the Secretary of State has reasonable grounds to believe that any action proposed to be taken by a member of the Scottish Executive would be incompatible with any international obligations [or the interests of defence or national security], he may by order direct that the proposed action shall not be taken.”. *Ibid.* 1998, 58.

¹⁷⁶² Η συζήτηση περί της ανεξαρτητοποίησης της Σκωτίας από το Ηνωμένο Βασίλειο είχε ήδη αρχίσει από την προηγούμενη θητεία του Σκωτσέζικου Εθνικού Κόμματος (2007-2011), όπου είχε αναδειχθεί μεν το επικρατέστερο κόμμα στο Κοινοβούλιο της Σκωτίας, με οριακή όμως πλειοψηφία. Ως αποτέλεσμα του εθνικού διαλόγου που είχε πραγματοποιηθεί την εποχή εκείνη, εκδόθηκε στις 30 Νοεμβρίου 2009 μία Λευκή Βίβλος που παρουσίαζε τέσσερα πιθανά σενάρια για το μέλλον της Σκωτίας: “There are four broad options for Scotland's future: (i) the status quo: Scotland retains its current responsibilities with gradual evolution in response to particular events or pressures; (ii) implementing the recommendations of the Commission on Scottish Devolution; (iii) full devolution of the maximum range of responsibilities to Scotland while remaining in the United Kingdom (sometimes called “devolution max”); (iv) independence: Scotland has all the rights and responsibilities of a normal independent state”. Βλ. “Your Scotland, Your Voice: A National Conversation”, White Paper, 30 November 2009, §2.6, διατίθεται στον επίσημο διαδικτυακό τόπο της Κυβέρνησης της Σκωτίας: <http://www.scotland.gov.uk/Publications/2009/11/26155932/0>.

Μάλιστα, το Σκωτσέζικο Εθνικό Κόμμα -που κυβερνούσε τη Σκωτία ως Κυβέρνηση μειοψηφίας την περίοδο 2007-2010- είχε δημοσιεύσει, στις 25 Φεβρουαρίου 2010, ένα προσχέδιο του νομοσχεδίου περί του δημοψηφίσματος για το μέλλον της περιοχής, το οποίο ετέθη σε δημόσια διαβούλευση. Το εν λόγω προσχέδιο παρείχε στον πληθυσμό της Σκωτίας την ευκαιρία να ψηφίσει ανάμεσα σε δύο προτάσεις: «η πρώτη, για την επέκταση των εξουσιών και των ευθυνών του Κοινοβουλίου της Σκωτίας, εκτός από την ανεξαρτησία· η δεύτερη, για το εάν οι εξουσίες του Κοινοβουλίου της Σκωτίας θα πρέπει να επεκταθούν, εις τρόπον ώστε να επιτραπεί η επίτευξη της ανεξαρτησίας». Η πρώτη επιλογή, αυτή της μεταβίβασης επιπλέον εξουσιών, εξειδικευόταν περαιτέρω σε δύο εκδοχές: «η πρώτη εκδοχή καλύπτει την πλήρη αποκέντρωση (που μερικές φορές καλείται “devolution max”) και περιλαμβάνει την αποκέντρωση ενός ευρέος φάσματος πολιτικών αρμοδιοτήτων, αφήνοντας τη μακροοικονομική πολιτική, την άμυνα και τις εξωτερικές υποθέσεις στο Κοινοβούλιο και την Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου και η δεύτερη καλύπτει τις προτάσεις σχετικά με τη χρηματοδότηση του Κοινοβουλίου της Σκωτίας που εξέφρασε η Επιτροπή για την Αποκέντρωση της Σκωτίας (η Επιτροπή “Calman”)¹⁷⁶³». Ως προς το ποιοί θα είχαν δικαίωμα ψήφου στο δημοψήφισμα για το μελλοντικό πολιτικό καθεστώς της Σκωτίας, προβλεπόταν ότι: «Μετά το προηγούμενο του δημοψηφίσματος του 1997, το δικαίωμα ψήφου θα βασιστεί σε αυτό για το Κοινοβούλιο της Σκωτίας και για τις εκλογές της τοπικής αυτοδιοίκησης στη Σκωτία. Αυτό σημαίνει ότι όσοι κατοικούν στη Σκωτία θα είναι επιλέξιμοι να ψηφίσουν (με την εξαίρεση των πολιτών των χωρών εκτός της Κοινοπολιτείας και εκτός της ΕΕ). Αυτό συνάδει με τη διεθνώς αποδεκτή αρχή ότι το δικαίωμα του εκλέγειν για τα συνταγματικά δημοψηφίσματα θα πρέπει να καθορίζεται από την κατοικία, και, κατά την άποψη της Κυβέρνησης της Σκωτίας, ότι η εθνική κυριαρχία ανήκει στο λαό της Σκωτίας. Η μόνη απόκλιση από την πρακτική του δημοψηφίσματος του 1997 είναι ότι το προσχέδιο του νομοσχεδίου επεκτείνει την ψήφο στα άτομα ηλικίας 16 ή 17, εφόσον πληρούν της προϋποθέσεις εγγραφής στους εκλογικούς καταλόγους».¹⁷⁶⁴

Η διαβούλευση περί του δημοψηφίσματος ανεξαρτησίας επαναλήφθηκε το 2012 από το κατέχον πλέον την απόλυτη πλειοψηφία Σκωτσέζικο Εθνικό Κόμμα, με την ημερομηνία διεξαγωγής του δημοψηφίσματος να τοποθετείται το φθινόπωρο του 2014¹⁷⁶⁵ και το προτεινόμενο ερώτημα να διαμορφώνεται ως εξής: «Συμφωνείτε ότι η Σκωτία πρέπει να είναι

¹⁷⁶³ Βλ. “Scotland’s Future: Draft Referendum (Scotland) Bill Consultation Paper”, 25 February 2010, Scottish Government, §1.7, §1.8 και §1.10-§1.22: <http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/303348/0095138.pdf>.

¹⁷⁶⁴ *Ibid.* §2.6, §2.7 και §2.8-§2.14. Για την απάντηση της Κυβέρνησης του Ηνωμένου Βασιλείου στις προτάσεις αυτές και, ιδίως, για τη δριμεία κριτική που ασκήθηκε ως προς τα όρια της αρμοδιότητας του Κοινοβουλίου της Σκωτίας, βλ. “Scotland’s Constitutional Future: A Consultation on Facilitating a Legal, Fair and Decisive Referendum on Whether Scotland Should Leave the United Kingdom”, 10 January 2012, UK Government, διατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.official-documents.gov.uk/document/cm82/8203/8203.pdf>.

¹⁷⁶⁵ “Your Scotland, Your Referendum”, 25 January 2012, Scottish Government, §1.1, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.scotland.gov.uk/Resource/0038/00386122.pdf>.

ανεξάρτητη χώρα;»,¹⁷⁶⁶ χωρίς να αποκλείεται και η συμπερίληψη ενός δεύτερου ερωτήματος περί πλήρους αποκέντρωσης.¹⁷⁶⁷

Στις 15 Οκτωβρίου 2012 υπεγράφη η Συμφωνία του Εδιμβούργου ανάμεσα στην Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου και την Κυβέρνηση της Σκωτίας, με αντικείμενο το επικείμενο δημοψήφισμα ανεξαρτησίας της Σκωτίας.¹⁷⁶⁸ Οι δύο πλευρές συμφώνησαν να εργασθούν από κοινού προκειμένου να εγγυηθούν ότι το δημοψήφισμα θα πραγματοποιηθεί σε ξεκάθαρη νομική βάση, πληρώντας τα υψηλότερα πρότυπα αμεροληψίας και διαφάνειας, με το αποτέλεσμα αυτού να συνιστά γνήσια έκφραση της βουλήσεως του πληθυσμού της Σκωτίας.¹⁷⁶⁹ Οι δύο Κυβερνήσεις συμφώνησαν περαιτέρω να προωθήσουν ένα Υπουργικό Διάταγμα (Order in Council), κατά το Άρθρο 30 της Scotland Act του 1998, στα Κοινοβούλιά τους, προκειμένου να καταστεί εφικτή η διενέργεια δημοψηφίσματος με ένα μόνο ερώτημα για την ανεξαρτησία της Σκωτίας πριν από το τέλος του 2014. Με το ανωτέρω Διάταγμα βεβαιώθηκε πέραν πάσης αμφιβολίας η αρμοδιότητα του Κοινοβουλίου της Σκωτίας να νομοθετεί για το δημοψήφισμα αυτό.¹⁷⁷⁰ Σύμφωνα με το προβλεπόμενο χρονοδιάγραμμα, το νομοσχέδιο του δημοψηφίσματος επρόκειτο να εξεταστεί σε τρία στάδια από το Κοινοβούλιο της Σκωτίας μέχρι τον Οκτώβριο του 2013 και κατόπιν να λάβει την αναγκαία βασιλική επικύρωση (Royal Assent) προκειμένου να καταστεί νόμος.¹⁷⁷¹ Επισημαίνεται, στο σημείο αυτό, ότι η εκχώρηση περισσότερων εξουσιών στη Σκωτία δεν ετέθη ως εναλλακτική επιλογή.

Στις 30 Ιανουαρίου 2013, η Κυβέρνηση της Σκωτίας βεβαίωσε ότι θα αποδεχτεί όλες τις συστάσεις της -συσταθείσας από το βρετανικό Κοινοβούλιο- ανεξάρτητης Εκλογικής Επιτροπής αναφορικά με το ερώτημα του δημοψηφίσματος καθώς και τα όρια των απαιτούμενων δαπανών. Ειδικότερα, απεδέχθη την πρόταση της Επιτροπής για αναδιατύπωση του ερωτήματος ως εξής:

¹⁷⁶⁶ *Ibid.* §1.10.

¹⁷⁶⁷ *Ibid.* §1.25, όπου επιστρατεύεται ο όρος “devolution max”: «Βάσει της επιλογής αυτής, το Κοινοβούλιο της Σκωτίας θα είναι υπεύθυνο, με ορισμένες εξαιρέσεις, για όλους τους νόμους, τους φόρους και τους δασμούς στη Σκωτία. Οι κυριότερες εξαιρέσεις, οι οποίες θα συνεχίσουν να αποτελούν ευθύνη του Κοινοβουλίου του Ηνωμένου Βασιλείου, περιλαμβάνουν την άμυνα και τις εξωτερικές υποθέσεις, τη δημοσιονομική και τη νομισματική πολιτική. Εκτός της ανεξαρτησίας, η επιλογή αυτή θα παρέχει σημαντικές οικονομικές εξουσίες στο Κοινοβούλιο της Σκωτίας».

¹⁷⁶⁸ Agreement between the United Kingdom Government and the Scottish Government on a Referendum on Independence for Scotland, Edinburgh, 15 October 2012: <http://www.scotland.gov.uk/Resource/0040/00404789.pdf>.

¹⁷⁶⁹ «Οι δύο Κυβερνήσεις συμφωνούν ότι το δημοψήφισμα θα πρέπει: (i) να έχει ξεκάθαρη νομική βάση, (ii) να νομοθετηθεί από το Κοινοβούλιο της Σκωτίας, (iii) να διεξαχθεί έτσι ώστε να κερδίσει την εμπιστοσύνη των Κοινοβουλίων, των Κυβερνήσεων και των Λαών και (iv) να αντικατοπτρίζει μία δίκαιη και αποφασιστική έκφραση των απόψεων του πληθυσμού της Σκωτίας και ένα αποτέλεσμα που όλοι θα σέβονται». *Ibid.* Preamble.

¹⁷⁷⁰ Έπειτα, η Κυβέρνηση της Σκωτίας μπορούσε να προωθήσει τη σχετική νομοθεσία στο Κοινοβούλιο της Σκωτίας προκειμένου να καθοριστούν: «(i) η ημερομηνία του δημοψηφίσματος, (ii) το δικαίωμα ψήφου, (iii) η διατύπωση του ερωτήματος, (iv) κανόνες σχετικά με τη χρηματοδότηση της καμπάνιας και (v) λοιποί κανόνες για τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος». *Ibid.* Preamble. Βλ. και Casanas Adam, E., “Self-Determination and the Use of Referendums: The Case of Scotland”, 27: *1 International Journal of Politics, Culture and Society* (2014), 47-66.

¹⁷⁷¹ Επίσημα στοιχεία, όπως εμφανίζονται στο διαδικτυακό τόπο της Κυβέρνησης της Σκωτίας-“Timetable to 2014”: <http://www.scotreferendum.com/scotlands-future/background/timetable-to-2014/>.

«Πρέπει η Σκωτία να είναι μία ανεξάρτητη χώρα; Ναι/Όχι».¹⁷⁷² Σχεδόν ταυτόχρονα, η Κυβέρνηση της Σκωτίας δημοσίευσε ένα έγγραφο, όπου εξέφρασε την άποψη ότι μία ανεξάρτητη Σκωτία θα πρέπει να έχει και ένα γραπτό Σύνταγμα -σε αντίθεση με το Ηνωμένο Βασίλειο.¹⁷⁷³ Κεφαλαιώδες ζήτημα που επρόκειτο να εγερθεί, στην περίπτωση βέβαια της ανεξαρτητοποίησης της Σκωτίας, θα ήταν εκείνο της συμμετοχής της στους διεθνείς οργανισμούς που μετέχει ως τμήμα του Ηνωμένου Βασιλείου και, ιδίως, στην ΕΕ. Κατά την άποψη της παρούσας Κυβέρνησης της Σκωτίας, η περιοχή θα έπρεπε να διατηρήσει την ιδιότητα του μέλους στην ΕΕ, όχι όμως πλέον ως τμήμα του Ηνωμένου Βασιλείου αλλά ως ανεξάρτητο κράτος, άποψη την οποία ουδέποτε ασπάστηκε η Μεγάλη Βρετανία.¹⁷⁷⁴

Τελικώς, το νομοσχέδιο για το δημοψήφισμα ανεξαρτησίας της Σκωτίας εισήχθη στο Κοινοβούλιο της τελευταίας στις 21 Μαρτίου 2013¹⁷⁷⁵ και υιοθετήθηκε στις 14 Νοεμβρίου του ίδιου έτους.¹⁷⁷⁶ Δυνάμει των προβλέψεων του εν λόγω νομοσχεδίου, το δημοψήφισμα που επρόκειτο να κρίνει εάν «Πρέπει η Σκωτία να είναι μία ανεξάρτητη χώρα;»¹⁷⁷⁷ διενεργήθηκε τελικώς στις 18 Σεπτεμβρίου 2014.¹⁷⁷⁸ Σύμφωνα με τα επίσημα αποτελέσματα του δημοψηφίσματος, το 55,3% -που μεταφράζεται σε 2.001.926 ψηφοφόρους- των ψηφισάντων τάχθηκε υπέρ της παραμονής της Σκωτίας στο Ηνωμένο Βασίλειο, ενώ το 44,7% -δηλαδή, 1.617.989 ψηφοφόροι- τάχθηκε υπέρ της ανεξαρτησίας, σε ποσοστό συμμετοχής της τάξεως του

¹⁷⁷² “Should Scotland be an independent country? Yes/No”. Βλ. την επίσημη Έκθεση της Εκλογικής Επιτροπής, “Referendum on Independence for Scotland: Advice of the Electoral Commission on the Proposed Referendum Question”, January 2013: http://www.electoralcommission.org.uk/_data/assets/pdf_file/0007/153691/Referendum-on-independence-for-Scotland-our-advice-on-referendum-question.pdf. Η αποπομπή της λέξης «συμφωνείτε» κρίθηκε απαραίτητη από την Επιτροπή για το λόγο ότι προκαταβάλλει προς τη θετική απάντηση. *Ibid.* §3.24-§3.29.

¹⁷⁷³ “Scotland’s Future: from the Referendum to Independence and a Written Constitution”, 5 February 2013, Scottish Government, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.scotland.gov.uk/Resource/0041/00413757.pdf>. Στο έγγραφο αυτό, μάλιστα, η Κυβέρνηση της Σκωτίας εξέφραζε την προσδοκία ότι η ημερομηνία της ανεξαρτησίας της περιοχής από το Ηνωμένο Βασίλειο θα ήταν το Μάρτιο του 2016. *Ibid.* §2.2.

¹⁷⁷⁴ *Ibid.* §2.3-§2.4, όπου παρατίθεται το παράδειγμα της γερμανικής επανένωσης και της εισόδου της πρώην Ανατολικής Γερμανίας στην ΕΕ. Λίγες ημέρες μετά ήλθε και η βρετανική απάντηση με τη δημοσιοποίηση σχετικής Έκθεσης όπου σημειώνεται *inter alia* ότι μία ανεξάρτητη Σκωτία θα πρέπει να επαναλάβει εξ’ αρχής όλα τα βήματα ένταξης της στους διεθνείς οργανισμούς, όπως η ΕΕ, τα ΗΕ και το ΝΑΤΟ. Βλ. “Scotland Analysis: Devolution and the Implications of Scottish Independence”, 11 February 2013, HM Government, στον επίσημο διαδικτυακό τόπο: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/79417/Scotland_analysis_Devolution_and_the_implications_of_Scottish_Independan..._1_.pdf, όπου αντιπαραβάλλεται το παράδειγμα των χωρών της πρώην ΕΣΣΔ -πλην της Ρωσίας- που αναγκάστηκαν να δομήσουν εκ του μηδενός τις διεθνείς τους σχέσεις.

¹⁷⁷⁵ Scottish Independence Referendum Bill, 21 March 2013, το πλήρες κείμενο του νομοσχεδίου διατίθεται αυτούσιο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση της Κυβέρνησης της Σκωτίας: <http://www.scottish.parliament.uk/S4/Bills/Scottish%20Independence%20Referendum%20Bill/b25s4-introd.pdf>.

¹⁷⁷⁶ Referendum Bill Passes; Historic Parliament Vote Endorses Independence Choice, 14 November 2013, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://news.scotland.gov.uk/News/Referendum-Bill-passes-630.aspx>. Βλ. σχετικά και “Scotland’s Future: Your Guide to An Independent Scotland”, 26 November 2013, διαθέσιμο στην επίσημη κυβερνητική ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.scotland.gov.uk/Publications/2013/11/8021/0>.

¹⁷⁷⁷ *Ibid.* Article 1 (2).

¹⁷⁷⁸ *Ibid.* Article 1 (4). Προβλεπόταν, περαιτέρω, η δυνατότητα καθορισμού, από τους υπουργούς της Σκωτίας, μεταγενέστερης ημερομηνίας διεξαγωγής του δημοψηφίσματος, το αργότερο όμως μέχρι την 31^η Δεκεμβρίου 2014. *Ibid.* Article 1 (6). Βλ. επιπλέον και Consultation on the Scottish Independence Bill, which Provides for Scotland to Become an Independent State in March 2016 and Sets Out a Draft Interim Constitution, 16 June 2014, στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση της Κυβέρνησης της Σκωτίας: <http://www.scotland.gov.uk/Publications/2014/06/8135/0>.

84,6%.¹⁷⁷⁹ Το -διόλου ευκαταφρόνητο- ποσοστό των Σκωτσέζων που τάχθηκε υπέρ της ανεξαρτησίας, ανάγκασε τη βρετανική Κυβέρνηση να προβεί σε δεσμεύσεις για παραχώρηση περισσότερων εξουσιών στην ήδη αποκεντρωμένη Σκωτία.¹⁷⁸⁰

Η ισπανική Κυβέρνηση έσπευσε να επιδοκιμάσει την παραμονή της Σκωτίας στο Ηνωμένο Βασίλειο, ενέργεια κάθε άλλο παρά τυχαία, καθότι η Ισπανία αντιμετωπίζει παρόμοιες αποσχιστικές αξιώσεις στην περιοχή της Καταλονίας, όπως θα εξεταστεί λίγο παρακάτω.¹⁷⁸¹

5.6.4 Επερχόμενα δημοψηφίσματα ανεξαρτησίας

Το δημοψήφισμα, που μπορεί να οδηγήσει στην ανεξαρτητοποίηση μίας περιοχής ή στην εν γένει μεταβολή του πολιτικού και διοικητικού της καθεστώτος, δεν αποτελεί καινούριο θεσμό για τα δεδομένα του διεθνούς δικαίου.¹⁷⁸² Αρκετά μακρύς είναι ο κατάλογος των δημοψηφισμάτων που έχουν διενεργηθεί κατά το παρελθόν, ενώ εξίσου σημαντικός είναι και ο αριθμός των δημοψηφισμάτων τα οποία -εκτός απροόπτου- πρόκειται να διενεργηθούν στο εγγύς μέλλον. Με αυτή τη δεύτερη κατηγορία των δημοψηφισμάτων, τα οποία αναμένεται ή είναι πιθανό να διενεργηθούν και να οδηγήσουν στο σχηματισμό νέων ανεξάρτητων και κυρίαρχων κρατών, θα ασχοληθούμε στις ακόλουθες ενότητες -κάνοντας τη διάκριση ανάμεσα στα επερχόμενα και τα εν δυνάμει δημοψηφίσματα ανεξαρτησίας, επί τη βάση του κριτηρίου της ύπαρξης ή της απουσίας σχετικής συμφωνίας με την κεντρική/μητροπολιτική Κυβέρνηση.

¹⁷⁷⁹ Για τα επίσημα αποτελέσματα του δημοψηφίσματος ανεξαρτησίας της Σκωτίας, της 18^{ης} Σεπτεμβρίου 2014, βλ. “Scottish Independence Referendum: Final Results in Full”, *The Guardian*, 18/09/2014, διαθέσιμα ηλεκτρονικά: <http://www.theguardian.com/politics/ng-interactive/2014/sep/18/-sp-scottish-independence-referendum-results-in-full>. Αξιοσημείωτο είναι ότι στη Γλασκώβη, τη μεγαλύτερη πόλη της Σκωτίας και την τρίτη μεγαλύτερη πόλη ολόκληρης της Μεγάλης Βρετανίας, επικράτησε το «Ναι»: αντιθέτως, το Εδιμβούργο, η πρωτεύουσα της Σκωτίας, απέρριψε την επιλογή της ανεξαρτησίας. Μετά από την ολοκλήρωση της διαδικασίας και τη δημοσιοποίηση των τελικών αποτελεσμάτων του δημοψηφίσματος, η διάδοχος του Alex Salmond στην Πρωθυπουργία της Σκωτίας, Nicola Sturgeon, δήλωσε χαρακτηριστικά ότι: «Η ελπίδα, ο ενθουσιασμός και η αίσθηση της ευκαιρίας της εκστρατείας για το δημοψήφισμα δεν τελείωσαν την ημέρα των εκλογών. Είναι ζωντανά, καθώς και αυξανόμενα». Βλ. Nicola Sturgeon Embarks on Tour of Scotland, 16/10/2014: <http://www.snp.org/node/14818>.

¹⁷⁸⁰ Βλ. σχετικά Winning, N. and Gross, J., “Cameron Pledges to Devolve Powers Across UK After Scottish Vote; UK Prime Minister Says Scotland and Rest of UK Should Have Greater Independence”, *The Wall Street Journal*, 19/09/2014: <http://online.wsj.com/articles/cameron-to-increase-u-k-devolution-1411109710>. Rigby, E. and Parker, G., “Scots to Get More Powers Regardless of English Devolution Talks”, *Financial Times*, 21/09/2014: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/eb1d4b70-41b9-11e4-b98f-00144feabdc0.html#axzz3E1SsSva9>. “David Cameron Is ‘Not Reneging On His Commitment to Scotland’”, *Herald Scotland*, 22/09/2014, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <http://www.heraldscotland.com/politics/referendum-news/david-cameron-is-not-reneging-on-his-commitment-to-scotland.25386537>. MacDonell, H., “David Cameron: No More Devolution Powers to Scotland After Today’s Settlement”, *The Independent*, 22/01/2015: <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/david-cameron-no-more-devolution-powers-to-scotland-after-todays-settlement-9995837.html>.

¹⁷⁸¹ Bennett, M., “Rajoy Says Spain ‘Very Happy Scotland Is Still With Us’ In Europe After Scots Vote No To UK Secession”, *The Spain Report*, 19/09/2014, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <http://www.thespainreport.com/11301/spanish-prime-minister-rajoy-says-spain-happy-scotland-still-us-europe/>. Kassam, A., “Scotland Chose Best Option, Says Spain’s PM as Catalan Campaign Continues”, *The Guardian*, 19/09/2014, διαθέσιμο στη ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.theguardian.com/world/2014/sep/19/catalan-pro-independence-campaigners-persevere-referendum-law>.

¹⁷⁸² Για μία συγκεντρωτική καταμέτρηση και μελέτη των δημοψηφισμάτων που έχουν λάβει χώρα κατά το παρελθόν, βλ. Μπρεδήμας, Αντ., «Δημοψήφισμα και Διεθνές Δίκαιο», *1 Κριτική Επιθεώρηση (1996)*, 1-38. Για την Καταλονία, βλ. κατωτέρω υποενότητα 5.6.5.1.

5.6.4.1 Η Νέα Καληδονία

Η Νέα Καληδονία, μη-αυτοδιοικούμενη περιοχή με Ψήφισμα της ΓΣ από το 1986,¹⁷⁸³ αποτελεί ιδιαίτερη περίπτωση καθότι βρίσκεται σε διαδικασία μετάβασης προς την ανεξαρτησία με τη συναίνεση όλων των πολιτικών δυνάμεων της περιοχής. Τυπικά, μέχρι την πλήρη ανεξαρτητοποίησή της, αποτελεί μία *sui-generis* κοινότητα εντός της Γαλλικής Δημοκρατίας, υπαγόμενη στα υπερπόντια εδάφη της Γαλλίας και διοικούμενη υπό τον Τίτλο XIII του γαλλικού Συντάγματος.¹⁷⁸⁴ Ύστερα από μία σειρά πολύπλοκων διαπραγματεύσεων, υπεγράφη τελικά στις 5 Μαΐου 1998 η Συμφωνία της Νουμέα για τη Νέα Καληδονία ανάμεσα στην Κυβέρνηση της Γαλλίας, το κίνημα για την ανεξαρτησία Front de Libération Nationale Kanak et Socialiste (FLNKS) και το συντηρητικό κόμμα Rassemblement Pour la Calédonie dans la République (RPCR).¹⁷⁸⁵ Είναι αλήθεια ότι η υπογραφή της Συμφωνίας αυτής και η συνακόλουθη δημιουργία νέων πολιτικών θεσμών μετέβαλε σημαντικά το τοπίο της αποαποικιοποίησης. Το πλέον εντυπωσιακό στοιχείο είναι ότι τα ενδιαφερόμενα μέρη επέλεξαν να ακολουθήσουν μία διαδικασία εντός του γαλλικού δικαίου, με βασικό σημείο αναφοράς τη σταδιακή μεταβίβαση αρμοδιοτήτων από το Παρίσι στη Νουμέα.

Ακολούθως, με τη σχετική νομοθεσία που ψήφισε το γαλλικό κράτος ενεργοποίησε σημεία-κλειδιά της Συμφωνίας, πραγματοποιώντας: (α) συνταγματικές μεταβολές αναφορικά με το καθεστώς της Νέας Καληδονίας εντός της Γαλλικής Δημοκρατίας, δηλαδή «κοινή κυριαρχία» σε ορισμένους τομείς με προοδευτική μεταβίβαση εξουσιών από τη δεύτερη στην πρώτη, αναγνώριση νέας ξεχωριστής ιθαγένειας (*citoyenneté*) για τους πολίτες της Νέας Καληδονίας και τερματισμό του προϋφιστάμενου καθεστώτος ως *territoire d'outre-mer* της Γαλλίας· έτσι, η Νέα Καληδονία απολαμβάνει από το 1999 ειδικό καθεστώς ως *sui generis collectivité d'outre-mer* με ευρεία αυτονομία· (β) εκλογές για νέους πολιτικούς θεσμούς εις αντικατάσταση του παλαιού Εδαφικού Κογκρέσου· (γ) «αμετάκλητη» μεταβίβαση διοικητικών εξουσιών από το Παρίσι στις

¹⁷⁸³ GA Res A/RES/41/41 [A], 2 December 1986, §1. Στο ίδιο Ψήφισμα, βεβαιώνεται «το αναφαίρετο δικαίωμα του λαού της Νέας Καληδονίας στην αυτοδιάθεση και την ανεξαρτησία σύμφωνα με το Ψήφισμα 1514 (XV)». *Ibid.* §3. Επισημαίνεται ότι η Νέα Καληδονία περιλαμβανόταν στον αρχικό κατάλογο των ΗΕ με τις μη-αυτοδιοικούμενες περιοχές το διάστημα 1946-1947, όμως στη συνέχεια μεσολάβησε ένα κενό μέχρι το 1986, καθότι αυθαιρέτως η Γαλλία σταμάτησε να υποβάλλει πληροφορίες ως όφειλε κατά το Άρθρο 73 (ε) του Χάρτη των ΗΕ. Βλ. GA RES A/RES/66 (I), 14 December 1946. Αναφορικά με τη μέχρι τώρα πρόοδο που έχει επιτευχθεί προς την κατεύθυνση της υλοποίησης της αυτοδιάθεσης της Νέας Καληδονίας, βλ. επίσης GA Res A/RES/67/130, 18 December 2012· A/RES/68/92, 11 December 2013 και A/RES/69/102, 5 December 2014. Επιπλέον, βλ. UN Annual Working Paper on New Caledonia A/AC.109/2014/16, 24 March 2014.

¹⁷⁸⁴ Constitution de la République Française, 1958, Titre XIII, Articles 76-77, Dispositions Transitoires Relatives à la Nouvelle-Calédonie, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution.asp>. Βλ. και République Française, Ministère des Outre-Mer: <http://www.outre-mer.gouv.fr/?-nouvelle-caledonie-.html>.

¹⁷⁸⁵ Accord sur la Nouvelle-Calédonie, Nouméa, 5 May 1998, 121 JORF, 27 Mai 1998, 8039. Προστίθεται ότι είχαν προηγηθεί οι Συμφωνίες Matignon το 1988, που προέβλεπαν δεκαετή μεταβατική περίοδο πριν από τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος για το μέλλον της Νέας Καληδονίας. Με τη Συμφωνία της Νουμέα, το προτεινόμενο δημοψήφισμα μετατέθηκε για τουλάχιστον δεκαπέντε χρόνια από τις αρχικές προβλέψεις για το 1998. Είναι ενδιαφέρον ότι, στις 13 Σεπτεμβρίου 1987, είχε διενεργηθεί δημοψήφισμα ανεξαρτησίας στη Νέα Καληδονία, όπου μόλις το 1,7% του συνόλου των ψηφισάντων τάχθηκε υπέρ της ανεξαρτητοποίησης της περιοχής από τη Γαλλία.

τοπικές αρχές και το νέο Κογκρέσο το οποίο, βάσει του γαλλικού Οργανικού Νόμου της 12^{ης} Μαρτίου 1999, συνιστά τον πρωταρχικό θεσμό της Νέας Καληδονίας· (δ) μέτρα για την αναγνώριση του πολιτισμού και της ταυτότητας των αυτοχθόνων Kanak· (ε) μία περαιτέρω μεταβατική περίοδο διάρκειας 15-20 ετών από την υπογραφή της Συμφωνίας της Νουμέα πριν από τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος για την αυτοδιάθεση της Νέας Καληδονίας.¹⁷⁸⁶

Το μεταβατικό καθεστώς που εγκαθιδρύθηκε με τη Συμφωνία της Νουμέα είναι μοναδικό και απετέλεσε προϊόν σταδιακής διαπραγμάτευσης.¹⁷⁸⁷ Ύστερα από την υπογραφή της Συμφωνίας το Μάιο του 1998, η γαλλική Εθνοσυνέλευση και η Γερουσία ψήφισαν τροποποιήσεις στο Σύνταγμα της Γαλλίας, οι οποίες εγκρίθηκαν σε κοινή συνεδρίαση του Κοινοβουλίου στις Βερσαλλίες στις 6 Ιουλίου 1998.¹⁷⁸⁸ Στη συνέχεια, η Συμφωνία επικυρώθηκε από σχεδόν το 72% του πληθυσμού της Νέας Καληδονίας στο σχετικό δημοψήφισμα που διενεργήθηκε στις 8 Νοεμβρίου 1998 και κατόπιν το γαλλικό Κοινοβούλιο νομοθέτησε για την εφαρμογή της απόφασης του δημοψηφίσματος το Μάρτιο του 1999,¹⁷⁸⁹ ανοίγοντας το δρόμο για την εκλογή των νέων θεσμών το Μάιο του 1999.¹⁷⁹⁰

¹⁷⁸⁶ Δια του λόγου το αληθές, παρατίθενται αυτούσια τα αποσπάσματα από το Προοίμιο της Συμφωνίας της Νουμέα: *“Le moment est venu de reconnaître les ombres de la période coloniale [...] Le choc de la colonisation a constitué un traumatisme durable pour la population d'origine. [...] L'organisation sociale kanak, même si elle a été reconnue dans ses principes, s'en est trouvée bouleversée. [...] À cette négation des éléments fondamentaux de l'identité kanak se sont ajoutées des limitations aux libertés publiques et une absence de droits politiques... Les Kanak ont été repoussés aux marges géographiques, économiques et politiques de leur propre pays...”* Ibid. §3. *“Il est aujourd'hui nécessaire de poser les bases d'une citoyenneté de la Nouvelle-Calédonie, permettant au peuple d'origine de constituer avec les hommes et les femmes qui y vivent une communauté humaine affirmant son destin commun. [...] il convient d'ouvrir une nouvelle étape, marquée par la pleine reconnaissance de l'identité kanak, préalable à la refondation d'un contrat social entre toutes les communautés qui vivent en Nouvelle-Calédonie, et par un partage de souveraineté avec la France, sur la voie de la pleine souveraineté. Le passé a été le temps de la colonisation. Le présent est le temps du partage, par le rééquilibrage. L'avenir doit être le temps de l'identité, dans un destin commun.”* Ibid. §4. *“Le partage des compétences entre l'Etat et la Nouvelle-Calédonie signifiera la souveraineté partagée. Il sera progressif. Des compétences seront transférées dès la mise en œuvre de la nouvelle organisation. D'autres le seront selon un calendrier défini, modulable par le Congrès, selon le principe d'auto-organisation. Les compétences transférées ne pourront revenir à l'Etat, ce qui traduira le principe d'irréversibilité de cette organisation. [...] Au terme d'une période de vingt années, le transfert à la Nouvelle-Calédonie des compétences régaliennes, l'accès à un statut international de pleine responsabilité et l'organisation de la citoyenneté en nationalité seront proposés au vote des populations intéressées. Leur approbation équivaudrait à la pleine souveraineté de la Nouvelle-Calédonie.”* Ibid. §5.

¹⁷⁸⁷ Η Νέα Καληδονία αποτελεί το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα που απεικονίζει τη χαλάρωση των δεσμών ανάμεσα στο κέντρο και τις περιφέρειες του γαλλικού κράτους, οδηγώντας σε ένα πιο ευέλικτο και αποκεντρωμένο ενιαίο κράτος, με περισσότερες αρμοδιότητες να μετατοπίζονται προς τα περιφερειακά κέντρα διοίκησης. «Με όρους αυτονομίας [το ισχύον καθεστώς της Συμφωνίας της Νουμέα], θα μπορούσε να καταταγεί ως το καθεστώς που παρέχει στη Νέα Καληδονία τη μεγαλύτερη αυτονομία από τις γαλλικές αρχές από ποτέ. Επιπροσθέτως, οργανώνεται υπό την εποπτεία των γαλλικών αρχών και, επιπλέον, το πιο σημαντικό είναι ότι ενσωματώνεται στο Σύνταγμα. Η διαδικασία προς την ανεξαρτησία φαντάζει οριστική». Βλ. Marrani, D., “Principle of Indivisibility of the French Republic and the People’s Right to Self-Determination: The ‘New Caledonia Test’”, 2 *JALS* (2006), 23.

¹⁷⁸⁸ Assemblée Nationale, Constitution de la République Française, 4 Octobre 1958, Titre XIII, Articles 76-77, Dispositions Transitoires Relatives à la Nouvelle-Calédonie, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution.asp>.

¹⁷⁸⁹ Loi Organique relative à la Nouvelle-Calédonie, Cons. const., No. 99-410 DC, 15 March 1999, με τον οποίο ενσωματώθηκε ουσιαστικά η Συμφωνία της Νουμέα στους γαλλικούς συνταγματικούς κανόνες. Επίσης, βάσει του Νόμου 99-209, η Γαλλική Δημοκρατία εκπροσωπείται στη Νέα Καληδονία από έναν Υπατο Αρμοστή. Βλ. σχετικά Loi n° 99-209 du 19 Mars 1999, JORF du 21 Mars 1999, 4197-4226, rect. 16 April 1999, 5610 [Version consolidée au 3 Mai 2015, disponible à: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT00000393606>],

Σύμφωνα με τις συμβατικές προβλέψεις της Νουμέα, η μεταβίβαση των αρμοδιοτήτων από τη Γαλλία στη Νέα Καληδονία θα είναι σταδιακή και μη-αναστρέψιμη, για την ακρίβεια θα λάβουν χώρα τέσσερα στάδια.¹⁷⁹¹ Πραγματικά, το 2000 μεταβιβάστηκαν οι πρώτες εξουσίες όσον αφορά σε οικονομικά ζητήματα, βιομηχανικές σχέσεις και στο εξωτερικό εμπόριο, όπως επίσης και στον έλεγχο της τοπικής απασχόλησης και της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης· το 2004 έλαβε χώρα το δεύτερο στάδιο και το 2009-2010 το τρίτο στάδιο μεταβίβασης αρμοδιοτήτων. Σημειώνεται ότι, καθ' όλη τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου, ορισμένες αρμοδιότητες μοιράζονται ανάμεσα στο κράτος της Γαλλίας και τη Νέα Καληδονία, όπως, για παράδειγμα, οι εξωτερικές σχέσεις που, ενώ παραμένουν υπό τη δικαιοδοσία της Γαλλίας, η Νέα Καληδονία μπορεί να προσχωρήσει σε διεθνείς και περιφερειακούς οργανισμούς ως μέλος ή συνδεδεμένο μέλος ή ακόμα και να συνάψει ορισμένες διεθνείς συμφωνίες.¹⁷⁹² Από το 2014 το Κογκρέσο δύναται να αποφασίσει, με πλειοψηφία των 3/5, περί της διενέργειας δημοψηφίσματος σχετικά με το εάν η Νέα Καληδονία θα αναλάβει τις τελικές κυριαρχικές εξουσίες -δηλαδή, στους τομείς της δικαιοσύνης, της δημόσιας τάξης, της άμυνας, της νομισματικής και της εξωτερικής πολιτικής- και εάν, ως εκ τούτου, θα καταστεί πλήρως κυρίαρχη και ανεξάρτητη. Εάν η ημερομηνία διεξαγωγής του δημοψηφίσματος δεν προταθεί από το Κογκρέσο μέχρι το 2018, τότε η Συμφωνία της Νουμέα δεσμεύει τη Γαλλία να διενεργήσει μέχρι τρία δημοψηφίσματα:¹⁷⁹³ «Μετά από μία περίοδο είκοσι ετών, η μεταβίβαση στη Νέα Καληδονία των κυριαρχικών δικαιωμάτων, η πρόσβαση σε ένα καθεστώς πλήρους ευθύνης και η οργάνωση της ιθαγένειας σε υπηκοότητα θα προταθούν προς ψήφιση στους ενδιαφερομένους πληθυσμούς. Η έγκρισή τους θα ισοδυναμεί με την πλήρη κυριαρχία της Νέας Καληδονίας».¹⁷⁹⁴

καθώς και Loi n° 99-210 du 19 Mars 1999, JORF du 21 Mars 1999, 4226-4233 [Version consolidée au 3 Mai 2015, disponible à: <http://legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT00000576057>], που συνθέτουν το ρυθμιστικό πλαίσιο για τη Νέα Καληδονία. Βλ. ακόμα και Projet de Loi Organique Relatif à la Consultation sur l'Accession de la Nouvelle-Calédonie à la Pleine Souveraineté, Enregistré à la Présidence du Sénat le 8 Avril 2015, N° 402, disponible à: <http://www.senat.fr/leg/pjl14-402.html>.

¹⁷⁹⁰ Βλ. Maclellan, N., "The Noumea Accord and Decolonization in New Caledonia", 34: 3 *JPH* (1999), 245-252.

¹⁷⁹¹ Accord sur la Nouvelle-Calédonie, Nouméa, 5 May 1998, *op. cit.*, *supra* note 1785, Art. 3.1. *Les compétences nouvelles conférées à la Nouvelle-Calédonie*; 3.1.1 *Les compétences immédiatement transférées*; 3.1.2 *Les compétences transférées dans une seconde étape*.

¹⁷⁹² *Ibid.* Article 3.2. *Les compétences partagées*; 3.2.1. *Les relations internationales et régionales*. Συνεπώς, η Νέα Καληδονία απέκτησε την ιδιότητα του παρατηρητή το 1999 στο Φόρουμ των Νήσων του Ειρηνικού, ενώ το 2006 έγινε δεκτή ως συνδεδεμένο μέλος στον ίδιο οργανισμό, με προοπτική να γίνει πλήρες μέλος στο μέλλον. Επιπροσθέτως, η Νέα Καληδονία είναι μέλος της Γραμματείας της Κοινότητας του Ειρηνικού.

¹⁷⁹³ Ωστόσο, έκπληξη προκαλεί η εξαιρετικά προσεκτική διατύπωση της Συμφωνίας της Νουμέα, όπου δε χρησιμοποιούνται πουθενά οι όροι «αυτοδιάθεση» ή «ανεξαρτησία». Maclellan, N., 34: 3 *JPH* (1999), *op. cit.*, *supra* note 1790, 247.

¹⁷⁹⁴ Accord sur la Nouvelle-Calédonie, Nouméa, 5 May 1998, *op. cit.*, *supra* note 1785, Préambule §5. "Au cours du quatrième mandat (de cinq ans) du Congrès, une consultation électorale sera organisée. La date de cette consultation sera déterminée par le Congrès, au cours de ce mandat, à la majorité qualifiée des trois cinquièmes. Si le Congrès n'a pas fixé cette date avant la fin de l'avant-dernière année de ce quatrième mandat, la consultation sera organisée, à une date fixée par l'Etat, dans la dernière année du mandat. La consultation portera sur le transfert à la Nouvelle-Calédonie des compétences régaliennes, l'accès à un statut international de pleine responsabilité et l'organisation de la citoyenneté en nationalité.", *ibid.* Article 5. *L'évolution de l'organisation politique de la Nouvelle-Calédonie*.

5.6.4.2 Η Αυτόνομη Περιοχή της Bougainville στην Παπούα Νέα Γουινέα

Στις 30 Αυγούστου 2001 υπεγράφη η Ειρηνευτική Συμφωνία της Bougainville που έθεσε τέρμα στη δεκαετή εμφύλια σύγκρουση που είχε ξεσπάσει ανάμεσα στην ομόνυμη νήσο και την Παπούα Νέα Γουινέα.¹⁷⁹⁵ Η Συμφωνία απαρτίζεται από τρεις πυλώνες: (1) Αυτονομία: Προβλέφθηκε ο σχηματισμός Αυτόνομης Κυβέρνησης της Bougainville,¹⁷⁹⁶ η οποία λειτουργεί βάσει ίδιου Συντάγματος,¹⁷⁹⁷ με δικαίωμα να αυξήσει τον έλεγχο σε ένα ευρύ φάσμα εξουσιών, λειτουργιών, προσωπικού και πόρων με βάση τις εγγυήσεις που εμπεριέχει το Εθνικό Σύνταγμα της Παπούα Νέας Γουινέας.¹⁷⁹⁸ (2) Δημοψήφισμα:¹⁷⁹⁹ Προβλέπεται το δικαίωμα, εγγυημένο στο Εθνικό Σύνταγμα, διενέργειας δημοψηφίσματος ανάμεσα στον πληθυσμό της Bougainville για το μελλοντικό πολιτικό καθεστώς της τελευταίας. Μεταξύ των διαθέσιμων επιλογών θα είναι και η ανεξαρτησία. Το δημοψήφισμα δε θα διεξαχθεί νωρίτερα από δέκα έτη και σε κάθε περίπτωση όχι αργότερα από δεκαπέντε έτη από την εκλογή της πρώτης Αυτόνομης Κυβέρνησης της Bougainville -η οποία εξελέγη το 2005. Το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος θα πρέπει να επικυρωθεί από το Εθνικό Κοινοβούλιο. (3) Σχέδιο διάθεσης όπλων: Η υλοποίηση του σχεδίου αυτού πραγματοποιήθηκε σταδιακά, υπό την εποπτεία της United Nations Observer Mission on Bougainville (UNOMB, 2004-2007).¹⁸⁰⁰

Πιο συγκεκριμένα, κατά τις προβλέψεις της Ειρηνευτικής Συμφωνίας,¹⁸⁰¹ η Κυβέρνηση της Παπούα Νέας Γουινέας υιοθέτησε τις απαραίτητες τροποποιήσεις στο Εθνικό της Σύνταγμα προκειμένου να ενεργοποιήσει τις διατάξεις της Συμφωνίας του 2000 αναφορικά με το σχηματισμό Αυτόνομης Κυβέρνησης και τη διενέργεια δημοψηφίσματος στη νήσο Bougainville. Ένα ολόκληρο ειδικό τμήμα προστέθηκε το 2002 στο Σύνταγμα της Παπούα Νέας Γουινέας, ενσωματώνοντας τις διατάξεις της Ειρηνευτικής Συμφωνίας και ορίζοντας λεπτομερώς τους όρους σχηματισμού, τη σύνθεση και τις αρμοδιότητες της Αυτόνομης Κυβέρνησης της Bougainville, καθώς και τους όρους διεξαγωγής του δημοψηφίσματος για τον καθορισμό του

¹⁷⁹⁵ Οι ρίζες της διαμάχης αυτής είναι πολύ βαθύτερες, αφού είχε προηγηθεί προσπάθεια μονομερούς απόσχισης της νήσου, η οποία καλείται σήμερα Αυτόνομη Περιοχή της Bougainville, την 1^η Σεπτεμβρίου 1975 από το τότε υπό αυστραλιανή διοίκηση έδαφος της Παπούα Νέας Γουινέας, υπό την ονομασία “Republic of the North Solomons”. Η μη-αναγνωρισμένη αυτή οντότητα επιβίωσε για 6 μήνες και εν συνεχεία ενσωματώθηκε στην Παπούα Νέα Γουινέα.

¹⁷⁹⁶ Bougainville Peace Agreement, Arawa, 30 August 2001, National Gazette No G 146, 16 November 2001, Articles 28-45.

¹⁷⁹⁷ *Ibid.* Bougainville Constitution, Articles 10-27.

¹⁷⁹⁸ *Ibid.* Division of Powers and Functions, Articles 46-58; Agreed Arrangements concerning Exercise of National Government Powers in Relation to Bougainville, Articles 59-100; Transfer of Powers and Functions, Articles 101-122. Βεβαίως, οι τομείς *inter alia* της άμυνας, των εξωτερικών σχέσεων, της μετανάστευσης, της νομισματικής πολιτικής και του διεθνούς εμπορίου επιφυλάσσονται υπέρ της Εθνικής Κυβέρνησης της Παπούα Νέας Γουινέας. Επιπλέον, «η Εθνική Κυβέρνηση δε θα έχει τη δύναμη να αποσύρει εξουσίες από την Αυτόνομη Κυβέρνηση της Bougainville ή να την αναστείλει», *ibid.* Intergovernmental Relations, Article 268.

¹⁷⁹⁹ *Ibid.* Agreed Principles on Referendum, Articles 309-324; Amendment of Constitutional Arrangements for Autonomy and Referendum, Articles 325-328.

¹⁸⁰⁰ *Ibid.* Weapons Disposal, Articles 329-330.

¹⁸⁰¹ *Ibid.* Articles 309, 311, 314, 320 και 325 για τους όρους τροποποίησης των ως άνω συνταγματικών ρυθμίσεων.

μελλοντικού πολιτικού καθεστώτος της περιοχής.¹⁸⁰² Άμεση ήταν η εφαρμογή του Μέρους XIV του Εθνικού Συντάγματος, με την υιοθέτηση από το Κοινοβούλιο της Παπούα Νέας Γουινέας στις 25 Ιουνίου 2002 Οργανικού Νόμου, που παρείχε τις αναγκαίες ρυθμίσεις για την εγκαθίδρυση και τη λειτουργία της Αυτόνομης Κυβέρνησης της Bougainville, όπως και για τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος στη νήσο.¹⁸⁰³ Σύμφωνα με τις ως άνω συνταγματικές προβλέψεις, υιοθετήθηκε την 21^η Δεκεμβρίου 2004 το Σύνταγμα της Αυτόνομης Περιοχής της Bougainville, ανοίγοντας το δρόμο για τις εκλογές που διενεργήθηκαν το Μάιο του 2005 και ανέδειξαν την πρώτη Αυτόνομη Κυβέρνηση της Bougainville.¹⁸⁰⁴

Επομένως, το δημοψήφισμα για το πολιτικό καθεστώς της Bougainville πρόκειται να λάβει χώρα μεταξύ των ετών 2015 και 2020 και σε ημερομηνία που θα καθοριστεί κατόπιν διαβούλευσης ανάμεσα στην Αυτόνομη Κυβέρνηση της Bougainville και την Εθνική Κυβέρνηση της Παπούα Νέας Γουινέας.¹⁸⁰⁵ Θεμελιώδης προϋπόθεση για τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος είναι, πέρα από την εδραίωση της ειρήνης στην περιοχή, η αρχή της χρηστής διακυβέρνησης.¹⁸⁰⁶ Ειδικότερα, στα διεθνώς αποδεκτά πρότυπα της χρηστής διακυβέρνησης συγκαταλέγονται η δημοκρατία, οι ίσες ευκαιρίες συμμετοχής για τους κατοίκους της Bougainville, η διαφάνεια, η ευθύνη, καθώς και ο σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του κράτους δικαίου.¹⁸⁰⁷ Επίσης, το δημοψήφισμα θα πρέπει να είναι ελεύθερο και δίκαιο.¹⁸⁰⁸ Όσον αφορά στο ερώτημα που πρόκειται να τεθεί, υπόκειται σε τρεις όρους: πρώτον, θα πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο συμφωνίας ανάμεσα στην Αυτόνομη και την Εθνική Κυβέρνηση· δεύτερον, θα πρέπει να διατυπωθεί προσεκτικά, ούτως ώστε να αποφευχθεί ένα αμφιλεγόμενο ή ασαφές αποτέλεσμα και, τρίτον, θα πρέπει να περιλαμβάνει την επιλογή της ξεχωριστής ανεξαρτησίας για τη Bougainville.¹⁸⁰⁹ Δικαίωμα ψήφου θα έχουν όσοι ψηφίζουν και στις εθνικές εκλογές στη Bougainville, αλλά και μη-κάτοικοι της περιοχής, δυνάμει κριτηρίων

¹⁸⁰² Constitution of the Independent State of Papua New Guinea, Part XIV – Bougainville Government and Bougainville Referendum, 9 Divisions, Articles 276-349, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_protect/@protrav/@ilo_aids/documents/legaldocument/wcms_117452.pdf.

¹⁸⁰³ Organic Law on Peace-Building in Bougainville - Autonomous Bougainville Government and Bougainville Referendum, 25 June 2002, διατίθεται στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.ilo.org/dyn/natlex/natlex_browse.details?p_lang=en&p_country=PNG&p_classification=01.01&p_origin=COUNTRY&p_sortby=SORTBY_COUNTRY.

¹⁸⁰⁴ The Constitution of the Autonomous Region of Bougainville, 21 December 2004, Papua New Guinea National Gazette, 2004, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.paclii.org/pg/legis/consol_act/cotarob2004558/.

¹⁸⁰⁵ «Το δημοψήφισμα θα διεξαχθεί όχι νωρίτερα από 10 έτη και, σε κάθε περίπτωση, όχι αργότερα από 15 έτη από την εκλογή της πρώτης Αυτόνομης Κυβέρνησης της Bougainville. [...] Εκτός κι εάν η Αυτόνομη Κυβέρνηση της Bougainville αποφασίσει, κατόπιν διαβούλευσης με την Εθνική Κυβέρνηση και κατά το Σύνταγμα της Bougainville, ότι το δημοψήφισμα δε θα πρέπει να διεξαχθεί». Bougainville Peace Agreement, Arawa, 30 August 2001, *op. cit.*, *supra note* 1796, Article 312 (a); *ibid.* Constitution of the Independent State of Papua New Guinea, Part XIV, Article 338 (2)-(7).

¹⁸⁰⁶ *Ibid.* Bougainville Peace Agreement, Article 312 (b); Papua New Guinea's Constitution, Article 338 (3)-(4).

¹⁸⁰⁷ *Ibid.* Bougainville Peace Agreement, Article 313; Papua New Guinea's Constitution, Article 338 (5).

¹⁸⁰⁸ *Ibid.* Bougainville Peace Agreement, Article 317; Papua New Guinea's Constitution, Article 341.

¹⁸⁰⁹ *Ibid.* Bougainville Peace Agreement, Articles 310, 316; Papua New Guinea's Constitution, Article 339.

Δημιουργία κράτους εντός του διεθνούς δικαίου

που θα οριστικοποιηθούν μέσω διαβούλευσης.¹⁸¹⁰ Το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος θα τύχει διαβούλευσης μεταξύ των ενδιαφερομένων Κυβερνήσεων και θα πρέπει να επικυρωθεί από το Εθνικό Κοινοβούλιο.¹⁸¹¹

5.6.5 Εν δυνάμει δημοψηφίσματα ανεξαρτησίας

5.6.5.1 Η Καταλονία

Ο καταλανικός εθνικισμός έχει τις ρίζες του στο μεσαίωνα, αλλά γνώρισε αναβίωση από τον 20^ο αιώνα. Η Καταλονία συνιστά μία αυτόνομη περιοχή του Βασιλείου της Ισπανίας, καθεστώς οι απαρχές του οποίου τοποθετούνται στο 1932, με το σχηματισμό της δημοκρατικής Κυβέρνησης της Καταλονίας η οποία καταλύθηκε κατά τη διάρκεια του ισπανικού εμφυλίου, ενώ αποκαταστάθηκε το 1979 με την υιοθέτηση του Καταστατικού του Sau το οποίο εγκρίθηκε με δημοψήφισμα, όπως και το ισχύον Καταστατικό Αυτονομίας της Καταλονίας του 2006.¹⁸¹² Η αυτοδιοίκηση της Καταλονίας, η οποία αναγνωρίζεται ως εθνότητα, θεμελιώνεται στο Άρθρο 2 του ισπανικού Συντάγματος του 1978.¹⁸¹³ Επιπροσθέτως, το Κοινοβούλιο της Καταλονίας έχει προσδιορίσει την Καταλονία ως έθνος με ευρεία πλειοψηφία.¹⁸¹⁴

Η Καταλονία ασκεί την αυτοδιοίκησή της συγκροτούμενη ως Αυτόνομη Κοινότητα σύμφωνα με το ισπανικό Σύνταγμα και με το Καταστατικό της, που συνιστά το βασικό θεσμικό της δίκαιο.¹⁸¹⁵ Το θεσμικό σύστημα γύρω από το οποίο οργανώνεται πολιτικά η αυτοδιοίκηση της Καταλονίας είναι η Generalitat, που διαρθρώνεται κατά κύριο λόγο στο Κοινοβούλιο, την Προεδρία και την Κυβέρνηση.¹⁸¹⁶ Εύλογο είναι το γεγονός ότι η Generalitat διαθέτει τόσο

¹⁸¹⁰ *Ibid.* Bougainville Peace Agreement, Article 315; Papua New Guinea's Constitution, Article 340.

¹⁸¹¹ *Ibid.* Bougainville Peace Agreement, Article 311; Papua New Guinea's Constitution, Article 342.

¹⁸¹² Βλ. εκτενώς στην επίσημη ιστοσελίδα της Αυτόνομης Κυβέρνησης της Καταλονίας (Generalitat de Catalunya): <http://www.gencat.cat/generalitat/eng/guia/antecedents/index.htm>.

¹⁸¹³ «Το Σύνταγμα βασίζεται στην αδιάσπαστη ενότητα του Ισπανικού Έθνους, την κοινή και αδιαίρετη πατρίδα όλων των Ισπανών· αναγνωρίζει και εγγυάται το δικαίωμα στην αυτοδιοίκηση των εθνοτήτων και των περιοχών από τις οποίες απαρτίζεται και την αλληλεγγύη μεταξύ τους». Spanish Constitution, 1978, Section 2: http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf.

Ακόμη, «οι λοιπές ισπανικές γλώσσες θα είναι επίσης επίσημες στις αντίστοιχες αυτοδιοικούμενες κοινότητες σύμφωνα με τα καταστατικά τους» (*Ibid.* Section 3.2), ενώ «τα καταστατικά μπορεί να αναγνωρίζουν σημαίες και σύμβολα των αυτοδιοικούμενων κοινοτήτων» (*Ibid.* Section 4.2). Επιπλέον, *ibid.* Chapter 3, Sections 143-158.

¹⁸¹⁴ Statute of Autonomy of Catalonia, 2006, Preamble, -εγκριθέν από το Κοινοβούλιο της Καταλονίας και, με ορισμένες τροποποιήσεις, από το Ισπανικό Κογκρέσο και, τελικά, από τους Καταλανούς με δημοψήφισμα στις 18/06/2006- διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.gencat.cat/generalitat/eng/estatut/index_2006.htm, όπου αναφέρεται επίσης ότι: «Η αυτοδιοίκηση της Καταλονίας στηρίζεται στο Σύνταγμα, καθώς επίσης και στα ιστορικά δικαιώματα του λαού της Καταλονίας, που, στο πλαίσιο του Συντάγματος, οδηγούν σε αναγνώριση σε αυτό το Καταστατικό (Estatut) της μοναδικής θέσης της Κυβέρνησης (Generalitat). Η Καταλονία επιθυμεί να αναπτύξει την πολιτική της προσωπικότητα στο πλαίσιο ενός κράτους το οποίο αναγνωρίζει και σέβεται τη διαφορετικότητα των ταυτοτήτων των λαών της Ισπανίας».

¹⁸¹⁵ *Ibid.* Article 1.

¹⁸¹⁶ *Ibid.* Article 2 και Title II, Chapter V. «Η Καταλονία έχει τον πολιτικό και γεωγραφικό χώρο αναφοράς της στο Ισπανικό Κράτος και την ΕΕ και ενσωματώνει τις αξίες, τις αρχές και τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το ότι είναι μέρος τους», *ibid.* Article 3 (2).

αποκλειστικές όσο και κοινές αρμοδιότητες με το ισπανικό κράτος σε πληθώρα τομέων.¹⁸¹⁷ Στις 28 Ιουνίου 2010, το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ισπανίας τροποποίησε το εν λόγω Καταστατικό, στο πλαίσιο της διαδικασίας που κινήθηκε από το συντηρητικό Λαϊκό Κόμμα (PP) και ενάντια στην επικρατούσα βούληση των καταλανών πολιτών, μειώνοντας το βαθμό αυτονομίας που προέβλεπε.¹⁸¹⁸ Η ετυμηγορία του Συνταγματικού Δικαστηρίου ότι δεν υφίσταται νομική βάση για την αναγνώριση της Καταλονίας ως έθνους προκάλεσε, ως ήταν αναμενόμενο, την άνευ προηγουμένου αντίδραση των Καταλανών που διαδήλωσαν ειρηνικά.

Παρά τη σθεναρή αντίσταση της ισπανικής Κυβέρνησης, που φαίνεται πολύ δύσκολο να καμφθεί, τα δύο βασικά καταλανικά κόμματα -το κυβερνών κεντροδεξιό εθνικιστικό CiU και το επίσης υπέρ της ανεξαρτησίας αριστερό ERC που στήριζε το πρώτο προκειμένου να μπορέσει να σχηματίσει κυβέρνηση μειοψηφίας μετά τις τοπικές κοινοβουλευτικές εκλογές του 2012-κατέληξαν σε συμφωνία -στις 18 Δεκεμβρίου 2012-, όπου προσδιοριζόταν το 2014 ως έτος διεξαγωγής του δημοψηφίσματος που μπορεί να οδηγήσει σε ανεξαρτητοποίηση της Καταλονίας από την Ισπανία.¹⁸¹⁹ Ωστόσο, η νομιμοποίηση μιας τέτοιας ενέργειας απαιτεί απαραίτητως τη συναίνεση της Ισπανίας, η οποία μάχεται υπέρ της διαφύλαξης της εδαφικής της ακεραιότητας.

Στις 22 Ιανουαρίου 2013, το Κοινοβούλιο της Καταλονίας ενέκρινε διακήρυξη η οποία, παρά τις σφοδρές αντιδράσεις της κεντρικής Κυβέρνησης στη Μαδρίτη, προετοίμαζε το έδαφος για τη διοργάνωση δημοψηφίσματος για την ανεξαρτητοποίηση της περιοχής. Η διακήρυξη αυτή κατάφερε να αποσπάσει 85 θετικές ψήφους έναντι 41 αρνητικών -μεταξύ των οποίων και το PP. Αν και περισσότερο συμβολικής αξίας και όχι νομικά δεσμευτικού χαρακτήρα, δε δύναται να παραβλεφθεί η σημασία ενός *soft-law* κειμένου που φαίνεται να χαράσσει τη μελλοντική πορεία του πολιτικού καθεστώτος της αυτόνομης περιοχής των επτάμισι εκατομμυρίων κατοίκων και σίγουρα φανερώνει την κρατούσα άποψη του τοπικού πληθυσμού. Η διακήρυξη περιγράφει την Καταλονία ως «*κυρίαρχο πολιτικό και νομικό υποκείμενο*» με δικαίωμα να αποφασίζει για το

¹⁸¹⁷ *Ibid.* Title IV, Powers (Articles 110-173).

¹⁸¹⁸ Constitutional Court of Spain Ruling 31/2010, of 28 June 2010, 172 Boletín Oficial del Estado (2010), 1-491.

¹⁸¹⁹ “Leading Catalan Parties Agree Self-Rule Referendum for 2014”, *El País*, 18/12/2012: http://elpais.com/elpais/2012/12/18/inenglish/1355860774_419407.html. Το κείμενο της Συμφωνίας όριζε ακριβώς τα βήματα που θα έπρεπε να διανυθούν μέχρι τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος, βλ. αναλυτικά “The Agreement on Holding a Referendum”, 18 December 2012: <http://www.vilaweb.cat/noticia/4066663/20121218/the-agreement-holding-referendum.html>. Τα βήματα αυτά μπορούν να συνοψισθούν: (i) στην υιοθέτηση από το καταλανικό Κοινοβούλιο «Διακήρυξης Κυριαρχίας του Λαού της Καταλονίας» -όπως και έγινε, (ii) στην έγκριση της σχετικής νομοθεσίας για το δημοψήφισμα μέσα στο 2013, (iii) στην πραγματοποίηση διαπραγματεύσεων και διαλόγου με το ισπανικό κράτος αναφορικά με την προοπτική άσκησης του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση από τους Καταλανούς μέσω δημοψηφίσματος, όπως προβλέπεται στο Νόμο 4/2010 του Κοινοβουλίου της Καταλονίας, (iv) στη δημιουργία του Καταλανικού Συμβουλίου Εθνικής Μετάβασης για την προαγωγή και το συντονισμό της όλης διαδικασίας του δημοψηφίσματος και της εθνικής μετάβασης και (v) στην ολοκλήρωση όλων των νομικών και θεσμικών διαδικασιών μέχρι την 31^η Δεκεμβρίου 2013, ούτως ώστε να μπορεί από εκείνη την ημερομηνία και μετά και εντός του επόμενου έτους (2014) -εκτός και εάν συμφωνηθεί διαφορετικά από τα δύο συμβαλλόμενα μέρη- να διενεργηθεί δημοψήφισμα σύμφωνα με το νομικό πλαίσιο που το υποστηρίζει, έτσι ώστε ο λαός της Καταλονίας να δηλώσει την πρόθεσή του σχετικά με το αν η Καταλονία θα πρέπει να γίνει κράτος εντός του ευρωπαϊκού πλαισίου.

μέλλον της, αλλά αποφεύγει την όποια αναφορά στην Καταλονία ως μελλοντικό «κράτος».¹⁸²⁰ Σύμφωνα με το εν λόγω κείμενο, το επερχόμενο δημοψήφισμα επρόκειτο να διεξαχθεί με όρους αυστηρά δημοκρατικούς, ενώ το καταλανικό Κοινοβούλιο δεσμεύτηκε να διαπραγματευτεί την όλη διαδικασία με το ισπανικό κράτος, τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και τη διεθνή κοινότητα. Ωστόσο, η κεντρική Κυβέρνηση της Ισπανίας έχει επανειλημμένως δηλώσει εμφατικά ότι αντιτίθεται στο ενδεχόμενο απόσχισης της Καταλονίας και προτίθεται να εμποδίσει την όποια κίνηση προς την κατεύθυνση της ανεξαρτησίας της Καταλονίας προσφεύγοντας στο Συνταγματικό Δικαστήριο.¹⁸²¹

Στις 12 Δεκεμβρίου 2013, ο καταλανός Πρόεδρος Artur Mas ανακοίνωσε ότι το δημοψήφισμα επρόκειτο να διενεργηθεί στις 9 Νοεμβρίου 2014, καθώς και ότι θα ετίθετο ένα μόνο ερώτημα, με δύο σκέλη: «*Επιθυμείτε η Καταλονία να γίνει κράτος;*» και, σε περίπτωση θετικής απάντησης, «*Επιθυμείτε το κράτος αυτό να είναι ανεξάρτητο; Ναι ή Όχι*».¹⁸²² Ακολούθως, στις 25 Μαρτίου 2014, το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ισπανίας έκρινε αντισυνταγματική και άκυρη την έννοια της «κυριαρχίας», όπως αυτή νοείται στην ομότιτλη πρώτη αρχή της «Διακήρυξης της Κυριαρχίας και του Δικαιώματος να Αποφασίσει του Λαού της Καταλονίας» της 22^{ας} Ιανουαρίου 2013, καθότι αντίκειται τόσο στα Άρθρα 1 (2) και 2 του Συντάγματος της Ισπανίας όσο και στα Άρθρα 1 και 2 (4) του Καταστατικού Αυτονομίας της Καταλονίας. «*Δεδομένου ότι στην ισχύουσα συνταγματική τάξη μόνο ο ισπανικός λαός είναι κυρίαρχος, αποκλειστικά και αδιαίρετα, κανένα άλλο υποκείμενο ή κρατικό σώμα ή οποιοδήποτε τμήμα του λαού δεν μπορεί να προικιστεί με καθεστώς κυριαρχίας από μία δημόσια εξουσία*».¹⁸²³ Στην ίδια γραμμή πλεύσης, το Κοινοβούλιο της Ισπανίας, με συντριπτική πλειοψηφία 299 έναντι 47 ψήφων και μόλις μίας αποχής, απέρριψε στις 8 Απριλίου 2014 την αξίωση της τοπικής

¹⁸²⁰ Βλ. Declaration of Sovereignty and of the Right to Decide of the People of Catalonia, 22 January 2013, The Parliament of Catalonia: http://www10.gencat.cat/gencat/binaris/declaration_of_sovereignty_tcm34-239795.pdf, καθώς και “Catalonia on the brink: Catalan Parliament Approves Sovereignty Declaration”, *El País*, 23/01/2013, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://elpais.com/elpais/2013/01/23/inenglish/1358972575_401789.html.

¹⁸²¹ “Spain Heads Towards Confrontation with Catalan Parliament; Spain’s Deputy Prime Minister Says Government Will Resist Any Attempt at Unilateral Referendum on Independence”, *The Guardian*, 27/09/2012: <http://www.guardian.co.uk/world/2012/sep/27/spain-heads-towards-confrontation-catalan?INTCMP=SRCH>.

¹⁸²² “Catalan President Mas: ‘The country’s good sense has made it possible to come to a consensus and agree on an inclusive, clear question, which enjoys broad support’”, 12 December 2013, στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση της Generalitat της Καταλονίας: http://premsa.gencat.cat/pres_fsvp/AppJava/notapremsavw/detall.do?id=236549. Για την άμεση αντίδραση της ισπανικής Κυβέρνησης, η οποία ήταν κάθετα αντίθετη στην ενδεχόμενη διενέργεια του ως άνω δημοψηφίσματος, βλ. “Spain to Block Catalonia Independence Referendum”, *BBC News*, 12/12/2013: <http://www.bbc.com/news/world-europe-25353086> και Katz, A., “Spain Rejects Call for Catalonia Independence Vote”, *Time*, 12/12/2013: <http://world.time.com/2013/12/12/spain-rejects-call-for-catalonia-independence-vote/>.

¹⁸²³ «[...] Μία πράξη που έχει εκδοθεί από μία δημόσια εξουσία η οποία διακηρύττει ‘νομικό καθεστώς κυριαρχίας’ ως μία ικανότητα του λαού μίας Αυτόνομης Κοινότητας, αναπόφευκτα επίσης αρνείται την εθνική κυριαρχία η οποία, σύμφωνα με το Σύνταγμα, μπορεί μόνο να ανήκει στο σύνολο του ισπανικού λαού. Επομένως, η κυριαρχία δεν μπορεί να εμπιστευτεί σε οποιαδήποτε ομάδα ή μέρος αυτής». Βλ. Constitutional Court of Spain, Judgment 42/2014, of 25 March 2014, II.Grounds-§3.3, διαθέσιμη σε ηλεκτρονική μορφή στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του Δικαστηρίου: <http://www.tribunalconstitucional.es/es/jurisprudencia/restrad/Paginas/STC42-2014.aspx>. Για το τροποποιημένο Καταστατικό της Αυτόνομης Κοινότητας της Καταλονίας, βλ. Organic Law 6/2006 of the 19th July, on the Reform of the Statute of Autonomy of Catalonia: http://www.parlament.cat/porteso/estatut/estatut_angles_100506.pdf.

Κυβέρνησης της Καταλονίας να προχωρήσει σε δημοψήφισμα με το ερώτημα της απόσχισης από το Βασίλειο της Ισπανίας και της δημιουργίας ανεξάρτητου κράτους.¹⁸²⁴

Το αποτέλεσμα του αντίστοιχου δημοψηφίσματος ανεξαρτησίας στη Σκωτία δε στάθηκε ικανό να ανακόψει την ορμή του καταλανικού εθνικισμού, καθότι, στις 19 Σεπτεμβρίου 2014, το Κοινοβούλιο της Καταλονίας ενέκρινε -με 106 ψήφους υπέρ έναντι 28 κατά- νόμο που επιτρέπει στην τοπική Κυβέρνηση να διεξάγει «λαϊκές διαβουλεύσεις» συμβουλευτικού χαρακτήρα, με απώτερο στόχο την ανεξαρτητοποίηση της περιοχής από την Ισπανία παρακάμπτοντας τις αντιρρήσεις της τελευταίας.¹⁸²⁵ Ευθύς αμέσως, στις 27 Σεπτεμβρίου 2014, δυνάμει του ως άνω Νόμου 10/2014 του Κοινοβουλίου της Καταλονίας, ο Πρόεδρος της Καταλονίας Artur Mas κάλεσε τους Καταλανούς σε λαϊκή διαβούλευση για το μελλοντικό πολιτικό καθεστώς της Καταλονίας, με ημερομηνία διεξαγωγής την 9^η Νοεμβρίου 2014.¹⁸²⁶

Κατόπιν νέας προσφυγής της ισπανικής Κυβέρνησης στο Συνταγματικό Δικαστήριο, το τελευταίο ανέστειλε την ισχύ τόσο του Νόμου 10/2014 του Κοινοβουλίου της Καταλονίας όσο και του Προεδρικού Διατάγματος 129/2014 του Artur Mas, που καλούσε τους Καταλανούς σε λαϊκή διαβούλευση μη-δεσμευτικού χαρακτήρα με αντικείμενο το μελλοντικό πολιτικό καθεστώς της Καταλονίας.¹⁸²⁷ Πέραν της προηγούμενης αναστολής της 29^{ης} Σεπτεμβρίου 2014,

¹⁸²⁴ Βλ. “Spanish Parliament Rejects Catalan Independence Vote”, *BBC News*, 08/04/2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.bbc.com/news/world-europe-26949794>, καθώς και “86 percent of Congress Votes Down Catalonia Referendum Request”, *El País*, 09/04/2014, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: http://elpais.com/elpais/2014/04/09/inenglish/1397033458_476232.html. Βλ., όμως, «Ενίσχυση Αποσχιστικών Δυνάμεων στην Ευρώπη», *Η Καθημερινή*, 12/09/2014, διαθέσιμο σε ηλεκτρονική μορφή: <http://www.kathimerini.gr/783439/article/epikairothta/kosmos/enisxysht-aposxistikwn-dynamewn-sthn-eyrwph>.

¹⁸²⁵ Βλ. σχετικά “The Government of Catalonia deems the Law on Consultations within the Legal Framework for the Consultation on November 9th”, 19/09/2014, στον επίσημο διαδικτυακό τόπο της Κυβέρνησης της Καταλονίας: http://www.catalangovernment.eu/pres_gov/AppJava/government/news/275927/government-catalonia-deems-law-consultations-within-legal-framework-consultation-november-9th.html. Για το πλήρες κείμενο του Νόμου, βλ. Catalan Parliament, Law on Non-Referendum Popular Consultations and Other Forms of Citizen Participation Act, Law 10/2014, 26 September 2014: http://noticias.juridicas.com/base_datos/CCAA/536833-ley-10-2014-de-26-sep-ca-cataluna-de-consultas-populares-no-referendarias.html.

¹⁸²⁶ Decree 129/2014, of 27 September 2014, on Calling the Non-Referendum Popular Consultation on the Political Future of Catalonia: http://noticias.juridicas.com/base_datos/CCAA/536892-d-129-2014-de-27-sep-ca-cataluna-de-conocatoria-de-la-consulta-popular-no.html. Σύμφωνα με το Άρθρο 3 του ανωτέρω Προεδρικού Διατάγματος, το ερώτημα της διαβούλευσης διαμορφώθηκε ως εξής: «α) *Επιθυμείτε η Καταλονία να γίνει Κράτος; - Ναι / - Όχι. Εάν η απάντηση είναι θετική: β) Επιθυμείτε το Κράτος αυτό να είναι ανεξάρτητο; - Ναι / - Όχι*». Ακολούθως, κατά το Άρθρο 4 του Προεδρικού Διατάγματος, δικαίωμα συμμετοχής στην εν λόγω διαβούλευση είχαν όλοι οι Καταλανοί άνω των 16 ετών. *Ibid.* Articles 3-4. Βλ. επίσης και Generalitat de Catalunya, “White Paper on the National Transition of Catalonia: Synthesis”, Barcelona; September 2014, το πλήρες κείμενο είναι διαθέσιμο σε ηλεκτρονική μορφή στην επίσημη κυβερνητική διεύθυνση της Generalitat της Καταλονίας: http://presidencia.gencat.cat/web/content/ambits_actuacio/consells_assessors/catn/informes_publicats/livre_blanc_angles.pdf. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι στην προαναφερθείσα Λευκή Βίβλο γίνεται προσπάθεια θεμελίωσης της «αυτοδιάθεσης των Καταλανών» στο επιχείρημα της «υστάτης λύσης σε μία άδικη κατάσταση», προβάλλοντας το -σαθρό- αιτιολογικό των «σοβαρών και επαναλαμβανόμενων αδικιών» που διαπράττονται από την ισπανική Κυβέρνηση σε βάρος της αυτονομίας των Καταλανών και δεν κατέστη δυνατό να επιλυθούν εντός του υφισταμένου πολιτικού πλαισίου. *Ibid.* 20-23, §1.1.3-§1.1.4.

¹⁸²⁷ Δυνάμει του Αρθρου 161 (2) του Συντάγματος της Ισπανίας: «*Η Κυβέρνηση μπορεί να προσφεύγει στο Συνταγματικό Δικαστήριο εναντίον διατάξεων και ψηφισμάτων που υιοθετούνται από τα όργανα των αυτοδιοικούμενων Κοινοτήτων, που θα επιφέρει την αναστολή των προσβαλλόμενων διατάξεων ή ψηφισμάτων, αλλά το Δικαστήριο πρέπει είτε να επικυρώσει είτε να άρει την αναστολή, αναλόγως της περιπτώσεως, εντός μίας περιόδου που δε θα υπερβαίνει τους πέντε μήνες*». Βλ. Constitutional Court of Spain, “The TC Grants Leave to Proceed to the

το οικείο Συνταγματικό Δικαστήριο κήρυξε παραδεκτή την προσφυγή της Κυβέρνησης και επιβεβαίωσε για δεύτερη φορά μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, στις 4 Νοεμβρίου 2014, την αναστολή της «συμμετοχικής διαδικασίας» της 9^{ης} Νοεμβρίου -λίγες ημέρες πριν από την υλοποίησή της.¹⁸²⁸

Ωστόσο, παρά τις σαφείς και επανειλημμένες απαγορεύσεις, η καταλανική ηγεσία προέβη στη διεξαγωγή «λαϊκής διαβούλευσης» κατά την προγραμματισμένη ημερομηνία της 9^{ης} Νοεμβρίου 2014, με το ίδιο διττό ερώτημα που θα ετίθετο και στο αναβληθέν δημοψήφισμα, ήτοι: «α) *Επιθυμείτε η Καταλονία να γίνει Κράτος; - Ναι / - Όχι. Εάν η απάντηση είναι θετική: β) Επιθυμείτε το Κράτος αυτό να είναι ανεξάρτητο; - Ναι / - Όχι*». Όπως προκύπτει από τα επίσημα αποτελέσματα, ο αριθμός των συμμετοχών στη διαβούλευση προσδιορίστηκε στα 2.305.290 άτομα -συμμετοχή καθόλου υψηλή αναλογικά με το συνολικό πληθυσμό των 7,5 εκατομμυρίων της Καταλονίας-, εκ των οποίων το 92% απάντησε θετικά στο πρώτο ερώτημα και, στη συνέχεια, -εκ των θετικών απαντήσεων- το 88% απάντησε θετικά και στο δεύτερο ερώτημα, με αποτέλεσμα το συνολικό ποσοστό υπέρ της ανεξαρτησίας της Καταλονίας από την Ισπανία να διαμορφωθεί στο 80,76%.¹⁸²⁹

Η διαδικασία κρίνεται σαφώς παράτυπη και αντισυνταγματική¹⁸³⁰ δεδομένου ότι η νομιμοποιητική της βάση, δηλαδή ο Νόμος 10/2014 σε συνδυασμό με το Προεδρικό Διάταγμα 129/2014 αντίκεινται στο ισπανικό Σύνταγμα και, ως εκ τούτου, είναι άκυρα, σύμφωνα με την

Appeals Lodged by the Government Against the Catalanian Consultation Act and Against the 9-November Calling and Agrees to Suspend Both”, Information Note No 74/2014, 29 September 2014, διατίθεται ηλεκτρονικά: http://www.tribunalconstitucional.es/es/salaPrensa/Documents/NP_2014_074/NOTA%20INFORMATIVA%20N%C2%BA%2074_2014%20EN.pdf για το αυθεντικό κείμενο της απόφασης, βλ. στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του Δικαστηρίου: http://www.tribunalconstitucional.es/es/salaPrensa/Documents/NP_2014_074/P%205829-2014.pdf (Νόμος 10/2014) και http://www.tribunalconstitucional.es/es/salaPrensa/Documents/NP_2014_074/P%205830-2014.pdf (Προεδρικό Διάταγμα 129/2014) -κείμενα στην ισπανική γλώσσα.

¹⁸²⁸ Βλ. στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Ισπανίας -κείμενα στα ισπανικά: http://www.tribunalconstitucional.es/es/salaPrensa/Documents/NP_2014_083/NOTAINFORMATIVANUMERO83_2014.pdf (Nota Informativa No 83/2014), καθώς επίσης και το αυθεντικό κείμενο της ετυμηγορίας: http://www.tribunalconstitucional.es/es/salaPrensa/Documents/NP_2014_083/P%206540-2014.pdf. Σημειώνεται ότι το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ισπανίας απέρριψε, στις 4 Δεκεμβρίου 2014, την έφεση που άσκησε η Κυβέρνηση της Καταλονίας κατά του παραδεκτού της προσφυγής της Κυβέρνησης της Ισπανίας αναφορικά με τη «συμμετοχική διαδικασία» της 9^{ης} Νοεμβρίου, ζητώντας από το Δικαστήριο να επανεξετάσει τη στάση του: http://www.tribunalconstitucional.es/es/salaPrensa/Documents/NP_2014_096/2014-06540ATC.pdf, όπως και http://www.tribunalconstitucional.es/es/salaPrensa/Documents/NP_2014_096/NOTAINFORMATIVANUMERO96_2014.pdf (Nota Informativa No 96/2014).

¹⁸²⁹ Για τα επίσημα αποτελέσματα της λαϊκής διαβούλευσης περί του πολιτικού μέλλοντος της Καταλονίας, βλ. στην κυβερνητική ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.participa2014.cat/resultats/dades/en/escr-tot.html>.

¹⁸³⁰ Σημειωτέον ότι από τη στιγμή που η κεντρική Κυβέρνηση του Βασιλείου της Ισπανίας είναι κάθετα αντίθετη με το ενδεχόμενο δημοψηφίσματος ή «λαϊκής διαβούλευσης» για το μελλοντικό πολιτικό καθεστώς της Καταλονίας, τέτοιου είδους ενέργειες δεν είναι δυνατό να στηριχθούν νομικά στα Άρθρα 29 §6 («Οι πολίτες της Καταλονίας έχουν το δικαίωμα να προωθούν τη διενέργεια λαϊκών διαβουλεύσεων από τη Generalitat και τα δημοτικά συμβούλια σε ζητήματα που εμπíπτουν στις αντίστοιχες αρμοδιότητές τους, με τη μορφή και υπό τους όρους που καθορίζονται με νόμο») και 122 («Η Generalitat έχει αποκλειστική αρμοδιότητα να [...] καλεί, είτε η Generalitat είτε τοπικά όργανα, που ενεργούν στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους, σε δημοσκοπήσεις, δημόσιες ακροάσεις, forum συμμετοχής και οποιαδήποτε άλλα εργαλεία λαϊκής διαβούλευσης...») του Καταστατικού Αυτονομίας του 2006 της Καταλονίας, όπως διατείνεται η τοπική Κυβέρνηση (Generalitat) της Αυτόνομης Κοινότητας της Καταλονίας -*supra note* 1814.

ετυμηγορία του Συνταγματικού Δικαστηρίου της 25^{ης} Φεβρουαρίου 2015.¹⁸³¹ Επιπροσθέτως, το αποτέλεσμα δεν μπορεί να χαρακτηριστεί αντιπροσωπευτικό της βούλησης των Καταλανών, δεδομένου ότι τα 2/3 του εκλογικού σώματος δεν προσήλθαν στις κάλπες, γεγονός που ίσως οφείλεται στον ανεπίσημο και μη-δεσμευτικό χαρακτήρα της διαδικασίας.

Επισημαίνεται ότι, δυνάμει του Συντάγματος του Βασιλείου της Ισπανίας, το δικαίωμα προκήρυξης συμβουλευτικού δημοψηφίσματος επί πολιτικών ζητημάτων ειδικής σημασίας ανήκει στον Βασιλέα, με πρόταση του Προέδρου της Κυβέρνησης και κατόπιν της προηγούμενης εξουσιοδότησης από το Κογκρέσο.¹⁸³² Μάλιστα, η εξουσιοδότηση των λαϊκών διαβουλεύσεων μέσω της διενέργειας δημοψηφισμάτων εμπίπτει στις αποκλειστικές αρμοδιότητες του κεντρικού κράτους -και όχι στις εξουσίες που έχουν μεταβιβαστεί στις αυτοδιοικούμενες κοινότητες.¹⁸³³ Άλλωστε, σύμφωνα με το Άρθρο 1 (2) του ισπανικού Συντάγματος, «η εθνική κυριαρχία ανήκει στον ισπανικό λαό, από τον οποίο πηγάζουν όλες οι κρατικές εξουσίες», ενώ το Άρθρο 2 αυτού ορίζει ότι «το Σύνταγμα βασίζεται στην αδιάσπαστη ενότητα του Ισπανικού Έθνους, την κοινή και αδιαίρετη πατρίδα όλων των Ισπανών».¹⁸³⁴ Συνεπώς, στην ισχύουσα συνταγματική τάξη της Ισπανίας, η εθνική κυριαρχία ανήκει αποκλειστικώς και αδιαίρετως στο σύνολο του ισπανικού λαού και, επομένως, δεν μπορεί να ασκηθεί μονομερώς από μία διακριτή ομάδα ή μία αυτόνομη κοινότητα.

Το γεγονός είναι ότι η Ευρώπη βρέθηκε αντιμέτωπη με μία πρωτοφανή προσπάθεια δύο περιοχών, της Σκωτίας και της Καταλονίας, που αποτελούν τμήμα του Ηνωμένου Βασιλείου και της Ισπανίας αντίστοιχα, να σχηματίσουν νέα ανεξάρτητα κράτη μέσα στο 2014. Οι δύο περιπτώσεις, πάντως, διαφέρουν ουσιωδώς ως προς το ότι η μεν βρετανική Κυβέρνηση, αν και δεν επιθυμεί με κανένα τρόπο τη διάσπαση του κράτους, συναίνεσε τελικά στη διενέργεια δημοψηφίσματος στη Σκωτία το φθινόπωρο του 2014, σε αντίθεση με την ισπανική Κυβέρνηση που αντιστέκεται σθεναρά σε μία παρόμοια προοπτική για την Καταλονία για λόγους συνταγματικής τάξης. Πέραν του προφανούς εδαφικού διαμελισμού δύο εκ των γηραιότερων ευρωπαϊκών κρατών που μία τέτοια προσπάθεια συνεπάγεται, δεν αποκλείεται το επιχειρούμενο εγχείρημα να αναζωπυρώσει μελλοντικά παρόμοιες βλέψεις και για τη Χώρα των Βάσκων τόσο επί ισπανικού όσο και επί γαλλικού εδάφους ή ακόμα και για περαιτέρω διάσπαση της

¹⁸³¹ Constitutional Court of Spain, Sentencia 31/2015, de 25 de Febrero de 2015 (BOE (Official State Gazette) number 64 of 16 March 2015): <http://hj.tribunalconstitucional.es/en/Resolucion/Show/24331> (Νόμος 10/2014) και Sentencia 32/2015, de 25 de Febrero de 2015 (BOE (Official State Gazette) number 64 of 16 March 2015): <http://hj.tribunalconstitucional.es/en/Resolucion/Show/24332> (Προεδρικό Διάταγμα 129/2014).

¹⁸³² Βλ. Spanish Constitution, 1978, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση του ισπανικού Κογκρέσου: http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf, Part II (The Crown), Section 62 (c) και Part III (The Cortes Generales - Parliament), Chapter 2, Section 92 §1-§3.

¹⁸³³ *Ibid.* Part VIII (Territorial Organization of the State), Chapter 3, Section 149 §32.

¹⁸³⁴ *Ibid.* Preliminary Part, Section 1 §2 και Section 2.

Βρετανίας.¹⁸³⁵ Παρόλο ότι οι εν λόγω απόπειρες ανεξαρτητοποίησης δεν έχουν αποδώσει -μέχρι στιγμής τουλάχιστον- καρπούς, ο άκρατος εθνικισμός που σιγοκαίει και αναζωπυρώνεται με την κάθε νέα ευκαιρία δεν εγγυάται το ίδιο και για το μέλλον.

5.6.5.2 Το Ιρακινό Κουρδιστάν

Ο κουρδικός λαός έχει την ατυχή διάκριση να είναι ίσως η μόνη εθνότητα που αριθμεί κατά προσέγγιση -καθότι ο συνολικός αριθμός των Κούρδων δεν έχει προσδιοριστεί με ακρίβεια- περισσότερους από 25-30 εκατομμύρια ανθρώπους και δεν έχει καταφέρει ποτέ μέχρι σήμερα (2015) να αποκτήσει μία πατρίδα, παρά το γεγονός ότι ο αγώνας για την επίτευξη της κρατικής υπόστασης μετρά πλέον αρκετές δεκαετίες από την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Έκτοτε, οι Κούρδοι διαμοιράστηκαν στις χώρες της Μέσης Ανατολής,¹⁸³⁶ με τα μεγαλύτερα ποσοστά να εντοπίζονται στην Τουρκία (όπου αποτελούν το 18% του πληθυσμού), το Ιράκ (15-20%), το Ιράν (10%) και τη Συρία (10%). Το Κουρδιστάν, που συνιστά μία γεωγραφική περιοχή όπου κατοικεί ως επί το πλείστον ο κουρδικός λαός, εκτείνεται στις ανατολικές επαρχίες της σημερινής Τουρκίας έως τον Καύκασο προς βορράν και σε ορισμένες από τις βορειοδυτικές επαρχίες του Ιράν, τις βόρειες του Ιράκ και τις βορειοανατολικές της Συρίας προς το νότο.

Σε αντίθεση με τις προβλέψεις της Συνθήκης των Σεβρών του 1920 περί δημιουργίας αυτόνομου τουρκικού Κουρδιστάν,¹⁸³⁷ κάτι το οποίο ουδέποτε υλοποιήθηκε, τμήματα της ευρύτερης γεωγραφικής περιοχής του Κουρδιστάν αναγνωρίζονται σε δύο χώρες: στο Ιράν, όπου υπάρχει η επαρχία του Kordestan -ή “Kurdistan Province”-, και, κυρίως, στο Ιράκ. Το κουρδικό ζήτημα εισήλθε σε μία ουσιαστική πορεία διεθνοποίησης μετά το πέρας του πολέμου στον Περσικό Κόλπο το 1991. Την εποχή εκείνη, ο ΟΗΕ επενέβη άμεσα σε θέματα δικαιωμάτων του ανθρώπου υιοθετώντας ορισμένες αποφάσεις, με πλέον χαρακτηριστική την

¹⁸³⁵ Περαιτέρω τριγμούς και πολυδιάσπαση στο εσωτερικό του Ηνωμένου Βασιλείου δημιουργεί η αναγνώριση της Κορνουάλης ως εθνικής μειονότητας, στις 24 Απριλίου 2014, αποκτώντας, έτσι, καθεστώς παρόμοιο με εκείνο των λοιπών κελτικών κοινοτήτων -ήτοι των Σκωτσέζων, των Ουαλών και των Βορειοϊρλανδών. Βλ. “Cornish People Granted Minority Status within UK”, *BBC News*, 24/04/2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.bbc.com/news/uk-england-cornwall-27132035>, όπως και <https://www.gov.uk/government/news/cornish-granted-minority-status-within-the-uk> (UK Government, press release). Βλ. σχετικά και «Ως Εθνική Μειονότητα της Βρετανίας Αναγνωρίζονται οι Κάτοικοι της Κορνουάλης», *Η Καθημερινή*, 24/04/2014, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <http://www.kathimerini.gr/764023/article/epikairothta/kosmos/ws-e8nikh-meionothta-ths-vretanias-anagnwrizontai-oi-katoikoi-ths-kornoyalhs>.

¹⁸³⁶ Βλ. εκτενώς Chaliand, G. (ed.), *A People Without A Country; The Kurds & Kurdistan*, 1993.

¹⁸³⁷ Treaty of Peace with Turkey, Sèvres, 10 August 1920, Part III (Political Clauses), Section III (Kurdistan), Articles 62-64, διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://treaties.fco.gov.uk/docs/pdf/1920/TS0011.pdf>. Μάλιστα, το Άρθρο 64 της Συνθήκης των Σεβρών προέβλεπε περαιτέρω ότι: «Εάν εντός ενός έτους από της θέσεως σε ισχύ της παρούσης Συνθήκης ο Κουρδικός λαός εντός των περιοχών που ορίζονται στο Άρθρο 62 απευθυνθεί στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών με τέτοιο τρόπο που να δείχνει ότι η πλειοψηφία του πληθυσμού των περιοχών αυτών επιθυμεί την ανεξαρτησία από την Τουρκία, και εάν το Συμβούλιο τότε θεωρήσει ότι οι άνθρωποι αυτοί είναι ικανοί για μια τέτοια ανεξαρτησία και συστήσει ότι θα πρέπει να τους χορηγηθεί, η Τουρκία δια τούτου συμφωνεί να εκτελέσει μια τέτοια σύσταση και να παραιτηθεί όλων των δικαιωμάτων και του τίτλου επί των περιοχών αυτών...».

Απόφαση 688 του ΣΑ της 5^{ης} Απριλίου 1991, με την οποία καταδικάστηκε «η καταστολή του ιρακινού πληθυσμού σε πολλές περιοχές του Ιράκ, περιλαμβανομένων των περιοχών που κατοικούνται από Κούρδους» (§1) και ζητήθηκε από το Ιράκ «να τερματίσει αμέσως αυτή την καταστολή», ούτως ώστε να απομακρυνθεί η απειλή κατά της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας στην περιοχή και να εξασφαλισθεί ο σεβασμός των ανθρωπίνων και των πολιτικών δικαιωμάτων όλων των ιρακινών πολιτών (§2).

Η αυτονομία των Κούρδων του Ιράκ ακολούθησε μια ταραχώδη διαδρομή από το 1970 μέχρι το Σύνταγμα του 2005, που διατήρησε την αυτονομία των Κούρδων και χαρακτήρισε το Κουρδιστάν ως μία αυτόνομη ομοσπονδιακή περιοχή. Το Ιρακινό Κουρδιστάν στο βόρειο Ιράκ, με πρωτεύουσα την Erbil, διαθέτει τοπική Κυβέρνηση -“Kurdistan Regional Government”-, Κοινοβούλιο και Πρωθυπουργό. Ειδικότερα, το Σύνταγμα της Δημοκρατίας του Ιράκ αναγνωρίζει απερίφραστα τους Κούρδους ως συστατικό στοιχείο του ιρακινού λαού,¹⁸³⁸ καθώς και την κουρδική γλώσσα ως επίσημη γλώσσα του κράτους μαζί με την αραβική.¹⁸³⁹ Παράλληλα, αναγνωρίζει ρητώς «την περιοχή του Κουρδιστάν, μαζί με τις υφιστάμενες αρχές της, ως μία ομοσπονδιακή περιοχή»,¹⁸⁴⁰ ενώ διασφαλίζει και την ισχύ της νομοθεσίας που έχει θεσπιστεί στην περιοχή του Κουρδιστάν από το 1992, ομοίως και των αποφάσεων που έχουν ληφθεί από την τοπική κυβέρνηση του τελευταίου, περιλαμβανομένων δικαστικών αποφάσεων και συμβολαίων, υπό την προϋπόθεση ότι δεν έρχονται σε αντίθεση με το ισχύον Σύνταγμα.¹⁸⁴¹

Με αφορμή τη σθεναρή αντίσταση των Peshmerga εναντίον της βίαιης προέλασης των σουνιτών τζιχαντιστών του «Ισλαμικού Κράτους» στο Ιράκ και τη Συρία και τον έλεγχο της πετρελαιοφόρας περιοχής του Kirkuk από τους κούρδους μαχητές το καλοκαίρι του 2014,¹⁸⁴² ο Πρόεδρος του Ιρακινού Κουρδιστάν Massud Barzani εξέφρασε, την 1^η Ιουλίου 2014, την πρόθεση διενέργειας δημοψηφίσματος ανεξαρτησίας της περιοχής από το Ιράκ μέσα στους προσεχείς μήνες -καθότι η χώρα είναι ήδη *de facto* διαιρεμένη.¹⁸⁴³ Το δίλημμα ‘διάλυση ή συνομοσπονδία’ -με ένα σιιτικό, ένα σουνιτικό και ένα κουρδικό κράτος- φαντάζει πιο

¹⁸³⁸ Iraqi’s Constitution, 2005, Preamble, διαθέσιμο ηλεκτρονικά στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του Υπουργείου Εξωτερικών της Δημοκρατίας του Ιράκ: <http://www.mofa.gov.iq/en/Aboutiraq/default.aspx?sm=FcDydJyzOdM=>.

¹⁸³⁹ *Ibid.* Section I (Fundamental Principles), Article 4.

¹⁸⁴⁰ *Ibid.* Section V (Powers of the Regions), Chapter I (Regions), Article 117.

¹⁸⁴¹ *Ibid.* Section VI (Final and Transitional Provisions), Chapter II (Transitional Provisions), Article 141.

¹⁸⁴² «Οι Πετρελαιοπηγές του Κιρκούκ στα Χέρια των Κούρδων», *Η Καθημερινή*, 12/07/2014, διαθέσιμο σε ηλεκτρονική μορφή: <http://www.kathimerini.gr/775901/article/epikairothta/kosmos/oi-petrelaiophges-toy-kirkoyk-sta-xeria-koyrdwn>.

¹⁸⁴³ Βλ. “Iraq Kurdistan Independence Referendum Planned”, *BBC News*, 01/07/2014, διαθέσιμο σε ηλεκτρονική μορφή στη διεύθυνση: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-28103124>, αλλά και “Iraq: Kurdish President Proposes Independence Referendum”, *The Guardian*, 03/07/2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.theguardian.com/world/2014/jul/03/iraq-kurdish-president-barzani-proposes-independence-referendum>. Επιπλέον, βλ. «Δημοψήφισμα για την Απόσχιση των Κούρδων του Ιράκ», *Η Καθημερινή*, 04/07/2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.kathimerini.gr/774712/article/epikairothta/kosmos/dhmoyhfisma-gia-thn-aposxish-twn-koyrdwn-toy-irak>, καθώς επίσης και Μποζανίνου, Τ., «Αλλάζουν τα Σύνορα στον Αραβικό Κόσμο», *Το Βήμα*, 10/08/2014, διαθέσιμο σε ηλεκτρονική μορφή: <http://www.tovima.gr/world/article/?aid=622032>.

ρεαλιστικό από ποτέ για την υπό κατάρρευση, βαλλόμενη από παντού, Δημοκρατία του Ιράκ.¹⁸⁴⁴ Μπορεί μεν το εν λόγω δημοψήφισμα να μετατέθηκε τελικά σε ευθετότερο χρόνο, κυρίως λόγω της προτεραιότητας που δόθηκε στην αντιμετώπιση της απειλής του «Ισλαμικού Κράτους», αλλά και λόγω των εσωτερικών πολιτικών ανακατατάξεων που έλαβαν χώρα στο Ιράκ, όμως η ανεξαρτησία δεν παύει να αποτελεί το υπέρτατο όραμα του κουρδικού λαού.¹⁸⁴⁵

Την ίδια ώρα που οι σουνίτες εξτρεμιστές επιχειρούν να διαγράψουν τα σύνορα ανάμεσα στο Ιράκ και τη Συρία, όπως αυτά χαράχθηκαν από τις ευρωπαϊκές αποικιοκρατικές δυνάμεις μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Κούρδοι επιθυμούν να δημιουργήσουν νέες συνοριακές γραμμές κατά μήκος μιας στενής λωρίδας γης στο βόρειο Ιράκ.¹⁸⁴⁶ Ο απώτερος στόχος ίσως να είναι ακόμα πιο φιλόδοξος: η δημιουργία ενός ευρύτερου Κουρδιστάν, με την ένωση των διάσπαρτων στις χώρες της Μέσης Ανατολής κουρδικών μειονοτήτων.

¹⁸⁴⁴ Παπακωνσταντίνου, Π., «Πιο Κοντά στην Ανεξαρτησία Είναι οι Κούρδοι του Ιράκ», *Η Καθημερινή*, 24/08/2014, διαθέσιμο σε ηλεκτρονική μορφή: <http://www.kathimerini.gr/780896/article/epikairothta/kosmos/pio-konta-sthn-ane3arthsia-einai-oi-koyrdoi-toy-irak>.

¹⁸⁴⁵ Βλ. σχετικά Ayub, N., “Why Kurdish Independence Is the Only Solution for the World”, *Time*, 14/08/2014, διαθέσιμο σε ηλεκτρονική μορφή στη διεύθυνση: <http://time.com/3105066/kurdish-independence-iraq/>. Gutman, R., “Kurds Agree to Postpone Independence Referendum”, *The Star*, 05/09/2014: http://www.thestar.com/news/world/2014/09/05/kurds_agree_to_postpone_independence_referendum.html. Hoshur, Sh., “Iraqi Kurdistan: Leaders Look for Lessons from Scottish Referendum”, *Unrepresented Nations and Peoples Organization*, 25/09/2014: <http://unpo.org/article/17550>. Ahmed, A. and Krauss, Cl., “Oil Gives Kurds a Path to Independence, and Conflict with Baghdad”, *The New York Times*, 25/10/2014: http://www.nytimes.com/2014/10/26/world/oil-gives-kurds-a-path-to-independence-and-conflict-with-baghdad.html?_r=0. “Iraqi Kurdish Government Vows to Continue Independence Bid”, *World Bulletin*, 10/12/2014: <http://www.worldbulletin.net/world/150383/iraqi-kurdish-govt-vows-to-continue-independence-bid>. Επιπλέον, βλ. Watts, N.F., “Democracy and Self-Determination in the Kurdistan Region of Iraq”, στο Romano, D. and Gurses, M. (eds), *Conflict, Democratization and the Kurds in the Middle East; Turkey, Iran, Iraq, and Syria*, 2014, 141-170 και, ειδικότερα, Voller, Y., *The Kurdish Liberation Movement in Iraq: From Insurgency to Statehood*, 2014.

¹⁸⁴⁶ Arango, T., “In Chaos, Iraq’s Kurds See a Chance to Gain Ground”, *The New York Times*, 19/06/2014: <http://www.nytimes.com/2014/06/20/world/middleeast/in-chaos-iraqs-kurds-see-a-chance-to-gain-ground.html>.

Όπως, άλλωστε, ξεκαθάρισε ο εκπρόσωπος τύπου της τοπικής Κυβέρνησης των Κούρδων του Βόρειου Ιράκ, Safeen Dizayee: «Η ανεξαρτησία του Κουρδιστάν δεν είναι μια ‘χάρη’ στην οποία προσβλέπουμε. Δε δεχόμαστε ότι υπάρχουν έθνη που δικαιούνται να απολαύσουν την ‘πολυτέλεια’ της ανεξαρτησίας και άλλα που δεν το δικαιούνται. Η αυτοδιάθεση είναι δικαίωμά μας και αυτό βρίσκει σύμφωνο κάθε Κούρδο -άλλο ζήτημα το πότε και πώς θα την πετύχουμε. Φυσικά, προτιμάμε ένα ‘βελούδινο διαζύγιο’, μία συναινετική διαδικασία με τη Βαγδάτη, αλλά δε θέτουμε το δικαίωμά μας υπό διαπραγμάτευση». συνεχίζοντας το ίδιο εμφατικά, ο S. Dizayee προσέθεσε: «Η διαδικασία που θα ακολουθήσουμε προβλέπεται από το ιρακινό Σύνταγμα. Θα προχωρήσουμε σε δύο στάδια. Πρώτα, θα οργανώσουμε δημοψήφισμα στις αμφισβητούμενες περιοχές (στις οποίες ανήκει και ο μεγάλος πετρελαϊκός κόμβος του Κιρκούκ, τον οποίο κατέλαβαν οι Κούρδοι για να μην πέσει στα χέρια του ISIS) με το ερώτημα αν θέλουν να ενταχθούν στο Κουρδιστάν ή να παραμείνουν στο Ιράκ. Στη συνέχεια, θα προχωρήσουμε σε δεύτερο δημοψήφισμα, πάντα με διεθνή επιτήρηση για να εξασφαλισθεί η διαφάνεια, όπου οι πολίτες θα αποφασίσουν ελεύθερα εάν επιθυμούν την ανεξαρτητοποίηση του Κουρδιστάν ή την παραμονή του σε μία ιρακινή συνομοσπονδία. Όλα αυτά, βέβαια, αφού τερματισθούν οι εχθροπραξίες με τους τρομοκράτες του ISIS και αποκατασταθεί η ασφάλεια. [...] Πιστεύω ότι το Ιράκ δεν έχει καμία ελπίδα να επιβιώσει εάν δεν εξελιχθεί στην κατεύθυνση μιας χαλαρής συνομοσπονδίας, που θα δώσει στους σουνίτες ανάλογη αυτονομία με εκείνη του Κουρδιστάν». Βλ. Παπακωνσταντίνου, Π., «Οδικός Χάρτης για Ανεξάρτητο Κουρδιστάν στο Βόρειο Ιράκ», *Η Καθημερινή*, 31/08/2014, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <http://www.kathimerini.gr/781802/article/epikairothta/kosmos/odikos-xarthsgia-ane3arthto-koyrdistan-sto-voreio-irak>.

5.7 Αντί συμπερασμάτων: Σκέψεις περί πιθανών δημοψηφισμάτων ανεξαρτησίας

Εκτός των μη-αυτοδιοικούμενων εδαφών της Δυτικής Σαχάρα και της Νέας Καληδονίας, αφενός, και των πέρα του αποικιακού πλαισίου περιπτώσεων της Καταλονίας, της Bougainville και του Ιρακινού Κουρδιστάν, αφετέρου, που εξετάστηκαν ανωτέρω,¹⁸⁴⁷ υπάρχουν και άλλες περιοχές ανά την υφήλιο που έχουν κατά καιρούς εκφράσει την επιθυμία διενέργειας δημοψηφίσματος με απώτερο στόχο την ανεξαρτητοποίησή τους από το κράτος στο οποίο ανήκουν. Κανείς δεν μπορεί να προβλέψει με βεβαιότητα ποιές μπορεί να είναι οι ενδεχόμενες καταγιστικές συνέπειες μιας πιθανής ευρείας κλίμακας έξαρσης του επί δεκαετίες καταπιεζόμενου κουρδικού εθνικισμού¹⁸⁴⁸ ή μιας πιθανής αναζωπύρωσης του εθνικισμού των Βάσκων στα γαλλο-ισπανικά σύνορα¹⁸⁴⁹ ή ποιό ακριβώς μπορεί να είναι το μέλλον του Κεμπέκ δεδομένου του φιλο-αποσχιστικού του παρελθόντος.¹⁸⁵⁰ Άκρως τεταμένη και ανησυχητική είναι η κατάσταση στην υπό διάλυση Βοσνία-Ερζεγοβίνη, όπου η ομοσπονδιακή οντότητα της Σερβικής Δημοκρατίας έχει εκφράσει επανειλημμένως ανοιχτά την επιθυμία και την πρόθεσή

¹⁸⁴⁷ Βλ. αντιστοίχως τις υποενότητες 3.9.2, 5.6.4.1, 5.6.5.1, 5.6.4.2 και 5.6.5.2 της παρούσης διατριβής.

¹⁸⁴⁸ Το ανεπίσημο, αλλά ωστόσο ενδεικτικό της κρατούσας τάσης, δημοψήφισμα που διενεργήθηκε στο αυτόνομο ομόσπονδο κουρδικό Βόρειο Ιράκ, παράλληλα με τις ιρακινές βουλευτικές εκλογές του 2005, αποκάλυψε απερίφραστα αυτό που αποτελεί κοινό τόπο για τους απανταχού Κούρδους: το 98,88% των ψηφισάντων τάχθηκαν υπέρ ενός ανεξάρτητου Κουρδιστάν. Βλ. εκτενώς Kelly, M.J., “The Kurdish Regional Constitution within the Framework of the Iraqi Federal Constitution: A Struggle for Sovereignty, Oil, Ethnic Identity and the Prospects for a Reverse Supremacy Clause”, *114: 3 Penn State Law Review* (2010), 707-808, όπως επίσης και Tezcür, M.G., “Kurdish Nationalism and Identity in Turkey: A Conceptual Reinterpretation”, *10 EJTS* (2009), 2-18.

¹⁸⁴⁹ Στο σημείο αυτό, επισημαίνεται ότι η Χώρα των Βάσκων, που απολαμβάνει καθεστώς Αυτόνομης Κοινότητας εντός του αποκεντρωμένου Βασιλείου της Ισπανίας, επιχείρησε το 2008 να διενεργήσει «λαϊκή διαβούλευση» περί «του δικαιώματος του λαού των Βάσκων να αποφασίσει» -στην πραγματικότητα αποφεύγοντας να χρησιμοποιήσει ευθέως τον όρο «συμβουλευτικό δημοψήφισμα», κάτι που έρχεται σε ευθεία σύγκρουση με το ισπανικό Σύνταγμα. Η προσπάθεια αυτή δεν τελεσφόρησε, καθ’ ότι το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ισπανίας κήρυξε το Νόμο 9/2008 της 27^{ης} Ιουνίου 2008 του Κοινοβουλίου των Βάσκων αντισυνταγματικό και, συνεπώς, άκυρο. Βλ. σχετικά Constitutional Court of Spain, Judgment No 103/2008, of 11 September 2008, διαθέσιμη στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του Δικαστηρίου: <http://www.tribunalconstitucional.es/es/jurisprudencia/restrad/Paginas/JCC1032008en.aspx>, καθώς και “Estrasburgo No Admite El Recurso del PNV Sobre la Anulación de la Consulta Soberanista”, *El País*, 23/02/2010, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: http://elpais.com/elpais/2010/02/23/actualidad/1266916643_850215.html. Συμπληρωματικά, βλ. The Statute of Autonomy of the Basque Country, 1979, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.basquecountry.eus/t32-448/en/contenidos/informacion/estatuto_guernica/en_455/adjuntos/estatu_i.pdf.

Χαρακτηριστική των ενεργών αποσχιστικών αξιώσεων της Χώρας των Βάσκων είναι η υιοθέτηση από τους βάσκους βουλευτές, στις 29 Μαΐου 2014, μίας -μη δεσμευτικής νομικά- διακήρυξης αυτοδιάθεσης της ήδη σημαντικά αυτοδιοικούμενης βασκικής περιοχής από το Βασίλειο της Ισπανίας. Βλ. “Spain’s Basque Country Proclaims Right to Self-Determination”, *Reuters*, 29/05/2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.reuters.com/article/2014/05/29/us-spain-basque-self-determination-idUSKBN0E91R720140529> και Goyoaga, A., “Basques Form 123-km Human Chain Calling For Independence Vote”, *Reuters*, 08/06/2014: <http://www.reuters.com/article/2014/06/08/us-spain-basques-idUSKBN0EJ0GN20140608>.

¹⁸⁵⁰ Βλ. σχετικά Bayefsky, A.F. (ed.), 2000, *op. cit.*, *supra* note 640. Υπενθυμίζεται ότι το Κεμπέκ έχει ήδη διενεργήσει δύο δημοψηφίσματα ανεξαρτησίας, το 1980 και το 1995, όπου το ποσοστό υπέρ της ανεξαρτητοποίησης της περιοχής από τον Καναδά άγγιξε το 40,44% -κυριαρχία του Κεμπέκ, με παράλληλη διατήρηση οικονομικής ένωσης με τον Καναδά- και το εντυπωσιακό 49,42% -κυριαρχία για το Κεμπέκ, με δυνατότητα οικονομικής και πολιτικής συνεργασίας με τον Καναδά- αντίστοιχα. Σημειώνεται ότι, στις 27 Νοεμβρίου 2006, η καναδική Βουλή των Κοινοτήτων αναγνώρισε τον γαλλόφωνο πληθυσμό του Κεμπέκ ως «ένα έθνος μέσα σε έναν ενωμένο Καναδά». Βλ. “Canada Backs Quebecer Nationhood”, *BBC News*, 28/11/2006: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/6190162.stm>. Επιπροσθέτως, βλ. αναλυτικά Rocher, F., “Self Determination and the Use of Referendums: The Case of Quebec”, *27: 1 International Journal of Politics, Culture and Society* (2014), 25-45.

της να διενεργήσει δημοψήφισμα ανεξαρτησίας στο εγγύς μέλλον.¹⁸⁵¹ Το δίχως άλλο, η ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων μπορεί ευσχέτως να παρομοιαστεί με ωρολογιακή βόμβα.¹⁸⁵² Οξυμένα παραμένουν τα πνεύματα της αυτονόμησης και στο Βασίλειο της Δανίας, από την πλευρά τόσο των αυτοδιοικούμενων Νήσων Faroe¹⁸⁵³ όσο και της Γροιλανδίας.¹⁸⁵⁴ Σε όλα τα

¹⁸⁵¹ Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. Τζήμας, Στ., «Μ. Ντόντικ: Το Κράτος Βοσνία-Ερζεγοβίνη Δεν Έχει Μέλλον», *Η Καθημερινή*, 09/02/2014, 16, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.kathimerini.gr/752904/article/epikairothta/kosmos/m-ntontik-to-kratos-vosnia---erzegovinh-den-exei-mellon>, καθώς επίσης και «Ντόντικ: Απαιτεί Μετατροπή Βοσνίας-Ερζεγοβίνης σε Συνομοσπονδία Τριών Συστατικών Κρατών», *Η Καθημερινή*, 01/04/2014, το άρθρο είναι διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.kathimerini.gr/760799/article/epikairothta/kosmos/ntontik-apaitei-metatroph-vosnias-erzegovinh-se-synomospondia-triwn-systatikwn-kratwn>.

¹⁸⁵² Ενδεικτικά αναφέρεται η μονομερής ανακήρυξη, στις 18 Σεπτεμβρίου 2014, της λεγόμενης “Republic of Ilirida”, σε μία προσπάθεια αυτονόμησης των Αλβανών της ΠΓΔΜ, με το αίτημα της (συν-)ομοσπονδιοποίησης της ΠΓΔΜ κατά τα πρότυπα της χαλαρής ομοσπονδίας της Σερβίας-Μαυροβουνίου και του Βασιλείου του Βελγίου. Πιο ειδικά, βλ. Rajaziti, N., “Veterans of Albanian Politics Proclaim the So-Called Republic of Ilirida”, *Independent Balkan News Agency*, 18/09/2014: <http://www.balkan.eu.com/veterans-albanian-politics-proclaim-called-republic-ilirida/> και Marusic, S.J., “Albanians Declare ‘Republic’ in Macedonia”, *Balkan Transitional Justice*, 19/09/2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.balkaninsight.com/en/article/republic-of-ilirida-declared-in-macedonia>.

¹⁸⁵³ Στις 14 Σεπτεμβρίου 1946, διενεργήθηκε δημοψήφισμα στις Νήσους Faroe με τα εξής τρία εναλλακτικά ερωτήματα: «(1) Επιθυμείτε να αποσχιστούν οι Νήσοι Faroe από τη Δανία; (2) Επιθυμείτε να τεθεί σε ισχύ η πρόταση της Κυβέρνησης της Δανίας [περί αυτονομίας]; (3) Ακυρώστε το ψηφοδέλιό σας εάν δεν επιθυμείτε τίποτα από τα παραπάνω, αλλά προτιμάτε ένα καθεστώς αυτοδιοίκησης εκτός από την πλήρη ανεξαρτησία». Το 48,7% του συνόλου των ψηφισάντων τάχθηκαν υπέρ της απόσχισης, το 47,2% υπέρ της πρότασης της Κυβέρνησης της Δανίας, ενώ υπήρξαν και 4,1% άκυρα ψηφοδέλτια. Ο δανός τότε Πρωθυπουργός Knud Kristensen, ο οποίος στερούσαν της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, υποστήριξε ότι το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος, αν και οριακά υπέρ της απόσχισης, θα έπρεπε να γίνει σεβαστό και να χορηγηθεί ανεξαρτησία στις Νήσους Faroe. Αντιθέτως, το Κοινοβούλιο της Δανίας δεν πείστηκε από την ψήφο υπέρ της ανεξαρτησίας και δεν υποστήριξε τον Kristensen. Τελικά, η όλη διαδικασία της επίτευξης της ανεξαρτησίας των Νήσων Faroe παρεμποδίστηκε από την Κυβέρνηση της Δανίας, ως πραξικοπηματική ενέργεια, ενώ ο Βασιλιάς, κατόπιν σύστασης της Κυβέρνησης, διέλυσε το Κοινοβούλιο των Νήσων Faroe (Løgting). Οι Νήσοι Faroe απολαμβάνουν καθεστώς τοπικής αυτοδιοίκησης από το 1948, με τη σχετική Πράξη για την Τοπική Διακυβέρνηση (Home Rule Act) του Κοινοβουλίου της Δανίας. Σημειώνεται ότι οι Νήσοι Faroe δε συνιστούν τμήμα της ΕΕ. Βλ. εκτενώς Stepan, A., Linz, J.J. and Yadav, Y., *Crafting State-Nations: India and Other Multinational Democracies*, 2011, 218-221, καθώς επίσης και Act No 11 of 31st March 1948 on the Home Government of the Faroes (Home Rule Act), διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.government.fo/the-government/the-home-rule-act/>.

¹⁸⁵⁴ Η Γροιλανδία απολαύει καθεστώς τοπικής αυτοδιοίκησης από το 1978, ενώ η αυτονομία της αυξήθηκε σημαντικά κατόπιν δημοψηφίσματος που διενεργήθηκε στις 25 Νοεμβρίου 2008. Βλ. Act No 577 of 29 November 1978, The Greenland Home Rule Act, διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.stm.dk/p_12712.html, η οποία αντικατεστάθη από την Act No 473 of 12 June 2009, Act on Greenland Self Government, διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.stm.dk/a_2957.html. Υπογραμμίζεται ότι στο Προοίμιο της Πράξης για την Αυτοδιοίκηση της Γροιλανδίας του Κοινοβουλίου της Δανίας του 2009, αναγνωρίζεται ότι «ο λαός της Γροιλανδίας είναι ένας λαός σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο με το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση». Δυνάμει του Αρθρου 21 της προαναφερθείσας Πράξης του 2009, «(1) Η απόφαση αναφορικά με την ανεξαρτησία της Γροιλανδίας θα πρέπει να ληφθεί από το λαό της Γροιλανδίας. (2) Εάν η απόφαση ληφθεί σύμφωνα με την υιοτέταξη (1), θα πρέπει να ξεκινήσουν διαπραγματεύσεις ανάμεσα στην Κυβέρνηση [της Δανίας] και τη Naalakkersuisut [Κυβέρνηση της Γροιλανδίας] με σκοπό την εισαγωγή της ανεξαρτησίας για τη Γροιλανδία. (3) Μία συμφωνία ανάμεσα στη Naalakkersuisut και την Κυβέρνηση αναφορικά με την εισαγωγή της ανεξαρτησίας για τη Γροιλανδία θα πρέπει να συναφθεί με τη συναίνεση του Inatsisartut [Κοινοβουλίου της Γροιλανδίας] και θα πρέπει να εγκριθεί με δημοψήφισμα στη Γροιλανδία. Η Συμφωνία θα πρέπει, επιπροσθέτως, να συναφθεί με τη συναίνεση του Folketing [Κοινοβουλίου του Βασιλείου της Δανίας]. (4) Η ανεξαρτησία για τη Γροιλανδία θα συνεπάγεται ότι η Γροιλανδία αναλαμβάνει την κυριαρχία επί του εδάφους της Γροιλανδίας». *Ibid.* Chapter 8, Greenland’s Access to Independence, Article 21. Επίσης, η γροιλανδική αναγνωρίστηκε ως η επίσημη γλώσσα της Γροιλανδίας. *Ibid.* Chapter 7, Language, Article 20. Αξιοσημείωτο είναι ότι, το 1973, η Γροιλανδία προσχώρησε στην ΕΟΚ μαζί με τη Δανία, όμως, το 1982, σε σχετικό δημοψήφισμα η πλειοψηφία του πληθυσμού (53%, σε ποσοστό συμμετοχής 74,9%) ψήφισε την αποχώρηση της Γροιλανδίας από την ΕΟΚ -για λόγους που είχαν να κάνουν κυρίως με την κοινή αλιευτική πολιτική-, πράγμα το οποίο έγινε το 1985 δημιουργώντας μοναδικό προηγούμενο. Βλ. McSmith, A., “The Big Question: Is Greenland Ready for Independence, and What Would it Mean For its People?”, *The Independent*,

παραπάνω προστίθενται και οι έκδηλες αποσχιστικές τάσεις της ολλανδόφωνης Φλάνδρας από το Βασίλειο του Βελγίου,¹⁸⁵⁵ όπως επίσης και οι μεμονωμένες -μέχρι στιγμής- εκκλήσεις για ανεξαρτησία από ορισμένες εκ των βορείων περιφερειών της Ιταλικής Δημοκρατίας και συγκεκριμένα το Βένετο¹⁸⁵⁶ και τη Λομβαρδία ή ακόμη και τη νησιωτική Σαρδηνία,¹⁸⁵⁷ ενώ ασίγαστος παραμένει ο εθνικισμός και στο νησί της Κορσικής στη Γαλλική Δημοκρατία. Και ο κατάλογος δεν κλείνει οριστικά με την Αυτόνομη Περιοχή των Ουιγούρων του Σιντζιάνγκ (Xinjiang Uyghur Autonomous Region) στη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας...¹⁸⁵⁸

Οι διαφαινόμενες τάσεις ανεξαρτητοποίησης ορισμένων περιοχών, μπορεί να μην έχουν λάβει εξίσου ανησυχητικές διαστάσεις σε όλες τις ανωτέρω περιπτώσεις, όμως αναμφισβήτητα συντελούν ώστε η σταθερότητα και η εδαφική ακεραιότητα ορισμένων εκ των γηραιότερων ευρωπαϊκών -και όχι μόνο- κρατών να κλυδωνίζονται επικίνδυνα. Τα εμφανή σημάδια επανόδου του τοπικισμού και των περιφερειακών διαφορών, που σιγόκαιγαν εδώ και δεκαετίες ή ακόμα και αιώνες, φαίνεται ότι οξύνονται όσο η παγκόσμια οικονομική κρίση μετουσιώνεται σε κρίση του εθνικού κράτους, απελευθερώνοντας έντονες φυγόκεντρες δυνάμεις.¹⁸⁵⁹ Οι περιπτώσεις του Κοσόβου και της Κριμαίας, κάθε άλλο παρά μεμονωμένα “*sui generis*” περιστατικά, αποτελούν την κορυφή του παγόβουνου. Στην πραγματικότητα, ολόκληρη η υφήλιος θα μπορούσε να αποτελέσει δυνητική εστία αναζωπύρωσης εθνικιστικών και αποσχιστικών κινημάτων.

Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι οι εναπομείνουσες μη-αυτοδιοικούμενες περιοχές ανέρχονται στις 17 και μπορούν ανά πάσα στιγμή να ασκήσουν νομίμως το δικαίωμά τους στην

27/11/2008, διαθέσιμο σε ηλεκτρονική μορφή: <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/the-big-question-is-greenland-ready-for-independence-and-what-would-it-mean-for-its-people-1036735.html>.

¹⁸⁵⁵ Μετά τη νίκη της εθνικιστικής Νέας Φλαμανδικής Συμμαχίας (N-VA) στις βελγικές βουλευτικές εκλογές της 25^{ης} Μαΐου 2014, σε συνδυασμό με το εύθραυστο του εγχειρήματος σχηματισμού ομοσπονδιακής κυβέρνησης, το παρακάτω άρθρο φαντάζει εξαιρετικά επίκαιρο: Παπακωνσταντίνου, Π., «Τύμπανα Διχοτόμησης Χτυπούν στο Βέλγιο», *Η Καθημερινή*, 02/09/2007, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.kathimerini.gr/296704/article/epikairothta/kosmos/tympana-dixotomhshs-xytypoyn-sto-velgio>.

¹⁸⁵⁶ Μπερσή, Ε., «‘Δημοψήφισμα’ με Μηνύματα», *Η Καθημερινή*, 30/03/2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.kathimerini.gr/760460/article/epikairothta/kosmos/dhmoyhfisma-me-mhnymata>. Βλ. επίσης, Statute of Veneto, 2012: <http://www.consiglioveneto.it/crvportal/leggi/2012/12st0001.html#Heading6>, του οποίου τα Άρθρα 1 §2 και 2 §1 αναφέρονται ρητώς στο «*λαό του Βένετο*», νυν αυτόνομης περιοχής με καθεστώς αυτοδιοίκησης εντός της Ιταλικής Δημοκρατίας -και πρώην ανεξάρτητου κράτους για περισσότερα από χίλια χρόνια από τα τέλη του 7^{ου} αιώνα έως το 1797, με την ονομασία «Γαληνοτάτη Δημοκρατία της Βενετίας».

¹⁸⁵⁷ Βασιλοπούλου, Θ., «Οι Ιταλοί που Θέλουν να Γίνουν Ελβετοί», *Η Καθημερινή*, 09/04/2014, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <http://www.kathimerini.gr/761840/article/epikairothta/kosmos/oi-italoi-poy-8eloy-n-na-ginoy-n-elvetoi>. Επισημαίνεται ότι βάσει του Αρθρου 5 του ιταλικού Συντάγματος η Ιταλική Δημοκρατία είναι «*μία και αδιαίρετη*», αναγνωρίζοντας και προωθώντας παράλληλα την τοπική αυτονομία ορισμένων περιοχών και τη διοικητική αποκέντρωση. Βλ. The Constitution of the Italian Republic, 1947, διαθέσιμο σε ηλεκτρονική μορφή στη διεύθυνση: <http://legislationline.org/download/action/download/id/1613/file/b4371e43dc8cf675b67904284951.htm/preview>.

¹⁸⁵⁸ Το αυτονομιστικό κίνημα στην περιοχή Xinjiang, του οποίου ηγούνται οι τουρκογενείς μουσουλμάνοι Uyghur, αποσκοπεί στη δημιουργία του «Ανατολικού Τουρκεστάν». Βλ. γενικά Starr, Fr.S. (ed.), *Xinjiang: China's Muslim Borderland*, 2004 και ειδικότερα Richardson, S., “How the West Was Lost”, *Foreign Policy*, 23/02/2015: <http://foreignpolicy.com/2015/02/23/how-the-west-was-lost-china-terrorism-xinjiang-uyghurs-obama-human-rights/>.

¹⁸⁵⁹ Πράγματι, το βασικό επιχείρημα της αυτονομιστικής ρητορικής αφορά αρκετά συχνά -π.χ. Σκωτία, Καταλονία, Φλάνδρα, Βένετο κτλ.- στη δυσανάλογη κατανομή των πόρων που μεταβιβάζονται στις φτωχότερες περιοχές. Βλ. Taylor, P. and Bartunek, R-J, “Analysis - Europe's Separatists Gain Ground in Crisis”, *Reuters*, 15/10/2012: <http://uk.reuters.com/article/2012/10/15/uk-eu-separatists-idUKBRE89E13A20121015>.

αυτοδιάθεση όπως επιθυμούν.¹⁸⁶⁰ Σε ορισμένες, μάλιστα, από τις περιοχές αυτές επιβιώνουν σοβαρότατες φιλονικίες, με πλέον χαρακτηριστική την περίπτωση των Νησιών Φώκλαντ, τα οποία, αν και ηθελημένα αποτελούν υπερπόντιο έδαφος του Ηνωμένου Βασιλείου με μεγάλο βαθμό αυτοδιοίκησης -πλην της άμυνας και των εξωτερικών υποθέσεων-, εξακολουθούν να διεκδικούνται από την Αργεντινή.¹⁸⁶¹ Εκτός, όμως, από τα απομεινάρια της αποικιοκρατίας, η νέα τάση που διαγράφεται πλέον ξεκάθαρα στον ορίζοντα είναι η δυνατότητα δημιουργίας νέου κράτους κατόπιν σχετικής συνταγματικής πρόβλεψης, που συνεπάγεται σαφώς τη συγκατάθεση του κυρίαρχου κράτους από το οποίο πρόκειται να ανεξαρτητοποιηθεί. Η ανεξαρτησία του Νότιου Σουδάν άνοιξε διάπλατα το δρόμο σε μελλοντικά δημοψηφίσματα ανεξαρτησίας.

Το παράδειγμα του Νότιου Σουδάν σε συνδυασμό με εκείνο του Μαυροβουνίου, που προηγήθηκε χρονικά, φανερώναουν περαιτέρω ότι τέτοιου είδους συνταγματικές προβλέψεις περί ανεξαρτησίας, ύστερα από την παρέλευση σαφώς προσδιορισμένης μεταβατικής περιόδου, τείνουν να εφαρμόζονται πέραν του αποικιακού πλαισίου, ως πολιτικός συμβιβασμός και ενδιάμεση λύση με στόχο την ειρηνική διευθέτηση του νομικού καθεστώτος της ενδιαφερομένης οντότητας. Στον ίδιο δρόμο βαδίζει και η νήσος Bougainville στην Παπούα Νέα-Γουινέα.

Η πορεία που ακολούθησε το Νότιο Σουδάν μέχρι την επίτευξη της ανεξαρτησίας του τον Ιούλιο του 2011 σημαδεύτηκε από μακρά περίοδο εμφυλίων πολέμων, φρικαλεότητες και σοβαρή ανθρωπιστική κρίση. Ωστόσο, δεν ήσαν οι συνθήκες αυτές που δημιούργησαν το δικαίωμα των Νοτιοσουδανών στην αυτοδιάθεση.¹⁸⁶² Μπορεί, πράγματι, να υποστηριχθεί με

¹⁸⁶⁰ Η Anguilla, μη-αυτοδιοικούμενη περιοχή υπό το Κεφάλαιο XI του Χάρτη, συνιστά σήμερα (2015) βρετανικό νησιωτικό υπερπόντιο έδαφος στην Καραϊβική, με ορισμένο βαθμό αυτονομίας. Για λεπτομέρειες, βλ. το αναθεωρημένο Σύνταγμα της νήσου, The Anguilla Constitution Order, 2008, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.gov.ai/documents/Anguilla%20Constitution%20Draft%202009.pdf>. Μάλιστα, τον Απρίλιο του 2013, ο επικεφαλής της τοπικής Κυβέρνησης της Ανγκουίλα (Chief Minister), H. Hughes, είχε εκφράσει την προθυμία του να προβεί σε δημοψήφισμα περί του μελλοντικού πολιτικού καθεστώτος της περιοχής μέσα στο 2013: <http://overseasreview.blogspot.gr/2013/04/anguilla-chief-minister-wants-2013.html>. Ειδικότερα, ο H. Hughes είχε δηλώσει έτοιμος να θέσει στο λαό της Ανγκουίλα το εξής ερώτημα, προκειμένου να επιλέξουν μεταξύ δύο εναλλακτικών: «εάν επιθυμούν την πλήρη εσωτερική αυτοδιοίκηση αυτή τη στιγμή ή εάν επιθυμούν την ανεξαρτησία». Μπορεί μεν το δημοψήφισμα για την ανεξαρτησία της Anguilla να μην υλοποιήθηκε μέσα στο 2013, όμως η ιδέα της ανεξαρτητοποίησης από το βρετανικό στέμμα έχει εμφυτευτεί. Βλ. σχετικά και Leask, D., "As Others See Us: The View from Anguilla", *The Herald Social*, 25/08/2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.heraldsotland.com/comment/bloggers/as-others-see-us-the-view-from-anguilla.1408993149>, καθώς επίσης GA Res A/RES/68/95 A-B, 11 December 2013, B-II και United Nations Annual Working Paper on Anguilla A/AC.109/2014/3, 4 February 2014.

¹⁸⁶¹ Στις 10-11 Μαρτίου 2013 οι κάτοικοι των Νησιών Φώκλαντ κλήθηκαν να συμμετάσχουν σε δημοψήφισμα με το ερώτημα: «Επιθυμείτε οι Νήσοι Φώκλαντ να διατηρήσουν το ισχύον πολιτικό καθεστώς τους ως Υπερπόντιο Έδαφος του Ηνωμένου Βασιλείου; Ναι ή Όχι». Τα αποτελέσματα ήταν πραγματικά αποστομωτικά: σε ποσοστό συμμετοχής που άγγιξε το 92%, το 99,8% των ψηφισάντων επέλεξαν να παραμείνουν βρετανικό υπερπόντιο έδαφος, έναντι μόλις τριών αρνητικών ψήφων. Εξάλλου, σύμφωνα με το Άρθρο 1 του Συντάγματος των Νήσων Φώκλαντ του 2008, ο λαός των νήσων χαιρεί του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση, το οποίο δύναται να ασκήσει όποτε το επιθυμεί. Βλ. The Falkland Islands Constitution Order, 2008, Chapter I, Article 1, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.falklands.gov.fk/assets/The-Falkland-Islands-Constitution-Order-2008.pdf>. Επιπλέον, βλ. σχετικά και United Nations Annual Working Paper on the Falkland Islands (Malvinas), A/AC.109/2014/15, 12 March 2014.

¹⁸⁶² Είναι σαφές ότι το επιχείρημα της λεγόμενης «διορθωτικής απόσχισης» (*remedial secession*) δεν έχει θέση στην προκειμένη περίπτωση, αν και έχει εκφραστεί η σχετική άποψη από ορισμένους ακαδημαϊκούς, ίσως ακόμα και στο

βεβαιότητα ότι οι δεκαετίες της βίας και της καταπίεσης συνέβαλαν στην ωρίμανση των κατάλληλων πολιτικών συνθηκών ούτως ώστε το Βόρειο Σουδάν να αποδεχτεί την ανεξαρτητοποίηση του Νότιου Σουδάν. Σε καμία περίπτωση, όμως, η απόσχιση δεν ενδύθηκε το μανδύα του δικαιώματος βάσει του διεθνούς δικαίου: προέκυψε ξεκάθαρα ως αποτέλεσμα εσωτερικών συνταγματικών ρυθμίσεων. Σε όρους διεθνούς δικαίου, το Νότιο Σουδάν δεν έγινε ανεξάρτητο κράτος μέχρι τη στιγμή όπου η κεντρική Κυβέρνηση συμφώνησε επισήμως στη διενέργεια δεσμευτικού δημοψηφίσματος ανεξαρτησίας, στο οποίο υποστηρίχθηκε η επιλογή της απόσχισης με συντριπτική πλειοψηφία. Σε αντίθεση με το μελανό -από δικαυικής άποψης- παράδειγμα του Κοσόβου, το Νότιο Σουδάν είναι ένα κράτος που δημιουργήθηκε με τη συναίνεση του μητρικού κράτους· η έκφραση της συγκατάθεσης του κυρίαρχου κράτους αποτελεί και το στοιχείο-κλειδί για τη νομιμοποίηση μιας αποσχιστικής διαδικασίας. Ο μηχανισμός της απόσχισης προβλέφθηκε ρητώς και, συγκεκριμένα, έχει τις ρίζες του στη Συνολική Ειρηνευτική Συμφωνία του 2005, το Ενδιάμεσο Εθνικό Σύνταγμα της Δημοκρατίας του Σουδάν του 2005 και την Πράξη για το Δημοψήφισμα του Νότιου Σουδάν του 2009. Τα τρία αυτά συμβατικά κείμενα καθιστούν το Νότιο Σουδάν ένα σπάνιο παράδειγμα νεότευκτου κράτους που άσκησε το δικαίωμά του στην αυτοδιάθεση με υποδειγματικό τρόπο: δυνάμει εσωτερικών συνταγματικών διατάξεων.

Επίλογος

Βασικός σκοπός της παρούσης διατριβής ήταν να εντοπίσει και να διερευνήσει τους διεθνείς νομικούς κανόνες που διέπουν τη σύγχρονη δημιουργία κράτους στο διεθνές δίκαιο. Στο πλαίσιο αυτό, ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε, όπως ήταν φυσικό, στο ρόλο της αυτοδιάθεσης στη διαδικασία σχηματισμού των κρατών στη σύγχρονη δικαιοταξία. Σύμφωνα με την παραδοσιακή θεώρηση του διεθνούς δικαίου, η δημιουργία κράτους αντιμετωπιζόταν ως πραγματικό γεγονός. Δηλαδή, από τη στιγμή που μία οντότητα είχε εγκαθιδρυθεί αποτελεσματικά, πληρώντας τα κλασικά κριτήρια της κρατικής υπόστασης όπως αυτά ορίζονται στη Σύμβαση του Μοντεβίδεο του 1933 για τα Δικαιώματα και τις Υποχρεώσεις των Κρατών, θεωρούνταν κράτος. Το εάν αυτή η αποτελεσματική κατάσταση είχε δημιουργηθεί σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο ήταν, αρχικώς, άνευ σημασίας. Η αποτελεσματικότητα ρύθμιζε τα ζητήματα που σχετιζόνταν με την απόκτηση της κρατικής ιδιότητας. Η θέαση αυτή, όμως, είναι αδύνατο να εξηγήσει αμφοτέρως τη γενική αποδοχή αξιώσεων για κρατική υπόσταση από οντότητες που στερούνται αποτελεσματικότητας και τη γενική απόρριψη των αξιώσεων για κρατική υπόσταση από εδαφικές οντότητες οι οποίες είναι πλήρως αποτελεσματικές.

Με την πάροδο του χρόνου και την προοδευτική ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου, τα πράγματα άλλαξαν. Τα κλασικά κριτήρια της κρατικής υπόστασης δεν είναι αόριστα και αφηρημένα κριτήρια δεκτικά ποικίλων ερμηνειών, αλλά συνιστούν αντικειμενικούς νομικούς κανόνες. Μέσα από ενδελεχή εξέταση της κρατικής πρακτικής, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι, δίπλα στα παραδοσιακά κριτήρια του μόνιμου πληθυσμού, του καθορισμένου εδάφους και της ανεξάρτητης και αποτελεσματικής εξουσίας, προστίθεται πλέον και η έννοια της νομιμότητας ως συμπληρωματική προϋπόθεση της κρατικής υπόστασης. Η ανάδυση του αναγκαστικού δικαίου (*jus cogens*), από το οποίο ουδεμία παρέκκλιση επιτρέπεται, καθώς οι κανόνες του ενσωματώνουν την υποχρέωση σεβασμού *erga omnes*, επηρέασε καταλυτικά τους κανόνες που ρυθμίζουν τη διαδικασία της κρατογένεσης, καθότι ενυπάρχουσα παρανομία κατά τη γένεση μίας οντότητας συνεπάγεται τον αποκλεισμό αυτής, αφενός, από την κρατική ιδιότητα και, αφετέρου, από τη διεθνή αναγνώριση που αποτελεί το όχημα για τη συμμετοχή μίας οντότητας στο διεθνές γίνεσθαι, τη σύναψη διεθνών σχέσεων, την ένταξη και τη βιωσιμότητά της εντός της διεθνούς κοινότητας.

Ο σχηματισμός ενός νέου κράτους δεν απεικονίζει απλώς πραγματικά γεγονότα, αλλά απαιτείται η επαλήθευση των γεγονότων αυτών από το διεθνές δίκαιο. Η δημιουργία κράτους, λοιπόν, απαιτεί την ταυτόχρονη πλήρωση ορισμένων νομικών κριτηρίων, συμπεριλαμβανομένων -ως *minimum*- των παραδοσιακών κριτηρίων της κρατικής υπόστασης. Προκειμένου μία οντότητα να καταστεί κράτος υπό το διεθνές δίκαιο, θα πρέπει,

συμπληρωματικά προς τα παραδοσιακά κριτήρια, να πληροί και τα σύγχρονα κριτήρια της κρατικής υπόστασης, που εδράζονται στη νομιμότητα. Συνεπώς, η κρατική δημιουργία συνιστά αναμφισβήτητο ζήτημα δικαίου.

Είναι σαφές ότι, δυνάμει του σύγχρονου δικαίου που ρυθμίζει ζητήματα που άπτονται της κρατικής υπόστασης, η δημιουργία ενός νέου κράτους συνιστά ταυτόχρονα πραγματικό γεγονός και ζήτημα δικαίου. Η αρχή της νομιμότητας και το δίκαιο της αυτοδιάθεσης των λαών υπεισήλθαν στο δίκαιο της κρατικής υπόστασης, επιφυλάσσοντας ένα λιγότερο σχετικό ρόλο για την αρχή της αποτελεσματικότητας, η οποία ιστορικά υπαγόρευε το σχηματισμό νέων κρατών στο διεθνές δίκαιο. Έτσι, υπό το σύγχρονο διεθνές δίκαιο, δε χαρακτηρίζεται ως κράτος κάθε αποτελεσματική οντότητα η οποία πληροί μόνο τα κλασικά κριτήρια της κρατικής υπόστασης, εάν δε συμπαρατάσσεται και με την αρχή της νομιμότητας. Αντιθέτως, παρατηρούνται φαινόμενα αναποτελεσματικών οντοτήτων οι οποίες αναγορεύονται σε κράτη και αναγνωρίζονται ως τέτοια.

ι. Αποτελεσματικότητα

Πάνω στην αρχή της αποτελεσματικότητας έχει χτιστεί πολύ προσεκτικά ένα ολόκληρο θεωρητικό κατασκεύασμα που πρεσβεύει ότι τόσο η δημιουργία ενός νέου κράτους όσο και η απόσχιση συνιστούν απλά γεγονότα και όχι ζητήματα δικαίου. Με άλλα λόγια, το δίκαιο δεν έχει άμεση επιρροή στην εξέλιξη της διαδικασίας που μπορεί να οδηγήσει στην κρατογένεση, αλλά έρχεται στη συνέχεια για να ενθαρρύνει ή να αποθαρρύνει την έλευση της νέας οντότητας. Αδυνατώντας να βρει κάποιον κανόνα που να επιτρέπει την απόσχιση, η θεωρία αυτή που χρονολογείται από τον Jellinek, εισάγει μία παντοδύναμη αρχή, αυτή της αποτελεσματικότητας, αφήνοντας το πεδίο ελεύθερο στο παιχνίδι των δυνάμεων: δηλαδή, εάν ένα αποσχιστικό κίνημα καταφέρει να εδραιώσει μία αποτελεσματική οντότητα με τα συστατικά στοιχεία του κράτους, τότε ένα νέο κράτος έχει γεννηθεί. Σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή, το διεθνές δίκαιο αποδεσμεύεται πλήρως από τη διαδικασία της κρατογένεσης και έρχεται απλώς για να επισφραγίσει κατόπιν ένα τετελεσμένο γεγονός, «χωρίς να αμφισβητεί τους παράγοντες που οδήγησαν στο σχηματισμό του».¹⁸⁶³ «Η γένεση και το τέλος του κράτους είναι εξωνομικά γεγονότα»¹⁸⁶⁴ έγραφε ο Kelsen το 1932, σε απόλυτη αρμονία με την αντίστοιχη θέση του Jellinek, σύμφωνα με τον οποίο τα φαινόμενα αυτά «δεν εξηγούνται με νομικούς κανόνες».¹⁸⁶⁵ Ούτε η πάροδος του χρόνου, ούτε η εντυπωσιακή ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου, ούτε η δημιουργία περισσότερων από 150 νέων κρατών υπό διαφορετικές συνθήκες, δεν εμπόδισαν την

¹⁸⁶³ De Visscher, C., 1967, *op. cit.*, *supra* note 189, 36.

¹⁸⁶⁴ Kelsen, H., “Théorie Générale du Droit International Public; Problèmes Choisis”, 42 *HR* (1932-IV), 261.

¹⁸⁶⁵ Jellinek, G., *L'État Moderne et Son Droit, Tome 1: Théorie Générale de l'État*, 2005 (1904 το πρωτότυπο), 269.

Επιτροπή Badinter για την πρώην Γιουγκοσλαβία να υποστηρίξει ότι: «*Η ύπαρξη ή η εξαφάνιση του κράτους συνιστά ένα πραγματικό ζήτημα*». ¹⁸⁶⁶

Σύμφωνα με τον Georges Abi-Saab, το κράτος στην ενατένιση του διεθνούς δικαίου δεν αποτελεί απλώς ένα νομικό πρόσωπο του οποίου υπαγορεύει τη διαδικασία της δημιουργίας. Η κρατική δημιουργία είναι περισσότερο ένα «*πρωταρχικό γεγονός*» (*primary fact*), δηλαδή ένα γεγονός που προηγείται του δικαίου και του οποίου την ύπαρξη το δίκαιο αναγνωρίζει αφού έχει υλοποιηθεί, αποδίδοντας σε αυτό ορισμένα χαρακτηριστικά, περιλαμβανομένου συγκεκριμένου νομικού καθεστώτος. ¹⁸⁶⁷ Η κρατογένεση, όμως, δεν είναι μόνο ένα απλό γεγονός. Συνιστά αναμφισβήτητο ζήτημα δικαίου. Γνώμονας της σύγχρονης δημιουργίας κράτους είναι οι αλληλένδετες έννοιες της κυριαρχίας, της αυτοδιάθεσης και της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών, που σχηματίζουν ένα γόρδιο δεσμό στον πυρήνα του δημοσίου διεθνούς δικαίου και καθορίζουν αλάνθαστα τη νομιμοποίηση της ύπαρξης και της συμμετοχής του νέου κράτους στη διεθνή κοινότητα. Είναι απολύτως ξεκάθαρο ότι δικαίωμα απόσχισης, πέραν των περιπτώσεων της αποικιοκρατίας και της ξένης κατοχής, δεν υφίσταται στο διεθνές δίκαιο. Η συναίνεση του κυρίαρχου κράτους θεωρείται το στοιχείο-κλειδί για την όποια μεταβολή στα σύνορά του.

Από την άλλη μεριά, βέβαια, είναι εξίσου ξεκάθαρο ότι τα κράτη ούτε θέλησαν, αλλά ούτε και θεωρούν ρεαλιστική την προοπτική της γενικής απαγόρευσης της απόσχισης στο διεθνές δίκαιο, παρόλο που τα ίδια, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, απαγορεύουν τη μονομερή απόσχιση στο συνταγματικό τους δίκαιο. Το γεγονός είναι ότι τα κράτη προτιμούν να αφήνουν την τελευταία λέξη στην πολιτική, στην «πραγματικότητα», στο συσχετισμό δυνάμεων: χωρίς τη δέσμευση των άκαμπτων νομικών κανόνων, έχουν τα περιθώρια να ζυμώνουν τις καταστάσεις κατά βούληση.

Με την απουσία ενός δικαιώματος απόσχισης από τη μία και μίας γενικής απαγόρευσης της απόσχισης από την άλλη, δεν άργησε να βγει το συμπέρασμα περί της απόλυτης ουδετερότητας του διεθνούς δικαίου στο συγκεκριμένο τομέα. Το ότι το διεθνές δίκαιο δεν απαγορεύει ρητώς την απόσχιση, δε σημαίνει επ' ουδενί ότι τα κράτη και τα αποσχιστικά κινήματα τοποθετούνται στον ίδιο παρονομαστή. Όπως σημειώνει ο Th. Christakis, το δίκαιο παραμένει εχθρικό απέναντι στην απόσχιση, την αποδοκιμάζει και, ελλείψει απαγόρευσης, υψώνει εναντίον της μείζονα εμπόδια, τα οποία η αποτελεσματικότητα δύναται χωρίς αμφιβολία να υπερκεράσει, όμως αυτό δε γίνεται αυτόματα ούτε χωρίς δυσκολίες. ¹⁸⁶⁸ Ανάμεσα στα

¹⁸⁶⁶ Badinter Arbitration Committee, Opinion No 1, 29 November 1991, 31 *ILM* (1992), 1494-1497.

¹⁸⁶⁷ Μάλιστα, γίνεται παραλληλισμός με τα φυσικά πρόσωπα, «*υπό την έννοια ότι ο νόμος μπορεί γενικά να ενθαρρύνει ή να αποθαρρύνει τη γεννητικότητα, αλλά δεν μπορεί να 'προκαλέσει' τη γέννηση ενός ανεξάρτητου ανθρώπινου όντος, μολονότι αναγνωρίζει την ύπαρξη του ατόμου αυτού από τη στιγμή που θα γεννηθεί*». Βλ. αναλυτικά Abi-Saab, G., "Cours Général de Droit International Public", 207 *HR* (1987), 45-104, όπως επίσης και Abi-Saab, G., "Conclusion", στο Kohen, M.G. (ed.), *Secession; International Law Perspectives*, 2006, 470-471.

¹⁸⁶⁸ Christakis, Th., "La Sécession: Une Question de Simple Fait?", Working Papers of the European Society for International Law, 2008, 12: <http://www.esil-sedi.eu/sites/default/files/Agora%203%20Christakis.pdf>.

εμπόδια αυτά, ένα από τα πιο σημαντικά είναι η υπεροχή της εδαφικής ακεραιότητας του προϋφιστάμενου μητρικού κράτους έναντι της αποτελεσματικότητας της απόσχισης. Επομένως, ο μύθος της «απόλυτης ουδετερότητας» του δικαίου, που υποστηρίζεται από τη θεωρία της αποτελεσματικότητας, δε φαίνεται να ανταποκρίνεται πλήρως στην πραγματικότητα.¹⁸⁶⁹

Ούτε η ίδια η πρακτική των κρατών δεν επιβεβαιώνει τη θεωρία της αποτελεσματικότητας. Σε ορισμένες περιπτώσεις, νέα κράτη γεννήθηκαν χωρίς να πληρούν τις προϋποθέσεις της αποτελεσματικότητας. Κορυφαίο παράδειγμα, εδώ, αυτό της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, όπου η κεντρική Κυβέρνηση δεν ήλεγχε ούτε το ένα πέμπτο του εδάφους της στο διάστημα 1992-1995. Συνεπώς, η κρατική δημιουργία εν προκειμένω δεν υπήρξε ένα απλό γεγονός. Οι μαζικές αναγνωρίσεις της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης ως ανεξάρτητου κράτους ουσιαστικά προκάλεσαν την κρατική υπόσταση. Επιπροσθέτως, εξακολουθούν να επιβιώνουν κράτη των οποίων το όνομα έχει γίνει συνώνυμο του χάους, όπως η Σομαλία που στερούνταν αποτελεσματικής κεντρικής Κυβέρνησης πλέον των δύο δεκαετιών, αρχής γενομένης από το 1991 -μέχρι την εγκαθίδρυση της Ομοσπονδιακής Κυβέρνησης της Σομαλίας το 2012-, αλλά παρά ταύτα ουδέποτε αμφισβητήθηκε η κρατική της υπόσταση, γεγονός το οποίο μαρτυρεί μία *ad hoc* σύλληψη της κρατικής ιδιότητας από τη διεθνή κοινότητα. Σε άλλες πάλι περιπτώσεις, αποσχισμένες οντότητες, οι οποίες τυπικά πέτυχαν τον αποτελεσματικό έλεγχο δεδομένου εδάφους, ουδέποτε αναβαθμίστηκαν σε κράτη.

Η μετάβαση από ένα *de facto* σε ένα *de jure* κράτος δεν μπορεί να συντελεστεί αυτόματα και ανεξάρτητα από τις συνθήκες δημιουργίας της νέας οντότητας. Ο σεβασμός ορισμένων θεμελιωδών αρχών του διεθνούς δικαίου, ιδίως της αυτοδιάθεσης και της εδαφικής ακεραιότητας, καθώς και της απαγόρευσης της χρήσης βίας, θέτει σε νέο πλαίσιο τη διαδικασία της κρατογένεσης και αποδεικνύει ότι η δημιουργία κρατών στη σύγχρονη δικαιοταξία δεν είναι απλό γεγονός, αλλά συνιστά αναμφισβήτητο ζήτημα δικαίου. Η αρχή *ex injuria jus non oritur* περιορίζει την απόσχιση και τα εξωτερικά όρια της θεωρίας περί αποτελεσματικότητας και εξηγεί γιατί είναι αδύνατη η αυτόματη απόκτηση της κρατικής ιδιότητας. Το Ανώτατο Δικαστήριο του Καναδά, άλλωστε, στην υπόθεση του *Κεμπέκ* το 1998, απέρριψε την πιθανότητα νομιμοποίησης μίας *de facto* απόσχισης αποκλειστικά στη βάση της αρχής της αποτελεσματικότητας, με το επιχείρημα ότι η τελευταία «δεν έχει κανένα συνταγματικό ή νομικό *status*, με την έννοια ότι δεν παρέχει μία *ex ante* εξήγηση ή δικαιολογία για μία πράξη».¹⁸⁷⁰

¹⁸⁶⁹ Βασιζόμενος, *inter alia*, στις αποφάσεις και τις δηλώσεις του ΣΑ σχετικά με τις αποσχιστικές κρίσεις στην πρώην Γιουγκοσλαβία, τη Γεωργία, τη Μολδαβία και το Αζερμπαϊτζάν, ο Olivier Corten εντοπίζει «μερικές αναδυόμενες τάσεις απαγόρευσης της απόσχισης και νομιμοποίησης της καταστολής». Βλ. Corten, O., “Are there Gaps in the International Law of Secession?”, στο Kohen, M. (ed.), *Secession; International Law Perspectives*, 2006, 242-254.

¹⁸⁷⁰ Supreme Court of Canada, *Reference re Secession of Quebec*, 2 SCR (1998), 20 August 1998, §107. Εάν η αρχή της αποτελεσματικότητας τεθεί όχι απλώς ως πραγματικό ζήτημα, αλλά ως ζήτημα δικαίου, τότε «θα ισοδυναμούσε με τον ισχυρισμό ότι το δίκαιο μπορεί να παραβιαστεί, εφόσον μπορεί να παραβιαστεί επιτυχώς. Μία τέτοια αντίληψη

Κατά τον Jure Vidmar, η κρατική δημιουργία συνιστά μία πολιτική διαδικασία μέσα από την οποία δημιουργείται ένα νέο νομικό καθεστώς.¹⁸⁷¹ Το διεθνές δίκαιο δεν είναι εις θέσιν πάντοτε να διευκρινίσει εάν έχει αναδυθεί ένα νέο κράτος. Για να τεθεί διαφορετικά, τα κριτήρια της κρατικής υπόστασης στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο δεν καθορίζουν αυτόματα ή αυταπόδεικτα εάν μία οντότητα έχει αναδυθεί ως νέο κράτος. Μπορεί, όμως, ορισμένες φορές να εξηγήσει γιατί μία αποτελεσματική οντότητα δε συνιστά κράτος.

Η πλήρωση των κλασικών κριτηρίων της κρατικής υπόστασης, όπως ορίζονται στη Σύμβαση του Μοντεβιδεο του 1933, στη βάση της αρχής της αποτελεσματικότητας δεν εγγυάται απαραίτητως ότι η αντίστοιχη εδαφική οντότητα θα θεωρείται «κράτος» στα μάτια του σύγχρονου δημοσίου διεθνούς δικαίου. Συνεπώς, η έννοια του *ex factis jus oritur* δε συνεπάγεται την αυτόματη κτήση της κρατικής ιδιότητας. Από την άλλη, η ανάδυση μίας αποτελεσματικής οντότητας κατά παράνομο τρόπο σε καμία περίπτωση δεν οδηγεί στην απόκτηση της κρατικής υπόστασης, πολύ περισσότερο εάν επιβληθεί και συλλογική απαγόρευση της αναγνώρισης από τη διεθνή κοινότητα, με άλλα λόγια: *ex injuria jus non oritur*. Είναι σαφές ότι το τελευταίο αξίωμα θέτει τα εξωτερικά όρια της αρχής της αποτελεσματικότητας. Η προσπάθεια νομιμοποίησης ενός τετελεσμένου γεγονότος (*fait accompli*) με τη μορφή του *de facto* κράτους δε δημιουργεί δίκαιο. Το διεθνές δίκαιο αποδέχεται πέραν πάσης αμφισβήτησης το δικαίωμα ενός λαού στην εξωτερική αυτοδιάθεση, πέραν των περιπτώσεων της αποικιοκρατίας και της ξένης κατοχής, μόνο όταν το κράτος του οποίου αποτελεί τμήμα αναγνωρίζει ρητώς στο εσωτερικό του δίκαιο ένα τέτοιο δικαίωμα ή, με άλλα λόγια, αποκλειστικά και μόνο όταν το κυρίαρχο κράτος συναινεί στην απόσχιση τμήματος του εδάφους του. Η απόσχιση του Κοσόβου από τη Δημοκρατία της Σερβίας δεν εμπίπτει στις ανωτέρω κατηγορίες.¹⁸⁷²

είναι αντίθετη προς το κράτος δικαίου και θα πρέπει να απορριφθεί». *Ibid.* §108. Πριν φτάσει στο συμπέρασμα αυτό, το Δικαστήριο προέβη σε μία ξεκάθαρη διάκριση: «Μία διάκριση πρέπει να γίνει ανάμεσα στο δικαίωμα ενός λαού να ενεργεί και τη δύναμή του να το πράξει. Δεν είναι πανομοιότυπα. Ένα δικαίωμα αναγνωρίζεται στο δίκαιο· μία απλή φυσική ικανότητα δεν έχει απαραίτητως το status του δικαιώματος. Το γεγονός ότι ένα άτομο ή μία ομάδα μπορεί να ενεργεί με συγκεκριμένους τρόπους δε λέει τίποτα απολύτως αναφορικά με το νομικό καθεστώς ή τις συνέπειες της πράξης. Η δύναμη μπορεί να ασκηθεί ακόμα και εν τη απουσία ενός τέτοιου δικαιώματος, αλλά εάν συμβεί αυτό, τότε ασκείται χωρίς νομική θεμελίωση. [...] Παρόλο που δύναμη του Συντάγματος δεν υφίσταται δικαίωμα μονομερούς απόσχισης, δηλαδή απόσχισης χωρίς διαπραγμάτευση, αυτό δεν αποκλείει την πιθανότητα μίας αντισυνταγματικής ανακήρυξης απόσχισης που οδηγεί σε *de facto* απόσχιση. Η τελική επιτυχία μίας τέτοιας απόσχισης εξαρτάται από τον αποτελεσματικό έλεγχο του εδάφους και την αναγνώριση από τη διεθνή κοινότητα». *Ibid.* §106.

¹⁸⁷¹ Vidmar, J., “Statehood as a Politically Realised Legal Status”, Guest Lecture at Case Western Reserve University School of Law, 21 April 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2482781 και, πιο γενικά, βλ. Vidmar, J., *Democratic Statehood in International Law: The Emergence of New States in Post-Cold War Practice*, 2013.

¹⁸⁷² Βλ. και την ανάλυση της Cismas, I., “Secession in Theory and Practice: the Case of Kosovo and Beyond”, 2: 2 *Goettingen JIL* (2010), 581-587. Το ίδιο το ΣΑ, άλλωστε, δεν έχει την εξουσία δυνάμει του Χάρτη να μεταβάλλει κατά το δοκούν τα εδαφικά σύνορα ενός κράτους χωρίς τη συναίνεση του τελευταίου. Βλ. ICJ, *Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970)*, 21 June 1971, Dissenting Opinion of Judge Sir Gerald Fitzmaurice, ICJ Rep (1971), 294, §115. Όπως έχει αποφανθεί εδώ και δεκαετίες το ΔΔ: «Ο πολιτικός χαρακτήρας ενός οργάνου δεν μπορεί να το απαλλάξει από την τήρηση των συμβατικών διατάξεων που εγκαθιδρύθηκαν από το Χάρτη, όταν συνιστούν περιορισμό των εξουσιών του ή κριτήρια για την κρίση του. Προκειμένου να διακριβώσουμε εάν ένα όργανο έχει ελευθερία

Επομένως, στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο, η δημιουργία κράτους βασίζεται τόσο στα παραδοσιακά κριτήρια της κρατικής υπόστασης -όπως αυτά προσδιορίζονται στη Σύμβαση του Μοντεβίδεο του 1933- στη βάση της αρχής της αποτελεσματικότητας, όσο και σε πρόσθετα συμπληρωματικά κριτήρια στη βάση της αρχής της νομιμότητας. Έτσι, εάν η ανάδυση μίας νέας οντότητας συνδέεται με παραβίαση αναγκαστικού κανόνα του διεθνούς δικαίου (*jus cogens*), τότε η εν λόγω οντότητα θεωρείται νομικά άκυρη και, συνεπώς, εκτίθεται στη μη-αναγνώριση της διεθνούς κοινότητας. Αναφορικά με τα λεγόμενα *de facto* κράτη, η αλληλεπίδραση δικαίου και πραγματικότητας μέσα στη σφαίρα του σύγχρονου διεθνούς δικαίου μεταφράζεται στο ότι η απλή ύπαρξη μίας αποτελεσματικής κατάστασης δεν εγγυάται αυτομάτως την κτήση της κρατικής ιδιότητας, αλλά η αξίωση αυτή θα πρέπει να επικυρωθεί μέσα από την αναγνώριση που χορηγείται από τη διεθνή κοινότητα και συνεπάγεται την απόλαυση πλήρους διεθνούς νομικής προσωπικότητας. Η αποτελεσματικότητα είναι νομικά σημαντική μόνο στο μέτρο που το επιτρέπει το νομικό σύστημα.¹⁸⁷³ Τα πραγματικά περιστατικά από μόνα τους είναι ανίσχυρα να δημιουργήσουν δίκαιο. Προκειμένου τα γεγονότα να αποκτήσουν νομική σημασία, θα πρέπει να προϋφίσταται ένα νομικό σύστημα για να ενδύσει τα γεγονότα με νομικό μανδύα.¹⁸⁷⁴

ii. Νομιμότητα

Διαπιστώνεται, λοιπόν, μία έντονη ανεπάρκεια των παραδοσιακών κριτηρίων, τα οποία αδυνατούν να καλύψουν αποτελεσματικά όλες τις περιπτώσεις κρατογένεσης. Ταυτόχρονα, μέσα από την πρακτική της μη-αναγνώρισης *de facto* εδαφικών οντοτήτων, που άλλοτε πληρούν και άλλοτε όχι τα τυπικά κριτήρια του κράτους, αλλά έχουν δημιουργηθεί κατά παράβαση του διεθνούς δικαίου, ανιχνεύεται μία συμπληρωματική κατηγορία νέων κριτηρίων, στη βάση της νομιμότητας και όχι της αποτελεσματικότητας, που επηρεάζουν ουσιαστικά τη δημιουργία νέων κρατών και έχουν να κάνουν με το σεβασμό των κανόνων αναγκαστικού δικαίου (*jus cogens*). Παρόλο που οι τελευταίοι δεν έχουν σαφώς προσδιοριστεί, ασφαλώς η παραβίαση της απαγόρευσης της επίθεσης και της παράνομης χρήσης βίας, της υποχρέωσης σεβασμού του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση των λαών και της απαγόρευσης της γενοκτονίας και των φυλετικών διακρίσεων εν τη γενέσει μίας νέας εδαφικής οντότητας, της αποστερεί την κρατική ιδιότητα και την απόκτηση πλήρους διεθνούς νομικής προσωπικότητας κατά το διεθνές δίκαιο. Επομένως, ο σεβασμός των θεμελιωδών κανόνων του διεθνούς δικαίου κατά την ανάδυση μίας νέας οντότητας συνιστά *conditio sine qua non* για την απόδοση της κρατικής ιδιότητας.

επιλογής για τις αποφάσεις του, θα πρέπει να γίνει αναφορά στους όρους της ιδρυτικής του πράξης». Βλ. ICJ, *Admission of a State to the United Nations (Charter, Art. 4)*, 28 May 1948, Advisory Opinion, ICJ Rep (1948), 64.

¹⁸⁷³ Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra* note 46, 53.

¹⁸⁷⁴ Koskeniemi, M., 2005, *op. cit.*, *supra* note 1418, 274.

Παράλληλα, η καθιέρωση νομικά δεσμευτικών κριτηρίων, που μπορεί να έρχονται σε αντίθεση με πολιτικούς παράγοντες, δεν υποστηρίζεται στην πράξη.¹⁸⁷⁵ Ένα ακόμη πρόβλημα που εντοπίζεται σε σχέση με τα κριτήρια της κρατικής υπόστασης είναι η επιλεκτική εφαρμογή τους υπέρ ορισμένων, κυρίως ευρωπαϊκών, κρατών. Είναι αλήθεια ότι παραμένουν ακόμα νωπές οι μνήμες της αδίστακτης κατάλυσης ορισμένων κρατών της αφρικανικής ηπείρου, μέσω της επιβολής του διεθνούς δικαίου, το οποίο αποτελούσε μέχρι τότε ενδοευρωπαϊκή υπόθεση. Οι ευρωπαϊκές δυνάμεις εφήρμοσαν αδιακρίτως πολιτικά φορτισμένα κριτήρια, που είχαν δημιουργήσει και προσαρμόσει στις δικές τους ανάγκες, προκειμένου να διακρίνουν τα «νόμιμα» από τα «παράνομα» κράτη· έτσι, οι οντότητες που δεν ταυτίζονταν με το βεσφαλιανό μοντέλο του κράτους αποκλείστηκαν αυθαιρέτως από τη διεθνή τάξη.¹⁸⁷⁶

Ένας επιπρόσθετος θεμελιώδης παράγοντας, που θα πρέπει να λαμβάνεται απαραίτητως υπ' όψιν σε κάθε προσπάθεια προσδιορισμού των κριτηρίων της κρατικής υπόστασης, είναι η αναπόφευκτη αλλαγή των τελευταίων με το χρόνο. Όπως παρατηρεί πολύ εύστοχα ο Klabbers: *«Το δίκαιο δεν μπορεί να προβλέψει κάθε είδος κατάσταση, βλάβης ή μορφής σχέσης (με τη γενικότερη έννοια) μεταξύ ανθρώπων... Έτσι, αναπόφευκτα θα υπάρχουν κενά· θα ανακλύπουν μορφές ανθρωπίνων σχέσεων οι οποίες δεν εντάσσονται σε κάποια από τις προαναφερθείσες κατηγορίες του δικαίου. Η εξήγηση για την κατάσταση αυτή των πραγμάτων φαίνεται να είναι λογικά προφανής: οι άνθρωποι τείνουν να μην ακολουθούν σχεδιαγράμματα όταν οργανώνουν τις ζωές τους από κοινού, και η ανάγκη για σιγουριά θα αντισταθμίζεται συχνά από μία ανάγκη για ελαστικότητα»*.¹⁸⁷⁷

Ο επίμαχος ορισμός του κράτους υπήρξε ανέκαθεν ρευστός και ιδιαίτερος αμφιλεγόμενος. Μία κριτική ανασκόπηση της ανάπτυξης των κλασικών κριτηρίων του 1933 συγκλίνει στην ιδέα ότι το περιεχόμενο των εννοιών της κρατικής υπόστασης και της κυριαρχίας εξαρτάται εν πολλοίς από το εκάστοτε ιστορικό, κοινωνικό, πολιτικό ή άλλο πλαίσιο αναφοράς. Μπορεί να φαντάζει ιδανική μία κατάσταση όπου όλα τα κράτη θα πληρούσαν τα ίδια κριτήρια, εάν όμως παραδεχτούμε ότι τα κριτήρια αυτά εξελίσσονται με την πάροδο του χρόνου, τότε η παγίωση δεσμευτικών κριτηρίων ισοδυναμεί με παραβίαση της κυρίαρχης ισότητας των κρατών. Έτσι, αυτό που σήμερα μπορεί να θεωρείται ως βάση της κρατικής υπόστασης ή πηγή της κυριαρχίας, μπορεί να αλλάξει στο μέλλον. Με άλλα λόγια, κάθε προσπάθεια κωδικοποίησης,

¹⁸⁷⁵ Βλ. Delahunty, R.J. and Yoo, J., “Statehood and the Third Geneva Convention”, 46: 1 *Virginia JIL* (2005), 152-154, όπου αναφέρεται: *«Είναι προφανές ότι η Κυβέρνηση [των ΗΠΑ] δεν εφαρμόζει τα κριτήρια για την κρατική υπόσταση της Σύμβασης του Μοντεβίδεο με ουδέτερο τρόπο. Αντιθέτως, η κυβερνητική μας πρακτική αποκαλύπτει ότι η απόφαση για το εάν θα αναγνωρίσουμε ή όχι ένα κράτος είναι εξαιρετικά φορτισμένη πολιτικά»*.

¹⁸⁷⁶ Chinedu Okafor, Ob., “After Martyrdom: International Law, Sub-State Groups, and the Construction of Legitimate Statehood in Africa”, 41: 2 *Harvard ILJ* (2000), 504-505.

¹⁸⁷⁷ Klabbers, J., “The Concept of Legal Personality”, 11 *Ius Gentium* (2005), 40-41.

αντίστοιχη της Σύμβασης του Μοντεβίδεο, θα ακολουθήσει την εξέλιξη του διεθνούς δικαίου, καθιστώντας αναγκαία την αναθεώρηση ή αντικατάστασή της.

iii. Αναγνώριση κράτους

Όσον αφορά στη λειτουργία της αναγνώρισης στη σύγχρονη δημιουργία κράτους, χωρίς να υπεισέλθουμε στο σημείο αυτό στα άδυτα της κλασικής συζήτησης περί του δηλωτικού ή συστατικού χαρακτήρα της αναγνώρισης, υπογραμμίζεται ότι ο ρόλος της είναι πολύ σημαντικός, καθώς δε χωρεί αμφιβολία ότι μόνο η αναγνώριση επιτρέπει στο νέο κράτος την είσοδό του στη διεθνή σκηνή και τη σύναψη διπλωματικών και οικονομικών σχέσεων συνεργασίας με τρίτα κράτη. Όπως είχε ήδη επισημάνει ο Charles de Visscher από τη δεκαετία του '60, η αναγνώριση «θέτει τέλος σε μία κατάσταση πραγμάτων πολιτικά αβέβαιη, για να την αντικαταστήσει με μία καθορισμένη νομική κατάσταση».¹⁸⁷⁸ Το αναγνωρισμένο κράτος δύναται να συνάπτει έννομες σχέσεις με τα λοιπά κράτη-μέλη της διεθνούς κοινότητας, να μετέχει στους διεθνείς οργανισμούς, να συνάπτει διεθνείς συνθήκες και, γενικώς, να ασκεί όλες τις ιδιότητες της διεθνούς νομικής του προσωπικότητας. Διότι, όπως έχει σημειώσει η Héléne Ruiz Fabri, «ένα κράτος που δεν έχει λάβει καμία αναγνώριση ή ακόμα έναν πολύ μικρό αριθμό αναγνωρίσεων δεν είναι, τελικά, τίποτα μέσα στη διεθνή κοινότητα».¹⁸⁷⁹ Αυτή ακριβώς η σημασία της αναγνώρισης είναι και ο λόγος που οι αποσχισμένες οντότητες την αποζητούν απεγνωσμένα. Η σπουδαιότητα του θεσμού εξηγεί, επίσης, γιατί τα κράτη που είναι θετικά διακείμενα απέναντι σε ένα αποσχιστικό κίνημα δε διστάζουν να το αναγνωρίσουν, παρόλο που το τελευταίο μπορεί να στερείται εμφανώς των χαρακτηριστικών της κρατικής υπόστασης, επιχειρώντας να επηρεάσουν ως εκ τούτου την αποτελεσματικότητά του και τρόπον τινά να επιβάλλουν την υλοποίησή του -μολονότι η πρακτική δείχνει ότι τα κράτη κατά κανόνα είναι εξαιρετικά επιφυλακτικά ως προς τη χορήγηση αναγνώρισης, η οποία υπόκειται με τη σειρά της σε αυστηρούς περιορισμούς.

Κατά τον Dugard: «Μία πράξη η οποία παραβιάζει έναν κανόνα που έχει το χαρακτήρα του *jus cogens* είναι παράνομη και είναι, ως εκ τούτου, άκυρη και κενή περιεχομένου. Αυτό ισχύει για τη δημιουργία κρατών, την κτήση εδάφους και άλλες καταστάσεις, όπως η Ναμίμπια. Τα κράτη έχουν καθήκον να μην αναγνωρίζουν τέτοιες πράξεις».¹⁸⁸⁰ Η μη-αναγνώριση, όπως έχει επισημάνει ο Lauterpacht, είναι η ελάχιστη αντίσταση που μία ανεπαρκώς οργανωμένη αλλά νομοταγής κοινότητα κρατά έναντι της παρανομίας· είναι μία συνεχής πρόκληση για ένα νομικό

¹⁸⁷⁸ De Visscher, C., *Problèmes d'Interprétation Judiciaire en Droit International Public*, 1963, 191.

¹⁸⁷⁹ Fabri Ruiz, H., "Genèse et Disparition de l'État à l'Époque Contemporaine", 38 *AFDI* (1992), 154.

¹⁸⁸⁰ Αυτό συμβαίνει διότι: «Το *jus cogens* είναι κεντρικό χαρακτηριστικό στη σύγχρονη θεωρία της μη-αναγνώρισης, καθώς η παραβίαση κανόνα που έχει χαρακτήρα *jus cogens* αποτελεί προϋπόθεση της παρανομίας, που έχει ως αποτέλεσμα την ακυρότητα και τη μη-αναγνώριση». Dugard, C.J.R., 1987, *op. cit.*, *supra* note 275, 132-137.

λάθος.¹⁸⁸¹ Το ίδιο το ΔΔ, στη Γνωμοδότησή του για τις *Νομικές Συνέπειες της Οικοδόμησης Τείχους από το Ισραήλ στα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη* το 2004, βεβαίωσε ότι ο παράνομος χαρακτήρας των εδαφικών κτήσεων που είναι αποτέλεσμα χρήσης ή απειλής χρήσης βίας και η συνακόλουθη υποχρέωση των κρατών μη-αναγνώρισης τέτοιων καταστάσεων απορρέουν σαφέστατα από το εθιμικό δίκαιο -δυνάμει του Άρθρου 2 §4 του Χάρτη και της Διακήρυξης 2625 (XXV) της ΓΣ του 1970 για τις Φιλικές Σχέσεις και τη Συνεργασία μεταξύ των Κρατών, όπου αναφέρεται ξεκάθαρα ότι «καμία εδαφική κτήση ως αποτέλεσμα απειλής ή χρήσης βίας δε θα πρέπει να αναγνωρίζεται ως νόμιμη»,¹⁸⁸² που όπως υπογράμμισε το ΔΔ στην υπόθεση *Νικαράγουα* το 1986 «οι αρχές που αφορούν στη χρήση βίας και είναι ενσωματωμένες στο Χάρτη αντανakλούν το εθιμικό διεθνές δίκαιο».¹⁸⁸³ Τα κράτη είναι υποχρεωμένα να μην αναγνωρίζουν, μέσω μεμονωμένων ή συλλογικών πράξεων, την υποτιθέμενη κρατική υπόσταση που φιλοδοξεί να εγκαθιδρύσει η εκάστοτε αποτελεσματική -ή μη- εδαφική οντότητα, η οποία, όμως, έχει δημιουργηθεί κατά παράβαση ενός ή περισσότερων θεμελιωδών κανόνων του διεθνούς δικαίου που αγγίζουν τη διεθνή κοινότητα ως σύνολο -όπως είναι η απαγόρευση της επίθεσης ή η απαγόρευση της γενοκτονίας και των φυλετικών διακρίσεων. Η ανωτέρω υποχρέωση πηγάζει είτε από μία δεσμευτική απόφαση του ΣΑ των ΗΕ είτε από έναν καθιερωμένο κανόνα του διεθνούς εθιμικού δικαίου, το γράμμα και το πνεύμα του οποίου περικλείονται στη φράση *ex injuria jus non oritur*.¹⁸⁸⁴

Αναμφίβολα, η τυχόν αναγνώριση εδαφικής κτήσης που είναι αποτέλεσμα χρήσης ή απειλής χρήσης βίας συνιστά παράνομη επέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις του κράτους του οποίου η εδαφική ακεραιότητα θίγεται. Στην ίδια κατηγορία εμπίπτει και η πρόωρη αναγνώριση οντότητας με ασαφές νομικό καθεστώς. Μόνο με όρους πολιτικού συμφέροντος μπορεί να αιτιολογηθεί η αναγνώριση μίας οντότητας που στερείται πραγματικής ανεξαρτησίας -είτε γιατί εξαρτάται στρατιωτικά ή/και οικονομικά από τρίτο ή τρίτα κράτη, είτε γιατί κυβερνάται από μία κυβέρνηση ανδρείκελο, είτε γιατί η επιβίωσή της βασίζεται αποκλειστικά στη διεθνή παρουσία που αποσοβεί τις εθνικές εντάσεις. Ωστόσο, δεν εκλείπουν τέτοιου είδους αναγνωρίσεις στη διεθνή πρακτική, γεγονός που συνηγορεί υπέρ του -κατ' αρχάς- πολιτικού χαρακτήρα της αναγνώρισης. Όταν οι αναγνωρίσεις είναι μεμονωμένες, όπως συμβαίνει στις περιπτώσεις της Αμπχαζίας, της Νότιας Οσετίας, της Υπερδνειστερίας, του Ναγκόρνο-Καραμπάχ ή ακόμα και

¹⁸⁸¹ Lauterpacht, H., 1947, *op. cit.*, *supra note* 277, 431.

¹⁸⁸² Βλ. αναλυτικά Blix, H., 130 HR (1970-II), *op. cit.*, *supra note* 101, 662-665.

¹⁸⁸³ ICJ, *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, 9 July 2004, Advisory Opinion, ICJ Rep (2004), 171, §87. Βλ. ακόμη και ICJ, *Case concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua/United States of America)*, 27 June 1986, Merits, ICJ Rep (1986), 98-101, §187-§190.

¹⁸⁸⁴ Όπως ορθώς υπογραμμίζει ο Raič, μία οντότητα δεν αποτυγχάνει να γίνει κράτος επειδή δεν αναγνωρίζεται ως τέτοιο, αλλά αποτυγχάνει να καταστεί κράτος εξ' αιτίας της παραβίασης ενός θεμελιώδους κανόνα του διεθνούς δικαίου και, ως εκ τούτου, δε θα πρέπει να αναγνωρίζεται. Raič, D., 2002, *op. cit.*, *supra note* 46, 442.

της «ΓΔΒΚ» και της Κριμαίας, είναι ξεκάθαρη η πολιτική φύση των εν λόγω αναγνώρισεων. Όταν, όμως, η αναγνώριση μίας αποσχισμένης οντότητας είναι ευρεία, όπως συμβαίνει στην περίπτωση του Κοσόβου, τότε τίθεται εύλογα το ζήτημα των νομικών συνεπειών της πολιτικής πράξης της αναγνώρισης. Ακόμα περισσότερο, όταν αναγνωρίζεται διεθνώς μία οντότητα η οποία δεν πληροί τις ουσιαστικές προϋποθέσεις της κρατικής υπόστασης και, μάλιστα, ενδύεται το μανδύα του κυρίαρχου κράτους, με πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτό της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, τότε πράγματι διαφαίνεται ο καταλυτικός ρόλος της αναγνώρισης αναφορικά με τη συμμετοχή και τη βιωσιμότητα αμφισβητούμενων οντοτήτων στο διεθνές στερέωμα.

Η πραγματική ύπαρξη μίας εδαφικής οντότητας απαιτεί «δικαιική επικύρωση», ειδάλλως δεν μπορούμε να μιλήσουμε για κράτος υπό την έννοια του διεθνούς δικαίου. Είναι γεγονός ότι η έννοια της αναγνώρισης αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα στο πλαίσιο της επικύρωσης *de facto* καταστάσεων: «*Η λειτουργία του καθορισμού νομικώς κρίσιμων γεγονότων καλείται 'αναγνώριση'. Η αναγνώριση, λοιπόν, είναι η γενική διαδικασία που προβλέπεται από το διεθνές δίκαιο για τον προσδιορισμό πραγματικών περιστατικών τα οποία, από τη στιγμή που θα εγκαθιδρυθούν, έχουν ορισμένες νομικές συνέπειες. Έτσι, η αναγνώριση καθορίζει τη νομική ύπαρξη τέτοιων ποικίλων γεγονότων ως κράτους...*».¹⁸⁸⁵ Το καθοριστικό σημείο είναι ότι οι νομικές συνέπειες δεν μπορούν απλά να συναχθούν από τα γεγονότα, παρά μόνο από νομικούς κανόνες, οι οποίοι προσδίδουν σε συγκεκριμένα γεγονότα δικαιοπαραγωγικά αποτελέσματα.

Στοιχειοθετείται άραγε η έννοια της «συλλογικής δημιουργίας κράτους»; Μπορεί η διεθνής πρακτική να υποστηρίζει κάτι τέτοιο στην περίπτωση του Κοσόβου και ίσως και της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης; Προς το παρόν, δεν υπάρχει κρατική πρακτική που να συνηγορεί υπέρ των ανωτέρω. Αντιθέτως, η σχετική πρακτική των κρατών χαρακτηρίζεται μάλλον από ασυνέπεια. Το πόσες αναγνώρισεις ή -ίσως ακόμα- από ποιά κράτη ενδεχομένως θα επαρκούσαν για να σηματοδοτήσουν τη γένεση ενός νέου κράτους, παραμένει ζήτημα αδιευκρίνιστο. Κρίνεται πιο ορθό να υποστηριχθεί η θέση ότι η αναγνώριση προσλαμβάνει συστατικό χαρακτήρα ως προς την πολιτική διάσταση και δηλωτικό χαρακτήρα ως προς τη νομική διάσταση. Συν τοις άλλοις, η ασάφεια και η διχογνωμία που υπάρχει γύρω από το καθεστώς του Κοσόβου είναι καθαρή απόρροια της έννοιας της κρατικής υπόστασης, η οποία συνιστά δίχως αμφιβολία νομικό καθεστώς και όχι απλώς ένα αντικειμενικό φυσικό γεγονός.

Σύμφωνα με τον Dugard, η «*συλλογική πιστοποίηση της κρατικής υπόστασης*» λειτουργεί στην πράξη, όπως και η συλλογική απαγόρευση της αναγνώρισης εδαφικών οντοτήτων που δημιουργήθηκαν κατά παράνομο τρόπο, ως ουσιώδες εργαλείο στα χέρια των ΗΕ.¹⁸⁸⁶ Φυσικά, ο ρόλος του παγκόσμιου οργανισμού όσον αφορά στη χορήγηση διεθνούς αναγνώρισης δε θα

¹⁸⁸⁵ Kelsen, H., *Principles of International Law*, 2nd edn, revised and edited by Tucker, R.W., 1966, 421.

¹⁸⁸⁶ Dugard, C.J.R., 1987, *op. cit.*, *supra* note 275, 11.

πρέπει να υπερεκτιμάται, καθότι η αναγνώριση από τα ΗΕ δεν υποχρεώνει ένα κράτος-μέλος που δεν το επιθυμεί να συνάψει διμερείς σχέσεις με την νέο-αναγνωρισθείσα εδαφική οντότητα, αλλά ο σκοπός της αναγνώρισης αυτής είναι να πιστοποιήσει την ύπαρξη μίας πολιτικής οντότητας ως κράτους, υποκείμενου στα οφέλη και τα βάρη του διεθνούς δικαίου.¹⁸⁸⁷ Οι περιπτώσεις της Νοτίου Ροδεσίας, των homelands της Νοτίου Αφρικής (Bantustans), του ψευδοκράτους της «ΤΔΒΚ», όπως και η παρανομία της διοίκησης της Νοτίου Αφρικής στη Ναμίμπια το 1971, καθώς και η μη-αναγνώριση της επιχειρούμενης προσάρτησης του Κουβέιτ από το Ιράκ το 1990, επιβεβαιώνουν περίτρανα την επιτυχία της συλλογικής μη-αναγνώρισης ως κυρωτικού μηχανισμού. Βεβαίως, η πλήρης παράλυση του ΣΑ σε ορισμένες άλλες κραυγαλέες περιπτώσεις, με προεξάρχουσα την απόσχιση της Κριμαίας από την Ουκρανία το 2014 και τη συνακόλουθη προσάρτηση της περιοχής στη Ρωσική Ομοσπονδία, φέρνει στην επιφάνεια τις σοβαρές αγκυλώσεις που δημιουργεί το πολιτικό στοιχείο στην εύρυθμη λειτουργία του παγκόσμιου οργανισμού. Από την άλλη μεριά, η αποδοχή του μορφώματος της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης στους κόλπους της διεθνούς κοινότητας, η ανοχή της τελευταίας σε εμφανώς αποτυχημένα κράτη με κορυφαίο παράδειγμα τη διαλυμένη Σομαλία, σε συνδυασμό με τη δυνητικά ευρεία αναγνώριση του αποσχισμένου Κοσόβου, υποδεικνύουν την εν δυνάμει συστατική λειτουργία της αναγνώρισης σε *de facto* καταστάσεις αμφίβολης νομιμότητας. Υπογραμμίζεται, όμως, ότι τα ΗΕ δε δρουν εξ' ονόματος των κυρίαρχων κρατών σε ό,τι αφορά στην αναγνώριση. Σε κάθε περίπτωση, η αναγνώριση εμπίπτει στο πεδίο της αρμοδιότητας και στην απόλυτη διακριτική ευχέρεια του κάθε κυρίαρχου κράτους, εξαιρουμένων των περιπτώσεων όπου το ΣΑ κατευθύνει τα κράτη να μην αναγνωρίσουν μία οντότητα ως κράτος.

iv. Αυτοδιάθεση των λαών

Η αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών αποτελεί μία από τις πιο συχνά επικαλούμενες και, ταυτόχρονα, μία από τις πλέον παρερμηνευμένες έννοιες του διεθνούς δικαίου. Έχει τις ρίζες της στις ιδέες της αμερικανικής (1775) και της γαλλικής επανάστασης (1789), ενώ απέκτησε διεθνή προβολή το 1918 με τα περίφημα 14 σημεία του Προέδρου των ΗΠΑ Woodrow Wilson και, έκτοτε, ακολούθησε μία ταραχώδη πορεία ποικίλλοντας από τη μεταπολεμική αποαποικιοποίηση στις μεταψυχροπολεμικές εθνικές συγκρούσεις. Για τον Vladimir Lenin η αυτοδιάθεση συνίστατο κυρίως στην εξωτερική της διάσταση, μεταφραζόμενη στο δικαίωμα των καταπιεσμένων εθνών στον πολιτικό διαχωρισμό, ήτοι στην απόσχιση. Αντιθέτως, ο Woodrow Wilson υπήρξε ένθερμος θιασώτης της εσωτερικής συνιστώσας της αρχής της αυτοδιάθεσης, ως ισοδύναμης με τη δημοκρατία.

¹⁸⁸⁷ *Ibid.* 50.

Η συμπερίληψη της αυτοδιάθεσης το 1945 στο Χάρτη των ΗΕ κυοφόρησε την ιδέα της εξέλιξης της από αρχή σε δικαίωμα, προσδίδοντάς της νομική υπόσταση, χωρίς όμως να έχει διασαφηνιστεί πλήρως το ακριβές περιεχόμενο της εν λόγω έννοιας. Τη δεκαετία του 1960 η αυτοδιάθεση ήταν συνώνυμη της αποαποικιοποίησης, αλλά πάντοτε αντίθετη της απόσχισης και υποκείμενη της εδαφικής ακεραιότητας των κυρίαρχων κρατών. Μάλιστα, στο στενό πλαίσιο της διαδικασίας της αποαποικιοποίησης το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση απέκτησε τον αναγκαστικό χαρακτήρα του κανόνα *jus cogens*. Η ρητορική της αυτοδιάθεσης άρχισε να μεταβάλλεται σταδιακά από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, αναμιγνυόμενη επικίνδυνα με τις εδαφικές διεκδικήσεις διαφόρων -ως επί το πλείστον- εθνικών και θρησκευτικών μειονοτήτων. Ενώ, λοιπόν, υπάρχει ακόμα μέχρι σήμερα έντονη διχογνωμία γύρω από το ακριβές περιεχόμενο της υπό εξέταση έννοιας, υπάρχει μία ακλόνητη γενική συναίνεση ως προς το ότι η αυτοδιάθεση είναι δικαίωμα των λαών δυνάμει του οποίου αποφασίζουν ελεύθερα το πολιτικό τους καθεστώς και ελεύθερα επιδιώκουν την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική τους ανάπτυξη -όπως ορίζει το κοινό Άρθρο 1 των δύο Διεθνών Συμφώνων του ΟΗΕ του 1966.

Σύμφωνα με το Άρθρο 1 §2 του Χάρτη, ένας από τους καταστατικούς σκοπούς των ΗΕ είναι «να αναπτύσσουν ανάμεσα στα έθνη φιλικές σχέσεις που θα βασίζονται στο σεβασμό της αρχής των ίσων δικαιωμάτων και της αυτοδιαθέσεως των λαών». Είναι εμφανές ότι το εν λόγω χωρίο αντικατοπτρίζει το βεστφαλιανό μοντέλο του διεθνούς συστήματος των κυρίαρχων εθνών-κρατών, όπως αυτό είχε διαμορφωθεί έως το 1945, και κατά μία έννοια προανήγγειλε το κύμα νέων κρατών που δημιουργήθηκαν μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Για περίπου 30 χρόνια -από τα τέλη της δεκαετίας του 1940 έως τα τέλη της δεκαετίας του 1970- η αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών βρήκε ευρύτατη εφαρμογή κατά την αποαποικιοποίηση, με την απομάκρυνση της βρετανικής, της γαλλικής και της πορτογαλικής αυτοκρατορίας από την Αφρική, τη Μέση και την Άπω Ανατολή και τη συνακόλουθη δημιουργία νέων κρατών στην αφρικανική και την ασιατική ήπειρο. Τη δεκαετία του 1990 νέα κράτη δημιουργήθηκαν από τη διάλυση της πρώην ΕΣΣΔ και της ΣΟΔΓ. Παρόλο που η κλασική θεωρία της αυτοδιάθεσης πρεσβεύει ότι η αρχή αυτή ενσαρκώνεται σε δικαίωμα αυστηρά μέσα στα όρια της διαδικασίας της αποαποικιοποίησης ή της ξένης κατοχής, θεωρητικά περιορίζοντας έτσι τις κρατογενέσεις, είναι γεγονός ότι στην πράξη δεν κατάφερε τελικά να μειώσει τις συγκρούσεις μεταξύ των ομάδων που διεκδικούν την ανεξαρτησία τους και των κυρίαρχων κρατών που αρνούνται να συναινέσουν. Το μεγάλο διακύβευμα σήμερα είναι η χρηστή, κατά το διεθνές δίκαιο, εφαρμογή της αυτοδιάθεσης, δεδομένου ότι πολλαπλασιάζονται οι απόπειρες εφαρμογής της αρχής αυτής σε περιπτώσεις για τις οποίες δεν είχε αρχικά συλληφθεί.

Εδώ και 70 περίπου χρόνια η διεθνής κοινότητα πασχίζει να οριοθετήσει -ή, καλύτερα, να περιορίσει- την αρχή της αυτοδιάθεσης, η οποία έρχεται σε ευθεία σύγκρουση με τη

θεμελιακή αρχή της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών και της διατήρησης των υφισταμένων συνόρων. Η υπεροχή του *uti possidetis juris* έναντι της αυτοδιάθεσης στη σύγχρονη δικαιοταξία λειτουργεί ως δικλείδα ασφαλείας έναντι των απανταχού αποσχιστικών κινημάτων. Δεν είναι τυχαία, άλλωστε, η προσπάθεια κατευνασμού των εκάστοτε διεκδικήσεων ανεξαρτησίας με γνώμονα την εσωτερική αυτοδιάθεση, η οποία προστατεύει ουσιαστικά τα δικαιώματα των μειονοτήτων μέσα στο κράτος. Μπορεί αρχικώς το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση να συνδέθηκε με τα εδάφη υπό κηδεμονία και τις μη-αυτοδιοικούμενες περιοχές, όμως κάτι τέτοιο δεν περιόρισε το φάσμα της αυτοδιάθεσης *ratione personae*. Σήμερα, ο συνεχιζόμενος χαρακτήρας της τελευταίας εντοπίζεται πρωτίστως σε ένα θετικό δικαίωμα εσωτερικής αυτοδιάθεσης. Πρακτικώς, όμως, η αυτονομία, η ομοσπονδία και οι λοιπές μορφές αυτοδιοίκησης στο εσωτερικό ενός κυρίαρχου κράτους δεν αποδεικνύονται πάντοτε επαρκές αντίβαρο στην επιδίωξη της εξωτερικής αυτοδιάθεσης.

«Οποιαδήποτε προσπάθεια η οποία στοχεύει στη μερική ή την ολική διάρρηξη της εθνικής ενότητας και της εδαφικής ακεραιότητας μίας χώρας είναι ασυμβίβαστη με τους σκοπούς και τις αρχές του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών», διακήρυττε το Ψήφισμα 1514 (XV) της ΓΣ του 1960 για τη Χορήγηση Ανεξαρτησίας στις Αποικιακές Χώρες και Λαούς. Οι πλέον ένθερμοι υποστηρικτές και ευεργετηθέντες από το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση, ήτοι τα νέα κράτη που αναδύθηκαν από τη διαδικασία της αποαποικιοποίησης, υποχρεώθηκαν εν τη γενέσει τους να περιορίσουν τη μετέπειτα εφαρμογή του εν λόγω δικαιώματος, εξ' αιτίας της ιδιαίτερης ευπάθειάς τους στην εδαφική κατάτμηση και της επαπειλούμενης πολιτικής τους ανεξαρτησίας.¹⁸⁸⁸

Εκ πρώτης όψεως, οι αρχές της εδαφικής ακεραιότητας και του *uti possidetis juris* ομοιάζουν ασυμβίβαστες με την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών. Η Επιτροπή Badinter εφήρμοσε την αρχή του *uti possidetis juris* στο έδαφος της πρώην Γιουγκοσλαβίας, χαράσσοντας έτσι τα νέα διεθνή σύνορα κατά μήκος των προϋφισταμένων εσωτερικών διοικητικών ορίων. Η πρακτική αυτή, της εφαρμογής μίας πρωτίστως αποικιακής αρχής πέραν του αποικιακού πλαισίου, κατακρίθηκε έντονα από αρκετούς μελετητές.¹⁸⁸⁹ Οι απόψεις επί του θέματος δίστανται, καθότι -μεταξύ άλλων- οι Allen Pellet και Malcolm Shaw συνηγορούν υπέρ

¹⁸⁸⁸ «Η βασική απαίτηση της σταθερότητας, προκειμένου να επιβιώσουν, να αναπτυχθούν και να εδραιώσουν σταδιακά την ανεξαρτησία τους σε όλους τους τομείς, παρακίνησε τα αφρικανικά κράτη φρονίμως να συναινέσουν στο σεβασμό των αποικιακών συνόρων και να τον λαμβάνουν υπ' όψιν στην ερμηνεία της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών». ICJ, *Case Concerning the Frontier Dispute (Burkina Faso/Mali)*, 22 December 1986, Judgment, ICJ Rep (1986), 566-567, §25.

¹⁸⁸⁹ Βλ. *inter alia* McCorquodale, R. and Pangalangan, R., "Pushing Back the Limitations of Territorial Boundaries", 12: 5 *EJIL* (2001), 875· Pomerance, M., "The Badinter Commission: The Use and Misuse of the International Court of Justice's Jurisprudence", 20 *Michigan JIL* (1998), 31-58· Radan, P., "Post-Secession International Borders: A Critical Analysis of the Opinions of the Badinter Arbitration Commission", 24: 1 *Melbourne University Law Review* (2000), 50-76· Ratner, St.R., "Drawing a Better Line: Uti Possidetis and the Borders of New States", 90: 4 *AJIL* (1996), 590-624.

της χρήσης της αρχής του *uti possidetis juris* και πέραν του πλαισίου της αποικιοκρατίας, με το αιτιολογικό ότι ο σεβασμός της βουλήσεως των λαών δεν μπορεί να καθιστά ρευστές όλες τις υφιστάμενες συνοριακές διευθετήσεις όταν δημιουργούνται νέα κράτη· οτιδήποτε διαφορετικό, θα ισοδυναμούσε με ανοιχτή πρόσκληση για εδαφική κατάκτηση.¹⁸⁹⁰

Ο Χάρτης των ΗΕ καθιερώνει την αυτοδιάθεση ως οικουμενική αρχή πέραν των στενών ορίων της αποαποικιοποίησης. Ο συλλογικός της χαρακτήρας τη διαχωρίζει αυστηρά από τον ατομοκεντρικό χαρακτήρα των δικαιωμάτων των μειονοτήτων. Βέβαια, από τη στιγμή που το βασικό συστατικό στοιχείο της ανωτέρω αρχής, η έννοια του «λαού», παραμένει δίχως ορισμό στο διεθνές δίκαιο, δυσχεραίνεται έτι περαιτέρω ο εντοπισμός των εκάστοτε υποκειμένων της αρχής της αυτοδιάθεσης. Το σίγουρο είναι ότι η έννοια του «λαού» διαχωρίζεται αυστηρά από εκείνη της «μειονότητας» -αν και οι δύο στερούνται ορισμού-, με τη δεύτερη να μην απολαύει συλλογικών δικαιωμάτων, παρά μόνο εσωτερικής αυτοδιάθεσης, όπως άλλωστε και οι «αυτόχθονες λαοί». Δεν είναι σύμπτωση, εξάλλου, ότι, οσάκις τα κράτη αναφέρονται στην αυτοδιάθεση ως εμπίπτουσα στο αναγκαστικό δίκαιο (*jus cogens*), προτιμούν μία μάλλον γενικόλογη οδό, μη προσδιορίζοντας ούτε το πεδίο εφαρμογής της αυτοδιάθεσης, ούτε τα μέσα και τις μεθόδους άσκησής της, αλλά ούτε και τα επιτρεπτά αποτελέσματά της. Τα κράτη αναφέρονται γενικώς στην αρχή *lato sensu*.¹⁸⁹¹

ν. Απόσχιση και *de facto* κράτη

Στον 21^ο αιώνα, η άσκηση της εξωτερικής αυτοδιάθεσης με τη μορφή της απόσχισης παραμένει η εξαίρεση και όχι ο κανόνας. Δεν είναι τυχαίο ότι το βασικό επιχείρημα των υποστηρικτών της ανεξαρτησίας του Κοσόβου είναι ο ειδικός χαρακτήρας και η μοναδικότητα της πρώην αυτόνομης γιουγκοσλαβικής επαρχίας και όχι κάποιος νέος δικαίος κανόνας. Από την άλλη μεριά, δε δύναται να παραβλεφθεί η επίπτωση που ενδεχομένως θα έχει το Κόσοβο στην περαιτέρω ανάπτυξη της θεωρίας της διορθωτικής απόσχισης.¹⁸⁹² Δυνητικά έχει δημιουργηθεί ένα επικίνδυνο προηγούμενο όσον αφορά στην αναγνώριση ανεξαρτησίας που προέκυψε από μία άκρως αμφισβητούμενη απόσχιση. Το παράδοξο της περίπτωσης του

¹⁸⁹⁰ Βλ. Pellet, A., “Avis Juridique Sommaire sur le Projet de Loi Donnant Effet à l’Exigence de Clarté Formulé par la Cour Suprême du Canada dans son Avis sur le Renvoi sur la Sécession du Québec”, 13/12/1999, available at: <http://www.vigile.net/archives/9912/pelletclarte.html>. Shaw, M.N., “The Heritage of States: The Principle of *Uti Possidetis Juris* Today”, 67: *1 BYIL* (1996), 75-154 και Shaw, M.N., “Peoples, Territorialism and Boundaries”, 8: *3 EJIL* (1997), 478-507.

¹⁸⁹¹ Cassese, A., 1995, *op. cit.*, *supra* note 207, 126-140, όπου καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «ολόκληρο το πλέγμα των νομικών προτύπων (η γενική αρχή και οι εθιμικοί κανόνες) της αυτοδιάθεσης θα πρέπει να θεωρούνται ότι ανήκουν στο σώμα των αναγκαστικών κανόνων», *ibid.* 140.

¹⁸⁹² Σύμφωνα με τη σχετική ανάλυση του Roseberry, εκεί όπου η μαζική βία είναι σοβαρή -και, ιδίως, όταν η πρόθεση του δράστη είναι να εκτοπίσει ή να καταστρέψει την ομάδα-στόχο, όπως στις περιπτώσεις της γενοκτονίας ή της εθνοκάθαρσης- η διεθνής κοινότητα είναι πιο πιθανό να αναγνωρίσει τις αποσχιστικές ομάδες χρησιμοποιώντας τα λεγόμενα «επανορθωτικά» επιχειρήματα. Βλ. Roseberry, Ph., “Mass Violence and the Recognition of Kosovo: Suffering and Recognition”, 65: *5 Europe-Asia Studies* (2013), 869.

Κοσόβου εντοπίζεται στο ότι, αφενός, οι αναγνωρίσεις της ανεξαρτησίας αυτού βασίζονται ως επί το πλείστον σε «επανορθωτικά» επιχειρήματα ενώ, αφετέρου, γίνεται προσπάθεια ώστε να μην καταστεί πρότυπο για την επίλυση μελλοντικών περιπτώσεων παρεμφερούς χαρακτήρα.¹⁸⁹³

Κατά ειρωνικό τρόπο, η πάγια πρακτική των κρατών -ακόμη κι εκείνων που έχουν αναγνωρίσει το Κόσοβο- δε συνηγορεί υπέρ της ύπαρξης ενός εθιμικού κανόνα διορθωτικής απόσχισης. Ωστόσο, το πολιτικής φύσεως επιχείρημα περί της μοναδικότητας της περίπτωσης του Κοσόβου καταρρίπτεται εύκολα, εάν σκεφτεί κανείς ότι, όσο ιδιαίτερες και αν υπήρξαν οι συνθήκες στο Κόσοβο -ήτοι κατάφωρες και μαζικές παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου που στόχευαν σε μία συγκεκριμένη μειονοτική ομάδα, διεθνής επέμβαση για τον τερματισμό αυτών των παραβιάσεων, πολυετής μεταβατική διεθνής διοίκηση της περιοχής και αδυναμία επιτυχούς διμερούς διαπραγματεύσεως για τη διευθέτηση του τελικού πολιτικού καθεστώτος-, δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα να προκύψει μία παρόμοια κατάσταση στο μέλλον.¹⁸⁹⁴

Είναι, άραγε, η “*remedial secession*” η εξαίρεση που επιβεβαιώνει τον κανόνα; Παρά τις θεωρητικές απόπειρες περί διορθωτικής απόσχισης, δεν εντοπίζεται πουθενά μέχρι σήμερα δικαιικός κανόνας που να επιτρέπει την απόσχιση ως έσχατο μέσο αντιμετώπισης σοβαρών και συστηματικών παραβιάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου και της εσωτερικής αυτοδιάθεσης μίας ομάδας εντός ενός κυρίαρχου κράτους. Το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση δε φέρει ασυστόλως την εξωτερική του συνιστώσα στο μετα-αποικιακό κόσμο. Το αποτέλεσμα ενός αποσχιστικού αγώνα θα πρέπει -με τη συγκατάθεση του μητρικού κράτους- να νομιμοποιηθεί από τη διεθνή κοινότητα προκειμένου να οδηγήσει στη δημιουργία ενός νέου κυρίαρχου κράτους, κάτι το οποίο συνέβη σε μία μόνο περίπτωση, αυτή του Μπαγκλαντές, -ίσως και στις περιπτώσεις των πρώην Γιουγκοσλαβικών Δημοκρατιών, αν και εκεί ενδύθηκε έξυπνα το μανδύα της διάλυσης.

Εάν, ωστόσο, η απόσχιση επιτύχει, δηλαδή, εάν μία περιοχή απομακρυνθεί ουσιαστικά από την εξουσία του μητρικού κράτους και εκ των πραγμάτων εδραιωθεί και δεν ανατραπεί και, ως εκ τούτου, γίνει δεκτή ως μία πραγματικότητα που χαρακτηρίζεται περαιτέρω από σταθερότητα, βιωσιμότητα και αποτελεσματικό έλεγχο, τότε δε δύναται να αγνοηθεί από το διεθνές δίκαιο, πολύ δε περισσότερο όταν τυγχάνει ευρείας αναγνώρισης από την πλειοψηφία των κρατών-μελών της διεθνούς κοινότητας. Εντούτοις, βέβαια, παραμένουν ασαφείς οι παράγοντες που θα μπορούσαν, με επιφύλαξη, να αιτιολογήσουν μία αποσχιστική ενέργεια.

¹⁸⁹³ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το συμπέρασμα του Roseberry αναφορικά με την παραδοξότητα της κληρονομιάς του Κοσόβου: «Από τη μία, η διεθνής κοινότητα αναγνώρισε το Κόσοβο χρησιμοποιώντας αιτιολογίες που έχουν κάποια θεωρητική βάση στη θεωρία της διορθωτικής απόσχισης και σε θεωρίες μαζικής πολιτικής βίας, καθώς και σε εμπειρικά προηγούμενα απ’ όλο τον εικοστό αιώνα -αν και αυτά τα προηγούμενα αφορούν σε εσωτερικές πολιτικές ρυθμίσεις, παρά σε αξιώσεις ανεξαρτησίας. Από την άλλη, χρησιμοποιεί τις αιτιολογίες αυτές με την πρόθεση να τις αποτρέψει από το να καταστούν πρότυπο για μελλοντικές περιπτώσεις. Η αντίφαση αυτή δεν έχει ακόμα επιλυθεί». *Ibid.* 871.

¹⁸⁹⁴ Cismas, I., “Secession in Theory and Practice: the Case of Kosovo and Beyond”, 2: 2 *Goettingen JIL* (2010), 583-587, όπου συμπεραίνεται ότι «η εγγύηση του ‘μη-προηγούμενου’ δε θα αποθαρρύνει κανέναν».

Συγκλίνουμε υπέρ της άποψης ότι μόνο η κατάφωρη παραβίαση κανόνα *jus cogens* από κυρίαρχο κράτος -με έμφαση στη γενοκτονία ή τις μαζικές και συστηματικές παραβιάσεις του δικαιώματος στη ζωή, όπως συνέβη στην περίπτωση του Μπαγκλαντές- θα μπορούσε, ίσως, να παράσχει πρόσφορο έδαφος για την απόσχιση μίας περιοχής. Ερωτηματικά τίθενται ως προς το ζήτημα της εθνοκάθαρσης και του επακριβούς νομικού προσδιορισμού της, ήτοι εάν θα μπορούσε να δικαιολογήσει ενδεχόμενη «διορθωτική απόσχιση».¹⁸⁹⁵ Η ανωτέρω θέση, λοιπόν, υποστηρίζεται περιοριστικά, αποκλειστικά και μόνο μέσα στο πλαίσιο της γενοκτονίας ή των μαζικών και εκτεταμένων απωλειών ανθρωπίνων ζώων, με την αυστηρή επιφύλαξη της μη κατάχρησής της ως πρόσχημα για την ανεξαρτητοποίηση διαφόρων ομάδων. Σε καμία άλλη περίπτωση δε θα μπορούσε να βρει νομικό έρεισμα η μονομερής απόσχιση τμήματος του εδάφους ανεξάρτητου και κυρίαρχου κράτους.

Βεβαίως, εύλογα διερωτάται κανείς πώς είναι δυνατόν ένα τόσο σημαντικό «νέο δικαίωμα», αυτό της διορθωτικής απόσχισης, το οποίο μάλιστα συγκρούεται με τον πυρήνα του διεθνούς δικαίου, ήτοι με την κρατική κυριαρχία και την εδαφική ακεραιότητα, να αναδυθεί στη βάση μίας *a contrario* ερμηνείας της λεγόμενης ρήτρας διασφάλισης της Διακήρυξης για τις Φιλικές Σχέσεις και τη Συνεργασία των Κρατών του 1970. Η αλήθεια είναι ότι δεν υπάρχει καμία απολύτως ρητή πρόβλεψη τέτοιου είδους, όπως θα ήταν άλλωστε αναμενόμενο προκειμένου να θεμελιωθεί νομικά μία αξίωση διορθωτικής απόσχισης.¹⁸⁹⁶ Ούτε επιβεβαιώνεται από τη μέχρι τούδε πρακτική των κρατών, πολύ δε περισσότερο από την περίπτωση του Κοσόβου, όπου το επιχείρημα της διορθωτικής απόσχισης χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον, χωρίς όμως να πληρούνται οι ισχυριζόμενες προϋποθέσεις της εφαρμογής του, καθότι το 2008 είχαν περάσει ήδη εννέα χρόνια από τους νατοϊκούς βομβαρδισμούς του 1999 και δεκαεννέα χρόνια από την απομείωση της αυτονομίας του Κοσόβου από τη Σερβία το 1989.

Τι επιπτώσεις, άραγε, μπορεί να έχει για τις μελλοντικές ειρηνευτικές προσπάθειες των ΗΕ, αλλά και για το διεθνές δίκαιο εν γένει, το καινοφανές επιχείρημα του Marti Ahtisaari ότι τα έτη της χωριστής διοίκησης του Κοσόβου από τη Σερβία, που προηγήθηκαν της μονομερούς ανακήρυξης ανεξαρτησίας του πρώτου, δημιούργησαν μία μη-αναστρέψιμη πραγματικότητα;¹⁸⁹⁷ Επιχείρημα το οποίο τρόπον τινά συνέχισε το ΕΔΔΑ τρία χρόνια αργότερα, αποφαινόμενο ότι η

¹⁸⁹⁵ Βλ. γενικά Pegorier, Cl., *Ethnic Cleansing: A Legal Qualification*, 2013, καθώς επίσης και Schabas, W., 2nd edn, 2009, *op. cit.*, *supra* note 1603, 189-201.

¹⁸⁹⁶ Το σκεπτικό αυτό είχε ακολουθήσει το ΔΔ το 1966, όταν παρατήρησε ότι «θα ήταν αξιοσημείωτο... εάν ένα τόσο σημαντικό δικαίωμα, που έχει τέτοιες δυνητικά εκτεταμένες συνέπειες, [...] είχε δημιουργηθεί εμμέσως και με τόσο τυχαίο και σχεδόν παρεμπιπτόντα τρόπο, με μία συνηθισμένη ρήτρα δικαιοδοσίας...». Βλ. ICJ, *South West Africa (Liberia v. South Africa)*, 18 July 1966, Second Phase, Judgment, ICJ Rep (1966), 38, §63.

¹⁸⁹⁷ «Η επιστροφή της σερβικής διοίκησης επί του Κοσόβου δε θα ήταν αποδεκτή από τη συντριπτική πλειοψηφία του λαού του Κοσόβου. Το Βελιγράδι δε θα μπορούσε να ανακτήσει την εξουσία του χωρίς να προκαλέσει βίαιες αντιπαραθέσεις. Η αυτονομία του Κοσόβου εντός των συνόρων της Σερβίας -όσο εθνική μπορεί να είναι μία τέτοια αυτονομία- απλώς δεν είναι δυνατή». Βλ. σχετικά Report of the Special Envoy of the Secretary-General on Kosovo's Future Status, 26 March 2007, UN Doc S/2007/168, §7.

πάροδος του χρόνου επιφέρει σοβαρές συνέπειες στη φύση της κατάλληλης θεραπείας αναφορικά με τις περιουσίες στην κατεχόμενη Κύπρο και, ως εκ τούτου, θα ήταν αυθαίρετο και αστόχαστο να επιχειρήσει να επιβάλει την υποχρέωση στην Τουρκία να αποκαταστήσει τις περιουσίες σε όλες τις περιπτώσεις, καθώς, σε ορισμένες περιπτώσεις, η αποζημίωση και η ανταλλαγή μπορεί να είναι ικανοποιητικές θεραπείες.¹⁸⁹⁸ Τέτοιου είδους αυθαίρετοι υπαινιγμοί μόνο τριγμούς δύνανται να επιφέρουν στο κρατικό οικοδόμημα, καθώς δυναμιτίζουν τα θεμέλια της κυριαρχίας του κράτους και παρακάμπτουν απροσημάτιστα τον προσωρινό χαρακτήρα τόσο της διεθνούς μεταβατικής διοίκησης όσο και της κατοχής.¹⁸⁹⁹

Δεν είναι λίγοι οι αναλυτές που εκλαμβάνουν τη “*sui-generis*” περίπτωση του Κοσόβου ως μία προσπάθεια εισαγωγής μίας νέας νομικής κατηγορίας στο διεθνές δίκαιο που επαναπροσδιορίζει την έννοια της κυριαρχίας από ένα αδιαίρετο δικαίωμα, σε μία νέα μεταβλητή νομική ικανότητα.¹⁹⁰⁰ Ωστόσο, κάθε άλλο παρά εξαιρετική και μοναδική είναι η περίπτωση του Κοσόβου, αφού κατ’ ουσίαν αποτελεί έναν ενδιάμεσο σταθμό στο συνεχιζόμενο μετασχηματισμό του διεθνούς συστήματος από τέλος του Ψυχρού Πολέμου, με γενικές συνέπειες για το μέλλον της διεθνούς δικαιοταξίας.¹⁹⁰¹

Ακριβώς αυτή η «σύγχυση» της διεθνούς κοινότητας αναφορικά με τα καίρια ζητήματα της απόσχισης, η οποία στην ουσία αντικατοπτρίζει την πολιτική διάσταση που αναπόφευκτα παρεισφρεί και επηρεάζει την κριτική αποτίμηση αυτών των ζητημάτων, αποτυπώνεται στην πολιτική των δύο μέτρων και δύο σταθμών που ακολουθήθηκε στις περιπτώσεις του Κοσόβου και της Κριμαίας αντίστοιχα. Γιατί οι αποσχιστικές ενέργειες των Αλβανών του Κοσσυφοπεδίου

¹⁸⁹⁸ ECHR, *Case of Demopoulos and Others v. Turkey*, Admissibility, Application No 46113/99 et seq, 1 March 2010, §116.

¹⁸⁹⁹ Ένα ακόμη πολύ σοβαρό ζήτημα που ανακύπτει σε περιπτώσεις κατεχομένων εδαφών είναι η εκεί ιδιωτική οικονομική δραστηριότητα τρίτων κρατών και κατά πόσο αυτή η δραστηριότητα ενδεχομένως ενισχύει ή συμβάλλει στη διαίωνιση του καθεστώτος της κατοχής. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι κάτωθι δικαστικές αποφάσεις: UK Supreme Court, *Richardson and another (Appellants) v. Director of Public Prosecutions (Respondent)*, 5 February 2014, [2014] UKSC 8, διαθέσιμη στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του Ανωτάτου Δικαστηρίου του ΗΒ: https://www.supremecourt.uk/decided-cases/docs/UKSC_2012_0198_Judgment.pdf; Tribunal de Grande Instance de Paris, 4th Chamber, 2nd Section, *S.A.S. OPM France v. Association France-Palestine Solidarité*, 23 January 2014, No RG: 13/06023, η απόφαση είναι διαθέσιμη ηλεκτρονικά στη διεύθυνση: [http://www.intjewishlawyers.org/main/files/Decision%20Sodastream%20\(anglais\).pdf](http://www.intjewishlawyers.org/main/files/Decision%20Sodastream%20(anglais).pdf); Versailles Court of Appeal, *Association France-Palestine Solidarité “AFPS” v. Société Alstom Transport SA*, 22 March 2013, No RG: 11/05331, το πλήρες κείμενο της απόφασης διατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.intjewishlawyers.org/main/files/Versailles%20Court%20of%20Appeals%20ruling%20doc%20English%20.pdf>. Όλες ανωτέρω αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων του Ηνωμένου Βασιλείου και της Γαλλίας βεβαιώνουν την απουσία απαγορεύσεων στις ιδιωτικές οικονομικές δραστηριότητες σε κατεχόμενα εδάφη.

¹⁹⁰⁰ Delcourt, B., “Le Droit International à l’Épreuve du Kosovo”, *3 Annals-Journal of Legal and Social Sciences* (2008), Serbia; University of Belgrade, 6-59.

¹⁹⁰¹ Σύμφωνα με τον Σπύρο Οικονομίδη, η «νέα διεθνής τάξη» η οποία αναδύθηκε μετά το 1989 βρίσκεται σε διαρκή μετασχηματισμό, που χαρακτηρίζεται περισσότερο από σπασμοδικές κινήσεις παρά από ομαλές μεταβάσεις. Πρωταρχικοί παράγοντες αυτών των κραδασμών θεωρούνται η παγκοσμιοποίηση και ο κατακερματισμός και, δευτερευόντως, οι αυξανόμενες κανονιστικές και ηθικές ανησυχίες, καθώς και ο διευρυμένος ρόλος των διαφόρων μη-κρατικών δρώντων. «Παραδόξως, ενώ οι παράγοντες αυτοί αποτελούν πρόκληση για την ίδια τη σταθερότητα του κράτους, έχουν επίσης συνδράμει στη δημιουργία νέων κρατών και στην ενίσχυση της εξουσίας των παραδοσιακών κρατών». Economides, Sp., “Kosovo, Self-Determination and the International Order”, *65: 5 Europe-Asia Studies* (2013), 835.

-εν πολλοίς- αναγνωρίστηκαν διεθνώς, ενώ η αντίστοιχη αποσχιστική συμπεριφορά των ρωσόφωνων της Κριμαίας καταδικάστηκε ομόφωνα; Δεν υπάρχει, πράγματι, νομικό επιχείρημα που να μπορεί να αιτιολογήσει τη στάση της διεθνούς κοινότητας στις ανωτέρω περιπτώσεις. Σε καμία περίπτωση, βεβαίως, δεν μπορεί το επιχείρημα περί *sui-generis* περιστάσεων και «ειδικών» συνθηκών να απεμπολήσει την αρνητική νομική χροιά που είναι συνυφασμένη με το προηγούμενο της απόσχισης του Κοσόβου. Ένα αδιαμφισβήτητα αρνητικό προηγούμενο, που δεν ανετράπη ούτε μέσω της δικαστικής οδού, καθότι το παγκόσμιο δικαιοδοτικό όργανο της Χάγης δεν άδραξε την ευκαιρία, το 2010, να αποσαφηνίσει το κανονιστικό περιεχόμενο και το πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος στην εξωτερική αυτοδιάθεση στη μετα-αποικιακή του σύλληψη. Αντιθέτως, η σιωπή του ΔΔ μάλλον ενισχύει το αρνητικό πρόσημο του Κοσόβου.

Το γεγονός ότι το ΔΔ αποφάσισε να περιορίσει τη Γνωμοδότησή του για το *Κόσοβο* στο εάν η μονομερής ανακήρυξη ανεξαρτησίας, ως τέτοια, απαγορεύεται από το διεθνές δίκαιο, χωρίς να αξιολογήσει την υποβόσκουσα αξίωση για εξωτερική αυτοδιάθεση, «μπορεί να παρερμηνευθεί ότι νομιμοποιεί αυτού του είδους τις ανακηρύξεις βάσει του διεθνούς δικαίου, από τις απανταχού αποσχιστικές ομάδες ή οντότητες που είτε έχουν προβεί ή σχεδιάζουν να προβούν σε ανακηρύξεις ανεξαρτησίας».¹⁹⁰² Πράγματι, μπορεί μετά το 2010 να μην ακολούθησε ντόμινο ανακηρύξεων ανεξαρτησίας, όμως έχει ήδη γίνει επίκληση στο «προηγούμενο του Κοσόβου», σε μία προσπάθεια να αποκτήσει αιτιολογική βάση η κατά τα λοιπά αυθαίρετη και νομικά αίολη απόσχιση της Κριμαίας από την Ουκρανία.¹⁹⁰³ Όπως πολύ ορθώς έχει παρατηρήσει ο Marxsen: «Αυτό το οποίο θα αναφέρεται ως 'προηγούμενο' αύριο ή ως απόδειξη ενός αναδυόμενου νομικού κανόνα δεν καθορίζεται από τα κράτη που έδρασαν χτες και ιδίως όχι από το νόημα που αυτά τα κράτη αποδίδουν στις πράξεις τους».¹⁹⁰⁴ Τα κράτη, ούτως ειπείν, δε δύνανται να προσδιορίσουν σήμερα αυτό το οποίο θα χρησιμεύσει ως νομικό μοντέλο-πρότυπο συμπεριφοράς στο μέλλον.

Ποιός, άλλωστε, μπορεί να αρνηθεί τη μοναδικότητα της κάθε ξεχωριστής περίπτωσης; Ακόμα περισσότερο, ποιός μπορεί να επιβάλει ένα πολιτικό επιχείρημα; Ποιός μπορεί να

¹⁹⁰² Βλ. ICJ, *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in respect of Kosovo*, 22 July 2010, Separate Opinion of Judge Yusuf, 620, §6.

¹⁹⁰³ Αναφέρεται χαρακτηριστικά η Δήλωση του Προέδρου της Σερβίας ενώπιον του ΣΑ των ΗΕ: «...η αυθαίρετη αυτή απόφαση αντιπροσωπεύει ένα προηγούμενο το οποίο θα προκαλέσει ανεπανόρθωτη ζημιά στη διεθνή τάξη. Η μονομερής και παράνομη ανακήρυξη ανεξαρτησίας του Κοσόβου έρχεται σε σύγκρουση με την πρώτη αρχή του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών -την κυρίαρχη ισότητα όλων των κρατών μελών- με τον πιο ευθύ τρόπο. Επαναλαμβάνω: υπάρχουν δεκάδες άλλα Κόσοβο στον κόσμο και όλα αναμένουν η πράξη της απόσχισης του Κοσόβου να καταστεί πραγματικότητα και να καθιερωθεί ως ένας αποδεκτός κανόνας». Βλ. UN Doc S/PV.5839, 18 February 2008, 5. Σύμφωνα με τον τότε Πρόεδρο της Ρωσίας Dmitry Medvedev, «θα ήταν αδύνατο να πει κανείς στους Αμπχάζιους και τους Οσέτιους (και σε δεκάδες άλλες ομάδες ανά τον κόσμο) ότι εκείνο που ήταν καλό για τους Αλβανούς του Κοσόβου δεν ήταν καλό για εκείνους. Στις διεθνείς σχέσεις, δεν μπορείς να έχεις έναν κανόνα για ορισμένους και άλλον κανόνα για άλλους». Βλ. σχετικά Medvedev, D., "Why I Had to Recognise Georgia's Breakaway Regions", *Financial Times*, 27/08/2008, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση των *Financial Times*: <http://www.ft.com/intl/cms/s/9c7ad792-7395-11dd-8a66-0000779fd18c.html#axzz2tykPdIA4>.

¹⁹⁰⁴ Marxsen, Chr., "The Crimea Crisis – An International Law Perspective", 74: 2 *ZaöRV/Heidelberg JIL* (2014), 388.

εγγυηθεί ότι μία αποσχιστική οντότητα δε θα επικαλεστεί το προηγούμενο της απόσχισης του Κοσόβου προκειμένου να δικαιολογήσει παρόμοιες ενέργειες; Συνέβη κιόλας ήδη μία φορά, στην περίπτωση της απόσχισης της Κριμαίας από την Ουκρανία. Η διαλεκτική σχέση, άλλωστε, δικαίου και πολιτικής οπωσδήποτε δε συμβάλλει στον εφησυχασμό μας.

vi. Εδαφική ακεραιότητα των κρατών vs. Αυτοδιάθεση των λαών

Οι αξιώσεις ανεξαρτησίας συνεπάγονται μία προφανή σύγκρουση ανάμεσα στην αυτοδιάθεση των λαών και την εδαφική ακεραιότητα των κρατών. Ο πλέον αποτελεσματικός και ξεκάθαρος τρόπος δημιουργίας ενός νέου κράτους είναι μέσα από τη συναίνεση του μητρικού κράτους, το οποίο με τον τρόπο αυτό νομιμοποιεί την άσκηση της εξωτερικής αυτοδιάθεσης και εκφράζει αυτοβούλως τη συγκατάθεσή του για την εκχώρηση της εδαφικής του ακεραιότητας στο τμήμα εκείνο του εδάφους του που αιτείται την ανεξαρτητοποίησή του. Τέτοιες ήταν οι περιπτώσεις του Μαυροβουνίου και του Νότιου Σουδάν, αλλά και της Σκωτίας -μόνο που η τελευταία αυτή περίπτωση διαφοροποιείται από τις δύο προηγούμενες, καθότι δεν κατέληξε στη δημιουργία ενός νέου κράτους.

Η επιλογή ανάμεσα στην αυτοδιάθεση των λαών και την εδαφική ακεραιότητα των κρατών είναι ένα από τα παλαιότερα ψεύτικα διλήμματα του διεθνούς δικαίου.¹⁹⁰⁵ Και αυτό γιατί ουσιαστικά θέτει την προβληματική της απόσχισης υπό το πρίσμα δύο αντιφατικών και αμοιβαίως αποκλειόμενων επιλογών: είτε μία ομάδα συνιστά «λαό» και επομένως έχει το δικαίωμα στην «εξωτερική αυτοδιάθεση» είτε η «εδαφική ακεραιότητα» του μητρικού κράτους θα πρέπει πάση θυσία να γίνεται σεβαστή και, ως εκ τούτου, η απόσχιση απαγορεύεται. Το δίλημμα αυτό είναι ιδιαίτερος βολικό από πολιτικής άποψης, καθότι αφήνει περιθώρια στα κράτη να δρουν κατά το δοκούν: ενίοτε επικαλούνται την αρχή της αυτοδιάθεσης προκειμένου να ενθαρρύνουν αποσχιστικές διεκδικήσεις, ενώ σε άλλες ανάλογες περιπτώσεις ισχυρίζονται ότι η εδαφική ακεραιότητα υπερισχύει. Η περίπτωση της Κριμαίας υπογράμμισε την αντίφαση αυτή.¹⁹⁰⁶ Η Ρωσία, επί χρόνια υπέρμαχος του σεβασμού της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών

¹⁹⁰⁵ Βλ. σχετικά Christakis, Th., “Self-Determination, Territorial Integrity and Fait Accompli in the Case of Crimea”, 75: 1 *ZaöRV/Heidelberg JIL* (2015), διαθέσιμο σε ηλεκτρονική μορφή στη διεύθυνση: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2531321.

¹⁹⁰⁶ «Είναι, άραγε, οι κατηγοροι συνεπείς; Είναι εκείνοι οι οποίοι ενθάρρυναν την απόσχιση του Κοσόβου με κάθε μέσο, [...] που χρησιμοποίησαν βία χωρίς την εξουσιοδότηση του Συμβουλίου Ασφαλείας και άσκησαν μία πολιτική που οδήγησε στον *de facto* κατακερματισμό του Ιράκ, του Αφγανιστάν και της Λιβύης. [...] Όταν το Κοινοβούλιο του Κοσόβου προέβη στην ανακήρυξη ανεξαρτησίας, αυτές οι ίδιες Κυβερνήσεις βεβαίωναν ότι η παραβίαση του Συντάγματος της Σερβίας ήταν άνευ σημασίας και ότι το διεθνές δίκαιο δεν απαγορεύει τις μονομερείς ανακηρύξεις ανεξαρτησίας. [...] Η Κυβέρνηση του Vladimir Putin τους πληρώνει με το ίδιο νόμισμα. [...] Οι δυτικές πρωτεύουσες έχουν μείνει αβοήθητες εναντίον της Ρωσίας. Όχι στρατιωτικά ή οικονομικά. Έχουν μείνει ηθικά αβοήθητες. Αγνοώντας τους βασικούς κανόνες που διέπουν τις διεθνείς σχέσεις και επικαλούμενες ψευδή νομικά επιχειρήματα ή ισχυριζόμενες ότι οι εν λόγω ενέργειες ‘δε συνιστούν προηγούμενα’, προωθώντας τη διάλυση των κρατών, επιβάλλοντας μία κουλτούρα βίας στις διεθνείς σχέσεις, εκείνοι οι οποίοι ισχυρίζονται ότι αντιπροσωπεύουν τις δημοκρατικές αξίες στο διεθνές στερέωμα κατέληξαν να αποδυναμώσουν το πλαίσιο του διεθνούς δικαίου και το σύστημα της συλλογικής ασφάλειας». Βλ. Kohen, M., “L’Ukraine et le Respect du Droit International”, *Le Temps*,

-ιδιαιτέρως κατά τη δεκαετία του '90 όταν μαχόταν εναντίον των αυτονομιστών στην Τσετσενία-, επικαλέστηκε ξαφνικά την αυτοδιάθεση του ρωσόφωνου πληθυσμού της Κριμαίας - αφού είχε αναγνωρίσει νωρίτερα και τις αποσχισμένες περιοχές της Αμπχαζίας και της Νότιας Οσετίας. Αντιθέτως, τα δυτικά ευρωπαϊκά κράτη, τα οποία στην πλειοψηφία τους αναγνώρισαν το Κόσοβο λίγες ώρες μετά την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του στις 17 Φεβρουαρίου 2008, ανακάλυψαν εκ νέου την αξία της εδαφικής ακεραιότητας με αφορμή την κρίση στην Ουκρανία.

Η πολιτική των δύο μέτρων και δύο σταθμών καταδεικνύει την επιτακτική ανάγκη αλλαγής πορείας προς την κατεύθυνση του απόλυτου σεβασμού των αρχών και των κανόνων του διεθνούς δικαίου. Είναι καιρός πια να σταματήσουν οι προσχηματικές επικλήσεις υποτιθέμενων «εξαιρέσεων» και η απροκάλυπτη παράκαμψη των θεμελιωδών αρχών μέσα από τις οποίες έχει ζυμωθεί η διεθνής έννομη τάξη: απαγόρευση της χρήσης ή απειλής χρήσης βίας, σεβασμός της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών, μη-επέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις τρίτου κράτους, σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου και, ειδικότερα, των μειονοτήτων. Αληθώς, δύο λάθη δεν κάνουν ένα σωστό, ήτοι, η παραβίαση του διεθνούς δικαίου από τα δυτικά κράτη σε ορισμένες περιπτώσεις δεν εξουσιοδοτεί σε καμία περίπτωση εν λευκώ τη Ρωσία να παραβιάζει το διεθνές δίκαιο καταπατώντας την εδαφική ακεραιότητα της Ουκρανίας και τούμπαλιν. Μία τέτοια παραδοχή, η οποία μόνο ευκαιριακές πολιτικές σκοπιμότητες θα μπορούσε να εξυπηρετεί, θα είχε καταστροφικές συνέπειες για τον πυρήνα του διεθνούς δικαίου και για τη συνεκτικότητα και την αποτελεσματικότητα της διεθνούς δικαιοταξίας εν γένει, δημιουργώντας ένα φαύλο κύκλο παρανομίας.

Κατ' αρχάς, δεν υπάρχει δικαίωμα στην εξωτερική αυτοδιάθεση πέραν του πλαισίου της αποαποικιοποίησης και της ξένης κατοχής. Είναι απολύτως ξεκάθαρο ότι καμία διεθνής συνθήκη δεν παρέχει δικαίωμα εξωτερικής αυτοδιάθεσης πέραν των ανωτέρω πλαισίων. Το κοινό Άρθρο 1 των δύο Διεθνών Συμφώνων του 1966 ουδέποτε προοριζόταν ούτε ερμηνεύτηκε ποτέ ως παρέχον δικαίωμα απόσχισης σε οιαδήποτε εθνική ή άλλη ομάδα.¹⁹⁰⁷ Άλλωστε, μία προσεκτική ανάλυση της σύγχρονης κρατικής πρακτικής και της κρατούσας πεποίθησης δικαίου

13/03/2014, διαθέσιμο σε ηλεκτρονική μορφή στη διεύθυνση: http://www.letemps.ch/Page/Uuid/a02807b0-a9fa-11e3-a7f6-006044306642/LUkraine_et_le_respect_du_droit_international.

¹⁹⁰⁷ Βλ. Christakis, Th., *Le Droit à l'Autodétermination en dehors des Situations de Décolonisation*, 1999, 145-164. Εξάλλου, με μία πιο προσεκτική ματιά στις περιοδικές Εκθέσεις που έχει υποβάλει η Ρωσική Ομοσπονδία στην Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, εύκολα διαπιστώνει κανείς ότι η ρωσική θεώρηση της αυτοδιάθεσης πέραν του αποικιακού πλαισίου εστιάζεται στην εσωτερική διάσταση αυτής, εις τρόπον ώστε να μην απειλείται επ' ουδενί τρόπο η εδαφική ακεραιότητα των κρατών. Βλ. Human Rights Committee, Fourth Periodic Report of Russia, CCPR/C/84/Add.2, 22 February 1995· Fifth Periodic Report of Russia, CCPR/C/RUS/2002/5, 9 December 2002· Sixth Periodic Report of Russia, CCPR/C/RUS/6, 5 February 2008· Seventh Periodic Report of Russia, CCPR/C/RUS/7, 29 January 2013. Ομοίως, το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ρωσικής Ομοσπονδίας, με αφορμή την ένοπλη σύγκρουση στην Τσετσενία, απεφάνθη ότι το Άρθρο 66 του ρωσικού Συντάγματος, το οποίο δεν αναγνωρίζει δικαίωμα απόσχισης, είναι απολύτως εναρμονισμένο με τις παγκοσμίως αναγνωρισμένες αρχές που αφορούν στο δικαίωμα στην αυτοδιάθεση. Βλ. σχετικά Gaeta, P., "The Armed Conflict in Chechnya before the Russian Constitutional Court", 7: 4 *EJIL* (1996), 564-566.

(*opinio juris*) καταδεικνύει σαφέστατα ότι το εθιμικό δίκαιο δεν επιτρέπει την απόσχιση. Όλα τα διεθνή κείμενα, *hard-law* και *soft-law*, με αντικείμενο τα δικαιώματα του ανθρώπου, των μειονοτήτων και των αυτοχθόνων λαών εμπεριέχουν αντίστοιχες «ρήτρες διασφάλισης», αποκλείοντας σταθερά και ρητά κάθε υπόνοια «δικαιώματος» εξωτερικής αυτοδιάθεσης. Είναι προφανής ο λόγος για τον οποίο τα κυρίαρχα κράτη είναι εξαιρετικά επιφυλακτικά απέναντι στην όποια επέκταση της εξωτερικής αυτοδιάθεσης πέραν του αποικιακού πλαισίου, καθώς κάτι τέτοιο πιθανότατα θα άνοιγε το κουτί της Πανδώρας.

Όσον αφορά στην αμφιλεγόμενη θεωρία της “*remedial secession*” ως *ultimum remedium* μίας ομάδας η οποία υπόκειται σε συνεχή καταπίεση και μαζικές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από το μητρικό κράτος, εις τρόπον ώστε να μην μπορεί να ασκήσει τελικά το δικαίωμά της στην εσωτερική αυτοδιάθεση, δε φαίνεται να τυγχάνει εφαρμογής ούτε στο Κόσοβο αλλά ούτε και στην Κριμαία. Ο λόγος είναι διττός: αφενός, η λεγόμενη «διορθωτική απόσχιση» είναι άκρως αμφισβητούμενη έννοια και δεν έχει κατοχυρωθεί ως θετικό δίκαιο και, αφετέρου, οι προϋποθέσεις τις οποίες επικαλούνται οι θιασώτες της θεωρίας αυτής οπωσδήποτε δεν πληρούνταν στις υπό εξέταση περιπτώσεις.

Η απόσχιση στη μετα-αποικιακή εποχή έχει καταστεί πρωτίστως «πραγματικό γεγονός» και όχι τόσο «ζήτημα δικαίου», ενώ η αρχή της αποτελεσματικότητας έχει αναδειχτεί ως το θεμελιώδες κριτήριο εν προκειμένω. Ο ισχυρισμός αυτός δε συνεπάγεται, βεβαίως, ότι το δίκαιο παραμένει ουδέτερο σε αυτόν τον τομέα· αντιθέτως, τάσσεται στο πλευρό των νόμιμων κεντρικών Κυβερνήσεων των κρατών έναντι των αποσχιστικών κινημάτων. Επισημαίνεται ότι τα εθνικά Συντάγματα των κρατών στη συντριπτική τους πλειοψηφία απαγορεύουν ρητώς τη μονομερή απόσχιση· επομένως, γεννάται η εύλογη απορία πώς είναι δυνατόν τα κράτη να νομιμοποιούν διεθνώς την ίδια ενέργεια την οποία απαγορεύουν στο εσωτερικό τους πεδίο; Πάνω απ’ όλα, το διεθνές δίκαιο απαγορεύει την απόσχιση όταν αυτή επιτελείται κατά σαφή παραβίαση κανόνων του διεθνούς δικαίου αναγκαστικού χαρακτήρα (*jus cogens*), όπως είναι η παράνομη χρήση βίας ή η απαγόρευση της επίθεσης.

Τα κράτη δεν μπορούν και κατά πάσα πιθανότητα δεν πρόκειται να κλείσουν οριστικά την πόρτα στην απόσχιση, διότι γνωρίζουν πολύ καλά ότι είναι αδύνατο να σταματήσουν την ιστορία και να παγώσουν το χάρτη του κόσμου. Εξάλλου, ο κρατικός ρεαλισμός θα καθιστούσε τεχνικώς αδύνατη την κατάρτιση ενός γενικού απαγορευτικού κανόνα, γεγονός το οποίο αποδεικνύεται και από τη βαθιά διαίρεση της διεθνούς κοινότητας ως προς το ζήτημα της λεγόμενης διορθωτικής απόσχισης. Μπορεί το διεθνές δίκαιο να μην απαγορεύει κατά τρόπο ρητό την απόσχιση, όμως παραμένει αναμφίβολα εχθρικό απέναντί της, την αποδοκιμάζει και θέτει στο δρόμο της σοβαρά εμπόδια.

Μία ανασκόπηση της πρακτικής αποκαλύπτει ότι ορισμένα αποσχιστικά κινήματα έχουν καταφέρει να πετύχουν αποτελεσματικό έλεγχο επί του εδάφους που διεκδικούν και, μάλιστα, για μεγάλα χρονικά διαστήματα, χωρίς, ωστόσο, να έχουν αναγνωριστεί από τα μέλη της διεθνούς κοινότητας. Οντότητες όπως είναι η Σομαλιλάνδη, η Υπερδνειστερία, η Αμπχαζία, η Νότια Οσετία και το Ναγκόρνο-Καραμπάχ επιβιώνουν επί μακρόν ως *de facto* κράτη, δημιουργώντας μία αναπόφευκτη δικαιική σύγχυση. Όλα τα ανωτέρω παραδείγματα συνάδουν υπέρ της παραδοχής ότι δεν υπάρχει τίποτα το αυτόματο όσον αφορά στην «αντικειμενική» δημιουργία ενός νέου κράτους. Η επίτευξη της αποτελεσματικότητας από μόνη της δεν είναι επαρκής για να καλύψει το νομικό κενό μίας αποσχιστικής ενέργειας ή την έλλειψη της σχετικής συγκατάθεσης του κυρίαρχου μητρικού κράτους.

Το πραγματικό πρόβλημα σε σχέση με την απόσχιση της Κριμαίας από την Ουκρανία και τη συνακόλουθη προσάρτηση της περιοχής στη Ρωσική Ομοσπονδία είναι η καθοριστική ρωσική στρατιωτική επέμβαση, χωρίς την οποία δε θα ήταν δυνατή παρόμοια εξέλιξη. Κατά τον A. Tancredi, η Ρωσία δεν παραβίασε μόνο το Άρθρο 2 §4 του Χάρτη των ΗΕ, αλλά διέπραξε και μία «επιθετική ενέργεια» κατά την έννοια του Ψηφίσματος 3314 (1974) της ΓΣ του ΟΗΕ.¹⁹⁰⁸ Συνεπώς, η απόσχιση της Κριμαίας είναι αποτέλεσμα καθαρής παραβίασης κανόνων *jus cogens*, κάτι το οποίο εγείρει αυτομάτως το ζήτημα της αντίδρασης του διεθνούς δικαίου απέναντι στην παράνομη *de facto* κατάσταση που έχει ως εκ τούτου δημιουργηθεί. Η συλλογική καταδίκη της απόσχισης της Κριμαίας από την Ουκρανία και η μη-αναγνώρισή της από κανένα κράτος της διεθνούς κοινότητας δηλώνει με τον πλέον ξεκάθαρο τρόπο ότι από την παρανομία δεν μπορεί να προκύψει δίκαιο (*ex injuria jus non oritur*), διαψεύδει τις όποιες ελπίδες περί υπεροχής του «δικαίου του ισχυρού», ενώ αποτελεί ανάχωμα για παρόμοιες βλέψεις εκ μέρους άλλων εθνικών, θρησκευτικών ή γλωσσικών «αδελφικών» μειονοτήτων που ονειρεύονται την απόσχιση ή την ένωσή τους με τη «μητέρα πατρίδα».¹⁹⁰⁹

Από την άλλη μεριά, πώς είναι δυνατόν να αγνοηθούν οι *de facto* καταστάσεις, οι οποίες, αν και στερούνται νομικής βάσης, τείνουν νομοτελειακά να παγιωθούν με την πάροδο του χρόνου; Η απάντηση στο δύσκολο αυτό ερώτημα και έχοντας κατά νου τις περιπτώσεις της Βορείου Κύπρου, της Παλαιστίνης και της Δυτικής Σαχάρα είναι ότι οι βιώσιμες λύσεις μπορούν να προκύψουν μόνο με ειρηνική διευθέτηση, μέσα από γνήσια διαπραγμάτευση με την ελεύθερη βούληση όλων των εμπλεκομένων μερών.

¹⁹⁰⁸ Βλ. αναλυτικά Tancredi, A., “The Russian Annexation of the Crimea: Questions Relating to the Use of Force”, *I Questions of International Law* (2014), 5-34, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.qil-qdi.org/wp-content/uploads/2014/05/CRIMEA_Tancredi_FINAL-1.pdf.

¹⁹⁰⁹ Πράγματι, αρκετά είναι τα κράτη εκείνα που έχουν δηλώσει απερίφραστα ότι δεν πρόκειται ποτέ να αποδεχθούν την απόσχιση της Κριμαίας ως «τετελεσμένο γεγονός» (*fait accompli*). Βλ. χαρακτηριστικά UN Docs S/PV.7144, 19 March 2014 και A/68/PV.80, 27 March 2014, 4/27 για την κατηγορηματική στάση της ΕΕ.

vii. Εξανθρωπισμός του διεθνούς δικαίου και άρση της απόλυτης κυριαρχίας του κράτους

Η άνθιση και ωρίμανση του δικαίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, που αποτελεί το δίχως άλλο το σπουδαιότερο κληροδότημα της διεθνούς νομικής σκέψης του 20^{ου} αιώνα, επέδρασε καταλυτικά στη βαθμιαία διάβρωση του στεγανού της απόλυτης κρατικής κυριαρχίας, υπό την έννοια ότι τα κράτη υπάρχουν για τους ανθρώπους και όχι το αντίθετο. Ο λαός, το πιο πολύτιμο συστατικό στοιχείο της κρατικής υπόστασης, προστατεύεται έναντι βαρβαροτήτων που μπορεί να προκύψουν είτε από το εξωτερικό είτε από το εσωτερικό του κράτους στο οποίο ανήκει.

Για το λόγο αυτό υποστηρίζεται ότι σε ακραίες περιπτώσεις, όπως είναι η γενοκτονία, μπορεί υπό αυστηρές προϋποθέσεις να θεμελιωθεί η αξίωση απόσχισης μίας οντότητας αποκλειστικά για λόγους αποκατάστασης της διενεργούμενης θηριωδίας και όταν όλες οι διαθέσιμες μέθοδοι διευθέτησης έχουν αποτύχει. Βεβαίως, δεν υπάρχει προς το παρόν πρακτική που να συνηγορεί υπέρ της ανωτέρω θεωρητικής θέσης. Ας μην ξεχνούμε, άλλωστε, ότι οι διεθνείς δικαιοκοί κανόνες για την πρόληψη και την καταστολή του εγκλήματος της γενοκτονίας έχουν εν πολλοίς εθιμική προέλευση και ανήκουν στο σκληρό πυρήνα του διεθνούς δικαίου (*jus cogens*), με άλλα λόγια δεσμεύουν όλα τα κράτη και δημιουργούν υποχρεώσεις *erga omnes*.¹⁹¹⁰ Επομένως, η ενδεχόμενη καταπάτηση του εν λόγω αναγκαστικού κανόνα στρέφεται ουσιαστικά εναντίον του δικαιώματος στη ζωή και η θεραπεία της παράνομης συμπεριφοράς θα πρέπει να οράται μέσα από το πρίσμα του ηθικού νόμου, του κοινού συμφέροντος και της συλλογικής συνείδησης της ανθρωπότητας.

Σύμφωνα με την οξυτάτη κρίση του Δικαστή Cançado Trindade, υπέρμαχου του «εξανθρωπισμού του διεθνούς δικαίου» κατά την πολύ εύστοχη φρασεολογία του: «[...] το Παλάτι της Ειρήνης εδώ στη Χάγη δε χτίστηκε και εγκαινιάστηκε πριν από έναν αιώνα για να

¹⁹¹⁰ Όπως έχει επισημάνει το ΔΔ της Χάγης από το 1951: «...οι αρχές που διέπουν τη Σύμβαση [για την Πρόληψη και την Καταστολή του Εγκλήματος της Γενοκτονίας] είναι αρχές οι οποίες αναγνωρίζονται από τα πολιτισμένα έθνη ως δεσμευτικές για τα κράτη, ακόμη και χωρίς καμία συμβατική υποχρέωση». Βλ. ICJ, *Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, 28 May 1951, Advisory Opinion, ICJ Rep (1951), 23. Το 2015, ο Δικαστής Cançado Trindade, στη Μειοψηφούσα Γνώμη του στην υπόθεση της *Εφαρμογής της Σύμβασης για την Πρόληψη και την Καταστολή του Εγκλήματος της Γενοκτονίας (Κροατία κ. Σερβίας)*, εντόπισε «ένα σκληρό πυρήνα οικογενειακών ανθρωπίνων δικαιωμάτων -απαρβιάστων- τα οποία δεν είναι επιδεκτικά περιορισμών, δηλαδή, τα θεμελιώδη δικαιώματα στη ζωή και την προσωπική ακεραιότητα, η απόλυτη απαγόρευση των βασανιστηρίων και της σκληρής, απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης»: συμπερασματικά, επεσήμανε τα εξής: «Υπάρχει, εν ολίγοις, στο σύγχρονο (συμβατικό και γενικό) διεθνές δίκαιο, μία ευρύτερη συνείδηση, σε μία σχεδόν καθολική κλίμακα, της αρχής της ανθρωπότητας. Οι σοβαρές παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου, οι πράξεις γενοκτονίας, τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, μεταξύ άλλων φρικαλεοτήτων, παραβιάζουν τις απόλυτες απαγορεύσεις του *jus cogens*. Το αίσθημα της ανθρωπιάς διαπερνά ολόκληρο το *corpus juris* του σύγχρονου διεθνούς δικαίου. Έχω αποκαλέσει αυτή την εξέλιξη [...] μία ιστορική διαδικασία ενός πραγματικού εξανθρωπισμού του Διεθνούς Δικαίου». Βλ. ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia)*, 3 February 2015, Dissenting Opinion of Judge Cançado Trindade, ICJ Rep (2015), §63 και §83.

παραμένει ένα ιερό της κρατικής κυριαρχίας. Ήταν γραφτό να γίνει ένα λίκνο της διεθνούς δικαιοσύνης, όχι της κρατικής κυριαρχίας. Ακόμη κι εάν ο μηχανισμός της διευθέτησης των αμφισβητούμενων υποθέσεων από το ΔΔ έχει παραμείνει αυστηρά διακρατικός, με τη δύναμη της διανοητικής αδράνειας, η φύση και τα αντικείμενα ορισμένων υποθέσεων που υπεβλήθησαν στο Δικαστήριο της Χάγης κατά τη διάρκεια των τελευταίων εννέα δεκαετιών απαιτήσαν από αυτό να υπερβεί την αυστηρά διακρατική προοπτική. Η πλαστικότητα της αποκλειστικά διακρατικής προσέγγισης, που βασίζεται σε ένα μακροχρόνιο δόγμα του παρελθόντος, έγινε έτσι συχνά έκδηλη, ολοένα και περισσότερο».¹⁹¹¹ Ουσιαστικά, δηλαδή, η πλάστιγγα γέρνει σήμερα υπέρ μίας ανθρωποκεντρικής προσέγγισης του σύγχρονου διεθνούς δικαίου, η οποία εμφιλοχωρεί στα άδυτα της απόλυτης κρατικής κυριαρχίας και φαίνεται να ανατρέπει το «άβατο» του κράτους.

viii. Η απουσία αξιόπιστης εναλλακτικής επιλογής

και η ανθεκτικότητα του κυρίαρχου κράτους στο διεθνές δίκαιο

Υπάρχει, άραγε, αξιόπιστη ‘εναλλακτική επιλογή’ για την αντικατάσταση του κράτους ως μορφής οργάνωσης της διεθνούς κοινότητας και δικαιοταξίας; Πράγματι, κατά καιρούς προτείνονται ορισμένες λύσεις, όπως είναι: η ανθρωπότητα,¹⁹¹² η κοινωνία των πολιτών, ένας διεθνής οργανισμός οικουμενικής εμβέλειας ή ακόμα ένα υπερεθνικό μοντέλο του τύπου της ΕΕ με ομοσπονδιακή προοπτική.

Είναι, όμως, πράγματι εξαιρετικά αμφίβολο εάν η ανθρωπότητα μπορεί να εκληφθεί ως υποκείμενο του διεθνούς δικαίου, τουλάχιστον στην παρούσα φάση ανάπτυξης του τελευταίου. Δίχως αμφιβολία, η έννοια της ανθρωπότητας έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον των διεθνών δικαστών, ενώ αποτελεί αντικείμενο αναφοράς ορισμένων διεθνών συνθηκών που αφορούν στην κοινή κληρονομιά της ανθρωπότητας -ειδικότερα, στον υποκείμενο των διεθνών υδάτων βυθό και το υπέδαφός του, τη σελήνη και τα ουράνια σώματα, την προστασία του περιβάλλοντος και των πολιτιστικών αγαθών, δηλαδή αγαθών που είναι κοινά για το σύνολο της ανθρωπότητας. Επιπροσθέτως, η έννοια της ανθρωπότητας βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τα λεγόμενα δικαιώματα τρίτης γενιάς, ήτοι τα συλλογικά δικαιώματα. Η ανάπτυξη των δικαιωμάτων αυτών αντικατοπτρίζει τη συνειδητοποίηση ότι τα παγκόσμια προβλήματα απαιτούν συλλογική δράση και συνεργασία για την επίλυσή τους. Παρόλα αυτά, όμως, το περιεχόμενο των δικαιωμάτων τρίτης γενιάς παραμένει ακόμα σε μεγάλο βαθμό αφηρημένο σε σχέση με τα δικαιώματα πρώτης

¹⁹¹¹ *Ibid.* Dissenting Opinion of Judge Cançado Trindade, ICJ Rep (2015), §494-§495. Επιπλέον, όσον αφορά στον εξανθρωπισμό του διεθνούς δικαίου, βλ. και Meron, Th., *The Humanization of International Law*, 2006.

¹⁹¹² «...οι νέες πολιτικές δεν είναι δυνατό να περιοριστούν στον απλό συντονισμό των κυβερνητικών ενεργειών, καθότι αναφέρονται πλέον σε παγκόσμια αγαθά, που παραπέμπουν στην ανθρωπότητα στο σύνολό της και όχι πια στην απλή κοινότητα των κρατών. Η ανθρωπότητα, η οποία ολοένα και περισσότερο αναδεικνύεται σε υποκείμενο του δικαίου... ενεργοποιήθηκε από τη διεύρυνση του φάσματος των κοινών αγαθών στον τομέα των δικαιωμάτων του ανθρώπου και από την προοδευτική θεσμοποίηση της διεθνούς κοινότητας». Βλ. Badie, B., “Vers la Responsabilité Cosmopolitique? À Propos d’Habermas. Après l’État-nation”, *610 Les Temps Modernes* (2000), 100.

-ατομικά και πολιτικά- και δεύτερης -κοινωνικά και οικονομικά- γενιάς, τα οποία επιβάλλουν συγκεκριμένες νομικές υποχρεώσεις, ενώ η παραβίασή τους επισύρει έννομες συνέπειες.

Πολύ δε λιγότερο δύναται να επιτελέσει έναν τέτοιο -εναλλακτικό του κράτους- ρόλο η γοργά αναπτυσσόμενη μα κατακερματισμένη κοινωνία των πολιτών, που αποτελείται κατά κύριο λόγο από ΜΚΟ, συνδικάτα και πολυεθνικές επιχειρήσεις με διαφορετική στοχοθεσία, διαφοροποιημένα αντικείμενα, ευρύτατα πεδία λειτουργίας, συχνά αμφιλεγόμενη διαφάνεια και, ιδίως, μη-συντονισμένη δράση. Όσον αφορά στα Ηνωμένα Έθνη, μπορεί μεν να διαθέτουν το πλεονέκτημα της οικουμενικότητας, όμως εμφορούνται από το διακρατικό στοιχείο, το οποίο δίνει στα κράτη-μέλη του παγκόσμιου οργανισμού τον πρώτο λόγο. Από την άλλη μεριά, ο υπερεθνικός χαρακτήρας της ΕΕ απέχει μακράν από τη δημιουργία ενός ευρωπαϊκού κράτους, καθ' όσον η ύπαρξη «ευρωπαϊκού λαού» με κοινή συνείδηση ανήκει στη σφαίρα της ουτοπίας. Οι ίδιες ανυπέρβλητες δυσκολίες ανακύπτουν και όσον αφορά στις σκέψεις περί δημιουργίας ενός ομοσπονδιακού «υπερ-κράτους»: είμαστε πολύ μακριά· οι εθνικισμοί είναι έντονοι και τα κυρίαρχα κράτη δε φαίνονται διατεθειμένα να εγκαταλείψουν τις κυριαρχικές τους αρμοδιότητες προκειμένου να συγχωνευτούν μέσα σε μία «μαύρη τρύπα».

Κατά παράβλεψη των απαισιόδοξων προβλέψεων, η κρατική κυριαρχία παραμένει απαραίτητο αφετηριακό στοιχείο, κινητήριο μοχλός και ατμομηχανή του διεθνούς δικαίου. Η οικειοθελής παραχώρηση ορισμένων κυριαρχικών εξουσιών δεν είναι καινούριο φαινόμενο ούτε επηρεάζει την κρατική υπόσταση: *«οι περιορισμοί στην άσκηση των κυριαρχικών του δικαιωμάτων, τους οποίους το ενδιαφερόμενο κράτος έχει αποδεχτεί με συνθήκη, δε θα πρέπει να θεωρούνται παραβίαση της κυριαρχίας του»*.¹⁹¹³ Την άποψη αυτή συμμερίζεται και το ΔΔ: *«Το κράτος, το οποίο είναι ελεύθερο να αποφασίζει επί των αρχών και των μεθόδων της λαϊκής διαβούλευσης εντός της εσωτερικής του τάξης, είναι κυρίαρχο για το σκοπό της αποδοχής ενός περιορισμού της κυριαρχίας του σε αυτόν τον τομέα. Αυτή είναι μία πιθανή κατάσταση για ένα κράτος το οποίο συνδέεται με θεσμικούς δεσμούς με μία συνομοσπονδία κρατών ή ακόμα και με ένα διεθνή οργανισμό»*.¹⁹¹⁴ Με άλλα λόγια, το κράτος επιλέγει να αυτοπεριοριστεί κάποιες φορές προς όφελος της διεθνούς συνεργασίας και της εύρυθμης λειτουργίας της διεθνούς κοινότητας.

Το σύγχρονο διεθνές δίκαιο τάσσεται απερίφραστα υπέρ του κυρίαρχου κράτους και της συνέχειας της νομικής προσωπικότητας αυτού. Ακόμα και σε περιπτώσεις πολεμικής κατοχής, το κράτος μπορεί μεν να μην ασκεί προσωρινά έλεγχο επί των κατεχομένων εδαφών του, όμως διατηρεί σε κάθε περίπτωση την κυριαρχία του επί των εδαφών αυτών. Ένα επίσης ενδεικτικό παράδειγμα είναι εκείνο της ακραίας κρατικής «αποτυχίας», όπου ακόμα και η πλήρης

¹⁹¹³ Βλ. PCIJ, *Jurisdiction of the European Commission of the Danube between Galatz and Braila*, Advisory Opinion, 8 December 1927, Ser. B, No 14, 36.

¹⁹¹⁴ Βλ. ICJ, *Case concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua/United States of America)*, 27 June 1986, Merits, ICJ Rep (1986), 131, §259.

κατάρρευση των θεσμικών δομών ενός κράτους δε συνεπάγεται κατά κανόνα απώλεια της κρατικής κυριαρχίας. Εν κατακλείδι, το κυρίαρχο κράτος, αν και όχι εξιδανικευμένο, παραμένει αναμφίβολα το βασικό υποκείμενο του διεθνούς δικαίου και των διεθνών σχέσεων.¹⁹¹⁵

ix. Συμπερασματικά

Με μία προσεκτική ματιά στο χρόνο, παρατηρεί κανείς αξιοσημείωτες μεταβολές στην παγκόσμια τάξη πραγμάτων: από την ισορροπία ισχύος, το κέντρο βάρους στην ευρωπαϊκή ήπειρο μετατοπίστηκε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα προς τον εθνικισμό, ενώ μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο επιβεβαιώθηκε η αυτοδιάθεση των λαών και τέθηκε στο περιθώριο η εδαφική προσάρτηση με τη χρήση βίας, για να έρθει η ρωσική επέμβαση στην Ουκρανία και η προσάρτηση της Κριμαίας να «ανατρέψουν» και πάλι τα μεταψυχροπολεμικά δεδομένα. Ταυτοχρόνως, η βεσφαλιανή σύλληψη περί απόλυτης κυριαρχίας του κράτους έχει μεταβληθεί από το 17^ο μέχρι τον 21^ο αιώνα, μέσα από τη ραγδαία θεσμοποίηση της διεθνούς κοινότητας, την κατακόρυφη αύξηση των «χρηστών»¹⁹¹⁶ του διεθνούς δικαίου και την ανάπτυξη τελευταίου, που καλύπτει πλέον πληθώρα τομέων της διεθνούς ζωής.

Το βεσφαλιανό σύστημα των εθνών-κρατών του 17^{ου} αιώνα βρίσκεται δίχως αμφιβολία σήμερα σε μία διαδικασία μετασχηματισμού και αναδιαμόρφωσης. Οι κορυφαίες έννοιες της κυριαρχίας, της εδαφικής ακεραιότητας και της μη-επέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις του κράτους αποτελούν την κορωνίδα της σύγχρονης δικαιοταξίας. Η ανερχόμενη εξουσία στην παγκόσμια σκηνή των διεθνών οργανισμών -ιδίως εκείνων υπερεθνικού χαρακτήρα, όπως η ΕΕ-, των μη-κυβερνητικών οργανισμών, των πολυεθνικών εταιρειών, αλλά και των ατόμων ως «χρηστών» του διεθνούς δικαίου, συνεπάγεται αναμφισβήτητα τον πολλαπλασιασμό των διεθνών δρώντων, χωρίς όμως να αναιρεί την πρωτοκαθεδρία του κυρίαρχου κράτους που αποτελεί τον κεντρικό πυλώνα της διεθνούς κοινότητας και δικαιοταξίας. Την ίδια στιγμή, αποσχιστικές διεκδικήσεις αναδύονται κι εξαφανίζονται -όπως, για παράδειγμα, συνέβη με το Tamil Eelam στη Σρι Λάνκα-, εδαφικές διαφορές διαιωνίζονται -όπως η μακροχρόνια διαμάχη μεταξύ Ινδίας και Πακιστάν για τον έλεγχο της περιοχής του Κασμίρ-¹⁹¹⁷ και *de facto* κράτη επιβιώνουν επί μακρόν.

Η διεθνής κοινότητα και δικαιοταξία μπορεί πράγματι να είναι διαφορετική με αναρίθμητους τρόπους σήμερα σε σχέση με εκείνη που υφίστατο πριν από δύο αιώνες, όμως παραμένει η ίδια σε τουλάχιστον ένα θεμελιώδες σημείο: τη διαχρονική κι επίμονη αδυναμία

¹⁹¹⁵ Υπέρ της άποψης αυτής τάσσεται και ο Jean Salmon, βλ. αναλυτικά Salmon, J., "Quelle Place pour l'État dans le Droit International d'Aujourd'hui?", 347 *HR* (2010), 9-78.

¹⁹¹⁶ Κατά την εύστοχη έκφραση του Εμμανουήλ Ρούκουνα, βλ. Ρούκουνας, Εμμ., *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, 2011.

¹⁹¹⁷ Υπενθυμίζεται ότι από το 1948 εκκρεμεί η διεξαγωγή δημοψηφίσματος για το πολιτικό μέλλον της περιοχής του Κασμίρ, με αντικείμενο -παρά τις υπάρχουσες αποσχιστικές ενστάσεις- την προσχώρηση του υπό ινδική διοίκηση Τζαμού και Κασμίρ στην Ινδία ή στο Πακιστάν. Βλ. σχετικά SC Res S/RES/47, 21 April 1948.

συμφωνίας μεταξύ των δρώντων της αναφορικά με το ποιός δύναται να καταστεί ανεξάρτητος και βάσει ποιών κριτηρίων ή ποιιάς διαδικασίας αυτοδιάθεσης. Η διαδικασία της αποαποικιοποίησης δεν έθεσε τέλος στις απαιτήσεις για ανεξαρτησία, επιβεβαιώνοντας ότι η ιδέα της αυτοδιάθεσης δεν έχει εξαντληθεί. Ενώ, όμως, υφίσταται μία γενική συμφωνία ότι η αυτοδιάθεση δε συνιστά ούτε δύναται να αποτελέσει οικουμενικό θετικό δικαίωμα των απανταχού λαών -επιχείρημα που συνελήφθη εύστοχα από τον τέως ΓΓ των ΗΕ Boutros Boutros-Ghali στην Ατζέντα για την Ειρήνη: «εάν κάθε εθνική, θρησκευτική ή γλωσσική ομάδα αξίωνε την κρατική υπόσταση, δε θα υπήρχε όριο στον κατακερματισμό»-,¹⁹¹⁸ δεν υπάρχει παρόμοια καθολική συναίνεση ως προς το ποιά οντότητα χρήζει διεθνούς αναγνώρισης ως κυρίαρχο κράτος. Η έννοια του *de facto* κράτους, παρά την ασαφή νομική της υπόσταση και τον προσωρινό της χαρακτήρα, αποδεικνύεται το μόνο βιώσιμο διεθνές πρότυπο εκεί όπου αμφισβητείται η θεμελίωση της κρατικής υπόστασης. Η εποχή της απόλυτης και αποκλειστικής κρατικής κυριαρχίας ανήκει στο παρελθόν. Το κυρίαρχο και ανεξάρτητο κράτος, όμως, παραμένει ο θεμέλιος και ακρογωνιαίος λίθος του διεθνούς συστήματος, προσαρμοζόμενο μέσα σε ένα μεταβαλλόμενο και ολοένα πιο αλληλεξαρτώμενο κόσμο.

Η εξέλιξη και η προσαρμογή στο εκάστοτε ιστορικό, πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό γίνεσθαι είναι ίδιον χαρακτηριστικό της διεθνούς κοινότητας και δικαιοταξίας, που λειτουργεί ως ζωντανός οργανισμός. Πράγματι, σήμερα η διεθνής κοινότητα και δικαιοταξία βρίσκεται σε σταυροδρόμι εξελίξεων, όπου η παραδοσιακή αντίληψη περί κράτους και κυριαρχίας τίθεται σε αμφισβήτηση. Όπως είδαμε, η ραγδαία αύξηση των εξωκρατικών δρώντων αναπόφευκτα επηρεάζει το κρατικό μονοπώλιο εξουσίας και την ίδια τη φύση των κρατικών οντοτήτων. Είναι, όμως, άλλο πράγμα να μιλούμε για τροποποίηση της παραδοσιακής μορφής του έθνους-κράτους με την εκχώρηση αρμοδιοτήτων σε θεσμούς έξω από αυτό και εντελώς διαφορετικό πράγμα να μιλούμε για την ολοσχερή αποδόμηση του κράτους. Η ενδεχόμενη νομική διευκόλυνση του διαμελισμού των υφισταμένων κρατών εγκυμονεί τεράστιους κινδύνους, καθότι θα μπορούσε εύκολα να πυροδοτήσει έναν αέναο κύκλο αποσχίσεων, οδηγώντας στη δημιουργία πολυάριθμων εθνικών κρατιδίων, με ανυπολόγιστες συνέπειες για τη διεθνή ειρήνη, ασφάλεια, σταθερότητα και συνεργασία. Για το λόγο αυτό, κάθε συζήτηση ή σκέψη περί απαγκίστρωσης της απόσχισης από το αυστηρό πλαίσιο εντός του οποίου τοποθετείται σήμερα απαιτεί τεράστια προσοχή και σύνεση.

Από τη στιγμή που δεν υφίστανται πλέον *terrae nullius* και η διαδικασία της αποαποικιοποίησης έχει σχεδόν ολοκληρωθεί, η δημιουργία νέων κρατών στο μέλλον μπορεί λογικά να συντελεστεί μόνο μέσω της εξαφάνισης, της διάλυσης ή της μείωσης της εδαφικής

¹⁹¹⁸ Report of the Secretary-General, "An Agenda for Peace, Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace-Keeping", A/47/277 – S/24111, 17 June 1992, §17.

επικράτειας των ήδη υφισταμένων κρατών. Ο πλέον ξεκάθαρος τρόπος έκφρασης του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης είναι μέσω δημοψηφίσματος ανεξαρτησίας.

Το δημοψήφισμα ανεξαρτησίας, η επιτομή της λαϊκής κυριαρχίας και θεματοφύλακας της άμεσης δημοκρατίας, αποτελεί ταυτόχρονα ένα εργαλείο αποκλιμάκωσης των πιέσεων, αλλά και ένα μοχλό πίεσης σε πολυεθνικές κοινωνίες όπου εγείρονται αξιώσεις αυτοδιάθεσης. Ακόμα, όμως, και η δημοκρατική έκφραση της βούλησης του ενδιαφερομένου πληθυσμού δε δημιουργεί αυτομάτως ένα δικαίωμα στην ανεξαρτησία καθ' υπέρβαση των κανόνων του διεθνούς δικαίου και άνευ της συναίνεσης του κυρίαρχου κράτους του οποίου η εδαφική ακεραιότητα θίγεται. Δύναται, πάντως, να οδηγήσει στη διαπραγμάτευση μεγαλύτερης αυτονομίας.

Είναι εύλογο ότι μία οντότητα μπορεί να αναδυθεί απερίφραστα ως κράτος μόνον εφόσον αρθεί η αξίωση του μητρικού κράτους περί εδαφικής ακεραιότητας. Η λιγότερο αμφιλεγόμενη περίπτωση δημιουργίας νέου κράτους είναι εκεί όπου το μητρικό κράτος δίδει τη συγκατάθεσή του. Σπανιότερα, το Σύνταγμα του τελευταίου μπορεί να προβλέπει το δικαίωμα στην ανεξαρτησία. Η πρακτική δείχνει ότι ένα τέτοιο δικαίωμα έχει μικρή σημασία εάν υπάρχει μόνο τυπικά και δεν έχει συγκεκριμενοποιηθεί με ένα σαφή μηχανισμό που δύναται να οδηγήσει στην προβλεπόμενη απόσχιση.

Στο ανωτέρω πλαίσιο, η ανεξαρτητοποίηση του Νότιου Σουδάν το 2011 κατέχει εξέχουσα θέση στη σύγχρονη δημιουργία κρατών και για έναν ακόμη λόγο: στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, τα Συντάγματα των κυρίαρχων κρατών δεν προβλέπουν μηχανισμούς για τη διάλυση του κράτους ή για την απώλεια τμήματος του εδάφους του και, ως εκ τούτου, η εσωτερική νομιμοποίηση μίας αξίωσης ανεξαρτησίας προσλαμβάνει έντονα πολιτική χροιά· αντιθέτως, στην περίπτωση του Νότιου Σουδάν υπήρχε παρόμοια συνταγματική μέριμνα. Πρόκειται, εν προκειμένω, για συναινετική ανάδυση του νέου κράτους, με τη συγκατάθεση του μητρικού κράτους, όπου το πρώτο απλώς αναγνωρίστηκε από τη διεθνή κοινότητα. Η ανεξαρτησία του Νότιου Σουδάν κατατάσσεται στην κατηγορία της κρατογένεσης πέραν του αποικιακού πλαισίου, καθώς απετέλεσε προϊόν εσωτερικής συνταγματικής ρύθμισης.

Το βέβαιο, πάντως, είναι ότι η διεθνής κοινότητα ανατροφοδοτεί τους παράγοντες που την απαρτίζουν. Εμπνευστές της αρχής της αυτοδιάθεσης -όπως και του συνόλου των κανόνων του δημοσίου διεθνούς δικαίου- υπήρξαν άλλωστε τα ίδια τα κράτη, έχοντας ως πρωταρχικό σκοπό, ομολογουμένως, την προστασία των κρατικών προνομίων. Τα πρωταρχικά υποκείμενα του διεθνούς δικαίου, τα κυρίαρχα κράτη, είναι ταυτόχρονα και οι βασικοί δημιουργοί αυτού. Είναι εύλογο, επομένως, ότι η γενεσιουργός αιτία της αρχής της αυτοδιάθεσης δεν ήταν να παράσχει ένα νομιμοποιητικό μανδύα στην απόσχιση, αλλά, αντιθέτως, στόχευε, αφενός, σε πολύ συγκεκριμένες περιπτώσεις όντας αυστηρά περιορισμένη στην εξωτερική της μορφή και,

αφετέρου, στην προστασία των δικαιωμάτων των διαφόρων μειονοτικών ομάδων εντός του κράτους όσον αφορά στην εσωτερική της μορφή.

Η αυτοδιάθεση δεν είναι συνώνυμη με ένα δικαίωμα στην ανεξαρτησία. Αυτό συνέβη μόνο στο πλαίσιο της αποαποικιοποίησης και, πέραν του αποικιακού πλαισίου, αυστηρά σε περιπτώσεις ξένης κατοχής. Επομένως, απαιτείται πολύ προσεκτική χρήση των όρων, καθότι στη μετα-αποικιοκρατική περίοδο το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση εκφράζεται κατά κύριο λόγο στην εσωτερική του διάσταση και πρωτίστως μέσα από την αυτονομία, την αυτοδιοίκηση, την αποκέντρωση (*devolution*) ή την ομοσπονδιοποίηση εντός υφισταμένων κυρίαρχων κρατών.

Από την άλλη μεριά, πλήθος μελετητών υποστηρίζει τη λεγόμενη διορθωτική απόσχιση (*“remedial secession”*) ως υστάτη λύση -περιοριστικά- σε περιπτώσεις όπου παραβιάζεται ή αρνείται ολοκληρωτικά σε μία μειοψηφία το δικαίωμα στην εσωτερική αυτοδιάθεση ή λαμβάνουν χώρα εκτεταμένες παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου και η κεντρική Κυβέρνηση του κράτους είναι ανήμπορη ή απρόθυμη να αντιδράσει. Ωστόσο, η θεωρία αυτή δεν επιβεβαιώνεται από τη νομολογία ούτε από την κρατική πρακτική, ούτε φαίνεται να υπάρχει σταθερή και ομοιόμορφη πρακτική με πεποίθηση δικαίου (*opinio juris*) ώστε να θεμελιωθεί εθιμικός κανόνας,¹⁹¹⁹ αν και κάτι τέτοιο δεν αποκλείει την εφαρμογή της κατ’ εξαίρεση. Ειδικότερα, σε περιπτώσεις γενοκτονίας ή μαζικών και συστηματικών παραβιάσεων του δικαιώματος στη ζωή, δε θα ήταν παράλογο να υποστηρίξει κανείς την εφαρμογή της εν λόγω θεωρίας «κατ’ εξαίρεση», λαμβάνοντας φυσικά υπ’ όψιν τους κινδύνους κατάχρησης που ελλοχεύουν και την ως εκ τούτου ανάγκη αυστηρής οριοθέτησης ή -ορθότερα- περιορισμού της. Βεβαίως, η λέξη «εξαίρεση» από μόνη της εγκυμονεί πολύ σοβαρούς κινδύνους για τη συνοχή του διεθνούς δικαίου. Ας μην παραβλέπουμε, άλλωστε, την έμφυτη ροπή των κρατών στην επιλεκτική *à la carte* ερμηνεία ή τη σκόπιμη παρερμηνεία των κανόνων του διεθνούς δικαίου, που μεταφράζεται σε *ad hoc* συμπεριφορές αναλόγως των εκάστοτε εθνικών προτεραιοτήτων και συμφερόντων. Είναι ενδεικτικό, άλλωστε, της κρατούσας επιφυλακτικότητας που κυριαρχεί επί του ζητήματος, ότι ακόμα και οι *obiter dicta* διαπιστώσεις του Ανωτάτου Δικαστηρίου του

¹⁹¹⁹ Κατά τον S. Yee, το γεγονός ότι το ΔΔ της Χάγης στη Γνωμοδότησή του για το *Κόσοβο* το 2010 δεν εξέτασε καθόλου το ζήτημα της «διορθωτικής απόσχισης» (*“remedial secession”*) φανερώνει ακριβώς την ανυπαρξία πεποίθησης δικαίου (*opinio juris*) ως προς το συγκεκριμένο ζήτημα και, επομένως, τη μη ύπαρξη σχετικού εθιμικού κανόνα. Βλ. εκτενώς Yee, S., “Notes on the International Court of Justice (Part 4): The Kosovo Advisory Opinion”, 9: 4 *Chinese JIL* (2010), 777, §39. Προς υποστήριξη της ως άνω τοποθέτησης, αναφέρεται η περί ης ο λόγος διατύπωση του ΔΔ της Χάγης: «*Το εάν, πέραν του πλαισίου των μη-αυτοδιοικούμενων εδαφών και των λαών που υπόκεινται σε ξένη υποδούλωση, κυριαρχία και εκμετάλλευση, το διεθνές δίκαιο της αυτοδιάθεσης απονέμει σε τμήμα του πληθυσμού ενός υφισταμένου κράτους το δικαίωμα να διαχωριστεί από αυτό το κράτος αποτελεί, ωστόσο, ένα ζήτημα επί του οποίου εκφράστηκαν ριζικά διαφορετικές απόψεις από εκείνους που έλαβαν μέρος στη διαδικασία και εξέφρασαν μία θέση επί του ζητήματος. Παρόμοιες διαφοροποιήσεις υπήρξαν αναφορικά με το εάν το διεθνές δίκαιο προβλέπει ένα δικαίωμα ‘διορθωτικής απόσχισης’ και, εάν ναι, κάτω από ποιές συνθήκες. Υπήρξε, επίσης, έντονη διάσταση απόψεων ως προς το εάν οι συνθήκες τις οποίες επικαλέστηκαν ορισμένοι από τους συμμετέχοντες ως εγείρουσες ένα δικαίωμα ‘διορθωτικής απόσχισης’ ήταν πράγματι παρούσες στο Κόσοβο*». Βλ. ICJ, *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in respect of Kosovo*, 22 July 2010, Advisory Opinion, ICJ Rep (2010), 438, §82.

Καναδά στην υπόθεση του *Κεμπέκ*, όπου εντοπίζονται ορισμένα ψήγματα υπέρ της διορθωτικής απόσχισης, είναι πάρα πολύ προσεκτικά διατυπωμένες και οριοθετημένες.

Προκειμένου να είναι λειτουργικό, το διεθνές δίκαιο θα πρέπει να παραμένει ένα ζωντανό εργαλείο. Εκκινώντας από αυτή τη δυναμική προσέγγιση του δικαίου, θα πρέπει να γίνει κατανοητό ότι πάντοτε θα υπάρχει μία περίοδος αβεβαιότητας, μία «γκρίζα ζώνη» για ορισμένο χρονικό διάστημα. Η ανάδυση ενός νέου εθιμικού κανόνα μπορεί να εντοπιστεί μόνο εκ των υστέρων, μέσα από την αναψηλάφηση της γενικής κρατικής πρακτικής, που συνοδεύεται και από την απαραίτητη πεποίθηση δικαίου (*opinio juris*) -όπως αποσαφηνίζεται στο Άρθρο 38 του Καταστατικού του Διεθνούς Δικαστηρίου. Το ακριβές χρονικό σημείο της μεταστροφής της νομικής σκέψης δεν είναι πάντοτε εύκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια. Επομένως, μία ενδεχόμενη μεταβολή του δικαίου μπορεί να εντοπιστεί μόνο *ex post*, όταν προκύψουν νέες περιπτώσεις. Επί του παρόντος, είναι απολύτως σαφές ότι η γενική κρατική πρακτική δε συνάδει υπέρ της μεταστροφής του δικαίου στο ζήτημα της καλουμένης «διορθωτικής απόσχισης». Η θέση αυτή επιβεβαιώνεται τόσο από την περίπτωση του Κοσόβου, όπου μέσα από τα γραπτά υπομνήματα που κατέθεσαν τα κράτη ενώπιον του ΔΔ της Χάγης το 2010 δεν προκύπτει με κανένα τρόπο η ύπαρξη *opinio juris* όσον αφορά στη μονομερή -διορθωτική- απόσχιση,¹⁹²⁰ όσο και από την απεριφραστη καταδίκη της απόσχισης της Κριμαίας από τη διεθνή κοινότητα, όπως εκφράζεται *inter alia* μέσα από το Ψήφισμα 68/262 της 27^{ης} Μαρτίου 2014 της ΓΣ του ΟΗΕ.

Αλληλένδετο με τα προηγούμενα είναι και το ζήτημα της αναγνώρισης αμφισβητούμενων νομικά οντοτήτων. Όπως είχε διαπιστώσει το Ανώτατο Δικαστήριο του Καναδά στην υπόθεση του *Κεμπέκ*, η επιτυχία μίας μονομερούς απόσχισης εξαρτάται από τον αριθμό των αναγνωρίσεων εκ μέρους τρίτων κρατών.¹⁹²¹ Η διατύπωση αυτή μπορεί να φαντάζει κάπως προβληματική και ενδεχομένως αναχρονιστική, από τη σκοπιά του κατά γενική ομολογία δηλωτικού χαρακτήρα της αναγνώρισης κράτους, όμως στην πραγματικότητα τα αποτελέσματα της πολιτικής πράξης της αναγνώρισης μπορούν να προσλάβουν εν δυνάμει συστατικό χαρακτήρα, αναλόγως των εκάστοτε νομικών και πραγματικών συνθηκών. Μπορεί, για παράδειγμα, να αρνηθεί κάποιος ότι η αναγνώριση του Κοσόβου από περισσότερα από τα μισά κράτη-μέλη της διεθνούς κοινότητας επηρεάζει κατά κάποιο τρόπο την υπόσταση αυτής της οντότητας και εγγυάται την επιβίωσή της στο διεθνές γίγνεσθαι; Ή, ακόμα περισσότερο, στην υποθετική περίπτωση μίας αποσχισμένης οντότητας, η οποία τυχόν θα αναγνωριστεί από το σύνολο των κρατών της διεθνούς κοινότητας, πώς θα θεμελιωθεί τότε ο δηλωτικός χαρακτήρας της συλλογικής αναγνώρισης; Η ισχύς της αναγνώρισης, εξάλλου, αποδεικνύεται περίτρανα από

¹⁹²⁰ Βλ. αναλυτικά Peters, A., “Has the Advisory Opinion’s Finding that Kosovo’s Declaration of Independence Was Not Contrary to International Law Set an Unfortunate Precedent?”, στο Milanovic, M. and Wood, M. (eds), *The Law and Politics of the Kosovo Advisory Opinion*, 2015.

¹⁹²¹ Supreme Court of Canada, *Reference re Secession of Quebec*, 20 August 1998, 2 SCR (1998), §155.

την υποχρέωση μη-αναγνώρισης που επιβάλλεται σε ορισμένες περιπτώσεις οντοτήτων που έχουν δημιουργηθεί κατά παράβαση κανόνων αναγκαστικού δικαίου (*jus cogens*).

Η αλήθεια είναι ότι η διαλεκτική και ενίοτε συγκρουσιακή σχέση δικαίου και πολιτικής αναπόφευκτα θολώνει το τοπίο. Τη λειτουργία αυτή, άλλωστε, επιτελούν τα λεγόμενα ζεύγη «αντιτιθέμενων αρχών», με κορυφαίο την εδαφική ακεραιότητα των κρατών απέναντι στην αυτοδιάθεση των λαών, που χρησιμοποιούνται *ad hoc* από τα κράτη κατά το δοκούν και δημιουργούν ουτοπικά διλήμματα, με απώτερο στόχο να εξυπηρετήσουν πολιτικές δύο μέτρων και δύο σταθμών. Αυτή η «εποικοδομητική ασάφεια» καθίσταται ιδιαίτερος ευκρινής μέσα από τις αντιδράσεις της διεθνούς κοινότητας στις περιπτώσεις του Κοσόβου και της Κριμαίας, της συνεχιζόμενης κατοχής της Mayotte από τη Γαλλία, ομοίως και της αλιευτικής δραστηριότητας της ΕΕ στα ύδατα της Δυτικής Σαχάρα. Ως γεγονός, όμως, μπορεί μεν να παρατηρείται μία έμμεση και ευκαιριακή μετακίνηση της πρακτικής των κρατών σε καίρια δικαιικά ζητήματα, όπως είναι η αρχή του *uti possidetis juris*, σε καμία πάντως περίπτωση δεν έχει -επί του παρόντος τουλάχιστον- σημειωθεί οποιαδήποτε μεταβολή στο ισχύον δικαιικό πλαίσιο. Ωστόσο, η συμπεριφορά των κρατών δεν θα πρέπει να παραβλέπεται, καθότι η σταθερή και συστηματική κρατική πρακτική ενδεχομένως να συνιστά και τον προάγγελο μίας νομικής μεταβολής.

Η αυθαίρετη ανακήρυξη «Χαλιφάτου» από το «Ισλαμικό Κράτος στο Ιράκ και τη Συρία» στις 29 Ιουνίου 2014 σε εδάφη που κατέλαβε και κατάφερε να ελέγξει χρησιμοποιώντας στρατιωτική βία και ακραίες πρακτικές εκτελέσεων, βασανισμών, βιασμών και αδιάκριτων επιθέσεων σε άμαχο πληθυσμό -περιλαμβανομένων γυναικών και παιδιών-, που αντιστοιχούν σε εγκλήματα πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας,¹⁹²² αν και ουδόλως σχετίζεται με την έννοια του κράτους, αντιπροσωπεύει μία από τις μεγαλύτερες σύγχρονες προκλήσεις που καλείται να αντιμετωπίσει η διεθνής κοινότητα. Στον αντίποδα, κι ενώ το διεθνές δίκαιο δοκιμάζεται καθημερινά στις εσχατιές της γης, παρόλο που η οικονομική ενοποίηση στη Δυτική Ευρώπη προωθήθηκε με γοργούς ρυθμούς κατά τις τελευταίες δεκαετίες, τα πολιτικά σύνορα της περιοχής παρέμειναν σχεδόν αμετάβλητα από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Όσον αφορά στα εδαφικά σύνορα, η απαγόρευση των εδαφικών μεταβολών που είναι προϊόντα βίας δεν ισοδυναμεί με παγίωση των υφισταμένων συνόρων στο διηνεκές.

Το δίχως άλλο, βρισκόμαστε μπροστά σε ένα λογικό και νομικό παράδοξο: από τη μία, παρατηρείται μία τάση αποδυνάμωσης του κλασικού βεστυφλιανού μοντέλου του κράτους, με την ολοένα και μεγαλύτερη εκχώρηση αρμοδιοτήτων σε θεσμούς έξω από αυτό και την παράλληλη κατακόρυφη αύξηση των μη-κρατικών δρώντων, ενώ, από την άλλη μεριά, ενδυναμώνονται οι απαιτήσεις για τη δημιουργία εθνικά ομοιογενών κρατών. Κατά ειρωνικό

¹⁹²² Βλ. Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, “Rule of Terror: Living under ISIS in Syria”, 14 November 2014, διατίθεται σε ηλεκτρονική μορφή στη διεύθυνση: http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/CoISyria/HRC_CRP_ISIS_14Nov2014.pdf.

τρόπο, ο εθνικισμός που απετέλεσε την κινητήρια δύναμη για τη δημιουργία των εθνών-κρατών, σήμερα υποσκάπτει τα ίδια τα θεμέλια του σύγχρονου συστήματος των κρατών, λειτουργώντας ως συνεκτικός ιστός απέναντι στη θύελλα της παγκοσμιοποίησης.

Τα γεγονότα του 2014 στην Κριμαία, με την πρωτοφανή προσάρτηση της περιοχής από τη Ρωσική Ομοσπονδία, η ουσιαστική αποδοχή της απόσχισης του Κοσόβου από το ήμισυ και πλέον των κρατών της διεθνούς κοινότητας, σε συνδυασμό με τις φανερές επιδιώξεις της Σερβικής Δημοκρατίας -νυν ομοσπονδιακής οντότητας- περί δημιουργίας τριών συνομοσπονδιακών συστατικών κρατών στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη,¹⁹²³ αποκαλύπτουν ακριβώς το μεγάλο στοίχημα που καλείται σήμερα να κερδίσει το διεθνές δίκαιο: αυτό των *de facto* κρατών. «Τουρκική Δημοκρατία της Βορείου Κύπρου», Σομαλιλάνδη, Ναγκόρνο-Καραμπάχ, Νότια Οσετία, Αμπχαζία, Υπερδνειστερία, Αμπαζονία, Κριμαία, Κόσοβο, Ταιβάν: τα παραδείγματα είναι πολλά και δεν επιτρέπουν πια να χρησιμοποιείται η λογική της «εξαιρέσεως» προκειμένου να διαφυλαχθεί μέσω πλάγιων οδών το ισχύον δίκαιο και να δικαιολογηθούν τα νομικά κενά επί του θέματος. Ορατός, άλλωστε, παραμένει ο κίνδυνος παγίωσης *de facto* καταστάσεων και για την Ανατολική Ουκρανία, εάν η παρατεταμένη κρίση δεν οδηγήσει σε αποκέντρωση και εσωτερική συνταγματική αναδιάρθρωση του κράτους.¹⁹²⁴

Τα *de facto* κράτη συνιστούν μία μαύρη τρύπα για το διεθνές δίκαιο, καθότι επιβιώνουν μέσα σε μία γκριζα ζώνη μεταξύ δικαίου και πραγματικότητας. Το γεγονός είναι ότι ο παγκόσμιος γεωγραφικός χάρτης πάντοτε άλλαζε και θα συνεχίσει να αλλάζει. Το ζητούμενο για το διεθνές δίκαιο, το οποίο διαμορφώνεται εν πολλοίς από την πρακτική των κρατών, είναι εάν θα προηγηθεί των εξελίξεων ή εάν θα έπεται αυτών.

Το σύγχρονο κρατικό σύστημα δεν είναι ιδανικό. «Γκρίζες ζώνες» υπήρξαν πάντοτε και θα εξακολουθήσουν να υπάρχουν, ως αποτέλεσμα της αμφιταλάντευσης των κρατών μεταξύ δικαίου και πολιτικής, κατά περίπτωση. Τυχόν νομιμοποίηση, όμως, της μονομερούς απόσχισης στην απόλυτη εκδοχή της θα είχε απρόβλεπτα καταστροφικές συνέπειες. Ο ενδεχόμενος μετασχηματισμός του παρόντος συστήματος των κρατών με έμφαση στο «δίκαιο των λαών» και όχι στο «δίκαιο των εθνών» μπορεί μεν να είναι ρητορικά γοητευτικός, σίγουρα όμως είναι πολιτικά αφελής, αν όχι επικίνδυνος. Όπως εύστοχα έχουν θέσει το ζήτημα δύο έγκριτοι γεωγράφοι: «ένας παγκόσμιος πολιτικός χάρτης εθνών θα ήταν πολύ πιο διαφορετικός και πολύ

¹⁹²³ Βλ. «Ντόντικ: Απαιτεί μετατροπή Βοσνίας-Ερζεγοβίνης σε συνομοσπονδία τριών συστατικών κρατών», *Η Καθημερινή*, 01/04/2014, διαθέσιμο: <http://www.kathimerini.gr/760799/article/epikairothta/kosmos/ntontik-apaitei-metatroph-vosnias-erzegovinh-se-synomospondia-triwn-systatikwn-kratwn>.

¹⁹²⁴ Βλ. το Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 15^{ης} Ιανουαρίου 2015 σχετικά με την Κατάσταση στην Ουκρανία, P8_TA(2015)0011, διαθέσιμο στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P8-TA-2015-0011&language=EL&ring=B8-2015-0018>, καθώς επίσης και την Απόφαση του ΣΑ S/RES/2202, 17 February 2015. Βλ., ακόμη, σχετικά *inter alia* Maddalon, Ph., "La Crise Ukrainienne: Un Instrument de Mesure des Possibilités et des Limites du Droit de l'Union Européenne", *118: 4 RGDIIP (2014)*, 821-840.

πιο βίαιος από τη σημερινή του εκδοχή που απαρτίζεται από κυρίαρχα κράτη και παραδοσιακά οριοθετημένα κρατικά σύνορα». ¹⁹²⁵ Εντάσεις ανάμεσα στην πολιτική και το δίκαιο, ανάμεσα στα πραγματικά γεγονότα και τις καθαρά νομικές προσεγγίσεις, πάντοτε υπήρχαν και νομοτελειακά θα εξακολουθήσουν να υπάρχουν. Αλλά η ισορροπία δύναται να αποδειχτεί δυναμική και αυτή η ταλάντευση μεταξύ δικαίου και πολιτικής μπορεί να επιφέρει τελικά μεγαλύτερη σταθερότητα.

Τα απανταχού αποσχιστικά κινήματα που μάχονται για μία θέση στον παγκόσμιο χάρτη και η πληθώρα αποτυχημένων κρατών ανά τον κόσμο προκαλούν τριγμούς στο παραδοσιακό κράτος. Από τις αρχαίες πόλεις-κράτη, τις φυλές, τα βασίλεια και τις αυτοκρατορίες, φτάσαμε στο κράτος. Η εξελικτική αυτή διαδρομή φανερώνει ότι το έθνος-κράτος είναι ένας ενδιάμεσος σταθμός σε μία μακράιωνη πορεία και όχι ο τελικός προορισμός. Οι άνθρωποι πάντοτε αναζητούσαν νέες μορφές οργάνωσης, με διαφορετικά κίνητρα και κριτήρια σε κάθε εποχή, αλλά πάντοτε με τον ίδιο αμείωτο ζήλο, και το ίδιο θα συνεχίσουν να πράττουν και στο μέλλον.

¹⁹²⁵ Wood, W.B. and Demko, G.J. (eds), *Reordering the World: Geopolitical Perspectives on the 21st Century*, 2nd edn, 1999, 5.

Τεκμηρίωση

I. Διεθνής Νομολογία

Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης – Διεθνές Δικαστήριο Χάγης

Nationality Decrees Issued in Tunis and Morocco, 7 February 1923, Advisory Opinion, PCIJ, Ser. B, No 4.

Case of the S.S. “Wimbledon”, 17 August 1923, PCIJ, Ser. A, No 1.

Question concerning the Acquisition of Polish Nationality, 15 September 1923, Advisory Opinion, PCIJ, Ser. B, No 7.

Question of Jaworzina (Polish-Czechoslovakian Frontier), 6 December 1923, Advisory Opinion, PCIJ, Ser. B, No 8.

Question of the Monastery of Saint-Naoum (Albanian Frontier), 4 September 1924, Advisory Opinion, PCIJ, Ser. B, No 9.

Exchange of Greek and Turkish Populations, 21 February 1925, Advisory Opinion, PCIJ, Ser. B, No 10.

Jurisdiction of the European Commission of the Danube between Galatz and Braila, 8 December 1927, Advisory Opinion, PCIJ, Ser. B, No 14.

Jurisdiction of the Courts of Danzig (Pecuniary Claims of Danzig Railway Officials who have passed into the Polish Service, against the Polish Railways Administration), 3 March 1928, Advisory Opinion, PCIJ, Ser. B, No 15.

Free City of Danzig and International Labour Organization, 26 August 1930, Advisory Opinion, PCIJ, Ser. B, No 18.

Customs Régime between Germany and Austria, 5 September 1931, Advisory Opinion, PCIJ, Ser. A/B, No 41.

Access to, or Anchorage in, the Port of Danzig, of Polish War Vessels, 11 December 1931, Advisory Opinion, PCIJ, Ser. A/B, No 43.

Treatment of Polish Nationals and other Persons of Polish Origin or Speech in the Danish Territory, 4 February 1932, Advisory Opinion, PCIJ, Ser. A/B, No 44.

Free Zones of Upper Savoy and the District of Gex, 7 June 1932, PCIJ, Ser. A/B, No 46.

Interpretation of the Statute of the Memel Territory, 11 August 1932, PCIJ, Ser. A/B, No 49.

Consistency of Certain Danzig Legislative Decrees with the Constitution of the Free City, 4 December 1935, Advisory Opinion, PCIJ, Ser. A/B, No 65.

Lighthouses in Crete and Samos, 8 October 1937, PCIJ, Ser. A/B, No 71.

Admission of a State to the United Nations (Charter, Art. 4), 28 May 1948, Advisory Opinion, ICJ Rep (1948), 57-119.

The Corfu Channel Case (UK v. Albania), 9 April 1949, Judgment, Merits, ICJ Rep (1949), 4-169.

Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations, 11 April 1949, Advisory Opinion, ICJ Rep (1949), 174-220.

Competence of the General Assembly for the Admission of a State to the United Nations, 3 March 1950, Advisory Opinion, ICJ Rep (1950), 4-57.

International Status of South-West Africa, 11 July 1950, Advisory Opinion, ICJ Rep (1950), 128-219.

Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 28 May 1951, Advisory Opinion, ICJ Rep (1951), 15-69.

Case Concerning Rights of Nationals of the United States of America in Morocco (France v. United States of America), 27 August 1952, Judgment, ICJ Rep (1952), 176-214.

Nottebohm Case (Liechtenstein v. Guatemala), 6 April 1955, Second Phase, Judgement, ICJ Rep (1955), 4-27.

Case concerning Sovereignty over Certain Frontier Land (Belgium/Netherlands), 20 June 1959, Judgment, ICJ Rep (1959), 209-232.

Case concerning Right of Passage over Indian Territory (Portugal v India), 12 April 1960, Judgment, Merits, ICJ Rep (1960), 6-46.

Certain Expenses of the United Nations (Article 17, paragraph 2, of the Charter), 20 July 1962, Advisory Opinion, ICJ Rep (1962), 151-181.

Case Concerning the Northern Cameroons (Cameroon v. United Kingdom), 2 December 1963, Judgment, Preliminary Objections, ICJ Rep (1963), 15-40.

South West Africa (Liberia v. South Africa), 18 July 1966, Second Phase, Judgment, ICJ Rep (1966), 6-58.

North Sea Continental Self Cases (Federal Republic of Germany/Denmark; Federal Republic of Germany/Netherlands), 20 February 1969, Judgment, ICJ Rep (1969), 3-56.

Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain), 5 February 1970, Second Phase, Judgment, ICJ Rep (1970), 3-53.

Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970), 21 June 1971, Advisory Opinion, ICJ Rep (1971), 16-66.

Western Sahara, 16 October 1975, Advisory Opinion, ICJ Rep (1975), 12-82.

Interpretation of the Agreement of 25 March 1951 between the WHO and Egypt, 20 December 1980, Advisory Opinion, ICJ Rep (1980), 73-98.

Continental Shelf (Libyan Arab Jamahiriya/Malta), 3 June 1985, Judgment, ICJ Rep (1985), 13-58.

Case concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua/United States of America), 27 June 1986, Judgment, Merits, ICJ Rep (1986), 14-150.

Case Concerning the Frontier Dispute (Burkina Faso/Mali), 22 December 1986, Judgment, ICJ Rep (1986), 554-651.

Certain Phosphate Lands in Nauru (Nauru v. Australia), 26 June 1992, Judgment, Preliminary Objections, ICJ Rep (1992), 240-269.

Land, Island and Maritime Frontier Dispute (El Salvador/Honduras: Nicaragua intervening), 11 September 1992, Judgment, ICJ Rep (1992), 351-618.

Case Concerning the Territorial Dispute (Libyan Arab Jamahiriya/Chad), 3 February 1994, Judgment, ICJ Rep (1994), 6-42.

East Timor (Portugal v. Australia), 30 June 1995, Judgment, ICJ Rep (1995), 90-106.

Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia), 11 July 1996, Judgment, Preliminary Objections, ICJ Rep (1996), 595-624.

Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), 25 September 1997, Judgment, ICJ Rep (1997), 7-84.

Land and Maritime Boundary between Cameroon and Nigeria (Cameroon v. Nigeria), 11 June 1998, Judgment, Preliminary Objections, ICJ Rep (1998), 275-327.

Kasikili/Sedudu Island (Botswana/Namibia), 13 December 1999, Judgment, ICJ Rep (1999), 1045-1109.

Maritime Delimitation and Territorial Questions (Qatar v. Bahrain), 16 March 2001, Judgment, Merits, ICJ Rep (2001), 40-118.

LaGrand Case (Germany v. United States of America), 27 June 2001, Judgment, ICJ Rep (2001), 466-517.

Land and Maritime Boundary between Cameroon and Nigeria (Cameroon v. Nigeria: Equatorial Nigeria intervening), 10 October 2002, Judgment, ICJ Rep (2002), 303-458.

Application for Revision of the Judgment of 11 July 1996 in the Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia), 3 February 2003, Judgment, Preliminary Objections (*Yugoslavia v. Bosnia and Herzegovina*), ICJ Rep (2003), 7-33.

Case concerning Oil Platforms (Islamic Republic of Iran/USA), 6 November 2003, Judgment, ICJ Rep (2003), 161-219.

Avena and Other Mexican Nationals (Mexico v. United States of America), 31 March 2004, Judgment, ICJ Rep (2004), 12-73.

Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, 9 July 2004, Advisory Opinion, ICJ Rep (2004), 136-203.

Legality of the Use of Force (Serbia and Montenegro v. Belgium), 15 December 2004, Judgment, Preliminary Objections, ICJ Rep (2004), 279-329.

Case Concerning Armed Activities on the Territory of the Congo [New Application: 2002] (Democratic Republic of the Congo v. Rwanda), 3 February 2006, Judgment, Jurisdiction of the Court and Admissibility of the Application, ICJ Rep (2006), 6-54.

Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), 26 February 2007, Judgment, ICJ Rep (2007), 43-240.

Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia), 18 November 2008, Judgment, Preliminary Objections, ICJ Rep (2008), 412-467.

Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in respect of Kosovo, 22 July 2010, Advisory Opinion, ICJ Rep (2010), 403-453.

Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy: Greece intervening), 3 February 2012, Judgment, ICJ Rep (2012), 99-156.

Territorial and Maritime Dispute (Nicaragua v. Colombia), 19 November 2012, Judgment, ICJ Rep (2012), 624-720.

Request for Interpretation of the Judgment of 15 June 1962 in the Case concerning the Temple of Preah Vihear (Cambodia v. Thailand), 11 November 2013, Judgment, ICJ Rep (2013), 281-319.

Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia), 3 February 2015, Judgment, Merits, ICJ Rep (2015).

Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο

The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad al-Bashir (“Omar al-Bashir”), Warrant of Arrest for Omar Hassan Ahmad al-Bashir, No.: ICC-02/05-01/09, 4 March 2009 (first warrant of arrest) & 12 July 2010 (second warrant of arrest).

Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την Πρώην Γιουγκοσλαβία

Prosecutor v. Duško Tadić, Case No IT-94-1-I, Separate Opinion of Judge Li on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, 2 October 1995.

Prosecutor v. Anto Furundžija, Case No IT-95-17/1-T, Trial Chamber II, Judgment, 10 December 1998.

Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

Commission of the European Communities v. Hellenic Republic, 29 June 1994, C-120/94 R, ECR (1994), I-03037.

Competence of the Community to Conclude International Agreements Concerning Services and the Protection of Intellectual Property – Article 228 (6) of the EC Treaty, 15 November 1994, Opinion 1/94, ECR (1994), I-05267.

The Queen v. Minister of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte S. P. Anastasiou (Pissouri) Ltd and others, 5 July 1994, Case C-432/92, ECR (1994), I-03087.

Regina v. Minister of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte S.P. Anastasiou (Pissouri) Ltd and Others II, 4 July 2000, Case C-219/98, ECR (2000), I-05241.

Regina v. Minister of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte S.P. Anastasiou (Pissouri) Ltd and Others III, 30 September 2003, Case C-140/02, ECR (2003), I-10635.

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Case of Loizidou v. Turkey, Application No 15318/89, Judgment, Merits, 18 December 1996, VI Reports of Judgments and Decisions of the ECHR (1996), 2216.

Case of Cyprus v. Turkey, Application No 25781/94, Judgment, Merits, 10 May 2001.

Case of Al-Adsani v. The United Kingdom, Application No 35763/97, Judgment, Merits, 21 November 2001.

Case of Xenides-Arestis v. Turkey, Application No 46347/99, Judgment, Merits, 22 December 2005.

Τεκμηρίωση

Case of Demopoulos and Others v. Turkey, Application No 46113/99 et seq., Admissibility, 1 March 2010.

Azemi v. Serbia, Application No 11209/09, Decision, 5 November 2013.

Case of Cyprus v. Turkey, Application No 25781/94, Judgment, Just Satisfaction, 12 May 2014.

Αφρικανική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών

Katangese Peoples' Congress v. Zaire, Communication No 75/92, decision taken at its 16th session, Banjul; The Gambia, 1994, ACHPR (1995).

Kevin Mgwanga Gunme et al / Cameroon, Communication No. 266/03, 27 May 2009, 26 ACHPR Annual Activity Rep. (Dec 2008-May 2009).

Κεντροαμερικανικό Δικαστήριο

El Salvador v. Nicaragua, 9 March 1917, Judgment, 11: 3 AJIL (1917), 674-730.

Διαιτησίες

Tinoco Case, *Aguilar-Amory and Royal Bank of Canada Claims (Great Britain v. Costa Rica)*, 18 October 1923, RIAA (2006), Vol I, 369-399: http://legal.un.org/riaa/cases/vol_I/369-399.pdf.

Romanian-German Mixed Arbitral Tribunal, *Wildermann v. Stinnes*, 6 November 1924, 2 ILR (1933), 224.

German-Polish Mixed Arbitral Tribunal, *Poznanski v. Lentz & Hirschfeld*, 22 March 1924, 4 Rep MAT (1925), 353.

German-Polish Mixed Arbitral Tribunal, *Deutsche Continental Gas-Gesellschaft v. Polish State*, 1 August 1929, 5: 5 Ann. Digest of PILC (1929-1930), 11.

Brčko Arbitral Tribunal for Dispute over the Inter-Entity Boundary in Brčko Area, *The Republika Srpska v. The Federation of Bosnia and Herzegovina*, 14 February 1997, UN Doc S/1997/126, available at: http://www.ohr.int/ohr-offices/brcko/arbitration/default.asp?content_id=5327.

Eritrea-Ethiopia Claims Commission, *Partial Award - Civilians Claims, Eritrea's Claims 15, 16, 23 & 27-32 between The State of Eritrea and The Federal Democratic Republic of Ethiopia*, 17 December 2004, 44: 3 ILM (2005), 601: http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1151.

PCA, *Grisbådarna Case (Norway v. Sweden)*, 23 October 1909, HCR (1909), 121-140, available at: http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1029.

PCA, *Island of Palmas Case (or Miangas) (United States of America v. The Netherlands)*, 4 April 1928, RIAA (1928), Vol II, 829-871: http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1029.

PCA, *The Government of Sudan / The Sudan People's Liberation Movement/Army (Abyei Arbitration)*, 22 July 2009, available at: http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1306.

II. Εθνική Νομολογία

Αυστραλία

High Court of Australia, *Mabo v. Queensland (No 2)*, 3 June 1992, 112 ILR (1999), 457.

Federal Court of Australia, *Minister for Immigration & Multicultural Affairs v. Jama*, 3 December 1999, FCA 1680.

High Court of Australia, *Minister for Immigration & Multicultural Affairs v. Haji Ibrahim*, 26 October 2000, HCA 55.

Γαλλία

Cour d'Appel de Paris, *Clément v. Agent Judiciaire du Trésor Public*, 10 Février 1961, 41 ILR (1970), 478.

Cour d'Appel de Versailles, *Association France-Palestine Solidarité "AFPS" v. Société Alstom Transport SA*, 22 Mars 2013, RG No: 11/05331, disponible à: <http://www.volokh.com/wp-content/uploads/2013/04/French-Ct-decision.pdf>.

Tribunal de Grande Instance de Paris, 4ème Chambre, 2ème Section, *S.A.S. OPM France v. Association France-Palestine Solidarité*, 23 Janvier 2014, RG No: 13/06023, disponible à: http://electronicintifada.net/sites/electronicintifada.net/files/ruling_sodastream_france_24_jan_2014.pdf.

Γερμανία

High Court of Danzig, *Danzig Pension Case*, 8 May 1929, 5: 41 Ann. Digest of PILC (1929-1930)/ILR, 66-68.

Federal Supreme Court of the Federal Republic of Germany, *International Registration of Trade-Mark (Germany) Case*, 1959, 28 ILR, 82.

Administrative Court of Cologne, *In re Duchy of Sealand*, 3 May 1978, 80 ILR (1989), 683.

Federal Administrative Court of Germany, *Flüchtlingsbegriff - Verfolgung im Sinne von § 51 Abs. 1 AuslG, Art. 1 A Nr. 2, Art. 33 Nr. 1 GFK - Quasi-staatliche Verfolgung - Staatsähnliche Organisationen*, 15 April 1997, 9 C 15.97, 104 BverwGE 254.

Hesse Administrative Court, Kassel, *Somalia - staatsähnliche Herrschaftsgewalt im Nordwesten des Bürgerkriegslandes*, 30 October 2003, 4 UE 4952/96.A.

German Federal Constitutional Court, Order of 26 October 2004, 2 BvR 955/00, Deutsches Verwaltungsblatt 2005, 175-183.

Ηνωμένο Βασίλειο

House of Lords, *Gdynia Ameryka Linie Zeglugowe Spolka Akcyjna v. Boguslawski and Another*, 11 July 1952, 19 ILR (1952), 72.

House of Lords, *Civil Air Transport Inc v. Central Air Transport Corporation*, 13 October 1952, 19 ILR (1952), 85.

House of Lords, *Carl Zeiss Stiftung v. Rayner and Keeler Limited (No 2)*, 15 May 1966, 43 ILR, 23.

United Kingdom Privy Council, *Stella Madzimbamuto v. Desmond William Lardner-Burke and Frederick Phillip George*, 1 A.C. (1969), 645.

UK High Court, *In re Al-Fin Corporation's Patent*, 2 April 1969, 52 ILR (1979), 68.

UK Court of Appeals, *Reel v. Holder and Another*, 30 June 1981, 74 ILR, 105.

English Special Commissioners for Inland Revenue, *Caglar and Others v. Billingham (Inspector of Taxes) and Related Appeals*, 7 March 1996, 108 ILR (1998), 510-557.

House of Lords, *Regina v. Bow Street Metropolitan Stipendiary Magistrate and Others, Ex Parte Pinochet Ugarte (No 3)*, 1 A.C. (2000), 147.

UK Supreme Court, *Richardson and another (Appellants) v. Director of Public Prosecutions (Respondent)*, 5 February 2014, [2014] UKSC 8, available at: https://www.supremecourt.uk/decided-cases/docs/UKSC_2012_0198_Judgment.pdf.

ΗΠΑ

Supreme Court of the United States, *The Cherokee Nation v. The State of Georgia*, US (1831), Vol 30, 1-80.

US Court of Appeals of the Allied High Commission for Germany, *Hartje v. Yugoslav Military Mission and Another*, 29 September 1954, 21 ILR (1954), 116-122.

US Court of Appeals, Eighth Circuit, *The Republic of Vietnam v. Pfizer Inc*, 15 June 1977, No 77-1093, 556 F. 2^d, 892-895.

US Court of Appeals, District of Columbia Circuit, *Millen Industries, Inc, et al., Appellants v. Coordination Council for North American Affairs*, 30 August 1988, No 87-7075, 855 F. 2^d, 879.

US Court of Appeals, Second Circuit, *Kadić v. Karadžić*, 13 October 1995, 34 ILM (1995), 1592.

US Court of Appeals, Ninth Circuit, *Mingtai Fire and Marine Insurance Co Ltd v. United Parcel Service*, 25 May 1999, No 98-15088, 177 F. 3rd, 1142.

US Court of Appeals, Eighth Circuit, *Hagi-Salad v. Ashcroft*, 03 September 2004, No 02-3437, 359 F. 3rd, 1044-1049.

US Court of Appeals, First Circuit, *Efrat Ungar et al. v. The Palestine Liberation Organization et al.*, 31 March 2005, No 04-2079, 402 FR 3rd, 274-293.

Ισπανία

Constitutional Court of Spain, Judgment No 103/2008, of 11 September 2008, available at: <http://www.tribunalconstitucional.es/es/jurisprudencia/restrad/Paginas/JCC1032008en.aspx>.

Constitutional Court of Spain, Judgment No 31/2010, of 28 June 2010, available at: <http://www.tribunalconstitucional.es/es/jurisprudencia/restrad/Paginas/JCC2862010en.aspx>.

Constitutional Court of Spain, Judgment 42/2014, of 25 March 2014, available at: <http://www.tribunalconstitucional.es/es/jurisprudencia/restrad/Paginas/STC42-2014.aspx>.

Constitutional Court of Spain, No de Asunto: 5829-2014, 29 September 2014, available at: http://www.tribunalconstitucional.es/es/salaPrensa/Documents/NP_2014_074/P%205829-2014.pdf (Ley del Parlamento de Cataluña 10/2014) και No de Asunto: 5830-2014, 29 September 2014 http://www.tribunalconstitucional.es/es/salaPrensa/Documents/NP_2014_074/P%205830-2014.pdf (Decreto 129/2014).

Constitutional Court of Spain, No de Asunto: 6540-2014, 4 November 2014, available at: http://www.tribunalconstitucional.es/es/salaPrensa/Documents/NP_2014_083/P%206540-2014.pdf and http://www.tribunalconstitucional.es/es/salaPrensa/Documents/NP_2014_096/2014-06540ATC.pdf (4 December 2014).

Constitutional Court of Spain, Sentencia 31/2015, de 25 de Febrero de 2015 (BOE No 64, of 16 March 2015), available at: <http://hj.tribunalconstitucional.es/en/Resolucion/Show/24331>.

Constitutional Court of Spain, Sentencia 32/2015, de 25 de Febrero de 2015 (BOE No 64, of 16 March 2015), available at: <http://hj.tribunalconstitucional.es/en/Resolucion/Show/24332>.

Ισραήλ

Tel Aviv District Court, *Re Goods of Shiphris*, 13 August 1950, 17 ILR (1956), 112.

Tel Aviv District Court, *AB v. MB*, 6 April 1951, 17 ILR (1956), 110-111.

Tel Aviv District Court, *Oseri v. Oseri*, 7 August 1952, 17 ILR (1956), 111-112.

Τεκμηρίωση

Supreme Court of Israel, *Hussein v. Governor of Acre Prison*, 6 November 1952, 17 ILR (1956), 112.

Καναδάς

Supreme Court of Canada, *Reference re Secession of Quebec*, 20 August 1998, 2 SCR (1998), 217.

Superior Court of Quebec, *Parent and Others v. Singapore Airlines Limited and the Civil Aeronautics Administration*, 22 October 2003, 133 ILR, 264.

Νότια Αφρική

Supreme Court of Bophuthatswana, General Division, *S v. Banda and Others*, 6 February 1989, 82 ILR (1990), 388.

Ολλανδία

District Court of The Hague, *Democratic Republic of East Timor, Fretilin and Others v. State of the Netherlands*, 87 ILR (1992), 73.

Ουκρανία

Constitutional Court of Ukraine, *Case on the constitutional petition of the Acting President of Ukraine, the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine, the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights concerning the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Resolution of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic Crimea "On holding of the all-Crimean referendum" (the case on the all-Crimean referendum in the Autonomous Republic of Crimea)*, Case No. 1-13/2014, Judgment, 14 March 2014, available at: <http://mfa.gov.ua/en/news-feeds/foreign-offices-news/19573-rishennya-konstitucijnogo-sudu-v-ukrajini-shhodo-referendumu-v-krimu>.

Πολωνία

Supreme Court of the Republic of Poland, *L and JJ v. Polish State Railways*, June 1948, 24 ILR (1961), 77.

Ρουμανία

High Court of Cassation and Justice of Romania, *Sechter v. Ministry of the Interior*, 1929, Ann. Digest of PILC (1929-1930)/5: 37 ILR, 61.

High Court of Cassation and Justice of Romania, *Mordcovici v. General Administration of Posts and Telegraphs*, 29 October 1929, Ann. Digest of PILC (1929-1930)/5: 38 ILR, 62.

High Court of Cassation and Justice of Romania, *Vozneac v. Autonomous Administration of Posts and Telegraphs*, 22 June 1931, Ann. Digest of PILC (1931-1932)/6: 30 ILR, 60.

III. Διεθνή Συμβατικά Κείμενα και Διακηρύξεις

Treaty of Bucharest, 16 May 1812, 13 BFSP, 908.

Final Act of the Congress of Vienna, 9 June 1815, 2 BFSP, 3.

Treaty of Ackermann, 7 October 1826, 13 BFSP, 899.

Treaty of Adrianople, 14 September 1829, 16 BFSP, 647.

London Protocol of 3 February 1830, 17 BFSP, 192.

Convention between Austria, Prussia and Russia for the Definitive Incorporation of Cracow in Austria, 15 April 1846, 35 BFSP, 1088.

General Treaty between Great Britain, Austria, France, Prussia, Russia, Sardinia and Turkey for Re-establishment of Peace, Paris, 30 March 1856, 46 BFSP, 12.

Treaty of San Stefano, 3 March 1878, 69 BFSP, 732.

Convention of Defensive Alliance between Great Britain and the Ottoman Empire, 4 June 1878, 153 CTS (1969), 67.

Treaty between Great Britain, Austria-Hungary, France, Germany, Italy, Russia, Turkey for the Settlement of Affairs in the East, Berlin, 13 July 1878, 69 BFSP, 749.

Treaty of London, 10 March 1883, 161 CTS, 353.

Acte Général de la Conférence de Berlin de 1885, 26 Février 1885, 76 BFSP, 4.

Treaty of Bucharest, 3 March 1886, 77 BFSP, 634.

Peace Treaty of Shimonoseki between China and Japan, 17 April 1895, 87 BFSP, 799.

Japan-Korea Protectorate Agreement, 17 November 1905, 98 BFSP, 1139.

Japan-Korea Treaty of Annexation, Seoul, 22 August 1910, 103 BFSP, 992.

Treaty of Peace between Bulgaria, Greece, Montenegro, Serbia and Turkey, London, 17/30 May 1913, 107 BFSP (1913), 656.

Organic Statute of Albania agreed between Austria-Hungary, France, Greece, Great Britain, Italy and Romania, London, 29 July 1913, 218 CTS, 280.

Treaty of London, 26 April 1915, 221 CTS, 56.

Treaty of Brest-Litovsk, 3 March 1918, 223 CTS, 80.

Treaty Establishing the Relations of France with the Principality of Monaco (with exchange of letters), signed at Paris on 17 July 1918, 981 UNTS (1975), II-734, 364-367.

Treaty of Versailles, Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Germany, 28 June 1919, 1 LNTS, No 34.

Treaty of Saint Germain-en-Laye, Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Austria, 10 September 1919, 226 CTS (1969), 8.

Allied Memoranda, 9 December 1919, 113 BFSP, 810, 816, 831.

Treaty of Peace with Turkey, Sèvres, 10 August 1920, available at: <http://treaties.fco.gov.uk/docs/pdf/1920/TS0011.pdf>.

Treaty between the Principal Allied Powers and Romania respecting Bessarabia, Paris, 28 October 1920, 113 BFSP, 647.

Convention between Poland and the Free City of Danzig, Paris (Danzig and Poland), 9 November 1920, 6 LNTS, No 153, 189-207.

Declaration by Great Britain, France, Italy, and Japan regarding the Integrity of the Frontiers of Albania, Paris, 9 November 1921, 117 BFSP, 452-453.

Treaty between Colombia and Peru Regarding Frontiers and Free Inland Navigation, Lima, 24 March 1922, 100 LNTS, No 1726, 230-246.

Convention Relating to Upper Silesia, Germany-Poland, Geneva, 15 May 1922, together with Interpretive Declaration, signed at Oppeln, 3 June 1922, 9 LNTS (1922), No 271, 466-467.

Geneva Protocol No 1, 4 October 1922, 116 BFSP (1922), 850.

Treaty of Lausanne (Treaty of Peace between the British Empire, France, Greece, Italy, Romania and Turkey), 24 July 1923, 28 LNTS, 12-113.

Convention concerning the Territory of Memel (British Empire, France, Italy, Japan and Lithuania), Paris, 8 May 1924, 29 LNTS, No 736, 85-116.

General Treaty for Renunciation of War as an Instrument of National Policy (Kellogg-Briand Pact of Paris), 27 August 1928, 94 LNTS (1929), No 2137, 57-64.

Treaty between the Holy See and Italy establishing the Vatican State, with Financial Convention, Rome, 11 February 1929, 23 AJIL Supp (1929), 187-195.

Agreement Relating to the Procedure for Putting into Effect the Recommendations Proposed by the Council of the League of Nations, Peru-Colombia, Geneva, 25 May 1933, 138 LNTS, No 3192, 251-269.

Convention on the Rights and Duties of States, Montevideo, 26 December 1933, 165 LNTS, 19.

Convention of Friendship and Good Neighbourhood between the Most Serene Republic of San Marino and the Italian Republic, 31 March 1939 in De Martens, G.F., *Nouveau Recueil Général de Traités*, 3rd series, Vol XL, 635 ff.

The Molotov-Ribbentrop Pact & Secret Additional Protocol, Moscow, 23 August 1939, available at: <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1939pact.html>.

Inter-Allied Declaration Against Acts of Dispossession Committed in Territories Under Enemy Occupation or Control, London, 8 Dept. State Bull. (1943), 21.

Cairo Declaration, Conference of President Roosevelt, Generalissimo Chiang Kai-Shek, and Prime Minister Churchill in North Africa, 38: 1 AJIL (1944), Supplement: Official Documents, 8-9.

Protocol between the Governments of the United States of America, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Union of Soviet Socialist Republics on the Zones of Occupation in Germany and the Administration of "Greater Berlin", London, 12 September 1944, 227 UNTS (1956), No 532, 279-285.

Declaration regarding the Defeat of Germany and the Assumption of Supreme Authority with respect to Germany by the Governments of the United States of America, the Union of Soviet Socialist Republics and the United Kingdom, and the Provisional Government of the French Republic, Berlin, 5 June 1945, 68 UNTS (1950), No 230, 189-211.

Agreement between the Governments of the United States of America, the Union of Soviet Socialist Republics and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the

Provisional Government of the French Republic regarding Amendments to the Protocol of 12 September 1944 on the Zones of Occupation in Germany and the Administration of “Greater Berlin”, London, 26 July 1945, 227 UNTS (1956), No 533, 297-309.

Potsdam Declaration, 26 July 1945, 13 DSB, 137.

Protocol of the Proceedings of the Berlin Conference, 2 August 1945, 145 BFSP, 852.

United States-China-Great Britain-Soviet Union, Unconditional Surrender of Japan, 1 September 1945, 39: 4 AJIL (1945), Supplement: Official Documents, 264-265.

Soviet-Anglo-American Communiqué, Moscow, 27 December 1945, Pillars of Peace (1946), Pamphlet No 4, Documents Pertaining To American Interest In Establishing A Lasting World Peace, January 1941-February 1946, 149-157.

Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Italy, Paris, 10 February 1947, 49 UNTS 3.

Treaty of Peace concluded between the Allied and Associated Powers and Romania, Paris, 10 February 1947, 42 UNTS (1949), I-645, 33-124.

Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Paris, 9 December 1948, 78 UNTS (1951), No 1021, 277-322.

Agreement between the United States of America, France, the Union of Soviet Socialist Republics and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland relating to the Removal of Restrictions on Communications, Transportation and Trade between Berlin and the Eastern and Western Zones of Germany, New York, 4 May 1949, 138 UNTS (1952), No 1864, 123-126.

New York Declaration on Western Germany, 19 September 1950, 23 DSB (Jul-Sep 1950), 530.

Treaty of Peace with Japan, San Francisco, 8 September 1951, 136 UNTS (1952), No 1832, 45-164.

Treaty of Peace between the Republic of China and Japan, 28 April 1952, Taipei, 138 UNTS (1952), I-1858, 38-55.

Declaration on Berlin, 26 May 1952, 159 BFSP, 206.

Armistice Agreement of 27 July 1953, between the Commander-in-Chief United Nations Command and the Supreme Commander of the Korean People's Army and the Commander of the Chinese People's Volunteers, UNYB (1953), 136-146.

Agreement between the Government of the United States of America and the Government of the Federal Republic of Germany regarding the Validation of Dollar Bonds of German Issue, Bohn, 27 February 1953 - Exchange of Notes Confirming the Effectiveness of the Agreement of 27 February 1953 between the United States of America and the Federal Republic of Germany with respect to Berlin, Washington, 25 February and 9 April 1954, 223 UNTS (1955), No 3065, 167-311.

Agreement on the Cessation of Hostilities in Vietnam, Geneva, 20 July 1954, 161 BFSP, 818.

Final Declaration of the Geneva Conference: on Restoring Peace in Indochina, Geneva, 21 July 1954, 31 DSB, No 788 (2 August 1954), 164.

Memorandum of Understanding regarding the Free Territory of Trieste, USA-UK-Italy and Yugoslavia, London, 5 October 1954, 235 UNTS (1956), No 3297, 99-118.

Convention between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the United States of America, France and the Federal Republic of Germany on Relations between the Three Powers and the Federal Republic of Germany, Bohn, 26 May 1952 (as amended by Schedule I to the Protocol on the Termination of the Occupation Regime in the Federal Republic of Germany, Paris, 23 October 1954), 331 UNTS (1959), I-4759, 327-352.

Mutual Defense Treaty between the United States of America and the Republic of China, 2 December 1954, Washington, 248 UNTS (1956), I-3496, 213-233.

Treaty concerning Relations between the Union of Soviet Socialist Republics and the German Democratic Republic, Moscow, 20 September 1955, 226 UNTS (1956), I-3114, 207-212.

Federal Republic of Germany Memorandum to the Soviet Union, Bohn, 2 September 1956, 162 BFSP, 623.

Joint Declaration by the Union of Soviet Socialist Republics and Japan, 19 October 1956, Moscow, 263 UNTS (1957), No 3768, 111-123.

Treaty between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, Greece and Turkey, and Cyprus Concerning the Establishment of the Republic of Cyprus, Nicosia, 16 August 1960: [http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf/all/31DDFCBE224FACB2C225742B0031FF84/\\$file/Treaty_of_Establishment.pdf](http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf/all/31DDFCBE224FACB2C225742B0031FF84/$file/Treaty_of_Establishment.pdf).

Treaty of Guarantee, signed between the Republic of Cyprus, and Greece, Turkey and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, Nicosia, 16 August 1960: available at: [http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf/all/A8737582CC6D098DC225742B00321AC1/\\$file/Treaty%20of%20Guarantee.pdf](http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf/all/A8737582CC6D098DC225742B00321AC1/$file/Treaty%20of%20Guarantee.pdf).

Treaty of Alliance between The Republic of Cyprus, Greece & Turkey, Nicosia, 16 August 1960: [http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf/all/F2B8E764EB80EACFC225742B00320F46/\\$file/Treaty%20of%20Alliance.pdf](http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf/all/F2B8E764EB80EACFC225742B00320F46/$file/Treaty%20of%20Alliance.pdf).

UN General Assembly, International Covenant on Civil and Political Rights, 16 December 1966, 999 UNTS (1976), I-14668, 171-346.

UN General Assembly, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 16 December 1966, 993 UNTS (1976), I-14531, 3-106.

Vienna Convention on the Law of Treaties, 23 May 1969, 1155 UNTS (1980), I-18232, 331-512.

Non-Aggression Treaty, Moscow, 12 August 1970, 9 ILM (1970), 1026.

Quadripartite Agreement between the Governments of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the French Republic, the Union of Soviet Socialist Republics and the United States of America, 3 September 1971, 880 UNTS (1973), 124-138.

France, Union of Soviet Socialist Republics, United Kingdom, United States: Final Protocol of the Quadripartite Agreement on Berlin, 11: 4 ILM (1972), 734-736.

Treaty on the Basis of Intra-German Relations, East Berlin, 21 December 1972, 12 ILM, 16.

Agreement on Ending the War and Restoring Peace in Vietnam, Paris, 27 January 1973, TIAS 7542.

Protocol on the Exchange of Permanent Missions, Bonn, 14 March 1974, 13 ILM, 878.

Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) (with annexes, Final Act of the Diplomatic Conference on the reaffirmation and development of international humanitarian law applicable in armed conflicts dated 10 June 1977 and resolutions adopted at the fourth session), Geneva, 8 June 1977, 1125 UNTS (1979), No 17512, 3-545.

Vienna Convention on Succession of States in respect of Treaties, Vienna, 23 August 1978, 1946 UNTS (1996), I-33356, 3-187.

African [Banjul] Charter on Human and Peoples' Rights, 27 June 1981, OAU Doc CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 ILM (1982), 58.

United Nations Convention on the Law of the Sea, Montego Bay, 10 December 1982, 1833 UNTS (1994), I-31363, 396-581.

Vienna Convention on Succession of States in respect of State Property, Archives and Debts, Vienna, 8 April 1983, UN Doc A/CONF.117/14, not yet in force.

Joint Declaration of the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of the People's Republic of China on the Question of Hong-Kong, Beijing, 19 December 1984, available at: http://www.gov.cn/english/2007-06/14/content_649468.htm.

Joint Declaration on the Question of Macao by the Governments of the People's Republic of China and the Republic of Portugal, Beijing, 13 April 1987, available at: <http://bo.io.gov.mo/bo/i/88/23/dc/en/>.

Exchange of Notes Constituting an Agreement between Australia and UNTAET Concerning the Continued Operation of the Treaty Between Australia and the Republic of Indonesia on the Zone of Cooperation in an Area Between the Indonesian Province of East Timor and the Northern Australia of 11 December 1989, Dili, 10 February 2000, 9 Australian Treaty Series (2000): <http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/2000/9.html>.

Agreement on the Establishment of the Republic of Yemen, Sana'a, 22 April 1990, 30 ILM (1991), 820.

Federal Republic of Germany-German Democratic Republic, Treaty Establishing a Monetary, Economic and Social Union, Bonn, 18 May 1990, 29: 5 ILM (1990), 1108-1185.

Federal Republic of Germany-German Democratic Republic, Treaty on the Establishment of German Unity, Berlin, 31 August 1990, 30: 2 ILM (1991), 457-503.

Federal Republic of Germany-German Democratic Republic-France-Union of Soviet Socialist Republics-United Kingdom-United States, Treaty on the Final Settlement with Respect to Germany, Moscow, 12 September 1990, 29 ILM (1990), 1186-1193.

Agreement on a Comprehensive Political Settlement of the Conflict in Cambodia, 23 October 1991, 31 ILM (1992), 183.

The Alma-Ata Declaration, 21 December 1991, 31 ILM (1992), 148-149.

Agreement between the Republic of Georgia and the Russian Federation on Principles of Settlement of the Georgian-Ossetian Conflict, Sochi, 24 June 1992, available at: http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/GE%20RU_920624_AgreemenOnPrinciplesOfSettlementGeorgianOssetianConflict.pdf.

Treaty of Good Neighbourliness, Friendship and Cooperation between the Kingdom of Spain, the French Republic and the Principality of Andorra, signed at Madrid and at Paris on 1 June 1993 and at Andorra de la Vella on 3 June 1993, 1872 UNTS (1995), I-31980, 196-198.

World Conference on Human Rights, Vienna Declaration and Programme of Action, Vienna, 25 June 1993, 32 ILM (1993), 1666.

Memorandum on Security Assurances in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, signed by Ukraine, the Russian Federation, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the United States of America, 5 December 1994, UN Docs A/49/765 - S/1994/1399.

General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, Dayton, 14 December 1995, 35 ILM (1996), 75.

Treaty of Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Russian Federation, 31 May 1997, 36 ILM (1997).

Agreement between the EFTA States and the Kingdom of Morocco, 19 June 1997, available at: <http://www.efta.int/media/documents/legal-texts/free-trade-relations/morocco/EFTA-Morocco%20Free%20Trade%20Agreement%20EN.pdf>.

European Convention on Nationality, Strasbourg, 6 November 1997, Council of Europe, CETS No 166, available at: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/166.htm>.

Agreement between the Republic of Indonesia and the Portuguese Republic on the Question of East Timor, UN Docs A/53/951 – S/1999/513, 5 May 1999.

Accord de Rambouillet – Accord Intérimaire pour la Paix et l'Autonomie au Kosovo, Rambouillet, 27 Mai 1999, disponible à: <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/kosovo/colonne-droite-2743/documents-de-reference-2741/article/accord-de-rambouillet-27-05-99>.

Agreement between the Government of the Federal Democratic Republic of Ethiopia and the Government of the State of Eritrea, 12 December 2000, 40: 2 ILM (2001), 260.

Agreement on Succession Issues (Yugoslavia), 29 June 2001, available at: <http://treaties.un.org/doc/source/RecentTexts/29-1.pdf>.

United States-Morocco Free Trade Agreement, 15 June 2004, available at: <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/morocco-fta/final-text>.

Darfur Peace Agreement, 5 May 2006, Abuja (Nigeria), available at: <http://www.un.org/zh/focus/southernsudan/pdf/dpa.pdf>.

Morocco-EU Fisheries Partnership Agreement adopted by Council Regulation EC No 764/2006 of 22 May 2006, OJEU L141, 29/05/2006, 4-37.

Euro-Mediterranean Aviation Agreement between the European Community and its Member States, of the one part and the Kingdom of Morocco, of the other part, OJEU L386, 29 December 2006, 57-88.

United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, A/Res/61/295, 13 September 2007.

Doha Document for Peace in Darfur, 14 July 2011, Doha (Qatar), available at: <http://unamid.unmissions.org/Portals/UNAMID/DDPD%20English.pdf>.

Agreement between the Government of the Russian Federation and the Government of the Kingdom of Morocco about Partnership in a Marine Fisheries Sphere, 14 February 2013: http://www.wsrw.org/files/dated/2013-04-30/russia-morocco_fisheries_agreement_2013.pdf.

Euro-Mediterranean Aviation Agreement between the European Union and its Member States, of the one part and the government of the State of Israel, of the other part, OJEU L208, 2 August 2013, 1-73.

Protocol between the European Union and the Kingdom of Morocco setting out the Fishing Opportunities and Financial Contribution Provided for in the Fisheries Partnership Agreement between the European Union and the Kingdom of Morocco, OJEU L328, 7 December 2013, 2-39.

UK-Cyprus Joint Communiqué, 15 January 2014: <https://www.gov.uk/government/news/uk-cyprus-joint-communicue>.

EU-Ukraine Association Agreement – the complete texts, 27 June 2014, available at: http://eeas.europa.eu/ukraine/assoagreement/assoagreement-2013_en.htm.

IV. Διεθνείς Πράξεις και Έγγραφα

A. Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου

ILC, Draft Declaration on Rights and Duties of States, YILC (1949), annexed to GA Res A/RES/375 (IV), 6 December 1949, available at: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft%20articles/2_1_1949.pdf.

ILC, Draft Articles on the Law of Treaties with Commentaries, YILC (1966), Vol II, 187-274, available at: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/1_1_1966.pdf.

Fifth Report on Succession in Respect of Treaties, by Sir Humphrey Waldock, Special Rapporteur, Document A/CN.4/256 and Add.1-4, YILC (1972), Vol II.

ILC, Draft Articles on Succession of States in Respect of Treaties with Commentaries, YILC (1974), Vol II, Part One: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/3_2_1974.pdf.

ILC, Draft Articles on Nationality of Natural Persons in relation to the Succession of States with Commentaries, YILC (1999), Vol II, Part Two: <http://www.refworld.org/pdfid/4512b6dd4.pdf>.

ILC, Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries, YILC (2001), Vol II, Part Two, available at: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft%20articles/9_6_2001.pdf.

B. Ινστιτούτο Διεθνούς Δικαίου

IDI, Projet de Déclaration Internationale Relative aux Occupations de Territoires, Session de Lausanne, 1888, disponible à: http://www.idi-iil.org/idiF/resolutionsF/1888_lau_02_fr.pdf.

IDI, La Reconnaissance des Nouveaux États et des Nouveaux Gouvernements (Rapporteur: M. Philip Marshall Brown), Session de Bruxelles, 23 Avril 1936, 39-II AIDI (1936), 300-305, disponible à: http://www.idi-iil.org/idiF/resolutionsF/1936_bru_x_01_fr.pdf.

Γ. Γνωμοδοτήσεις Επιτροπής Διαιτησίας Badinter για την πρόην Γιουγκοσλαβία

Opinion No 1, 29 November 1991, 31 ILM (1992), 1494-1497.

Opinion No 2, 11 January 1992, 31 ILM (1992), 1497-1500.

Opinion No 3, 11 January 1992, 31 ILM (1992), 1500-1503.

Opinion No 5, 11 January 1992, 31 ILM (1992), 1512-1517.

Opinion No 8, 4 July 1992, 31 ILM (1992), 1521-1523.

Opinion No 9, 4 July 1992, 31 ILM (1992), 1523-1525.

Opinion No 10, 4 July 1992, 31 ILM (1992), 1525-1526.

Δ. Καταστατικά Διεθνών Οργανισμών

Covenant of the League of Nations, Paris, 28 April 1919, available at: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3dd8b9854.html>.

Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice, San Francisco, 1945, available at: <http://www.un.org/en/documents/charter/>.

Articles of Agreement of the International Monetary Fund (1944), Washington, DC; International Monetary Fund, 2011, available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/>.

Convention of the World Meteorological Organization, Washington, 11 October 1947, available at: [http://moe.gov.ge/files/PDF%20%20Eng/konvenciebi%20%20eng/Convention_of_the_World_Meteorological_Organization_\(WMO\).pdf](http://moe.gov.ge/files/PDF%20%20Eng/konvenciebi%20%20eng/Convention_of_the_World_Meteorological_Organization_(WMO).pdf).

Charter of the Organization of American States, 30 April 1948, available at: http://www.oas.org/dil/treaties_A-41_Charter_of_the_Organization_of_American_States.htm.

Treaty establishing the European Economic Community, 25 March 1957, 298 UNTS (1958), 11-94, available at: http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/treaties_eec_en.htm & Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union, OJEU C 326/47-390, 26 October 2012, available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EL>.

Organization of African Unity Charter, Addis Ababa, 25 May 1963, available at: http://www.au.int/en/sites/default/files/OAU_Charter_1963_0.pdf.

Agreement Establishing the Asian Development Bank (ADB Charter), 22 August 1966, available at: <http://www.adb.org/sites/default/files/pub/1965/charter.pdf>.

Charter of the Commonwealth of Independent States, Minsk, 22 January 1993, 1819 UNTS (1994), I-31139, 58-98: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201819/volume-1819-I-31139-English.pdf>.

Τεκμηρίωση

Agreement Establishing the World Trade Organization, 1994, available at: http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto.pdf.

Constitutive Act of the African Union, Lome, 11 July 2000, available at: http://www.au.int/en/sites/default/files/ConstitutiveAct_EN.pdf.

Ε. Πράξεις και Εκθέσεις Διεθνών Οργανισμών

Κοινωνία των Εθνών

Report of the International Committee of Jurists entrusted by the Council of the League of Nations with the task of giving an Advisory Opinion upon the Legal Aspects of the Aaland Islands Question, LNOJ (October 1920), Special Supplement No 3, 3-16.

The Aaland Islands Question, Report presented to the Council of the League by the Commission of Rapporteurs (Beyens, Calonder, Elkus), LN Council Doc. B7/21/68/106, 16 April 1921.

LNOR, 1st Assembly (Geneva, 15 November - 18 December 1920), Vol II, Meetings of the Committees, Minutes of the 5th Committee, 191.

LN Council Resolution, adopted at its Thirteenth Session, LNOJ (1921), Supp., No 5, 25.

LN Assembly Resolution of 2 October 1921, LNOJ, Sp. Supp. No 6, 35-36.

LN Assembly Resolution of 11 March 1932, 12: 3 MSLN (March 1932), 106.

LN Assembly Resolution of 17 April 1946, LNOJ, Sp. Supp. No 194, 254.

Note by Members of the Council of the League of Nations other than China and Japan to Japan, 16 February 1932, 12: 2 MSLN (February 1932), 45.

Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

Γενική Συνέλευση

Ανατολικό Τιμόρ

A/RES/1542 (XV), 15 December 1960

A/RES/3485 (XXX), 12 December 1975

A/RES/31/53, 1 December 1976

A/RES/32/34, 28 November 1977

A/RES/33/39, 13 December 1978

A/RES/34/40, 21 November 1979

A/RES/35/27, 11 November 1980

A/RES/36/50, 24 November 1981

A/RES/37/30, 23 November 1982

A/RES/53/240, 29 June 1999

A/RES/57/3, 27 September 2002

Αγκουίλα

A/RES/68/95 A-B, 11 December 2013

A/RES/69/105, 5 December 2014

Τεκμηρίωση

Ανδόρα

A/RES/47/232, 28 July 1993

Βαλτικά Κράτη

A/RES/46/4 (Εσθονία), A/RES/46/5 (Λετονία), A/RES/46/6 (Λιθουανία), 17 September 1991

Βατικανό

A/RES/58/314, 1 July 2004

Βιετνάμ

A/RES/620 (VII) C, 21 December 1952

A/RES/32/2, 20 September 1977

Βοσνία-Ερζεγοβίνη

A/RES/46/237, 22 May 1992

Γαλλική Πολωνησία

A/RES/67/265, 17 May 2013

A/RES/68/93, 11 December 2013

A/RES/69/103, 5 December 2014

Γερμανία

A/RES/510 (VI), 20 December 1951

A/RES/3050 (XXVIII), 18 September 1973

Γεωργία

A/RES/62/249, 15 May 2008

Γκουάμ

A/RES/66 (1), 14 December 1946

A/RES/68/95 [A-B], 11 December 2013

A/RES/69/105, 5 December 2014

Δημοκρατία των Νήσων Μάρσαλ

A/RES/46/3, 17 September 1991

Δυτική Σαχάρα

A/RES/34/37, 21 November 1979

A/RES/35/19, 11 November 1980

A/RES/36/51, 24 November 1981

A/RES/39/42, 5 December 1984

A/RES/45/21, 20 November 1990

A/RES/69/101, 5 December 2014

Θιβέτ

A/RES/1353 (XIV), 21 October 1959

A/RES/1723 (XVI), 20 December 1961

A/RES/2079 (XX), 18 December 1965

Ισραήλ

A/RES/273 (III), 11 May 1949

Τεκμηρίωση

Καμερούν

A/RES/1349 (XIII), 13 March 1959
A/RES/1350 (XIII), 13 March 1959
A/RES/1352 (XIV), 16 October 1959
A/RES/1473 (XIV), 12 December 1959
A/RES/1476 (XV), 20 September 1960
A/RES/1608 (XV), 21 April 1961

Κιριμπάτι

A/RES/54/1, 1 October 1999

Κομόρες

A/RES/3161 (XXVIII), 14 December 1973
A/RES/3291 (XXIX), 13 December 1974
A/RES/3385 (XXX), 12 November 1975
A/RES/31/4, 21 October 1976
A/RES/32/7, 1 November 1977
A/RES/34/69, 6 December 1979
A/RES/35/43, 28 November 1980
A/RES/36/105, 10 December 1981
A/RES/37/65, 3 December 1982
A/RES/38/13, 21 November 1983
A/RES/39/48, 11 December 1984
A/RES/40/62, 9 December 1985
A/RES/41/30, 3 November 1986
A/RES/42/17, 11 November 1987
A/RES/43/14, 26 October 1988
A/RES/44/9, 18 October 1989
A/RES/45/11, 1 November 1990
A/RES/46/9, 16 October 1991
A/RES/47/9, 27 October 1992
A/RES/48/56, 13 December 1993
A/RES/49/18, 28 November 1994

Κονγκό

A/RES/1474 (ES-IV), 20 September 1960

Κορέα

A/RES/122 (II), 14 November 1947
A/RES/195 (III), 12 December 1948
A/RES/296 (IV) G, 22 November 1949
A/RES/811 (IX), 11 December 1954
A/RES/1017 (XI) A, 28 February 1957
A/RES/1144 (XII) A, 25 October 1957
A/RES/2668 (XXV), 7 December 1970
A/RES/46/1, 17 September 1991

Κόσοβο

A/RES/63/3, 8 October 2008

Κριμαία

A/RES/68/262, 27 March 2014

Τεκμηρίωση

Κροατία

A/RES/46/238, 22 May 1992
A/RES/49/43, 9 December 1994

Κύπρος

A/RES/33/15, 9 November 1978
A/RES/34/30, 20 November 1979
A/RES/37/253, 13 May 1983

Λιχτενστάιν

A/RES/363 (IV), 1 December 1949
A/RES/45/1, 18 September 1990

Μαυρίκιος

A/RES/2371 (XXII), 24 April 1968

Μαυροβούνιο

A/RES/60/264, 28 June 2006

Μονακό

A/RES/47/231, 28 May 1993

Μπαγκλαντές

A/RES/2937 (XXVII), 29 November 1972
A/RES/3203 (XXIX), 17 September 1974

Μπουρούντι

A/RES/1749 (XVII), 18 September 1962

Ναγκόρνο-Καραμπάχ

A/RES/62/243, 14 March 2008

Ναμίμπια

A/RES/3295 (XXIX), 13 December 1974
A/RES/31/152, 20 December 1976
A/RES/S-18/1, 23 April 1990

Ναουρού

A/RES/54/2, 1 October 1999

Νέα Καληδονία

A/RES/66 (I), 14 December 1946
A/RES/41/41[A], 2 December 1986
A/RES/67/130, 18 December 2012
A/RES/68/92, 11 December 2013
A/RES/69/102, 5 December 2014

Νησιά Κουκ

A/RES/2005 (XIX), 18 February 1965
A/RES/2064 (XX), 16 December 1965

Τεκμηρίωση

Νιούε

A/RES/3155 (XXVIII), 14 December 1973

A/RES/3285 (XXIX), 13 December 1974

Νότια Αφρική [Homelands]

A/RES/2202 (XXI) A, 16 December 1966

A/RES/3068 (XXVIII), 30 November 1973

A/RES/31/6A, 26 October 1976

A/RES/32/105, 14 December 1977

Νότια Ροδεσία

A/RES/1747 (XVI), 28 June 1962

Νότιο Σουδάν

A/RES/65/308, 14 July 2011

Ομόσπονδα Κράτη της Μικρονησίας

A/RES/46/2, 17 September 1991

Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας

A/RES/47/1, 22 September 1992

A/RES/55/12, 1 November 2000

Παλαιστίνη

A/RES/181 (II) A, 29 November 1947

A/RES/3210 (XXIX), 14 October 1974

A/RES/3236 (XXIX), 22 November 1974

A/RES/3237 (XXIX), 22 November 1974

A/RES/43/160/A, 9 December 1988

A/RES/43/177, 15 December 1988

A/RES/52/250, 7 July 1998

A/RES/67/19, 29 November 2012

A/RES/68/12, 26 November 2013

A/RES/69/165, 18 December 2014

Παλάου

A/RES/49/63, 15 December 1994

ΠΓΔΜ

A/RES/47/225, 8 April 1993

Ρουάντα

A/RES/1748 (XVII), 18 September 1962

Σαν Μαρίνο

A/RES/46/231, 2 March 1992

Σλοβενία

A/RES/46/236, 22 May 1992

Σομαλία

A/RES/2228 (XXI), 20 December 1966 (Question of French Somaliland)

Τεκμηρίωση

A/RES/46/176, 19 December 1991

Τόνγκα

A/RES/54/3, 1 October 1999

Τουβαλού

A/RES/55/1, 6 October 2000

Λοιπά Ψηφίσματα

A/RES/66 (I), 14 December 1946 (Transmission of information under Article 73 e of the Charter)

A/RES/567 (VI), 18 January 1952 (Future procedure for the continuation of the study of factors which should be taken into account in deciding whether a territory is or is not a territory whose people have not yet attained a full measure of self-government)

A/RES/648 (VII), 10 December 1952 (Factors which should be taken into account in deciding whether a Territory is or is not a Territory whose people have not yet attained a full measure of self-government)

A/RES/742 (VIII), 27 November 1953 (Factors which should be taken into account in deciding whether a Territory is or is not a Territory whose people not yet attained a full measure of self-government)

A/RES/1541 (XV), 15 December 1960 (Principles which should guide Members in determining whether or not an obligation exists to transmit the information called for under Article 73e of the Charter)

A/RES/1542 (XV), 15 December 1960 (Transmission of information under Article 73 e of the Charter)

A/RES/69/99, 5 December 2014 (Implementation of the Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples by the specialized agencies and the international institutions associated with the United Nations)

A/RES/69/105, 5 December 2014 (Questions of American Samoa, Anguilla, Bermuda, the British Virgin Islands, the Cayman Islands, Guam, Montserrat, Pitcairn, Saint Helena, the Turks and Caicos Islands and the United States Virgin Islands)

A/RES/69/159, 18 December 2014 (Rights of indigenous peoples)

A/RES/69/164, 18 December 2014 (Universal realization of the right of peoples to self-determination)

Διακήρυξη για τη Χορήγηση Ανεξαρτησίας στις Αποικιακές Χώρες και Λαούς

A/RES/1514 (XV), 14 December 1960

Διακήρυξη για τις Φιλικές Σχέσεις και τη Συνεργασία των Κρατών

A/RES/2625 (XXV), 24 October 1970

Διακήρυξη των ΗΕ για τα Δικαιώματα των Αυτοχθόνων Λαών

A/RES/61/295, 13 September 2007

Ορισμός της Επίθεσης

A/RES/3314 (XXIX), 14 December 1974

Συμβούλιο Ασφαλείας

Αλβανία

S/RES/1101, 28 March 1997

S/RES/1114, 19 June 1997

Ανατολικό Τιμόρ

S/RES/384, 22 December 1975
S/RES/389, 22 April 1976
S/RES/1236, 7 May 1999
S/RES/1246, 11 June 1999
S/RES/1264, 15 September 1999
S/RES/1272, 25 October 1999
S/RES/1410, 17 May 2002
S/RES/1414, 23 May 2002
S/RES/1473, 4 April 2003
S/RES/1480, 19 May 2003
S/RES/1543, 14 May 2004
S/RES/1573, 16 November 2004
S/RES/1599, 28 April 2005
S/RES/1704, 25 August 2006
S/RES/1745, 22 February 2007
S/RES/1802, 25 February 2008
S/RES/1867, 26 February 2009
S/RES/1912, 26 February 2010
S/RES/1969, 24 February 2011
S/RES/2037, 23 February 2012

Ανδόρα

S/RES/848, 8 July 1993

Βαλτικά Κράτη

A/RES/46/4, A/RES/46/5, A/RES/46/6, 17 September 1991

Βατικανό

S/RES/709, S/RES/710, S/RES/711, 12 September 1991

Βιετνάμ

S/RES/413, 20 July 1977

Βοσνία-Ερζεγοβίνη

S/RES/755, 20 May 1992
S/RES/1031, 15 December 1995
S/RES/1035, 21 December 1995
S/RES/1088, 12 December 1996
S/RES/1103, 31 March 1997
S/RES/1107, 16 May 1997
S/RES/1144, 19 December 1997
S/RES/1168, 21 May 1998
S/RES/1184, 16 July 1998
S/RES/1423, 12 July 2002
S/RES/1575, 22 November 2004
S/RES/1639, 21 November 2005
S/RES/1722, 21 November 2006
S/RES/1785, 21 November 2007
S/RES/1845, 20 November 2008
S/RES/1895, 18 November 2009
S/RES/1948, 18 November 2010

Τεκμηρίωση

S/RES/2019, 16 November 2011
S/RES/2074, 14 November 2012
S/RES/2123, 12 November 2013
S/RES/2183, 11 November 2014

Γερμανία

S/RES/335, 22 June 1973

Γεωργία

S/RES/896, 31 January 1994
S/RES/1036, 12 January 1996
S/RES/1065, 12 July 1996
S/RES/1096, 30 January 1997
S/RES/1187, 30 July 1998
S/RES/1287, 31 January 2000
S/RES/1808, 15 April 2008

Δημοκρατία των Νήσων Μάρσαλ

S/RES/704, 9 August 1991

Δυτική Σαχάρα

S/RES/276, 30 January 1970
S/RES/380, 6 November 1975
S/RES/2099, 25 April 2013
S/RES/2152, 29 April 2014
S/RES/2218, 28 April 2015

Ισραήλ

S/RES/69, 4 March 1949

Καμερούν

S/RES/133, 26 January 1960

Καμπότζη

S/RES/668, 20 September 1990

Κασμίρ

S/RES/47, 21 April 1948

Κριμπάτι

S/RES/1248, 25 June 1999

Κομόρες

S/RES/376, 17 October 1975

Κονγκό

S/RES/143, 14 July 1960
S/RES/145, 22 July 1960
S/RES/161, 21 February 1961
S/RES/169, 24 November 1961

Κορέα

S/RES/82 [S/1501], 25 June 1950
S/RES/83 [S/1511], 27 June 1950
S/RES/84 [S/1588], 7 July 1950
S/RES/85 [S/1657], 31 July 1950
S/RES/702, 8 August 1991

Κόσοβο

S/RES/1160, 31 March 1998
S/RES/1199, 23 September 1998
S/RES/1203, 24 October 1998
S/RES/1244, 10 June 1999
S/RES/1785, 21 November 2007

Κουβέιτ

S/RES/661, 6 August 1990
S/RES/662, 9 August 1990
S/RES/664, 18 August 1990

Κροατία

S/RES/753, 18 May 1992

Κύπρος

S/RES/186, 4 March 1964
S/RES/353, 20 July 1974
S/RES/541, 18 November 1983
S/RES/550, 11 May 1984
S/RES/2168, 30 July 2014
S/RES/2197, 29 January 2015

Λιχτενστάιν

S/RES/663, 14 August 1990

Μαυρίκιος

S/RES/249, 18 April 1968

Μαυροβούνιο

S/RES/1691, 22 June 2006

Μονακό

S/RES/829, 26 May 1993

Μπαγκλαντές

S/RES/307, 21 December 1971
S/RES/351, 10 June 1974

Ναγκόρνο-Καραμπάχ

S/RES/822, 30 April 1993
S/RES/853, 29 July 1993
S/RES/874, 14 October 1993
S/RES/884, 12 November 1993

Τεκμηρίωση

Ναμίμπια

S/RES/652, 17 April 1990

Ναουρού

S/RES/1249, 25 June 1999

Νότια Ροδεσία

S/RES/216, 12 November 1965

S/RES/217, 20 November 1965

S/RES/253, 29 May 1968

S/RES/277, 18 March 1970

S/RES/424, 17 March 1978

Ομόσπονδα Κράτη της Μικρονησίας

S/RES/703, 9 August 1991

Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας

S/RES/724, 15 December 1991

S/RES/757, 30 May 1992

S/RES/777, 19 September 1992

S/RES/1022, 22 November 1995

S/RES/1326, 31 October 2000

Ουκρανία

S/RES/2202, 17 February 2015

Παλαιστίνη

S/2014/916, 17 December 2014 - Draft Resolution on Palestine put into blue by Jordan

Παλάου

S/RES/963, 29 November 1994

ΠΓΔΜ

S/RES/817, 7 April 1993

Σαν Μαρίνο

S/RES/744, 25 February 1992

Σλοβενία

S/RES/754, 18 May 1992

Σομαλία

S/RES/733, 23 January 1992

S/RES/751, 24 April 1992

S/RES/767, 27 July 1992

S/RES/775, 28 August 1992

S/RES/794, 3 December 1992

S/RES/814, 26 March 1993

S/RES/837, 6 June 1993

S/RES/865, 22 September 1993

S/RES/878, 28 October 1993

S/RES/885, 16 November 1993

Τεκμηρίωση

S/RES/886, 18 November 1993
S/RES/897, 4 February 1994
S/RES/923, 31 May 1994
S/RES/946, 30 September 1994
S/RES/953, 31 October 1994
S/RES/954, 4 November 1994
S/RES/1356, 19 June 2001
S/RES/1425, 22 July 2002
S/RES/1725, 6 December 2006
S/RES/1744, 20 February 2007
S/RES/1844, 20 November 2008
S/RES/2093, 6 March 2013
S/RES/2102, 2 May 2013
S/RES/2111, 24 July 2013
S/RES/2124, 12 November 2013
S/RES/2125, 18 November 2013
S/RES/2142, 5 March 2014
S/RES/2182, 24 October 2014
S/RES/2184, 12 November 2014

Σουδάν – Νότιο Σουδάν

S/RES/1769, 31 July 2007
S/RES/1990, 27 June 2011
S/RES/1996, 8 July 2011
S/RES/1997, 11 July 2011
S/RES/1999, 13 July 2011
S/RES/2024, 14 December 2011
S/RES/2032, 22 December 2011
S/RES/2035, 17 February 2012
S/RES/2046, 2 May 2012
S/RES/2047, 17 May 2012
S/RES/2057, 5 July 2012
S/RES/2063, 31 July 2012
S/RES/2075, 16 November 2012
S/RES/2104, 29 May 2013
S/RES/2109, 11 July 2013
S/RES/2113, 30 July 2013
S/RES/2126, 25 November 2013
S/RES/2132, 24 December 2013
S/RES/2155, 27 May 2014
S/RES/2156, 29 May 2014
S/RES/2173, 27 August 2014
S/RES/2179, 14 October 2014
S/RES/2187, 25 November 2014
S/RES/2200, 12 February 2015
S/RES/2205, 26 February 2015
S/RES/2206, 3 March 2015

Σορία

S/RES/2118, 27 September 2013
S/RES/2209, 6 March 2015

Τεκμηρίωση

Τόνγκα

S/RES/1253, 28 July 1999

Τουβαλού

S/RES/1290, 17 February 2000

Bantustans Νοτίου Αφρικής

S/RES/402, 22 December 1976

S/RES/556, 23 October 1984

Free Territory of Trieste

S/RES/16, 10 January 1947

Pacific Islands

S/RES/683, 22 December 1990

Γενικός Γραμματέας

Letter dated 8 March 1950 from the Secretary-General to the President of the Security Council transmitting a Memorandum on the Legal Aspects of the Problem of Representation in the United Nations, UN Doc. S/1466, 9 March 1950.

Report of the UN Secretary-General, “An Agenda for Peace, Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace-keeping”, 17 June 1992, UN Docs A/47/277 – S/24111.

Report of the Secretary-General, “Succession of States in respect of International Human Rights Treaties”, UN Doc E/CN.4/1995/80, 28 November 1994.

Boutros Boutros-Ghali, *Introduction: The United Nations and Somalia 1992-1996*, The United Nations Blue Book Series, Vol III, New York; United Nations Publication, 1996.

Review of the Role of the Trusteeship Council: Report of the Secretary-General, UN Doc A/50/1011, 1 August 1996.

Report of the Secretary General on the Situation in Afghanistan and its Implications for International Peace and Security, S/1998/532, 19 June 1998.

Report of the Secretary-General, Question of East Timor, S/1999/595, 22 May 1999.

Question of East Timor: Progress Report of the Secretary-General, 54th session of the GA, A/54/654, 13 December 1999.

Report of the Secretary-General on the United Nations Transitional Administration in East Timor, S/2000/53, 26 January 2000.

Final Report of the Secretary-General on the United Nations Mission in Bosnia and Herzegovina, S/2002/1314, 2 December 2002.

46th Report of the High Representative for Implementation of the Peace Agreement on Bosnia and Herzegovina to the Secretary-General of the United Nations, 21/04/2014-21/10/2014: http://www.ohr.int/other-doc/hr-reports/default.asp?content_id=48883.

Report of the Secretary-General on Timor-Leste Pursuant to Security Council Resolution 1690 (2006), S/2006/628, 8 August 2006.

Report of the Secretary General on his Mission of Good Offices in Cyprus, S/2003/398, 1 April 2003; S/2004/437, 28 May 2004.

Report of the Secretary-General on the UN Operation in Cyprus, S/2015/17, 9 January 2015.

Report of the Special Envoy of the Secretary-General on Kosovo's Future Status, 26 March 2007, UN Doc S/2007/168.

Letter Dated 26 March 2007 from the Secretary-General Addressed to the President of the Security Council, Addendum: Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement, "Ahtisaari Plan", 26 March 2007, UN Doc S/2007/168/Add.1.

Reports of the Secretary-General on Kosovo, S/2008/354, 12 June 2008; S/2008/692, 24 November 2008; S/2009/300, 10 June 2009; S/2015/74, 30 January 2015; S/2015/106, 11 February 2015.

Report of the Secretary General, "Responsibility to Protect: State Responsibility and Prevention", UN Doc A/67/929 – S/2013/399, 9 July 2013.

Reports of the Secretary-General, Question of Western Sahara, A/67/366, 12 September 2012; A/68/330, 16 August 2013.

Reports of the Secretary-General on the Situation Concerning Western Sahara, S/21360, 18 June 1990; S/2012/197, 5 April 2012; S/2013/220, 8 April 2013; S/2015/246, 10 April 2015.

Reports of the Secretary General on Somalia, S/1999/882, 16 August 1999; S/2000/1211, 19 December 2000; S/2001/1201, 25 October 2002; S/2002/198, 21 February 2002; S/2002/722, 3 July 2002; S/2004/804, 8 October 2004; S/2005/89, 18 February 2005; S/2012/283, 1 May 2012; S/2014/140, 3 March 2014; S/2015/51, 23 January 2015.

Reports of the Secretary-General on South Sudan S/2013/651, 8 November 2013; S/2014/158, 6 March 2014; S/2014/537, 25 July 2014; S/2014/708, 30 September 2014; S/2015/118, 17 February 2015; S/2015/296, 29 April 2015.

Reports of the Secretary-General on the Situation in Abyei, S/2014/336, 13 May 2014; S/2014/518, 23 July 2014; S/2014/709, 30 September 2014; S/2015/77, 30 January 2015.

Letter dated 25 April 2014 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General, A/68/857, 29 April 2014.

Letter dated 6 October 2014 from the Chargé d' affaires a.i. of the Permanent Mission of Cyprus to the United Nations addressed to the Secretary General, A/69/425 - S/2014/723, 8 October 2014.

Note Verbale dated 13 November 2014 from the Permanent Mission of Cyprus to the United Nations addressed to the Secretary-General, UN Doc A/69/582, 14 November 2014.

Trusteeship Council

Trusteeship Council Resolution 34 (II), [Draft] Statute of Jerusalem, UN Doc T/118 Rev. 2, 21 April 1948.

ECOSOC

ECOSOC Res 1949 (LVII), 8 May 1975.

Martínez Cobo, J., Special Rapporteur of the Sub-commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, “Study of the Problem of Discrimination Against Indigenous Populations”, E/CN.4/Sub.2/476 - E/CN.4/Sub.2/1982/2 - E/CN.4/Sub.2/1983/21, available at: <http://undesadspd.org/IndigenousPeoples/LibraryDocuments/Mart%C3%ADnezCoboStudy.aspx>.

Mazowiecki, T., Special Rapporteur of the Commission on Human Rights, Report on the Situation of Human Rights in the Territory of the Former Yugoslavia, E/CN.4/1992/S-1/10, 27 October 1992.

Working paper on the Relationship and Distinction between the Rights of Persons Belonging to Minorities and those of Indigenous Peoples, E/CN.4/Sub.2/2000/10.

UNESCO

UNESCO, International Meeting of Experts on Further Study of the Concept of the Rights of Peoples, SHS-89/CONF.602/7, Paris, 22 February 1990.

UNESCO, Executive Board, 187th session, 21/09-6/10/2011, Request for the Admission of Palestine to UNESCO, 187 EX/Decision 40.

UNESCO, General Conference, 36th session, Admission of Palestine as a Member of UNESCO, General Resolution 76, adopted at the 11th plenary meeting, on 31 October 2011.

UN Human Rights Committee

Concluding observations of the UN Human Rights Committee: Croatia, 28 December 1992, CCPR/C/79/Add.15.

UN Human Rights Committee, Fourth Periodic Report of Russia, CCPR/C/84/Add.2, 22 February 1995· Fifth Periodic Report of Russia, CCPR/C/RUS/2002/5, 9 December 2002· Sixth Periodic Report of Russia, CCPR/C/RUS/6, 5 February 2008· Seventh Periodic Report of Russia, CCPR/C/RUS/7, 29 January 2013.

Committee on the Admission of New Members

Report of the Committee on the Admission of New Members concerning the Application of Palestine for Admission to Membership in the United Nations, S/2011/705, 11 November 2011. - Application of Palestine for Admission to Membership in the United Nations, A/66/371 – S/2011/592, 23 September 2011.

Committee of 24 (Special Committee on Decolonization)

Special Committee on the Situation with Regard to the Implementation of the Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples, East Timor: Working Paper, 22 June 2000, A/AC.109/2000/12.

Report of the Special Committee on the Situation with regard to the Implementation of the Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples for 2014, GAOR, 69th session, A/69/460, 16 October 2014.

Special Committee on the Situation with regard to the Implementation of the Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples, Report prepared by the Rapporteur of the Special Committee, Bashar Ja'afari (Syrian Arab Republic), A/AC.109/2012/L.13, 19 March 2012; A/AC.109/2013/L.13, 19 March 2013; A/AC.109/2014/L.13, 20 March 2014; A/AC.109/2015/L.13, 20 March 2015.

Ευρωπαϊκή Ένωση

Statement by an Extraordinary EPC Ministerial Meeting concerning Yugoslavia, 27 August 1991, EFPB (1991), Doc 91/252.

EC Declaration on Yugoslavia, 16 December 1991, 31 ILM (1992), 1485.

EC Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and the Soviet Union, 16 December 1991, 31 ILM (1992), 1486.

EC Declaration on the Former Yugoslav Republic of Macedonia, Informal Meeting of Ministers of Foreign Affairs, Guimarães, 1 and 2 May 1992, στο Hill, Ch. and Smith K., *European Foreign Policy: Key Documents*, London; Routledge, 2000.

European Parliament, Resolution of 14 November 1996 on the Situation in Abkhazia, Official Journal C 362, 2 December 1996, 264.

Plan for the Settlement of the Transdniestrian Problem (Ukrainian Plan), 8 June 2005, available at:

http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/fd/dmd20050621_07/dmd20050621_07en.pdf.

EU Council Joint Action 2008/124/CFSP of 4 February 2008 on the European Union Rule of Law Mission in Kosovo, EULEX KOSOVO, OJEU L 42/92, 16/02/2008.

EU Council Joint Action 2009/445/CFSP of 9 June 2009 amending Joint Action 2008/124/CFSP, OJEU L 148/33, 11/06/2009.

EU Council Decision 2010/322/CFSP of 8 June 2010 amending and extending Joint Action 2008/124/CFSP, OJEU L 145/13, 11/06/2010.

EU Council Decision 2012/291/CFSP of 5 June 2012 amending and extending Joint Action 2008/124/CFSP, OJEU L 146/46, 06/06/2012.

EU Parliament Resolution, The Need for an EU Strategy for the South Caucasus, 20 May 2010, P7_TA(2010)0193.

European Parliament Resolution of 29 September 2011 on the Situation in Palestine, P7_TA-PROV(2011)0429.

EU Council Decision of 16 December 2013 on the conclusion, on behalf of the European Union, of the Protocol between the European Union and the Kingdom of Morocco setting out the Fishing Opportunities and Financial Contribution Provided for in the Fisheries Partnership Agreement between the European Union and the Kingdom of Morocco, 2013/785/EU of 16 December 2013, OJEU L349, 21/12/2013, 1-3.

European Council (23 and 24 October 2014), Conclusions, EUCO 169/14, Brussels, 24 October 2014, §24-“Cyprus”:

http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/145397.pdf.

Τεκμηρίωση

Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 13^{ης} Νοεμβρίου 2014 σχετικά με τις ενέργειες της Τουρκίας που προκαλούν εντάσεις στην Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη της Κύπρου, 2014/2921(RSP), διαθέσιμο στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του ΕΚ: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2014-0052+0+DOC+XML+V0//EL>.

European Parliament Resolution on Recognition of Palestine Statehood, 17 December 2014: <http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/content/20141212IPR01105/html/European-Parliament-resolution-on-recognition-of-Palestine-statehood>.

Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 15^{ης} Ιανουαρίου 2015 σχετικά με την Κατάσταση στην Ουκρανία, P8_TA(2015)0011, διαθέσιμο στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του ΕΚ: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P8-TA-2015-0011&language=EL&ring=B8-2015-0018>.

Ελεγκτικό Συνέδριο της ΕΕ

European Court of Auditors, “Rehabilitation Actions for ACP Countries as an Instrument to Prepare for Normal Development Aid”, Special Report No 4/2000, (2000) Official Journal C 113/1, 19 April 2000.

Συμβούλιο της Ευρώπης

Council of Europe, Parliamentary Assembly Declaration on Chechnya, 720a(99), Paris, 13 December 1999.

Atkinson, D., Rapporteur UK, European Democrat Group, “The Conflict over Nagorno-Karabakh Region dealt with by the OSCE Minsk Conference”, 29/11/2004, Doc 10364, App. 1, available at: <http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=10733&Language=en>.

Council of Europe, European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), Opinion on “Whether the Decision taken by the Supreme Council of the Autonomous Republic of Crimea in Ukraine to Organise a Referendum on Becoming a Constituent Territory of the Russian Federation or Restoring Crimea’s 1992 Constitution is Compatible with Constitutional Principles”, Opinion No. 762/2014, 98th plenary session, CDL-AD(2014)002, 21 March 2014.

Council of Europe, European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), Opinion on “Whether Draft Federal Constitutional Law No. 462741-6 on Amending the Federal Constitutional Law of the Russian Federation on the Procedure of Admission to the Russian Federation and Creation of a New Subject within the Russian Federation is Compatible with International Law”, Opinion No. 763/2014, 98th plenary session, CDL-AD(2014)004, 21 March 2014.

Statement by the European Commission against Racism and Intolerance concerning Ukraine, 27 March 2014, available at: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Library/PressReleases/158-2014_03_27-ECRI%20Statement%20concerning%20Ukraine_en.asp.

Council of Europe, Committee of Ministers, Report of the Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities *Ad Hoc* Visit to Ukraine 21-26 March 2014, 1196 meeting, CM(2014)46, 2 April 2014.

Council of Europe, Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), Recent Developments in Ukraine: Threats to the Functioning of Democratic Institutions, Mailis Reps (Estonia, ALDE) and Marietta de Pourbaix-Lundin (Sweden, EPP/CD), Doc. 13482, 8 April 2014.

Τεκμηρίωση

Council of Europe, Parliamentary Assembly, Recent Developments in Ukraine: Threats to the Functioning of Democratic Institutions, Resolution 1988, 9 April 2014.

Council of Europe, Parliamentary Assembly, Reconsideration on Substantive Grounds of the Previously Ratified Credentials of the Russian Delegation, Resolution 1990, 10 April 2014.

ΔΑΣΕ/Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη

OSCE, Charter of Paris for a New Europe, Paris, 1990, available at: <http://www.osce.org/mc/39516>.

Commission on Security and Cooperation in Europe, “The Referendum on Independence in Bosnia-Herzegovina, February 29 - March 1, 1992”, available at: http://csce.gov/index.cfm?FuseAction=UserGroups.Home&ContentRecord_id=250&ContentType=G&ContentRecordType=G&UserGroup_id=5&Subaction=ByDate.

Report No 13, CSCE Mission to Moldova, 13 November 1993, available at: <http://www.osce.org/moldova/42307>.

The Moscow Memorandum, On the Bases for Normalization of Relations between the Republic of Moldova and Transdniestria, 8 May 1997, available at: <http://www.osce.org/moldova/42309>.

Proposals and Recommendations of the Mediators from the OSCE, the Russian Federation and Ukraine with regards to the Transdniestrian Settlement, 13 February 2004, CIO.GAL/11/04, available at: <http://www.osce.org/moldova/23585>.

Plan for the Settlement of the Transdniestrian Problem (Ukrainian Plan), 8 June 2005: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/fd/dmd20050621_07/dmd20050621_07en.pdf.

OSCE, Parliamentary Assembly, Resolution on the Situation in Georgia, 21st Annual Session, Monaco, 2012, 41.

OSCE, Ministerial Statement on the Work of the Permanent Conference on Political Issues in the Framework of the Negotiation Process for the Transdniestrian Settlement in the “5+2” Format, MC.DOC/3/13, 6 December 2013, available at: <http://www.osce.org/mc/109347?download=true>.

Διεθνής Οργάνωση Εργασίας

ILO, Convention (No 107) concerning the Protection and Integration of Indigenous and other Tribal and Semi-Tribal Populations in Independent Countries, Geneva, 26 June 1956, 328 UNTS (1959), I-4738, 247-368.

Recommendation (No 104) concerning the Protection and Integration of Indigenous and other Tribal and Semi-Tribal Populations in Independent Countries, 1957, available at: <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?R104>.

ILO, Convention (No 169) concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries, Geneva, 27 June 1989, 1777 UNTS (1994), I-28383, 664.

Οργανισμός Αφρικανικής Ενότητας/Αφρικανική Ένωση

Organization of African Unity, Report on the OAU Consultative Mission to Nigeria, Apapa; Nigerian National Press, 1968.

OAU, AHG/Res.241 (XXXI), 28 June 1995.

ΣΤ. Άλλες Πράξεις, Εκθέσεις, Μελέτες

Galo Plaza Report, UN Doc S/6252, 26 March 1965.

International Commission of Jurists, “East Pakistan Staff Study”, 8 ICJR (1972), 23-62, available at: <http://icj.wpengine.netdna-cdn.com/wp-content/uploads/1972/06/Bangladesh-events-East-Pakistan-1971-thematic-report-1972-eng.pdf>.

Report of the Panel on United Nations Peace Operations (Brahimi Report), UN Doc A/55/305-S/2000/809, 21 August 2000.

Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty, “The Responsibility to Protect”, Ottawa: International Development Research Centre, December 2001, available at: <http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf>.

Report by Professor Kenneth Menkhaus, commissioned by UN High Commissioner for Refugees, “Somalia: A Situation Analysis and Trend Assessment”, August 2003, 25, available at: <http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/3f7c235f4.pdf>.

Russian Draft Memorandum on the Basic Principles of the State Structure of a United State in Moldova (Kozak Memorandum), 17 November 2003, available at: <http://www.stefanwolff.com/files/Kozak-Memorandum.pdf>.

Declaration concerning Principles and Guarantees of the Transnistrian Settlement and Draft Law on the Special Legal Status of Transnistria, 31 October 2007, available at: <http://www.stefanwolff.com/files/Moldovan-Package-Proposals.pdf>.

Report of the EU-US-Russia Troika on Kosovo, 4 December 2007, available at: <http://www.kosovocompromise.com/cms/item/topic/en.html?view=story&id=343§ionId=2>.

Report of the Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia (IIFMCG - CEIIG), 30 September 2009, III Vols, available at: <http://rt.com/files/politics/georgia-started-ossetian-war/iiffmcg-volume-ii.pdf>.

WB, Building the Palestinian State: Sustaining Growth, Institutions, and Service Delivery, Economic Monitoring Report to the Ad Hoc Liaison Committee, April 13, 2011, available at: <http://siteresources.worldbank.org/INTWESTBANKGAZA/Resources/AHLCReportApril2011.pdf>.

IMF, Macroeconomic and Fiscal Framework for the West Bank and Gaza: Seventh Review of Progress, Staff Report for the Meeting of the Ad Hoc Liaison Committee, Brussels, April 13, 2011, available at: <http://www.imf.org/external/country/WBG/RR/2011/041311.pdf>.

Crawford, J., Opinion, “Third Party Obligations with respect to Israeli Settlements in the Occupied Palestinian Territories”, 24 January 2012, available at: <http://www.tuc.org.uk/sites/default/files/tucfiles/LegalOpinionIsraeliSettlements.pdf>.

Amnesty International, “Republic of Cameroon: Make Human Rights a Reality”, AFR 17/001/2013, 24/1/2013, available at: <http://www.amnesty.org.uk/sites/default/files/lgbtcameroon.pdf>.

Legal Opinion of Ricardo Passos, Director, Legal Service of the European Parliament, SJ-0665/13, 04/11/2013, available at: http://www.wshrw.org/Documentos/legal_opinion_2013-1.pdf.

Crawford, J., Legal Status of United Cyprus under the “Draft Joint Declaration”, 7 February 2014, available at: www.sigmalive.com/files/download/9560.

Τεκμηρίωση

Lowe, V. and Sawden, A., Opinion Concerning the “Draft Joint Declaration”, 7 February 2014, available at: www.sigmalive.com/files/download/9562.

Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, “Rule of Terror: Living under ISIS in Syria”, 14 November 2014: http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/CoISyria/HRC_CRP_ISIS_14Nov2014.pdf.

V. Εθνικά Συντάγματα και Καταστατικά Αυτονομίας

The Constitution of the Union of Burma, 1947, available at: <http://www.burmalibrary.org/docs07/1947Constitution-facsimile-red.pdf>.

The Constitution of the Italian Republic, 1947, available at: https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf.

Constitution de la République Française, 1958, disponible à: <http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution.asp>.

Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, 1960, διαθέσιμο στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση: [http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf/all/7C380EEC7AD244F6C225744A0034F3E7/\\$file/To%20Σύνταγμα%20της%20Κυπριακής%20Δημοκρατίας.pdf](http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf/all/7C380EEC7AD244F6C225744A0034F3E7/$file/To%20Σύνταγμα%20της%20Κυπριακής%20Δημοκρατίας.pdf).

Constitution (Fundamental Law) of the Union of Soviet Socialist Republics, 1977, available at: <http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/1977toc.html>.

Constitution of the Republic of Moldova, 1994, available at: <http://legislationline.org/documents/action/popup/id/16261/preview>.
<http://www.presedinte.md/const.php?lang=eng>.

The Constitution of Georgia, 24 August 1995, available at: http://www.constcourt.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=228.

Constitution of Ukraine, 1996, available at: <http://legislationline.org/documents/section/constitutions/country/52>.

Constitution of the Autonomous Republic of Crimea, 1998, available at: <http://www.rada.crimea.ua/en/bases-of-activity/konstituciya-ARK>.

The Constitution of the Federal Republic of Yugoslavia, 27 April 1992, available at: <http://www.cecl.gr/RigasNetwork/databank/Constitutions/Yugoslavia.html>.

Constitution of The Federation of Bosnia and Herzegovina, 1994, available at: https://advokat-prnjavorac.com/legislation/constitution_fbih.pdf.

Statute of the Brčko District of Bosnia and Herzegovina, 7 December 1999, 39 ILM (200), 879, available at: http://www.ohr.int/ohr-offices/brcko/default.asp?content_id=5367.

Constitutional Charter of the State Union of Serbia and Montenegro, 4 February 2003, available at: <http://www.unhcr.org/refworld/country,,NATLEGBOD,,MNE,,43e7547d4,0.html>.

Spanish Constitution, 1978, available at: http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf.

Statute of Autonomy of the Basque Country, 1979 (Spanish Organic Law 3/1979), available at: http://www.basquecountry.eus/t32-448/en/contenidos/informacion/estatuto_guernica/en_455/adjuntos/estatu_i.pdf.

Statute of Autonomy of Catalonia, 2006 (Spanish Organic Law 6/2006, 19 July 2006), available at: http://www.parlament.cat/porteso/estatut/estatut_angles_100506.pdf.

Constitution of the Independent State of Papua New Guinea, 1975, available at: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_protect/@protrav/@ilo_aids/documents/legaldocument/wcms_117452.pdf.

The Constitution of the Autonomous Region of Bougainville, 2004, available at: http://www.bougainville-copper.eu/mediapool/59/599247/data/ABG/THE_CONSTITUTION_OF_BOUGAINVILLE.pdf.

Constitution of the People's Republic of China, 1982, available at: http://www.npc.gov.cn/englishnpc/Constitution/node_2825.htm.

The Saint Christopher and Nevis Constitution Order, 1983, available at: <http://pdba.georgetown.edu/constitutions/kitts/kitts83.html>.

Parliament of Finland, Act on the Autonomy of Åland (16 August 1991/1144), available at: <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1991/en19911144.pdf>.

Constitution of the Federal Democratic Republic of Ethiopia, 1994, available at: http://www.eucom.eu/files/dmfile/ethiopian-constitution-1994_en.pdf.

La Constitution Comorienne, 2001: http://www.beit-salam.km/article.php3?id_article=34.

Iraqi Constitution, 2005, available at: http://www.iraqinationality.gov.iq/attach/iraqi_constitution.pdf.

The Interim National Constitution of the Republic of the Sudan, 6 July 2005, available at: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4ba749762.html>.

The Transitional Constitution of the Republic of South Sudan, 2011, available at: http://www.sudantribune.com/IMG/pdf/The_Draft_Transitional_Constitution_of_the_ROSS2-2.pdf.

The Transitional Constitution of South Sudan, 2011 (Amendment) Act, 2013, available at: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ss/ss018en.pdf>.

The Falkland Islands Constitution Order, 2008, available at: <http://www.falklands.gov.fk/assets/The-Falkland-Islands-Constitution-Order-2008.pdf>.

The Anguilla Constitution Order, 2009, available at: <http://www.gov.ai/documents/Anguilla%20Constitution%20Draft%202009.pdf>.

Somalia: Somali Transitional Charter. Transitional Federal Charter for the Somali Republic, February 2004, available at: <http://www.refworld.org/docid/4795c2d22.html>.

The Federal Republic of Somalia, Provisional Constitution, 1 August 2012, available at: <http://unpos.unmissions.org/LinkClick.aspx?fileticket=CqsW6PVY-C4%3D&tabid=9708&language=en-US>.

Statute of Veneto, 2012: <http://www.consiglioveneto.it/crvportal/leggi/2012/12st0001.html#Heading6>.

VI. Πράξεις Εσωτερικού Δικαίου

Γαλλία

Loi n° 61-1412 du 22 Décembre 1961 relative à l'Organisation des Pouvoirs Publics aux Comores, JORF du 23 Décembre 1961, 11822, disponible à:
<http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000687653&categorieLien=id>.

Loi n° 67-541 du 7 Juillet 1967 relative à l'Organisation des Pouvoirs Publics aux Comores, JORF du 8 Juillet 1967, 6835, disponible à:
<http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000317277>.

Loi n° 68-4 du 3 Janvier 1968 relative à l'Organisation des Pouvoirs Publics aux Comores, JORF du 4 Janvier 1968, 112, disponible à:
<http://legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000501323>.

Accord sur la Nouvelle-Calédonie, Nouméa, 5 Mai 1998, 121 JORF du 27 Mai 1998, 8039.

Loi Organique n° 99-209 du 19 Mars 1999 relative à la Nouvelle-Calédonie, JORF du 21 Mars 1999, 4197-4226, rect. 16 Avril 1999, 5610 [Version consolidée au 3 Mai 2015, disponible à:
<http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000393606>].

Loi n° 99-210 du 19 Mars 1999 relative à la Nouvelle-Calédonie, JORF du 21 Mars 1999, 4226-4233 [Version consolidée au 3 Mai 2015, disponible à:
<http://legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000576057>].

Projet de Loi Organique Relatif à la Consultation sur l'Accession de la Nouvelle-Calédonie à la Pleine Souveraineté, N° 402, Enregistré à la Présidence du Sénat le 8 Avril 2015, disponible à:
<http://www.senat.fr/leg/pjl14-402.html>.

Δανία

Danish Parliament, Act No 11 of 31st March 1948 on the Home Government of the Faroes (Home Rule Act), available at: <http://www.government.fo/the-government/the-home-rule-act/>.

Danish Parliament, Act No 577 of 29 November 1978, The Greenland Home Rule Act, available at: http://www.stm.dk/_p_12712.html.

Danish Parliament, Act No 473 of 12 June 2009, Act on Greenland Self Government, available at: http://www.stm.dk/_a_2957.html.

Ηνωμένο Βασίλειο

The Cyprus (Annexation) Order-in-Council 1914, No 1629 Statutory Rules and Orders Rev (1948), Vol V, 577-578.

UK Comptroller of Patents, *In re Harshaw Chemical Company's Patent*, 13 May 1964, 41 ILR (1970), 15-20.

FCO Memorandum to House of Commons Foreign Affairs Committee on the Status of the Two German States, BYIL (1990), Vol 61, 494.

Declaration Contained in a Letter from the Permanent Representative of the United Kingdom, dated 23 October 1953, registered at the Secretariat General of the Council of Europe on 23 October 1953, Council of Europe, Treaties, List of the Declarations made by the United Kingdom, available at:
<http://sim.law.uu.nl/SIM/Library/RATIF.nsf/be2c697381d495be41256bfb003493b1/21e655b3da4c9ea741256bfe004ad9ee?OpenDocument>.

Declarations Contained in a Letter from the Permanent Representative of the United Kingdom, dated 31 March 2004, registered at the Secretariat General of the Council of Europe on 1 April 2004, List of Declarations made by the United Kingdom with Respect to Treaty No 005 & Declaration Contained in a Letter from the Permanent Representative of the United Kingdom, dated 19 November 2010, registered at the Secretariat General of the Council of Europe on 22 November 2010, available at: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=005&CV=1&NA=56&PO=UK&C N=4&VL=1&CM=9&CL=ENG>.

United Kingdom Parliament, Scotland Act 1998, c. 46, available at: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/46/pdfs/ukpga_19980046_en.pdf.

United Kingdom Parliament, Scotland Act 2012, c. 11, available at: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2012/11/contents/enacted>.

Agreement between the United Kingdom Government and the Scottish Government on a Referendum on Independence for Scotland, Edinburgh, 15 October 2012, available at: <http://www.scotland.gov.uk/Resource/0040/00404789.pdf>.

Scottish Independence Referendum Bill, 21 March 2013, available at: http://www.scottish.parliament.uk/S4_Bills/Scottish%20Independence%20Referendum%20Bill/b25s4-introd.pdf.

UK Parliament, Early Day Motion 842, “EU-Morocco Fisheries Partnership Agreement”, 4 December 2013, available at: <http://www.parliament.uk/edm/2013-14/842>.

HΠΑ

The President of the London Conference (Lloyd George) to the Rumanian Prime Minister (Vaida Voevod), III USFR, 3 March 1920, 431.

The Secretary of State to the Ambassador in France (Wallace), III USFR, 5 October 1920, 433.

Revision of General Order No 1, Washington, VI USFR, 11 August 1945, 635-639.

USA State of Maine House of Representatives and Senate, Joint Resolution Memorializing the President of the United States and the United States Congress to Support the Independence of the Nagorno-Karabakh Republic, 10 April 2013, available at: <http://www.mainelegislature.org/legis/bills/getPDF.asp?paper=HP0987&item=1&snum=126>.

US Department of State, “Moldova, 2013, Human Rights Report”, available at: <http://www.state.gov/documents/organization/220520.pdf>.

Public Law 113-76, 113th US Congress, 17 January 2014, 128 Stat. 5-643, available at: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-113publ76/pdf/PLAW-113publ76.pdf>.

H.R.727 – Puerto Rico Statehood Admission Process Act (Introduced 2 April 2015), 114th Congress, available at: <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/house-bill/727/text>.

Ισπανία

Organic Law 6/2006 of the 19th July, on the Reform of the Statute of Autonomy of Catalonia, available at: http://www.parlament.cat/porteso/estatut/estatut_angles_100506.pdf.

“The Agreement on Holding a Referendum”, CiU-ERC, 18 December 2012, available at: <http://www.vilaweb.cat/noticia/4066663/20121218/the-agreement-holding-referendum.html>.

Catalan Parliament, Law on Non-Referendum Popular Consultations and Other Forms of Citizen Participation Act, Law 10/2014, of 26 September 2014, available at: http://noticias.juridicas.com/base_datos/CCAA/536833-ley-10-2014-de-26-sep-ca-cataluna-de-consultas-populares-no-referendarias.html.

Decree 129/2014, of 27 September 2014, on calling the Non-Referendum Popular Consultation on the Political Future of Catalonia, available at: http://noticias.juridicas.com/base_datos/CCAA/536892-d-129-2014-de-27-sep-ca-cataluna-de-convocatoria-de-la-consulta-popular-no.html.

Καναδάς

Parliament of Canada, Consolidation, Clarity Act, S.C. 2000, c. 26, 29 June 2000.

Québec National Assembly, Bill 99 – An Act Respecting the Exercise of the Fundamental Rights and Prerogatives of the Québec People and the Québec State, 1st session, 36th legislature, Québec Official Publisher, 2000.

Canada House of Commons, 39th Parliament, 1st Session, Journal No 87, November 27, 2006: <http://www.parl.gc.ca/HousePublications/Publication.aspx?Doc=87&Language=E&Mode=1&Parl=39&Pub=Hansard&Ses=1>.

Κίνα

The Agreement of the Central People's Government and the Local Government of Tibet on Measures for the Peaceful Liberation of Tibet (the "Seventeen Point Agreement"), 23 May 1951, available at: <http://www.tibetjustice.org/materials/china/china3.html>.

People's Republic of China Regional Ethnic Autonomy Law, 1984, as revised on February 28, 2001, available at: <http://cecc.gov/pages/virtualAcad/index.phpd?showsingl=9507>.

The Basic Law of the Hong-Kong Special Administrative Region of the People's Republic of China, adopted at the Third Session of the Seventh National People's Congress on 4 April 1990, available at: <http://www.basiclaw.gov.hk/en/basiclawtext/index.html>.

Basic Law of the Macao Special Administrative Region of the People's Republic of China, adopted by the Eighth National People's Congress at its First Session on 31 March 1993, available at: http://bo.io.gov.mo/bo/i/1999/leibasica/index_uk.asp.

Anti-Secession Law, 14 March 2005, 10th National People's Congress, 3rd session, available at: <http://www.china.org.cn/english/2005lh/122724.htm>.

Κύπρος

High Level Agreement between the President of the Cyprus Republic Archbishop Makarios, and the Turkish Cypriot leader R. Denktash, 12 February 1977, available at: [http://www.mfa.gov.cy/mfa/mfa2006.nsf/All/1974B2EDA77F8D0DC22571D30034D344/\\$file/February%201977.pdf](http://www.mfa.gov.cy/mfa/mfa2006.nsf/All/1974B2EDA77F8D0DC22571D30034D344/$file/February%201977.pdf).

Ten-Point Agreement between the President of the Cyprus Republic Sp. Kyprianou, and the Turkish Cypriot leader R. Denktash, 19 May 1979, available at: http://www.mfa.gr/images/docs/kypriako/10_point_agreement_may_1979.pdf.

Κοινή έκθεση των Κοινοβουλευτικών Επιτροπών Εξωτερικών και Νομικών για το θέμα που τιτλοφορείται «Βρετανικές Βάσεις (πολιτικές και νομικές πτυχές)», 7 Ιουνίου 2005, διαθέσιμη στην επίσημη ηλεκτρονική διεύθυνση του Κοινοβουλίου της Κυπριακής Δημοκρατίας: http://www2.parliament.cy/parliamentgr/008_05b/008_05_1543.htm.

Μολδαβία

The Parliament of the Republic of Moldova, The Law on the Special Legal Status of Gagauzia (Gagauz Yeri), No 344-XIII, Chisinau, 23 December 1994, available at: <http://www.regione.taa.it/biblioteca/minoranze/gagauziaen.pdf>.

Ουκρανία

Resolution of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea No. 1702-6/14 “On holding of the all-Crimean referendum”, 6 March 2014.

Παπούα Νέα Γουινέα

Bougainville Peace Agreement, Arawa, 30 August 2001, National Gazette No G 146, 16 November 2001.

Organic Law on Peace-Building in Bougainville - Autonomous Bougainville Government and Bougainville Referendum, 25 June 2002, available at: http://www.ilo.org/dyn/natlex/natlex_browse.details?p_lang=en&p_country=PNG&p_classification=01.01&p_origin=COUNTRY&p_sortby=SORTBY_COUNTRY.

Ρωσία – ΕΣΣΔ

Union Treaty between the Soviet Socialist Republic of Georgia and the Soviet Socialist Republic of Abkhazia, 16 December 1921, available at: <http://abkhazworld.com/aw/reports-and-key-texts/601-union-treaty-between-december-1921>.

State Defense Committee Decree No. 5859ss, “On the Crimean Tatars”, 11 May 1944, Moscow, the Kremlin, available at: <http://www.loc.gov/exhibits/archives/l2tartar.html>.

Decree of the RSFSR Council of Ministers “Concerning the Transfer of the Crimean Oblast from the RSFSR [Russian Soviet Federative Socialist Republic] to the UkSSR [Ukrainian Soviet Socialist Republic]”, N° 156, 5 February 1954, Moscow, available at: <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/119634>.

Minutes N° 41 of a meeting of the Presidium of the RSFSR Supreme Soviet “Concerning the Issue of the Transfer of the Crimean Oblast from the RSFSR [Russian Soviet Federative Socialist Republic] to the UkSSR [Ukrainian Soviet Socialist Republic]”, 5 February 1954, available at: <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/119635>.

Decree of the Presidium of the UkSSR [Ukrainian Soviet Socialist Republic] Supreme Soviet "Concerning the Submission of the RSFSR [Russian Soviet Federative Socialist Republic] Supreme Soviet Presidium Concerning the Issue of the Transfer of the Crimean Oblast to the UkSSR", 13 February 1954, Kiev, available at: <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/119636>.

USSR Law on the Procedure of Secession of a Soviet Republic from the Union of Soviet Socialist Republics, 3 April 1990, Register of the Congress of the People's Deputies of USSR and Supreme Soviet of USSR, 1990, issue No 13, p. 252.

Joint Declaration and Principles for Determining the Basis for Mutual Relations between the Russian Federation and the Chechen Republic, Khasavyourt, 31 August 1996, available at: <http://peacemaker.un.org/russia-khasavyourtdeclaration96>.

Vladimir Putin submitted an appeal to the Council of Federation of the Federal Assembly of the Russian Federation, 1 March 2014, available at: <http://eng.kremlin.ru/news/6751>.

Executive Order On Recognising the Republic of Crimea, 17 March 2014, available at: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20596>.

Agreement on the Accession of the Republic of Crimea to the Russian Federation submitted to State Duma for ratification, 18 March 2014, available at: <http://en.kremlin.ru/acts/news/20616>.

Federal Constitutional Law On Admitting to the Russian Federation the Republic of Crimea and Establishing within the Russian Federation the New Constituent Entities of the Republic of Crimea and the City of Federal Importance Sevastopol, and Federal Law On Ratifying the Agreement between the Russian Federation and the Republic of Crimea on Admitting to the Russian Federation the Republic of Crimea and Establishing within the Russian Federation New Constituent Entities, 21 March 2014, available at: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20625>.

A Proposal to Terminate a Number of Russian-Ukrainian Agreements Submitted to the State Duma, 28 March 2014, available at: <http://eng.kremlin.ru/news/6932>.

Vladimir Putin signed Federal Law On Termination of the Agreements Governing the Presence of the Russian Federation Black Sea Fleet on the Territory of Ukraine, 2 April 2014, available at: <http://eng.kremlin.ru/news/6955>.

Σερβία – Μαυροβούνιο

Law on the Referendum on State-Legal Status of the Republic of Montenegro, 2006, available at: <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/3935>.

First Agreement of Principles Governing the Normalization of Relations, Serbia – Kosovo, Brussels, 19 April 2013, available at: <http://www.rts.rs/upload/storyBoxFileData/2013/04/20/3224318/Originalni%20tekst%20Predloga%20spora%20razuma.pdf>.

Σουδάν – Νότιο Σουδάν

The Comprehensive Peace Agreement between the Government of the Republic of the Sudan and The Sudan People's Liberation Movement/Sudan People's Liberation Army, 9 January 2005, available at: <http://unmis.unmissions.org/Portals/UNMIS/Documents/General/cpa-en.pdf>.

Darfur Peace Agreement, 5 May 2006, Abuja, available at: <http://www.un.org/zh/focus/southernsudan/pdf/dpa.pdf>.

Southern Sudan Referendum Act 2009, draft translation 21 February 2010, available at: <http://unmis.unmissions.org/Portals/UNMIS/Referendum/SS%20Referendum%20MOJ-Englis.pdf>.

Agreement between the Government of the Republic of Sudan and the Sudan People's Liberation Movement on Temporary Arrangements for the Administration and Security of the Abyei Area, Addis Ababa, 20 June 2011, available at: http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/SD_110620_AgreementTemporaryArrangementsAbyeiArea.pdf.

Doha Document for Peace in Darfur, 14 July 2011, Doha (Qatar), available at: <http://unamid.unmissions.org/Portals/UNAMID/DDPD%20English.pdf>.

Φινλανδία

Parliament of Finland, Act on the Autonomy of Åland (1991/1144), available at: <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1991/en19911144.pdf>.

VII. Έγγραφα Πολιτικού Χαρακτήρα

“Your Scotland, Your Voice: A National Conversation”, White Paper, 30 November 2009, available at: <http://www.scotland.gov.uk/Publications/2009/11/26155932/0>.

“Scotland’s Future: Draft Referendum (Scotland) Bill Consultation Paper”, 25 February 2010, available at: <http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/303348/0095138.pdf>.

“Scotland’s Constitutional Future: A Consultation on Facilitating a Legal, Fair and Decisive Referendum on Whether Scotland Should Leave the United Kingdom”, 10 January 2012, UK Government, available at: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/39248/Scotlands_Constitutional_Future.pdf.

“Your Scotland, Your Referendum”, 25 January 2012, Scottish Government, available at: <http://www.scotland.gov.uk/Resource/0038/00386122.pdf>.

“Referendum on Independence for Scotland: Advice of the Electoral Commission on the Proposed Referendum Question”, Electoral Commission Report, January 2013, available at: http://www.electoralcommission.org.uk/_data/assets/pdf_file/0007/153691/Referendum-on-independence-for-Scotland-our-advice-on-referendum-question.pdf.

“Scotland’s Future: from the Referendum to Independence and a Written Constitution”, 5 February 2013, Scottish Government: <http://www.scotland.gov.uk/Resource/0041/00413757.pdf>.

“Scotland Analysis: Devolution and the Implications of Scottish Independence”, 11 February 2013, HM Government, available at: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/79417/Scotland_analysis_Devolution_and_the_implications_of_Scottish_Independan..._1.pdf.

“Scotland’s Future: Your Guide to An Independent Scotland”, 26 November 2013, available at: <http://www.scotland.gov.uk/Publications/2013/11/8021/0>.

Consultation on the Scottish Independence Bill, which Provides for Scotland to Become an Independent State in March 2016 and Sets Out a Draft Interim Constitution, 16 June 2014, available at: <http://www.scotland.gov.uk/Publications/2014/06/8135/0>.

Generalitat de Catalunya, “White Paper on the National Transition of Catalonia: Synthesis”, Barcelona; September 2014, available at: http://presidencia.gencat.cat/web/.content/ambits_actuacio/consells_assessors/catn/informes_publicats/libre_blanco_angles.pdf.

Κοινή Δήλωση των Δύο Ηγετών για Επανέναρξη των Συνομιλιών στο Κυπριακό, 11/02/2014: <http://www.cyprus.gov.cy/moi/pio/pio.nsf/All/F6735A50B16D3E99C2257C7D002778BC?OpenDocument>.

Ανακοίνωση του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελληνικής Δημοκρατίας σχετικά με τη στάση της Τουρκίας στο Κυπριακό, 09/10/2014, διαθέσιμη στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του ΥΠΕΞ της Ελλάδος: <http://www.mfa.gr/epikairotita/aidiseis-anakoinoseis/anakoinose-upourgeiou-exoterikon-skhetika-me-te-stase-tes-tourkias-sto-kupriako.html>.

VIII. Μονομερείς Ανακηρύξεις Ανεξαρτησίας και Συνταγματικά Κείμενα

Declaration of Independence by Turkish-Cypriot Parliament, 15 November 1983, available at: <http://www.atcanews.org/archive/declarationofindependence.pdf>.

“Proclamation Formalizing the Independence of Ambazonia”, Buea, 10 October 1990: <http://www.ambazonia.org/media/pdfs/Proclamation%20Formalizing%20the%20Independence%20of%20Ambazonia%2010-10-1990.pdf>.

Declaration on Proclamation of the Nagorno-Karabakh Republic, 1991, available at: <http://www.nkr.am/en/declaration/10/>.

Constitution of the Nagorno-Karabakh Republic, available at: <http://www.nkr.am/en/constitution/9/>.

The Constitution of the “Republic of Somaliland”, 31 May 2001, available at: http://www.somalilandlaw.com/Somaliland_Constitution/body_somaliland_constitution.htm.

Kosovo Declaration of Independence, Pristina, 17 February 2008, Assembly of Kosovo, available at: <http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,128,1635>.

Constitution of the Republic of Kosovo, 15 June 2008, available at: <http://www.kuvendikosoves.org/?cid=2,100,48>.

Declaration of Sovereignty and of the Right to Decide of the People of Catalonia, 22 January 2013, The Parliament of Catalonia, available at: <https://assemblea.cat/sites/default/files/documents/sovereignty.pdf>.

Declaration of Independence of the Autonomous Republic of Crimea and Sevastopol, 11 March 2014, available at: <http://www.voltairenet.org/article182723.html>.

Βιβλιογραφία

I. Βιβλία

Αιμιλιανίδης, Α., Κεντάς, Γ., Κοντός, Μ., Μαυρομμάτης, Γ., και Φωκαΐδης, Π., *Το Σχέδιο Ανάν. Πέντε Κείμενα Κριτικής*, Ύψιλον/Αιγαίον, Αθήνα, 2003.

Αιμιλιανίδης, Α., *Η Υπέρβαση του Κυπριακού Συντάγματος*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα, 2006.

Αλιβιζάτος, Ν., *Τα Συνταγματικά του Σχεδίου Annan*, Αθήνα: Γεωστρατηγική, 2003.

Αντωνόπουλος, Κ. και Μαγκλιβέρας, Κ. (επιμ.), *Το Δίκαιο της Διεθνούς Κοινωνίας*, 2^η εκδ., Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2014.

Βαληνάκης, Ι. και Ντάλης, Σ. (επιμ.), *Το Ζήτημα των Σκοπίων*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 1994.

Βλάχος, Α., *Δέκα Χρόνια Κυπριακού*, Αθήνα: Εστία, 1980.

Γιόκαρης, Άγγ., *Η Πρακτική των Δικαιοδοτικών Οργάνων στην Εφαρμογή του Διεθνούς Δικαίου*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2012.

Γιόκαρης, Άγγ., Σισιλιάνος, Λ.-Α., Παζαρτζή, Φ., Γαβουνέλη, Μ. και Κυριακόπουλος, Γ., *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο: Κείμενα & Πρακτική*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2012.

Γιουψάνης, Αθ., *Η Εξέλιξη της Προστασίας των Αυτοχθόνων Λαών στο Διεθνές Δίκαιο*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Σχολή Ν.Ο.Π.Ε., Τμήμα Νομικής, Τομέας Διεθνών Σπουδών, 2006.

Γκλαβίνης, Π., *Η Νομική Διάσταση της Παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα, 2002.

Δούση, Εμμ., *Ο.Η.Ε.: Διεθνής Ευθύνη και Ειρηνευτικές Επιχειρήσεις*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα, 2008.

Ηρακλείδης, Α., *Το Κυπριακό Πρόβλημα, 1947-2004: από την Ένωση στη Διχοτόμηση*, Αθήνα: Εκδ. Ι. Σιδέρης, 2006.

Ηρακλείδης, Α., *Διεθνείς και Εθνοτικές Συγκρούσεις: Ανάλυση και Επίλυση*, Αθήνα: Εκδ. Ι. Σιδέρης, 2011.

Ηρακλείδης, Α., *Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας: Μια Εισαγωγή*, Αθήνα: Εκδ. Ι. Σιδέρης, 2014.

Ιωάννου, Κ., *Το Ζήτημα της Αναγνώρισης των Σκοπίων*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1992.

Καλλία, Μ., *Τα Σχέδια Επίλυσης του Κυπριακού από τη Σκοπιά του Διεθνούς Δικαίου: Τριβές και Προοπτικές*, ΠΜΣ Διεθνές Δίκαιο και Διπλωματικές Σπουδές, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, Αθήνα, 2009.

Καρεκλάς, Ι., *Διεθνές Δίκαιο: Με Έμφαση στο Δίκαιο του Πολέμου*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2014.

Βιβλιογραφία

- Καρεκλάς, Ι., και Σαμαρά-Κρίστη, Αν. (επιμ.), *Δίκαιο του Κυπριακού Ζητήματος*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα, 2014.
- Κέντας, Γ., *Η Ασφάλεια στο Πλαίσιο Λύσης του Κυπριακού – Η Διεθνής Διάσταση*, Αθήνα: Εκδ. Λιβάνη, 2013.
- Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΕΟΔ), *Η Αίτηση Προσωρινών Μέτρων της Επιτροπής με αφορμή τα Αντίμετρα της Ελληνικής Δημοκρατίας κατά της Π.Γ.Δ.Μ. – Υπόθεση C-120/94R*, Κείμενα Επικαιρότητας 4, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1994.
- Κωνσταντακόπουλος, Δ., *Η Αρπαγή της Κύπρου*, Αθήνα: Εκδ. Α. Α. Λιβάνη, 2004.
- Λάβδας, Κ.Α. και Χρυσοχόου, Δ.Ν. (επιμ.), *Ευρωπαϊκή Ενοποίηση και Πολιτική Θεωρία: Η Πρόκληση του Ρεπουμπλικανισμού*, Αθήνα: Εκδ. Ι. Σιδέρης, 2004.
- Λάβδας, Κ.Α., Ξενάκης, Δ.Κ. και Χρυσοχόου, Δ.Ν. (επιμ.), *Κατευθύνσεις στη Μελέτη των Διεθνών Σχέσεων*, Αθήνα: Εκδ. Ι. Σιδέρης, 2010.
- Λιάκουρας, Π., *Το Κυπριακό από τη Ζυρίχη στη Λουκέρνη: Σε Αναζήτηση Ομοσπονδιακής Επίλυσης*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2007.
- Λοττίδης, Χ.Θ., *Το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, η Πολυπλοκότητά του και η Ανεπιτυχής Προσπάθεια Αναθεώρησής του, το 1963*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα, 2009.
- Μανιτάκης, Αντ., *Τι είναι Κράτος*, Αθήνα: Σαββάλας, 2007.
- Μανιτάκης, Αντ. (επιμ.), *Η Δημοκρατία μεταξύ Ουτοπίας και Πραγματικότητας*, Αθήνα: Σαββάλας, 2011.
- Μαραβέγιας, Ν. και Τσινισιζέλης, Μ. (επιμ.), *Νέα Ευρωπαϊκή Ένωση-Οργάνωση και Πολιτικές: 50 Χρόνια*, Αθήνα: Θεμέλιο, 2007.
- Μαρούδα, Μ.-Ντ., *Η Διεθνής Ευθύνη για Παραβιάσεις του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου: Η Κρατική και Ατομική Ευθύνη σε Κίνηση*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2006.
- Μαρούδα, Μ.-Ντ., *Περί του Ανθρωπιστικού Χώρου στον 21^ο αιώνα: Ανάλυση, Διαστάσεις, Νομικό Πλαίσιο για Αποτελεσματική και Νόμιμη Ανθρωπιστική Δράση*, Αθήνα: Εκδ. Ι. Σιδέρης, 2012.
- Mossé, Cl., *Οι Θεσμοί στην Κλασική Ελλάδα*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2002.
- Μπρεδήμας, Αντ., *Αυτοδιάθεση Λαών και Εδαφικές Διεκδικήσεις*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1986.
- Μπρεδήμας, Αντ. και Σισυλιάνος, Λ.-Α. (επιμ.), *Η Προστασία των Μειονοτήτων: Η Σύμβαση-Πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1997.
- Μπρεδήμας, Αντ., «Το Ζήτημα των Τούρκων Εποίκων υπό το πρίσμα του Διεθνούς Δικαίου και του Ενωσιακού Κεκτημένου», στο: *Η Κύπρος σήμερα, μετά το Σχέδιο Ανάν: Απόψεις, Κρίσεις, Προοπτικές και Συναφή Ζητήματα*, Ίδρυμα Ηλ. Κρίστη, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2007, 145-166.

Βιβλιογραφία

- Μπρεδήμας, Αντ., *Οι Έλληνες Διεθνολόγοι στην Ακαδημία του Διεθνούς Δικαίου της Χάγης (1924-2008)*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα, 2012.
- Ξενάκης, Δ.Κ. και Πελαγίδης, Θ. (επιμ.), *Παρεμβάσεις για την Ευρώπη*, Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση, 2009.
- Παπαδημητρίου, Γ., *Το Συνταγματικό Πρόβλημα της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1997.
- Παπαπολυβίου, Π., Συρίγος, Άγγ. και Χατζηβασιλείου, Ευ. (επιμ.), *Το Κυπριακό και το Διεθνές Σύστημα, 1945-1974: Αναζητώντας Θέση στον Κόσμο*, Αθήνα: Εκδ. Πατάκη, 2013.
- Περράκης, Στ., *Η Πολεμική Κατοχή στο Σύγχρονο Διεθνές Δίκαιο*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1990.
- Περράκης, Στ., *Τα Δικαιώματα των Λαών και των Μειονοτήτων: Μια Προβληματική σε Εξέλιξη*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1993.
- Περράκης, Στ., *Η Πολιτική της Ευρωπαϊκής Κοινότητας/Ένωσης για την Πρώην Γιουγκοσλαβία (1991-1996). Κείμενα Τεκμηρίωσης*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 1997.
- Περράκης, Στ., *Το Διεθνές Δικαστήριο των Ηνωμένων Εθνών: Ανιχνεύσεις μιας Δικαιοδοτικής Διαδρομής στην Ειρηνική Επίλυση των Διεθνών Διαφορών*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2001.
- Περράκης, Στ. (επιμ.), *Ο Γεώργιος Τενεκίδης και η Κύπρος: Απάνθισμα Κειμένων*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2002.
- Περράκης, Στ., *Ηνωμένα Έθνη: Θεσμικό Πλαίσιο και Δικαιοπολιτική Δράση*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2006.
- Περράκης, Στ. (επιμ.), *Κόσοβο. Ανατρέποντας τη Διεθνή Δικαιοταξία: Αυτοδιάθεση και Απόσχιση Εθνοτήτων στον 21ο αιώνα*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2008.
- Περράκης, Στ. (επιμ.), *Ματιές στο Σύγχρονο Τοπίο των Δυτικών Βαλκανίων*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2009.
- Περράκης, Στ., *Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Προς ένα Jus Universalis*, Αθήνα: Εκδ. Ι. Σιδέρης, 2013.
- Περράκης, Στ. και Μαρούδα, Μ.-Ντ., *Διεθνής Δικαιοσύνη: Θεσμοί, Διαδικασίες, Εφαρμογές Διεθνούς Δικαίου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα, 2014.
- Περράκης, Στ. (επιμ.), *Καταστάσεις Στρατιωτικής Κατοχής και Διεθνές Δίκαιο: "Ουδέν μονιμότερον του προσωρινού;"*, Αθήνα: Εκδ. Όστρια, 2014.
- Πίχου, Μ.Αθ., *Η Έννοια της Επίθεσης στο Διεθνές Δίκαιο*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα, 2012.
- Ρούκουνας, Εμμ., *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2011.
- Σαμαρά-Κρίσπη, Αν. και Κωνσταντινίδης, Αρ. (επιμ.), *Το Κυπριακό Πρόβλημα σε Εξέλιξη: Διεθνής Διάσταση, Ζητήματα Διακυβέρνησης, Ανθρώπινα Δικαιώματα*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα, 2011.

Βιβλιογραφία

- Σαρηγιαννίδης, Μ.Χ., *Ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών ως Νομικό Θεμέλιο*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα, 2009.
- Σαρηγιαννίδης, Μ.Χ., *Η Πολεμική Κατοχή στο Διεθνές Δίκαιο*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα, 2011.
- Σισιλιάνος, Λ.-Α., *Η Εξουσιοδότηση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ για Χρήση Βίας*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2003.
- Σισιλιάνος, Λ.-Α., *Η Ανθρώπινη Διάσταση του Διεθνούς Δικαίου: Αλληλεπιδράσεις Γενικού Διεθνούς Δικαίου και Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2010.
- Στεφάνου, Κ., Φατούρος, Αρ. και Χριστοδουλίδης, Θ., *Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές: Ενοποιητική Δυναμική, Δικαιότητα, Διακυβέρνηση*, Αθήνα: Εκδ. Ι. Σιδέρης, 2006.
- Συρίγος, Άγγ., *Σχέδιο Ανάν: Οι Κληρονομίες του Παρελθόντος και οι Προοπτικές του Μέλλοντος*, Αθήνα: Εκδ. Πατάκη, 2005.
- Συρίγος, Άγγ., *Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, Αθήνα: Εκδ. Πατάκη, 2015.
- Τενεκίδης Γ., Κρανιδιώτης Γ. (επιμ.), *Κύπρος: Ιστορία, Προβλήματα και Αγώνες του Λαού της*, Αθήνα: Εστία, 1981.
- Τενεκίδης, Γ., *Οι Νομικές Διαστάσεις του Κυπριακού*, Αθήνα: Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, 1988.
- Τούντα-Φεργάδη, Α., *Συνιστώσες της Γένεσης και της Πορείας του Ελληνικού Κράτους*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα, 2012.
- Χατζηδημητρίου, Τ., *Το Δημοψήφισμα της 24^{ης} Απριλίου 2004 και η Λύση του Κυπριακού*, Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση, 2006.
- Χατζηκωνσταντίνου, Κ.Θ., *Ο Προληπτικός Πόλεμος ή η Παραχάραξη της Λογικής*, Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση, 2005.
- Χατζηκωνσταντίνου, Κ.Θ., Σαρηγιαννίδης, Μ.Χ. και Μπαξεβάνης, Χ.Α., *Θεωρητικές Αφετηρίες στις Διεθνείς Σχέσεις*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα, 2012.
- Χατζηκωνσταντίνου, Κ.Θ., Αποστολίδης, Χ.Ελ. και Σαρηγιαννίδης, Μ.Χ., *Θεμελιώδεις Έννοιες στο Διεθνές Δημόσιο Δίκαιο*, β' εκδ., Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα, 2014.
- Χολέβας, Ι., *Η Ενδιάμεση Συμφωνία Αθηνών-Σκοπίων*, Αθήνα: Πελασγός, 1995.
- Χριστοδουλίδης, Θ., *Εισαγωγή στη Διεθνή Οργάνωση*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1984.
- Χριστοδουλίδης, Ν., *Οι Σχέσεις Αθηνών - Λευκωσίας και το Κυπριακό, 1977-1988*, Αθήνα: Εκδ. Ι. Σιδέρης, 2013.
- Χρυσόγονος, Κ.Χ., *Η Καταστρατήρηση του Συντάγματος στην Εποχή των Μνημονίων*, Αθήνα: Εκδ. Λιβάνη, 2013.
- Χρυσοχόου, Δ.Ν., *Θεωρία της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης*, Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση, 2003.
- Χρυσοχόου, Δ.Ν., *Για μια Ευρωπαϊκή Res Publica*, Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση, 2005.

Βιβλιογραφία

Χρυσοχόου, Δ.Ν., *Δοκίμιο για τη Διεθνή Θεωρία: Νέες Μορφές Κυριαρχίας και Συναρχίας*, Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση, 2006.

Χρυσοχόου, Δ.Ν., *Σχεδίαση Μετακρατικής Πολιτείας*, Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση, 2007.

Χρυσοχόου, Δ.Ν., *Η Άδηλος Κυριαρχία*, Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση, 2008.

Χρυσοχόου, Δ.Ν., *Στη Δημόσια Σφαίρα: Δοκιμές Ιδεών*, Αθήνα: Εκδ. Ι. Σιδέρης, 2009.

Χρυσοχόου, Δ.Ν., Τσινισιζέλης, Μ.Ι., Υφαντής, Κ., Σταυρίδης, Στ. και Ξενάκης Δ.Κ., *Ευρωπαϊκή Πολιτεία: Η Τέχνη της Συνδιάθεσης*, Αθήνα: Σαββάλας, 2009.

Χρυσοχόου, Δ.Ν., *Caritas Rei Publicae*, Αθήνα: Εκδ. Ι. Σιδέρης, 2010.

Χρυσοχόου, Δ.Ν., *Οργανωμένη Πολλαπλότητα: Το Μωσαϊκό της Διεθνούς Συμβίωσης*, Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση, 2010.

Aalberts, T.E., *Constructing Sovereignty between Politics and Law*, Abingdon/NY; Routledge, 2012.

Abass, Ad., *Complete International Law: Cases, Texts and Materials*, 2nd edn, Oxford; Oxford University Press, 2014.

Abel, R.L., *Politics by Other Means: Law in the Struggle against Apartheid, 1980-1994*, London; Routledge, 1995.

Abi-Saab, G., *The United Nations Operation in the Congo, 1960-1964*, Oxford; Oxford University Press, 1978.

Acharya, A. (ed.), *Crafting Cooperation: Regional International Institutions in Comparative Perspective*, Cambridge; Cambridge University Press, 2007.

Adler, M. and Himma, K.E. (eds), *The Rule of Recognition and the US Constitution*, Oxford; Oxford University Press, 2009.

Adler-Nissen, R. and Gad, U. (eds), *European Integration and Postcolonial Sovereignty Games: The EU Overseas Countries and Territories*, London; Routledge, 2013.

Agapiou-Joséphidès, K. et Rossetto, J., *Chypre dans l'Union européenne*, Bruxelles; Bruylant, 2006.

Agnew, J., *Globalization and Sovereignty*, Lanham, MD; Rowman & Littlefield Publishers, 2009.

Ahmad, S.H., *The United Nations and the Colonies*, New York; Asia Pub House, 1974.

Akbarzadeh, Sh. and MacQueen, B., *Islam and Human Rights in Practice*, Abingdon & New York; Routledge, 2008.

Akehurst, M., *Modern Introduction to International Law*, 7th rev edn, NY; Routledge, 1997.

Akgün, M. (ed.), *Managing Intractable Conflicts: Lessons from Moldova and Cyprus*, Istanbul; Istanbul Kültür University, 2013.

Akhavan, P., *Reducing Genocide to Law: Definition, Meaning, and the Ultimate Crime*, Cambridge; Cambridge University Press, 2015.

Akpınarlı, N., *The Fragility of the 'Failed State' Paradigm*, Leiden; M. Nijhoff, 2009.

Al Baharna, H.M., *The Arabian Gulf States: Their Legal and Political Status and their International Problems*, 2nd rev. edn, Beirut; Librairie du Liban, 1975.

- Al Madfai, M.R., *Jordan, The United States and the Middle East Peace Process 1974-1991*, Cambridge; Cambridge University Press, 1993.
- Al-Rasheed, M., *A History of Saudi Arabia*, Cambridge; Cambridge University Press, 2002.
- Albrecht-Carrié, R., *The Concert of Europe*, New York; Harper & Row, 1968.
- Alcock, E.A., *The History of the South Tyrol Question*, London; Joseph, 1970.
- Aldrich, R. and Connell, J., *The Last Colonies*, Cambridge; Cambridge University Press, 1998.
- Alemu, K., *The Crisis in Somalia since 1991 and the Role of United Nations*, VDM Verlag Dr. Müller; Saarbrücken, 2010.
- Alexandrowicz, C.H., *An Introduction to the History of the Law of Nations in the East Indies (16th, 17th, and 18th centuries)*, Oxford; Clarendon Press, 1967.
- Alexandrowicz, C.H., *The European-African Confrontation. A Study in Treaty Making*, Leiden; Sijthoff, 1973.
- Alger, Ch.F., *Peace Research and Peacebuilding*, Cham, ZG; Springer, 2014.
- Alger, Ch.F., *The UN System and Cities in Global Governance*, Cham, ZG; Springer, 2014.
- All Anglophone Conference, *The Buea Declaration: All Anglophone Conference, 2nd and 3rd April, 1993*, Limbe; Nooremac Press, 1993.
- All Anglophone Conference, *The Bamenda Proclamation: 2nd All Anglophone Conference, 1st May, 1994*, Bamenda; AAC, 1994.
- Allan, P. and Keller, A. (eds), *What is a Just Peace?*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Allard, J., Haarscher, G., Hennebel, L. et Lewkowicz, G., *Juger les Droits de l'Homme: Europe et États-Unis face à face*, Bruxelles; Bruylant, 2008.
- Allen, St., *The Chagos Islanders and International Law*, Oxford/Portland, OR; Hart Publishing, 2014.
- Alston, Ph. and Chiam, M. (eds), *Treaty-Making and Australia: Globalisation versus Sovereignty?*, Sydney; Federal Press, 1995.
- Alston, Ph., *The European Union and Human Rights*, Oxford; Oxford University Press, 1999.
- Alston, Ph. and Crawford, J. (ed.), *The Future of UN Human Rights Treaty Monitoring*, Cambridge; Cambridge University Press, 2000.
- Alston, Ph. (ed.), *People's Rights*, Oxford; Oxford University Press, 2001.
- Alston, Ph., Bustelo, M. et Heenan, J. (ed.), *L'Union Européenne et les Droits de l'Homme*, Bruxelles; Bruylant, 2001.
- Alston, Ph., *Non-State Actors and Human Rights*, Oxford; Oxford University Press, 2005.
- Alston, Ph. and De Schutter, O. (eds), *Monitoring Fundamental Rights in the EU; The Contribution of the Fundamental Rights Agency*, Oxford; Hart Publishing, 2005.
- Alston, Ph., *The United Nations and Human Rights. A critical Appraisal*, 2nd edn, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Alston, Ph. and MacDonald, E. (eds), *Human Rights, Intervention and the Use of Force*, Collected Courses of the Academy of European Law, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Alston, Ph. and Goodman, R., *International Human Rights*, Oxford; Oxford University Press, 2012.

- Alter, K., *The European Court's Political Power. Selected Essays*, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Amerasinghe, C.F., *Principles of the Institutional Law of International Organizations*, 2nd edn, Cambridge; Cambridge University Press, 2005.
- Amerasinghe, C.F., *Diplomatic Protection*, Oxford Monographs in International Law, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Anaya, J.S., *Indigenous Peoples in International Law*, 2nd edn, Oxford; Oxford University Press, 2004.
- Anderson, M.S., *The Eastern Question, 1774-1923: A Study in International Relations*, London; Macmillan, 1966.
- Anderson, F.M., *Handbook for the Diplomatic History of Europe, Asia and Africa 1870-1914*, General Books LLC, 2009.
- Anderson, L.D., *Federal Solutions to Ethnic Problems: Accommodating Diversity*, London; Routledge, 2013.
- Ando, N. (ed.), *Japan and International Law: Past, Present and Future-International Symposium to Mark the Centennial of the Japanese Association of International Law*, The Hague; Kluwer Law International, 1999.
- Andreou, A. and Zombanakis, G. (eds), *Intelligent Information Systems Applied to Complicated Defence Problems: The Greek-Turkish Arms Race and the Cyprus Issue*, Athens; Papazissis, 2003.
- Anghie, A., *Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2005.
- Antonopoulos, C., *The Unilateral Use of Force by States in International Law*, Athens-Komotini; Ant. N. Sakkoulas, 1997.
- Anzilotti, D., *Cours de Droit International*, traduit par G. Gidel, Paris; Recueil Sirey, 1929.
- Anzilotti, D., *Corso di Diritto Internazionale Pubblico*, 4th edn, Padova; CEDAM, 1955.
- Arajärvi, N., *The Changing Nature of Customary International Law: Methods of Interpreting the Concept of Custom in International Criminal Tribunals*, Abingdon; Routledge, 2014.
- Armbrister, T., *A Matter of Accountability: The True Story of the Pueblo Affair*, Guilford, The Lyons Press, 2004.
- Armstrong, D., Farrell, T. and Lambert, H., *International Law and International Relations*, Cambridge; Cambridge University Press, 2007.
- Arnheim, M., *Handbook of Human Rights Law: An Accessible Approach to the Issues and Principles*, Athens; P. N. Sakkoulas Publishers, 2005.
- Arnold, A., *The European Union and its Court of Justice*, 2nd edn, Oxford; Oxford University Press, 2006.
- Arnold, A., Eeckhout, P. and Tridimas, T., *Continuity and Change in EU Law. Essays in Honour of Sir Francis Jacobs*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Asamoah, O.Y., *The Legal Significance of the Declarations of the General Assembly of the United Nations*, The Hague; M. Nijhoff, 1966.
- Athanasopoulos, H., *Greece, Turkey and Aegean Sea: A Case Study in International Law*, Jefferson N.C.; McFarland, 2001.
- Aust, A., *Modern Treaty Law and Practice*, 2nd edn, Cambridge; Cambridge University Press, 2007.

- Aust, A., *Handbook of International Law*, 2nd edn, Cambridge; Cambridge University Press, 2010.
- Ayong Ayim, M., *Former British Southern Cameroons Journey towards Complete Decolonization, Independence and Sovereignty; A Comprehensive Compilation of Efforts and Historical Documentation*, Bloomington, IN; AuthorHouse, 2010.
- Azar, A., *L'Exécution des Décisions de la Cour Internationale de Justice*, Bruxelles; Bruylant, 2003.
- Azoulai, L. (ed.), *The Question of Competence in the European Union*, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Bachmann, Kl. and Fatić, Al., *The UN International Criminal Tribunals: Transition without Justice?*, Abingdon; Routledge, 2015.
- Baderin, M., *International Human Rights and Islamic Law*, Oxford; Oxford University Press, 2003.
- Baehr, P. and Gordenker, L., *The United Nations*, London; Palgrave Macmillan, 2005.
- Baer, G.W., *Test Case: Italy, Ethiopia and the League of Nations*, Stanford; Hoover Institution Press, 1967.
- Bahcheli, T., Bartmann, B. and Srebnik, H. (eds), *De Facto States: The Quest for Sovereignty*, Abingdon; Routledge, 2004.
- Bailey, S.D. and Daws, S., *The Procedure of the UN Security Council*, 3rd edn, Oxford; Oxford University Press, 1998.
- Bailey, S. and Taylor, N., *Bailey, Harris & Jones: Civil Liberties – Cases, Materials and Commentary*, 6th edn, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Bailliet, C.M. and Mujezinovic Larsen, K. (eds), *Promoting Peace through International Law*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Bakircioglu, O., *Islam and Warfare: Context and Compatibility with International Law*, Abingdon; Routledge, 2014.
- Balayev, B., *The Right to Self-Determination in the South Caucasus: Nagorno Karabakh in Context*, Plymouth; Lexington Books, 2013.
- Balint, J., *Genocide, State Crime, and the Law: In the Name of the State*, Abingdon; Routledge, 2011.
- Balzacq, T. and Carrera, S. (eds), *Security versus Freedom? A Challenge for Europe's Future*, Aldershot/Burlington, VT; Ashgate, 2006.
- Bannelier, K., Christakis, T. and Heathcote, S. (eds), *The ICJ and the Evolution of International Law; The Enduring Impact of the Corfu Channel Case*, London; Routledge, 2011.
- Barber, J., *South Africa in the Twentieth Century: A Political History-In Search of a Nation State*, Oxford; Blackwell Publishers, 1999.
- Barbier, M., *La Comité de Décolonization des Nations-Unies*, Paris; LGDJ, 1974.
- Baregu, M. (ed.), *The Crisis in the Democratic Republic of Congo*, Harare; Zimbabwe SAPES Books, 1999.
- Barnard, C., *The Substantive Law of the EU: The Four Freedoms*, 2nd edn, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Barnard, C. (ed.), *The Fundamentals of EU Law Revisited. Assessing the Impact of the Constitutional Debate*, Collected Courses of the Academy of European Law, Oxford; Oxford University Press, 2007.

- Barnes, R.H., Gray, A. and Kingsbury, B. (eds), *Indigenous Peoples in Asia*, Ann Arbor; Association for Asian Studies, 1995.
- Barnhizer, D., *Effective Strategies for Protecting Human Rights: Economic Sanctions, Use of National Courts and International Fora and Coercive Power*, Dartmouth; Ashgate, 2002.
- Bartels, L., *Human Rights Conditionality in the EU's International Agreements*, Oxford; Oxford University Press, 2005.
- Bartelson, J.A., *Genealogy of Sovereignty*, Cambridge; Cambridge University Press, 1995.
- Bartelson, J., *Sovereignty as Symbolic Form*, Abington; Routledge, 2014.
- Barten, U., *Minorities, Minority Rights and Internal Self-Determination*, Cham, ZG; Springer, 2015.
- Bartkus, V.O., *The Dynamic of Secession*, Cambridge; Cambridge University Press, 1999.
- Basdevant, J., *Dictionnaire de la Terminologie du Droit International*, Paris; Sirey, 1960.
- Basta, L.R. and Fleiner, T. (eds), *Federalism and Multi-Ethnic States: The Case of Switzerland*, Fribourg; Institut du Fédéralisme, 1996.
- Baudet, Th., *The Significance of Borders: Why Representative Government and the Rule of Law Require Nation States*, The Hague; Martinus Nijhoff, 2012.
- Bauman, Z., *Globalization: The Human Consequences*, Cambridge; Polity Press, 1998.
- Baxi, Up., *The Future of Human Rights*, Oxford; Oxford University Press, 2006.
- Bayart, J.-F., Ellis, S. and Hibou, B. (eds), *The Criminalization of the State in Africa*, Bloomington; Indiana University Press, 1999.
- Bayefsky, A.F. (ed.), *Self-Determination in International Law: Quebec and Lessons Learned*, The Hague; Kluwer Law International, 2000.
- Bedjaoui, M. (ed.), *International Law: Achievements and Prospects*, Paris; UNESCO, 1991.
- Behrens, P. and Henham, R. (eds), *Elements of Genocide*, Abingdon; Routledge, 2012.
- Bekemans, L., Karasinska-Fendler, M., Mascia, M., Papisca, A., Stephanou, C. and Xuereb, P. (eds), *Intercultural Dialogue and Citizenship. Translating Values into Actions. A Common Project for Europeans and Their Partners*, Venice; Marsilio, 2007.
- Bell, Chr., *On the Law of Peace: Peace Agreements and the Lex Pacificatoria*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Bell, M., *Racism and Equality in the European Union*, Oxford Studies in European Law, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Bellamy, A.J. and Williams, P.D. (eds), *Providing Peacekeepers: The Politics, Challenges, and Future of United Nations Peacekeeping Contributions*, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Belmessous, S. (ed.), *Native Claims: Indigenous Law Against Empire, 1500-1920*, Oxford; Oxford University Press, 2011.
- Bentwich, N., *The Mandates System*, London; Longmans Green, 1930.
- Benvenisti, E., *The International Law of Occupation*, 2nd edn, Oxford; Oxford University Press, 2012.
- Berdal, M. and Economides, Sp. (eds), *United Nations Interventionism, 1991-2004*, LSE Monographs in International Studies, Cambridge; Cambridge University Press, 2007.
- Berend, I.T., *Central and Eastern Europe 1944-1993: Detour from the Periphery to the Periphery*, Cambridge; Cambridge University Press, 1996.

- Bernier, I., *International Legal Aspects of Federalism*, London; Longman, 1973.
- Berthell, L. (ed.), *The Independence of Latin America*, Cambridge; Cambridge University Press, 1987.
- Besteman, C., *Unraveling Somalia: Race, Violence and the Legacy of Slavery*, Philadelphia; University of Pennsylvania Press, 1999.
- Bethlehem, D. and Weller, M. (eds), *The Yugoslav Crisis in International Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 1997.
- Bettis Hashim, A., *The Fallen State: Dissonance, Dictatorship and Death in Somalia*, Lanham; University Press of America, 1997.
- Bianchi, A., Peat, D. and Windsor, M. (eds), *Interpretation in International Law*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Biberaj, E., *Albania in Transition: The Rocky Road to Democracy*, Boulder, CO; Westview Press, 1999.
- Bilchitz, D., *Poverty and Fundamental Rights: The Justification and Enforcement of Socio-Economic Rights*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Bisset, A. (ed.), *Blackstone's International Human Rights Documents*, 9th edn, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Bjorge, E., *The Evolutionary Interpretation of Treaties*, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Bjorge, E., *Domestic Application of the ECHR: Courts as Faithful Trustees*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Blackburn, R. and Polakiewicz, J. (eds), *Fundamental Rights in Europe. The European Convention on Human Rights and its Member States 1950-2000*, Oxford; Oxford University Press, 2001.
- Blackstone, W., *Blackstone's Commentaries in the Laws of England*, 9th edn, IV Vols, London; Cavendish Publications, 2001.
- Blaustein A.P., Sigler J. and Breede, B.R., *Independence Documents of the World*, New York; Oceana, 1977.
- Blokker, N.M. and Schermers H.G. (eds), *Proliferation of International Organizations: Legal Issues*, The Hague; Kluwer Law International, 2001.
- Bloxham, D., *The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism and the Destruction of the Ottoman Armenians*, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Bluntschli, J.C.G., *The Theory of the State*, 3rd Eng. edn, Oxford; Clarendon Press, 1921.
- Boas, G., *The Milošević Trial: Lessons for the Conduct of Complex International Criminal Proceedings*, Cambridge; Cambridge University Press, 2007.
- Bobbitt, P., *The Shield of Achilles: War, Peace and the Course of History*, London; Allen Lane, 2002.
- Bodansky, D., Brunnée, J. and Hey, E. (eds), *The Oxford Handbook of International Environmental Law*, Oxford Handbooks in Law, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Bogdanor, V., *Devolution in the United Kingdom*, Oxford; Oxford University Press, 2001.
- Boister, N. and Cryer R., *The Tokyo International Military Tribunal – A Reappraisal*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Bokor-Szegö, H., *New States in International Law*, Budapest; Akademiai Kiado, 1970.
- Boothby, W., *Weapons and the Law of Armed Conflict*, Oxford; Oxford University Press, 2009.

- Bosco, D., *Rough Justice: The International Criminal Court in a World of Power Politics*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Boulden, J. and Kymlicka, W. (eds), *International Approaches to Governing Ethnic Diversity*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Bourne, A. (ed.), *The EU and Territorial Politics within Member States: Conflict or Co-operation?*, Leiden; Brill NV, 2004.
- Bowden, B., Charlesworth, H. and Farrall, J. (eds), *The Role of International Law in Rebuilding Societies after Conflict: Great Expectations*, Cambridge; Cambridge University Press, 2009.
- Boyle, A. and Chinkin, Chr., *The Making of International Law*, Foundations of Public International Law, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Boyle, K. (ed.), *New Institution for Human Rights Protection*, Collected Courses of the Academy of European Law, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Bradbury, M., *Becoming Somaliland*, Bloomington; Indiana University Press, 2008.
- Brancati, D., *Peace by Design: Managing Intrastate Conflict through Decentralization*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Breau, S., *International Law, 2009 and 2010*, Law Questions & Answers, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Bredimas, Ant., *La Question du Bangladesh et le Droit International Public*, Mémoire, Université PARIS I, 1972.
- Breger, M., *The Vatican-Israel Accords: Political, Legal and Theological Contexts*, Notre Dame, IN; University of Notre Dame Press, 2004.
- Brenner, S.W., *Cyberthreats and the Decline of the Nation-State*, Abingdon; Routledge, 2014.
- Brierly, J.L., *The Basis of Obligation in International Law and Other Papers*, Oxford; Clarendon Press, 1958.
- Brierly, J.L., *The Law of Nations: An Introduction to the International Law of Peace*, 6th edn, ed. by Waldock H., Oxford; Clarendon Press, 1963.
- Briggs, H.W., *The Law of Nations*, 2nd edn, New York; Appleton-Century-Crofts, 1952.
- Briggs, A., *The Conflict of Laws*, 2nd edn, Clarendon Law Series, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Brölmann, C., Lefeber, R. and Zieck, M. (eds), *Peoples and Minorities in International Law*, London; M. Nijhoff, 1993.
- Brosché, J. and Rothbart, D., *Violent Conflict and Peacebuilding: The Continuing Crisis in Darfur*, Abingdon, OX/NY; Routledge, 2013.
- Brouwer, E., Catz, E. and Guild E. (eds), *Immigration, Asylum and Terrorism. A Changing Dynamic in European Law*, Recht & Samenleving series 19, Nijmegen; Centre for migration law of the University of Nijmegen, 2003.
- Brownlie, I., *International Law and the Use of Force by States*, Oxford; Clarendon Press, 1963.
- Brownlie, I., *Legal Aspects of the Armed Conflict in Viet Nam*, London; Haldane Society, 1969.
- Brownlie I., *Treaties and Indigenous Peoples*, Oxford; Oxford University Press, 1994.
- Brownlie, I., *Basic Documents on Human Rights*, Butterworth; London, 1995.
- Brownlie, I. and Goodwin-Gill, G. (eds), *Basic Documents on Human Rights*, 5th edn, Oxford; Oxford University Press, 2006.

- Brownlie, I. (ed.), *Basic Documents in International Law*, 6th edn, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Brownlie, I., *Principles of Public International Law*, 7th edn, 2008.
- Brysk, Al. and Shafir, G., *National Insecurity and Human Rights*, Columbia and Princeton; University Presses of California, 2007.
- Buchanan, A.E., *Justice, Legitimacy and Self-Determination: Moral Foundations for International Law*, Oxford Political Theory, Oxford; Oxford University Press, 2004.
- Buchanan, A., *Human Rights, Legitimacy and the Use of Force*, Oxford; Oxford University Press, 2010.
- Buchanan, A., *The Heart of Human Rights*, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Buchheit, L.C., *Secession: The Legitimacy of Self-Determination*, New Haven; Yale University Press, 1978.
- Bühler, K.G., *State Succession and Membership in International Organizations: Legal Theories Versus Political Pragmatism*, The Hague; Kluwer Law International, 2001.
- Bukovac, M., *Failed States; Unstable Countries in the 21st Century*, NY; Rosen Classroom, 2010.
- Bull, H., *The Anarchical Society; A Study of Order in World Politics*, 2nd edn, NY; Columbia University Press, 2005.
- Bulterman, M., *Human Rights in the Treaty Relations of the European Community*, Athens; P. N. Sakkoulas Publishers, 2001.
- Bungenberg, M. and Hobe, St. (eds.), *Permanent Sovereignty over Natural Resources*, Cham, ZG; Springer, 2015.
- Burdeau, G. and Stern, B. (eds), *Dissolution, Continuation et Succession en Europe de l'Est*, Paris; Montchrestien, 1994.
- Burdy, J.-P., *La Turquie, est-elle Européenne?*, Clamecy, France; éditions Turquoise, 2004.
- Burgess, M., *Federalism and the European Union; The Building of Europe, 1955-2000*, London; Routledge, 2000.
- Burgorgue-Larsen, L., *La Répression Internationale du Génocide Rwandais*, Bruxelles; Bruylant, 2003.
- Burgorgue-Larsen, L. et de Torres, A.U., *Les Grandes Décisions de la Cour Interaméricaine des Droits de l'Homme*, Bruxelles; Bruylant, 2008.
- Bush, R.C., *Untying the Knot: Making Peace in the Taiwan Strait*, Washington DC; Brookings Institution Press, 2005.
- Butt, D., *Rectifying International Injustice: Principles of Compensation and Restitution between Nations*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Byers, M., *Custom, Power and the Power of Rules*, Cambridge; Cambridge University Press, 1999.
- Byrnes, A., Hayashi, M. and Michaelsen, Chr. (eds), *International Law in the New Age of Globalization*, The Hague; Martinus Nijhoff, 2013.
- Cabdisalaam, MCL, *The Collapse of the Somali State: The Impact of the Colonial Legacy*, rev. edn, London; Haan, 1996.
- Çali, B. (ed.), *International Law for International Relations*, Oxford; Oxford University Press, 2009.

- Çali, B., *The Authority of International Law: Obedience, Respect and Rebuttal*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Cameron, A.W., *Vietnam Crisis. A Documentary History*, 2 Vols, Ithaca; Cornell University Press, 1971.
- Cameron, H., *Britain's Hidden Role in the Rwandan Genocide: The Cat's Paw*, Abingdon; Routledge, 2012.
- Campbell, T., Goldsworthy, J. and Stone, A., *Protecting Human Rights*, Oxford; Oxford University Press, 2003.
- Cançado Trindade, A.A., *The Construction of a Humanized International Law: A Collection of Individual Opinions (1991-2013)*, Leiden; Brill, 2014.
- Caplan, R.D., *A New Trusteeship? The International Administration of War-Torn Territories*, Oxford; Oxford University Press, 2002.
- Caplan, R., *Europe and the Recognition of New States in Yugoslavia*, Cambridge; Cambridge University Press, 2005.
- Carey, S. and Poe, St., *Understanding Human Rights Violations*, Aldershot/Burlington, VT; Ashgate, 2004.
- Carreau, D., and Marrella, F., *Droit International*, 11ème éd., Paris; A. Pedone, 2012.
- Casals, N.T., *Group Rights as Human Rights: A Liberal Approach to Multiculturalism*, Dordrecht; Springer, 2006.
- Casertano, S., *Our Land, Our Oil! Natural Resources, Local Nationalism and Violent Secession*, Wiesbaden; Springer VS, 2013.
- Caspersen, N., *Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*, Cambridge; Polity Press, 2012.
- Cassese, A., *International Law in a Divided World*, Oxford; Oxford University Press, 1986.
- Cassese, A., *Self-determination of Peoples: A Legal Reappraisal*, Hersch Lauterpacht Memorial Lectures, Cambridge; Cambridge University Press, 1995.
- Cassese, A., *International Law*, 2nd edn, Oxford; Oxford University Press, 2004.
- Cassese, A., Gaeta, P. and Zappalà, S. (eds), *The Human Dimension of International Law. Selected Papers of Antonio Cassese*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Cassese, A., *Realizing Utopia: The Future of International Law*, Oxford; Oxford University Press, 2012.
- Cassese, A. and Gaeta, P., *Cassese's International Criminal Law*, 3rd edn, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Castaneda, J., *The Legal Effects of United Nations Resolutions*, New York; Columbia University Press, 1969.
- Castellino, J. and Keane, D., *Minority Rights in the Pacific Region: A Comparative Legal Analysis*, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Castellino, J. and Cavanaugh, K.A., *Minority Rights in the Middle East*, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Cattan, H., *Palestine and International Law: The Legal Aspects of the Arab-Israeli Conflict*, 2nd edn, London; Longman, 1976.
- Caty, G., *Le Statut Juridique des États Divisés*, Paris; A. Pedone, 1969.

- Cavallaro, G.V., *The Beginning of Futility; Diplomatic, Political, Military and Naval Events on the Austro-Italian Front in the First World War (1914-1917)*, 3 Vols, Bloomington, IN; Xlibris Corporation, 2009.
- Chadwick, E., *Self-Determination in the Post 9/11 Era*, London; Routledge, 2011.
- Chaigne, C., *La Reconnaissance des Gouvernements Chinois par la France*, d'Aix-Marseille; Presses Universitaires de Droit, 1996.
- Chaliand, G. (ed.), *A People Without A Country; The Kurds & Kurdistan*, London; Zed Books, 1993.
- Champerlain, K., *War and Cultural Heritage: An Analysis of the Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, Leicester; Institute of Art and Law, 2004.
- Chan, J., Fu, H. and Ghai, Y. (eds), *Hong Kong's Constitutional Debate: Conflict over Interpretation*, Hong Kong; Hong Kong University Press, 2000.
- Chandler, D., *Bosnia: Faking Democracy after Dayton*, London; Pluto Press, 1999.
- Chandra, S., *Enslaved Daughters: Colonialism, Law and Women's Rights*, 2nd edn, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Charlesworth, H. and Chinkin, C., *The Boundaries of International Law*, Manchester; Manchester University Press, 2000.
- Charlesworth, H. and Coicaud, J.-M. (eds), *Fault Lines of International Legitimacy*, Cambridge; Cambridge University Press, 2010.
- Charpentier, J., *La Reconnaissance Internationale et l'Évolution du Droit de Gens*, Paris; A. Pedone, 1956.
- Chayes, A. and Handler Chayes, A. (eds), *Preventing Conflict in the Post-Communist World*, Washington DC; The Brookings Institution, 1996.
- Chemain, R. et Pellet, A. (dir.), *La Charte des Nations Unies, Constitution Mondiale?*, Paris; A. Pedone, 2006.
- Chen, T.C., *The International Law of Recognition: With Special Reference to Practice in Great Britain and the United States*, London; Stevens, 1951.
- Chen, C.V., *The Problems of Micro-States in International Law*, Thesis, University of British Columbia, April, 1969, available at: https://circle.ubc.ca/bitstream/handle/2429/36366/UBC_1969_A64%20C34.pdf?sequence=1.
- Chen, L., *An Introduction to Contemporary International Law: A Policy-Oriented Perspective*, 3rd edn, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Chesterman, S., *Just War or Just Peace? Humanitarian Intervention and International Law*, Oxford; Oxford University Press, 2001.
- Chesterman, S., *You, The People: The United Nations, Transitional Administration and State-Building*, Oxford; Oxford University Press, 2004.
- Chesterman, S. (ed.), *Secretary or General? The UN Secretary-General in World Politics*, Cambridge; Cambridge University Press, 2007.
- Chesterman, S., Franck, T. and Malone, D., *Law & Practice of the United Nations: Documents and Commentary*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Chetail, V. and Jütersonke, O. (eds), *Peacebuilding*, Abingdon; Routledge, 2014.
- Chila, E. (dir.), *La Grèce dans le Sud-Est Européen: Enjeux Régionaux et Perspectives*, Paris; Herodotos, 2004.

- Chinkin, Chr. and Baetens, Fr. (eds), *Sovereignty, Statehood and State Responsibility: Essays in Honor of James Crawford*, Cambridge; Cambridge University Press, 2015.
- Chipley Slavicek, L., *The Treaty of Versailles*, NY; Infobase Publishing, 2010.
- Cho, H., *Taiwan's Application to GATT/WTO: Significance of Multilateralism for an Unrecognized State*, Westport, CT; Praeger, 2002.
- Chomsky, N., *Failed States; The Abuse of Power and the Assault on Democracy*, NY; Henry Holt and Company, 2007.
- Chowdhuri, R., *International Mandates and Trusteeship Systems; A Comparative Study*, The Hague; M. Nijhoff, 1955.
- Chowdhuri, S.R., *The Genesis of Bangladesh; A Study in International Legal Norms and Permissive Conscience*, London; Asia Publishing House, 1972.
- Christakis, T., *Le Droit à l'Autodétermination en dehors des Situations de Décolonisation*, Paris; Centre d'Études et de Recherches Internationales et Communautaires (CERIC), Université d'Aix-Marseille III, 1999.
- Christoffersen, J. and Rask Madsen, M. (eds), *The European Court of Human Rights between Law and Politics*, Oxford; Oxford University Press, (reprinted with corrections) 2013.
- Chrysostomides, K., *The Republic of Cyprus: A Study in International Law*, The Hague; M. Nijhoff, 2000.
- Chrysostomidi, D., *Les Requêtes Cypristes contre la Turquie devant la Commission et la Cour Européenne des Droits de l'Homme et leur Importance*, Athènes; Ant. N. Sakkoulas Publishers, 1998.
- Churchill, R.P., *Human Rights and Global Diversity*, Prentice Hall; Pearson Education, 2005.
- Clapham, C. (ed.), *Africa and the International System: The Politics of State Survival*, Cambridge; Cambridge University Press, 1996.
- Clapham, A., *Human Rights: A Very Short Introduction*, Very Short Introductions, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Clapham, A., *Brierly's Law of Nations: An Introduction to the Role of International Law in International Relations*, 7th edn, Oxford; Oxford University Press, 2012.
- Clapham, A. and Gaeta, P. (eds), *The Oxford Handbook of International Law in Armed Conflict*, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Clapham, A., Gaeta, P. and Sassòli, M. (eds), *The Geneva Conventions: A Commentary*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Clark, R., *International Law and the Question of East-Timor*, London; Catholic Institute for International Relations, 1995.
- Clark, I., *International Legitimacy and World Society*, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Clark, I., *Waging War: A New Philosophical Introduction*, 2nd edn, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Clarkson, C.M.V. and Hill, J., *The Conflict of Laws*, 3rd edn, Oxford; Oxford University Press, 2006.
- Clayton, G., *Textbook on Immigration and Asylum Law*, 3rd edn, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Clayton, R. and Tomlinson, H., *The Law of Human Rights*, 2nd edn, Oxford; Oxford University Press, 2009.

- Cliffe, L., *The Transition to Independence in Namibia*, Boulder CO; L. Rienner, 1994.
- Cobban, A., *The Nation State and National Self-Determination*, London; Collins, 1969.
- Coetzee, J.A., *The Sovereignty of Rhodesia and the Law of Nations*, Pretoria; Transvaal Publishing Company, 1970.
- Cohen, J.A. and Chiu, H., *People's China and International Law*, Princeton; Princeton University Press, 1974.
- Cohen, M.J. and Teng, E. (eds), *Let Taiwan be Taiwan. Documents on the International Status of Taiwan*, Washington, DC; Center for Taiwan International Relations, 1990.
- Cohen, J.G. et Flauss, J.-F. (ed.), *Le Rayonnement International de la Jurisprudence de la Cour Européenne des Droits de l'Homme*, Bruxelles; Bruylant, 2005.
- Cohen, J.G. et Flauss, J.-F. (ed.), *La Réforme du Système du Contrôle Contentieux de la Convention Européenne des Droits de l'Homme: Le Protocole No 14 et les Recommandations et Résolutions du Comité de Ministres*, Bruxelles; Bruylant, 2005.
- Cohen, J.L., *Globalization and Sovereignty. Rethinking Legality, Legitimacy and Constitutionalism*, New York; Cambridge University Press, 2012.
- Coicaud, J.-M., Doyle, M.W. and Gardner, A.-M. (eds), *The globalization of human rights*, Tokyo; United Nations University Press, 2003.
- Coleman, K.P., *International Organisations and Peace Enforcement: The Politics of International Legitimacy*, Cambridge; Cambridge University Press, 2007.
- Coleman, A.K., *Resolving Claims to Self-Determination: Is there a Role for the International Court of Justice?*, Abingdon/NY; Routledge, 2013.
- Collier, J. and Lowe, V., *The Settlement of Disputes in International Law: Institutions and Procedures*, Oxford; Oxford University Press, 1999.
- Collins, R. and White, N.D. (eds), *International Organizations and the Idea of Autonomy: Institutional Independence in the International Legal Order*, Abingdon; Routledge, 2011.
- Collins, E., *Admissibility in the Rome Statute of the International Criminal Court*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Conforti, B., *The Law and Practice of the United Nations*, 3rd rev. edn, Leiden; M. Nijhoff, 2005.
- Conforti, B. and Labella, A., *An Introduction to International Law*, The Hague; M. Nijhoff, 2012.
- Conrad, J., *Heart of Darkness*, London; Hesperus, 2002.
- Constantinou, A., *The Right of Self-Defence under Customary International Law*, Bruxelles; Bruylant, 2000.
- Cooper, F., *Africa since 1940: The Past of the Present*, Cambridge; Cambridge University Press, 2002.
- Coppieters, B. and Sakwa, R. (eds), *Contextualizing Secession; Normative Studies in a Comparative Perspective*, Oxford; Oxford University Press, 2003.
- Cornelisse, G., *Immigration Detention and Human Rights: Rethinking Territorial Sovereignty*, Leiden; Koninklijke Brill, 2010.
- Corten, O., Delcourt, B., Klein, P. et Levrat, N. (eds), *Démembrements d'États et Délimitations Territoriales: l'Uti Possidetis en Question(s)*, Bruxelles; Bruylant, 1999.
- Corten, O. et Klein, P. (dir.), *Les Conventions de Vienne sur le Droit des Traités: Commentaires Article par Article*, 3 vols, Bruxelles; Bruylant, 2006.

- Cot, J.-P. et Pellet, A. (eds), *La Charte des Nations Unies: Commentaire Article par Article*, 2 vols, 3e éd., Paris; Economica, 2005.
- Craig, P. and de Búrca, G. (eds), *EU Law – Texts, Cases and Materials*, 5th edn, Oxford; Oxford University Press, 2011.
- Craig, P. and de Búrca, G. (eds), *The Evolution of EU Law*, 2nd edn, Oxford; Oxford University Press, 2011.
- Crane, R.T., *The State in Constitutional and International Law*, Baltimore; Johns Hopkins Press, 1907.
- Craven, M., *The Decolonization of International Law. State Succession and the Law of Treaties*, Oxford Monographs in International Law, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Crawford, J. (ed.), *The Rights of Peoples*, Oxford; Clarendon Press, 1992.
- Crawford, J., *International Law as an Open System: Selected Essays*, London; Cameron, 2002.
- Crawford, J. (ed.), *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries*, Cambridge; Cambridge University Press, 2002.
- Crawford, J. and Opeskin, B., *Australian Courts of Law*, 4th edn, South Melbourne; Oxford University Press, 2004.
- Crawford, J., *Rights in One Country: Hong Kong and China*, Hong Kong; University of Hong Kong, Faculty of Law, 2005.
- Crawford, J., *The Creation of States in International Law*, 2nd edn, Oxford; Clarendon Press, 2006.
- Crawford, E., *The Treatment of Combatants and Insurgents under the Law of Armed Conflict*, Oxford; Oxford University Press, 2010.
- Crawford, J. and Nouwen, S. (eds), *Select Proceedings of the European Society of International Law*, Vol III (2010), Portland; Hart Publishing, 2012.
- Crawford, J. (ed.), *Brownlie's Principles of Public International Law*, 8th edn, Oxford; Oxford University Press, 2012.
- Crawford, J., *State Responsibility: The General Part*, Cambridge; Cambridge University Press, 2013.
- Crawley, C.W., *The Question of Greek Independence; A Study of British Policy in the Near East 1821-1833*, Cambridge; The University Press, 1930.
- Creech, R., *Law and Language in the European Union; The Paradox of a Babel 'United in Diversity'*, Groningen; Europa Law Publishing, 2005.
- Cremona, M. (ed.), *The Enlargement of the European Union*, The Collected Courses of the Academy of European Law, Oxford; Oxford University Press, 2003.
- Cremona, M. (ed.), *Developments in EU External Relations Law*, Collected Courses of the Academy of European Law, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Crenshaw, K., Gotanda, N., Peller, G. and Thomas, K. (eds), *Critical Race Theory: The Key Writings that Formed the Movement*, New York; The New Press, 1996.
- Cryer, R., *Prosecuting International Crimes: Selectivity and the International Criminal Law Regime*, Cambridge; Cambridge University Press, 2005.
- Cummings, S.N. and Hinnebusch, R. (eds), *Sovereignty After Empire: Comparing the Middle East and Central Asia*, Edinburgh; Edinburgh University Press, 2011.

- Curran, D., Fraser, T., Roeder, L.W. and Zuber, R. (eds.), *Perspectives on Peacekeeping and Atrocity Prevention*, Cham, ZG; Springer, 2015.
- D'Argent, P., *Les Réparations de Guerre en Droit International Public*, Bruxelles; Bruylant, 2002.
- D'Entrèves, A.P., *The Notion of the State*, Oxford; Clarendon Press, 1967.
- Dabashi, H., *The Arab Spring: The End of Postcolonialism*, London/NY; Zed Books, 2012.
- Dahlitz, J. (ed.), *Secession and International Law; Conflict Avoidance - Regional Appraisals*, The Hague; TMC Asser Press, 2003.
- Dai, X., *International Institutions and National Policies*, Cambridge; Cambridge University Press, 2007.
- Daillier, P., Forteau, M., Nguyen, Q.D. et Pellet, A., *Droit International Public*, 8e éd., Paris; LGDJ, 2009.
- Damis, J., *Conflict in Northwest Africa: The Western Sahara Dispute*, Stanford, CA; Hoover Institution Press, 1983.
- Dauvergne, C., *Making People Illegal: What Globalization Means for Migration and Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2008.
- David, E., *Principes de Droit de Conflits Armées*, 4e éd., Bruxelles; Bruylant, 2008.
- David, E., *Droit des Organisations Internationales: Acte Constitutif, Participation des États, Actes Institutionnels, Personnalité Juridique et Privilèges et Immunités*, Bruxelles; Bruylant, 2015.
- Davidson, B., *The Black Man's Burden: Africa and the Curse of the Nation-State*, Oxford; James Currey Publishers, 1992.
- Davies, E.W., *The Legal Status of British Dependent Territories*, Cambridge; Cambridge University Press, 1995.
- Davies, N., *Europe: A History*, Oxford; Oxford University Press, 1996.
- Davies, M., *Realising Rights: How Regional Organisations Socialise Human Rights*, Abingdon; Routledge, 2015.
- Davis, H., *Human Rights Law Directions*, 2nd edn, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Davis, J. (ed.), *The Arab Spring and Arab Thaw: Unfinished Revolutions and the Quest for Democracy*, Farnham; Ashgate, 2013.
- Davison, G.M., *A Short History of Taiwan*, Westport, CT; Praeger, 2004.
- Dawisha, K. and Parrott, B., *Russia and the New States of Eurasia: The Politics of Upheaval*, Cambridge; Cambridge University Press, 1994.
- Dawson, R.M., *The Development of Dominion Status 1900-1936*, London; Oxford University Press, 1937.
- De Baere, G., *Constitutional Principles of EU External Relations*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- De Beco, G., *Non-Judicial Mechanisms for the Implementation of Human Rights in European States*, Bruxelles; Bruylant, 2010.
- De Brabandere, E., *Post-Conflict Administrations in International Law: International Territorial Administration, Transitional Authority and Foreign Occupation in Theory and Practice*, Leiden/Boston; Martinus Nijhoff Publishers, 2009.

- De Búrca, G. and Weiler, J.H.H., *The European Court of Justice*, Collected Courses of the Academy of European Law, Oxford; Oxford University Press, 2001.
- De Búrca, G. (ed.), *EU Law and the Welfare State. In Search of Solidarity*, Collected Courses of the Academy of European Law, Oxford; Oxford University Press, 2005.
- De Búrca, G., De Witte, B. and Ogertschnig, L., *Social Rights in Europe*, Oxford; Oxford University Press, 2005.
- De Greiff, P. (ed.), *The Handbook of Reparations*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- De Schutter, O. et Nihoul, P. (eds), *Une Constitution pour l'Europe. Réflexions sur les Transformations de Droit de l'Union Européenne*, Brussels; Larcier, 2004.
- De Schutter, O., *International Human Rights Law: Cases, Materials, Commentary*, 2nd edn, Cambridge; Cambridge University Press, 2014.
- De Silva, K.M. and Samarasinghe, S.W.R. (eds), *Peace Accords and Ethnic Conflict*, London; Pinter Publishers, 1993.
- De Smith, S.A., *The New Commonwealth and its Constitutions*, London: Stevens, 1964.
- De Soto, A., *Next Steps on Cyprus: What Can Move the Situation Forward in a Positive Direction?*, Conference on Greek-Turkish Relations, Bologna; Bologna Center, 10-11 February 2005.
- De Visscher, C., *Problèmes d'Interprétation Judiciaire en Droit International Public*, Paris; Pédone, 1963.
- De Visscher, C., *Les effectivités du Droit International Public*, Paris; Pédone, 1967.
- De Wet, E. and Vidmar, J. (eds), *Hierarchy in International Law: The Place of Human Rights*, Oxford; Oxford University Press, 2012.
- De Zwaan, J. and Goudappel, F. (eds), *Freedom, Security and Justice in the European Union*, Cambridge; Cambridge University Press, 2004.
- Degan, V.D., *Sources of International Law*, The Hague; Martinus Nijhoff Publishers, 1997.
- Delpérée, F. et Trocsanyi, L. (dir.), *L'Unité et la Diversité de l'Europe. Les Droits des Minorités*, Bruxelles; Bruylant, 2003.
- Delupis I.D., *The Law of War*, Cambridge; Cambridge University Press, 1987.
- Delupis, I.D., *International Law and Independent State*, 2nd edn, Aldershot; Gower, 1987.
- Denis, C., *Le Pouvoir Normatif du Conseil de Sécurité des Nations Unies: Portée et Limites*, Bruxelles; Bruylant, 2005.
- Denza, E., *Diplomatic Law: Commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations*, 3rd edn, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Devuyst, Y., *The European Union at the Crossroads. An Introduction to the EU's Institutional Evolution*, Brussels; Peter Lang, 2002.
- Diakofotakis, G., *Expanding Conceptual Boundaries. The High Commissioner on National Minorities and the Protection of Minority Rights in the OSCE*, Athens-Komotini; Ant. N. Sakkoulas/Bruxelles; Bruylant, 2002.
- Dickinson, E., *Equality of States in International Law*, Cambridge; Harvard University Press, 1920.
- Diehl, P.F. and Ku Ch., *The Dynamics of International Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2010.

- Diez, Th. (ed.), *The European Union and the Cyprus Conflict: Modern Conflict, Postmodern Union*, Manchester; Manchester University Press, 2002.
- Dinstein, Y., *The International Law of Belligerent Occupation*, Cambridge; Cambridge University Press, 2009.
- Dinstein, Y., *War, Aggression and Self-Defence*, 5th edn, Cambridge; Cambridge University Press, 2011.
- Diprizio, R.C., *US Interventions from Northern Iraq to Kosovo*, Baltimore; Johns Hopkins University Press, 2002.
- Dixon, M., McCorquodale, R. and Williams, S., *Cases & Materials on International Law*, 5th edn, Oxford; Oxford University Press, 2011.
- Dixon, M., *Textbook on International Law*, 7th edn, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Domes, J. and Shaw, Y., *Hong Kong: A Chinese and International Concern*, Boulder, CO; Westview Press, 1988.
- Dong, W. (ed.), *The Two Koreas and the United States: Issues of Peace, Security and Economic Cooperation*, Armonk, NY; ME Sharpe, 2000.
- Donnelly, J., *Universal Human Rights in Theory and Practice*, 2nd edn, Ithaca; Cornell University Press, 2003.
- Dörr, O. and Schmalenbach, K. (eds), *Vienna Convention on the Law of Treaties: A Commentary*, Berlin-Heidelberg; Springer-Verlag, 2012.
- Doyle, D.H. (ed.), *Secession as an International Phenomenon: From America's Civil War to Contemporary Separatist Movements*, Athens-Georgia; University of Georgia Press, 2010.
- Doyle, C.M., *Indigenous Peoples, Title to Territory, Rights and Resources: The Transformative Role of Free Prior and Informed Consent*, Abingdon; Routledge, 2015.
- Droubi, S., *Resisting United Nations Security Council Resolutions*, Abingdon; Routledge, 2014.
- Du Bois, F. and Du Bois-Pedain, A. (ed.), *Justice and Reconciliation in Post-Apartheid South Africa*, Cambridge Studies in Law and Society, Cambridge; Cambridge University Press, 2008.
- Dugard, C.J.R., *Recognition and the United Nations*, Cambridge; Grotius, 1987.
- Dugard, J., *International Law; A South African Perspective*, 4th edn, Cape Town; Juta & Co, Ltd, 2011.
- Dumberry, P., *State Succession to International Responsibility*, Leiden; M. Nijhoff, 2007.
- Duncan, H., *Mandates, Dependences and Trusteeship*, London; Stevens for the Carnegie Endowment for International Peace, 1948.
- Dunn, J., *East Timor: A Rough Passage to Independence*, 3rd edn, Double Bay, NSW, Australia; Longueville Books, 2003.
- Dunoff, J.L. and Trachtman, J.P. (eds), *Ruling the World? Constitutionalism, International Law and Global Governance*, Cambridge; Cambridge University Press, 2009.
- Dupuy, R.J., *Dialectiques du Droit International*, Paris; Pedone, 1999.
- Duursma, J., *Fragmentation and the International Relations of Microstates: Self-Determination and Statehood*, Cambridge; Cambridge University Press, 1996.
- Duxbury, A., *The Participation of States in International Organisations: The Role of Human Rights and Democracy*, Cambridge; Cambridge University Press, 2011.
- Eckes, Chr., *EU Counter-Terrorist Policies and Fundamental Rights: The Case of Individual Sanctions*, Oxford; Oxford University Press, 2009.

- Edgerton, R.B., *The Troubled Heart of Africa: A History of the Congo*, New York; St Martin's Press, 2002.
- Edwards, A. and Ferstman, C. (eds), *Human Security and Non-Citizens: Law, Policy and International Affairs*, Cambridge; Cambridge University Press, 2010.
- Edwards, A. and van Waas, L. (eds), *Nationality and Statelessness under International Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2014.
- Eeckhout, P., *EU External Relations Law*, 2nd edn, Oxford; Oxford University Press, 2011.
- Eisemann, P.M., *Les Sanctions contre la Rhodésie*, Paris; Pedone, 1972.
- Eisemann, P.M. and Koskenniemi, M., *State Succession: Codification Tested against the Facts/La Succession d'États: La Codification à l'Épreuve des Faits*, The Hague; Martinus Nijhoff Publishers—Co-publication with the Hague Academy of International Law, 2000.
- El-Ayouty, E.Y., *The UN and Decolonization. The Role of Afro-Asia*, The Hague; M. Nijhoff, 1971.
- Elazar, D.J. (ed.), *Federal Systems of the World: A Handbook of Federal, Confederal and Autonomy Arrangements*, 2nd edn, Harlow, Essex; Longman Current Affairs, 1994.
- Emanuelli, Cl., *International Humanitarian Law*, Bruxelles; Bruylant, 2009.
- Emerson, R., *Self-Determination Revisited in the Era of Decolonization*, Cambridge; Mass, Center for International Affairs, Harvard University, 1964.
- Ergec, R., *Protection Européenne et Internationale des Droits de l'Homme*, 3e éd. n, Bruxelles; Larcier, 2014.
- Erman, E., *Human Rights and Democracy: Discourse Theory and Global Rights Institutions*, Aldershot/Burlington, VT; Ashgate, 2005.
- Evans, M.D. (ed.), *Aspects of Statehood and Institutionalism in Contemporary Europe*, Aldershot and Brookfield, VT; Dartmouth, 1997.
- Evans, M. and Murray, R. (eds), *The African Charter on Human and Peoples' Rights: The System in Practice, 1986-2006*, 2nd edn, Cambridge; Cambridge University Press, 2008.
- Evans, M.D. (ed.), *Blackstone's International Law Documents*, 11th edn, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Evans, M.D. (ed.), *International Law*, 4th edn, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Fabbrini, F., *Fundamental Rights in Europe*, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Fabre, C., *Cosmopolitan War*, Oxford; Oxford University Press, 2012.
- Fabry, M., *Recognizing States: International Society and the Establishment of New States since 1776*, Oxford; Oxford University Press, 2010.
- Falk, R., Elver H. and Hajjar, L., *Human Rights: Critical Concepts in Political Science*, London; Routledge, 2008.
- Farrall, J. and Rubenstein, K. (eds), *Sanctions, Accountability and Governance in a Globalised World*, Cambridge; Cambridge University Press, 2009.
- Farrell, D. and Scully, R., *Representing Europe's Citizens? Electoral Institutions and the Failure of Parliamentary Representation*, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Fassbender, B., Peters, A., Peter, S. and Högger, D. (eds), *The Oxford Handbook of the History of International Law*, Oxford; Oxford University Press, 2012.
- Fawcett, J.E.S., *The British Commonwealth in International Law*, London; Stevens, 1963.

- Fawcett, J.E.S., *The Law of Nations*, 2nd edn, Harmondsworth; Penguin Books, 1971.
- Fawcett, J.E.S. and Higgins, R. (eds), *International Organization: Law in Movement*, London; Oxford University Press, For the Royal Institute of International Affairs, 1974.
- Fawcett, J., Carruthers, J. and North, P. (consult. ed.), *Cheshire, North & Fawcett: Private International Law*, 14th edn, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Fellmeth, A.X. and Horwitz M., *Guide to Latin in International Law*, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Fischer, H., *United Nations Reform and the New Collective Security*, European Inter-University Center for Human Rights and Democratisation, Cambridge; Cambridge University Press, 2010.
- Fisher, K.J. and Stewart, R. (eds), *Transitional Justice and the Arab Spring*, Abingdon/NY; Routledge, 2014.
- Fitzpatrick, D., *Land Claims in East Timor*, Canberra; Asia Pacific Press, 2002.
- Flauss, J.-F. (éd.), *La Protection Internationale des Droits de l'Homme et les Droits des Victimes*, Bruxelles; Bruylant, 2009.
- Fleck, D., *The Handbook of International Humanitarian Law*, 3rd edn, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Fleras, A. and Elliot, J.L., *The Nations Within: Aboriginal-State Relations in Canada, the United States and New Zealand*, Toronto; Oxford University Press, 1992.
- Fletcher, G.P. and Ohlin, J.D., *Defending Humanity: When Force is Justified and Why*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Forlati, S. and Annoni, A. (eds), *The Changing Role of Nationality in International Law*, London; Routledge, 2013.
- Forlati, S., *The International Court of Justice: An Arbitral Tribunal or a Judicial Body?*, Cham, ZG; Springer, 2014.
- Forrest, M.F., Schnably, S., Wilson, R., Simon, J. and Tushnet, M., *International Human Rights and Humanitarian Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2006.
- Forsyth, M.G., Keens-Soper, H.M.A. and Savigear, P. (eds), *The Theory of International Relations; Selected Texts from Gentili to Treitschke*, London; Allen & Unwin, 1970.
- Forsyth, M.G., *Unions of States: The Theory and Practice of Confederation*, New York; Leicester University Press, 1981.
- Forsythe, D.P., *Human Rights in International Relations*, 3rd edn, Cambridge; Cambridge University Press, 2012.
- Fosshagen, K., *Arab Spring: Uprisings, Powers, Interventions*, NY/Oxford; Berghahn Books, 2014.
- Foster, M., *Nation Building durch die Internationale Gemeinschaft*, Göttingen; Cuvillier Verlag, 2005.
- Foster, S., *Human Rights and Civil Liberties*, 4th edn, Oxford; Oxford University Press, 2012.
- Foster, N., *Foster on EU Law*, 4th edn, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Foster, N., *EU Law Directions*, 4th edn, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Fox, G. and Roth, B.R. (eds), *Democratic Governance and International Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2000.
- Fox, J. and Soares, D.B., *East Timor: Out of the Ashes; The Destruction and Reconstruction of an Emerging State*, London; C. Hurst, 2000.

- Fox, G., *Humanitarian Occupation*, Cambridge; Cambridge University Press, 2008.
- Fox, H. and Webb, Ph., *The Law of State Immunity*, 3rd edn, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Fraenkel, Ern., Shills, E.A. and Meierhenrich, J., *The Dual State: A Contribution to the Theory of Dictatorship*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Francioni, F. (ed.), *Access to Justice as a Human Right*, Collected Courses of the Academy of European Law, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Francis, C., *Conflict Resolution and Status: The Case of Georgia and Abkhazia (1989-2008)*, Brussels; Vubpress, 2011.
- Franck, T.M., *The Power of Legitimacy Among Nations*, New York; Oxford University Press, 1990.
- Franck, T.M., *Recourse to Force: State Action against Threats and Armed Attacks*, 7th edn, Hersch Lauterpacht Memorial Lectures, Cambridge; Cambridge University Press, 2009.
- Fredman, S., *Discrimination Law*, Clarendon Law Series, Oxford; Oxford University Press, 2001.
- Fredman, S. (ed.), *Discrimination and Human Rights. The case of Racism*, Collected Courses of the Academy of European Law, Oxford; Oxford University Press, 2001.
- Fredman, S., *Human Rights Transformed: Positive Rights and Positive Duties*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Freestone, D., Subedi, A. and Davidson, S. (eds), *Contemporary Issues in International Law: A Collection of the Josephine Onoh Memorial Lectures*, The Hague; Kluwer Law International, 2002.
- French, D., *Statehood and Self-Determination: Reconciling Tradition and Modernity in International Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2013.
- Friedrich, C.J., *Trends of Federalism in Theory and Practice*, London; Pall Mall, 1968.
- Frowein, J.A., *Das de facto-Regime im Völkerrecht: Eine Untersuchung zur Rechtsstellung "nichtanerkannter Staaten" und ähnlicher Gebilde*, Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht, Köln; Heymanns, 1968.
- Fugarino, C. and Zagoria, D.S. (eds), *Breaking the China-Taiwan Impasse*, Westport, CT; Praeger, 2003.
- Gaeta, P. (ed.), *The UN Genocide Convention-A Commentary*, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Gall, C. and de Waal, T., *Chechnya: A Small Victorious War*, London; Pan Books, 1997.
- Gallagher Cunningham, K., *Inside the Politics of Self-Determination*, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Gandolfi, A., *Les mouvements de libération nationale*, Paris; Presses Universitaires de France, 1989.
- Garb, L. and Wood, J. (eds), *International Succession*, 4th edn, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Garbett, Cl., *The Concept of the Civilian: Legal Recognition, Adjudication and the Trials of International Criminal Justice*, Abington; Routledge, 2015.
- Gardam, J., *Necessity, Proportionality and the Use of Force by States*, Cambridge; Cambridge University Press, 2004.

- Gardiner, R., *International Law*, Harlow, Essex; Pearson Education Limited, 2003.
- Gardiner, R., *Treaty Interpretation*, 2nd edn, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Gasteyger, C., Larrabee, S., Wilson, A., Veremis, Th., McDonald, R. and Zametica, J., *Southern Europe and the Mediterranean*, London; Routledge, 2006.
- Gearty, C., *Civil Liberties*, Clarendon Law Series, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Geldenhuis, D., *Contested States in World Politics*, Basingstoke/NY; Palgrave Macmillan, 2009.
- Genser, J. and Stagno Ugarte, Br. (eds), *The United Nations Security Council in the Age of Human Rights*, Cambridge; Cambridge University Press, 2014.
- Gentili, A., *De Iure Belli Libri Tres*, 1612, trans by Rolfe, J.C., Oxford; The Clarendon Press, 1933.
- Gérard-Libois, J., *Katanga Secession*, trans by Young, R., Madison/Milwaukee/London; The University of Wisconsin Press, 1966.
- Ghai, Y.P., *Hong Kong's New Constitutional Order: the Resumption of Chinese Sovereignty and the Basic Law*, 2nd edn, Hong Kong; Hong Kong University Press, 1999.
- Ghanea, N. and Xanthaki, X. (eds), *Minorities, Peoples and Self-determination: Essays in Honour of Patrick Thornberry*, Leiden; Brill Academic Publishers, 2005.
- Ghani, A. and Lockhart, C., *Fixing Failed States. A Framework for Rebuilding a Fractured World*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Ghebrewebet, H., *Identifying Units of Statehood and Determining International Boundaries; A Revised Look at the Doctrine of Uti Possidetis and the Principle of Self-Determination*, Frankfurt am Main/Berlin/Bern/Bruxelles/New York/Oxford/Wien; Peter Lang, 2006.
- Giacca, G., *Economic, Social and Cultural Rights in Armed Conflict*, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Gibson, Ch.S., Rajah, T.M. and Feighery, T.J. (eds), *War Reparations and the UN Compensation Commission: Designing Compensation after Conflict*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Gilbert, J., *Nomadic Peoples and Human Rights*, Abingdon; Routledge, 2014.
- Giorgetti, Ch., *A Principled Approach to State Failure; International Community Actions in Emergency Situations*, Leiden; M. Nijhoff, 2010.
- Giraudeau, G., *Les Différends Territoriaux Devant le Juge International*, The Hague; Martinus Nijhoff, 2012.
- Glanville, L., *Sovereignty and the Responsibility to Protect: A New History*, Chicago/London; The University of Chicago Press, 2014.
- Glenn, H.P., *The Cosmopolitan State*, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Glenny, M., *The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War*, 3rd rev. edn, New York; Penguin Books, 1996.
- Gnamou-Petauton, D., *Dissolution et Succession entre Organisations Internationales*, Bruxelles; Bruylant, 2008.
- Goldsmith, J. and Posner, E., *The Limits of International Law*, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Goldstone, R.J. and Smith, A.M., *International Judicial Institutions: The Architecture of International Justice at home and abroad*, 2nd edn, Abingdon; Routledge, 2015.
- Gondola, Ch.D., *The History of Congo*, Westport, Connecticut/London; Greenwood Press, 2002.

- Gong, G.W., *The Standard of 'Civilization' in International Society*, Oxford; Clarendon, 1984.
- Goodale, M. and Engle Merry, S. (eds), *The Practice of Human Rights: Tracking Law between the Global and the Local*, Cambridge; Cambridge University Press, 2007.
- Goodhart, M., *Democracy as Human Rights: Freedom and Equality in the Age of Globalization*, Abingdon & New York; Routledge, 2005.
- Goodhart, M. (ed.), *Human Rights: Politics and Practice*, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Goodman, R. and Jinks, D., *Socializing States: Promoting Human Rights through International Law*, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Goodwin-Gill, G. (ed.), *The Reality of International Law: Essays in Honour of Ian Brownlie*, Oxford; Clarendon Press, 1999.
- Goodwin-Gill, G. and McAdam, J. *The Refugee in International Law*, 3rd edn, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Gowlland-Debbas, V. (ed.), *Multilateral Treaty-Making: The Current Status of Challenges to and Reforms Needed in the International Legislative Process*, The Hague; M. Nijhoff, 2000.
- Graham, M.W., *The League of Nations and the Recognition of States*, Berkeley; University of California Press, 1933.
- Graham Fry, M., Goldstein, E. and Langhorne, R., *Guide to International Relations and Diplomacy*, Bath; CPI, 2002.
- Grant, Th.D., *Recognition of States: Law and Practice in Debate and Evolution*, Westport, CT; Praeger, 1999.
- Grant, Th.D., *Admission to the United Nations; Charter Article 4 and the Rise of Universal Organization*, Leiden; Martinus Nijhoff, 2009.
- Gray, W.D., *Germany's Cold War: The Global Campaign to Isolate East Germany, 1949-1969*, Chapel Hill, NC; University of North Carolina Press, 2003.
- Gray, C.D., *International Law and the Use of Force*, 3rd edn, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Great Britain Foreign Office, *Canning to Lieven, September 26, 1826, 40 BFSP (1863)*, London; H.M. Stationery Office, 1863.
- Green, J.A. and Waters, Ch.P.M. (eds), *Conflict in the Caucasus: Implications for International Legal Order*, Basingstoke; Palgrave Macmillan, 2010.
- Greenberg, K.J. and Dratel, J.L. (eds), *Torture Papers: The Road to Abu Gharib*, Cambridge; Cambridge University Press, 2005.
- Greer, St., *The European Convention on Human Rights: Achievements, Problems and Prospects*, Cambridge; Cambridge University Press, 2006.
- Grenfell, L., *Promoting the Rule of Law in Post-Conflict States*, Cambridge; Cambridge University Press, 2013.
- Griffin, J., *On Human Rights*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Griffiths, A.L. (ed.), *Handbook of Federal Countries*, Ottawa; Forum of Federations, 2005.
- Grimal, Fr., *Threats of Force: International Law and Strategy*, Abingdon; Routledge, 2013.
- Grinda, G. *The Principality of Monaco: State, International Status, Institutions*, transl. and ed. by Jorri C. Duursma, The Hague; T.M.C. Asser Press, 2006.

- Gropas, R., *Human Rights and Foreign Policy*, Athens-Komotini; Ant. N. Sakkoulas /Bruxelles; Bruylant, 2006.
- Gross, E., *The Europeanization of National Foreign Policy; Continuity and Change in European Crisis Management*, Basingstoke, Hampshire; Palgrave Macmillan, 2009.
- Grotius, H., *De Iure Belli ac Pacis Libri Tres*, 1646 ed. transl. by Kelsey F.W., 2 vols, Oxford; Oxford University Press, 1925.
- Gruber, A., *Le Droit International de la Succession d'États*, Paris; Faculté de Droit Paris V, 1986.
- Grünfeld, F. and Vermeulen, W.N., in cooperation with Krommendijk, J., *Failure to Prevent Gross Human Rights Violations in Darfur: Warnings to and Responses by International Decision Makers (2003-2005)*, Leiden; Koninklijke Brill NV, 2014.
- Grzebyk, P., *Criminal Responsibility for the Crime of Aggression*, Abingdon; Routledge, 2013.
- Guggenheim, P., *Lehrbuch des Völkerrechts. Unter Berücksichtigung der Internationalen und Schweizerischen Praxis*, Vol I, Basel; Verlag für Recht und Gesellschaft, 1948.
- Guinn, D.E., *Protecting Jerusalem's Holy Sites: A Strategy for Negotiating a Sacred Peace*, Cambridge; Cambridge University Press, 2006.
- Gunes, C., *The Kurdish National Movement in Turkey: From Protest to Resistance*, London; Routledge, 2011.
- Gunn, G.C., *East Timor and the UN: The Case for Intervention*, Lawrenceville, NJ; Red Sea Press, 1997.
- Haas, M., *International Human Rights: A Comprehensive Introduction*, 2nd edn, London; Routledge, 2013.
- Haas M.L. and Lesch, D.W. (eds), *The Arab Spring: Change and Resistance in the Middle East*, Boulder, CO; Westview Press, 2013.
- Haass, R., *Conflicts Unending: The United States and Regional Disputes*, New Heaven; Yale University Press, 1990.
- Haddad, E., *The Refugee in International Society: Between Sovereigns*, Cambridge; Cambridge University Press, 2008.
- Haack, Y. and Brems, E. (eds.), *Human Rights and Civil Liberties in the 21st Century*, Cham, ZG; Springer, 2014.
- Hainsworth, P. and McCloskey, S. (eds), *The East Timor Question: The Struggle for Independence from Indonesia*, London; I.B. Tauris, 2000.
- Hakki, M.M., *The Cyprus Issue: A Documentary History, 1878 – 2007*, London; I. B. Tauris, 2008.
- Hale, W., *Turkish Foreign Policy, 1774-2000*, London; Frank Cass, 2002.
- Hall, W.E., *A Treatise on International Law*, 1890, Pearce Higgins, A. (ed.), 8th edn, Oxford; Clarendon Press, 1924.
- Hall, H.D., *Mandates, Dependencies and Trusteeship*, London; Steve for the Carnegie Endowment for International Peace, 1948.
- Hallé, M., *Discours Politique et Cour Européenne des Droits de l'Homme*, Bruxelles; Bruylant, 2009.
- Handl, G., Zekoll, J. and Zumbansen, P., *Beyond Territoriality: Transnational Legal Authority in an Age of Globalization*, The Hague; M. Nijhoff, 2012.

- Hannay, D., *The Search for a Solution*, London; I.B. Tauris, 2005.
- Hannum, H., *Autonomy, Sovereignty and Self-Determination: The Accommodation of Conflicting Rights*, rev. edn, Philadelphia, PA; University of Pennsylvania Press, 1996.
- Hannum, H., Anaya, S.J. and Shelton, D.L., *International Human Rights: Problems of Law, Policy and Practice*, 5th edn, NY; Aspen Publishers, 2011.
- Happold, M. (ed.), *International Law in a Multipolar World*, London; Routledge, 2011.
- Harding, C. and Lim, C.L. (eds), *Renegotiating Westphalia: Essays and Commentary on the European and Conceptual Foundations of Modern International Law*, The Hague; M. Nijhoff, 1999.
- Harouel V., *Grands Textes du Droit Humanitaire*, Paris; Presses Universitaires de France, 2001.
- Harris, D.J. (ed.), *Cases and Materials on International Law*, 7th edn, London; Sweet and Maxwell, 2010.
- Harris, D., O'Boyle, M., Bates, E. and Buckley, C., *Harris, O'Boyle & Warbrick: Law of the European Convention on Human Rights*, 3rd edn, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Hart, H.L.A., *The Concept of Law*, 3rd edn, Oxford; Oxford University Press, 2012.
- Hartley, T., *The Foundations of European Community Law*, 8th edn, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Harvey, R., *The Fall of Apartheid: The Inside Story from Smuts to Mbeki*, New York; Palgrave, 2001.
- Haseeb, K., E.-D. (ed.), *The Arab Spring: Critical Analyses*, London; Routledge, 2013.
- Hasenclever, A., Mayer, P. and Rittberger, V., *Theories of International Regimes*, Cambridge; Cambridge University Press, 1997.
- Hassler, S., *Reforming the UN Security Council Membership: The Illusion of Representativeness*, Abingdon; Routledge, 2013.
- Hassouna, H.A., *The League of Arab States and Regional Disputes: A Study of Middle East Conflicts*, Dobbs Ferry, NY; Oceana Publications, 1975.
- Hatzivassiliou, E., *Britain and the International Status of Cyprus, 1955- '59*, Minneapolis, Minn.; University of Minnesota, 1997.
- Hatzivassiliou, E., *The Cyprus Question, 1878-1960: The Constitutional Aspect*, Minneapolis, Minn.; University of Minnesota, 2002.
- Havemann, P. (ed.), *Indigenous Peoples' Rights in Australia, Canada & New Zealand*, Auckland; Oxford University Press, 1999.
- Heath Wellman, Chr., *Liberal Rights and Responsibilities: Essays on Citizenship and Sovereignty*, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Heffner, R.D., *A Documentary History of the United States*, 9th edn expanded and updated, NY; New American Library, 2013.
- Hegel, G.W.F., originally *Grundlinien der Philosophie des Recht*, 1820, trans by Wood, A.W., *Elements of the Philosophy of Right*, Cambridge; Cambridge University Press, 1991.
- Hehir, A. and Robinson, N. (eds), *State-Building: Theory and Practice*, Abingdon; Routledge, 2007.
- Helfand, M. (ed.), *Negotiating State and Non-State Law: The Challenge of Global and Local Legal Pluralism*, Cambridge; Cambridge University Press, 2015.

- Henckaerts, J.-M. (ed.), *The International Status of Taiwan in the New World Order Legal and Political Considerations*, London & Boston; Kluwer Law International, 1996.
- Henckaerts, J.-M. and Doswald-Beck, L. (ed.), *Customary International Humanitarian Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2005.
- Henrard, K. and Dunbar, R. (eds), *Synergies in Minority Protection: European and International Law Perspectives*, Cambridge; Cambridge University Press, 2008.
- Henry, C. and Ji-Hyang, J. (eds), *The Arab Spring: Will it Lead to Democratic Transitions?*, New York; Palgrave MacMillan, 2013.
- Hernández, G.I., *The International Court of Justice and the Judicial Function*, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Higashi, D., *Challenges of Constructing Legitimacy in Peacebuilding: Afghanistan, Iraq, Sierra Leone, and East Timor*, Abingdon; Routledge, 2015.
- Higgins, R., *The Development of International Law through the Political Organs of the UN*, London; Oxford University Press, 1963.
- Higgins, R., *United Nations Peacekeeping 1946-1967: Documents and Commentary*, 4 vols, London; Oxford University Press, 1970-1981.
- Hill, H. and Kenyon, R., *Promoting Equality and Diversity: A Practitioner's Guide*, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Hillebrink, St., *The Right to Self-Determination and Post-Colonial Governance: The Case of the Netherlands Antilles and Aruba*, The Hague; T.M.C. Asser Press, 2008.
- Hilpold, P. (ed.), *The Responsibility to Protect (R2P): A new Paradigm of International Law?*, Leiden; Brill, 2014.
- Hinarejos, A., *Judicial Control in the European Union, Reforming Jurisdiction in the Intergovernmental Pillars*, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Hippler, Th. and Vec, M. (eds), *Paradoxes of Peace in Nineteenth Century Europe*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Hobbes, T., *De Cive, or, The Citizen*, 1642, ed. Lamprecht, S.P., New York; Appleton-Century-Crofts, 1949.
- Hocknell P., *Boundaries of Cooperation: Cyprus, De Facto Partition and the Delimitation of Transboundary Resources Management*, London; Kluwer Law International, 2001.
- Hoffmeister, F., *Legal Aspects of the Cyprus Problem: Annan Plan and EU Accession*, The Hague; Martinus Nijhoff Publishers, 2006.
- Holzgrefe, J.L. and Keohane, R. (eds), *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas*, 5th edn, Cambridge; Cambridge University Press, 2007.
- Hondius, E., Heutger, V. and Jeloschek, Chr. (eds), *Principles of European Law, European Civil Code*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Horspool, M. and Humphreys, M., *European Union Law*, 8th edn, Core Texts Series, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Hortatos, K., *Human Rights and World Legal Order*, 2nd rev. edn, Athens-Komotini; Ant. N. Sakkoulas Publishers, 2006.
- Howland, D. and White, L. (eds), *The State of Sovereignty: Territories, Laws, Populations*, Bloomington, IN; Indiana University Press, 2009.
- Human Rights Defence Centre, *Human Rights in the 21st century*, Athens-Komotini; Ant. N. Sakkoulas, 2001.

- Hurwitz, A., *The Collective Responsibility of States to Protect Refugees*, Oxford Monographs in International Law, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Hyde, C.C., *International Law; Chiefly Interpreted and Applied by the United States*, 2nd edn, Boston; Little, Brown and Company, 1947.
- Ife, J., *Human Rights from Below: Achieving Rights through Community Development*, Cambridge; Cambridge University Press, 2009.
- Igarashi, M., *Associated Statehood in International Law*, The Hague & New York; Kluwer Law International, 2002.
- Ignatief, M., *Empire Lite: Nation-Building in Bosnia, Kosovo and Afghanistan*, London; Vintage, 2004.
- Isachenko, D., *The Making of Informal States: Statebuilding in Northern Cyprus and Transnistria*, Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2012.
- Ishay, M., *The History of Human Rights*, Columbia and Princeton; University Presses of California, 2004.
- Iverson, D., Patton, P. and Sanders, W. (eds), *Political Theory and the Rights of Indigenous Peoples*, Cambridge; Cambridge University Press, 2000.
- Jackson, R.H., *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World*, Cambridge & New York; Cambridge University Press, 1990.
- Jackson, R.H., *The Global Covenant: Human Conduct in a World of States*, Oxford & New York; Oxford University Press, 2000.
- Jackson, J.H., *Sovereignty, the WTO and Changing Fundamentals of International Law*, Hersch Lauterpacht Memorial Lectures, Cambridge; Cambridge University Press, 2009.
- Jacobsen, T., Sampford, C. and Thakur, R. (eds), *Re-envisioning Sovereignty: The End of Westphalia?*, Aldershot/Burlington, VT; Ashgate, 2008.
- Jakubowski, A., *State Succession in Cultural Property*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- James, A., *Britain and the Congo Crisis, 1960-63*, Houndmills, Hampshire; Macmillan/NY; St Martin's Press, 1996.
- Janis, M., Kay, R. and Bradley, A., *European Human Rights Law. Text and Materials*, 3rd edn, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Janis, M., *America and the Law of Nations 1776-1939*, Oxford; Oxford University Press, 2010.
- Janis, M.W., *International Law*, 6th edn, The Hague; Kluwer Law International, 2012.
- Jansen, M., *War and Cultural Heritage: Cyprus after the 1974 Turkish Invasion*, Minneapolis, Minn.; University of Minnesota, 2005.
- Jarstad, A.K. and Sisk, T.D. (eds), *From War to Democracy: Dilemmas of Peacebuilding*, Cambridge; Cambridge University Press, 2008.
- Jayawickrama, N., *The Judicial Application of Human Rights Law; National, Regional and International Jurisprudence*, Cambridge; Cambridge University Press, 2002.
- Jellinek, G., *Allgemeine Staatslehre*, 5th edn, Berlin; J. Springer, 1928.
- Jellinek, G., *L'État Moderne et Son Droit, Tome 1: Théorie Générale de l'État, Tome 2: Théorie Juridique de l'État*, Paris; Éditions Panthéon-Assas, 2005.
- Jenkins, R., *Peacebuilding: From Concept to Commission*, London; Routledge, 2012.
- Jennings, I.S., *The Approach to Self-Government*, Cambridge; Cambridge University Press, 1956.

- Jennings, R.Y., *The Acquisition of Territory in International Law*, Manchester; Manchester University Press/New York; Oceana Publications, 1963.
- Jennings, R.Y. and Watts, A. (eds), *Oppenheim's International Law*, 9th ed., 2 vols, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Jensen, D. and Lonergan, St. (eds), *Assessing and Restoring Natural Resources in Post-Conflict Peacebuilding*, Abingdon; Routledge, 2012.
- Jessup, P.C., *Birth of Nations*, New York; Columbia University Press, 1974.
- Johnson, H.S., *Self-Determination within the Community of Nations*, Leyden, AW; Sijthoff, 1967.
- Johnson, D.H., *The Root Causes of Sudan's Civil War*, 5th revised edn, Kampala; Fountain Publishers, 2011.
- Jorjath, Chr., *Crime, War and Global Trafficking: Designing International Cooperation*, Cambridge; Cambridge University Press, 2009.
- Jokič, A. and Wilkins, B. (eds), *Humanitarian Intervention: Moral and Philosophical Issues*, Peterborough, Ont., Canada/Orchard Park, NY, USA; Broadview Press, 2003.
- Jones, B.D., Forman, S. and Gowan, R. (eds), *Cooperating for Peace and Security: Evolving Institutions and Arrangements in a Context of Changing US Security Policy*, Cambridge; Cambridge University Press, 2010.
- Joseph, S. and Castan, M. (eds), *The International Covenant on Civil and Political Rights: Cases, Materials and Commentary*, 3rd edn, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Kaczorowska, A., *Public International Law*, 5th edn, Abingdon; Routledge, 2015.
- Kádár, G. and Vági, Z., *Self-financing Genocide: The Gold Train, the Becher Case, the Wealth of Hungarian Jews*, Budapest & New York; Central European University Press, 2004.
- Kaela, L.C.W., *The Question of Namibia*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire; Macmillan Press/New York; St Martin's Press, 1996.
- Kaikobad, K.H., *Interpretation and Revision of International Boundary Decisions*, Cambridge; Cambridge University Press, 2007.
- Kälin, W. and Künzli, J., *The Law of International Human Rights Protection*, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Kalmo, H. and Skinner, Q. (eds), *Sovereignty in Fragments: The Past, Present and Future of a Contested Concept*, Cambridge; Cambridge University Press, 2010.
- Kamanda, A.M., *A Study of Legal Status of Protectorates in Public International Law*, Ambilly-Annemasse; Les Presses de Savoie, 1961.
- Kambeck, M. and Ghazaryan, S. (eds), *Europe's Next Avoidable War: Nagorno-Karabakh*, Basingstoke; Palgrave Macmillan, 2013.
- Kammaing, M.T. and Scheinin, M. (eds), *The Impact of Human Rights Law in General International Law*, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Kamto, M., *L'Aggression en Droit International*, Paris; A. Pedone, 2010.
- Kanza, T., *Conflict in the Congo: The Rise and Fall of Lumumba*, Harmondsworth; Penguin, 1972.
- Kaplan, S.D., *Fixing Fragile States; A New Paradigm for Development*, Westport, Connecticut/London; Praeger Security International, 2008.

- Karayanni, M. and Center for International Legal Education, *Conflicts in a Conflict: A Conflict of Laws Case Study on Israel and the Palestinian Territories*, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Karski, J., *The Great Powers & Poland, 1919-1945; from Versailles to Yalta*, Lanham, MD; University Press of America, 1985.
- Kattan, V., *From Coexistence to Conquest; International Law and the Origins of the Arab-Israeli Conflict 1891-1949*, London/NY; Pluto Press, 2009.
- Katz, R. and Wessels, B. (ed.), *The European Parliament, National Parliaments and European Integration*, Oxford; Oxford University Press, 1999.
- Kearney, M.G., *The Prohibition of Propaganda for War in International Law*, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Keating, M. and Mc Garry, J. (ed.), *Minority Nationalism and the Changing International Order*, Oxford; Oxford University Press, 2001.
- Keating, M., *The Independence of Scotland: Self-Government and the Shifting Politics of Union*, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Keith, A.B., *The Sovereignty of the British Dominions*, London; Macmillan, 1929.
- Keller, H. and Stone-Sweet, A. (eds), *A Europe of Rights: The Impact of the ECHR on National Legal Systems*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Kellerman, A.E., Czuczai, J., Albi, A., Blockmans, St. and Douma, W.Th. (eds), *The Impact of EU Accession on the Legal Orders of New EU Member States and (Pre-) Candidate Countries: Hopes and Fears*, Cambridge; Cambridge University Press, 2006.
- Kelly, T., *Law, Violence and Sovereignty among West Bank Palestinians*, Cambridge; Cambridge University Press, 2006.
- Kelsen, H., *General Theory of Law and State* (trans. by Wedberg, A.), Cambridge-Massachusetts; Harvard University Press, 1945.
- Kelsen, H., *The Law of the United Nations*, London: Stevens & Sons, 1950.
- Kelsen, H., *Principles of International Law*, 2nd edn, revised and edited by Tucker, R.W., New York-Toronto; Holt, Rinehart and Winston, 1966.
- Kelsen, H., *The Pure Theory of Law*, 2nd edn, trans. by M. Knight, Berkeley; University of California Press, 1967.
- Kennedy, D., *Of War and Law*, Princeton; Princeton University Press, 2006.
- Kennedy, D., *Nouvelles Approches du Droit International*, Bruxelles; Bruylant, 2009.
- Kennedy, T.P. (ed.), *European Law*, 5th edn, Oxford; Oxford University Press, 2011.
- Ker-Lindsay, J., *The Foreign Policy of Counter Secession: Preventing the Recognition of Contested States*, Oxford; Oxford University Press, 2012.
- Kerr, R., *The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia: An Exercise in Law, Politics and Diplomacy*, Oxford & New York; Oxford University Press, 2004.
- Kesby, A., *The Right to Have Rights: Citizenship, Humanity and International Law*, Oxford; Oxford University Press, 2012.
- Keyzer, P., Popovski, V. and Sampford, Ch. (eds), *Access to International Justice*, Abingdon; Routledge, 2015.
- Khaliq, U., *Ethical Dimensions of the Foreign Policy of the European Union*, Cambridge; Cambridge University Press, 2008.

- Kinga, G. (ed), *Minority Governance in Europe*, Vol I, Budapest; The Open Society Institute, 2002.
- Kingston, P. and Spears, I., *States Within States: Incipient Political Entities in the Post-Cold War Era*, New York; Palgrave MacMillan, 2004.
- Kirk-Greene, AHM, *Crisis and Conflict in Nigeria: A Documentary Sourcebook 1966-1969*, II Vols, London; Oxford University Press, 1971.
- Kissinger, H., *Years of Renewal*, New York/London; Simon & Schuster Publishers, 2000.
- Kitromilides, P.M. (ed.), *Eleftherios Venizelos; The Trials of Statesmanship*, Edinburgh; Edinburgh University Press, 2006.
- Klabbers, J. et al, *State Practice Regarding State Succession and Issues of Recognition: The Pilot Project of the Council of Europe*, The Hague & Boston; Kluwer Law International, 1999.
- Klabbers, J., *International Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2013.
- Klieman, A.S., *Compromising Palestine*, New York; University of Columbia Press, 2001.
- Kneebone, S. (ed.), *Refugees, Asylum Seekers and the Rule of Law: Comparative Perspectives*, Cambridge; Cambridge University Press, 2009.
- Knight, W.A. and Egerton, Fr. (eds), *The Routledge Handbook of the Responsibility to Protect*, Abingdon; Routledge, 2012.
- Knoll, B., *The Legal Status of Territories Subject to Administration by International Organisations*, Cambridge; Cambridge University Press, 2008.
- Knop, K., *Diversity and Self-Determination in International Law*, Cambridge & New York; Cambridge University Press, 2002.
- Kochenov, D., *EU Enlargement and the Failure of Conditionality; Pre-Accession Conditionality in the Fields of Democracy and the Rule of Law*, European Monographs, Alphen aan den Rijn; Kluwer Law International, 2008.
- Kochenov, D. (ed.), *EU Law of the Overseas: Outermost Regions, Associated Overseas Countries and Territories, Territories Sui-Generis*, Alphen aan den Rijn; Kluwer Law International, 2011.
- Kodjo-Grandvaux, S. et Koubi, G. (dir.), *Droit & Colonisation*, Bruxelles; Bruylant, 2005.
- Koeck, H.F., Horn, D. and Leidenmuehler, F., *From Protectorate to Statehood: Self-Determination v. Territorial Integrity in the Case of Kosovo and the Position of the European Union*, Wien; NWV Neuer Wissenschaftlicher Verlag, 2009.
- Kohen, M.G. (ed.), *Secession: International Law Perspectives*, Cambridge; Cambridge University Press, 2006.
- Kolb, R., Porretto, G. et Vité, S., *L'Application du Droit International Humanitaire et des Droits de l'Homme aux Organisations Internationales: Forces de Paix et Administrations Civiles Transitoires*, Bruxelles; Bruylant, 2005.
- Kolb, R., *Droit International Pénal*, Bruxelles; Bruylant, 2008.
- Kolb, R., *Introduction au Droit des Nations-Unies*, Bruxelles; Bruylant, 2008.
- Kolb, R., *Ius in Bello. Le Droit International des Conflits Armés*, 2e éd., Bruxelles; Bruylant, 2009.
- Kolb, R. et Vité, S., *Le Droit de l'Occupation Militaire: Perspectives Historiques et Enjeux Juridiques Actuels*, Bruxelles; Bruylant, 2009.
- Kolb, R., *La Cour Internationale de Justice*, Paris; A. Pedone, 2014.

- Koops, J., MacQueen, N., Tardy, Th. and Williams, P.D., *The Oxford Handbook of United Nations Peacekeeping Operations*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Kopunga, L.T., *The United Nations and Economic Sanctions against Rhodesia*, Lexington, MA; Lexington Books, 1973.
- Korowicz, M.S., *Organisations Internationales et Souveraineté des États Membres*, Paris; A. Pedone, 1961.
- Koskenniemi, M., *The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law 1870-1960*, Hersch Lauterpacht Memorial Lectures, Cambridge; Cambridge University Press, 2001.
- Koskenniemi, M., *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*, Cambridge; Cambridge University Press, 2005.
- Kotzeva, A., Murray, L., Tam, R. and Burnett, I. (cons. ed.), *Asylum and Human Rights Appeals Handbook*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Krasner, S.D., *Sovereignty: Organised Hypocrisy*, Princeton, NJ; Princeton University Press, 1999.
- Krasner, S.D. (ed.), *Problematic Sovereignty: Contested Rules and Political Possibilities*, Chichester, NY/West Sussex, 2001.
- Kreijen, G. (ed.), *State, Sovereignty and International Governance*, Oxford; Oxford University Press, 2002.
- Kreijen, G., *State Failure, Sovereignty and Effectiveness: Legal Lessons from the Decolonization of Sub-Saharan Africa*, Leiden/Boston; M. Nijhoff, 2004.
- Krieger, H., *East Timor and the International Community: Basic Documents*, Cambridge; Cambridge University Press, 1997.
- Krieger, H. (ed.), *The Kosovo Conflict and International Law: An Analytical Documentation 1974-1999*, Cambridge; Cambridge University Press, 2001.
- Krüger, H., *The Nagorno-Karabakh Conflict; A Legal Analysis*, Berlin; Springer-Verlag, 2010.
- Ku, Ch. and Jacobson, H.K. (eds), *Democratic Accountability and the Use of Force in International Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2002.
- Kuijper, P.J., Wouters, J., Hoffmeister, Fr., de Baere, G. and Ramopoulos, Th., *The Law of EU External Relations: Cases, Materials and Commentary on the EU as an International Legal Actor*, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Kurtulus, E.N., *State Sovereignty: Concept, Phenomenon and Ramifications*, NY/Basingstoke; Palgrave Macmillan, 2005.
- Kuwali, D. and Viljoen, Fr. (eds), *Africa and the Responsibility to Protect: Article 4(h) of the African Union Constitutive Act*, Abingdon; Routledge, 2013.
- Kymlicka, W. (ed.), *The Rights of Minority Cultures*, Oxford; Oxford University Press, 1995.
- La Haye, E., *War Crimes in Internal Armed Conflicts*, Cambridge; Cambridge University Press, 2008.
- Labrecque, G., *La Force et le Devoir: Jurisprudence de la Cour Internationale de Justice*, Bruxelles; Bruylant, 2008.
- Lalonde, S., *Determining Boundaries in a Conflicted World: The Role of Uti Possidetis*, Montreal; McGill-Queen's University Press, 2003.
- Lam, W.M., *Understanding the Political Culture of Hong Kong*, Armonk, NY, ME; Sharpe, 2004.

- Landman, T., *Studying Human Rights*, London; Routledge, 2006.
- Landman, T. and Carvalho, E., *Measuring Human Rights*, Abingdon & New York; Routledge, 2010.
- Lasok, K.P.E., *Law and Institutions of the EU*, 7th edn, London; Butterworths/Dayton, Ohio; LexisNexis, 2001.
- Lasok, P., Millett, T. and Howard, A., *Judicial Control in the EU. Procedures and Principles*, Oxford; Oxford University Press, 2004.
- Lau, S.K. (ed.), *The First Tung Chee-hwa Administration*, Hong Kong; Hong Kong University Press, 2002.
- Lau, A., *A Moment of Anguish: Singapore in Malaysia and the Politics of Disengagement*, Singapore; Eastern Universities Press, 2003.
- Lauterpacht, H., *Recognition in International Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 1947.
- Lauterpacht, H., *International Law and Human Rights*, London; Stevens, 1950.
- Lauterpacht, H., *International Law: Being the Collected Papers of Hersch Lauterpacht*, Volume 1-General Works, edited by E. Lauterpacht, Cambridge; Cambridge University Press, 1970.
- Lauterpacht, H., *The Development of International Law by the International Court*, Cambridge; Grotius Publications, 1982.
- Lauterpacht, E., Schwebel, S.M. and Rosenne, S., *Legal Opinion on Guatemala's Territorial Claim to Belize*, Den Bosch, NL; Bookworld Publications, 2002.
- Lauterpacht, E., Greenwood, Chr. and Lee, K. (eds), *International Law Reports-Volume 157*, Cambridge; Cambridge University Press, 2015.
- Le Normand, R., *La Reconnaissance Internationale et ses Diverses Applications*, Paris; Impr. Camis, 1899.
- Leckie, S. (ed.), *Housing and Property Restitution Rights of Refugees and Displaced Persons: Law, Cases and Materials*, Cambridge; Cambridge University Press, 2007.
- Lehning, P.B. (ed.), *Theories of Secession*, London/NY; Routledge, 1998.
- Lekha Sriram, Ch., Martin-Ortega, O. and Herman, J., *War, Conflict and Human Rights: Theory and Practice*, 2nd edn, Abingdon/NY; Routledge, 2014.
- Lenhard, J., *Is Globalization Causing the Decline of the Nation-State?*, Norderstedt; GRIN Verlag, 2009.
- Lenzerini, F., *Reparations for Indigenous Peoples: International and Comparative Perspectives*, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Lepard, B.D., *Customary International Law: A New Theory with Practical Applications*, Cambridge; Cambridge University Press, 2010.
- Letsas, G., *A Theory of Interpretation of the European Convention on Human Rights*, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Letschert, R., *The Impact of Minority Rights Mechanisms*, Cambridge; Cambridge University Press, 2005.
- Leverick, F., *Killing in Self-Defence*, Oxford Monographs on Criminal Law and Justice, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Levinson, S., *Our Undemocratic Constitution: Where the Constitution Goes Wrong (And How We the People Can Correct It)*, Oxford; Oxford University Press, 2008.

- Levitt, J.I., *The Evolution of Deadly Conflict in Liberia: From 'Paternalitarianism' to State Collapse*, Durham; Carolina Academic Press, 2005.
- Lewis, I.M., *A Modern History of the Somali: Nation and State in the Horn of Africa*, 4th edn, Oxford; James Currey, 2002.
- Lewis, L. (ed.), *Caribbean Sovereignty, Development and Democracy in an Age of Globalization*, NY/Abington; Routledge, 2013.
- Lieblich, E., *International Law and Civil Wars: Intervention and Consent*, Abingdon; Routledge, 2013.
- Lijun, S., *China and Taiwan Cross-Strait Relations under Chen Shui-bian*, Singapore; Institute of Southeast Asian Studies, 2002.
- Likosky, M.B., *Law, Infrastructure and Human Rights*, Cambridge; Cambridge University Press, 2006.
- Lindley, M.F., *Acquisition and Government of Backward Territory in International Law*, London; Longmans, 1926.
- Lindsay, M., *The Law of Internal Armed Conflict*, Cambridge; Cambridge University Press, 2003.
- Lister, F.K., *The Early Security Confederations: From the Ancient Greeks to the United Colonies of New England*, Westport; Greenwood Press, 1999.
- Lock, T., *The European Court of Justice and International Courts*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Locke, J., *Two Treatises of Government*, ed. Thomas Hollis, London; A. Millar et al., 1764.
- Loughlin, J., *Sub-National Democracy in the European Union. Challenges and Opportunities*, Oxford; Oxford University Press, 2004.
- Lowe, V. and Fitzmaurice, M. (eds), *Fifty Years of the International Court of Justice: Essays in Honour of Sir Robert Jennings*, Cambridge; Cambridge University Press, 1996.
- Lowe, V., *International Law*, Clarendon Law Series, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Lowe, V., Roberts, A., Welsh, J. and Zaum, D., *The United Nations Security Council and War: The Evolution of Thought and Practice since 1945*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Lugard, F.J.D., *The Dual Mandate in British Tropical Africa*, Edinburgh; Blackwood and Sons, 1922.
- Lutz, E.L. and Reiger, C. (ed.), *Prosecuting Heads of State*, Cambridge; Cambridge University Press, 2009.
- Lynch, D., *Engaging Eurasia's Separatist States: Unresolved Conflicts and De-Facto States*, Washington; United States Institute of Peace, 2004.
- Lyons, G.M. and Mastanduno, M. (eds), *Beyond Westphalia? State Sovereignty and International Intervention*, Baltimore, MD; The Johns Hopkins University Press, 1995.
- Lyons, T. and Samatar, Ah.I., *Somalia; State Collapse, Multilateral Intervention and Strategies for Political Reconstruction*, Washington, D.C.; The Brookings Institution, 1995.
- MacCormick, N., *Questioning Sovereignty: Law, State and Nation in the European Commonwealth*, Oxford; Oxford University Press, 2002.
- MacDonald, R.St.J. and Johnston, D.M. (eds), *The Structure and Process of International Law: Essays in Legal Philosophy, Doctrine and Theory*, The Hague; Martinus Nijhoff, 1983.
- MacDonald, R.St.J. (ed.), *Essays in Honor of Wang Tieya*, Dordrecht, AD; M. Nijhoff, 1993.

- Macedo, S. and Buchanan, A., *Secession and Self-Determination*, New York; New York University Press, 2003.
- MacFarlane, S. and Foong Khong, Y., *Human Security and the UN: A Critical History*, Bloomington, IN; Indiana University Press, 2006.
- MacQueen, N., *Peacekeeping and the International System*, London; Routledge, 2006.
- Malcolm, N., *Kosovo: A Short History*, New York; Harper Perennial, 1999.
- Malloy, T., *National Minority Rights in Europe*, Oxford; Oxford University Press, 2005.
- Malone, D.M., *The UN Security Council: From the Cold War to the 21st century*, USA; Lynne Rienner Publishers, 2004.
- Malone, D.M., *The International Struggle over Iraq: Politics in the UN Security Council, 1980-2005*, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Maogoto, J., *Technology and the Law on the Use of Force: New Security Challenges in the Twenty-First Century*, Abingdon; Routledge, 2015.
- Marek, K., *Identity and Continuity of States in Public International Law*, Geneva; Libr. E. Droz, 1968.
- Marker, J., *East Timor: A Memoir for the Negotiations for Independence*, Jefferson, NC; McFarland, 2003.
- Marks, S. and Clapham, A., *International Human Rights Lexicon*, Oxford; Oxford University Press, 2005.
- Martens, G.F., *A Compendium of the Law of Nations*, London; Cobbett and Morgan, 1802.
- Martens, K., *NGOs and the United Nations: Institutionalization, Professionalization and Adaptation*, Palgrave Macmillan, 2005.
- Martin, I., *Self-Determination in East Timor: The United Nations, the Ballot and International Intervention*, Boulder, CO; Lynne Rienner Publishers, 2001.
- Martin, Fr., Schnably, St. and Wilson, R., *International Human Rights and Humanitarian Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2006.
- Matam Farrall, J., *United Nations Sanctions and the Rule of Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2007.
- Maxine Clarke, K., *Fictions of Justice: The International Criminal Court and the Challenge of Legal Pluralism in Sub-Saharan Africa*, Cambridge; Cambridge University Press, 2009.
- May, St., Modood, T. and Squires, J. (eds), *Ethnicity, Nationalism and Minority Rights*, Cambridge; Cambridge University Press, 2004.
- May, L., *Crimes Against Humanity: A Normative Account*, Cambridge; Cambridge University Press, 2005.
- May, L., *War Crimes and Just War*, Cambridge; Cambridge University Press, 2007.
- Mayersen, D. and Pohlman, A. (eds), *Genocide and Mass Atrocities in Asia: Legacies and Prevention*, Abingdon; Routledge, 2013.
- McAdam, J., *Complementary Protection in International Refugee Law*, Oxford Monographs in International Law, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- McCorquodale, R. (ed.), *Self-Determination in International Law*, Aldershot & Burlington, Vt; Ashgate/Dartmouth, 2000.
- McDougal, C., *The Crime of Aggression under the Rome Statute of the International Criminal Court*, Cambridge; Cambridge University Press, 2013.

McHugh, P.G., *Aboriginal Societies and the Common Law: A History of Sovereignty, Status and Self-Determination*, Oxford; Oxford University Press, 2004.

McHugh, P.G., *Aboriginal Title: The Modern Jurisprudence of Tribal Land Rights*, New York; Oxford University Press, 2011.

McNamara, L., *Human Rights Controversies: The Impact of Legal Form*, Abingdon & New York; Routledge-Cavendish, 2007.

McWhinney, E., *The United Nations and a New World Order for a New Millennium: Self-Determination, State Succession and Humanitarian Intervention*, The Hague; Kluwer Law International, 2002.

McWhinney, E., *Self-Determination of Peoples and Plural-Ethnic States in Contemporary International Law; Failed States, Nation-building and the Alternative, Federal Option*, Leiden; Martinus Nijhoff, 2007.

Meijknecht, A.K., *Minority Protection: Standards and Reality-Implementation of Council of Europe Standards in Slovakia, Romania and Bulgaria*, Cambridge; Cambridge University Press, 2004.

Melakopides, C., *Unfair Play: Cyprus, Turkey, Greece, the UK and the EU*, Martello Papers 29, Kingston, Ontario; Centre for International Relations, Queen's University, 2006.

Meloni, Ch. and Tognoni, G. (eds), *Is There A Court for Gaza? A Test Bench for International Justice*, The Hague; T.M.C. Asser Press, 2012.

Melzer, N., *Targeted Killing in International Law*, Oxford Monographs in International Law, Oxford; Oxford University Press, 2009.

Mendes, E.P., *Global Governance, Human Rights and International Law: Combating the Tragic Flaw*, Abingdon/NY; Routledge, 2014.

Menon, A. and Schain, M., *Comparative Federalism: The European Union and the United States in Comparative Perspective*, Oxford; Oxford University Press, 2006.

Meron, Th., *The Humanization of International Law*, Leiden; Martinus Nijhoff, 2006.

Merriam, C.E., *History of the Theory of Sovereignty since Rousseau*, Union, NJ; Lawbook Exchange, 1999.

Merrills, J.G., *International Dispute Settlement*, 5th edn, Cambridge; Cambridge University Press, 2011.

Mertus, J., *United Nations and Human Rights: A Guide for a New Era*, London; Routledge, 2005.

Mettraux, G. (ed.), *Perspectives on the Nuremberg Trial*, Oxford; Oxford University Press, 2008.

Meyer, L.H. (ed.), *Legitimacy, Justice and Public International Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2009.

Michelmann, H.J. and Soldatos, P. (eds), *Federalism and International Relations: The Role of Subnational Units*, Oxford; Clarendon Press, 1990.

Milano, E., *Unlawful Territorial Situations in International Law; Reconciling Effectiveness, Legality and Legitimacy*, Leiden; Martinus Nijhoff, 2006.

Milanovic, M., *Extraterritorial Application of Human Rights Treaties: Law, Principles and Policy*, Oxford Monographs in International Law, Oxford; Oxford University Press, 2011.

Milanovic, M. and Wood, M. (eds), *The Law and Politics of the Kosovo Advisory Opinion*, Oxford; Oxford University Press, 2015.

Miller, D.H., *The Drafting of the Covenant*, 2 vols, New York; GP Putnam's Sons, 1928.

- Miller, J. and Kumar, R. (eds), *Reparations: Interdisciplinary Inquiries*, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Miller, R.J., Ruru, J., Behrendt, L. and Lindberg, T., *Discovering Indigenous Lands: The Doctrine of Discovery in the English Colonies*, Oxford; Oxford University Press, 2010.
- Mitchell, J. and Wilson, R., *Human Rights in Global Perspective: Anthropological Studies of Rights, Claims and Entitlements*, Abingdon & New York; Routledge, 2003.
- Moeckli, D., *Human Rights and Non-Discrimination in the 'War on Terror'*, Oxford Monographs in International Law, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Moellers, Chr., *The Three Branches: A Comparative Model of Separation of Powers*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Moir, L., *The Law of Internal Armed Conflict*, Cambridge; Cambridge University Press, 2002.
- Moore, J.B., *History and Digest of International Arbitrations to which the United States has been party*, Buffalo; Hein, vols 1-6, 1995.
- Moore, M. (ed.), *National Self-Determination and Secession*, Oxford; Oxford University Press, 1998.
- Moreno, L., *The Federalization of Spain*, London; Frank Cass, 2001.
- Morgenstern, F., *Legal Problems of International Organizations*, Cambridge; Grotius, 1986.
- Morgenthau, H.J., *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 7th edn, London; McGraw-Hill, 2005.
- Morison, J., McEvoy, K. and Anthony, G. (eds), *Judges, Transition and Human Rights*, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Morjé Howard, L., *UN Peacekeeping in Civil Wars*, Cambridge; Cambridge University Press, 2008.
- Morris, C.W., *An Essay on the Modern State*, Cambridge; Cambridge University Press, 1998.
- Morrison, K., *Montenegro: A Modern History*, London; I.B. Tauris & Co Ltd, 2009.
- Mowbray, Al., *Cases, Materials and Commentary on the European Convention on Human Rights*, 3rd edn, Oxford; Oxford University Press, 2012.
- Mrak, M. (ed.), *Succession of States*, The Hague; M. Nijhoff, 1999.
- Mubiala, M., *Le Système Régionale Africain de Protection des Droits de l'Homme*, Bruxelles; Bruylant, 2005.
- Muharremi, R., Peci, L., Malazogu, L., Knaus, V. and Murati, T., ed. by Blumi, I., *Administration and Governance in Kosovo: Lessons Learned and Lessons to Be Learned*, The Rehabilitation of War-Torn Societies, Geneva; Centre for Applied Studies in International Negotiations (CASIN), January 2003.
- Mujezinović Larsen, K., *The Human Rights Treaty Obligations to Peacekeepers*, Cambridge; Cambridge University Press, 2014.
- Müllerson, R., *International Law, Rights and Politics*, London; LSE/Routledge, 1994.
- Murphy, S.D., *Humanitarian Intervention: The United Nations in an Evolving World Order*, Philadelphia; University of Pennsylvania Press, 1996.
- Murphy, R. *UN Peacekeeping in Lebanon, Somalia and Kosovo: Operational and Legal Issues in Practice*, Cambridge; Cambridge University Press, 2007.

- Murphy, J.F., *The Evolving Dimensions of International Law: Hard Choices for the World Community*, Cambridge; Cambridge University Press, 2010.
- Murphy, S.D., Kidane, W. and Snider, Th.R., *Litigating War: Mass Civil Injury and the Eritrea-Ethiopia Claims Commission*, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Musgrave, D., *Self-Determination and National Minorities*, Oxford; Oxford University Press, 1997.
- Nadarajah, N., *Johore and the Origins of British Control 1895-1914*, Kuala Lumpur; Arenabuku, 2000.
- Ndulo, M. and Grieco, M. (eds), *Failed and Failing States; The Challenges to African Reconstruction*, Newcastle upon Tyne; Cambridge Scholars Publishing, 2010.
- Necatigil, Z., *The Cyprus Question and the Turkish Position in International Law*, 2nd edn, Oxford; Oxford University Press, 1993.
- Neff, S.C., *War and the Law of Nations: A General History*, Cambridge; Cambridge University Press, 2005.
- Neocleous, A., *Introduction to Cyprus Law*, Athens; Ant. N. Sakkoulas Publishers, 2000.
- Newton, M. and May, L., *Proportionality in International Law*, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Nickel, J.W., *Making Sense of Human Rights*, Blackwell Publishing Ltd., 2006.
- Nicolaidis, K. and Howse, R. (eds), *The Federal Vision: Legitimacy and Levels of Governance in the United States and the European Union*, Oxford; Oxford University Press, 2001.
- Nicolet, C., *United States Policy towards Cyprus, 1954-1974: Removing the Greek-Turkish Bone of Contention*, Mannheim & Mohnesee; Bibliopolis, 2001.
- Nijman, J.E., *The Concept of International Legal Personality: An Inquiry into the History and Theory of International Law*, The Hague; T.M.C. Asser Press, 2004.
- Nincic, D., *The Problem of Sovereignty in the Charter and in the Practice of the UN*, The Hague; M. Nijhoff, 1970.
- Nolte, G. (ed.), *Treaties and Subsequent Practice*, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Normand, R. and Zaidi, S., *Human Rights at the UN: The Political History of Universal Justice*, Bloomington; Indiana University Press, 2007.
- Novosseloff, A., *Le Conseil de Sécurité des Nations Unies et la Maîtrise de la Force Armée*, Bruxelles; Bruylant, 2003.
- Nowak, M. and McArthur, E., *The United Nations Convention Against Torture: A Commentary*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Nuotio, K., *Europe in Search of 'Meaning and Purpose'*, Helsinki; University of Helsinki, 2004.
- Nussbaum, A., *Concise History of the Law of Nations*, rev. edn, New York; Macmillan, 1962.
- Nystuen, G., *Achieving Peace or Protecting Human Rights? Conflicts between Norms Regarding Ethnic Discrimination in the Dayton Peace Agreement*, The Hague; M. Nijhoff, 2005.
- Nzongola-Ntalaja, G., *The Congo; From Leopold to Kabila – A People's History*, London; Zed Books, 2002.
- Oakes, A.H. and Mowat, R.B. (eds), *The Great European Treaties of the Nineteenth Century*, Oxford; Clarendon Press, 1930.
- O'Brien, W.V. (ed.), *New Nations in International Law and Diplomacy*, London; Stevens, 1965.

- O'Connell, D.P., *State Succession in Municipal Law and International Law*, II vols, Cambridge; Cambridge University Press, 1967.
- O'Connell, M.E., *The Power and Purpose of International Law: Insights from the Theory and Practice of Enforcement*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Odello, M. and Cavandoli, S. (eds), *Emerging Areas of Human Rights in the 21st Century: The Role of the Universal Declaration of Human Rights*, Abingdon; Routledge, 2011.
- Ohlin, J.D., Govern, K. and Finkelstein, Cl. (eds), *Cyber War: Law and Ethics for Virtual Conflicts*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Okafor, O.C., *Re-defining Legitimate Statehood; International Law and State Fragmentation in Africa*, The Hague; Martinus Nijhoff Publishers, 2000.
- O'Keefe, R., *The Protection of Cultural Property in Armed Conflict*, Cambridge; Cambridge University Press, 2006.
- O'Keefe, R. and Tams, C.J. (eds), *The United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property: A Commentary*, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- O'Keefe, R., *International Criminal Law*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- O'Neill, P.D. Jr., *National Security and the Legal Process*, 2 vols, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Oppenheim, L.F.L. (ed.), *The Collected Papers of John Westlake on Public International Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 1914.
- Orakhelashvili, A., *Peremptory Norms in International Law*, Oxford Monographs in International Law, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Orakhelashvili, A., *The Interpretation of Acts and Rules in Public International Law*, Oxford Monographs in International Law, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Orford, A., *Reading Humanitarian Intervention: Human Rights and the Use of Force in International Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2003.
- Orford, A., Hoffmann, Fl. and Clark, M., *The Oxford Handbook of the Theory of International Law*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Osiatyński, W., *Human Rights and Their Limits*, Cambridge; Cambridge University Press, 2009.
- Osman, A.A. and Souaré, I.K., *Somalia at the Crossroads; Challenges and Perspectives in Reconstructing a Failed State*, London; Adonis & Abbey Publishers, 2007.
- Ott, A. and Vos, E. (eds), *Fifty Years of European Integration: Foundations and Perspectives*, The Hague; T.M.C. Asser Press, 2009.
- Owens, P., *Between War and Politics: International Relations and the Thought of Hannah Arendt*, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Pahuja, S., *Decolonising International Law: Development, Economic Growth and the Politics of Universality*, Cambridge; Cambridge University Press, 2011.
- Paik, J.-H., Lee, S.-W. and Tan, K.Y.L. (eds), *Asian Approaches to International Law and the Legacy of Colonialism; The Law of the Sea, Territorial Disputes and International Dispute Settlement*, London; Routledge, 2012.
- Pak, C., *Korea and the United Nations*, The Hague; Kluwer Law International, 2000.
- Palley, C., *An International Relations Debacle: The UN Secretary General's Mission of Good Offices in Cyprus 1999-2004*, Oxford; Hart Publishers, 2005.

- Panagiotou, R.A., *Fyrom's Transition: From Yugoslavia to the European Union?*, Reports 55, Athens; Centre for Planning and Economic Research, 2008.
- Panara, C. and Wilson, G. (eds), *The Arab Spring: New Patterns for Democracy and International Law*, The Hague; Martinus Nijhoff, 2013.
- Pankhurst, R., *The Ethiopians: A History*, Oxford; Blackwell Publishers, 2001.
- Papadakis, Y., *Echoes from the Dead Zone: Across the Cyprus Divide*, London; I. B. Tauris, 2005.
- Papadakis, Y., Peristianis, N. and Welz, G., *Divided Cyprus: Modernity, History and an Island in Conflict*, Bloomington; Indiana University Press, 2006.
- Paris, R., *At War's End: Building Peace after Civil Conflict*, Cambridge; Cambridge University Press, 2004.
- Parlett, K., *The Individual in the International Legal System: Continuity and Change in International Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2011.
- Parry, Cl., *Consolidated Treaty Series with Index 1648-1919*, 231 vols, NY; Oceana, 1969.
- Pascal, E., *Defining Russian Federalism*, Westport, CT; Praeger, 2003.
- Patel, S.R., *Recognition in the Law of Nations*, Bombay; N.M. Tripathi, 1959.
- Pattison, J., *Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect: Who Should Intervene?*, Oxford; Oxford University Press, 2012.
- Patton, P. and Sanders, W. (eds), *Political Theory and the Rights of Indigenous Peoples*, Cambridge; Cambridge University Press, 2000.
- Paulsson, J., *Denial of Justice in International Law*, Hersch Lauterpacht Memorial Lectures, Cambridge; Cambridge University Press, 2005.
- Paust, J.J., *Beyond the Law: The Bush Administration's Unlawful Responses in the "War" on Terror*, Cambridge; Cambridge University Press, 2007.
- Pavel, C., *Divided Sovereignty: International Institutions and the Limits of State Authority*, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Pavković, A. and Radan, P., *Creating New States; Theory and Practice of Secession*, Aldershot/Burlington VT; Ashgate, 2007.
- Pavković, A. and Radan, P. (eds), *On the Way to Statehood; Secession and Globalization*, Aldershot/Burlington VT; Ashgate, 2008.
- Pazartzis, Ph., *La Succession d'États aux Traités Multilatéraux*, Paris; A. Pedone, 2002.
- Pedersen, S., *The Guardians: The League on Nations and the Crisis of Empire*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Peers, S., *EU Justice and Home Affairs Law*, 2nd edn, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Peevers, Ch., *The Politics of Justifying Force: The Suez Crisis, the Iraq War, and International Law*, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Pegg, S., *International Society and the De Facto State*, Aldershot; Ashgate, 1998.
- Pegorier, Cl., *Ethnic Cleansing: A Legal Qualification*, London; Routledge, 2013.
- Pellet, A., *Le Droit International Entre Souveraineté et Communauté*, Paris; A. Pedone, 2014.
- Pérez Solla, M.F., *Enforced Disappearances in International Human Rights*, Jefferson, NC; McFarland & Co Inc., 2006.

- Perrakis, St. and Marouda, M.-D. (eds), *Armed Conflicts & International Humanitarian Law: 150 Years after Solferino. Acquis and Prospects*, Athens-Komotini; Ant. N. Sakkoulas/Bruxelles; Bruylant, 2009.
- Perritt, H.H., *The Road to Independence for Kosovo: A Chronicle of the Ahtisaari Plan*, Cambridge; Cambridge University Press, 2010.
- Pescin, V., *International Justice in Rwanda and the Balkans: Virtual Trials and the Struggle for State Cooperation*, Cambridge; Cambridge University Press, 2008.
- Peters, A., Koechlin, L., Förster, T. and Fenner Zinkernagel, Gr. (eds), *Non-State Actors as Standard Setters*, Cambridge; Cambridge University Press, 2009.
- Peters, J. (ed.), *The European Union and the Arab Spring: Promoting Democracy and Human Rights in the Middle East*, Lanham, MD; Lexington Books, 2012.
- Petersen, M.J., *Recognition of Governments: Legal Doctrine and State Practice*, Houndmills; Macmillan, 1996.
- Pevehouse, J.C., *Democracy from Above: Regional Organisations and Democratisation*, Cambridge; Cambridge University Press, 2005.
- Phelan, M. and Gillespie, J., *Immigration Law Handbook*, 9th edn, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Phillimore, R., *Commentaries upon International Law*, 4 vols, 2nd edn, London; Buttersworths, 1871-1874.
- Philpott, D., *Revolutions in Sovereignty: How Ideas Shaped Modern International Relations*, Princeton, NJ/Woodstock; Princeton University Press, 2001.
- Phuong, C., *The International Protection of Internally Displaced Persons*, Cambridge; Cambridge University Press, 2004.
- Pingel-Lenuzza, I., *Les Immunités des États en Droit International*, Bruxelles; Bruylant, 1998.
- Piotrowicz, R.W. and Blay, S.K.N., *The Unification of Germany in International and Domestic Law*, Amsterdam; Rodopi, 1997.
- Playfair, E. (ed.), *International Law and the Administration of Occupied Territories. Two Decades of Israeli Occupation of the West Bank and the Gaza Strip*, Oxford; Clarendon Press, 1992.
- Plischke, E., *Microstates in World Affairs, Policy, Problems and Options*, Washington; AEI, 1977.
- Poirier, J., *Keeping Promises in Federal Systems*, PhD Thesis, Cambridge, 2003.
- Pomerance, M., *Self-Determination in Law and Practice: The New Doctrine in the United Nations*, The Hague; M. Nijhoff, 1982.
- Pool, D., *From Guerrillas to Government: The Eritrean People's Liberation Front*, Athens, OH; Ohio University Press, 2001.
- Portmann, R., *Legal Personality in International Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2010.
- Posel, D., *The Making of Apartheid, 1948-1961*, Oxford; Clarendon Press, 1991.
- Potier, T., *Conflict in Nagorno-Karabakh, Abkhazia and South Ossetia: A Legal Appraisal*, The Hague; Kluwer Law International, 2001.
- Poulose, T.T., *Succession in International Law. A Study of India, Pakistan, Ceylon and Burma*, New Delhi; Orient Longman, 1974.

- Prechal, S. and van Roermund, B., *The Coherence of EU Law: The Search for Unity in Divergent Concepts*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Press and Information Office of the Republic of Cyprus, *The Republic of Cyprus: An Overview*, Nicosia; Press and Information Office, 2006.
- Price, M.E., *Rethinking Asylum: History, Purpose and Limits*, Cambridge; Cambridge University Press, 2009.
- Primoratz, I. (ed.), *Civilian Immunity in War*, Oxford; Oxford University Press, 2010.
- Pritchard, S., *Indigenous Peoples, the United Nations and Human Rights*, London; Zed Books, 1998.
- Prost, M., *Unitas Multiplex: Unités et Fragmentations en Droit International*, Bruylant; Bruxelles, 2013.
- Provost, R., *International Human Rights and Humanitarian Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2002.
- Pufendorf, S. von, *De Iure Naturae et Gentium Libri Octo*, 1672, trans. Oldfather C.H. & W.A., Oxford; Classics of International Law Series, 1934.
- Pugliese, J., *State Violence and the Execution of Law: Torture, Black Sites, Drones*, Abingdon; Routledge, 2013.
- Pulkowski, D., *The Law and Politics of International Regime Conflict*, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Quaye, C.O., *Liberation Struggles in International Law*, Philadelphia; Temple University Press, 1991.
- Quentin-Baxter, A. (ed.), *Recognising the Rights of Indigenous Peoples*, Wellington; Institute of Policy Studies, 1998.
- Quingley, J., *The Statehood of Palestine: International Law in the Middle East Conflict*, Cambridge; Cambridge University Press, 2010.
- Radan, P., *The Break-up of Yugoslavia and International Law*, London/NY; Routledge, 2002.
- Radcliffe Lord, C.-J., *Constitutional Proposals for Cyprus*, London: HMSO, Comnd. 42, 1956.
- Rae, H., *State Identities and Homogenisation of Peoples*, Cambridge; Cambridge University Press, 2002.
- Ragazzi, M., *The Concept of International Obligations Erga Omnes*, Oxford; Clarendon Press, 1997.
- Raič, D., *Statehood and the Law of Self-Determination*, The Hague; Kluwer Law International, 2002.
- Rainey, B., Wicks, El. and Ovey, Cl., *Jacobs, White & Ovey: The European Convention on Human Rights*, 6th edn, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Ralph, J., *Defending the Society of States: Why America Opposes the International Criminal Court and its Vision of World Society*, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Ramcharan, B.G. (ed.), *The International Conference on the Former Yugoslavia; Official Papers*, 2 vols, The Hague; Kluwer Law International, 1997.
- Ramcharan, R., *Forging a Singaporean Statehood 1965-1995: The Contribution of Japan*, The Hague; Kluwer Law International, 2002.
- Ramcharan, B.G., *The Security Council and the Protection of Human Rights*, The Hague; Martinus Nijhoff Publishers, 2002.

- Rapaport, J., *Small States and Territories: Status and Problems*, New York; Arno Press, UNITAR, 1971.
- Ratner, S.R., Abrams, J.S. and Bischoff, J.L., *Accountability for Human Rights Atrocities in International Law: Beyond the Nuremberg Legacy*, 3rd edn, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Ratner, S.R., *The Thin Justice of International Law: A Moral Reckoning of the Law of Nations*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Rawlings, R., Leyland, P. and Young, A. (eds), *Sovereignty and the Law: Domestic, European and International Perspectives*, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Rawls, J., *Law of Peoples*, Cambridge; MA Harvard University Press, 1999.
- Raworth, Ph., *Introduction to the Legal System of the European Union*, Oxford; Oxford University Press, 2001.
- Reed, Ch. and Ryall, D. (eds), *The Price of Peace: Just War in the Twenty-First Century*, Cambridge; Cambridge University Press, 2007.
- Reilly, B., *Democracy in Divided Societies: Electoral Engineering for Conflict Management*, Cambridge; Cambridge University Press, 2001.
- Reimann, M. and Zimmermann, R. (eds), *The Oxford Handbook of Comparative Law*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Reinisch, A., *International Organizations before National Courts*, Cambridge; Cambridge University Press, 2000.
- Reno, W., *Somalia and Survival in the Shadow of the Global Economy*, Queen Elisabeth House Working Papers 100, 2003.
- Reus-Smit, Chr. and Snidal, D. (eds), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Reynolds, H., *The Law of the Land*, Ringwood, Australia; Penguin Books, 1992.
- Ribbelink, O.M., *Beyond the UN Charter: Peace, Security and the Role of Justice*, Cambridge; Cambridge University Press, 2008.
- Rittberger, B., *Building Europe's Parliament: Democratic Representation Beyond the Nation State*, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Roach, S.C. (ed.), *Governance, Order and the International Criminal Court: Between Realpolitik and a Cosmopolitan Court*, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Roberts, A. and Guelff, R. (eds), *Documents on the Laws of War*, 3rd edn, Oxford; Oxford University Press, 2000.
- Robertson, J. and East, M.A. (eds), *Diplomacy and Developing Nations: Post-Cold War Foreign Policy-Making Structures and Processes*, Abingdon/NY; Routledge, 2005.
- Robins, Ph., *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War*, London; Hurst & Company, 2003.
- Robinson, M., *Realizing Human Rights*, Oxford; Oxford University Press, 1998.
- Rodley, N. and Pollard, M., *The Treatment of Prisoners under International Law*, 3rd edn, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Rodrigues, G.A. and Wharton, H., *Nationbuilding in East Timor*, Clementsport, Nova Scotia; Canadian Peacekeeping Press, 2002.

- Romano, D. and Gurses, M. (eds), *Conflict, Democratization and the Kurds in the Middle East; Turkey, Iran, Iraq, and Syria*, Basingstoke/NY; Palgrave Macmillan, 2014.
- Ronen, Y., *Legal Aspects of Transition from Unlawful Regimes in International Law*, PhD Thesis, Cambridge, 2005.
- Ronen, Y., *Transition from Illegal Regimes under International Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2011.
- Rosamond, B., *Theories of European Integration*, Basingstoke; Macmillan, 2000.
- Rossi, L. (ed.), *Vers une Nouvelle Architecture de l'Union Européenne: Le projet de Traité – Constitution*, Brussels; Bruylant, 2004.
- Rossides, E. and Coufoudakis, V., *The United States and Cyprus: Double Standards and the Rule of Law*, Washington D.C.; American Hellenic Institute Foundation, 2002.
- Rotberg, R.I., *Cyprus after Annan: Next Steps towards a Solution*, Cambridge, MA; World Peace Foundation, 2003.
- Rotberg, R.I. (ed.), *State Failure and State Weakness in a Time of Terror*, Cambridge, MA; World Peace Foundation, 2003.
- Rotberg, R.I., *When States Fail; Causes and Consequences*, Princeton; Princeton University Press, 2004.
- Roth, B.R., *Governmental Illegitimacy in International Law*, Oxford; Clarendon Press, 1999.
- Rousseau, J.-J., *Du Contrat Social ou Principes du Droit Politique*, Strasbourg; Société Typographique, 1791.
- Roy, D., *Taiwan: A Political History*, Ithaca, NY; Cornell University Press, 2003.
- Rozakis, C., *The Concept of Jus Cogens in the Law of Treaties*, Amsterdam; North Holland Publishing Co, 1976.
- Rüland, J., Manske, E. and Draguhn, W. (eds), *APEC: The 1st Decade*, London; Routledge Curzon, 2002.
- Ruys, T., *'Armed Attack' and Article 51 of the UN Charter: Evolutions in Customary Law and Practice*, Cambridge; Cambridge University Press, 2010.
- Ryngaert, C., *Jurisdiction in International Law*, 2nd edn, Oxford Monographs in International Law, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Said, Sh.G., *De Léopoldville à Kinshasa*, Bruxelles; Centre National pour l'Etude des Problèmes Sociaux de l'Industrialisation en Afrique Noire, 1969.
- Salmon, J., *La Reconnaissance d'État, Quatre Cas: Mandchou Kuo, Katanga, Biafra, Rhodésie du Sud*, Paris; A. Colin, 1971.
- Salomon, M.E., *Global Responsibility for Human Rights: World Poverty and the Development of International Law*, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Samy, Sh., *Reparations to Palestinian Refugees: A Comparative Perspective*, Abingdon; Routledge, 2010.
- Sands, Ph., *Lawless World: Making and Breaking Global Rules*, London/NY; Penguin Books, 2006.
- Sands, Ph. and Klein, P., *Bowett's Law of International Institutions*, 6th edn, London; Sweet & Maxwell, 2009.
- Sant Cassia, P., *Bodies of Evidence: Burial, Memory and the Recovery of Missing Persons in Cyprus*, Oxford & New York; Berghahn Books, 2005.

- Sarooshi, D., *The United Nations and the Development of Collective Security: The Delegation by the UN Security Council of its Chapter VII Powers*, Oxford; Clarendon Press, 1999.
- Sarooshi, D., *International Organizations and their Exercise of Sovereign Powers*, Oxford Monographs in International Law, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Sasse, G., *The Crimea Question: Identity, Transition and Conflict*, Cambridge, MA/London; Harvard University Press, 2007.
- Saul, B., *Defining Terrorism in International Law*, Oxford Monographs in International Law, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Saul, B., Kinley, D. and Mowbray, J., *The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: Commentary, Cases and Materials*, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Saul, M., *Popular Governance of Post-Conflict Reconstruction: The Role of International Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2014.
- Sayapin, S., *The Crime of Aggression in International Criminal Law: Historical Development, Comparative Analysis and Present State*, Cham, ZG; Springer, 2014.
- Scarpa, S., *Trafficking in Human Rights: Modern Slavery*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Scelle, G., *Precis de Droit de Gens: Principes et Systematique*, Paris; Recueil Sirey, 1932.
- Schabas, W., *The UN International Criminal Tribunals: The Former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone*, Cambridge; Cambridge University Press, 2006.
- Schabas, W., *Genocide in International Law: The Crime of Crimes*, 2nd edn, Cambridge; Cambridge University Press, 2009.
- Schabas, W., *An Introduction to the International Criminal Court*, 4th edn, Cambridge; Cambridge University Press, 2011.
- Schabas, W., *The Universal Declaration of Human Rights: The Travaux Préparatoires*, 3 vols, Cambridge; Cambridge University Press, 2013.
- Scharf, M.P., *Customary International Law in Times of Fundamental Change: Recognizing Grotian Moments*, Cambridge; Cambridge University Press, 2013.
- Scheipers, S., *Unlawful Combattants: A Genealogy of the Irregular Fighter*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Schierup, C.-U., Hansen, P. and Castles, S., *Migration, Citizenship and the European Welfare State: A European Dilemma*, Oxford; Oxford University Press, 2006.
- Schiff, B.N., *Building the International Criminal Court*, Cambridge; Cambridge University Press, 2008.
- Schmidt, V., *Democracy in Europe. The EU and National Politics*, Oxford; Oxford University Press, 2006.
- Schoiswohl, M., *Status and (Human Rights) Obligations of Non-Recognized De Facto Regimes in International Law: The Case of 'Somaliland'*, Leiden; Martinus Nijhoff Publishers, 2004.
- Schönteich, M. and Boshoff, H., *'Volk', Faith and Fatherland*, Pretoria; Institute for Strategic Studies, 2003.
- Schrijver, N., *Sovereignty over Natural Resources: Balancing Rights and Duties*, Cambridge; Cambridge University Press, 1997.
- Schroeder, P.W., *The Transformation of European Politics 1763-1848*, Oxford; Clarendon Press, 1994.

- Schütze, R., *From Dual to Cooperative Federalism: The Changing Structure of European Law*, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Schwarzenberger, G., *International Law*, 2nd edn, London; Stevens and Sons, 1949.
- Schwebel, S.M, *Justice in International Law: Further Selected Writings*, Cambridge; Cambridge University Press, 2011.
- Seibert-Fohr, A., *Prosecuting Serious Human Rights Violations*, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Sellars, K., *'Crimes against Peace' and International Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2013.
- Şen, İlç.G., *Sovereignty Referendums in International and Constitutional Law*, Cham, ZG; Springer, 2015.
- Shalhoub-Kevorkian, N., *Militarization and Violence against Women in Conflict Zones in the Middle East: A Palestinian Case-Study*, Cambridge; Cambridge University Press, 2009.
- Shapira, A. and Tabory, M. (eds), *New Political Entities in Public and Private International Law*, The Hague; Kluwer Law International, 1999.
- Sharma, S.P., *Territorial Acquisition, Disputes and International Law*, The Hague; Kluwer Law International, 1997.
- Sharma, S.K. and Welsh, J.M., *The Responsibility to Prevent: Overcoming the Challenges of Atrocity Prevention*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Shaw, M.N., *International Law*, 7th edn, Cambridge; Cambridge University Press, 2014.
- Shawki, N. and Cox, M. (eds), *Negotiating Sovereignty and Human Rights: Actors and Issues in Contemporary Human Rights Politics*, Surrey/Burlington, VT; Ashgate, 2009.
- Shaygan, F., *La Compatibilité des Sanctions Économiques du Conseil de Sécurité avec les Droits de l'Homme et le Droit International Humanitaire*, Bruxelles; Bruylant, 2008.
- Sheeran, S. and Sir Rodley, N. (eds), *Routledge Handbook of International Human Rights Law*, Abington; Routledge, 2013.
- Shelley, T., *Endgame in the Western Sahara: What Future for Africa's Last Colony?*, London; Zed Books, 2004.
- Shelton, D., *Encyclopedia of Genocide and Crimes against Humanity*, Macmillan Reference, 2005.
- Shelton, D., *Remedies in International Human Rights Law*, 2nd edn, Oxford; Oxford University Press, 2006.
- Shelton, D. (ed.), *The Oxford Handbook of International Human Rights Law*, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Shelton, D. and Carozza, P.G., *Regional Protection of Human Rights*, 2nd edn, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Sherlock, A., *The European Union and the European Convention on Human Rights*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Shinoda, H., *Re-examining Sovereignty*, Houndsmills, Macmillan, 2000.
- Shrebrnik, H., Bartmann, B. and Bahcheli, T. (eds), *De Facto States, the Quest for Sovereignty*, London; Routledge, 2004.
- Sicilianos, L.-A., *The Prevention of Human Rights Violations*, Athens-Komotini; Ant. N. Sakkoulas Publishers, 2001.

- Sieberson, St.C., *Dividing Lines between the European Union and its Member-States: The Impact of the Treaty of Lisbon*, The Hague; T.M.C. Asser Press, 2008.
- Sienho, Y. and Wang, T. (eds), *International Law in the Post-Cold War World: Essays in Memory of Li Haopei*, London/NY; Routledge, 2001.
- Sievers, L. and Daws, S., *The Procedure of the UN Security Council*, 4th edn, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Simma, B., Khan, D.E., Nolte, G. and Paulus, A. (eds.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*, 3rd edn, Oxford; Oxford University Press, 2012.
- Simmons, B.A., *Mobilizing for Human Rights: International Law in Domestic Politics*, Cambridge; Cambridge University Press, 2009.
- Simons, W.B., *The Constitutions of the Communist World*, Alphen aan den Rijn; Sijthoff & Noordhoff International Publishers B.V., 1980.
- Simpson, A.W.B. (ed.), *Oxford Essays in Jurisprudence: Second Series*, Oxford; Clarendon Press, 1973.
- Simpson, G., *Great Powers and Outlaw States: Unequal Sovereigns in the International Legal Order*, Cambridge; Cambridge University Press, 2004.
- Singh, P. and Mayer, B. (eds), *Critical International Law: Postrealism, Postcolonialism and Transnationalism*, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Sivakumaran, S., *The Law of Non-International Armed Conflict*, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Skaale, S. (ed.), *The Right to National Self-Determination: The Faroe Islands and Greenland*, Leiden; M. Nijhoff, 2004.
- Skillen, J.W. (ed.), *Prospects and Ambiguities of Globalization: Critical Assessment at a Time of Growing Turmoil*, Lanham, MD/Plymouth; Lexington Books, 2009.
- Smith, H.A., *Great Britain and the Law of Nations*, 2 vols, London; P.S. King, 1932.
- Smith, M.G., *Peacekeeping in East Timor: The Path to Independence*, Boulder, CO; Lynne Rienner Publications, 2003.
- Smith, R., *Textbook on International Human Rights*, 6th edn, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Smyth, J. (ed.), *Revolution, Counter-Revolution and Union*, Cambridge; Cambridge University Press, 2000.
- Solis, G.D., *The Law of Armed Conflict: International Humanitarian Law in War*, Cambridge; Cambridge University Press, 2010.
- Sotiropoulos, D.A. and Veremis, Th. (eds), *Is Southeastern Europe Doomed to Instability?*, London; Frank Cass, 2002.
- Sparke, M., *Introducing Globalization: Ties, Tensions and Uneven Integration*, Maiden, MA /Oxford, Wiley-Blackwell, 2013.
- Spernbauer, M., *EU Peacebuilding in Kosovo and Afghanistan: Legality and Accountability*, Leiden; Brill, 2014.
- Spiermann, O., *International Legal Argument in the Permanent Court of International Justice: The Rise of the International Judiciary*, Cambridge; Cambridge University Press, 2005.
- Stahn, C., *The Law and Practice of International Territorial Administration: Versailles to Iraq and Beyond*, Cambridge; Cambridge University Press, 2008.

- Stahn, C. and Kleffner, J.K. (eds), *Jus Post Bellum: Towards a Law of Transition from Conflict to Peace*, Cambridge; Cambridge University Press, 2008.
- Stahn, C. and El Zeidy, M.M. (eds), *The International Criminal Court and Complementarity*, 2 vols, Cambridge; Cambridge University Press, 2011.
- Stahn, C., Easterday, J.S. and Iverson, J. (eds), *Jus Post Bellum: Mapping the Normative Foundations*, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Stahn, C. (ed.), *The Law and Practice of the International Criminal Court*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Starr, Fr.S. (ed.), *Xinjiang: China's Muslim Borderland*, NY; M. E. Sharpe, 2004.
- Stavenhagen, R., *The Emergence of Indigenous Peoples*, Cham, ZG; Springer, 2013.
- Stefanou, C. (ed.), *Cyprus and the EU: The Road to Accession*, Aldershot, Hampshire/Burlington, VT; Ashgate, 2005.
- Steiner, H., Alston, Ph. and Goodman, R., *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals*, 3rd edn, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Steiner, J. and Woods, L., *EU Law*, 12th edn, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Steinerte, E. and Wallace, R.M.M., *Nutcases; International Law*, London; Sweet & Maxwell, 2008.
- Steinhoff, U., *On the Ethics of War and Terrorism*, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Stepan, A., Linz, J.J. and Yadav, Y., *Crafting State-Nations: India and Other Multinational Democracies*, Baltimore-Maryland; The Johns Hopkins University Press, 2011.
- Sterio, M., *The Right to Self-Determination Under International Law: "Selfistans", Secession and the Rule of the Great Powers*, London; Routledge, 2012.
- Stern, B. (ed.), *Dissolution, Continuation and Succession in Eastern Europe*, The Hague; M. Nijhoff, 1998.
- Stiles, K., *State Responses to International Law*, Abingdon; Routledge, 2015.
- Stone, R., *Textbook on Civil Liberties and Human Rights*, 10th edn, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Strachan, H. and Scheipers, S. (eds), *The Changing Character of War*, Oxford; Oxford University Press, 2011.
- Strauss, E.W., *How to Start your Own Country*, Boulder, Colorado; Paladin Press, 1999.
- Strayer, J.R., *On the Medieval Origins of the Modern State*, Princeton, NJ/Woodstock; Princeton University Press, 2005.
- Stromseth, J., Wippman, D. and Brooks, R., *Can Might Make Rights? Building the Rule of Law after Military Interventions*, Cambridge; Cambridge University Press, 2006.
- Stürchel, N., *The Threat of Force in International Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2007.
- Sudre, F. et Surrel, H. (dir.), *La Droit à la Non-Discrimination au Sens de la Convention Européenne des Droits de l'Homme*, Bruxelles; Bruylant, 2008.
- Sumantra, B., *Bosnia after Dayton: Nationalist Partition and International Intervention*, London; Hurst, 2002.
- Summers, J., *Peoples and International Law: How Nationalism and Self-Determination Shape a Contemporary Law of Nations*, Leiden; M. Nijhoff, 2007.

- Symonides, J. (ed.), *Human Rights: International Protection, Monitoring, Enforcement*, Aldershot, England & Burlington, USA; Ashgate/Paris; UNESCO Publishing, 2003.
- Takács, T., *Participation in EU Decision Making: Implications on the National Level*, The Hague; T.M.C. Asser Press, 2009.
- Talmon, S., *Recognition of Governments in International Law: With Particular Reference to Governments in Exile*, Oxford; Clarendon Press, 1998.
- Talmon, S., *La Non-Reconnaissance Collective des Etats Illégaux*, Paris; A. Pedone, 2007.
- Talmon, S., *International Law and Diplomacy in the Libyan Civil War*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Tams, C.J., *Enforcing Obligations Erga Omnes in International Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2005.
- Tams, Chr.J. and Sloan, J. (eds), *The Development of International Law by the International Court of Justice*, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Taniguchi, Y., Yanovich, A. and Bohanes, J. (eds), *The WTO in the Twenty-First Century: Dispute Settlement, Negotiations and Regionalism in Asia*, Cambridge; Cambridge University Press, 2007.
- Tansey, O., *Regime-Building: Democratization and International Administration*, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Tavernier, P. and Burgorgue-Larsen, L. (eds), *Un Siècle de Droit International Humanitaire: Centenaire des Conventions de la Haye et Cinquantenaire des Conventions de Genève*, Bruxelles; Bruylant, 2001.
- Terrett, S., *The Dissolution of Yugoslavia and the Badinter Arbitration Commission; A Contextual Study of Peace-Making Efforts in the Post-Cold War World*, Dartmouth; Ashgate, 2000.
- Terris, D., Romano, C.P.R. and Swigart, L., *The International Judge: An Introduction to the Men and Women who Decide the World's Cases*, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Teutsch, F., *Collapsing Expectation: National Identity and the Disintegration of the State of Somalia*, Edinburgh; University of Edinburgh, Centre of African Studies, 1999.
- Thakur, R., *The United Nations, Peace and Security: From Collective Security to the Responsibility to Protect*, Cambridge; Cambridge University Press, 2006.
- Theutenberg, B.J., *The Holy See, the Order of Malta and International Law*, Skara; Solveigs Tryckeri, 2003.
- Thirlway, H., *The Law and Procedure of the International Court of Justice: Fifty Years of Jurisprudence*, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Thirlway, H., *The Sources of International Law*, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Thornberry, P., *Indigenous Peoples and Human Rights*, Manchester; Manchester University Press, 2002.
- Thornberry, P. and Estebanez, M.A.M., *Minority Rights in Europe*, Strasbourg; Council of Europe Publishing, March, 2004.
- Thornberry, P., *The International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination: A Commentary*, Oxford; Oxford University Press, 2015.
- Thullen, G., *Problems of the Trusteeship System. A Study of Political Behaviour in the United Nations*, Geneva; Droz, 1964.

- Tierney, St., *Constitutional Referendums: The Theory and Practice of Republican Deliberation*, Oxford; Oxford University Press, 2012.
- Toal, G. and Dahlman, C.T., *Bosnia Remade: Ethnic Cleansing and its Reversal*, Oxford; Oxford University Press, 2011.
- Tomuschat, Chr. (ed.), *Modern Law of Self-Determination*, Dordrecht; M Nijhoff, 1993.
- Tomuschat, Chr. (ed.), *Kosovo and the International Community: A Legal Assessment*, The Hague/New York; Kluwer Law International, 2002.
- Tomuschat, Chr. and Thouvenin, J.M. (eds), *The Fundamental Rules of the International Legal Order: Jus Cogens and Obligations Erga Omnes*, Leiden; Martinus Nijhoff, 2005.
- Tomuschat, Chr., *Human Rights: Between Idealism and Realism*, 3rd edn, Collected Courses of the Academy of European Law, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Torres Pérez, A., *Conflicts of Rights in the European Union: A Theory of Supranational Adjudication*, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Toussaint, C.E., *The Trusteeship System of the United Nations*, New York; Praeger, 1956.
- Trachtman, J.P. and Thomas, C. (eds), *Developing Countries in the WTO Legal System*, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Trachtman, J.P., *The Future of International Law: Global Government*, Cambridge; Cambridge University Press, 2013.
- Trbovich, A.S., *A Legal Geography of Yugoslavia's Disintegration*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Trechsel, St., *Human Rights in Criminal Proceedings*, Collected Courses of the Academy of European Law, Oxford; Oxford University Press, 2006.
- Trifunovska, Sn. (ed.), *Yugoslavia through Documents; From its Creation to its Dissolution*, Dordrecht, AD; Martinus Nijhoff Publishers, 1994.
- Trifunovska, Sn. and de Varennes, F. (eds), *Minority Rights in Europe: European Minorities and Languages*, The Hague; T.M.C. Asser Press, 2001.
- Tripp, C., *A History of Iraq*, Cambridge; Cambridge University Press, 2000.
- Trone, J., *Federal Constitutions and International Relations*, St Lucia; Queensland University Press, 2001.
- Tsagourias, N., *Transnational Constitutionalism: International and European Perspectives*, Cambridge; Cambridge University Press, 2007.
- Tsoukalis, L., *What Kind of Europe*, Oxford; Oxford University Press, 2003.
- Tuck, R., *The Rights of War and Peace: Political Thought and the International Order from Grotius to Kant*, Oxford; Oxford University Press, 1999.
- Tunkin, G.I., *Theory of International Law*, 2nd edn, Butler trans., London; Wildy Simmonds & Hill, 2003.
- Țuțuianu, S., *Towards Global Justice: Sovereignty in an Interdependent World*, The Hague; T.M.C. Asser Press, 2013.
- Tyulkina, Sv., *Militant Democracy: Undemocratic Political Parties and Beyond*, Abingdon; Routledge, 2015.
- Tzanakopoulos, A., *Disobeying the Security Council: Countermeasures against Wrongful Sanctions*, Oxford Monographs in International Law, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Umozurike, U.O., *Self-Determination in International Law*, Hamden, CT; Archon Books, 1972.

- United States Department of State, *Seward to Adams, April 10, 1861, 1 USFR (1861)*, Washington, DC; Government Printing Office, 1861.
- Unruh, J. and Williams, R. (eds), *Land and Post-Conflict Peacebuilding*, London; Routledge, 2013.
- Uslu, N., *The Cyprus Question as an Issue of Turkish Foreign Policy and Turkish-American relations, 1959-2003*, New York; Nova Science Publishers, Inc, 2003.
- Van Alebeek, R., *The Immunity of States and Their Officials in International Criminal Law and International Human Rights Law*, Oxford Monographs in International Law, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Van Creveld, M., *The Rise and Decline of the State*, Cambridge; Cambridge University Press, 1999.
- Van den Bossche, P., *The Law and Policy of the World Trade Organization: Text, Cases and Materials*, 2nd edn, Cambridge; Cambridge University Press, 2008.
- Van Dijk, P., Van Hoof, F., Van Rijn, A. and Zwaak, L., *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, 4th edn, Athens; P. N. Sakkoulas Publishers, 2006.
- Van Ert, G., *Using International Law in Canadian Courts*, The Hague; Kluwer Law International, 2002.
- Van Houtte, H., Das, H., Delmartino, B. and Yi, I., *Post-War Restoration of Property Rights Under International Law*, 2 vols, Cambridge; Cambridge University Press, 2008.
- Varella, M.D., *Internationalization of Law: Globalization, International Law and Complexity*, Cham, ZG; Springer, 2014.
- Vattel, E. de, *Le Droit des Gens: ou Principes de la Loi Naturelle, appliqués à la conduite et aux affaires des Nations et des Souverains / par Emmerich de Vattel, with an introduction by Albert de Lapradelle, 1758*, transl. by Fenwick, C.G., Washington; Carnegie Institution of Washington, 1916.
- Venator-Santiago, Ch.R., *Puerto Rico and the Origins of U.S. Global Empire: The Disembodied Shade*, Abingdon; Routledge, 2015.
- Venzke, I., *How Interpretation Makes International Law: On Semantic Change and Normative Twists*, Oxford; Oxford University Press, 2012.
- Verdirame, G., *The UN and Human Rights: Who Guards the Guardians?*, Cambridge; Cambridge University Press, 2011.
- Verhaegen, J., *Le Droit International Pénal de Nuremberg*, Bruxelles; Bruylant, 2003.
- Vermeule, A., *Mechanisms of Democracy: Institutional Design Writ Small*, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Verzijl, J.H.W., *International Law in Historical Perspective*, 8 vols, Leyden; Sijthoff, 1968-76.
- Vickers, M., *Status of Kosovo in Socialist Yugoslavia*, Bradford; University of Bradford, 1994.
- Vidmar, J., *Democratic Statehood in International Law: The Emergence of New States in Post-Cold War Practice*, Portland OR; Hart Publishing, 2013.
- Viljoen, F., *International Human Rights Law in Africa*, 2nd edn, Oxford; Oxford University Press, 2012.
- Villarino Villa, Chr., *Aggression, the Crime of Crimes: Individual Criminal Liability for the Unlawful Use of Force*, Oxford Monographs in International Humanitarian and Criminal Law, Oxford; Oxford University Press, 2015.

- Vitoria, F., *De Indis et de Jure Belli Relectiones*, 1532, in Pagden, A. and Lawrance, J. (eds), *Vitoria: Political Writings*, Cambridge; Cambridge University Press, 1991.
- Voller, Y., *The Kurdish Liberation Movement in Iraq: From Insurgency to Statehood*, Abingdon/NY; Routledge, 2014.
- Von Bar, Chr. (ed.), *Principles of European Law: Non-Contractual Liability Arising out of Damage Caused to Another*, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Von Hippel, K., *Democracy by Force: US Military Intervention in the Post-Cold War Period*, Cambridge; Cambridge University Press, 2000.
- Von Steck, J.C.W., *Versuche über verschiedene materien politischer und rechtlicher kenntnisse*, Berlin und Stralsund; Lange, 1783.
- Vorster, M.P., Wiechers, M. and van Vuuren, D.J. (eds), *The Constitutions of Transkei, Bophuthatswana, Venda and Ciske*, Durban; Butterworths, 1985.
- Vos, J.A., *The Function of Public International Law*, Cham, ZG; Springer, 2013.
- Vrachnas, J., Boyd, K., Bagaric, M. and Dimopoulos, P., *Migration and Refugee Law: Principles and Practice in Australia*, 3rd edn, Cambridge; Cambridge University Press, 2011.
- Wadham, J., Mountfield, H., Prochaska, E. and Brown, Chr., *Blackstone's Guide to the Human Rights Act 1998*, 6th edn, Oxford; Oxford University Press, 2011.
- Waibel, M., *Sovereign Defaults before International Courts and Tribunals*, Cambridge; Cambridge University Press, 2011.
- Walker, N. (ed.), *Europe's Area of Freedom, Security and Justice*, Collected Courses of the Academy of European Law, Oxford; Oxford University Press, 2004.
- Wallace, R.M.M., *International Law: A Student Introduction*, 3rd edn, London; Sweet & Maxwell, 1997.
- Wallace, R.M.M. and Martin-Ortega, O., *International Law*, 7th edn, London; Sweet & Maxwell, 2013.
- Walter, Chr., von Ungern-Sternberg, A. and Abushov, K. (eds), *Self-Determination and Secession in International Law*, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Walters, F.P., *A History of the League of Nations*, 2 vols, Oxford; Oxford University Press, 1952.
- Waters, T., *The Milošević Trial: An Autopsy*, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Watson, G.R., *The Oslo Accords: International Law and the Israeli-Palestinian Peace Agreements*, Oxford; Oxford University Press, 2000.
- Watson, I., *Aboriginal Peoples, Colonialism and International Law: Raw Law*, Abingdon; Routledge, 2015.
- Weatherall, Th., *Jus Cogens: International Law and Social Contract*, Cambridge; Cambridge University Press, 2015.
- Weatherill, S., *Cases and Materials on EU Law*, 11th edn, Oxford; Oxford University Press, 2014.
- Weber, C., *Simulating Sovereignty: Intervention, the State and Symbolic Exchange*, Cambridge; Cambridge University Press, 1995.
- Webster, C.K., *Britain and the Independence of Latin America, 1812-1830*, 2 vols, Oxford; Oxford University Press, 1938.
- Weiler, J.H.H. and Wind, M. (eds), *European Constitutionalism beyond the State*, Cambridge; Cambridge University Press, 2003.

- Weinthal, E., Troell, J.J. and Nakayama, M. (eds), *Water and Post-Conflict Peacebuilding*, Abingdon; Routledge, 2014.
- Weis, P., *Nationality and Statelessness in International Law*, London; Stevens, 1956.
- Weiss, Th.G. and Daws, S. (eds), *The Oxford Handbook on the United Nations*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Weiss, Th.G., Forsythe, D.P., Coate, R.A. and Pease, K.-K., *The United Nations and Changing World Politics*, 7th edn, Boulder, CO; Westview Press, 2014.
- Weissbrodt, D., *The Human Rights of Non-Citizens*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Welhengama, G. and Pillay, N., *The Rise of Tamil Separatism in Sri Lanka: From Communalism to Secession*, Abingdon; Routledge, 2014.
- Wellens, K., *Remedies against International Organizations*, Cambridge; Cambridge University Press, 2002.
- Weller, M. (ed.), *The Rights of Minorities. A commentary on the European Framework Convention for the Protection of National Minorities*, Oxford; Oxford University Press, 2006.
- Weller, M., *Universal Minority Rights. A commentary on the Jurisprudence of International Courts and Treaty Bodies*, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Weller, M. and Metzger, B. (eds), *Settling Self-Determination Disputes: Complex Power-Sharing in Theory and Practice*, Leiden; Koninklijke Brill, 2008.
- Weller, M., *Contested Statehood: Kosovo's Struggle for Independence*, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Weller, M. and Nobbs, C. (eds), *Political Participation of Minorities. A Commentary on International Standards and Practice*, Oxford; Oxford University Press, 2010.
- Weller, M. (ed.), *The Oxford Handbook of the Use of Force in International Law*, Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Weller, M. and Hohmann, J., *The UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples: A Commentary*, Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Weller, M., Willmot, H., Mamiya, R. and Sheeran, S. (eds), *The Protection of Civilians in International Law*, Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Wheatley, St., *Democracy, Minorities and International Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2005.
- Wheaton, H., *Elements of International Law*, 1st edn, Philadelphia, 1836; 3rd edn, 1846; 4th edn, Dana, R.H. (ed.), 1866; reprinted Oxford; Classics of International Law Series, 1936.
- Wheeler-Bennett, J.W. (ed.), *Documents on International Affairs – 1932*, London; Oxford University Press, 1933.
- Wheeler, N., *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society*, Oxford; Oxford University Press, 2000.
- Whelan, K. (ed.), *Acts of Union: The Causes, Contexts and Consequences of the Act of Union*, Dublin; Four Courts Press, 2001.
- White, N., *Democracy Goes to War: British Military Deployments under International Law*, Oxford; Oxford University Press, 2009.
- Whiteman, M.M., *Digest of International Law*, 15 vols, Washington; US Govt Print Off, 1963-1973.

- Whittington, K.E., Kelemen, R.D. and Kaldeira, G. (eds), *The Oxford Handbook of Law and Politics*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Wilde, R., *International Territorial Administration: How Trusteeship and the Civilizing Mission Never Went Away*, Oxford; Oxford University Press, 2008.
- Wilkins, A. (ed.), *Le Plan Schuman dans l'Histoire; Intérêts Nationaux et Projet Européen*, Brussels; Bruylant, 2004.
- Willens, H.P. and Siemer, D.C., *National Security and Self-Determination: United States Policy in Micronesia (1961-1972)*, Westport, CT; Praeger, 2000.
- Willens, H.P. and Siemer, D.C., *An Honourable Accord: The Covenant between the Northern Mariana Islands and the United States*, Hawaii; University of Hawaii Press, 2001.
- Williams, A., *EU Human Rights Policies. A Study in Irony*, Oxford; Oxford University Press, 2005.
- Williams, P.J., *A Handbook on Accession to the WTO*, A WTO Secretariat Publication, World Trade Organization, Cambridge; Cambridge University Press, 2008.
- Wilson, H.A., *International Law and the Use of Force by National Liberation Movements*, Oxford; Clarendon Press, 1990.
- Wilson, P., *Aggression, Crime and International Security: Moral, Political and Legal Dimensions of International Relations*, Abingdon/NY; Routledge, 2009.
- Wilson, G., *The United Nations and Collective Security*, Abingdon; Routledge, 2014.
- Wolf, St., *Autonomy, Self Governance and Conflict Resolution, Innovative approaches to Institutional Design in Divided Societies*, London: Routledge, 2005.
- Wood, W.B. and Demko, G.J. (eds), *Reordering the World: Geopolitical Perspectives on the 21st Century*, 2nd edn, Boulder CO; Westview Press, 1999.
- Xanthaki, A., *Indigenous Rights and United Nations Standards: Self-Determination, Culture and Land*, Cambridge; Cambridge University Press, 2007.
- Yang, X., *State Immunity in International Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2012.
- Ydit, M., *Internationalized Territories; From the 'Free City of Cracow' to the 'Free City of Berlin'*, Leyden; AW Sythoff, 1961.
- Young, H. and Goldman, L. (eds), *Livelihoods, Natural Resources, and Post-Conflict Peacebuilding*, Abingdon; Routledge, 2015.
- Youngs, R., *The European Union and the Promotion of Democracy. Europe's Mediterranean and Asian Policies*, Oxford; Oxford University Press, 2002.
- Zacklin, R., *The United Nations Secretariat and the Use of Force in a Unipolar World*, Hersch Lauterpacht Memorial Lectures, Cambridge; Cambridge University Press, 2010.
- Zahar, A. and Sluiter, G., *International Criminal Law*, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Zartman, I.W., *Collapsed States; The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority*, Boulder; Lynne Rienner, 1995.
- Zaum, D., *The Sovereignty Paradox: The Norms and Politics of International Statebuilding*, Oxford; Oxford University Press, 2007.
- Zaum, D. (ed.), *Legitimizing International Organizations*, Oxford; Oxford University Press, 2013.
- Zedalis, R.J., *Oil and Gas in the Disputed Kurdish Territories: Jurisprudence, Regional Minorities and Natural Resources in a Federal System*, Abingdon; Routledge, 2012.

Zegveld, L., *The Accountability of Armed Opposition Groups in International Law*, Cambridge; Cambridge University Press, 2002.

Ziemele, I., *State Continuity and Nationality: The Baltic States and Russia; Past, Present and Future as Defined by International Law*, Leiden/Boston; M. Nijhoff, 2005.

Zimmermann, A., Oellers-Frahm, K., Tomuschat, Chr. and Tams, C.J. (eds), *The Statute of the International Court of Justice: A Commentary*, 2nd edn, Oxford; Oxford University Press, 2012.

II. Άρθρα – Εφημερίδες – Συλλογή Μαθημάτων Ακαδημίας Διεθνούς Δικαίου της Χάγης

«Αναγνωρίστε την Υπερδνειστερία», Ζητά από την ΕΕ ο Πρόεδρος της», *Η Καθημερινή*, 16/04/2014: <http://www.kathimerini.gr/763143/article/epikairothta/kosmos/anagnwriste-thn-yperdneisteria-zhta-apo-thn-ee-o-proedros-ths>.

Βασιλοπούλου, Θ., «Οι Ιταλοί που Θέλουν να Γίνουν Ελβετοί», *Η Καθημερινή*, 09/04/2014: <http://www.kathimerini.gr/761840/article/epikairothta/kosmos/oi-italoi-poy-8eloy-n-na-ginoy-n-elvetoi>.

Βενιζέλος, Κ., «Εκβιάζουν με Αναβάθμιση του Ψευδοκράτους», *Ο Φιλελεύθερος*, 18/01/2015: <http://www.philenews.com/el-gr/top-stories/885/237694/ekviazoun-me-anavathmisi-tou-psevdokratous>.

«Δημοψήφισμα για την Απόσχιση των Κούρδων του Ιράκ», *Η Καθημερινή*, 04/07/2014: <http://www.kathimerini.gr/774712/article/epikairothta/kosmos/dhmoyhfisma-gia-thn-apoxish-twn-koyrdwn-toy-irak>.

«Ενίσχυση Αποσχιστικών Δυνάμεων στην Ευρώπη», *Η Καθημερινή*, 12/09/2014: <http://www.kathimerini.gr/783439/article/epikairothta/kosmos/enisysh-apoxistikwn-dynamewn-sthn-eyrwp>.

«Επανάραξη Συνομιλιών για το Κυπριακό το Μάιο», *Η Καθημερινή*, 18/03/2015: <http://www.kathimerini.gr/807896/article/epikairothta/kosmos/epanear3h-synomiliwn-gia-to-kypriako-ton-maio>.

«Η Υπερδνειστερία Ζητά Αναγνώριση από τον Πούτιν. Ακολουθεί τα Βήματα της Χερσονήσου της Κριμαίας», *Το Βήμα*, 16/04/2014: <http://www.tovima.gr/world/article/?aid=587593>.

«Ιστορικής Σημασίας η Συμφωνία Κυπριακής Δημοκρατίας και Ηνωμένου Βασιλείου: Ποιές Είναι οι Οικονομικές και Πολιτικές Προεκτάσεις της – Ικανοποίηση στη Λευκωσία», *Η Καθημερινή*, 15/01/2014: <http://www.kathimerini.com.cy/index.php/index.php?pageaction=kat&modid=1&artid=159537>.

Καλλία, Μ., «Η Απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου Δημόπουλος και άλλοι κατά Τουρκίας, 1/3/2010», *Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου, Τόμος II (2010)*, 708-728.

Καλλία, Μ., «Η Γνωμοδότηση του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης για τη Μονομερή Ανακήρυξη Ανεξαρτησίας του Κοσόβου: Μία Κριτική Θεώρηση», *237 Άμυνα και Διπλωματία (Μάρτιος 2011)*, 109-112.

Λουκαΐδης, Λ., Συνέντευξη, *Φιλελεύθερος (2005)*, 06/03/2005.

Λυκαύγη, Α., «Η Δήλωση Κληρίδη», *Φιλελεύθερος*, 10 & 12/11/1974.

«Μακάριος: Είμεθα Έτοιμοι να Συζητήσουμε: Ομοσπονδία, αλλά με Ισχυρή Κυβέρνηση», *Χαραυγή*, 14/09/1974.

Μπερσή, Ε., «‘Δημοψήφισμα’ με Μηνύματα», *Η Καθημερινή*, 30/03/2014: <http://www.kathimerini.gr/760460/article/epikairothta/kosmos/dhmoyhfisma-me-mhnymata>.

Μποζανίνου, Τ., «Αλλάζουν τα Σύνορα στον Αραβικό Κόσμο», *Το Βήμα*, 10/8/2014: <http://www.tovima.gr/world/article/?aid=622032>.

Μπρεδήμας, Αντ., «Δημοψήφισμα και Διεθνές Δίκαιο», *1 Κριτική Επιθεώρηση (1996)*, 1-38.

«Ντόντικ: Απαιτεί Μετατροπή Βοσνίας-Ερζεγοβίνης σε Συνομοσπονδία Τριών Συστατικών Κρατών», *Η Καθημερινή*, 01/04/2014: <http://www.kathimerini.gr/760799/article/epikairothta/kosmos/ntontik-apaitei-metatroph-vosnias-erzegovins-se-synomospondia-triwn-systatikwn-kratwn>.

«Ο Εθνάρχης Διεκήρυξε: Δε Δέχομαι Ομοσπονδία Γεωγραφική», Συνέντευξη του Μακαρίου προς την Oriana Falazzi, *Τα Νέα*, 08/11/1974.

«ΟΗΕ: Επανεναρξη Συνομιλιών στην Κύπρο μετά τις «Εκλογές» στα Κατεχόμενα», *Τα Νέα*, 07/04/2015: <http://www.tanea.gr/news/politics/article/5226835/ohe-epanenarksh-synomiliwn-sthn-kypro-meta-tis-ekloges-sta-katexomena/>.

«Οι Πετρελαιοπηγές του Κιρκούκ στα Χέρια των Κούρδων», *Η Καθημερινή*, 12/07/2014: <http://www.kathimerini.gr/775901/article/epikairothta/kosmos/oi-petrelaiophges-toy-kirkoyk-sta-xeria-koyrdwn>.

«Ομόφωνο Ψήφισμα Βουλής για τις Τουρκικές Προκλήσεις: Καλεί την ΕΕ να Υιοθετήσουν Εναντίον της Μέτρα και Κυρώσεις», *Η Καθημερινή*, 09/10/2014: <http://www.kathimerini.com.cy/mobile.php?modid=2&artid=185999>.

Παπακωνσταντίνου, Π., «Τύμπανα Διχοτόμησης Χτυπούν στο Βέλγιο», *Η Καθημερινή*, 02/09/2007: <http://www.kathimerini.gr/296704/article/epikairothta/kosmos/tympana-dixotomhshs-xytyroy-n-sto-velgio>.

Παπακωνσταντίνου, Π., «Πιο Κοντά στην Ανεξαρτησία Είναι οι Κούρδοι του Ιράκ», *Η Καθημερινή*, 24/08/2014: <http://www.kathimerini.gr/780896/article/epikairothta/kosmos/pio-konta-sthn-ane3arthsia-einai-oi-koyrdoi-toy-irak>.

Παπακωνσταντίνου, Π., «Οδικός Χάρτης για Ανεξάρτητο Κουρδιστάν στο Βόρειο Ιράκ», *Η Καθημερινή*, 31/08/2014: <http://www.kathimerini.gr/781802/article/epikairothta/kosmos/odikos-xarths-gia-ane3arthto-koyrdistan-sto-voreio-irak>.

Παπακωνσταντίνου, Π., «‘Στρες Τεστ’ για το Κινεζικό Μοντέλο», *Η Καθημερινή*, 05/10/2014: <http://www.kathimerini.gr/786708/article/epikairothta/kosmos/stres-test-gia-to-kineziko-montelo>.

«Ρεαλιστική Λύσις Λέγει ο Κληρίδης: Γεωγραφική Ομοσπονδία», *Τα Νέα*, 08/11/1974.

«Ρηματική Διακοίνωση στον ΓΓ/ΟΗΕ για τις Τουρκικές Παραβιάσεις», *Ο Φιλελεύθερος*, 26/11/2014: <http://www.philenews.com/el-gr/eidiseis-politiki/39/230052/rimatiki-diakoinosi-ston-ng-oie-gia-tis-tourkikes-paraviaseis>.

«Ρύθμιση Ανάπτυξης Εντός Ορίων των Βάσεων», *Χαραυγή*, 16/01/2014, 8.

Στεφάνου, Δ., «Η Συνταγματική πτυχή του Κυπριακού», *Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου*, Τόμος ΙΕ (2002), 379-399.

«Σύμπτωσις Απόψεων Μακαρίου-Καραμανλή: Αποκλείεται Γεωγραφική Ομοσπονδία: Επιμένει, όμως, ο κ. Κληρίδης και λέγει ότι Εμπαίζουν τον Λαόν», *Τα Νέα*, 09/11/1974.

Συρίγος, Άγγ.Μ., «Κυπριακό: ‘Δεν Ξεχνώ’ τα Παλαιά Σχέδια για Επίλυση», *Κριτικογραφία*, *Η Καθημερινή*, 19/01/2010: <http://www.kathimerini.gr/382361/article/politismos/arxeio-politismoy/kypriako-den-3exnw-ta-palaia-sxedia-gia-epilysh>.

«Τα Κρυφά Ατού της Συμφωνίας για τις Βάσεις: Αποκαλύπτουμε Έγγραφο της Κυβέρνησης για την Αξιολόγηση του Κειμένου για τις Βάσεις», *Ο Φιλελεύθερος*, 19/01/2014: <http://www.philenews.com/el-gr/eidiseis-politiki/39/180890/ta-kryfa-atou-tis-symfonias-gia-tis-vaseis>.

Τζήμας, Στ., «Μ. Ντόντικ: Το Κράτος Βοσνία-Ερζεγοβίνη Δεν Έχει Μέλλον», *Η Καθημερινή*, 09/02/2014, 16: <http://www.kathimerini.gr/752904/article/epikairothta/kosmos/m-ntontik-to-kratos-vosnia---erzegovinh-den-exei-mellon>.

«Ως Ετόνισε Χθες ο κ. Τάσος Παπαδόπουλος Κοινή Γραμμή Αθηνών-Μακαρίου: Η Κυπριακή Ηγεσία, πάντως, Αποκλείει Κατηγορηματικώς Γεωγραφικήν Ομοσπονδιάν», *Ο Φιλελεύθερος*, 09/11/1974.

«Ως Εθνική Μειονότητα της Βρετανίας Αναγνωρίζονται οι Κάτοικοι της Κορνουάλης», *Η Καθημερινή*, 24/04/2014: <http://www.kathimerini.gr/764023/article/epikairothta/kosmos/ws-e8nikh-meionohta-ths-vretanias-anagnwrizontai-oi-katoikoi-ths-kornoyalhs>.

Abi-Saab, G., “Cours Général de Droit International Public”, 207 *HR* (1987), 9-463.

Ahmed, A. and Krauss, Cl., “Oil Gives Kurds a Path to Independence, and Conflict with Baghdad”, *The New York Times*, 25/10/2014: http://www.nytimes.com/2014/10/26/world/oil-gives-kurds-a-path-to-independence-and-conflict-with-baghdad.html?_r=0.

Ahrens, C.B., “Chechnya and the Right of Self-Determination”, 42: 2 *Columbia JTL* (2004), 575-615.

“Albania and Kosovo to Unite, Inside EU or Not: Albanian PM”, *Reuters*, 07/04/2015, available at: <http://ca.reuters.com/article/topNews/idCAKBN0MY18L20150407>.

Alexandrowicz, C.H., “The Theory of Recognition in Fieri”, 34 *BYIL* (1958), 176-198.

Anesi, V. and De Donder, Ph., “Voting Under the Threat of Secession: Accommodation versus Repression”, 41: 2 *Social Choice and Welfare* (2013), 241-261.

Anghie, A., ‘Finding Peripheries: Sovereignty and Colonialism in Nineteenth-Century International Law’, 40: 1 *Harvard ILJ* (1999), 3-73.

Arango, T., “In Chaos, Iraq’s Kurds See a Chance to Gain Ground”, *The New York Times*, 19/06/2014, available at: <http://www.nytimes.com/2014/06/20/world/middleeast/in-chaos-iraqs-kurds-see-a-chance-to-gain-ground.html>.

Araujo, R.J., “The Holy See – International Person and Sovereign”, 1 *Ave Maria International Law Journal* (2011), 1-60.

Arnulf Becker, L., “Petitioning the International: A 'Pre-history' of Self-determination”, 25: 2 *EJIL* (2014), 497-523.

Aurescu, B., “Le Conflit Libanais de 2006. Une Analyse Juridique à la Lumière de Tendances Contemporaines en Matière de Recours à la Force”, 52 *AFDI* (2006), 137-159.

Ayub, N., “Why Kurdish Independence Is the Only Solution for the World”, *Time*, 14/08/2014, available at: <http://time.com/3105066/kurdish-independence-iraq/>.

Baczynska, G., “Crimean Tatars’ Want Autonomy After Russia’s Seizure of Peninsula”, *Crimea, Reuters*, 29/03/2014, available at: <http://www.reuters.com/article/2014/03/29/us-ukraine-crisis-crimea-tatars-idUSBREA2S09320140329>.

Badie, B., “Vers la Responsabilité Cosmopolitique? À Propos d’Habermas. Après l’État-nation. - La Souveraineté: Horizons et Figures de la Politique”, 610 *Les Temps Modernes* (2000), 95-104.

Baetens, F. and Yotova, R., “The Abyei Arbitration: A Model Procedure for Intra-State Dispute Settlement in Resource-Rich Conflict Areas?”, 3: 1 *Goettingen JIL* (2011), 417-446.

Bantekas, I., “The Emergence of the Intergovernmental Trust in International Law”, 81: 1 *BYIL* (2011), 224-280.

- Beaulac, St., “The Westphalian Model in Defining International Law: Challenging the Myth”, 8: 2 *Australian Journal of Legal History* (2004), 181-213.
- Bennett, M., “Rajoy Says Spain ‘Very Happy Scotland Is Still With Us’ In Europe After Scots Vote No To UK Secession”, *The Spain Report*, 19/09/2014, available at: <http://www.thespainreport.com/11301/spanish-prime-minister-rajoy-says-spain-happy-scotland-still-us-europe/>.
- Bethlehem, D., “The End of Geography: The Changing Nature of the International System and the Challenge to International Law”, 25: 1 *EJIL* (2014), 9-24.
- Bhuta, N., “The Antinomies of Transformative Occupation”, 16: 4 *EJIL* (2005), 721-740.
- Bilefsky, D. and Wood, N., “Talks on Kosovo Hit a Dead End, Rise Says”, *The New York Times*, 08/12/2007, available at: http://www.nytimes.com/2007/12/08/world/europe/08kosovo.html?_r=1.
- Bilefsky, D., “Bosnian Elections Reinforce Longstanding Ethnic Divisions”, *The New York Times*, 14/10/2014, available at: http://www.nytimes.com/2014/10/15/world/europe/bosnian-elections-reinforce-longstanding-ethnic-divisions.html?_r=1.
- Bing Bing, J.I.A., “The Independence of Kosovo: A Unique Case of Secession?”, 8: 1 *Chinese JIL* (2009), 27-46.
- Biong Deng, L., “South Sudan Parliament and Abyei Referendum”, *Sudan Tribune*, 25 November 2013, available at: <http://sudantribune.com/spip.php?article48925>.
- Black, I. and Beaumont, P., “MP’s Vote on Palestine State Recognition is Part of Growing International Trend”, *The Guardian*, 13/10/2014, available at: <http://www.theguardian.com/uk-news/2014/oct/13/mp-vote-palestine-state-recognition-growing-international-trend>.
- Blakkisrud, H. and Kolstø, P., “From Secessionist Conflict toward a Functioning State: Processes of State- and Nation-Building in Transnistria”, 27: 2 *Post-Soviet Affairs* (2011), 178–210.
- Blix, H., “Contemporary Aspects of Recognition”, 130 *HR* (1970-II), 587-704.
- Boggero, G., “Without (State) Immunity, No (Individual) Responsibility”, 5: 2 *Goettingen JIL* (2013), 375-398.
- Bono, G., “The European Union and ‘Supervised Independence’ of Kosovo: A Strategic Solution to the Kosovo/Serbia Conflict?”, 15 *EFAR* (2010), 249-264.
- Borchard, E., “Recognition and Non-Recognition”, 36 *AJIL* (1942), 108-111.
- Borgen, Ch.J., “Thawing a Frozen Conflict: Legal Aspects of the Separatist Crisis in Moldova”, A Report from the Association of the Bar of the City of New York, Special Committee on European Affairs, 61 *Record of the Association of the Bar of the City of New York* (2006), 196-304.
- Borgen, Ch.J., “Imagining Sovereignty, Managing Secession: The Legal Geography of Eurasia’s ‘Frozen Conflicts’”, 9 *Oregon Review of International Law* (2007), 477-534.
- Borgen, Ch.J., “From Kosovo to Catalonia: Separatism and Integration in Europe”, 2: 3 *Goettingen JIL* (2010), 997-1033.
- Bredimas, Ant., “État de Nécessité, Force Majeure et Dette Souveraine en Droit International Économique avec Mention Spécifique du Cas de la Grèce”, VII *AIDH* (2012-2013), 297-330.
- Brierly, J.L., “Trusts and Mandates”, 10 *BYIL* (1929), 217-219.
- Brown, Ph.M., “The Effects of Recognition”, 36 *AJIL* (1942), 106-108.

- Brown, Ph.M, “The Legal Effects of Recognition”, *44: 4 AJIL (1950)*, 617-640.
- Brown, E.G., “Force and Diplomacy in Yugoslavia: the US Interest”, *15: 4 AFPN (1993)*, 1-9.
- Brownlie, I., “The Relations of Nationality in Public International Law”, *39 BYIL (1963)*, 284-364.
- Brownlie, I., “Recognition in Theory and Practice”, *53 BYIL (1982)*, 197-211.
- Brownlie, I., “International Law at the Fiftieth Anniversary of the United Nations”, *255 HR (1995)*, 9-228.
- Bunick, N., “Chechnya: Access Denied”, *40 Georgetown JIL (2009)*, 985-1026.
- Bunn, G. and Rhineland, J., “The Arms Control Obligations of the Former Soviet Union”, *33: 2 Virginia JIL (1993)*, 323-350.
- Burgis-Kasthala, M.L., “Over-Stating Palestine’s UN Membership Bid? An Ethnographic Study on the Narratives of Statehood”, *25: 3 EJIL (2014)*, 667-701.
- Cameron, L. and Everly, R., “Conceptualizing the Administration of Territory by International Actors”, *21: 1 EJIL (2010)*, 221-244.
- “Canada Backs Quebecer Nationhood”, *BBC News*, 28/11/2006, available at: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/6190162.stm>.
- Capotorti, F., “Cours Général de Droit International Public”, *248: 4 HR (1994)*, 9-343.
- Carballo Leyda, J.A., “The Laws of Occupation and Commercial Law Reform in Occupied Territories: Clarifying a Widespread Misunderstanding”, *23: 1 EJIL (2012)*, 179-197.
- Carrère D’Encausse, H., “Unité Proletarienne et Diversité Nationale. Lénine et la Théorie de l’Autodétermination”, *21: 2 RFSP (1971)*, 221-255.
- Casanas Adam, E., “Self-Determination and the Use of Referendums: The Case of Scotland”, *27: 1 International Journal of Politics, Culture and Society (2014)*, 47-66.
- Caspersen, N., “Playing the Recognition Game: External Actors and De Facto States”, *44: 4 International Spectator (2009)*, 47-60.
- Cassese, A., “Terrorism is Also Disrupting Some Crucial Legal Categories on International Law”, *12: 5 EJIL (2001)*, 993-1001.
- Castle, St. and Rudoren, J., “A Symbolic Vote in Britain Recognizes a Palestinian State”, *The New York Times*, 13/10/2014, available at: <http://www.nytimes.com/2014/10/14/world/europe/british-parliament-palestinian-state.html>.
- “Catalonia on the Brink: Catalan Parliament Approves Sovereignty Declaration”, *El País*, 23/01/2013, available at: http://elpais.com/elpais/2013/01/23/inenglish/1358972575_401789.html.
- Cazala, J., “L’Accession du Monténégro à l’Indépendance”, *52 AFDI (2006)*, 160-177.
- Chan, P.C.W., “The Legal Status of Taiwan and the Legality of the Use of Force in a Cross-Taiwan Strait Conflict”, *8: 2 Chinese JIL (2009)*, 455-492.
- Charbonneau, L., “Palestinians Deliver to UN Documents to Join War Crimes Court”, *Reuters*, 02/01/2015, available at: <http://www.reuters.com/article/2015/01/02/us-palestinians-israel-idUSKBNOKB0ZG20150102>.
- Charney, J.I. and Prescott, J.R.V., “Resolving Cross-Strait Relations between China and Taiwan”, *94 AJIL (2000)*, 453-477.
- Chen, F., “The Meaning of States in the Membership Provision of the United Nations Charter”, *12: 1 Indiana ICLR (2001)*, 25-52.

- Cheng, B., “Pre-emptive or Similar Type of Self-Defense in the Territory of Foreign States”, *12: 1 Chinese JIL* (2013), 1-8.
- Chinedu Okafor, Ob., “After Martyrdom: International Law, Sub-State Groups, and the Construction of Legitimate Statehood in Africa”, *41: 2 Harvard ILJ* (2000), 503-528.
- Chinen, M., “Complexity Theory and the Horizontal and Vertical Dimensions of State Responsibility”, *25: 3 EJIL* (2014), 703-732.
- Chinn, J. and Roper, S., “Territorial Autonomy in Gagauzia”, *26: 1 Nationalities Papers* (1998), 87-101.
- Christakis, Th., “La Sécession: Une Question de Simple Fait?”, Working Papers of the European Society for International Law, 2008, available at: <http://www.esil-sedi.eu/sites/default/files/Agora%203%20Christakis.pdf>.
- Christakis, Th., “The ICJ Advisory Opinion on Kosovo: Has International Law Something to Say about Secession?”, *24: 1 Leiden JIL* (2011), 73-86.
- Christakis, Th., “Self-Determination, Territorial Integrity and *Fait Accompli* in the Case of Crimea”, *75: 1 ZaöRV/Heidelberg JIL* (2015), 75-100, available at: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2531321.
- Cismas, I., “Secession in Theory and Practice: the Case of Kosovo and Beyond”, *2: 2 Goettingen JIL* (2010), 531-587.
- Clapham, Chr., “Degrees of Statehood”, *24 Review of International Studies; British International Studies Association* (1998), 143-157.
- Cochran, Ch.L., “The Estrada Doctrine and United States Policy”, *5: 1 Lawyer of the Americas* (1973), 27-31.
- Cohen, R., “Here Comes Kosovo”, *The New York Times*, 14/02/2008, available at: <http://www.nytimes.com/2008/02/14/opinion/14cohen.html>.
- Cohn, E.J., “The Board of Review: A Novel Chapter in the Relations between Common Law and Civil Law”, *4 ICLQ* (1955), 492-507.
- Constantinou, C.M. and Richmond, O.P., “The Long Mile of Empire: Power, Legitimization and the UK Bases in Cyprus”, *10: 1 Mediterranean Politics* (March 2005), 65-84.
- Cope, K.L., “The Intermestic Constitution: Lessons from the World’s Newest Nation”, *53: 3 Virginia JIL* (2013), 667-724.
- Cope, K.L., “South Sudan’s Constitutional Bait-and-Switch”, *Jurist*, 14/02/2014, available at: <http://jurist.org/forum/2014/02/kevin-cope-south-sudan.php>.
- “Cornish People Granted Minority Status within UK”, *BBC News*, 24/04/2014, available at: <http://www.bbc.com/news/uk-england-cornwall-27132035>.
- Corten, O., “Déclarations Unilatérales d’Indépendance et Reconnaissances Prématurées: Du Kosovo à l’Ossétie du Sud et à l’Abkhazie”, *112: 4 RGDIP* (2008), 721-759.
- Corten, O., “Territorial Integrity Narrowly Interpreted: Reasserting the Classical Inter-State Paradigm of International Law”, *24: 1 Leiden JIL* (2011), 87-94.
- Craven, M.C.R., “What’s in a Name – The Former Yugoslav Republic of Macedonia and Issues of Statehood”, *16 Australian YIL* (1995), 199-239.
- Craven, M.C.R., “The European Community Arbitration Commission on Yugoslavia”, *66 BYIL* (1995), 333-413.

Craven, M.C.R., “The Problem of State Succession and the Identity of States under International Law”, 9 *EJIL* (1998), 142-162.

Crawford, B., “Explaining Defection from International Cooperation: Germany’s Unilateral Recognition of Croatia”, 48: 4 *World Politics* (1996), 482-521.

Crawford, J., Peel, J. and Olleson, S., “The ILC’s Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: Completion of the Second Reading”, 12: 5 *EJIL* (2001), 963-991.

Crook, J.R., “United States Supports Kosovo’s Declaration of Independence”, 104: 1 *AJIL* (2010), 101-105.

Croxton, D., “The Peace of Westphalia of 1648 and the Origins of Sovereignty”, 21: 3 *The International History Review* (1999), 569-591.

D’Aspremont, J., “Decolonization and the International Law of Succession: Between Regime Exhaustion and Paradigmatic Inconclusiveness”, 12: 2 *Chinese JIL* (2013), 321-337.

Daase, C., “International Arbitration: A New Mechanism to Settle Intra-State Territorial Disputes Between States and Secessionist Movements? The Divorce of Sudan and South Sudan and the Abyei Question”, Research Paper No 28/2011, Osgoode Hall Law School, Comparative Research in Law and Political Economy, York University, 2011.

Daes, E-I, “Dilemmas Posed by the UN Draft Declaration on the Rights of Indigenous Peoples”, 63: 1 *Nordic JIL* (1994), 205-212.

Dajani, O.M., “Stalled Between Seasons: The International Legal Status of Palestine During the Interim Period”, 26 *Denver JILP* (1997), 27-92.

Daugirdas, Kr. and Davis Mortenson, J., “United States Condemns Russia’s Use of Force in Ukraine and Attempted Annexation of Crimea”, 108: 4 *AJIL* (2014), 784-814.

“David Cameron Is ‘Not Reneging on His Commitment to Scotland’”, *Herald Scotland*, 22/09/2014, available at: <http://www.heraldscotland.com/politics/referendum-news/david-cameron-is-not-reneging-on-his-commitment-to-scotland.25386537>.

De Bock, Ch., “The Crime of Aggression: Prospects and Perils for the Third World”, 13: 1 *Chinese JIL* (2014), 91-131.

De Sena, P. and Vitucci, M.C., “The European Courts and the Security Council: Between Dédoulement Fonctionnel and Balancing of Values”, 20: 1 *EJIL* (2009), 193-228.

De Wet, E., “The Direct Administration of Territories by the United Nations and its Member States in the Post-Cold War Era: Legal Bases and Implications for National Law”, 8 *Max Planck UNYB* (2004), 291-340.

De Wet, E., “The Governance of Kosovo: Security Council Resolution 1244 and the Establishment and Functioning of Eulex”, 103: 1 *AJIL* (2009), 83-96.

Degan, V.-J., “Création et Disparition de l’État (à la Lumière du Démembrement de Trois Fédérations Multiethniques en Europe)”, 279 *HR* (1999), 195-375.

Delahunty, R.J. and Yoo, J., “Statehood and the Third Geneva Convention”, 46: 1 *Virginia JIL* (2005), 131-164.

Delcourt, B., “Le Droit International à l’Épreuve du Kosovo”, 3 *Annals-Journal of Legal and Social Sciences* (2008), Serbia; University of Belgrade, 6-59.

Devine, D.J., “Banda’s Case 1989: International Law Implications”, 107 *SALJ* (1990), 434-440.

Dicklitch, S., “The Southern Cameroons and Minority Rights in Cameroon”, 29: 1 *Journal of Contemporary African Studies* (2011), 49-62.

- Dietrich, F., “The Status of Kosovo – Reflections on the Legitimacy of Secession”, 3: 2 *Ethics & Global Politics* (2010), 123-142.
- Distefano, G., “Fait Continu, Fait Composé et Fait Complexe dans le Droit de la Responsabilité”, 52 *AFDI* (2006), 1-54.
- Divac Öberg, M., “The Legal Effects of United Nations Resolutions in the Kosovo Advisory Opinion”, 105: 1 *AJIL* (2011), 81-90.
- Doehring, K., “Effectiveness”, 7 *EPIL* (1984), 70.
- Draganova, D., “Chechnya’s Right of Secession under Russian Constitutional Law”, 3 *Chinese JIL* (2004), 571-590.
- Dugard, J., “Secession: Is the Case of Yugoslavia a Precedent for Africa?”, 5 *African JICL* (1993), 163-175.
- Dugard, J., “The Secession of States and Their Recognition in the Wake of Kosovo”, 357 *HR* (2013), 9-222.
- Dugard, J. and Reynolds, J., “Apartheid, International Law, and the Occupied Palestinian Territory”, 24: 3 *EJIL* (2013), 867-913.
- Dumberry, P., “The Controversial Issue of State Succession to International Responsibility in Light of Recent State Practice”, 49 *German YIL* (2006), 413-448.
- Dumont, G.-F., “Haut-Karabagh: Géopolitique d’Un Conflit Sans Fin”, 38 *Géostratégiques* (2013), 35-74.
- Economides, Sp., “The Making of a Failed State: The Case of Kosovo”, 10: 2 *European View* (2011), 195-200.
- Economides, Sp., “Kosovo, Self-Determination and the International Order”, 65: 5 *Europe-Asia Studies* (2013), 823-836.
- Eden, P., “Palestinian Statehood: Trapped between Rhetoric and Realpolitik”, 62: 1 *ICLQ* (2013), 225-239.
- Editorial: “The Birth of Israel and Palestine-The Ifs of History, Then and Now”, 22: 3 *EJIL* (2011), 621-623.
- Efevwerhan, D.I., “Kosovo’s Chances of UN Membership: A Prognosis”, 4: 1 *Goettingen JIL* (2012), 93-130.
- Eggers, A.K., “When is a State a State? The Case for Recognition of Somaliland”, 30: 1 *Boston College International and Comparative Law Review* (2007), 211-222.
- Ehrenreich Brooks, R., “Failed States, or the State as Failure?”, 72: 4 *UCLR* (2005), 1159-1196.
- Emerson, R., “The Logic of Secession”, 89: 4 *Yale LJ* (1980), 802-824.
- Engle, E., “The Transformation of the International Legal System: The Post-Westphalian Legal Order”, 23: 23 *Quinnipiac Law Review* (2004), 23-45.
- Fabri Ruiz, H., “Genèse et Disparition de l’État à l’Époque Contemporaine”, 38 *AFDI* (1992), 153-178.
- Falk, R., “The Kosovo Advisory Opinion: Conflict Resolution and Precedent”, 105: 1 *AJIL* (2011), 50-60.
- Farley, B.R., “Calling a State a State: Somaliland and International Recognition”, 24: 2 *Emory ILR* (2010), 777-820.
- Fastenrath, U., “State Extinction”, 10 *EPIL* (1989), 465-467.

- “Fatou Bensouda: The Truth About the ICC and Gaza”, *The Guardian*, 29/08/2014, available at: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2014/aug/29/icc-gaza-hague-court-investigate-war-crimes-palestine>.
- Fawcett, J.E.S., “Security Council Resolutions on Rhodesia”, *41 BYIL (1965-1966)*, 103-121.
- Fidler, D.P., “The Return of the Standard of Civilization”, *2: 1 Chicago JIL (2001)*, 137-157.
- Field, M.E., “Liberia v. Bickford: The Continuing Problem of Recognition of Governments and Civil Litigation in the United States”, *18: 1 Maryland JILT (1994)*, 113-148.
- Fischer Williams, J., “The New Doctrine of ‘Recognition’”, *18 Transactions of the Grotius Society (1932)*, Problems of Peace and War, Papers Read before the Society in the Year 1932, 109-129.
- Fisher-Ilan, A., “Israel Withholds Funds, Weighs Lawsuits Against Palestinians”, *Reuters*, 03/01/2015, available at: <http://www.reuters.com/article/2015/01/03/us-mideast-palestinians-israel-idUSKBN0KC07Q20150103>.
- Fitzmaurice, G., “The General Principles of International Law Considered from the Standpoint of the Rule of Law”, *92 HR (1957)*, 1-227.
- Ford, E. and Oppenheim, B.A., “Neotrusteeship or Mistrusteeship? The ‘Authority Creep’ Dilemma in United Nations Transitional Administration”, *41 Vanderbilt JTL (2008)*, 55-105.
- Freeman, A.V., “The First Meeting of the Inter-American Council of Jurists”, *44 AJIL (1950)*, 374.
- “French National Assembly Votes for Government to Recognise Palestine”, *The Guardian*, 02/12/2014, available at: <http://www.theguardian.com/world/2014/dec/02/french-national-assembly-votes-for-government-to-recognise-palestine>.
- Friedberg, A., “Reconsidering the doctrine of discovery: Spanish land acquisition in Mexico (1521-1821)”, *17: 1 Wisconsin ILJ (1999)*, 87-108.
- Frowein, J.A., “Recognition”, *4 EPIL (1987)*, 340-348.
- Frowein, J.A., “De Facto Regime”, *1 EPIL (1992)*, 966-968.
- Gaeta, P., “The Dayton Agreements and International Law”, *7: 2 EJIL (1996)*, 147-163.
- Gaeta, P., “The Armed Conflict in Chechnya before the Russian Constitutional Court”, *7: 4 EJIL (1996)*, 563-570.
- Gasser, H.-P., “The Conflict in Western Sahara – An Unresolved Issue from the Decolonization Period”, *YIHL (2002)*, 375-380.
- Ghebali, V.-Y., “Le Kosovo entre la Guerre et la Paix”, *55: 9 Défense Nationale (1999)*, 62-79.
- Gilkes, P., “Somalia: Conflicts within and against the Military Regime”, *44 Review of African Political Economy (1989)*, Ethiopia: 15 Years on, 53-58.
- Göcke, K., “Protection and Realization of Indigenous Peoples’ Land Rights at the National and International Level”, *5: 1 Goettingen JIL (2013)*, 87-154.
- Gordon, R., “Saving Failed States: Sometimes a Neocolonialist Notion”, *12: 6 American University Journal of Law and Policy (1997)*, 903-974.
- Goyoaga, A., “Basques Form 123-km Human Chain Calling For Independence Vote”, *Reuters*, 08/06/2014, available at: <http://www.reuters.com/article/2014/06/08/us-spain-basques-idUSKBN0EJ0GN20140608>.
- Grant, Th.D., “Territorial Status, Recognition and Statehood: Some Aspects of the Genocide Case (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia)”, *33 Stanford JIL (1997)*, 305-342.

- Grant, Th.D., “An Institution Restored?”, (review article of Peterson, M.J., *Recognition of Governments: Legal Doctrine and State Practice 1815–1995*, New York; St Martin's Press Inc. / London; Macmillan Press Ltd., 1997), 39: *1 Virginia JIL* (1998), 101-137.
- Grant, Th.D., “Defining Statehood: The Montevideo Convention and its Discontents”, 37 *Columbia JTL* (1999), 403-457.
- Grant, Th.D., “Internationally Guaranteed Constitutive Order: Cyprus and Bosnia as Predicates for a Non-Traditional Actor in the Society of States”, 8: *1 Journal of Transnational Law & Policy* (1999), 1-55.
- Grant, Th.D., “States Newly Admitted to the United Nations: Some Implications”, 39: *1 Columbia JTL* (2000), 177-192.
- Grant, Th.D., “East Timor, the UN System, and Enforcing Non-Recognition in International Law”, 33: *2 Vanderbilt JTL* (2000), 273-310.
- Grant, Th.D., “Current Development: Afghanistan Recognizes Chechnya”, 15 *American University International Law Review* (2000), 869-894.
- Grant, Th.D., “Partition of Failed States: Impediments and Impulses”, 11: *2 Indiana JGLS* (2004), 51-82.
- Gross, E.A., “The Peace of Westphalia 1648-1948”, 42: *2 AJIL* (1948), 20-41.
- Gutman, R., “Kurds Agree to Postpone Independence Referendum”, *The Star*, 05/09/2014: http://www.thestar.com/news/world/2014/09/05/kurds_agree_to_postpone_independence_referendum.html.
- Guzman, A., “International Organizations and the Frankenstein Problem”, 24: *4 EJIL* (2013), 999-1025.
- Hanna, J., “Nationality and War Claims”, 45: *3 Columbia LR* (1945), 301-344.
- Hannum, H., “The Advisory Opinion on Kosovo: An Opportunity Lost or a Poisoned Chalice Refused?”, 24: *1 Leiden JIL* (2011), 155-161.
- Heintze, H.-J., “Are De-Facto Regimes Bound by Human Rights?”, Institute for Peace Research and Security Policy at the University of Hamburg (ed.), *OSCE Yearbook 2009, Baden-Baden 2010*, 267-275: http://www.core-hamburg.de/CORE_english/pub_osce_inh_09.htm.
- Held, C.E., “Quelques Réflexions Relatives à la Pratique Récente de la Suisse Concernant la Reconnaissance de Nouveaux États”, 4 *Schweizerische Zeitschrift für Internationales und Europäisches Recht* (1994), 221-250.
- Helman, G.B. and Ratner, S.R., “Saving Failed States”, 89 *Foreign Policy* (Winter 1992-1993), 3-20.
- Hillgruber, Chr., “The Admission of New States to the International Community”, 9: *3 EJIL* (1998), 491-509.
- Hilpold, P., “Self-Determination in the 21st Century-Modern Perspectives for an Old Concept”, 36: *11 Israel YHR* (2006), 247-288.
- Hilpold, P., “The Right to Self-Determination: Approaching an Elusive Concept through a Historic Iconography”, 11 *Austrian RIEL* (2006), 23-48.
- Hilpold, P., “The Kosovo Case and International Law: Looking for Applicable Theories”, 8: *1 Chinese JIL* (2009), 47-61.
- Hippler Bello, J. and Schmertz, J.R. Jr, “Opinion 1/94, Community Competence to Conclude Certain International Agreements”, 89: *4 AJIL* (1995), 772-788.
- Hoffmann, G., “Protectorates”, 10 *EPIL* (1987), 336-339.

Hoshur, Sh., “Iraqi Kurdistan: Leaders Look for Lessons from Scottish Referendum”, *Unrepresented Nations and Peoples Organization*, 25/09/2014: <http://unpo.org/article/17550>.

Hout, W., “Between Development and Security: the European Union, Governance and Fragile States”, 31: 1 *TWQ* (2010), 141-157.

Ijalaye, D.A., “Was ‘Biafra’ at Any Time a State in International Law?”, 65: 3 *AJIL* (1971), 551-559.

International Commission of Jurists, “East Pakistan Staff Study”, 8 *ICJR* (1972), 23-62.

International Criminal Court Welcomes Palestine as State Party to the Rome Statute, *UN News Centre*, 01/04/2015, available at: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=50477#.VR-rFhGJjwo>.

“Iraq Kurdistan Independence Referendum Planned”, *BBC News*, 01/07/2014, available at: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-28103124>.

“Iraq: Kurdish President Proposes Independence Referendum”, *The Guardian*, 03/07/2014, available at: <http://www.theguardian.com/world/2014/jul/03/iraq-kurdish-president-barzani-proposes-independence-referendum>.

“Iraqi Kurdish Government Vows to Continue Independence Bid”, *World Bulletin*, 10/12/2014: <http://www.worldbulletin.net/world/150383/iraqi-kurdish-govt-vows-to-continue-independence-bid>.

“Irish Senate Calls for Recognition of Palestinian State”, *Al Arabiya News*, 23/10/2014, available at: <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2014/10/23/Irish-senate-calls-for-recognition-of-Palestinian-state-.html>.

“Israel-Palestinian ‘War Crimes’ Probed by the ICC”, *BBC News*, 16/01/2015, available at: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-30851121>.

Istrefi, K., “Azemi v. Serbia in the European Court of Human Rights: (Dis)continuity of Serbia’s De Jure Jurisdiction Over Kosovo”, *EJIL: Talk*, 13/03/2014, available at: <http://www.ejiltalk.org/azemi-v-serbia-in-the-european-court-of-human-rights-discontinuity-of-serbias-de-jure-jurisdiction-over-kosovo/>.

Jackson, R.H., “Quasi-states, dual regimes, and neoclassical theory: International jurisprudence and the Third World”, 41: 4 *International Organization* (1987), 519-549.

Jacobs, D. and Radi, Y., “Waiting for Godot: An Analysis of the Advisory Opinion on Kosovo”, 24: 2 *Leiden JIL* (2011), 331-353.

Jacobs, F., “The World’s Most Exclusive Condominium”, *The NY Times*, 23/01/2012, available at: <http://opinionator.blogs.nytimes.com/2012/01/23/the-worlds-most-exclusive-condominium/>.

Jennings, R.Y., “Government in Commission”, 23 *BYIL* (1946), 112-141.

Jennings, R.Y., “General Course on Principles of International Law”, 121 *HR* (1967), 323-606.

Jennings, R.Y., “Book Review: The Spirit of International Law by David J. Bederman”, 97: 3 *AJIL* (2003), 725-727.

Jessup, Ph.C., “The Estrada Doctrine”, 25: 4 *AJIL* (1931), 719-723.

Jia, B.B., “The Independence of Kosovo: A Unique Case of Secession?”, 8: 1 *Chinese JIL* (2009), 27-46.

Johnson, D., “Why Abyei Matters: The Breaking Point of Sudan’s Comprehensive Peace Agreement?”, 107/426 *African Affairs* (2008), 1-19.

Johnson, S., “Sweden Recognises Palestinian State”, *Reuters*, 30/10/2014, available at: <http://uk.reuters.com/article/2014/10/30/uk-sweden-palestinians-recognition-idUKKBN0IJ1C220141030>.

- Kabau, T., “The Responsibility to Protect and the Role of Regional Organizations: an Appraisal of the African Union’s Interventions”, 4: 1 *Goettingen JIL* (2012), 49-92.
- Kamanu, O.S, “Secession and the Right of Self-Determination; An OAU Dilemma”, 12: 3 *Journal of Modern African Studies* (1974), 355-376.
- Kasperowicz, P., “Congress Expected to Ignore Puerto Rico’s Vote for Statehood”, *The Hill*, 08/11/2012, available at: <http://thehill.com/blogs/floor-action/house/266799-congress-expected-to-ignore-puerto-ricos-statehood-vote>.
- Kassam, A., “Scotland Chose Best Option, Says Spain’s PM as Catalan Campaign Continues”, *The Guardian*, 19/09/2014, available at: <http://www.theguardian.com/world/2014/sep/19/catalan-pro-independence-campaigners-persevere-referendum-law>.
- Kastrup, J.P., “The internalization of indigenous rights from the environmental and human rights perspective”, 32: 1 *Texas ILJ* (1997), 98-120.
- Katana, G., “With an Eye on Crimea, Bosnian Serb Leader calls for Confederation”, Banja Luka, *Reuters*, 01/04/2014, available at: <http://www.reuters.com/article/2014/04/01/us-bosniaherzegovina-serbs-idUSBREA3017420140401>.
- Katz, A., “Spain Rejects Call for Catalonia Independence Vote”, *Time*, 12/12/2013, available at: <http://world.time.com/2013/12/12/spain-rejects-call-for-catalonia-independence-vote/>.
- Keitner, Ch., “Associate Statehood: Principles and Prospects”, 3: 1 *Faroese Law Review* (2003), 13-40.
- Kelly, M.J., “The Kurdish Regional Constitution within the Framework of the Iraqi Federal Constitution: A Struggle for Sovereignty, Oil, Ethnic Identity and the Prospects for a Reverse Supremacy Clause”, 114: 3 *Penn State Law Review* (2010), 707-808.
- Kelsen, H., “La Naissance de l’État et la Formation de sa Nationalité: les Principes; leur Application au cas de la Tchecoslovaquie”, 4 *RDI* (1929), 613-641.
- Kelsen, H., “Théorie Générale du Droit International Public; Problèmes Choisis”, 42 *HR* (1932-IV), 117-352.
- Kelsen, H., “Recognition in International Law: Theoretical observations”, 35: 4 *AJIL* (1941), 605-617.
- Kelsen H., “The Legal Status of Germany according to the Declaration of Berlin”, 39: 3 *AJIL* (1945), 518-526.
- Kerikmae, T. and Vallikivi, H., “State Continuity in the Light of Estonian Treaties Concluded before World War II”, 5 *Juridica International* (2000), 30-39.
- Kherad, R., “La Reconnaissance des États Issus de la Dissolution de la République Socialiste Fédérative de Yougoslavie par les Membres de l’Union Européenne”, 101: 3 *RGDIP* (1997), 663-693.
- Kirgis, F.L., “The Degrees of Self-Determination in the United Nations Era”, 88 *AJIL* (1994), 304-310.
- Kirgis, F.L., “Security Council Governance of Postconflict Societies: A Plea for Good Faith and Informed Decision Making”, 95: 3 *AJIL* (2001), 579-582.
- Kissinger, H.A., “Preemption and the End of Westphalia”, 19: 4 *New Perspectives Quarterly* (2002), 31-36.
- Kissinger, H.A., “Syrian Intervention Risks Upsetting Global Order”, *The Washington Post*, 01/06/2012, available at: http://www.washingtonpost.com/opinions/syrian-intervention-risks-upsetting-global-order/2012/06/01/gJQA9fGr7U_story.html.

- Klabbers, J., "The Concept of Legal Personality", *11 Ius Gentium* (2005), 35-66.
- Knoll, B., "Legitimacy and UN Administration of Territory", *8: 1 German LJ* (2007), 39-56.
- Koeth, W., "State Building without a State: The EU's Dilemma in Defining its Relations with Kosovo", *15 EFAR* (2010), 227-247.
- Kohen, M., "Création d'États en Droit International Contemporain", *6 Cours Euro-méditerranéens Bancaja de Droit International* (2002), 546-635.
- Kohen, M., "La Relation Titres/Effectivités dans le Contentieux Territorial à la Lumière de la Jurisprudence Récente", *108: 3 RGDIP* (2004), 561-595.
- Kohen, M. and Del Mar, K., "The Kosovo Advisory Opinion and UNSCR (1999): A Declaration of 'Independence from International Law'", *24: 1 Leiden JIL* (2011), 109-126.
- Kohen, M., "L'Ukraine et le Respect du Droit International", *Le Temps*, 13/03/2014, available at: http://www.letemps.ch/Page/Uuid/a02807b0-a9fa-11e3-a7f6-006044306642/LUkraine_et_le_respect_du_droit_international.
- Kolstø, P., "The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States", *43: 6 Journal of Peace Research* (2006), 723-740.
- Kolstø, P. and Blakkisrud, B., "Living with Non-Recognition: State and Nation-Building in South Caucasian Quasi-States", *60: 3 Europe-Asia Studies* (2008), 483-509.
- Kolstø, P. and Blakkisrud, B., "Dynamics of De Facto Statehood: The South Caucasian De Facto States Between Secession and Sovereignty", *12: 2 Southeast European and Black Sea Studies* (2012), 281-298.
- Kolstø, P. and Blakkisrud, B., "De Facto States and Democracy: The Case of Nagorno-Karabakh", *45: 1-2 Communist and Post-Communist Studies* (2012), 141-151.
- Kooijmans, P.H., "Tolerance, Sovereignty and Self-Determination", *43: 2 NILR* (1996), 211-217.
- Koskenmäki, R., "Legal Implications Resulting from State Failure in Light of the Case of Somalia", *73 Nordic JIL* (2004), 1-36.
- Koskenniemi, M., "The Politics of International Law", *1: 1 EJIL* (1990), 4-32.
- Koskenniemi, M., "The Wonderful Artificiality of States", *88: 1 ASIL Proceedings* (1994), 22-29.
- Koskenniemi, M., "The Place of Law in Collective Security", *17 Michigan JIL* (1996), 455-490.
- Kreilkamp, J., "UN Post-Conflict Reconstruction", *35 International Law and Politics* (2003), 619-670.
- Kreuter, A., "Self-Determination, Sovereignty and the Failure of States: Somaliland and the Case for Justified Secession", *19: 2 Minnesota JIL* (2010), 363-397.
- Kritsiotis, D., "Security Council Resolution 1101 (1997) and the Multinational Protection Force of Operation Alba in Albania", *12: 3 Leiden JIL* (1999), 511-547.
- Kuhn Bleimaier, J., "The Legal Status of the Free City of Danzig 1920-1939: Lessons to Be Derived from the Experiences of a Non-State Entity in the International Community", *2 HYIL* (1989), 69-93.
- Kulish, N. and Chivers, C.J., "Kosovo is Recognized but Rebuked by Others", *The New York Times*, 19/02/2008, available at: <http://www.nytimes.com/2008/02/19/world/europe/19kosovo.html?pagewanted=1&r=0&hp>.

- Kunz, J.L., “Critical Remarks on Lauterpacht’s ‘Recognition in International Law’”, *44: 4 AJIL (1950)*, 713-719.
- Kuschnik, B., “Humaneness, Humankind and Crimes Against Humanity”, *2: 2 Goettingen JIL (2010)*, 501-530.
- Lalonde, S., “Québec’s Boundaries in the Event of Secession”, *7 Macquarie Law Journal (2003)*, 129-154.
- Losos, D., “Between Statehood and Somalia: Reflections of Somaliland Statehood”, *10 Washington University Global Studies Law Review (2011)*, 789-812.
- Lande, A., “Revindication of the Principle of Legal Equality of States 1871-1914”, *62: 3 Pol SQ (1947)*, 398-417.
- Landru, N., “Two Referendums & Two ‘Presidents’ in South Ossetia”, 20/11/2006, available at: http://web.archive.org/web/20061128064202/http://www.caucaz.com/home_eng/breve_contenu.php?id=279.
- Lang, A., “The Role of the International Court of Justice in a Context of Fragmentation”, *62: 4 ICLQ (2013)*, 777-812.
- Langer, M., “The Diplomacy of Universal Jurisdiction: The Political Branches and the Transnational Prosecution of International Crimes”, *105: 1 AJIL (2011)*, 1-49.
- Lathrop, C.G., “Government of Sudan v. Sudan People’s Liberation Movement/Army (“Abyei Arbitration”)”, *104: 1 AJIL (2010)*, 66-73.
- Lauterpacht, H., “Recognition of States in International Law”, *53: 3 Yale LJ (1944)*, 385-458.
- Lauterpacht, E., “Sovereignty: Myth or Reality?”, *73: 1 International Affairs (1997)*, 137-150.
- Lawson, G. and Sloane, R.D., “The Constitutionality of Decolonization by Associated Statehood: Puerto Rico’s Legal Status Reconsidered”, *50: 4 Boston College Law Review (2009)*, 1123-1193.
- “Le Parlement Portugais Appelle le Gouvernement à Reconnaître l’État Palestinien”, *Le Monde*, 12/12/2014, available at: http://www.lemonde.fr/proche-orient/article/2014/12/12/le-parlement-portugais-appelle-le-gouvernement-a-reconnaitre-l-etat-palestinien_4539781_3218.html.
- “Leading Catalan Parties Agree Self-Rule Referendum for 2014”, *El País*, 18/12/2012, available at: http://elpais.com/elpais/2012/12/18/inenglish/1355860774_419407.html.
- Leask, D., “As Others See Us: The View from Anguilla”, *The Herald Social*, 25/08/2014, available at: <http://www.heraldscotland.com/comment/bloggers/as-others-see-us-the-view-from-anguilla.1408993149>.
- Lemarchand, R., “The Limits of Self-Determination: The Case of the Katanga Secession”, *56 American Political Science Review (1962)*, 404-416.
- Lieblich, El. and Shachar, Y., “Cosmopolitanism at a Crossroads: Hersch Lauterpacht and the Israeli Declaration of Independence”, *84: 1 BYIL (2013)*, 52-102.
- Lloyd, D.O., “Succession, Secession and State Membership in the United Nations”, *26: 4 NYUJILP (1994)*, 761-796.
- Loucaides, L., “Is the European Court of Human Rights Still a Principled Court of Human Rights After the *Demopoulos* Case?”, *24: 2 Leiden JIL (2011)*, 435-465.
- Luling, V., “Come Back Somalia? Questioning a Collapsed State”, *18: 2 TWQ (1997)*, 287-302.
- MacDonell, H., “David Cameron: No More Devolution Powers to Scotland After Today’s Settlement”, *The Independent*, 22/01/2015, available at:

- <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/david-cameron-no-more-devolution-powers-to-scotland-after-todays-settlement-9995837.html>.
- Maclellan, N., “The Noumea Accord and Decolonization in New Caledonia”, *34: 3 JPH* (1999), 245-252.
- Maddalon, Ph., “La Crise Ukrainienne: Un Instrument de Mesure des Possibilités et des Limites du Droit de l'Union Européenne”, *118: 4 RGDIP* (2014), 821-840.
- Malik, J., “The Dayton Agreement and Elections in Bosnia: Entrenching Ethnic Cleansing Through Democracy”, *36 Stanford JIL* (2000), 303-355.
- Mallaby, S., “The Reluctant Imperialist: Terrorism, Failed States, and the Case for American Empire”, *81: 2 Foreign Affairs* (2002), 2-7.
- Marrani, D., “Principle of Indivisibility of the French Republic and the People’s Right to Self-Determination: The ‘New Caledonia Test’”, *2 JALS* (2006), 16-29.
- Marston, G., “United Kingdom Materials on International Law – 1983”, *54: 1 BYIL* (1983), 361-559.
- Marusic, S.J., “Albanians Declare ‘Republic’ in Macedonia”, *Balkan Transitional Justice*, 19/09/2014, available at: <http://www.balkaninsight.com/en/article/republic-of-ilirida-declared-in-macedonia>.
- Marxsen, Chr., “The Crimea Crisis – An International Law Perspective”, *74: 2 ZaöRV/Heidelberg JIL* (2014), 367-391.
- Marxsen, Chr., “The Concept of Territorial Integrity in International Law – What Are The Implications for Crimea?”, *75: 1 ZaöRV/Heidelberg JIL* (2015), available at: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2515911.
- Mason, J.K., “The Role of Ex Aequo et Bono in International Border Settlement: A Critique of the Sudanese Abyei Arbitration”, *20: 4 ARIA* (2009), 519-538.
- Mason, M., “California Lawmakers to Weigh In On Dispute Between Armenia, Azerbaijan”, *Los Angeles Times*, 05/05/2014, available at: <http://www.latimes.com/local/political/la-me-pc-nagorno-karabakh-resolution-20140505-story.html>.
- Matheson, M.J., “United Nations Governance of Postconflict Societies”, *95:1 AJIL* (2001), 76-85.
- McCorquodale, R., “Self-Determination: A Human Rights Approach”, *43: 4 ICLQ* (1994), 857-885.
- McCorquodale, R. and Pangalangan, R., “Pushing Back the Limitations of Territorial Boundaries”, *12: 5 EJIL* (2001), 867-888.
- McDowell, E.C., “Contemporary Practice of the United States Relating to International Law”, *70: 3 AJIL* (1976), 557-570.
- McKay, J., “The Permanent Court of Arbitration and the Sudanese Peace Process: Legal Issues from the Abyei Arbitration in Reviewing the Mandate of an Ad Hoc Body”, *16 Australian ILJ* (2010), 233-239.
- McSmith, A., “The Big Question: Is Greenland Ready for Independence, and What Would it Mean For its People?”, *The Independent*, 27/11/2008, available at: <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/the-big-question-is-greenland-ready-for-independence-and-what-would-it-mean-for-its-people-1036735.html>.

- Medvedev, D., “Why I Had to Recognise Georgia’s Breakaway Regions”, *Financial Times*, 27/08/2008, available at: <http://www.ft.com/intl/cms/s/9c7ad792-7395-11dd-8a66-0000779fd18c.html#axzz2tykPdIA4>.
- Menon, P.K., “The Subjects of Modern International Law”, 3 *HYIL* (1990), 30-86.
- Meyer, J.W., Boli, J., Thomas, G.M. and Ramirez, F.O., “World Society and the Nation-State”, 103: 1 *American Journal of Sociology* (1997), 144-181.
- Milano, E., “The Non-Recognition of Russia’s Annexation of Crimea: Three Different Legal Approaches and One Unanswered Question”, *Questions of International Law* (2014), 35-55, available at: http://www.qil-qdi.org/wp-content/uploads/2014/05/CRIMEA_Enrico-Milano_FINAL.pdf.
- Miles, W.J. and Mallett, D., “The Abyei Arbitration and the Use of Arbitration to Resolve Inter-State and Intra-State Conflicts”, 1: 2 *J Int. Disp. Settlement* (2010), 313-340.
- Mills, A., “Rethinking Jurisdiction in International Law”, 84: 1 *BYIL* (2013), 187-239.
- Mosler, H., “Subjects of International Law”, 4 *EPIL* (2000), 710-727.
- Muharremi, R., “The European Union Rule of Law Mission in Kosovo (EULEX) from the Perspective of Kosovo Constitutional Law”, 70 *ZaöRV/Heidelberg JIL* (2010), 357-379.
- Müllerson, R., “Precedents in the Mountains: On the Parallels and Uniqueness of the Cases of Kosovo, South Ossetia and Abkhazia”, 8: 1 *Chinese JIL* (2009), 2-25.
- Munshi, S., “Analysis of Conflict within a Contested Land: The Case of Kashmir”, 24: 3 *Defence and Peace Economics* (2013), 261-292.
- Murphy, S.D., “Democratic Legitimacy and the Recognition of States and Governments”, 48 *ICLQ* (1999), 545-581.
- “My Tibetan Roots and the Quest for a Free Tibet Will Not Change”, *The Times of India*, 08/05/2014, available at: <http://timesofindia.indiatimes.com/City/Chandigarh/My-Tibetan-roots-and-the-quest-for-a-free-Tibet-will-not-change/articleshow/34797205.cms>.
- Naldi, G.J., “The Organization of African Unity and the Saharan Arab Democratic Republic”, 26: 2 *Journal of African Law* (1982), 152-162.
- Naldi, G.J., “The Statehood of the Saharan Arab Democratic Republic”, 25 *Indian JIL* (1985), 448.
- Nardelli, A., Dzidic, D. and Jukic, E., “Bosnia and Herzegovina: The World’s Most Complicated System of Government?”, *The Guardian*, 08/10/2014, available at: <http://www.theguardian.com/news/datablog/2014/oct/08/bosnia-herzegovina-elections-the-worlds-most-complicated-system-of-government>.
- Nardin, T., “From Right to Intervene to Duty to Protect: Michael Walzer on Humanitarian Intervention”, 24: 1 *EJIL* (2013), 67-82.
- Navari, C., “Territoriality, Self-Determination and Crimea after Badinter”, 90: 6 *International Affairs* (2014), 1299-1318.
- Nouwen, S.M.H., “Sudan’s Divided (and Divisive?) Peace Agreements”, 19 *HYIL* (2007), 113-134.
- Nyamuya Maogoto, J. and Kindiki, K., “A People Betrayed – The Darfur Crisis and International Law: Rethinking Westphalian Sovereignty in the 21st Century”, 19: 2 *Bond Law Review* (2007), 102-123.
- O’Connell, D.P., “Reflections on the State Succession Convention”, 39 *ZaöRV/Heidelberg JIL* (1979), 725-739.

- Orakhelashvili, A., “The Legal Basis of the United Nations Peace-Keeping Operations”, 43 *Virginia JIL* (2003), 485-524.
- Orakhelashvili, A., “Statehood, Recognition and the United Nations System: A Unilateral Declaration of Independence in Kosovo”, 12 *Max Planck Yearbook of United Nations Law* (2008), 1-44.
- Orford, A., “Moral Internationalism and the Responsibility to Protect”, 24: 1 *EJIL* (2013), 83-108.
- Osiander, A., “Sovereignty, International Relations and the Westphalian Myth”, 55: 2 *Int Org* (2001), 251-278.
- Osinbajo, Y., “Legality in a Collapsed State: The Somali Experience”, 45: 4 *ICLQ* (1996), 910-923.
- Oxman, B.H., “The Territorial Temptation: A Siren Song at Sea”, 100 *AJIL* (2006), 830-851.
- Pajaziti, N., “Veterans of Albanian Politics Proclaim the So-Called Republic of Ilirida”, *Independent Balkan News Agency*, 18/09/2014, available at: <http://www.balkaneu.com/veterans-albanian-politics-proclaim-called-republic-ilirida/>.
- “Palestinian President Abbas Discusses New Statehood Resolution”, *Deutsche Welle*, 04/01/2015, available at: <http://www.dw.de/palestinian-president-abbas-discusses-new-statehood-resolution/a-18170395>.
- Pantuliano, S., “Oil, Land and Conflict: the Decline of Misseriya Pastoralism in Sudan”, 37: 123 *Review of African Political Economy* (2010), 7-23.
- Papenfuß, D., “The Fate of the International Treaties of the GDR within the Framework of German Unification”, 92: 3 *AJIL* (1998), 469-488.
- Pazartzis, Ph., “La Reconnaissance d’ ‘Une République Yougoslave’: La Question de l’Ancienne République Yougoslave de Macédoine (ARYM)”, *AFDI* (1995), 281-297.
- Pellet, A., “L’Activité de la Commission d’Arbitrage de la Conférence Européenne pour la Paix en Yougoslavie”, 38 *AFDI* (1992), 220-238.
- Pellet, A., “Avis Juridique Sommaire sur le Projet de Loi Donnant Effet à l’Exigence de Clarté Formulée par la Cour Suprême du Canada dans son Avis sur le Renvoi sur la Sécession du Québec”, 13/12/1999, disponible à: <http://www.vigile.net/archives/9912/pelletclarte.html>.
- Peters, A., “Does Kosovo Lie in the *Lotus*-Land of Freedom”, 24: 1 *Leiden JIL* (2011), 95-108.
- Pippan, Chr., “The International Court of Justice’s Advisory Opinion on Kosovo’s Declaration of Independence: An Exercise in the Art of Silence”, 3-4: 3 *EJM* (2010), 145-166.
- Pomerance, M., “The Badinter Commission: The Use and Misuse of the International Court of Justice’s Jurisprudence”, 20 *Michigan JIL* (1998), 31-58.
- Poore, B., “Somaliland: Shackled to a Failed State”, 45 *Stanford JIL* (2009), 117-150.
- Potter, P., “Governance of China’s Periphery: Balancing Local Autonomy and National Unity”, 19: 1 *Columbia Journal of Asian Law* (2005), 293-322.
- Psyllides G., “There is No Excuse to Hold Off Bases Rent”, *Cyprus Mail*, 25/02/2004.
- Quane, H., “Silence in International Law”, 84: 1 *BYIL* (2013), 240-270.
- Radan, P., “Post-Secession International Borders: A Critical Analysis of the Opinions of the Badinter Arbitration Commission”, 24: 1 *Melbourne University Law Review* (2000), 50-76.
- Rapisardi-Mirabelli, A., “Le Congrès de Westphalie”, 8 *Bibl Viss* (1929), 5-102.

- Rasmussen, N.A., “Kosovo Independence – De Jure versus De Facto”, *Danish Institute for International Studies (October 2005)*, Report 14.
- Rasulov, A., “Revisiting State Succession to Humanitarian Treaties: Is There a Case for Automaticity?”, *14: 1 EJIL (2003)*, 141-170.
- Ratner, St.R., “Drawing a Better Line: *Uti Possidetis* and the Borders of New States”, *90: 4 AJIL (1996)*, 590-624.
- Ratner, St.R., “Foreign Occupation and International Territorial Administration: The Challenges of Convergence”, *16: 4 EJIL (2005)*, 695-719.
- Redslob, R., “La Reconnaissance de l’État Comme Sujet de Droit International”, *13: 2 RDI (1934)*, 429-483.
- Reisman, W.M., “The Struggle for the Falklands”, *93: 2 Yale LJ (1983)*, 287-317.
- Reynolds, P., “Legal Furore Over Kosovo Recognition”, *BBC News*, 16/02/2008, available at: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7244538.stm>.
- Rich, R., “Recognition of States: The Collapse of Yugoslavia and the Soviet Union”, *4 EJIL (1993)*, 36-65.
- Richardson, S., “How the West Was Lost”, *Foreign Policy*, 23/02/2015, available at: <http://foreignpolicy.com/2015/02/23/how-the-west-was-lost-china-terrorism-xinjiang-ueighurs-obama-human-rights/>.
- Riegner, M., “The Two Faces of the Internationalized *Pouvoir Constituant*: Independence and Constitution-Making Under External Influence in Kosovo”, *2: 3 Goettingen JIL (2010)*, 1035-1062.
- Rigby, E. and Parker, G., “Scots to Get More Powers Regardless of English Devolution Talks”, *Financial Times*, 21/09/2014, available at: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/eb1d4b70-41b9-11e4-b98f-00144feabdc0.html#axzz3E1SsSva9>.
- Riziki Majinge, Ch., “The Future of Peacekeeping in Africa and the Normative Role of the African Union”, *2: 2 Goettingen JIL (2010)*, 463-500.
- Röben, V., “The ICJ Advisory Opinion on the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo: Rules or Principles?”, *2: 3 Goettingen JIL (2010)*, 1063-1086.
- Rocher, F., “Self Determination and the Use of Referendums: The Case of Quebec”, *27: 1 International Journal of Politics, Culture and Society (2014)*, 25-45.
- Ronen, Y., “Status of Settlers Implanted by Illegal Territorial Regimes”, *79 BYIL (2008)*, 194-263.
- Ronen, Y., “ICC Jurisdiction over Acts Committed in the Gaza Strip; Article 12 (3) of the ICC Statute and Non-State Entities”, *8 JICJ (2010)*, 3-27.
- Roper, S.D., “Regionalism in Moldova: The Case of Transnistria and Gagauzia”, *11: 3 Regional and Federal Studies (2001)*, 101-122.
- Roper, S.D., “Federalization and Constitution-Making as an Instrument of Conflict Resolution”, *12: 4 Demokratizatsiya (2004)*, 527-539.
- Roseberry, Ph., “Mass Violence and the Recognition of Kosovo: Suffering and Recognition”, *65: 5 Europe-Asia Studies (2013)*, 857-873.
- Rosenne, S., “La Loi Israélienne sur la Nationalité 5712-1952 et la Loi du Retour, 5710-1950”, *8 JDI (1954)*, 4-63.
- Roth, B., “Secessions, Coups and the International Rule of Law: Assessing the Decline of the Effective Control Doctrine”, *11: 2 Melbourne JIL (2010)*, 393-440.

- Rousseau, C., “L’Indépendance de l’État dans l’Ordre International”, *73: 2 HR (1948)*, 167-253.
- Rozakis, C.L., “Territorial Integrity and Political Independence”, *10 EPIL (1987)*, 481.
- Ruffet, M., “The Administration of Kosovo and East Timor by the International Community”, *50: 3 International Criminal Law Quarterly (2001)*, 613-631.
- Ryngaert, C. and Sobrie, S., “Recognition of States: International Law or Realpolitik? The Practice of Recognition in the Wake of Kosovo, South Ossetia and Abkhazia”, *24: 2 Leiden JIL (2011)*, 467-490.
- Salmon, J., “Quelle Place pour l’État dans le Droit International d’Aujourd’hui?”, *347 HR (2010)*, 9-78.
- Samuels, J.H., “Condominium Arrangements in International Practice: Reviving an Abandoned Concept of Boundary Dispute Resolution”, *29: 4 Michigan JIL (2008)*, 727-776.
- Sanchez, W.A., “The ‘Frozen’ Southeast: How the Moldova-Transnistria Question has Become a European Geo-Security Issue”, *22: 2 The Journal of Slavic Military Studies (2009)*, 153-176.
- Sanderson, M., “Statelessness and Mass Expulsion in Sudan: A Reassessment of the International Law”, *12: 1 Northwestern University Journal of International Human Rights (2014)*, 74-114.
- Santulli, C., “La Crise Ukrainienne: Position du Problème”, *118: 4 RGDIP (2014)*, 799-820.
- Sautman, B., “Tibet’s Putative Statehood and International Law”, *9 Chinese JIL (2010)*, 127-142.
- Schoiswohl, M., “De Facto Regimes and Human Rights Obligations-The Twilight Zone of Public International Law?”, *6 Austrian RIEL (2001)*, 45-90.
- Schrijver, N., “The Changing Nature of State Sovereignty”, *70 BYIL (1999)*, 65-98.
- “Scottish Independence Referendum: Final Results in Full”, *The Guardian*, 18/09/2014, available at: <http://www.theguardian.com/politics/ng-interactive/2014/sep/18/-sp-scottish-independence-referendum-results-in-full>.
- Sehgal, S., “Tibetans-in-Exile Divided over Right to Vote in Indian Elections”, *The Guardian*, 07/05/2014, available at: <http://www.theguardian.com/world/2014/may/07/tibetans-in-exile-india-elections-right-to-vote>.
- Sellers Bickley, L., “U.S. Resistance to the International Criminal Court: Is the Sword Mightier than the Law?”, *14: 1 Emory ILR (2000)*, 213-276.
- Shaffer, Br., “Nagorno-Karabakh After Crimea: How Moscow Keeps the Conflict Alive – And What to Do About It”, *Foreign Affairs*, 03/05/2014, available at: <http://www.foreignaffairs.com/articles/141385/brenda-shaffer/nagorno-karabakh-after-crimea>.
- Shah, N.A., “The Use of Force under Islamic Law”, *24: 1 EJIL (2013)*, 343-365.
- Shaw, M.N., “The Heritage of States: The Principle of Uti Possidetis Juris Today”, *67: 1 BYIL (1996)*, 75-154.
- Shaw, M.N., “Peoples, Territorialism and Boundaries”, *8: 3 EJIL (1997)*, 478-507.
- Shelton, D., “Self-Determination in Regional Human Rights Law: From Kosovo to Cameroon”, *105: 1 AJIL (2011)*, 60-81.
- Simpson, J.L., “Berlin: Allied Rights and Responsibilities in the Divided City”, *6: 1 ICLQ (1957)*, 83-102.
- Sloane, R.D., “The Changing Face of Recognition in International Law: A Case Study of Tibet”, *16 Emory ILR (2002)*, 107-186.

“Somaliland Inspired by Scotland and Catalonia Independence Campaigns”, *The Guardian*, 21/10/2014, available at: <http://www.theguardian.com/global-development/2014/oct/21/somaliland-inspired-scotland-catalonia-independence>.

Sørensen, G., “Sovereignty: Change and Continuity in a Fundamental Institution”, 47: 3 *Political Studies* (1999), 590-604.

“Spain Heads towards Confrontation with Catalan Parliament; Spain’s Deputy Prime Minister Says Government Will Resist Any Attempt at Unilateral Referendum on Independence”, *The Guardian*, 27/09/2012, available at: <http://www.guardian.co.uk/world/2012/sep/27/spain-heads-towards-confrontation-catalan?INTCMP=SRCH>.

“Spain to Block Catalonia Independence Referendum”, *BBC News*, 12/12/2013, available at: <http://www.bbc.com/news/world-europe-25353086>.

“Spanish Parliament Rejects Catalan Independence Vote”, *BBC News*, 08/04/2014, available at: <http://www.bbc.com/news/world-europe-26949794>.

“86 percent of Congress Votes Down Catalonia Referendum Request”, *El País*, 09/04/2014, available at: http://elpais.com/elpais/2014/04/09/inenglish/1397033458_476232.html.

“Spain’s Basque Country Proclaims Right to Self-Determination”, *Reuters*, 29/05/2014, available at: <http://www.reuters.com/article/2014/05/29/us-spain-basque-self-determination-idUSKBN0E91R720140529>.

“Spanish Government Urged to Recognise Palestine as a State”, *The Guardian*, 18/11/2014, available at: <http://www.theguardian.com/world/2014/nov/18/spain-vote-motion-recognise-palestine-state-israel>.

Spinelli, A., “European Union in the Resistance”, 2: 3 *Government and Opposition* (April-July 1967), 321-329.

Stanič, A., “Financial Aspects of State Succession: The Case of Yugoslavia”, 12: 4 *EJIL* (2001), 751-779.

Stansifer, Ch.L., “Application of the Tobar Doctrine to Central America”, 23: 3 *The Americas* (1967), 251-272.

Stevenson, J., “Hope Restored in Somalia?”, 91 *Foreign Policy* (1993), 138-154.

Sužiedėlis, S. (ed.), “The Molotov-Ribbentrop Pact: The Documents”, 35: 1 *Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences - LITUANUS* (1989), available at: http://www.lituanus.org/1989/89_1_03.htm.

Szpak, Ag., “National, Ethnic, Racial, and Religious Groups Protected Against Genocide in the Jurisprudence of the ad hoc International Criminal Tribunals”, 23: 1 *EJIL* (2012), 155-173.

Szpak, Ag., “What to Do With Failed States—a Quest for a Solution from the Inside”, 13: 2 *Chinese JIL* (2014), 251-258.

Taha, F.A.R.A., “Some Legal Aspects of the Anglo-Egyptian Condominium over the Sudan: 1899-1954”, 76: 1 *BYIL* (2005), 337-382.

Talmon, S., “The Cyprus Question before the European Court of Justice”, 12: 4 *EJIL* (2001), 727-750.

Talmon, St., “The Constitutive Versus the Declaratory Doctrine of Recognition: *Tertium non Datur?*”, 75: 1 *BYIL* (2004), 101-181.

Talmon, St., “Recognition of Opposition Groups as the Legitimate Representative of a People”, *12: 2 Chinese JIL (2013)*, 219-253.

Tancredi, A., “The Russian Annexation of the Crimea: Questions Relating to the Use of Force”, *1 Questions of International Law (2014)*, 5-34, available at: http://www.qil-qdi.org/wp-content/uploads/2014/05/CRIMEA_Tancredi_FINAL-1.pdf.

Tarre Moser, P., “Non-Recognition of State Immunity as a Judicial Countermeasure to *Jus Cogens* Violations: The Human Rights Answer to the ICJ Decision on the *Ferrini Case*”, *4: 3 Goettingen JIL (2012)*, 809-852.

Taylor, P. and Bartunek, R-J, “Analysis - Europe’s Separatists Gain Ground in Crisis”, *Reuters, 15/10/2012*, available at: <http://uk.reuters.com/article/2012/10/15/uk-eu-separatists-idUKBRE89E13A20121015>.

Tezcür, M.G., “Kurdish Nationalism and Identity in Turkey: A Conceptual Reinterpretation”, *10 European Journal of Turkish Studies (2009)*, 2-18.

“The Law of Nationality”, *23: 2 AJIL (1929)*, Supplement: Codification of International Law, 1-129.

“The Government of Catalonia deems the Law on Consultations within the Legal Framework for the Consultation on November 9th”, 19/09/2014, available at: http://www.catalangovernment.eu/pres_gov/AppJava/government/news/275927/government-catalonia-deems-law-consultations-within-legal-framework-consultation-november-9th.html.

Thielbörger, P., “The Status and Future of International Law after the Libya Intervention”, *4: 1 Goettingen JIL (2012)*, 11-48.

Thomas, R., “‘Through the Looking Glass’-The Status of Bophuthatswana in International Law”, *6 SAJHR (1990)*, 65-76.

Thomas, R., “Nationalism, Secession, and Conflict: Legacies from the Former Yugoslavia”, paper presented at the 1st Annual Association for Study of Nationalities Convention, April 26-28, 1996.

Tolstikh, Vl., “Reunification of Crimea with Russia: A Russian Perspective”, *13: 4 Chinese JIL (2014)*, 879-886.

Tsagourias, N., “Nicolas Politis’ Initiatives to Outlaw War and Define Aggression, and the Narrative of Progress in International Law”, *23: 1 EJIL (2012)*, 255-266.

Türk, D., “Recognition of States: A Comment”, *4 EJIL (1993)*, 66-71.

Türk, D., “The Dangers of Failed States and a Failed Peace in the Post-Cold War Era”, *27: 3 NYUJILP (1995)*, 625-630.

“UN Security Council Action on Palestinian Statehood Blocked”, *UN News Centre, 30/12/2014*, available at: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=49709#.VKpH8RH9nwo>.

Van der Vyver, J.D., “Statehood in International Law”, *5 Emory ILR (1991)*, 9-102.

Van Elsuwege, P., “State Continuity and its Consequences: The Case of the Baltic States”, *16 Leiden JIL (2003)*, 377-388.

Van Essen, J., “De Facto Regimes in International Law”, *28: 74 Merkourios Utrecht Journal of International and European Law (2012)*, 31-49.

Van Steenberghe, R., “The Notions of the Responsibility to Protect and the Protection of Civilians in Armed Conflict: Detecting Their Association and Its Impact Upon International Law”, *6: 1 Goettingen JIL (2014)*, 81-114.

- Vandepoorter, A., “L’Application Communautaire des Décisions du Conseil de Sécurité”, 52 *AFDI* (2006), 102-136.
- Vandewoude, C., “The Rise of Self-Determination versus the Rise of Democracy”, 2: 3 *Goettingen JIL* (2010), 981-996.
- Vashakmadze, M. and Lippold, M., “„Nothing but a road towards secession?“ – The International Court of Justice’ s Advisory Opinion on Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo”, 2: 2 *Goettingen JIL* (2010), 619-647.
- Vidmar, J., “Montenegro’s Path to Independence: A Study of Self-Determination, Statehood and Recognition”, 3: 1 *HanseLR* (2007), 73-102.
- Vidmar, J., “Remedial Secession in International Law: Theory and (Lack of) Practice”, 6: 1 *St Antony’s International Review* (2010), 37-56.
- Vidmar, J., “The Kosovo Advisory Opinion Scrutinized”, 24: 2 *Leiden JIL* (2011), 355-383.
- Vidmar, J., “Explaining the Legal Effects of Recognition”, 61: 2 *ICLQ* (2012), 361-387.
- Vidmar, J., “South Sudan and the International Legal Framework Governing the Emergence and Delimitation of New States”, 47: 3 *Texas ILJ* (2012), 541-559.
- Vidmar, J., “Palestine and the Conceptual Problem of Implicit Statehood”, 12: 1 *Chinese JIL* (2013), 19-41.
- Vidmar, J., “Statehood as a Politically Realised Legal Status”, Guest Lecture at Case Western Reserve University School of Law, 21 April 2014, available at: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2482781.
- Vukas, B., “Peoples and Minorities in International Law”, 231 *HR* (1991-VI), 263-524.
- Warbrick, C., “Recognition of States”, 41: 2 *ICLQ* (1992), 473-482.
- Warbrick, C., “Unrecognized States and Liability for Income Tax”, 45: 4 *ICLQ* (1996), 954-960.
- Warbrick, C., “Kosovo: The Declaration of Independence”, 57: 3 *ICLQ* (2008), 675-690.
- Waters, Chr., “Law in Places that Don’t Exist”, 34 *Denver JILP* (2006), 401-423.
- Weckel, P., “L’Emploi de la Force contre la Yougoslavie ou la Charte Fissurée”, 104: 1 *RGDIP* (2000), 19-36.
- Wei, C.N., “China’s Anti-Secession Law and Hu Jintao’s Taiwan Policy”, 5:1 *Yale Journal of International Affairs* (2010), 112-127.
- Weller, M., “The International Response to the Dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia”, 86 *AJIL* (1992), 569-607.
- Weller, M., “The Rambouillet Conference on Kosovo”, 75: 2 *International Affairs* (1999), 211-251.
- Weller, M., “Modesty Can Be a Virtue: Judicial Economy in the ICJ Kosovo Opinion?”, 24: 1 *Leiden JIL* (2011), 127-147.
- Whelan, A., “Wilsonian Self-Determination and the Versailles Settlement”, 43: 1 *ICLQ* (1994), 99-115.
- White, R.C.A., “Self-Determination: Time for a Re-Assessment?”, 28: 2 *NILR* (1981), 147-170.
- Wilde, R., “From Danzig to East Timor and Beyond: The Role of International Territorial Administration”, 95: 3 *AJIL* (2001), 583-606.

- Wilde, R., “Self-Determination, Secession and Dispute Settlement after the Kosovo Advisory Opinion”, *24: 1 Leiden JIL (2011)*, 149-154.
- Williams, P., “State Succession and the International Financial Institutions: Political Criteria v. Protection of Outstanding Financial Obligations”, *43: 4 ICLQ (1994)*, 776-808.
- Wilson, G., “Self-Determination, Recognition and the Problem of Kosovo”, *56: 3 NILR (2009)*, 455-481.
- Winning, N. and Gross, J., “Cameron Pledges to Devolve Powers Across UK After Scottish Vote; UK Prime Minister Says Scotland and Rest of UK Should Have Greater Independence”, *The Wall Street Journal*, 19/09/2014, available at: <http://online.wsj.com/articles/cameron-to-increase-u-k-devolution-1411109710>.
- Winslow, D., Moelker, R. and Companjen, F., “Glocal Chechnya from Russian Sovereignty to pan-Islamic Autonomy”, *24: 1 Small Wars and Insurgencies (2013)*, 129-151.
- Wittich, S., “Permissible Derogation from Mandatory Rules? The Problem of Party Status in the Genocide Case”, *18: 4 EJIL (2007)*, 591-618.
- Wöber, S., “Making or Breaking the Republic of Moldova? The Autonomy of Gagauzia”, *2 European Diversity and Autonomy Papers (2013)*, 1-52.
- Wolff, St., “The Regional Dimensions of State Failure”, *Review of International Studies; British International Studies Association (2010)*, 1-22.
- Wolff, St. and Peen Rodt, A., “Self-Determination after Kosovo”, *65: 5 Europe-Asia Studies (2013)*, 799-822.
- Wolfrum, R., “International Administration in Post-Conflict Situations by the United Nations and Other International Actors”, *9 Max Planck UNYB (2005)*, 649-696.
- Woolsey, T.S., “Self-Determination”, *13 AJIL (1919)*, 302-305.
- Worster, W.Th., “Law, Politics and the Conception of the State in State Recognition Theory”, *27 Boston UILJ (2009)*, 115-171.
- Wu, X., “From Assimilation to Autonomy: Realizing Ethnic Minority Rights in China’s National Autonomous Regions”, *13: 1 Chinese JIL (2014)*, 55-90.
- Yakemtchouk, R., “Les Conflits de Territoire et de Frontière dans les États de l’ex-URSS”, *39: 1 AFDI (1993)*, 393-434.
- Yee, S., “Notes on the International Court of Justice (Part 4): The Kosovo Advisory Opinion”, *9: 4 Chinese JIL (2010)*, 763-782.
- Yoo, J., “Fixing Failed States”, *99 California Law Review (2011)*, 95-150.
- Žalimas, D., “Legal Issues on the Continuity of the Republic of Lithuania”, *1 Baltic YIL (2001)*, 1-21.
- Zemanek, K., “The Legal Foundations of the International System: General Course on Public International Law”, *266 HR (1997)*, 9-335.
- Ziegler, K.-H., “Die Bedeutung des Westfälischen Friedens von 1648 für das Europäische Völkerrecht”, *37 Archiv der Völkerrechts (1999)*, 129-151.
- Zimmermann, A. and Stahn, C., “Yugoslav Territory, United Nations Trusteeship or Sovereign State? Reflections on the Current and Future Legal Status of Kosovo”, *70: 4 Nordic JIL (2001)*, 423-460.

